

DOMANICZKY ENDRE

MÁDL FERENC

TUDÓS ÉS ÁLLAMFÉRFI

DOMANICZKY ENDRE

MÁDL FERENC

TUDÓS ÉS ÁLLAMFÉRFI

MÁDL FERENC INTÉZET

BUDAPEST, 2023

MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
ISSN 2786-4367

A könyvsorozat Mádl Ferenc kiemelkedő jogtudósi és államférfíúi
tevékenységének kíván méltó emléket állítani születésének 90.
és halálának 10. évfordulója alkalmából.

DOMANICZKY ENDRE
Mádl Ferenc – Tudós és államférfi

ISBN 978-615-6356-28-4
ISBN (ekönyv) 978-615-6356-29-1
DOI: 10.47079/de.madl.2023

Lektorálta:
GRÓH GÁSPÁR
HARMATHY ATTILA
KIRÁLY MIKLÓS
MÁTHÉ GÁBOR

A térképeket Gulyás Zoltán készítette.
A fényképek készítőinek nevét a kötet végén található képjegyzék
tartalmazza.

A táblázatokat készítette: DOMANICZKY ENDRE
A mutatókat készítette: BUCSI ANIKÓ és DOMANICZKY ENDRE

Kiadta – Magyarország Kormánya támogatásával és a Mádl Ferenc Emlék-
bizottság közreműködésével – a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
Felelős kiadó: SZILÁGYI JÁNOS EDE

Minden jog fenntartva!

Korrektúra: SZENKOVICS ENIKŐ
Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Grafikai tervezés: KÖNCZEY ELEMÉR
Műszaki szerkesztés: FAZAKAS BOTOND

Nyomdai munkálatok: AK NYOMDA, Martonvásár

„Tudós akartam lenni, nem politikus”¹
(Mádl Ferenc)

¹ Mozaikok.

TARTALOM

AJÁNLÓ	15
ELŐSZÓ	17
MÁDL FERENC IFJÚSÁGA	21
Szülőföld	21
A Mádl család hagyományai	28
Német eredet	28
Magyar identitás	30
Földműves család	32
Tengerentúli történetek – amerikai rokonok.	34
Katolikus hit	39
Nagycsalád	41
A toll becsülete – a betű szeretete.	43
Gyermekkor	57
Az első emlékek és a szülők iskolája	57
A veszprémi évek	63
A gyermekkor vége: az idill szertefoszlik	74
Menekülés a front elől	75
Két világ között: dipiként	77
Ismét Bándon.	83
Továbbtanulás	87
Pályaválasztás és jelentkezés	87
A gyermekkor mérlege	91
AZ EGYETEMISTA	103
Pécsett.	103
Az egyetemváros	103
Beiratkozás	106
Családi háttér és szociális juttatások.	107
Kollégium	109
Tandíjmentesség	109
Tankönyvkedvezmény	110

TARTALOM

Diákmenza	111
Ösztöndíj	111
Tanárok és tananyag	112
Szabad idő és önképzés.	128
A „kiscsoport”	129
Barátságok	137
Szerelem	139
Közös időtöltés	146
A jogi kar tudományos pályázata.	146
Az áthelyezési kérelem	150
A fővárosban.	156
A budapesti egyetem jogi karán	156
Tanárok és tananyag	158
Világhy diákköröse	171
Az országos tanulmányi verseny	172
Szakdolgozat és államvizsgák.	176
Szakdolgozat	176
Államvizsgák és doktorátus	183
Nyelvtudás és nyelvvizsgák	186
Kötelező szakmai gyakorlat	190
Kezdeti elképzelések	190
A bírósági rendszer személyzeti reformja	192
Bírósági fogalmazóként, illetve titkárként	195
Katonaság.	202
Szabad idő és baráti kör	203
A jogász, aki két alma materrel rendelkezett.	208
A TUDÓS	221
Az Akadémián.	222
A hivatalnok	222
Nizsalovszky „titkára” (1956. május–december)	222
Az első feladatok	222
Nizsalovszky barátsága	226
Mádl a forradalomban	229
Szabó Imre és Eörsi Gyula „szakmai jobbkeze” (1957–1969).	233
A Társadalomtudományi Főosztályon (1970–1971).	245
A IX. osztály első szaktitkára (1965–1966)	249
Szakszervezeti munka	251
Az Állam- és Jogtudományi Intézet kutatója.	261
Hivatalnokból tudományos munkatárs	261

TARTALOM

Szerkesztői munka	263
Másodállásból harmadállás	266
Kollégák, közösség.	270
Az aspiráns	272
A felvételi	273
A dolgozat elkészítése	275
Az aspirantúra befejezése: vizsgák és védés.	279
A kandidátusi munka utóélete.	283
Az akadémiai doktori fokozat	285
A téma	286
A dolgozat benyújtása	287
A védés.	288
A könyv megjelenése	294
Az egyetemen	309
A váltás háttere	309
Az egyetemi adminisztrációban	313
A tanár	324
A tanári pálya előzményei	324
Az oktatói karrier állomásai	326
Órái és vizsgái	332
Tanszékvezetői munkája	338
Tanártársak, kollégák.	341
Az akadémikus.	345
Az Állam- és Jogtudományi Bizottságban	347
Kísérletek az akadémiai tagság elnyerésére.	348
A Tudományos Minősítő Bizottság titkára	351
Az akadémiai tagság.	354
Kutatási területek és eredmények	358
Polgári jog.	358
Nemzetközi magánjog	360
Összehasonlító jog.	364
A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga.	368
Európa-jog.	370
Ösztöndíjak, kutatóutak, külföldi megbízatások	372
Nemzetközi oktató- és kutatómunka.	372
Az életmű szempontjából kiemelt jelentőségű desztinációk	375
Brüsszel	375
Strasbourg.	376
Helsinki	381
Uppsala.	383
Amerikai és nyugat-európai körút	384
Moszkva	394

TARTALOM

Egyéb utak	395
Külföldi megbízatások	399
Munkaidő, elismerés, szabad idő, szórakozás	407
Munkaidő, szabad idő.	407
Szakmai kitüntetések	413
A POLITIKUS.	419
Előzmények	419
Közéleti érdeklődés	419
Aktivizálódás	421
A felkérés	424
Az Antall- és Boross-kormányban.	429
Antall és Mádl. Politikustársak és barátok	430
Tárca nélküli miniszter.	436
Képlékeny hatáskörök	436
Vízlépcső.	439
Privatizáció	446
Tudománypolitika	455
Bankszektórral kapcsolatos feladatok	463
Nemzetközi vonatkozású ügyek, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartás	465
Egyéb feladatok	468
Művelődési és közoktatási miniszter	469
Kinevezés	469
Az új oktatási és kulturális rendszer alapjainak megteremtése.	471
Célterületek.	474
Kollégák, barátok, harcostársak	479
Munkaidő, fizetés, juttatások, jótékonyosság	482
A miniszteri tevékenység mérlege	484
A polgári oldal egységének egyik kovácsa	495
A hívószó definálása	495
A konzervatív civil háttér megteremtése.	497
Felkészülés az 1998-as választásokra	502
Az 1995-ös köztársasági elnökválasztás jelöltje	508
A köztársasági elnök	512
Előzmények.	512
Választás	514
Szerepfelfogás	516
A hivatal felállítása	517
Az elnök államfői jogosítványai	524

TARTALOM

Az elnöki tevékenység prioritásai	545
Az elnöki prioritások képvisellete a nemzetközi szinten .	546
A nemzet egységének kifejezője – Az elnöki tevékenység prioritásai belföldön.	550
Kapcsolat más hatalmi ágakkal.	558
Újraélesztésének kérdése.	559
A köztársasági elnök szerepének újragondolása	560
A volt köztársasági elnök	575
Titkárság	576
A munkavégzés rendje	577
Belföldi vizitek, külföldi utak.	578
Határon túli magyarok támogatása	582
Tudományos-oktatási-kulturális rendezvények és projektek támogatása	583
Felkészülés az alkotmányos reformra	584
Veszprém megye – erősödő kapcsolatok	588
A 80. születésnap – a visszatérés küszöbén	593
Az utolsó napok	594
Mádl Ferenc, a kodifikátor	603
Polgári jogi kodifikáció.	603
Nemzetközi magánjogi kodifikáció	605
A rendszerváltozás előkészítéséhez kapcsolódó jogszabály- előkészítés	608
Az Antall-kormányban végzett kodifikációs munka	610
Köztársasági elökként végzett jogszabály-előkészítő munka .	615
Volt köztársasági elökként végzett jogszabály-előkészítő munka	619
A kodifikációs tevékenység mérlege	620
Mádl Ferenc öröksége és üzenete	621
A közszereplő öröksége.	621
Európai Unió és euroatlanti integráció	622
Egységes, nemzetközi szintű kisebbségvédelmi szabályozás . .	625
Visszatérés a keresztény hagyományokhoz, örökséghez és erkölcsöz.	627
Közép-európai sorsközösség és képviselő	629
Környezetvédelem, mint pártok feletti ügy	632
Személyes üzenete	633
„Két ember között a legrövidebb út egy mosoly”	633
„A jog az erkölcs minimuma”	634
„A 2×2 józansága”	635
Emlékezete határokon innen és túl	637

TARTALOM

TUDÓS ÉS ÁLLAMFÉRFI.	645
MELLÉKLETEK.	651
Az iratanyag összegyűjtése és feldolgozása	653
Az ismeretlen Mádl Ferenc	653
A törzsanyag és keletkezése	655
Levéltári források	656
Könyvtári szakirodalom	658
Gyűjteményes kötetek	661
Családi tulajdonban lévő iratanyag.	662
Interjúk	664
Képanyag, táblázatok és térképek	666
Egyéb források	666
A forrásanyag feldolgozásának nehézségei	667
Összegzés	670
Mádl Ferenc bibliográfiája (2022. 08. 31-i állapot).	672
Áttekintés.	672
1. Könyvek	677
a) magyar nyelven	677
b) idegen nyelven.	679
2. Könyvfejezet	680
a) magyar nyelven	680
b) idegen nyelven.	681
3. Szerkesztett kötetek	682
a) magyar nyelven	682
b) idegen nyelven.	683
4. Gyűjteményes kötetek.	683
5. Oktatási segédanyagok	684
6. Cikk, tanulmányok	684
a) magyar nyelven	684
b) idegen nyelven.	692
7. Konferenciabeszámolók.	698
8. Recenziók	699
a) magyar nyelven	699
b) idegen nyelven.	702
9. Lexikonszócikkek	706
10. Fordítások	706
11. Hozzászólások, tudományos előadások	706
12. Bibliográfia.	708

TARTALOM

13. Oponensi (lektori, előlektori) vélemények	708
a) Részvétel tudományos minősítési eljárásokban (opponencia és bírálóbizottsági tagság)	708
b) Lektori és előlektori vélemények	710
14. Kodifikációs tervezetek	711
15. Kéziratok	711
a) A Mádl család tulajdonában	711
b) Könyvtár vagy levéltár őrizetében	713
c) Egyéb őrzési helyen.	713
d) Őrzési helye ismeretlen	714
16. Fontosabb interjúk	714
a) magyar nyelven	714
b) idegen nyelven.	718
17. Egyéb	718
17.1. Előszó, bevezetés, köszöntés.	718
17.2. Megemlékezés	725
17.3. Nekrológok	726
17.4. Avatóbeszéd	726
17.5. Beadványok	727
17.6. Akadémiai székfoglaló előadások	727
17.7. Díszdoktori beszédek	727
18. Emlékezete.	728
18.1. Válogatott tudományos nekrológok	728
a) magyarul	728
b) idegen nyelven.	728
18.2. Fontosabb életrajzi jellegű filmek és műsorok.	729
18.3. Emlékkötetek	729
18.4. Fontosabb életrajzi témájú írások	729
a) magyarul	729
b) idegen nyelven.	731
Alapvető szakirodalom és források	732
Könyvek, emlékiratok, tanulmányok, visszaemlékezések.	732
Családtörténet	732
Általános és középiskolai tanulmányok	733
Egyetemi évek	734
MTA hivatalnoki és kutatói időszak	735
Az ELTE tanára	736
A politikus.	737
Levéltári források	739
Általános és középiskola	739
Egyetemi évek	739
Akadémiai évek	740

TARTALOM

Az ELTE tanára	740
A politikus.	741
Periodikák	741
Családtörténet	741
Általános és középiskola	741
Egyetemi évek	741
Akadémiai évek	741
Az ELTE tanára	742
A politikus.	742
Interjúk	743
Képek jegyzéke	744
Térképek	749
Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (1956.09.19-1956.11.02.)	750
[1956.] IX. 19.	750
1956. 10. 24. 01h.	751
[1956. 10.] 24. 12h.	751
[1956. 10.] 25. 23h.	751
1956. október 25-e, csütörtök 24h.	752
[1956. 10.] 26. 8h.	753
[1956. 10.] 27-én 20h	753
[1956. 10.] 29-én (22h)	754
1956. október 30-án!	756
[1956.] november 2-án	757
Mádl Ferenc tudományos célú utazásai 1956–1971 között	758
Köszönetnyilvánítás	762
Summary	764
Zusammenfassung	770
Idővonal (áttekintés)	776
Fontosabb rövidítések	781
Helymutató.	784
Névmutató	789

AJÁNLÓ

Sokan tiszteltük és szerettük Mádl Ferencet, a szerény és szelíd, de határozott embert, a barátot, a kivételes tudóst, a bölcs és türelmes tanárt, az erős akaratú, értékeinek elkötelezett politikust, a sikeres minisztert és a kiemelkedő államfőt.

Tudtuk, nagyon sokan tudtuk, hogy megteremtette a politikai harcoktól magát távoltartó, az alkotmányos rendet feltétlenül tisztelő köztársasági elnök mintáját, éreztük és láttuk, hogy úgy tudott egész nemzetének elnöke lenni, hogy semmit sem engedett értékeiből és hitéből.

Ma már azt is tudjuk, hogy Mádl Ferenc nélkül másként alakultak volna közös dolgaink és talán mások lennénk mi is.

De eleget tudunk-e Mádl Ferencről? Ismerjük-e életének legfőbb állomásait, hogyan épült a német eredetre az egész életében nagyon erős magyar identitás, hogyan kapta meg szintén egész életére a katolikus hit kegyelmét, mit jelentett számára a nagycsalád, hogyan formálta gyermek és ifjúkorát a háborgó történelem, hogyan lett a parasztgazda fiából kiváló diák, hogyan indult el a tudósi pályán, hogyan épültek fel biztos, kiegyensúlyozott családi kötelékei, hogyan lett itthon és a világban köztiszteletnek örvendő egyetemi tanár, sokoldalú, hihetetlenül gazdag életművel rendelkező tudós, hogyan szervezte és irányította a tudományt, majd az oktatást és a kultúrát? Hogyan és miért lépett a nagy kultuszminiszter elődök nyomába? Hogyan látta el változó és nem könnyű politikai feltételek között az államfői feladatokat, hogyan töltötte be a legfőbb közjogi méltóság hivatását?

És legfőképpen hogyan tudott ebben a méltóságban is az maradni, aki volt. Egy igaz ember, aki szerette a családját, a barátait, a munkatársait, a tanítványait, szerette az embereket, mert ez következett a hitéből. És szerette a hazáját, mert ez következett abból, hogy pontosan tudta, hogy hová tartozik. Bízott a magyar nemzet összetartozásában és felemelkedésében és mindent meg is tett ennek érdekében. Biztos volt abban is, hogy Magyarországnak Európában van a helye és hogy keresztény értékek nélkül nincs sikeres Magyarország és nincs sikeres Európa.

Ha meg akarjuk jobban ismerni és érteni e kérdésekre a válaszokat, vegyük kézbe és alaposan olvassuk végig Domaniczky Endre könyvét a tudós és államférfi Mádl Ferencről. A lényeg gyakran a részletekben van, érdemes tehát egy életmű megértése érdekében az e mögött álló életre, az ezt formáló körülményekre és mindenekelőtt az ezt megteremtő emberre is odafigyelni. Ebben segít ez a könyv, meg abban is, hogy mindazok a jelen és jövő generációk, akik nem ismerhették Mádl Ferencet, lássanak és kapjanak mintát mindazokból az értékekből, amelyeket e tudós és államférfi életműve és élete képvisel.

Martonyi János

ELŐSZÓ

„*Minthogy a feledés az elmúlt dolgok emlékezetébe az ember természetének fogyatékoságából az időnek múlásával lassan belopódzik, érdemes írással megerősíteni...*” a megtörtént eseményeket, illetve az azokkal kapcsolatos emlékeket – szól Magyarország dicső emlékezetű királyának, III. Bélának az egyik legfontosabb, az utókor számára is relevanciával bíró üzenete.² Több mint nyolc évszázad távlatából Béla király nemcsak az írásba foglalásra biztatott, hanem az emlékek összegyűjtésének két praktikus módjára is felhívta a figyelmet. Ez akár „*alkalmas férfiak tanúságtételével*”, akár „*írások*” tanulmányozásával is végbevihető.

Jelen munka – legalábbis a források összegyűjtése és felhasználása tekintetében – pontosan ily módon készült. Mádl Ferenc, nemzedékének egyik legkiválóbb jogtudósa, köztisztviselőként álló professzor és politikus, a közép-európai népek uniós csatlakozásának szószólója, valamint az európai integráció talán utolsó, a vasfüggöny mögül érkezett „*alapító atyja*” ugyanis egész életében végtelenül szerény ember volt, aki – ha tehetné – kerülte, hogy magáról beszéljen. Így történhetett, hogy bár magas hivatalokat vállalt, és több mint két évtizedet töltött a magyar politikában, életrajza még most is csak a legszükségesebb adatokat és eseményeket tartalmazza.³ Maga a páratlanul

² III. Béla király 1181-es oklevele Froa asszony baranyai Szöllös nevű birtokának Farkas nádorra történő átruházása tárgyában (Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp.–Pécs, DC, 1999. 88.). Ez az oklevél egyébként a Magyar Nemzeti Levéltár legrégebbi, eredetiben fennmaradt oklevele (Csánki Dezső: A magyar királyi Országos Levéltár állandó kiállításának katalógusa. Budapest, MOL, 1930. 6.).

³ „*Kevesen tudják, de én is »mélyről«, nagy és szegény családból jövök, sok minden mentem át.*” – utalt egyszer maga is arra, hogy milyen keveset tudnak róla valójában (Egy kifogástalan úriember – interjú Mádl Ferencsel, 168 óra 1995. 06. 13., 27.).

izgalmas, mesébe illő életút azonban, amelynek eredményeképpen egy vidéki parasztgazda fia száz veszélyen és viszontagságon át végül az ország legmagasabb méltóságába emelkedett, még családjának egy része előtt is rejtve maradt.

Nem vitás, hogy a történetet, az ő történetét, amely részben a miénk és az utánunk következő generációké is, meg kellett írni, és erre a 2021. év kettős (születésének 90. és halálának 10.) évfordulója kiváló lehetőséget kínált. Az előkészítő munka során kellett szembesülni a rendelkezésre álló adatok korlátozott voltával, amelyet aztán – Béla király tanácsát megfogadva – egyrészt levéltári forrásfeltárással, másrészt még élő barátai, kollégái visszaemlékezéseinek rögzítésével próbáltam kiegészíteni.

Nagy mennyiségű, korábban ismeretlen személyes irat került elő Mádl Ferenc fiának, *Mádl András*nak köszönhetően, akinek segítőkészsége és türelme nélkül ez a könyv biztosan nem készülhetett volna el. Az interjúk lebonyolításához nélkülözhetetlenek bizonyult néhai *Mádl Dalma* támogatása is. Végül itt is meg kell említeni Mádl Ferenc utolsó titkárságvezetője, *Gróh Gáspár* önzetlen segítségét, a vele készült több mint tizenkét órás interjú ugyanis kulcsfontosságú információkat tartalmazott a későbbi forrásfeltárás szempontjából.

A könyv jelen változata egy több mint hároméves kutatómunka eredménye, amely a legfontosabb könyvtári és levéltári forrásanyag, valamint a család őrizetében lévő személyes iratok feldolgozása révén átfogó képet kíván rajzolni kortársunkról, Mádl Ferencről, a Magyar Köztársaság második elnökéről, egyúttal mintát kíván adni a későbbi elnöki életutak feldolgozásához, amelyekre már csak a közelmúltunk mélyebb megismerése miatt is nagy szükség lenne.

A könyv elsődleges célja az életpálya rekonstrukciója és bemutatása oly módon, hogy az ne csak az elnököt közvetlenül ismerők (egykori kollégái és munkatársai), a jogtudomány elméleti és gyakorlati művelői, hanem a laikus olvasó számára is érdekes és követhető legyen. Ennek érdekében egyrészt törekedtem a lábjegyzetek kordában tartására, és mellőztem a jogi szempontú elemzéseket, másrészt viszont bőséges szakirodalom és levéltári forrásanyag megadásával lehetőséget és tippet kívántam adni a további tájékozódáshoz.

Egy jogtudományi témájú könyvtől némileg szokatlan módon több helyen alkalmaztam térképeket, elsősorban annak érdekében, hogy a források egy nagyobb csoportja közérthető formában elérhetővé váljon. Ezenkívül legalább két tucat táblázat, mintegy százötven kép és számos melléklet segíti az életút feldolgozását.

A könyv a közelmúlt történetével foglalkozik, és mindenképpen korszakhatáron mozog, hiszen főhőse, Mádl Ferenc, a kortársunk volt. Az időtáv közelsége miatt a közvetlen vagy közvetett személyes emlékek óhatatlanul is megnehezítik a történeti módszerek alkalmazását, a szubjektum teljes kizárását. Ugyanakkor azt is el kell fogadnunk, hogy az idő múlása következtében már átléptünk a korábban konszenzusos korszakhatáron, ami alapján a rendszerváltozás előtti eseményeket történelemnek, az az utániakat pedig jelenkornak tekintettük, s ez utóbbi történeti módszerekkel való vizsgálatától tartózkodtunk. Az Antall-kormány időszaka, sőt, mindaz, ami a 2004-es európai uniós csatlakozásunk előtt történt, a mából nézve már a múlt, amely – megfelelő óvatossággal – lehetővé teszi, sőt, igényli, hogy történész-ként vonjuk vizsgálat alá. Ez a munka tehát a generációváltások miatt bekövetkező korszakhatár-változásra is fel kívánja hívni a figyelmet, egyúttal – afféle módszertani kísérletként – azt is be kívánja mutatni, hogy a jelenkori – értelemszerűen még csak korlátozottan hozzáférhető – forrásanyag mellett is lehetséges arányos és kiegyensúlyozott portrét készíteni egy olyan személyről, aki történetesen a 20. századi magyar jogtudomány és politikatörténet egyik legjelentősebb alakja volt.

Mádl Ferenc hosszú élete során úgy hagyott maga után jelentős és maradandó életművet, hogy közben mindvégig igyekezett a háttérben maradni. Mindaz, amit megélt, mintha csak megesett volna vele, ám az életút egyes elemei mégis szervesen épültek egymásra, s miközben ezen gondolkodunk, maga a 20. század és az annak örvényeiben bukácsoló Közép-Európa elevenedik meg az események mögött. Mádl története tehát egyszerre személyes történet és kollektív élmény, hiszen mindannyiunk – a kortársai és az utódaink – számára tartogat meglepetéseket és tanulságokat, határokon innen és túl.

Budapest, 2022. szeptember 1.

Domaniczky Endre

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

SZÜLŐFÖLD

A „szülőföld [számomra – D. E.] ... [n]em egyetlen falu. Bándon születtem, Szentkirályszabadján éltünk, Veszprémben jártam gimnáziumba, Herenden a porcelánmanufaktúra igazgatótanácsában dolgoztam, Tihanyhoz az akadémiai üdülő és sok ifjúkori emlék kötött... Ez együtt a szülőföld, egyik települést sem tenném a másik elé. De szülőföldem maga Magyarország – még ha a bakonyi erdők, a völgyek és dombok tagolta változatos táj, a Balaton víztükre, a pannon táj nyugalma különösen mélyen él bennem” – vallott Veszprém megye és a Dunántúl iránt érzett szeretetéről egyik utolsó interjújában Mádl Ferenc volt köztársasági elnök.⁴ Ebben a lírai szépségű vallomásban szinte minden, szűkebb pátriájával kapcsolatos, korábban már kifejtett gondolata megtalálható.

Többször is beszélt róla, hogy bár szülőfaluja tényszerűen a németek által lakott kicsiny község, *Bánd*,⁵ ahol a „*bándi ház*”⁶ áll, és

⁴ Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010. 12. 30., 11.)

⁵ Bánd az újraalapítását követően gyorsan növekedésnek indult, a 19. század második felétől mintegy évszázadon át azonban hat-hétszáz fő körül mozgott (lásd bővebben: Az 1930. évi népszámlálás adatai. Bp., KSH, 1932. és 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Bp., KSH, 1950).

⁶ A „*bándi ház*” a nagycsalád összetartozásának egyik legfontosabb jelképévé vált a Mádl testvérek generációjában és az ő leszármazottaik között. Ez az a ház, amit id. Mádl Antal az Amerikából való hazatérése után vásárolt (Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora 1905–1981 (Bp., METEM, 2010. 11., továbbiakban: Mike Valéria) és ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim, Bánd, [1982 körül], kézirat 89., továbbiakban: ifj. Mádl Antal), és amit 1926-ban teljeskörűen felújított (ifj. Mádl Antal 5.). Eredetileg a „*fele vályogfal volt, ami teljesen le lett bontva, a szalmatető ledobva, a bontott falak újjáépítve, s az egész kicsit magasztva...*” (ifj. Mádl Antal 5.). A házban id. Mádl Antal és felesége mellett 1934-ig ifj. Mádl Antal lakott egyre gyarapodó családjával, azonban a harmadik gyerek

ahol az elemi iskolát elkezdte,⁷ ám az „*eszmélkedés helye*”⁸ számára a Veszprém másik, keleti oldalán fekvő színmagyar település, a Bándnál mintegy háromszor nagyobb *Szentkirályszabadja* volt, ahol az első barátságokat kötötte, és ahol annyit játszottak testvéreivel a család által bérelt kúria kertjében.⁹ Mádl Ferenc tehát két településhez: Bándhoz és Szentkirályszabadjához kötődött a legszorosabban.

Harmadik helyen szükséges megemlíteni a királynék városát, *Veszprémet*, ahol Szent István és Boldog Gizella 1930-as években felállított szobra¹⁰ nemcsak az Árpádokra, hanem a város falai alatt lezajlott döntő ütközetre is emlékeztet, hiszen – ahogy az iskolában még Mádl Ferenc is tanulta¹¹ – itt „*rakták le őseink alapkövét a keresztény Magyarországnak, mikor Koppány somogyi vezér hadait a Csatár nevű hegyen tönkrevérték*”.¹² Ez a város már a magyarok bejövetelekor is állt, és – közigazgatási, illetve egyházi székhelyként – az új Magyarország valódi bástyája lett, ahol – bár környékét számtalanszor felpredálta – még a török is csak időlegesen tudta megvetni a lábát. Mihelyst pedig a veszély torkából megszabadult, a város újra felvirágozott. E második virágkor emlékét őrizte több mint két évszázadon keresztül az 1711-ben alapított piarista iskola. A Felső-Magyarországon már több helyütt sikeresen működő kegyesrendi

születését követően átköltöztek Szentkirályszabadjára. 1946-ban ifj. Mádl Antal visszaköltözött a családjával (a legkisebb gyermekük is itt született). Mádl Ferenc emlékei – amelynek központi témája „*a három generációban, minden nap tízen ülték körül az asztalt*” (Mádl Ferenc: Életpályaportré-tervezet. Kézirat, a család tulajdonában, továbbiakban: Életpályaportré-tervezet) – ebből az időből származnak. Ő maga 1931–1934, illetve 1946–1951 között élt a házban, második alkalommal főleg a nagyszülők szobájában, Márton bátyjával közösen (ifj. Mádl Antal 77.).

⁷ Mádl Ferenc az első osztályt járta Bándon, az elemi iskolának az MNL Veszprém Megyei Levéltárában fennmaradt iratai azonban ebből az évből (1937/1938) hiányosak.

⁸ Interjú Gróh Gáspárral (készítette Domaniczky Endre 2021. 04. 21., továbbiakban: Gróh Gáspár interjú 2021), illetve l. még: KEHÉ 2004. 431–432.

⁹ Eröss Pálné sz. Mádl Teréz visszaemlékezése édesapja születésének 110. évfordulóján. Kézirat, 2013. 6. (továbbiakban: Mádl Teréz). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezt a dokumentumot.

¹⁰ Ispánki József (1906–1992) első köztéri alkotását 1938-ban, István király halálának 900. évfordulója alkalmából állították fel a veszprémi várban. Mára a város egyik szimbólumává vált.

¹¹ KEHÉ 2003. 350.

¹² RNL 19/200.

szerzetesek Veszprémbe hívásával Volkra Ottó veszprémi püspök egyik kiemelt célja annak elősegítése volt, hogy a serdülő ifjak „*az oktatás által a királynak s a hazának hasznos polgáraivá legyenek*”.¹³ Mádl Ferenc nyolc évet töltött e történelmi levegővel teli városban, amely egyrészt a világlátását jelentős mértékben formáló gimnáziumi tanulmányok, másrészt a tanárokkal és a diákokkal kötött, élethosszig tartó barátságok¹⁴ miatt volt számára kiemelt fontosságú.

Meg kell emlékezni még *Herendrő*l, amely nagyjából egyidős ikertelepülésével, Bánddal, amelyet azonban a fejlődésben – a porcelánmanufaktúra alapításának köszönhetően is – gyorsan lehalagyt.

¹³ Lichtneckert András – Tölcséry Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711-1948 (Veszprém, 2011. 16.), továbbiakban: Lichtneckert 2011.

¹⁴ Erre l.: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5-6. 7-14.) és Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010. 12. 30., 11.).

Bánd és környéke, valamint Szentkirályszabadja								
Településnév (korábbi elnevezés)	Első írásos említés	Török hódol- tság alatt elpusz- tult	Újrate- lepités éve	lakosság (ebből német nemzetiségű)				
				1787	1910	1930	1949	2011
Bánd	13. sz.	igen	1760-as évek	507	649 (616)	646 (614)	643	672 (184)
Herend (Németi)	13. sz.	igen	1764	467	1174 (1005)	1192 (988)	1453	3403 (367)
Márkó (Szentmárk)	11. sz. vége ¹²	igen	1724 előtt / 1741	939	793 (651)	774 (679)	615	1227 (145)
Szentgál	1281	nem	-	2190	4248 (457)	4284 (214)	4218	2741 (41)
Szentkirály- szabadja	1269	átme- netileg elnépre- lenedett	-	1577	1479 (6)	1490 (0)	1357	1946 (22)

Forrás: saját gyűjtés.

¹⁵ Karlinszky Balázs: Középkori települések Márkó területén (Veszprémi Szemle 2021/2. 21.).

Herend nemcsak Mádl Ferenc, hanem a tágabb család életében is nagy szerepet játszott – ennek állít emléket a gyár vezetése által a közelmúltban állíttatott Mádl Ferenc-mellszobor.¹⁶ Egy időben Mádl Ferenc szülei is dolgoztak a gyárban, az apja által gondozott kertnek például csodájára jártak.¹⁷ Természetesen itt is ki kell emelni, hogy a többször felelevenített történet szerint a kiskorában szépen rajzoló¹⁸ Mádl Ferencet az édesanyja egy időben porcelánfestőnek szánta, mert az biztos megélhetésnek számított. Ekkoriban egyébként „*a kis létszámú üzem dolgozóinak negyede Bándról került ki*”,¹⁹ köztük számos porcelánfestő is. A két település szoros kapcsolatára Mádl Ferenc is többször utalt, aki Herendet gyakran Bánddal – és a harmadik szomszédal: Márkóval – együtt emlegette,²⁰ ezzel jelezve, hogy a két szomszédos település – ahogy a múltban, úgy a jelenben is – összetartozik.

Mindenképpen szólni kell még *Tihanyról*, egyrészt mert Mádl Ferenc kiskorától egészen haláláig számos szállal kötődött a városhoz, ahol élete utolsó éveiben – családjával együtt – házat is vásárolt. A kapcsolat kétirányú volt, Mádlt a helyi közösség is befogadta, és

¹⁶ A porcelánból készült szobrot – Tamás Ákosnak, a manufaktúra iparművészének alkotását – 2012. 10. 05-én avatták fel Áder János köztársasági elnök jelenlétében (Veszprémi Napló 2012. 10. 06., 1-2., Magyar Hírlap 2012. 10. 06., 3., Népszabadság 2012. 10. 06., 2.).

¹⁷ A herendi porcelángyár parkjának kiépítésére részletesen l.: ifj. Mádl Antal 91-95., illetve Felek Béla 1968. 11. 29-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában). Az előzményre: Mádl Ferenc 1968. 11. 15-i levele Felek Bélának (a család tulajdonában).

¹⁸ L. például: Mádl Miklós: „Az én Ferim” és a mosolyogni valók (In: A „mi” Ferink. Családi emlékkötet Feri 80. születésnapja örömére. Bp., 2011. Kézirat, 19., továbbiakban: FPEK), Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5-6. 7-14.), Pécsi Egyetem Díszdoktori Beszéd (Kézirat, 1998). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy a kéziratokat a rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ Hudi József (szerk.): Bánd története I. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008. 331., továbbiakban: Bánd I.).

²⁰ Bánd „*Herend filiája*” – mondta például az Oplatka Andrással készült portréfilmben (Vendégségben Mádl Ferencnél, 2002, <https://nava.hu/id/1192528>, 2021. 12. 31., továbbiakban: Oplatka András 2002), de gyerekkorában, amikor még a konkrét cím helyett a legközelebbi posta nevét írták rá a lapokra, a „*Bánd, up. Herend*” megnevezés szerepelt Mádl Ferenc számos korai iratán, például a középiskolai továbbtanulási lapján (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő íve, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl).

ennek is köszönhető, hogy Tihanyban neveztek el először közterületet a néhai elnökről.²¹ Tihany nemcsak a szép emlékek, a gyerekkori lovaglások,²² a felnőttkori családi nyaralások,²³ a szerzetesi közösséghez fűződő szoros kapcsolat²⁴ miatt bírt kiemelkedő jelentőséggel. Az András király²⁵ által a Balaton fölé magasodó sziklán alapított monostor egyszerre testesíti meg a fennmaradásért több mint egy évezrede küzdő Magyarországot, valamint a keresztény, Európa nyugati feléhez számos szállal szorosan kötődő magyar államot. Tihany az a hely, ahol a monostor évezredes sziluettje még mindig harmonikusan simul bele a természetbe, egyszerre idézve meg a vallás természetfeletti és emberkéz alkotta elemeit. Tihany Mádl munkásságának toposza: egyetlen képben olvad itt össze Európa és a kereszténység a családi hagyományokkal – valószínűleg ezért kötődött ide olyan erősen a néhai elnök, és ezért kell a számára fontos települések sorában Tihanyt is megemlítenünk.

Végezetül röviden szólni kell Pán földjéről, Pannóniáról.²⁶ Mádl Ferenc több alkalommal is szóba hozta, hogy ő a pannon táj születtje.²⁷ Ezzel minden esetben a Dunántúlra utalt, amely – *Pannónia* provinciaként – mintegy kétezer évvel ezelőtt tagolódott be az európai kultúra egyik csúcspontját jelentő Római Birodalomba. A légiók nyomában áttelepülő római polgárok „[a] művészetnek [...] magas fokát hozták magukkal Itáliából”,²⁸ tágas villáik nyomai a Balaton

²¹ A korábban Posta közként ismert közterületet felújítása után 2012-től Mádl Ferenc térnek hívják (Veszprémi Napló 2012. 05. 08., 3., Magyar Nemzet 2012. 05. 05., 2., Népszabadság 2012. 05. 05., 2.).

²² Gróh Gáspár interjú 2021.

²³ Mádl András szíves közlése.

²⁴ Interjú Korzenszky Richárd (készítette: Domaniczky Endre, 2021. 05. 17.), továbbiakban: Korzenszky Richárd interjú 2021.

²⁵ I. András király (1046–1060), a tihanyi apátság alapítója. Az apátság 1055-ben kelt alapítólevelében található a legkorábbi összefüggő magyar nyelvemlék („*Feheruuaru rea meneh hodu utu rea*”, vagyis Fehérvárra menő hadi útra).

²⁶ Bővebben l.: Kerényi Károly: *Pannonia* (Magyar Nyelv 1932/9–10., 280–290.) és Tóth István: *Pannóniai vallástörténet* (Bp.–Pécs, PTE Ókortörténeti Tanszék – L’Harmattan – Könyvpont, 2015), valamint Várkonyi Nándor: *Dunántúl* (Bp., Magvető, 1975.).

²⁷ Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010. 12. 30., 11.), illetve Benedek Ferenc professzor 75. születésnapjára írt köszöntőlevelét (a levél szövegét közli: Domaniczky Endre: 95 éves lenne a Benedek „Franci”, In: *Jura* 2021/4. 152–156.).

²⁸ Cholnoky Jenő: *Balaton* (Bp., Franklin, [1937], 159.).

környékén számos helyen előkerültek.²⁹ Róma azonban nemcsak a művészet, hanem az életszínvonal tekintetében is hosszú ideig követendő példa maradt. *„Az utcai csatornázás, a vásárcsarnok[ok]... mind olyan rendről, civilizációról és magas művészi ízlésről tanúskod[na]k, amilyenről még ma sem igen beszélhetünk vidéki városainkban”*³⁰ – írta az 1930-as években, Veszprém megye városaira is utalva, a Balaton környékének történetét összefoglaló munkájában a világhírű tudóssá vált veszprémi piarista öregdiák, Cholnoky Jenő.³¹

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a pannóniai – *„limesen inneni”* – származástudat Mádnál kulturális fogalomként is jelentkezett, és a latin nyelvre, az antik kultúrára, a római jogra, valamint a kereszténységre épülő egységes európai kultúra felvállalására vonatkozott.³² A pannon táj mint földrajzi régió ennél jóval szűkebb – ám Veszprém megyénél nagyobb – területet ölelt fel, amelyben számára – mint a fenti idézetből is kitűnik – a Bakony és a Balaton voltak a legfontosabb tájegységek.

²⁹ A Cholnoky könyvének megjelenése óta eltelt nyolc évtizedben a régészeti feltárások számos új eredményt hoztak. *„A mai Veszprém és Zala megyékben több száz római kori lelőhely található, ezek közül feltűnően kiugró a villák és egyéb vidéki települések nagy száma, különösen a Balatontól közvetlenül északra eső sávban: az épületek, épületmaradványok gyakorisága, sűrűsége nagy- és középbirtok rendszerre utalhat. Ez minden bizonnyal összefügghet azzal, hogy a szőlő és gabona termesztésére a kedvező környezeti adottságok megfelelő alapot biztosítottak.”* (Firnigl Anett: Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken, Bp., Doktori értekezés, 2012. 57.). L. még: Firnigl Anett: A római kori úthálózat nyomai a Balaton-felvidéki történeti tájban (In: 4D – Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat 2007/7. 43–51.).

³⁰ Cholnoky Jenő: Balaton (Bp., Franklin, [1937], 161.).

³¹ Cholnoky Jenő életére és munkásságára l. bővebben: Kubassek János: A polihisztor földrajztudós – Cholnoky Jenő emlékezete (In: Természet Világa 2020/11. 505–511.), valamint Cholnoky Jenő önéletírása (Bp.–Veszprém, Pesti Kalligram – Veszprémi Művészetek Háza, 2021), illetve Rybár Olivér: A Cholnoky család története (Veszprém, VMHE, 2021) és Földrajzi Múzeumi Tanulmányok (18.) 2009. [Cholnoky-emlékszám].

³² Pannónia és a Barbaricum szembeállítására l. például: Tanulmány Magyarország az Európai Unió tagjává válása... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 166.).

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

Mádl Ferenc 1931. január 29-én született Bándon egy német eredetű, de magyar érzelmű földműves család második gyermekeként – és e mondat szinte minden eleme bővebb magyarázatot igényel.

NÉMET EREDET

Bánd³³ Árpád-kori település, amely egykori birtokosáról, az Atyusz nembeli³⁴ Bándról³⁵ kapta a nevét. Maga a település a 13. század második felében, az ott felépített erődítmény – Segvár³⁶ vagy Essegvár – körül jött létre. A vidéket csipkéző számos vár-³⁷ és templomrom³⁸ egy hosszú, nyugodt, prosperáló időszak emlékét őrzi, amely a törökök 16. századi megjelenésével egyszeriben véget ért. Bár Veszprém, a megye székhelye és a magyar kultúra egyik régi

³³ A régi országterületen belül még egy ilyen nevű település létezett: Mezőbánd Maros-Torda vármegyében, ezt azonban először csak I. Károly uralkodása alatt említik az oklevelekben (Varjú Elemér: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez, Bp., Hornyánszky, 1908. I/72.). Mezőbándra l. még: Imreh Barna: Mezőbánd helynevei (Kolozsvár, EME, 1942. 3.).

³⁴ Az Atyusz-nemzetség leszármazására bővebben: Holub József: Az Atyusz nemzetség (Turul 1937. 57–67.), birtokaira: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig (Bp., MTA 1900. I/133–137.).

³⁵ Bánd mint személynév eredetével kapcsolatban A Pallas Nagy Lexikona a következőket mondja: „*Régi magyar személynév, melynek Bandi alakját ma az András kicsinyítésének veszik, de tulajdonképpen épp úgy nem tartoznak össze, mint a Miska és Mihály név*” (PNL 2/570.).

³⁶ A „*középkori magyar nyelvben nemcsak az emberi test bizonyos domborulatát nevezték meg e szóval, hanem a természetben található hasonló alakzatokat is*” (Bánd I. 49.). A vár történetét részletesen: Bánd I. 49–99., összefoglalóan: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=16930> (2021. 11. 01.), a vár modelljét l.: <https://varpark.hu> (2021. 11. 01.).

³⁷ L. például: Szigliget, Csobánc, Tátika, Rezi. Bővebben l.: Cholnoky Jenő: Balaton, Tizenegyedik fejezet. A Balaton-vidék múltjából, <https://mek.oszk.hu/00500/00574/html> (2021. 09. 11.).

³⁸ L. például: Veszprémfajsz, Herend, Veszprém romtemplomait. Bővebben l.: Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban (Bp., 1907).

fellegvára csak időlegesen került török kézre,³⁹ a környező falvak addig jórészt színmagyar lakossága elpusztult vagy elmenekült az állandósuló háborúk során.

1683-ban a török sereg Bécs falai alatt elszenvedett kudarcával új fejezet kezdődött Magyarország történetében. Megindult a felszabadító háború, és jó néhány küzdelmes év elteltével nagyrészt helyreállt az ország területi egysége. A mintegy két évszázados török uralom eredményeképpen a magyarság létszáma megfogyatkozott, az elnéptelenedett területekre pedig az ország más megyéiből, illetve az országhatárokon túlról új telepések érkeztek. A telepítések nagyrészt szervezeten zajlottak, egyes helyeken a korábbi birtokosok, másutt pedig az állam szervezésében.⁴⁰

Veszprém megyébe – az ország egyik legkorábban megszervezett vármegyéjébe – a 18. század folyamán elsősorban németek és – kisebb részben – szlovákok költöztek.⁴¹ A községek helye nagyrészt adott volt, ugyanis – miután a megye jelentős részét elfoglaló Bakony mészkőtömbje a lehulló csapadék vizét elnyelte – település ezen a tájon csak ott jöhetett létre, ahol a víz a hegy gyomrából ismét előbukkant,⁴² ezért a Veszprémtől nyugatra fekvő falvak – köztük Bánd is – ahogyan egykor, az Árpád-korban, úgy a 18. században is a Séd vonalára települtek rá.

Bánd ikertelepülésével, a fejlődésben öt rövid idő alatt lehangyó Herenddel közel egy időben, a 18. század közepén kezdett újra

³⁹ Dávid Géza: A veszprémi szandzsák (Keletkutatás 1992/2. 27–36.) és Tóth G. Péter (szerk.): Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 1998).

⁴⁰ A nemzetiségi kérdés egyik legjelentősebb hazai szakértője, Katus László a folyamat méreteiről a következőket írta: „*Eleinte inkább magánföldesurak által kezdeményezett, majd egyre inkább az állam [...] által szervezett telepítési akciók keretében jött Magyarországra a 18. század folyamán mintegy 300-400 ezer német Németország nyugati és déli területeiről.*” Szentpéteri József (főszerk.): Magyar Kódex (Bp., Kossuth, 2000. 347.).

⁴¹ Rómer Flóris a Bakonyról írt korai útikalauzában már 1860-ban foglalkozott a Veszprém megyei betelepítésekkel: „*Hivattak azért az uraságoktól népesebb, nem pusztított felső megyékből tótok és németek, de jöttek a nagy Németországból, főképp Rajna vidékéről is ügyes és szorgalmas gyarmatosok.*” (Rómer Flóris: A Bakony. Terményrajzi és régészeti vázlat, Győr, 1860. 15.). Újabb adatokra l.: Gerhard Seewann: A magyarországi németek története (Bp., Argumentum, 2015. I/171-172., 216-227.), valamint Manherz Károly (szerk.): A magyarországi németek (Bp., Útmutató, 1998. 19-21.).

⁴² Bővebben l.: Cholnoky Jenő: Veszprém (Bp., 1938. 92. skk.).

benépesedni.⁴³ Telepesei, akiket a köznyelvben gyakran sváboknak neveznek, nagyobb részét Németország nyugati feléből érkeztek, és a frank nyelvjárást beszélték. Mádl Ferenc később maga is hivatkozott arra, hogy nem sváb, hanem frank felmenőkkel rendelkezik.⁴⁴ Ő úgy tudta, hogy apai ősei a Rajna partján fekvő Mainzól indultak útnak,⁴⁵ az anyai ősei – a Lohn család – pedig Baden-Württembergből érkeztek.⁴⁶ Időskorában, amikor megpróbálta összefoglalni a család korai történetét, azt is megörökítette, hogy a „különböző landokból, így Frankföldről Magyarországra indult telepések – köztük az én őseim is – [...] a Duna melletti Regensburg nagy gyűjtőhelyein állomásoztak, hogy hajóra szállva Magyarországon találjanak új otthont [...] [A] hajóraszállást nagy ünnepek, igazi lakodalmak előzték meg [...] A lelkes mulatság igazi indít[ékát] az adta, hogy a hatóságok elrendelték, hogy a hajókra nőtlenek és hajadonok nem szállhatnak.”⁴⁷

MAGYAR IDENTITÁS

Bár a telepések hosszú időn át megőrizték őseik nyelvét, rövid időn belül hű fiai lettek új hazájuknak. Így például Mádl Ferenc egyik ükapja, Wolszt Simon kovács neve megtalálható az 1848

⁴³ „Fontos megemlíteni, hogy a község [Bánd - D. E.] területe a XVIII. század közepe táján számos kis- és középnemesi magyar család tulajdonában volt. Mintegy 12 család birtokát [...] lehet írásos adatokkal alátámasztani, ennél bizonyára többnek volt uradalma Bándon. [...] Ezek a köznemesek a nagybirtokosok és az egyház példáját követve igyekeztek a német telepéseket a saját területükre csalogatni, volt, aki szerződés nélkül bocsátotta rendelkezésükre birtokát. A későbbiekben azonban írásos szerződések születtek, melyeket még ma is meg lehet tekinteni a levéltárakban.” (Krein Péter [szerk.]: Bánd, község a Séd völgyében, Bánd, 1998., www.ungarndeutsche.de/hu/cms/uploads/Band_u.doc, 2021. 10. 28.).

⁴⁴ Gróh Gáspár interjú 2021., valamint Életpályaportré-tervezet.

⁴⁵ Életpályaportré tervezet. Mádl tudomása szerint „az első Mádl a márkói egyházközség anyakönyvében 1749-ben szerepel”. (A társadalomban éhség van a békére. In: Vas Népe 2000. 06. 17., 5.)

⁴⁶ Lohn-családfa (a család tulajdonában).

⁴⁷ Életpályaportré-tervezet.

augusztusában bevonuló bándi polgárok listáján.⁴⁸ A német nyelv egészen a 19. század végéig megőrizte kivételes helyét mind a közösségben, mind a családi asztalnál, ám egyrészt a kiépülő iskolahálózatnak, másrészt a tradicionális közösségek bomlásának köszönhetően lassan elkezdett visszaszorulni. A Mádl családon belül ez a folyamat viszonylag jól dokumentálható. Mádl Ferenc nagyszülei még német anyanyelvűek, de az édesapa már jó magyar nyelvtudásával tűnik ki a közösségben. Ám a családi asztalnál még ők is németül beszélnek,⁴⁹ viszont a (magyarországi) unokákkal már magyarul.⁵⁰ A nyelvváltás tehát mintegy két generáció alatt lezajlott a későbbi köztársasági elnök szűkebb családjában, az identitásváltás azonban már ennél korábban megtörtént.

A gyermek Mádl egyik meghatározó élménye volt az egyik (német ajkú) nagypapa által mesélt történet, ami arról szólt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az I. világháború idején az ellenséges alattvalóként fogva tartott magyar állampolgároknak minden nap végig kellett nézniük, ahogy a magyar zászlót meghajtják az amerikai lobogó előtt. A német nyelvű Lohn nagypapa mindezt sírva élte meg, és még évtizedekkel később is keserűen gondolt vissza erre a megaláztatásra.⁵¹ Egy másik történetből azonban az is kiderült, hogy az identitásváltás nem egyik pillanatról a másikra, hanem lassan, fokozatosan, egyéneenként eltérően ment végbe. Lohn nagypapa

⁴⁸ „A nemes Szentgáli Helységből 1848-iki augusztus 7-én kiindulandó őrseregnek összeírása” (másolat, a család tulajdonában). Wolszt Simon életrajzi adataira l.: Wolszt-családfa (a család tulajdonában). Érdemes megjegyezni, hogy a Wolszt családnév írásmódja az általam feldolgozott forrásokban ingadozó. Wolszt Simon neve már 1848-ban az „sz” betűs változatban szerepelt a fent hivatkozott listában. A Wolszt-családfa ugyancsak ebben a formában adja meg a vezetéknevet, amelyet azonban a sírokon, valamint a családi fényképalbumok egy részében „s” betűs formában írtak. Jelen munkában – a könnyebb olvashatóság érdekében – a Mike Valéria könyvében használt változatot (Wolszt) alkalmaztam.

⁴⁹ L. például: FPEK 18.

⁵⁰ Ha külföldön volt, Mádl Ferenc a szüleivel nagyrészt magyarul levelezett, de ha az adott levelet más, német anyanyelvű családtag is olvashatta, akkor németül írt. L. például: Mádl Ferenc 1967. 01. 30-i levele ifj. Mádl Antalnénak, aki éppen a németországi rokonoknál tartózkodott (a család tulajdonában).

⁵¹ Mádl Ferenc: [Mozaikok] Megtörtént történetek üzenete... (Kézirat, 2009–2011, a család tulajdonában, továbbiakban: Mozaikok). A témáról inkább csak említés szintjén ír: Puskás 1982. 303–324.

például – jól dokumentálható módon – még két világ határán élt, kettős identitással rendelkezett. Míg unokája emlékeiben „*nagy magyarként*”⁵² tűnt elő, addig – mint a helyi német közösség egyik oszlopos tagja – a II. világháborút követően Bándra betelepített magyarok ellen nagy vehemenciával lépett fel.⁵³

FÖLDMŰVES CSALÁD

Mádl Ferenc ősei – az egymással több generáción keresztül is házasodó Mádl, Wolszt és Lohn családok – a 18. század közepe táján érkeztek Magyarországra, s nemcsak Bándon, hanem a környező falvakban is megtelepedtek.⁵⁴ Bár az ősök között számos szabót és kovácsot találhatunk – Mádl Ferenc édesapjának egyik öccse, János maga is szabónak tanult, sőt egy ideig üzlete is volt Budapesten⁵⁵ –, a családtagok többsége a földből élt. Mivel minden generációban sok gyermek volt, ez folytonos küzdelmet jelentett a kicsinyke birtok egyben tartásáért, más szóval a megélhetésért. Az öröklött föld mindig kevés lehetett, ezért a Mádl család tagjai már a 19. század második felében béreltek is földeket.⁵⁶

Az első, aki földművesként egy kicsit előrébb léphetett, Mádl Ferenc apai nagyapja, id. Mádl Antal volt, aki az Amerikában összerakosgatott dollárokból 10 hold földet vásárolt a faluban, amivel azonban – mint az egyik unokája feljegyezte⁵⁷ – továbbra is szegénynek számított.

Az ő fia, az ifjabb Antal viszont, ha már továbbtanulni nem engedték, földművesként kívánt érvényesülni, és bérlőként próbált saját lábra állni. „*Már házas emberként, háromgyerekes apaként, 30 évesen sikerült elköltözni a szülői háztól, hogy az apai gyámság alól*

⁵² Mozaikok.

⁵³ A Belügyminisztérium nyomozó csoportjának 1949.02.15-i jelentése... (fénymásolat, a család tulajdonában).

⁵⁴ L. például: ifj. Mádl Antal 58.

⁵⁵ Mike Valéria 25.

⁵⁶ Bánd I. 252.

⁵⁷ Mike Valéria 26.

és a kis parasztgazdaság szorításából szabadulva végre elkezdhesse álmait megvalósítását. Néhány év múlva ennek Szentkirályszabadja lett a legfontosabb állomása. Szerény kezdet után itt virágzó gazdaságot, szép otthont, anyagi jólétet teremtett a családnak” – emlékezett vissza édesapja terveire és azok megvalósítására egyik gyermeke, Mádl Teréz.⁵⁸ Mádl Ferenc édesapja azonban nemcsak vállalkozó szellemű volt, hanem szívós is. Valahányszor a történelmi események térdre kényszerítették, mindig talpra állt. Először 1934-ben, amikor a semmiből elkezdte a saját birtokát felépíteni. Másodszor 1940-ben, amikortól folyamatosan behívókat kapott, és a gazdaságát innentől kezdve mintegy másodállásban, a katonai szolgálat mellett kellett működtetnie. Harmadszor 1946-ban, amikor Bándra visszaköltözve mindent előlről kellett kezdenie. Negyedszer pedig az 1956-os forradalom és szabadságharc után, amikor „sorsunk egyébként is változott – könnyebbült –, mivel a nehéz beszolgáltatási rendszert teljesen megszüntették”.⁵⁹

Mádl Antal végül a téészesítés miatt hagyott fel a gazdálkodással,⁶⁰ de a földtől véglegesen soha nem volt hajlandó elszakadni. A háztáji mellett az 1960-as években ismét bérelt kisebb földdarabokat,⁶¹ és amíg egészsége engedte – az 1970-es évek végéig – tartott állatokat.

A fentiekből is látható, hogy ifj. Mádl Antal életútja fordulópontot jelentett a Mádl család történetében. Egyrészt azon döntése miatt, hogy valamennyi gyermekét taníttatta, és így a következő generációt tudatosan szakította ki a korábbi évszázadokban megszokott tradicionális életformából. Másképpen mondva: gyermekei tanításával és értelmiségi pályára irányításával a családot felkészítette a 20. században végbemenő társadalmi változásokra, amelyek – bár ezt nem látta előre – rövid idő alatt (és Magyarországon igen fájdalmasan) szétzúzták a korábbi életformák kereteit. Mádl Antal előre látása és elszántsága, amivel tervét valóra váltotta, példaértékű volt,

⁵⁸ Mádl Teréz 1–2.

⁵⁹ Ifj. Mádl Antal 86.

⁶⁰ „1959 tavaszán [...] megjött a T.SZ-világ, ami elvitte az önállóságot-függetlenséget [és – D. E.] az összekovácsolt állapot megint szétesett” (ifj. Mádl Antal 87.).

⁶¹ Ifj. Mádl Antal 95, 97, 99.

ugyanakkor nehéz nem észrevenni ragaszkodását ahhoz az életmódhoz, amelyből utódait kivezette. Sikeres parasztgazdaként, egy több mint 400 holdas birtok bérlőjeként⁶² ő valószínűleg nemcsak a saját, de ősei vágyálmait is valóra váltotta.⁶³ S amikor számításait a történelem rendre keresztülhúzta, hihetetlen adaptációs képességgel újra és újra nekilátott a birtoképítésnek. Mádl Ferenc édesapja tehát egy személyben volt az addig a földművelésből élő család legsikeresebb gazdálkodója, és egyúttal az utolsó, aki egész életét a tradicionális életforma fenntartásának szentelte.

TENGERENTÚLI TÖRTÉNETEK – AMERIKAI ROKONOK

Az olvasóban mostanra joggal merül fel a kérdés: hogyan is kerültek Mádl Ferenc nagyszülei a tengerentúlra, s mit keres az amerikai szál ennek a német eredetű és magyar érzelmű családnak a történetében?

A kiegyezést követően – kisebb mértékben már azt megelőzően is – meginduló, gazdasági célú kivándorlás legfontosabb célállomása a korszakban az Egyesült Államok volt. Bár a „*kitántorgás*”⁶⁴ eltérő mértékben érintette a különböző magyarországi nemzetiségeket, az arányok vidékenként jelentős eltérést mutathattak.⁶⁵ A németek esetében az országos arányszám az alacsonyabbak közé tartozott,

⁶² A szentkirályszabadjai tej- és kertgazdaság (vagy másképpen: Dalmay-birtok) méreteire l. még: Veress D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai (Szentkirályszabadja, Szentkirályszabadja Önkormányzata, 1998. 260–261., továbbiakban: Veress D. 1998). Vö.: Mádl Ferenc 1945.04.06-i utazási igazolványa (a család tulajdonában).

⁶³ „*[B]oldogítólag hatott rám az a tudat, hogy részesarató helyett – bár még csak kis lábbal – munkaadó lettem*” – írta közel ötven év távlatából visszatekintve 1934-es önállósulására Mádl Ferenc édesapja (ifj. Mádl Antal 8.).

⁶⁴ József Attila Hazám (1937) című versében ezt a szót használta (igeként) az amerikai kivándorlásra. Mádl Ferenc a két nagyapa amerikai kalandjára többször is – József Attila szép versére is emlékeztetve – e szó használatával utalt (l. például: Oplatka András 2002).

⁶⁵ L. többek között: Puskás Julianna: Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata, 1861–1924 (Történelmi Szemle 1984/1–2. 145–164.) és Gerhard Seewann: A magyarországi németek története (Bp., Argumentum, 2015. II/85–87.).

Mádl Ferenc viszont úgy emlékezett, hogy a falujukból és annak környékéről sokan vándoroltak ki, és csak kevesen tértek vissza.⁶⁶ Mádl két nagyapja a kevés kivételt erősítette, ugyanis mindkét család számos tagja végleg az Újvilágban maradt. A családi iratokból – köztük Mike Valéria és ifj. Mádl Antal visszaemlékezése nyomán – egyértelműen rekonstruálható, hogy Mádl Ferencnek legalább akkora rokonsága élt Észak-Amerikában – az Egyesült Államokban és Kanadában –, mint Veszprém megyében; bár ő maga csak kevés tengerentúli rokonával tartott rendszeres kapcsolatot.⁶⁷ Míg a Lohn család tagjai több amerikai államban is szétszóródtak, és farmokon is dolgoztak, a Mádl testvérek – legalábbis egy darabig – Pennsylvaniában maradtak. Mádl nagypapa itt a bethlehemi acélkohóban vállalt munkát, mint más testvérei.⁶⁸ Arról, hogy konkrétan mit dolgozott és hogyan élt, nem került elő feljegyzés, viszont a kortárs amerikás magyar („hunky”) beszámolók és visszaemlékezések alapján érzékletes képet alkothatunk arról, hogy milyen nehézségekkel kellett az újonnan érkezőknek szembenézniük, amíg szállást és munkát találtak, illetve beilleszkedtek.⁶⁹

Mádl Ferenc, az unoka úgy emlékezett, hogy *„mindkét nagyapánk bevándorolt Amerikába... hogy a nyomorból megmentsék magukat a kinti*

⁶⁶ Oplatka András 2002.

⁶⁷ A család tulajdonában található levelei alapján a tengerentúlról talán egyedül unokatestvérével, Mike Valériával állt rendszeres kapcsolatban, de vele is leginkább akkor, amikor maga is Amerikában tartózkodott (1967-ben és 1979-ben). Ugyanakkor egy időben Mádl Ferenc volt az összekötő kapocs a három fivér: saját apja és annak két öccse között, hiszen ő mindkét nagybátyja családjával levél- és telefonkapcsolatot tartott. L. például a három fivér magyarországi találkozása ügyében fennmaradt levelezését: Mike Valéria 1968.06.23-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1968.09.02-i levele Mike Jánoshoz és családjához (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1968.09.02-i levele Mádl Ferenchez és családjához (a család tulajdonában). Az utolsó találkozókra bővebben: Mike Valéria 369. és 383.

⁶⁸ Id. Mádl Antal kivándorló testvérei közül egyedül ő tért haza. Mike Valéria 11. A családi iratok alapján úgy tűnik, hogy id. Mádl Antalnak egy öccse, az 1886-ban született Mádl József maradt csak otthon. L. még: ifj. Mádl Antal 1–2.

⁶⁹ Újabban l. Himler Márton visszaemlékezéseit (Martin Himler: Amerikai lettem (Bp., Európa, 2021, különösen: 68–143.). L. még továbbá: Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története (Bp., MNYKNT, 2000) és Albert Tezla: Egy szívvel két hazában (Bp., Corvina, 2005). Általános háttérre: Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940 (Bp., Akadémiai, 1982).

*keresménnyel...;*⁷⁰ ami a később érkező Lohn nagypapa esetében igaz is lehet, viszont Mádl nagypapa úgy távozott Bándról, hogy feleségével „[m]egegyeztek, hogy ahogy csak lehet, a család jön utána”.⁷¹ Vagyis ő – követve már kint élő testvéreit – eredetileg a közös élet megalapozása érdekében utazott előre, és nem voltak visszatérési tervei.

Annak ellenére, hogy Magyar Amerika történetében jóval több kudarcot és katasztrófát, mint sikert jegyeztek fel, Mádl nagypapa története jól alakult. „*Hamarosan megtanult angolul, és a gyárban csoportvezető lett. [...] egy házat is vett, és nyitott egy panziót.*”⁷² Vagyis nemcsak szerencséje, hanem tehetsége is volt, hiszen viszonylag gyorsan kiemelkedett a munkások tömegéből, és munkásszállót – korabeli hunglish szóval –, burdosházat nyitott. Ez azt jelenti, hogy „[m]ás munkásoknak adott ki szobát, és alkalmazott egy magyar asszonyt”, aki főzött a vendégekre. Mádl nagypapának tehát „bejött” Amerika, és „[n]égy éven belül egy sok szépet ígérő, stabil életre volt kész áthozni a családját”.⁷³ Felesége, Wolszt Teréz azonban időközben meggondolta magát. „*Amikor férje írta, hogy jöhetnek, kész számukra a hely, úgy döntött, hogy mégse megy, nem hagyja el a hazáját. Legyen magyar a két kisfia, a hatéves Tóni és a négyéves Hansi (János).*”⁷⁴ Mádl nagypapa – valószínűleg 1909 végén – ezért tért haza. „*Otthon a pénzből vettek a faluban egy házat és kis földet,*⁷⁵ amit kezdtek művelni.”⁷⁶

A jelenlegi információk alapján egyértelműnek tűnik, hogy a Mádl családban lappangó tehetség először a helyét az Újvilágban sikeresen megtaláló Mádl nagypapában tört felszínre. Mádl Ferencre, a későbbi elnökre azonban Lohn nagypapa történetei gyakoroltak nagyobb – életre szóló – hatást. Lohn nagypapa – aki egy időben szintén „*vasgyárban*” dolgozott⁷⁷ és „*a világháborúban kinn*

⁷⁰ Mozaikok.

⁷¹ Mike Valéria 11.

⁷² Mike Valéria 11.

⁷³ Mike Valéria 11.

⁷⁴ Mike Valéria 423. Hasonlóan: Interjú Mádl Ferenc volt köztársasági elnökkel (hangfelvétel, a család tulajdonában).

⁷⁵ Egyik unokája, Mike Valéria 10 holdról írt (Mike Valéria 26.). Legidősebb fia visszaemlékezései alapján – aki a családi földekről dűlők szerint beszélt – is nagyjából ekkora földet vehetett (ifj. Mádl Antal).

⁷⁶ Mike Valéria 11.

⁷⁷ A magyar sokféleség Európát is gazdagítja (Szabad Föld 2001.08.17.,7.).

*rekedt*⁷⁸ – színes egyéniség volt; „nagy beleéléssel tudott és szeretett mesélni az ő Amerikájáról”.⁷⁹

Akkor tehát, amikor az amerikai időszak hatását és eredményeit keressük, nem csupán a megvásárolt földekre, a felújított házakra kell gondolnunk, hanem egy szellemi és látókörbeli változásra is, amely több generáción is lenyomatot hagyott.⁸⁰ Az „amerikai batyuban” egyrészt modernebb művelési módszerek, a farmgazdálkodás, az öntudatos paraszt-polgár mentalitáshoz szükséges gondolatok és információk rejtettek. Másrészt viszont a nagypapákkal együtt Bándra érkezett a demokrácia szelleme is. Lohn nagypapa lelkesítő történeteiben a „Szabadság hazája”,⁸¹ a népek egyenlősége, a „négerrek felszabadítása”⁸² elevenedett meg. A mesék hőse nála Abraham Lincoln volt, „a nagy elnök”,⁸³ aki legszebb gondolatait a gettysburgi beszédben⁸⁴ fogalmazta meg. Csillogó szemmel figyelő unokája, Mádl Ferenc ekkor határozhatta el, hogy egyszer ő fogja megírni Lincoln életrajzát magyar nyelven. Ehhez hosszú éveken át gyűjtötte az anyagot, és a pécsi egyetemi könyvtárban neki is látott – szakszerűen és biztos kézzel – egy cédulagyűjtemény összeállításának.⁸⁵ Bár a monográfiával nem készült el, az ezzel kapcsolatos anyagokat haláláig külön dossziében őrizte az íróasztalában.⁸⁶

⁷⁸ Mozaikok.

⁷⁹ Mozaikok.

⁸⁰ Hasonlóan l. még: Gróh Gáspár interjú 2021, illetve Kodolányi Gyula: Villanások Mádl Ferenc életéből (Magyar Szemle 2011/3–4. 28–31., továbbiakban: Kodolányi Gyula 2011).

⁸¹ Mozaikok.

⁸² Mozaikok.

⁸³ Mozaikok.

⁸⁴ A fogalom a Mozaikokban szerepel. A 81–83. sz. lábjegyzetek valószínűleg a Lohn nagypapa által mesélt történetek kulcsfogalmait őrzik, ahogy azok a gyermekben rögzültek.

⁸⁵ Lincoln. Notices and sources (ún. kis Lincoln-dosszié, a család tulajdonában). A dossziét 1952-ben nyitotta, és ebben található meg a pécsi egyetemi könyvtárba szóló olvasójegye is. Nem tudni, hogy mikor adta fel ezzel kapcsolatos terveit, ám azt tudjuk, hogy még 1954 őszén is dolgozott az anyagon (Mádl András szíves közlése).

⁸⁶ Bár felirata szerint két Lincolnnal kapcsolatos dosszié létezett (*Preparatory works and sources to A. Lincoln*), csak az egyik tartalmaz az elnökre vonatkozó anyagokat. Ezen belül található egy kisebb mappa *Lincoln. Notices and sources* címen, ebben csak a tervezett könyvhöz készített cédulák vannak.

Lohn nagypapa nemcsak beszélt a nagy szegénységben egy kis kunyhóban felnőtt elnökről,⁸⁷ de könyvet is hozott haza róla.⁸⁸ S voltak más, Amerikából érkezett könyvek is,⁸⁹ mint például a többször emlegetett Whitman-kötet.⁹⁰

Láthattuk, hogy az amerikai kalandnak milyen nagy és szerteágazó hatása volt – s nemcsak az adott generációra, hanem az ő gyermekeikre is, ugyanis „[n]egyvennégy évvel a fiatalember partraszállása után [...] János fia érkezett New Yorkba a családjával”.⁹¹ Néhány évvel korábban pedig János bátyjának, ifj. Antalnak a családja szintén eljártszott a gondolattal, hogy a tengerentúlra – az USA-ba vagy Kanadába – költöznek,⁹² de végül hazatértek. A következő generációból Mádl Ferenc – először 1967-ben – tudományos ösztöndíjjal látogatott az Egyesült Államokba,⁹³ ahol leginkább János nagybátyja családjával – azon belül is Vali unokatestvérével – és a keresztszüleivel tartotta a kapcsolatot, de miközben egyetemi előadásai érdekében

⁸⁷ Mádl – pécsi egyetemistaként – németből és angolból is fordított Lincolnról szóló írásokat (l.: Mellékletek. Mádl Ferenc bibliográfiája). A Lincoln igazi édesanyja című történet valószínűleg erős személyes áthallásai miatt ragadta meg a figyelmét, l. például a következő idézetet: „A barakkháznak csak egyetlen szobája volt – padló nélkül, csak döngölt agyaggal. Ágynak faforgácsokra fektetett deszkák szolgáltak, rajtuk kukoricafosztással tömött matracokkal. [...] A bódé vagy a ház négyzetméterben öt és felet tett ki, és ebben nyolcan éltek egy fedél alatt” (Bailey, Bernardine – Walworth, Dorothy: Lincoln igazi édesanyja, ford.: Mádl Ferenc. Kézirat, 1952. 1-2., a család tulajdonában).

⁸⁸ „[A]z egyik hazatérő [nagyapa – D. E.] elhozta magával Lincoln elnök műveinek sorozatát” – említette meg egyik utolsó elnöki interjújában (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 272.).

⁸⁹ Mádl Ferenc több Lincoln-kötetről is beszélt általánosságban, de itt érdemes megjegyezni, hogy a nagypapa által hozott könyvek mellett a család is beszerzett egy Lincolnról szóló kötetet (amely még 1943-ban jelent meg), illetve 1952-ben maga Mádl Ferenc is megpróbálkozott az elnökről szóló szakirodalomhoz hozzájutni. Ennek érdekében megkereste a springfieldi Abraham Lincoln Társaságot, amely azonban csak két kisebb füzetet (Lincoln’s Springfield (1938) és Abraham Lincoln, „The Pioneer” (1952)) tudott küldeni (Marion D. Pratt 1952. 10. 30-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

⁹⁰ Walt Whitman (1819–1892) amerikai költő verseskötete – az édesapához társvitva, aki soha nem járt Amerikában – Kodolányi Gyulánál kerül elő (Kodolányi Gyula 2011. 28.). Maga a történet valós lehet, de hogy melyik nagyszülőhöz köthető, azt nem sikerült kideríteni.

⁹¹ Mike Valéria 12.

⁹² Ifj. Mádl Antal 67. és Mozaikok.

⁹³ Részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az MTA ÁJI kutatója (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében).

városról városra utazott, szülei több kint élő rokon elérhetőségét is megküldték neki. János és családja egyébként az 1950-es évek elején véletlenül bukkant rá a Mádl-rokonságra Pennsylvaniában,⁹⁴ és innentől kezdve a két részre szakadt család tagjai között mindvégig létezett valamilyen fokú kapcsolat.⁹⁵

KATOLIKUS HIT

A telepések túlnyomó többsége – Mádl Ferenc ősei is – római katolikus volt. A vallás – amellet, hogy átszötte a mindennapokat⁹⁶ – egyrészt világképet, másrészt erkölcsi keretet adott a közösségnek. Bánd környékén (Márkón és Bándon) ráadásul hosszabb időn át erőteljes volt a piarista atyák jelenléte: a rend több neves tagja – iskolaigazgatók,⁹⁷ tudósok,⁹⁸ tanárok,⁹⁹

⁹⁴ Mike Valéria 173.

⁹⁵ Mike Valéria 173., valamint Mádl András szíves közlése. Hasonlóan l.: Mike Valéria 1968. 06. 23-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában).

⁹⁶ L. például a névadásra, a falubeli szokásokra, ünnepekre részletesen Krein Józsefné és Feithné Krein Rita tanulmányait (In: Mádl Antal (szerk.): Bánd története II., Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008. 189–219. és 302–337., továbbiakban: Bánd II.).

⁹⁷ Gombos (Groszmann) Antal (1877–1952) 1931–1937 között volt a veszprémi piarista gimnázium igazgatója (Lichtneckert András – Tölcserény Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711–1948 (Veszprém, 2011. 300–301.). Ifjú (Jung) Sebestyén (1907–1978) 1950–1969 között volt a kecskeméti piarista gimnázium igazgatója (www.piarista.hu/hirek/m%C3%A1rk%C3%B3-n%C3%A9phagyom%C3%A1nyainak-piaristah%C3%ADrmond%C3%B3ja, 2022. 01. 31.).

⁹⁸ Bakonyi (Bauer) János és Somhegyi (Heizer) Mihály márkói születésű piarista szerzetesek – amíg lehetett – tanítottak is, ám mindketten komoly településtörténeti kutatásokat folytattak, ezért nemcsak a tanárok, hanem a tudósok között is meg kell róluk emlékeznünk. Rövid életrajzukat l. Márkó honlapján (www.marko.hu/helyi-kituntetesek/2015-diszpolgaraink, 2021. 12. 31.).

⁹⁹ Az előbb említett Bakonyi (Bauer) János (1913–1966) doktori dolgozatát Szilágyi-Kósa Anikó dolgozta fel (Márkusné Vörös Hajnalka (szerk.): Márkó néphagyományai, Veszprém, 2010. 231–295.). Somhegyi (Heizer) Mihály (1915–1983) be nem nyújtott doktori értekezése (Márkó néprajza) pedig a közelmúltban ugyanabban a kötetben jelent meg nyomtatásban (Márkusné Vörös Hajnalka (szerk.): Márkó néphagyományai, Veszprém, 2010. 7–233.). Veszprémi születésű, de bándi kötődésű (is) volt az 1920–1925 között Veszprémben tanító Schmidt Mihály

sőt egy rendfőnök¹⁰⁰ – is innét származott.

Mádl Ferenc tágabb családjában is voltak szerzetesek, de a „*katolikus hit és erkölcs követésére*”¹⁰¹ általában is – minden generációban – kiemelt figyelmet fordítottak a családtagok. „*Szüleim [...] igen vallásosak voltak. Hagyomány szerint időben megtanítottak imádkozni, meg hát a hitoktatás kötelező volt. Szigorúan el kellett járni nemcsak a misére, hanem a litániára is*” – idézte fel fiatalkori emlékeit ifj. Mádl Antal,¹⁰² aki egy időben maga is gondolkodott azon, hogy pap lesz.¹⁰³ János öccse is ugyanerre készült, de aztán inkább világi vonalon, előbb a Kolping-mozgalom újjászervezésében, majd az emigráció közéletében tevékenykedett.¹⁰⁴ A legkisebb testvér, Ferenc viszont valóban piaristának állt, ám végül – röviddel az örökfogadalom letétele előtt – kilépett, és családot alapított. Bár később Magyarországon és az emigrációban is különböző polgári állásokban dolgozott, élete végéig híven szolgálta a katolikus egyházat.¹⁰⁵

Mádl Ferenc és testvérei – mint a család következő nemzedéke – tehát élő hitben nevelkedtek,¹⁰⁶ ezt a mintát látták kiskoruktól fogva

(1893–1970) piarista szerzetes (Lechner László (szerk.): *Alma Mater a veszprémi várban, Veszprém*, [Veszprémi Lovassy és volt Piarista Gimn. Öregdiákjainak Baráti Köre], [2003] 136., továbbiakban: *Alma Mater* 2003). Bándi születésű volt Mádl fiatalabb nagybátyja, Mádl Ferenc (1910–1995), aki tanári oklevelet szerzett, de végül az örökfogadalom letétele előtt kilépett a rendből. Köszönöm Koltai Andrásnak, hogy a piarista vonatkozásokra felhívta a figyelmemet.

¹⁰⁰ Bár Bándot általában kicsiny, a közéletben, illetve a közművelődésben nagy szerepet nem játszó településként szokták megemlíteni, a falu már Mádl Ferenc előtt is adott egy akadémiust a hazának: Somhegyi (Schröck) Ferenc (1813–1879) történész, aki tanulmányait ugyancsak a veszprémi gimnáziumban végezte, és aki 1867–1879 között a piarista rend tartományi főnöke lett. Életrajzát l.: Markó László: *Somhegyi Ferenc*, in: Glatz Ferenc (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai* (Bp., 2003. III/1146–1147.).

¹⁰¹ Életpályaportré-tervezet.

¹⁰² Ifj. Mádl Antal 2.

¹⁰³ Ifj. Mádl Antal 3.

¹⁰⁴ Részletes életrajzát – írásai feldolgozásával – leánya, Mike Valéria készítette el.

¹⁰⁵ Életrajzát l.: Cserháti Ferenc: *Búcsúzó Mádl Ferencről* (Kézirat, 1995, a család tulajdonában, továbbiakban: Cserháti 1995).

¹⁰⁶ A katolikus hit családon belüli erejét jól jelzi az a történet, amelyből évtizedek múltán is kiérződik a családtagok őszinte döbbenete, megrökönyödése. Történt ugyanis, hogy a legnagyobb lány, Teréz egy protestáns fiúval állított be

maguk előtt. A piarista gimnáziumban – ahová egyébként távoli rokona, a piarista Schmidt Mihály¹⁰⁷ segítségével került be – tanárai már erre az otthonról hozott szilárd alapra építkezettek. Mindezek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy Mádl Ferenc első gyerekkori emlékei vallásos témájúak,¹⁰⁸ azonban számára a vallás nemcsak hitet, hanem – viszonylag korán, a gimnáziumtól kezdve – kulturális közeget is jelentett.

NAGYCSALÁD

Mádl Ferenc egyik legfontosabb, egész életére meghatározó gyerekkori élménye, hogy nagycsaládban született és nőtt fel. Számára ez a létforma kettős jelentéssel bír: egyrészt több generáció együttélését értette alatta, amely lehetővé tette a kollektív, családon belüli tudás és tapasztalat folyamatos továbbadását, másrészt a különböző korú és nemű testvéreket, akikkel közösen fedezték fel az őket körülvevő világot, együtt jártak iskolába, és akikkel felnőttként is szoros kapcsolatban maradtak – még akkor is, ha fizikailag messze sodorta őket egymástól az élet, mint a negyedik testvért, Miklóst, aki élete nagyobbik részét Németországban

a szülői házhoz, hogy tervezett házasságkötésükhöz a szülők támogatását kérik. A református fiú a tiszántúli kötődésű Erőss Pál (1934–2021) volt (portréját l. Sereg András szép nekrológiájában (<https://index.hu/belfold/2021/05/27/akit-mindenki-jogeross-palnak-ismert>, 2022.01.31.). A gordiuszi csomót aztán a családban nagy tekintélynek örvendő Lohn nagypapa vágta át, aki végül kibökte, hogy nem lesz itt baj, mert „[...] a reformátusok is emberek!” (Erőss Pál: Együgyű elmélkedés, köszöntés ürügyén. In: FPEK 10).

¹⁰⁷ Schmidt Mihály (1893–1970) bátyja, Schmidt Sebestyén és id. Mádl Antal két lánytestvért: Wolszt Erzsébetet és Wolszt Terézt vették feleségül (köszönöm Mádl Andrásnak, hogy a családfát a rendelkezésemre bocsátotta). Schmidt Mihály latin–német szakos tanár egy ideig maga is tanított a veszprémi piaristáknál, ottani működésének maradandó eredményének számított a 126. sz. Szent Imre Cserkészcsapat megalakítása 1921-ben; ennek 1921–1924 között az első parancsnoka is volt (Lichtneckert 2011. 380.). Schmidt Mihály egy időben rendszeres kapcsolatban állt Mike Jánossal, aki később segítséget kért tőle az unokaöccsének, Ferinek a piarista gimnáziumba való bejuttatásához (Mike Valéria 384–385., illetve ifj. Mádl Antal 23.).

¹⁰⁸ L.: lentebb, a Gyermekkor c. fejezetben.

töltötte. Mádl Ferenc nem sokkal a halála előtt a nagycsaládnak saját életében betöltött szerepéről így írt: *„A nagycsaládban [...] három generációban minden nap tízen ülték körül az asztalt. Teremtő harmóniában nevelték egymást alkotó közösséggé, munkára, az iskola és az élet sok tudományára, a katolikus hit és erkölcs követésére, a nagyobb közösség – rokonok, falu és város (Veszprém) népének ismeretére és szeretetére.”*¹⁰⁹

A nagycsalád nemcsak a Mádl testvérek alapvető élménye volt, mert már a szülők és a nagyszülők nemzedéke is így nőtt fel, bár a Mádl család korábbi generációit a történelem többször is szétszakította: id. Mádl Antalnak három testvére maradt a tengerentúlon,¹¹⁰ ifj. Mádl Antalnak pedig mindkét öccse emigrációban élte le felnőtt életének jelentős részét.¹¹¹ Ifj. Mádl Antal és felesége döntése, hogy ők nagycsaládot alapítanak,¹¹² így tehát részben a családi tradíció követésének is tekinthető, azonban Mádl Ferenc testvéreinek helyzete annyiból családon belül is egyedinek számított, hogy ők – megteremtve a közös együttlét fórumait (mint például a bándi közös nyaralásokat) és hagyományait (közös születésnapok és jeles családi évfordulók) – minden nehézség ellenére mindvégig együtt maradtak és összetartottak.¹¹³ S nemcsak ők maguk, de ezt az összetartozás-tudatot igyekeztek tovább is adni az utódaiknak.¹¹⁴ Nem véletlen, hogy Mádl Ferenc az egyik legszebb családi élményeként gondolt vissza harmadik unokája megszületésére, mert innentől kezdve *„már heten állhattuk körbe a fát”*¹¹⁵ – újra teljes nagycsaládként, ahogyan egykor gyerekkorában.

¹⁰⁹ Életpályaportré-tervezet.

¹¹⁰ Mike Valéria 11.

¹¹¹ Ifj. Mádl Antal 69., Mike Valéria 108–116., 146–149., 382–384. és Cserhádi 1995.

¹¹² Ifj. Mádl Antal 4., 7.

¹¹³ *„Sokéves hagyomány az is, hogy [...] nagykarácsony napján összejön az egész család, a hat testvér gyereke, unokája, férjek, feleségek. Vagyunk, leszünk most is vagy harmincan...”* – mesélte egy 2004-es interjúban (KEHÉ 2004. 429.)

¹¹⁴ Ennek szép példjaként lásd: Mádl Teréz 6–7., valamint FPEK.

¹¹⁵ KEHÉ 2004. 432.

A TOLL BECSÜLETE – A BETŰ SZERETETE

Mádl Ferenc többször megemlítette, hogy házukban, a mestergerendán könyvek sorakoztak.¹¹⁶ Ez elsősorban az édesapjának volt köszönhető, akinek betűszeretete közismert volt a családban, ahogyan az elszántsága is, amellyel átlagon felüli tudását felnőttként, önképzéssel megszerezte. *„Nagybátyám [...] el volt keseredve, mert a két öccse már elment és tanult, míg neki, mint a legidősebbnek, otthon kellett maradni”*¹¹⁷ – Mike Valéria szavai egyrészt a korszak alapvető dilemmájára, a társadalmon belüli mobilitás lehetőségére hívják fel a figyelmet, hiszen a saját falusi közösségükben is a szegényebbek közé tartozó szülőknek a család teherbíró képességére is figyelemmel el kellett döntenie, hogy tehetséges utódaik közül hány gyermek taníttatását tudják támogatni; másrészt pedig felidézik, hogyan vette kézbe saját sorsának alakítását a legidősebb testvér, Mádl Ferenc édesapja, akinek története pontosan rekonstruálható a fennmaradt iratokból.

Ifj. Mádl Antal még hatvan (!) évvel később írt visszaemlékezésében is fájdalommal idézte fel, hogy *„nevelődés helyett egyszerűen csak úgy nőttem föl, voltam szüleimnek egy munkában határt nem ismerő, igénytelen munkaerő, mint akárcsak a többi falusi fiúk”*.¹¹⁸ A szülők természetesen tisztában voltak a három fivér jó képességeivel, ám a legidősebb gyermek éppen 1914 őszén kezdte volna az iskolát, amikor az apját besorozták, és a keleti frontra küldték harcolni. Emiatt hiába mondta az anyának a tanító, majd később a tanfelügyelő is, hogy *„kár ezt a gyereket az eke után járatni!”*,¹¹⁹ munkáját a család

¹¹⁶ A házban található könyvek témája nagyjából rekonstruálható. Széchenyi és Kossuth művei (nem feltétlenül eredeti munkákra kell gondolni, hanem akár feldolgozásokra is) mellett a Biblia, Prohászka Ottokár és Tóth Tihamér írásai és angol nyelvű könyvek, füzetek lehettek (például Abraham Lincoln és Thomas Jefferson életrajza és írásai), valamint Kölcsey Ferenc Parainesis. Könyvek később az édesapa testvéreitől is kerültek Bándra vagy Szentkirályszabadjára (Mádl például a francia Blaise Pascal egyik kötetét, amelyből már gyerekkorában próbált franciául tanulni, többször is megemlítette). E *„kis könyvtár”* darabjainak későbbi sorsa nem ismert.

¹¹⁷ Mike Valéria 385.

¹¹⁸ Ifj. Mádl Antal 2.

¹¹⁹ Ifj. Mádl Antal 1.

nem tudta nélkülözni. A szülők nyitottságára utal, hogy – miután az apa visszatért a hadifogságból – a két kisebb gyermeket már taníttatták. Ők pedig később hazajártak, meséltek, és könyveket is hoztak a bátyjuknak. „[F]őleg az idősebbik öcsé[m][...] magatartása, felém való gondoskodása folytán az ifjúkori [...] életem lényegesen megváltozott” – emlékezett ifj. Mádl Antal a gyermekeinek.¹²⁰ Később testvére lányának, Valériának is hasonlóképpen idézte fel a történetet: János öccse „hozott neki néhány könyvet mondván, ha ráérsz, nézd meg ezeket”.¹²¹ A vallásos könyveket – például Tóth Tihamér könyveit¹²² vagy Prohászka Ottokár munkáit¹²³ – később „különféle más irodalmi és tudományos művek”¹²⁴ követték. Nem válogatott: a mives beszéd szerkezetéről ugyanolyan szívesen olvasott, mint az ügyvédi munkáról vagy akár Széchenyi Istvánról.¹²⁵ „[E]lkezdett olvasni, és ahogy jöttek a könyvek Budapestről, megnyílt előtte egy új világ. Azután már sohasem volt könyv nélkül. Hacsak lehetett, munka közben is, a megrakott szekér mellett gyalogolva olvasott.”¹²⁶

Mádl Antal az 1920-as évektől nem csak sokat olvasott, hanem írni kezdett,¹²⁷ majd cikkeket is küldött különböző lapoknak.¹²⁸

¹²⁰ Ifj. Mádl Antal 1.

¹²¹ Mike Valéria 385.

¹²² Tóth Tihamér (1889–1939) katolikus pap, tanár, író, élete végén rövid ideig veszprémi püspök. Ifj. Mádl Antal visszaemlékezéseiben a Levelek diákjaimhoz című könyvsorozat – amelynek hét kötete 1919–1929 között jelent meg – különböző darabjait említette meg (ifj. Mádl Antal 3–4.).

¹²³ Ifj. Mádl Antal 104. Prohászka Ottokár azonban nemcsak ő olvasta, hanem gyerekei kezébe is adta. 1948-ban az akkor 6. osztályos Mádl Ferenc naplójában például az egyik bejegyzés Prohászka Ottokár oltáriszentséggel kapcsolatos gondolatainak összefoglalása (Mádl Ferenc 1948-as napló 111–116., a család tulajdonában). Prohászka Ottokár munkásságára l. részletesen: Katus László: Prohászka Ottokár (1858–1927) (In: Katus László: Ecclesia semper reformanda et renovanda. Pécs, Kronosz, 2021. 95–106.).

¹²⁴ Mike Valéria 385.

¹²⁵ A visszaemlékezésekben elvéve említ címeiket: Hogyan készül a beszéd? (ifj. Mádl Antal 36.), Széchenyi igéi (ifj. Mádl Antal 3.), illetve Önüggyvéd (ifj. Mádl Antal 43.).

¹²⁶ Mike Valéria 385. Hasonlóan: ifj. Mádl Antal 3.

¹²⁷ „Minden lehető időmet olvasásra, közben írásom gyakorlására kihasználtam” – írta erről később (ifj. Mádl Antal 37.). Ezenkívül a beszédkészségét is fejlesztette, és egy idő múlva több rendezvényen is mondott nyilvános beszédet (ifj. Mádl Antal 36., 41.).

¹²⁸ Ifj. Mádl Antal 40–43, 45.

Végül, élete alkonyán – kifejezetten olvasmányos stílusban, részletekbe menően és adatgazdagon – megírta a visszaemlékezéseit is.¹²⁹

Mádl Ferenc és testvérei tehát egy olyan családban nevelkedtek, ahol a könyveknek megkülönböztetett szerepe, az írásnak és olvasásnak pedig becsülete volt. Mádl később úgy fogalmazott, hogy „[é]desapám betűszeretete rám hatott a családban a legjobban”.¹³⁰ Valóban, a későbbi elnöknek az írás-olvasás iránti „szenvédélyét” iskoláskori naplói, olvasmányairól készített jegyzetei és fogalmazásai egyaránt tanúsítják. Egyik húga emlékei szerint is a diákmunkáról hazatérő bátyja „sokszor a könyvekkel zárkózott be az első szobába”.¹³¹

¹²⁹ Életemről szóló vallomásaim. Kézirat, Bánd, [1982] 105 oldal (a család tulajdonában).

¹³⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹³¹ FPEK 13.

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

1. Bánd (az Essegvár tornyából)

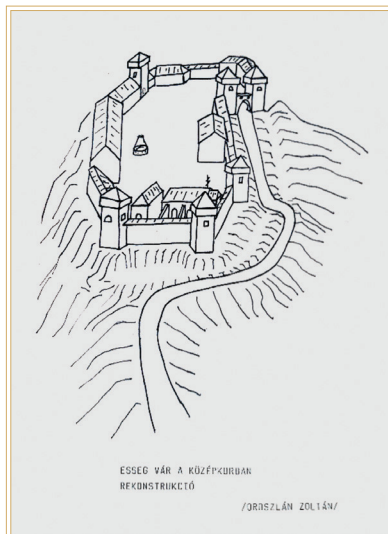

2. Essegvár szépen felújított romjai (Háttérben a Miklós Pál-hegy)

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

3. A Mádl család bándi háza

ESSEG VÁR A KÖZÉPKORBAN
REKONSTRUKCIÓ

/ORRISZLÁN ZOLÁN/

4. Essegvár a középkorban

5. A Séd-völgye a bándi határban (a Miklós Pál-hegyről fényképezve)

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

6. Szentkirályszabadja, római kat. templom

31.
1939/40. tanév.

Folyószám	A felvételi napló száma	A t a n u l ó									
		családi és utóneve	születésének			vallása	anyanyelve	egyéb nyelv-tudás	hányadik osztályba jár	gondviselőjének	
			helye (község, vármegye, ország)	év	hó					nap	családi és utóneve és foglalkozása
57, 66	Mádl Ferenc	Bánd.	1931	I.	29	n.k.m.	-	III.	Mádl Ferenc	Szentkirály- szabadja	

7. Mádl Ferenc adatai a szentkirályszabadjai elemi iskola anyakönyvi naplójából

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

8. Szentkirályszabadja, az önkormányzat épülete, ahol egykor a Mádl család lakott

9. A volt piarista gimnázium bejárata a veszprémi várban. „A piarista gimnázium – tanáraink és diáktársaink – életünk meghatározó élményét és útravalóját adta” – vallotta később Mádl Ferenc erről az időszakról (1942–1951 között járt ide iskolába)

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

10. Brusznai Árpád emléktáblája a volt piarista gimnázium falán Veszprémben

11. A Szent Mihály-székesegyház a veszprémi várban

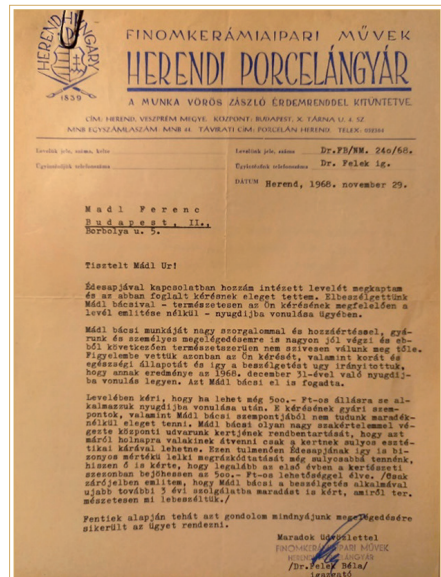

12. (Szent) István király és (Boldog) Gizella királyné szobra a veszprémi várban (hátérben balra a temetőhegyi Szent László-templom). Mádl Ferenc és elemista diáktársai röviddel a felállítását követően egy osztálykirándulás keretében jártak a szobornál

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

13. A Deák Ferenc-emlékmű Balatonfüreden, amelyet Mádl Ferenc köztársasági elnök avatott fel 2004-ben. A ma Veszprém megyéhez tartozó város évszázadokon át Zala vármegye része volt, s már a reformkorban is a Balaton-part egyik ékkövének számított.

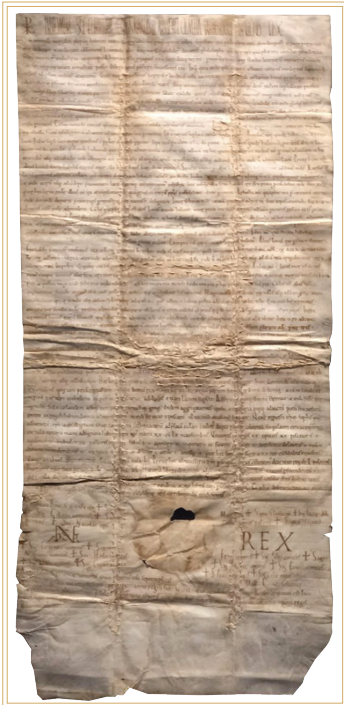
14. Mádl Ferenc porcelánból készült szobra a herendi porcelánmanufaktúra díszudvarában. A kert az 1960-as évek közepén Mádl Ferenc édesapja, ifj. Mádl Antal vezetésével építették újra (balra)

15. A Herendi Porcelángyár igazgatójának levele Mádl Ferencnek ifj. Mádl Antal nyugdíjba vonulásával kapcsolatban, amelyben leírja, hogy édesapja milyen jelentős munkát végzett a díszudvar kertjének kialakítása érdekében (jobbra)

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

16. Ahol a klasszikus és a modern élő egységet alkot.
A Herendi Porcelánmanufaktúra bejárata

17. A tihanyi apátság alapítólevele, az első eredetiben fennmaradt hiteles magyar oklevél (balra)

18. A legkorábbi összefüggő magyar nyelvemlék („Fehervaruu rea mench hodu utu rea”), a tihanyi apátság alapítólevelében szereplő magyar mondat

19. Az apátság magyar államalapítással közel egyidős alapfalai egyszerre jelképezik a magyar történelmet, illetve – a kereszténység révén – a magyar és európai történelem egybefonódását, valamint Mádl Ferenc személyes életútját, amelyben Veszprém megye, a Balaton és konkrétan Tihany gyerekkora óta kiemelt szerepet játszott. A tihanyi apátság alapítólevele (17–18. kép) jól jelzi a térségnek a magyar kultúrtörténetben játszott kiemelkedő szerepét

A MÁDL CSALÁD HAGYOMÁNYAI

20. Az 1961-ben megnyitott tihanyi Rege cukrászda Mádl Ferenc kedvelt tartózkodási helye volt a nyári szabadságok idején

21. Balatoni idill. Kilátás a tihanyi apátság mellől

GYERMEKKOR

AZ ELSŐ EMLÉKEK ÉS A SZÜLŐK ISKOLÁJA

A későbbi köztársasági elnök Ferenc napon született, „*azért kapta a Ferenc nevet*”.¹³² Ő volt a másodszületett és a második fiú, bátyja, Mádl Márton¹³³ két évvel volt idősebb nála.¹³⁴ A következő gyermek – az első lány –, Teréz pedig két évvel később érkezett.¹³⁵ Ők voltak a három nagyobb gyermek, akik közel egy időben kerültek iskolába, és akiket a szülők fiatalon bevontak a különböző ház körüli munkákba és később a kisebb testvérek nevelésébe is. Az apának ugyanis az egyik fontos – Mádl Ferenc által is többször idézett – nevelési elve volt, hogy mindenki végezzen valami hasznos munkát – „*ha éppen nincs más dolga, vegyen a vállára egy kővel teli zsákot, és sétáljon vele*”.¹³⁶ A legidősebb fiú, Márton már 1934-től vigyázott a testvéreire,¹³⁷ mert a szülők a távol fekvő földekről csak délre értek haza „*ebédet rendezni, az állatokat is ellátni*”.¹³⁸

Az édesapa saját lábra állása nehéz és hosszú folyamat volt, amelyből minden családtagnak ki kellett vennie a részét. Ha egy kicsit jobban ment a székér, könnyebb évük volt, ha rosszabbul,

¹³² Ifj. Mádl Antal 5. Keresztszülei, Drexler Márton (1907–1995) és felesége (Nesztinger Terézia, 1915–1998) később szintén Amerikában telepedtek le (ifj. Mádl Antal és felesége 1967.03.15-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

¹³³ Mádl Márton (1929–1975). Elhalálozási adatait l.: Albrecht Sándor – Kevés István (szerk.): Veszprémi aranyéveink 1942–1950 (Veszprém, 2000. 8.) és ifj. Mádl Antal 102. A Bánd I. 504. oldalán megadott adatok tévesek.

¹³⁴ Ifj. Mádl Antal 4.

¹³⁵ Ifj. Mádl Antal 7.

¹³⁶ Hasonlóan emlékezett erre Mádl egyik tanítványa és közeli munkatársa (Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Bp., ELTE ÁJK, 2011. 58.) és fia, Mádl András (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021).

¹³⁷ Az óvodát 1949-ben szervezték meg a faluban (Bánd I. 370–371.), így dolog-időben nem volt más megoldás: a gyerekekre vagy az öregek, vagy a nagyobb testvérek vigyáztak (hasonló szokásokat örökítettek meg a kiváló kétkötetes helytörténeti munka szerzői (Bánd II. 310–312.)).

¹³⁸ Ifj. Mádl Antal 8.

akkor viszont „szerényebben kellett élni, és nem kapott új cipőt már a nagyon rászoruló testvér sem, mert kellett a vetőmagra vagy valami más gazdasági beruházásra, hogy mégis jobb legyen a jövő év” – emlékezett vissza már az Antall-kormány tagjaként egy barátjának írt levelében Mádl Ferenc.¹³⁹ A folyamatos küzdelemért a kárpótlást az 1934–1944 közötti évtized jelentette, amire a gyerekek viszonylag nyugodt időszakként gondolhattak vissza, hiszen „Szabadiban kastélyunk a Balatonra nézett”,¹⁴⁰ és egy ideig gyakran találkozhattak velük nagyjából egykorú unokatestvéreikkel, illetve azok szüleivel is.¹⁴¹ E tíz év a források alapján két részre bontható: a) a bándi földbérlet éveire (1934–1938), amikor az apa már elköltözött a szülői házból, de még Bándon bérelt földet; b) a szentkirályszabadjai földbérlet időszakára (1938–1944), amikor ifj. Mádl Antal és családja a Veszprém nyugati oldalán fekvő szülőfaluból a város keleti oldalán lévő községbe költözött.

Mádl Ferenc 1942-ben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait Veszprémben, ahová egy időben naponta bejárt, máskor viszont bent lakott. Erre tekintettel az ő esetében az úgynevezett gyermekkor nagyjából hat-hét évet ölelt fel, amelynek felét Bándon, felét Szentkirályszabadján töltötte. A későbbi köztársasági elnök legkorábbi emlékei ebből az időszakból valók, és sokatmondó, hogy mindkét korai történetben a családi együttlét mellett a közös munka és feladatok, valamint a vallási élmények rögzültek – élethossziglan.

1936 karácsonyán a szülők – annak érdekében, hogy „gyermeküket hitre és szorgalmas munkára neveljék”¹⁴² – azt mondták a két fiúnak, hogy a Jézuska csak akkor hoz ajándékot, „ha délelőtt az

¹³⁹ Mádl Ferenc levele Andorka Rudolfnak, 1993.07.26. (MNL XIX-j-9-av. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai 13. d., „Miniszteri Titkárság 3301–3400” dosszié). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy engedélyezte számomra az iratokba való betekintést. Andorka Rudolf életére l.: www.visszaemlekezések.hu/andorka-rudolf (2022.04.15.), illetve <https://index.hu/belfold/2022/06/30/iskolateremto-szociologus-aki-nem-vallalt-miniszterseget-az-antall-kormanyban> (2022.07.01.).

¹⁴⁰ Mádl Teréz 3.

¹⁴¹ Mike Valéria 97–98., 101., ifj. Mádl Antal 9, 23. Mike (Mádl) Jánosnak három – Ferenc (1932), Valéria (1934) és János (1939) –, Mádl Ferencnek egy – Cecília (1940) – gyermeke született.

¹⁴² Életpályaportré-tervezet.

udvaron felvágjátok a jövő hétre szóló tűzifát, este meg édesapátokkal együtt átmentek Márkóra¹⁴³ az éjjeli misére”.¹⁴⁴ A kis Feri első emlékei erről a karácsonyról maradtak meg. „Hullott a hó, kis csizmánkba felülről is jutott belőle. A néhány kilométeres úton a szép táj karácsonyi csillagsátra [borult fölénk – D. E.], távolról Veszprém fényei is látszóttak.”¹⁴⁵ Márkón azonban a templomba lépve „az oltárképen [...] egy óriási morgós oroszlán nézett ránk. [A]z oltár előtt a szerény bölcsőben a kis Jézus reszketett a félelemtől, [mire – D. E.] [f]élelem és borzongás fogott el engem is [...]: mi lesz a kis Jézussal, és mi lesz a [...] mi ajándékainkkal otthon?”¹⁴⁶ A kisfiú apjához bújt, aki így válaszolt: „Nem kell félni, [az oroszlánnak – D. E.] csak a vigyázás volt a dolga.”¹⁴⁷ Hazaérve pedig valóban „megjött a Jézuska”¹⁴⁸ és „meghozták [...] ajándékunkat, egy kis iskolaasztalt két kispaddal, meg a karácsonyfát. Örömmel énekelünk [...]”,¹⁴⁹ és végül megnyugodva mentek aludni: „Jézust mégis megvédte a márkói oroszlán”.¹⁵⁰ A történetnek az idős Mádl által lejegyzett tanulsága legalább ilyen érdekes: „Ezzel a történettel született meg bennem is a hit bizonyossága.”¹⁵¹

Hasonlóan tanulságos a néhány hónappal későbből megmaradt emlék is: 1937 nyarán a család – „Apu, Anyu, Marci és Feri” – aratni indult a Miklós Pál-hegyre.¹⁵² A gyerekek dolga a következő volt:

¹⁴³ Bánd kezdettől fogva – a 18. század közepétől – a márkói plébánia leányegyháza (filiája) volt, egészen 1985-ig. Bándon a mai, Szt. Anna tiszteletére felszentelt templom a 18. század végén épült Tallián Klára asszony támogatásával (a bándi plébániára bővebben: Bánd I. 144–145., 333., 411., a bándi templomra: Bánd I. 144–145. és <https://band.hu/band/tortenelmunk/multunk-es-jelenunk/a-szent-anna-templom>, 2021.12.31.).

¹⁴⁴ Életpályaportré-tervezet.

¹⁴⁵ Életpályaportré-tervezet.

¹⁴⁶ Életpályaportré-tervezet.

¹⁴⁷ Mozaikok.

¹⁴⁸ Mozaikok.

¹⁴⁹ Életpályaportré-tervezet.

¹⁵⁰ Életpályaportré-tervezet. A történetet nemcsak leírta, de szűkebb körben anekdotaként is elmesélte, legalábbis erre utalnak a hozzá közel álló Kövér Lászlónak 2016-ban a bándi szoboravatón elmondott szavai, aki éppen e történet elmesélésével emlékezett a „Tanár úrra”. (Elnök a hársfa alatti padon (Népszabadság 2016.08.01., 5.)). Említés szintjén l.: Az oroszlán meg a kalap (Heti Válasz 2004/52–53. 14–16.).

¹⁵¹ Életpályaportré-tervezet.

¹⁵² Mozaikok.

„kötelet tartani, gereblyézni, és dél körül vizet hozni a lenti, Séd melletti malomból [...], [valamint – D. E.] lesni a nyulakat”.¹⁵³ Délben, amint messziről felhangzott a harangszó, „Apu, Anyu lehajtott fővel, magukban halkan”¹⁵⁴ imádkozni kezdtek. A kis Feri kíváncsian kérdezte: „miért imádkoznak?”¹⁵⁵ A szülők hosszan válaszoltak: hálát adtak azért, hogy a Mindenható megteremtette a Miklós Pál-hegyet, segített felépíteni a házukat, jó aratást adott. Mire a gyerekek ártatlanul visszakérdeztek: Hátha az Úr két nyulat is adott? Ebben a pillanatban „tényleg kifutottak a föld végén, be az erdőbe. Megrázó élmény [volt – D. E.]: tényleg van, hallgat is ránk. Hála, megnyugvás érzése ott öntött el bennünket igazán.”¹⁵⁶

Mádl Ferenc még Bándon kezdte az iskolát, de csak az első osztályt járta ki a faluban,¹⁵⁷ mert utána a család 1938-ban Szentkirályszabadjára költözött. Az iskolai bizonyítványai szerint kezdettől fogva jó és jeles tanuló volt, csakúgy, mint két másik testvére.¹⁵⁸

¹⁵³ Mozaikok.

¹⁵⁴ Mozaikok.

¹⁵⁵ Mozaikok.

¹⁵⁶ Mozaikok.

¹⁵⁷ Ifj. Mádl Antal 10.

¹⁵⁸ MNL VML VIII.293. A szentkirályszabadjai r.k. elemi népiskola iratai, 6. téka.

GYERMEKKOR

		Mádl Ferenc elemi iskolai érdemjegyei				
		testgyakorlás	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		éneklés	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		kézimunka / kézügyesség	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		gazdaságtan (háztartástan)	n.a.	n.a.	-	-
		természettan és vegytan	n.a.	n.a.	-	-
		természetrajz	n.a.	n.a.	-	-
		rajzolás	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		mértan	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		számтан	n.a.	n.a.	kit.	kit.
		állampolgári jogok és kötelességek	n.a.	n.a.	-	-
		történelem	n.a.	n.a.	-	-
		földrajz	n.a.	n.a.	-	kit.
		beszéd- és értelemgyakorlat	n.a.	n.a.	kit.	kit.
	magyar nyelv	fogalmazás	n.a.	n.a.	j	j
		nyelvtan	n.a.	n.a.	jó	j
		helyesírás	n.a.	n.a.	j	j
		olvasás	n.a.	n.a.	j	j
		hit- és erkölcsstan	n.a.	n.a.	-	kit.
		szorgalom	n.a.	n.a.	vált.	dics.
		magatartás	n.a.	n.a.	dics.	dics.
			1938/1939 (B)	1939/1940 (Sz)	1940/1941 (Sz)	1941/1942 (Sz)

Forrás: MNL VML. A szerző saját táblázata. **Rövidítések feloldása:** B = Bánd, Sz = Szentkirályszabadja, dics. = dicséretes, vált. = változó, kit. = kitűnő, j = jeles

A rendes képzés mellett azonban legalább ilyen fontos volt számukra „*a szülők iskolája*”, amelynek legfontosabb üzenete az volt, „*hogy tanuljatok [...], hogy többre vigyétek, mint mi*”.¹⁵⁹ A gyerekek tudták és számontartották, hogy „*[m]indkét szülőnk jól tanult, szép írásuk volt. Olvasókörbé jártak. Ének- és zenekarban szerepeltek. Színdarabokban játszottak; a zsúfolt, vidám nézőtérén mi gyerekek is ott szorongtunk – például Petőfi János vitézén, Móricz Sári bíróján és Herczegh Gyurkovics-lányain*”.¹⁶⁰ Mádl Ferenc későbbi, színházért és operaházért való rajongása valószínűleg ide vezethető vissza.¹⁶¹ Ifj. Mádl Antal – miután apja katonaevei és hadifogsága idején neki kellett helytállnia a földeken – „*alig járt iskolába [...] de tanult otthon is, meg hétvégén a tanítónál zenélt*”.¹⁶² Fiatal felnőttként önszorgalomból több hangszeren (hegedű, zongora, orgona, harmónium) is megtanult játszani „*kottáról és kotta nélkül is*”,¹⁶³ egy ideig mulatságokban és lakodalmakban is zenélt.¹⁶⁴ Mádl Ferenc és a többi gyermek – ahogy ez akkor szokásban volt¹⁶⁵ – kiskoruktól a szülőkkel együtt templomba jártak. Itt az apa a kórusban énekelt, ahová a nagyfiúkat is vitte magával.¹⁶⁶ A gyermek Mádl Ferencet tehát már igen korán rendszeres és szerteágazó kulturális élmények érték, azon túlmenően is, hogy a „*mestergerendán mindig ott sorakoztak a Biblia mellett Széchenyi, Kölcsey és a nemzeti kultúra más nagyjai*”.¹⁶⁷ Az apáról azt is fontos tudni, hogy nemcsak „*szomjúhozta a betűt*”,¹⁶⁸

¹⁵⁹ Életpályaportré-tervezet. Érdeemes felidézni, hogy a frissen köztársasági elnökké választott Mádl Ferenc szüleiéről a családját jól ismerő egykori középiskolai diáktársai így írtak a Veszprémi Lovassy és Volt Piarista Gimnázium Öregdiákjai Baráti Köre (továbbiakban: VÖDE) egyik kiadványában: „*Szülei a legnehezebb körülmények között is becsülettel nevelték gyermekeiket, és minden erejüket azok taníttatására, jobb sorsára áldozták. (Öt testvére közül kettő jogi, kettő bölcsészettudományi, egy közgazdasági egyetemet végzett.)*” (A VÖDE 2001. évi tájékoztatója. Veszprém, 2001. 10.).

¹⁶⁰ Életpályaportré-tervezet.

¹⁶¹ „*Amit teszünk, a történelem fő sodrásába esik*”. Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.).

¹⁶² Életpályaportré-tervezet.

¹⁶³ Életpályaportré-tervezet.

¹⁶⁴ Ifj. Mádl Antal 8.

¹⁶⁵ Bánd II. 316–317.

¹⁶⁶ Ifj. Mádl Antal 9.

¹⁶⁷ Életpályaportré-tervezet.

¹⁶⁸ Életpályaportré-tervezet.

de önképzéssel elsajátította a szónoki beszédet, és „*időnként maga is előadott otthoni és más falusi hallgatóság előtt*”.¹⁶⁹ Ezenfelül cikkírással is megpróbálkozott, melyek közül néhányat le is közöltek a különböző lapok.¹⁷⁰

A VESZPRÉMI ÉVEK

„*A piarista rend [...] elsősorban nemzeti irányú volt,¹⁷¹ másodsorban erősen humanisztikus és nagyon mélyen szociális érzésű*” – emlékezett vissza egykori iskolájának szellemiségére Antall József miniszterelnök.¹⁷² Mádl másik barátja, Andorka Rudolf ehhez még azt is hozzátette, hogy „*[a] piaristák nevelési elveiben a kötelesség fogalma központi szerepet játszott, a kötelességteljesítés a legfontosabb erények egyikének számított [...] azonban ennél többet is jelentett: a nemzet és a kereszténység iránti elkötelezettséget [...] [Ezenkívül – D. E.] a piaristák képviselték Magyarországon a legmodernebb katolicizmust. Ebből következett a tudomány föltétlen tisztelete, az erős kritikai szellem és a másként gondolkodókkal [...] szembeni tolerancia.*”¹⁷³

Mádl Ferenc élete végéig nagy büszkeséggel emlékezett vissza, hogy egykor a veszprémi piarista gimnázium tanulója volt. Ez a kapcsolat diák és iskola, valamint a piarista közösség között valóban élethosszig szólt. Halála napján – 2011. május 29-én, vasárnap – délelőtt is éppen Veszprémbe tartott. A 60 éves¹⁷⁴ „*érettségi találkozóra*

¹⁶⁹ Életpályaportré-tervezet.

¹⁷⁰ Ifj. Mádl Antal 45–46. A cikkeket nem sikerült felkutatni.

¹⁷¹ A piaristák már a 19. században magyar szellemben működtették iskoláikat, ahol már sokszor akkor is magyar nyelven folyt a tanítás, amikor az oktatás nyelve máshol még a latin vagy a német volt.

¹⁷² Idézi: Debreczeni József: A miniszterelnök (Bp., Osiris, 1998. 23., továbbiakban: Debreczeni József 1998).

¹⁷³ Idézi: Debreczeni József 1998. 23.

¹⁷⁴ Mádl Ferencnek a 2011-es piarista évfordulóval kapcsolatos vállalásaira l.: 1991. lj. Az 50 éves évforduló eseményeire l.: Ötvenéves érettségi találkozón a köztársasági elnök (VÖDE 2002. évi tájékoztatója 28.), illetve Sosem volt stréber (Napló 2001.06.25.,1, 3.).

*indult, de útja végül a Teremtője elé vezette*¹⁷⁵ – búcsúzott tőle megrendülten a Magyar Piarista Diákszövetség akkori elnöke.¹⁷⁶

Az „*ősi Schola*”¹⁷⁷ 1711 óta működött Veszprémben, amikor Volkra Ottó veszprémi püspök meghívta a városba a Felső-Magyarországon akkor már sikerrel működő kegyesrendi atyákat. Az iskola kezdetben négyosztályos, 1753-tól hatosztályos, majd 1884-től nyolcosztályos formában működött. Az első évtizedekben állandó székhelye sem volt, s csak 1778-ra készült el Tiethardt József tervei szerint a várbeli – ma már réginek nevezett – épület a vele nagyjából egyidős, Fellner Jakab tervei szerint épült püspöki palota szomszédságában. Az 1940-es években, amikor a Mádl testvérek idejártak, „[s]zinte kézzelfoghatóan meg lehetett tapasztalni, mit jelent az a csaknem két és fél évszázad, amely az iskola alapítása [...] óta eltelt! Maga az ősi épület is java részében még Mária Terézia idejéből való volt, »erődítmény« falaival, boltíves folyosóival és termeivel; úgy magasodott a Vár épületsorában a Buhim völgyre tekintve [...] mint egy igazi vár, a tudás bevehetetlen vára” – emlékezett vissza időskorában az egyetem elvégzését követően odakerülő fiatal tanerő – Mádl Ferenc egyik osztályfőnöke –, Stéhli Ferenc.¹⁷⁸

A veszprémi iskola számos híres diákot – köztük a kiváló költőt, Batsányi Jánost, a pesti egyetem tekintélyes jogtörténész professzorát, Wenzel Gusztávot, a nemzetközi hírű földrajztudóst, Cholnoky

¹⁷⁵ L.: <https://hirlevel.mpdsz.piarista.hu/node/93> (2021.12.31.).

¹⁷⁶ Oberfrank Ferenc, a Magyar Piarista Diákszövetség akkori elnöke (Oberfrank Ferenc 2008–2016 között állt az egyesület élén, <https://hirlevel.mpdsz.piarista.hu/node/192/index.html>, 2021.12.31.).

¹⁷⁷ Ady Endre: Üzenet egykori iskolámba című versében használja ezt a kifejezést. Mádl Ferenc gimnazistaként ismerkedett meg Ady költészetével. „Egy szusszra” olvasta el Ady összes költeményét, s már ekkor megállapította, hogy annak ellenére, hogy bizonyos verseivel nem tud azonosulni, nagy költőről van szó. Véleménye valószínűleg később sem változott, hiszen időskorában is rendszeresen hivatkozott a verseire, az uniós csatlakozás kapcsán pedig – őt idézve – arról beszélt, hogy „a »kompország« [...] végképp kiköt a nyugati parton”. L.: Mádl Ferenc fiatalkori naplóbejegyzéseit (a család tulajdonában) és Beszéd az Európai Unióhoz csatlakozás ünnepi alkalmából... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2004. 172.).

¹⁷⁸ Kapor Károlyné (szerk.): A veszprémi Lovassy László (volt Kegyestanítórendi) Gimnázium Jubileumi évkönyve 1711–1986 (Veszprém, Lovassy Gimnázium, 1986. 77., továbbiakban: Jubileumi Évkönyv).

Jenőt vagy éppen a későbbi esztergomi érseket, Lékai Lászlót – bocsátott útjára, mire a Mádl testvérek közül a két nagyfiú: Márton és Ferenc felvételt nyert. Bár az apa kezdettől fogva a veszprémi gimnáziumban gondolkodott, a két világháború korában ez „*az egyik legjobb magyar iskola volt, híres tanárokkal*”,¹⁷⁹ ahová nagyon nehezen lehetett bekerülni. A Séd menti falvak lakóinak azonban voltak titkos – rendbeli – támogatóik. A márkói származású Gombos Antal Mádl Mártonnak biztosított helyet,¹⁸⁰ míg Mádl Ferencet nagybátyja, János közbenjárására egy korábbi veszprémi paptanár, Schmidt Mihály támogatásával vették fel.¹⁸¹

A későbbi köztársasági elnök 1942–1951 között „*nyolc évet, oly sok útravalóval*”¹⁸² töltött el a veszprémi várhegyen, de ez idő alatt a történelem kétszer is áttört a korábban biztonságosnak hitt ódon falakon. 1945 elején, mikor a szovjetek elfoglalták a várost, az iskolaépület és a felszerelés is jelentős károkat szenvedett. A Mádl gyerekek ekkor éppen Ausztriában¹⁸³ éltek, így ennek az első traumának 1946-ban ők csak a nyomaival szembesültek, ám az 1948-ig elhúzódó helyreállítási munkákból már ők is kivették a részüket.

Annál maradandóbb nyomot hagyott – elsősorban Mádl Ferencben – az 1948-ban lezajlott államosítás,¹⁸⁴ amelynek során előbb az

¹⁷⁹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

¹⁸⁰ Gombos két gyereket vett fel a tágabb Mádl családból: Mádl Mártont és a vele egy osztályba kerülő másodunokatestvérét, a későbbi neves germanistát, Mádl Antalt (1929–2013). L. bővebben: Ifj. Mádl Antal 18.

¹⁸¹ Ifj. Mádl Antal 16., 20. és Mike Valéria 384–385.

¹⁸² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

¹⁸³ Mádl egész életében következetesen németországi tartózkodásról beszélt, ami vélhetően azon a tényen alapult, hogy amikor a család 1944 végén Szentgotthárdnál átlépte a határt, Ausztria még Németország részét képezte, amelyből csak néhány hónappal később, 1945 áprilisában, Karl Renner kormányának megalakulását követően vált ki. A Mádl család tehát a külföldön töltött idő mintegy harmadában német, kétharmadában osztrák területen tartózkodott úgy, hogy Ausztria 1920 utáni határait egyszer sem lépték át. Az egyértelműség érdekében jelen munkában erre az időszakra *ausztriai* tartózkodásként utaltam.

¹⁸⁴ 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.

iskola neve,¹⁸⁵ majd a tanári kar is rapid változásokon esett át. Mádl Ferenc – akit diáktársai érett személyiségnek tartottak, és „*akinek vezetői képessége már diákkorában megmutatkozott*”¹⁸⁶ – nehezen élte meg a korábbi paptanárok elbocsátását, illetve háttérbe szorítását, a vallás és hitélet negligálását, az osztálytársai között is gyorsan terjedő „*szabados vagy modern*” életfelfogás térhódítását,¹⁸⁷ a besúgók megjelenését.¹⁸⁸ Borián Tibor visszaemlékezése szerint a fiatal Mádl, aki vallásos volt és a legjobb tanulók egyike, nemcsak helytelenítette a változásokat, hanem beleállt a diákok között zajló, „*a marxizmussal szembeni viták[ba], méghozzá nagyon színvonalasan*”.¹⁸⁹ Nyíltan természetesen nem konfrontálódott,¹⁹⁰ ő is, mint a gimnázium többi tanulója, tagja lett az új rendszer ifjúsági tömegszervezeteinek, így az 1948-ban megalakult Diákszövetségnek¹⁹¹ és az 1950-ben létrehozott DISZ-nek – ám a pártba nem lépett be.¹⁹²

¹⁸⁵ A gimnázium neve 1950-től Veszprémi Állami Általános Gimnázium, 1952-től Lovassy László Gimnázium lett. Mádl Ferenc tehát még a piarista gimnáziumban kezdte a tanulmányait, de a Veszprémi Állami Általános Gimnáziumban fejezte be. Az érettségi bizonyítványán viszont már a Lovassy László Gimnázium elnevezés is szerepel.

¹⁸⁶ Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferencről, 2011.06.07. MTV1).

¹⁸⁷ L.: Mádl Ferenc fiatalkori naplóbejegyzéseit (a család tulajdonában).

¹⁸⁸ Az államosítás utáni időszak feszült, bizalmatlansággal teli légköréről az éppen akkor az iskolába érkező Stéhli Ferenc életút-interjújában a következőket mondta: „*Jellemző módon mindegyik osztályban volt egy randa besúgó, de hát az tehetetlen volt, mert a negyven gyerekből ő egymaga volt olyan, a többi harminckilenc pedig lenézte. Hát nem úgy, hogy kirekesztették maguk közül, de [...] nem tudott a szerencsétlen [...] semmit se csinálni. Nem is nagyon volt hozzá bátorsága, mert tarthatott attól, hogy talán meglíncselik vagy nem tudom, mit csinálnak vele.*” (Veritas Intézet, Stéhli Ferenc életút-interjú (746.) 35–36., továbbiakban: Stéhli Ferenc életút-interjú).

¹⁸⁹ Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferencről, 2011.06.07. MTV1).

¹⁹⁰ Erre utalt a Borián Tibor által elmesélt egyik történet is, amikor „újhullámos” iskolatársai döbbenetére rájuk kiáltott: „*Marhák! Ne féltsétek tőlem a szocializmust!*” (Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferencről, 2011.06.07. MTV1)).

¹⁹¹ Itt osztálytitkár is volt, vö.: Mádl Ferenc továbbtanulási lapja (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő ív, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl).

¹⁹² L.: Mádl Ferenc egyetemi beiratkozási lapja (Mádl Ferenc adatgyűjtő ív, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl). Mádl nem csak az 1948-ban megalakult Magyar Dolgozók Pártjába, hanem más pártokba sem lépett be.

Mádlnak az iskolai életben való szerepvállalásánál két tényezőre érdemes figyelemmel lenni. Amikor ezekre a vitákra gondolunk, tudnunk kell, hogy Mádl Ferenc – és bátyja is – a család 1944-ben történt elmenekülésével egy évet vesztek, és hogy csak ennyit, az egyedül „*az ő szorgalmukkal*” vált lehetővé.¹⁹³ A történelmi események következtében tehát az érettségi idején Mádl Ferenc már belépett a huszadik évébe, ezért a vitatkozó és érvelő Mádlban a fentiek miatt nem a koraérett kamaszt, hanem a komoly – a kortársainál is komolyabb – fiatalembert érdemes keresnünk. Másrészt viszont ez a fiatalember már ekkor is fejlett diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot. Ellenállt, de csak a lehetséges mértékig, és helyzetének – paraszti származásának, vagyis viszonylagos védettségének – valószínűleg éppen úgy tudatában lehetett, mint osztályfőnöke, a diákjaival éveken át cinkosan összekacsintó Stéhli Ferenc, akinek a neve mellett – mivel az apja munkás volt – „*az M-betű volt ottan*”.¹⁹⁴

„*A piarista gimnázium – tanáraink és diáktársaink – életünk meghatározó élményét és útravalóját adta*”¹⁹⁵ – summázta már miniszterként. Az itt töltött idő „*[n]emzeti, valamint emberi öntudatomat is meghatározta*” – mondta később.¹⁹⁶ A tanáraival kapcsolatban több alkalommal is megemlítette, hogy ők nemcsak a tananyag elsajátításában voltak segítségére, hanem életre szóló emberi példaként is álltak előtte. Leggyakrabban Benkő Andor, Előd István, Kincs Lajos, Stéhli Ferenc és Medvigy Mihály nevét emlegette,¹⁹⁷ akik közül az államosítás után többen is a pesti piarista gimnáziumban folytatták

¹⁹³ Ifj. Mádl Antal 77.

¹⁹⁴ Stéhli Ferenc életút-interjú 36. L. még: a „P”-betűt Mádl személyi kartonján a fényképek között.

¹⁹⁵ Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 8.).

¹⁹⁶ Azok a boldog diákévek (A Magyar Piarista Diákszövetség Hírlevele, 2011. különszám, <https://hirlevel.mpd.sz.piarista.hu/node/93>, 2022.01.31.).

¹⁹⁷ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.). L. még: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 8.).

pályafutásukat.¹⁹⁸ Osztályfőnökei között fiatal, illetve a diákoknál alig idősebb emberek is voltak, mint például a Mádlra jelentős hatást gyakorló Benkő Andor vagy a „*tiszteletbeli piarista*” Stéhli Ferenc.¹⁹⁹

Mádl Ferenc gimnáziumi osztályfőnökei (1942–1951)			
Név (Becenév)	Szakjai	Mikor	Forrás
Benkő Andor (Tupákissimus Bari)	latin– magyar	1942/1943– 1943/1944	Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a család tulajdonában), Benkő Andor életút-interjúja (Veritas Intézet Levéltára), Alma Mater 2003., VÖDE 2011. évi tájékoztatója
Szilassy Ferenc (Kelempájsz)	földrajz– természet- rajz	1945/1946 ²⁰⁰ – 1947/1948	Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a család tulajdonában), Alma Mater 2003., VÖDE 2009. évi tájékoztatója
Imre István	latin– német	1948/1949. I. félév	Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a család tulajdonában), Lovassy Gimnázium honlapja

¹⁹⁸ Így történhetett, hogy Kincs Lajos órái nemcsak Mádl Ferenc, hanem a nála három évtizeddel fiatalabb Esterházy Péter (1950–2016) számára is maradandó élményt jelentettek. Esterházy Péternek a Kossuth-díj átvétele előtt volt osztályfőnökének írt személyes hangvételű levelét Kincs Lajos haláláig a személyes iratai között őrizte (Esterházy Péter 1996.03.10-i levele Kincs Lajosnak. Kincs Lajos hagyatéka, Piarista Levéltár, HU PMKL IV.248.). A matuzsálemi kort megélt, tősgyökeres pestszentlőrinci Stéhli Ferencet úgyszintén a pesti piarista diákok generációi zárták a szívükbe (Koltai András, valamint F. Tóth Gábor szíves közlése).

¹⁹⁹ Rövid életrajzát – Koltai András tollából – l.: <https://piarista.hu/hirek/elhunyt-st%C3%A9hli-ferenc-piarista-konfr%C3%A1ter-gimn%C3%A1ziumi-tan%C3%A1r> (2022.04.15.).

²⁰⁰ Az 1945/1946-os évben Mádl Ferenc a család külföldi tartózkodása miatt magántanulónként végezte a gimnáziumot, és különbözeti vizsgákat, magyar nyelv- és irodalomból pedig javítóvizsgát kellett tennie (Mádl Ferenc tanulmányi értesítője VIII. oldal, valamint A Magyar Kegyes-tanítórend Veszprémi róm. kat. Gimnáziumának Évkönyve az 1945–46. iskolai évről (Veszprém, 1946. 40.)). L. még: Laczay István portré – Memoir MPEE 25 (www.youtube.com/watch?v=b14LISzJ0to, 2022.05.15.).

Mádl Ferenc gimnáziumi osztályfőnökei (1942–1951)			
Név (Becenév)	Szakjai	Mikor	Forrás
Takó-Bardócz Tibor	magyar-történelem	1948/1949. II. félév	Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a család tulajdonában), Lovassy Gimnázium honlapja
Stéhli Ferenc ²⁰¹	latin-francia- orosz	1949/1950– 1950/1951	Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a család tulajdonában), Stéhli Ferenc életút-interjúja (Veritas Intézet Levéltára)

A szerző saját táblázata

Mádl – főleg miután 1986-ban részt vett a veszprémi Öregdiák Baráti Kör megalapításában,²⁰² majd pedig a vezetőségben is szerepet vállalt – többükkel egészen halálukig tartotta a kapcsolatot, sőt néhány esetben munkásságuk elismerését is kezdeményezte.²⁰³

Mádl Ferenc az iskoláról beszélve azt mindig a tanárok és diákok élő közösségeként említette. Amikor ő odakerült, az iskola nagy híre ellenére még családi hangulatú volt, a diákok többsége veszprémi vagy Veszprém megyei volt, a létszámuk három- és ötszáz körül

²⁰¹ Stéhli Ferenc életút-interjúja szerint a Mádl-osztályt úgy kapta meg, hogy előző osztályát – miután „összeszúrta a levelet a diákokkal”, vagyis „elmen[t] velük diákmisére”, és „nem tartot[t] propagandabeszédet” sem – elvették tőle. Stéhli már az államosított gimnáziumba érkezett, de „ugyanúgy gondolkodo[t]t, meg úgy is beszél[t], meg úgy bán[t] a [diákokkal - D. E.], mintha ez továbbra is egy piarista gimnázium [lett - D. E.] volna” (Stéhli Ferenc életút-interjúja 35–37.). Elsősorban ez az elfogadó, diákközpontú gondolkodás tette Stéhlit népszerűvé Mádl osztályában. Annak ellenére rajongtak érte, hogy követelt, és – Mádl naplóiból kitűnően – szigorúan osztályozott.

²⁰² Az Öregdiák Baráti Kör történetét (letölthető kordokumentumokkal, például az alakuló ülés egyes anyagaival) l.: <http://web.lovassy.hu/kozossegek/oregdiak-barati-kor> (2022. 04. 15.).

²⁰³ L.: 1987–1988. lj, valamint Benkő Andor életút-interjúját: „Többek között tanítottam ezt a jó Mádl Ferencet is, aki ma már államelnök lett. Épp az elmúlt esztendőben rám függesztett egy szép érdemrendet: a Köztársasági Érdemrend aranykeresztjét [...] Előbb, 80 éves koromban meg Veszprémben üdvözölt engem. Ott [...] egy veszprémi kitüntető emlékérmét adtak át [...]” (Veritas Intézet. Benkő Andor életút-interjúja (742.) 25.). A Köztársasági Érdemrendre l.: MK 2001/33. 2045.

mozgott.²⁰⁴ Az évfolyamoknak és osztályoknak ekkor még kisebb jelentősége volt, hiszen a szorosabb kapcsolatok és barátságok a teljes közösséget átjárták és gazdagították. Ilyen volt például Mádl Ferenc életre szóló barátsága a Borián testvérekkel: a fölötte járó és 1949-ben érettségiző Árpáddal és annak öccsével, a Mádl után, 1952-ben érettségiző Tiborral vagy éppen a cserkészeknél és a néptáncosoknál jeleskedő Lontai Endrével, akinek az Állam- és Jogtudományi Intézetbe való felvétele érdekében később közre is működött.²⁰⁵ Az államosítást követően azonban nemcsak a tanári karban történtek változások, hanem megváltozott a diákok létszáma és a közösség összetétele is. Mádl Ferencnek kisebb testvérei révén egy darabig még az érettségi után is élő kapcsolata volt az iskolával, így – testvérein keresztül – hallott többek között a legendás latintanárrol, az '56-os forradalom későbbi mártírjáról, Bruszniai Árpádról,²⁰⁶ az ő emlékének ápolásáért a rendszerváltás után, politikusként minden fórumon fellépett.

Mádl Ferenc gimnáziumi értesítője és érettségi jegyzőkönyve fennmaradt. Innen is tudjuk – amit diáktársai is megerősítettek –, hogy jeles, illetve kitűnő tanuló volt,²⁰⁷ kitűnően is érettségizett, 1948 tavaszán pedig „*Jótanulásért*” érdemrendben is részesült.²⁰⁸

²⁰⁴ Lichtneckert 2011. 319–326.

²⁰⁵ Lontai Endre 1964-től dolgozott az Állam- és Jogtudományi Intézetben (Harmathy Attila: Emlékezés Lontai Endrére. In: Emlékkönyv Lontai Endre egyetemi tanár tiszteletére. Bp., ELTE ÁJK – Gondolat, 2005. 7.), valamint Lontai Endre: Megfélemlítés, avagy koncepció per? (VÖDE 2011. tájékoztatója 41.), illetve VÖDE 2004. tájékoztatója 32., továbbá Prof. dr. Lontai Endre (1930–2003) (VÖDE 2006. tájékoztatója 17–20.).

²⁰⁶ Mádl Ferenc: A Himnusszal állt hóhérai elé (Új Horizont 1998. különszám 69.). L. még: Dr. Bruszniai Árpád tanár úr emlékezete (VÖDE 2006. tájékoztatója 7–10.).

²⁰⁷ A tanulmányi eredmények tekintetében a gimnáziumi éveket két részre lehet osztani. Az alsó osztályokban Mádl tanulmányi eredményei gyengék vagy hektikusan változók voltak, amelynek hátterében valószínűleg a gazdaság körüli munkákat kellene keresnünk. A család 1946-os hazatérését követően viszont tanulmányi eredményei rapid módon megváltoztak. A kiemelkedő eredményeket annak ellenére is sikerült megőriznie, hogy az államosítás nyomán addigi tanárai egy részét lecserélték (két volt osztályfőnökét is elbocsátották), az osztályfőnökök pedig többször változtak az érettségig.

²⁰⁸ A Veszprémi Állami Gimnázium Évkönyve az 1948–49. tanévről (Veszprém, 1948. 4–5.). Ez a későbbi irataiban Éltnelöl-jelvényként szerepelt (l. például: Mádl Ferenc egyetemi beiratkozási lapja (Mádl Ferenc adatgyűjtő ív, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl)).

Már ekkor tehetséget mutatott a humán, illetve művészeti tárgyakból (rajz és ének), és kiváló latinistának számított. „*A latint nyolc évig [tanultuk – D. E.], s közben megismerkedtünk az antik kultúrával, elolvastuk a legfontosabb auctorokat*” – vallotta később, megválasztott köztársasági elnökként.²⁰⁹ Későbbi pályafutása szempontjából talán ez: a latin nyelv és az antik kultúra mély, a történelmi, irodalmi és művészeti összefüggésekre egyaránt kiterjedő ismerete bizonyult a legfontosabb útravalónak. Egyetemi professzoraival, köztük a gondolkodását leginkább meghatározó mentoraival – Benedek Ferencsel, Világhy Miklóssal és Nizsalovszky Endrével – egyaránt e klasszikus műveltségnek köszönhetően került szorosabb kapcsolatba.

Mádl Ferenc a gimnáziumi évek egy részében – az első években, illetve az Ausztriából való visszatérést követően egy darabig – bejárás volt. Bejárni az első időben Szentkirályszabadjáról kellett, ami hiába tűnik teljesíthető távnak, egy tízéves gyermek számára oda-vissza nagy megterhelést jelentett. Ezt a szülők is így látták: „*Feri[nek][...] a bejárásban nagy nehézségekkel kellett megküzdeni, mikor két kilométer gyalogútból egy kilométert kellett neki megtenni esőben-sárban, amiből néhány hónapi utánjárással tudtam [meg]szabadítani azzal, hogy a buszra kapott felvételt.*”²¹⁰ Később, már kamaszként Bándról kellett bejárnia, de egy vagy két évig: 1943-ban és 1946/1947-ben bent lakott a Davidikumban,²¹¹ ami – különösen másodsorra „*anyagilag igen komoly megerőltetést jelentett számunkra, amit főleg az nehezített, hogy a tartásdíjat nagyrészt természetben kellett leróni, mikor azévben még nem is volt semmi termésünk.*”²¹²

Mádl Ferenc köztársasági elnökként úgy emlékezett,²¹³ hogy az egyik érv, ami a piaristák mellett szólt, az az ingyenes oktatás volt, de – mint édesapja megjegyezte – ez az ő esetében csak részben állja meg a helyét, mert az államosítást követően, „*mivel állami*

²⁰⁹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

²¹⁰ Ifj. Mádl Antal 21.

²¹¹ A Davidikum vagy Dávid Árvaház máig álló klasszicista épülete Hild József tervei szerint készült. A tartózkodási időre l.: ifj. Mádl Antal 21.

²¹² Ifj. Mádl Antal 79.

²¹³ Oplatka András 2002.

támogatásban nem részesültek, elég magas tandíjat szabtak”.²¹⁴ Ettől függetlenül – tanulmányi eredményeire tekintettel – Mádl valóban részesült tandíjkezdvezményben és tandíjmentességben is a gimnáziumi éve alatt.

Tandíjkezdvezmény (TK), tandíjmentesség (TM) és kollégiumi elhelyezés (K)							
	TK	TM	K		TK	TM	K
1942/1943	nincs	nincs	nincs	1947/1948	n.a.	n.a.	nincs
1943/1944	nincs	nincs	van	1948/1949	van	-	nincs
1944. I. félév	n.a.	n.a.	n.a.	1949/1950	-	van	n.a.
1946/1947	van	-	van	1950/1951	van	-	n.a.

Forrás: gimnáziumi évkönyvek, Mádl Ferenc tanulmányi értesítője (a szerző saját táblázata)

Miután azt már láttuk, hogy a gimnáziumban mit csinált, röviden arról is szólni kell, hogy azon kívül mivel foglalkozott. Amikor bentlakó volt, vagyis a Davidikum növendéke – ahogy akkoriban nevezték: dávidista²¹⁵ –, akkor napjai az iskolán kívül is – hajnaltól napestig – szigorú napirend szerint teltek, ahol miselátogatás, tanulás, étkezések és egy csekély szabad idő váltogatták egymást. Amikor viszont bejárós volt, akár Szentkirályszabadjára, akár Bándra ment haza, első dolga a tanulás lehetett. Ezt követően vezette naplóját, illetve kezdte – felsőbbévesként – gyöngybetűkkel róni a magyar történelemmel, nemzeti nagyjaink életével foglalkozó történeteket. Több ilyen füzete is fennmaradt, amelynek tartalma az ifjú Mádl kifejezetten jó stílusáról tanúskodik. Amikor otthon lakott, neki is be kellett segítenie a ház körüli munkákba. A Gróh Gáspárnak elmesélt történet, amelyben oly szépen megőrződött a régi életmódhoz való ragaszkodás, egyúttal pedig az abból kilépő új generáció esetlenségének motívuma – valószínűleg az 1940-es évek második feléből származik, amikor már újra Bándon éltek.²¹⁶ Ugyancsak bándi

²¹⁴ Ifj. Mádl Antal 78.

²¹⁵ Ifj. Mádl Antal 16.

²¹⁶ A lovak szekér elé fogásáról szóló történetet l.: Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021), illetve Gróh Gáspár interjú 2021.

kötődésű emlék, amikor 1946-ban négyesben („*Apu-Feri-Marci-Anyu*”) kaszáltak a herendi bérelt földeken.²¹⁷ Szinte biztos azonban, hogy már korábban, a szentkirályszabadjai évek során is besegített az apjának, aki akkoriban jelentős méretű „*tej- és kertgazdaság*”²¹⁸ működtetett.

Mindaz az idő, ami ezen felül – és a vasárnapi mise után – szabad maradt, jutott a sportra. A fiatal Mádl szeretett lovagolni, és jól is tudott, amit több fennmaradt történet – például, hogy lóháton ment Tihanyba – is megőrzött.²¹⁹ Ezenkívül „*atletizáltam, kedveltem a labdajátékokat, úsztam, síeltem*” – mondta miniszterként.²²⁰ A diák-társai minden télen korcsolyáztak, úgyhogy szinte biztosan azt is kipróbálta. Rajongott a fociért, diákkorában egy darabig válogatott focista is volt,²²¹ és politikusként is minden alkalmat megragadott, hogy az utánpótlás nevelését támogassa.²²² Szabad idejében, például Bándon, a rokonokkal, még időskorában is szívesen szurkolt a tévé

²¹⁷ Mozaikok.

²¹⁸ Életpályaportré-tervezet. Vö.: 62. lj. A tejjgazdaságra l. még: Gróh Gáspár interjú 2021.

²¹⁹ Gróh Gáspár interjú 2021.

²²⁰ A jövő testnevelése, a testnevelés jövője (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 117.). Magánlevelezéséből tudható, hogy amikor 1967-ben ösztöndíjként Kaliforniában (Egyesült Államok) élt, többször járt a kollégáival síelni a hegyekbe. L. például: Mádl Ferenc 1967.04.02-i levele és 1967.04.02-i képeslapja Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²²¹ L.: a középiskolai továbbtanulási lapját (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő íve, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl). Arra, hogy válogatott játékos volt, még köztársasági elnökként is hivatkozott (viszont konkrétumokat erről az időszakról nem mondott)! Azt is büszkén emlegette, hogy amikor Münchenben tanított (1995), az egyik szomszédja a világbajnok német labdarúgó és csapatkapitány, Franz Beckenbauer volt (Tósoy Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 10.)). Az Aranycsapat szintén fontos volt a számára. Például „*Puskás Öcsihez bement a kórházba, aki akkor már igen nagybeteg volt. Továbbá az Aranycsapat élő tagjaival is többször találkozott, Grosiccsal [...] jó kapcsolatot ápolt, már csak politikai nézeteik hasonlósága miatt is*” (Mádl András szíves közlése).

²²² Ilyen volt például az Aranycsapat Alapítványhoz fűződő kapcsolata (Kú Lajos: A mindenható Isten éltesse..., in: MF 80. 86–87.). Erre a szoros viszonyra Mádl András is felhívta a figyelmet: „*[A]pám, az mindenestre biztos, hogy [...] a döntő meccsre mindig kiment, a díjakat átadta etc.*” L. még: Gál László: Hittel, sporttal és kultúrával. Az Aranycsapat Alapítvány első évtizede (Bp., Aposztróf, 2013. 43.).

előtt.²²³ Fiatalon szerette a kosárlabdát is,²²⁴ középiskolásként pedig tagja volt a cserkésznek,²²⁵ 1944 nyarán ott volt például az utolsó cserkész táborozáson, Palóznakon.²²⁶

A GYERMEKKOR VÉGE: AZ IDILL SZERTEFOSZLIK

1944 tavaszán, amikor az amerikaiak bombázni kezdték Budapestet, ifj. Mádl Antal két öccse: János és Ferenc Szentkirályszabadjára telepítették a családjukat.²²⁷ A közel egykorú unokatestvérek közül néhányan szintén a piaristákhoz lettek – időlegesen – beíratva.²²⁸ A gyerekek szemszögéből ekkortájt – egy időre – a Mádl család valóban nagycsaláddá vált, Feri és a vele közel egyidős „*pesti Feri*”²²⁹ közös csínytevéseiről még évtizedekkel később is meséltek családi történeteket.²³⁰

Igazából azonban a megvalósult „*szentkirályszabadjai álom*” felett már évek óta sötét felhők gyülekeztek. Ifj. Mádl Antal fiatal korától figyelemmel kísérte a közélet alakulását, és évtizedekkel később is élesen emlékezett, hogy „*a '30-as eleji években Bethlen István akkori miniszterelnök azt a kijelentést tette, hogy »[e]gy német–orosz háború a*

²²³ Tósoky Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 10.).

²²⁴ L.: a középiskolai továbbtanulási lapját (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő íve, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl).

²²⁵ A veszprémi piaristáknál folyó cserkésztevékenységnek arról az időszakáról, amikor Mádl Ferenc is az iskola hallgatója volt, kevés és töredékes adat maradt fenn. Összefoglalóan l.: Lichtneckert 2011. 384–385. és Alma Mater 2003. 80–92.), valamint Borián Tibor (szerk.): Emlékkönyv a veszprémi Kegyestanítórendi Gimnázium alapításának 275. évfordulójára 1711–1986. (Bp., MPDSZ, 1989. 105–109.).

²²⁶ Laczay István szíves közlése, valamint Memoir – MPEE 25. Molnár Adrienne és Hegedüs Márton filmje, továbbiakban: Memoir – MPEE 25.). Később magánlevelezésében ő maga is utalt arra, hogy cserkész volt.

²²⁷ Ifj. Mádl Antal 24. és Mike Valéria 32. A főváros elleni első légitámadás leírására l. például: Zimándi Pius István: Egy év története naplójegyzetekben (Bp., Magvető, 2015. 33–35.).

²²⁸ Ifj. Mádl Antal 24. és Mike Valéria 32.

²²⁹ Mike János legnagyobb gyermeke.

²³⁰ FPEK 19.

dunai államok végzetét jelenti.«²³¹ Ennek fényében a háborús készülődés már nem sok jót sejtetett. A II. világháború kirobbanását követően, „1940 kora tavaszán az 1902–1903-as [...] korosztályokat [...] besorozták – köztük engem is – a honi légvédelem szervezése céljából, és alig [...] néhány nap múlva – május 1-jén – az ipari gócpontok körüli községekbőlüket – köztük engem is – behívtak négyheti kiképzésre.”²³² A kiképzés végeztével „tudomásunkra lett adva, hogy [...] háború esetén a fűzfői gyártelep körül fogunk gépágyúval tüzelőállást foglalni, ami elég hamar bekövetkezett”.²³³ Így kezdődik a családfő évekig tartó kálváriájának leírása, amelynek során előbb a sokasodó behívók mellett kellett a gazdaságot fenntartani és a gyarapodó családot ellátni,²³⁴ majd a katonai rekvirálások ellen küzdeni, végül a front elől menekülni – „[...] védve családját, gyermekei életét” – a semmibe és mindent hátrahagyva a németeknek, valamint az őket követő szovjeteknek. Szentkirályszabadjai „kastélyába [...] [előbb – D. E.] német katonák vették be magukat, hogy távozásukkor tönkretegyenek és elvigyenek mindent, amit csak lehet. Lovakat, a gyönyörű tehéncsordát, disznókat, gabonát”.²³⁵ Aztán „jöttek a felszabadítók, [ám – D. E.] a család akkor már messze járt. [C]sak a háború után tudta meg Apu – emlékezett vissza édesapja születésének 110. évfordulóján a lánya, Mádl Teréz –, hogy a [...] Lujza néni által jól elrejtett hegedűjét is elvitték az oroszok.”²³⁶ Nem a zeneszerszámra fáj a foguk, hanem az állóórára, amelynek szekrényébe a hegedűt elrejtették...

MENEKÜLÉS A FRONT ELŐL

„Az üldözések, menekülések, háborús-harctéri események kavalkádja szinte direktben és élőben – nem újságból, könyvekből, rádióból – rajzolódott fel akkori éveim élmény- és gondatvilágába” – jegyezte fel

²³¹ Ifj. Mádl Antal 59.

²³² Ifj. Mádl Antal 11.

²³³ Ifj. Mádl Antal 12.

²³⁴ Mádl Miklós 1938-ban, Mádl Mária 1943-ban született.

²³⁵ Mádl Teréz 3.

²³⁶ Mádl Teréz 4.

családja számára készített visszaemlékezéseiben Mádl Ferenc.²³⁷ A gyermek emlékezetébe bevésődtek apjának és nagybátyjainak esti beszélgetései, apja gondterhelt arca, amint az angol rádió adását hallgatta, a szentkirályszabadjai munkaszolgálatosok táborában tett látogatás(ok), ahová édesanyjával élelmet is vittek, és ahol Radnóti is raboskodott. Ott volt, amikor Mindszenty József veszprémi püspököt letartóztatták,²³⁸ valamint akkor is, amikor bátyját, Mártont elvítették a nyilasok. Láta, „amikor tankokon hozták a halottakat”,²³⁹ vagy amikor a katonák „terelték állatainkat”.²⁴⁰ Egyik este Feri az apjának segített, amikor a házhoz közel egy bomba becsapódott, s amiről az apja később így írt: „egy rettentő robbanás [hallatszott – D. E.], hogy az összes ajtók-ablakok úgy ki-bevágódtak, hogy azt hittem, végünk van”.²⁴¹

1944 késő őszén a közeledő front miatt ifj. Mádl Antal és két testvére családjaikat Bándra költöztették. A két kisebbik fivér innen hamarosan továbbment Szombathelyre, ifj. Mádl Antalék viszont Bándon maradtak, és onnét jártak vissza Szabadiba.²⁴² Az egyik alkalommal – már télvíz idején – az apa gyalog indult vissza Bándra, és a faluból kiérve az árokból nézte végig, ahogy a szovjet repülőgépek gyújtóbombákat dobtak a településre.²⁴³ Azonnal menekülni

²³⁷ Mozaikok.

²³⁸ Mozaikok. Ez 1944. 11. 27-én történt. Nemes Antal tb. kanonok a szemtanú hitelességével írja le, hogy a nyilasok által letartóztatott püspök ahelyett, hogy beszállt volna a rendőrautóba, papjai kíséretében gyalogszerrel vonult végig a városon, egészen a fogdáig. „[A]z út közepén jött Mindszenty püspök atya a kíséretével, a járda két oldalán pedig tömötten álltak a veszprémiek. A püspök úr jobbra-balra adta az áldását, a járdán lévők pedig keresztvetéssel térdeltek le előtte [...]” A kanonok ehhez még hozzátette, hogy „sok gyerek is volt már akkor a tömegben” – köztük, tőle magától tudjuk, Mádl Ferenc is. Az idézetre l.: Bándi László: Szilánkok Veszprém 1943–1946 közötti történetéből. Nemes Antal visszaemlékezése (Veszprémi Szemle 2011/2. 99.), az események hátterére: Balogh Margit: Mindszenty József (1892–1975) (Bp., MTA BTKK, 2015. I/366–370.).

²³⁹ Mozaikok.

²⁴⁰ Mozaikok.

²⁴¹ Ifj. Mádl Antal 29.

²⁴² A Szentkirályszabadja név csak a 14. század végén jelenik meg a forrásokban. Az ősi, az államalapítás korában létrejött települést a köznyelvben máig eredeti nevén, Szabadiként szokták emlegetni, ifj. Mádl Antal is rendszerint ezt a formát használja az emlékirataiban. Szentkirályszabadja alapításának szép történetét, amelyet a szájhagyomány generációk tucatjain és történelmi csapásokon keresztül is megőrzött, l. részletesen: Veress D. 1998. 25–26.

²⁴³ A község körüli heves harcok részletes leírását l.: Veress D. 1998. 283–288.

kezdték – nemcsak ők, hanem a környező falvak lakosai is –, és mintegy két nap alatt érték el Rábafüzesnél a magyar határt.²⁴⁴

KÉT VILÁG KÖZÖTT: DIPIKÉNT²⁴⁵

„Elhagytuk magyar hazánk határát anélkül, hogy fölmértem volna, hogy mit is hagyunk el. Csak egy vezetett: a családom mentése a háborús front elől, és ezt mindenáron. Mentünk az ismeretlenbe, ránk nézve a semmibe, de mégis valamibe, a »biztonságba«; a többit majd megadja a Gondviselés...”²⁴⁶ – idézte fel akkori döntésének hátterét Mádl Ferenc édesapja. Először Grazba mentek, de azt a várost pont aznap éjjel bombázták, ezért Stájerországon át tovább menekültek Felső-Ausztriába, majd Salzburg tartományba. Innét rövid időn belül visszatértek Felső-Ausztriába, és Zell am Moos környékén telepedtek le. Itt érte őket a háború vége.²⁴⁷ Ez a rész – Salzburg és Felső-Ausztria – az amerikai megszállási övezetbe esett. Mádlék gondolkodni kezdtek: hol tudnak letelepedni addig, amíg elegendő és hiteles információt tudnak szerezni ahhoz, hogy eldöntsék, visszatérhetnek-e szülőföldjükre, vagy inkább továbbmenjenek-e más európai vagy tengerentúli országba. Találón írt Mádl Ferenc ezzel kapcsolatban – Karády örökzöld slágerére utalva –, hogy akkoriban Magyarországról is „*lassan járt a posta*”,²⁴⁸ bizonyosság nélkül pedig egy ekkora család nem hozhatott felelősségteljes döntést.

1945 nyarán Mádlék Zell am Moosba költöztek, és az édesapa elkezdett bentlakásos iskolát keresni a két nagyfiúnak. Sem iskolát nem találtak, sem biztos hírt nem kaptak, ezért előbb megpróbálták az egyik amerikai rokontól meghívólevelet szerezni, hogy az Újvilágba menjenek tovább, de nem jártak sikerrel. Majd helyben akartak

²⁴⁴ Ifj. Mádl Antal 30. és 61.

²⁴⁵ A *dipi* a *displaced person* (menekült) kezdőbetűiből (DP) létrejött magyar kifejezés. Eredetileg az 1940-es évekbeli menekültek átfogó megnevezésére használták, akik vagy a front, vagy az azt követő változások elől menekültek el a hazájukból, és kezdtek új életet egy másik országban.

²⁴⁶ Ifj. Mádl Antal 61.

²⁴⁷ Ifj. Mádl Antal 63.

²⁴⁸ Életpályaportré-tervezet.

tanyát vásárolni, de ez sem jött össze. A környéken a sok, Közép-Európából érkező menekült miatt feszült volt a hangulat. Az időközben beérkező hírek a svábok kitelepítéséről szóltak, ami felkavarta a családfőt, aki sem az ő, sem az otthon maradt szülei minőségében nem volt biztos. Végül egy hazatérő magyarral levelet küldött édesanyjának, akinek a válasza 1946 januárjában érkezett meg.²⁴⁹ A levélben az állt, hogy „*Bándon mindenki boldogan él*”,²⁵⁰ ezért a család végül úgy döntött, hogy előbb a két nagyfiút küldi haza, akiknek annak ellenére is erős honvágyuk volt, hogy jól érezték magukat, és beilleszkedtek a közösségbe.²⁵¹ Mádl Ferenc – már politikusként – munkatársainak is számos történetet mesélt,²⁵² illetve később ezeket meg is próbálta papírra vetni.²⁵³ Utolsó éveiben többször is készült arra, hogy a Mondsee-tóhoz látogasson,²⁵⁴ de erre végül már nem kerülhetett sor.

Ferit és Márton Salzburgban tette fel apjuk a vonatra, és ők Komáromban szálltak le róla. A vámtiszt azzal a megjegyzéssel fogadta, hogy „»[m]indenki fasiszta, aki Németországból tér haza!« *Mádl Ferenc így egyrészt megtudta tőle, hogy ő a nemzet ellensége. Másrészt ugyanez a tiszt rögtön eltulajdonította a biciklijét.* »Ez volt az első találkozásom a kommunizmussal. Megtudtam, hogy fasiszta vagyok, és elvették a biciklimet»” – elevenítette fel időskorában a mellette dolgozó Gróh Gáspárnak a hazatéréssel kapcsolatos élményeit.²⁵⁵ A két testvér 1946. április 13-án érkezett haza Bándra,²⁵⁶ s néhány héttel később a család többi tagja is követte őket. Az apa visszaemlékezése szerint összesen 15 hónapot töltöttek külföldön,²⁵⁷ tehát nagyjából 1944 legvégén – 1945 elején menekülhettek el, és 1946. április végén – május elején érkeztek vissza Veszprém megyébe.

²⁴⁹ Ifj. Mádl Antal 69.

²⁵⁰ Ifj. Mádl Antal 69.

²⁵¹ Ebből az időből származik például Fuxi, a csodaló története, amellyel az ifjú Mádl Ferenc több helyi lóversenyt is megnyert. Részletesen l.: Gróh Gáspár interjú 2021, illetve utalásokra: Mozaikok.

²⁵² Gróh Gáspár interjú 2021.

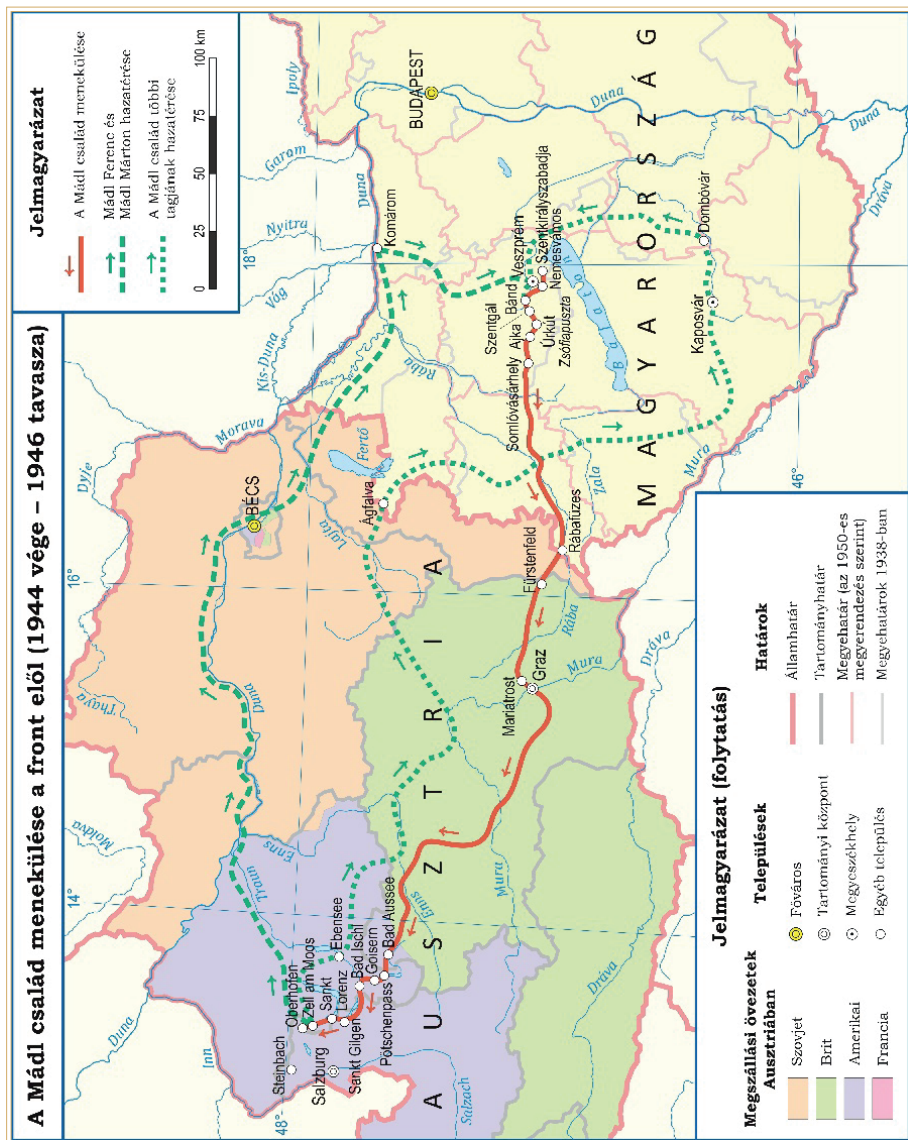
²⁵³ Mozaikok.

²⁵⁴ Legközelebb ehhez 2010 tavaszán járt, amikor viszont egy másik program miatt végül el kellett halasztani a látogatást (Gróh Gáspár szíves közlése).

²⁵⁵ Gróh Gáspár interjú 2021.

²⁵⁶ L. a herendi jegyző feljegyzését Mádl Ferenc 1945.04.06-i utazási igazolványán (a család tulajdonában).

²⁵⁷ Ifj. Mádl Antal 75.

1. térkép: A Mádli család menekülése a front elől (1944 vége – 1946 tavasza)

A távol töltött másfél év mérlegét legalább két szempontból kell megvonnunk – ahogy annak idején a családtagok is tették. Egyrészt látták és tudomásul vették, hogy kezdettől fogva erős honvágyuk volt, rengeteget beszéltek Bándról – a bándi házról, a kertről „*az alma, szilva, cseresznyefákkal*”, a Miklós Pál-hegyi földről, az akácerdőről, amit a család ültetett –, valamint Szabadiról, a napraforgó- és spárgaültetvényről, a tejgazdaságról, a tehenekről, az egyberakott asztagokról, illetve a csodálatos balatoni kilátásról.²⁵⁸ Azt, hogy jövőjük rendezésére irányuló kezdeményezéseik – a végleges letelepedés vagy az Újvilágba való kivándorlás – nem jártak sikerrel, valószínűleg szintén jelzésértékűnek találták. Ifj. Mádl Antal – bár a velük való kapcsolata egyáltalán nem volt konfliktusmentes – szülei segítségét és támogatását egész életében az egyik legfontosabb feladatának tartotta. Vélhetően ez a kötelességtudat is hazahúzta, miközben idősebb öccse 1949-ben végül Európából az USA-ba költözött, legkisebb fivére pedig véglegesen Németországban telepedett le.

Másrészt – miközben arra jutottak, hogy továbkköltözés helyett hazatérnek – fel kellett készülniük minden eshetőségre, és a család biztonsága érdekében bizonyos óvintézkedéseket meg kellett tenniük. Ezek közül talán a legfontosabb a külföldön töltött időszak olyan történetté formálása volt, amely később sem válhatott veszélyessé egyik családtag számára sem. Ahhoz, hogy a döntés súlyát a mai olvasó át tudja érezni, tudnia kell, hogy a hazatéréssel a migrációkódítások még sem a (német) közösség, sem a tágabb család tekintetében nem értek véget. Ekkoriban kezdődtek a ki- és betelepítések,²⁵⁹ az új rendszer megszilárdítására – amely az egyének szintjén fokozatosan vált érzékelhetővé²⁶⁰ – pedig még csak azután került sor. Ebben a feszült helyzetben egyáltalán nem volt mindegy, hogy mit mondanak a szülők és az iskolai közösségbe visszatérő gyerekek a kint töltött hónapokról, az ott szerzett élményekről, az akkor kovácsolt tervekről. A Mádl Ferencsel kapcsolatos levéltári, valamint a

²⁵⁸ Mozaikok.

²⁵⁹ Országos méretekben és átfogóan l. például: Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése (Bp., MHKK, 2004). Helyi szinten, Bánd vonatkozásában pedig Bánd I. 353–367.

²⁶⁰ L. részletesen: Gyarmati György: A Rákosi-korszak (Bp., ÁBTL-Rubicon, 2013).

család őrizetében maradt iratanyag fényében úgy tűnik, hogy ezt az időszakot sikerült olyan történetté formálni, amely a család létezését a későbbiekben sem veszélyeztette. Ennek a közös történetnek az elemei köszönnek vissza Mádl Ferenc levéltári irataiból, amelyekben ez a másfél éves időszak leventeelhurcolásként és amerikai fogságban töltött időként szerepelt,²⁶¹ ami egyébként – nagy vonalakban – megfelelt a valóságnak, mert mindkét nagyfiú, Márton és Feri leventeköteles volt,²⁶² és külföldön a család valóban az amerikai zónában élt.²⁶³ A történet részletesebb kibontására – Mádl Ferenc szerencsés-jére – később az iskolai tanulmányok folyamán vagy a munkahelyi személyzeti anyagok összeállításakor nem kellett sort keríteni.

A Mádl Ferencsel kapcsolatos iratanyag áttekintése alapján hasonló – de spontánabb módon bekövetkező – átalakuláson ment keresztül a II. világháborút követő évek során a szentkirályszabadjai időszak is. Vitán felül áll: ez egyértelmű sikertörténet volt a maga korában, hiszen egy nincstelen földműves az álmaitól hajtva néhány év alatt – saját erejéből és kemény munkával – megcsinálta a szerencsés-jét, és ennek köszönhetően – ameddig ezt a háború begyűrűzése lehetetlenné nem tette – családjá jómódba került. 1945 után azonban fennállt a veszélye, hogy ez a történet is önálló életre kel, amelyben a jó példa helyett a negatív vonások erősödnének fel. S itt nem csupán a családfő minősítéséről van szó, hiszen emlékirataiból is kitűnik, hogy kulákká nyilvánítása őt egyáltalán nem érdekelte, hanem a család fő céljának, a gyerekek iskoláztatásának ügyéről, amelyet az

²⁶¹ Vö. például Mádl Ferenc 1958-ban írt önéletrajzát, amelyet az MTA Személyzeti Osztályára kellett leadnia, és amelyben a külföldön töltött időszakról a következőket mondja: „[...] 1945-ben leventeként Németországba szállítottak, ahonnan a levente századdal együtt 1946 tavaszán hazajöttem” (Mádl Ferenc 1958.08.13-i önéletrajza, a család tulajdonában). Ezen az egy mondaton keresztül egyúttal demonstrálható a történet kismértékű, ám jelentős átalakításának technikája is. A két dátum egyezik – hiszen ellenőrizhető –, ám kellően általános, a mondat többi része azonban teljesen megváltozott: a szállítás helyett menekülés történt, és a század helyett a család tért haza. Vö. még: Mádl Ferenc 1959.07.22-i önéletrajzával (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié).

²⁶² Vö.: a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény (különösen 6–13. §§), valamint Lichtneckert 2011. 390–392.

²⁶³ Vö. például: Mádl Ferenc Magyar Tudományos Akadémiához leadott korai életrajzeit, Gróh Gáspár interjú 2021.

új rendszerben önmagában az a tény, hogy egy egykori 400 holdas nagygazda gyermekeiről van szó, képes lenne megghiúsítani.

A rendelkezésre álló forrásanyag segítségével jól ábrázolható, hogy a szentkirályszabadjai történet értelmezése a II. világháborút követően hogyan alakult át, illetve hogyan vált ketté: miközben lassanként eltűnt, „kikapott” a gyerekek iskolai és munkahelyi életrajzaiból és adatlapjaiból, befelé, családon belül a nagycsalád összetartozásának továbbra is fontos hivatkozási alapja maradt.²⁶⁴

A Mádl család birtokainak változása (holdban)															
Mádl Ferenc irataiban															
	1933	1934	1938	1942	1944	1946	1947	1950	1951	1953	1954	1956	1959	1961	1964
ifj. Mádl Antal vallomásai	6	12,5	50	350	350	38		50	15			15	0		5,5
Mádl Ferenc egyetemi személynzeti anyaga (PTE/ELTE)			6		23		18		5,25	11	4			1 (háztáji)	
Mádl Ferenc aspiránsi anyaga	2-3	2-3				6									

A szerző saját táblázata

²⁶⁴ Erre l. Mádl Teréz 1-6., illetve Mozaikok.

Mindezeket azért fontos előjáróban hangsúlyozni, hogy rávilágítsunk: ifj. Mádl Antal 1946-ban családjának jövője szempontjából valószínűleg a nehezebb utat választotta, és ennek maga is tudatában lehetett. Német származása ismeretében,²⁶⁵ az ország szovjet megszállásának tudatában vállalta, hogy személyes okokból – honvágya és szüleivel kapcsolatos kötelességtudata következtében – visszatér. Miközben csomagolt – halvány reménysugár –, mindössze két dologban bízhatott. Bár érdeklődött a közélet iránt, és egy időben voltak is ilyen irányú tervei, közvetlenül sohasem politizált.²⁶⁶ Ugyanakkor a helyi közösségben – Szabadiban éppúgy, mint Bándon – adtak a szavára: személyes tekintélye volt, és kedvelték is.²⁶⁷ Élettapasztalátán túl valószínűleg ez – a helyi közösség szeretete – mentette meg a családot a retorzióktól, s tette végül lehetővé, hogy nagyobb megrázózkodtatás nélkül visszailleszkezhessenek.²⁶⁸

ISMÉT BÁNDON

1946-ban ifj. Mádl Antal, a korábban sikeres gazda és bérlő „teljesen leégve tér[t] [...] vissza Bándra, ahol előre tudt[a], hogy több lesz a kárörvend[ő], mint a részvétellel levő”.²⁶⁹ Az újrakezdés során több dologgal is szembe kellett nézni. Már távollétükben megszülettek a földreformmal kapcsolatos jogszabályok, melyek végrehajtása a háborús bűnösnek tekintett német kisebbséget az átlagosnál

²⁶⁵ Elegendő itt csupán a távoli rokon, a germanista Mádl Antal sorsára utalni, aki csak saját elszántságának köszönhetően tudott megmenekülni a kitelepítés elől.

²⁶⁶ Erre bővebben l.: ifj. Mádl Antal emlékiratait, illetve Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

²⁶⁷ Ez emlékirataiból egyértelműen kitűnik, de például fia, Mádl Ferenc is ilyennek látta. L.: Oplatka András 2002.

²⁶⁸ Helyben ugyanis mindent pontosan tudtak a Mádl családról. Azt is, hogy miért mentek el, hogy miért jöttek vissza, és hogy milyen körülmények között éltek Szentkirályszabadján – mégsem adták ki őket egyszer sem.

²⁶⁹ Ifj. Mádl Antal 75.

hátrányosabban érintette, hiszen ezek javait el lehetett kobozni.²⁷⁰ A faluban 1945-ben felmérték az elhagyottnak nyilvánított ingatlanokat, amiket meg lehetett igényelni.²⁷¹ 1946-ban Bándról is megindult a németek kitelepítése,²⁷² 1947-ben pedig ide is megérkeztek a Felvidékről áttelepített első magyarok.²⁷³ Mindezek a változások létbizonytalanságot okoztak és feszültséget gerjesztettek a távozásra ítélték és maradók, őslakosok és betelepítettek, illetve a régi családok új intézkedésekkel különbözőképpen érintett egyes ágai között.

Ifj. Mádl Antalék mindezen változásokból kimaradtak, saját házzal ugyanis nem bírtak, családi földjeik még mindig a szülők nevében voltak, maga a családfő a háború alatt pedig semmilyen politikai mozgalomban nem vett részt. Amit elvesztettek, az a szabadi birtok volt, de a családfő már megérkezését követően elhatározta, hogy újra földet fog bérelni, csak most nem Szabadiban, hanem Bánd környékén. Már 1946 őszén 38 holdas bérlete volt,²⁷⁴ ami 1950-re 50 holdra növekedett.

Ekkor azonban ő is kénytelen volt megtanulni az új rendszer szabályait. 1948 után ugyanis kuláknak nyilvánították, viszont ennek „*dacára gazdaságilag erősödtünk [...] Úgyhogy [...] a helyrerázódás útján voltunk*”²⁷⁵ – hangzott a teljesen hibás helyzetértékelés. Mádl Ferenc édesapjának szemei akkor nyíltak fel, amikor 1950 nyarán a birtok legjobban művelt 35 holdját a márkói téesz azonnali hatállyal kisajátította. „*[E]lég hamar ráébredtem arra, hogy meg kel[l] érteni az idők*

²⁷⁰ L. például: A nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VI. törvény.

²⁷¹ Bánd I. 357–359.

²⁷² Átfogóan l.: Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése (Bp., MHKK, 2004), Gerhard Seewann: A magyarországi németek története (Bp., Argumentum, 2015. II/338–372.), Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése (Bp., Akadémiai, 1988), Gonda Gábor: Kitaszítva (Pécs, PHF-Kronosz, 2014. 33–56.), Ritter György: Hazáink (Bp., Napkút, 2018. 14–23.). A Magyarországon maradók későbbi sorsára l.: Tóth Ágnes: Németek Magyarországon (Bp., TK-Argumentum, 2020).

²⁷³ Bánd I. 362.

²⁷⁴ Ifj. Mádl Antal 78.

²⁷⁵ Ifj. Mádl Antal 81.

szavát.”²⁷⁶ A kár jelentős volt, ám „történhetett volna velem még különbdolog is”²⁷⁷ – foglalta össze újonnan szerzett tapasztalatait.

A kuláknak minősítés családon belül is maradandó hatással járt, ugyanis a legidősebb fiú, Márton orvostudományi egyetemre beadott jelentkezését erre hivatkozással utasították el. Ami a fiatalon elhunyt báty pályáján súlyos – valószínűleg végleges – törést okozott (mert ezt követően három évre elvitték katonának), az a következő gyerek szempontjából hatalmas előnyt jelentett. Az édesapa ugyanis a kisajátítást követően úgy próbálta meg átszervezni a pénzkereseti lehetőségeket, hogy a bevétel biztosítása mellett egyúttal a gyerekek továbbtanulását is segíthesse. 1951 tavaszán így elszegődött vájárnak a bándi fullerbányába,²⁷⁸ ami „megkönnyítette Ferinek az egyetemre való bejutását”.²⁷⁹ Egy szegényparasztból lett vájár kitűnően tanuló fiát ugyanis az új rendszerben az ország valamennyi felsőoktatási intézményében tárt karokkal fogadták.

Mádl Ferenc édesapja tehát negyvenes évei közepén nagy lendülettel képes lett volna mindent újrakezdeni a semmiből, de rövidesen saját kárán kellett megtanulnia, hogy egy új rendszer – és ezzel együtt egy új szabályrendszer – van itthon kiépülőben. A felismerés csak megsokszorozta az erejét. „Ezért ragaszkodott tűzön-vízen át gyerekei taníttatásához, abban a reményben, hogy a tudás [...] a diktatúra éveiben is biztosít számukra egy olyan lelki, szellemi függetlenséget, hogy a szülői házból hozott hitük és elveik szerint élhessék majd felnőtt életüket.”²⁸⁰

²⁷⁶ Ifj. Mádl Antal 81.

²⁷⁷ Ifj. Mádl Antal 81.

²⁷⁸ A fuller – közismert nevén: bentonit – az agyag egyik fajtája, legjellemzőbb tulajdonsága kiváló vízmegkötő-képessége. „Magyarország gazdag bentonit-előfordulásokban, szinte az ország egész területén, a pleisztocén képződményektől egészen a triászig” (Jámbor Áron-Kovács-Pálffy Péter-Kónya Péter: A magyarországi bentonitok keletkezési lehetőségeinek áttekintése, in: Földtani Közlöny 2013/1. 48.). Hazai bányászata a II. világháborút követően lendült fel igazán, ugyanis a hidegháború miatt importja egyre nehezebbé vált. Bár Bánd környékén már a két világháború között is folyt a kitermelés, az 1950-es években újabb telepeket is találtak (a Herend-Szentgáli-medencében).

²⁷⁹ Ifj. Mádl Antal 81.

²⁸⁰ Mádl Teréz 5.

Ő maga viszont – bár megtehetette volna – nem kereste az új hatalom kegyeit. Továbbra is eljárt – családjával egyetemben – a templomba, és eközben megpróbált a felszínen maradni. Az együttműködés maximuma részéről a bándi bányában való munkavállalásig terjedt, amelyre egyébként gyerekeit is ösztönözte. „*Feri vájárnak ment, Miki gyerekcsillás lett a herendi szénbányában*” – emlékezett vissza testvérük, Teréz.²⁸¹ Mádl Ferenc munkakönyvében az első bejegyzés a segédmunkás, mert 1950-ben a Budapesti Szellőzőműveknél dolgozott, a második viszont – amit az akadémiai anyagaiban is többször szerepeltetett – a segédvájár, ugyanis 1951-ben előbb a bándi téeszben, majd a helyi fullerbányában volt munkaviszonya.²⁸²

Mádl Ferenc középiskolás korában végzett munkái			
Cég (telephely)	Belépés és kilépés időpontja	Időtartam	Beosztás
Szellőző Művek (Budapest – Albertfalva)	1950.10.30– 1950.11.11.	12 nap	segédmunkás
Földműves Szövetkezet (Bánd)	1951.02.15– 1951.06.01.	2,5 hónap	ügyvezető
Vegyésásványbányászati N.V. (Bánd)	1951.06.04– 1951.08.31.	kb. 2 hónap	csillás, segédvájár

Forrás: Mádl Ferenc munkakönyve

²⁸¹ Mádl Teréz 5. A herendi szénbánya az 1920-as években megnyitott lignitbánya volt, amelyet az itteni szén gyenge fűtőértéke miatt hamarosan felhagytak, s csak az 1950-es évek elején vontak ismét művelés alá (bővebben l.: <https://geocaching.hu/caches.geo?id=6259>, 2022.08.15.).

²⁸² L. például: Mádl Ferenc akadémiai törzslapja, illetve személyi adatlapja (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié). Segédvájári beosztására még az elnökké választását követően is utalt: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

TOVÁBBTANULÁS

PÁLYAVÁLASZTÁS ÉS JELENTKEZÉS

1946-ban – másfél év kényszerű kihagyást követően – Mádl Ferenc visszatérhetett az iskolapadba. Szorgalmának köszönhetően „*csak egy évet vesztet[ti]*”.²⁸³ Láthattuk, hogy a szülők nemcsak felsőfokú tanulmányokra buzdították gyermekeiket, hanem konkrét ötleteket is próbáltak adni számukra. Mádl Ferenc még sok évvel később is meghatottan emlékezett vissza rá, hogy „*[é]desapámból az sugárzott felém, hogy nekem jogásznak vagy papnak kellene lennem*”.²⁸⁴ Az olvasóban felmerülhet, hogy vajon miért adta ezt a tanácsot a fiának ifj. Mádl Antal, egyáltalán szükség volt-e atyai buzdításra, vagy Mádl Ferenc önmagától is érdeklődést mutatott a jogász-pálya iránt.

A forrásokból erre a kérdésre viszonylag pontos válasz adható. Mádl Antal visszaemlékezéseiből kiderül, hogy az édesapa egyrészt szimpatizált az ügyvédekkel, a jogász-hivatást tekintélyes foglalkozásnak tekintette, másrészt maga is érdeklődött a jogi munka rejtelméi iránt, sőt könyvet is olvasott a témában. Az is valószínű, hogy gazdálkodóként rendszeresen szembesült jogi problémákkal, és itt elegendő csak a földbérlettel járó ügyintézésre (például: szerződéskötés, szolgáltatások, szerződés megújítása) vagy a hatóságokkal való kapcsolattartásra gondolnunk.

Ezenkívül Mádl Ferencnek a család által őrzött fiatalkori hagyatékából, valamint egyes, időskorában tett nyilatkozataiból²⁸⁵ egyértelműen rekonstruálható, hogy a nagyapák – azon belül is a szenvedélyes és nagy mesemondó hírében álló Lohn nagypapa – amerikai történetei már kisgyermek korában felkeltették az

²⁸³ Ifj. Mádl Antal 77.

²⁸⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.), illetve hasonlóan: Mozaikok.

²⁸⁵ L. például: Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 272.), illetve Mozaikok.

érdeklődését Abraham Lincoln iránt, aki nemcsak kiváló, korát meghaladó gondolatokért síkra szálló elnök, hanem tehetséges jogász is volt. A kis Feri számára pedig – és ezt a Lincolnról egyetemistaként készített, haláláig az íróasztalában őrzött mappája is tanúsítja – az azonosulást megkönnyítette, hogy Lincoln a Vadnyugaton nagyon szerény körülmények között, egy egyszobás faházban született, vallásos környezetben, folyamatos munka mellett képezte magát, és saját tehetsége által tört magasra.²⁸⁶ Lincoln lehetett tehát az elsődleges²⁸⁷ példakép, aki egyrészt már fiatalon az angoltanulásra ösztönözhetette, másrészt a jogi pályát szimpatikussá tehetette számára.

További adalékként jöhet számításba az is, hogy a veszprémi várban található iskolaépülettel szemben – ahol akkor a piarista gimnázium működött – áll a Törvényszéki Épület, amelyet Mádl időszakában egyidejűleg használt a bíróság, az ügyészség és a büntetés-végrehajtás.²⁸⁸ Az iskolába tartva tehát a fiatal Mádl gyakran találkozhatott jogászokkal, hallhatta beszélgetéseiket – tehát közvetlen ismereteket szerezhettek a szakmáról és művelőiről –, ami akár tovább erősíthette az otthonról hozott benyomásokat.

Akárhogyan is történt,²⁸⁹ *„[a]z érettségi évében – akkoriban minden felsőoktatási intézményből jöttek tanár agitátorok, hogy menjünk hozzájuk tanulni – Pécsről egy nagy tekintélyű professzor adjunktusa olyan meggyőző beiskolázási beszédet mondott, hogy azonnal*

²⁸⁶ Lincoln életére l.: Hahner Péter: Az Egyesült Államok elnökei (Bp., Maceenas, 1998. 136–143.).

²⁸⁷ Másodsorban azonban azt is megemlítette, hogy a magyar reformkor nagy alakjai szinte kivétel nélkül jogi tanulmányokat folytattak.

²⁸⁸ Az épületet ugyanúgy az ismert helyi építész, Tiethardt József tervezte, mint a régi gimnáziumot. Az épület történetére l.: Balassa László: A veszprémi börtön építéstörténete (Műemlékvédelem 2005/5. 270–274.).

²⁸⁹ Egy lehetséges magyarázatot Mádl maga kínál az 1950-es évek derekán keletkezett, számos önéletrajzi elemet tartalmazó kisregényében: *„[...] a jogi pályában nem csepűrágó ügyvédeket, bíróságot és börtönt láttam. Mindazt mélységesen megvettem. Láttam benne sokkal többet. Azt, hogy lesz időm foglalkozni azzal, amivel akarok: emberekkel, eszmékkal, társadalmi kérdésekkel. Ezen a pályán előttem olyan nagyok álltak, mint az ír O’Connell, mint Lincoln, a nagy amerikai, mint a magyar Széchenyi. Bármily semmi voltam is hozzájuk képest, engem mégis az ő útjuk vonzott.”* ([Mádl Ferenc]: *Akik köztünk vannak... Kézirat, [1955 körül] 25., a család tulajdonában*).

eldöntöttem, hozzájuk megyek”.²⁹⁰ Levéltári források segítségével ez az információ tovább árnyalható. Az egyértelmű, hogy Veszprémből akkoriban Pécsre lehetett (kellett) menni – a püspöki városból az egyetemvárosba –, ugyanis Veszprém a pécsi egyetem beiskolázási körzetébe tartozott. Mádl Ferenc személye név nélkül is egyértelműen beazonosítható a korabeli iratokban, ugyanis abban az évben mindössze egyetlen „*paraszti származású*” diák jelentkezett a körzetből a pécsi jogi karra.²⁹¹ Sőt, a kortesbeszédet tartó személy²⁹² is beazonosíthatónak tűnik,²⁹³ még annak ellenére is, hogy a Mádl által hosszú ideig megőrzött emlék élessége az eseményektől az interjúig eltelt fél évszázad alatt kissé megkopott.

Az interjúrészlet alapján úgy tűnik, hogy a fiatalember hirtelen döntés alapján jelentkezett a jogi karra. Mádl azonban már fiatalon

²⁹⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

²⁹¹ Vö.: MDP Veszprém Megyei Pártbizottságának 1951.05.08-i jelentése az MDP Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya számára (MNL OL M-KS 276–89. 311. oe), illetve a PTE ÁJK 1951.06.06-i tanácsülésének jegyzőkönyve (MNL OL XIX-I-1-h. 343. d. 1433–59. t). Köszönöm Polyák Petrának, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a forrásokra.

²⁹² Első olvasásra a leírás ráillene Benedek Ferencre, a római jog későbbi nagy hírű pécsi professzorára, aki több neves professzor segédje is volt a pályája kezdetén, és az 1951-es tanévben ki is lett küldve „agitálni”, viszont nem Veszprémbe, hanem Csurgóra. Akire Mádl leírása teljesen ráillik (annyi eltéréssel, hogy korabeli beosztása nem adjunktus, hanem gyakornok volt), az a kiváló tehetségű Bátor József, akit 1951 januárjában avattak kitüntetéses (Sub Laurea Almae Matris) doktorrá, s ezt követően a nemzetközi jog tekintélyes művelője, Flachbarth Ernő mellett helyezkedett el gyakornokként. Benedek Ferencre I. bővebben: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc a nemzetközi tekintélyű római jogász (1926–2007) (In: Béli Gábor (szerk.) Benedek Ferenc professzor emlékezete. A Zalaegerszegen 2019. június 6. napján megtartott emlékülés előadásai (Zalaegerszeg, Bíbor – Magyar Jogászegylet ZMSZ, 2019. 20–41.) és Domaniczky Endre: 95 éves lenne Benedek „Franci.” Mádl Ferenc gratuláló levele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (In: Jura 2021/4. 152–156.), Flachbarth Ernőre: P. Szabó Béla (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai I. (Debrecen, DE ÁJK, 2004. 115–154.) és Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (megjelenés alatt a Jurában), Bátor Józsefre: PTE EL VIII.202.b.

²⁹³ Sőt a források alapján az is meghatározható, hogy erre a Mádl Ferencre jelentős hatást gyakorló előadás megtartására Veszprémben 1951.05.09-én került sor (I. Bátor József vonatjegyének visszatérítési jegyzékét, PTE Egyetemi Levéltár 202.b PTE Állam- és Jogtudományi Kar iratai, Iktatott iratok, 341–1950/51.). Köszönöm Lengvári Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

is megfontolt személyiség volt, és ezt a levéltári iratok között fennmaradt jelentkezési lap is alátámasztja. Azon ugyanis három helyet jelölt meg: első helyen a pécsi jogi kart, másodikként a veszprémi nehézipari egyetemet,²⁹⁴ harmadik helyen pedig a (budapesti vagy a pécsi) pedagógiai főiskolát²⁹⁵ adta meg.²⁹⁶ A család által „szentesített” sorrendet a helyi iskolabizottság – amely a továbbtanulási elképzeléseket rangsorolta és véleményezte²⁹⁷ –, és a hasonló nevű megyei grémium is támogatta. Mádl később úgy emlékezett, hogy a pécsi jogi kar dékánjával való konfliktusa részben a veszprémi – már államosított – gimnázium igazgatója által írt „*kitűnő jellemzésnek*” tulajdonítható,²⁹⁸ ám az iratok alapján a továbbtanulás ügyében Mádl két legfontosabb pártfogója a helyi bizottságban ülő akkori osztályfőnöke, Stéhli Ferenc, illetve a megyei bizottságban a Veszprém Megyei Tanács oktatási osztályát ekkor képviselő volt osztályfőnöke, Takó-Bardócz Tibor lehetett. Ők nemcsak a fiatalember képességeiről, hanem családjának anyagi körülményeiről is közvetlen információkkal rendelkeztek. Valószínűleg az ő közreműködésüknek köszönhetően került be mindkét bizottság szöveges véleményébe az a kitétel, hogy a diák szociális helyzetére – ösztöndíj

²⁹⁴ 1951 tavaszán ez még a budapesti műegyetem kihelyezett képzése volt, az önálló veszprémi képzés 1951 őszén indult meg.

²⁹⁵ Azon belül pedig a magyar-történelem szakot.

²⁹⁶ Mádl Ferenc középiskolai továbbtanulási lapja (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő íve (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl).

²⁹⁷ „*A Bizottság helyesli, hogy tanulmányait a pécsi jogi karon szándékszik folytatni.*” Mádl Ferenc középiskolai továbbtanulási lapja (Mádl Ferenc középiskolai adatgyűjtő íve, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl).

²⁹⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.). Akire Mádl igazgatóként utalt, az az ekkoriban még csak megbízott vezetőként eljáró igazgatóhelyettes, Gyüre Attila volt (az ő aláírása szerepel Mádl valamennyi továbbtanulási iratán), aki 1952 és 1978 között állt a gimnázium élén (életrajzi adataira l.: Békefi Zsuzsa: Mihályi Károlyné: Visszaemlékezések (1913-1975) (részlet) (In: Veszprémi Szemle 2017/4. 76.). Érdemes megjegyezni, hogy miközben a levéltári iratanyag feldolgozása során ilyen „igazgatói” jellemzés nem került elő, az egyetemi jelentkezési anyagok között megtalálható Mádl Ferenc 1951 júliusában készült önéletrajza, amely mind stílusában, mind tartalmában eltér valamennyi későbbi életrajzától. Emiatt akár az is feltehető, hogy Mádl ennek az életrajznak az elkészítéséhez kapott – jó szándékú – tanári segítséget, és esetleg az is elképzelhető, hogy ez volt az az őt kedvező színben feltüntető jellemzés, amelynek alapján a pécsi jogi kar vezetése úgy gondolta, hogy érdemes lehet bevonní őt a politikai munkába.

és/vagy lakhatás biztosításával – az egyetemi szervek külön figyelmet fordítsanak, az iskola igazgatója már csupán a kész javaslatot hagyhatta jóvá.

Végül itt kell megemlíteni, hogy Mádl Ferenc jelentkezése családon belül fiatalabb testvérei²⁹⁹ számára is mintát jelentett: a későbbiekben mind Mária, mind Erzsébet felvételiztek a pesti jogi karra.³⁰⁰

A GYERMEKKOR MÉRLEGE

A fentiekben Mádl Ferenc gyermekkorát vontuk vizsgálat alá. Az eseménytörténet rekonstrukciója mellett kifejezetten fontos célunk volt az otthonról hozott útravaló elemzése, illetve kibontása. Az iratok alapján ugyanis egyértelműnek tűnik, hogy Mádl Ferenc életének két legfontosabb szocializációs színtere a nagycsalád és a piarista gimnázium voltak. Ám miután társai már diákként is érett személyiségnek tartották, nyugodtan kijelenthető, hogy a legfontosabb, jellemformáló hatások ennél korábban, tehát a családon belül érték. A felnőtt Mádl – magánleveleiben és nyilvánosan – maga is többször utalt szülei rá gyakorolt hatására, valamint arra, hogy legfontosabb példaképének egész életében az apját tekintette, akinek egyébként általában családcentrikusságát, kreativitását, kitartását, munkaszeretetét, valamint hagyomány- és értéktiszteletét emelte

²⁹⁹ Mádl Ferenc – illetve egyik sógora, Erőss Pál – példája az újabb generációkra is kisugárzott, ahol minden felnőtt nemzedékben lehet legalább egy jogászt találni. Mádl azonban nemcsak jogászként számított mintának a családban. Egyik unokaöccsének, Freund Tamásnak, a nemzetközi hírű neurobiológusnak, az MTA elnökének szép megfogalmazásában „*Példád, hogy egyszerű falusi földművelő család sarjaként akár nemzetközi hírű tudóssá is válhat valaki, engem mindig lelkesített*” (MF 80 34.). A tudományos pályafutásához tőle kapott motivációról emlékezett meg menyé, Mádlné Szőnyi Judit is: „*Apósomtól tanultam meg, hogy mit jelent az egyetemi oktatói, kutatói hivatás. [...] A halála előtti napon biztatott, hogy készítsem el MTA doktori disszertációm, hogy egyetemi tanár lehessen. Két napja volt a védésem, szinte napra pontosan tíz évvel a beszélgetésünk után.*” („Kihívások között is embernek maradni” – interjú a Mádl családdal, <https://kepmas.hu/hu/kihivasok-kozott-embernek-maradni-interju-madl-csaladdal>, 2021.12.31.).

³⁰⁰ ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. (Marsó-Mádl).

ki,³⁰¹ de például a szülőföldre való ragaszkodását is példaértékűnek tartotta.³⁰²

Mádl Ferenc legkorábbi – saját családja számára lejegyzett – emlékei között a család, a közös munka, a kiosztott és elvégzendő feladatok keverednek vallási élményekkel. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek képezték számára később is az alapot, amelyekhez – a nagyszülőktől hallott amerikai történetek nyomán, illetve a háború utáni ausztriai bolyongás során feltámadó honvágnak köszönhetően – az erős magyar identitás, valamint később a vallásból fakadó erkölcsi értékek társultak.

A szülők házassága szintén jellemformáló lehetett, ez ugyanis legalább annyira „*volt* »küldetés«, *mint* »szerelmi házasság«.”³⁰³ Az édesapa visszaemlékezéseiben a házasságról mint életszövetségről beszélt, amelyben a gyengéd érzelmek mellett a nemes célok: a gyermekek felnevelése, támogatása és útra bocsátása egyaránt benne foglaltatott. Nem véletlen, hogy diákkori naplói szerint Mádl Ferenc tudatosan készült a házasságkötésre, és párként egy hasonlóan gondolkodó, azonos értékeket valló, életre szóló szövetségest keresett.

A vallás, az erkölcs és a tudás mellett a nagycsaládban az élet rendjét, az egymást követő generációk együttélésének nehézségeit és természetességét is elsajátíthatták, valamint fiatalon megérthették, hogyan alakul át a szülői gondoskodás az idő múlásával szülőkről való gondoskodássá. Mádl Ferenc szülei minden gyermeknek, amíg saját lábára nem állt, folyamatosan küldték a „*pakkokat*” – akár erőn felül

³⁰¹ Legszebben I.: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.), illetve A magyar sokféleség Európát is gazdagítja (Szabad Föld 2001.08.17., 7.).

³⁰² Mádl értékelvű gondolkodásának szép példáját rejtí az egyik, Amerikából a feleségének írt levele, ahol a disszidálás kapcsán a következőképpen nyilatkozott: „*Sokan azt hiszik, hogy a »money«, a pénz bálványa a minden, és mert mondjuk azt mondom, hogy igen, hát a chicagói reptér észvesztően nagy és modern, vagy hogy hát milyen jó, hogy minden mosdóhelyiségben van szappan, tükör, törölköző, borotválkozási lehetőség, hogy ezzel már el is adnám a hazámat, sőt még a családom is hosszú időre eldobnám; hát ne forrjon fel bennem vér! [...] Nem és nem, nincs szebb annál, mint az ember családja és morális értékei!*” (Mádl Ferenc 1967.04.16-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

³⁰³ Ifj. Mádl Antal 4.

is.³⁰⁴ S a Mádl testvérek később – és ebben Feri, a gyorsan magasra ívelő pályát befutó, elfoglalt tudós kiemelt szerepet játszott – igyekeztek visszaadni a törődést, például nagyobb odafigyeléssel³⁰⁵ és kisebb ajándékokkal, valamint gyakori bándi látogatásokkal. Vagyis a szülők példája és tanítása termékeny talajra hullott: bár az utódok – mint az az apa terveiben szerepelt – a földtől elszakadtak, a nagycsalád tovább élt és működött, és annak hagyományos értékrendjét is sikerült – generációkon átívelően – átmenteni.

A szülőföldön töltött évek tehát döntő és élethosszig tartó hatást gyakoroltak Mádl Ferenc életére, jellemének kifejlődésére, a tudós és politikus döntéseire és értékválasztására. Mindezek fényében talán nem túlzás azt állítani, hogy bár Bándtól és Veszprém megyétől az érettségit követően elszakadt, a vidék és lakói azonban lélekben – bárhová is vezetett az útja – továbbra is vele maradtak.

³⁰⁴ „Ha egymás mellé raknánk azokat a csomagokat, amelyeket apám elküldött a különböző helyeken tanuló gyerekeinek, biztosan elérnének Bándig.” (A magyar sokféleség Európát is gazdagítja (Szabad Föld 2001.08.17.,7.)). L. még: ifj. Mádl Antal 83. A családi szabály szerint, amíg tanult, minden távol lévő gyermek kéthetente kapott pakkot a szülőktől (ifj. Mádl Antal 104.).

³⁰⁵ Mádl Ferenc például még időskorában is rendszeresen a szüleivel vacsorázott, ha ők éppen Budapesten tartózkodtak (Mádl András szíves közlése). A szülők pesti tartózkodására l.: ifj. Mádl Antal 102. A nagyobb gyerekek által a szülőknek fizetett „nyugdíjkiegészítésre” l.: ifj. Mádl Antal 99., illetve Mádl Ferenc 1968.07.30-i levele testvéreihez (a család tulajdonában). Tűzhelyvásárlásra l.: Mádl Ferenc 1967.03.20-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). A gyakori bándi látogatásokra l. például: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 7–8.).

A GYERMEKKOR MÉRLEGE

22. ifj. Mádl Antal és családja 1932 körül
(A kép bal oldalán az ülő baba Mádl Ferenc, középen bátyja, Mádl Márton)

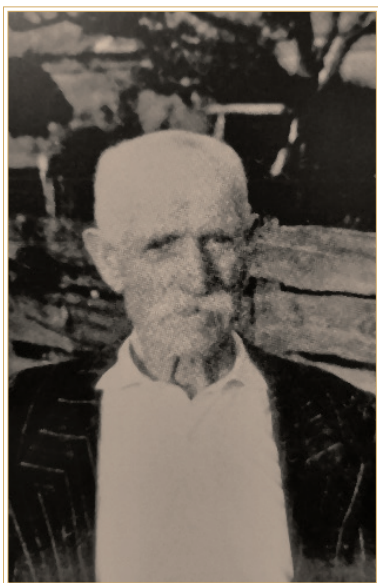
MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

23. Mádl nagymama a három unokájával (Feri, Teri, Marci) 1937-ben (háttérben ifj. Mádl Antalné)

24. Mádl Ferenc 1938 körül

25. Mádl nagypapa (id. Mádl Antal)

26. Lohn nagypapa (Lohn József)

A GYERMEKKOR MÉRLEGE

27. Családi kép Bándon 1935 körül.
Az elől ülő három kisfiú közül a jobb oldali Mádl Ferenc

28. Szentkirályszabadja, elemi iskola, az 1939/1940-es tanév csoportképe
(Mádl Ferenc a legfelső sorban jobbra található)

29. 1950-es osztálykép a Veszprémi Állami Általános Gimnázium udvarán.
Az ülő sor közepén Stréhli Ferenc osztályfőnök, Mádl Ferenc az ülő sorban jobbról a harmadik

Anyakönyvi szám: 17. 1950/51.

ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUMI ÉRETTSÉGI BIZONYÍTVÁNY

(*humánus* tagozat)

Mádl Ferenc

aki *Bánc, Veszprém m. 1931. évi január hó 19-én* született,
miután középiskolai tanulmányait az *T-V.o.-t a veszprémi közgastanítórendi r.k. gimn.-ban az 1942/43-1947/48. tanévben; a VI-IV. (VII.) o.-t a veszprémi áll. ált. gimn.-ban az 1948/49-1950/51. tanévben*

elvégezte, az érettségi vizsgabizottság előtt érettségi vizsgát tett a következő eredménnyel:

Magyar nyelv és irodalom . . . <i>jóles</i>	Történelem <i>jóles</i>
Orosz nyelv és irodalom —	Matematika <i>jóles</i>
Latin nyelv és irodalom <i>jóles</i>	Fizika <i>jóles</i>
<i>Német</i> nyelv és irodalom <i>jóles</i>	

Középiskolai tanulmányai folyamán a többi tantárgyban elért eredménye a következő:

— nyelv és irodalom —	Kémia <i>jóles</i>
Alkotmánytan <i>jóles</i>	Földrajz <i>jóles</i>
Ábrázoló geometria —	Testnevelés <i>jóles</i>
Természetrajz . . <i>Biológia</i> <i>jóles</i>	— —
— —	— —

A szabályszerű követelményeknek *kitűnően* megfelelt, ezért őt az 1951. évi 14. számú tvr. 12. §-a értelmében az egyetemi és főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk.

Erről kiadjuk neki ezt, az *állami Lovassy László* általános gimnázium pecsétjével és aláírásunkkal ellátott bizonyítványt.

Kelt *Veszprém, 1951. év június hó 16-án.*

Zsigmond Károly

a vizsgabizottság elnöke

Gyürö István

igazgató helyettes

T. ő. 520 rzs. Nyomtatványellátó V. - Látta: Vallás- és Köznevelési Minisztérium Papirosfelőse. Papíryomda 1529

30. Mádl Ferenc érettségi bizonyítványa (1951)

99

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

31. Családi kép Bándon (1948 körül). Hátsó sorban (balról jobbra): Mádl Márton, Mádl Teréz, Mádl Ferenc. Első sorban (balról jobbra): ifj. Mádl Antalné és Mádl Erzsébet, Mádl Mária, Mádl Miklós, ifj. Mádl Antal

32. Dalma és Feri az egyházi esküvő után (1955)

33. Mádl Ferenc és családja (Dalma és András) Veszprémben (1963 körül)

34. Mádl Ferenc a két nagybátyjával és családjaikkal Budapesten (1978) (Bal alsó sarokban ül: János bácsi (Mike János), álló sorban jobbra Feri bácsi (Mádl Ferenc))

35. Újra háromgenerációs családban. Mádl Ferenc és Mádl Dalma nagyszülőkként (1998)

MÁDL FERENC IFJÚSÁGA

36–37. Mádl Ferenc és Mádl Dalma az unóakkal

AZ EGYETEMISTA

PÉCSETT

AZ EGYETEMVÁROS

Pécs városát, az ókori Sopianae-t a rómaiak alapították. Gyorsan, már a 2. században városi rangot kapott; „[j]elentőségét annak köszönhette, hogy Pannonia belsejében az úthálózatnak legnevezetesebb csomópontja volt”.³⁰⁶ Később, a 3. század végén már tartományi székhely, amely az antik hagyomány szerint császárt is adott a birodalomnak.³⁰⁷ Pécs története azonban nemcsak régiségénél, hanem gazdagságánál fogva is figyelemre méltó. Már az ókorban kulturális és vallási központnak számított – itt elegendő csupán a jó állapotban fennmaradt ókeresztény sírkápolnákat megemlíteni³⁰⁸ –, és ezt a rangját a következő másfél évezredben is sikeresen megőrizte. Az államalapítást követően közigazgatási és püspöki székhely lett, majd Orbán pápának és Lajos királynak köszönhetően itt lelt

³⁰⁶ Pecz Vilmos: Ókori lexikon. Sopianae szócikk (www.arcanum.hu, 2021.12.31.).

³⁰⁷ A híres késő római történétíró, Ammianus Marcellinus szerint az első katonacsászár, Maximinus Thrax (uralkodott: 235–238), akit először a pannóniai légiók kiáltottak ki császárrá, itt született (Amm. Marcellinus Res Gestae K28, F1, B5). Az ókori legendát egyébként a legújabb kutatások nem támasztják alá, és M. Thrax születési helyét ismeretlennek tartják (vö. például: Pat Southern: The Roman Empire from Severus to Constantine (London – New York, Routledge, 2003. 64.) és Alexander Krawczuk: Római császárok (Szeged, Lazi, 2008. 349–358.).

³⁰⁸ L. például a leghíresebbeket: a Cella Trichorát vagy háromkaréjos kápolnát, a Cella Septichorát vagy hétkaréjos épületet, illetve a Mauzóleumot. L. még: <https://archeologia.hu/pecs-a-cella-trichora-i-lehetett-az-első-szekesegyház> (2022.04.15.); www.pecsorokseg.hu/latnivalok (2022.04.15.).

otthonra az ország első, 1367-ben alapított egyeteme, amely bár rövid életű volt, mégis jól jelképezte a városnak Dél-Magyarország kultúrtörténetében betöltött kiemelt szerepét. Pécs minden megpróbáltatást túlélt, és – mint a jelképének tekintett mandulafa – amint a körülmények lehetővé tették, újra kivirágzott. Ez a hihetetlen vitalitás és élni akarás segítette a mintegy másfél évszázados török megszállás átvészelését is, amelynek építészeti emlékei máig markánsan meghatározzák a település arculatát.

Amint pedig az élet a régi kerékvágásba visszazökkent, az egykori tervek is újra előkerültek. „*Baranya vármegye az 1751-es pozsonyi országgyűlés követeinek már olyan utasítást ad[ott], hogy Pécssett akadémia vagy egyetem felállítását szorgalmazzák.*”³⁰⁹ Nem sokkal később – Klimó György püspöknek köszönhetően – itt nyílt meg az ország első nyilvános könyvtára, ám a tudós főpap ennél messzebbre látott, és a könyvtáralapítással közel egy időben egyetemalapítási kérelemmel fordult az uralkodóhoz. Közel járt a sikerhez, kérelme teljesítését ugyanis csak váratlan halála akadályozta meg.

Klimó püspök pécsi felsőoktatás újraindításáról szőtt álmainak megvalósításában utódai közül elsősorban Szepesy Ignác jeleskedett, akiben – többek között – a püspöki joglíceum alapítóját tisztelhetjük.³¹⁰ Ez a jogakadémia vált a későbbiekben olyan alappá, amelyre hivatkozással Pécs városa 1923-ban, a szerb haderő kivonulását követően „*a hontalanná nyomorított pozsonyi egyetemet alázatos szeretettel kebelébe fogad[ta]*”.³¹¹ Bár az Országgyűlés³¹² és

³⁰⁹ Rajczy Péter Pál: A Pécsi Püspöki Jogakadémia története (in: Kajtár István–Pohánka Éva (szerk.): A pécsi püspöki joglíceum (Pécs, Publikon, 2009. 37.)). Klimó püspökre l.: Borsy Károly: Klimó György, aki megszerette Pécs városát (Pécsi Szemle 2000/1. 21–26.).

³¹⁰ Rajczy Péter Pál: A Pécsi Püspöki Jogakadémia története (in: Kajtár István–Pohánka Éva (szerk.): A pécsi püspöki joglíceum (Pécs, Publikon, 2009. 37–47.)) és Pohánka Éva: Egy jogi „szakkönyvtár” múltja (in: Kajtár István–Pohánka Éva (szerk.): A pécsi püspöki joglíceum (Pécs, Publikon, 2009. 253–276.)).

³¹¹ Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (Pécs, PTE ÁJK, 2006. 179., továbbiakban: Óriás Nándor). A szerb megszállásnak a jogakadémia működésére gyakorolt hatására l.: Késmárky István (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve 1918–1922 (Pécs, Dunántúl, 1922. 4–37.).

³¹² Vö.: a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről szóló 1921. évi XXV. törvény.

az egyetem vezetése³¹³ a déli határvidékre költözést ideiglenesnek tartotta, az intézmény lassan gyökeret eresztett a gazdag antik és magyar örökséggel egyaránt büszkélkedő városban. Mire Mádl Ferenc három évtizeddel később a jogi karra beiratkozott, az egykor Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem néven alapított iskolát már Pécsi Tudományegyetemnek hívták.³¹⁴

A második világháború és az azt követő időszak az egyetem szerkezetére és hagyományaira is nagy hatást gyakorolt. Az 1940-ben még négy karral rendelkező pécsi egyetem Mádl idejében már egykarú volt, és a fordulat évét követően megkezdődött a felsőoktatásnak a Párt elvárásainak megfelelő – az oktatók és a hallgatók cseréjével, valamint a tananyag átírásával járó – átalakítása, vagyis az egyetemi autonómiára épülő képzési modell, az universitas – az oktatók és hallgatók tradicionális közösségének – szétverése. Ebben a fura új világban semmi nem olyan volt, mint amilyennek látszott, ám Mádl ezt már a veszprémi három év alatt megszokhatta, hiszen a túléléshez ott is alkalmazkodnia és hallgatnia kellett, illetve megtalálnia azokat, akiktől még ilyen körülmények között is tanulni lehet. Ez utóbbira – egy, a tanulmányait 1950-ben újrakezdő diák szerint – Pécssett ekkor még jó esély kínálkozott. *„Azért a valamilyen formában egy hullámhosszon lévők, anélkül, hogy annak »külső jelét« adták volna, megtalálták egymást, de a helyet is, ahol nyakforogás nélkül beszélgethettek – nemcsak a szinte tudománytalanná tett tudományági dolgokról, de mindarról, amiről érdemes volt akkoriban, a sematikussá koptatott világban. És akadtak ilyen tanszékek, ahol a »cégtábla«, azaz a tanszék neve ugyan egészen mást mutatott, de a benne lévők egészen más világban érezhették magukat. Természetesen ehhez kellett a tanszéket vezető professzor sugárzó egyénisége, befogadókészsége, felismerése is.»*³¹⁵

³¹³ L. különösen: az Erzsébet Tudományegyetem 1921.06.15-i tanácsülésének jegyzőkönyve. Lukinich Imre rektor hozzászólása (Hungaricana, az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1920–1921), illetve l. még: a Ferenc József Tudományegyetem és az Erzsébet Tudományegyetem közös tanácsülési jegyzőkönyvei 1919–1921 (Hungaricana).

³¹⁴ Az egyetem névváltozásaira részletesen l.: Polyák Petra: Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai (In: Per Aspera Ad Astra 2014/1. 115–137.).

³¹⁵ Hegedüs Sándor: Az Egyetem (V.) (Hetedhétár, 2005.04.08. 22.).

Pécs és az ott eltöltött két esztendő kiemelkedő fontosságú Mádl Ferenc életében egyrészt szakmai felkészülése, másrészt magánélete szempontjából. Erről az időszakról azért is muszáj beszélni, mert az innét származó emlékeket később a Budapesten, a másik alma materben diákként, majd oktatóként eltöltött évek elhomályosították. Látni fogjuk azonban, hogy Mádl életében a két kar, a pécsi és pesti élményanyaga és hozadéka szervesen épült egymásra, és a hatásuk is élethossziglan tartott.³¹⁶

BEIRATKOZÁS

1951 őszén – a Veszprém megyéből abban az évben érkezett hat diák közül az egyetlen paraszti származásúként³¹⁷ – Mádl Ferenc megkezdhette tanulmányait a pécsi jogi karon. Láthattuk, hogy a továbbtanulás ténye, helye és keretrendszere (ösztöndíj, lakhatás) központi és megyei szinten tulajdonképpen az érettségi évében – a „*felvételi előmeghallgatás*”³¹⁸ során –, még a gimnáziumban eldőlt.

Amikor Pécsre érkezett, először a leckekönyvét kellett felvennie és kitöltenie, beleírva az adott félévre felvett kurzusokat.³¹⁹ Míg az előző évben ötven elsőéves kezdte meg a tanulmányait,³²⁰ az ő évfolyama már nagyobb, hatvan fő feletti volt,³²¹ amit három csoportra osztottak szét;

³¹⁶ Részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében).

³¹⁷ Jegyzőkönyv a PTE ÁJK 1951. június 6-i kari tanácsüléséről, 4. o. (MNL OL XIX-I-1-h. 343. d. 1433–59. t.). Köszönöm Polyák Petrának, hogy felhívta a figyelmet erre a forrásra.

³¹⁸ Hegedűs Sándor: Egyetem (III.) (Hetedhétár 2005.03.11. 22.).

³¹⁹ Pécsen csak az előadások szerepeltek az indexben, a szemináriumok nem. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert szinte bizonyos, hogy Mádl több oktatóval – így Hirschlerrel, Benedekkel, Gállal – kiscsoportos foglalkozás keretében ismerkedett meg, de ennek a tanulmányi iratokban nincsen nyoma. Budapesten viszont a kötelezően választandó fakultatív kurzusokat is be kellett írni a leckekönyvbe (vö.: Mádl Ferenc leckekönyve és ELTE Tanrend 1953/1954 és 1954/1955).

³²⁰ Csizmadia Andor (szerk.): Fejezetek a pécsi egyetem történetéből (Pécs, PTE, 1980. 315., továbbiakban: Csizmadia 1980).

³²¹ Vö.: már az előmeghallgatások során 58-an jelölték meg a pécsi jogi kart első helyen (Jegyzőkönyv a PTE ÁJK 1951. június 6-i kari tanácsüléséről, 4. o. (MNL OL XIX-I-1-h. 343. d. 1433–59. t.)).

Mádl a III. csoportba került.³²² Az órákra be kellett járni, így valószínűleg rögtön az első héten szembesült azzal a ténnyel, hogy ő már „nem »egyetemi polgár«, hanem hallgató, és nem oda ül, ahová akar, hanem ott ül, ahová először leült, mert a »padbizalmi« ezt nyilván tartotta, és első »renegát« magatartását észrevételezte”.³²³ A beiratkozás részét képezte az adatgyűjtő ív kitöltése is, amellyel a diákok családi hátterét és szülei vagyoni helyzetét próbálták meg minél aprólékosabban felderíteni.³²⁴ Az adatlapon már szerepel, hogy Mádl a Diákszallón lakik³²⁵ és a Diákmenzán étkezik, ami arra utal, hogy kezdettől fogva megkapta a veszprémi felvételi bizottság által számára javasolt kedvezményeket.

Később – ezen felül – szociális alapon tankönyvtámogatásban, majd szociális és tanulmányi alapon³²⁶ tandíjmentességben részesült, valamint ösztöndíjat is kapott.

CSALÁDI HÁTTÉR ÉS SZOCIÁLIS JUTTATÁSOK

Láthattuk, hogy Mádl „nagyon jó káderlappal” érkezett Pécsre, „[m]ivel apám földműves volt, én meg segédvájárként is dolgoztam”.³²⁷

³²² L. például: PTE EL VIII.202.b. 41. d. 121-1951/52. Állam- és jogtörténelem: Kisvizsga-eredmény (H. n., d. n.); PTE EL VIII.202.b. 41. d. 121-1951/52. Jelenítés az 1951. XII. hó 5-én tartott kisvizsgáról (Pécs, 1951. december 13.); PTE EL VIII.202.b. 41. d. 178-1951/52. [Tandíj-megállapítás] (H. n., d. n.) és PTE EL VIII.202.b. 41. d. 121-1951/52. Magyar jogtörténetből 1951. dec. 4-5-én tartott kisvizsga eredménye (Pécs, 1951. december 10.).

³²³ Hegedűs Sándor: Egyetem (IV.) (Hetedhétátár 2005.03.25. 22.).

³²⁴ Vö.: Mádl Ferenc egyetemi beiratkozási lapja (Mádl Ferenc adatgyűjtő ív, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl). A négyoldalas kérdőív „vesébe néző” kérdéssorát elegendő itt egyetlen adatsor felvillantásával jellemezni: a szülők munkahelyére, foglalkozására, jövedelmére, földjeik nagyságára és alkalmazottaik számára 1938 és 1951 közötti időszakból kellett adatokat megadni.

³²⁵ Vagyis az egykori Szent Mór kollégiumban. Átalakítására l.: Csizmadia 1980. 337-338.

³²⁶ L. például: PTE EL VIII.202.b. 41. d. 178-1951/52. [Tandíj-megállapítás]. (H. n., d. n.).

³²⁷ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). Mádl munkavégzésére l. még: Mádl Ferenc önéletrajza (1959.07.22.) (AL II. osztály iratai 68. d. 2. dosszié).

A „*paraszti származás*” valóban szerepel is a nevénel a hallgatók családi hátteréről készített egyetemi kimutatásban, és ebből az is kitűnik, hogy az édesapa ebben az időben szerény jövedelemből, nagy nehézségek árán próbálta kigazdálkodni gyermekei taníttatását. A fennmaradt iratok alapján ifj. Mádl Antalnak ebben az időben havi 300 és 400 forint körüli fizetése lehetett,³²⁸ amelyből saját maga, felesége és hat gyermek mellett két idős szülőjét is el kellett tartania.³²⁹ 1959-ig, amíg voltak földjeik, természetben sok mindent meg lehetett oldani, és a gyerekeknek küldött „pakkok”, élelmiszercsomagok Ferenc fiának is komoly segítséget jelentettek. A beiskolázáshoz szükséges készpénzt viszont csak nagy nehézségek árán tudta a családfő előteremteni. A Mádl család permanensen nehéz anyagi helyzetét jól mutatja, hogy amikor a másodéves diák 1952-ben lekéste a beiratkozást, a dékánhoz címzett pótbeiratkozási kérelmében leírta, hogy az apja nem tudta az útiköltséget³³⁰ odaadni számára,³³¹ ezért azt neki kellett előteremtenie, viszont a munkának csak a kötelező katonai képzés³³² teljesítését követően láthatott neki.

³²⁸ Ez később, amikor Mádl Ferenc Pestre iratkozott át, már havi 700 forint körülire növekedett (Mádl Ferenc 1953.09.07-i változásbejelentő lapja (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl)).

³²⁹ Id. Mádl Antal 1961-ben, felesége, Wolszt Teréz 1950-ben halt meg (ifj. Mádl Antal 80. és 89–90.).

³³⁰ A Pécs–Veszprém táv vonattal 1951-ben nagyjából 45 forintba kerülhetett.

³³¹ A Kocsis Mihály dékánhoz címzett kérelem indokaként a fiatal Mádl Ferenc részletesen leírta, hogy *„[a] katonaságtól való leszerelés után még dolgoztam (szept. 1-én is), hogy az utazáshoz és egyebekhez szükséges pénzt megkeressem. A szükséges pénzt édesapám adni nem tudta, mert hat nem kereső gyermek és három nagyszülőről kell gondoskodnia 4–5 hold földből”* PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847–01/1952–53. (Mádl Ferenc kérvénye. Pécs, 1952. szeptember 3.). A kérelem hátoldalán ott található a dékán aznap hozott határozata: *„Beiratkozhat”*. A Mádl által említett három életben lévő nagyszülő: id. Mádl Antal (1880–1961), Lohn József (1872–1966) és az ő felesége, Weinhardt Teréz (1880–1959) voltak. Mádl András szíves közlése.

³³² Mádl Ferenc három részletben teljesített – egyetemi tanulmányai mellett – katonai szolgálatot: 1952-ben Nagyvisnyón, 1953-ban Tapolcán, 1955-ben Kisteleken (valójában: Kiskunhalas) (Mádl Ferenc akadémiai törzslapja, AL III. 45. 576. d. Mádl Ferenc személyzeti iratai).

KOLLÉGIUM

A kollégium, ahol Mádl lakott, közvetlenül a jogi kar épülete mellett található.³³³ Jelenleg a rektori hivatal működik benne, a II. világháború előtt Szent Mór Kollégiumnak, az ötvenes évek elején (Pécsi Egyetemi) Diákszallónak hívták.³³⁴ Mádl az 1951/1952-es tanévben egy ötágyas szobában lakott,³³⁵ és a diáknak – a pécsi jogi kar „kádere” által a budapesti jogi kar Tanulmányi Osztályának küldött – jellemzéséből az is kiderül, hogy csak elsőévesként volt kollégista,³³⁶ a következő évről viszont semmilyen adat nem került elő, így csak vélelmezni lehet, hogy a „*kiscsoportban*” megismert barátokkal kötözött össze. A jelentés egyébként – egyik kollégiumi szobatársára hivatkozással – figyelmeztette a pesti társszervet, hogy Mádlal szemben „*politikailag óvatosságra van szükség*”.³³⁷

TANDÍJMENTESÉG

Mádl Ferenc – mint akkori hallgatótársai többsége – mindkét pécsi évében tandíjmentes volt,³³⁸ amelyet szociális helyzete és

³³³ „*Pécs 48-as tér 4.*” – áll az egyik iraton, amelyből így egyértelműen azonosítható, hogy a Szent Mór Kollégium épületéről van szó (PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszallóban elhelyezett hallgatókról. Pécs, 1952. március 24.).

³³⁴ PTE EL VIII.202.c. 237. d. A Diákszalló elhelyezési rendje az 1951/52. tanévben. H. n., d. n. és PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszallóban elhelyezett hallgatókról. Pécs, 1952. március 24.

³³⁵ Mádl ekkor a 44/B szobában lakott, szobatársai a következők voltak: Kaposi Imre, Nagy József, Millei Ferenc, Rózner György (PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszallóban elhelyezett hallgatókról. Pécs, 1952. március 24.).

³³⁶ Székely Sándor 1953.09.04-én készült jellemzése Mádl Ferencről az ELTE ÁJK Tanulmányi Osztálya számára ((ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó-Mádl, továbbiakban: Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése).

³³⁷ Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése.

³³⁸ Vö.: PTE EL VIII.202.c. (Törzskönyv 1951/52. tanév), PTE EL VIII.202.b. 49. d. 847-7/1953. (Tandíjmegállapítás az 1952–53. tanév II. félévére. Pécs, 1953. március 21.), PTE EL VIII.202.b. 49. d. 847-7/1953. ([tandíj-megállapítás]. H. n., d. n.), PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847-01/1952–53. (Tandíjmegállapítás az 1952–53. tanév I. félévére. H. n., d. n.), PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847-01/1952–53. ([Tandíj-megállapítás]. H. n., d. n.).

hónap kivételével – havi 30 napot kellett kifizetnie (havi 99 forint). Mindezek alapján – 1952 tavaszán, II. éves hallgatóként – Mádl Ferenc havi ösztöndíjának nettó összege nagyjából 300 forint körül lehetett.³⁴⁷

Mádl később az egyetemváltás indokaként egyébként – egy súlyosabb konfliktust udvariasan elfedve – az ösztöndíjhelyzetére hivatkozott, és ennek során fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „320 ft.-os ösztöndíjamból, amely a lakást és az élelmezést sem fedezte, tartottam fenn magam”.³⁴⁸

TANÁROK ÉS TANANYAG

Mádl Ferenc egyetemi évei egy átmeneti időszakra estek. A Rákosi-rendszer kiépülése együtt járt a korábbi felsőoktatási rendszer átalakításával. Az iskolákat nem ritkán átnevezték, összevonták vagy átszervezték, a tanterveket átírták,³⁴⁹ és megkezdődtek a különböző sebességgel végzett tanárcserék és nyugdíjazások. Az oktatás színvonalának gyors csökkenéséről – visszaemlékezéseikben – az egymást követő hallgatói generációkhoz tartozó Benedek Ferenc és későbbi tanítványai,³⁵⁰ Mádl

³⁴⁷ PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók március havi ösztöndíjáról. Pécs, 1952. február 21.), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók április havi ösztöndíjáról. Pécs, 1952. március 14.), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók május havi ösztöndíjáról. Pécs, 1952. április 21.), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíjban részesülő hallgatók névsora és az ösztöndíj összege. Pécs, 1952. szeptember 20.).

³⁴⁸ Mádl Ferenc áthelyezés iránti kérelme Kocsis Mihály dékánhoz, 1953.08.28. (MNL XIX-J-5-a, 214. d., F847/855. csomó).

³⁴⁹ A Mádl pécsi időszakára is vonatkozó, a jogi egyetemek „átmeneti” tantervével kapcsolatos, 1950-es javaslat az MTA anyagában fennmaradt. L.: Jelentés a jogi karok új tantervezete tárgyában (AL II. osztály iratai 164. d., 3. dosszié (ÁJB első ülése, 1950. ápr.)).

³⁵⁰ Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc, a nemzetközi tekintélyű római jogász (1926–2007) (In: Béli Gábor (szerk.): Benedek Ferenc emlékezete, Zalaegerszeg, Bíbor Kiadó, 2019. 30.).

Ferenc³⁵¹ és Sólyom László³⁵² egyaránt megemlékeztek.³⁵³ Ez a folyamat azonban több évig elhúzódott,³⁵⁴ ezért Mádl még olyan kiemelkedő tehetségű professzorok keze alatt tanulhatott, mint a 20. század legnagyobb magyar jogtörténészei között számontartott

³⁵¹ Az „egyetemi oktatás akkor [...] óriási csatlódás volt. Annak ellenére, hogy akadt néhány kiváló tanárunk” – emlékezett vissza köztársasági elnökként Mádl Ferenc (Rólunk is szól a mese. Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). Nyilvánosan többet erről nem mondott, viszont 1954–1955 körül keletkezett kisregényében jóval sarkosabban és hosszabban fejtette ki álláspontját. Bővebben erről l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai (In: Korsósiné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): Emlékkönyv Béli Gábor születésének 65. évfordulójára. Megjelenés alatt).

³⁵² Sólyom László, aki Benedek Ferenc révén ismerkedett meg későbbi kollégájával és szerzőtársával – akit egyébként a köztársasági elnöki székben is követett –, még sarkosabban fogalmazott: „[...] elmentem a jogra, és egy hónap múlva láttam, hogy az egy katasztrófa: iszonyatos hely volt, ahol semmit nem lehetett kapni. [...] Az volt kiábrándító, amit jog címén oktattak. [...] A tanárok gyarlóságát hamar átláttuk. Akadt, aki az eszét játszotta, akadt, aki még azt sem.” („Hagyni kell történni a sorsot”. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András, Századvég 2004/1. 140–142.).

³⁵³ A Benedek és tanítványai közötti kapcsolat – a visszaemlékezések szerint – általában a könyvek szeretetére épült (ezt például Sólyom László több írásában is felidézte). Mádl, akire családjában a saját elmondása szerint legjobban hatott édesapja „betűszeretete”, évtizedeken át szoros kapcsolatban maradt Benedek professzorral (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel, Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). Sólyom László Benedekkel kapcsolatos visszaemlékezéseit l.: „Hagyni kell történni a sorsot”. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 140–142.), de különösen Sólyom László: Ajánlás Benedek Ferencnek (Hamza Gábor et al (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére, Pécs, JPTE ÁJK, 1996. 31–34.). Vö.: Béli Gábor, a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszéke tanszékvezetőjének megjegyzésével: „Meggyőződésem, hogy Mádl Ferenc azért becsülte Benedeket, mert megmutatta neki – ahogyan másoknak is –, hogy hogyan kell a jogirodalmat szakmai szempontok szerint feldolgozni.” (Interjú Béli Gáborral, 2021.03.30., készítette: Domaniczky Endre, továbbiakban: Béli Gábor interjú 2021). A könyvek szeretete fontos szerepet játszott Benedek és a kiváló pécsi nemzetközi jogász, Bruhács János kapcsolatában is (Interjú Bruhács Jánossal. 2021.05.05., készítette: Domaniczky Endre, továbbiakban: Bruhács János interjú 2021).

³⁵⁴ Benedek professzor megfogalmazásában: „Igaz, hogy egy kemény, dogmatikus légkörben működött az egyetem, de még a régi professzoraink voltak. Ezért az egyetem mindennapjaiban ebből a dogmatikus szemléletből nagyon kevés volt érezhető. Persze ide is jöttek mindenféle marxista filozófiát tanító féművelt alakok, akik Marx műveit nem is ismerték, csak szemelvényeket olvastak belőle szovjet broszúrákból.” (Idézi: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (In: Jura 2008/2. 183.).

Holub József vagy Degré Alajos.³⁵⁵ A római jogot ekkor még a legendás Óriás professzor oktatta, de a tanszékén már felbukkant az első éveiben több különböző tárgy oktatásába is bekapcsolódó Benedek Ferenc, a római jog későbbi, nemzetközi hírű professzora. A jogfilozófus Kislégi Nagy Dénes egészen sokáig kitartott, és csak a forradalmat követően vonult nyugdíjba.³⁵⁶ A szociálpolitika területén maradandót alkotó, ekkor államigazgatási jogot oktató Hilscher Rezső egyik szemináriumát Mádl is látogatta.

Ebben az időben az új ideológiának megfelelő szemlélettel rendelkező tanári kar létrehozásának élharcosa Pécssett a „*vaskalapos dékán*”,³⁵⁷ Kocsis Mihály volt. Kocsis egyházi gimnáziumba, majd „*a pécsi katolikus papnevelőbe*”³⁵⁸ járt, és még a II. világháború előtt kezdett oktatni az Erzsébet Tudományegyetemen. Idősebb kollégája, Kislégi Nagy Dénes emlékirataiban óvatosan körülírja tanártársa pálfordulását, amely végül olyan méreteket öltött, hogy Kocsis „*a kari üléseken nem egyszer szembekerült más, ugyancsak kommunista meggyőződésű tanárok felfogásával*”.³⁵⁹

Kocsis nemcsak a tanári gárda átalakításában jeleskedett, hanem a diákokat és tudományos utánpótlásnak nevelt gyakornokokat és tanársegédeket³⁶⁰ is megpróbálta bevonni a politikai munkába.

³⁵⁵ Holub József-re l. bővebben: Csizmadia Andor: A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Kérészy Zoltán és Holub József munkássága (In: Pap Tibor (szerk.): Jubileumi tanulmányok II. (Pécs, Tankönyvkiadó, 1967. 107-125.)), valamint Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk Albert pécsi professzorok munkássága (Pécs, PTE ÁJK, 1986. 9-28.). Degré Alajos életere és munkásságára l. bővebben: Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész (In: Jura 2006/2. 6-13.), Máthé Gábor – Zlinszky János (szerk.): Degré Alajos emlékkötet (Bp., Unió, 1995).

³⁵⁶ „*Az 1956-os ellenforradalmi megmozdulásban a jogi kar szakszervezete engem választott meg a munkástanács elnökévé. [...] Én 73 éves koromra hivatkozva nyugdíjazásomat kértem.*” (Kislégi Nagy Dénes: Életpályám emlékei, Pécs, 1979. 124.).

³⁵⁷ Mádl találó kifejezése (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel, Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.).

³⁵⁸ Kocsis Mihály önéletrajza (1953. 09. 25.), lelőhelye: AL 200 TMB 908/5. Kocsis Mihály kandidátusi védésének anyagai.

³⁵⁹ Kislégi Nagy Dénes: Életpályám emlékei (Pécs, 1979. 118.).

³⁶⁰ Kocsis dékán emberi oldaláról sokat elárul, hogy a világűrjoggal kapcsolatos munkái révén később világviszonylatban is elismert tudóssá váló, 1952-1957 között a PTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszékének tanársegédeként dolgozó Gál Gyula aspiránsi pályázatát – mondvacsinált indokokkal, egy Gált az emberi méltóságában sértő jellemzés elkészítésével – 1956-ban megpróbálta meghiúsítani.

A diák Mádl Ferenc és a tanári pályáját éppen megkezdő Benedek Ferenc „*megdolgozásával*” egyaránt megpróbálkozott,³⁶¹ és Mádl csak a pesti jogi kar tudós dékánja, Világhy Miklós kiállításának köszönhetően „úszt meg” egy egyetemváltással a kalandot.³⁶² Enélkül Kocsis sarkos ítélete – „*fiam, te osztályáruló vagy!*”³⁶³ – abban a korban könnyen és végérvényesen bezárhatta volna az egyébként jó káderlappal rendelkező Mádl előtt az összes hazai felsőoktatási intézmény kapuját.

Leckekönyve, törzslapja és a korabeli tanrend alapján jól rekonstruálható, hogy a Pécssett töltött két év során Mádl milyen órákat hallgatott.³⁶⁴ Az alábbi táblázatot megvizsgálva kitűnik, hogy erre az időszakra *többnyire* még állt az 1950-ben végzett Benedek professzor kijelentése, hogy „*a »strambbeli professzorátus«, a régi gárda maradt.*”³⁶⁵

Gál mellett azonban – az MTA II. osztálya kérésére (!) – a szintén Pécssett tanító (tehát így a saját munkáltatójával szembehelyezkedő) Szamel Lajos, majd meghallgatását követően (amelyen Mádl Ferenc is jelen volt) Nizsalovszky Endre is kiállt, így végül felvételt nyert (ám a képzést a felvételt követően egy hónappal kitört '56-os forradalom miatt nem kezdhette meg). Az eset leírását l.: Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (Jura – megjelenés alatt).

³⁶¹ Benedekről Kocsis dékánnak sarkos véleménye volt: „*Benedek Ferenc nem akar – minden segítség és megfelelő ösztönzés, irányítás mellett és ellenére sem – osztályszármazásának megfelelően mozgalmi munkában részt venni és Pártunk felé érdeklődni, fordulni (sic!). Osztályszármazása nem tükröződik egész fejlődésének irányában és tartalmában.*” Benedeken végül csak 1956-ban, az abban az évben történt kettős vezetőváltást (a római jogi tanszéken Óriás Nándort Halász Aladár, a jogi karon Kocsis Mihályt Kauser Lipót váltotta) követően enyhült a nyomás, így tudományos pályája kiteljesedhetett. (Kocsis és Benedek kapcsolataira, illetve a fenti idézetre l. bővebben: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (Jura 2008/2. 183–185.). Itt érdemes megemlíteni, hogy Kocsis dékán a későbbi tekintélyes munkajogász, Román László eltávolítása érdekében is tett lépéseket – azonban az 1956-os forradalom kitörése ez esetben is keresztülhúzta a számításait (l. részletesen: Kocsis Mihály 1956. 09. 25-i levele Szabó Imrének. AL II. osztály iratai 168. d., 2. dosszié).

³⁶² PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847–7-M/1953. (Világhy Miklós dékán 1953. 09. 08-i átíratra Kocsis Mihály dékánhoz Mádl Ferenc átíratkozása ügyében).

³⁶³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.).

³⁶⁴ A beiratkozás és az órarend összeállításának korabeli gyakorlatára lásd: Hegedüs Sándor: Az egyetem (I.) (In: Hetedhétár 2005. február 11. 22.).

³⁶⁵ Idézi: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (In: Jura 2008/2. 183.).

Mádl Ferenc által a pécsi jogi karon hallgatott tárgyak és a tanárok nevei			
1951/1952		1952/1953	
Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató	Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató
Politikai gazdaságtan	Kislégi Nagy Dénes	Marxizmus-leninizmus	Hegedüs István ³⁶⁶
Állam- és jogelmélet	Halász Pál	Statisztika	Kislégi Nagy Dénes
Általános jogtörténet	Holub József	Államigazgatási jog	Szamel Lajos
Alkotmányjog	Szamel Lajos	Büntetőjog I.	Losonczy István
Magyar jogtörténet	Degré Alajos	Polgári jog I.	Kauszer Lipót
Szovjet és a népi demokratikus államok alkotmányjoga	Pecze Ferenc ³⁶⁷ / Szamel Lajos	Római jog	Óriás Nándor
Latin nyelv	Holub József	Orosz nyelv	Kiss Erzsébet ³⁶⁸
Honvédelmi ismeretek	különböző oktatók ³⁶⁹	Szovjetunió állam- és jogtörténete	Pecze Ferenc

Forrás: PTE EL VIII.202.c. (Törzskönyv 1951/52. tanév, illetve az Állam- és Jogtudományi Kar átmeneti tanterve), valamint Mádl Ferenc leckekönyve. A szerző saját táblázata

³⁶⁶ Az első félévben Mádl nála kollokvált, a második félévben – nehezen olvasható aláírása alapján – Gyöngyös Vilmosnál (a Marxizmus-Leninizmus Tanszék működésére bővebben l.: Csizmadia 1980. 279–288.).

³⁶⁷ A később jogtörténettel is foglalkozó Pecze Ferenc (1922–2019) ekkoriban Szamel Lajos tanársegéde volt, és – Szamel témavezetésével – az MTA ösztöndíjasaként éppen a Magyar Tanácsköztársaság alkotmányáról szóló tanulmányán dolgozott (AL II. osztály iratai 73. d., Jogi ösztöndíjasok tanulmányai, bírálatokkal 1952. c. dosszié).

³⁶⁸ Az Orosz Nyelvi Lektorátust 1950-ben állították fel. Működésére és Kiss Erzsébetre l. bővebben: Sztana-Kovács Adrienn – Pókay Marietta – Hőnig Klára: Idegen nyelvi képzés (In: Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve, Pécs, PTE ÁJK, 2013. 344.), valamint Csizmadia 1980. 326–328.

³⁶⁹ A honvédelmi képzésre l. bővebben: Hegedüs Sándor: Az Egyetem (III.) (Hetedhétár, 2005. 04.11. 22.).

Mádl valószínűleg osztotta a Kislégi Nagy Dénest közlelről ismerő Benedek Ferenc álláspontját, aki szerint Kislégi professzor „*hallatlanul magas szinten [tanította – D. E.] a közgazdaságtant és a statisztikát. Igaz, már marxi közgazdaságtant kellett előadnia.*”³⁷⁰ Kislégi hatalmas tudását és emberi nagyságát domborította ki az emlékeit több mint ötven évvel később papírra vető egyik tanítványa is.³⁷¹

A római jogot visszavonulásáig egyedül oktató Óriás Nándort a mellette is dolgozó Benedek Ferenc ugyancsak nagyra becsülte: „*[k]íváló színész volt: előadta nemcsak a római jogot, hanem a római jog professzorát is. Fehér köpenyben járt, zamatos latin mondásokkal tűzdelte meg az előadásait.*”³⁷² Az egy évvel Mádl felett járó Hegedüs Sándorra a tárgy és a tanár is nagy hatást gyakorolt: „*[...]Óriás Nándor – aki tudásában, de nem természetében volt óriás – in medias res a kötelmi joggal kezdte előadását. Ez azért volt furcsa, mert naivan sokan azt gondolták, hogy a római jog történeti részével, vagy a dologi joggal kezd. [...] később rájöttünk, a kötelmi jog az a része a stúdiumnak, amely azóta is úgyszólván minden jogrendszerben a legmélyebben gyökeredzik, szinte ma is élő szerves része a polgári jognak az egész jogvilágban.*”³⁷³ Mádl Ferenc nyilvánosan soha nem beszélt az Óriáshoz fűződő kapcsolatáról, de ott volt a tanítványok körében, amikor a matuzsálemi életkort megelő professzor századik születésnapját ünnepelték, és az eseményről hazatérése után lelkesen mesélt a fiának is.³⁷⁴ Mádl elismerését Óriás minden bizonnyal az egyház tanítása és az antik kultúra iránti csodálatát mindvégig, a legzordabb közéleti viharok idején is nyíltan vállaló magatartásával nyerte el, amely bár rövid távon gyorsított nyugdíjazásához vezetett, hosszabb távon azonban vitathatatlan tekintélyt szerzett számára az egyetemi közösségben.

³⁷⁰ Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (In: Jura 2008/2. 183.). Kislégit az egykorú hallgatói és oktatói visszaemlékezések egyaránt nagyra értékelték (Vö.: Hegedüs Sándor: Az egyetem (V.) (In: Hetedhét-határ 2005. április 8. 22.), Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim (In: Ádám Antal et al (szerk.): Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára, Pécs, PTE ÁJK, 2006. 137.).

³⁷¹ Hegedüs Sándor: Az Egyetem (V.) (Hetedhét-határ, 2005.04.08. 22.).

³⁷² Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (In: Jura 2008/2. 183.).

³⁷³ Hegedüs Sándor: Az Egyetem (III.) (Hetedhét-határ, 2005.02.11. 22.).

³⁷⁴ Mádl András szíves közlése.

Jól jelzi ezt az 1986-ban a centenáriumát ünneplő professzort éltető újságcikk hangvétele is, amely a kiváló pedagógus ars poeticáját így foglalta össze: „száz és száz diákja lelkébe hintette el Ulpianus örök érvényű, igaz törvényét: »Honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere. – Tisztességesen élni, senkit sem sérteni, mindenkinek megadni a magáét.«”³⁷⁵

A latinban és antik kultúrában járatos Mádl minden bizonnyal élvezte Holub József akadémikus előadásait is, akiről egykori tanítványa, Benedek professzor ugyancsak a legmélyebb tisztelet hangján emlékezett meg.³⁷⁶ A tanártársai között is népszerű, „a minden megpróbáltatás közepette is derűs lelkű és lekötelezően kedves modorú Holub József”³⁷⁷ polgár maradt a diktatúrában is, és ezt nem is rejtette véka alá.³⁷⁸ Mádl az utolsó évfolyamhoz tartozott, akik hallgathatták előadásait. Számukra készült az Általános jogtörténet című kötet,³⁷⁹ amely nemcsak „példás tömörségű, kiegyensúlyozott szerkezetű és jól tanulható jegyzet volt”,³⁸⁰ de számos részében máig helytálló következtetéseket tartalmazott. A jogászok számára kötelező két féléves latin kurzust szintén Holub tartotta; ezt Mádl jeles eredménnyel abszolválta.

Míg Holub Mádlra gyakorolt hatásáról csupán közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre,³⁸¹ Degré Alajos egyike volt azoknak,

³⁷⁵ Tóth István: Óriás Nándor professzor 100 éves (Új Ember 1986. 11.16. 4.).

³⁷⁶ Benedek visszaemlékezéséből nemcsak Holub előadásainak hangulata, de vizsgáztatási módszere és latin nyelvű forrásolvasó szemináriumainak témakörei is rekonstruálhatóak. L.: Benedek Ferenc: Holub József, a professzor (In: Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk Albert pécsi professzorok munkássága, Pécs, 1986. 19–21.).

³⁷⁷ Óriás Nándor 173.

³⁷⁸ Sokatmondó, hogy az egyik legjobban sikerült késői tanulmányának kiadását az MTA által kijelölt neves bírálói arra hivatkozással akadályozták meg, hogy az „a polgári történetírás termékei közé tartozik”. (AL II. osztály iratai 76. d., 5. dosszié, „Történelmi ösztöndíj-prémiumok” 1953.). Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után című munka csak jóval a szerző halála után, 1974-ben jelenhetett meg. L. még: Kajtár István: Holub József, a történész (In: Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk Albert pécsi professzorok munkássága (Pécs, 1986. 17.)).

³⁷⁹ Lelőhelye: MTA Könyvtára MS5205/20.

³⁸⁰ Benedek Ferenc: Holub József, a professzor (In: Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk Albert pécsi professzorok munkássága (Pécs, 1986. 20.)

³⁸¹ L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, a jogtörténet iránt érdeklődő tételesjogász (Kézirat, 2020).

akiknek az MTA hivatalnokaként dolgozó Mádlal folytatott levélváltása részben fennmaradt. Mádl az akkor a Zala Megyei Levéltár élén³⁸² dolgozó „Lojzi Bátyámnak” a szegedi egyetem jogtörténeti tanszékére történő kinevezése érdekében egyeztetett – informálisan és alaposan előkészítve – szegedi oktatókkal.³⁸³ A bensőséges megszólítás³⁸⁴ és a téma is nyilvánvalóan szorosabb és hosszabb időre, egyértelműen a pécsi egyetemi évekre visszanyúló kapcsolatra utal. A jó viszonyt vélhetően a nagy szakmai és emberi tekintélynek örvendő Degré előadásai alapozták meg. Kollégája, Óriás Nándor késő öregségében is hosszan és meleg szavakkal méltatta tanártársát, aki – amíg hagyták tanítani – „reggeltől estig a munka rabja, leleményesen tanító és nevelő tevékenységével egyaránt reászolgál[t] az egyetemi oktatói személyzet és ifjúság részéről személye felé irányuló és egyre fokozódó megbecsülésre”.³⁸⁵ Szerencsés véletlenként Degré Alajosnak a Mádl-évfolyam számára hozzáférhető, legtöbb részében ma is helytálló egyetemi jegyzete szintén fennmaradt, így a professzor Mádl Ferenc által élőben hallott gondolatait a késői olvasók is megismerhetik.³⁸⁶ Degré élethosszig tartó hatását pedig jól jelzi Mádl Ferenc és Gál Gyula egyik késői levélváltása,³⁸⁷ amelyben Mádl, a tanítvány

³⁸² Degré levéltári működésére l. bővebben: Kapiller Imre: Degré Alajos zalai levéltáros és levéltárigazgató (In: Molnár András (szerk.): Levéltáros elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága (Zalaegerszeg, ZML, 2006. 53–63.)

³⁸³ Mádl Ferenc 1965. november 22-i és 1965. december 23-i levelei Degré Alajosnak (AL IX. osztály iratai 4. d., 3. dosszié, „Egyéb, nem iktatott anyag”).

³⁸⁴ Mádlnak az MTA anyagában fennmaradt levelei rendszerint formálisak, ez alól a teljes anyagban csupán három kivételt találtam. A Szászy Istvánnal, Degré Alajossal és Rudolf Lóránttal – az utóbbi kettő pécsi oktató volt – való levélváltásai szoros, baráti-tanítványi viszonyról tanúskodnak.

³⁸⁵ Óriás Nándor 176., részletesen: 173–177.

³⁸⁶ Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán [Sajtó alá rendezte: Béli Gábor] (Pécs, Publikon, 2010).

³⁸⁷ Az ötlet Mádlban fogalmazódhatott meg Gál Gyula tanulmányát olvasva, a laudációt pedig Gál készítette régi kedves kollégájáról, akinek emlékét már korábban is szeretettel ápolta (vö.: Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim. In: Ádám Antal et al (szerk.): Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. PTE ÁJK, Pécs, 2006. 137.). L. még: Mádl Ferenc és Gál Gyula Mádl család tulajdonában megmaradt levelezését (csak Gál Gyula tárgyban írott levelei kerültek elő): Gál Gyula 2006.06.27-i levele Mádl Ferenchez és Gál Gyula 2006.08.08-i levele Mádl Ferenchez (mindkettő a család tulajdonában).

Degré egykori tanártársát, Gált kéri meg, hogy a professzor laudációját a Magyar Örökség Díj odaítélése érdekében készítse el.³⁸⁸

Fontos megemlíteni Kauser Lipót nevét is, aki a polgári jogot tanította a másodéves Mádl Ferencnek. A forrásokból nem állapítható meg, hogy órái mennyiben befolyásolták Mádlt abban, hogy végül kutatási területének a polgári jogot választotta, viszont a rendelkezésre álló adatokból egy tudományáért és hallgatóinak képzéséért élő, szenvedélyes tanár képe bontakozik ki,³⁸⁹ aki oktatói munkája legfontosabb részének az előadások megtartását vélte. Szabatos fogalmazása, találó megjegyzései számos tanítványa emlékezetében megmaradtak. Sokatmondó, hogy Kauserrel kapcsolatban az Igazságügyi Minisztérium egyik jelentése már 1954-ben megállapította, hogy ő a „szocialista jogászképzésre való teljes alkalmatlanság” egyik kirívó példája,³⁹⁰ amivel a jelentés készítői valószínűleg Kauser apolitikus alkatára utaltak.³⁹¹ A pécsi egyetemen azonban mind

³⁸⁸ Megjelent: Poprády Géza (szerk.): Magyar örökség. Laudációk Könyve III. 2006–2010. (Bp., MÖEE, 2012. 57–58.). L. még: Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim. In: Ádám Antal et al (szerk.): Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára (PTE ÁJK, Pécs, 2006. 137.).

³⁸⁹ Különböző évfolyamokból érkezett tanártársainak véleménye egybehangzó. Ádám Antal magát „a professzort rajongva tisztelő hallgatók egyikeként” jellemezte (Előszó helyett. In: Ádám Antal (szerk.): Kauser Lipót: A Kauser Saga (Pécs, PTE ÁJK, 2009. 10.). Szozáczky Mihály, aki szintén tanítványa volt, a professzor tanári hitvallásának lényegét a következő, tőle vett idézettel világította meg: „Amint hogy van fogász és fogtechnikus: úgy van jogász és jogtechnikus is. Az ilyen fejletlen gondolkodású, szövegmemorizáló egyén legfeljebb jogtechnikus, de nem jogász. Én jogászokat, valódi juristákat akarok kiképezni.” (Idézi: Szozáczky Mihály: Dr. Kauser Lipót – a tudós, a professzor és az ember. In: Ádám Antal – Benedek Ferenc – Farkas József (szerk.): Kauser Lipót emlékkönyv (Pécs, PTE ÁJK, 1982. 20.). Pályafutására l. még: Prugberger Tamás: Kauser Lipót (In: P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai I/243–262., Debrecen, DE ÁJK, 2004.)

³⁹⁰ Jelentés a Politikai Bizottságnak a jogi oktatás és a jogtudomány helyzetéről, 1954. 02. 18. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/398. (Bp., IM-MKLIK, 2016).)

³⁹¹ Ezt erősíti a következő történet is: Kauser professzor kétszer volt dékán Pécsen: az 1950/1951-es tanévben, és a forradalom után közvetlenül, 1956. 12. 10–1957. 07. 31. között. „Mindkétszer zaklatott időkből, sztoikus nyugalommal töltötte be dékáni tisztét. Első dékánsága idején tisztában volt azzal, hogy neki nincs döntő szava a kari ügyekben. Amikor ilyen ügyben kéréssel fordultak hozzá, akkor a tanulmányi osztály vezetőjének a dékánéval szomszédos szobája felé mutatva így válaszolt: »Én csak a császár vagyok. Forduljon Metternichhez!«” ([Sz.n.]: Kauser Lipót életrajza. In: Ádám Antal (szerk.): Kauser Lipót: A Kauser Saga (Pécs, PTE ÁJK, 2009. 12–13.).

tanártársai, mind a hallgatók között népszerű volt, és „*egyetemünk egykori szeretve tisztelt tanárának*” emlékét halála után is töretlenül ápolták.³⁹² „*Munkái tanúsítják rendkívüli olvasottságát, kitűnő problémátását, tiszta logikáját, kiváló szintetizáló és analizáló képességét*” – foglalta össze a kauseri életmű jelentőségét egyik tanszéki utóda, Kecskés László.³⁹³ Mádl, a civilista ezt valószínűleg hasonlóképpen látta, még ha erről írásban nem is nyilatkozott.

Már Bruhács János felvetette a vele készült interjújában, hogy Mádl Ferenc valószínűleg találkozott a nemzetközi jog egyik híres professzorával, „*aki a Debreceni Egyetemről jött Pécsre, és 1955-ben bekövetkezett haláláig itt tanított*”.³⁹⁴ A feltételezés több okból is helytállóan tűnik. Egyrészt újságkivágások is tanúsítják, hogy Mádl már gimnazistaként érdeklődött a külpolitika iránt. Másrészt léteznek személyi átfedések, ugyanis az 1951-ben a veszprémi gimnáziumba látogató Bátor József, valamint a Mádlal 1952-től egészen a volt elnök haláláig baráti kapcsolatokat ápoló Gál Gyula egyaránt a Nemzetközi Jogi Tanszékhez kötődött. Gál Flachbarth professzor legközelebbi tanítványa volt, aki Debrecenből Pécsre is követte mesterét. A Trianon után kisebbségi sorba kerülő Flachbarth Ernő maga is a kisebbségi jogok nemzetközileg jegyzett szakértőjének számított, aki még egyidejűleg művelte a nemzetközi közjogot és a nemzetközi magánjogot is.³⁹⁵ Mindkét területen éppen Mádl Ferenc pécsi évei alatt jelentek meg – az aktuálpolitika tudományterületre történő

³⁹² Ádám Antal – Benedek Ferenc – Farkas József (szerk.): Kauser Lipót emlékkönyv (Pécs, PTE ÁJK, 1982). Népszerűségére l. még: Kecskés 2013. 209.

³⁹³ Kecskés 2013. 206.

³⁹⁴ Bruhács János interjú 2021.

³⁹⁵ A nemzetközi magánjogot már a polgári jogászok fellépése előtt is oktatták a pécsi jogi karon, csak éppen a Nemzetközi Jogi Tanszék keretein belül (vö.: Gál Gyula 1956.08.28-i levele a Tudományos Minősítő Bizottsághoz (AL IX. osztály iratai 17. d., 3. dosszié. Aspiráns ügyek), az ellenkezőjére: Kecskés 2013. 195.). A tantárgy jogági elhelyezkedéséről az 1950-es évek elején kezdődött meg a vita, amikor Szász professzor „száműzetését” követően Világhy Miklós – aki a nemzetközi magánjog oktatását a civilisztika körébe tartozónak érezte, és már 1952-ben ennek megvalósítása mellett érvelt – nézetei váltak – széles körű szakmai munkásságának köszönhetően – uralkodóvá. Elképzelése a nemzetközi magánjogról szóló tankönyvének megjelenését követően lassan az egész országban követőkre talált, Pécssett is így jelent meg e tantárgy a polgári jogászok kutatási témái között.

beszivárgása ellenére is tárgyilagos – jegyzetei,³⁹⁶ amelyek hosszú ideig népszerűek maradtak a hallgatók között. Egyszóval Mádl első találkozása a később általa művelt – majd „*forradalmasított*”³⁹⁷ – szakterülettel akár már Pécssett megtörténhetett.

Végezetül itt szükséges megemlékezni Hilscher Rezső professzorról, aki ugyancsak a régi gárdához tartozott, és Mádl pécsi éveiben a II. sz. Államigazgatási Jogi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára volt.³⁹⁸ Ő volt az egyik bírálója Mádl első tudományos munkájának. Opponensi véleményéből kiderül, hogy a fiatal Mádl az ő szemináriumára készített referátumot formálta később dolgozattá. Azt is megemlíti, hogy a fiatal joghallgató előadásához ő, a professzor is hozzászólt, ami arra enged következtetni, hogy a téma a tanórán élénk vitát váltott ki. Hilscher széles látókörű, világlátott ember volt, opponensi véleményének záró mondatai, amellyel diákja számára fényes jövőt jósolt, ha jogi pályán marad, látnoki szavaknak bizonyultak. Hilscherről egyetlen kortárs forrás sem emlékezett meg, és Mádl sem méltatta, viszont pozitív hatása a fiatal joghallgató későbbi pályafutására a források alapján egyértelműen kimutatható.

Végül röviden szólni kell azokról az oktatókról is, akiknél Mádl nem vizsgázott, viszont az ismeretség később egyértelműen a pécsi időszakra mutatott vissza. A professzorok közül egy ilyen személyt lehet itt megemlíteni, ez pedig Rudolf Lóránt, akiről számos anekdota fennmaradt, és akivel Mádl kapcsolata később szinte családi jellegűvé mélyült. A másik csoportba a gyakornokok és tanársegédek tartoznak; közülük többen Mádl életre szóló barátságot kötött. Ez – Mádlt ismerve – egyáltalán nem meglepő, hiszen már a gimnáziumban és majd később az ELTE-n is több, nála csak néhány évvel

³⁹⁶ Flachbarth két korabeli jegyzetének címe: Nemzetközi magánjog 1950/51. tanév (Pécs, 1950), illetve Nemzetközi jog (Pécs, 1951).

³⁹⁷ A szó Mádl egyik legfontosabb tanulmányára utal, amely A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen alcímet kapta (A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen. Gazdaság és Jogtudomány 1977/1–2. 195–240.).

³⁹⁸ Fényképét és törzslapját l.: <https://almanach.pte.hu> (2021.03.24.), életére és munkásságára: Esély 1990/3. szám (Hilscher Rezső-emlékszám), újabban és összefoglalóan: Petrasovszky Anna: Hilscher Rezső. In: Nagy Zoltán (szerk.): Jogászprofesszorok Miskolcon (Miskolc, MJME – ME ÁJK, 2021. 235–244.).

idősebb oktatóval alakított ki mélyebb, baráti-mentori kapcsolatot. A pécsi jogi karhoz két ilyen barátság kötődik: Benedek Ferenc, aki Nizsalovszky mellett egészen haláláig a legfőbb bizalmasa maradt, illetve Gál Gyula, akivel ennél sokkal lazább, ám folyamatos jó kapcsolatot ápolt, egészen késő öregségéig.

A Gállal való megismerkedésről már esett szó. Valószínűleg a következő években, miután Mádl Pestre került, nem sokat tudtak egymásról. Gál – amennyire Kocsis dékán jelenléte ezt számára lehetővé tette – tanított és kutatott. 1956-ban, amikor Mádl az Akadémiára került, és éppen Nizsalovszky titkáráként dolgozott, találkozhattak újra. Gál aspiránsi pályázata Mádl iratai között maradt fenn, aki egyértelműen segíteni akarta az ekkor Kocsis dékánnal már nyílt konfliktusba kerülő Gált. Majdnem sikerült is neki, azonban a forradalom után Gálnak nemcsak a pécsi jogi kartól kellett elbúcsúznia, de – egy időre – a tudományos ambícióitól is. A kapcsolat azonban innentől már nem szakadt meg, s ezt egyrészt Gál Budapestre költözése, másrészt az ekkoriban egy darabig³⁹⁹ részben közös kutatási terület, a világűrjog is elősegítette. Mádl ugyanis, aki már a pécsi évek óta foglalkozott a különböző felelősségi alakzatokkal, ekkoriban kezdett neki a téma egy teljesen újnak számító aspektusa – kártérítési felelősség a világűrjogban – vizsgálatának. Gál viszont e terület átfogó bemutatására vállalkozott, és kutatásainak összegzéseként jelent meg Világűrjog című monográfiája, amely rövidesen nemzetközileg is ismertté tette a nevét. Gál máig alapműnek számító munkájában többször is hivatkozott Mádlra és írásaira, Mádl pedig két meleg hangú recenzióban ismertette Gál munkáját. Egy pécsi ismeretség így vált barátsággá, amely aztán Mádlt élete végéig elkísérte.⁴⁰⁰

„Rudolf professzor nem volt sem kiemelkedő tudós, sem lenyűgöző előadó. Mégis, a szellem világát ragyogtatta fel tanítványai előtt egy olyan korban, amelyet általánosságban a sötétség jellemezett” – rajzolta meg több évtizedes távlatból egykori mestere profilját a regény és

³⁹⁹ Mádl nagyjából 1963–1967 között érdeklődött a téma egyes vonatkozásai iránt. L. még: Mádl Ferenc 1967.05.16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁴⁰⁰ Vö.: 387. és 1957. lj.

a tankönyv határán mozgó korszakos munkájában a kiváló pécsi magánjogász, Lábady Tamás.⁴⁰¹ Másik tanítványa, Bruhács János professzor hasonlóan emlékezett.⁴⁰² Amikor azonban Mádl Ferenc a karra járt, Rudolf még mezőgazdasági jogot tanított⁴⁰³ a harmadéveseknek, így hivatalos formában, vizsga keretében nem találkoztak. Rudolf professzor jelen volt viszont – bizottsági elnökként – azon az országos tanulmányi versenyen, amelyen Mádl már budapesti joghallgatóként díjat nyert. Egy késői leveléből pedig kiderült, hogy nemcsak „Ferivel”, de a feleségével is jó viszonyt ápolt, ami alapján az is elképzelhető, hogy Lóri bácsi Dalma révén vált családi ismerőssé.

Az viszont biztos, hogy Mádl és Rudolf kapcsolata az '50-es évek második felétől folyamatossá vált, levélváltásaik egy része az akadémiai anyagban fennmaradt, és innét tudható, hogy Mádl csendben, de hatékonyan segítette a professzor doktori értekezése elől elhárítani az akadályokat. Még később Rudolf egyik könyvének⁴⁰⁴ (elő)lektorálását is elvállalta. Lóri bácsi volt az, aki az 1960-as évek második felétől – miután Mádl Benedek segítségével a kar új dékánjával, Csizmadia Andorral „összemelegedett” – rendszeresen meghívta Mádlt az általa vezetett tanszék rendezvényeire, majd előadásokat tartani.⁴⁰⁵ A barátság rövid időn belül olyan szinten elmélyült, hogy a professzor felajánlotta, hogy legyen az utódja, és nyugdíjba vonulása után vegye át tőle a tanszéket. Rudolf professzor szerepe tehát megkerülhetetlen Mádl pécsi „rehabilitációjában”.

⁴⁰¹ Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része (Pécs, DC, 1998. 97).

⁴⁰² „Hallgatói szemmel Lóri bácsi joviális öregúr benyomását keltette, aki nem volt valami kiváló előadó. Nem tudta a hallgatók figyelmét felkelteni. Monoton volt, de hogy nagyon értett a polgári joghoz, azt saját magam is tapasztaltam.” (Bruhács János interjú 2021).

⁴⁰³ Hegedüs Sándor: Az Egyetem (V.) (Hetedhétátár, 2005.04.08. 22.). Rudolf professzor 1950 és 1958 között a PTE ÁJK Mezőgazdasági Jogi és Munkajogi Tanszékének tanszékvezető professzoraként működött (Pécsi Egyetemi Almanach, <https://almanach.pte.hu>, 2022.04.15.).

⁴⁰⁴ Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel (Bp., Akadémiai, 1972.). L. még: Róth Edith 1970.08.24-i levele Mádl Ferencnek (AL IX. osztály iratai, 49. d., 1. dosszié). Mádl 1970.08.27-én kelt előlektori véleménye is fennmaradt (AL IX. osztály iratai, 40. d., 1. dosszié).

⁴⁰⁵ Bruhács János fiatal tanársegédként ekkor találkozott először Mádl Ferencel (Bruhács János interjú 2021).

Mádl Ferenc legfontosabb pécsi kapcsolata azonban az általa még pályakezdő gyakornokként megismert Benedek Ferenc, a római jog későbbi tudós, nemzetközi hírnévű professzora lett. Benedek mindössze öt évvel volt idősebb kedvelt tanítványánál, akivel – legnagyobb valószínűség szerint – másodéves korában, Óriás professzor szemináriumaihoz kapcsolódóan ismerkedhetett meg. Akkoriban az előadásokat a professorok általában maguk tartották, a szemináriumok vezetésébe viszont – kisebb-nagyobb mértékben – a gyakornokok és tanársegédek is bekapcsolódtak. A római jog esetében Óriás az előadások megtartásához egészen nyugdíjba vonulásáig ragaszkodott, a szemináriumok tartását viszont 1953-tól teljesen átengedte a gyakornokának – ez pontosan az az év volt, amikor Mádl évfolyama római jogot hallgatott.⁴⁰⁶ Miután Benedek Mádl jogesetmegoldó képességéről később is pozitívan nyilatkozott,⁴⁰⁷ kézenfekvőnek látszik feltételezni, hogy kettejük kapcsolata a római jog mentén mélyült el. Azonban találkozhattak más órákon is, mert Benedek „a római jogi szemináriumok mellett közgazdaságtani–statisztikai, illetve polgári perjogi kurzusokat is vezetett”.⁴⁰⁸

Benedek tehát kezdetben Mádl egyik tanára volt az egyetemen, de hamarosan ennél jóval többé vált. „[E]gyetemi pályánkat az ő szellemi-emberi útmutatásával kezd[tük]”⁴⁰⁹ – írta 2007-ben kelt kondoleáló levelében a volt köztársasági elnök, és ki is bontotta, hogy ezalatt mit értett. A szellemi útmutatás az antik kultúra, a római jog, az európai közös (jogi) örökség, a polgári jogi jogintézmények hasonlóságainak vizsgálatára vonatkozott, de emellett szinte biztosan szó esett közöttük – általában és konkrétan – könyvekről,

⁴⁰⁶ Óriás Nándor 204–207.

⁴⁰⁷ Béli Gábor interjú 2021.

⁴⁰⁸ Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (In: Jura 2008/2. 184.). Benedek és Mádl kapcsolatára l. konkrétan Sólyom László életút-interjút: „Amikor feljöttem Pestre, Benedek Ferenc annyit mondott útravalónak, hogy van neki itt egy embere, Mádl Ferenc. Jelentkezze nála, hogy ne legyek elveszve.” („Hagyni kell történni a sorsot”. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András, Századvég 2004/1. 142.). Benedek és Mádl pécsi évekre visszanyúló ismeretségét Benedek (és Degré) egyik tanítványa, Béli Gábor egyetemi docens is megerősítette (Béli Gábor szíves közlése).

⁴⁰⁹ Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera Ad Astra 2022/1. 157–175.).

szépirodalomról, történelemről, művészetekről, valamint az egyetemi munka szépségeiről és nehézségeiről. Benedeket ugyanis nemcsak klasszikus műveltsége miatt tisztelték a tanítványai, hanem azért is, mert tőle *„meg lehetett tanulni, hogy mi a tudomány. Azt is, hogy van egy hivatalos rangsor, s ettől függetlenül egy érvényes szellemi értékrend. Ő keveset írt, de rengeteget olvasott, ismerte a könyvek és könyvtárak világát”*⁴¹⁰ – emlékezett mesterére Benedek másik híressé vált tanítványa, Sólyom László. Az emberi útmutatás tekintetében – barátját búcsúztatva – Mádl Ferenc egyértelműen fogalmazott: *„Ő volt [...] emberi, hivatásbeli, politikai és jogi-etikai értékek dolgában a mérték, szívesen vett tekintély”*.⁴¹¹ Már az egyetemen is, de később, onnét kikerülve is, hiszen „Franci” és „Feri” 2007-ig, Benedek haláláig összejártak.

Vajon mire épült ez a szoros és bizalmas kapcsolat? Egyrészt a gondolati, felfogásbeli hasonlóságokra, a szilárd erkölcsi értékrendre, a személyes és az európai kultúrába vetett hitre. Másrészt viszont e két, egyébként zárkózott ember barátságát indíttatásuk és pályafutásuk számos hasonlósága erősítette meg.⁴¹² Benedek ugyanis szintén falusi, mélyen vallásos, többgyerekes családból indult. Egyházi gimnáziumba járt, eredetileg papnak készült, és csak később váltott át a jogra. Kezdetől fogva érdeklődött a római jog és a civilizatika iránt, az európai integrációs törekvéseket pedig – Mádl egyik leveléből tudjuk – egy közös antik kulturális örökségre épülő projektnek tartotta.

A Benedekkel való kapcsolat Mádl Pécsről való elkerülésével valószínűleg megritkult, de nem szakadt meg.⁴¹³ Mádl így vélhe-

⁴¹⁰ *„Hagyni kell történni a sorsot”*. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 141.).

⁴¹¹ Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera Ad Astra 2022/1. 157-175.).

⁴¹² Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera Ad Astra 2022/1. 157-175.). Benedek és Mádl barátságának kezdetére részletesen: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai (In: Korsósnné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): Emlékkönyv Béli Gábor születésének 65. évfordulójára. Megjelenés alatt).

⁴¹³ Mádl Ferenc Budapestről is rendszeresen leutazott Némethy Dalmához Pécsre, így elméletileg – mivel Dalma rokonai a jogi kar közelében laktak – akár

tően arról is értesült, hogy a kifejezetten tehetséges pedagógusnak és kutatónak tartott Francit Kocsis dékán hozzá és Gál Gyulához hasonlóan megpróbálta nyomás alá helyezni, illetve a karról eltávolítani. Benedek helyzete csak '56 végén, Kocsis bukását követően rendeződött.⁴¹⁴ Néhány évvel később viszont megkezdhetette aspirantúráját az Akadémián, ahol a jogi aspiránsok ügyeinek intézése ebben az időben Mádl Ferenc jogi főelőadóhoz tartozott; Benedek is neki küldte meg az előrehaladásáról szóló beszámolókat. A két barát rendszeres kapcsolattartását tulajdonképpen innentől, az 1960-as évek elejétől lehet az iratanyag és a személyes visszaemlékezések segítségével dokumentálni.

Benedek, akit még a régi pécsi professzori gárda tanított, különösen fontosnak tartotta az egykori (pécsi és pozsonyi) hagyományok ápolását. Ebben egyik nagy támogatója a Budapestről Pécsre érkezett jogtörténész professzor, Csizmadia Andor lett. Mádl és Csizmadia nagy valószínűséggel Benedek közreműködésével ismerkedtek meg egymással – bár Csizmadia még a pesti kar oktatója volt, amikor Mádl oda átjelentkezett –, amely Mádl pécsi „rehabilitációja” egyik legfontosabb előfeltételének számított.⁴¹⁵ Benedek másik fontos célja a volt pécsi professzorok és özvegyeik támogatása, méltó körülmények közé juttatása lehetett. A Mádl akadémiai hagyatékában fennmaradt kérelmek (valamennyi pécsi vonatkozású ügy Mádlhoz került, és mindegyik pozitív elbírálásban részesült) alapján okkal feltételezhető, hogy az adatgyűjtő és kezdeményező minden esetben Benedek lehetett. Harmadrészt Benedek adott esetben tehetséges

Benedekkel is alkalma lett volna találkozni. Mádl egyik 1955-ös levelében említi is, hogy Benedek – „a jóbarátom” – feljött hozzá Budapestre, részt vett a tanulmányi versenyen, ahol Mádl megnyerte a fődíjat és utána együtt ünnepeltek (Mádl Ferenc levele 1955.04.23-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Mély, filozófikus beszélgetéseikre Mádl a kisregényében is utalt.

⁴¹⁴ Kocsis lemondására bővebben l.: Polyák Petra: „Nagy tüzet kiált a tűzoltó”. Az 1956-os forradalommal összefüggő hallgatói fegyelmi eljárások a pécsi jogi karon és a pedagógiai főiskolán (Per Aspera Ad Astra 2016/2. 12–13.).

⁴¹⁵ A jogtörténet iránt tudományos pályafutása során mindvégig fokozott érdeklődést mutató Mádl Ferenc és Csizmadia kapcsolata ezt követően gyorsan baráttá vált, Mádl az akadémiai időszakban folyamatosan levelezett „Bandi bátyámmal”, sőt egy könyvének kéziratát 1965-ben Csizmadia kérésére át is olvasta (előlektorálta). Mádl Ferenc levele Csizmadia Andornak, dátum nélkül (AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié).

pécsi hallgatók ügyében is közbenjárt Mádl Ferencnél – Sólyom László például Benedek ajánlásával kopogtatott be az 1960-as évek második felében az MTA Hivatalának ajtaján.⁴¹⁶ Fentiek alapján talán nem túlzás azt mondani, hogy Benedek és Mádl barátságának harmadik nagy témaköre maga a pécsi egyetem, az egykori alma mater volt, amelynek pozicionálásán Benedek csendben, minden külön tisztség nélkül, a szobája magányában évtizedeken át munkálkodott, és ebben Mádl Ferenc mindvégig gondolkodó- és segítőtársa maradt.

SZABAD IDŐ ÉS ÖNKÉPZÉS

Az 1950-es évek elején „[a] DISZ irányításával élénk politikai élet bontakozott ki a Karon [...] [a]z egyetemi ifjúság legjobbjai egyre inkább bekapcsolódtak a város és a megye politikai életébe”.⁴¹⁷ Mádl maga is tagja volt ennek a tömegszervezetnek, amelynek egyik jogelőd szervezetébe, a Diákszövetségbe – gimnáziumi diáktársai többségével együtt – már 1948 őszén belépett.⁴¹⁸ A kötelező munkában biztosan részt vett,⁴¹⁹ és könnyen elképzelhető, hogy az olyan jogi témájú ismeretterjesztő előadásokon, mint amilyeneket Gál Gyula tartott akkoriban városszerte,⁴²⁰ ő is jelen lehetett.⁴²¹ Szabad idejének jelentős részét azonban kezdettől fogva önképzéssel töltötte, és ennek szervezeti kereteit már elsőéves korától az ún. „kiscsoportban” találta meg.

⁴¹⁶ Sólyom László interjú 2021.

⁴¹⁷ Csizmadia 1980. 316., 317.

⁴¹⁸ Vö.: Mádl Ferenc egyetemi beiratkozási lapja (ELTE EL 7. ÁJK p. Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl). A Diákszövetség megalakulására l. például: Jubileumi Évkönyv 62.

⁴¹⁹ Csizmadia 1980. 316-317.

⁴²⁰ Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926-2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (megjelenés alatt a Jurában).

⁴²¹ Az egyetemi kulturális életre l.: Csizmadia 1980. 342-343.

A „KISC SOPORT”

„Létrehoztunk egy kört a jogi egyetemen kívül, ez volt a mi »magán-diákkotthonunk«, a legjobb hallgatók tartoztak közénk, akik valamenynyien jobboldali, polgári vagy paraszti származású fiúk voltak, és szemben álltak az adott rendszerrel. Ebben a körben éltünk szellemi és politikai életet – a leleplezésig.”⁴²² Mádl nyilvánosan mindössze egyszer beszélt erről az önképzőkörrel, akkor is csupán néhány hónappal a halála előtt. Egyik fiatalkori barátja, a későbbi MDF-es országgyűlési képviselő, Marx Gyula visszaemlékezése azonban már korábban, nyomtatásban is megjelent, és a Mádl halála óta eltelt időben – Mádl Ferenc fiának, Mádl Andrásnak köszönhetően – előkerültek a levéltárból az Államvédelmi Hatóság korabeli, Mádl Ferencre vonatkozó jelentései, valamint adatgyűjtései is.

A kör, amelyet Mádl magán-diákkotthonként említett, barátai viszont kiscsoportnak neveztek, elsődleges célja az volt, „hogy a szakmai tanulmányok mellett világnézeti továbbképzésünk is lehetővé váljon”.⁴²³ Bár valóban rendszeresen jártak misére és paphoz, a kiscsoport nemcsak a vallásról szólt. „A megszüntetett, derékba tört keresztény világszemléletű elit-képzést szerettük volna – lehetőleg önképzéssel – fenntartani, ill[etve] pótolni. Ennek a leggyakoribb módja az volt, hogy valaki közülünk felkészült egy témából, aztán társainak előadta. Olyasféle dolog volt ez, mintha a népfőiskolák módján vagy »szabadegyetemi módon« képzettük volna magunkat vagy egymást. Sokszor hívtunk egyházi előadókat is. [...] Az előadások igen széles spektrumban mozogtak: dogmatikai kérdésektől a keresztény szociális tanítás témájáig, a szentírás-magyarázatoktól a Summa Theologicáig...”⁴²⁴ A heti rendszerességű⁴²⁵ (titkos) önképzőköri tevékenység nem jelentette azt, hogy a résztvevők tanulmányi kötelezettségeiket elhanyagolták volna. Éppen ellenkezőleg: „[a] legjobbak között szerepeltünk

⁴²² „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29., 5.).

⁴²³ Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om (In: Béres Katalin (szerk.): „Sívó évek alján”. Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, ZMMI, 2006. 87., továbbiakban: Marx Gyula).

⁴²⁴ Marx Gyula 88.

⁴²⁵ Mádl Dalma és Mádl András szíves közlése.

valamennyien, mind a vizsgákon, mind a tanulmányi versenyeken, a diákegyesületek [...] kultúr-műsorain”.⁴²⁶ Mádl maga is kitűnő tanulmányi eredménnyel zárta mind a négy pécsi félévet, a második év elején pedig – az eredményeire is tekintettel – csoportfelelősnek nevezték ki. Pár hónappal később elindult a kari tanulmányi versenyen is, ahol első díjat nyert. Mindez alátámasztja Marx Gyula szavait: a kiscsoport valóban egy olyan közeget biztosított a benne résztvevők számára, amely plusz motivációt is adott a hétköznapi feladatok teljesítéséhez.

Az államvédelmi hatóságnál fennmaradt iratanyag szerint a pécsi kiscsoport eredetileg a Bulányi György által „létrehozott pécsi egyházi ifjúsági”⁴²⁷ szerveződésből⁴²⁸ nőtt ki.⁴²⁹ Ez teljesen hihető, ám a személyes ismeretség legalább ilyen fontos csoportképzőnek számított. Mádlék kiscsoportja egy kisebb baráti társaságra épült rá, „akikkel reggelenként ugyanabban a templomban találkoztunk”.⁴³⁰ Az orvosok mellett később „már jogászok is csatlakoztak hozzánk”.⁴³¹

⁴²⁶ Marx Gyula 91.

⁴²⁷ Az egyik jelentésben pécsi illegális „Klerikális Ifjúsági Mozgalom”-nak nevezik a kiscsoportot (Jelentés a pécsi illegális „Klerikális Ifjúsági Mozgalom” ügyében. 1952. 05. 14. ÁBTL-3.1.9. – V-141190/a. 6.).

⁴²⁸ A Bulányi által alapított Bokor közösség honlapja közérthetően felvázolja azt a történeti hátteret, amelyre válaszul az akkori fiatalság egy része önszerveződéssel válaszolt. „A magyarországi kisközösségi (bázisközösség) mozgalmak kialakulása a második világháborúhoz – pontosabban a szovjet hadsereg bevonulásához – köthető, amikor a katolikus egyház csupán a templomokban kapott életteret[...], az egyházi tevékenység pedig a szertartásokra korlátozódott[...]. A kisközösségi mozgalmak mindezt kritikusan szemlélték, tagjaik a keresztény hit és erkölcs szellemében következetesen éltek a templomok falain kívül is, találkozókat, lelkigyakorlatokat, táborokat szerveztek. Nemcsak szavakban, hanem tettekben is igyekeztek megvalósítani etikájukat. Személyes ismeretségen, barátságon alapuló, 5-15 fős közösségek hálózata alkotta a szervezeteket. A bázisközösségek önállóan működtek, laikusok és klerikusok egyaránt részt vettek a közösségek vezetésében, a tagok közötti egyenlőséget a struktúra megerősítette. Fontos közös jellemzőjük volt a nyitottság az ökumenikus kapcsolatok megvalósítására és a mozgalmak közötti átjárhatóságra is.” (<https://bokorportal.hu/tortenet.php>, 2022. 02. 19.)

⁴²⁹ ÁBTL-3.1.9. – V-141190/a. 2., 4., 6.

⁴³⁰ Marx Gyula 87.

⁴³¹ Marx Gyula 86–87.

A kiscsoport vezetését kezdetben Cserháti József,⁴³² majd 1952-től Jancsó Imre katolikus pap⁴³³ látta el, akit az illegalitásban Dési Jánosként ismertek.⁴³⁴

Működése során „[a] kiscsoport valóban kis csoport maradt”,⁴³⁵ létszáma 8-15 fő körül mozoghatott. Mádl csatlakozásának időpontja tekintetében a források eltérnek, 1951 mellett korábbi dátum is felmerült, vagyis az, hogy már Veszprémben is járt egy ilyen csoportba.⁴³⁶ Ez egyáltalán nem tűnik valószínűtlennek, ugyanis 1948-tól – mint láttuk – Mádl következetesen szembehelyezkedett a piarista gimnáziumot átvevő állami vezetés által képviselt értékrenddel. A mozgalomalapító Bulányi maga is piarista atya volt, könnyen elképzelhető, hogy hozzá közvetlenül is kapcsolatot találhattak a veszprémi diákok. Mádl ugyanis sem Veszprémben, sem Pécsen nem volt egyedül. A pécsi kiscsoportba a szintén Pécsen továbbtanuló Borián Árpád meghívására érkezett, éppen ezért az is feltehető, hogy már Veszprémben hasonló társaságba jártak. Ráadásul a család tulajdonában lévő iratok között fennmaradt egy feljegyzés, amelyben Jolsvai Hedvig egy 1951. nyári veszprémi közös

⁴³² Marx Gyula 88., 93–94. és Álnéven Krisztusért. Egy idős pap visszaemlékezései... (Keresztény Élet 1999.01.17.,7.). Cserháti József (1914–1994) későbbi pécsi püspök 1946–1952 között a pécsi szeminárium teológiatanára volt. 1952-ben a Győri Pápa- és Papnevelő Intézet előjárójává nevezték ki, a kiscsoport lelki vezetését ezért bízta rá Jancsó Imrére. Életrajzára l.: <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/4266-evfordulo-isten-nepenek-szolgalataban-dr-cserhati-jozsef-megyespuspok-portreja> (2022.04.15.).

⁴³³ Elmer István: Emberként az embertelenségben. Az auschwitzi haláltábor felszabadulásának 60. évfordulójára emlékezünk január 27-én, néhány héttel később pedig a kommunizmus áldozataira (Új Ember 2005.01.23.,8.).

⁴³⁴ Jancsó Imre (1919–2011) jezsuita szerzetesként kezdte a pályafutását, de később kilépett a rendből. Világi papként szolgált több helyen. 1951-től 1955-ös letartóztatásáig Pécsen tevékenykedett. Rövid életrajzát l.: „Csak azt tettem, ami a kötelességem volt” (Új Ember 2006.06.30.,4.). Pályafutásának jezsuita időszakára: Bikfalvi Géza: Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003 (Bp., METEM-HIHA, 2007. 103–104.). Halálára: Új Ember 2011.05.29. 15. Saját visszaemlékezései, amelyből az is kiderül, hogy hogyan lett Jancsó Imréről Dési János: Álnéven Krisztusért. Egy idős pap visszaemlékezései a „daliás időkre” (folytatásokban a Keresztény Élet 1998–1999. évfolyamában).

⁴³⁵ Marx Gyula 88.

⁴³⁶ Ez a veszprémi várhoz közeli Szent Margit-plébánián tartotta összejöveteleit (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/a. 1952.02.15-i feljegyzés, illetve Jelentés Jancsó Imre letartóztatott ügyében, 1956.02.27.).

lelkigyakorlatról tett említést,⁴³⁷ amelyen többek között a középiskolát éppen elvégzett Mádl Ferenc is részt vett.⁴³⁸ Végül pedig azt is érdemes mérlegelni, hogy Mádl tanulmányi eredményei 1948/1949-től robbanásszerű javulásnak indultak. Ezt részben megmagyarázza a korábban hiányolt közegbe történő visszatérés, ám ekkortól – az egyházi oktatás megszűnését követően – vágott bele az önképzésbe: történelmi, vallási, természettudományi és filozófiai témájú könyveket olvasott, ilyen jellegű írások, fordítások kerültek ki a keze alól. Mint fentebb láttuk, a pécsi kiscsoport tagjai is hasonló témákkal foglalkoztak.

Mindent egybevetve érdekesebb lenne úgy fogalmazni, hogy Mádl a középiskolai években már megismert közeget kereste Pécssett is, és azt jó barátja, Borián Árpád segítségével a nagyrészt pécsi orvostanhallgatókból álló társaságban találta meg. 1951 őszén tehát csak újra csatlakozott egy kisközösséghez, most éppen

⁴³⁷ A Mozaikokban pedig megemlíti, hogy egy Balaton-parti összejövetelen – valószínűleg az 1940-es évek második felében – találkozott Ikvay Lászlóval, a Katolikus Ifjűmunkások Országos Egyesülete (KIOE) lelki vezetőjével, akivel a katolikus munkásifjak evangelizációjáról beszélgetett. Az Ikvayval történt találkozás és a tőle kapott könyv (Maxence van der Meersch Emberhalászok c. munkája) nagy hatást gyakorolt az ifjú Mádlra, és valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy aktívan vegyen részt a különböző katolikus csoportok munkájában. Ikvayra és a KIOE-re l.: Pozsonyi István: Bulányi György és társai pere. Egy koncepció ügy és per története (Havi Magyar Fórum 1997/11. 12–21.), Hollai Ferenc: Hogyan működött a KIOE? (Katolikus Szemle 1989/4. 307–316.), Hollai Ferenc: Ki volt Ikvay László? (www.ppek.hu/konyvek/Hollai_Ferenc_Ki_volt_Ikvay_Laszlo_1.pdf, 2022. 08. 15.). Mádl szemszögéből nézve l. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták (In: Vigilia 2023/1. 18–25.).

⁴³⁸ Az 1952. 10. 07-én kelt feljegyzés (a család tulajdonában) a Jolsvai Hedvig-ügyhöz kapcsolódóan készült, Mádl Ferenc fénymásolatban kapta meg egy rendezvényen (Mádl András szíves közlése). Jolsvai Hedvig szintén Bulányi környezetéhez tartozott, 1952-ben az ún. első kisközösségi perben 7 éves börtönbüntetést kapott. L. még: Mezey András: Az első hazai bázisközösségek: a Bulányi-jelenség és a katolikus egyház az 50-es évek elején (In: Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában (Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 230–241.); Völgyesi Orsolya: Túlélés vagy megújulás? Himfy Ferenc káplán és a katolikus alsópapság szerveződése az 1940-es, 1950-es évek fordulóján (In: Századok 2015/6. 1445–1470.); Stefka István: A Bulányi-per titkai (Magyar Nemzet 2003. 02. 01., 33.).

Pécsett,⁴³⁹ és így válik érthetővé, hogy bár távozásakor már tudhatta, hogy őt is figyelik, Pestre kerülve első dolgai közé tartozott az egyik fővárosi kiscsoport felkeresése, amelyet a Pécsett megismert ciszterci szerzetes,⁴⁴⁰ Wöllner Frigyes vezetett.

A kiscsoport sejtyszerűen szerveződött, egyes tagok újabb és újabb csoportokat alapítottak, ezek között pedig gyakori volt a személyi átfedés. A pécsi időszakban Mádl csak egy ideig tartott az orvosokkal. *„Igen aktív tevékenységet fejtett ki a csoportban, a csoport-összejöveteleken mindig megjelent. Későbbiek folyamán barátjával [...] pedagógusokból egy külön csoportot alapított, ez a csoport is Jancsó irányítása alatt működött.”*⁴⁴¹ Erre még 1951 végén sor került, és Mádl egészen Pestre kerüléséig tagja maradt a pedagóguscsoportnak is, ám a vezetését *„a csoport megalakulása után 1 évre”*⁴⁴² a barátjának adta át, ő pedig visszatért az orvosok közé, Marx Gyula csoportjába.

A Marx-féle csoportban *„aktívan hozzászólt a[z] összejöveteleken, és előadásokat is tartott”*.⁴⁴³ Az egyik ilyen, többször is megemlített előadása a Rerum Novarumról szólt,⁴⁴⁴ és *„a keresztény egyház szociális tanításá[nak]”* lényegét elemezte. Ez azért érdekes, mert Mádl apja és János nagybátyja fiatalon egyaránt érdeklődött az egyháznak a modern világ elesettjeinek felkarolása érdekében végzett tevékenysége iránt. Ifj. Mádl Antalt különösen a parasztság, Mike Jánost pedig az iparosok helyzetének rendezése foglalkoztatta. Az előbbit ez az érdeklődése vezette a KALOT és a Hangya-szövetkezetek tanulmányozása felé,⁴⁴⁵ utóbbit pedig a katolikus legényegyleti mozga-

⁴³⁹ *„Mádl Ferencsel én 1951 őszén ismerkedtem meg Pécsen a lakásomon. Őt Borián Árpád mutatta be nekem, akik egymást régebb óta ismerik [...] Mádl Ferencet én vontam be a csoportmunkába [...]”* – állt Marx Gyula 1956. 03. 15-én kelt kihallgatási jegyzőkönyvében (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a. Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve).

⁴⁴⁰ Marx Gyula 94.

⁴⁴¹ Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁴² Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁴³ Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁴⁴ A tanulmány egyik példánya ma is Marx Gyula őrizetében található (Marx Gyula 88.).

⁴⁴⁵ Vö.: ifj. Mádl Antal emlékiratai.

lomba.⁴⁴⁶ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Mádl témaválasztása akár egy családból hozott kérdéskör továbbgondolására, újraértelmezésére utal. Ezenkívül – szintén 1951-ben – még tartott „egy előadást az 1950–51-es szentévről”,⁴⁴⁷ amely az adott év „katolikus munkásságát és az egyes zarándoklatok időpontját” tartalmazta.⁴⁴⁸ Részt vett továbbá a kiscsoport elvi szabályzatának összeállításában is, amely a katolikus ember kötelességeit, illetve a modern katolikus embereszmény leírását tartalmazta.⁴⁴⁹ Érdemes azt is megemlíteni, hogy egyetemistaként – nagy valószínűséggel a pesti évek alatt – írott regényében Mádl nagyrészt a kiscsoportban szerzett élményeit és akkori gondolatait szötte bele.⁴⁵⁰

A kiscsoportban azonban nemcsak elméleti kérdésekről esett szó, hanem napi politikáról is. Mádlnak már 1953 körül az volt a véleménye, hogy „a politikai változás előbb-utóbb be fog következni, mert [ezt – D. E.] a bel- és külpolitikai helyzet szükségessé teszi”.⁴⁵¹ Mádl, aki embertársait egész életében alapvetően jónak és önzetlennek vélelmezte,⁴⁵² csak nehezen szerzett jártasságot a konspirációban. Bár részleteket még a kollégiumi szobatársainak sem árult el, amit viszont elmondott, az már elegendőnek bizonyult egy róla szóló

⁴⁴⁶ Vö.: Mike Valéria 35–41., valamint Mike János az IPOK élén (In: Férfiszabók Közlönye 1944/5. 1.).

⁴⁴⁷ Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁴⁸ Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁴⁹ Wöllner Frigyes 1956.05.08-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL V 141190/1.).

⁴⁵⁰ [Mádl Ferenc]: *Állam és nemzet* (Kézirat, é. n., 162 oldal). Bár a címlap szerint egy franciából fordított regényt tartunk a kezünkben, a stílusjegyek alapján egyértelműen felismerhető, hogy a szerző Mádl Ferenc volt – aki ezt a szerzőséget végül a Mozaikokban fel is vállalta. A keletkezés időpontjának dátumozását segíti Mádl Ferenc Mádl Dalmához írt 1955.12.07-i levele (a család tulajdonában), amely szerint Mádl a Vigília egyik szerkesztőjével, Rónay Györggyel tárgyalt egy kisregénynek a folytatásokban való közléséről. Rónay azt kérte, hogy „legyen a téma annyira francia, hogy a Vigília egzisztenciáját ne veszélyeztesse”. A Mádl Ferenc iratai között megtalált kisregény valóban francia helyszínen és szereplőkkel játszódik.

⁴⁵¹ Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁵² Erről részletesen és példákkal alátámasztva: Gróh Gáspár interjú 2021.

– negatív – személyiségprofil összeállításához.⁴⁵³ Amikor pedig 1953 őszén Budapestre távozott, Kocsis dékán nem volt rest ezt az anyagot utána küldeni – hátha ezzel is tud néhány kellemetlen percet szerezni „*hálátlan*” diákjának.

A pécsi kiscsoport mindvégig a lebukás árnyékában működött. A tagok sokat, szinte mindent kockáztattak, hiszen az államvédelmi hatóság vadászott az egyházi mozgalmakra, és a titkos szervezetekben való részvétel legenyhébb büntetése az egyetemről kizárás vagy a munkahelyről elbocsátás lehetett – a másik oldalon pedig – a létfenntartás érdekében – az államvédelemmel való kényszerű együttműködés állt.

A pécsi kiscsoportra már 1951 elején felfigyelt az ÁVH,⁴⁵⁴ Mádl veszprémi tevékenységéről pedig 1952 őszén kezdtek el adatokat gyűjteni. 1953-ban – Sztálin halálát követően – azonban váratlanul megkezdődött az enyhülés, és – látszólag – elültek a nyomozati cselekmények. Egy évvel később azonban a megfigyelések újrakezdődtek, majd 1955-ben megindultak a letartóztatások, kihallgatások és bebörtönzések Mádl egykori pécsi kiscsoportos társai között. A kihallgatások során Mádlról annyi derült ki, hogy a pesti Wöllner-féle csoportot csak a diploma megszerzéséig – 1955 nyaráig – látogatta. Az államvédelmisek róla szóló utolsó információja az volt, hogy Mádl valószínűleg az újpesti bíróságon dolgozik. A valóságban viszont mire a nyomozás hozzá ért volna – 1956 tavaszán –, már átkerült az Akadémiára. Ekkor azonban – az SZKP XX. kongresszusával összefüggésben⁴⁵⁵ – mind a nyomozás, mind a már folyamatban lévő eljárások menetében változások történtek. Mádl pedig ekkorra már felkészült, és – mint Marx Gyula visszaemlékezéséből kiderül – egészen pontos, naprakész információkkal rendelkezett az ellene és barátai ellen folytatott adatgyűjtésekről és eljárásokról. Marx

⁴⁵³ „*Németországban rokonai vannak, akik a felszabadulás elől mentek ki[...] [E]gyik szobatársa szerint vallásos, a szobában nacionalista elveket hirdetett, a német és az angol fajt felsőbbrendűnek tartja*” (Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése).

⁴⁵⁴ Marx Gyula 89.

⁴⁵⁵ Elmer István: Emberként az embertelenségben. Az auschwitz haláltábor felszabadulásának 60. évfordulójára emlékezünk január 27-én, néhány héttel később pedig a kommunizmus áldozataira (Új Ember 2005.01.23., 8.) és Marx Gyula 104. és 110.

tárgyalására például – minő vakmerőség! – egy cigarettatárcában küldött be – az egyik bírósági alkalmazottal – üzenetet, amelyben az állt, hogy „*A tárgyalás napján szabadultok, várunk benneteket!*”⁴⁵⁶ Valóban így is történt, Marxékat ott helyben szabadlábba helyezték.

Rá nézve pedig csak egy 1966-os aktaborítóról⁴⁵⁷ értesülhetünk az ügy következményeiről, vagyis azok elmaradásáról: „*Sem adminisztratív, sem bírói felelősségrevonás elé nem került.*”⁴⁵⁸

Nehéz lenne megkerülni a kérdést, vajon hogyan és miért került el Mádl Ferenc a felelősségre vonást. A fellelt iratok alapján a hogyan mögött elsősorban adminisztratív okokat sejthetünk. A Mádlra vonatkozó információk, amelyeket egy darabig a veszprémi és baranyai hatóságoknál külön-külön gyűjtögettek, meglepően pontatlanok, hiányosak és inkoherezensek.⁴⁵⁹ A veszprémi rendőrfőkapitányságnál – tehát Mádl szűkebb pátriájában – például még 1960-ban is úgy tudták, hogy a „»Vörös« Mádl Ferenc Pécsen lakik, a Jogtudományegyetemen [sic!] tanársegéd”⁴⁶⁰ – amiből természetesen egy szó sem volt igaz! Mire pedig a különböző hatóságok információit egységes koncepció mentén egybegyűrték, 1956 elejére, Mádl már védett helyen, az Akadémia Hivatalában dolgozott, Szabó Imre és Eörsi Gyula mellett, akik, ha a neve valahol kedvezőtlen kontextusban felmerült volna, minden bizonnyal meg tudták védeni. Arra, hogy miért nem őt, hanem mondjuk a barátait, közülük például Marx Gyulát vitték el és „csukták le”, az iratok alapján szintén elfogadható magyarázatot lehet adni. Mádl családi háttere ekkoriban rendezettnek számított, az apja a gyerekek továbbtanulása érdekében

⁴⁵⁶ Marx Gyula 110.

⁴⁵⁷ Az operatív nyilvántartó kartont 1956.10.07-én nyitották, vélhetően azért, hogy Mádlt majd alkalmas időben megkeressék. Ez a terv a forradalom nyomán nyilvánvalóan késedelmet szenvedett. Az ÁBTL-től kapott anyagokból kitűnik, hogy a következő két évtizedben többen is gyűjtöttek róla anyagot, de annak nincs nyoma, hogy leültek volna vele beszélgetni. A dossziét 1987.09.14-én zárták le.

⁴⁵⁸ Operatív nyilvántartó karton (ÁBTL 2.2.1). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Marx Gyula 1956-os tárgyalására tanúként idézték be (Marx Gyula 108.), aminek levéltári nyomát mindeddig nem sikerült fellelni.

⁴⁵⁹ Hasonlóan pontatlan jelentésekről Antall József barátja, Tar Pál is beszámolt (Tar Pál: In memoriam Antall József – Tanú és szereplő, Bp., Kairosz, 2003. 52–56.).

⁴⁶⁰ Csillag József rendőr hadnagy 1960.08.16-i jelentése (ÁBTL 3.1.5. O -12464/2.).

igyekezett nem „exponálni” magát. Mádl Ferenc *„[k]özépparaszt családból származik, apjának 9 hold földje van, pártonkívüli és Népfront Bizottsági elnök, ezenkívül tanácsstag. Beadásban és adófizetésben előjár, politikailag tájékozódott, a rendszerhez való viszonya jó”*⁴⁶¹ – összegzi egy 1956 elején készült államvédelmi jelentés Mádl családi hátterét, amelyet olvasva elsősorban a fiú rendezett körülmények elleni lázadására, nem pedig tudatos és elszánt szembenállásra – mint amit a valóságban tanúsított – kellene gondolnunk. Vagyis Mádl kevésbé tűnhetett veszélyesnek, mint az egykor jómódú szülőktől származó Marx Gyula.⁴⁶² Mindez természetesen feltételezés, de a jelenleg rendelkezésre álló iratanyag alapján pusztán ennyire vállalkozhatunk.

BARÁTSÁGOK

A pécsi időszakra vonatkozó források alapján viszonylag jól feltérképezhető Mádl Ferenc baráti köre, amelyet az alábbiakban a következő csoportokra bontva vonunk vizsgálat alá: a) mentorok; b) jogi kari barátságok; c) egyéb barátságok.

Tekintettel arra, hogy Mádl pécsi tanári kapcsolatai fentebb már bemutatásra kerültek, az első kategóriában csupán egyetlen embert szükséges megemlíteni, ez pedig Benedek Ferenc. Ő egyszerre volt tanár, barát és Mádl bizalmasa, aki nemcsak az adott tantárgyhoz kapcsolódóan állt kedvelt diákja mellett, hanem minden fontosabb tudományos vagy hétköznapi kérdésben. Benedek ugyanolyan szoros kapcsolatot ápolt Mádl Ferencsel, mint később a pesti egyetem professzora, Nizsalovszky Endre. Erre tekintettel mindenképpen külön kategóriába szükséges sorolni.

A némiképpen töredékes forrásanyag alapján felrajzolhatónak tűnik Mádl jogászokkal kialakított kapcsolati hálója is. Közülük néhányan, így például Gál Gyula tanársegéd vagy Mádl két

⁴⁶¹ Jelentés a pécsi illegális „Klerikális Ifjúsági Mozgalom” ügyében. 1952.05.14. ÁBTL-3.1.9. – V-141190/a. 6.).

⁴⁶² Marx Gyula családi hátterére l.: Marx Gyula 85. és 92. Ráadásul Marx az 1940-es évek közepe óta kifejezetten érdeklődött a politikai pálya iránt (s emiatt az új hatalom fokozottan veszélyesnek tarthatta). Erre l. még: www.zaol.hu/hirek/2014/09/rendszervaltok-dr-marx-gyula-az-mdf-alapito-tagja (2022.12.31.).

évfolyamtársa, az eredetileg a bírói pályát választó Bencze József és az ügyvédként működő Szabó József élethossziglani barátságot kötött a későbbi köztársasági elnökkel. A már pécsi egyetemistaként is kivételes tehetséget felmutató⁴⁶³ Péteri Zoltánnal való ismeretsége szintén hallgató korára nyúlik vissza,⁴⁶⁴ de kapcsolatuk majd csak az Állam- és Jogtudományi Intézetben töltött évek alatt mélyült el igazán, ahol Péteri osztályvezetőként, Mádl pedig végül csoportvezetőként dolgozott.

A jogi karról hozott kapcsolat lehetett Benyovszky Imre, akivel együtt csatlakozott a kiscsoporthoz,⁴⁶⁵ de róla több információt az egykori résztvevőktől⁴⁶⁶ nem sikerült megtudni, a későbbi forrásokban a neve pedig nem kerül elő.⁴⁶⁷ Hasonló a helyzet a kollégiumi szobatársakkal, akik közül legalább egyet Mádl a bizalmába fogadott, azonban a szobatársak közül valaki – közvetlenül vagy közvetve – tovább is adta az információkat a kari vezetésnek. Itt tehát szintén az információhiány miatt nem lehetséges továbblépnünk.

A barátok harmadik csoportjába a nem jogi végzettségű, de Pécssett megismert személyek tartoznak.⁴⁶⁸ Mindenekelőtt az orvos végzettségű Pákozdi Lajos, aki a kiscsoportban ismerkedett meg Mádl Ferencsel. *„Az összejövetelek ismétlődtek, kapcsolatunk szorosabbá vált, barátok lettünk.”* – emlékezett Mádl 80. születésnapja alkalmából az évtizedek alatt szinte családtaggá váló Pákozdi.⁴⁶⁹

⁴⁶³ Vö.: Pécsi Tudományegyetem Jog- és Közigazgatástudományi Karának 1950. június 16-i ülésének jegyzőkönyve, 3. napirendi pont, továbbá Péteri Zoltán önéletrajza az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának 1969.02.21-i ülésének jegyzőkönyvében (mindkét anyag a Hungarica adatbázisában érhető el).

⁴⁶⁴ Péteri Zoltán: Mádl Ferencre emlékezve (In: Iustum, Aequum, Salutare 2011/4. 5-7.).

⁴⁶⁵ Marx Gyula 88.

⁴⁶⁶ Vö. például: Pákozdi Lajos interjú 2021.

⁴⁶⁷ Valószínűleg arról a Benyovszky Imréről van itt szó, akiről egy rövid portré 2000-ben jelent meg a Dunántúli Naplóban (Méhes Károly: *„Sokoldalúvá tett az élet”*. Dr. Benyovszky Imre portréja (DN 2000.04.18.,7.). A család egyébként a híres Benyovszky család egyik mellékága.

⁴⁶⁸ Tehát a már a veszprémi időszakban is bizalmas barátnak számító Borián Árpád itt nem kerül említésre, pedig csoportképző szerepe (Marx Gyula és Pákozdi Lajos is az ő baráti körébe tartozott) vitathatatlan.

⁴⁶⁹ FPEK 30. Pákozdi rövid életrajzát l.: www.stardust.hu/dohanyzas/oneletr.htm (2022.04.15.).

Ugyancsak jó kapcsolatot alakított ki Mádl Ferenc a szintén orvos végzettségű Marx Gyulával és feleségével, Baján Máriával – ők is a kiscsoport tagjai voltak. Nem sikerült közelebbi információt megtudni a pécsi Angyal Ferencről, aki egy darabig Mádl Ferenc pesti csoportjában is működött,⁴⁷⁰ illetve Furó Istvánról,⁴⁷¹ akivel Mádl a pécsi pedagógusi csoportot szervezte.

SZERELEM

Mádl Ferencet már gimnazistaként foglalkoztatta a párkeresés. Naplója tanúsága szerint a piarista gimnázium állami kézbe vétele az erkölcsök fellazulásával is járt, ami Mádlt – aki otthon a szüleitől azt hallhatta, hogy a házasság érzelmi közösség és közös célokkal járó életszövetség is egyúttal⁴⁷² – csak megerősítette abban, hogy megfontoltan fog eljárni ebben a kérdésben.⁴⁷³

Pécsre kerülve az első félév szinte teljes egészében a tanulással és beilleszkedéssel telt el. A második szemeszterre viszont – amikor már tisztába jött az egyetemi tanulmányok jelentette újfajta terheléssel – kialakult a baráti társasága, akikkel együtt jártak templomba, illetve szerveztek szabadidős és kulturális programokat. Jó időben az egyik kedvelt időtöltésük a strandolás volt, amihez a jogi kar közelében fekvő Balokány kiváló helyszínt szolgáltatott. Mádl – több visszaemlékezés szerint is⁴⁷⁴ – itt látta meg először Némethy Dalmát, valószínűleg 1953 tavaszán vagy kora nyarán.⁴⁷⁵

Dalma ugyanis szintén a jogi kar közelében lakott; a világháborús menekülés előtt a Búza tér egyik ma is álló sarokházában,

⁴⁷⁰ Javaslat Jancsó Imre Vencel ügyében felderített személyek előzetes letartóztatására, 1955.05.25. (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁷¹ Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.) és Marx Gyula 1956.03.20-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁷² Ifj. Mádl Antal 4.

⁴⁷³ Erről bővebben is írt a kisregényében, amelynek egyik női főszereplőjét – mint a Mozaikokban leírta – későbbi feleségéről, Némethy Dalmáról mintázta.

⁴⁷⁴ Mozaikok, FPEK 30., valamint Pákozdi Lajos interjú 2021.

⁴⁷⁵ Az írott források alapján a balokányi első találkozás 1952-re és 1953-ra is datálható lenne, de a körülményeket mérlegelve a kettő közül a későbbi dátum tűnik valószínűbbnek.

az 1950-es évek elején pedig – édesanyjával együtt – a Ditz-malomban. Az út a malomból⁴⁷⁶ a városba a korabeli társasági élet egyik központjának számító Balokány-strand⁴⁷⁷ mellett – vagy éppen rajta keresztül – vezetett, így akár azt is feltételezhetnénk, hogy látásból már korábban ismerték egymást. A szimpátia valószínűleg kezdettől fogva meglehetett, így Mádl megkezdhette az udvarlást, amit jelentősen megkönnyíthetett, hogy részben azonos templomba jártak,⁴⁷⁸ sőt az addigi életútjukban is voltak hasonlóságok.⁴⁷⁹ Dalma rokonsága a székesegyházban szerzett először tudomást a fiatalember létezéséről.⁴⁸⁰

A két fél szándékainak komolysága nem lehetett kétséges, azonban Mádlnak a döntés előtt meg kellett ismerkednie választottja családi hátterével. A fiatalembernek otthon az édesapja nyilvánvalóan ugyanazt a tanácsot adta tovább, amit annak idején ő is az apjától kapott: *„ha jól nőszölök [...] valamennyiönknek – tehát önekik is – jó lesz. Viszont ha rosszul – szegényen – nőszölök, kizárólag csak magamnak lesz rossz.”*⁴⁸¹ Hiába volt tehát ez a találkozás érzelmileg és a két személyiség szempontjából is egy szerencsés találkozás (mai szóval: jó „match”), Mádlnak látnia és mérlegelnie kellett a társadalmi helyzetet és a különbségeket is, mert ezek akkoriban különös súllyal estek latba.

⁴⁷⁶ A Ditz-malom *„[a] Lámpás-patak vizétől hajtott malom, majd gőzmalom volt”,* amely nevét egykori tulajdonosáról kapta (Pesti János (szerk.): Baranya megye földrajzi nevei I. Pécs, BML, 1982. 714., továbbiakban: Pesti 1982.). Postacíme Némethy Dalma ottlakásának időszakában Zsolnay, majd Beloiannis utca 60. volt (L. például: Dunántúl 1941. 02. 23., 10.), ez a cím szerepel Mádl Ferenc pesti egyetemi, illetve korai akadémiai anyagaiban is. A Zsolnay utca névváltozásaira l.: Pesti János: Pécs utcanevei (1554–2004) (Pécs, Kronosz, 2013. 142., 170.), illetve Pesti 1982. 743.

⁴⁷⁷ A Balokány a pécsiek számára jóval több egy strand nevével, inkább magát az úszásra, strandolásra is alkalmas ligetet jelentette Pécs keleti részén, a jogi kar épületétől néhány háztömb távolságra. A név maga a *„balkán, balkány köznével van rokonságban, és sásas rétet, állóvizet jelenthetett”* (Pesti 1982. 743.). A mocsár helyén már a 19. század első felében strandot alakítottak ki, de igazán ismertté a terület a 19. század második felében vált, amikor Engel Adolf (1820–1903) modern uszodát létesített itt.

⁴⁷⁸ Pákozdi Lajos interjú 2021.

⁴⁷⁹ Például a vallásos nevelés vagy a front elől való menekülés.

⁴⁸⁰ FPEK 36.

⁴⁸¹ Ifj. Mádl Antal 3.

Némethy Dalma egy elszegényedett középosztálybeli családból származott, szüleinek negyedik,⁴⁸² késői gyermekeként született 1932-ben. Ez egy tüke – többgenerációs pécsi – család volt, valószínűleg kismemesi hagyományokkal⁴⁸³ és némi szombathelyi rokonsággal. Alaphelyzetben tehát Dalma és Ferenc családja máshol helyezkedett el a társadalmi ranglétrán, ami a közös jövő szempontjából Mádl számára nem sok jóval kecsegtetett. Ennek az egykor jobb napokat megélt családnak ráadásul volt egy fájó vesztesége: az édesapa, aki mindkét világháborút megjárta, és vitézségéért számos kitüntetést kapott,⁴⁸⁴ az utolsó háborúban hadifogságba esett a keleti fronton. Vagyis életben volt, de a négy nőből álló család életében nem tudott részt venni. Ez a fiatalok találkozásának időpontjában két dolgot jelentett: Dalma családja megbélyegzettnek számított, hiszen az édesapa a „felszabadító” szovjet csapatok ellen harcolt, másrészt viszont a család elvesztette a legfontosabb támaszát, aki a ház körüli munkákba vagy a megmaradt kicsiny föld művelésébe is besegíthetett volna.

Ennek ismeretében pedig Mádl esélyei sokat javultak. Családja – ne feledjük, Ferenc minden iskolai iratán ott virított a „P” betű – közvélekedés szerint az új rendszer nyertesei közé tartozott, a két fiatal közös terveit így akár a „rég” és az „új” világ találkozásaként is fel lehetett fogni. Ezt a feltételezést támasztja alá a Gróh Gáspár által megőrzött – Mádl Dalmától hallott – történet is. *„Természetesen Dalma asszony mamája nem lelkesedett társadalmilag a »paraszt-fiúért«, de közben szimpatizált a leendő vejével. Tehát a személyében*

⁴⁸² Szinte minden Mádl Dalmáról szóló híradásban és tudósításban hibásan jelenik meg a testvérek száma, pedig Némethy Endrének (1895–1954) és feleségének, Papp Erzsébetnek (1895–1976) négy lánygyermeké született: Klára (1919–2017), Ágnes (1923–1998) és Judit (1923–1927), illetve Dalma (1932–2021). A harmadik gyermek, Judit azonban négyéves korában váratlanul elhunyt. Gyászjelentését l.: Dunántúl (1927.09.27., 8.), a többi adat Mádl András szíves közlése.

⁴⁸³ Némethy Lajos: Adatok a Némethy-család genealógiájához (Két közlemény, két címer-rajzzal) (In: Turul 1885. 25–29. és 66–73.) és Várady Ferenc (szerk.): Baranya multja és jelenje I–II. (Pécs, Telegdi, 1896–1897).

⁴⁸⁴ Egy 1916-ban hadnagyként a keleti fronton végrehajtott fegyvertényének leírását l.: Dunántúl 1939.06.18., 7. Az eset a Szeret partján történt Zadova falu (ma: Stara Zhadova, Ukrajna) mellett.

elfogadta, ami nyitottságra utal, és ami nem feltétlenül volt jellemző akkoriban... Végül is egy – ilyen vagy olyan háttérű – joghallgató nem árt egy családban, pláne, hogy jólnevelt, kulturált, tehát a maga személyében teljesen rendben van. Nyilván ott volt mögötte, hogy nem a mi osztályunk vagy rétegünk. Ez nyilván ott kellett, hogy legyen egy mamában, hogy egy magasabb státuszú férjet képzelt el a lányának. Azonban volt egy földjük [...], ami be is volt vetve, és le kellett volna aratni, de nem volt senki, aki megcsinálná. Az ifjú Feri éppen akkor ott volt náluk. Megkérdezte, hogy hol a kasza, és learatta nekik. Ez a későbbi anyósa számára egy frontáttörés volt, mert rájött, hogy ebben a világban bizony nemcsak az a fontos, hogy személyében feleljen meg a lánya majdani választottja, hanem létszükséglet, hogy legyen egy ilyen férfi a háznál.”⁴⁸⁵ A történetet maga Mádl is megörökítette, így a részleteket is ismerjük: az eset a Ditz-malom melletti, 3–400 négyszögöles árpaföldön történt,⁴⁸⁶ és Mádl „utólag[...] az élet törvénye szerint rendezett leánykérésnek” tekintette,⁴⁸⁷ ugyanis innentől kezdve ő is és Dalma rokonai is elfogadták, hogy a családhoz tartozik.

A Ditz-malomban tett látogatás legvalószínűbb időpontja 1954 nyara lehetett. Ekkor már közel egy éve Budapesten élt, ám onnét rendszeresen járt le Pécsre. Ezek voltak azok „a párnás vonaton” megtett utak, amelyekre Mádl Dalma utalt.⁴⁸⁸ Mádl Ferenc hasonlóan emlékezett: „[e]ttől kezdve hogy közelebb kerültem a Ditz-malombeliekhez, gyakran jártam le Pécsre, és a [...] csoporttal (Marx Gyula, Pákozdi Lajos, Borián Árpád) gyakran kaptam meghívást uzsonnás délutánra

⁴⁸⁵ Gróh Gáspár interjú 2021.

⁴⁸⁶ Kb. 1080–1400 m²-es területnek felel meg.

⁴⁸⁷ Mozaikok.

⁴⁸⁸ „Amikor apám már felkerült Budapestre, visszajárt udvarolni édesanyámnak. Szombat akkor még munkanap volt, ezért szombat késő délután, este felszállt a személyvonatra, s leutazott Pécsre. Ezeket a vonatokat hívták »párnás« vonatoknak, mert éjszaka mentek, és mivel legalább nyolcórás volt az út, mindenki aludt a vonaton” (Mádl Dalma és Mádl András szíves közlése). Mádl Ferenc egyik levelében a vonatút hosszáról így nyilatkozott: „Vegyes érzelmekkel ülök itt a tanszéken, minék utána $\frac{3}{4}$ 11-kor Pécsről elindultam (menetrend változás) és 7-kor (hálókocsi nélkül!) Pestre megérkeztem...” (Mádl Ferenc 1955.06.18-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Máskor egy 12 órás útról tett említést (Mádl Ferenc 1956.02.21-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

Dalmához és Nagyihoz. Jó baráti közösség volt [...], együtt tereltek bennünket a házasság útjára [...]”.⁴⁸⁹

Az eljegyzés valamikor 1954 második felében – 1955 tavaszán történhetett.⁴⁹⁰ Ezt követően Dalma belépett Mádl pesti kiscsoportjába, bár passzív maradt, az „*összejövetelekre sem járt el, csak akkor láttuk, mikor az ő lakásukon volt az összejövetel*”.⁴⁹¹ Dalma családi hátterének ismeretében Mádl Ferenc melletti kiállása különösen nagy bátorságra vall, ugyanis valamennyi róla szóló jelentésben szerepel, hogy „*apja a múltban horthysta alezredes volt*”⁴⁹² – ami nem sok jót ígért a jövőbeli elhelyezkedés szempontjából.⁴⁹³

Az apa árnyéka egyébként későbbi vejére is rávetült. Mádl Ferenc szakmai előmenetelét az első időkben (1955–1957 környéke) párválasztása komolyan veszélyeztette. 1955-ben az egyetemen való bennmaradásának megghiúsulása részben ennek volt köszönhető,⁴⁹⁴ és első munkahelyén, a bíróságon ugyancsak számontartották, hogy „*felesége atyja 1945 előtt katonatiszt volt*”.⁴⁹⁵

Kapcsolatuk elmélyülésének következő lépcsőfoka Dalma bándi látogatása volt. Erre 1955-ben került sor, közvetlenül azután, hogy „*hogy Feri befejezte az egyetemet*”.⁴⁹⁶ A kiváló emlékezőképességgel megáldott édesapa még évtizedek távlatából is pontosan emlékezett az eseményre, amelyet így idézett fel: „*A nyár folyamán jelei mutatkoztak annak, hogy Feri fiúnk is készül [...] búcsút venni a szülői háztól [...] Később,*

⁴⁸⁹ Mozaikok.

⁴⁹⁰ Legvalószínűbb az 1955.05.08-i időpont, amire Mádl Ferenc egyik levelében utalt is (Mádl Ferenc 1967.05.16-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁴⁹¹ Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁹² L. például: Javaslat Jancsó Imre Vencel ügyében felderített személyek előzetes letartóztatására, 1955.05.25. (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.), illetve Marx Gyula 1956.03.15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.). Ez utóbbi irat apja tekintetében részletes „*bűnlajstromot is tartalmaz[ott]*”.

⁴⁹³ Am az is igaz, hogy Dalma passzivitása minden jelentésben említésre került, és ezt a jelentéstevők láthatóan – enyhébb szankcióra téve javaslatot – értékelték is. Vö. például: Javaslat Jancsó Imre Vencel ügyében felderített személyek előzetes letartóztatására, 1955.05.25. (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁴⁹⁴ Részben pedig annak, hogy már akkor sem volt hajlandó belépni a Pártba. L. még: 653. lj.

⁴⁹⁵ Mádl Ferenc fogalmazó 1955.12.09-i jellemzése (BFL XXV.40. Bizalmas elnöki iratok 1955).

⁴⁹⁶ Ifj. Mádl Antal 84.

kb. a bándi búcsú táján⁴⁹⁷ Dalma jött is látogatni bennünket [...] [S]zeretettel fogadtuk, mint fiúnk szabad »választottját«, aki ellen a legkisebb szót nem emeltünk.⁴⁹⁸ A formális szülői hozzájárulást követően néhány héten belül, 1955 júliusában Pécssett került sor a polgári esküvőre.⁴⁹⁹

Az egyházi esküvőt csak ezután kezdték el szervezni, ám időközben megérkezett a hír, hogy Dalma édesapja a Szovjetunióban hadifogságban elhunyt.⁵⁰⁰ Miután 1950-ben 25 évre ítélték a „voronyezsi csatában való részvételéért”, még négy évet – összesen tehát közel kilenc évet – töltött fogságban különböző lágerekben. Valószínűleg a 182. fogolytáborban hunyt el 1954. 02. 06.-án. Ennek a híre lassan, 1955 őszén érkezett Magyarországra, ám hiteles információkat Dalma csak élete végén, 2021 tavaszán kapott,⁵⁰¹ amikor a magyar hadifogoly-adatbázis honlapja elindult, és az apa adatai oda feltöltésre kerültek.⁵⁰² A menyasszony édesapjának halálhíre

⁴⁹⁷ A bándi búcsú időpontja július 26., vö.: Bánd II. 210–214.

⁴⁹⁸ Ifj. Mádl Antal 84.

⁴⁹⁹ Mádl Ferenc 1955. 07. 27-én vette feleségül Némethy Dalma Erzsébetet, Némethy Endre és Papp Erzsébet lányát Pécssett (a polgári esküvőt Pécs-Gyárvárosban tartották (154/1955. házassági anyakönyvi kivonat, a család tulajdonában)), Mádl Ferenc tanúja a közös barát, Pákozdi Lajos volt (FPEK 30.).

⁵⁰⁰ Mádl Dalma, a legkisebb gyermek, a háború végén későbbi férjéhez hasonlóan megjárta Ausztriát, az édesapját ekkor, 1945 tavaszán hurcolták a horni (Alsó-Ausztria) hadifogolytáborba a szovjetek. Később vonattal, Magyarországon keresztül a Szovjetunióba szállították. Eközben sikerült a vonatból egy cetlilt kidobnia, amely végül eljutott a családhoz, „és abból megtudták, hogy nem várhatják többé” (Némethy Endre, Dalma nagy édesapja emlékére. 2021. 03. 27., 2.o. A család tulajdonában).

⁵⁰¹ A helyszínt és az időpontot, hogy az édesapja hol és mikor halt meg, már 2012-ben megismerte. A Beregszászra, a főiskola épületében elhelyezett Mádl-emlékmű avatására érkező Mádl Dalmának ugyanis Bacskai József ungvári főkonzul (2010–2015) összegyűjtötte és átadta az interneten akkor elérhető adatokat (Gróh Gáspár szíves közlése).

⁵⁰² L. például: www.origo.hu/itthon/20210225-a-magyar-nemzeti-leveltar-kozzetette-a-szovjetunioba-egykor-elhurcoltak-adatbazisat.html (2022. 04. 15.). A 182. hadifogoly-tábor alá több egység is tartozott. A nyilvántartás szerint Némethy Endre a sahti táborban hunyt el, amely az Azovi-tengerhez közel, Rosztov-na-Donu városa mellett található (pontos adatait l.: <https://hadisir.militaria.hu/szovjet-hadifogolytaborok>, 2022. 04. 15.). A tábort több forrás is a magasabb halálozási arányú táborok között tartotta számon (vö. például: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/itt_volt_a_vegallomas/pages/005_a_szovjetunio_belul.htm, 2022. 04. 15.; Csellem sikerült hamarabb hazatérnem – Erdődi András visszaemlékezése, <https://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f05.htm>, 2022. 04. 15.).

beárnyékolta az esküvőt,⁵⁰³ amelyet a tervezett pécsi helyszínen, a négytornyú templom helyett a veszprémi székesegyházban tartottak meg⁵⁰⁴ 1955. december 13-án „szerény körülmények között”.⁵⁰⁵ Mádl Ferenc és Dalma ide „néhány napi bándi látogatás után”⁵⁰⁶ közösen érkezett. A szertartást követően Dalma „odavitte a menyasszonyi csokrát a Szűzanya képe elé, s ott hagyta”, áldást kérve ezzel a házasságukra.⁵⁰⁷ Mádl Ferenc édesapja az esküvő alkalmából megáldotta a fiát: „[...] azt mondtam, hogy »A másét minden tekintetben, minden időben tarts[d] tiszteletben, a magadét meg ne engedd.« *S ezzel Ferenc fiúnk házaselete útjára indult*” – idézte fel emlékeit ifj. Mádl Antal,⁵⁰⁸ és közben – szülőként – arra is utalt, hogy a fiatalok családalapítása a nagycsalád oldalán fájó veszteséget jelentett: „*Eljött a karácsony, amit akkor már a két nagyfiú nélkül ünnepeltünk.*”⁵⁰⁹

Talán még azt is érdemes megemlíteni, hogy Ferenc és Dalma kapcsolata családon belül is etalonnak számított.⁵¹⁰ Bár Dalma legfontosabb célja mindvégig a férje segítése és támogatása volt, már fiatalon jelentős szerepet játszott a nagycsalád összetartásában, később pedig az unokák nevelésében. A magánélet mellett pedig – a háttérből, ám mindvégig aktívan – támogatta férje közéleti szerepvállalását is, amelynek mentén idősebb korában lassanként saját, tágabb környezetét, hazáját és nemzetét segítő és szolgáló karitatív munkája is kibontakozhatott.

⁵⁰³ „Az esküvőnk nem volt éppen látványos, gyász és hideg borította, és nyomor következett rá; adott viszont hihetetlen erőt...” – emlékezett vissza közös életük nehéz kezdetére több mint egy évtizeddel később Mádl Ferenc (Mádl Ferenc 1967. 03.12-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁵⁰⁴ Mozaikok, illetve Házassági családi lap (a család tulajdonában).

⁵⁰⁵ L.: https://kepmas.hu/hu/kihivasok-kozott-embernek-maradni-interju-madl-csaladdal?fbclid=IwAR2SKXhA5FLOZDUjLjDOxmzkzH8ZLhDS-2y7sIUE_C8ZnGfLWqpE3_yWLGdK (2022. 04. 15.).

⁵⁰⁶ Mozaikok.

⁵⁰⁷ FPEK 36.

⁵⁰⁸ Ifj. Mádl Antal 85.

⁵⁰⁹ Ifj. Mádl Antal 85.

⁵¹⁰ Erre l. például: Mádl Ferenc 1967.05.16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), illetve Mádl András is több példát említett arra nézve, hogy Mádl Ferenc anyósának kedvenc veje volt.

KÖZÖS IDŐTÖLTÉS

Végül a kiscsoportos élmények között kell említést tenni a közös programokról, amelyeken egy idő után a közeli barátok (Mádl Ferenc, Marx Gyula, Pákozdi Lajos és Borián Árpád) és azok barát-női is részt vettek. Ezek részben a vallásgyakorláshoz kapcsolódó tevékenységek voltak, mint például templomba járás (a résztvevők elsősorban a pécsi székesegyházat és a Piust említették, de felmerülhet még a Lyceum-templom is⁵¹¹) vagy különböző vallási témájú előadások tartása és hallgatása. Voltak azonban kulturális programok is, mint a Marx által említett mozi-, színház- és operalátogatás vagy az énekkari próbák,⁵¹² illetve szabadidős tevékenységek, amelyek közül Pákozdi a Ditz-malomhoz, a Balokányba, illetve a Tettyére tett közös kirándulásokat emelte ki.⁵¹³

A JOGI KAR TUDOMÁNYOS PÁLYÁZATA

Mádl Ferenc tudományos pályafutása a pécsi egyetemen kezdődött, ahogy ezt saját maga is megerősítette az ötvenes évek végén az Akadémia számára benyújtott aspiránsi pályázatában, ahol az 1952-ben készült dolgozatára legkorábbi tudományos munkájaként hivatkozott.⁵¹⁴

Az 1952/1953-as tanév első félévében Kocsis Mihály dékán által megfogalmazott pályázati felhívás szerint *„[a] pályatételek kitűzésének célja, hogy az ifjúság a tudományos elmélyedéshez, a szaktárgyak körében felmerülő kérdések elemző elgondolásához és megoldásához hozzászokjék, s a tudományos kutatás módszereivel megismerkedve*

⁵¹¹ Jancsó Imre legalábbis ezt említette visszaemlékezéseiben (Álnéven Krisztusért. Egy idős pap visszaemlékezései... (Keresztény Élet 1999. 01. 24., 7)).

⁵¹² Marx Gyula 88.

⁵¹³ Pákozdi Lajos interjú 2021.

⁵¹⁴ MTA Levéltára 699/429. csomó, Mádl Ferenc önálló aspirantúra iránti kérelme 2. sz. melléklet (Eddigi tudományos, ill. tudományos jellegű munkáim).

a tudomány irodalmi művelését megkedvelje".⁵¹⁵ A pályamunkák benyújtási határideje 1953. május 1-je volt, a maximális terjedelem egy nyomtatott ív. Bármely hallgató – az elsőévestől a végzősig – pályázhatott, ami látszólag egyenlő feltételeket teremtett, valójában azonban – a tudásbeli különbségek miatt – erős versenyhelyzetet indukált. A legmagasabb pályadíj 300 forint volt, ami – mint fentebb láthattuk – nagyjából Mádl egyhavi nettó ösztöndíjának felelt meg. A pályázatokat jeligével ellátva kellett beadni. A meghirdetett tizenhárom témakör tulajdonképpen valamennyi, a karon oktatott tantárgyat lefedte.⁵¹⁶

Mádl bőven a határidő lejárta előtt, 1953. március 23-án – „*A tudomány nyílt kérdése*” jelige alatt – leadta „*Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése*” című dolgozatát a dékánián.⁵¹⁷ Az államigazgatási témát feldolgozó, három részből álló, huszonegy oldalas munka bírálatára a dékán előbb Szamel Lajost és Halász Pált,⁵¹⁸ majd – döntését megváltoztatva – Szamel mellett Hilscher Rezsőt jelölte ki. Az opponensek egymás után kapták meg az anyagot, és két-két hét állt rendelkezésükre véleményük elkészítésére. A hét darab államigazgatási témakörben benyújtott dolgozat esetében a részletes bírálatot Hilscher professzor készítette el, amelyhez Szamel egy vastag piros ceruzával megjegyzéseket fűzött. Mádl dolgozatát mindkét bíráló a legmagasabb pályadíjjal javasolta elismerni.⁵¹⁹

⁵¹⁵ PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati szabályok. Pályamunkák c. mappa).

⁵¹⁶ Nemzetközi jog, magyar jogtörténet, mezőgazdasági jog, munkajog, államjog, államigazgatási jog, pénzügyi és költségvetési jog, állam- és jogelmélet, római jog, polgári jog, büntetőjog, büntető eljárásjog, statisztika (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. Pályamunkák c. mappa).

⁵¹⁷ PTE EL VIII.202.d. 414. d. (Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka). A dolgozat teljes szövegét l. a kiadás előtt álló Az ismeretlen Mádl Ferenc c. tanulmánykötetben.

⁵¹⁸ Halász Pál 1951-1963 között a PTE ÁJK Állam- és Jogelméleti Tanszékét vezette. Szamel Lajos 1950-1981 között a PTE ÁJK I. sz. Államigazgatási Jogi Tanszékének vezetője volt. Részletes életrajza megmaradt Mádl akadémiai iratai között is (AL II. osztály iratai 82. d., 2. d. „*TMB tájékoztató anyagai, 1963*”).

⁵¹⁹ Opponensi vélemény (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati szabályok. Pályamunkák c. mappa)).

Hilscher Rezső véleménye több szempontból is érdekes megá-
 lapításokat tartalmaz, ezért azzal részletesen kell foglalkoznunk.
 A professzor előbb összefoglalja a munka keletkezési hátterét,
 amikor azt mondja, hogy *„[a] dolgozatot magam is ismerem egy
 szakszemináriummi, illetve szakköri ülésről, ahol magam is hozzá-
 szóltam”*. Ez – a pályázat beadásának időpontjára és a fentebb
 már ismertetett tanrendre figyelemmel – az 1952-es tanév első
 félévében tartott valamelyik tanórán történhetett, ami arra utal,
 hogy Mádl már hosszabb ideje gondolkodott a témán, és csak
 később, a félév végén megjelenő pályázati felhívás ismeretében
 döntötte el, hogy ezt a szemináriumra készített anyagot kibővíti
 és továbbgondolja.

Hilscher summás véleménye, hogy *„ez az a dolgozat, amelyről
 határozottan elmondható, hogy jogászai munka, hiányai, tévedései
 és túlzásai mellett is”*.⁵²⁰ A professzor álláspontját stilisztikai és
 tartalmi elemekkel egyaránt alátámasztotta. Az előbbi körhöz
 kapcsolódóan említette meg, hogy *„[a] szerző igen érdekes, vitázó
 módszerrel foglalkozik a témájával, és nagyon ötletes a kérdésnek
 egész beállítása”*. A tartalmi erények között sorolta fel, hogy *„tör-
 ténelmi áttekintést ad, s foglalkozik az egyes burzsoá államokban
 alkalmazott megoldásokkal”*. Vagyis Hilscher szerint az ifjú Mádl
 pécsi dolgozatában már felsejlettek a történelmi megközelítés és a
 jogösszehasonlító módszer csírái, amelyeket egyébként egy évti-
 zeddzel később, Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitáján az
 egyik akkori opponense, Világhy Miklós ugyancsak a szerző leg-
 fontosabb munkamódszereiként említett meg.⁵²¹ Végül Hilscher,
 a régi vágású jogászprofesszor – óvatosan, marxista köntösbe cso-
 magolva – még azt is a szerző érdemei közé sorolta, hogy *„megállá-
 pítja, hogy a népuralom legfelsőbb foka [...] megkívánja, hogy minden
 tettért, amely az egyénnek az alkotmányban biztosított jogait sérti,
 jogorvoslat terjeszthető elő, illetve anyagi kár esetén kártalanítás*

⁵²⁰ Opponensi vélemény (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati sza-
 bályok. Pályamunkák c. mappa)).

⁵²¹ Vö.: Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitájáról
 (1964.02.05.) (AL 429. d. 699/429. dosszié).

jár”.⁵²² A klasszikus jogi érveléshez és logikai levezetéshez való ragaszkodás tehát – amely szintén végigkísérte Mádl Ferenc egész tudományos pályafutását – ugyancsak a pécsi évekhez vezethető vissza!

Hilscher opponensi véleménye nemcsak a diák, hanem a professzor gondolkodásmódjáról is sokat elárul. Mádl dolgozatából a szerző fiatalsága ellenére is egy érett, megfontolt személyiség rajzolódik ki, viszont rövid elemzésében Hilscher – Mádl későbbi munkáinak fényében – meglepően pontosan vázolta fel a későbbi tudós legfontosabb jellemvonásait. A dolgozat alapján Hilscher professzor – és ez az ő tanári képességeit is jelzi! – nagy magabiztossággal jelentette ki, hogy *„[a] dolgozat szerzője igen komoly fejlődési lehetőségek elé néz, s ha komolyan folytatja tanulmányait, sokat lehet tőle várnunk. A dolgozatot valamennyi pályamunka között [...] a legkiemelkedőbbnek tartom.*”⁵²³

Ehhez érdemes hozzátenni, hogy a pályázatra összesen negyvenkét dolgozat érkezett, amelynek végül több mint a kétharmadát (harmincegy munkát) részesítettek valamilyen jutalomban. Mádl teljesítményének értékét jól mutatja, hogy bár a díjazottak egyharmada az évfolyamtársa volt, a legmagasabb összegű díjazást rajta kívül csak harmad- és negyedéveseknek⁵²⁴ sikerült megkapniuk.

⁵²² Opponensi vélemény (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati szabályok. Pályamunkák c. mappa)).

⁵²³ Opponensi vélemény (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati szabályok. Pályamunkák c. mappa)).

⁵²⁴ Érdemes itt megemlíteni, hogy az egyik 300 forintos díjban részesülő IV. éves hallgató az akkor már Szamel Lajos demonstrátoraként dolgozó Ádám Antal (1930–2020), a későbbi alkotmánybíró volt. Objektív igazság jelisével benyújtott dolgozata Az igazságszolgáltatásunk fejlődése a felszabadulástól napjainkig címet viselte. PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályamunkák c. mappa). Ádám Antalról bővebben: Sereg András: Alkotmánybírák talár nélkül (Bp., KJK-Kerszöv, 2005. 9–17.), illetve Dezső Krisztina – Gergely Zsuzsanna: Riport Ádám Antal professzorral (Per Aspera Ad Astra 2016/1. 122–131.).

A pécsi jogi kari tanulmányi verseny eredményei 1953				
A díjazott pályázók megoszlása évfolyam szerint		A díjak megoszlása évfolyam szerint		
		díj összege	összesen	ebből:
elsőéves	6	ötven Ft	1	II. évf.: 1
másodéves	11	száz Ft	9	évf.: 4 évf.: 5 évf.: 0 évf.: 0
harmadéves	11	százötven Ft	7	évf.: 1 évf.: 1 évf.: 5 évf.: 0
negyedéves	5	kétszáz Ft	8	évf.: 1 évf.: 3 évf.: 2 évf.: 2
ötödéves	0	háromszáz Ft	8	évf.: 0 évf.: 1 évf.: 4 évf.: 3
Összesen ⁵²⁵	33	Összesen	33	

Forrás: PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályamunkák c. mappa, Hirdetmény 1953.06.22.), a szerző saját táblázata

AZ ÁTHELYEZÉSI KÉRELEM

Azt várhatnánk, hogy a kari pályázaton elért kimagasló eredmény kedvező hatással volt Mádl további tanulmányaira. Ez részben valóban így is történt, mint azt Kocsis dékán a Mádl Ferenc átjelentkezési kérelmét az oktatási miniszterhez felterjesztő kísérőlevelében

⁵²⁵ Két dolgozatot két-két diák közösen nyújtott be, tehát a pályázat eredményeként 31 díjazott dolgozatról és 33 díjazott szerzőről kell beszélnünk.

meg is említette. „*Tanulócsoport vezetését biztuk rá...*” – írta a dékán, amivel egy korábban, az 1952/1953-as év első szemeszterében történt döntésére utalt.⁵²⁶ A csoportvezetést azonban – még ugyanabban a szemeszterben – „*meg kellett tőle vonnunk*”. Erre nagyjából két hónap után – tehát 1952. október végén – november elején került sor. „*[R]ossz munkája, a hallgatókkal való nemtörődömsége, a hiányzások rossz vezetése és a politikus kiállás hiánya miatt*”⁵²⁷ váltották le – indokolta az egy évvel később készült személyzeti jellemzés.

Ezek az események még a pályamunka beadását megelőzően játszódtak le. Utána a feszültség átmenetileg enyhült – főleg miután Mádl pályázata első díjat nyert –, majd Mádl áthelyezési kérelme kapcsán újra fellángolt. A minisztériummal kapcsolatos levelezésben Kocsis le is írta, hogy mi vezetett a szakításhoz, de a konkrét ok csak Mádl közel fél évszázaddal későbbi interjújának egyik mondatából vált megismerhetővé.

A konfliktus alapja, hogy Kocsis dékán, a vonalas pártkatona a földműves családból származó, kitűnően tanuló Mádlt – akit a középiskolából is kiváló jellemzéssel bocsátottak el a távoli egyetemvárosba – megpróbálta politikai munkára beszervezni.⁵²⁸ A már fiatalon is világos értékrenddel bíró, vallásos hallgató azonban a többszöri próbálkozásnak is ellenállt, amit Kocsis nemcsak visszautasításnak, hanem személyes sértésnek vett, és ennek az oktatási miniszterhez írt jelentésében is hangot adott. Mádl „*[m]akacssága, sok tekintetben nyakassága a közvetlenebb megközelítést és a nevelő-szerű foglalkozást következetesen elhárítja magától*”.⁵²⁹ Csak Kocsis értékelésének fényében válik egyértelművé a Mádlban mély nyomot hagyó mondat valódi értelme: „*fiam, te osztályáruló vagy!*”⁵³⁰

⁵²⁶ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M34/1953. (Kocsis Mihály dékán kísérlőlevele Mádl Ferenc III. éves joghallgató panaszához. Pécs, 1953. augusztus 28.).

⁵²⁷ Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése.

⁵²⁸ Arról, hogy politikai munka alatt pontosan mit várt volna el a dékán a diáktól, egyik fél sem nyilatkozott, ám a pécsi jogi karról az ELTE-re küldött anyagban található jellemzés – többek között, de talán legnyomtékosabban – „*a politikus kiállás hiányát*” róttá fel Mádlnak (Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése).

⁵²⁹ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M34/1953. (Kocsis Mihály dékán kísérlőlevele Mádl Ferenc III. éves joghallgató panaszához. Pécs, 1953. augusztus 28.).

⁵³⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

A forrásokból ugyanakkor nemcsak a szakítás véglegessége, hanem a két fél egymáshoz való ambivalens viszonya is kirajzolódik. A tehetséges egyetemi hallgató nyilvánvalóan nem volt ellenfele a párttámogatással rendelkező egyetemi felsővezetőnek. Kocsis dékán jelentéséből pedig összességében inkább csalódottság, mint ellenségesség olvasható ki,⁵³¹ az azonban így is egyértelmű, hogy ha Mádl váratlanul nem kap segítséget a tudományos és párttámogatással egyaránt rendelkező pesti jogi kari dékántól, Világhy Miklóstól, akkor Pécssett kell maradnia, ahol tanulmányai tehetsége és eredményei ellenére is megnehezültek, illetve ellehetetlenültek volna. Vagyis az előző őszi összecsapást követően Mádl jól mérte fel, hogy el kell Pécsről jönnie, és ezt a döntést – amint ez később is jellemző volt rá – alaposan elő is készítette. Budapest elsősorban Bándtól való távolsága, valamint két testvérének jelenléte (a közös albérlet lehetősége) miatt is logikus választásnak tűnt. A tanév végén⁵³² *„[f]eljöttem Pestre, és megkerestem a dékánt. Elmondtam neki őszintén és naivan,⁵³³ hogy mindenképpen jogász szeretnék lenni, de amit Pécssett*

⁵³¹ Miután azonban egyértelmű lett, hogy a „gyenge” diák csatát nyert az „erős” dékánnal szemben, és Budapestre kerül, Kocsis dékán hangnemet váltott, és nyíltan ellenségessé vált. A Pécsről Pestre küldött személyi anyagban található jellemzés, amely az ellentét kiéleződését tanúsítja, már az egyetemváltásról szóló döntés megismerését követően készült. Szerzője formailag a Tanulmányi Osztály káderese volt, ilyen anyag azonban nem készülhetett volna el a dékán jóváhagyása nélkül. A rövid, féloldalas jellemzés végkicsengése megelőlegezi Mádl következő évtizedeit, egyúttal pedig a pályafutását egyébként büntetőbíróként kezdő Kocsis Mihály jó emberismeretét is bizonyítja: elmélyült szakmaiság és a fennálló politikai rendszerrel szembeni passzív rezisztencia (Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése).

⁵³² Mádl és Világhy első találkozása néhány hét pontossággal datálható. A visszaemlékezések szerint Mádl *„a nyári szünetben érkezett”,* és a dékánnal találkozott. Világhy a kari tanácsí jegyzőkönyv alapján 1953. augusztus 1-jén lépett hivatalba dékánként (Jegyzőkönyv a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. augusztus 29-én tartott üléséről (Hungaricana), 1. o.). Augusztus 20. után viszont Mádl már Pécssett intézkedett az átiratkozásról. Ennek alapján a találkozás dátumaként a legvalószínűbbnek az augusztus első fele tűnik.

⁵³³ Az *„őszintén és naivan”* fordulat szó szerint értendő. A történet szerint a fiatal diák az ELTE jogi karának Egyetem téri épületébe lépve elbizonytalanodva nézett körül. Nyári szünet volt, és a kihalt épületben egy középkorú férfi szólította meg, aki nem mutatkozott be, és akinek Mádl részletesen elmesélte, hogy milyen a helyzet a pécsi jogi karon, erős a párt befolyása, a tanárok egy részének a tudása hiányos... Világhy Miklós – mert Mádl legelőször éppen a dékánnal

az új tanárok nagy részétől kaptam, az minden csak nem tudomány [...] [Világhy – D. E.] végighallgatott, és azt mondta, jöjjenek. Elöttem hívta fel a minisztériumot, hogy küldjék át a papírjaimat⁵³⁴ – emlékezett vissza később Mádl Ferenc.

Az iratokból azonban nemcsak a diák alaposan megtervezett lépései tűnnek ki, hanem fejlett diplomáciai érzéke is. Mádl ugyanis a kérelmét a tőle már megszokott logikus érveléssel terjesztette elő, és elsősorban családja nehéz anyagi helyzetére, valamint a kiváló tanulmányi eredményére utaló ösztöndíjproblémára⁵³⁵ hivatkozott. Kocsis a jelentésben el is ismerte, hogy Mádl „indokaiban van bizonyos szociális nyomaték”.⁵³⁶ Az ösztöndíjprobléma magyarázata során pedig nem tudta elkerülni a konfliktus teljes feltárását, ami kétségtelenül gyengítette érvelése erejét.

Kocsis dékán első fokon nem engedélyezte az egyetemváltást Mádl számára. Elsősorban az erőfölényének jelzésére szolgáló – vagyis szubjektív alapokon nyugvó – döntését azonban – élve az

találkozott, akinek az irodája már ekkor is a bejáráthoz közel feküdt – emberi nagyságát mutatja, hogy habozás nélkül az ismeretlen, akkoriban furcsának és veszélyesnek tűnő dolgokat beszélő diák mellé állt (Király Miklós szíves közlése). Ehhez még hozzá lehetne tenni azt – a két dékán személyes kapcsolatát is sejtető – mondatot, amit Bruhács János Pécssett Benedek Ferencről hallott: „*Hogyha Kocsis Mihálynak nem kell, akkor nekem kell.*” – summázta Világhy a meglepett diák előtt döntése hátterét (Bruhács János interjú 2021) Világhy Miklós emberi és szakmai portréjára 1.: Vékás Lajos: Világhy Miklós (1916–1980) (In: Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., HVG-ORAC, 2019. 113–132.)).

⁵³⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

⁵³⁵ Az ösztöndíj kérdése mind a dékán, mind a diák olvasatában központi problémaként jelentkezett. Kocsis el is ismerte, hogy része volt abban, hogy Mádl nem kapta meg a legmagasabb ösztöndíjat. „*Mádl-val nem voltunk megelégedve*” – írta, saját maga cáfolva meg korábbi mondatait, miszerint Mádlnak nem voltak objektív indokai az egyetemváltásra. Mádl ugyanis kérelmében világosan levezette, hogy nemcsak a pécsi ösztöndíjról, hanem a lakhatási és utazási költségek racionalizálásáról is szó volt, amely így együttesen már jelentős összegnek számíthatott. Bár a vita a pécsi ösztöndíj mértékéről bontakozott ki, az csak később, Mádl pesti látogatását követően derült ki, hogy az ELTE jogi kara jelentősen magasabb ösztöndíjat tud biztosítani a hátrányos helyzetű diák számára. Vagyis – Kocsis dékán álláspontjával szemben – Mádl valamennyi érve objektív alapokon állt, és anyagi helyzete jelentős javulásának ígéretével kecsegtetett.

⁵³⁶ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855–M34/1953. (Kocsis Mihály dékán kísérelőlevele Mádl Ferenc III. éves joghallgató panaszához. Pécs, 1953. augusztus 28.).

1951-es tanulmányi szabályzatban számára biztosított lehetőséggel⁵³⁷ – azzal indokolta meg, hogy „csak akkor járuljak hozzá eltávozásához, ha helyette a budapesti Jogi Karról egyidejűleg egy másik hallgató cserébe hozzánk jön”.⁵³⁸ Ez ügyes húzás volt, néhány évvel később, egy másik alkalommal sikerrel is alkalmazta.⁵³⁹

Mádl esetében azonban – aki érezte, hogy a pesti karra való átvétel számára az utolsó szalmaszál – Kocsis nyilvánvalóan nem számolt a tehetséges diák elszántságával, amellyel az elsőfokú döntést annak (szóbeli) közlését követően azonnal – ott, helyben – megtámadta. Mádlt elsősorban nem a dékán által kifogásolt „makacsság”, hanem inkább a helyzetfelismerés, valamint a jogérzéke hajtotta, amelyet már díjnyertes pályaművében – amelyben az egyént ért jogsérelem esetére teljes körű jogorvoslati jog biztosításáról értekezett – is megcsillogtatott.⁵⁴⁰

A dékán felterjesztését – Világhy Miklós előzetes közbenjárásának köszönhetően – másodfokon két nap alatt elbírálták. „Mádl Ferenc III. éves joghallgató [...] [k]érését megvizsgáltam, és méltányosnak találtam, ezért [...] átiratkozását engedélyezem” – írta meg Pécsre az Oktatási Minisztérium osztályvezetője, aki az ELTE-vel már egy nappal korábban ismertette a döntést.⁵⁴¹ A minisztériumi határozatnak megfelelően a személyi iratanyagát Pécsről Budapestre küldték, Mádl pedig beiratkozhatott az ELTE-re. Végül az egész eljárás tíz

⁵³⁷ Polyák Petra: Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956) (Doktori értekezés, Pécs, 2020. 153.).

⁵³⁸ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855–M34/1953. (Mádl Ferenc III. éves joghallgató panasza a Pécsi Karról való el nem engedése miatt. Pécs, 1953. augusztus 28.).

⁵³⁹ Az eset leírását l.: Polyák Petra: Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956) (Doktori értekezés, Pécs, 2020. 154.).

⁵⁴⁰ PTE EL VIII.202.d. 414. d. (Mádl Ferenc Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka, Pécs, 1953, kézirat, 5. o.).

⁵⁴¹ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855–M34/1953. (Az Oktatási Minisztérium válasza Mádl Ferenc III. éves joghallgató panaszára a Pécsi Karról való el nem engedése miatt. Pécs, 1953. szeptember 1.).

nap alatt lezárult.⁵⁴² Világhy ráadásul arról is gondoskodott, hogy Mádl megkaphassa⁵⁴³ „a legmagasabb ösztöndíjat”.⁵⁴⁴

Mádl számára így nemcsak egy új tudományos szentély kapui tárultak fel, de anyagilag is jobb helyzetbe került, és most már – „[a]nnak ellenére, hogy itt is uralkodó volt a pártállami retorika”⁵⁴⁵ – direkt politikai ráhatásoktól mentesen, „komoly professzor[ok]”⁵⁴⁶ keze alatt folytathatta tanulmányait.

⁵⁴² Kocsis Mihály 1953.08.28-án továbbította Mádl kérelmét az Oktatási Minisztériumba. Világhy Miklós pedig 1953.09.08-án tájékoztatta dékán kollégáját, hogy Mádl beiratkozása Pesten megtörtént, az iratanyagot pedig megkapták (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-7-M/1953. Mádl Ferenc átiratkozása).

⁵⁴³ Ez valószínűleg megegyezett az előzetes szóbeli tájékoztatás alapján jelzett 420 forinttal. MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M34/1953. (Mádl Ferenc III. éves joghallgató panasz a Pécsi Karról való el nem engedése miatt. Pécs, 1953. augusztus 28.).

⁵⁴⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10.,25.).

⁵⁴⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10.,25.).

⁵⁴⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). A beszélgetésben Mádl Marton Gézát és legfontosabb mestert, Nizsalovszky Endrét említette, de a tudományos pályája megkezdésében komoly szerepet játszó Világhy Miklós, Eörsi Gyula és Szabó Imre, valamint a katedrójától Mádl érkezésekor már megfosztott Szász István ugyancsak a pesti jogi karhoz kötődött.

A FŐVÁROSBAN

A BUDAPESTI EGYETEM JOGI KARÁN

Bár Pécssett az egyetem hat évszázados hagyományokkal büszkélkedhetett, a valóságban mégis csak néhány évtizedes múltra tekintett vissza. Ezzel szemben a politikai változások folyamányaként 1950-ben⁵⁴⁷ Eötvös Loránd Tudományegyetemre átnevezett Pázmány Péter Tudományegyetem mögött több mint háromszáz éves jogfolytonos működés állt, és így valóban a legrégebbi magyar egyetemnek számított mind az egykori, mind az 1920 utáni országterületen. Az ELTE méreténél és régiségénél fogva is ellenállóbbnak tűnt a szovjet megszállás következtében elkerülhetetlen változásokkal szemben, mint a kisebb vidéki felsőoktatási intézmények. Ez – bár a tanárcserék, néha rapid módon, itt is megtörténtek – részben igaz is volt, de viszonylag védett helyzetét a pesti egyetem elsősorban nem a hagyományainak, hanem a szintén a fővárosban működő Magyar Tudományos Akadémiának köszönhette, amellyel a megelőző közel másfél évszázad során számos területen szoros együttműködést alakított ki. Az ELTE tudományos gárdája nélkül – legalábbis a társadalomtudományi területen – az MTA működésékeptelenné vált volna, ezért a tisztogatások végrehajtása során a tudományos szempontokra is figyelemmel kellett eljárni.

A jogtudományok esetében első kézből, Szabó Imre életút-interjújából tudható, hogy hogyan cserélték le – rövid időn belül – a politikai szempontból veszélyesnek ítélt professzorokat megbízhatónak tartott gyakorlati szakemberekre. Így történt, hogy például a nemzetközileg is számontartott Moór Gyula, Baranyai Jusztin, Gajzágó László, Szász István katedrájára az oktatási miniszter új embereket keresett. *„Ezek az újak rendszerint a minisztériumok kodifikációs osztályainak a vezetőiből kerültek ki. [...] Weltner Andor, Világhy Miklós, Eörsi Gyula, Beér János és*

⁵⁴⁷ L.: A Budapesti Tudományegyetem elnevezéséről szóló 1950. évi 35. törvényerejű rendelet. Az ELTE névváltozásaira l. még: Papp József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen* (Budapest, ELTE 1982. 9–13.).

jómagam is ebből a sorból kerültünk olyan helyekre, amelyek megürültek, mert felmondtak az illető tanároknak” – ismerte be némiképp váratlanul az 1980-as évek végén a már nyugdíjas Szabó Imre.⁵⁴⁸ Ám az oktatástól eltiltottak – illetve később az elhajlók – egy része⁵⁴⁹ előbb vagy utóbb kutatóként megjelent vagy újra megjelenhetett az Akadémián, és bekapcsolódhatott szűkebb szakterülete művelésébe. Egyszóval a jogtudományok művelése a fővárosban már 1945 előtt is két lábon állt, és ez – a szabályok és a keretek megtartása mellett – nagyobb stabilitást, kiszámíthatóságot jelentett a szakma műveléséhez. Ahogy a profeszszorok, úgy a hallgatók – köztük Mádl – számára ez a légkör egyértelműen nagyobb szabadságot és több lehetőséget biztosított, mint a pécsi jogi kar, ahol hosszú éveken át egyetlen, a tudományos életbe kevésbé beágyazott helyi potentát, Kocsis dékán kezében volt a gyeplő.

Budapest nemcsak tanulmányi téren, hanem általában véve is több lehetőséget kínált egy fiatalember számára, mint az egyébként régi városi hagyományokra visszatekintő dél-dunántúli regionális centrum. Bár Pécs valódi egyetemvárosnak számított – ami azt jelentette, hogy a városi lét és rang központi intézménye rendszerváltozásokon átívelően az egyetem volt –, azonban Budapest, az ország legnagyobb és rangban legelső városa – a főváros – tudományos műhelyeinek méretével és kapcsolati hálójával nem versenyezhetett. Ide még a szovjet megszállás időszakában is folyamatosan érkeztek külföldi kutatók, és rendszeresen lehetett – mint Mádl példája mutatja – Nyugatra is utazni. Vagyis a főváros tudományos szempontból is valódi nagyváros, a szó jó értelmében vett világváros volt, amit jelentős részben az egyetem és az Akadémia együttműködésében rejlő helyzeti előnyének köszönhetett.

Mindez Mádl szempontjából több dolgot is jelentett. Egyrészt egy új szintet, a nagyvárosi egyetemet, a pécsinél sokkal nagyobb könyvtárakkal, kapcsolattartási és tudományos kapcsolatépítési lehetőségekkel, továbbá – a tanárok akadémiai kötődésének köszönhetően – egy Mádlhoz hasonló, kiváló tanulmányi eredményekkel

⁵⁴⁸ Szabó Imre életút-interjúja (Veritas Intézet 137. számú interjú, 326–327.).

⁵⁴⁹ Így például: Szász, Nizsalovszky, Világgy, de helyet kapott még a „nagy öregek” egy része is, mint Marton Géza vagy Szladits Károly.

rendelkező hallgató számára magában hordozta a tudományos munka iránti mélyebb elköteleződés lehetőségét is.

TANÁROK ÉS TANANYAG

Köztársasági elnökké választását követően adott egyik első interjújában Mádl példálózva több, a pesti jogi karhoz kötődő tanárt is megemlítette.⁵⁵⁰ Ezek a nevek – Marton Géza és Nizsalovszky Endre – azonban egyértelműen hívószavak, és elsősorban az olvasó eligazodását szolgálják. A pesti egyetemi időszak legfontosabb figurája, Mádl – Benedekhez és Nizsalovszkyhoz mérhető – mentora ugyanis Világhy Miklós volt. Az ő szerepét Mádl tudományos pályafutásában nem lehet eléggé méltatni, hiszen ismeretlenül is felkarolta, s nem csak átvételét támogatta, hanem az egyetem hátalévő részében is maga mellett tartotta. Valószínűleg része volt Mádl bíróságra kerülésében, és ott állt mellette akkor is, amikor hivatalnokként a kandidátusi értekezésén dolgozott. Kapcsolatuk – egy rövid „*mosolyszünet*”⁵⁵¹ kivételével – tulajdonképpen Világhy

⁵⁵⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

⁵⁵¹ A kapcsolat nagyjából egyéves szüneteltetésének – Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése alapján – a legvalószínűbb oka az lehet, hogy a végzős Mádl az 1955-ös tanulmányi verseny megnyerését követően ígéretet kapott, hogy bent maradhat az egyetemen, de erre különböző okok miatt mégsem került sor. Mádl visszautasításának legnyomósabb indoka az volt, hogy menyasszonya családi háttere (Dalma édesapjának múltja) nem megfelelő. „*Nézik az apóst, annak osztályhelyzetét, nézik a születésemet, származásomat – szüleim holdjainak számát, nagyapám foglalkozását, néznek előbb mindent – és az embert egyáltalán nem! Én azt nézem – így is cselekszem! Bűn az itt máma?! – ez az én bűnöm?!*” – írta az esetről felháborodva a menyasszonyának (Mádl Ferenc 1955.06.23-i levele Némethy Dalmához, a család tulajdonában). Az ügyről természetesen Világhy is tájékoztatást kapott, és Mádl nehezményezte, hogy nem állt ki mellette. Vö.: Mádl Ferenc 1956.04.16-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában). Világhy magatartásának és annak mozgatórugóinak megítéléséhez önmagában Mádl magánlevelezése nem nyújt elégséges támpontot. Korábbi magatartása fényében szinte biztosra vehető, hogy a számára lehetséges mértékben próbálta tanítványát segíteni, de egyáltalán nem biztos, hogy magas pozíciója ellenére azonnal hatékonyan tudott volna eljárni (mint ahogyan azt Mádl elvárta volna tőle).

haláláig szoros maradt, amit Mádl egyik levele is alátámaszt, amelyben a pesti karon felajánlott – a pécsinél kedvezőtlenebb feltételeket kínáló – lehetőség elfogadását Világhy közelségével indokolta.⁵⁵² Világhy „*volt az egyetlen az én időmben, aki intellektuális mondani-
valójával, annak tartalmával és [Mádl eredeti kiemelése – D. E.] az előadasmódjával élményt tudott jelenteni*” – ragadta meg több mint egy évtizeddel a végzést követően és több ezer kilométer távolságból a Világhy-jelenség főbb összetevőit az éppen Amerikában oktató Mádl Ferenc.⁵⁵³

Az egyetemi ranglétrán Mádl diákéveiben egyre feljebb „*vág-
tató*” – majd 1956 után egy időre leszálló ágba kerülő – Világhy azonban nem csupán támogatója volt a tehetséges diáknak, hanem a saját maga által művelt tudományterület, a polgári jog, illetve a nemzetközi magánjog rejtelseibe is beavatta őt. Egyértelműen Világhy volt az, aki az eredetileg az államigazgatási jog iránt érdeklődő és hivatalnoknak készülő Mádl érdeklődését a civilisztika irányába toltá el, amikor a Pécsen nyertes pályamunka témájának módosítását javasolta diákköröse számára.

Hogy mi vette rá az egyébként zárkózott, sokszor mogorva, értelmiségi családból származó, nagy hatalmú pesti dékánt, Világhy Miklóst arra, hogy egy teljesen más családi háttérrel rendelkező, veszélyes dolgokat beszélő vidéki diákot a pártfogásába vegyen? A legkézenfekvőbb magyarázat a közös érdeklődési területben rejlik. A kiváló civilista, a szocialista polgári jog egyik legnagyobb hatású kutatója ugyanúgy egyházi gimnáziumban végzett, mint Mádl Ferenc. A Marton Géza és Szladits Károly előadásain felnőtt Világhy nemcsak a római jog, de az antik kultúra rajongója is volt, ezen a területen pedig Mádl már középiskolásként is otthonosan mozgott, és Óriás professzornál, valamint Benedek tanársegédnél minden bizonnyal tovább pallérozta a tudását. Világhynak valószínűleg imponált Mádl őszintesége, kitűnő tanulmányi eredményei,

⁵⁵² A tanítási lehetőségekről, a Pécs és Budapest közti választás szempontjairól Mádl Ferenc atyai jó barátjának, Albert Ehrenzweignek írt levelében számolt be részletesen. Itt azt írta, hogy a pesti és a pécsi ajánlat egy időben, 1969-ben érkezett (Mádl Ferenc 1970. 01. 05-i levele A. Ehrenzweignek, a család tulajdonában).

⁵⁵³ Mádl Ferenc 1967. 05. 24-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

valamint fellépésének eleganciája. Bár „[c]sekély a szó, köz a vitéz, / De úgy van mondva, oly merész, / Hogy nem lehet hazug” – gondolhatta,⁵⁵⁴ s támogatásával Mádl számára megnyílt az út, nemcsak ahhoz, hogy tanulmányait folytathassa, hanem hogy – mint Világhy diákköröse – szintet is lépjen.

Világhy azonban nemcsak mentora volt, hanem tanára is. Polgári jogból az első félévben Mádl Világhy adjunktusánál, Asztalos Lászlónál, év végén viszont magánál Világhynál vizsgázott.

Mádl Ferenc római jogból Óriás Nándor és Benedek Ferenc tanítványa volt, magát a tantárgyat alapképzésben Pécsen tanulta. Marton Géza nevét – mint minden korabeli joghallgató – azonban jól ismerte, mert Óriás is az ő tankönyvét használta – bár Mádl valószínűleg már az 1950-ben megjelent közös jegyzetből, illetve az 1952-es új közös tankönyvből tanult.⁵⁵⁵ Marton tehát nem tanította Mádlt, legalábbis a nappali képzésben nem. Az interjúban való megemlézése inkább arra utal, hogy mint Világhy diákköröse – Világhy közbenjárására – találkozhatott a professzorral vagy kaphatott tőle segítséget a felelősség témakörében folytatott kutatásaihoz.⁵⁵⁶ Az is lehetséges azonban, hogy Marton könyvein keresztül érezte magát „tanítványnak”, hiszen a felelősséggel kapcsolatos munkáit bizonyosan olvasta és a későbbiekben is gyakran forgatta. Akárhogyan is volt, az Osztályközlemények 1957-es számában a gyászjelentést, mint szerkesztőségi titkár, ő készítette, és egy évvel későbbi, brüsszeli hozzászólása a felelősség kérdésköréhez – amellyel egyszerre vonta magára a híres tudós, Ehrenzweig figyelmét és Eörsi rosszallását⁵⁵⁷ – ugyancsak a professzor szellemi hatását mutatja.

⁵⁵⁴ Vörösmarty Mihály: A buvár Kund (1829).

⁵⁵⁵ A két hivatkozott könyv címe: Marton Géza – Óriás Nándor – Pólay Elemér: Római jog (Bp., 1950.); Halász Aladár – Marton Géza – Óriás Nándor: Római jog (Bp., 1952.). Bővebben l.: Csizmadia 1980. 257.

⁵⁵⁶ Ezt a feltételezést támasztja alá egy, a feleségének írt levél is: „A héten megyek Marton akadémikushoz, egy tudományos vitára vagyok hozzá hivatalos. Ő Európa egyik legismertebb római jogásza. Tavalyi [1955-ös pálya]munkám ui. megtetszett neki[...] Nagyon kíváncsi vagyok a fejleményekre!” (Mádl Ferenc 1956.06.26-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁵⁵⁷ Mozaikok.

Nizsalovszky Endre megnevezése az említett interjúban szintén jelzésértékű volt, ugyanis ő ebben az időben (1953–1955) a Polgári Jog I. tanszék tanszékvezető egyetemi tanára volt⁵⁵⁸ – ezt a kurzust pedig Mádl még Pécsen teljesítette Kauser professzornál. A polgári jog azonban már akkor is kétéves tantárgy volt, így Mádlnak ezt az első pesti évében is fel kellett vennie, ám azok az órák már a Polgári Jog II. tanszékhez tartoztak, amelynek élén Világhy Miklós állt. Vagyis Nizsalovszky helyzete közel azonos Martonéhoz: az alapképzésben nem tanította Mádl Ferencet. Egy lényeges különbség viszont található Mádlnak a két professzorhoz fűződő kapcsolatában. Míg Martonnal csak képzésen kívül találkozhatott, addig Nizsalovszky 1955-ben ott ült az államvizsga-bizottságban, és ő kérdezte a polgári jogot. Tehát Nizsalovszky esetében a források alapján azt lehet mondani, hogy az alapképzésben nem tanította, mégis vizsgáztatta a fiatal Mádlt, ezért akár tanárának is nevezhető. Itt azonban meg kell állni, hogy feltegyük a kérdést, vajon miért hivatkozott Mádl két olyan professzorra, akik szigorúan véve nem is voltak a tanárai? Ez viszonylag egyszerűen megválaszolható: jelzésértékű választ kívánt adni, és ez a két név egyértelműen a pesti jogi kar legszebb hagyományaihoz kapcsolható. Ebből viszont rögtön adódik a második kérdés, miszerint Mádl vajon a jól csengő nevek érdekében feláldozta az igazságot? Semmiképpen sem. Martonnal a kutatási témája – valamint Világhy Martonhoz fűződő szoros kapcsolata miatt – biztosan találkozott, a munkáit olvasta, azokra ő maga is hivatkozott. Nizsalovszky esetében a válasz nehezebbnek látszik, és az időben egy kicsit előre kell hozzá szaladni mintegy négy-öt évet. Nizsalovszky és Mádl szoros, tulajdonképpen apa-fiú kapcsolata közismert. Ráadásul mindketten nyilatkoztak róla, és a családjaik is elfogadták. Ez a szoros kapcsolat azonban 1956 elejéről datálódik, amikor a fiatal Mádl bírósági titkárként megkereste egykori tanárát, hogy támogassa az Akadémiára benyújtott aspiránsi kérelmét. Tehát az 1953–1955 közötti időszakban, amikor Mádl a pesti jogi karra járt, ez a kapcsolat nemhogy nem mélyült el, hanem nem is létezett! Szinte bizonyos azonban, hogy – akárcsak Marton esetében – Mádl

⁵⁵⁸ Vö.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1954–1955. 101.

mint Világhy diákköröse találkozott Nizsalovszkyval, illetve járt a tanszékén. Maga a professzor akár Világhytól, akár Eörsitől, aki részben saját tanítványa volt, is hallhatott a fiatalember kutatásairól – végül is Mádl 1952-től egészen 1964-ig, több mint egy évtizeden keresztül dolgozott ezen a témán, Nizsalovszky pedig egész életében „mindenevőnek”, afféle jogi polihisztornak számított, aki a polgári jog szinte valamennyi területén otthonosan mozgott. Mádl tehát biztosan nem állított valótlanságot, amikor évtizedekkel később Nizsalovszkyt tanáráként említette. Marton és Nizsalovszky esetében is meg kell azonban jegyezni, hogy Mádlt az 1955-ös tanulmányi versenyen bemutatott bravúros teljesítménye az egész karon ismertté és népszerűvé tette. Elképzelhető tehát az is, hogy a dolgozat kapcsán, 1955 tavaszán-nyarán került először személyes kapcsolatba mindkét professzorral.⁵⁵⁹

A pesti jogi karnak voltak azonban olyan oktatói is, akiknél Mádl vizsgázott, illetve akikkel még diákként megismerkedett, s akikről viszont abban az interjúban – bár voltak köztük nagy nevek is – nem emlékezett meg. Az alábbiakban – amennyire ezt a forrásanyag lehetővé teszi – a hozzájuk fűződő kapcsolatot elevenítjük fel.

Eörsi Gyulával Mádlnak később hullámzó, de tulajdonképpen a professzor visszavonulásáig tartó kapcsolata volt.⁵⁶⁰ A kezdetek a pesti jogi karra nyúlnak vissza, ahol a negyedéves Mádl hallgatója volt Eörsi egyik kurzusának. Eörsi akkoriban Nizsalovszky tanszékéhez tartozott, de ez csupán mellékszál a későbbiek szempontjából. Eörsivel Mádl kapcsolata minden valószínűség szerint

⁵⁵⁹ Ezt az értelmezést egyébként magánlevelezése is alátámasztaná.

⁵⁶⁰ Eörsi Gyula 1992-ben halt meg, miután időskorában „a legszörnyűbb sors érte, amely a szellem emberét érheti: az Alzheimer-kór szellem nélküli sötétségében kellett élete utolsó hét évét leélnie” (Lábady 1998. 97.). Amíg azonban betegsége engedte, bár már csak korlátozottan tudott tájékozódni, bejárt az egyetemre és az ÁJI-ba is. Ebből az időszakból származik Mádl András emléke, akinek az édesapja mesélte, hogy a budai várban véletlenül összetalálkozott a nagybeteg Eörsivel, aki tanácstalanul állt az utcán, és nem tudta, hogy hol van, ezért Mádl elkísérte az Intézetbe, a kollégáihoz (Mádl András szíves közlése). Eörsi halála után tanítványai és kollégái rövidesen megkezdték egy emlékkötet előkészítését, amelybe Mádl Ferenc is – bár miniszteri teendői miatt ekkoriban szinte minden tudományos megkeresést visszautasított – vállalta egy tanulmány megírását (Sárközy Tamás 1993. 02.16-i levele Mádl Ferencnek (MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 1. d., 620–699. dosszié)).

az Akadémián mélyült el, mégpedig nem sokkal Mádl odakerülése után, amikor hivatalnokként részt vett Eörsi doktori védésének előkészítésében. Az itt szerzett kedvező benyomások alapozhatták meg Eörsi Mádl felé tanúsított pozitív viszonyulását, és későbbi, 1957-től közös szerkesztői, 1958-tól pedig kutatói munkájukat. A Mádl–Eörsi-viszony – a források alapján – az alá-fölé rendeltségre tekintet nélkül polemikus volt, ami azonban egyértelműen a közös kutatási téma: a felelősség *de lege lata* és *de lege ferenda* szabályozása körül bontakozott ki. Eörsi azonban minden szakmai vitától függetlenül közel két évtizeden keresztül támogatta az általa is kimondottan tehetségesnek tartott egykori hallgatóját. Mádl így azon kevesek közé tartozott, aki egyszerre vallhatta magát a magyar polgári jog két hatalmas – egymással folyton civakodó, ám munkásságuk által mindörökre összekapcsolt – egyénisége, Világhy Miklós és Eörsi Gyula tanítványának – és ez jogászörökben a tehetség abszolút elismerésével egyenértékű.

Mádl nyilvánosan sohasem szólt arról az emberről, aki az akadémiai pályafutását és kutatói karrierjét mintegy másfél évtizeden át töretlenül támogatta. A hallgatás legfőbb oka Szabó Imrének a Mádl által szeretve tisztelt Nizsalovszky szilenciumában betöltött szerepében keresendő. Idősebb korára vélhetően Mádl is belátta, hogy e történet főszereplőit nem lehet csupán két színnel: feketével és fehérrel ábrázolni. Ahhoz azonban, hogy valamennyi színárnyalat a külső szemlélő számára is érzékelhetővé váljon, jelentős alapozó munkára és forrásfeltárásra lett volna szükség, amelyre ő már nem vállalkozhatott. A családja számára élete végén készített feljegyzéseiben viszont Szabó Imre is megjelenik, s a hozzá fűződő emlékek nem egyértelműen negatívak. Itt csupán – megelőlegezve Szabó és Mádl összetett kapcsolatának elemzését – annyit szükséges rögzíteni, hogy Mádl valószínűleg már az egyetemről ismerte a szocialista jogtudomány első emberét, bár az általa tanított tárgyat Mádl már Pécsen – elsőévesként Halász Pálnál – teljesítette. A Szabó és Mádl közötti kapcsolat Peschka Vilmos lehetett, akivel Mádl egészen annak haláláig tartó barátságot ápolt, és aki ekkor már Szabó tanársegédeként dolgozott a pesti jogi karon. „*Vili*” és „*Feri*” később, a Jogtudományi Intézetben is együtt mozogtak, ahonnét végül egy időben kerültek

vissza az ELTE jogi karára. Az egyetemista Mádl, ahogy Pécssett, úgy Pesten is több tanársegéddel ismerkedett meg a tanulmányai során. Emögött nem tudatos magatartást kell keresni, egyszerűen ők életkoruknál fogva közelebb álltak a diáksághoz, kulturális programokra és könyvtárba jártak, ahol könnyebben lebomlottak a formális érintkezés által szabott korlátok. A tanársegédek véleményét viszont a professzorok is kikérték; Mádl és Szabó kapcsolatában tehát gond nélkül elképzelhető, hogy Szabó Peschkán keresztül már hallott a tehetséges diákról. Azt viszont Mádl visszaemlékezéseiből biztosan tudjuk, hogy a közelebbi kapcsolatuk kezdetét jelentő 1956-os évben Mádl Akadémiára történő felvétele érdekében Nizsalovszky emelt szót „*Szabó elvtársnál*”.⁵⁶¹ Miután azonban ez megtörtént, a nagy hatalmú, ám zárkózott és távolságtartó Szabó többször is közvetlenül tárgyalt a már az Akadémián dolgozó Mádlal,⁵⁶² és szimpatikusnak találhatta, hiszen nemcsak közvetlenül osztott ki neki feladatokat, hanem lehetővé tette számára, hogy munka mellett elkezdhessen felkészülni az aspirantúrára.⁵⁶³

Hajdu Gyuláról Mádl már Pécssett kellett hogy halljon valamit, hiszen a nemzetközi jog iránt már ott érdeklődést mutatott, a három magyarországi jogi kar nemzetközi jogi tanszékvezetői, Flachbarth Ernő, Buza László és Hajdu Gyula által jegyzett közös jegyzet pedig 1951-ben jelent meg először.⁵⁶⁴ Mádl a nemzetközi jogot Pesten hallgatta, és valószínűleg az 1954-ben frissen megjelent egyetemi tankönyvből vizsgázott, amelyben – és ehhez elég csupán egy pillantást vetni az európai integrációról Hajdu professzor által írt részekre⁵⁶⁵ –

⁵⁶¹ Mozaikok.

⁵⁶² Szabó általában a titkárnőjén keresztül tárgyalt, illetve üzent, közvetlenül csak ritkán és rövid időre lehetett hozzá bejutni. Bővebben l.: id. Trócsányi László: Jogászi pályafutásom (Bp., Nagy és Trócsányi 1995. 57., továbbiakban: id. Trócsányi László), Sólyom László interjú 2021, Harmathy Attila interjú 2021.

⁵⁶³ Szabó és Mádl első „beszélgetéseire” l. bővebben: Mádl Ferenc 1956.06.09-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), illetve Mádl Ferenc 1956.08.27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁵⁶⁴ Hajdu Gyula – Buza László – Flachbarth Ernő: Nemzetközi jog I. (Bp., Tankönyvkiadó, 1951).

⁵⁶⁵ Hajdu Gyula (szerk.): Nemzetközi jog (Bp., Tankönyvkiadó, 1954). Ennek a 308–311. oldalai (valamint az 1951-es jegyzet 50–54. oldalai) foglalkoznak a nyugat-európai integrációval.

a propaganda mennyisége meghaladta a szakmai anyagot. Miután például az európai integrációval önképzés keretében már korábban is foglalkozott,⁵⁶⁶ Mádl könnyen megítélhette a tantárgy hasznosságát. Mindenesetre jelesre vizsgázott – nem a professzornál, hanem adjunktusánál, Nándori Pálnál, aki a gyakorlati órák egy részét is tartotta.⁵⁶⁷ Végül azonban Hajdut sem kerülte el: végzős hallgatóként a professzorral, mint az államvizsgabizottság elnökével találkozott.⁵⁶⁸

Bár az általa tanított tárgy vélhetően nem nyerte el a tetszését, magáról Hajduról, az emberről kellemes emlékeket őrzött meg, amikor 1958-ban az akadémiai delegáció legidősebb és legfiatalabb tagjaként Brüsszelbe utaztak.⁵⁶⁹ Végül itt kell megemlíteni, hogy Hajdu egy másik vonatkozásban is megjelenik a visszaemlékezésekben. Mádl egyik évfolyamtársa, Torgyán József az ő diákköröse volt.⁵⁷⁰ Érdekes itt felidézni, hogy amikor az elnökjelölést követően Torgyán bejelentette, hogy támogatni fogja Mádlt, azt mondta, hogy emlékszik rá, hogy Mádl már az egyetemen is tehetségesnek mutatkozott.⁵⁷¹ Torgyán szintén summa cum laude szerzett diplomát, így – Mádl visszaemlékezésének fényében is – biztosan ismerték a karról egymást, s ehhez kapcsolódóan is lehettek Mádlnak Hajdu professzorról személyes emlékei.

A hosszú életű Beck Salamon – „Sala bácsi” – olyan tartozéka volt a pesti karnak, mint Óriás professzor a pécsinek. *„Sok-sok évtizeden keresztül tanára volt, ha annak idején nem is az egyetemnek, de annál mélyebben és szélesebb értelemben az egész magyar jogászságnak. [...] Tanított mindig és mindenütt. A hajdani civiljogászok vitatársaságában, Szladits Károly szemináriumában és baráti társaságában, amikor ennek ideje elérkezett, magántanárként, majd végül az egyetem egyik*

⁵⁶⁶ Vö.: az egységes Európáról szóló, angol nyelven írt húszoldalas dolgozatát (The European Steel and Coal Community (ESCC) Under the Sky of - United Europe) (1953.07.01., kézirat, a család tulajdonában).

⁵⁶⁷ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1954–1955. 100.

⁵⁶⁸ ELTE EL 130/1955. sz. Államvizsga jegyzőkönyv (Állam- és Jogtudományi Államvizsga Jegyzőkönyvek 1955. A–M).

⁵⁶⁹ Mozaikok.

⁵⁷⁰ Mozaikok.

⁵⁷¹ Mádl Ferencet... (Népszava 2005.04.18., 9).

tanszékvezető tanáráként” – emlékezett rá megrendülten egyik tanítványa, Világhy Miklós.⁵⁷² Beck tanár úr esetében egy hosszú, változatos pályafutás utolsó évtizedeit megszépítette és „beragyogta” a tanítványok szeretete. A professzor századik születésnapjára készült emlékkötet⁵⁷³ egyik szerzőjeként Mádl Ferenc, az akkor már nemzetközileg ismert, tekintélyes professzor maga is – mint Sala bácsi szinte minden tanítványa – büszkén vállalta ezt a kapcsolatot. Konkrétumokat a vele kapcsolatos emlékekről azonban nem osztott meg, viszont Beck professzor egyik késői munkája, amely önéletrajzaként is felfogható, alapján könnyen megrajzolható e köztisztelőben álló jeles jogász portréja.⁵⁷⁴ A kötetből Mádl egy példányt magától a szerzőtől kívánt megvenni – ez a levél a hagyatékában fennmaradt.⁵⁷⁵

Mádl a munkajogot mindkét budapesti évében hallgatta, amelyet *Weltner Andor* adott elő. Vele később, az Akadémián is lesz – érintőleges – kapcsolata, de a professzor semmilyen visszaemlékezésében nem szerepelt.

Ezzel szemben *Kádár Miklós* és a büntetőjogi tanszék gárdája annál fontosabb szerepet játszott Mádl életében. Kádárral Mádl mindkét évben találkozott: előbb büntetőjogot, majd szovjet büntető anyagi és eljárásjogot oktatott az évfolyamnak. Ott ült Mádl államvizsga-bizottságában is, tehát ő volt az az oktató, akinél Mádl a legtöbbször, három alkalommal is vizsgázott. Kádár professzor azonban elfoglalt ember volt, gyakran helyettesítették vizsgákon is. Mádl ennek köszönhetően találkozott először a közelmúltban elhunyt *Király Tiborral*, aki tehát előbb tanára volt, később, az akadémiai évek során, majd egyetemi kollégaként pedig baráti kapcsolatba kerültek. Miután az akkor még adjunktusi beosztásban dolgozó Király Móra Mihályt is helyettesítette az órátartásban, valamint a

⁵⁷² Világhy Miklós: Az utolsó magyar esetjogász: Dr. Beck Salamon 1885 – 1974 (Nekrológ) (Jogtudományi Közlöny 1974/12. 732–734.).

⁵⁷³ Németh János – Vékás Lajos (szerk.): Emlékkönyv Beck Salamon születésének 100. évfordulójára, 1885–1985 (Bp., ELTE ÁJK PJT-ELTE ÁJK PEJT-BÜK, 1985).

⁵⁷⁴ Beck Salamon: Öreg jogász tövistermése (Bp., magánkiadás, 1969).

⁵⁷⁵ Mádl Ferenc 1968.12.06-i levele Beck Salamonnak („*Sala Bácsinak*”) (a család tulajdonában).

vizsgáztatásban, Kádár mellett ő is háromszor vizsgáztatta Mádl Ferencet.

A büntetőjoghoz akkoriban gyakorlati órák is kapcsolódtak. Mádl valószínűleg itt ismerkedett meg *Viski Lászlóval*, akivel az akadémiai évek alatt – mint intézeti kollégával – bizalmas baráti kapcsolatba is került. A kifejezetten tehetséges Viski úgy vélte, hogy megfelelő elhivatottsággal még politikailag érzékeny területen is lehet szakmailag maradandót alkotni – torzóban maradt életműve ezt a feltevését egyébként fényesen igazolta. Fiatalon bekövetkezett halála ellenére is nemzetközileg jegyzett szaktekintélyévé vált kutatási területének, munkáit politikai rendszerektől függetlenül máig hivatkozzák.

Végül azt is érdemes megemlíteni, hogy az igazságügyi orvostant előadó *Tamáska Lóránt* meghívott előadóként szintén a büntetőjogi tanszékhez tartozott. Fentiek miatt Mádl indexe alapján egyértelmű, hogy a pesti időszakban a magát legtöbb előadóval – szám szerint öt fővel – képviseltető tanszék a büntetőjogi volt.⁵⁷⁶

A tanárok között kell említést tenni egy olyan személyről is, akinek neve az oktatói listában Mádl időszakában már nem szerepelt, de szellemét rendszeresen megidézték, munkáit – titokban – olvasták. Ez az ember – nagy tekintélyű professzor – nem volt más, mint *Szászy István*, akit Szabó Imre az elsők között távolíttatott el a karról, és aki – bár az egyetemre egészen haláláig nem térhetett vissza – ugyancsak Szabó jóvoltából az Akadémia munkájában egy idő után újra részt vehetett.⁵⁷⁷ Szászynak – mai fordulattal élve – sok volt a rovasán, de erről ő vajmi keveset tehetett. Jó barátságban állt ugyanis Moór Gyulával, Szabó tanszéki elődjével, akinek nevét Szabó előtt később sem volt ildomos kimondani.⁵⁷⁸ Szászy azonban – a maga békés és szeretetteljes módján, mint ez az akadémiai anyagban fennmaradt levélváltásaiból kitűnik – sohasem titkolta a

⁵⁷⁶ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1954–1955. 96–97.

⁵⁷⁷ Ám azt is érdemes hozzátenni, hogy mielőtt „*Szabó elvtárs*” megenyhült volna, még megpróbálta Szászyt az Akadémiáról is eltávolíttatni. Az ügy hátterére l.: Domaniczky Endre: Adalékok Szászy István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez (Jogtörténeti Szemle 2020/3. 54–55.).

⁵⁷⁸ Id. Trócsányi László 57.

tehetség iránt érzett csodálatát, és véleményét rendszertől függetlenül felvállalta. A nem a pesti karon végzett Szabó,⁵⁷⁹ aki nemcsak Moór személye, illetve – miután a professzor ekkor már halálos beteg volt – emlékezete, sőt, nemzetközileg jegyzett munkássága ellen is támadást indított, nehezen emésztette meg Szászy kiállítását. Akinek azonban ennél súlyosabb bűne is volt, ugyanis családfáján közel egy évszázadra visszamenően akadémikusok és politikusok váltogatták egymást.⁵⁸⁰ Vagyis Szászy pusztán a létezésével, személyében testesítette meg azt a régi világot és azokat a „*polgári erényeket*”, amelyeknek az új rend urai szerint még az emlékét is el kellett törölni. Éppen emiatt a barátságos és kedves Szászy hiába is próbálta Szabót megbékíteni.⁵⁸¹ Tragédiája elsősorban abban állt, hogy a problémát nem valamely cselekedete, hanem maga a létezése okozta. „*Szabó elvtárs*” Szászyt kezdetben nemcsak az egyetemről, hanem az Akadémiáról is ki akarta záratni, azonban – és ezen még halála előtt is morfondírozott – végül visszakozott.⁵⁸² Szászy több mint egy évtizedet töltött leányfalui magányában, de megérte kitartani, mert mindeközben sem egykori kollégái, sem a munkáin felnövekvő új jogásznemzedék nem felejtette el. Rehabilitációjának egyik fontos harcosa régi barátja, Nizsalovszky Endre volt, aki – amikor átmenetileg maga is háttérbe szorult – Mádl Ferenc segítségével szötte tovább a szálat. Mádl, aki Szászy munkáival valószínűleg még Világhy mellett, magával Szászyval pedig már Nizsalovszkynál lakva ismerkedett meg, mindvégig diplomatikusan és tárgyilagosan hivatkozott a „száműzött” professzorra, s ebbéli tevékenységében Szabóhoz való közelsége sem korlátozta. Szászy és Mádl kapcsolata az 1960-as években vált a legszorosabbá, amikor közösen dolgoztak a nemzetközi

⁵⁷⁹ Szabó Imre életrajzát l.: AL Szabó Imre 45. Személyzeti Osztály 143., valamint A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Bp., MTA TK – Tudománytár, 2003. III/1179–1180.).

⁵⁸⁰ Szászy István életrajzát l.: AL Szászy István 45. Személyzeti Osztály 144., valamint A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Bp., MTA TK – Tudománytár, 2003. III/1206–1207.).

⁵⁸¹ L.: Szabónak 1950.02.05-én írt kedves és udvarias levelét (AL II. osztály iratai, 71. d., 1. dosszié).

⁵⁸² Az ügy hátterére l.: Domaniczky Endre: Adalékok Szászy István jogász-professzor 1950-es évekbeli ellehetlenítéséhez (Jogtörténeti Szemle 2020/3. 54–55.).

magánjogi törvény tervezetén, de hogy ez megvalósulhasson, ahhoz Mádl kiállása is szükségeltetett. Fentiekre tekintettel tehát egyáltalán nem tűnik túlzásnak Szászynak a tanárok között említése, hiszen Mádl egyik legfontosabb szakterületének, a nemzetközi jognak iskolateremtő professzoráról van szó, akinek munkáira és gondolataira Mádl teljes mértékben építkezett, sőt tovább is gondolta azokat.

Végül a tanárok között kell említést tenni az aspiránsokról, gyakornokokról, tanársegédekről, valamint meghívott előadókról, akikkel Mádl valószínűleg pesti egyetemi éve alatt ismerkedett meg. Bár alkotmány- és közigazgatási jogot Mádl még Pécsen tanult, bizonyára feltűnt neki, hogy a pesti Államjogi Tanszék két aspiránsa: Ádám Antal és Pecze Ferenc szintén Baranyából érkezett. Ádám korábban két évvel felette járt, az oktatóként és tanulmányi osztályvezetőként egyaránt dolgozó Pecze Ferenc pedig az első két évben tanította is a pécsi jogi karon.⁵⁸³

Weiss Emília, akivel később is jó viszonyt ápolt, ekkor már Nizsalovszky tanszékén oktatott – kettejük ismeretsége valószínűleg ide nyúlt vissza. Világhy tanszékén a már említett Asztalos, aki majd a szakdolgozati opponense lesz, mellett Sárándi Imre is ott dolgozott, akivel majd az 1960-as évek végén – Sárándi hívására – együtt dolgoznak a Ptk. egyik novelláján. Ugyancsak Világhy tanszékéhez kötődött a nemzetközi magánjog nagy hírű kutatója, akivel Mádl még miniszter korában is szeretetteljes kapcsolatban állt.⁵⁸⁴ Ő volt Réczei László, aki ekkoriban a nemzetközi magánjogot speciálkollégiumként adta elő.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1954–1955. 94.

⁵⁸⁴ Réczei László 1993.02.25-i levele Mádl Ferencnek, illetve Mádl Ferenc 1993.03.03-i levele Réczei Lászlónak („*Laci Bátyámnak*”) (MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 1. d., 620–699. dosszié). Kapcsolatuk évtizedeken át szoros lehetett, amit az is alátámaszt, hogy fiatal kollégáit, Király Miklóst és Bán Chrystát Mádl külön elvitte a professzor Szerb utcai lakására egy bemutatkozó látogatásra (Király Miklós szíves közlése). A teljességhez azonban az is hozzátartozik, hogy tudományos munkássága mellett Réczei professzor a korabeli politikai életben – a Kádár-rendszer kiépítésében, majd működtetésében – is szerepet vállalt. L. bővebben: a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által készített életrajzát (<https://neb.hu/asset/php9JCHJN.pdf>, 2022.04.15.). Az életútra személyes adalékokkal l.: a 85. születésnapja alkalmából vele készült interjút: A koronatanú (Kurír 1991.05.11., 7.).

⁵⁸⁵ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1954–1955. 102.

A Mádlhoz később is szorosan kötődő – vele nagyjából egy korosztályba tartozó – Peschka Vilmosról és Viski Lászlóról pedig már korábban szó esett.

Mádl Ferenc által a budapesti jogi karon hallgatott tárgyak és a tanárok nevei			
1953/1954		1954/1955	
Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató	Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató
Marxizmus– leninizmus	Kerékgyártó Elemér	Dialekt. és tört. materializmus	A. A. Ivanov
Büntetőjog	Kádár Miklós	Nemzetközi jog	Hajdu Gyula
Polgári jog	Világhy Miklós	Munkajog	Weltner Andor
Büntető eljárásjog	Móra Mihály	Szovjet büntető- és eljárásjog	Kádár Miklós
Polgári eljárásjog	Beck Salamon	Orosz nyelv	Kajdi László
Pénzügyi és költségvetési jog	Timár Mátyás	Honvédelem	Horváth Kálmán
Mezőgazdasági jog	Földes Iván	Kapitalista álla- mok magán- és kereskedelmi joga	Eörsi Gyula
Orosz nyelv	Kajdi László	A szocialista pénzügyi jog kérdései	Timár Mátyás
Honvédelem	Horváth Kálmán	Igazságügyi orvostan	Tamáaska Lóránt
Munkajog	Weltner Andor	–	–
Szovjet polgári jog és eljárás	Névai László	–	–

Forrás: Mádl Ferenc leckekönyve, az ELTE Értesítője, ELTE ÁJK Tanrendjei (1953–1955). A szerző saját táblázata

VILÁGHY DIÁKKÖRÖSE

A diákkörök szervezése egyes tudományterületeken spontán módon már az 1950-es évek elején kezdetét vette. Így például Pécsen Rudolf Lóránt már 1951-ben hozzáfogott az összehasonlító polgári jogi, munkajogi és mezőgazdasági jogi tudományos diákkör megszervezésének.⁵⁸⁶ 1952-től viszont országos szinten, az Oktatási Minisztérium felügyelete mellett kezdték el a szervezőmunkát, ugyanis „[a] felsőfokú intézményeknek nemcsak az a kötelességük, hogy meghatározott ismereteket közöljenek a hallgatókkal, hanem az is, hogy olyan szakembereket neveljenek, akik képesek önálló tudományos gondolkodásra, munkára. Olyan hallgatókat kell nevelniük, akik fel vannak vértelve a tudományos kutatáshoz szükséges ismeretekkel, függetlenül attól, hogy a főiskolai tanulmányaik befejezése után kutatói munkát fognak végezni, vagy a termelésben dolgoznak majd.”⁵⁸⁷

A pesti jogi karon – mint a Világhy mellett dolgozó Asztalos László megállapította – a miniszteri rendelet nyomán indult meg a diákkörök megszervezése. Ez egyébként egybeesett Mádl átjelentkezésével, ezért az sem tűnik kizártnak, hogy a tehetséges fiatalember átvételében kiváló tanulmányi eredményei mellett a származása is szerepet játszott. Asztalos ugyanis két évvel későbbi írásában – önkritikát gyakorolva – külön kiemelte, hogy „[a]z egyes diákkörökben a munkás-paraszt hallgatók aránya nemhogy a kari átlagot nem érte el, de még az abszolút többséget sem”,⁵⁸⁸ és ez okozati összefüggésben állt a nem megfelelő témaválasztással. Mádl azonban nemcsak „P”-betűsként érkezett, de tarsolyában egy időszerű téma is lapult, a felelősség kérdésköre, amelyet némi fazonigazítást követően az ELTE több tanszékének (Polgári Jog I., Polgári Jog II., Római Jog) tudományos profiljába be lehetett illeszteni. Vagyis akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy Mádl átvételében Világhyt nemcsak

⁵⁸⁶ Rudolf Lóránt: A Pécsi Összehasonlító Polgári-, Munka- és Mezőgazdasági Jogi Tudományos Diákkör működéséről és a leszűrt tapasztalatokról (In: Felsőoktatási Szemle 1958/4. 239–241.).

⁵⁸⁷ Rajnai Rudolf: A tudományos diákkörökről (In: Felsőoktatási Szemle 1953/3. 121.).

⁵⁸⁸ Asztalos László: A tudományos diákköri mozgalom (In: Felsőoktatási Szemle 1955/12. 556.).

emberi érzések,⁵⁸⁹ hanem – mint dékánt és tanszékvezetőt – a kari érdekek is vezették. Az ELTE ugyanis Mádl személyében egy csiszolatlan gyémántot kapott; Világhy tanári és emberi nagyságát mutatja, hogy számára egyetlen beszélgetés is elegendő volt ahhoz, hogy mindezt felismerje.

A dicsérő szavakkal egyébként fukarkodó Világhytól tudjuk, hogy Mádl témáját a korábbi nyertes pályázat témájának átalakításával ő javasolta Mádlnak.⁵⁹⁰ Arról pedig mindketten egybehangzóan nyilatkoztak, hogy Világhy az anyaggyűjtés és a dolgozat összeállításának fáradságos munkájában egészen Mádl kandidátusi védéséig tanítványa mellett állt. A jogászcsaládból származó és a joggyakorlat mellett a jogelméletben is otthonosan mozgó Világhy professzor ebben az időben jó párttámogatással is rendelkezett. Ez Mádl szempontjából a valódi tudományos módszerek megismerése mellett egy kapcsolati háló kiépítését is lehetővé tette, ugyanakkor – bár erről nem maradt írásos anyag – bizonyos fokú védelmet is jelenthetett, például abban az esetben, ha Mádlt a kiscsoportbeli részvétele miatt próbálták volna előállítani.

AZ ORSZÁGOS TANULMÁNYI VERSENY

Mádl két évig dolgozott az ekkor már szakdolgozati témájának is megjelölt anyagon, de mint diákkörös – Világhy tanácsára – ennek egy adott időpontban elkészült változatával elindult egy országos tanulmányi versenyen. Korábban láthattuk, hogy Mádl dolgozatának második verzióját (az első egy szemináriumi dolgozat volt) a pécsi jogi kari tanulmányi versenyen első díjjal jutalmazták. Most pedig a dolgozat harmadik – az államigazgatási jogi helyett polgári jogivá alakított – verziójával Mádl Ferenc mint a pesti jogi kar hallgatója ismét sorompóba lépett. Részéről ez nemcsak a kar

⁵⁸⁹ Mint például a diák iránt érzett szimpátia vagy a dékántársa iránti antipátia.

⁵⁹⁰ Világhy Miklós bírálata Mádl Ferenc kandidátusi dolgozatáról 1. o. (1963.12.29., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

dicsőségéről szolt, hanem arról is, hogy fel tud-e mutatni olyan eredményt, amely esetleg megnyitja számára a tudományos szentély kapuját.⁵⁹¹

Asztalos László a diákköri munka élénkítése érdekében kifejtett tevékenység egyik fontos eredményeként említette meg, hogy „[m]ár 1953 decemberében felvettük a kapcsolatot a vidéki jogász diákkörökkel, s az ottani szervező irodákkal egyetértésben rendeztük meg 1954 áprilisában az I. országos jogász diákköri konferenciát, melyen a budapesti és a vidéki joghallgatók legjobb diákköri dolgozatai kerültek megvitatásra”.⁵⁹² Ez a verseny – és az azt követő jogász diákköri konferenciák – ekkor még elkülönült a vele szinte egy időben zászlót bontó országos tudományos diákköri mozgalomtól.⁵⁹³ A nagyjából az 1960-as évek végéig tartó „hőskorszakban” a jogi diákköri konferenciák egyik nagy előnye volt, hogy a résztvevők kisebb száma az írásművek mellett a szóbeli előadás és az azt követő vita időbeli korlátok nélküli (!) megtartására és értékelésére is lehetőséget biztosított.⁵⁹⁴ Igaz, ezek a versenyek is a párt – hivatalosan az Oktatási Minisztérium és az aktuális diák-tömegszervezet: a DISZ, majd a KISZ – ellenőrzése alatt álltak, de ezt – mint Mádl helyezése is mutatja – jó témaválasztással, illetve – ahogy Mádl is mondta⁵⁹⁵ – kiemelkedő teljesítménnyel ellensúlyozni lehetett.

⁵⁹¹ Erre utalt egyik levelében, amikor úgy fogalmazott, hogy „[a]z eddigi erőfeszítésekkel eljutottam az akadémia kapujáig, hátha a következővel be is jutok” (Mádl Ferenc 1955.03.21-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Hasonlóan: Mádl Ferenc 1955.04.22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁵⁹² Asztalos László: A tudományos diákköri mozgalom (In: Felsőoktatási Szemle 1955/12. 556.).

⁵⁹³ Összefoglalóan l.: Balogh Judit – Máthé Gábor: Állam- és Jogtudományi Szekció (In: Anderle Ádám (szerk.): A magyar tudományos diákköri konferenciák története (1951–2011), Bp., OTDT, 2011. 120–135.).

⁵⁹⁴ Arra, hogy hogyan is zajlott egy ilyen konferencia a „hőskorszakban”, l. bővebben: Békés Imre – Bodgál Zoltán: A joghallgatók IV. Országos Diákköri Konferenciájának margójára (Felsőoktatási Szemle 1958/6. 373–376.).

⁵⁹⁵ Mádl egyik ekkoriban írt levelében a következőképpen fogalmazott: „Szeretnék tudományos ill. szakmai felkészültség tekintetében sebezhetetlen lenni, hogy ezen legalább ne múljon. Mert ha az ember politikailag nem is fekszik a legjobban, de szakmailag kiváló, ez egy kicsit háttérbe szorítja az előzőt. Míg ha gyenge tudást mutat, akkor könnyen rámondják: kérem, ez kevés.” (Mádl Ferenc 1955.03.21-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában).

Mádl IV. éves joghallgatóként vett részt a versenyben – amelyen egyébként egykori pécsi évfolyamtársa és barátja, Szabó József is elindult –, és amelyre mindhárom jogi karról: az ELTE-ről, Szegedről és Pécsről is érkeztek hallgatók. Bár a versenyzők összesen heten (!) voltak, a találkozó így is több napon át tartott. A pályatársak izgalma még a patinás szaklap, a Jogtudományi Közlöny visszafogott hangvételű tudósításán is átütött – nem véletlenül, hiszen szerzője Mádl egyik pesti évfolyamtársa a vele később is jó kapcsolatot ápoló Szász Iván volt.⁵⁹⁶ Bár Szász kezét kötötték a formai előírások, szóhasználatából következtetni lehetett a konferencia két legfontosabb történéseire: a) Mádl tézisei körül jelentős vita bontakozott ki, amelynek végén azonban „*a vitában résztvevők többsége Mádl Ferenc megállapításait lényegükben elfogadta*”; b) Mádl dolgozata valószínűleg a nyertesek közé tartozott.⁵⁹⁷

Míg a versenyen kiosztott díjakról eddig nem került elő adat,⁵⁹⁸ sőt, a kari tanácsi jegyzőkönyvben maga az esemény is csak érintőlegesen lett megemlítve,⁵⁹⁹ Mádl Ferenc – aki nyilvánosan sohasem beszélt sem a versenyről, sem az azon elért kimagasló eredményéről – magánlevelei alapján jól kirajzolódik, hogy milyen nehézségekkel kellett akkoriban szembenéznie annak, aki egy ilyen versenyen elindult.

Itt ugyanis nemcsak kimagasló tudásra volt szükség, hanem rendkívüli állóképességre is, hiszen például Mádlnak négy órán

⁵⁹⁶ Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 318–320.). Az évfolyamlistát l.: ELTE EL az 1930/1931. évben született hallgatók névmutatója (de Mádl egyik magánlevelében is említi, hogy évfolyamtársak voltak: Mádl Ferenc 1979.04.15-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). Szász munkásságára l.: Kecskés László: In Memory of Professor Dr Iván Szász (In: Journal of International Arbitration 2012/3. 355–358.) és Kecskés László: Prof. Dr. Szász Iván emlékére (In: Európai Jog 2012/1. 1–2.).

⁵⁹⁷ Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 319.).

⁵⁹⁸ Vö.: Nagy Árpád: Az állam- és jogtudományi konferenciák (In: Anderle Ádám (szerk.): A magyar tudományos diákköri konferenciák története (1951–2011), Bp., OTDT, 2011. 89.).

⁵⁹⁹ Az egyetlen – mellékes – említés arra vonatkozott, hogy a konferenciát az 1955. évben is meg kell majd rendezni (Jegyzőkönyv a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1954. október 2-án tartott üléséről, 8. o., Hungaricana).

keresztül kellett szóban megvédenie a dolgozatát, amelyre a többi versenyző „össztüzet” zúdított. *„Szorgalmasan jegyzeteltem kb. egy füzetre valót ellenfeleim hozzászólásaiból.”*⁶⁰⁰ A közeg pedig egyáltalán nem volt támogató, hiszen amikor *„[k]értem időt, hogy válaszolás előtt átgondolhassam mondanivalómat, [...]nem kaptam. Kapásból kellett [...] válaszolnom”*.⁶⁰¹ Ilyen körülmények között teljesen érthető, hogy még az is elbukhat, aki több éven keresztül alaposan készült a megmérettetésre, és egyébként színvonalas munkát tett le az asztalra. Ebben a túlfeszített versenyhelyzetben Mádl reményei elszállni látszottak, ám ő nem csak felkészült volt, hanem egy konkrét céllal érkezett: *„felkészültem rá, hogy megmutassam nekik – bármennyire nem engem akarnak az akadémiára engedni – szakmai tekintetben mégis mindenkit »verek«”*.⁶⁰² Amellett, hogy „éhes” volt a sikerre – mint ezt később évtizedeken keresztül a katedrán is bizonyította –, kifejezetten jó előadókészséggel rendelkezett. Egyrészt szóban is logikusan és meggyőzően érvelt, másrészt képes volt a hallgatósággal közvetlen kapcsolatot teremteni, és ezáltal egy vitában többséget képezni maga körül. Ezekkel a – részben született, részben fejlesztett – képességeivel sikerült végül a vert helyzetet a maga javára fordítania. Amikor *„[m]ég barátaim is azt hitték, hogy veszve vagyok [...], nemcsak a hallgatóságot győztem meg arról, hogy kár volt aggályoskodni a dolog kimenetele felől, de a vitát összefoglaló akadémikus ill. Professzor [...]”*⁶⁰³ *is védelmemre kelt és nekem adott igazat, sőt ő mondta, hogy állítólag »messze kimagasodtam« a többi résztvevő közül”*.⁶⁰⁴

Ekkor azonban még nem lehetett tudni, ki kapja a fődíjat, ez csak másnap derült ki. *„Ma délben volt az ünnepélyes záróülés.*

⁶⁰⁰ Mádl Ferenc 1955. 04. 22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁰¹ Mádl Ferenc 1955. 04. 22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁰² Mádl Ferenc 1955. 04. 22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁰³ Aznap a vitán Világhy Miklós elnökölt (Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 319.). Mádl ekkori magánleveleiben rendszeresen akadémikusként utalt Világhyra, aki ekkor (1952-től) még „csak” kandidátus, a levelező tagságot – vélhetően elsősorban 1956-os megíngása miatt – azonban későn, 1973-ban kapta meg. Tudására, munkájára viszont mindentől függetlenül számítottak az Akadémián.

⁶⁰⁴ Mádl Ferenc 1955. 04. 22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

*Halld a meglepetést (engem is meglepett): az 1000 Ft-os díjat nekem ítélték. A dékán, mint a konferencia elnöke a résztvevőket meghívta, vendégül látott egy fekete erejéig bennünket és átnyújtotta az 1000 Ft-ot. Meginterjúvolt bennünket, milyen tud. munkát szándékozunk a továbbiakban végezni. Még egyszer megígérte, hogy Pesten maradok.*⁶⁰⁵

A két, diákként elért szakmai díjáról Mádl nemcsak nyilvánosan nem beszélt soha, de szakmai anyagokban sem hivatkozott rájuk. Egyrészt szerénysége miatt, másrészt pedig azért – mint erre többször is utalt –, mert maga a munka, a felkészülés, a részletek érdekelték, a ceremónia és az ünneplés kevésbé kötötte le.⁶⁰⁶ Mindezt a vele kapcsolatos iratanyag is alátámasztja. Hivatalos irataiban a budapesti országos versenynek mindössze egyetlen nyoma maradt, az aspiránsi pályázatához 1959-ben készített önéletrajza, amelyben tudományos érdeklődéséről így fogalmazott: „[t]udományos jellegű tevékenységet már az egyetemen végeztem, amelynek során két egyetemi pályadíjat nyertem”.⁶⁰⁷ A családja számára élete alkonyán készített összefoglalásban pedig csupán egyetlen megjegyzés enged arra következtetni (de konkrétan itt sem állítja!), hogy 1955-ben egy országos versenyen első díjat nyert.⁶⁰⁸

SZAKDOLGOZAT ÉS ÁLLAMVIZSGÁK

SZAKDOLGOZAT

Egyetemi éve alatt Mádlnak először – rögtön az első év végén – egy ún. képesítő szigorlatot kellett letennie. Ezt Pécssett kitűnő eredménnyel teljesítette is. A szigorlat négy részből állt: a) politikai gazdaságtan, amelyet Kislégi Nagy Dénes; b) Állam- és jogelmélet,

⁶⁰⁵ Mádl Ferenc 1955.04.23-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁰⁶ Mádl Ferenc 1955.04.22-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában), valamint hasonlóan időskorában: Oplatka András 2002.

⁶⁰⁷ Mádl Ferenc önéletrajza (1959.07.22.) (AL II. osztály iratai 68. d. 2. dosszié).

⁶⁰⁸ Mozaikok.

amelyet Halász Pál; c) Alkotmányjog, amelyet Szamel Lajos és d) Magyar jogtörténet, amelyet Degré Alajos kérdezett. A bizottság elnöke Halász Pál volt.⁶⁰⁹

Ezen felül a joghallgatók számára előírtak egy kötelező nyári gyakorlatot is, ezt Mádl a harmadév végén a MASPED-nél abszolválta.⁶¹⁰ Talán érdemes felidézni, hogy az 1948-ban alapított vállalat – bel- és külföldi – szállítmányozással foglalkozott, és egy időben külkereskedelmi monopóliummal rendelkezett. Ezek a kifejezések – szállítmányozás, külkereskedelmi monopólium – Mádl későbbi munkáiban rendre visszaköszönnék. Egy ilyen cég működése ugyanis – egy joghallgató szemével nézve – elsősorban a kollíziós szabályok létezése és ütközése miatt lehet érdekes. Nyilvánvalóan az ott eltöltött négy hét az elmélyüléshez kevés, ám miután Mádl egyik későbbi pályázati anyagában úgy nyilatkozott, hogy a „*külkereskedelmi vállalatnál [...] fuvarozási és szállítmányozási gyakorlaton voltam*”,⁶¹¹ nyugodtan feltételezhető, hogy ittléte során betekintést kapott későbbi szakterületének, a nemzetközi magánjognak a gyakorlati rejtelseibe.⁶¹²

Ezt követően került sor a szakdolgozat benyújtására, amely – mint a leadási bélyegzőből is kitűnik – már 1955 tavaszán elkészült.⁶¹³ Tekintettel arra, hogy a címek is azonosak, illetve arra is, hogy külön pályamunkának hátrahagyott irataiban nincsen nyoma, a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Mádl a már elkészült szakdolgozatával indult az azévi jogász diákköri konferencián.

⁶⁰⁹ Mádl Ferenc egyetemi leckekönyve 22.

⁶¹⁰ Mádl Ferenc egyetemi leckekönyve 23.

⁶¹¹ Kísérőlevél Mádl Ferenc pályázati anyagához (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának 1970.03.27-i ülése (Hungaricana)).

⁶¹² Erre utalt is 1979-es amerikai ösztöndíjához készített 1978.11.17-i szakmai önéletrajzában (a család tulajdonában), ahol azt írta, hogy a gyakorlat idején a MASPED jogi osztályán dolgozott.

⁶¹³ Mádl Ferenc: Az objektív felelősségi rendszer történeti kialakulása (Kísérlet a jogintézmény gazdasági, társadalmi eredőinek kimutatására), továbbiakban: Szakdolgozat (1955). A szakdolgozatot az ELTE ÁJK Kari Szakkönyvtára őrzi. Köszönöm Sonnevend Pál dékán úrnak, hogy a másolathoz soron kívüli hozzáférést biztosított.

Az ötlettől a kandidátusi értekezésig A téma alakulása a feldolgozás 12 éve során		
Évszám	Előrehaladás	Munka címe
1952 ősze	szemináriumi dolgozat	n. a.
1953 tavasza	pályamunka (pécsi jogi kar)	Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése
1955 tavasza	pályamunka (országos jogászverseny)	Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása
1955 nyara	szakdolgozat	Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása (Kísérlet a jogintézmény gazdasági, társadalmi eredőinek kimutatására)
1959 tavasza	szakcikk (ÁJI Értesítője)	Az objektív felelősség történetéhez
1964. január	monográfia	A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében
1964. február	kandidátusi értekezés	A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében

Forrás: könyvtári és levéltári adatgyűjtés. A szerző saját táblázata

A táblázat alapján jól nyomon követhető, hogy Mádl honnan hová jutott el az anyag megformálásában és feldolgozásában az alatt a tizenkét év alatt, amíg a témáján dolgozott. Itt csupán az első két stáció, a pécsi pályamunka és a pesti szakdolgozat összehasonlítására vállalkozunk, a későbbiek során – az akadémiai évek tárgyalásakor – viszont a többi írásmű áttekintésére is sort kell kerítenünk.

A pécsi és pesti mű összevetésekor feltűnő legjelentősebb változás a jogterületben található. Láthattuk, hogy az eredetileg az államigazgatási jog iránt érdeklődő hallgató Világhy javaslatára hogyan kezdte el ugyanannak a jogi témának, a felelősségnek egy másik jogágba tartozó részét, a civilisztikai oldalát vizsgálni. Akár a téma államigazgatási, akár polgári jogi oldalát nézzük, egyértelműen

belátható, hogy a téma felvetése újszerű, azonban a polgári jogi felelősség legnagyobb szaktekintélyei – elsősorban Marton Géza – akkoriban a pesti jogi karon alkottak, így Mádl korábban lokális témájára az egyetemváltás után a legmagasabb szintű figyelem irányulhatott. A polgári jogi felelősség – főleg annak római jogi vonatkozásai – magát Világhyt is foglalkoztatták, de a pesti karon ekkor már bontogatta szárnyait az egykori washingtoni magyar konzulból később a szocialista magyar polgári jog egyik legnagyobb alakjává emelkedő Eörsi Gyula is. Eörsi akkor még – akadémiai doktori védésére készülve – a tervszerűségeken medítált, de ezt követően a polgári jogi kodifikációhoz kapcsolódva figyelme egyre inkább a felelősség intézményére irányult, és ebben a fiatal Mádlal, aki néhány évvel később Eörsi osztályára került a Jogtudományi Intézetben, gyorsan egymásra találtak.

A szakdolgozat készítésekor azonban az egyetemista Mádl még főleg a klasszikus és a polgári kori (mai szóhasználattal: újkori) felelősségi formák vizsgálatára koncentrált, amint ez a koncepció dominált már a pécsi dolgozatában is. A szocialista rendszer szempontjából azonban még ezek az ideológiától tulajdonképpen mentes vizsgálódások is kiemelt jelentőséggel bírtak, ugyanis – ahogy az opponens, Asztalos László kiemelte – *„[a] dolgozat elsősízből foglalkozik marxista szemlélet alapján [értsd: a jelenkorból vizsgálva – D. E.] azokkal a gazdasági és társadalmi tényezőkkel, amelyek az objektív felelősségi rendszer egyes formáinak, a ma egységesen objektív felelősségnek tekintett”* konstrukció történeti fejlődéséből erednek.⁶¹⁴

Szerkezetét tekintve a szakdolgozat letisztultabb a pécsi pályamunkánál, érződik rajta a diákkör szakmai hatása. Így például a lényegre törő kezdés és problémafelvetés a szerző egyik sajátossága volt, és ehhez a szakdolgozatában is ragaszkodott, de ez utóbbiban a kérdések és felvetések már egy hosszabb bevezetés részeként kerültek kifejtésre. A négy részre tagolt szakdolgozat második része a fogalmak magyarázatára, a harmadik a felelősség-fogalom történeti fejlődésére, illetve a jogintézmény újkori jogrendszerekben

⁶¹⁴ Asztalos László opponensi véleménye Mádl Ferenc szakdolgozatához (ELTE ÁJK Kari Könyvtár).

való szabályainak összehasonlító jogi vizsgálatára összpontosított. A negyedik részben kaptak helyet a következtetések, zárásként pedig – ami korábban nem létezett – egy részletes – imponáló méretű – irodalomjegyzék is készült. A szerző már Pécsen is használt lábjegyzeteket, azonban jegyzetelési technikája Budapesten magabiztosabbá vált.

A két dolgozat vizsgálati módszerét tekintve hasonló. Mádl már Pécsen is erős affinitást mutatott a történeti módszer alkalmazása iránt. Ott készült pályamunkájában erről a következőket írta: *„Mielőtt azonban [...] a megoldásra rátérnék, okvetlen szükséges ismertetni azt, hogy mi e vonatkozásban a történelmi helyzet, a tényleges állapot és a tudomány álláspontja egyáltalán. Ha ezt nem tenném meg, akkor semmibe venném minden cselekvés, akármily kisméretű legyen is az, olyan nélkülözhetetlen elemét, mint amilyen [...] az adott tények számbavétele. Ha ezt nem tenném meg, nem is tudnám, milyen kérdések várnak megoldásra. Parancsoló körülmény tehát: számot vetni a problémák történelmi és jelenlegi helyzetével.”*⁶¹⁵ Mádl a kitűzött feladatot végre is hajtotta: magyar vonatkozásban nagyjából a dualizmus koráig, nemzetközi példák tekintetében pedig az újkor hajnaláig tekintett vissza. Világhy mellé kerülve azonban az antik kultúrák joga is elvárt hivatkozási alappá vált, így a szakdolgozatba bekerültek a római jogi hivatkozások,⁶¹⁶ illetve – valószínűleg még részben Holub és Degré professzorok hatására, akik erre Pécsen mindvégig nagy hangsúlyt fektettek⁶¹⁷ – részletesen vizsgálni kezdte a népvándorlás kori germán jogforrásokat. Szintén Világhy hatása lehet a természetjogászok tanainak megjelenése, amely az általában szocialista szabvány szerint, szakmában készült szakdolgozatokban üde színfoltként hathatott. Egyértelmű tehát, hogy Mádl a jogtörténet és történeti módszer iránti érdeklődését Pécsről hozta magával, ám az azt hozzá hasonlóan kiemelten fontosnak tartó

⁶¹⁵ Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka 7. oldal, továbbiakban: Pályamunka 1953).

⁶¹⁶ Szakdolgozat 1955. 27–37.

⁶¹⁷ Vö.: a két kiváló jogtörténész professzor pécsi egyetemi jegyzeteit (Holub József: Egyetemes jogtörténelem. Pécs, 1950, illetve Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Pécs, 1951).

Világhy Miklós mellett annak alkalmazási lehetőségei nagymértékben kiszélesedtek.

Mádlt az összehasonlító jog egyik szaktekintélyének is szokták nevezni – nevét elsősorban ezért vette fel az Igazságügyi Minisztérium magyar jogintézményeket nemzetközi kitekintéssel elemző kutatóintézete⁶¹⁸ –, ám az összehasonlító jogi módszer – mint Eörsi Gyula találóan megállapította – nem egyetlen ember, inkább egy korszak terméke volt.⁶¹⁹ Mádl e korszaknak volt az egyik legtehetségesebb jogásza, aki e módszert – mint a pécsi dolgozatban is láthatuk – a problémafelvetés és -vizsgálat egyik alapvető módszereként maga is alkalmazta. Az összehasonlító jogi vizsgálódást a korban vertikálisan (történeti mélységben, korábbi történelmi korokra vonatkozóan) és horizontálisan (egy adott jogintézmény más államokban és jogrendszerekben történő vizsgálatára vonatkozóan) egyaránt használták. A fiatal Mádl maga is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított mind a vertikális, mind a horizontális jogösszehasonlításnak. A pécsi dolgozatban e tekintetben a nyugati államokat három nagyobb (francia, német és angolszász) csoportra bontva vonta vizsgálat alá.⁶²⁰ A szakdolgozatban azonban e tekintetben is jelentős fejlődést figyelhetünk meg, ugyanis itt már négy ország, mindenekelőtt Németország – ugyanis az objektív felelősség *„a német jogban jelentkezett először és a legtipikusabban”*⁶²¹ –, az Egyesült Királyság,⁶²² Franciaország és a Szovjetunió szabályozásának összehasonlító vizsgálatára került sor. Az első három állam már a pécsi dolgozatban is szerepelt, sőt, ott még szélesebb spektrumban is, mert svájci és olasz

⁶¹⁸ Vö.: A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet létrehozásáról szóló 95/2019. (IV. 25.) kormányrendelet, valamint www.origo.hu/itthon/20190425-madl-ferenc-nevet-viselo-jogi-intezet-letrehozasarol-dontott-a-kormany.html (2022. 04. 15.) és <https://2015-2019.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/madl-ferenc-nevet-viselo-jogi-intezet-letrehozasarol-dontott-a-kormany> (2022. 04. 15.).

⁶¹⁹ Eörsi Gyula: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1-2. 107. skk.).

⁶²⁰ Pályamunka 1953. 7-14.

⁶²¹ Szakdolgozat 1955. 40.

⁶²² Mádl angolszász államok alcím alatt tárgyalja, de csak az angol (brit) jogfejlődésre szorítkozik, amely mellett viszont az egyes angolszász államok jogrendszerében jelentős eltérések is kialakulhattak.

kitekintést is kapott az olvasó, a Szovjetunió megjelenése azonban Világhy tanácsának, illetve a Pécsen és Pesten is hallgatott szovjet összehasonlító jogi óráknak egyaránt tulajdonítható.

Fontos megemlíteni, már csak azért is, mert a dolgozat – némi képp a szerző meglepetésére is – arra a következtetésre jut, hogy az objektív felelősség „*két, alapjában véve ellentétes jogrendszerben*”,⁶²³ a kapitalista és a szocialista rendszerben egyaránt fennáll, hogy Mádl már a gimnáziumban – emlékezzünk barátjának, Borián Tibornak a megjegyzésére, hogy „*színvonalas érveléssel*” – tanulmányozni kezdte a marxista klasszikusokat. Az egyetemen ezt önképzéssel általánosságban, majd – vélhetően Világhy ösztönzésére – a jogirodalom szempontjából célhoz kötöten is fejlesztette. Mádl egész pályafutása során igyekezett elkerülni, hogy marxista klasszikusokat idézzon, de tisztában volt az ideológiai alapokkal, ráadásul azokból többször – államvizsgán és aspiránsképzésben – vizsgázott is. Ideológiai pallérozottsága azonban csupán a záró fejezetben, az alap- és felépítmény ekkoriban „*kultikus*” definiálása esetében érhető tetten, amely a korszakban minden jogi munka alapvető kellékének számított.

Végül érdemesnek tűnik röviden szólni a pécsi és a pesti dolgozat szakirodalom-jegyzékéről. Pécsen a fiatal diák még egy irodalomjegyzékkel egyesített jegyzetapparátust készített, amelyben azonban arányosan szerepeltek a téma klasszikus⁶²⁴ és kortárs⁶²⁵ szerzőitől származó munkák.⁶²⁶ A szakdolgozat ezzel szemben már külön irodalomjegyzéket tartalmazott, amelyben már az adott korban is tekintélyes mennyiségűnek számító, harmincnál is több mű szerepelt. Ám a lista nemcsak mérete (a „*darabszám*”), hanem az összetétele miatt is egyedinek számított, ugyanis a 34 tételből 30 idegen – német és francia nyelvű – munka volt.⁶²⁷ Ezen belül azonban ismét kiegyensúlyozott a szerzők megoszlása, a klasszikus

⁶²³ Szakdolgozat 1955. 58.

⁶²⁴ Tomcsányi Móric és Magyary Zoltán.

⁶²⁵ Beér János és Szabó Imre, valamint a szovjet Sz. N. Bratusz.

⁶²⁶ Pályamunka 1953. 21.

⁶²⁷ A három, magyar nyelven kiadott marxista munkán kívül (amelyek megemlézése valószínűleg erősen ajánlott volt) a magyar szerzők közül egyedül Marton Géza egyik műve szerepelt a listában. L.: Szakdolgozat 1955. 61–62.

jogtudományi művek aránya jelentős. Mádl több esetben használt jogszabályokat is, ezek azonban csak a főszövegben vagy lábjegyzetekben szerepelnek, és elég valószínűnek tűnik, hogy olvasott olyan szerzőket is,⁶²⁸ akiket akkoriban nem volt szerencsés nyilvánosan megemlíteni.

Fentiekből is látható, hogy Asztalos opponensi véleményének másik fontos megállapítása, miszerint „*[i]gen nagy az egész alapvető idevágó, sokszor még egyáltalán fel sem dolgozott forrásanyag*”, szintén megalapozott volt, akárcsak a későbbi mások által is hangoztatott végkövetkeztetése: Mádl Ferenc „*[d]olgozata [...] kétségtelenül kiemelkedő, teljesen új, kiváló munka*”.⁶²⁹

ÁLLAMVIZSGÁK ÉS DOKTORÁTUS

Szakedolgozata mellett – az ELTE Levéltárában fennmaradt iratoknak köszönhetően – Mádl Ferenc államvizsgáiról is számos információval rendelkezünk, így például rekonstruálhatóvá vált a bizottság összetétele, továbbá a vizsga menete is. A négyfős bizottság elnöke Hajdú Gyula, tagjai: Révész László,⁶³⁰ Benkő Gy[ula]⁶³¹ és Békés Imre voltak. Meghívott vizsgáztatókként Kádár Miklós, Nizsalovszky Endre, Pál Magda és Mártonffy Károly jelentek meg. A vizsganapokat, a vizsgakérdéseket és a vizsgáztatók neveit az alábbi táblázat szemlélteti. Itt csupán arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a jegyzőkönyv alapján akkoriban a mainál jóval átfogóbb, a tudásanyag valós mélységének felmérését lehetővé tevő vizsgákra került sor.

⁶²⁸ Például Szászynak a szovjet magánjogról szóló, úttörő jelentőségű munkáját (Szászy István: A Szovjetunió magánjogának alapelvei (Kolozsvár, Athenaeum, 1945.)).

⁶²⁹ Asztalos László opponensi véleménye Mádl Ferenc szakdolgozatához (ELTE ÁJK Kari Könyvtár).

⁶³⁰ Történetére dióhéjban l.: https://epa.oszk.hu/01200/01268/00011/argejo_eva.htm (2022. 04. 15.).

⁶³¹ Bár a jegyzőkönyvben az utóneve mindvégig csak kezdőbetűjével szerepel, egyértelmű, hogy Benkő Gyuláról, a Legfelsőbb Bíróság bírójáról van szó. Életrajzát l. részletesen: <https://neb.hu/hu/akik-mertek-nemet-mondani> (2022. 04. 15.).

Mádl Ferenc államvizsgálója a pesti jogi karon (1955. június-július)				
Vizsga- napok	Vizsga- tárgyak	Vizsgakérdések	Vizsgázta- tók	Ered- mény
1955.06.20.	Büntetőjog	a) Mikor lehet helye a büntetés korlátlan enyhítésének? b) A külhatalom kormányával való szövetkezés mely esetekben büntetendő? c) Előre megfogalmazott jogeset a katonai bűncselekmények köréből	Kádár Miklós Benkő Gyula	jeles
1955.06.30.	Polgári jog	a) Hogyan keletkezik és szűnik meg a jogi személy? b) Melyek a jogi személy egyes típusai? c) Mi határozza meg a szerződés tartalmát? d) Az öröklési jog történeti kialakulása és kapcsolata a magántulajdoni renddel	Nizsalovszky Endre	jeles
1955.07.07.	Marxiz- mus-lenin- izmus	a) Az SZKP KB harca a pártvonal elferdítése ellen a kolhozépítésben b) A mezőgazdaság kollektivizálásának megvalósítása és annak jelentősége c) Népi demokráciák 10 éves fejlődése során az osztályszerkezetben bekövetkezett változások d) A Hazafias Népfront szerepe és jelentősége	Pál Magda	jeles

Mádl Ferenc államvizsgálója a pesti jogi karon (1955. június–július)				
Vizsga- napok	Vizsga- tárgyak	Vizsgakérdések	Vizsgázta- tók	Ered- mény
1955. 07. 14.	Államjog- és állam- igazgatási jog	a) Az állampolgári alapjogok a Magyar Népköztársaságban b) Az oktatási igazgatás szervei	Mártonffy Károly	jeles

Forrás: ELTE EL Mádl Ferenc államvizsga jegyzőkönyve. A szerző saját táblázata

Fontos kiemelni, hogy Mádl Ferenc mindegyik vizsgatárgyból jeles eredményt ért el, így kitűnő eredménnyel államvizsgázott a jogi karon. Miután egy kivétellel – amikor jó (4) eredményt ért el – valamennyi (összesen nyolc) félévét jeles vagy kitűnő eredménnyel zárta le, *summa cum laude* minősítésű diplomát kapott.⁶³² Amelyhez azonban akkoriban nem járt doktori cím, azt csak – többi évfolyamtársával egyetemben – 1957-ben⁶³³ visszamenőleg kapta meg.⁶³⁴ Mindezt azért

⁶³² A diplomáját – miután kiváltása 50 forintba került – csak munkába lépését követően szándékozott átvenni, ami jól illusztrálja nehéz anyagi helyzetét (Mádl Ferenc 1955. 07. 15-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Hogy erre mikor is került sor pontosan, azt nem tudjuk, mert a hagyatékában csak a később, 1957. 03. 02-án kelt Kossuth-címeres oklevél, amely egyúttal az állam- és jogtudományok doktora cím megadásáról is rendelkezett, maradt fenn (a család tulajdonában).

⁶³³ Bár a doktori címek visszaállítása egyértelműen az 1956-os forradalom utáni „hangulatjavító” intézkedések közé sorolható, annak, hogy ez a társadalom helyeslésével is találkozik, már korábban is voltak jelei. Mádl Ferenc egyik magánlevelében megemlíti, hogy még diákként, 1955-ben részt vett – sőt, fel is szólalt – egy gyűlésen, amelyet a doktori cím visszaállítása érdekében szerveztek (Mádl Ferenc 1955. 03. 11-i levele Némethy Dalmának). 1956-ban pedig – már az Akadémia hivatalnokaként – bevonták a doktori címmel kapcsolatos szabályozás megalkotása érdekében tartott előzetes egyeztetésekbe is. Ezzel kapcsolatban írta a feleségének, hogy a cím megadására vonatkozóan nem szabad egyéni szempontokat nézni, mert „*itt többről van szó. A szaktársak, általában a jogászság becsületéről*” (Mádl Ferenc 1956. 10. 15-i levele Mádl Dalmának).

⁶³⁴ Vö.: A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 26. számú törvényerejű rendelete a doktori cím adományozásáról szóló 1951. évi 26. számú törvényerejű rendelet 8. § (1) bekezdésének hatálytalansításáról (MK 1956/98. 1.); illetve A művelődésügyi miniszter 5/1957. MM utasítása az oktatásügyi kormánybiztos 8/1957. számú utasításának módosításáról (Műv. K. 1957/10. 1.).

szükséges megemlíteni, mert egy időben az önéletrajzaiban Mádl külön szerepeltette a doktorátus megszerzését, amely akár az egyetemi doktori fokozatot is jelenthette volna, de amellyel valójában erre az utólagos, a jogszabály erejénél fogva beállt „címszerzésre” utalt.

NYELVTUDÁS ÉS NYELVVIZSGÁK

Láthattuk, hogy Mádl szakdolgozatában többségében voltak az idegen nyelvű munkák, ami még manapság is ritkaságszámba megy. Éppen ezért érdemes itt egy pillanatra megállnunk, hogy számba vegyünk a Mádl által beszélt és használt nyelveket, mert ezekre hosszú pályafutása alatt többször hivatkozott. Bár nyelvvizsga-bizonyítványokat majd csak az Akadémiára kerülését követően szerzett, az általa használt nyelveket jelentős részben gyermek- és fiatalkorában sajátította el.

A német nyelvet, illetve annak Mádl szűkebb pátriájában beszélt változatát akár a családi örökség részének is mondhatnánk, hiszen ezt – mint később maga is utalt rá – „*készen kapta*”.⁶³⁵ Mádl Ferenc többször elmondta, hogy a nagyszülőkkel és gyakran a szülőkkel is németül beszélt gyerekkorában. A németet (és a latint) tanulta gimnáziumban (ezekből érettségizett is), de jelentős hatással lehetett rá a mintegy másfél éves ausztriai tartózkodás is. Egyszóval túlzás nélkül állítható, hogy a német nyelvet – annak irodalmi és tájnyelvi változatát is – anyanyelvi szinten beszélte. Magánlevelezéséből azt is tudjuk, hogy fiatalon érdeklődött a különböző német dialektusok (svájci, elzászi) iránt.

Az angol nyelvet ugyancsak besorolhatjuk a családi örökség elemei közé, ugyanis mindkét nagyapa megjárta Amerikát. Az apai nagyapáról tudjuk, hogy fiatalon jól beszélt angolul,⁶³⁶ az anyairól viszont azt,

⁶³⁵ Oplatka András 2002. A bándi dialektusra részletesen I.: Bánd II. 11-188.

⁶³⁶ Arra, hogy az angol nyelvtudás hogyan és milyen mértékben kopott meg az Amerikából hazatelepülők esetében, számos adalékot tartalmaznak a téma kiváló magyar kutatója, Puskás Julianna által az utolsó pillanatban készített interjúk (Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Bp., Akadémiai, 1982. 551-579.), amelyek között több, Mádl nagyszüleivel közel egykorú, illetve azonos időben az USA-ban tartózkodó személy is található.

hogy lelkesedett az amerikai eszmék iránt. Valószínűleg mindkettejük közös hatása lehetett, hogy Mádl már fiatalon, önszorgalomból megtanult olvasni angolul – nyilván azoknak az angol nyelvű könyveknek a segítségével, amiket az amerikás nagyszülők hazahoztak.⁶³⁷ Azt is tudjuk, hogy középiskolásként mind németből, mind angolból vállalt korrepetálást, ami az angol folyamatos fejlesztésére utal.⁶³⁸ Az egyetem időszakában mindkét nyelvből rendszeresen fordított, újságcikkeket, történeteket és könyvrészleteket egyaránt. Amikor az Akadémiára került, úgy nyilatkozott, hogy németből aktív, angolból passzív nyelvtudással rendelkezik, ami szerény megfogalmazása a valós tudásának, hiszen alig egy évvel később mindkét nyelvből – két egymást követő napon – sikeres felsőfokú nyelvvizsgát tett. Angolból azonban még ekkor sem érezhette tudását megfelelőnek, de ez inkább csak a saját elvárásainak magas szintjét mutatja, ugyanis fennmaradt angol nyelvű fogalmazványai már ekkor gördülékeny és választékos stílusról tanúskodnak, és a nyelvet valóban használta is egyre gyakoribbá váló külföldi utazásain. Magabiztossá azonban csak 1967-es amerikai útját követően vált, valószínűleg annak köszönhetően, hogy anyanyelvi környezetben is meggyőződhetett arról, hogy sikerült a nyelvet önerőből magas szinten elsajátítania.

Mádl francia nyelv iránti érdeklődése szintén otthonról eredt, a vele azonos nevet viselő kisebbik nagybátyja ugyanis, aki 1931–1936 között részben a Sorbonne-on, részben az ELTE-n tanult,⁶³⁹ német-francia szakos tanárként végzett, és ő is hozott magával könyveket Bándra. A kis Feri az otthon talált francia nyelvű könyvekből kezdett franciául tanulni, és ezzel a nyelvvel is önszorgalomból foglalkozott gimnáziumban, majd az egyetem alatt.⁶⁴⁰ Szakdolgozatának irodalomjegyzéke, amelyben jelentős a francia nyelvű szakirodalom aránya, jól mutatja előrehaladását. Egyetemistaként valószínűleg

⁶³⁷ „[É]n már nagyon hamar megtanultam angolul, legalábbis olyan szintig, hogy olvassak...” – mondta erről egyik interjújában (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 272.).

⁶³⁸ Vö.: Mádl Ferenc 1959-es aspiránsi kérelme és az ahhoz csatolt önéletrajza (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁶³⁹ Mádl Ferenc szerzetesi pályafutására l.: Léh-cédulakatalógus (HU PMKL IV.187), a teljes életpályára: Cserhádi 1995.

⁶⁴⁰ Például egy 1954. őszi, Némethy Dalmának írt levele szerint szabad idejében franciául tanult (Mádl András szíves közlése).

franciából is fordított, és a franciát később is, az Akadémia hivatalnokaként, illetve a nyugati és keleti útjain rendszeresen használta. Nyelvvizsgát azonban csak a strasbourgi képzést követően tett belőle,⁶⁴¹ és kicsit csalódottan állapította meg, hogy tudása a bizottság szerint középfokú.⁶⁴² A fennmaradt visszaemlékezések alapján a franciát a másik két nyelvhez képest ritkábban használta,⁶⁴³ de ha szükséges volt, tárgyalóképes volt ezen a nyelven is.⁶⁴⁴

Mádl orosz nyelvtudásáról több alkalommal is említést tett. Ezt a nyelvet egyetemen a képzés részeként, majd az aspirantúra alatt – annak ellenére, hogy két felsőfokú nyelvvizsgálója miatt az orosz tanulást alól mentesítették – önszorgalomból tanulta. Elsősorban szakirodalom olvasásához és fordításához használta, orosz kapcsolataival inkább franciául vagy németül kommunikált.⁶⁴⁵

Bár holt nyelvről van szó, Mádl számára a latin nem csak egy nyelvet, hanem a közös európai kultúra, valamint a tudományos élet egyik közvetítő közegét jelentette. Amikor írásaiban vagy beszédeiben latin kifejezéseket használt vagy mondásokat idézett – amit rendszeresen megtett –, szinte kivétel nélkül az európai kultúra közös gyökereire (is) utalni kívánt vele. A latint középiskolában és

⁶⁴¹ Strasbourgan „*az előadások és a vizsgák részben franciául folytak*” (Mádl Ferenc 1965.06.16-i pályázati anyaga a Ford-ösztöndíjra. AL II. osztály iratai 10. d., 3. dosszié).

⁶⁴² Mádl Ferenc 1966.06.21-i feljegyzése a francia nyelvvizsga tárgyában (AL II. osztály iratai 10. d., 3. dosszié). Az 1966.06.16-án kelt 1286/1966. sz. nyelvvizsga-bizonyítványt l.: a család tulajdonában. Mádl saját francia tudásáról 1964-ben egy magánlevelében részletesen írt: „[...]át akarom venni a francia nyelvtant elejétől végig; haladok is szépen; ti. a szókincsem elég számottevő, csak az igeragozás! Terrible! De miután egész nap csak franciául kell magam megérettetnem, a nyelvtan tanulásával párhuzamosan egész szép lépéseket teszek előre. Sokszor már olyan gyorsan beszélek, hogy magam sem értem. Viszont a franciákat most már kezdem teljesen érteni.” (Mádl Ferenc 1964.03.20-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁴³ Egyik feljegyzésében megemlítette, hogy akadémiai munkája során mindhárom nyelvet (angol, német, francia) rendszeresen használja (1966.07.21-i feljegyzés, AL IX. osztály iratai 10. d., 4. dosszié).

⁶⁴⁴ Ezt támasztja alá az elnöki sajtófőnök, Schillinger Erzsébet visszaemlékezése, aki szerint a 2001-es franciaországi látogatásán Mádl Ferenc franciául beszélgetett Chirac elnökkel a tiszteletére adott díszvacsorán (Schillinger Erzsébet interjú 2021). Hasonlóan nyilatkozott volt külpolitikai tanácsadója, Breuer Klára is: „Ő azt mondta [a kollégáinak – D. E.], hogy neki rossz a franciája, de erre mondtuk, hogy szerettünk volna mi is ennyire rosszul beszélni franciául” (Breuer Klára interjú 2021.).

⁶⁴⁵ Mádl Ferenc 1969.02.03-i feljegyzése (AL II. osztály iratai 22. d., 1. dosszié).

az egyetemen tanulta. A gimnáziumban kiváló latinoknak számított, és később is hálás volt az ottani szigorú számonkérésekért, ugyanis a latin nyelvtani alapok jelentős segítséget jelentettek számára más nyelvek – így a francia és az orosz – elsajátításához.⁶⁴⁶

Mádl Ferenc nyelvtudása				
Nyelv	Mikor kezdte tanulni	Iskolai keretekben vagy önszorgalomból	Nyelv-vizsga	Nyelvtudás szintje
magyar	otthon	családban beszélt	-	anyanyelvi
német	otthon	családban beszélt, kötelezően tanulta: elemi iskolában és gimnáziumban	van	anyanyelvi
angol	otthon	önszorgalomból tanulta gyerekkorától egészen a diploma megszerzéséig	van	felsőfokú
francia	otthon	önszorgalomból tanulta gyerekkorától egészen a diploma megszerzéséig, illetve később a '60-as évek első felében	van	középfokú
latin	gimnázium	gimnáziumban (4 évig) és egyetem alatt (1 évig) tanulta	nincs	középfok körüli
orosz	egyetem	egyetem alatt (3 évig) és aspiránsként tanulta (önszorgalomból)	nincs	középfok körüli

Forrás: Mádl Ferencsel kapcsolatos könyvtári és levéltári források. A szerző saját táblázata

Fentiek alapján megállapítható, hogy Mádl Ferencnek kifejezett érzéke volt az idegen nyelvekhez. Az is egyértelműnek tűnik, hogy gyerekkorától kezdve szívesen tanult más nyelveket, hiszen nem elégedett meg az otthonról „kapott” német nyelv elsajátításával, hanem a családban látott minták alapján további nyelveket – az angolt és a franciát – választott magának, amelyek művelésében önszorgalomból

⁶⁴⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

magas szintre jutott. A két kötelezően elsajátítandó nyelvhez is nyitottan állt hozzá. Bár a latin számára egy életre szóló élményt – és az emberi tudás tárházába tett folytonos szellemi utazást – jelentett, amely egyúttal megnyitotta előtte a tudomány világát, az orosz nyelv iránt is érdeklődött, annak ellenére, hogy ezt sosem akarta a nyugati nyelvekhez hasonló szinten megtanulni – vonakodásában azonban valószínűleg értékválasztása is szerepet játszott.⁶⁴⁷

KÖTELEZŐ SZAKMAI GYAKORLAT

Miután Mádl Ferenc 1955. július 14-én az utolsó államvizsgáját is letette, már csak a diplomájának átvétele maradt hátra. Akkoriban a jogászok pályaválasztása részben kötött volt, ugyanis a nappali képzés elvégzését kétéves kötelező szakmai gyakorlat követte.⁶⁴⁸ Mádl Ferenc polgári jogból írta a szakdolgozatát, amelyre témavezetőjétől, Világhy Miklóstól jelest kapott. Jeles lett a polgári jogi államvizsgálója is – ezt Nizsalovszky Endre előtt tette le –, és összességében is kitűnő eredménnyel végezte el az egyetemet.

KEZDETI ELKÉPZELÉSEK

Annak ellenére, hogy a jogszabály szerint „*[a] kijelölés során a dolgozó kívánságait lehetőség szerint figyelembe kell venni*”,⁶⁴⁹ nincs nyoma, hogy ez Mádl esetében megtörtént volna. A fiatalember – bár nyíltan nem tiltakozott⁶⁵⁰ – menyasszonyával már 1954-ben megosztotta a

⁶⁴⁷ Vö.: Mádl Ferenc 1953.09.04-i jellemzése, amelyben már fiatalon egyértelműen német- és angolbarátnak minősítették.

⁶⁴⁸ A gyakorlat célja „*gyakorlati szakismeretek szerzése, illetve kiegészítése*” volt. Vö.: a Munka Törvénykönyvéről szóló 1951. évi 7. tvr. 132. §, illetve az Mt. végrehajtásáról szóló 53/1953. (XI.28.) MT rendelet 219–233. §§.

⁶⁴⁹ A Munka Törvénykönyvéről szóló 1951. évi 7. tvr. 132. § (1) bekezdés.

⁶⁵⁰ Akkoriban, még ha erre a jogszabály lehetőséget is adott, a saját vélemény vagy elvárás megfogalmazása – mint azt Mádl Ferenc egyik évfolyamtársának, a későbbi politikusnak, Torgyán Józsefnek az esete is bizonyítja – nem volt szerencsés. Torgyán egyik volt professzorának támogatásával a külügybe mehetett volna, de ehhez elvárták a pártba való belépést is, amit ő megtagadott. Így szakmai gyakorlat

gondolatait arról, hogy mivel foglalkozna szívesen. Mindenekelőtt az egyetemen szeretett volna bent maradni, és aspiránsként elkezdni a felkészülést a tudományos életre. Felmerült benne az is, hogy – nyelvtudására tekintettel – a Külügyi Akadémiára jelentkezne, ám tisztában volt vele, hogy összeköttetések hiányában oda biztosan nem vették volna fel. Végül számba vette, hogy tanulmányi eredményei alapján esetleg bírói pályára is irányíthatják, amelyen belül több opció is lehetséges. Maradhat például a fővárosban, de vidékre – akár egy nagyvárosba, Pécsre, ahová a lakcíme szólt vagy Veszprémbe, ahol felnőtt – is helyezhetik. Mádl ezeket már a kezdet kezdetén átgondolta, és megállapította, hogy számára a legrosszabb eshetőség az lenne, ha egy vidéki kisvárosba kerülne.⁶⁵¹

Bár néhány hónapig úgy tűnt, hogy – ritka kivételként – sikerül valóra váltania az álmait, és bent maradhat az egyetemen – 1955 tavaszán felvételizhetett is az aspirantúrára⁶⁵² –, de ez a lehetőség aztán egyik pillanatról a másikra szertefoszlott.⁶⁵³ Helyette egyre valóságosabbá vált a bírósági kijelölés, ami ellen Mádl a maga csendes módján

helyett az utcára került. *„Akkor kötelező elhelyezkedési rendszer volt, és mivel nem fogadtam el az egyetemi elhelyezést, még segédmunkás is nehezen lehettem.”* Ifj. Korsós Antal [Sárközy Tamás]: Aki a semmiből kormányzó pártot csinált: Torgyán József (Mozgó Világ 2004. május, <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00051/13korsos.htm>, 2021.07.21.). Mint lejjebb látni fogjuk, Mádl is keményen küzdött saját, illetve menyasszonyával közös terveik megvalósításáért, de a kereteket egyszer sem lépte át.

⁶⁵¹ Például Pécs környékére (Mádl Ferenc 1955.11.08-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁵² A felvételi beszélgetést 1955. húsvét hétfőjén [április 11. – D. E.] délután fél 6-kor tartották, de ekkor már rossz előérzete volt. *„Sajnos újabban rosszabb körülmények illetve remények alakultak már megint, de hátha még minden jóra fordul.”* (Mádl Ferenc 1955.03.21-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁵³ Mádl magánlevelezéséből kitűnik, hogy a tudományos pályafutás ügyében a legerősebb támogatója ekkor Világhy professzor volt (vö.: Mádl Ferenc 1955.01.10-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Miután 1955 tavaszán megnyerte a tanulmányi versenyt, neve az egész jogi karon ismertté vált. Ám a nagyobb figyelem azt is jelentette, hogy nemcsak a teljesítményét, hanem családi hátterét is alaposan megvizsgálták, és rögtön kiderült, hogy paraszti származása ellenére sem a szülei, sem ő nem tagja a Pártnak, a menyasszonya révén pedig egy *„háborús bűnössel”* kerül hamarosan közelebbi rokonságba. Mádl levelezéséből valószínűsíthető, hogy nemcsak Dalma elengedésére próbálták rábeszélni, hanem talán a párttagságra is – a magánéleti döntések azonban már korábban is „vörös vonalat” jelentettek számára, amelyekről még beszélni sem volt hajlandó. Így történhetett, hogy átmenetileg látszólag „elengedték a kezét”, de a tehetség miatt a háttérből mégis többen segítették.

már kezdettől fogva tiltakozott. Egyrészt mert túl kötöttnek érezte a tudományos munkához képest,⁶⁵⁴ másrészt viszont – mint ezt az utolsó, a nyolcvanadik születésnapján készült interjújában megemlítette – kezdettől fogva tudatában volt annak, hogy a bírói karrier milyen fokú alkalmazkodással jár(hat) egyes területeken, és azt is tisztán látta, hogy az elvárt igazodásra, elvei feladására ő nem lesz képes.⁶⁵⁵

A BÍRÓSÁGI RENDSZER SZEMÉLYZETI REFORMJA

Az idő tájt, amikor Mádl Ferenc a szakdolgozata elkészítésével foglalkozott, az Igazságügyi Minisztériumban már évek óta az igazságszolgáltatási reform előkészítésén dolgoztak. Az ezzel kapcsolatban készült jelentések egyik visszatérő fordulataként olvasható, hogy a bírósági apparátusban „[a] felfrissítés szükséges és elodázhatatlan”.⁶⁵⁶ Ez alatt a jelentés készítői a „horthysta” bírói kar egy(re nagyobb) részének fiatal, megfelelő családi háttérrel és – nem utolsósorban – ideológiai felkészültséggel rendelkező („fejlődőképes”) jogászokkal való felváltására utaltak,⁶⁵⁷ akik kellő nyitottsággal állnak az új rendszer által megfogalmazott politikai elvárásokhoz. A cserékre elsősorban azért volt szükség, mert „a bíráink többsége által folytatott ítélkezési gyakorlat [...] során hol jobbról, hol balról sértik meg a Párt

⁶⁵⁴ Az aspirantúrának „[n]agyon sok előnye volna. Éspedig az, hogy 3 évig elég szabad ember vagyok. Tudománnyal foglalkozom, ami önmagában is ma még a legszabadabb terület, de időben is abszolút szabad vagyok” (Mádl Ferenc 1955.01.10-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁵⁵ „Amikor a jogot végeztem, mindjárt tudtam, hogy egy olyan politikai rendszerben tanultam ezt a tudományomat, amely nem a jogszerűség, a demokrácia és a törvényesség világá. És én ezt nem akartam gyakorlati, mondjuk, bírói pályán művelni” („Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorstát rendező fogalmakról. Magyar Nemzet, 2011.01.29.,5.).

⁶⁵⁶ Jelentés a Politikai Bizottságnak az 1955. március 8-án – a bírósági apparátus felfrissítése érdekében – hozott határozatának végrehajtásáról, 1956.05.07. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/434. (Bp., IM-MKLLK, 2016).

⁶⁵⁷ Ennek hátteréhez l. például: Az MDP Központi Vezetőség Adminisztratív Osztály vezetőjének tájékoztatója Rákosi Mátyásnak az igazságügyi tisztogatási javaslatokról, 1953.04.10. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/368–369. (Bp., IM-MKLLK, 2016)).

*politikáját, túlnyomó részben [...] azért, mert képtelenek a Párt politikájának a lényegét megérteni és a gyakorlatban megvalósítani”.*⁶⁵⁸

Annak ellenére, hogy a bírósági fizetés akkoriban legendásan alacsony volt,⁶⁵⁹ az egyetemen, illetve az Igazságügyi Minisztériumban joggal gondolhatták, hogy a tehetséges fiatal jogász tudását leginkább az igazságszolgáltatásban tudják majd hasznosítani.⁶⁶⁰ Bár a beosztásról az IM-ben döntöttek,⁶⁶¹ Mádl Ferenc bírósági kitérője mögött valószínűleg a bírói családból érkező mentor, Világhy Miklós hatását kellene keresnünk, aki – amellet, hogy rövid ideig

⁶⁵⁸ Jelentés a Politikai Bizottságnak az 1955. március 8-án – a bírósági apparátus felfrissítése érdekében – hozott határozatának végrehajtásáról, 1956.05.07. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/436. (Bp., IM-MKLIK, 2016)).

⁶⁵⁹ A fizetésre – illetve a jogászok szakmai gyakorlatára – l. például: Az 1953/54-es tanév egyetemi jogi oktatásával kapcsolatos tapasztalatok, 1954.09.03. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/412–415. (Bp., IM-MKLIK, 2016)). Az alacsony fizetési kilátásokról Mádl is írt magánleveleiben. Míg ő havi 2000 forint körüli fizetéssel érezte volna biztonságban magát, beosztástól függően legjobb esetben is 1000–1200 forinttal számolhatott (Mádl Ferenc 1955.06.18-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.06.22-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.06.25-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában). Mikor már a bíróságon volt, megpróbálta különböző jogcímekre hivatkozással (például: házassági segély, különélési pótlék) megemeltetni a fizetését, de gyorsan rá kellett jönnie, hogy az ilyen jellegű javaslatai inkább rontanak a helyzeten, mint segítenének (Mádl Ferenc 1955.08.02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.11.08-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.11.10-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). Mádl Ferenc 1955.08.28-án kelt házassági segély iránti kérelmét l.: BFL XXV. 4.e.1955.ELN.7.E.175. A várhatóan alacsony fizetés kiegészítése érdekében többször is tárgyalt különböző íráskészítéséről és szerkesztéséről az akkoriban a Vigilia szerkesztőbizottságában ülő Rónay Györggyel, de a források szerint e tervekből semmi sem valósult meg (vö. például: Mádl Ferenc 1955.06.22-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.06.24-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában; Mádl Ferenc 1955.12.07-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁶⁰ Az Mt. végrehajtási rendelete is e szempontok mérlegelését írta elő, amikor úgy fogalmazott, hogy „a szakmai gyakorlatra kötelezett dolgozó beosztásánál a népgazdasági érdekeket, valamint a gyakorlatra kötelezett képességeit és szakirányú érdeklődését figyelembe kell venni” (az Mt. végrehajtásáról szóló 53/1953. (XI.28.) MT rendelet 221. § (2) bekezdés).

⁶⁶¹ Molnár Erik igazságügyi miniszter 1955.07.12-i határozata (a család tulajdonában).

maga is dolgozott azon a kispesti bíróságon,⁶⁶² ahová nagyjából egy évtizeddel később Mádl Ferenc is beosztásra került –, az ötvenes évek elején személyesen is részt vett az ELTE ÁJK végzős hallgatóit kötelező gyakorlatra beosztó bizottságok munkájában.⁶⁶³ Azt is fontos kiemelni, hogy az egyetemi adminisztrációban ekkoriban gyorsan emelkedő Világhy szerint a jogászképzésben az egyik legfontosabb feladat a jó személyzeti politika megvalósítása. Vagyis „*annak biztosítása, hogy a megfelelő emberek megfelelő helyre kerüljenek, s minden munkahelyre olyan ember kerüljön, aki az adott körülmények között a legjobban tudja azt betölteni*”.⁶⁶⁴ Mindezek csak megerősítik azt a feltételezést, hogy a kötelező szakmai gyakorlat mögött nemcsak a minisztériumi, hanem az egyetemi döntéshozók működését is feltételeznünk kell.⁶⁶⁵

Mádl elhelyezését várhatóan rögtön az államvizsgákat követően, tehát már június közepén tárgyalta volna a bizottság, de végül csak június vége felé került sorra. A meghallgatásra készülve Mádl a menyasszonyának így foglalta össze a lehetséges opciókat és ezek következményeit:

- „1.) [T]alán Pesten akar[nak] elhelyezni – ez »hozzászólást« nem igényel, mert ezt feltétlenül elfogadom. Ugyanez áll a Vigília-ra.
- 2.) Vidékre akarnak helyezni valamelyik nagyobb városba (Fehérvár, Szolnok, Győr stb.), fizetés előreláthatólag legalább 1–2 évig 1000 Ft körül mozog. Ismeretlen helyek, s amiket Pesten csinálni lehet, ott erre lehetőség alig van.
- 3.) Vidék – egészen kis város – a többi ugyanaz, mint 2.) esetében.

⁶⁶² Világhy Miklós 1944 márciusa és júniusa között dolgozott a Kispesti Járásbíróság bírójaként (Világhy Miklós 1968.10.24-i önéletrajza. AL 200. TMB 184/2. dosszié).

⁶⁶³ Az általa vezetett bizottság eredményességét az országos tapasztalatokat elemző tanulmány példaként, jó gyakorlatként hivatkozta meg (Farkas Domonkos: A végzett egyetemi és főiskolai hallgatók elosztásának tapasztalatai, in: Felsőoktatási Szemle 1952/9. 434.).

⁶⁶⁴ Világhy Miklós: Az egyetemi vezetők kádermunkájáról (In: Felsőoktatási Szemle 1955/2. 51.).

⁶⁶⁵ Az, hogy Mádl egyik levele szerint abban a bizottságban, amely az ő gyakorlati helyéről hozott döntést, sem Világhy, sem Beér nem vett részt (Mádl Ferenc 1955.06.18-i levele Némethy Dalmának, a család tulajdonában), nem tűnik releváns információnak, mert a többi egykorú magánlevelének tartalmából egyértelműen kitűnik, hogy a háttérből figyeltek arra, hogy mi történik a fiatalemberrel.

4.) Nem fogadom semmi esetre sem 3.)-at és csak különösen előnyös körülmények mellett 2.)-t – és csinálom a következőket

a) Pesten helyezkedem el (szükség esetén valami műszaki munkára), – az 1000 Ft-ot így is megkeresem.

b) Pécsen helyezkedem el ugyanígy.⁶⁶⁶

Jól tette, hogy felkészült, mert amikor végre a bizottság elé került, ki kellett állnia magáért. „Ma reggel elsőnek mentem a bizottság elé. Erősen agitáltak a Veszprém Megyei Bíróság mellett, majd a budapesti postaigazgatóság került szóba. Mindegyiket elleneztem, és körömszakadtáig ragaszkodtam Pesthez. [...] Végül kiküldtek, és ők tanácskoztak. Visszahívtak és azt mondták: Budapest – 1000–1200 Ft. között. Pontosán nem mondták meg a szervet.”⁶⁶⁷

A konkrétumok csak július közepén derültek ki: bírósági fogalmazónak nevezték ki – 1050 forint havi fizetéssel – az akkoriban⁶⁶⁸ újonnan megalakult Nagy-Budapest peremén fekvő kispesti járásbírósághoz.⁶⁶⁹

BÍRÓSÁGI FOGALMAZÓKÉNT, ILLETVE TITKÁRKÉNT

A kispesti bíróság Mádl akkori lakóhelyétől⁶⁷⁰ viszonylag könnyen megközelíthető volt (lett volna),⁶⁷¹ ha be tudott volna járni, de erre – katonai kiképzése és családi nehézségek miatt – csak

⁶⁶⁶ Mádl Ferenc 1955.06.18-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁶⁷ Mádl Ferenc 1955.06.25-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁶⁸ A Budapest főváros területének új megállapításáról szóló 1949. évi XXVI. törvény 1950. január 1-jén lépett hatályba.

⁶⁶⁹ Molnár Erik igazságügyi miniszter 1955.07.12-i határozata (a család tulajdonában). A Kispesti Járásbíróság az 1950-es években több névváltoztatáson is keresztülment. Hivatalos neve előbb XVIII-XIX. kerületi járásbíróság, majd budapesti XVIII. és XIX. kerületi bíróság lett, de a téma szempontjából releváns dokumentumokban leggyakrabban továbbra is kispesti járásbíróságként hivatkoztak rá, ezért jelen munkában is így kerül említésre.

⁶⁷⁰ Budapest VIII. kerület, Ráday utca 14., egy „hátsó udvari IV. emeleti lakás cselédszobájában kaptunk[...] albérleti lakást” (Mozaikok). Az albérlet pontos kezdő dátuma nem ismert, de 1954 decemberében már onnét levelezett (Mádl András szíves közlése).

⁶⁷¹ Az ötvenes években villamossal, egy átszállással (Nagyvárad tér) a Kálvin tértől egészen a pestlőrinci Béke térig lehetett utazni. Részletesen, fényképekkel és vágányrajzokkal: <http://hampage.hu/trams/index.html> (2021.07.19.).

hónapokkal később került sor, ugyanis annak ellenére, hogy a miniszteri döntés alapján 1955. augusztus 1-jén meg kellett volna kezdenie szolgálatát,⁶⁷² ehelyett ugyanazon a napon az ország másik részében, a Tiszántúlon kellett bevonulnia katonai szolgálatra.

1955. november eleji munkába állását követően készült jellemzésében a bíróság vezetője kifejezetten tehetségesnek látta a fiatal fogalmazót.⁶⁷³ Mádl az első hetekben nem találta a helyét, de aztán lassan beilleszkedett.⁶⁷⁴ Érdeklődését, tanulmányosságát és munkabírást⁶⁷⁵ látva már két hét után „önállóan tárgyal[hatott]. Még hozzá büntető ügyet,⁶⁷⁶ holott egyébként polgári szako[s] vagyok. Ennek örülök, mert ez a bírók elismerése felém” – írta Pécsre a menyasszonyának.⁶⁷⁷

Lendülete később sem csökkent, és ez nagyjából egy hónappal később – valószínűleg a bíróság elnökének pozitív véleménye alapján⁶⁷⁸ – váratlan eredményt hozott. „Az elnökhelyettes [...] elmondta, hogy kineveznek bírónak. Ezt persze erősen kétségbe vontam, de ő csak állította. [...] Amikor beléptem a XVIII. ker. elnökhöz, ott volt XY et., és már tárgyalt a velem együtt végzett... fogalmazóval. [...] Ezután ő elment

⁶⁷² Magát a hivatali esküt 1955.07.19-én tette le (A Budapest XIX. kerületi bíróság elnökének 1955.09.09-i felterjesztése a Fővárosi Bíróság elnökéhez. BFL XXV. 4.e.1955.ELN.7.E.175.).

⁶⁷³ Mádl Ferenc fogalmazó jellemzése (1955.12.09., BFL XXV.40.1955.EL. Biz. 31.).

⁶⁷⁴ Ebben kifejezetten sokat segített neki az az idősebb tanácsvezető bíró – Győrvári Sándor –, aki mellé beosztották, s akiről több magánlevelében is pozitívan emlékezett meg (Győrvári egészen 1980-as nyugdíjba vonulásáig bíróként szolgált (MK 1980/38. 559.)). L. még: Mádl Ferenc 1955.11.08-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1955.11.10-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1955.11.12-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1955.12.27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁷⁵ A bíróság elnöke „[a]zt mondta [...], mikor a polgári szakba beosztott, ha annak restanciás kurenciáját karácsonyig megcsinálom – nagyon örülni fog. Nos, nem hiszem, hogy jövő hétre sok marad belőle. Már a gépirónők panaszkodnak, hogy nem bírják írni felfokozott jogi munkámat, utasításaimat.” (Mádl Ferenc 1955.11.12-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁶⁷⁶ A bíróság elnökének Mádl Ferencről készített 1955. évi jellemzéséből kiderül, hogy ezek magánvádas ügyek voltak. Ezenkívül „[e]gynéhány alkalommal fél-fogadási napon [...] a panaszfelvételnél segédkezett” (Földvári Lajosné 1955.12.23-i jellemzése Mádl Ferencről (BFL XXV.40.1955.EL. Biz. 33/4.)).

⁶⁷⁷ Mádl Ferenc 1955.11.12-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁷⁸ Mádl Ferenc fogalmazó jellemzése (1955.12.09., BFL XXV.40.1955.EL. Biz. 31.).

és a miniszteriális et. közelebb rukkolt hozzám... Na, a Mádl kartársnál könnyebb dolgunk lesz – mondta –, neki jó hírt hoztunk: avanzsál. [...] A Bp. IV. ker. az ország egyik legszebb és legkomolyabb bírósága (épülete, berendezése, közp. fűtés, amerikai garnitúra stb., ezt már utólag mondták), személyi állománya is nagyon kiváló. A bíróság titkárát pedig kinevezték bírónak. Komoly és alapos szakmai képzettséget igénylő munkakör – a minisztérium választása magára esett, Mádl kartárs. [...] Jan. 1-től titkár leszek, több fizetéssel egy ennél sokkalta szebb helyen! [...] Innen már egész közel a bírói kinevezés!” – lelkesedett.⁶⁷⁹

Mádlt tehát a következő év elején a város másik végébe, Újpestre vezényelték át.⁶⁸⁰ Itt sem maradt azonban pár hétnél tovább, mert a kezébe került az Akadémia aspirantúráról szóló pályázati felhívása, amelyet a Fővárosi Bíróság elnökének jelentkezésre buzdító levelével együtt köröztettek a helyi bíróságokon.⁶⁸¹ Mádl, akit 1955-ben úgy utasítottak vissza, hogy egy évvel később újra nyújtson be aspirantúra iránti kérelmet, már éppen letett erről a szándékáról, mert a pályázati lehetőség kiírása késett.⁶⁸² Amikor viszont végül a felhívás megjelent, az teljesen váratlanul, a munkahelyén érte utol.

Kivételes szerencséje volt, mert ez alkalommal nem csupán saját személyes érdeklődése vezette – hiszen „[k]ezdettől fogva érdekelt a tudomány, hajtott a betű szenvedélye, nehezen viseltem el, ha üres papír volt előttem”⁶⁸³ –, hanem munkáltatójának érdekei is azt kívánták, hogy szervezeten belülről többen jelentkezzenek. „[E]miatt a minisztérium személyzeti főosztályvezetője is behívott, és egészen biztatóan szólt a lehetőségekről. Azt mondta: nagyon örülnek, ha vannak fiatalok, igazságügyi dolgozók, akik tudományos munkájukkal növelik szakmai képzettségüket. Nos, hát tanulnom kell, hogy a felvételin aztán

⁶⁷⁹ Mádl Ferenc 1955. 12. 27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁸⁰ Az Igazságügyi Minisztérium értesítése Mádl Ferenc áthelyezéséről (1956. 01. 06., BFL XXV.40.1956.EL.VI.W.5/5.). L. még: Kovács Kálmán, a miniszter első helyettesének 1956. 01. 06-i értesítése Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

⁶⁸¹ A TMB felhívását l.: BFL XXV.40.1956.EL.VIII.F.15., a Fővárosi Bíróság elnökének 1956. 02. 09-i körözüvényét l. uott. A pályázatok beadási határideje 1956. 02. 22. volt.

⁶⁸² Mádl Ferenc 1955. 11. 23-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁸³ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 158.).

tudjak is valamit” – írta a feleségének.⁶⁸⁴ Vagyis a bíróságon éppen beilleszkedő Mádl – az előnyökkel és hátrányokkal egyaránt számot vetve – egy váratlan lehetőséget ragadott meg, amely egyébként habitusának teljesen megfelelt, a közvetlen politikai befolyástól nagyobb távolságot biztosított, és – siker esetén – anyagilag is jobb feltételeket kínált, mint a korabeli bírósági karrier.⁶⁸⁵

Mádl Ferenc az egyike volt annak a két főnek, akinek pályázatát felettese, a Fővárosi Bíróság elnöke a Magyar Tudományos Akadémiára továbbította. Abban az évben azonban a jogtudományon belül csak polgári eljárásjogra és nemzetközi jogra hirdettek meg aspiránsi helyeket. Mádl Ferenc pályázati anyaga nem maradt fent, de – Nizsalovszkyval való kapcsolatára is tekintettel – valószínűsíthető, hogy polgári eljárásjogi témával pályázhatott. Bár a felvételi bizottság összetétele kedvező volt számára,⁶⁸⁶ Mádlt – ekkor még – nem vették fel aspirantúrára, sőt, a neve sem bukkan fel a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) 1956-os anyagaiban.⁶⁸⁷ Ennek a legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy nem is volt szükség a pályázat elbírálására,⁶⁸⁸ mert azt *ad*

⁶⁸⁴ Mádl Ferenc 1956.02.27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁸⁵ Mádl Ferenc fizetése fogalmazóként havi 1050.- forint, titkárként havi 1100 forint volt, míg átvételét követően hivatalnokként a kezdő fizetése havi 1300 forintra nőtt (a fogalmazói fizetésre l.: Molnár Erik igazságügyi miniszter 1955.07.12-i határozata (a család tulajdonában), a titkári fizetésre: Csendes Károly főosztályvezető 1956.01.06-i értesítése, BFL, a hivatalnoki kezdő fizetésre: Vilmos László 1956.05.05-i értesítése Mádl Ferencnek (a család tulajdonában)).

⁶⁸⁶ Az aspiránsfelvételi bizottság elnöke 1956-ban Nizsalovszky Endre volt, tagjai kivétel nélkül az ELTE ÁJK oktatói: Beér János, Hajdu Gyula, Névai László, Weltner Andor – akik Beér kivételével, aki már korábban is támogatta, valamennyien ismerték és tanították (Az állam- és jogtudományok akadémiai bizottságai, 1956.08.27. AL IX. osztály iratai 18. d. 1. dosszié. Névsorok és listák).

⁶⁸⁷ AL II. osztály iratai 79. d. 1-4. dosszié. TMB anyagok 1956. január-szeptember.

⁶⁸⁸ Az ötvenes évek TMB-jegyzőkönyveiben többször előkerül (vö. például: a TMB 1956. július 6-i ülésének határozatai, AL II. osztály iratai 79. d. 3. dosszié), hogy a jelöltek tudományos előélete vagy nagyon rövid, vagy teljesen hiányzik. Bár Mádl Ferenc ekkor már két, pályadíjat elnyert tudományos munkával rendelkezett, Nizsalovszky – és Szabó Imre – valószínűleg azt tanácsolhatta neki, hogy várjon még néhány évet az aspiránsi kérelem benyújtásával. A pályázatok rangsorolása később is bevett szokás maradt. Például a hatvanas évek elején a TMB határozata alapján a beérkező pályázatokat három csoportba kellett rendezni: a) akik 1962-ben „feltétlenül felveendők”; b) akik alkalmasak, de egy évet várhatnak; c) „akik még nem felelnek meg a követelményeknek” (Mádl Ferenc

acta tették, Mádlt pedig aspirantúra helyett átvették a hivatali állományba.⁶⁸⁹

Nizsalovszky, akivel Mádl már az ELTE-s tanulmányai vége felé közelebbi kapcsolatba kerülhetett, a forradalom előtt az állam- és jogtudományok egyik legfontosabb alakítójának számított az Akadémián, annak ellenére, hogy „*polgári berögződéseit*” különösebben sohasem titkolta.⁶⁹⁰ Az ő támogatásával⁶⁹¹ tehát Mádl akár pályázat nélkül is bekerülhetett a hazai tudományos élet szentélyébe – feltéve, ha ehhez Szabó Imre osztálytitkár⁶⁹² támogatását is sikerül megszerezni. Szabó – aki valószínűleg Mádlt szintén az egyetemről⁶⁹³ ismerte – egyfelől vonalas pártkatoná volt, másfelől azonban tudományos kérdésekben – ameddig ezek politikai elvárásokkal nem ütköztek – értékelte és támogatta a tehetséget, és felvállalta a szakmai álláspont képviselését.⁶⁹⁴ Szabó Imre a saját jogán, de osz-

tájékoztató levele a beérkezett pályázatokról, 1962.03.05., AL II. osztály iratai 17. d., 5. dosszié).

⁶⁸⁹ Magánlevelezése is ezt a feltételezést támasztja alá. Vö.: Mádl Ferenc 1956.02.21-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1956.03.13-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1956.04.03-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁹⁰ Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének centenáriumián (In: Mádl Ferenc – Peschka Vilmos (szerk.): Nizsalovszky Emlékkönyv (Bp., 1994., 17. skk.))

⁶⁹¹ „*Bandi bácsi jó szava*” számíthatott. „*Ő akkor »jött fel« korábbi [meg]túrt helyzetéből, ő ismerhette egyetemi teljesítményeimet...*” – emlékezett vissza a pályamódosítás időszakára röviddel a halála előtt (Mozaikok).

⁶⁹² Szabó Imre 1955–1960 között (főtitkár-helyettesi kinevezéséig) volt az MTA II. osztály osztálytitkára (Kónya Sándor szíves közlése, valamint Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 1961/1–3. 245.).

⁶⁹³ Szabó Imre 1945–1955 között különböző beosztásokban az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott. Az ELTE jogi karán az 1948/1949-es tanévtől egészen nyugdíjazásáig tanított (a Karra való meghívására l.: A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Közigazgatástudományi Karának ülései 1948. október 7-i, október 12-i és november 17-i üléseinek jegyzőkönyveit (Hungaricana), utolsó tanéve az Állam- és Jogelméleti Tanszéken az 1982/1983-as volt, vö: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1982–1983. 57.).

⁶⁹⁴ Érdeemes felidézni, ahogyan Peschka Vilmos akadémikus – egykori tanítványa és kollégája – professzora tanári hitvallására emlékezett: „*Szabó Imre nemcsak a jogtudomány művelésében volt állhatatos és fáradhatatlan, hanem jogászgenerációk oktatásában és nevelésében is. [...] Egyetemi előadásainak sodró lendülete, impresszionáló szenvedélyessége mind arra szolgált, hogy a jogtudomány problémáit hallgatói elé tárja, s számukra tudományosan megvilágítsa. Feledhetetlen az*

tálytitkárként is döntési helyzetben volt, és ez utóbbi szerepkörében hatásköreit éppen 1956 elején erősítette meg egy MTA-elnöki utasítás.⁶⁹⁵

Mindezek ismeretében válik egyértelművé a Mádl Ferenc 1959-es önéletrajzában olvasható szakasz, amely szerint a bíróságról „a Magyar Tudományos Akadémiához az Akadémia kikérése alapján, áthelyezéssel kerültem”.⁶⁹⁶ Vagyis eredetileg a bírói pálya rejtelmeivel ismerkedő fiatalember ragadta meg a lehetőséget, hogy az Akadémiára kerüljön (akár főállású, akár levelező aspiránsként), de ott végül egykori tanárai – köztük Nizsalovszky – „nyúltak utána”, és – élve a Munka Törvénykönyvében biztosított jogkörökkel⁶⁹⁷ – főállásban⁶⁹⁸

a feltétlen odaadás és gondosság, amellyel tanítványait munkájukban segítette, a tudományos pályán elindította, útjukat egyengette és figyelemmel kísérte. Nem hagyható említés nélkül a tanár és tanítványai kapcsolatának az a lényegi sajátossága, ami tudományos meggyőződése és elkötelezettsége rendíthetetlen szilárdságának látszólag ellene szól: szellemi toleranciája; elég csak futó pillantást vetni tanítványai műveire, melyek jelentősen eltérnek attól a [...] koncepciótól, amelynek keretében a jogelméleti problémák megoldását kereste. Egyszóval: nem epigonokat nevelt.” (Peschka Vilmos: Szabó Imre (1912–1991) (In: Magyar Tudomány 1991/12. 1152.). Szabó és Peschka kapcsolatára bővebben l.: Lamm Vanda: Visszaemlékezés Peschka Vilmosra (Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis LIII-LIV (2016–2017) 7–12.).

⁶⁹⁵ Mádl Ferenc átvétele idején a munkáltatói jogok gyakorlója az Akadémia Hivatalának vezetője volt (vö.: A dolgozók munkaviszonyával kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról szóló 15/1954 MTA elnöki utasítás 4. pont, in: Akadémiai Közlöny 1954/16–17. 8.), azonban néhány héttel az átvétel előtt jelent meg – a többek között – az osztálytitkárok létszámgazdálkodási jogköreit megerősítő elnöki utasítás is (vö.: A tudományos osztályok gazdálkodási hatáskörének kiszélesítéséről és a szaktitkárságok szervezeti megerősítéséről szóló 2/1956. MTA elnöki utasítás II/1–3. pontjai, in: Akadémiai Közlöny 1956/6. 45.).

⁶⁹⁶ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié), illetve l.: Vilmos László bírósági elnök 1956. 05. 05-i értesítése Mádl Ferencnek (a család tulajdonában). L. még: Mádl Ferenc 1956. 04. 16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1956. 05. 22-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶⁹⁷ A Munka Törvénykönyvéről szóló 1951. évi 7. tvr. 133–137. §§, valamint a Munka Törvénykönyvének végrehajtásáról szóló 53/1953. (XI. 28.) MT rendelet 226. § (1) bekezdés.

⁶⁹⁸ Érdeemes megjegyezni, hogy a fiatalember jó időben jelentkezett az Akadémiánál, ugyanis a Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályán már évek óta gyarapodott az ellátandó feladatok listája. A Szabó Imre (és Eörsi Gyula) által „dominált” Állam- és Jogtudományi Főbizottság több kérdést is gyakorlati oldalról közelített meg, így került fel a II. osztály külkapcsolatainak kiépítése, illetve a folyóirat- és könyvkiadás reformja. Ezek az ötletek, illetve ez a szemléletmód

hozták át – kötelező szakmai gyakorlata alatt – az Akadémiára. Ez a jogi forma egyébként Mádlnak is kedvező volt, ugyanis a törvény értelmében fél éven belül kérhette volna a bíróságra történő visszahelyezését.⁶⁹⁹ Erre azonban nem került sor, ugyanis Mádl „jó viszonyban volt a kollégáival [...] Nem voltak ellenségei [...] Barátságos, segítőkész [...] és udvarias volt [...], kedvelték.”⁷⁰⁰

A bírósági kötelező szakmai gyakorlat tehát összesen egy tíz hónapos kitérőt jelentett Mádl Ferenc életében, amelyből azonban – a katonai kiképzés miatt – csak hét hónapot állt valóban bírósági alkalmazásban, ebből kettő hónapot Budapest XIX., öt hónapot pedig Budapest IV. kerületében.

A források arra nézve hézagosak, hogy ezalatt milyen feladatokat látott el, de azt tudjuk, hogy polgári ügyszakban működött, és fogalmazóként bevonták a kurrenciális ügyintézésbe, vagyis – felettesi ellenőrzés mellett – az új, illetve a már folyamatban lévő ügyekben a soron következő eljárási cselekményeket kellett elvégeznie, illetve – vélhetően – határozatokat kellett szerkesztenie. Gyorsan bekerült a magánvádas ügyekben az előkészítő ülések levezetésébe, ahol a jegyzőkönyvvezetéssel is megismerkedett. Részt vett továbbá a panaszfelvételi ügyintézésben – ez szintén jegyzőkönyvvezési munkát takarhatott. Tehát – miután látták az igyekezetét – hagyták, hogy az alapokat minél előbb elsajátíthassa. Titkárrá való kinevezése ezért viszonylag gyorsan megtörtént, ott pedig már saját hatáskörben is eljárhatott.

tükröződik vissza az osztály különböző testületeinek jegyzőkönyveiből (l. például: az 1955.01.18-i osztályvezetőségi ülés anyagai (AL II. osztály iratai, 2. d., 2. dosszié); az 1955.02.22-i osztályvezetőségi ülés anyagai (AL II. osztály iratai, 2. d., 3. dosszié); az 1955.09.02-i aktívaértekezlet anyagai (AL II. osztály iratai, 2. d., 7. dosszié). Éppen ezért valószínűnek tűnik, hogy Szabó Imrét (és Eörsi Gyulát) nem kellett győzködni Mádl felvételéről, mert a képességei alapján alkalmasnak látták arra, hogy az általuk fontosnak tartott jogi tudományszervezéssel kapcsolatos feladatokat ellássa.

⁶⁹⁹ Vö.: A Munka Törvénykönyvéről szóló 1951. évi 7. tvr. 137. § (5) bekezdés, illetve a Munka Törvénykönyvének végrehajtásáról szóló 53/1953. (XI. 28.) MT rendelet 233. §. Az Mt. egyébként a lakás biztosításának elmaradásához kötötte a visszahelyezés kérelmezését, ami az egyetemi évek óta lakásproblémákkal küzdő Mádl esetében – ha a szükség úgy hozza – könnyen lehetett volna hivatkozási alap.

⁷⁰⁰ Kónya Sándor interjú 2021.

KATONASÁG

Az egyetemi tanulmányok a korszakban nem jelentettek mentességet a katonai szolgálat alól. Ez egyfelől a nyári szünetre időzített katonai szolgálaton való kötelező részvételt, másfelől a honvédelem elnevezésű tárgy(ak) teljesítését jelentette. Azért kell erről itt külön szólni, mert a köztársasági elnök egyúttal a fegyveres erők főparancsnoka is – „*bár ezek az irányadó szabályok nagyon ezoterikusan vannak benne az Alkotmányban*”⁷⁰¹ –, ezért Mádl Ferenc katonai képzettsége későbbi tisztségénél fogva közérdeklődésre tarthat számot.

Mádl Ferencnek – miután a középiskolában már levontképzésben részesült – először az első év végén kellett bevonulnia. Ekkor, 1952 nyarán Nagyvisnyón (Heves megye) teljesített szolgálatot, valószínűleg 3–4 héten át.⁷⁰² A következő évben, amikor az egyetemváltásra is sor került Tapolcán (Veszprém megyében, vagyis családjához közel) folytatódott a kiképzés, vélhetően június–júliusban, ugyanis az augusztus már az egyetemváltás megszervezésével telt.

A szolgálat harmadik részletének teljesítésére közvetlenül végzést követően került sor. Itt a frissen nősült Mádl egyik fennmaradt kérelméből néhány részletet is megismerhetünk. Röviddel a polgári esküvő után, 1955. augusztus 1-jén kellett bevonulnia Kiskunhalasra (Bács-Kiskun megye), ahol három hónapos tiszti képzésen vett részt. Itt – magánleveleinek keltezése alapján – nem volt helyhez kötve, például Kistelekről és Bátaszékről is írt a feleségének.⁷⁰³

Rendfokozatára nézve elég szűkszavúak a források. 1953-ban úgy nyilatkozott, hogy az első kiképzést követően tizedesi rendfokozatot kapott.⁷⁰⁴ Évekkel később viszont az egyik adatlapján a

⁷⁰¹ Tósoy Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 13.).

⁷⁰² PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847–01/1952–53. (Mádl Ferenc kérvénye. Pécs, 1952. szeptember 3.), illetve Mádl Ferenc adatlapja az aspirantúrára való jelentkezéshez (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁷⁰³ Mádl András szíves közlése.

⁷⁰⁴ Mádl Ferenc 1953.09.07-i változásbejelentő lapja (ELTE EL 7. ÁJK p.) Sze-mélyi iratgyűjtő 1951–1966. (Marsó-Mádl).

legmagasabb rendfokozatára vonatkozó kérdésre csak annyit írt, hogy honvéd, és nem adott meg hozzá rendfokozatot.⁷⁰⁵ Az utolsó rendfokozata a fellelhető iratokból nem derült ki, de a Hadtörténeti Levéltár tájékoztatása szerint miután egyetemistaként „*tartalékos tiszti képzésben részesült, [...] tartalékos tisztté (tartalékos alhadnaggyá) avathatták*”.⁷⁰⁶ Mindenesetre a kiképzés a későbbiek során annyiban segítette a munkáját, hogy a munkahelyi polgári védelmi képzések alól teljeskörűen mentesítették.⁷⁰⁷

Néhány szót kell szólni az egyetemi honvédelmi oktatásról is. Mádlnak mind a négy egyetemi évben részt kellett vennie a Honvédelem című kurzuson. Ez részben elméleti, részben gyakorlati oktatást jelentett. Egy évvel felette járó egyik diáktársa az 1952/1953-as – tehát Mádl utolsó pécsi évében zajló – honvédelmi oktatásra a következőképpen emlékezett: „*a volt Pius Gimnáziumban lévő Tanárképző Intézetben Katonai Tanszéket működtettek, akik aztán hetente ismétlődő rendszerességgel ismertették meg velünk a 48 mintájú szovjet puska, az úgynevezett TT pisztoly, aknavető szerkezetét, szétszedését, összerakását. Nyaranta pedig egyhónapos terepkiképzésre kellett menniök hallgatótársaimnak, ahol a kiképző tisztek ugyancsak előszeretettel gyötörték az »úri fiúkat«*.”⁷⁰⁸ Az idézet alapján az olvasó könnyen képet alkothat a kiképzés egyetemi tantervébe épített részéről is, amelyben valószínűsíthetően Mádl Ferenc is részesült.

SZABAD IDŐ ÉS BARÁTI KÖR

Már láttuk, hogy Pécssett Mádl hogyan csatlakozott a kiscsoporthoz, és az hogyan vált tulajdonképpen az élete keretévé. Ettől a közegetől Budapestre távozását követően sem kívánt elszakadni,

⁷⁰⁵ Mádl Ferenc adatlapja az aspirantúrára való jelentkezéshez (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁷⁰⁶ Számvéber Norbert 2022. 06. 29-i levele Domaniczky Endrének. Itt szeretném megköszönni a Hadtörténelmi Levéltár segítségét.

⁷⁰⁷ 1968. 04. 22-i névjegyzék a 15 órás polgári védelmi tájékoztató oktatás... (AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié).

⁷⁰⁸ Hegedüs Sándor: Az Egyetem (III.) (Hetedhétvár, 2005. 02. 11. 22.).

így Wöllner Frigyes csoportjához csatlakozott, amely azonban – a pécsi szál felgöngyöltése nyomán – ugyancsak a hatóság érdeklődési körébe került. Itt csupán annak a rögzítésére szorítkozunk, hogy Mádl nem egyedül, hanem több pécsi ismerőseivel és barátjával együtt csatlakozott a csoporthoz.

A források alapján azonban úgy tűnik, hogy a Világhynál folytatott szakmai munka elmélyülésével párhuzamosan a kics csoportban végzett tevékenységének intenzitása csökkenni kezdett. Ebben a szakmai érdeklődés felélése mellett vélhetően szerepet kapott a megszokott baráti körrel (Marx, Pákozdi, Borián) való kapcsolat-tartás megnehezülése – hiszen ők egy ideig még Pécsen maradtak, később viszont az ország különböző részeiben kaptak munkát –, valamint a Dalmával való kapcsolat komolyra fordulása.

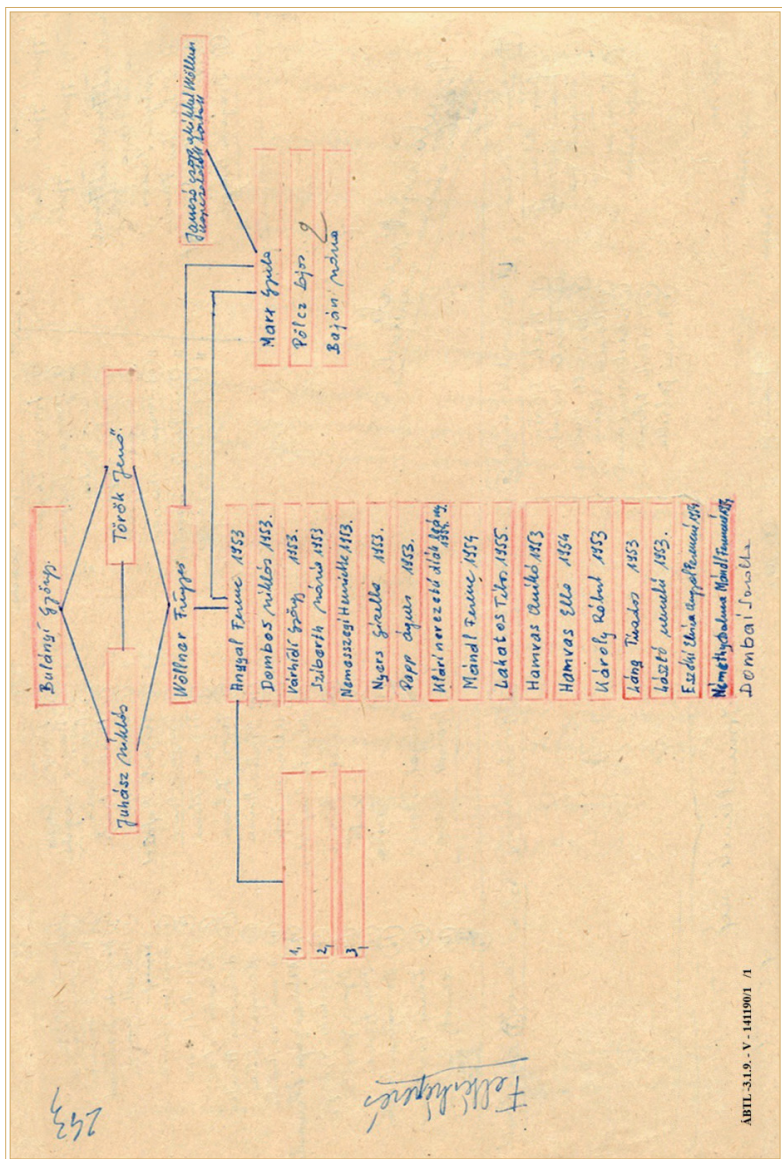
Amikor Pestre került, Mádl ugyanazt a módszert követte, amit már Pécsen kitapasztalt. Világhy dékán támogatása vélhetően nemcsak az ösztöndíjra, de a lakhatási helyzetének megkönnyítésére is kiterjedt. Az első pesti évet ugyanis a jogi kar melletti – Szerb utcai – Diákszállón töltötte.⁷⁰⁹ Utána innét – ahogy korábban Pécsen is – albérletbe költözött, de rövid idő alatt többször is költözködött. Negyedévesként a Szabó Ervin könyvtár mögött, a Krúdy Gyula utcában⁷¹⁰ lakott (egy darabig valószínűleg a testvéreivel együtt,⁷¹¹ ahogyan tervezte is), végzés után pedig a Ráday utcába költözött.⁷¹²

⁷⁰⁹ Mádl Ferenc 1953.09.07-i változásbejelentő lapja (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. (Marsó-Mádl).

⁷¹⁰ Mádl Ferenc 1954.09.01-i változásbejelentő lapja (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. (Marsó-Mádl).

⁷¹¹ A pécsi jogi kar dékánjához címzett áthelyezési kérelmében erről így írt: „Ez évben húgom is és bátyám is[...] egyetemre megy[...] Pesten hárman bátyámmal laknánk, és így a lakás-költség már több mint a felére csökken[...]” (Mádl Ferenc 1953.08.28-i kérelme Kocsis Mihályhoz, MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M35/1953.).

⁷¹² 1955 őszén egy ideig a bátyjánál is lakott a VIII. kerületben (Mádl András szíves közlése).

Wöllner Frigyes csoportja, a listában Mándl Ferenc (Mándl Ferenc néven) és Némethy Dalma is szerepel.

Forrás: ÁBTL-3.1.9 - V-141190/1.⁷¹³

⁷¹³ Közzétéve az ÁBTL honlapján (www.abtl.hu/szolgáltatások/nyilt-ter/a-het-dokumentuma?page=3, 2022. 04.15).

Itt egy „hátsó udvari, IV. em[eleti] lakás cselédszobájában kap-tunk[...] lakást”, ami egy parókakészítő fodrászé volt.⁷¹⁴ Mint látható, Mádl lakáshelyzete az egyetem teljes ideje alatt bizonytalan-nak számított, és ez végzését követően is hosszabb ideig, mintegy másfél évig így maradt, amíg Nizsalovszky professzorékhoz be nem költözhetett.

Mádl Ferenc lakóhelyei (1946–1976)					
Települ-és	Cím		Mettől meddig	Forrás	Egyéb
Bánd	Fő u. 112.		1946–1951		
Pécs	48-as tér (Diák-szálló, volt Szent Mór kollégium)	hivata- los címe: Bánd, Fő u. 112.	elsőéves hallgatóként (1951/1952. tanév)	egyetemi felvételi lap, Mádl Ferenc egy. hallgató személyi kártyája	
Pécs	albérlet (címe ismeretlen)		másodéves hallgatóként (1952/1953. tanév)	Mádl Ferenc egy. hallgató személyi kártyája	
Buda-pest	Diákszálló (Bp. V., Szerb u. 3.)		harmadéves hallgatóként (1953/1954. tanév)	egyetemi adatközlő lapok	
Buda-pest	különböző albérletek (köztük: Bp. VIII., Krúdy u. 5.)	hivata- los címe: Pécs, Zsolnay u. 60.	negyedéves hallgatóként (1954/1955. tanév)	Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése, egyetemi adatközlő lapok	„idén már negyedszer költözködöm” (Mádl Ferenc 1954. 11. 12-i levele Mádl Dalmának)
Buda-pest	albérlet (Bp. IX., Ráday u. 14. IV. emelet)		kb. 1955 ősze – 1957 eleje	Mozaikok	első – rövid ideig – közös lakás Dalmával

⁷¹⁴ Mozaikok.

Mádl Ferenc lakóhelyei (1946–1976)				
Település	Cím	Mettől meddig	Forrás	Egyéb
Buda-pest	albérlet Nizsalovszky Endrééknél (Bp. II., Borbolya u. 5.)	1957–1960	Mádl András szíves közlése	előbb egyedül költözik, majd Dalmát is hozza
Buda-pest	külön lakás (Bp. II., Borbolya u. 5.)	1960–1976	Mádl András szíves közlése	Nizsalovszky Endre lakásából leválasztott garzonlakás

Forrás: levéltári iratok, Mádl Ferenc magánlevelezése. A szerző saját táblázata

Mádl pesti baráti köréről az adatok jóval hézagosabbak, mint a pécsi időszak esetében voltak. Ennek egyik oka a már korábban említett szakmai elmélyülés lehetett, másrészt a fővárosban, ahol két nagyobbik testvére is élt, és egy ideig az édesapja is dolgozott, a családi kapcsolatok ápolására több idő jutott. Bánd is közelebb volt ide, mint annak idején Pécsről, ahová viszont Dalma és a barátok miatt rendszeresen visszajárt. A budapesti időszakhoz köthető megismerkedése Erőss Pállal, aki rövid idő alatt – Mádl egyik húgával való házassága révén – családtaggá is vált, és akivel élete végéig baráti és szakmai kapcsolatot is ápolt. A pesti évfolyam a felduzzasztott pécsihez képest is jelentős méretű volt, és Mádl – miután itt is kisebb csoportokban tanultak⁷¹⁵ – több évfolyamtársával is közelebről megismerkedhetett, mint például a már említett Szász Ivánnal vagy az elnöki tanácsadó testületben majd mellette dolgozó Káró Tamással. Több későbbi politikus – köztük két szocializmus kori igazságügyi miniszter, Nezvál Ferenc és Korom Mihály – is ezen az évfolyamon végzett, de a legismertebb közülük a rendszerváltást követően a magyar politikai életbe „berobbanó” Torgyán József lett.⁷¹⁶

⁷¹⁵ Harmathy Attila interjú 2021.

⁷¹⁶ Az évfolyamtársakra l.: ELTE EL Az 1930/1931. évben született hallgatók névmutatója.

A JOGÁSZ, AKI KÉT ALMA MATERREL RENDELKEZETT

A Mádl Ferenc egyetemi éveit bemutató, hosszúra nyúlt elemzés egyik legfontosabb következtetése talán az lehet, hogy Mádlt nem egy, hanem két iskolához: a pécsi és budapesti jogi karhoz fűzte szoros kapcsolat, amely az egyetemi évek közepén lévő cezúra ellenére szervesen épült egymásra, és amely mindkét iskola irányában tulajdonképpen Mádl haláláig megmaradt.

Láthattuk azt is, hogy Pécs szerepe nemcsak az egyetem miatt, hanem a baráti kör és a későbbi családi kapcsolat kialakulása szempontjából is kiemelkedő, azonban ezek – miután Pécs elsődlegesen egyetemváros volt – elsősorban az egyetemhez fűződő kapcsolaton keresztül értelmezhetőek. Budapest a baranyai megyeszékhellyel szemben azonban még megkopott, vasfüggöny mögötti állapotában is világvárosnak számított, amelynek méretei, valamint az itteni egyetem méretei jóval kevésbé tették lehetővé az olyan szintű kapcsolatépítést, mint ami korábban Pécsen történt. Mádl viszont itt is kulcsfigurákkal ismerkedett meg, akik közül az egyik legnagyobb szaktekintélynek számító Világhy Miklós vette – rögtön megérkezését követően – pártfogásába. Vagyis a Pécsen talán még inkább a helyét kereső fiatalember a határozott és céltudatos Világhy mellett horgonyozhatott le végleg a jogtudomány mellett.

Mindkét karon sorra vettük a Mádlra a források alapján jelentős hatással bíró tanárokat, amelynek során kiderült, hogy a Nizsalovszky Endrével való, időben egyébként később elmélyülő kapcsolat elhomályosított több másikat, szoros, Mádlra egyes esetekben – mint például Benedek Ferenc vagy Világhy Miklós – Bandi bácsihoz⁷¹⁷ hasonló méretű hatást gyakorló tanár-diák viszonyt. A fejezet végére érve talán Mádl utolsó nyilvános interjújának egyik állítását érdemes felidézni, amikor úgy fogalmazott, hogy *„[h]osszú lenne a sor, ha a professzoraimat [...] fel*

⁷¹⁷ Mádl magánleveleiben elsősorban Bandi bácsinak, illetve – gyakran – Nizsának nevezte mesterét (L. például Mádl Ferenc és Mádl Dalma 1967. január-július közötti levelezése, a család tulajdonában).

kellene sorolnom”,⁷¹⁸ amivel – anélkül, hogy akkor módjában állt volna ezt a félmondatot kibontani – erre a szellemileg nyitott és befogadó állapotra utalhatott, amely tanulmányai során mindvégig egyik fő jellemvonása maradt.

Mádl már korábban eldöntötte, hogy jogot fog tanulni, de ahogy már a fordulat évét követően a gimnáziumban zajló változásokat sem nézte ölbe tett kézzel, az egyetemen kezdettől fogva beleállt egy erkölcsi és vallási alapokon nyugvó önképzőkör megszervezésébe, amely négy éven keresztül tulajdonképpen a mindennapi élet kereteit biztosította a fiatalember számára. Bár a résztvevők – maga Mádl is – később úgy nyilatkoztak, hogy a kiscsoport elsősorban az önképzésről, a tanulásról szólt, a valóságban ez – mint a nyomozati iratokból egyértelműen kitűnik – a közéleti szerepvállalás és a politikai véleményformálás terepe is volt a résztvevők számára.

Mádl tehát már fiatalon fogékony volt a politika iránt, és ezt a nyitottságot szinte biztosan otthonról, a szülői házból hozta magával, ahol az 1930-as években, illetve az 1940-es évek első felében az apja, illetőleg az idősebbik nagybátyja egyaránt közel került – helyi, valamint országos szinten – a politikához. Mádl Ferenc családi örökségéhez tehát eredendően hozzátartozott a közélet iránti nyitottság. Erre utal egyébként apjának egyik, a végzős egyetemi hallgatóhoz intézett lakonikus megjegyzése is, miszerint „*Feri, te politikus leszel*”.⁷¹⁹ Bár ez – útravalóként – később is a fülében csenghetett, ő elsősorban továbbra is a tudományos pályát ambicionálta. Álláspontja a Rákosi-, illetve Kádár-rendszer időszakában mindössze egyszer, az 1956-os események során ingott meg,⁷²⁰ amikor újra erősebben fordult a közélet felé. Nizsalovszkynak azonban – saját példájával is érvelve – sikerült meggyőznie, hogy abban a kiélezett helyzetben maradjon inkább a biztonságosabbnak látszó tudományos pályán.⁷²¹

⁷¹⁸ „*Útjelzők*”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.).

⁷¹⁹ Mádl Ferenc 1954.12.11-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

⁷²⁰ Vö.: Mádl Ferenc mindeddig ismeretlen feljegyzéseit az 1956-os forradalom időszakából (Mellékletek), amelyekből egyértelműen kitűnik, hogy a fiatalembert mennyire foglalkoztatta az ország sorsa, külpolitikai mozgásteré és a kibontakozás lehetőségei.

⁷²¹ Mozaikok.

A JOGÁSZ, AKI KÉT ALMA MATERREL RENDELKEZETT

38. A pécsi székesegyház

39. A pécsi jogi kar bejárata

40. Benedek Ferenc szobra a pécsi jogi kar aulájában. Tanár, barát és mentor

41. „Dicsőségtábla” a pécsi jogi karon Mádl Ferenc nevével

42. A volt Diák szálló (egykori Szent Mór Kollégium) épülete, jelenleg a PTE Rektori Hivatalának otthona. Első egyetemi évében itt lakott Mádl Ferenc

43. A Jézus Szíve (Pius) templomot Mádl Ferenc és barátai gyakran látogatták

A JOGÁSZ, AKI KÉT ALMA MATERREL RENDELKEZETT

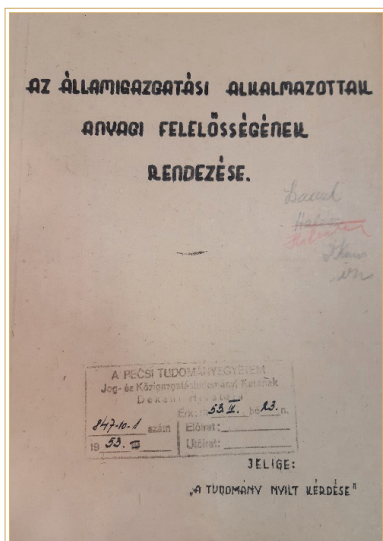
44. A Balokány-tó mai állapotában. A jogi kar közelében fekvő tó melletti strandon pillantotta meg először Mádl Ferenc Némethy Dalmát

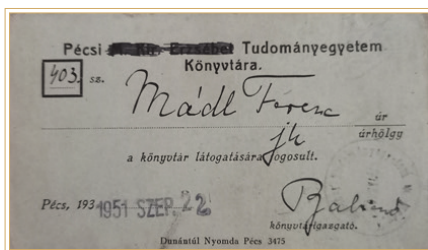
45. Némethy Dalma eredetileg a Búza tér sarkán lévő egyik házban élt, amelynek falán – kezdeményezésének köszönhetően – ma gyermekkori játszótársá, boldog Brenner János emléktáblája található. 1953-ban, amikor Mádl Ferenc megpillantotta, már a strand alsó végéhez közeli Ditz-malomban lakott

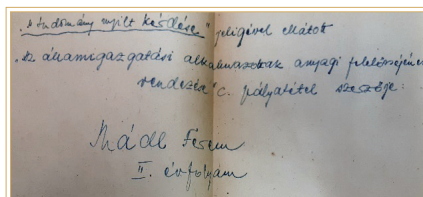
46. Vezéregyéniség. 1952 kora tavaszán egy barátaival közös kiránduláson a Mecsekben (középen Mádl Ferenc)

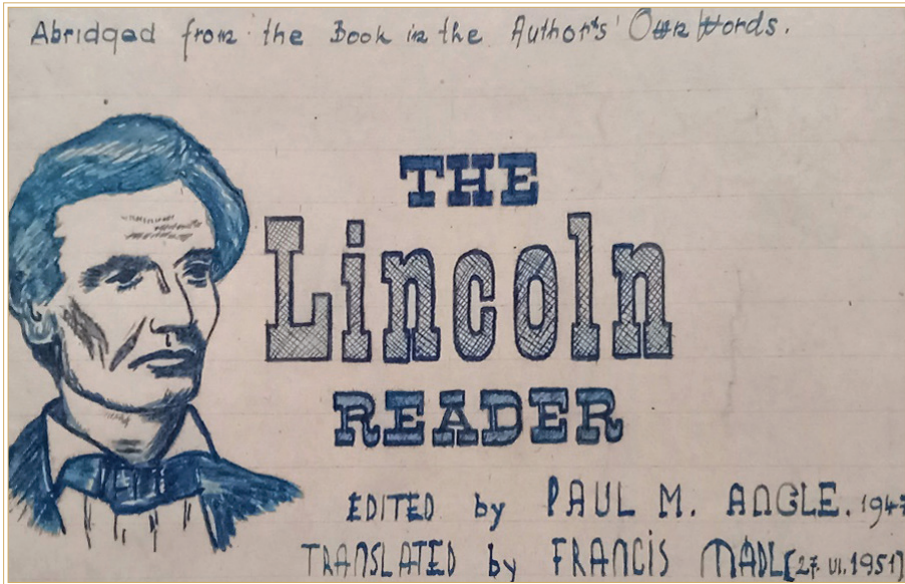
48. Mádl Ferenc 1953-as jeligés pályamunkája, amellyel első díjat nyert a kari tanulmányi versenyen. A dolgozat képezte az alapját Mádl 1964-es kandidátusi disszertációjának (balra)

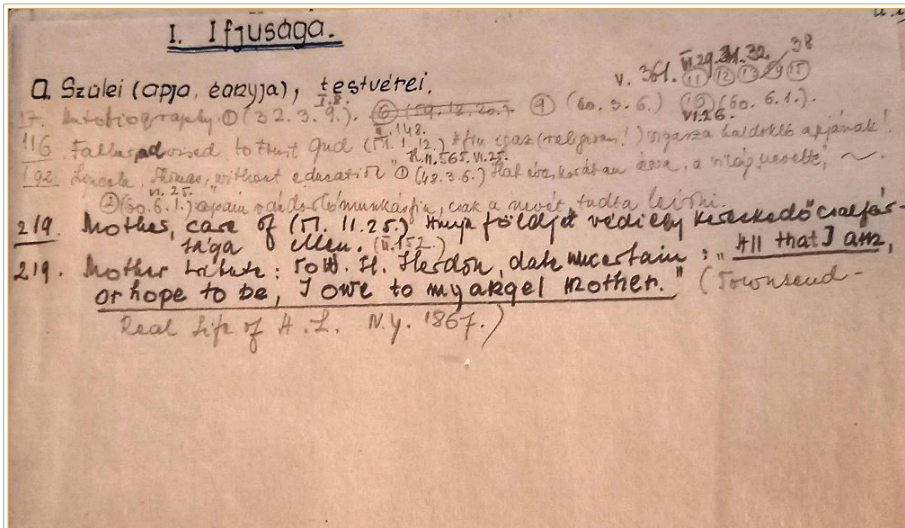
47. Mádl Ferenc joghallgató olvasójegye (1951)

49. A jeligés dolgozat azonosítását lehetővé tevő zárt boríték tartalma (jobbra)

50. Mádl Ferenc rajza egy Abraham Lincoln életéről szóló írás magyar fordításához

51. A Mádl által megírni tervezett Lincoln-életrajzhoz készített egyik cédula. A könyv elkészítése egészen 1956-ig foglalkoztatta

52. Az ELTE jogi karának épülete Budapesten

53. A pesti jogi kar épülete belülről

Hivatalos feljegyzések, vizsgák :

A tárgyak megnevezése	Értekezési időpont	Vizsga időpontja	Megjegyzés
Marxizmus-leninizmus	1955. június 7.	július 15.	
Állam- és jogtudományok			
Értékelés	1955. június 20.	július 15.	
Polgári jog	1955. június 10.	július 15.	
Államigazgatási jog	1955. június 14.	július 15.	
Állam jog			

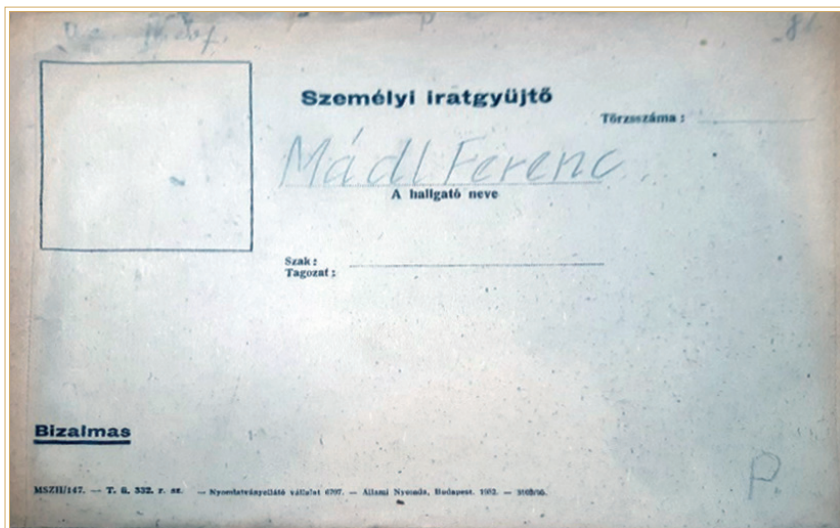
Budapest, 19. 1955. III. 14.

Magdolna
Máttyás Ferenc
 a vizsgaközpont igazgatója
Magdolna
 a vizsgaközpont vezetője

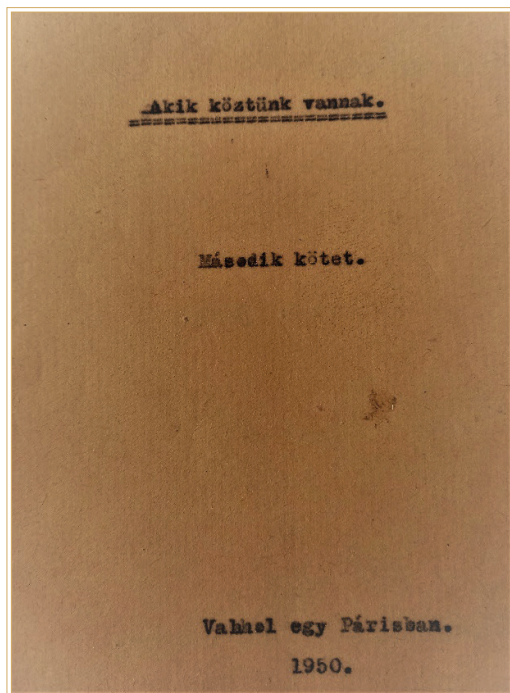
P. H. 41.44

54. Mádl Ferenc államvizsga-bejegyzései az egyetemi leckekönyvében (jobboldalt középtájt Nizsalovszky Endre aláírása látható)

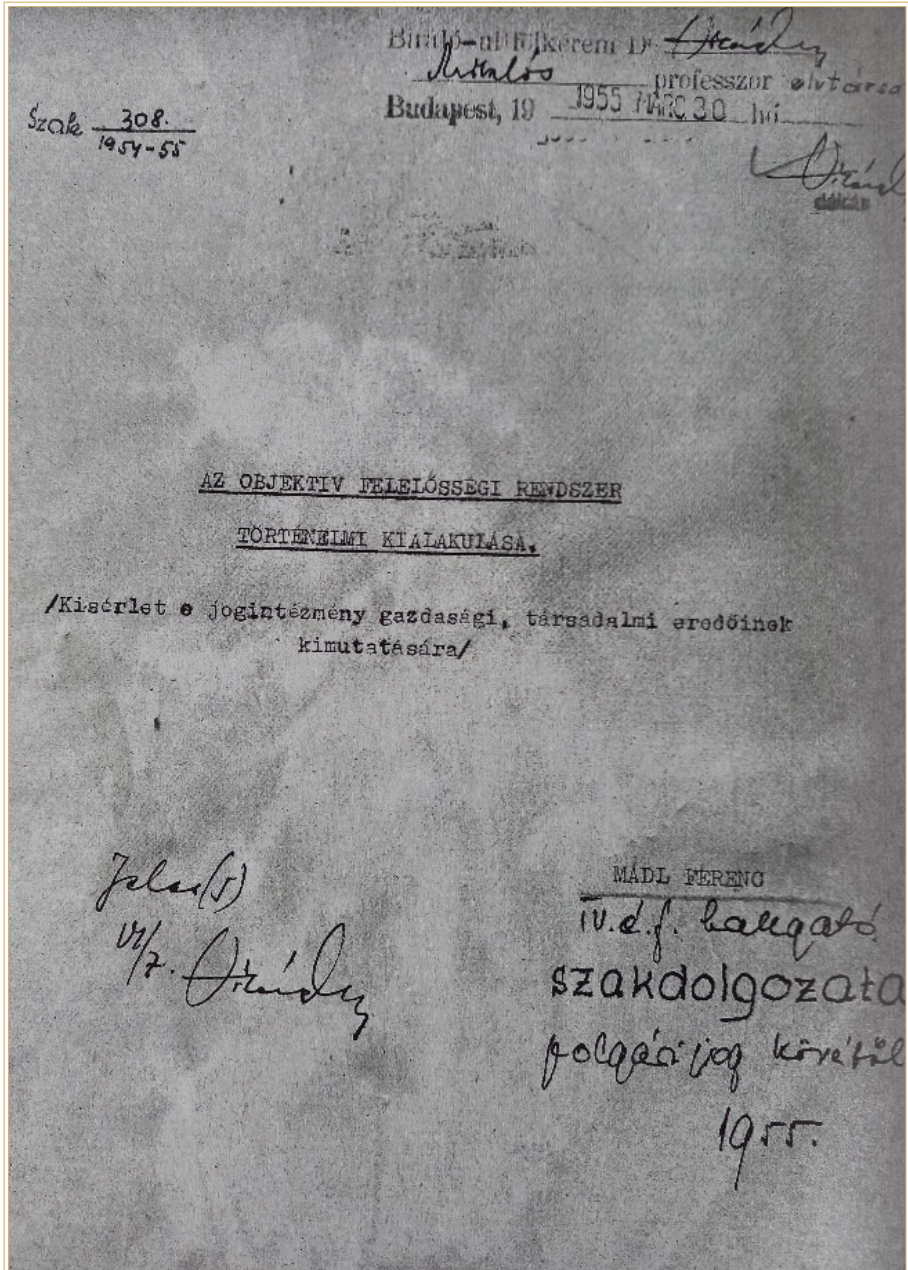
A JOGÁSZ, AKI KÉT ALMA MATERREL RENDELKEZETT

55. Mádl Ferenc személyi iratgyűjtője az ELTE Levéltárában.
A dosszié jobb alsó sarkán jól látható a családi háttérre utaló „P” betű

56. Mádl Ferenc álnéven írt regényének címlapja (1954–1955 k.)

57. Mádl Ferenc szakdolgozata, rajta a témavezetője, Világhy Miklós professzor által adott érdemjegy

A JOGÁSZ, AKI KÉT ALMA MATERREL RENDELKEZETT

Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar
Tanulmányi Osztálya

847-7-M/4/1953.

Jellemzés.

M á d l F e r e n c

Dolgozó paraszt származású. Kitűnő tanulmányi eredményére és származására való tekintettel az év elején csoportfellelőnek állítottuk be. Ebben a funkcióban kőművelként a félév közepéig működött, amikor rossz munkája, a hallgatókkal való nemtörődősége, a hiányások rossz vezetése és a politikai kiállás hiánya miatt leváltottuk funkciójáról.

1945-46-ban Németországban járt, mint levante. Politikailag inkább visszafejlődött, bár ez inkább az a jelenség, hogy igazi arcát kezdjük megismerni.

Ideológiailag tájékozott, e téren is nagy az olvasottsága, de az elméletet nem hajlandó átültetni a gyakorlatba. Szakmai téren kiváló, jóképességű és szorgalmas, tanulása azonban többnyire öncélú, társait csak akkor segíti, ha erre külön megkéri. Minden iránt érdeklődik, élénk.

Az utóbbi másfél évben jelentősebb társadalmi munkát nem végzett. Németországban rokonai vannak, akik a felszabadulás előtt mentek ki, s nem jöttek vissza. Elsőséves korában diákotthonban lakott, egyházobátára szerint vallásos, a szobában nacionalista elveket hirdetett, a német és az angolzász fajt felsőbbrendűnek tartja, ez természetesen csak egészen szűk baráti körben merre hangoztatni, nyilvánosan rábizonyítani nem lehetett. Vele szemben politikailag óvatossága van szükség.

Pécs, 1953. szeptember 4.

Jedlik Sándor
Székely Sándor
tanulmányi káderes

58. A Mádl Ferencről a pécsi jogi karról az ELTE-re való átjelentkezésekor készült személyügyi jellemzés

NOS RECTOR

ET ALMA AC CELEBERRIMA
SCIENTIARUM UNIVERSITAS BUDAPESTINENSIS
DE LORANDO EÖTVÖS NOMINATA
LECTURIS SALUTEM

Franciscus Mádl

quae civitate Bánd comitatu Veszprém
die undeciesima mensis Januarii
anno milliesimo nonagesimo tertio natus est,
diligenter assiduamque universis disciplinis jurispru-
dentiae Rerumque Politicarum per plures annos nave-
sat operam, idoneamque et praecaram in rigorosis ex
omni iurisprudentia Rebusque Politicis praescriptis
examinibus eruditionem suam et iuris peritiam Nobis
probasset, eapropter libenter Eidem petenti honorem,
qui studiis debetur, contulimus. Scilicet facultate Nobis
competenti Eandem

Franciscum Mádl

die, mense et anno infrascriptis DOCTOREM IURIS UNIVER-
SITATISQUE POLITICARUM pronunciamus ac declaramus,
deus et concedentes Et potestatem omniam, quae iuris
Universi Rerumque Politicarum Doctores exercere solent, exer-
cendi, cum omni ad officia et dignitates publicas, quae
gradum hunc exposcunt, habilitate in quorum omnium fi-
grem diplomae hoc Universitatis sigillo munitum et con-
suetis subscriptionibus roboratum Et dari curavimus.

BUDAPESTINI, in Hungaria, die altera
anno milliesimo nonagesimo
mensis quingagesimo septimo

MI, A REKTOR

ÉS A
BUDAPESTI EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZSZONTJUK AZ OLVASÓT

Érteinknek csejéretes rendelése, hogy azok, akik az a -
lapveté ismeretekben és a szaktudományokban magukat
képzéssel s erről tanúbizonyítást tettek, tudományuk-
nak és képzésüknek törvényes bizonyosság nyerték el. Mivel
behát

Mádl Ferenc

aki Bándon, Veszprém megyében, 1931 év
Január hónap 20-én született, az állam- és
jogtudományok összes ágának tanulmányozására több é-
ven át szorgalmas és odatudó munkát fordított és az ál-
lam- és jogtudományok egészéből előírt vizsgákon képzet-
sége és a jogban való jártasságát előtűnk bizonyította,
kétségtelen megadtuk neki az általa kért és tanulmányai-
nak kijáró tisztességet. Ezért törvényes jogunknál fogva neve-
zett

Érte Mádl Ferenc 6-ot
az alant írt évben, hónapban és napon AZ ÁLLAM-ÉS
JOGTUDOMÁNYOK DOKTORÁVA avattuk, ezzel feljogosí-
tottuk mindama tevékenység gyakorlására, amelyeket
az állam- és jogtudományok doktora kiérdemel, és al-
kalmasság nyilváníttuk ezekre a hivatalokra és kö-
zisztiségekre, amelyekhez ez a fokozat szükséges. Mind-
ezek hitelessé gondoskodtunk arról, hogy részére ez az E-
gyetem pecsétjével ellátott és a szokásos aláírásokkal meg-
erősített oklevél kasszással.

Budapest, 1957 március hó 2. napján.

59. Mádl Ferencnek a doktori cím viselését lehetővé tévő, 1957-ben kibocsátott egyetemi diplomája (az eredeti diplomáját 1955-ben kapta meg)

A TUDÓS

„Áldozatvállalás nélkül nincsen tudományos eredmény”⁷²²
(Mádl Ferenc)

Mádl Ferenc munkavállalóként két intézménnyel állt hosszú, több évtizedes kapcsolatban: a Magyar Tudományos Akadémiával, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel. Az e két helyen végzett tevékenységét – elsősorban az Akadémia és a budapesti egyetem között akkoriban fennálló szoros kapcsolat miatt is – nehéz szétválasztani, ezért éles határok meghúzása helyett inkább a tudományos pályafutásának hátterét biztosító két intézményről érdemes beszélni. Mádl kutatási területei ugyanis az akadémiai időszakban – az Állam- és Jogtudományi Intézetben – kerültek meghatározásra, ám azokat az egyetemen bontotta ki, gondolta tovább minden kötöttségtől mentesen, viszont az akadémiai székfoglalóiban összegezte oly módon, hogy azok később tulajdonképpen a közéleti pályafutásának kereteit és céljait is kijelölték.

⁷²² Az idézetre Mádl egyik rokona, Freund Tamás, az MTA elnöke hivatkozott a Mádl Ferenc, a nemzet elnöke c. film bemutatóján 2022.03.28-án az Akadémia Dísztermében elmondott emlékbeszédében (https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/Madl_Ferenc_Emlakbeszed.pdf, 2022.04.15.).

AZ AKADEMIÁN

A HIVATALNOK

Mádl Ferenc 1956–1971 között hivatalnokként dolgozott az MTA apparátusában. Ám miután főállásban átkerült az egyetemre, akadémiai kollégái még évekig igényt tartottak a munkájára, ezért különböző jogi formákban egyes feladatokat egészen az 1980-as évek közepéig továbbra is ellátott. Erre tekintettel talán inkább úgy kellene fogalmazni, hogy azt a 15 évet, amikor az MTA Központi Hivatalában volt a főállása, alapvetően három szakaszra lehet osztani: a) 1956. május-december; b) 1957–1969 közötti évek; c) 1970–1971 közötti időszak. Külön kell azonban szólni d) Mádl szaktitkári időszakáról (1965–1966), amelyet éppen a legnehezebb időben, a II. osztály szétválásához kapcsolódóan látott el, és amely jelentős többletmunkával és -felelősséggel járt. Végül meg kell emlékezni e) a szakszervezeti tevékenységéről is, amelyet társadalmi munkaként végzett.

NIZSALOVSKY „TITKÁRA” (1956. MÁJUS-DECEMBER)

AZ ELSŐ FELADATOK

Mádl Ferenc korai személyi anyaga valószínűleg a forradalom idején – az MTA korabeli személyzeti anyagaival együtt – semmisült meg.⁷²³ A legkorábbi hivatali iratanyag, ami alapján a munkakörét és a beosztását rekonstruálni lehet, az ötvenes évek végéről származik, fennmaradt viszont néhány korabeli irat a család tulajdonában lévő személyi hagyatékban. Ezek segítségével megállapítható a munkába állás pontos dátuma, ami 1956. május 15., egy keddi nap volt. A kínzó forráshiány ellenére néhány elfekvő, rendezetlen anyagból következtetni lehet az első időszak feladataira. 1959-es önéletrajzában

⁷²³ A forradalom alatt az ötvenes években készült addigi akadémiai személyzeti anyagok nagyrészt megsemmisültek (Hay Diana szíves közlése).

Mádl úgy fogalmazott, hogy „[a] Magyar Tudományos Akadémia apparátusában főelőadói minőségben az állam- és jogtudományok szakelőadója, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nemzetközi szakelőadója vagyok”.⁷²⁴ Ez konkrétan – az MTA elnökének utasítását figyelembe véve⁷²⁵ – azt jelentette, hogy Mádl Ferenc az Akadémia Hivatalába, a II., a Társadalmi és Történeti Tudományok Osztály Szaktitkárságára került áthelyezéssel. Akkoriban minden akadémiai osztályhoz tartozott egy szaktitkárság, amely a struktúráján belül önálló osztályként a hivatalvezető közvetlen felügyelete alatt állt.⁷²⁶ A szaktitkárság működését, a szaktitkár és a szakelőadó feladatait csak 1962-ben – a már létező gyakorlat alapján⁷²⁷ – rögzítették írásban. Általánosságban azonban elmondható, hogy Mádl Ferenc elsődleges feladata „a »jogtudomány szervezése« volt. Ő foglalkozott a Jogtudományi Bizottság és a Jogtudományi Intézet ügyeivel.”⁷²⁸ Miután azonban kiderült, hogy „pontos, fegyelmezett és nagy munkabírású munkatárs”,⁷²⁹ más feladatokba is bevonták, de ez nagy valószínűséggel már Szabó Imre döntése alapján történt.⁷³⁰

A legső feladatok között lehet említeni a Jogtudományi Bizottság és Jogtudományi Intézet működésével kapcsolatos ügyeket, amelyek meghatározásában a forradalom előtt a két jogász akadémikus, a pártvéleményt megjelenítő Szabó Imre és a szakmai vonalat

⁷²⁴ Mádl Ferenc önéletrajza (1959.07.22.) (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié).

⁷²⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Hivatala szervezetéről szóló 18/1954. MTA elnöki utasítás II. pont (In: Akadémiai Közlöny 1954/20. 2.).

⁷²⁶ A Magyar Tudományos Akadémia Hivatala szervezetéről szóló 18/1954. MTA elnöki utasítás I. pont (In: Akadémiai Közlöny 1954/20. 2.).

⁷²⁷ Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., Akadémiai, 1994. 377–379.).

⁷²⁸ Kónya Sándor interjú 2021.

⁷²⁹ Kónya Sándor interjú 2021.

⁷³⁰ Az 1962-es akadémiai SZMSZ alapján „[a] szaktitkárságon dolgozó szakelőadók[...] feladatkörét – az osztálytitkárral egyetértésben – a szaktitkár állapítja meg” (In: Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., Akadémiai, 1994. 379.). Mádl Ferenc közvetlen főnöke szaktitkárként így először Fejér Klára (1956–1958), majd Kónya Sándor (1958–1965) lett (mindketten történész végzettségűek), azonban jogi végzettsége és feladatai miatt osztályon belül már kezdettől fogva közvetlen kapcsolata lehetett Szabó Imre osztálytitkárhoz, majd Eörsi Gyula osztálytitkár-helyetteshez.

képviselő Nizsalovszky Endre egyaránt fontos szerepet játszott.⁷³¹ Ezekbe Mádlt nyilvánvalóan először Nizsalovszky avatta be, Szabó Imre pedig ennek során ismerkedett meg közelebről a jó káderlappal és kiváló tudományos előélettel rendelkező fiatalemberrel. Mádlt kezdettől fogva bevonhatták az aspiránsi ügyek intézésébe is,⁷³² ami akkor teljes mértékben Nizsalovszky fennhatósága alá tartozott.⁷³³ Ennek keretében Nizsalovszky mellett ült a szóbeli meghallgatásokon mint „*az osztály megbízottja*” (valójában mint elnöki titkár),⁷³⁴ majd a felvételi bizottság ülésein, és vezette a jegyzőkönyveket (kézirásos jegyzetei – részben rendezetlenül – fennmaradtak az iratanyagban),⁷³⁵ illetve intézte a hallgatói ügyeket (levelezés, felszólítások, értesítések, igazolások).

Mádl magánlevelezéséből tudható,⁷³⁶ hogy első saját ügye Szladits Károly akadémikus temetésének megszervezése volt,⁷³⁷ aki egy

⁷³¹ Szabó ekkor a Jogtudományi Bizottság elnöke, a Jogtudományi Intézet igazgatója, a II. osztály osztálytitkára, Nizsalovszky pedig a Jogtudományi Bizottság tagja, a Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsának elnöke és a jogi aspiránsfelvételi bizottság elnöke volt.

⁷³² Erre enged következtetni az akadémiai iratanyagban található legkorábbi – 1956.06.19-én kelt – dokumentum, amelyen Mádl Ferenc neve ügyintézőként szerepel, és amelynek témája egy aspiráns ügyében a TMB-hez írt feljegyzés volt (AL II. osztály iratai 79. d. 3. dosszié). Hasonlóan korai – dátum nélküli, de valószínűleg 1956. júliusi – a Bihari Ottó pécsi jogi karra történő kinevezéséhez szükséges akadémiai vélemény összefoglalója, amelyben Mádl Beér János, Kovács István és Pap Tibor véleményét összegezte (AL II. osztály iratai 67. d. 8. dosszié) (Egyetemi tanszéki pályázatok 1956)).

⁷³³ Nizsalovszky még az egyetemi felvételi vizsgáztatásba is bevonta újdonsült kollégáját (Mádl Ferenc 1956.07.03-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁷³⁴ Nizsalovszky titkáráként volt jelen a forradalom előtt egy hónappal Gál Gyula pécsi egyetemi tanársegéd meghallgatásán is, akinek tudományos pályafutását Kocsis Mihály dékán – Mádléhoz és Benedekéhez hasonlóan – megpróbálta megíúsítani (Bővebben l.: Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (megjelenés alatt a Jurában)). Gál teljes iratanyaga Mádl aktái között maradt fenn, aki Gálról és munkáiról később is nagy tisztelettel emlékezett meg (l. például a Gál Világúrról c. könyvéről szóló recenzióit: Állam- és Jogtudomány 1965/4. 601–605. és Acta Juridica 1966. 179–184.).

⁷³⁵ Többségüket l.: AL IX. osztály iratai 16. d. 2–4. és 6. dosszié, illetve 17. d., 4–5. dosszié.

⁷³⁶ Mádl Ferenc 1956.05.23-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); illetve Mádl Ferenc 1967.03.20-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁷³⁷ „*Meghalt [...] Szladits Károly, a közelmúlt évtizedek legnagyobb magyar jogásza [...], és a temetését [...] nekem kell »szerveznem«.* Ma aztán erre – egész nagy

héttel a munkába állását követően, 1956. május 22-én hunyt el.⁷³⁸ Hasonlóan fontosnak és jelképesnek tekinthető Eörsi Gyula doktori védése, amelynek előkészítésébe Mádl nagyjából a nyár elejétől kapcsolódott be.⁷³⁹

Mádl Ferenc magabiztos nyelvtudása vélhetően már belépésétől fogva ismert volt nemcsak Nizsalovszky, de a kiváló nyelvérzékkel rendelkező⁷⁴⁰ és a külügyek iránt fogékony Szabó Imre előtt is. Erre tekintettel valószínűleg kezdettől fogva részt vett az osztály kapcsolatainak intézésében,⁷⁴¹ bár ennek első írásos nyomai csak a forradalom utáni időszakból maradtak fenn.⁷⁴²

- külön kocsit kaptam. Nem is hinnéd, milyen óriási munka és szervező tevékenység kell az ilyen ügy lebonyolításához, kezdve a katolikus temető paptól, a koszorú, a gyászjelentés, a sírhely, koporsóvétel, búcsú beszélők (Világhy, Nizsalovszky) megszervezése, a sajtóközlemények elkészítése, a temetkezési engedély megszerzése, mikrofon a sírhoz, kocsit az özvegynek... - és ez csak ízelítő, aztán mindezzel (elvi és anyagi fedezet végett) állandó kapcsolatban lenni az Akadémiával, egyetemmel, hozzátartozókkal, temetkezési váll[alat]tal, stb.” Mádl Ferenc 1956.05.23-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁷³⁸ Az Akadémiai Levéltárban csak a halotti értesítő, a temetési számla és a sajtóközlemények fogalmazványai találhatók meg (AL II. osztály iratai 168. d. 2. dosszié („ÁJB szekcióülések 1956”). Az egyházi szertartást Huszár Elemér, „Szladits jó barátja” végezte (Mádl Ferenc 1956.05.25-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁷³⁹ Eörsi Gyula jogtudományi doktori védésének iratai (AL 200 TMB 865/1. d.). Az eljárás alapjául szolgáló értekezést (Tervszerződések) az ÁJI lapjában Mádl ismertette (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1958. 315-325.).

⁷⁴⁰ Szabó saját személyi anyaga és a kortársi visszaemlékezések alapján is tökéletesen tudott francia, német, orosz és cseh nyelven (Szabó Imre személyzeti dossziéja, AL 45 Személyzeti Osztály 143. d.), illetve id. Trócsányi László 59.

⁷⁴¹ Már 1955-ben elérendő célként rögzítette az osztályvezetőség, hogy „[j]ól megindult és kialakulóban lévő nemzetközi kapcsolatainkat állandó tervszerű tájékoztatással, közös munkák készítésével, esetleg közös megvitatásával, kölcsönös publikációk kiadásával kívánatos elmélyíteni” (AL II. osztály iratai 2. d., 2. dosszié, Az osztály 1955. I. félévi munkaterve, melléklet). Ebbe a törekvésbe jól beleillett egy nyelveket beszélő, a külföldi utak és levelezések adminisztrációjára képes munkatárs felvétele.

⁷⁴² Vö.: Mádl egyik magánlevelét, amelyben a következőket írta: „Rendeteg munkám van. Különösen külügyek terén. Óriási méreteket ölt a külföldi tud[omá]nyos] élet üteme (mi aligha tudunk vele lépést tartani, nem is talán ész és egyéb feltételek hiányában, hanem egyszerűen a pénz hiányában!). Minden angol, francia és német nyelven jön.” Mádl Ferenc 1957.03.08-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

NIZSALOVSKY BARÁTSÁGA

Szükséges itt néhány szót szólni Mádl Ferenc és Nizsalovszky Endre kapcsolatának (ki)alakulásáról. Bár a Mádl hagyatékában található utalások alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Mádl egyetemi időszakának Világhy Miklós volt a legfontosabb szereplője,⁷⁴³ a Nizsalovszkyval való viszony alakulásának adatolásához viszont több támpontot is találhatunk az iratanyagban.

Azt már tudjuk, hogy Bandi bácsi Mádl tanára volt, de arra, hogy az egyetemi évek során közelebbi kapcsolatba kerültek volna, nem került elő adat. Mádl két közeli barátja – Zlinszky János⁷⁴⁴ és Harmathy Attila⁷⁴⁵ – egyaránt úgy emlékezett, hogy Mádl Ferencel Nizsalovszky Endrénél találkoztak először, mégpedig akkor, amikor ő már ott lakott. Ez alapján a velük való megismerkedés legkorábban 1956 végére, de inkább 1957 elejére tehető. 1976-ban a Bandi bácsi temetésén a sírnál beszédet tartó Mádl maga is hűsz, egymáshoz nagyon közeli barátságban, vagy inkább mester-tanítványi viszonyban töltött évről beszélt.⁷⁴⁶ Mindezek alapján – és Mádl késői feljegyzéseit is figyelembe véve – legvalószínűbbnek az látszik, hogy Mádl a közvetlen munkakapcsolat során,⁷⁴⁷ már az Akadémián került közel „Nizsához”, akihez egyre gyakrabban látogatott át Budára.⁷⁴⁸

Nizsalovszky, a „polgár-ethosz” egyik mintapéldánya azonban biztos kézzel válogatta meg az asztaltársaságát, barátait és mentoráltjait egyaránt. Hozzá csak úgy nem lehetett bekerülni, ehhez szükség volt valami pluszra, illetve ajánlólevélre, ami például Zlinszky és Harmathy esetében könnyen lehetett a Marton Gézához való kötődés is. Mádl esetében a közös munka során biztosan szóba kerültek a gimnáziumi évek és a kedvelt tanárok, akik az államosítás

⁷⁴³ L. erre például: Mádl Ferenc 1967.05.24-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), továbbá: Mádl Ferenc 1966.10.27-i levele Világhy Miklósnak (AL IX. osztály iratai 9. d., 4. dosszié); Világhy Miklós 1970.08.01-i levele Mádl Ferencnek („*Ferikémnek*”) (a család tulajdonában).

⁷⁴⁴ Zlinszky János: Mádl Ferencet ünnepeljük (In: MF 80, 2011. 132.).

⁷⁴⁵ Harmathy Attila interjú 2022.

⁷⁴⁶ Nizsalovszky Endre (1894–1976) (Jogtudományi Közlöny 1977/1. 1–3.).

⁷⁴⁷ Erre Mádl magánlevelezésében több adat is található, l. például: Mádl Ferenc 1956.06.11-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁷⁴⁸ Mozaikok.

után – egy kivétellel szinte azonnal – Budapestre költöztek. Medvigy Mihály volt az egyetlen, aki az állami gimnáziumban hittanárként maradhatott, sőt „zenei ismereteket és művészettörténetet is tanított” itt.⁷⁴⁹

Medvigy tanár úr jól ismerte Mádlt, aki később is felnézett rá,⁷⁵⁰ ugyanakkor – anyai ágon – Nizsalovszky professzor közeli rokona volt. „Miska” később is rendszeresen feljárt a pesti rendházból Budára „egy kis családi beszélgetésre”.⁷⁵¹ Szinte biztos, hogy ő volt az, akinek a szava vagy nevének említése oldotta Bandi bácsi óvatosságát. Ráadásul Mádl magánlevelezéséből az is tudható, hogy Pestre költözése óta többször segítette már kedvelt tanítványát abban, hogy albérlethez jusson.⁷⁵² Valószínű, hogy Medvigy a Nizsalovszky-kapcsolat kifejezetten gyors elmélyülésében is szerepet játszott, mert amikor egyik gyermeke elköltözött, a professzor felajánlott egy⁷⁵³ szobát előbb Mádl,⁷⁵⁴ majd miután Dalmát is bemutatták, mindkettejük számára.⁷⁵⁵ Mádlt rövid időn belül nemcsak Bandi bácsi, hanem az egész család befogadta,⁷⁵⁶ ő lett – a korán elhunyt fiú, Nizsalovszky András helyét átvéve – a harmadik gyermek,⁷⁵⁷ aki azonban, továbbgondolva a professzor egyes kutatási témáit, egyúttal tanítványként – mégpedig a legközelebbi tanítványként – maradt meg Nizsalovszky életében.

⁷⁴⁹ Alma Mater 49.

⁷⁵⁰ L. például: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 8.).

⁷⁵¹ Piarista Levéltár Medvigy Mihály hagyatéka (PMKL IV.239.), valamint Rét-hátiné Serly Katalin interjú 2021.

⁷⁵² Vö.: Mádl Ferenc 1956. 08. 21-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁷⁵³ Később egy háromszobás önálló lakást sikerült kialakítani, szintén a Nizsalovszky család támogatásával (erről l. bővebben: Legyen az oktatás stratégiai ágazat. Beszélgetés Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszterrel. In: Köznevelés 1993/11. 3.).

⁷⁵⁴ „Felajánlotta, hogy költözzem a házába albérlőnek. Később odavihettem Pécssett élő feleségemet is...” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel. In: Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.).

⁷⁵⁵ Mozaikok, illetve Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének centenáriumán (Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára (társszerk.: Vékás Lajos, Bp., ELTE ÁJTK, 1994. 13–30.).

⁷⁵⁶ Vö.: Móricz Istvánné sz. Nizsalovszky Mária nyilatkozata (in: Argentínai Magyar Hírlap 2012. július–augusztus, 9.).

⁷⁵⁷ Nizsalovszky Endre három gyermeke közül a fia, András (1925–1940) fiatalon halt meg (AL 45. Személyzeti Osztály 142. d., Nizsalovszky Endre önéletrajza, 1962. 10. 25.).

Mádl Ferenc tudományos pályafutásának mentorai						
	Benedek Ferenc	Világhy Miklós	Nizsalovszky Endre	Eörsi Gyula	Albert Ehrenzweig	Szászy István
Megismerkedés ideje	1952 körül	1953	1954	1954	1958	1956 körül
A legszorosabb kapcsolat időszaka	1950-es évek közepe ⁷⁵⁸ –2007 (Benedek halála)	1953–1955 és 1956–1980 (Világhy halála)	1956–1976 (Nizsalovszky halála)	1956–1964 (új kutatási téma)	1967–1974 (Ehrenzweig halála)	1963–1976 (Szászy halála)
Affiliáció	PTE	ELTE	ELTE	ELTE	Berkeley (USA)	MTA (ELTE)

Forrás: könyvtári és levéltári adatgyűjtés, Mádl Ferenc magánlevelei (a család tulajdonában)

A fenti táblázat egyik legfontosabb üzenete, hogy bár a szakmai közvélekedés Mádlt kizárólag Nizsalovszkyhoz szokta kötni, ez csak részben felel meg a valóságnak. Mádl Ferenc ugyanis – elsősorban saját teljesítményének és tudásszomjának köszönhetően – abba a szerencsés helyzetbe került, hogy szakmai pályafutását több mentor vagy „mester” egyengette. Nem is akárcikisodák, hanem a korabeli jogtudomány óriásai, akiknek neve és munkássága máig hívószó külföldön is! Mádl két legfontosabb mentoraként – az emberi kapcsolatokra is tekintettel – Világhy Miklóst és Nizsalovszky Endrét kell megemlíteni, de a mesterek hatása általában egyes életszakaszokhoz kötődött. Ebben is található két kivétel: Benedek Ferenc és Nizsalovszky Endre gondolatai ugyanis jól elkülöníthetően megjelennek Mádl közéleti pályafutásának üzeneteiben és javaslataiban is. A táblázatra pillantva az is kitűnik, hogy bár Mádl a rá legnagyobb hatást gyakorló mentorait az 1950-es években, az egyetemen ismerte meg, a kapcsolatok többsége – Benedek és Világhy professzor

⁷⁵⁸ Mádl Ferenc 1955.04.23-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

kivételével – azonban az akadémiai hivatalnoki időszakban mélyült el. Mádl a tekintetben is szerencsésnek mondható, hogy mentoraitól hosszú időn keresztül tudott tanulni, hiszen ezek a kapcsolatok egy kivétellel (Eörsi Gyula) a mesterek haláláig tartottak, akik közül azonban még a legidősebb, Nizsalovszky Endre is egészen az 1970-es évek második feléig aktívan tevékenykedett.

Mindent egybevetve a Mádl–Nizsalovszky-viszony egy nagyon szoros, nemcsak szakmai, hanem magánéleti szálakkal átszőtt kapcsolat volt. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Mádl „*két részt kapott*” szeretett mestere lelkéből,⁷⁵⁹ vagyis Nizsalovszky – a tudós és az ember – tényleges szellemi örökösévé vált. Egyúttal azonban azt is látni kell, hogy Mádl tudományos profilját nem egy, hanem több mester alakította, akiknek mindegyike tudományterülete legkiválóbb szaktekintélyének számított, és akik akár évtizedeken keresztül is segítették tehetséges tanítványukat.

MÁDL A FORRADALOMBAN

Ugyancsak itt szükséges megemlékezni Mádlnak a forradalom alatti tevékenységéről. Ebben a témában összesen egyszer, közvetlenül a halála előtt nyilatkozott,⁷⁶⁰ ugyanis erről sem akart „*utólag hősköltevényeket mondani*”.⁷⁶¹ Láthattuk, hogy Mádl már diákként úgy vélekedett, hogy a politikai változás előbb vagy utóbb szükség-szerűen bekövetkezik. Miután helyzete az Akadémia Hivatalába kerülésével rendeződni látszott, újult erővel kezdte követni az egyre sodróbb lendületű politikai eseményeket. „*Részt vettem természetesen a legtöbb nagygyűlésen a Petőfi Körben és másutt, ahol már olyan viták zajlottak, amelyek a forradalom előszelét jelezték*” – emlékezett.⁷⁶²

⁷⁵⁹ Illés és tanítványa, Elizeus próféta szép történetét lásd az Ószövetségben (Biblia Kir. II. 2,9).

⁷⁶⁰ „*Útjelzők*”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.).

⁷⁶¹ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 157.).

⁷⁶² „*Útjelzők*”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.). Erről az időszakról részletesebben beszélt: Interjú Mádl Ferenc volt köztársasági elnökkel (hangfelvétel, a család tulajdonában).

Valószínűleg ott ült az Állam- és Jogtudományi Bizottság (továbbiakban: ÁJB) – amelynek jogtudományi kérdésekben akkor még döntő szava volt – 1956. október 22-i ülésén, amelyen Nizsalovszky mint a grémium elnöke elmondta „reform-beszédét”.⁷⁶³

1956. október 23-án este ott volt a Parlamentnél. „A nagy tömegben véletlenül éppen Sinkovits Imre állt mellettem, akit én már korábban ismertem. Olyan sokan szorongtunk a téren, hogy magunk fölött átemelve adtuk előre. Ő mondta el akkor a Himnusz a százezres tömegnek. Később Nagy Imre is kijött az erkélyre... [U]tána a tömeg elvonult a város különböző részeire, egyebek mellett a rádióhoz. Miután abban az időben a Ráday utcában laktam, rendkívül közel voltam a forradalom szívéhez. Mentem tehát a tömeggel együtt.”⁷⁶⁴ A rádió ostromát is közelről látta, és ekkorra vált számára egyértelművé, hogy „itt most kitört a forradalom”.⁷⁶⁵

Még egy hetet maradt a fővárosban, emlékirataiból kitűnik, hogy többfelé járt a városban,⁷⁶⁶ de végül november 2-án elutazott Pécsre, ahol Dalma már izgatottan várta.⁷⁶⁷ A vonatút ekkoriban – láthatuk – még békeidőben is könnyen igénybe vehetett 8–12 órát. Azokban a rendkívül nehéz napokban pedig akár hosszabb is lehetett, ám az általa megadott kései dátum – „november 4-én hajnaltájt értem Dalmához” a malomba⁷⁶⁸ – azt sejteti, hogy még Pécsen megállhatott másokkal egyeztetni. Erről azonban már akkor sem került elő konkrét információ. Későbbi sorsa szempontjából a legfontosabb az lehetett, hogy „[s]emmiféle tisztséget nem töltöt[t] be, és semmiféle tevékenységet nem fejtet[t] ki”⁷⁶⁹ ezekben a napokban, bár ehhez érdemes hozzátenni, hogy maga Szabó, aki a Rákosi-rendszerből sikeresen „átzilipelt” a

⁷⁶³ Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének centenáriumán (Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára (társzerk.: Vékás Lajos), Bp., ELTE ÁJTK, 1994. 17., 19–21.).

⁷⁶⁴ „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.).

⁷⁶⁵ „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.).

⁷⁶⁶ Mozaikok.

⁷⁶⁷ Mozaikok, FPEK 36.

⁷⁶⁸ Mozaikok.

⁷⁶⁹ Mádl Ferenc adatlapja az aspirantúrára való jelentkezéshez (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

Kádár-rendszerbe, bajba került kollégáit több esetben is⁷⁷⁰ igyekezett menteni.⁷⁷¹ Egyszóval Mádl látta, várta és üdvözölte a forradalmat, de saját maga nem keveredett bele jobban, amiben leginkább a felesége és Bandi bácsi hatását kellene feltételeznünk. Ugyanakkor élete hátralévő részében sohasem mulasztotta el hangsúlyozni a szimpátiáját a forradalom és szabadságharc célkitűzései iránt,⁷⁷² és ezt elsősorban három, az események következtében meghurcolt vagy meggyalázott személy ügyének felvállalásával nyomatékosította. Olyan személyekről van szó, akiket közvetlenül vagy közvetve ismert, tehát akikhez valamilyen személyes kapcsolat kötötte.

Közülük elsőként mindenképpen Brusznayai Árpádot (1924–1958) kell megemlíteni, volt Eötvös-kollégistát, a nagy hírű tudós, Moravcsik Gyula egyik tanítványát, akinek családi háttere miatt fel kellett adnia tudományos karrierjét. 1952–1956 között a veszprémi Lovassy Gimnázium tanáraként dolgozott, ahol Mádl több testvérét is tanította.⁷⁷³ A forradalmi napokban Brusznayai mint a helyi Nemzeti Forradalmi Tanács tagja, majd elnöke a béke megteremtésén, a vérontás elkerülésén munkálkodott. Miután a köz érdekeinek védelmében lépett fel, és nem voltak politikai vagy személyes ambíciói, úgy gondolta, nincs miért menekülnie. Amikor pedig felelősségre vonták, bátran szembenézett a sorsával: „[a] Himnusszal állt hóhérai elé”,⁷⁷⁴ és vállalta a vértanúságot.⁷⁷⁵ Története országos szinten csak a közelmúltban vált szélesebb körben ismertté, ám helyben, Veszprém megyében már évtizedek óta tisztelték és ápolták az emlékét. Brusznayai Mádl számára elsősorban a vidék és a szülőföld, Veszprém megye '56-os hőse volt, miközben több jellemvonása – például

⁷⁷⁰ L. például: Nizsalovszky, Világhy, Eörsi esetét.

⁷⁷¹ E tevékenysége mögött nem feltétlenül az eseményekkel kapcsolatos burkolt szimpátiát, hanem inkább az Intézetre vonatkozó hosszú távú tervei felett érzett aggodalmát érdemes keresnünk.

⁷⁷² A forradalom alatt lejegyzett töprengéseit és gondolatait l. a Mellékletekben!

⁷⁷³ A Himnusszal állt hóhérai elé (Új Horizont 1998. különszám 68–71.).

⁷⁷⁴ A Himnusszal állt hóhérai elé (Új Horizont 1998. különszám 68–71.).

⁷⁷⁵ Életrajzát l.: Sebő József: Moira. Brusznayai Árpád élete és kora (Bp., Kairosz, 2002), újabban: Sebő József: Brusznayai Árpád, a tanár (Veszprémi Szemle 2011/3. 5–28.). L. még: www.ldm.hu/hu/blog/brusznayai-arpad-utolso-levele (2022.04.15.) és <https://24.hu/tudomany/2021/10/23/kivegzes-akasztas-1956-forradalom-megtorlas> (2022.04.15.).

vallásossága, tudományos érdeklődése és művészetek iránti rajongása – miatt személyesen is közel érezhette magához.

Míg Brusznjai élete és önfeláldozása az utókor egyöntetű elismerését váltotta ki, addig Mansfeld Péter (1941–1959), aki „*a Borbolya u. 7-ből indult el a hőssé és mártírrá*” válás útján,⁷⁷⁶ tetteiről megoszlik a történészek véleménye.⁷⁷⁷ Azt viszont, „*hogy a halál árnyékában is bátran szembenézett sorsával, neve pedig a megtorlások kegyetlenségének jelképévé vált, senki sem vitathatja*”.⁷⁷⁸ Mádl is valószínűleg ezt a rettenthetetlen bátorságot látta meg a szomszéd fiú történetében,⁷⁷⁹ és ezért is támogatta a rendszerváltást követően a róla való megemlékezést.⁷⁸⁰

A harmadik helyen Nizsalovszky Endre történetét kell megemlíteni, akihez a három személy közül Mádlt a legszorosabb viszony fűzte. Az ő rehabilitációjáért Mádl már hivatalnokként is sokat tett, és emlékének ápolását is az elsők között kezdeményezte még az 1980-as években. Az, hogy Nizsalovszky neve fogalommá vált a magyar jogásztársadalomban, valószínűleg nagyrészt neki köszönhető. Mádl, akárcsak Brusznjairól, Nizsalovszky professzorról is megírta személyes emlékeit, finoman megrajzolva a kiváló pedagógus, a közösség érdekében személyes áldozatokat vállalni képes tudós, valamint a „*múlt csökevényeitől*” szabadulni nem képes polgár portréját.

Végül a forradalom kapcsán meg kell még említeni Mádl egykori pécsi tanárát, a magyar jogtörténetírás egyik kimagasló alakját, Degré Alajost is. Mádl későn, a forradalom ötvenedik évfordulója

⁷⁷⁶ Mozaikok.

⁷⁷⁷ L. például: Eörsi László: Mansfeld Péter és kultusza (Népszabadság 2002.10.22.,8.) vagy Ripp Zoltán: Az ötvenhatos örökség (Népszabadság 2003.10.23.,7.) vagy Földváryné Kiss Réka interjúit és írásait (<https://magyarnemzet.hu/belfold/2019/03/vadlottakat-mar-megjavitani-nem-lehet>, 2022.02.28.; <https://demokrata.hu/magyarorszag/a-nagyidos-perek-nyomaban-143288>, 2022.02.28.). Mansfeld Péter életére és az ellene lefolytatott eljárásra részletesen: <https://perek56.hu> (2022.02.28.).

⁷⁷⁸ Sereg András: A Mansfeld-per: élt tizennyolc évet (https://index.hu/belfold/leporolt_aktak/2021/11/04/a-mansfeld-per-elt-tizennyolc-ebet, 2022.02.28.).

⁷⁷⁹ Vö.: Emlékezés a Holokauszt és a kommunizmus áldozataira a kommunizmus áldozatainak emléknapján (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 149.) és Beszéd a Műegyetemen 1956 forradalmára emlékezőkhöz (KEHÉ 2004. Bp., KEH 2005. 309.).

⁷⁸⁰ L. például: Ünneplés politikai felhangokkal (MN 2005.10.24.,3.).

alkalmából, Gál Gyulával közösen, az ő visszaemlékezéseihez kapcsolódva kezdeményezte a róla való megemlékezést.⁷⁸¹ Degré tulajdonképpen ugyanazt tette a pécsi jogi karon, mint Brusznjai Veszprémben: a békés megoldásokat kereste. „*Jutalma kerékbe tört pálya, alacsonyabb munkakörbe helyezés címén levéltárba száműzés*”⁷⁸² lett. Ha késői éveiben aktívabb szerepet vállal a közéletben, Mádl valószínűleg az ő emlékének ápolása érdekében is többet tett volna, de erre már nem maradt ideje.

**SZABÓ IMRE ÉS EÖRSI GYULA „SZAKMAI JOBBKEZE”
(1957-1969)**

A forradalom alatt – „*miközben az Akadémia elnöki tisztére Kodály Zoltánt kérték fel*”⁷⁸³ – Nizsalovszky az MTA főtitkáráként⁷⁸⁴ működött. Nem a posztot kereste, elsősorban a tudományos élet pozícióinak védelme és kollégái érdekeinek képviselése érdekében vállalta el a megbízást.⁷⁸⁵ Nyugodt és barátságos viselkedése jótékony hatással volt az apparátusra. „*Nem lesz semmi bajunk*” – mondogatta.⁷⁸⁶ A retorziókat azonban – a bukást követően – minden jó szándéka ellenére sem kerülhette el. Ezek fájdalmasak voltak, hiszen az egyetemről ki-, az Akadémia képviselőjétől pedig eltiltották, és jó ideig a tudományos életben is csak korlátozottan lehetett jelen. Elszigeteltsége közel egy

⁷⁸¹ Vö.: 355. lj.

⁷⁸² Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim (In: Ádám Antal et al (szerk.): Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára, Pécs, PTE ÁJK, 2006. 126.).

⁷⁸³ Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének századik évfordulóján (In: Mádl Ferenc – Peschka Vilmos (szerk.): Nizsalovszky Endre: Tanulmányok a jogról. Bp., Akadémiai, 1984. 17.).

⁷⁸⁴ Általában (Mádl Ferenc is) főtitkárként hivatkoznak rá, de pontos titulusa az MTA Nemzeti Bizottságának titkára volt, ahogy ez a személyi anyagából is kiderül (Nizsalovszky Endre ny. egyetemi tanár, az MTA rendes tagjának életrajza, 1962.10.25. 3. (AL III. 45. Személyzeti Osztály 142. d. Nizsalovszky Endre személyzeti iratai)).

⁷⁸⁵ Az eseményekről részletesen beszámolt személyi anyagában fennmaradt 1962-es önéletrajzában (Nizsalovszky Endre ny. egyetemi tanár, az MTA rendes tagjának életrajza, 1962.10.25., 3. (AL III. 45. Személyzeti Osztály 142. d. Nizsalovszky Endre személyzeti iratai)).

⁷⁸⁶ Kónya Sándor interjú 2021.

évtized múltán, a világpolitikai események nyomán kezdett csak enyhülni, és ekkor térhetett vissza a tudományos élet „második” vonalába, majd utazhatott újra külföldre. Bár Nizsalovszkyt „kirúgták”,⁷⁸⁷ Mádl Ferencsel nem szakadt meg a kapcsolata (sőt, ezt követően mélyült el igazán), előbb a háttérből, majd később újra nyilvánosan egyengette legkedvesebb tanítványa útját.⁷⁸⁸

Mádl Ferenc 1956–1969 között két helyen, a II., majd a IX. osztály szaktitkárságán dolgozott. A II. osztály eredetileg a társadalomtudományok többségének integrálására törekedett, de a tudomány-

⁷⁸⁷ A Nizsalovszkyt sújtó akadémiai retorziók ügyintézési ideje viszonylag hosszúra nyúlt, az MTA elnöke és főtítkára csak 1957.12.02-án „közölte vele, hogy »az ellenforradalmi események idején tanúsított magatartása miatt méltatlan akadémiai tisztségekre, és az Akadémia[...] képviselőjére.«” (Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének századik évfordulóján, in: Mádl Ferenc – Peschka Vilmos (szerk.): Nizsalovszky Endre: Tanulmányok a jogról (Bp., Akadémiai, 1984. 17.)). Ugyanakkor a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az Akadémia Elnöksége 1957 februárjában elfogadott határozatában „megbecsülését fejez[te]l ki Nizsalovszky Endre akadémikusnak a Nemzeti Bizottság titkári funkciójában végzett munkájáért.” (Az MTA Elnökség határozatai 1957.02.06-i ülés jegyzőkönyve, 4. o., in: AL MTA Elnökségi döntések 1957. febr.–dec.). A közel egy évvel később – egyértelműen felsőbb elvárásnak megfelelően hozott – büntető határozatot ennek az elnökségi döntésnek az ismeretében kell értelmezni, amely így már egyáltalán nem végleges döntésként, hanem „szükséges rosszként” tűnik fel, és amely „mindössze” két évre tiltotta el Nizsalovszkyt az akadémiai tisztségek viselésétől (Az 1957.12.02-án kelt határozat lelőhelye: AL II. Főtítkár 29. d., 5. dosszié (Az MTA Elnökségének az 1956. évi ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos személyi ügyekben hozott határozatai 1957.)) Köszönöm Hay Dianának, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

⁷⁸⁸ Nizsalovszky Endre kétirányú – tudományos és magánéleti – támogatását Mádl Ferenc a vele készült interjúkban többször is megemlítette: „Neki nagyon sokat köszönhetek, mert az ő neve világszerte megnyitotta előttem a kapukat. És nem csak szakmai karrieremet egyengette. Felajánlotta, hogy költöztem a házába albérlőnek. Később odavihettem Pécssett élő feleségemet is...” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.). Mádl András úgy emlékezett, hogy szülei még 1956 őszén, „a forradalom után nem sokkal költöztek be” a Nizsalovszky családhhoz, ahol egészen 1960-ig laktak, majd ezt követően 1976-ig a Nizsalovszky-lakásból leválasztott garzonban. „Bandi bácsi” sokoldalú tudományos kapcsolatai minden bizonnyal segítették Mádl Ferencet nyugat-európai tanulmányútjainak megtervezése során (l. a Mádl Ferenc tudományos útjait áttekintő táblázatot a Mellékletekben), a nyugat-európai integráció jogi vonatkozásainak vizsgálatára és ennek kulcsterületeire – tehát Mádl Ferenc talán legfontosabb tudományos témájára – pedig szintén Nizsalovszky hívta fel tanítványa figyelmét (vö. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország, in: Jogtudományi Közöny 1988/6. 449.). Mádl András azt is elmesélte, hogy édesapja szinte minden szakmai kérdést megbeszélte Nizsalovszkyval, külföldi útjairól visszatérve is neki számolt be először (Mádl András szíves közlése).

területeken belül – az 1950-es évek közepétől – a jogászok erős pozíciókkal rendelkeztek. Ennek kívülről is látható jeleként osztálytitkárrá Szabó Imrét választották, akinek akadémiai pályafutása, miután fél évtizeden át birtokolta a tisztséget, később a főtitkár-helyettesi, majd az alelnöki pozícióig ívelt fel. Szabó karrierjének kedvező alakulása is közrejátszhatott abban, hogy a jogászok a II. osztályon belül továbbra is erősek maradtak, mert az egyre magasabb beosztások mellett – intézetigazgatóként – ő folyamatosan jelen volt az osztályvezetőségben. Bár az osztálytitkárság Szabó lemondása után a filozófusokhoz került, az osztálytitkár-helyettes Eörsi Gyula lett,⁷⁸⁹ akit 1965-ben, a IX. osztály kiválása után⁷⁹⁰ az új osztályvezetőségben is megválasztottak.⁷⁹¹

Annak ellenére tehát, hogy Mádl Ferenc közvetlen főnökei – az 1965–1966. év kivételével, amikor maga is szaktitkárként működött – az osztálytitkár „operatív” segítőinek számító szaktitkárok voltak,⁷⁹² Szabó Imrével és Eörsi Gyulával, akikkel a Jogtudományi Intézetben

⁷⁸⁹ Szabó Imre és Eörsi Gyula már az 1956-os forradalom előtt is összeszokott párosként dolgoztak. Munkakapcsolatuk az Igazságügyi Minisztériumban kezdődött, ugyanis Eörsi (a korábbi washingtoni magyar konzul) 1952-ben az akkor Szabó Imre által vezetett Törvény-előkészítési Főosztályra került beosztottként. Szabó innét 1956 elején az Állam- és Jogtudományi Intézet élére távozott, ahová a főosztály vezetését tőle átvéve Eörsi 1957-ben követte. Az Akadémián az 1956-ban általuk (elnök: Szabó Imre, titkár: Eörsi Gyula) vezetett Állam- és Jogtudományi Bizottságnak döntő szava volt a jogtudományi kérdésekben. Végül – különböző tanszékek kötelekeiben – tanártársak voltak az ELTE-n. E hosszú, több szálon összefonódó kapcsolat miatt – bár Szabó Imre elsősége megkérdőjelezhetetlen – az Akadémián felmerülő jogtudományi ügyekben az ötvenes és harminas években akár Szabó-Eörsi „tandemről” is beszélhetünk.

⁷⁹⁰ L. bővebben: az MTA Elnökségének 7/1965. és 8/1965. határozatai (Akadémiai Közlöny 1965/8. 72–74.).

⁷⁹¹ Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei 1/1–2. 168. (Kronika). Eörsi 1973 tavaszáig volt osztályelnök-helyettes, utána 1973–1979 között ő lett a IX. osztály osztályelnöke (Emlékeztető az 1973.05.24-i osztályülésről, AL IX. osztály iratai 67. d., Az 1973.04.25-i osztályülés anyagai (Emlékeztető az 1979.05.11-i osztályülésről, AL IX. osztály iratai 88. d., 5. dosszié).

⁷⁹² „A szaktitkárság adminisztratív vezetője – az osztálytitkár javaslata alapján – az Akadémia elnökétől kinevezett szaktitkár. A szaktitkár közvetlenül az osztálytitkár felügyelete, irányítása és ellenőrzése alatt áll.” (MTA SZMSZ 1962. 41. § (2) bekezdés, in: Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., Akadémiai, 1994. 379.).

is együtt dolgozott, szintén napi kapcsolatban állt,⁷⁹³ ami – kétségtelesenül – erősítette apparátuson belüli pozícióját.

Széles körű nyelvismerete miatt a II. osztály külügyi referensi feladatai valószínűleg már belépése után hozzá kerültek.⁷⁹⁴ Ennek keretében Mádl részben a külföldi intézetekkel és kutatókkal való egyszerűbb levelezést intézte (a bonyolultabb és hosszabb iratokat külön fordították), általában azonnal elkészítve az idegen nyelvű (az anyagban angol és német tervezetei találhatóak⁷⁹⁵) vezetői választervezeteket (az osztályvezetés⁷⁹⁶ részére), és ennek kapcsán kerülhetett hozzá az osztályvezetőség külföldi útjainak előkészítése,⁷⁹⁷ illetve az útijelentések gyűjtése. Ez utóbbi kör egyre gyarapodott, a '60-as években Mádl gyűjtötte az Intézet munkatársainak útijelentéseit is. Hozzá tartozott továbbá az utazásokkal kapcsolatos kiviteli engedélyek⁷⁹⁸ előkészítése, az ún. különmeghívásokkal kapcsolatos ügyin-

⁷⁹³ Egyik főnöke, Kónya Sándor szaktitkár visszaemlékezése szerint „félállásban volt [...] [a Jogtudományi Intézetben – D. E.], ezért viszonylag kevesebb időt töltött a hivatalban” (Kónya Sándor interjú 2021).

⁷⁹⁴ Ezt a feltételezést Mádl Ferenc élete alkonyán papírra vetett visszaemlékezése is alátámasztja, amely szerint „az MTA-n pályázat után, felvettek, úgy emlékszem, főelőadói besorolással, az állam- és jogtudományok és a történeti-filozófiai tudományok külügyi kapcsolatainak” intézésére (Mozaikok).

⁷⁹⁵ L. például: Bónis György angolai meghívásának engedélyezése (1971.01.21., AL IX. osztály iratai 59 d., „Iktatott ügyiratok 100.000–100.100” dosszié).

⁷⁹⁶ Elsősorban az osztálytitkár, osztálytitkár-helyettes és szaktitkár. L. például: AL IX. osztály iratai 58 d., „Iktatott ügyiratok 100.177–100.276” dosszié.

⁷⁹⁷ A külföldi utaknál az érdemi szervezőmunkát a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya végezte, vö.: MTA SZMSZ (1962) 37. § (1)-(2) bekezdés (In: Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., Akadémiai, 1994. 375.).

⁷⁹⁸ Az MTA-n belül a külföldi utazásokra kivinni tervezett könyvek és kéziratok listáját utazás előtt az Osztályon be kellett mutatni és engedélyeztetni kellett. Az engedélyt az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya állította ki, de az engedély kiállítása a tudományos osztály által készített javaslatlall indult. Az egyik, Mádl Ferenc számára a strasbourgi Összehasonlító Jogi Akadémián tartandó előadásaihoz szükséges anyagokra vonatkozó kiviteli engedélyhez kiállított feljegyzést l.: AL IX. osztály iratai 9. d., 4. dosszié. A feljegyzés szövege: „Mádl Ferenc folyó hó 25-én előadások tartása végett Strassbourgba (sic!) utazik. Magával kívánja vinni a 3 példányban mellékel, listában szereplő anyagokat. A kérdéses anyagok sem államtitkot, sem hivatali titkot nem tartalmaznak.” Hegedüs András kiviteli engedélyét pedig Mádl mint szaktitkár-helyettes írta alá (1966.04.25., AL IX. osztály iratai 10. d., 4. dosszié).

tézés,⁷⁹⁹ és a hatvanas évek közepén részt vett a külföldi pályázatok összesítésében is.⁸⁰⁰

Ugyancsak a nyelvismerete révén vonták be a '60-as évek közepén a II. osztály által szervezett nyelvvizsgák előkészítésébe és lebonyolításába.⁸⁰¹ Mádl azért volt jó választás, mert ekkor már az angol, német és francia mellett oroszul is értett,⁸⁰² így a nyelvvizsgák egy részében ő elnökölt, egyúttal pedig nyelvvizsga-bizottságokban az osztály képviselőjét is ellátta. A nyelvvizsgákkal kapcsolatos feladatokkal még a IX. osztályon is foglalkozott, és miután a jogászok a

⁷⁹⁹ Különmeghívás alatt az adott tudományterület által kiemelten kezelt külföldi vendégek látogatását értették. Így például az utolsó, II. osztály keretében töltött évre (1965) a jogászok két külföldi tudós, Buch professzor (Brüsszel) és L. A. Lunc professzor (Moszkva) meghívását javasolták a II. osztály vezetésének (1964.12.21., AL IX. osztály iratai 9. d., 2. dosszié). A különmeghívásokkal kapcsolatos korábbi iratokat Mádl átadta a II. osztály szaktitkárának (1965.11.19., AL IX. osztály iratai 9. d., 2. dosszié).

⁸⁰⁰ L. bővebben: AL IX. osztály iratai 10. d., 2–3. dosszié.

⁸⁰¹ Adatok 1965-ből és 1966-ból állnak rendelkezésre.

⁸⁰² Amikor Mádl az Akadémiára került, az orosz nyelv tanulását már több éve próbálták hivatalból előmozdítani mind a kutatók, mind az aspiránsok között. Ez utóbbiak körében az „*orosz nyelv oktatásának célja, hogy az aspiráns képes legyen a munkájával kapcsolatos szovjet tudományos szakirodalmat szótár segítségével eredetiben tanulmányozni, lefordítani és gyakorlati munkájában felhasználni.*” (Az aspiránsok idegen nyelvvizsgájának szabályozásáról szóló 85.511/1954. (II.21.) OM utasítás, AK 1954/8. 7.). Mádl Ferenc 1959 őszén kezdte meg az aspirantúrát, éppen akkor, amikor a képzés szabályait több tekintetben is jelentősen módosították. Az orosz nyelv tanulása elsődleges feladattá vált, azonban más nyelvek magas szintű ismeretével a nyelvi vizsgák (így az orosz tanulása) kiváltható volt (vö.: Az MTA elnöke, a művelődésügyi, az egészségügyi és a földművelésügyi miniszter 9/1959. MTA (AK 1959/21–22.) együttes utasítása az aspiránsképzés szabályozásáról 9. § (3) bekezdés c) pont, valamint (4) bekezdés c) pont). Bár Mádlnak angol és német felsőfokú nyelvvizsgájára tekintettel a nyelvi vizsgát elengedték, ő a francia mellett oroszul is tanult ezekben az években. Míg azonban a francia nyelvet rendszeresen használta, orosz nyelvtudása – saját bevallása szerint – „*viszonylag gyenge*” maradt (1969.02.03-i feljegyzés, AL IX. osztály iratai 22. d., 1. dosszié), amit azonban nem önmagában, hanem az általa beszélt három másik nyelvhez képest kell értelmezni. Ez azt jelenti, hogy a hétköznapi társalgáson túlmenően az orosz elsősorban tudományos cikkek olvasására és fordítására használta (vö.: Mádl Ferenc 1973-as akadémiai törzslapja, AL 200 Személyzeti 576/6. dosszié, Mádl Ferenc személyi anyaga). A rendszerváltozást követően a róla szóló hírekből egyébként az is meg tudható, hogy Mádl orosz nyelvből is rendelkezett nyelvvizsgával (Magyar Hírlap 1990.05.24., 4.), ez valószínűleg egy akadémiai lektorátusi nyelvvizsga lehetett (amely viszont mindeddig sem az átnézett iratanyagból, sem a személyes hagyatékból nem került elő).

II. osztályból kiváltak, a bölcsészeknél ezt a feladatot átvevő személy részére egy részletes leírást és mintafeladatokat hagyott hátra,⁸⁰³ hogy a vizsgák szervezését megkönnyítse.

A szerkesztői és könyvkiadói feladatok iránt kifejezetten érdeklődő Szabó Imre – látva a fiatalember terhelhetőségét és képességeit – valamikor 1956 második felében⁸⁰⁴ az Osztályközlemények technikai szerkesztését bízta Mádl Ferencre,⁸⁰⁵ amely munkaignyes feladat volt, és nagy odafigyelést kívánt.⁸⁰⁶ 1959-ben – megindulásától – pedig ő lett „*technikai szerkesztője a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű jogtudományi folyóiratának, az Acta Juridica-nak*” is.⁸⁰⁷ Arról, hogy a technikai szerkesztő (szerkesztőségi titkár) feladatai az írógépek korában mennyire összetettek voltak, az Állam- és Jogtudományi Bizottság (ÁJB) anyagában fennmaradt leírásból⁸⁰⁸ kaphatunk képet.

⁸⁰³ A teljes anyag két helyen található: Intézeti kutatók nyelvvizsga ügyeinek, iratainak átadása. Feljegyzés a II. osztály részére (1965. 11. 15., AL IX. osztály iratai 87. d., 1. dosszié) és Intézeti kutatók nyelvvizsga ügyeinek, iratainak átadása. Feljegyzés a II. osztály részére (1965. 11. 15., AL IX. osztály iratai 10. d., 6. dosszié).

⁸⁰⁴ Az Osztályközlemények első, Mádl által szerkesztett számának kézírata 1957. 02. 28-án nyerte el végleges formáját. A szám terjedelméből következően Szabó valószínűleg 1957. január elején jelölhette ki Mádl technikai szerkesztőnek.

⁸⁰⁵ Az első általa szerkesztett lapszám az 1957 második felében (valószínűleg késő ősszel) megjelent VIII/2. szám volt. Érdeemes megjegyezni, hogy Szabó Imre az akadémiai munkához kapcsolódó folyóiratok szerkesztésében elsősorban két emberre: Pap Tiborra, a pécsi jogi kar későbbi egyetemi tanárára és Mádl Ferencre támaszkodott. Az Osztályközlemények szerkesztését Mádl Paptól vette át (vö.: Mádl Ferenc 1956. 05. 23-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában), aki viszont továbbra is – egészen 1976-ban bekövetkezett haláláig – felelt (különböző beosztásokban) a Jogtudományi Közlönyért (l. még: Pap Tibor (1921–1976), in: Jogtudományi Közlöny 1976/3. 109.). Pap Tiborra l. még: Kecskés László: A polgári jog oktatása és kutatása a Pécsi Jogi Karon (In: Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve, Pécs, PTE ÁJK, 2013. 210–212., továbbiakban: Kecskés 2013), valamint: Dudás Attiláné Korinek Beáta Zsófia: „*Felejthetetlenül Pap Tibori*” (In: Kajtár István (szerk.): Pécsi jogászprofesszorok emlékezete, 1923–2008, Pécs, PTE ÁJK, 2008. 71–80.).

⁸⁰⁶ A II. oszt. szervezete és összetétele 1958. (AL II. osztály iratai 68. d., 1. dosszié).

⁸⁰⁷ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié).

⁸⁰⁸ A technikai szerkesztő alkalmazásának előfeltétele volt, hogy „*szerkesztési gyakorlatlaltal és nyelvismerettel*” rendelkezzen. „*A technikai szerkesztő ebben a minőségében a Kiadó megbízottja, és ellátja a technikai szerkesztéssel járó feladatokat (a kéziratok sajtó alá rendezése, fordításra kiadás, a fordítás imprimáltatása*

Szabó 1960-ban⁸⁰⁹ – „*káderhiány miatt*”⁸¹⁰ – Mádlt félálláson átvitte az Állam- és Jogtudományi Intézetbe (ÁJI). Itt a kutatás mellett az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének (későbbi nevén Állam- és Jogtudománynak) technikai szerkesztése is az ő feladata lett,⁸¹¹ amit ugyancsak nagyon komolyan vett. Ráadásul éveken keresztül lektorálta is a lapba leadott tanulmányok egy részét – mert az Akadémiai Kiadó a lektorok fizetésére nem rendelkezett külön kerettel. Mikor pedig más munkái mellett nem maradt ideje az adott szám összes írásának átolvasására, saját fizetéséből fizette ki a lektorokat.⁸¹² Munkamódszerére utalt, de egyúttal személyiségének egy

[nyomatatási engedély megadása – D. E.], *a korrektúra-folyamatok megszervezése, a kiadással kapcsolatos egyéb technikai feladatok elvégzése, stb.*) [...] *A fordítást és korrektúrát a technikai szerkesztő a Kiadóval együttműködve szervezi meg; mind az idegennyelvű szöveg kéziratát, mind pedig a korrektúrákat a szerzőknek javítás és imprimatúra végett megküldi.*” (Határozati javaslat az Acta Juridica megindítására és szerkesztésére. Az ÁJB 1958. 11. 20-i ülésének jegyzőkönyvi mellékletei. AL II. osztály iratai 169. d. 6/1. dosszié)

⁸⁰⁹ Mádl Ferenc de jure 1960-tól, de facto 1958-tól dolgozott (mint technikai szerkesztő) az ÁJI-nek. L.: Mádl Ferenc személyzeti jellemzése (1984. 05. 17., AL 200 Személyzeti 576/6. dosszié, Mádl Ferenc személyzeti dossziéja), valamint Kimutatás a másodállásban dolgozókról. Mádl Ferenc (1961. 04. 20., AL II. osztály iratai 69. d., 1. dosszié). Az Acta Juridica főszerkesztője ekkor Eörsi Gyula volt. A folyóirat megindításáról és az ezzel kapcsolatos személyi kérdésekről – így Mádl kijelöléséről is – az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság az 1958. 11. 20-i ülésén döntött (a jegyzőkönyv lelőhelye: AL II. osztály iratai 169. d. 6/1. dosszié). A folyóirat alapítását azonban már az 1958. 09. 20-i ülésen is tárgyalták.

⁸¹⁰ Kimutatás a másodállásban dolgozókról. Mádl Ferenc, 1961. 04. 20. (AL II. osztály iratai 69. d., 1. dosszié).

⁸¹¹ Arra, hogy Mádl pontosan mikor lett az Értesítő technikai szerkesztője, adat eddig nem került elő, de kézenfekvőnek látszik, hogy az Intézetbe kerülése után ez lett az egyik első feladata. Ezt az értelmezést alátámasztaná, hogy az 1957-ben megindult Értesítő első évfolyam második számában (1958) egy ismeretése (Eörsi Gyula: Tervszerződések. Recenzió, in: Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1958/2. 315–325., a második évfolyamában (1959) pedig már egy tanulmánya is megjelent (Mádl Ferenc: Az objektív felelősség történetéhez, in: Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1959/1–2. 101–146.). Mádl neve először egyébként csak az 1971/3. számban jelent meg az impresszumban (mint szerkesztő), tehát több mint egy évtizedig anonim dolgozott az egyes lapszámokon (ugyanis Szabó Imre ragaszkodott azon elv érvényesítéséhez, hogy nyomtatásban csak a kiadványért felelős személy neve jelenjen meg – ezt később Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadásról szóló 10/1964. (AK 12.) MTA elnöki utasítás (134. o.) normatív formában is előírta).

⁸¹² Eörsi Gyula levele az Akadémiai Kiadó igazgatójának, Bernát Györgynek (1968. 01. 24., AL IX. osztály iratai, 19. d., 1. dosszié).

alapvető vonását – a közvetlenséget – is sikerült megragadnia visszaemlékezésében id. Trócsányi Lászlónak, amikor azt írta, hogy Mádl Ferenc „minden szám anyagának összeállításakor személyesen kereste fel az összes kutatót, mit kívánnak publikálni, még a kezdő kutatókat is”.⁸¹³ Azonban nemcsak szerkesztési munkákról volt szó, hanem a szerkesztőbizottsági ülések megszervezéséről is.⁸¹⁴

Hasonló szervezési feladatokat igényelt az ÁJB üléseinek előkészítése, amelynél a meghívó összeállítását és kiküldését Mádl Ferenc végezte, és rendszerint – a II. osztály képviselőjeként – részt is vett ezeken az üléseken.⁸¹⁵ Az ÁJB levelezését szintén ő intézte, néha még akkor is, ha a címzett esetleg más beosztásával összefüggésben kapott küldeményt.⁸¹⁶

Az évek során kiderült, hogy technikai szerkesztőként szerzett tapasztalata nemcsak a folyóirat-szerkesztés,⁸¹⁷ hanem a könyvkiadási tervek összeállítása során is nélkülözhetetlennek bizonyult. A tervek összeállítása ugyanis részben az Akadémiai Kiadóval történő egyeztetést, részben pedig a kéziratok korrektúrájának

⁸¹³ Id. Trócsányi László 79. Az emlék valószínűleg az 1970-es évekből származik, amikor Mádl már a folyóirat szerkesztője volt.

⁸¹⁴ L. például: az Acta Juridica 1959.10.02-i szerkesztőbizottsági ülésének meghívója (AL II. osztály iratai 169. d. 3. dosszié).

⁸¹⁵ L. például: az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság 1959.10.02-i ülésének meghívója, valamint az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság 1959.02.28-i ülésének jegyzőkönyve (AL II. osztály iratai 169. d. 3. dosszié), az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság 1958.09.20-i és 1958. 11. 20-i ülésének jegyzőkönyvei (AL II. osztály iratai 169. d. 6/1. dosszié).

⁸¹⁶ Ilyen esetként említhető, amikor özv. Marton Gézáé Szabó Imréhez mint az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatójához fordult egy kérelemmel, azonban a választ a címzett mint a II. osztály osztálytitkára (Mádl Ferenc útján) adta meg (AL II. osztály iratai 169. d. 6/1. dosszié). A hatáskörök megvonása ezen a területen azért okozott némi nehézséget, mert a csúcsvezetők egyszerre több testület vagy szerv vezetésében is jelen voltak. Erre – a hatalomkoncentrációra – utaltam a címben a két legfontosabb név (Szabó és Eörsi) megadásával.

⁸¹⁷ A hatvanas évek végére Mádl Ferenc saját hatáskörben (nyilvánvalóan Szabóval és Eörsivel előzetesen leegyeztetve) intézte a lapszámok időzítését és a terjesztési engedélyek megadását is, tehát az összes, folyóirat-kiadással kapcsolatos adminisztratív teendőt (l. például: lapszámok ütemezése (Állam- és Jogtudomány, valamint Gazdaság és Jogtudomány, 1969.12.01. és Acta Juridica, 1969.12.01.); terjesztési engedély megadása, 1969.09.19., lelőhelyük: AL IX. osztály iratai 48. d. 3. dosszié). Szerkesztőségi kondoleálás (1968.07.31., AL IX. osztály iratai 37. d. 4. dosszié).

ellenőrzését, illetve a szedési engedélyek⁸¹⁸ megadását⁸¹⁹ tette szükségessé. Mádl egy részterületen nem szerzett korábban jártasságot, ez pedig az ívszámok kalkulációja és elosztása volt, de ezt – miután ez nemcsak számítási feladatot jelentett, hanem érdekérvényesítéssel is járt – kezdetben Szabó Imre intézhette.⁸²⁰ Benne merülhetett fel, hogy Mádl ismeretei itt is hasznosíthatóak lennének, de ez legkorábban valamikor 1960 körül történhetett, mert 1958-ban még más kolléga munkakörébe tartozott a könyvkiadási tervek intézése.⁸²¹

Bár a fenti feladatok közül egy idő után kétségtelenül a legutóbbi, a könyvkiadási tervek elkészítése vált a legidőigényesebbé, és ez igényelte a legtöbb egyeztetést is, kezdetben, amíg a jogászok a II. osztályhoz tartoztak, a munka oroszlánrészét a bölcsészek, azon belül is a történészek vitték.⁸²² Mádl a feladat valódi méretével majd csak 1966-ban, a jogászok és közgazdászok kiválása és a IX. osztály

⁸¹⁸ Egy késői, már nem Mádl Ferenc időszakához tartozó példaként l.: Mádl Ferenc saját, a Közös Piac jogáról szóló könyvének szedési engedélyének megkérésére vonatkozó feljegyzést (1974.03.18., AL IX. osztály iratai, 68.d.). Ebből kiderül, hogy a szedési engedély kiállítása a megjelenés előtti utolsó lépcsőfok volt, a kérelemhez mellékelni kellett a lektori és szerkesztői jelentéseket, a szerzői nyilatkozatot és a Kiadói Főigazgatóság engedélyezési lapját. Hasonlóan: Bónis György: A jogtudó értelmiség Magyarországon című könyve szedési engedélyének (1971.03.24.) lelőhelye: AL IX. osztály iratai 58. d., „*Iktatott ügyiratok 1971. év. 100.177-100.216*” dosszié. Mádl időszakából: Bokor-Szegő, Hanna: *The New States and the International Law* című könyve szedési engedélyének (d. n.) lelőhelye: AL IX. osztály iratai 28. d., 1. dosszié és AL IX. osztály iratai 26. d., 1969.10.1... (olvashatatlan).

⁸¹⁹ Az engedélyt az osztálytitkár adta meg, a kérelmet a szaktitkár (vagy megbízásából az illetékes előadó) készítette elő (ez a jogi témájú könyvek esetében 1969-ig legtöbbször Mádl Ferenc volt).

⁸²⁰ Szabó frissen megválasztott osztálytitkárként markáns véleményt formált a II. osztály könyvkiadási gyakorlatáról, és a jövőre nézve szoros együttműködésről állapodott meg az Akadémiai Kiadó vezetőjével. Ennek részét képezte a technikai szerkesztés reformja, valamint az egyes munkafolyamatok rögzítése. Szabó többek között a minőség javítását tűzte ki célul. Mindezek alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy az évek alatt ezen a területen folytatott kísérletei során Szabó végül Mádl Ferenccel találta meg az ideális embert erre az összetett feladatra (Szabó elképzeléseire l.: az MTA Elnöksége számára készített könyvkiadási beszámoló az 1955. évről (Az 1955.09.13-i osztályvezetőségi ülés anyagai, AL II. osztály iratai 2. d., 7. dosszié)).

⁸²¹ II. oszt. szervezete és összetétele 1958. (AL II. osztály iratai 68. d., 1. dosszié).

⁸²² Vö.: az MTA Elnöksége számára készített könyvkiadási beszámoló az 1955. évről (Az 1955.09.13-i osztályvezetőségi ülés anyagai, AL II. osztály iratai 2. d., 7. dosszié).

megalakulása után szembesült.⁸²³ Itt azonban – a saját maga által is egyik fő jellemvonásának tartott kompromisszumkészségének⁸²⁴ köszönhetően – nehéz terepen is sikerei voltak. A hihetetlen gondossággal összeállított, több tárgyalási fordulóban elmagyarázott és megvédett tervek valamennyi felettesének és kollégájának elismerését kiváltották, így a feladat a hátralévő időre rajta maradt.⁸²⁵ Amikor pedig 1971-ben főállásban is az egyetemre távozott, a IX. osztály nem is próbálta meg a tervek készítését más személyre bízni. Előbb megbízási szerződésekkel operáltak,⁸²⁶ majd könyvkiadási felelősként

⁸²³ A munka nagyságát jól érzékelteti Szabó Imre leköszönő osztálytitkárnak az egységes II. osztály utolsó osztálybeszámolójában tett egyik megjegyzése: „[a]z Osztály munkájának jelentős részét képezi a könyv- és folyóiratkiadási tevékenység irányítása és ellenőrzése” (Az 1965. évi beszámoló II. melléklet 2. pontja, 6. o., AL II. osztály iratai 7. d., 2. dosszié).

⁸²⁴ „[M]ár gyermekkoromban is a kompromisszumokat kerestem, igyekeztem feloldani a nagy családon belüli konfliktusokat. Ez a békességteremtési szándék később a habitusommá vált.” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel, Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.). L. még: 2057. lj.

⁸²⁵ Az Eörsi Gyula osztálytitkár által jegyzett, az ÁJB 1973. évi tevékenységéről szóló beszámoló például több helyen is kiemelten foglalkozik az osztály könyvkiadási gyakorlatával. Egyértelműen Mádl Ferenc munkájának elismerését jelentik az alábbi sorok: „Az elmúlt évben az osztály két ülésén is foglalkozott a könyvkiadás kérdéseivel, és [...] megállapította, hogy az Akadémiai Kiadó és az osztály kapcsolata kitűnő” (Beszámoló 4. o., ÁJB 1973. AL IX. osztály iratai 68. d.). A beszámoló részletesen leírja, hogy az osztály könyvkiadási gyakorlata alapvetően két elvre épül: egyrészt az osztály ívkeretének túltervezésére, másrészt az idegen nyelvű társadalomtudományi könyvkiadás szorgalmazására (Beszámoló 18. o., ÁJB 1973. AL IX. osztály iratai 68. d.). Másképpen szólva Mádl Ferenc könyvkiadási tervvel kapcsolatos több évtizedes munkája, valamint ennek során kialakult kapcsolatrendszere jelentős mértékben hozzájárult a IX. osztály tagjai (így a saját) munkásságának külföldi megismertetéséhez. Ezt egyébként – név említése nélkül – az 1974. évi operatív könyvkiadási tervben maga az osztályülés is megállapította: „[...] az Osztály jó néhány éve keretét komoly mértékben magyar munkák idegen nyelvű kiadásával tölti meg; ezzel mind az Osztály, mind a Kiadó elismerést érdemlő munkával nemzetközi ismeretséghez és elismertséghez juttatta mindenekelőtt a magyar közgazdaságtudományt és jogtudományt[...]” (A IX. osztály könyvkiadási terve, 4.o., AL IX. osztály iratai 67. d., Az 1973.10.15-i osztályülés anyagai).

⁸²⁶ Az első megbízási szerződéssel kapcsolatos teljesítési igazolás (1971.12.06.) lelőhelye: AL IX. osztály iratai 58. d., „Iktatott ügyiratok 1971. év. 100.177-100.216” dosszié). Metzger Gyula feljegyzése, 1972.04.28. (AL IX. osztály iratai 63. d.) és megbízási szerződés az 1973. évi könyvkiadási terv elkészítésére (AL IX. osztály iratai 63. d.). Miután kezdetben megbízási szerződés alapján járt el, az osztályüléseken a könyvkiadási tervek tárgyalásakor az „osztály szakértője” titlussal hivatkoztak rá, vö. pl.: 1971.05.28-i osztályülés emlékeztetője, AL IX. osztály

az Állam- és Jogtudományi Bizottságba választva⁸²⁷ bízták meg őt az éves, később az ötéves könyvkiadási tervek elkészítésével. Mádl Ferenc pedig az ELTE osztályvezetőjeként, egyetemi tanáraként, sőt rektorhelyetteseként⁸²⁸ is visszajárt a könyvkiadási terveket összeállítani és elfogadtatni, más napirendi pontokkal általában nem is foglalkozott.⁸²⁹ Az 1970-es évek végétől a tervezőmunkába másokat is próbált bevonni, de e területen végzett tevékenysége egészen az 1980-as évek közepéig jelentős hatást gyakorolt az osztály könyv- és folyóirat-kiadására.⁸³⁰

A munkakör elemzésénél végül azt is meg kell említeni, hogy Mádl Ferenc munkáját kezdettől fogva elismerés övezte a

iratai 56. d., „Az 1971.05.28-i osztályülés anyaga” dosszié); 1971.11.05-i osztályülés emlékeztetője, AL IX. osztály iratai 56. d., „Az 1971.11.05-i osztályülés anyaga” dosszié).

⁸²⁷ Mádl Ferencet először 1970-ben választották az ÁJB tagjává (1970.04.29-i osztályülés emlékeztetője, AL IX. osztály iratai 59. d., „Az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1970-től” dosszié).

⁸²⁸ Ennek szép példája, amikor az 1975-ös könyvtervet Mádl Ferenc egy rektorhelyettesi fejléces papírra írt kísérőlevéllel küldte meg Metzger Gyula tudományos titkárnak (1974.10.16., AL IX. osztály iratai 68. d.).

⁸²⁹ L. például: az 1972.07.03-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 59. d., Az 1973.10.15-i osztályülés anyagai), az 1973.10.15-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 67. d., Az 1973.10.15-i osztályülés anyagai), az 1973.04.25-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 67. d., Az 1973.04.25-i osztályülés anyagai), 1974.06.27-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 67. d., Az 1974.06.27-i osztályülés anyagai), 1977.06.23-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 88. d., 1. dosszié), 1977.11.16-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 88. d., 1. dosszié), 1978.05.19-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 88. d., 3. dosszié), 1978.12.04-i osztályülés emlékeztetője (AL IX. osztály iratai 88. d., 3. dosszié).

⁸³⁰ 1977-ben a IX. osztály albizottságot hozott létre az osztály 8 éves (1977–1985 közötti időszakra vonatkozó) könyvkiadási koncepciójának előkészítésére. Az albizottság elnöke Kulcsár Kálmán, titkára Mádl Ferenc lett (1978.02.09., AL IX. osztály iratai 88. d., 4. dosszié). A 19 oldalas anyag jelentős részben Mádl Ferenc közel két évtizedes, e területen szerzett szaktudásából merített. Erre enged következtetni az osztályülés emlékeztetője, amely a titkár munkáját külön is megköszönte, illetve a koncepció szerkezete, amely a könyvkiadás mellett részletesen kitért a IX. osztály folyóiratainak helyzetére is (amiről Mádl szintén szerteágazó szaktudással rendelkezett). Az osztályülés értékelése és a koncepció lelőhelye: AL IX. osztály iratai 88. d., 3. dosszié. A korábbi, 5 éves (1976–1980) könyvkiadási tervet Mádl Ferenc még egymaga tervezte. A 26 oldalas anyagot az 1977.11.16-i osztályülés hagyta jóvá (AL IX. osztály iratai 88. d., 1. dosszié).

szaktitkárságon.⁸³¹ Fejér Klára szaktitkársága idején – akinek szignója valószínűleg hatással volt Mádl jellegzetes szignójának kialakítására⁸³² – a szaktitkár helyettese Chrenkó Irén volt, aki később az Állam- és Jogtudományi Intézet gazdasági vezetője lett. 1958-ban, Fejér korai halálát⁸³³ követően viszont a Mádl Ferencel már annak belépése óta jó kapcsolatokat⁸³⁴ ápoló Kónya Sándor lett a II. osztály szaktitkára. Ő előbb egyes ügyekben adott szabad kezdet (kiadmányozási jogot) Mádlnak,⁸³⁵ aki végül az 1960-as évek első felében⁸³⁶ már teljes jogkörrel helyettesítette is – távollétében – a szaktitkárt. Ez azonban – az eddig előkerült adatok alapján – sohasem vált formalizált jogviszonnyá,⁸³⁷ hanem eseti jelleggel és bizalmi alapon működött egészen a IX. osztály 1965-ös megalakulásáig. Hasonló – ám egyértelműen általános helyettesi⁸³⁸ – pozíci-

⁸³¹ „[N]agyon meg vannak velem elégedve itt bent [...] Igyekszem is jól és becsületesen dolgozni” – írta feleségének alig néhány héttel az Akadémiára kerülését követően (Mádl Ferenc 1956. 06. 11-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁸³² A szaktitkársági munkatársak közül az általam vizsgált időszakban (1956–1971) csak ők ketten használtak a vezeték- és utónév kezdőbetűiből álló kétbetűs szignót. A két szignó egy lapon látható: levél a Terimpex igazgatójának Gál Gyula aspirantúrája ügyében (1957. 11. 14., AL IX. osztály iratai 17. d., 3. dosszié).

⁸³³ Pamlényi Ervin: Fejér Klára (1911–1958) (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 8. 375–376.).

⁸³⁴ Kónya Sándor interjú 2021. Családja számára készült visszaemlékezésében, a Mozaikokban Mádl maga is utalt rá, hogy jó kapcsolatban voltak.

⁸³⁵ L. például: a II. osztály 1960. 07. 07-i átirata az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályához a Diplomáciai Lexikon ügyében (AL II. osztály iratai 169. d., 1. dosszié). Az 1959-es Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon második, 1967-es kiadásának előkészítésével kapcsolatos akadémiai szervezőmunka nagyrészt Mádl Ferencre hárult. Az 1967-es kiadás jelentőségével kapcsolatban l. Bucsai Anikó: A Diplomáciai Lexikon 2018-as (első) kiadásáról (Külügyi Műhely 2021/2. 249–254.), illetve egyes nem érdemi ügyekben (például Ustor Endrének 1962. 07. 11-én küldött tájékoztató levél, AL IX. osztály iratai 17. d., 4. dosszié).

⁸³⁶ L. például: Tájékoztató Kovacsics József doktori disszertációjának engedélyezése ügyében (1962. 10. 19., AL IX. osztály iratai 16. d., 6. dosszié). A hatvanas évek közepéről pedig: A Kutató Csoport 1966. évi külföldi tanulmányútjai (1965. 08. 05., AL IX. osztály iratai 10. d., 2. dosszié).

⁸³⁷ Ennek hátterében valószínűleg a párttagság hiányát kellene keresni.

⁸³⁸ Azt, hogy Mádl Ferenc 1966 után már a szaktitkár általános helyettese, egyértelműen jelzi a Metzger Gyula által készített jutalmazási javaslat, amelyben Metzger konkrétan Mádl feladatai között említi, hogy „*távollétében helyettesíti a szaktitkárt*” (1967. 10. 18., AL IX. osztály iratai 15. d., 5. dosszié). Hasonlóan: a szaktitkár feljegyzése az Elnöki Titkárság vezetőjének, hogy nyári szabadsága alatt Mádl Ferenc helyettesíti (1966. 08. 05., AL IX. osztály iratai 10. d., 4. dosszié).

óba⁸³⁹ került Mádl Ferenc vissza 1966-ban, amikor a IX. osztályon Metzger Gyulát nevezték ki szaktitkárrá, akivel egyébként – az iratok alapján – Mádl szintén jó viszonyt⁸⁴⁰ ápolt, és Metzger is elismerően nyilatkozott Mádl teljesítményéről.⁸⁴¹

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FŐOSZTÁLYON (1970–1971)

1970 elején az új alapszabály megalkotásával az Akadémia Hivatalát tudományági és funkcionális főosztályokba szervezték

⁸³⁹ L. például: Póthitel engedélyezése az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszéke részére (1966.12.20., AL IX. osztály iratai 15. d., 5. dosszié), az ÁJI nemzetközi összehasonlító jogi konferenciájának költségvetése (1967.10.31., AL IX. osztály iratai 87. d.), 1967. október–november havi reprezentációs költségek elszámolása (1967.11.30., AL IX. osztály iratai 15. d., 2. dosszié), Összegzés kérése Csizmadia Andortól a IX. osztály számára Bónis György tudományos munkásságáról (1968.02.08., AL IX. osztály iratai 19. d., 1. dosszié), Feljegyzés Gergely István úti-költsége ügyében (1968.09.28., AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié), Feljegyzés Lamm Vanda napidíja ügyében (1968.11.25., AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié), Feljegyzés A. G. Chloros professzor vízumigazolójának ügyében (1970.02.25., AL IX. osztály iratai 49. d., 1. dosszié), Feljegyzés az Agrártudományi Főiskola Növénytermesztéstani Tanszékének póthitele ügyében (1969.12.09., AL IX. osztály iratai 50. d., 1. dosszié), Feljegyzés Herczegh Géza genfi kiutazása ügyében (1969.12.10., AL IX. osztály iratai 50. d., 1. dosszié). Helyettesként eljárva kellett elkészítenie 1970-ben a IX. osztály osztályüléséről szóló hangulatjelentést az MTA Elnökségi Titkárság vezetőjének (1970.02.06., AL IX. osztály iratai 49. d., 1. dosszié). Érdekes ezt a mintegy féoldalas írást az előző évi, a szaktitkár által készített másfél oldalas jelentéssel összehasonlítani (1969.05.08., AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié). Mádl csak három szakmai kérdést említett röviden és tárgyilagosan (a levelező tagságra jelöltek fiatalabb életkorának kedvező fogadtatását, az osztály által tagságra javasolt jelöltek közgyűlési szereplését, illetve a bizottsági munka „lanyhulásával” kapcsolatos elégedetlenség kifejezését).

⁸⁴⁰ L. például: Metzger Gyula félhivatalos levele Mádl Ferencnek, amelynek záró formulája „baráti üdvözléssel” (1972.03.28., AL IX. osztály iratai 63. d.). Hasonlóan: Metzger Gyula 1972.01.13-i levele Mádl Ferencnek (AL IX. osztály iratai 63. d.). Mádl Ferenc USA-ból a IX. osztály szaktitkársági dolgozóinak (saját kollégáinak) írt levelében így „ugratta” főnökét, ami egyértelműen jó viszonyra utal: „Gyula, gondolom, Neked lehet a legkomolyabb dolog[...], de csak hajtsál; nemsokára jövők...” (d.n., AL IX. osztály iratai 15. d., 3. dosszié).

⁸⁴¹ „Mádl Ferenc az Osztály jogi és nemzetközi szakreferense, ezen túlmenően a szaktitkár helyettese. Munkáját lelkiismeretesen, önállóan látja el. Több esetben kezdeményező, és feladat körében nemcsak a szokásos követelményeket elégti ki, hanem jó meglátásaival, javaslataival igyekszik a feladatok megoldását hatékonyabbá tenni” – áll a javaslat indoklásában, amellyel Metzger Gyula Mádl Ferenc fizetésének emelését kezdeményezte (1969.02.11., AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié).

annak érdekében, hogy el lehessen választani „*az országos tudomány-irányító, tudománykoordináló testületi tevékenységet [...] az akadémiai intézeteket irányító igazgatási jellegű tevékenységtől*”.⁸⁴² A humán tudományok tudományszervezési feladatait a Társadalomtudományi Főosztálynál vonták össze. A korábbi humán osztályok szaktitkársági alkalmazottai e főosztályra kerültek át, melynek vezetője a II. osztály eddigi szaktitkára – Mádl korábbi főnöke –, Kónya Sándor lett. Mádl Ferenc továbbra is főelőadóként dolgozott a főosztályon, de – hallgatólagosan – ő lett Kónya helyettese.⁸⁴³

A főosztályi működés annyiban jelentett új és szélesebb spektrumot a korábbi feladatokhoz képest, hogy Mádlhoz itt már nemcsak a jogtudományt,⁸⁴⁴ hanem általában a társadalomtudományokat

⁸⁴² Ember Győző hozzászólása a II. osztály osztályvezetőségi beszámolójának vitájában (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 19/1. 58.).

⁸⁴³ L. például: a III. Finnugor Kongresszusra Tallinba kiküldendő akadémiai könyvválogatás ügyében az Akadémiai Könyvtár számára készült átiratot, amelyet a főosztályvezető helyett Mádl írt alá (1970.07.15, AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.), tudományos érdekű magánkiutazás támogatása... körlevél az akadémiai intézetekhez (1970.06.29., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.) vagy a Nagy Szovjet Enciklopédia átdolgozott kéziratának megküldése az MSZMP KB részére (d.n., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.), továbbá „*Összefoglaló a társadalomtudományi intézetek helyzetéről 1970. első felében*” (1970.07.06., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.).

⁸⁴⁴ Jogtudományokkal kapcsolatos szervezést igényelt például Mádl saját kiutazása Hamburgba (NSZK) a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottsági ülésére (1970.08.27., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.) vagy: Feljegyzés a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya részére az Indiai Társadalomtudományi Tanácsnak küldendő akadémiai anyagok ügyében (a feljegyzés szerint a IX. osztálytól vár anyagokat az indiai nagykövetség, vagyis így Mádlnek a saját szűkebb szakterületén belül kellett eljárnia (1970.06.22., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.), illetve: Az Állam- és Jogtudomány című folyóirat ívkeretének felemelése (1970.09.25., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 10. d.) és feljegyzés Csizmadia Andor, a jogtörténeti munkacsoport vezetője külföldi útjának támogatása (1970.10.07., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 12. d.). Hasonlóan: Útjelentés Trócsányi László romániai útjáról (1970.11.04., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 13. d.); valamint Bónis György angliai meghívásának engedélyezése (1971.01.21., AL IX. osztály iratai 59 d., „*Iktatott ügyiratok 100.000-100.100*” dosszié).

érintő ügyek (is) kerültek.⁸⁴⁵ Ezek közül – későbbi pályafutása szempontjából – a legérdekesebbnek az akadémiai intézetek nemzetközi kapcsolatairól szóló jelentés tűnik,⁸⁴⁶ amelynek világos szerkezete egyértelmű hasonlóságokat mutat az ELTE Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője által néhány évvel később az egyetem külkapcsolatairól készített anyaggal.⁸⁴⁷

Mádl Ferenc nagyjából egy évig dolgozott a Főosztályon, ugyanis – egy pályázatot követően, saját kérelmére – 1971-ben főállásban átkerült az ELTE jogi karára,⁸⁴⁸ ahol egyébként másodállásban már

⁸⁴⁵ L. például: a Pszichológiai Intézet együttműködése a CSTA Komensky Pedagógiai Intézetével (1970. 12. 02., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.). Ez az ügy azért is érdekes, mert itt Mádl Ferencnek a Pszichológiai Intézet akkor kinevezett igazgatójával, Ádám Györggyel (1922–2013, igazgató: 1970–1972 között) kellett együttműködnie, aki később az ELTE rektoraként az egyik helyettesének őt jelölte ki. (Az ELTE Levéltárában fennmaradt iratok egy kifejezetten jó és szoros bizalmi viszonyról tanúskodnak kettejük között, amelyek nyilvánvalóan hozzájárultak Mádl Ferenc egyetemi adminisztrációban folytatott karrierjének gyors felíveléséhez.) L. még továbbá: NSZK–magyar kapcsolatok (1970. 08. 10., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 10. d.), illetve a Feridun-alapítvány meghosszabbításának ügye (a Feridun-alapítvány hátterét l.: MTA 1912-es ügyrendje, 105. § (Feridun bej alapítványa, in: Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., Akadémiai, 1994. 204–205.) (1970. 06. 05., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 10. d.); a Bartók-évforduló megünneplése Szlovákiában (1970. 08. 31., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 12. d.).

⁸⁴⁶ Ugyancsak érdekes a Mádl által az UNESCO hosszú távú társadalompolitikai programjához kapcsolódó akadémiai intézeti vélemények összegyűjtését követően készített anyag, amely végül feljegyzés formájában Köpeczi Béla főtítkárhoz került felterjesztésre („Észrevételek az UNESCO főigazgatójának 1970–76. évi hosszú távú tervezési-fejlesztési elképzeléseihez”, 1970. 09. 30., AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.).

⁸⁴⁷ Feljegyzés intézeteink nemzetközi kapcsolatairól, 1970. 10. 08. (AL III. 50. Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d.). Vö.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi kapcsolatainak helyzete és fejlesztési problémái [Seres Imre és Mádl Ferenc irányításával készítette az ELTE Rektori Hivatal Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya] (Bp., 1971).

⁸⁴⁸ Pályázati anyagát a IX. osztály elnöke más tanári pályázatokkal együtt véleményezte, és az ellen – Eörsi Gyula osztálytitkár-helyettes javaslatára – „a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya nem emel[t] kifogást.” Friss István osztályelnök feljegyzése a Személyzeti Osztály részére (1970. 05. 18., AL IX. osztály iratai 59. d., „Az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1970-től” dosszié). A pályázat benyújtásának egyetlen nyoma maradt az anyagban: az erkölcsi bizonyítvány beszerzése, amelyet Metzger Gyula kért meg Mádl Ferenc számára (1970. 02. 12., AL IX. osztály iratai 49. d., 1. dosszié).

1969 óta tanított.⁸⁴⁹ Az elválás felemásra sikerült: az oktatói karrier abban a közegben az életpálya újabb, számos kihívást és új lehetőséget rejtő szakaszának számított, tehát előrelépést jelentett, amit Mádl környezete – például Eörsi Gyula – támogatott.⁸⁵⁰ Másrészt viszont az Akadémia Hivatala és a IX. osztály egyik legfelkészültebb, széles körű szakmai kapcsolatokkal rendelkező ügyintézőjét veszítette el viszonylag rövid idő alatt. A Mádl távozását követő fél-egy év iratai a hiánya jól érzékelhető: sem a nyelvtudását (osztályvezetőség külföldi levelezése),⁸⁵¹ sem a gyakorlati tapasztalatát (például: szedési engedélyek megkérése) nem tudták pótolni, így előbb eseti jelleggel (például: fordítások és az osztály kiutazási tervének elkészítése)⁸⁵² kérték a segítségét, majd egyes feladatokat (például: a könyvkiadási tervek) hosszabb távon is rábízta.⁸⁵³

⁸⁴⁹ Másodállás engedélyezése Mádl Ferenc részére (1969. 09. 02., AL IX. osztály iratai 26. d.).

⁸⁵⁰ Eörsi Gyula – talán leginkább az ÁJI-ben dolgozó fiatalabb kollégái (például Sárközy Tamás és Sólyom László) visszaemlékezéseinek köszönhetően – az utókor emlékezetében elsősorban jovialis professzorként maradt meg. Ám Eörsi tudott kemény és kíméletlen is lenni, ha a hozzá véleményezésre megküldött anyagokkal szakmai vagy politikai szempontból (l. például: Ádám Antal, Benedek Ferenc vagy Zlinszky János aspiránsi és/vagy pályázati anyagait) nem értett egyet. Mindezt csupán azért fontos hangsúlyozni, hogy elismerő szavainak súlya és jelentősége megfelelően érzékeltethető legyen. Eörsi még az egyetemről ismerte Mádlt és kutatásait, az Akadémián pedig már 1956-ban együtt dolgozott vele. Mádl az ÁJI-ben az ő osztályára került, és kapcsolatuk a főnök-beosztotti viszony ellenére is közvetlen és szoros maradt. Mindez nem akadályozta meg Eörsit, hogy Mádl polgári jogi ismereteit az aspiránsi vizsgáján „megfeleltre” értékelje, majd pedig röviddel ezután kutatóként hozzászólva kollégája kandidátusi értekezéséhez, azt az egyik legjelentősebb munkának minősítse. Eörsi később is (egyetemi tanári pályázatánál, illetve akadémiai doktori értekezésakor) rendkívül pozitívan nyilatkozott Mádl teljesítményéről és eredményeiről, amelyeket a fentiek ismeretében saját, megalapozott véleményének kell tekintenünk.

⁸⁵¹ L. például: Metzger Gyula feljegyzése Gonda Lajosnak (1971. 09. 27., AL IX. osztály iratai 58. d., „*Iktatott iratok 1971. év. 100.177-100.276.*” dosszié).

⁸⁵² Metzger Gyula 1972. 01. 13-i levele Mádl Ferencnek (AL IX. osztály iratai 63. d.).

⁸⁵³ Az első teljesítési igazolás előzményként azt is rögzítette, hogy a IX. osztály elnöke, Friss akadémikus már közvetlenül Mádl távozása után felkérte az ELTE jogi karának docensét a következő évi (1972) könyvterv összeállítására. Mádl a munkával 1971. november végére készült el (Metzger Gyula feljegyzése Thész Jánosnak 1971. 12. 06., AL IX. osztály iratai 58. d., „*Iktatott iratok 1971. év. 100.177-100.276.*” dosszié).

A IX. OSZTÁLY ELSŐ SZAKTITKÁRA (1965–1966)

A IX. osztály 1965. június 25-én tartotta alakuló ülését, amelyen az egyik első kérdésként merült fel, hogy ki lesz az új osztály szaktitkára, aki az operatív működést biztosítani tudja. Az alakuló ülésen konkrét név nem hangzott el, az ülést vezető Erdey-Grúz Tibor főtitkár csak annyit jegyzett meg, hogy „több elgondolás van, és én bízom benne, hogy viszonylag rövid időn belül lehetséges lesz megfelelő szaktitkárt találni”.⁸⁵⁴ A megfogalmazás – diplomatikusan – arra utalt, hogy erre a munkás feladatra az akadémiai vezetésnek eredetileg nem volt egyértelmű jelöltje.⁸⁵⁵

Mádl Ferenc fél évig, 1965 októbere⁸⁵⁶ és 1966 áprilisa között az újonnan létrehozott IX. osztály első szaktitkáraként tevékenykedett. Ez osztályvezetői besorolást – tehát az eddiginél magasabb pozíciót – jelentett, de a feladatot Mádl csak átmenetileg, az új szaktitkár megtalálásáig kapta meg, illetve vállalta el. Emiatt a beosztását mindig „mb” kiegészítéssel adta meg („megbízott szaktitkár”), és a szaktitkári feladatokat ez idő alatt saját feladatai mellett látta el. Mádl felkérése az ügyvitel szempontjából a lehető legjobb döntésnek bizonyult, hiszen ő rendelkezett azzal a gyakorlattal, ismertséggel és rutinnal, amellyel a II. és IX. osztály ügyeinek szétválasztását, a keretek – így például a folyóirat- és könyvkiadási keretek – megosztását zökkenőmentesen le lehetett bonyolítani.

Szaktitkári feladatkörében elsősorban az adminisztratív munkája növekedett meg, hiszen azoknak az üléseknek a többségén, amelyeken a szaktitkár részt vett, előadóként már korábban is jelen volt, és ezt megelőzően is a szaktitkár keze alá dolgozott, mint annak – hallgatóságos – helyettese. Kérdésként merülhet fel, hogy miért nem lett akkor ő a szaktitkár, hiszen a IX. osztály megalakulása Mádl előléptetésére kiváló lehetőséget kínált. A válasz valószínűleg

⁸⁵⁴ Az MTA IX. osztály 1965.06.23-i alakuló ülésének jegyzőkönyve (AL IX. osztály iratai 22. d., 2. dosszié).

⁸⁵⁵ Hay Diana szíves közlése. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy Mádlt csak hónapokkal az osztály megalakulását követően kérték fel a szaktitkári feladatok ellátására.

⁸⁵⁶ Erdey-Grúz Tibor főtitkár kinevezéséről szóló, 1965.10.07-én kelt értesítése (a család tulajdonában).

több tényező összhatásának eredője; ezek közül itt kettőt érdemes kiemelni: a) az új osztályban a közgazdászok és a jogászok domináltak, a vezetőség összetétele elsősorban e két szakterület kompromisszumainak⁸⁵⁷ fényében alakult; b) az új osztály megalakulásakor már körvonalazódott a megegyezés az MTA vezetése és a Berkeley Egyetem között, hogy Mádlt a közeljövőben Ford-ösztöndíjjal fogják kiküldeni. Ettől függetlenül Mádl neve a szaktitkári pozíció betöltésekor egyébként valószínűleg valamilyen konstellációban felmerülhetett, de mind ő, aki – mint egyik kollégája találóan megállapította – „nem szerette a sztárkultuszt”,⁸⁵⁸ vagyis nem szeretett előtérben lenni, mind pedig az őt ismerő döntéshozók – elsősorban Szabó Imre és Eörsi Gyula – úgy gondolhatták, hogy az operatív vezetői munka helyett inkább tudományos vonalon kell felépíteni. Azt, hogy a bizalom irányában teljes volt, vezetőhelyettesi megbízásai, valamint a számára adott jutalmak⁸⁵⁹ és az USA-ból való visszatérésekor adott fizetésemelés⁸⁶⁰ jól jelképezték. Egyértelműnek tűnik, hogy Mádlból jó vezető lett volna, de a tudományos pályán még magasabbra jutott, „*jogi irodalmunk egyik legkiválóbb képviselőjé[vé]*” vált – állapította meg róla, visszaigazolva felettesei egy

⁸⁵⁷ Az osztálytitkárt kezdetben a közgazdászok, az osztálytitkár-helyettest pedig a jogászok adták, így az osztálytitkár vezetése alatt álló szaktitkárság vezetői pozícióinak megosztása értelemszerűen ennek figyelembe vételével történt. A szaktitkár így a Mádlal egyidős, közgazdász végzettségű Metzger Gyula lett, aki 1963 óta levelezős közgazdasági aspiránsként tevékenykedett (téma-vezetője Osztrovszki György akadémikus volt), és közvetlenül kinevezése előtt került át az Országos Tervhivatalból az Akadémia állományába (Metzger Gyula kandidátusi anyaga, AL 200. TMB 98/2. d.).

⁸⁵⁸ Id. Trócsányi László 78.

⁸⁵⁹ L. például: Feljegyzés a IX. osztály 1967. évi jutalomkeretének felosztásával kapcsolatban (1967.10.18., AL IX. osztály iratai 15. d., 5. dosszié). Az MTA vezetése nemcsak közvetlenül, hanem közvetett módon is elismerte Mádl munkáját. Jutalomjellegű juttatásként említhető, hogy a Ford-ösztöndíj teljes időszakára rendkívüli fizetéses szabadságot engedélyeztek számára (Gujdi Barna 1966.11.30-i feljegyzése Metzger Gyulának, AL IX. osztály iratai 6. d., 4. dosszié).

⁸⁶⁰ Metzger Gyula 1969.02.11-i feljegyzése (AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié). A feljegyzés mellékletéből kiderül, hogy Mádl, a szaktitkár-helyettes fizetése alig maradt el a szaktitkár fizetésétől (1967.02.01-i állapot szerint: Metzger Gyula havi alapbére 3800, Mádl Ferenc havi alapbére 3500 forint volt).

évtizeddel korábbi döntését, doktori védésén az ülés megnyitásakor Szászy István akadémikus.⁸⁶¹

SZAKSZERVEZETI MUNKA

„*Nem voltam – s ma sem vagyok – egyetlen párt tagja sem...*” – jelentette ki frissen megválasztott köztársasági elnökként Mádl Ferenc.⁸⁶² A nyilatkozattétel időpontjában – egy szabad és független országban – ez egy szimpla értékválasztásnak tűnhetett, ám az ötvenes években a párton kívül maradás veszélyes, családi életet, munkát és karriert egyaránt ellehetetleníteni képes döntés volt. Amikor Mádl az MTA-ra került, „*[a] vezetők és az érdemi ügyintézők többsége [...] MDP-tag volt*”.⁸⁶³ A forradalom után ezen a területen is enyhülés következett, már „*talán csak a hivatali vezetők többsége volt párttag, [és a – D. E.] pártszervezet nem törekedett arra, hogy a pártonkívüli munkatársakat »felvegye a pártba«*”.⁸⁶⁴ Valamilyen tömegszervezethez azonban tartozni kellett, még az Akadémián is, ahol pedig a párttagság kérdését elég liberálisan kezelték,⁸⁶⁵ és „*[n]em érte hátrány a pártonkívüli munkatársakat*”.⁸⁶⁶ Mádl saját megfogalmazása szerint különböző szakszervezeti funkciókban végzett társadalmi munkát. 1956-ban lépett be a Közalkalmazottak Szakszervezetébe.⁸⁶⁷

⁸⁶¹ Jegyzőkönyv Mádl Ferenc doktori értekezésének nyilvános vitájáról (1974.02.28., 1.o., AL 200. TMB 350/3.).

⁸⁶² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

⁸⁶³ Kónya Sándor interjú 2021.

⁸⁶⁴ Kónya Sándor interjú 2021.

⁸⁶⁵ A párttagság kérdésének liberális kezelését jól jelzi, hogy az 1980-as évek elején az ÁJI-ben dolgozó, vezetői utánpótlásként nyilvántartott 16 kutató között mindössze 5 párttagot találunk. L. bővebben: ÁJI-kimutatás [1980] (AL IX. osztály iratai 89. d., 6. dosszié).

⁸⁶⁶ Kónya Sándor interjú 2021.

⁸⁶⁷ Egyes anyagokban 1956, másutt 1955 szerepel; a kettő közül az előbbi tűnik valószínűbbnek. A Közalkalmazottak Szakszervezetére l. bővebben: Gerelyes Ede (szerk.): A Közalkalmazottak Szakszervezete történetéhez (Bp., Tánacsics, 1970., különösen: 22–50.). Mádl egyébként gimnazistaként került először kapcsolatba a szakszervezeti mozgalommal, amikor a bányában dolgozott (Mádl Ferenc 1959.11.24-i önéletrajza. Mádl Ferenc kandidátusi iratai. AL 200 TMB 699/429. dosszié). A hagyományosan jól szervezett bányászok ugyanis valószínűleg minden újonnan belépőtől elvárták, hogy a bányász szakszervezethez csatlakozzon.

„A Magyar Tudományos Akadémia Hivatala Szakszervezeti Bizottsága munkájában SZB-póttagként, ill. szakszervezeti bizalmiként veszek részt”⁸⁶⁸ – írta 1959-ben. Ahogy a szakmai munkáját, úgy a társadalmi munkát is komolyan vette, amint ez az akadémiai párt-szervezet és az MTA Személyi Osztálya által az aspiránsi pályázatához készített jellemzésből kiderül.⁸⁶⁹ 1965-ben szakszervezeti taggá választották, és már tagként – egészen a Hivatalból való 1971-es távozásáig – a munkaügyi döntőbizottság elnöke lett.⁸⁷⁰ Ezt követően vállalta el – társadalmi munkában – a Magyar Pugwash Bizottság titkári posztját, amelyet az 1980-as évek második feléig töltött be.⁸⁷¹

Az átnézett iratanyagban Mádl szakszervezeti működéséhez egyedül a Magyar Tudományos Akadémia Hivatala és Szakszervezeti Bizottsága által 1966 közepén meghirdetett dolgozói ötletpályázat köthető. Ennek célja „*olyan munkák elkészítés[e] [volt – D. E.], amelyek a Magyar Tudományos Akadémia feladatkörébe eső tudománypolitikai, tudományszervezési, igazgatási és finanszírozási feladatok korszerű ellátása érdekében növelik a központi és szakigazgatási szervek alkotó konstruktív közreműködését, valamint hozzájárulnak a Hivatal munkájának fejlesztéséhez, racionalizálásához és hatékonyságának növeléséhez*”.⁸⁷² Mádl a bírálóbizottság egyik tagjaként vett részt a beérkezett pályamunkák értékelésében.

⁸⁶⁸ Mádl Ferenc önéletrajza (1959.07.22.) (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié).

⁸⁶⁹ „*Társadalmi munkát a szakszervezetben belül végez, nagyon lelkiismeretesen. Politikai pártnak nem volt, jelenleg sem tagja*” (Pártvélemény Mádl Ferenc aspirantúra iránti kérelméhez, 1959.11.26. (Mádl Ferenc kandidátusi iratai. AL 200 TMB 699/429. dosszié).)

⁸⁷⁰ Mádl Ferenc adatlapja 2. o. (1973.05.11., AL 200 TMB 350/3. d.).

⁸⁷¹ Kérdőív a doktori fokozatra pályázók számára 5. o. (1973.05.11., AL 200 TMB 350/3. d.). A Pugwash-mozgalomra l.: <https://pugwash.org/about-pugwash> (2022.04.15.), az alapítás magyar vonatkozásaira: Joseph Rotblat: Szilárd Leó, a Pugwash-mozgalom úttörője (Fizikai Szemle 1998/4. 116–119.).

⁸⁷² Közlemény (In: Akadémiai Közlöny 1967/2. 14–15.) és Jegyzőkönyv az MTA Hivatala és Szakszervezeti Bizottsága által kibocsátott pályázati felhívásra beérkezett művek elbírálásának eredményéről (1966.12.23., AL IX. osztály iratai 10. doboz, 4. dosszié).

AZ AKADEMIÁN

Mádl Ferenc hivatalnoki fizetésének változásai az Akadémián (1956-1971)		
időpont	havi összeg	besorolás
1956.05.16.	1500	főelőadó
1957.02.01.	1650	
1957.06.01.	1900	
1958.03.01.	2100	főelőadó II.
1959.02.04.	2200	
1959.11.19.	2350	
1964.05.25.	2900	főelőadó I.
1966.03.31.	3100	
1969.02.25.	3750	
1970.04.10.	3900	

Forrás: AL 45 Személyzeti Osztály 576/6, illetve Mádl Ferenc hagyatéka (a család tulajdonában)

IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM
(alkalmazó minisztérium, főhatóság fejbélyegzője)
1.411/X-6/1955.I.M.III/1.sz.

MÁDL FERENC

budapesti . egyetem. ~~iskola~~ jogi szakos
hallgatóját, a Munka Törvénykönyve 132. §-a értel-
mében az igazságügyminisztérium, főhatóság
felügyelete alá tartozó **budapesti XIX. ke-
rületi bírósághoz** (vállalat, üzem, intézmény)
..... (címe, telephelye) kötelező
szakmai gyakorlatra beosztom.

Munkaköre: .. **bírósági fogalmazói** ..
Fizetése (kulcsszám): .. **6.271/2 = 1.050 Ft**

Budapest, 1955 július hó 12. napján.

[Handwritten signature]
.....
miniszter.
P. H.

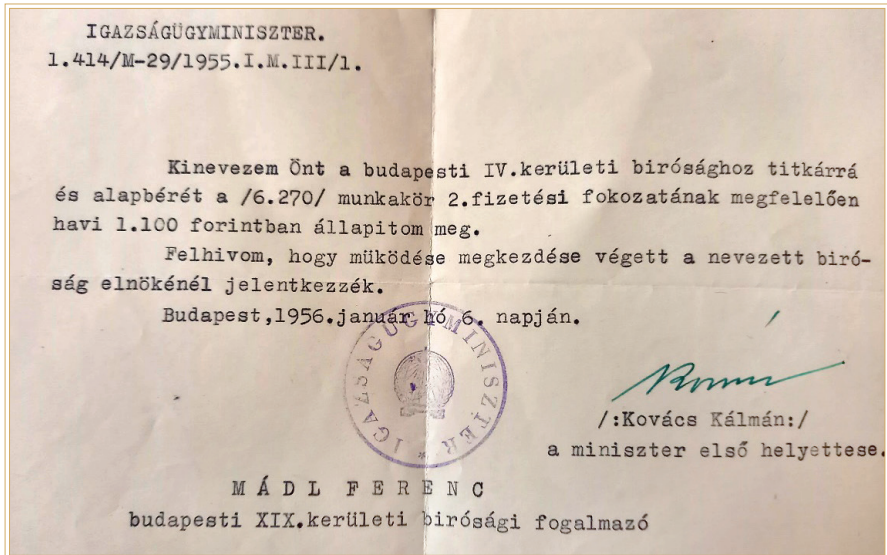
[Handwritten signature]
.....
/Molnár Erik/
miniszter.
P. H.

Munkába áll: .. **1955 AUG 11** ..
Budapest, 1954 .. **1955 JUL 14** ..

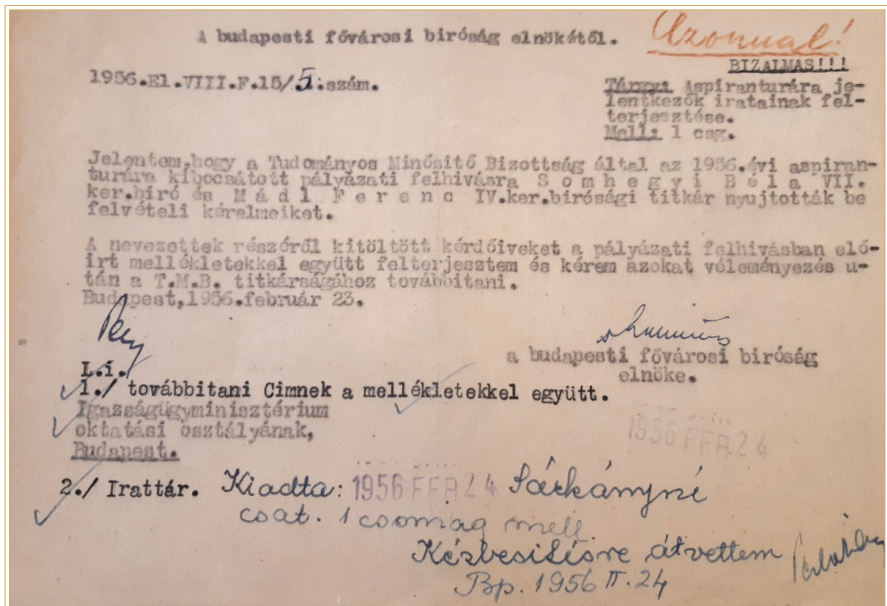
P. H. *[Handwritten signature]*
.....
dékán, igazgató.

60. A kötelező szakmai gyakorlatról szóló értesítés.
A kijelölt munkahely: a Budapest XIX. kerületi bíróság

A TUDÓS

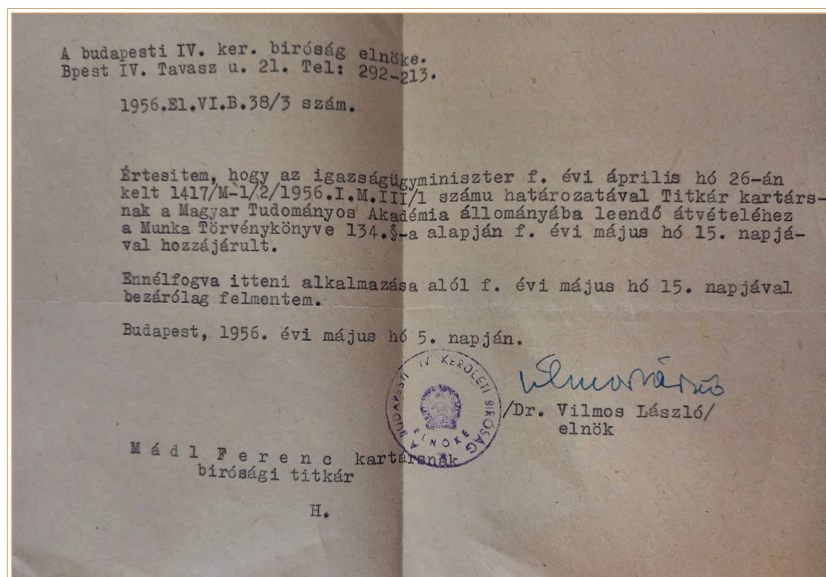

61. Áthelyezés és előléptetés: Mádl Ferenc bírósági titkárként a Budapest IV. kerületi bírósághoz került kinevezésre

62. Váratlan reménysugár: visszatérés a tudomány világába.
Mádl Ferenc aspirantúra iránti kérelmét a fővárosi bíróság elnöke felterjeszti a Tudományos Minősítő Bizottsághoz

AZ AKADÉMIÁN

63. Áthelyezés a bíróság kötelékéből a Magyar Tudományos Akadémia állományába

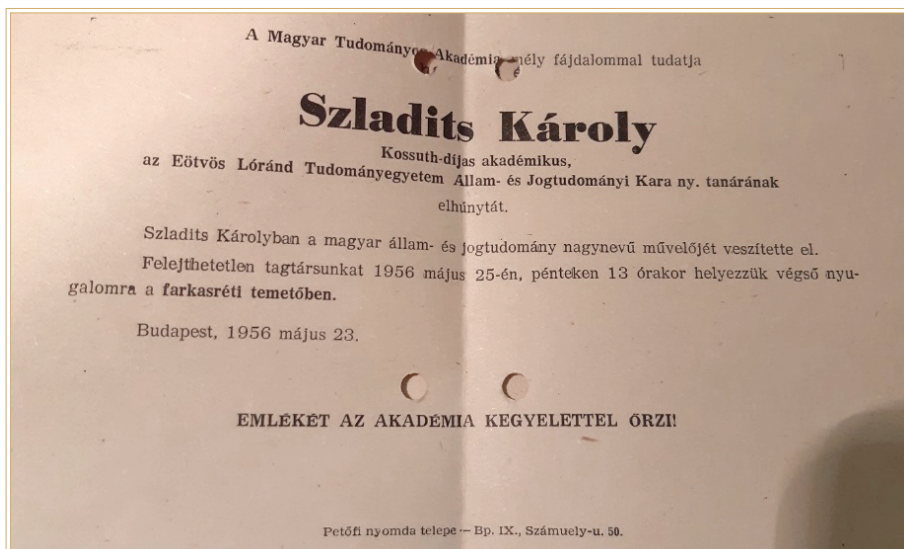

64. A Magyar Tudományos Akadémia épülete. Az Akadémia létrehozására a legnagyobb magyar, Széchenyi István 1827-ben tett felajánlást. A Magyar Tudós Társaság 1830-ban alakult meg, a Duna pesti oldalán álló székháza 1865-ben készült el. Mádl Ferenc 1956-tól előbb hivatalnokként, majd kutatóként, 1987-től pedig akadémikusként több mint fél évszázadon keresztül vett részt az intézmény munkájában

A TUDÓS

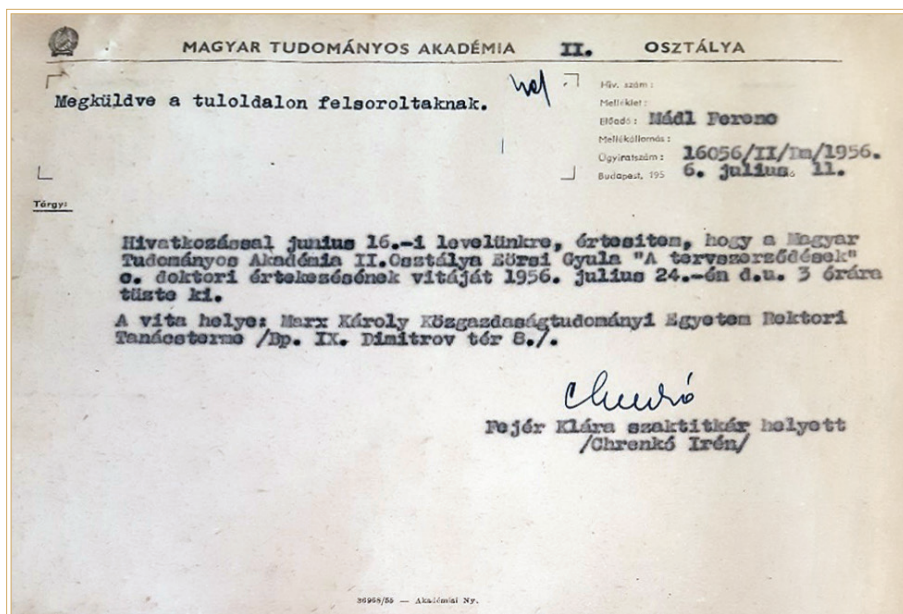

65. A Magyar Tudományos Akadémia Díszterme

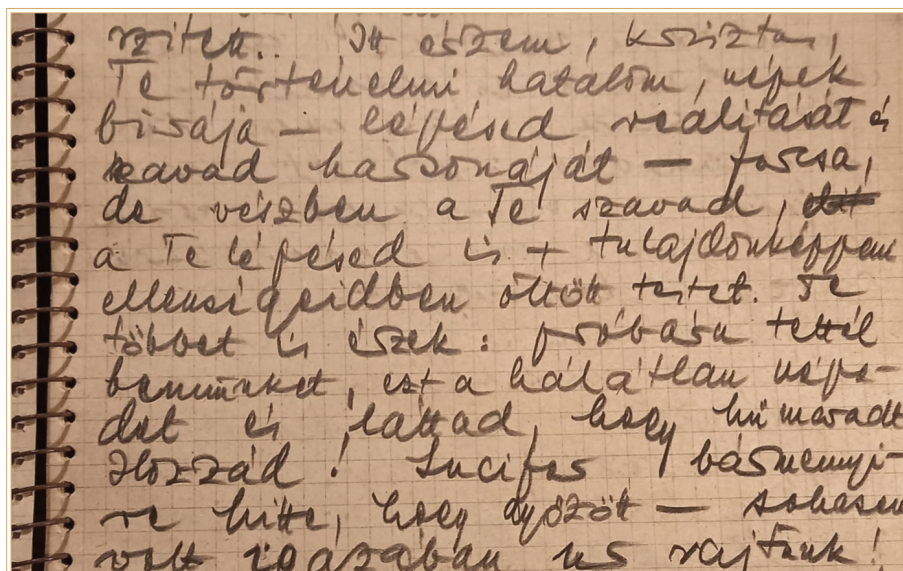

66. Az Akadémián Mádl Ferenc első saját feladata – egy héttel a munkakezdését követően – a magyar magánjogászok doyenje, Szladits Károly temetésének megszervezése volt

AZ AKADÉMIÁN

67. A következő nagy feladat: Eörsi Gyula doktori védésének előkészítése volt, amelyre 1956. szeptember 5-én került sor

68. Részlet Mádl Ferenc 1956-os forradalom alatti feljegyzéseiből

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET KUTATÓJA

HIVATALNOKBÓL TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS

„Az Állam- és Jogtudományi Intézet 1949-ben alakult meg az akkor megszüntetett Kelet-európai Tudományos Intézet helye[tt] létesített egyik tudományos intézetként. Kezdetben – nagyrészt a régi munkatársakkal – az oktatásügyi minisztériumban, majd 1953 óta az Igazságügyi Minisztérium intézeteként működött” – foglalta össze az ÁJI előtörténetét egy 1955-ös előterjesztés.⁸⁷³ Az Intézet – többek között a Jogtudományi Főbizottság lobbitevékenységének is köszönhetően⁸⁷⁴ – végül „1955. május 1. napjával⁸⁷⁵ [került – D. E.] a Magyar Tudományos Akadémia [...] felügyelete alá”.⁸⁷⁶ Ekkor a létszáma 34 fő volt, vezetésével Szabó Imre akadémikust⁸⁷⁷ bízták meg.⁸⁷⁸ Szabó – ahogy más alkalommal is tette – konkrét célkitűzésekkel és feladatlistával érkezett. Ezek között szerepelt a gyakorlati munka során felmerült témák alapos elméleti kidolgozása, például a polgári jog területén; a jogi könyv- és folyóirat-kiadás átszervezése; valamint „a káderösszetétel javítása”, ugyanis „általában kevés a fiatal kutató, s a dolgozók osztályösszetétele nem megfelelő”.⁸⁷⁹

Az átvétel tehát igazgatóváltással és személycserékkel járt, valamint „[s]or került újabb osztály felállítására is”.⁸⁸⁰ A forradalom után szintén történtek változások, így például 1957-ben „a polgári jogi

⁸⁷³ Az ÁJI Tudományos Tanácsának 1955. 11. 29-i ülése (AL II. osztály iratai 167. d., 6. dosszié).

⁸⁷⁴ L. például: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának munkájáról (Az MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1954. 61.).

⁸⁷⁵ Az átadás-átvételi jegyzőkönyv lelőhelye: AL II. osztály iratai 167. d, 6. dosszié („JÁB 1955”).

⁸⁷⁶ Id. Trócsányi László 59.

⁸⁷⁷ Tudományos életrajzát l.: Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Bp., MTA TKK, 2003. III/1179–1180.).

⁸⁷⁸ Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának 1954/1955. évi munkájáról (Az MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1955. 341. és 356.).

⁸⁷⁹ Jelentés az ÁJI munkájának főbb vonásairól, 6. o. (AL II. osztály iratai 167. doboz, 6. dosszié. „ÁJI Tudományos Tanácsának 1955. 11. 29-i ülése”).

⁸⁸⁰ Id. Trócsányi László 60.

osztály élére” megérkezett Eörsi Gyula, aki korábban „*az igazságügy-minisztériumban* »keményvonalas« *volt*”, itt viszont „*liberálisabban*” viselkedett.⁸⁸¹

Mádl Ferenc *de facto* 1958-ban kezdett el dolgozni az Intézet számára. A közös munka megkezdésének pontos dátuma és módja egyelőre nem ismert, viszont az átnézett anyag alapján nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy Szabó Imre, az ÁJI igazgatója úgy ítélte meg, hogy miután Mádl a II. osztály folyóiratának (Osztályközlemények) szerkesztésével jól boldogult, az Intézet tudományos folyóiratának szerkesztését is rá kellene bízni. A formális döntés még 1957 végén születhetett meg, mert az Értesítő első évfolyamának második kötetét 1958 kora tavaszán már Mádl adta le a Kiadónak.

Innentől már csak egy lépés volt, hogy – mint a polgári jogi felelősség kérdésének egyik fiatal szakértője, valamint a II. osztály aspiránsa – tudományos munkatársként is csatlakozzon az Állam- és Jogtudományi Intézet kicsiny, de szakmailag felkészült és lelkes csapatához. Ez hivatalosan (*de jure*) 1960-ban történt meg, amikor – március 1-jétől – félállásban került alkalmazásra.⁸⁸² Minthogy az aspiránsi témája révén is ide kapcsolódott, Eörsi Gyula osztályán állt munkába, aki már évekkel korábbról jól ismerte, hiszen Nizsalovszky titkáráként 1956-ban Mádl készítette elő későbbi osztályvezetője doktori védését.⁸⁸³ Bár Mádl formálisan Eörsi osztályára került, nemcsak tőle, hanem Szabó Imrétől is kapott kutatási és szerkesztési feladatokat.⁸⁸⁴ Részben a kutatások révén, részben viszont a korosz-

⁸⁸¹ Id. Trócsányi László 60.

⁸⁸² Beszámoló az ÁJI 1960. évi működéséről, 3. oldal (AL II. osztály iratai 169. doboz, 6. dosszié („ÁJI témalapok, beszámoló 1960”). Érdemes megjegyezni, hogy Mádl egyik barátját, Kulcsár Kálmánt Szabó egy hónappal korábban szintén akadémiai állásról hozta át az intézetbe. Bokorné Szegő Hanna – akivel Mádl és Herczegh is szoros kapcsolatot ápolt (Herczegh Géza hosszú időn át egy szobában ült vele) – ugyancsak 1960-ban csatlakozott az ÁJI kollektívájához (Beszámoló az ÁJI 1960. évi működéséről, 3–4. oldal).

⁸⁸³ Eörsi Gyula jogtudományi doktori dosszié (AL 200 TMB 865/1.).

⁸⁸⁴ Itt érdemes megjegyezni, hogy Szabó a fiatal jogász kutatók első generációjával (akik az 1920-as évek második felében, illetve az 1930-as évek első felében születtek – például Kulcsár Kálmán (1928), Herczegh Géza (1928), Peschka Vilmos (1929), Mádl Ferenc (1931)) – jóval közvetlenebb kapcsolatot ápolt, mint az utánuk következő, a harmincas évek második felében-negyvenes évek első felében született nemzedékkel (például: Harmathy Attila (1937), Sárközy Tamás

tályához tartozó intézeti kollégáival folytatott szakmai beszélgetései során a tudományos érdeklődése rövid idő alatt kitágult, látószöge szélesebbé, szakmai álláspontja összetettebbé vált. Nem kérdéses, hogy kezdettől volt affinitása a tudományos munkához, de az ÁJI-ban töltött időszak – illetve annak legintenzívebbnek számító 1958–1968 közötti szakasza – nagymértékben segítette Mádl Ferenc tudományos pályafutásának felívelését.

SZERKESZTŐI MUNKA

Az első intézeti feladat tehát az 1957-től kiadásra kerülő ÁJI Értesítő technikai szerkesztése lett.⁸⁸⁵ Ennek a kezdetben 500–700 példány között megjelenő tudományos folyóiratnak a szerkesztését Mádl ugyancsak Pap Tibortól vette át, mint egy évvel korábban az Osztályközleményeket. Szabó Imre – Eörsi Gyulához hasonlóan – kiváló érzékkel ismerte fel a fiatal tehetségeket. Mádl a rábízott lapot – amelynek elnevezése 1962-ben Állam- és Jogtudományra változott – több mint három évtizeden át gondozta, 1971-ig szerkesztőségi titkárként, majd miniszteri kinevezéséig szerkesztőként.⁸⁸⁶ Szabó – mint az az alábbi táblázatból kitűnik – annyira elégedett volt a szerkesztői munkába gyorsan beletanuló fiatalemberrel, hogy rövid időn belül három, szakmai szempontból kiemelkedően fontos folyóirat⁸⁸⁷ szerkesztői munkájába vonta őt be. Hogy ez a valóságban

(1940), Sólyom László (1942)), akik a hozzájuk korban is közelebb álló Eörsi Gyulát tekintették inkább mesterüknek.

⁸⁸⁵ Szabó Imre a már évek óta Mádl szerkesztésében lévő Értesítő (hivatalos nevén az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője) jelentőségét az alábbiakban foglalta össze: az Értesítő „egészében az Intézet folyóirata, abban csak az Intézet munkatársainak és a Tudományos Tanácsa tagjainak tudományos eredményei jelennek meg. Szerkesztése, tartalmának meghatározása is egészében az Intézet keretében történik.[...] Színvonala viszonylag magas, lépést tart a tudomány legújabb eredményeivel, számos vitás probléma megoldására tesz kísérletet, s ennek során nem egyszer jut új, a nemzetközi irodalomban is figyelmet keltő eredményekre.” Beszámoló jelentés az ÁJI 1961. évi munkájáról (tervezet) 8. oldal (AL II. osztály iratai 170. d., 1. dosszié).

⁸⁸⁶ Vö.: Állam- és Jogtudomány 1990/1–4. és Állam- és Jogtudomány 1991/1–2.

⁸⁸⁷ 1957-ben az Osztályközlemények (pontos címe 1965-ig: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1966-tól: Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei), 1958-tól az ÁJI Értesítője (1962-től Állam- és Jogtudomány néven) és 1959-től az Acta Juridica.

milyen jelentős megterheléssel járt és mekkora figyelmet igényelt, jól kirajzolódik a kéziratok terjedelméből és az egyre sűrűsödő leadási határidőkből. Mádl Ferenc azonban szemmel láthatóan élvezte ezt a kifejezetten monoton és felelősségteljes munkát, és fokozatosan – a lapszámok szimultán szerkesztését kitanulva – képessé vált évi hét szám összeállítására is! Mindezt természetesen a fentebb már részletezett hivatalnoki feladatai mellett, úgy ráadásul, hogy folyamatosan ingázott az akadémiai épületek között,⁸⁸⁸ illetve megpróbált eleget tenni aspiránsi jogviszonyából adódó publikációs kötelezettségeinek is. Mindezekre tekintettel a nagyjából 1962-re az évi hat-hét kötet szintjén állandósuló szerkesztői munka el is érte lehetséges maximumát.⁸⁸⁹ Eörsi Gyula ekkoriban megpróbálta Mádlt bevonni a könyvszerkesztésbe is, az 1963-ban a polgári jogi kodifikáció elméleti hátterét ismertető, közel négyszáz oldalas német nyelvű tanulmánykötet ekkor készült,⁸⁹⁰ de ezt követően kötet szerkesztéssel Mádl Ferenc – leterheltsége miatt – már csak egyetemi oktatóként foglalkozott.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ Mádl Ferencnek a család tulajdonában található szakmai levelezéséből az elsődleges munkahelyének számító akadémiai szervezeti egység költözései is megközelítő pontossággal rekonstruálhatóak. Itt csupán – a Kozári Monika által írtakat (Kozári Monika: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig, In: *Múltunk* 2015/2. 154.) megerősítve – azt érdemes megemlíteni, hogy Mádl nemcsak a Nádor utca 7., de a Széchenyi rkp. 3. szám alatti épületben is dolgozott.

⁸⁸⁹ A hatvanas évek végén Eörsi Gyula elismeréssel értékelte Mádl egy évtizedes (technikai) szerkesztői munkáját, kiemelve a rá bízott lapok körében ez idő alatt végbement minőségi és mennyiségi változásokat: „*Mádl Ferenc 10 éve szerkeszti[...] az Acta Juridicát és az Állam- és Jogtudományt. Mindkét folyóirat azóta a magyar jogtudomány legjelentősebb fórumává fejlődött. Rovatai, információs anyaga is jelentősen kibontakoztak, a szerkesztéssel kapcsolatos munka követelményei is megnöttek[...]*” (Eörsi Gyula 1968.01.24-i levele Bernát Györgyhöz, AL IX. osztály iratai 19. d., 1. dosszié).

⁸⁹⁰ Mádl, Ferenc (szerk.): *Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien* (Bp., Akadémiai, 1963).

⁸⁹¹ A legismertebb példát l.: Mádl Ferenc – Vékás Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára* (Bp., ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszéke és Nemzetközi Magánjogi Tanszéke, 1994).

Mádl Ferenc által szerkesztett folyóiratok első lapszámainak áttekintő táblázata (1957–1961)										
Kiadás éve	MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei				Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője			Acta Juridica		
	Szám (évfolyam/lapszám)	Kézirat nyomdába adásának dátuma	Terjedeleme (A/5-ös ív)	Szám (évfolyam/lapszám)	Kézirat nyomdába adásának dátuma	Terjedeleme (A/5-ös ív)	Szám (évfolyam/lapszám)	Kézirat nyomdába adásának dátuma	Terjedeleme (A/5-ös ív)	
1957	VIII/2	1957.07.30.	5,5	-	-	-	-	-	-	
	VIII/3	1958.01.31.	9,5	I/2	1958.03.05.	17,5	-	-	-	
	VIII/4	1958.07.23.	9,75	*	*	*	-	-	-	
1958	IX/1	1958.11.25.	10,50	II/1-2	1959.03.05.	17,5	I/1-2	1959.06.16.	17,75	
	IX/2	1959.02.11.	6,75	II/3-4	1959.06.03.	13,75	I/3-4	1959.09.29.	26,25	
	IX/3-4	1959.06.26.	22,25	*	*	*	*	*	*	
1959	X/1-2	1960.02.11.	18,25	III/1	1959.11.17.	10,2	II/1-2	1960.03.30.	19,75	
	X/3-4	1960.07.19.	15	III/2-3	1960.05.20.	19,5	II/3-4	1960.09.05.	19,75	
	*	*	*	III/4	1960.08.18.	14,25	*	*	*	
1960	XI/1-3	1961.06.19.	24,75	IV/1-2	1961.01.20.	26,25	III/1-2	1961.02.03.	20,75	
	XI/4	1962.01.16.	9,75	IV/3	1961.06.23.	14	III/3-4	1961.08.22.	18,50	
	*	*	*	IV/4	1961 [pontos dátum hiányzik] [kb. nov. közepe - D. E.]	10,75	*	*	*	
1961										

Forrás: az Osztályközlemények, az ÁJI Értesítője és az Acta Juridica számai. A szerző saját táblázata.

MÁSODÁLLÁSBÓL HARMADÁLLÁS

Már 1960-ban, amikor Mádlt másodállásban – és félállásban – státuszra tette,⁸⁹² Szabó Imre gondolataiban felmerült, hogy – előbb vagy utóbb – főállásban is áthozza az ÁJI-be. Ebbéli törekvését – láthattuk – az hiúsította meg, hogy nem talált alkalmas utánpótlást a jogászok II. osztályon belüli ügyeinek intézésére. Az ideiglenesnek szánt kettős kötődés – főleg, ahogy Mádl a folyóirat-szerkesztésbe, valamint a könyvtervek készítésébe egyaránt beletanult – így végül állandósult. Ebben a formában azonban benne rejlett a bizonytalanság, mert a másodállást az MTA főtitkára csak határozott időre és meghatározott feltételekkel engedélyezte. Eredetileg azzal a megszorítással, hogy „[a] másodállásra fordított munkaidő[...] főfoglalkozású – hivatali – munkakörének munkaidejét napi hat, illetve heti 36 óránál kevesebbre nem csökkentheti”.⁸⁹³ Ez – hatnapos munkahéttel számolva – átlagosan napi két óra intézeti ügyekkel való foglalkozást tett lehetővé Mádl számára, ami nyilvánvalóan elégtelen lett volna a kutatási feladatokba való bekapcsolódásra. 1963-ban a munkaidőke-reten tovább szigorítottak, és elvonták a kutatónapját is,⁸⁹⁴ amelyet még az MTA-ra átvételét követően kapott,⁸⁹⁵ és amelyet 1959-ben még büszkén írt bele az önéletrajzába.⁸⁹⁶

Nyilvánvaló volt, hogy ez a kettős alkalmazás nem tartható fenn sokáig. 1967-ben, amikor az egész Akadémián felülvizsgálták a másodállásokat, Szabó Imrétől is jelentést kértek be az ÁJI-re vonatkozóan. Bár többen is érintettek voltak, a főtitkár egyedül Mádl esetében nem járult hozzá a másodállás ilyen formában való fenntartásához.⁸⁹⁷

⁸⁹² Szabó Imre igazgató értesítése Mádl Ferencnek, 1960.03.10. (A család tulajdonában). A kinevezés 1960.03.01-től volt érvényes.

⁸⁹³ Erdei Ferenc főtitkár hozzájáruló nyilatkozata Mádl Ferenc alkalmazásához, 1960.03.24. (a család tulajdonában).

⁸⁹⁴ Az önálló aspiránsokat jogszabály szerint heti egy fizetett kutatónap illette meg (az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X. 3.) kormányrendelet 9. § (1) bekezdés), az aspiránsok munkaidő-kedvezményeire általában: 41/1959. (X.3.) kormányrendelet 9. §).

⁸⁹⁵ Mádl Ferenc 1956.08.27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁸⁹⁶ Erdei Ferenc főtitkár hozzájáruló nyilatkozata Mádl Ferenc alkalmazásához, 1963.02.06. (a család tulajdonában).

⁸⁹⁷ A főtitkári döntést árnyalja Szabó Imre egy évvel később készült beszámolójának egy részlete: „Másodállással rendelkezik az Intézet 10 munkatársa. Közülük háromnak az Intézetben betöltött állása jelentkezik másodállásként.”

Szabó azonban nem esett zavarba, és rögtön egy egész évre kötött megbízási szerződéssel tartotta fenn az Intézet és Mádl között a kapcsolatot. Ez azonban Mádl számára hátrányosabb volt a korábbi állapotnál, fizetése csökkent, és látható kötődése az ÁJI-hoz 1967. december 31-vel ténylegesen megszűnt.⁸⁹⁸ A szerződéses formát ráadásul – tekintettel a többi megbízási szerződéshez viszonyítva magasabb megbízási díjra – rögtön a következő évben kifogásolta a soron következő ellenőri vizsgálat, amelyben a Mádl Ferenc foglalkoztatásával kapcsolatos hibák külön pontban szerepeltek. Ekkor azonban már a rendíthetetlen nyugalmú Szabót is sikerült kihozni a sodrából, aki panaszt tett az eljárásra – és új szerződést kötött Mádl Ferencsel. A probléma ugyanis továbbra is fennállt: az Intézetnek szüksége volt Mádl munkájára. Nemcsak szerkesztőként, hanem – egyre inkább – a nemzetközi magánjog egyik legjobb hazai szakértőjeként, akit mind a keleti, mind a nyugati relációban egyaránt ismertek és tisztelettel fogadtak. A hatvanas évek második felében a Polgári Jogi Osztály keretében létrehozott Nemzetközi Magánjogi Csoport, melynek vezetését rábízta, megalakulása jól jelzi Mádl növekvő tudományos reputációját.⁸⁹⁹ Ennek hiányát távozása után az Intézet is megérezte,

(Jelentés az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének 1968. évi tevékenységéről, 1968.10.27., 9.o., AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié). Vagyis az MTA oldaláról nézve az intézeti másodállások csökkentése lehetett a szándék, ugyanis Mádl másodállásának megszüntetésével ezt valóban a minimumra redukálták (a három kulcsfontosságú vezető esetében az engedély visszavonása nem merült fel). Megbízási szerződés-tervezetre l. például: Metzger Gyula 1968.03.01-jei feljegyzése és csatolmányai (AL IX. osztály iratai 19. d., 1. dosszié), illetve Thész János 1972. évi (dátum nélküli) levele Mádl Ferencnek (AL IX. osztály iratai 63. d.).

⁸⁹⁸ MTA ÁJI változásbejelentő lap (AL 200 Személyzeti 576/6. dosszié, Mádl Ferenc személyi anyaga).

⁸⁹⁹ Az átnézett iratanyagban Mádlt az 1960-as évek második felében, nagyjából 1966-tól említik csoportvezetőként (l. például: Szabó Imre 1969.12.29-i levele Metzger Gyulának, AL IX. osztály iratai 22. d., 1. dosszié), de Lamm Vanda 1970-es konferenciabeszámolójában is így hivatkozott rá (Lamm Vanda: Nemzetközi Jogösszehasonlító Kerekasztal-konferencia Budapesten, Jogtudományi Közlöny 1970/4–5. 237.). L. még: Mádl Ferenc személyi anyaga (AL 200 Személyzeti 576/6 dosszié). Az MTA Személyügyi Osztály 1984.05.17-i jellemzése Mádl Ferencről. Az átnézett iratanyagból a kinevezés dátuma, háttere nem derült ki.

és szakértelmét az 1980-as évek első felében végül egy állandó másodállásos jogviszonnyal sikerült még egyszer, átmenetileg az ÁJI számára biztosítani.⁹⁰⁰

Az eseti megbízások⁹⁰¹ és a másodállás időzítése alapján talán nem túlzás arról beszélni, hogy Mádl Ferenc több mint három évtizedig kötődött valamilyen formában az Állam- és Jogtudományi Intézethez. Mint kutató e kötődés 1960 és 1967 között volt a legszorosabb, de később volt egy kevésbé intenzívebb szakasza is, amely nagyjából 1968 és 1988 között tartott, amikor azonban Mádlt már elsősorban az egyetemi ügyek kötötték le. Mint lapszerkesztő az ÁJI Értesítője, majd az Állam- és Jogtudomány jogtudományi folyóirat lelkének számított, aki különböző beosztásokban 1958 és 1990 között állt alkalmazásban.

Végül röviden szólni kell az ÁJI-ból való távozás okairól is. Ennek hátterében – Mádl elmondása szerint – a felfogásbeli különbségek álltak. *„Később [...] el kellett jönnöm az intézetből, mert olyan elvi ellentéteink voltak, amelyeket nem lehetett feloldani. Ők – különösen kezdetben – azt mondták, az összehasonlító jogtudomány arra jó, hogy segítségével az ördögöt a saját poklában csípjük fölön, én azt, hogy a közös értékeket kell keresni.”*⁹⁰² Egy évtizeddel később, a 80. születésnapjára készült kötetben ugyanerről bővebben is beszélt: Szabó Imre és Eörsi Gyula *„kezdetől fogva együtt éltek és együtt is alkottak az akkori magyarországi etikai-politikai rendszerrel. [...] Ebből nem tudtak, de talán nem is akartak kilépni. [...] [Ugyanakkor – D. E.] tisztában voltak azzal, hogy a fiatalabb generáció képviselőinél [...] már*

⁹⁰⁰ Mádl Ferenc 1981.01.01. és 1985.12.31. között másodállású tudományos főmunkatársként dolgozott az ÁJI-nak (Mádl Ferenc munkakönyve 14–15.). A család őrizetében lévő iratai között azonban ennél későbbi időszakra vonatkozó szerződés is található.

⁹⁰¹ Az akadémiai iratok között összesen négy szerződés található, kettő a hetvenes évek elejéről és kettő a nyolcvanas évek végéről (lelőhelyük: AL IX. osztály iratai 19. d., 1. dosszié). A szerződések témája a megbízó igényei szerint folyamatosan változott: tanulmányok készítése, illetve előadások, referátumok tartása különböző rendezvényeken és konferenciákon.

⁹⁰² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

*más a helyzet. És én is ehhez a másként érző és gondolkodó generációhoz tartoztam.*⁹⁰³

Két apró adalékkal lehet ezt a képet tovább árnyalni: Szabó és Eörsi mindketten csak nagy szerencsével éltek túl a vészorszakot. Az ő nézőpontjukból szemlélve a háború befejezését követően a kibontakozó új hazai rendszerrel nemcsak az egyén, de az ország is új lehetőséget kapott; és valóban, pályájuk felívelése, lehetőségeik kiszélesedése számukra ezt a feltevést vissza is igazolhatta. A magyar jogtudomány szerencséjére két különösen művelt és tájékozott ember kezébe került a jogi kutatások irányítása, akik saját munkájukban és oktatóként is a minőségre törekedtek. Több évtizedes működésüket ezért jól szerkesztett könyvek és folyóiratok sora, valamint tehetséges tanítványok generációi jelzik. Mindezek miatt Mádl Ferenc késői meglátása nagyon is helytállónak tűnik: Szabó és Eörsi nem tudtak, de talán már nem is akartak kilépni a régiből, még akkor sem, ha a folyamatok irányával és alakulásával egy idő után maguk is tisztában lehettek. A tanítványaik első nemzedékének (Mádl és generációja) azonban mindez már kevés volt, ők a saját útjukat szerették volna járni, amihez az akadémiai rendszerben a legjobb lehetőséget az egyetemi oktatói pályázatok kínálták.⁹⁰⁴ Mádl tehát egy bevett módszerrel élt, hogy tovább tudjon lépni, ráadásul a tanári pályát ő – mint ezt többször is elmondta – kifejezetten ambicionálta.⁹⁰⁵

⁹⁰³ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.).

⁹⁰⁴ Az 1968.03.13-i szaktitkári értekezlet napirendjén szereplő, Jelentés az MTA felügyelete alá tartozó, társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóintézetek káderhelyzetéről címet viselő anyag az intézeti pályaelhagyók esetével külön is foglalkozott. Az okok között a jelentés kiemeli az alacsony fizetést, valamint „*az akadémiai nomenklatúr[ában]*” használt címek (értsd: a tudományos munkatársi címek) egyetemi címekhez (docens, professzor) viszonyított versenyképtelenségét. Ezek Mádl és a korosztályához tartozó tehetséges kutatók esetében is ösztönzőleg hathattak az egyetemi oktatói pályázatok beadásánál (AL IX. osztály iratai, 29. d., 4. dosszié).

⁹⁰⁵ „*Valami szívesen szerettem volna lenni: egyetemi tanár. Attól kezdve, hogy tudományos pályára léptem, ezt tényleg ambicionáltam. Hogy taníthassak az egyetemen. Ez személyes ambícióim közé tartozott. Minden, ami azután jött, az az élet ajándéka*” – fogalmazta meg tömören, hogy mi is állt az MTA-ból való távozás hátterében (Oplatka András 2002).

Az elvi ellentéteken – amelyek tehát részben generációs ellentétek voltak – túl azonban Mádl azzal is számot vehetett, hogy az 1960-as évek végére mind a hivatali, mind az intézeti munkában elérte a fejlődés maximumát. Minden eljárást megismert, minden területen kialakította a kapcsolatrendszerét, minden lehetséges elismerést (kutatóutak, pénzjutalom, Akadémiai Díj) és fizetésemelést megkapott. Ez a munka másfél évtized után már nem rejtett több kihívást számára, csak „favágásból” állt, miközben az egyetemi karrier valami új kiépítésének, megalkotásának lehetőségét kínálta fel – amellet, hogy addigi szakmai és tudományos kapcsolatai megőrzését, sőt fejlesztését is lehetővé tette.

KOLLÉGÁK, KÖZÖSSÉG

Mádl akadémiai munkásságának első tizenöt évében, 1956 és 1971 között elsősorban hivatalnokként működött, ennek megfelelően munkáját is elsősorban az MTA hivatali épületeiben végezte. Ezek közül a levelezésében két épület: a Széchenyi rakpart 3., illetve a Nádor utca 7. bukkan fel rendszeresen. Az ÁJI viszont működésének első időszakában a Szemere utcában székelt (Szemere u. 10.), ahonnét 1967 második felében költözött fel a budai várba (Országház u. 30.). Két közeli barátja és kollégája, Harmathy Attila és Sólyom László visszaemlékezései szerint Mádl az ÁJI mindkét épületében rendszeresen megfordult. A Szemere utcában sok időt töltött a vele egy korosztályhoz tartozó, viszont más tudományterületeken aktív kutatókkal, így Herczegh Gézával, Péteri Zoltánnal, Viski Lászlóval és Peschka Vilmossal. A Polgári Jogi Osztályon belül elsősorban a nála fiatalabb Harmathy Attilával és Sólyom Lászlóval, illetve a veszprémi gimnáziumban felette járó Lontai Endrével ápolt szoros kapcsolatot, velük rendszeresen össze is járt.

Mádl Ferenc és „szűk” baráti köre az ÁJI-ben							
Név	Alma mater	ÁJI-ba való belépés éve	Egyetemi pályafutás kezdete	Név	Alma mater	ÁJI-ba való belépés éve	Egyetemi pályafutás kezdete
Mádl Ferenc	PTE / ELTE	1960	1967	Peschka Vilmos	ELTE	1957	1954
Herczegh Géza	SZTE	1951	1963	Harmathy Attila	ELTE	1962	1961
Péteri Zoltán	PTE	1952	1967	Lontai Endre	ELTE	1964	1967
Viski László	ELTE	1955	1951	Sólyom László	PTE	1969	1981

Forrás: ELTE Tanrendek, ELTE Egyetemi Évkönyvek, AL személyi dossziék és internetes gyűjtés

Mádlnak az ÁJI-ben létrejött lazább⁹⁰⁶ és szorosabb⁹⁰⁷ kapcsolatai tulajdonképpen egész életében megmaradtak, bár ezek jellege az évtizedekben – akár többször is⁹⁰⁸ – megváltozhatott,⁹⁰⁹ és a későbbiek során mások bevonásával bővíthetett is.⁹¹⁰ Síríg tartóan szoros maradt azonban Herczegh Gézával, Peschka Vilmoossal, Lontai Endrével és Harmathy Attilával.

Kronológiailag Mádl akadémiai időszakához köthető Marton Géza egyik késői tanítványával, Zlinszky Jánossal való megismerkedése is, akivel aztán szintén bizalmas barátságot ápolt, de

⁹⁰⁶ Például: Pulay Gáborral, aki az ELTE-n évfolyamtársa is volt, és jól tudtak együtt dolgozni.

⁹⁰⁷ Például: Eörsi Gyulával az 1960-as évek közepéig mindkét fél szerint szoros szakmai kapcsolat állt fenn, amelyet tudományos kérdésekben szenvedélyes, néha késhegyig menő viták kísértek. Ennek a szoros kapcsolatnak az alapja azonban a közös kutatási téma (a polgári jogi felelősség) volt. Amint más téma felé fordultak, kapcsolatuk is formalizálttá vált.

⁹⁰⁸ Például: Sólyom Lászlóval.

⁹⁰⁹ Például: Kulcsár Kálmánnal, akivel az 1980-as években az Akadémián hosszabb ideig dolgozott együtt.

⁹¹⁰ Például: Vékás Lajossal vagy Boytha Györggyel, akikkel az ELTE-s időszakban mélyült el a kapcsolata.

Zlinszkyt koholt vádak alapján hosszú évekre számúzték a jogtudomány berkeiből. Emiatt – bár teljesítménye alapján már fiatalon is generációja egyik legtehetségesebb tagjának számított – az oktató- és kutatómunkába intézményesen csak az 1980-as évektől tudott bekapcsolódni.

AZ ASPIRÁNS

Láthattuk, hogy annak idején az aspirantúra, a tudományos szakképzés lehetősége kulcsszerepet kapott Mádl Ferenc 1956-os pályamódosításában. Bár ezt követően tanárai segítségével rövid úton az Akadémiára került, az aspirantúrára csak évekkel később, 1959 őszén vették fel. A halasztás mögött több okot is sejthetünk, a döntő ezek közül az lehetett,⁹¹¹ hogy – annak ellenére, hogy egyetemi évei alatt tudományos szempontból is kiemelkedően teljesített – a tudományos életben nem ismerték és nem forgott eleget.⁹¹² Saját cikkel – egy még meg nem jelent könyvismertetést kivéve – nem rendelkezett,⁹¹³ konferencián előadást nem tartott, tudományszervezésben (kötet- és folyóirat-szerkesztés, illetve konferenciaszervezés) nem vett részt. A tehetségét azonban az MTA Jogtudományi Bizottsága

⁹¹¹ Az aspirantúra megkezdésének elhúzódása mögött álló másik ok a forradalom lehetett, amely a hazai jogtudomány korábbi rendszerében és a döntéshozók körében is változásokat hozott. A forradalom nélkül elképzelhető, hogy Mádl már 1957-ben vagy 1958-ban megkezdhetné volna a tanulmányait. Erre utal egyébként egyik 1956-os levele is, amelyben arról írt feleségének, hogy a téma-vezetője várhatóan Nizsalovszky Endre lesz – ezt a tervet az '56-os események egyértelműen keresztülhúzták (Mádl Ferenc 1956.08.27-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁹¹² A TMB bíróságra megküldött, a pályázati felhíváshoz mellékelte kísérőlevél külön kitért rá, hogy „[a]z eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az aspirantúrát nagyobb sikerrel végzik azok, akik nem közvetlen az egyetem vagy főiskola elvégzése után kezdik meg az aspirantúrát, hanem már néhány év szakmai gyakorlattal rendelkeznek” (BFL XXV. 40. 1956.EL.VIII.F.15., 1956.02.07.). Magánlevelezéséből tudjuk, hogy Mádl – pesti professzorai biztatására – már 1955-ben felvételizett aspirantúrára, amelyről azonban már akkor megmondták neki, hogy „elsősorban már eddigi tud[ományos] eredményeket produkált és praxissal rendelkezőknek szól” (Mádl Ferenc 1955.01.10-i levele Némethy Dalmának).

⁹¹³ Mádl Ferenc bírósági fogalmazó a pályázatához egy tanulmányát is csatolta, amely címe (*Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása*) alapján valószínűleg egy korai változata lehet az első témába vágó, 1959-ben nyomtatásban megjelenő tanulmányának (*Az objektív felelősség történetéhez*).

tagsága, valamint az ELTE jogi karának oktatói közötti átfedésnek – illetve Nizsalovszky személyes közbenjárásának is – köszönhetően jól ismerték, és minden bizonnyal egyhangúan alkalmasnak találták a tudományos pályára. Az események későbbi sora, ahogy Mádl hiányzó tudományos profilját – elsősorban Szabó Imre és Eörsi Gyula döntései révén – felépítették, legalábbis erre utal. Elegendő itt csak felidézni, ahogyan Szabó rövid idő alatt három kulcsfontosságú folyóirat szerkesztésével is megbízta, illetve részvételét a brüsszeli összehasonlító jogi kongresszuson, valamint 1958-tól folyamatosan megjelenő – magyar és idegen nyelvű – tanulmányait és ismertetéseit. Így történt, hogy amikor Mádl aspirantúrára jelentkezése 1959-ben újból előkerült, kérelme mellékleteként – saját tudományos teljesítményét dokumentálandó – már egy komoly listát tudott az asztalra tenni, amely egyértelműen alátámasztotta azt, amit korábban is hangoztatott: az egyetem óta folyamatosan magas színvonalú tudományos munkát végzett. A két díjnyertes pályamunka mellett azonban állításának jelentős nyomatókat adott, hogy nevét akkor már nemcsak a magyar kutatók, hanem – brüsszeli, nagy figyelmet keltő szereplése nyomán – a külföldi tudományos körök is megismerték.

A FELVÉTELI

Az aspiránsképzés éppen Mádl felvételének évében esett át egy nagyszabású átalakításon, amely a döntéshozók mérlegelési lehetőségeit részletes és többszintű szabályozás megalkotásával szorította keretek közé. Mádl minden szempontból megfelelt a jogszabály által előírt követelményeknek: a) 40 év alatti; b) „*parasztszármazású*”; c) egyetemet végzett; d) a végzéstől számított három éve „*a gyakorlati életben dolgozott*”; e) „*szűkebb szakterületén elmélyült ismeretekkel rendelkezik, tudományos továbbfejlődésre képes*”; f) „*a társadalomra nézve hasznos tevékenységet kifejtve részt vesz a szocializmus építésében*”.⁹¹⁴

Mádl sokoldalú elfoglaltsága miatt fel sem merült, hogy a nappali vagy levelező képzésbe jelentkezzen. Az ún. önálló („vezető nélküli”) aspirantúrára való felvételhez azonban további feltételeket kellett

⁹¹⁴ Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X.3.) kormányrendelet 3. § (1) bekezdés.

teljesíteni. A jogszabály szerint ugyanis ilyen képzésre csak azok voltak felvehetőek, „*akik legalább öt évi szakmai gyakorlattal és szakirodalmi közleményekkel igazolt olyan tudományos felkészültséggel rendelkeznek, amely lehetővé teszi a kandidátusi fokozatnak rendes vagy levelező aspirantúra nélkül való megszerzését*”.⁹¹⁵ Mádl esetében az ötévi szakmai gyakorlat – még a bírósági gyakorlat beszámításával együtt is, amit a felvételi kérelemben külön hangsúlyozott – csak a következő évben állt volna meg, viszont tudományos felkészültsége – amely bőven visszanyúlt az egyetemi évekre – átlag felettinek számított, ahogy az Akadémián eltöltött időszak alatt végzett kutatómunkája is.

A felvételi bizottság pontosan e két tényező mérlegelése alapján – kiemelve komoly szakirodalmi munkásságát – jutott arra a döntésre, hogy Mádl önálló aspiránsként való felvételét javasolja. Az ötéves gyakorlati idő előírása ugyanis diszpozitív feltétel volt, attól indokolt esetben el lehetett tekinteni.⁹¹⁶ A két felsőfokú nyelvvizsgára tekintettel a bizottság javasolta (az orosz) nyelvi vizsga elengedését. Mádl kérelmét támogatta az akadémiai pártszervezet is, amely a családi háttere mellett külön kiemelte, hogy „*egyetemi tanulmányainak megkezdéséig ő maga is fizikai munkásként dolgozott*”.⁹¹⁷

A felvételi ekkoriban az írásbeli kérelemben leírtak mérlegelésén túl egy szóbeli beszélgetésből állt. „*A felvételi vizsga tárgya és követelménye: a) szakmai vizsga. Követelménye: a választott tudományág egyetemen oktatott anyagának, ezen belül a téma tárgyának mélyreható és választott tudományághoz kapcsolódó [...] ismerete [...] b) ideológiai vizsga. Követelménye: általában a marxista leninista világnézet és főként a választott szaktudományággal kapcsolatos ideológiai kérdéseknek és az aktuális politikai kérdéseknek a szaktárgyak színvonalával [...] azonos színvonalú ismerete.*”⁹¹⁸

⁹¹⁵ Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X.3.) kormányrendelet 3. § (3) bekezdés.

⁹¹⁶ Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X.3.) kormányrendelet 3. § (4) bekezdés.

⁹¹⁷ Az akadémiai pártszervezet és az MTA Személyzeti Osztály 1959.11.26-i közös jellemzése Mádl Ferenc aspiránsi kérelméhez (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹¹⁸ Tájékoztató az aspiránsvétel követelményeiről (1962.02.07., AL II. osztály iratai 17. d., 5. dosszié).

A Mádl Ferenc vizsgájáról készült jegyzőkönyvben a szóbeli elbeszélgetésről semmilyen részlet nem szerepelt, csak a kifejezetten erős publikációs tevékenységére történt utalás, a felvételét erre tekintettel javasolták.⁹¹⁹ Az erről szóló határozatot⁹²⁰ – amely teljes mértékben azonosult a felvételi bizottság javaslatával – 1959 decemberében kapta meg.⁹²¹

A DOLGOZAT ELKÉSZÍTÉSE

Mádl Ferenc az önálló aspirantúra engedélyezése iránti kérelmében leírta, hogy erre a formára elsősorban a jogszabályban biztosított pótszabadság miatt van szüksége. A kormányrendelet azonban nemcsak a heti egy kutatónap kedvezményt biztosította az önálló aspiránsnak, hanem azt is előírta, hogy „[a] levelező és önálló aspiráns munkahelyén túlmunkát csak kivételes esetben végezhet”.⁹²² Mindez csak megerősíti a különböző feladatai ismertetésekor felmerülő gyanút, hogy Mádl munkahelyi leterheltsége mellett addigi eredményeit is csak átlagon felüli energiabefektetéssel tudta elérni. Szabó és Eörsi – valamint Világhy,⁹²³ aki a felvételi bizottság ülésén⁹²⁴ is jelen volt – egyértelműen támogatták Mádl tudományos kutatásait, de – érthetően – csak a hivatali és intézeti munka elvégzését követően.

⁹¹⁹ „Eddigi tudományos munkásságával messzemenően bebizonyította, hogy önálló tudományos munkára képes.” (a Mádl Ferenc felvételi beszélgetéséről készült 1959.12.03-i jegyzőkönyv, Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹²⁰ A döntés megtalálható az 1959. december 17-i TMB ülés jegyzőkönyvében (AL II. osztály iratai 79. d., 8. dosszié).

⁹²¹ Tolnai Gábor, a TMB titkára 1959.12.30-án kelt értesítése (AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹²² Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X.3.) kormányrendelet 9. § (6) bekezdés.

⁹²³ Mádlnak önálló aspiránsként nem volt témavezetője, de előrehaladását a II. osztály rendszeresen figyelemmel kísérte. A Mádl munkájáról referáló személy Világhy Miklós volt. (Az aspiránsi munkatervek, tematikák, beszámolók észrevételezése [1962], AL IX. osztály iratai 17. d., 3. dosszié).

⁹²⁴ A felvételi bizottság elnöke ekkoriban Beér János volt, a tagjai Kádár Miklós és Vas Tibor voltak, meghívottként vett részt Sarlós Márton és Világhy Miklós (Jegyzőkönyv az 1960. évi aspiránspályázatok elbírálására kiküldött Aspiránsfelvételi Bizottság... üléseiről... (AL IX. osztály iratai 16. d., 4. dosszié), valamint a Mádl Ferenc felvételi beszélgetéséről készült 1959.12.03-i jegyzőkönyv (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

Ezek természetesen – főleg az intézeti feladatok – részben egybeestek a saját kutatási célokkal, de az elmélyült összegzésre Mádl csak nagy nehézségek árán tudott valamennyi időt kiszorítani. Ezt támasztja alá akkori főnöke, Kónya Sándor visszaemlékezése is, aki közel hat évtized távlatából is tisztán fel tudta idézni, hogy – kutatónap ide vagy oda – Mádl Ferenc a *„kandidátusi disszertációját a szaktitkárságon diktálta kolléganőjének munkaidő után”*.⁹²⁵

A leterheltség két irányban jelentkezett. Mádl 1959-es kérelmében azt írta, hogy *„a disszertáció benyújtását 1960 végére tervezem”,* ugyanis *„[a] témát jórészt már feldolgoztam”*.⁹²⁶ Ahogy azonban az idő haladt, hamarosan – részben vélhetően éppen az Eörsi mellett folytatott intézeti kutatások hatására – rá kellett döbbsennie, hogy egyes részletkérdések kidolgozásához további kutatásokra,⁹²⁷ illetve általában is időre lenne szüksége az anyag formába öntéséhez. A felvételét követően összesűrűsödő események: a strasbourgi képzés, az új kutatási témák (nemzetközi magánjog, összehasonlító jog) azonban tovább lassították az előrehaladását.

1961-ben leadott képzési kerettervében a realitásokkal számot vetve úgy számolt, hogy *„Az objektív felelősség és elmélete. Fejlődéstörténeti tanulmány”* című értekezése *„[b]enyújtásának tervezett*

⁹²⁵ Kónya Sándor interjú 2021.

⁹²⁶ Mádl Ferenc felvételi kérelme (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹²⁷ Nem lehet eléggé hangsúlyozni Mádl Ferenc téma iránti elkötelezettségét. Szinte megszállottan, egy jogtörténész alaposágával kutatta fel az eredeti forrásokat a különböző európai könyvtárakban. Magánlevelezésében – bár feleségének írt leveleiben általában került a szakmai témák részletezését – található néhány utalás erre az aprólékos kutatómunkára. Például Jénában a középkori német jogkönyveket tanulmányozta át (Mádl Ferenc 1960.05.12-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában), Strasbourgban XIV. Lajos királyi rendeleteinek (ún. grandes ordonnances, kiadási évük: 1667, 1669, 1670, 1673, 1680, 1681) eredeti példányaihoz is hozzá tudott jutni. Érdemes itt idézni, amit a kutatási módszereiről a feleségének írt: *„Ma megjött Nancy-ből XIV. Lajos ordonnance-i közül 2, amit otthon (másik 2-vel együtt) disszertációmhoz nem tudtam megtalálni. Itt sem voltak meg a könyvtárban, ezért hozattam őket. Érdekeselek. Otthon az egyes jogi szerzők mi mindent összeírtak róluk, anélkül, hogy valaki is látta volna őket. Innen az, hogy olyant is írtak róluk, amelyek nem mindig stimmeltek. Még kettőt várok, és akkor minden meglesz, amit itt meg akartam keresni, és aminek a helyét a disszertációban kihagytam.”* (Mádl Ferenc 1962.04.10-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

határideje 1961. második félév”. Benyújtásra azonban az ekkor meghatározott határidőben sem került sor, elsősorban „*az írás közben* [felmerülő – D. E.] *újabb anyaggyűjtési igények*” miatt, bár a dolgozatból ekkor [1961. augusztus – D. E.] már két fejezet, „*kb. 250 gépírt oldal terjedelemben*” elkészült.⁹²⁸ A II. osztály egy évvel későbbi sürgetésére 1962 őszén Mádl azt a választ adta, hogy „*viszonylag nagy erőfeszítéssel sikerült a munka kéziratát 1962. július 1-ig elkészíteni*”.⁹²⁹

Első ránézésre úgy tűnik, hogy itt a történet véget is ért, hiszen a dolgozat a képzési időn belül elkészült, de a későbbi felszólítások, illetve a kézirat elkészülte és a védés között eltelt idő terjedelme (1962. július – 1964. február) miatt azt kell feltételeznünk, hogy a háttérben más események is zajlottak. A magyarázatot végül a Mádl család tulajdonában lévő személyi iratok adták meg. Miután a szakma legnagyobb alakjainak közelében dolgozott, Mádl Ferenc témájának kidolgozását volt professzorai folyamatos érdeklődése kísérte. Előrehaladását látva 1961-ben születhetett a döntés (a II. osztályon),⁹³⁰ hogy a témát monográfia formájában az Akadémiai Kiadónál meg kell jelentetni. Mádl Ferenc 1962 júliusában a kész kéziratot le is adta a Kiadónak,⁹³¹ amely lektorként Világhy Miklóst és Csanádi Györgyöt kérte fel. Ez azért fontos, mert majd ők lesznek a kandidátusi értekezés opponensei is, és a védésen Mádl többször is utal (konkrétumok említése nélkül) korábbi javaslataikra.⁹³²

Világhy és Csanádi lektori jelentései nyár végére (augusztus és szeptember) készültek el, és Mádl ekkor kapta vissza az anyagot átdolgozásra. Miután „*viszonylag nagy terjedelmű munkáról lévén*

⁹²⁸ Mádl Ferenc 1961.08.21-i beszámolója az aspiránsi tanulmányairól (AL IX. osztály iratai 17. d., 5. dosszié).

⁹²⁹ Mádl Ferenc 1962.10.25-i beszámolója az aspiránsi tanulmányairól (AL IX. osztály iratai 16. d., 6. dosszié).

⁹³⁰ Erre utal Mádl Ferenc Róth Edithez írt levele, ahol Mádl Ferenc „*a könyvtervben szereplő, kiadásra kerülő munkámról*” tesz említést (1962.01.18., a család tulajdonában).

⁹³¹ Mádl Ferenc 1962.01.10-én és 1962.07.20-án kötött szerződést a könyv kiadására (mindkettő fennmaradt a család tulajdonában).

⁹³² Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, valamint Válasz Csanádi Györgynek és Világhy Miklósnak Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség... című disszertációjáról írt opponensi véleményére (1964.02.05., Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. AL 200. TMB 699/429. dosszié).

szó”,⁹³³ a kézirat végleges formába öntését 1962 legvégére tervezte, de csak 1963. február közepére tudta befejezni. Röviddel ezután, 1963. február végén kapta meg a TMB tájékoztatását, hogy aspirantúrája 1962. szeptember 1-jével a jogszabály értelmében lejárt, vizsgakötelezettségeinek pedig – a TMB 1963. január 31-i ülésén hozott határozat szerint – legkésőbb 1963. július 31-ig tehet eleget.

Fentiekre tekintettel fontos kiemelni, hogy Mádl Ferencnek a könyv elkészítésével járó feladatok miatt – viszonylag rövid határidők mellett, illetve hivatali és intézeti munkáján felül – dupla munkát kellett elvégeznie. A könyv első változata készült el előbb – eközben terjedelme lassanként 25-ről 36 ívre nőtt, majd egy terjedelmes angol nyelvű rezümét és tartalomjegyzéket is kapott⁹³⁴ –, ám végül a dolgozat védésével nagyjából egy időben jött csak ki a nyomdából. A kandidátusi értekezés, amelyet a TMB januári határozatát követően rohamtempóban kellett benyújtani, alapját a Világhy és Csanádi által először lektorált (könyv-)kézirat képezte. Ezt a lektorok szándékának megfelelően átalakított változatot nyújtotta be Mádl Ferenc 1963 tavaszán a TMB-nek, amelyet Világhy és Csanádi újra megbíráltak.

Az itt említhető legfontosabb, mindkét anyagra kiható döntés a címváltozás volt. A kutatási téma – láthattuk – eredetileg „*Az objektív felelősség és elmélete. Fejlődéstörténeti tanulmány*” címet viselte. A monográfia a kiadóval kötött első szerződés szerint „*A vétkesség nélküli felelősség és elmélete*”,⁹³⁵ a második szerződés szerint „*A deliktuális felelősség elemeinek kialakulása és alapjainak változása*”⁹³⁶ címet kapta volna, ám lektori véleményében Világhy Miklós „*A deliktuális felelősség fejlődésmenete*” elnevezésre tett javaslatot,⁹³⁷ amely végül Mádl és Világhy közös gondolkodásának köszönhetően nyerte el

⁹³³ Mádl Ferenc 1962.10.25-i beszámolója az aspiránsi tanulmányairól (AL IX. osztály iratai 16. d., 6. dosszié).

⁹³⁴ A fordítást Pulay Gábor, a lektorálást Mádl Ferenc végezte (Mádl Ferenc 1964. 02. 18-i levele Scherer Norbert felelős szerkesztőnek, a család tulajdonában).

⁹³⁵ Mádl Ferenc szerződése az Akadémiai Kiadóval (1962.01.10., a család tulajdonában).

⁹³⁶ Mádl Ferenc szerződése az Akadémiai Kiadóval (1962.07.20., a család tulajdonában).

⁹³⁷ Világhy Miklós lektori véleménye (1963.09.04., 10. o., a család tulajdonában).

végleges formáját („*A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*”).⁹³⁸

AZ ASPIRANTÚRA BEFEJEZÉSE: VIZSGÁK ÉS VÉDÉS

A TMB fent említett döntése kezdetben felgyorsította az eseményeket. Mádl 1963. március elején benyújtotta a dolgozatot, amelyet a II. osztály TMB szakbizottsága két opponensnek adott ki: Világhy Miklósnak és Csanádi Györgynek.⁹³⁹ 1963 júliusában pedig sor került a TMB által előírt két vizsgára is filozófiából és polgári jogból. Az elnevezés mindkét tárgy esetében csupán a témára utalt, a vizsgákon ennél jóval tágabb és mélyebb összefüggésekre voltak kíváncsiak.⁹⁴⁰

Filozófiából az érintett témakörök *A determinizmus elvének történelmi alakulása és marxista megoldása*, illetve *Az egyén és a társadalom viszonya* voltak. Az értékelésből kitűnik, hogy Mádl elsősorban az olvasottságával („*a marxista filozófia alaptételeit és a klasszikusok írásait jól ismeri*”), valamint a kutatási témájához szorosan kapcsolódó irodalom bemutatása révén járt sikerrel. „*Nagyobb tájékozottságra van azonban szüksége az újabb keletű marxista irodalomban*” – összegezte meglátásait az egyszemélyes bizottság a vizsgalapon.⁹⁴¹

A polgári jog Mádl esetében főtárgynak számított, és mint ilyen, nem csupán az anyagi, hanem az alaki jog (polgári eljárásjog), valamint a római jog ismeretét is elvárták a jelölttől. A bizottságban a kor legkiválóbb polgári jogászai ültek, elnöke Eörsi Gyula volt, tagjai Világhy Miklós és Csanádi György voltak.

A vizsgán három témakört érintettek: a) „*áttekintés a polgári jog elméletéről[...]*”; b) „*a szerződés megkötésének problémái[...]*”;

⁹³⁸ Mádl Ferenc levele Róth Editnek ([d.n.], a család tulajdonában).

⁹³⁹ Kónya Sándor levele a két opponensnek (1963. 03. 14., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴⁰ A filozófiai képzésre vonatkozó követelményekre l.: az aspiránsvételi és a kandidátusi filozófiai vizsgákról szóló 107/1960. MM utasítást. A főtárgyhoz, a polgári joghoz való felkészüléshez az 1950-es évek végén (valószínűleg éppen 1959-ben vagy 1960-ban) kiadott 8 oldalas irodalomjegyzéket l.: AL IX. osztály iratai 16. d., 5. dosszié.

⁹⁴¹ Jegyzőkönyv a kandidátusi vizsga filozófia részvizsgájáról (1963. 07. 19., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

c) „a polgári jogi felelősség elméletének újabb tendenciái[...]”. Ezek egyenként is szakmai kérdések garmadáját rejtik magukban, amelyekre önálló életműveket lehetne építeni. A bizottság kacifántos, némileg visszatetsző álláspontjából úgy tűnik, hogy Mádl válaszai a b) és c) területen – amelyhez egyébként a disszertáció téma szerint is kapcsolódott – átlag felettiak voltak, „tudása [...] magas színvonalú; ezeken a területeken széles látókörrel rendelkezik”. Az első témakörben adott válaszai azonban nem nyerték el a bizottság tetszését, ugyanis e kérdésekben Mádl „tájékozottsága megüti a megkívánt mértéket, de még fejlesztésre szorul”.⁹⁴²

Bár a vizsgák letételét követően az ősz kezdetén a védést is meg lehetett volna tartani – ahogy az pár évvel korábban Eörsi esetében is történt –, ám az opponensi vélemények csak jelentős késéssel, az év decemberében, vagyis kilenc hónappal a felkérést követően érkeztek be.⁹⁴³ A bírálók egybehangzóan pozitív álláspontja alapján sor kerülhetett a bizottság összeállítására, ám ezt már csak 1964 januárjában kezdeményezte a II. osztály TMB-szakbizottsága.⁹⁴⁴ A bizottság elnökének a tudományos életbe a hatvanas évek elején lassan visszatérő Nizsalovszky Endrét kérték fel, de a bizottság tagjai között Mádl több kiváló pályatársa (Peschka Vilmos és Kulcsár Kálmán), valamint atyai jó barátja (Szászy István és Rudolf Lóránt) is helyet kapott.⁹⁴⁵ A védésre 1964 februárjában került sor az MTA Felolvasó Termében.⁹⁴⁶

A bizottság egyhangúan kedvező döntését Nizsalovszky, Világhy, Csanádi, valamint a TMB Állam- és Jogtudományi

⁹⁴² Jegyzőkönyv a kandidátusi vizsga polgári jogi részvizsgájáról (1963.07.09., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴³ Bár a jogszabály egyértelműen 3 hónapban maximálta az opponensi vélemények elkészítésére rendelkezésre álló időt, a határidő-átlépések rendszeresek voltak (a határidőre vö.: az újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában kelt 7269/1950. (XII. 7.) MTE rendelet 7. § (7) bekezdés).

⁹⁴⁴ Mádl Ferenc iratanyagának megküldése a TMB részére (1964.01.02., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴⁵ Szászy a bizottság tagja volt, de a védésen a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem volt jelen (1964.02.05., Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴⁶ TMB értesítés Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitájáról (1964.01.03., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

Szakbizottságának elnökeként – és Mádl témájának nemzetközi hírű kutatójaként – is jelen lévő Eörsi állásfoglalása alapozta meg. Itt csupán röviden lehet összefoglalni a mozgalmas és tartalmas védés legfontosabb eseményeit.

Elsőként a mindig zárkózott Világhy komoly büszkeséggel és elégedettséggel állt ki Mádl munkája mellett,⁹⁴⁷ ami teljesen érthető, hiszen a Pécsről távozni kényszerült diákokat egykor ő karolta fel és támogatta. Világhy, miközben véleményét felolvasva burkoltan mindvégig az ott jelen lévő Eörsit kritizálta, nem mulasztotta el, hogy részletesen kitérjen a Mádl által már egyetemista korától használt történeti módszer alkalmazásának fontosságára és eredményeire. Ezután Eörsi – Világhy kirohanásától lesújtva – külön szót kért, és hosszú replikában vágott vissza az akkor a védésről már eltávozott kollégájának. Ezt követően azonban egy igen személyes, útravaló-jellegű hozzászólásban méltatta Mádl felkészültségét, témaválasztását és a téma sokoldalú, alapos feldolgozását.⁹⁴⁸ Véleményét az állam- és jogtudományi TMB elnökeként írásban is felterjesztette.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ „A szerző annak idején kiváló tanítványom volt és – a Polgári Törvénykönyv előkészítésének menetében – én hívtam fel a figyelmét a disszertáció témájának hajdani ősré, az objektív felelősség törvényeinek kutatására.” Erdemes itt még Világhy professzor azon meglátását is felidézni, miszerint: „Aki a disszertációt vagy akár csak az irodalomjegyzéket, illetőleg a lábjegyzeteket átfutja, első látásra is őszinte tiszteletet érez a szerző iránt, aki képes és kész volt sok esztendő nagyon nehéz munkájával átrágni magát ezen az egészében kidolgozatlan, és pedig nemcsak a szocialista, de a burzsoá irodalomban is kidolgozatlan anyagon...” (1963.12.29., Világhy Miklós opponensi véleménye, 1.o., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴⁸ „Impozáns munkával van dolgunk, amelynek egyik legfőbb értéke [...] rendkívül gazdag forrásgyűjtése, és ami ezzel együtt jár: szakítás azzal a kétes szemlélettel [...] hogy a rabszolga[tartó] társadalom jogát a római jog jelentette, a feudális társadalom jogát [pedig – D. E.] a többé-kevésbé már fejlett germán jog jelentette. [...] [a]ki olvassa a disszertációt, annak feltűnik, hogy milyen elegánsan és kulturáltan kezeli az anyagot. Birtokában van annak a művészetnek, hogy a legkeservesebb fáradsággal létrehozott művet úgy tudja tálalni, hogy mögötte nem látszik a fáradság, csak az eredmény a tételekben.” (1964.02.05., Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, 9-10. o., Eörsi Gyula hozzászólása, AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁴⁹ Ennek legfontosabb – Mádl Ferenc tudományos teljesítményének valós értékét felfedő – megállapítása az volt, hogy „a vitán olyan összkép alakult ki, amely arra enged következtetni, hogy a disszertáció a kandidátusi követelményeket bizonyos vonatkozásokban lényegesen meghaladja” (1964.03.20., a TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának állásfoglalása Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, AL 200. TMB 699/429. dosszié).

Csanádi György a dolgozat előnyeként említette a hatalmas és biztos kézzel kezelt forrásanyagot, annak ellenére, hogy megítélése szerint „[a] témának közvetlen[...] napi aktualitása nincs”.⁹⁵⁰ Amit Csanádi professzor a disszertációból elsődlegesen hiányolt – például a megfelelő szintű ideológiai beágyazottságot vagy a szocialista jogtudomány eredményeinek mélyebb kifejtését –, az a mából, közel hat évtized távlatából nézve éppen a munka előnyére szolgált, ugyanis a szerzőnek egy adott korban az elvárt ideológiai töltet minimalizálásával sikerült objektív kritériumokra épített intézménytörténetet készítenie.

Nizsalovszky Endre, aki a szerzőt minden bizonnyal a legjobban ismerte, is a munka kiérlelt voltára hívta fel a figyelmet, és csak néhány klasszikus jogtörténeti adalék említésével jelezte, hogy milyen kérdések felé lehetett volna még a disszertációt tovább bővíteni.⁹⁵¹

Végül, a vita lezárását követően a bírálóbizottság egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottság számára, „*hogy Mádl Ferencnek az állam- és jogtudományok kandidátusa fokozatot adományozza*”. Indokolásában a bizottság hangsúlyozta, hogy a szerző „*munkájában kimagasló eredményeket ért el. A társadalmi és jogfejlődés kezdetétől elindulva[...] végigvizsgálta a deliktualis felelősség intézményének alakulását. Felderítette az ebben megmutatkozó főbb mozgástörvényeket; különösen munkájának azon fejtegetéseiben ért el új tudományos eredményeket, amelyek a deliktualis felelősségnek a kapitalizmust megelőző, eddig fel nem tárt fejlődésére vonatkoznak. [...] Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a dolgozatot teljesebbé tette volna, ha szerző behatóbban foglalkozik az angolszász jogfejlődéssel. [...] Mindezt egybevetve megállapítható, hogy szerző munkája a jogtudományi irodalomban kiemelkedő helyet foglal el, a szocialista jogi gondolkodás fejlődését szolgálja.*”⁹⁵²

⁹⁵⁰ [Dátum nélkül], Csanádi György opponensi véleménye, 1. o. (AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁵¹ Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, 3–6. o., Nizsalovszky Endre hozzászólása (1964.02.05., AL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁵² Jegyzőkönyv a bírálóbizottság zárt üléséről (1964.02.05., AL 200. TMB 699/429. dosszié). A bírálóbizottság megállapításai nyomtatásban is megjelentek: Tudományos fokozatok odaítélése (In: Jogtudományi Közlöny 1965/6. 277.).

A KANDIDÁTUSI MUNKA UTÓÉLETE

A munka végső változata⁹⁵³ a kronológiát követve öt fejezetre (ősközösségi társadalom; rabszolgotartó államok kora; feudalizmus; a kapitalista államok és a szocialista államok szabályai), valamint a közeljövő fejlődési tendenciáit jelző függelékre (felelősségi szabályok a kozmikus térségben) tagolódik. Nizsalovszky Endre megítélése szerint a szerző legnagyobb érdeme, hogy „*kitűnő módszerrel és dicséretre méltóan fejt ki [...] minden korszak vázolója során a megelőző korszakból örökölt jelenségeknek, felelősségi formáknak a feloldódását az újban és az átalakulását. [...] elindul annak a korszaknak a tárgyalásából, amikor még jog nincs: a jog előtti állapotból, az ősközösség állapotából.*”⁹⁵⁴ Amit Nizsalovszky professzor óvatosan, illetve a két opponens erőteljesebben is jelezni próbált, ti. a jelöltnek az ősközösségi időszak szabályrendszerének rekonstruálására irányuló kísérletei valójában a disszertáció egyik legeredetibb részének számítanak, és egyértelműen felfedik Mádl Ferenc széles körű, az állam- és jogtudományok határain messze túlnyúló olvasottságának és érdeklődésének határait. Egy tisztán jogi munka ugyanis vélhetően a létező jog elemzését állította volna a középpontba, Mádl dolgozatában azonban az első fejezet és a függelék valójában maga az értelmezési keret, amelyben a szerző a kezdetek képlékeny, írott források által meg nem támogatott „társadalmi rendjét”, valamint az 1960-as években a közeljövőnek látszó úrkorszak alapvető szabályait egyaránt tárgyalás alá kívánta vonni.⁹⁵⁵ A közbenső rész egyik erőssége, hogy a források nagyon

⁹⁵³ Mindkét anyag: az 1964 első félévében megvédett kandidátusi disszertáció, illetve az 1964 második félévében megjelent monográfia szerkezeti felépítése azonos (vö.: A kandidátusi disszertáció tézisei (AL 200. TMB 699/429. dosszié) és Tartalomjegyzék (In: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség..., Bp., Akadémiai, 1964)).

⁹⁵⁴ Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről, 4. o., Nizsalovszky Endre hozzászólása (1964.02.05., AL 200. TMB 699/429. dosszié). Érdemes itt vizsgaszautalni, hogy már a pécsi diák dolgozatának egyik opponense is az ötletes és szokatlan tárgyalási módot emelte ki a pályázat egyik érdemeként (L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon – megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében).

⁹⁵⁵ Ami az első fejezetet illeti, az ott leírtak közvetlen párhuzamai és kapcsolódási pontjai – mint azt a szerző is jelezte – az irodalom, régészet és néprajz tudományához kötődnek. A jövő tekintetében, a kozmikus térségre vonatkozóan Mádl saját nézeteit külön tanulmányban foglalta össze, amelyet a téma kiváló szakértője, Gál Gyula egy évvel később megjelent monográfiájában többször is meghivatkozott.

széles körét veszi vizsgálat alá. Az akkoriban rabszolgatartó társadalmak korának nevezett időszak vizsgálatánál például nem csupán az európai – görög és római – joganyagra, „*hanem keleti forrásaira is*”⁹⁵⁶ figyelmet fordít. Másrészt itt sem elégszik meg a klasszikus témákkal (Hammurabi), hanem például külön megemlíti azt az esnunnai törvénykönyvet,⁹⁵⁷ amelyet a munka megírása előtt mindössze két évtizeddel szabadítottak ki a homok fogságából! Világhy Miklós nem is rejtette véka alá a lelkesedését, amikor kiemelte, hogy Mádl figyelme kiterjedt „*a feudális társadalom germán és római jogi forrásaira, a fontosabb kapitalista törvénykönyvekre, végül valamennyi, eddig napvilágot látott szocialista jogalkotásra is*”.⁹⁵⁸ Mindkét opponens szerint a jelenkor (kapitalizmus és szocializmus) időszakát tárgyaló részek „*az olvasóban sokkal halványabb benyomást keltenek*”,⁹⁵⁹ de ez Világhy álláspontja szerint abból is adódhat, hogy a szerző kerülni próbálta a mások által már kidolgozott tételek ismételtetését, és „*energiáját főleg a magyar és nemzetközi irodalomban legkevésbé ismert és feldolgozott részekre [...] fordította*”.⁹⁶⁰ A munka erényeként kell megemlíteni továbbá a fejezetekben található historiográfiai részeket; ezek általános tájékoztatást adnak a „*[jog]intézmény korabeli problémáiról, mármint azokról, amelyeket az adott irodalom problémának látott*”.⁹⁶¹

Világhy, aki az évek során talán a legtöbbet tett azért, hogy Mádl e munkája elkészülhessen, már az első lektori véleményében úgy látta, hogy „*[m]indent összevetve a művet a magyar jogtudomány*

⁹⁵⁶ Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról (1963.09.04., 1. o., a család tulajdonában).

⁹⁵⁷ A kódex kártérítési rendszerének korabeli, figyelemre méltó elemzésére l.: Brósz Róbert: Az Eshnunna Kódex és kártérítési rendelkezései (Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis III (1962) 21-37.), szövegét és részletes elemzését: Reuven Yaron: The Laws of Eshnunna (Jeruzsálem, Héber Egyetem, 1988).

⁹⁵⁸ Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról (1963.09.04., 1. o., a család tulajdonában).

⁹⁵⁹ Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról (1963.09.04., 2. o., a család tulajdonában).

⁹⁶⁰ Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról (1963.09.04., 1. o., a család tulajdonában).

⁹⁶¹ A kandidátusi disszertáció tézisei 5. o. (AL 200. TMB 699/429. dosszié).

kivételesen nagy értékű alkotásának tartom”.⁹⁶² Meglátását a magyar civilizatika többi művelője is osztotta,⁹⁶³ és ez az általános belföldi, illetve az Ehrenzweig amerikai meghívásában megtestesülő külföldi elismerés⁹⁶⁴ oda vezetett, hogy évekkel később Mádl Ferenc ezen könyvéért Akadémiai Díjban⁹⁶⁵ (II. fokozat) részesült.⁹⁶⁶

AZ AKADÉMIAI DOKTORI FOKOZAT

Miután Mádl végül egy kisebb megszakítással (1968–1971 között) egészen 1981-ig folyamatosan dolgozott az Állam- és Jogtudományi Intézetben is, célszerűnek tűnik, hogy a részben korábbi intézeti munkájára, részben viszont már egyetemi oktatóként végzett kutatásaira épülő doktori értekezése benyújtásának hátterét röviden itt ismertessük.

⁹⁶² Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról (1963.09.04., 2. o., a család tulajdonában).

⁹⁶³ Nizsalovszky Endre már említett recenziója mellett itt érdemes megemlíteni Szászy István bírálatát is (Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében, in: Jogtudományi Közöny 1966/7. 399–401.). Mádl monográfiája kapcsán tehát mindenképpen hangsúlyozni érdemes, hogy a korszak legjelentősebb hazai jogtudósai (Nizsalovszky, Szászy, Eörsi és Világhy) egyöntetűen elismeréssel nyilatkoztak a szerzőről és munkájáról.

⁹⁶⁴ Mádl Ferenc – valószínűleg Nizsalovszky tanácsára, akivel a fia, Mádl András visszaemlékezése szerint valamennyi szakmai kérdést megbeszélte – kifejezetten ügyesen, részben az ÁJI tudományos kapcsolatrendszerére, részben saját, a strasbourgi egyetemen kiépített kapcsolataira építve több mint két tucat helyre tudta könyvét kiküldeni. A néhány fennmaradt visszajelzés alapján az angol összefoglaló külföldön nagy sikert aratott (Mádl Ferenc feljegyzése id. Trócsányi László részére, 1964.09.25., Mádl Ferenc levele az Akadémiai Kiadónak, 1964.09.25., A párizsi egyetem összehasonlító jogi intézet igazgatójának levele Mádl Ferencnek, 1964.11.24., Lord Chorley, a Modern Law Review igazgatójának levele Mádl Ferencnek, 1964.10.22., Otto Kahn-Freund levele Mádl Ferencnek, 1964.10.22., valamennyi a család tulajdonában).

⁹⁶⁵ Szabályait 1.: Az akadémiai jutalmak és pályadíjak rendszeréről szóló 10/1960. MTA utasítás módosításáról szóló 7/1965. MTA utasítás (AK 1965/16. 151–152.). Eszerint az Akadémiai Díj II. fokozatával 8000 forint pénzjutalom járt.

⁹⁶⁶ A IX. osztály javaslata az 1968. évi Akadémiai Díjra (AL IX. osztály iratai, 19. d., 1. dosszié, valamint 24. d., 1. dosszié), valamint Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei 2. 346., illetve Magyar Tudomány 1968/6. 386–387.

A TÉMA

Az Európa nyugati részén zajló integrációs folyamatok már az egyetemista Mádl érdeklődését felkeltették,⁹⁶⁷ de a témával komolyabban csak az 1960-as évek elején az ÁJI kutatójaként kezdett el foglalkozni. Ekkor viszont széles értelemben, mind a keleti – a KGST, amelynek hat alapító tagja közül az egyik Magyarország volt –, mind a nyugati integrációval meg kellett ismerkednie, és a vizsgálat a hasonlóságokra és különbségekre egyaránt kiterjedt, vagyis összehasonlító jogi szempontú vizsgálatot jelentett. 1961–1964 között Mádl Ferenc az első magyar hallgatók egyikeként rendszeresen látogatta a Strasbourg-i Összehasonlító Jogi Akadémia kurzusait, amelyeket – az intézmény nevével ellentétben – gyakorta Európa különböző városaiban tartottak. Mádlra mégis a Strasbourgban töltött idő gyakorolta a legnagyobb hatást, hiszen – ahogy többször is elmondta – itt vált az egységes Európa csodálójává és hívévé.⁹⁶⁸

A már az elméletben és gyakorlatban egyaránt jártas fiatalember fejében a Nizsalovszkyval folytatott esti beszélgetések során állt össze, hogy a Magyarországon akkor még kevésbé ismert nyugati integrációhoz a magyar jogrendszer több szálon is – ráadásul organikusan – kapcsolódik, és hogy ez az egyesülés – bár vannak kiemelt területei – idővel szélesebb együttműködéssé is fejlődhet majd.

Az Európai Gazdasági Közösséggel (EGK) kapcsolatos vizsgálatok tehát Mádl munkakörének részét képezték. A vállalati és versenyjogi szabályozás kérdéskörének szűkebb témakénti meghatározása teljesen megfelelt az ÁJI-n belüli elvárásoknak, ugyanis a legintenzívebben fejlődő nyugati integrációs joganyagot vont a vizsgálat alá egy olyan időszakban, amikor az állami vállalatok újraszabályozása, illetve a külkereskedelem intenzitásának növelése amúgy is napirenden volt. Mádl tehát – kiváló érzékkel – elsősorban a munkahelyi feladatok mentén és a keleti integráció tanulmányozásával párhuzamosan mélyült el az „*imperialista joganyagban*”, így kutatásait nemhogy nem tiltották, hanem egyenesen támogatták.

⁹⁶⁷ Vö.: 566. lj.

⁹⁶⁸ L. például: „*Strasbourgban szerettem bele Európába, az európai jogrendbe. Sz ez a szerelem máig tart.*” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel. Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.)

Ennek köszönhetően hozzáfért a belföldi anyagokhoz is, de külföldi útjait is legálisan használhatta fel a különböző könyvtárak meglátogatására. Jól felépített kutatóútjainak iskolapéldájaként említhető az 1967-es Ford-ösztöndíjának – alábbiakban részletesen bemutatott – kettébontása, amelynek révén nem csupán angolszász, de európai anyagokat is tudott gyűjteni több nyugati államban. Kutatói alaposágát jól érzékelteti, hogy bár megengedhette volna, hogy általánosságban fogalmaz, ő a maximumra törekedett, és – mint magánlevelei tanúsítják – nem egy esetben képes volt külön kitérőket tenni, és a már lefoglalt útjait megszakítani annak érdekében, hogy egy-egy, a témája szempontjából mellékszálak tűnő kérdésnek is utánajárjon.⁹⁶⁹

Az összegyűjtött anyagot éveken át előtanulmányok formájában publikálta, de a feldolgozás során hatalmas segítséget jelenthetett Nizsalovszky Endre támogatása, akivel ezt a témát is alaposan átbeszélhette. A '60-as évek végén ugyanis Nizsalovszky professzor érdeklődése is megélné a nyugati integráció iránya és jövője iránt.⁹⁷⁰ „[A]z ő rálátása a jövő dolgok fontosságára, fogékonysága az új kihívásokra, mint amilyen az EGK joga is volt, vezettek arra, hogy elég sokat elbarangoltam a gazdasági integráció jogában Nyugatra és Keletre is, s közben néha leírtam, amit fontosnak láttam ebben az új jelenségvilágban” – mondta erről később, friss akadémikusként.⁹⁷¹

A DOLGOZAT BENYÚJTÁSA

Valószínűleg 1973-ban, professzori kinevezése kapcsán merült fel benne, hogy be kellene nyújtania az MTA doktori értekezését. A témán ekkor már nagyjából egy évtizede dolgozott, de az óvatosság kedvéért a munkássága előzetes értékelését kérte a TMB-től, amelyet Eörsi Gyula osztályelnök végzett el. Eörsi álláspontja szerint Mádlnak a kandidátusi értekezése megvédése óta eltelt évtizedben

⁹⁶⁹ Vö.: 927. lj.

⁹⁷⁰ Az 1970-es évek elején megjelenő EGK Enciklopédiája című sorozat kötetének ő volt az egyik lektora.

⁹⁷¹ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez (In: Jogtudományi Közöny 1988/8. 449.).

kifejtett munkássága teljes mértékben megfelel a jogszabályi előírásoknak,⁹⁷² ugyanis már 1964-ben megvédte a kandidátusi diszsertációját, azóta több könyve is megjelent magyar, angol és német nyelven. „Nagyszámú tanulmányt írt magyar és külföldi folyóiratokba. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga területén számottevő elméleti tevékenységet fejtett ki, néhány kérdésben (pl. a nemzetközi vállalat kérdésében) elsőként publikált Magyarországon. Jelentős szerepe volt a magyar nemzetközi magánjogi törvénytervezet elvi-elméleti előkészítésében. A IX. osztály mindezek alapján Mádl Ferenc docens tudományos munkásságát úgy értékeli, hogy az minden tekintetben elegendő a doktori fokozat odaítélésére irányuló eljárás megindításához.”⁹⁷³ Hasonlóan támogató volt az 1973 őszére összeállt előzetes véleményhez anyagot küldő társszervek – az ELTE vezetése, valamint a TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottsága – állásfoglalása is. Opponensnek a TMB – Eörsi javaslatára – Nizsalovszky Endrét, Meznerics Ivánt és Haraszi Györgyöt jelölte ki. A nyilvános vitán a bizottság elnöke Szász István akadémikus, tagjai Kemenes Béla, Rudolf Lóránt és György Ernő voltak.

A VÉDÉS

Az ezeroldalmi terjedelmű doktori értekezés vitája sokkal kevesebb izgalmat tartogatott az egy évtizeddel korábbi kandidátusi védésénél, amely elsősorban Világhy és Eörsi nyílt összetűzése miatt maradt meg a résztvevők emlékezetében.⁹⁷⁴

Az 1974.02.28-án tartott nyilvános védésen a bizottság előtt ismertetésre kerültek a korábban elkészült opponensi vélemények, illetve Mádl Ferenc ezekre adott válasza. A védésen ugyanis a jelöltnek alapvetően két feladata volt: „[e]gyrészt élőszóban ismertetnie kell munkájának téziseit, főbb mondanivalóját és kutatási módszerét,

⁹⁷² Vö.: a tudományos fokozatokról és a tudományos minősítésről szóló 1970. évi 9. törvényerejű rendelet 5. § a)-c) pontok.

⁹⁷³ Eörsi Gyula 1973.05.29-i levele Tolnai Gábornak (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁷⁴ A kandidátusi védésen jelen lévő jó barát, Harmathy Attila akadémikus még közel hat évtized távlatából is élénken emlékezett a magyar magánjog két óriásának Mádl dolgozata kapcsán kirobbant vitájára (Harmathy Attila interjú 2021/2022).

másrészt pedig válaszolnia kell a bírálók véleményére, meg kell védenie munkáját".⁹⁷⁵

A dolgozat opponensei hosszasan elemezték a kéziratot, amelynek során rávilágítottak az EGK jogi szerkezetének hiányosságaira, számba vették a fejlődési tendenciákat, valamint felhívták a figyelmet a magyar jogfejlesztés szempontjából hasznosíthatónak tűnő megoldásokra. A bírálók felkészültségét és a vita igényességét jól mutatja, hogy Nizsalovszky Endre 39 oldal terjedelmű értékelése önálló tanulmányként is megállta volna a helyét. A professzor a tőle megszokott módon a jogtörténeti előzmények felvázolására is kitért, és ennek során az EGK-államok között zajló folyamatok és a német államok által a 19. század első felében létrehozott Zollverein (Vámunió) között vont párhuzamot.⁹⁷⁶ Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy bár a dolgozat elsősorban a polgári jog területén felmerült problémákra fókuszál, de ezek „*helyes megvilágításához más jogterületek[re], különösen az alkotmányjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári eljárási jog, nemzetközi jog, munkajog*” világába is elkalandozik.⁹⁷⁷ Vagyis Mádl dolgozata egy olyan átfogó munka, amely a szakterületének alapkérdésein túlnyúlva, az összefüggések felvázolása érdekében ismeretterjesztő feladatokat is felvállal – ahogy ez egyébként egy úttörő jellegű munkától – „*az első magyar mű[től], amely az EGK valamely kérdéscsoportjával szembenéz*”⁹⁷⁸ – általában el is várható. Mádl a dolgozat témáját a Római Szerződés alapján határozta meg, méghozzá úgy, hogy a nagyjából tíz, polgári jogi jellegű kérdés közül két alapvetőt: a vállalatok és a gazdasági verseny kérdését emelte ki, és ezeket nagyon alaposan, nemcsak polgári jogi, de nemzetközi magánjogi oldalról is körbejárta.⁹⁷⁹ Ezzel azonban a

⁹⁷⁵ Mádl Ferenc válasza, 1. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁷⁶ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 3. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁷⁷ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 1–2. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁷⁸ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 6. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁷⁹ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 5. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

munka nem ért véget, ugyanis „*az intézménnyel kapcsolatos tudományos részletfeladatoknak valójában csak egy része jutott megoldáshoz, mintegy invitálva más kutatókat a többi kérdések hasonló szintű megoldására. Ezt az ösztönzést [...] a munka külön érdeméül kell betudni.*”⁹⁸⁰

Haraszti professzor felkérését Eörsi a dolgozat nemzetközi jogi kapcsolódásai miatt tartotta szükségesnek.⁹⁸¹ A kiváló nemzetközi jogász, aki egy ideig a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályát is vezette, azért is tartotta időszerűnek a témaválasztást, mert a kézirat elkészítését megelőző időszakban „*a nyugati gazdasági integráció iránti érdeklődés a szocialista országok tudományában, [...] elsősorban a közgazdaságtudományban és a jogtudományban, nagymértékben megnőtt.*”⁹⁸² Álláspontja szerint a két gazdasági rendszer között a békés együttélés politikájának részeként értelemszerűen növekszik a gazdasági kapcsolatok jelentősége, és Mádl Ferenc „*nemcsak a munka terjedelmét, hanem színvonalát tekintve is kiemelkedő disszertációt nyújtott be, amelyben időszerű problémát korszerű módszerekkel vizsgált meg. Külön is ki kell emelni a nagy tudományos apparátust, a komoly közgazdasági felkészültséget, és azt, hogy a magyar jogi irodalomban elsőnek adta a nyugat-európai gazdasági integráció egyik fontos és széles problémakörének beható, marxista szemléletű vizsgálatát.*”⁹⁸³

A dolgozat közgazdasági kapcsolódásait a nagy elméleti és gyakorlati felkészültséggel rendelkező kiváló pénzügyi jogász, Meznerics Iván vonta részletes vizsgálat alá.⁹⁸⁴ Ő úgy látta, hogy az a kevés magyar nyelvű tudományos munka, ami a témában addig elkészült, „*gazdasági oldalról vizsgál*” számos alapvető kérdést, így Mádl jogi

⁹⁸⁰ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 38. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁸¹ Eörsi Gyula 1973.05.29-i levele Tolnai Gábornak (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié). Haraszti méltatására l.: Lamm Vanda: Haraszti György (1912–1980) (Jogtudományi Közlöny 1981/3. 207.).

⁹⁸² Haraszti György opponensi véleménye [d.n.], 1. o.

⁹⁸³ Haraszti György opponensi véleménye [d.n.], 14–15. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁸⁴ Életrajzát és munkásságának rövid értékelését l.: Ferenczy Endre: Meznerics Iván (1907–1989) (Jogtudományi Közlöny 1989/6. 331–335.).

témaválasztása mindenképpen hiánypótló.⁹⁸⁵ Meznerics professzor a kézirat előnyeként említette, hogy bár tudatos önkorlátozással élve csak a két fő kérdés, a vállalatok és a verseny szabályozására koncentrált, számos problémakört – adójog, vámjog, állami támogatások, hitelkérdések – érintőlegesen felvet,⁹⁸⁶ ezzel is kijelölve a további kutatási irányokat. Meznerics egyik, a mából visszatekintve izgalmas felvetése az volt, hogy Mádl a később megjelenő könyvben térjen ki „*a közös valuta ábrándjáj[nak]*” elemzésére is.⁹⁸⁷

Érdemes megemlíteni, hogy bár Mádl az értekezésében elsősorban a keleti integráció szempontjából is fontos kérdések felvillantására koncentrált, így mindvégig tárgyilagos maradt, az olvasóban azonban a hosszúra nyúlt és kifejezetten száraz részek ellenére is megfogalmazódhattak bizonyos politikai áthallások, amelyekre valamennyi opponens – vérmérsékletének megfelelően – rezonált is. A legerősebben érthető módon Nizsalovszky akadémikus, aki magánemberként is alaposan ismerte kiváló tanítványát, és ebben a munkájában már meglátta a „*zendítés szövétnekét*”.⁹⁸⁸ Opponensi véleményében ezért több helyen is szükségesnek tartotta kiemelni, hogy a téma feldolgozását a szerző „*a marxizmus-leninizmus elméleti alapján és módszerének alkalmazásával érte el*”.⁹⁸⁹ Hasonlóan óvatosan fogalmazott Haraszi professzor és Meznerics Iván is.⁹⁹⁰

Hogy Nizsalovszky megérzése helytállónak bizonyult, azt Mádl válaszában is érezni lehetett. Bár ő maga is hangsúlyozta, hogy a marxista klasszikusokat szem előtt tartva dolgozta ki témáját, de értekezésének eredményeit summázva tulajdonképpen arra a – konkrétan

⁹⁸⁵ Meznerics Iván 1974.01.04-i opponensi véleménye, 1-3. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁸⁶ Meznerics Iván 1974.01.04-i opponensi véleménye, 5. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁸⁷ Meznerics Iván 1974.01.04-i opponensi véleménye, 7. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁸⁸ Kazinczy Ferenc használja ezt a kifejezést egyik levelében. L. bővebben: Hőgye István: Kazinczy Ferenc és a Kossuth család (In: Honismeret 1982/5. 38-39.).

⁹⁸⁹ Nizsalovszky Endre opponensi véleménye [d.n.], 39. o., illetve hasonlóan: 8-9. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁹⁰ Haraszi György opponensi véleménye [d.n.], 2. o., illetve Meznerics Iván 1974.01.04-i opponensi véleménye, 12-13. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

ki nem mondott – következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus életképes, és a nyugati integráció, válságok sorozatán keresztül, erősödésnek indult. Bár Mádl Ferenc későbbi visszaemlékezése szerint a hetvenes években már minden kötöttségtől mentesen fel lehetett vállalni a hivatalostól eltérő tudományos véleményt,⁹⁹¹ 1974-ben ez azért még elég merész következtetésnek számított! Azt, hogy ezt a munkáját Mádl maga is vízváltásznak tekintette, mi sem igazolja jobban, mint az az általa számtalanszor elmesélt történet, ahogy az első kiadás mottóját – *Fabula de te narratur* (A mese rólad szól)⁹⁹² – nyomdába adás előtt kihúzták.

Míg az 1970-es évek közepén ezzel – a burkolt cenzúrával – a hatalom még vissza tudta nyomni a szellemet a palackba, az 1980-as évek második felében erre már esélye sem volt. Akadémiai székfoglalójában Mádl Ferenc könnyen dekódolhatóan beszélt a magyar jogrendszer Nyugat-Európához fűző szálakról, a Szent István-i döntés „aktualitásáról”, a nyugati szervezetekhez való csatlakozás folytatásáról, illetve az integráció elmélyítéséről.⁹⁹³ Vagyis Mádlban – nyilvánvalóan évtizedeken keresztül – dolgozott és érett az a mondanivaló, amely 1990 utáni politikai tevékenységének legfontosabb üzenete lesz: vissza kell térni Nyugat-Európához, amelyhez Magyarország mindig is tartozott, és amelytől erővel szakították el a 20. század közepén. Ennek az üzenetnek a tudományos alapját képezte az akadémiai doktori értekezés, amely már a maga korában is úttörő jelentőségű volt, de amely valódi aktualitását az 1989-ben bekövetkezett politikai változások adták meg.

Válaszában Mádl röviden összefoglalta a munka elkészítésével kapcsolatos céljait. *„Egyrészt annak a megragadása, hogy az integrált nyugat-európai piacon a vállalatok milyen új társasági jogi formái és közösségi jogi szabályozói jöttek létre [...]; továbbá [...] annak vizsgálata, hogy a... világméretű tőkés versenyre, főleg az amerikai gazdasággal*

⁹⁹¹ Vö.: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”, Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.).

⁹⁹² Az idézet Horatiusz Szatíráiból (I, 69–70) való.

⁹⁹³ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez (In: Jogtudományi Közlemény 1988/8. 449.).

*alkalmas versenyre ösztönzött vállalatok piaci együttműködése és harca a piaci gazdasági verseny tőkés elvei mellett miként alakult; illetve mit hozott és mit jelent arra nézve a közösségi jog versenyjogi szabályozása. [...] A második fő célkitűzés: [...] milyen általános kritikai-elméleti kép adható a közösségi jogról mint a tőkés jogfejlődés új, történelmileg megvalósult rendszerré nőtt jelenségéről.*⁹⁹⁴ Fontosnak tartotta kiemelni, hogy az értekezésben felvetett témával nemcsak az elmélet miatt, hanem a gyakorlat kényszerítő ereje okán is foglalkozni kell, ugyanis „*tőkés külkereskedelmünkben jórészt a Közös Piac országaival való gazdasági kapcsolatokról van szó, és ebben a másik oldalon egyre inkább a közösségi jog kereskedelmi jogi mechanizmusával lesz dolgunk*”.⁹⁹⁵ Válaszában Mádl hosszan kitért az opponensei által felvetett javaslatokra, illetve kifejtette álláspontját több részletkérdésben is.⁹⁹⁶

Végül a bírálóbizottság az opponensi vélemények és a jelölt válaszána értékelése során arra jutott, hogy Mádl értekezése „*[a] szocialista jogirodalomban az első magyar átfogó munka a nyugat-európai kapitalista jogfejlődés sajátos jelenségéről, a kapitalista gazdasági integráció jogáról. [...] Elemzéseiben mindenkor figyelemmel van a gazdasági és általános társadalmi-politikai összefüggésekre, az egyes jogi kérdések vizsgálatánál mindig súlyt helyez a társadalmi tartalom lényegének feltárására is. A jogi lényeg megragadásánál nem elégszik meg csak a szabályozás vizsgálatával; erénye a munkának, hogy a jogi szabályozásban megfogalmazott elvek valóságos tartalmát és célját a joggyakorlat tényeivel együtt ábrázolja [...]* A Bizottság megítélése szerint a forrásfeldolgozás módja, az irodalmi apparátus használata, az értekezés szerkezete és stílusa egyaránt dicsérendő.”⁹⁹⁷

⁹⁹⁴ Mádl Ferenc válasza, 1–2. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁹⁵ Mádl Ferenc válasza, 2. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁹⁶ Mádl Ferenc válasza, 2–21. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

⁹⁹⁷ Mádl Ferenc doktori védésének jegyzőkönyve, 2–3. o. (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié).

Érdemes azt is kiemelni, hogy Mádl számára a doktori fokozat odaítélését mind a Bizottság, mind a TMB egyhangúan szavazta meg.⁹⁹⁸

A KÖNYV MEGJELENÉSE

Mádl könyve a kézirat átdolgozását követően Az Európai Gazdasági Közösség joga cím alatt még 1974-ben megjelent az Akadémiai Kiadónál. Mádl egyik barátja, az európai integráció kiváló szakértőjének számító Boytha György egy évvel később a Magyar Jog hasábjain megjelent recenziójában hosszan méltatta Mádl témaválasztását, a hatalmas forrásanyagot, a részletekbe menő jogi eszme-futtatásokat. Ismertetésének egyes megállapításai Mádl későbbi pályafutásának fényében különös jelentőséggel bírnak, így például amikor azt írja, hogy „[a] munkán vörös fonalként húzódik végig a közösségi jog primátusának kérdése a nemzeti jogokkal szemben”.⁹⁹⁹ Mádlt ugyanis – mint másik barátja, a kiváló nemzetközi jogász, Várady Tibor professzor visszaemlékezése is tanúsítja¹⁰⁰⁰ – már ekkor foglalkoztatták azok az európai integráció szorosabbá válásával a 2000-es és 2010-es évekre aktuálissá, illetve akuttá váló problémák, mint az intézményi reform, a nemzeti jog identitásának keretei és a Bíróságnak a jogfejlesztésben betöltött szerepe.

Mindezek fényében talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy Mádl a szocializmus évtizedei alatt nemcsak egy adott téma, hanem általánosságban a nyugat-európai integráció szakértőjévé képzelte ki magát, és vizsgálódásai a szűkebb kereskedelmi és nemzetközi magánjogi problémákon jóval túlterjeszkedve tulajdonképpen az európai integráció mint jogi konstrukció egészére kiterjedtek.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ Mádl Ferenc doktori védésének jegyzőkönyve (Mádl Ferenc doktori anyagai, AL 200, 350/3. dosszié), valamint a TMB 1974. 03. 27-i ülésének jegyzőkönyve (AL IX. o. iratai 71. d., „TMB határozatok, TMB tájékoztató” dosszié).

⁹⁹⁹ Boytha György: Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (Magyar Jog 1975/9. 551–554.).

¹⁰⁰⁰ Várady Tibor interjú 2021.

¹⁰⁰¹ Hogy már ekkor milyen tisztán látta az európai integráció jogfejlődési tendenciáit, azt jól szemlélteti Király Miklós egyik tanulmánya (Király Miklós: Vissza a jövőbe. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére (Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 189–198.)).

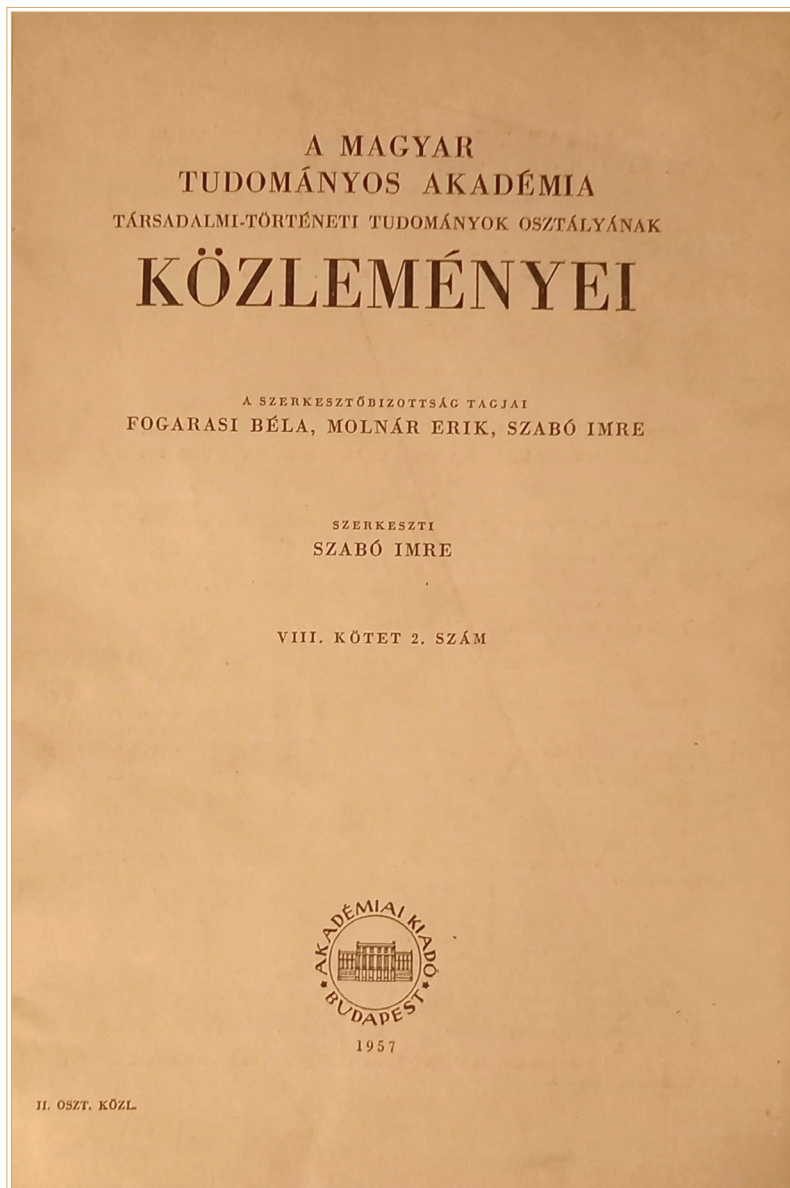
Ezt azért fontos megállapítani, mert Mádl egyrészt e speciális tudása révén került be az Antall-kormányba, másrészt e tudása egész politikai pályafutására és politikai örökségére is hatást gyakorolt.

Kortársai azonban 1974-ben mindebből még csak annyit láttak, hogy hosszú évek munkájával egy kiváló könyvet írt, amellyel egy új tudományterületet alapozott meg, és számos új kutatási irányt indukált. A könyvet 1978-ban a IX. osztály – annak jogtudós tagjai: Szabó Imre, Eörsi Gyula, Kovács István és Peschka Vilmos javaslatára – Akadémiai Díjra terjesztette fel.¹⁰⁰² Ez valószínűleg az Akadémiai Kiadó Nívódíját jelentette, amelyet a magyar nyelvű kiadás abban az évben meg is kapott.¹⁰⁰³ Ugyanebben az évben jelent meg a könyv angol változata is.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰² Emlékeztető a GJO 1978.02.13-i üléséről, 1-3. o. (AL IX. osztály iratai 88. d., 6. dosszié).

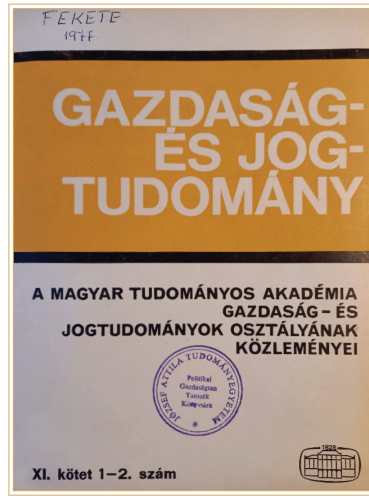
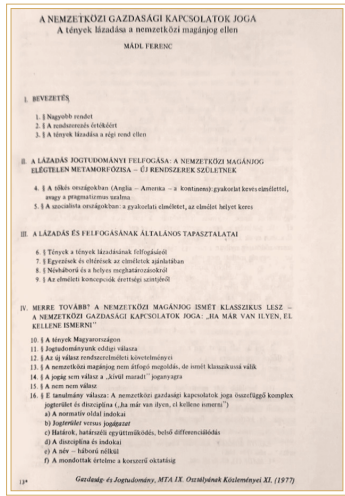
¹⁰⁰³ Az 1978. évi Akadémiai kiadói nívódíjak (Magyar Tudomány 1979/3. 190.).

¹⁰⁰⁴ The Law of the European Economic Community (Bp., Akadémiai, 1978. 330 p.).

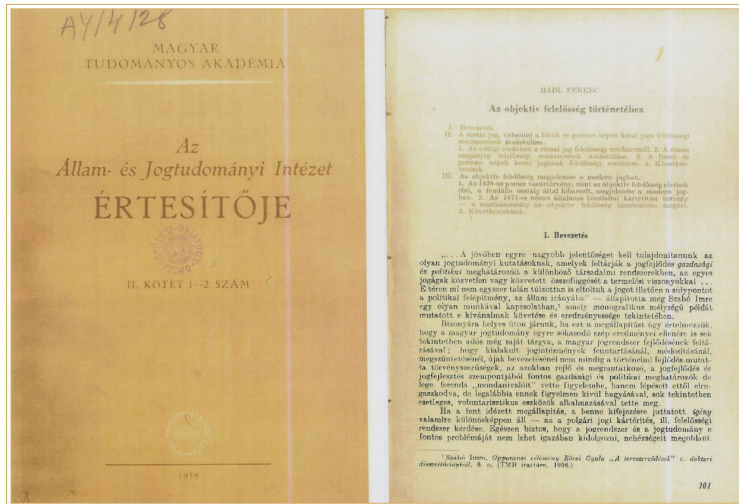
69. Az első, Mádl Ferenc által szerkesztett tudományos folyóirat, az Osztályközlemények (hivatalos nevén: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei) 1957. évi száma. 1965-ben, miután a IX. osztály kivált a II. osztályból, Mádl az új szervezeti egység folyóiratát szerkesztette tovább

A TUDÓS

70. Mádly Ferencnek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogáról szóló híres tanulmánya az MTA 1965-ben alakult IX. osztályának osztályközleményeiben, hivatalos nevén: Gazdaság- és Jogtudományban. Mádly ezt a folyóiratot 1966-tól 1981-ig szerkesztette (balra)

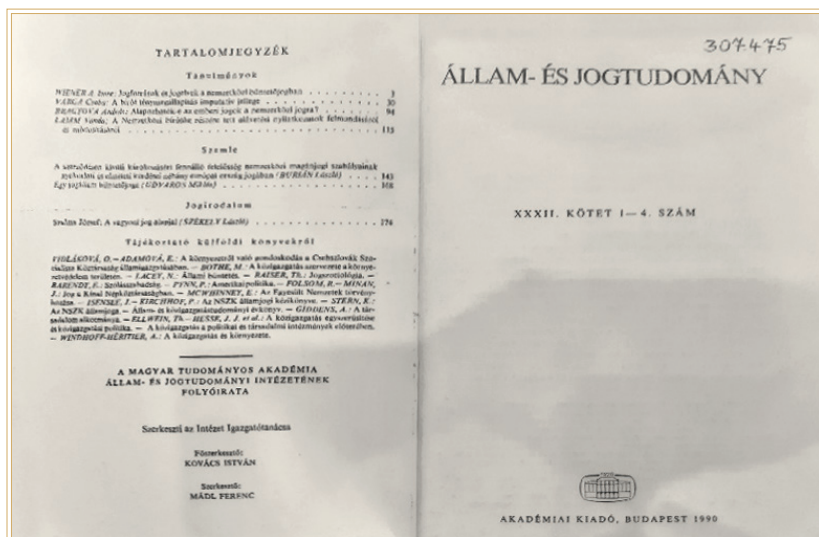
71. A Gazdaság- és Jogtudomány azon lapszámának borítója, amelyben a fenti tanulmány megjelent (jobbra)

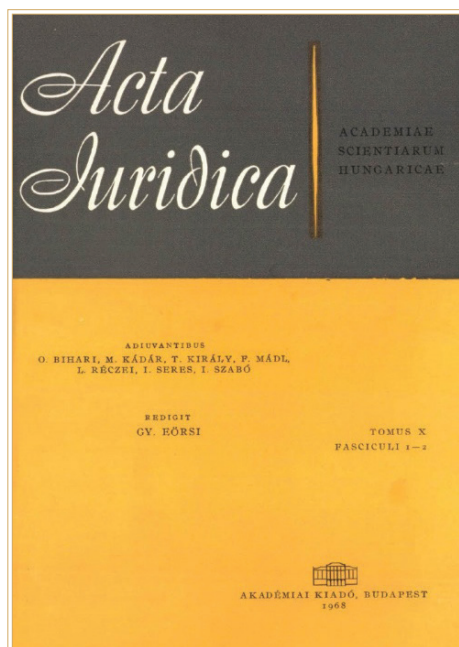
72. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének 1959. évi száma. Az Értesítőt, amely 1962-től Állam- és Jogtudomány név alatt jelent meg, Mádly Ferenc egészen miniszteri kinevezéséig szerkesztette (balra)

73. Mádly Ferenc objektív felelősségről írott tanulmánya az Értesítőben (jobbra)

AZ AKADÉMIÁN

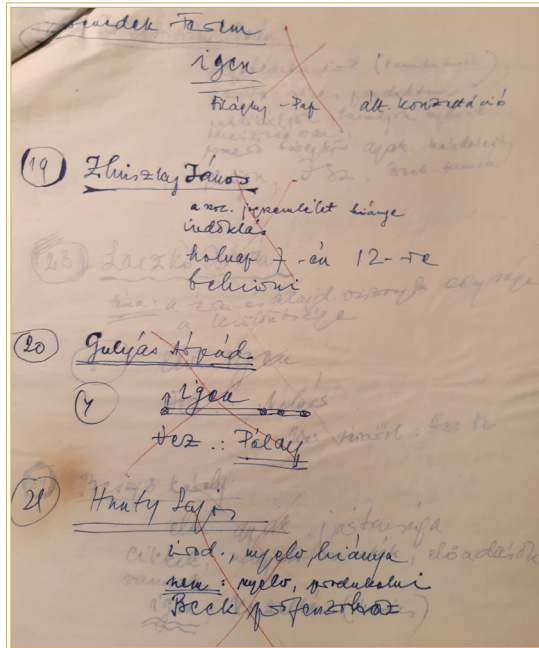

74. Az Állam- és Jogtudomány Mádl Ferenc által szerkesztett utolsó száma (1990)

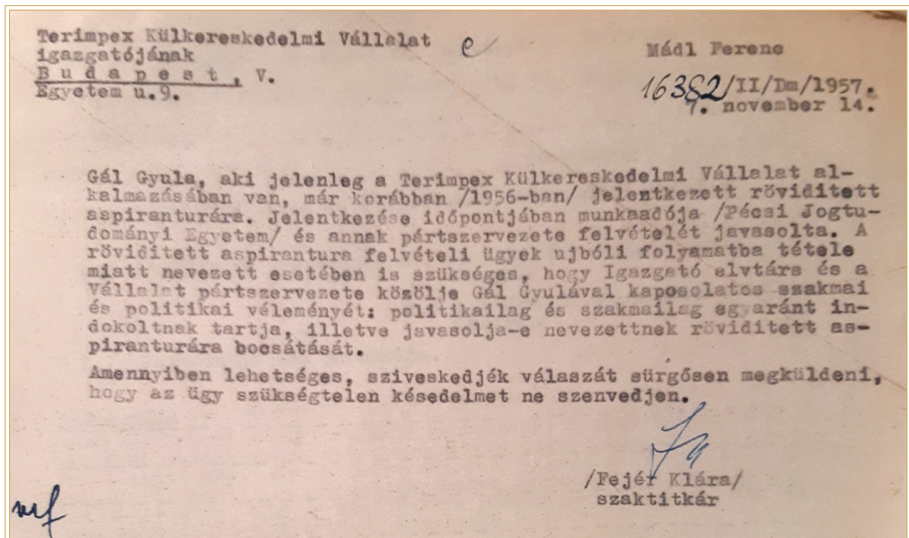

75. Az idegen nyelvű jogi tanulmányok és recenziók közlésére létrehozott Acta Juridica 1968/1-2. számának címlapja (ebben jelent meg Mádl Ferenc angol nyelvű recenziója Világhy Miklós 1966-os nemzetközi magánjogi tankönyvéről)

A TUDÓS

76. Mádl Ferenc jegyzetei az aspirantúra-felvételi bizottság egyik 1961. évi üléséről

77. Mádl Ferenc által Gál Gyula doktori ügyében írt levél másodpéldánya. A bal alsó sarokban Mádl Ferenc jellegzetes szignója, amelyet röviddel az Akadémiára kerülése után kezdett el használni

AZ AKADÉMIÁN

78. Mádl Ferenc és barátai Franciaországban kirándulnak (1960-as évek első fele)

79. A Strasbourgi Egyetem jogi, politológiai és közgazdasági karának 1962-ben átadott épülete, ahol az Összehasonlító Jogakadémia képzéseit tartották (ma már védettség alatt áll, legutóbb 2019-ben újították fel)

A TUDÓS

FRANCE (STRASBOURG), du 20 Mars au 24 Avril

COURS DU PREMIER CYCLE (Diplôme de Droit comparé, premier cycle)

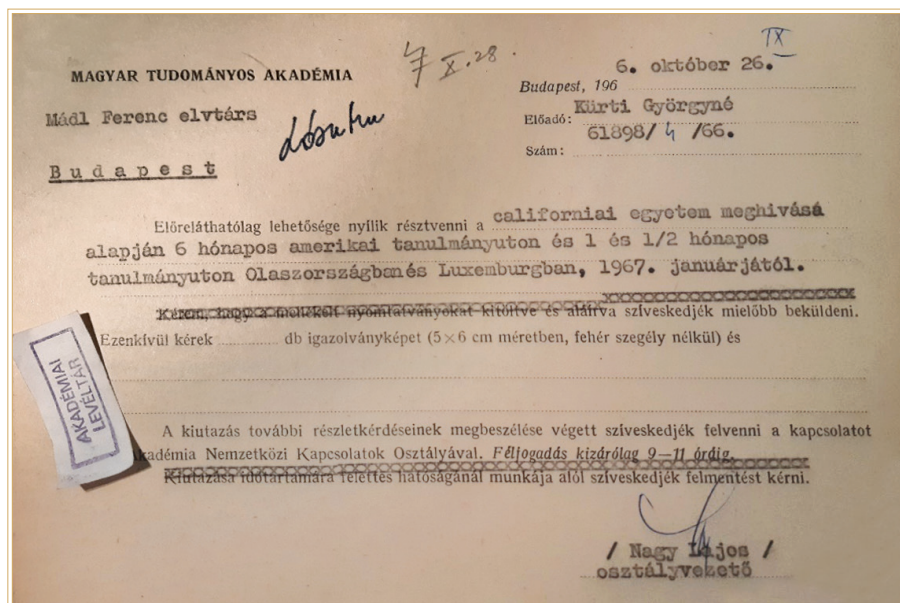
Introduction générale au droit comparé*: R. RODIERE (Paris).
Le système de la common law*: I. CAMPBELL (Liverpool), R. DAVID (Paris), K. DAM (Chicago), C. J. HAMSON (Cambridge), J. N. HAZARD (New-York), A. A. KIRALFY (Londres), K. R. SIMMONDS (Londres), D. THOMPSON (Staffordshire).
Les droits romanistes*: X. BLANC-JOUVAN (Aix-en-Provence), R. DAVID (Paris), A. GARCIA-GALLO (Madrid), G. HERAUD (Strasbourg), E. KADEN (Genève), J. H. KAISER (Fribourg e. Br.), W. LEISNER (Erlangen), A. LOUSSOUARN (Paris), D. LEVY (Nancy), W. MÜLLER-FREIENFELS (Fribourg e. Br.), A. RIEG (Strasbourg), H. THIEME (Fribourg e. Br.), A. WEILL (Strasbourg).
Les droits socialistes*: B. T. BLAGOJEVIC (Belgrade), W. CZACHORSKI (Varsovie), T. IONASCO (Bucarest), J. JODLOWSKI (Varsovie), V. KNAPP (Prague), M. A. KRUTOGOLOV (Moscou), F. MADL (Budapest), I. SZABO (Budapest), A. SZPUNAR (Lodz), V. TOUMANOV (Moscou).
Introduction au droit constitutionnel comparé*: W. J. GANSHOF VAN DER MEERSCH (Bruxelles), W. LEISNER (Erlangen), G. TREVES (Turin).
Introduction au droit international privé comparé*: H. G. FICKER (Mayence), A. LOUSSOUARN (Paris), F. SCHWIND (Vienne).
Introduction à la procédure judiciaire: les systèmes de procédure*: W. J. HABSCHIED (Wurtzbourg-Genève).
Communautés européennes: J. H. KAISER (Fribourg e. Br.), N. A. MARYAN GREEN (Strasbourg), A. H. ROBERTSON (Strasbourg).
Introduction au droit grec: D. KOKKINI-IATRIDOU (Salonique).
Introduction aux droits scandinaves: A. MALMSTROM (Upsala).
Introduction à l'étude du droit des organisations régionales: a) **Introduction phénoménologique**: K. VASAK (Strasbourg); b) **Introduction méthodologique**: M. J. MAGARINOS DE MELLO (Genève).
Introduction au droit turc: H. KEMAL ELBIR (Istanbul).

80. A Strasbourgi Összehasonlító Jogi Akadémia egyik 1966. tavaszi képzésének előadólísta. A szocialista jogok előadói között ebben a szesszióban Magyarországról Szabó Imre és Mádl Ferenc szerepelt

81. A Finnországban tartott összehasonlító jogi képzésen szerzett oklevél (1961)

AZ AKADEMIÁN

82. Az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának értesítése az elnyert ösztöndíjról

83. A Kaliforniai Egyetem Berkeley Kampusza a San Francisco-öböl partján
(a kép bal felső sarkában az 1933–1936 között épült Bay Bridge látszik)

84. A Californian Zephyr, amellyel Mádl Ferenc az amerikai oktatási körútjának első felét megtette. New Yorkból visszafelé a másik híres járatral, a Southernnerrel utazott. Mindkét járatot röviddel Mádl látogatása után (1970-ben) szüntették meg, hiszen nem vehették fel a versenyt az egyre elterjedtebb repülőjáratokkal. Annak ellenére sem, hogy Mádl szerint „[a] vonat egyébként rendkívül kényelmes, kényelmesebb, mint a repülő, és még annál is »luxusosabb«: stewardessel, jó konyhával, kényelmes, teljesen hanyattdönthető ülésekkel azoknak, akik nem akarnak vagy nem tudnak hálókocsit venni”

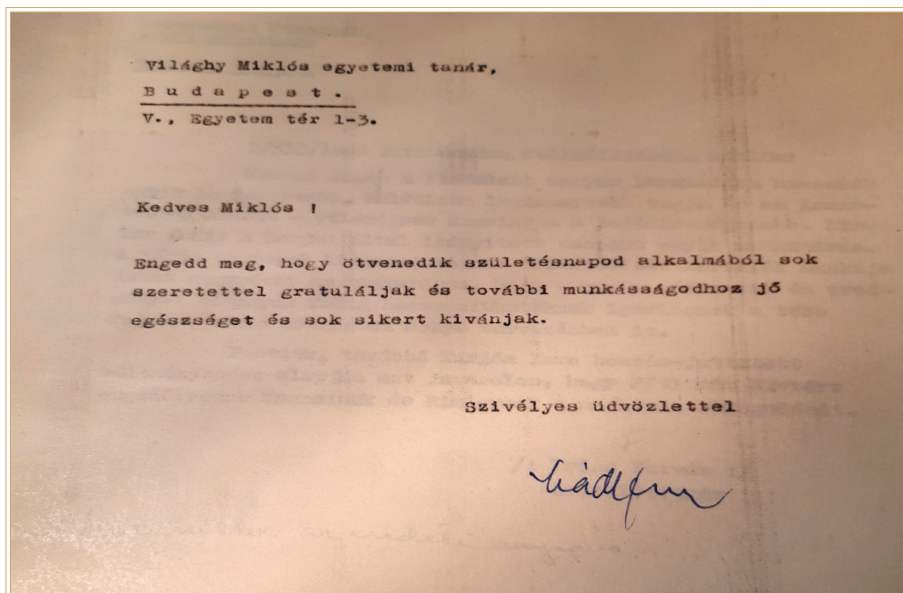

85. Búcsú Berkeley-től 1967 nyarán. A képen Mádl Ferenc és a jogi kar dékánja, Edward C. Halbach, Jr. (1931–2017) látható

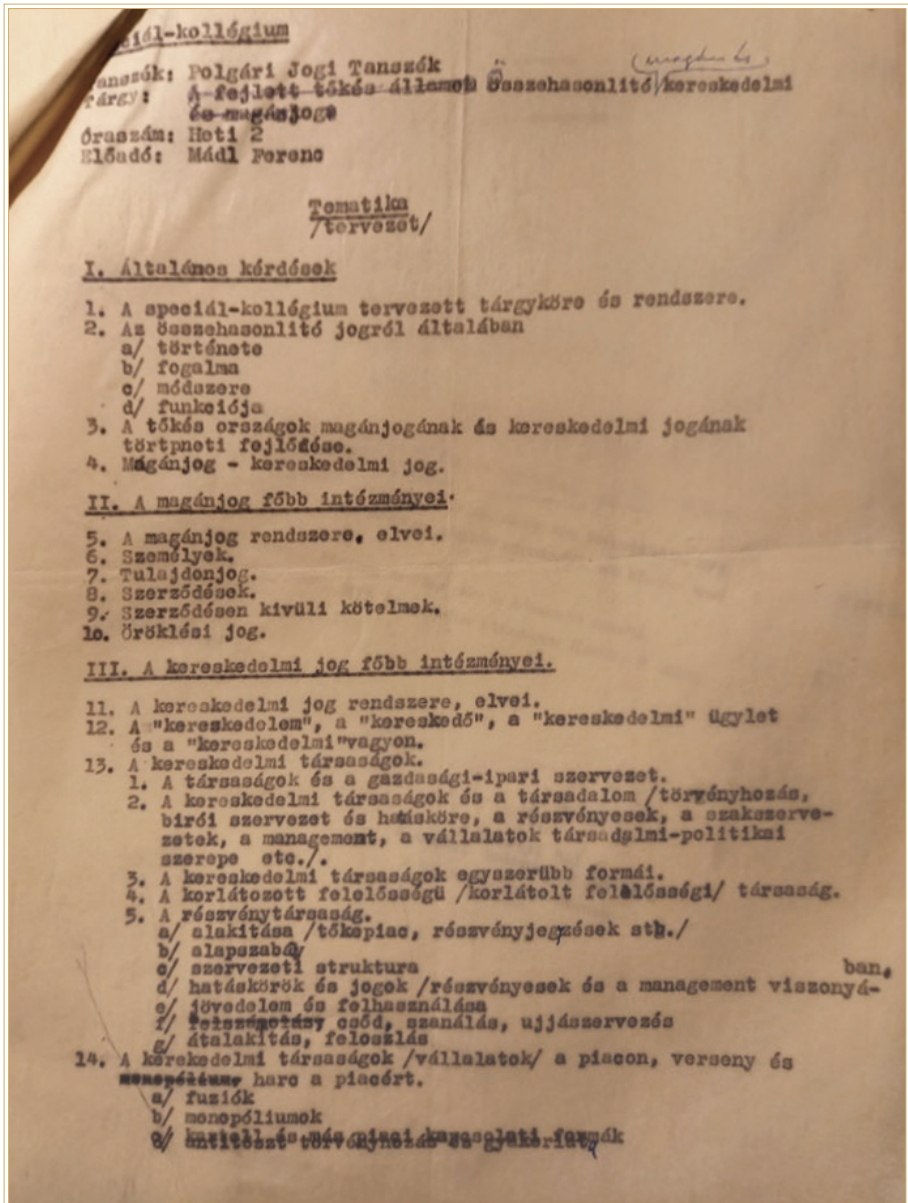
AZ AKADÉMIÁN

86. A Queen Mary, amelynek fedélzetén Mádl Ferenc Amerikából Európába utazott

87. Mádl Ferenc gratuláló levele Világhy Miklósnak 50. születésnapja alkalmából

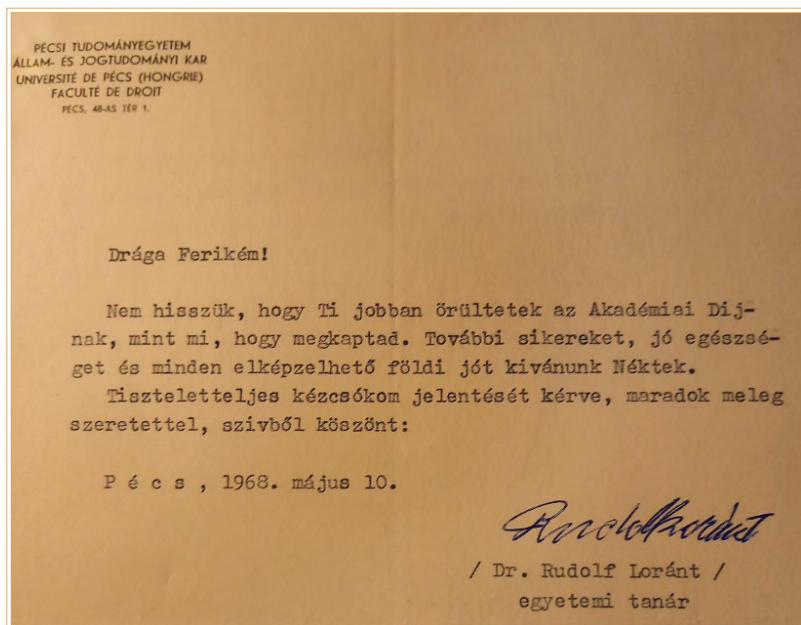

88. A Mádl Ferenc által az ELTE Polgári Jogi Tanszékén 1967-ben meghirdetett speciálkollégium tematikája (részlet)

AZ AKADÉMIÁN

89. Az Akadémiai Díj oklevele

90. Rudolf Lóránt, a pécsi jogi kar I. Polgári Jogi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanárának gratuláló levele az Akadémiai Díjhoz

91. Mádli Ferenc MTA doktori oklevele (1974) (balra)

92. Mádli Ferenc korszakos könyvének első kiadása. A monográfia a doktori értekezésből készült, és magyar nyelven először vizsgálta részleteiben a nyugat-európai gazdasági integráció jogi hátterét (1974) (jobbra)

93. A fiatal kutató. Mádli Ferenc referátuma. Tőle jobbra a pohár mellett Szabó Imre akadémikus ül (a kép valószínűleg az Állam- és Jogtudományi Intézet egyik rendezvényén készült az 1960-as években)

AZ EGYETEMEN

A VÁLTÁS HÁTTERE

Mádl Ferenc számos alkalommal elmondta, hogy egyetlen szakmai ambíciója volt egész életében: az egyetemi munka.¹⁰⁰⁵ Erre tulajdonképpen már közvetlenül az egyetem elvégzését követően alkalmasnak látták a tanárai, de – összeköttetések hiányában – az ő esetében nem vezetett egyenes út a katedrára. Az akadémiai közeg viszont a hivatalnoki munkája mellett is számos lehetőséget kínált a tudományos munkára – ami nála mindvégig a kutatás és az oktatás egységét jelentette –, és ő ezzel maximálisan élni kívánt. Jelentős támogatással, de döntően saját szorgalmára és tehetségére építve nagyjából egy évtized alatt megteremtette azokat az alapokat, amelyek ismeretében már eséllyel pályázhatott egy egyetemi állásra. Az alapozó munka legfontosabb irányait (pilléreit) az alábbi táblázat szemlélteti.

¹⁰⁰⁵ Legszebben megfogalmazva: Oplatka András 2002.

A tudományos karrier pillérei (1952–1971)									
saját téma kidolgozása	új irányok meghatározása a kijelölt kutatási területeken	oktatás		konferencia-részvétel		ösztöndíj	tudományos folyóirat szerkesztése	tagság tudományos szervezetekben	kódifikációs munka
		bel-földi	kül-földi	bel-földi	kül-földi				
1952 nyertes pályamunka	1966 monográfia (magyar)	1962 (Strasbourg és más városok)	1955–1956	1961–1964 Strasbourg, egyetemi képzés	MTA II. Osztály közleményei	Nemzetközi Jogtudományi Egyesület Magyar Nemzeti Bizottsága (titkár)	1959 Ptk.-kódifikáció		
1955 nyertes pályamunka	1966 monográfia (angol)	1963 (Strasbourg és más városok)	1958 Brüsszel	1962 Helsinki	Gazdaság és Jogtudomány		1967 Ptk.-kódifikáció		
1958 első tudományos publikáció	tanulmányok (nemzetközi magánjog)	1964 (Jéna)	1962 Helsinki	1961–1969 kisebb kutatói ösztöndíjak	ÁJI Értesítője / Állam és Jogtudomány		1968–1979 Nmtj.-kódifikáció		
1959–1964 aspiránsi képzés	tanulmányok (nyugati gazdasági integráció)	1966 (TIT)	1964 Uppsala	1967 Ford-ösztöndíj (USA)	Acta Juridica				
1964 monográfia (magyar)	tanulmányok (összehasonlító kereskedelmi jog)		1970 Potsdam						
			1970 Pescara						

Forrás: könyvtári és levéltári adatgyűjtés. A szerző saját táblázata

Mádl tehát az 1960-as évek közepétől nyugodtan elkezdhetette tervezgetni, hogy hivatalnoki munkáját feladva az egyetemen dolgozik tovább. Mire azonban a gondolkodásban ide jutott, a helyzetében és a munkakörülményeiben három jelentős változás következett be:

- a) a szaktitkári megbízással tulajdonképpen elérte a hivatalnoki pálya csúcsát, mármint azt a csúcsát, amit pártonkívüliként abban az időben elérhetett. Ráadásaként – és ezzel ő is tisztában volt – megkapta a Ford-ösztöndíjat, amit az amerikai támogatásnak köszönhetett, és amelyre – megfelelő összeköttetések híján – magyar részről eséllyel még hosszú ideig nem pályázhatott volna. Vagyis új kihívásokat, lehetőségeket ez a pálya már nem kínált, márpedig Mádl ezeket addig kereste és élvezte.
- b) Munkakörülményeiben a Ford-ösztöndíjat követően változások álltak be. Ez elsősorban az ÁJI új helyre, a budai várba költözését jelentette; ennek a technikai része, a székekért, asztalokért és irodákért való harc már Amerikában is nyomasztotta.¹⁰⁰⁶ Valójában az Intézetnek nemcsak a székhelyében, hanem a személyi állományában is változások történtek. Egyrészt az idősebb, nagyjából egy időben, az 1950-es évek végén érkezett generáció egyes tagjai mozgolódtak, és a korosztályához tartozók közül, akikkel Mádl az évek során különböző mélységű, de rendszeres kapcsolatot ápolt, többen is – például: Peschka,¹⁰⁰⁷ Kulcsár, Herczegh – az egyetemre készültek.
- c) Mádl számára 1966–1967-ben érkezett el a döntő pillanat, ekkor ugyanis – gyors egymásutánban – három egyetemi ajánlatot is kapott.

Az egyik a Ford-ösztöndíjnak köszönhető, ugyanis „*Franky Mádl*” – ahogy kint többen is nevezték – Berkeley-ben remekelt: a diákok mellett az oktatók is megszerették, és meghívójával,

¹⁰⁰⁶ L. például: Mádl Ferenc 1967.02.27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁰⁷ Érdemes megemlíteni, hogy Mádl Ferenc, valamint kollégája és jó barátja, Peschka Vilmos egyidejűleg kerültek kinevezésre – mindketten félállású docensként – a Polgári Jogi Tanszékre (AL IX. osztály iratai 59. d., Állam- és Jogtudományi Bizottság 1970-től c. dosszié).

Ehrenzweig professzorral a szakmai mellett egy mély, baráti kapcsolat is kialakult. A forrásanyagban – a korban érthető módon – csak „*virágnyelven tett utalások*” találhatóak, de ezek alapján teljesen egyértelmű, hogy ha Mádl jelezte volna, hogy – családotul – visszatérne Kaliforniába, megtalálták volna a módját, hogy ez sikerüljön neki. Mádl azonban az apjához hasonlóan nagyon erősen kötődött a szülőföldhöz és a nagycsaládhoz – ez egyébként magánlevelezéséből egyértelműen kiderül.¹⁰⁰⁸ Szívesen maradt volna még egy kicsit tovább – és erre a pesti jogi karon eggyel felette járó pályatársa, a magas beosztásban dolgozó Uranovicz Imre révén tett is egy kísérletet¹⁰⁰⁹ –, de pár évnél többet semmi esetre sem.

Hazaérkezésekor viszont már várta egy pécsi ajánlat, amit csak körvonalaiiban ismerünk, de ennek alapján is egyértelműen beazonosítható, hogy Rudolf professzor helyéről és utódlásáról lett volna szó a Polgári Jogi Tanszéken. A felajánlott tanszékvezetői állást Mádl maga is komoly lehetőségnek tartotta – főleg, hogy ekkor még negyvenéves sem volt! –, nem mellesleg éppen ekkor került a karra intézeti kollégája és közeli barátja, Herczegh Géza, aki 1968-tól már a Nemzetközi Jogi Tanszék tanszékvezetőjeként működött.

Mádl azonban végül a harmadik utat választotta, amely – saját bevallása szerint is – a legkedvezőtlenebb feltételekkel járt: visszatért az ELTE-re, előbb meghívott előadónak, majd másodállású, később főállású egyetemi oktatónak. Miért döntött így? Elsősorban Világhy Miklós miatt,¹⁰¹⁰ aki személyesen hívta vissza, hogy addigi kutatási

¹⁰⁰⁸ L. például: Eröss Pál 1967 [01. 29-i] levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában). A levél dátum nélküli, de tartalmából következően Mádl születésnapjára íródott.

¹⁰⁰⁹ Mádl 1967-es amerikai útja idején Uranovicz Imre a New York-i ENSZ Titkárság Politikai és Biztonsági Tanács Főosztályán dolgozott (ez a szervezeti egység 1952–1992 között létezett, Uranovicz pedig 1964–1969 között dolgozott itt) tisztségviselőként. Mádl rajta keresztül próbált egy határozott időre szóló diplomáciai állást elnyerni, de nem járt sikerrel. L. például: Mádl Ferenc 1967.03.01-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1967.03.13-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). Uranovicz Imre életrajzára l.: www.cellbibl.hu/index.php/kemenesaljai-eletrajzi-lexikon/10-lexikon/369-uranovicz-imre (2022. 04. 15.).

¹⁰¹⁰ Vö.: Világhy Miklós 1970.08.01-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában) és Mádl Ferenc 1970.01.05-i levele A. Ehrenzweignek (a család tulajdonában), továbbá Világhy Miklós 1967.09.11-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

területei közül a nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát¹⁰¹¹ oktassa – ekkor még „*Összehasonlító magán- és kereskedelmi jog*” címmel az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén.¹⁰¹²

AZ EGYETEMI ADMINISZTRÁCIÓBAN

Mádl a maga részéről a hivatalnoki pályát az akadémiai karrierekhez vezető szükségszerű lépcsőfoknak tekintette. Ettől függetlenül már pályája korai szakaszában megmutatkozott, hogy kifejezett érzelme van az adminisztratív munkához: fogalmazása precíz, anyagai rendezettek, egykori iratainak nagy része még ma is az általa meghatározott sorrendben fekszik az irattartó dobozokban. Ráadásul – a hivatalnoki erények egyik sarokpontjaként – kifejezetten ügyelt a határidők betartására, továbbá látványosan lelkesítette, ha nehéz, egyeztetéseket is igénylő feladatokat kapott.

Mindezekre tekintettel nem véletlen, hogy új munkahelye, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, átvételét követően rögtön élt a lehetőséggel, hogy új munkavállalója speciális képességeit kamatoztassa. Mádl, aki eredetileg arra készült, hogy innentől fogva teljes idejét a tudomány művelésének szenteli majd, így rövid időn belül az egyetem központi adminisztrációjában találta magát, ahol villámkarriert futott be. Miután szerette ezt a munkát, szívesen csinálta, az pedig, hogy erőfeszítéseit egyöntetűen – anyagilag és rangban is – elismerték, elképzelései megvalósításának pedig teret engedtek, egyenesen szárnyakat adott neki.

Mádlnak a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetőjévé kinevezése történetesen egybeesett egy szervezeti reformmal.¹⁰¹³ Elődje,

¹⁰¹¹ Az elnevezés későbbi, Mádl korabeli kutatási területe a nemzetközi gazdasági integrációk összehasonlító vizsgálatára irányult.

¹⁰¹² Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1969. június 24-i ülése 280. és 309. (Hungaricana).

¹⁰¹³ Mádl 1971. 02. 01-jével lépett hivatalba (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője 1970–1971. 49.). Kinevezésére l.: Nagy Károly 1971. 03. 10-én kelt levelét (a család tulajdonában). Az osztályvezetői megbízás visszavonásáról 1974. 06. 30-i hatállyal Ádám György intézkedett (a család tulajdonában).

aki 1970 őszén váratlanul hunyt el,¹⁰¹⁴ hosszú ideig a Tudományos Osztály keretében látott el többek között külkapcsolati feladatokat is. Nem sokkal a halála előtt azonban a vezetése alatt álló szervezeti egység – az egyetem vezetésének a nemzetközi kapcsolatok súlyának növelését célzó szándékának megfelelően – profiltisztításon esett át. A megürült álláshellyel kapcsolatban viszonylag gyorsan felmerülhetett Mádl neve, aki az Akadémián tulajdonképpen kinevezésétől kezdve mindvégig ellátott nemzetközi kapcsolattartási feladatokat, három idegen nyelven tárgyalóképes volt, továbbá bel- és külföldön egyaránt széles körű szakmai kapcsolati hálóval rendelkezett.

Vajon előrelépés volt-e a kinevezés Mádl számára? Kezdetben valószínűleg nem annak tűnt, ugyanis – mint láttuk – az Akadémia apparátusából tulajdonképpen főosztályvezető-helyettesként „*szerezte le*”, tehát itt alacsonyabb beosztásba és egy kisebb létszámú egység élére került. A helyzet azonban rövidesen megváltozott: a néhány hónappal később készült, az ELTE Rektori Hivatalának működését is szabályozó szervezeti és működési szabályzat-tervezet (továbbiakban: SZMSZ) alapján egyértelművé vált, hogy az osztály tulajdonképpen a rektor közvetlen irányítása alatt működött,¹⁰¹⁵ feladatai pedig szinte teljesen megegyeztek a Mádl által már korábban megismert feladatokkal. Mádl tehát egy olyan területen kapott szabad kezet, ahol magabiztosan mozgott, szervezeti egysége pedig a korábbi főtitkárhelyettesi irányítás helyett most közvetlenül az egyetemi csúcsvezető alá került. Ez tehát a hivatali munka tekintetében valódi előrelépést jelentett a korábbiakhoz képest. Mádl azonban legalább két ponton tovább is lépett az adminisztratív munka hagyományos értelmezésén.

Egyrészt amikor szükséges volt, elkísérte a felsővezetés tagjait különböző nemzetközi utakra. Láthattuk,¹⁰¹⁶ hogy az ELTE-re való visszatérését megelőző másfél évtizedben tulajdonképpen egész

¹⁰¹⁴ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának 1970.11.27-i ülése (Hungaricana).

¹⁰¹⁵ Bár a Rektori Hivatal élén a rektori hivatalvezető állt, az NKO elsősorban a rektor közvetlen irányítása alá tartozó Utazási Bizottság ügyeit intézte, ami a hivatalvezető mellett a rektorral is napi kapcsolattartást tett lehetővé. Vö.: ELTE SZMSZ tervezete (Az ELTE Egyetemi Tanácsának 1971.04.16-i ülése, Hungaricana).

¹⁰¹⁶ L.: a Mádl Ferenc tudományos célú utazásai 1956–1971 c. táblázatot a Melékletek között.

Európát (annak keleti és nyugati részét egyaránt), valamint az Egyesült Államokat is beutazta, ennél fogva – helyismeretének és nyelvtudásának köszönhetően – jelenléte valóban könnyebbséget jelentett a különböző tárgyalásokon, amelyekben már korábban is otthonosan mozgott. A felsővezetők rövid idő alatt észrevették, hogy csendes és szerény kísérőjüknek szinte valamennyi egyetemen vannak kapcsolatai, akik azonban nemcsak őt magát, de munkásságát is jól ismerik, mi több, tisztelik is. Mádl ráadásul új munkahelyén sem lassított, ugyanolyan intenzitással vett részt külföldi szakmai rendezvényeken, mint az ÁJI munkatársaként, kapcsolati hálója tehát ez idő alatt is folyamatosan növekedett.

Mádl másik újítása az volt, hogy tudományos módszerekkel fogott hozzá egy alapvetően adminisztratív feladat, egy felmérés elkészítéséhez.¹⁰¹⁷ A munkára egy év állt rendelkezésre, ezalatt Mádl és csapata egy több mint százoldalas elemzést készített el,¹⁰¹⁸ amely mind a felsővezetés, mind az Egyetemi Tanács tagjainak tetszését elnyerte. *„[A] szokásos hivatali jelentés helyett tudományos igényű elemző tanulmányban mérte és tárta fel 1972-ben külfügyeink problémáit. Ez a munka külfügyeink intézése tekintetében ma is zsinórmértékül szolgál”* – méltatta Ádám György rektor még öt évvel az elkészülte után is ezt az anyagot.¹⁰¹⁹ A kötet valóban unikális, de érdemes felidézni, hogy Mádlnak ezen a területen is volt már tapasztalata, hiszen főosztályvezető-helyettesként az ő keze alól került ki egy hasonló szempontok szerint készült elemzés az akadémiai kutatóutakról.¹⁰²⁰

Összességében tehát Mádl hivatalnokként az ELTE-n kiteljesedett: hallgattak rá, ötleteit és javaslatait támogatták, munkáját az egyetem számára hasznosnak ítélték, és elégedettségüket nem is titkolták. Ennek alátámasztására elegendő felidézni Nagy Károly korábbi rektornak a Mádl Ferenc rektorhelyettesé választása ügyében az ELTE Egyetemi Tanácsának ülésén elhangzott beszédét: Mádl Ferenc *„[é]vek óta vezeti a Rektori Hivatal Nemzetközi*

¹⁰¹⁷ Az ELTE Egyetemi Tanácsának 1971. 10. 01-i ülése (Hungaricana).

¹⁰¹⁸ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi kapcsolatainak helyzete és fejlesztési problémái (Bp., ELTE, 1971. 127 p.).

¹⁰¹⁹ A 343. tanévnyitó közgyűlés (Egyetemi Lapok 1977/13. 3.).

¹⁰²⁰ Vö.: 847. lj.

Kapcsolatok Osztályát és ezen a réven módjában volt megismerni munkáját, amikor még rektor volt és irányította az osztály tevékenységét. [...] e munka során Mádl Ferencet olyan munkatársnak és embernek ismerte meg, hogy megállapíthatja, nyereség az Egyetem számára, hogy itt működik, rendkívül megnyerő modorú, kulturált, nagyon becsületes oktatója Egyetemünknek, a külügyekkel nagyon nagy hozzáértéssel foglalkozik, több nyelven beszél, bármilyen magas szintű külföldi vendége volt az Egyetemnek, tényleg az Egyetem rangjának megfelelően képviselte egyetemünket. Ezenkívül beszámolhat arról, hogy amikor külföldi konferenciákon vagy rendezvényeken vett részt vele együtt, a szocialista országokban ugyanúgy, mint tőkés országokban, meggyőződhetett arról, hogy Mádl Ferenc tudományos tevékenységét mindenütt ismerik, rangosnak tartják, rendszeresen kap külföldi meghívásokat nemzetközi jogi konferenciákra, külföldi jogi továbbképző iskolákba előadónak kéri fel. Az elmúlt évben az ENSZ kínált fel neki egy négy-öt éves szerződést [...] Az a benyomása, hogy az ország határain kívül nagyobb megbecsülésnek örvend, mint idehaza.”¹⁰²¹

Ezzel pedig el is érkeztünk egy fordulóponthoz, ugyanis Mádl esetében a rektorhelyettesi megbízatást néha karrierje „megbicsaklásaként” könyvelik el, mondván, hogy pártonkívülisége miatt nem lehetett rektor, hanem csak „második ember”. Ezzel szemben – az iratanyag alapján – a rektorhelyettesi poszt nem vissza-, hanem előrelépés, amely nem a rektori, hanem az osztályvezetői poszttal áll kapcsolatban. Mádl az életrajza szerint 1971–1974 között dolgozott osztályvezetőként, utána pedig 1974–1977 között rektorhelyettesként. A két poszt szervesen összefügg egymással, ezért helyesebb úgy fogalmazni, hogy Mádl 1971–1977 között – Nagy Károly,¹⁰²² illetve Ádám György¹⁰²³ rektori ideje alatt – hat éven át foglalkozott

¹⁰²¹ Nagy Károly felszólalása (Jegyzőkönyv az ELTE Egyetemi Tanácsának 1974. 05. 31-i üléséről, 7–8. o. (Hungaricana)). A szövegben hivatkozott ENSZ-beli állás valószínűleg összefüggésben lehet Mádl 1967-es próbálkozásával, amikor New York-ban próbált az ENSZ-nél elhelyezkedni. Könnyen elképzelhető, hogy a nemzetközi szervezetnél egy későbbi üresedés során újra elővették a korábbi pályázatát. Vö.: 1009. lj.

¹⁰²² Nagy Károly fizikus (1926–2016), az ELTE rektora (1966–1972), majd tudományos rektorhelyettese (1972–1975).

¹⁰²³ Ádám György orvos (1922–2013), az ELTE rektora (1972–1978).

hivatalnokként az ELTE nemzetközi kapcsolataival, amelyből hármat osztályvezetőként, hármat pedig rektorhelyettesként töltött. A rektorhelyettesi poszt ugyanis legalább annyira az általa végzett munkának, mint a személyének szólt,¹⁰²⁴ ezért célszerűbb azt mondani, hogy az egyetem vezetése Mádl munkájának megkönnyítése érdekében rangját az általa végzett munka súlyához igazította. Vagyis a négy év alatt valóban nélkülözhetetlenné váló Mádl szakterületének súlyát növelték meg, elsősorban azért, hogy nagyobb feladatok ellátásába is be tudják őt vonni, és ezekért mint a rektor adott területért felelős helyettese valódi felelősséget tudjon vállalni.¹⁰²⁵ Innen nézve rögtön érthető lesz, hogy Mádl továbbra is maradt, aki addig volt: szakfeladatokat ellátó – politikailag súlytalan – szakember. Addig végzett munkájának értékelését, illetve személyének elismertségét jól mutatja, hogy a rektorhelyettesi posztra egyhangúlag választották meg.¹⁰²⁶ Reszortjához a nemzetközi ügyek mellé a számos nemzetközi kapcsolódással rendelkező kulturális ügyeket¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ Ennek alátámasztására elegendő idézni akkori közvetlen felettese, Nagy Károly egyik leveléből: „Mádl Ferenc[...] a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának munkáját nagy hozzáértéssel, igen lelkiismeretesen irányítja. Oktató és kutató munkája mellett nagyon sok időt fordít az egyetem nemzetközi kapcsolatainak intézésére. A külügyekkel való törődés mennyiségben is, de minőségében még inkább több annál, amit az egyetem Mádl Ferencnek fizetésben és jutalomban együtt nyújt.” (Nagy Károly rektorhelyettes 1973.03.14-i levele Ádám György rektornak, ELTE EL 1. c.) Rektori Hivatal iratai 254. d.)

¹⁰²⁵ Ezt támasztja alá a rektorhelyettesek jelöléséről szóló napirendi pont tárgyalásakor a jelölőbizottság egyik megállapítása, amely szerint a bizottság elsősorban olyan helyettesek jelölését támogatja, „akik a leginkább képesek arra, hogy a rektor munkáját segítsék” (ELTE ET 1974.05.31-i ülése 5. o.).

¹⁰²⁶ Jegyzőkönyv az ELTE Egyetemi Tanácsának 1974.05.31-i üléséről, 9. o. (Hungaricana).

¹⁰²⁷ Bár Mádl igyekezett a kulturális területen is önálló profilt felépíteni, rektorhelyettesi működésének súlypontja a külkapcsolatok alakítására esett, és az e téren végzett tevékenysége mögött a kulturális területen végzett munkájának eredményei háttérbe szorultak. Első interjújában Mádl maga is úgy fogalmazott, hogy a kulturális területtel „egyelőre inkább csak ismerkedem, meg kell keresnem azokat a sajátos feladatokat, amelyek megoldásával a felső szintű egyetemi vezetés és közelebbről magam, mint rektorhelyettes az egyetemi kulturális tevékenység fejlesztéséhez hozzájárulhatok.” (Bemutatjuk... EL 1974.10.02., 3.). Bár a nyilatkozat az új területtel való ismerkedés első fázisában született, a magánemberként a kultúráért, zenéért, művészetekért rajongó Mádl később sem mozgott otthonosan e feladatkörökben. Elsősorban az adminisztratív, jogi munkához kapcsolódó feladatokat kereste, így például 1975-ben az egyetem Kulturális Bizottsága előtt

is megkapta.¹⁰²⁸ E téren azonban kezdeményezései mindvégig adminisztratív témákra szorítkoztak, ami éles ellentétben áll az általa felépített és „*csúcsra járatott*” külkapcsolati területen felmutatott eredményekkel. Mádl, aki magánemberként is rajongott a kultúráért és a művészetekért, és akinek szakmai és közéleti témái között is gyakorta bukkantak fel kulturális kérdések, tartózkodása szembetűnő, s önmagában csak részben magyarázható meg azzal, hogy érdeklődésének fókuszában a külkapcsolatok álltak, s emiatt nem maradt ideje a másik szakterületen saját koncepció kidolgozására. Sokkal inkább arra kellene gondolnunk, hogy a kulturális terület politikai áthallásai és kapcsolódási pontjai miatt korlátozta magát, és fókuszált a politikailag ugyancsak érzékeny, viszont szakmai oldalról nagyobb mozgásteret biztosító nemzetközi kapcsolatokra. Másrészt – és ez személyes attitűdjéből is adódott – Mádl, ahol lehetett, került a médiát, „*a sztárkultusz*” fiatalabb éveiben is távol állt tőle. A kulturális területen valószínűleg kénytelen lett volna jobban exponálni magát, a külügyek viszont jellegüknél fogva kisebb „*média-felhajtással*” jártak.

Mádl szakterületeit illető koncepcionális döntését rektorhelyetesi időszakában leképezte a bizottsági struktúra is. Míg a Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságát saját maga elnökölte a következő években,¹⁰²⁹ a kulturális terület különböző grémiumaiban viszont a

a Kulturális Titkárság (az ELTE Kulturális Bizottságának végrehajtó szerve) hatásköreinek újraszabályozásával kapcsolatos feladatokról beszélt (Ülést tartott az ELTE Kulturális Bizottsága, EL 1975.06.09.,3.). Egy évvel később, a Közművelődési Bizottság megalakulása kapcsán az ügyviteli problémákról értekezett, a szakmai ügyek ismertetését főleg Marx György és Mátrai László végezték (Közművelődési Bizottság alakul, EL 1976.03.15.,1.). Mindez arra utal, hogy érdeklődésének homlokterében hivatali szempontból még ekkor is a nemzetközi kapcsolatok álltak, és feladatkörét igyekezett ennek megfelelően alakítani. Ettől még a kultúra iránti rajongása megmaradt, amit jól mutat, hogy rektorhelyettesként ott ült az ELTE Balassi Bálint Szavalóköre által szervezett Balassi Emlékestén, amelyet Latinovits Zoltán rendezett (Balassi-est az Aulában, EL 1975.12.12. 11.). Ekkor általánosságban is hangot adott annak a véleményének, hogy az egyetem feladata jóval összetettebb az adott tudományterületre vonatkozó információk átadásánál. Vagyis hogy fontos a kulturális tevékenységek támogatása. Ennél többet azonban később sem mondott.

¹⁰²⁸ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1974–1975. 4.

¹⁰²⁹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1974–1975. 49.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1975–1976. 34.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1976–1977. 47.

kezdeményezést másoknak (például Marx Györgynek, a kiváló fizikusnak) engedte át.

Mádl Ferenc hivatalnoki karrierútja (1956–2005) (áttekintő táblázat)			
intézmény	szervezeti egység	beosztás	időpont
Magyar Tudományos Akadémia	II. osztály	főelőadó	1956–1965
	IX. osztály	mb. szaktitkár	1965–1966
		szaktitkárhelyettes	1966–1970
	Társadalomtudományi Főosztály	főosztályvezető-helyettes (<i>de facto</i>)	1970–1971
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya	osztályvezető	1971–1974
	ELTE egyetemi vezetőség	nemzetközi és kulturális kapcsolatokért felelős rektorhelyettes	1974–1977
Magyar Tudományos Akadémia	Tudományos Minősítő Bizottság	titkár	1984–1990
Magyar Köztársaság Kormánya	tárca nélküli miniszter		1990–1993
	művelődési és közoktatási miniszter		1993–1994
Köztársasági Elnöki Hivatal	köztársasági elnök		2000–2005

Forrás: könyvtári és levéltári iratok. A szerző saját táblázata

Vajon mivel foglalkozott Mádl osztályvezetőként? Osztálya, az NKO legfontosabb feladatai a következők voltak:

„Az Osztály ellátja az oktatók, hallgatók és dolgozók hivatalos külföldi utaztatásával, munkavállalásával, továbbá a külföldről jövő vendégek fogadásával kapcsolatos ügyvitelt. Ennek keretében:

- gondoskodik a hosszabb és rövidebb tanulmányutak, az ösztöndíjas pályázatok, a nyelvtanfolyamok, a termelési csere-gyakorlatok és a részképzés, a nemzetközi rendezvények, valamint a külföldiek programjának megszervezéséről;*
- végzi a felmerült útlevel- és szállodaköltségek, valamint napidíjak stb. kiutalását és a szabályok szerinti elszámolását;*
- intézi a hivatalos iratok külföldre való továbbítását;*
- ellátja a külföldi hivatalos szervekkel való kapcsolatok lebonyolításával összefüggő ügyintézését,*
- kezeli a telexet.”¹⁰³⁰*

A fennmaradt iratanyag alapján jól kirajzolódik, hogy Mádl – miután a fenti feladatok többségében már korábban gyakorlatot szerzett – határozott koncepcióval látott munkához. Az osztály létszámát megnövelte,¹⁰³¹ és ő maga is jelentős részt vállalt az ügyintézésből – elsősorban a külföldi vendégek fogadásából, illetve az ELTE felsővezetésének külföldi útjain való megjelenéséből.

Vajon mi változott ehhez képest rektorhelyettesként? Általánosságban úgy fogalmazhatunk, hogy az adminisztratív munkában való részvételének súlya csökkent, viszont megnövekedett a hozzá tartozó koncepcionális ügyek száma, illetve személyes jelenlétének szerepe tovább növekedett. Ebben az időszakban kifejezetten sokat utazott. Korábban láttuk, hogy Mádl már az Akadémián otthonosan mozgott mind a nyugati, mind a keleti reláció tekintetében. Rektorhelyettesként is mindkét blokkba, közelre és távolba egyaránt voltak hivatalos útjai, de ezen túlmenően továbbra is igyekezett eleget tenni

¹⁰³⁰ ELTE Rectori Hivatal SZMSZ-ének tervezete 6. § (Az ELTE ET 1971. 04. 16-i ülésének iratai, Hungaricana).

¹⁰³¹ Amikor Mádlt kinevezték, az osztályvezetőn kívül három fő dolgozott az osztályon. Két évvel később már a vezetővel együtt hatan voltak.

a kutatási területéhez tartozó szakmai meghívásoknak, amelyek többsége viszont nyugati országokba szölt.¹⁰³²

Külföldi egyetemi kapcsolatok építése Mádl Ferenc osztályvezetői, illetve rektorhelyettesi időszakában (1971–1977) Tárgyalások és szerződéskötések Mádl Ferenc részvételével			
Intézmény	Időpont	Találkozó célja	Források
Zágrábi Egyetem	1973. 05. 14–25.	együttműködési megállapodás megkötése	EL 73.05.23.3 ELTE EL 1. c.) 254. d.
Belgrádi Egyetem	1973. 05. 14–25.	együttműködési megállapodás megkötése	EL 73.05.23.3 ELTE EL 1. c.) 254. d.
Helsinki Egyetem	1973. 09. 04–07.	együttműködési megállapodás előkészítése	EL 73.09.27.2. ELTE EL 1. c.) 259. d.
Zsdanov Egyetem (Moszkva)	1974. 06. 17–21.	együttműködési megállapodás továbbfejlesztése	EL 74.06.24.
Komensky Egyetem (Pozsony)	1974. október vége	tudományos és kulturális megállapodás	EL 74.11.11.1.
USA Kongresszusi Könyvtár	1976. 11. 30.	kapcsolatépítés ¹⁰³³	EL 76.12.20.4.
Bécsi Egyetem	1977. 04. 12.	kulturális és tudományos együttműködési szerződés aláírása	EL 77.04.18.1.
Padovai Egyetem	1977. 05. 02.	kapcsolatépítés	EL 77.05.16.8.

Forrás: Egyetemi Lapok (EL) 1971–1978. közötti lapszámai, ELTE EL iratanyaga. A szerző saját táblázata

¹⁰³² Ezért is alakulhatott ki az egyetemi adminisztrációban az a benyomás – ami Máthé Gábor emlékeiben megmaradt –, hogy „szinte csak” nyugati utakra vállalkozott (Máthé Gábor interjú 2021).

¹⁰³³ A Kongresszusi Könyvtár részéről Daniel J. Boorstin (1914–2004), a könyvtár igazgatója (1975–1987) látogatott Budapestre, akit Stephen Frank Dachi (Décsi István) (1933–2017), a Budapesti Amerikai Nagykövetség kulturális attaséja kísért.

Azonban jogi kutatásaihoz kapcsolódó meghívásai alkalmával sem mulasztotta el az összegytemi érdekek előmozdítását. 1973-ban például, amikor akadémiai feladatai révén Finnországba látogatott, közreműködött az ELTE jogi kara, valamint a Helsinki Egyetem jogi kara közti kapcsolat kiépítésében, de valószínűleg – miután 1962-es helsinki képzése nyomán stabil finn kapcsolatokkal rendelkezett – már ezek létrejöttében is szerepe lehetett.¹⁰³⁴ Hasonlóan használta fel az egyetem érdekében az ugyanebben az évben tett nyugat-európai utazását, amikor a Max Planck Intézetben a saját előadása megtartása mellett egyeztetéseket is folytatott.¹⁰³⁵

Megválasztását követően Mádl – az Egyetemi Lapok számára adott bemutatkozó interjújában¹⁰³⁶ – három célt jelölt meg a maga számára:

- a) *„Az egyik az egyetem hazai nemzetközi tudományos tanácskozásainak fejlesztése és rendszeresítése. Az egyetem nagy tudományos kapacitással rendelkezik. Oktatóink állandóan és nagymértékben vesznek részt más szervek, különösen az MTA különböző intézményei által rendezett konferenciákon. Az egyetem, illetve az egyetemi tanszékek saját maguk azonban viszonylag kevés hazai tudományos tanácskozást kezdeményeznek és szerveznek. Meg kellene teremtenünk azokat a feltételeket, amelyek mellett egyetemünk nagy tudományos kapacitása és súlya mintegy az egyetem saját lobogója alatt jelenik meg.”*
- b) *„A másik feladat az egyetem nyugati kapcsolatainak területén jelentkezik. Számban jelentős nyugati kapcsolatainkat nagyobb szervezethez, közvetlen egyetemi közti kapcsolatok kiépítése útján átgondolttá és eredményesebbé kell tennünk.”*
- c) *„A harmadik jelentősebb feladat az egyetemi hallgatók számára az eddigénél jobb és több lehetőség biztosítása tanulmányaik külföldi kiegészítésére a nemzetközi tapasztalatok szerzésére. Ebből a körből*

¹⁰³⁴ Nagy Károly 1973.06.13-i levele Nagy Lászlónak (ELTE EL 1. c.) Rektori Hivatal iratai 259. d.).

¹⁰³⁵ Nagy Károly 1973.05.18-i levele Sárándi Imrének (ELTE EL 1. c.) Rektori Hivatal iratai 256. d.).

¹⁰³⁶ Bemutatkozik... (Egyetemi Lapok 1974.10.02., 3.).

csak egy sajátos kérdést emelnék ki. Jelenlegi támogatásunk olyan, hogy a termelési gyakorlatok költségeit – a Szovjetunióba való utazás esetét kivéve – zömében maguk a hallgatók viselik. Tapasztalatom szerint ez eddig bizonyos nem kívánatos szelekcióra vezetett; arra nevezetesen, hogy – kivételek ugyan voltak – döntően azok utaznak, akiknek anyagi helyzete ezt lehetővé tette, egyszóval a jobb módú szülők gyermekei. Ezen a hátrányos helyzetűek átgondolt és rendezett támogatásával változtatni kell.”

Mádl rektorhelyettesi munkájának értékeléséhez elegendő felidézni Ádám György rektornak 1977-ben Mádl leköszönése alkalomával elmondott szavait. Mádl ebben az évben az egyike volt annak az öt főnek, akinek munkáját az Egyetemi Tanács Eötvös Loránd Emlékérem adományozásával ismerte el.¹⁰³⁷ A rektor ezt a következő, személyes véleményét is felfedő beszéd kíséretében nyújtotta át a díjazottnak: Mádl Ferenc *„több mint hat éven át vett részt az egyetem vezetésében. 1974-ig a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője volt, majd három évre az Egyetemi Tanács rektorhelyettesé választotta. Magas szintű oktató-nevelő és tudományos munkája mellett alakította ki kiterjedő nemzetközi kapcsolataink szervezeti feltételeit. Az egyetemi igazgatásnak talán a külügyek képezik a legérzékenyebb pontját. Mádl elvtárs nevéhez számos külföldi intézménnyel kötött együttműködési szerződés előkészítése és végrehajtása fűződik, amelynek hasznát mindenekelőtt tanszékeink élvezhetik. Mádl elvtárs szerény és mindig készséges magatartásával nemcsak szakmáj[ában], hanem közéleti szerepkörében is tekintélyre és általános megbecsülésre tett szert mindenütt, ahol képviselhette intézményünket. Amikor ezt a kitüntetést átnyújtom, kérem, hogy fogadja azt az egyetem vezetése nagyrabecsülése jelképeké.”*¹⁰³⁸

¹⁰³⁷ A 343. tanévnyitó közgyűlés (Egyetemi Lapok 1977/13. 1.), valamint Ádám György 1977.09.06-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹⁰³⁸ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1977–1978. 10.

A TANÁR

A TANÁRI PÁLYA ELŐZMÉNYEI

Mádl Ferenc családjában a tanári pálya mint foglalkozás már a nagyszülők generációjában megjelent. A szerzetes-tanár Miska bácsi, Mádlék távoli rokona többek között a veszprémi piarista gimnáziumban is tanított. A szülők nemzedékében a legfiatalabb Mádl testvér, Feri bácsi élete nagyobbik részében tanárként dolgozott, és többek között a nevezetes Burg Kastl-i magyar gimnáziumban is tevékenykedett.¹⁰³⁹ A következő nemzedék megint szintet lépett: nemcsak Mádl Ferenc, de első unokatestvére, Mike Valéria, valamint egyik másod-unokatestvére, Mádl Antal is egyetemi karriert futott be. Az utánuk következő nemzedék tagjai – például Freund Tamás¹⁰⁴⁰ vagy Fuglinszky Ádám – pedig már gyermekként egyértelmű példát láttak maguk előtt: azt, hogy tudással és szorgalommal akár a csillagokig is el lehet jutni.

Mádl Ferenc egyetemi ambíciói mögött azonban valószínűleg nem családi példa, hanem tanári példaképek, mentorok álltak. Mindenekelőtt Világhy Miklós, akinek előadói képességéről Mádl még másfél évtizeddel később is csodálattal beszélt.¹⁰⁴¹ Továbbá Nizsalovszky Endre,¹⁰⁴² aki 1956/1957-ben folytatott beszélgetéseik során óvatosan és bölcsen terelgette az akkor még a közélet iránt kifejezetten érdeklődő egykori tanítványát a változó viszonyok között biztonságosnak gondolt tudományos pálya felé.

Mádl viszonylag gyorsan, már 1962-ben katedrára állhatott, és rögtön külföldön. Ekkor – miközben még az intézmény hallgatója volt – előadást is tarthatott a Strasbourgi Összehasonlító Jogi

¹⁰³⁹ Cserháti 1995.

¹⁰⁴⁰ Freund Tamás: Tisztelt Elnök Úr! Kedves Feri bácsi! (MF 80. 34–35.).

¹⁰⁴¹ Vö.: 553. lj.

¹⁰⁴² Nizsalovszky tudományos teljesítménye is lenyűgözte: „*Nizsalovszkyval beszéltem. 24 éves korában ma is elismert 240 oldalas disszertációt írt. Nem is szólva az egyéb területekről. És én? Semmit.*” – írta feleségének az a fiatalember, aki 21 és 24 éves korában is kiváló tudományos dolgozataival hívta fel magára tanárai figyelmét (Mádl Ferenc 1956.08.28-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

Akadémián a szocialista polgári jogról.¹⁰⁴³ Itt a hatvanas évek során mindvégig oktatott, 1963-tól már docensi beosztásban.¹⁰⁴⁴

A 80. születésnapja alkalmából rendezett egyetemi ünnepségen ugyanakkor elmondta, hogy a belföldi oktatói karrierje is ekkoriban, a hatvanas évek elején indult meg. Diplomázás után „[a] Polgári Jogi Tanszék neves professzorainak és fiatalabb oktatóinak közösségébe sokat jártam vissza. Taníthattam is, írhattam is. A hatvanas évek elején azonban végleg magáénak fogadott a tanszék, hogy a magyar nemzetközi magánjogban és az európai összehasonlító jogban szolgáljam jogi felsőoktatásunkat. Kaptam ehhez egy szobát is a harmadik emeleten.”¹⁰⁴⁵

A formalizált viszony az iratok szerint több lépcsőben jött létre: előbb megbízott előadó, majd másodállású egyetemi oktató lett adjunktusi beosztásban. „A ’60-as évek során többször vezetem szemináriumokat és gyakorlatokat [...] külső előadóként. 1967 óta »Összehasonlító kereskedelmi és magánjog« címmel speciálkollégiumokat,¹⁰⁴⁶ 1969 óta ugyanebben a tárgykörben szakági kollégium keretében előadásokat tartok és vizsgáztatok [...] Emellett részt veszek a Tanszék más oktatási tevékenységében is /Nemzetközi magánjogi és polgári jogi vizsgák, polgári jogi gyakorlatok vezetése/”¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴³ Az első előadás gépelt szövege kéziratként fennmaradt: [Mádl Ferenc]: A magyar polgári jog rendszeréről a Faculté Internationale pour L’enseignement du Droit Comparé 1962. évi tavaszi strasbourgi szesszióján tartott előadás (H.n., d.n., 15 p.).

¹⁰⁴⁴ Az ELTE Egyetemi Tanácsának 1970.03.27-i ülése, Mádl Ferenc pályázati anyaga (Hungaricana).

¹⁰⁴⁵ Mádl Ferenc: Felszólalás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011. február 16-án... (in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 63.)).

¹⁰⁴⁶ Azt, hogy Mádl már az USA-ból való hazatérését követően az egyetemi katedrára készült, a leveleiben írt adatokon túl az is alátámasztja, hogy már 1967 őszén saját kurzust hirdetett a pesti jogi karon. Világhy Miklós-nak ugyanis – mint a Polgári Jogi Tanszék egyik oszlopos tagjával, Weiss Emíliaval készült interjúból kiderül – tanszékvezetőként az volt az álláspontja, hogy aki megvédte a kandidátusi disszertációját, „annak legyen egy önálló főtárgya, amit ő ad elő, amiért ő felelős.” (Tudósportrék: Weiss Emília. Az interjút készítette: Vékás Lajos, www.youtube.com/watch?v=OI-TVUQqM7c, 2022.02.28., továbbiakban: Tudósportrék Weiss Emília). Weiss Emília egy korabeli önéletrajzát l.: AL IX. osztály iratai 9. d., 4. dosszié).

¹⁰⁴⁷ Az ELTE Egyetemi Tanácsának 1970.03.27-i ülése, Mádl Ferenc pályázati anyaga (Hungaricana).

Ezenkívül – eseti jelleggel – több helyen (például a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen) tanított, és az 1967-es, Egyesült Államokba szóló ösztöndíja is elsősorban előadások tartására szolt.¹⁰⁴⁸ Mindenhol népszerű volt a diákok és az oktatók körében, és ez minden bizonnyal megerősítette abban az elhatározásában, hogy munkája súlypontját az Akadémiáról az egyetemre tegye át. A váltást nemcsak Világhy Miklós – aki a Mádl pályázatát is vizsgáló kari szakbizottság elnöke volt¹⁰⁴⁹ –, hanem az egyetemi oktatói pályázatokat akadémiai részről véleményező Eörsi Gyula is támogatta. Így történt, hogy 1971 szeptemberétől az Egyetemi Tanács döntése alapján félállású egyetemi docensnek nevezték ki az akkor Világhy Miklós irányítása alatt álló Polgári Jogi Tanszékre.

AZ OKTATÓI KARRIER ÁLLOMÁSAI

Viszonylag hosszú idő, nagyjából egy évtized telt el, míg az egykori diák főállású oktatóként újra belépett a pesti alma mater kapuján. Innentől kezdve viszont a pályája – ahogyan Világhy professzor előre megjósolta – gyorsan felívelt, és ezt csak részben lehet a párhuzamosan futó egyetemi hivatalnoki karrierrel összefüggésbe hozni. Ami abból az oktatói munkájában profitként jelentkezett, az maximum az összegyetemi ismertségének gyors növekedése lehetett, ám nem szabad elfeledni, hogy ő már az akadémiai munkájából kifolyólag az egyetem számos karán ismerte a kulcsfontosságú embereket.

Szakmán belül viszont Mádl a kandidátusi védése óta szintén köztiszteletnek örvendett, elsősorban kitartása – akkori témája magas szintű kidolgozásának több mint egy évtizedet szentelt –, illetve az értekezés újszerűsége és a témaválasztás jelentősége

¹⁰⁴⁸ Ez az időszak valóban döntő jelentőségű volt a tanári pályaválasztás szempontjából, hiszen itt döbbsent rá, hogy mennyire szeret tanítani. *„Soha nem hittem, hogy az oktatás így szenvedéllyé tud válni.”* – írta Ehrenzweig kapcsán, ám saját magára gondolva a feleségének (Mádl Ferenc 1967.05.24-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

¹⁰⁴⁹ Az ELTE ÁJK Kari Tanács 1970.03.17-i ülése 8. o. (Hungaricana).

miatt. Vagyis teljesen egyértelműnek tűnt, hogy abban a pillanatban, amikor figyelmét az egyetemi munkájára tudja összpontosítani, számos kapu ki fog tárulni előtte. Bár a pesti egyetem oktatói közössége mindig is jóval individualistább légkörben dolgozott,¹⁰⁵⁰ mint egy kisebb és összetartóbb vidéki jogi karé, a Polgári Jogi Tanszék már hosszabb ideje – politikai rendszerváltásokon átívelően – műhelyként funkcionált. Ehhez nyilvánvalóan kiváló háttérrel jelentett, hogy a hosszú életű Grosschmid Béni, illetve tanítványa, Szladits Károly ki tudta nevelni a tanítványok több nemzedékét, akik a politikai változások ellenére is magas szinten biztosították a tanszék működését. Legfőbb titkuk – egyúttal biztonságuk záloga – a magas minőség volt, ugyanis a külső szemlélők számára is egyértelműnek tűnt, hogy egy Világhy Miklós vagy egy Eörsi Gyula teljesítménye alapján bármilyen rendszerben a tudományos élet legmagasabb szintjeire érdemesült volna. Ráadásul Szladitsot mind a Horthy-, mind a Rákosi-rendszerben elismerték.¹⁰⁵¹ Ameddig ereje engedte, ott ült az ÁJB ülésein, véleményét kikérték, tanítványai pedig mind a gyakorlati, mind a tudományos életben megállták a helyüket.

Mádl tehát egy támogató közegbe került, amikor a Polgári Jogi Tanszék kollektívájához csatlakozott, mert az egymással folyton civakodó Világhy és a tanszékvezetői stafétát később tőle átvevő Eörsi – mindketten egykori tanárai – egyaránt elismerték a tehetségét és támogatták az előmenetelét. Mádl ennek köszönhetően félálású docensből rövidesen egyetemi tanár lett, vagyis eljutott a tanári pálya csúcsát jelentő professzori kinevezésig.

¹⁰⁵⁰ Harmathy Attila interjú 2021.

¹⁰⁵¹ Vékás Lajos: Szladits Károly (1871–1956) és Magánjogi iskolája (In: Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., HVG-ORAC, 2019. 81–96.)

Mádl Ferenc kutatói és tanári karrierútja (1968–2011) (áttekintő táblázat)				
intézmény	szervezeti egység	beosztás	időpont	egyéb
Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet	Polgári Jogi Osztály	tud. munkatárs (másodállás)	1960.03.01–1967.12.31.	Forrás: Mádl Ferenc munkakönyve 14.
	Nemzetközi Magánjogi Csoport	csoportvezető (másodállás)	kb. 1966–1971	Nemzetközi Magánjogi Csoport
	Polgári Jogi Osztály	tud. főmunkatárs (másodállás)	1981.01.01–1985.12.31.	Forrás: Mádl Ferenc munkakönyve 14.
Strasbourggi Összehasonlító Jogi Akadémia		asszisztens	1962–1963	Forrás: Mádl Ferenc docensi pályázata 1971 (Hungaricana), valamint Mádl Ferenc magánlevelei (a család tulajdonában)
		docens	1963–1968	Forrás: Mádl Ferenc docensi pályázata 1971 (Hungaricana), valamint Mádl Ferenc magánlevelei (a család tulajdonában)
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Polgári Jogi Tanszék	megbízott előadó	1967.09.01–1969.09.01.	Forrás: Mádl Ferenc docensi pályázata 1971 (Hungaricana)
	Polgári Jogi Tanszék	félállású adjunktus	1969.09.01–1970.07.01.	Forrás: Mádl Ferenc docensi pályázata 1970 (Hungaricana)
	Polgári Jogi Tanszék	félállású docens	1970.07.01(?)–1971.01.31.	Mádl Ferenc docensi pályázata 1970 (Hungaricana) AL IX. osztály iratai 59. d.

Mádl Ferenc kutatói és tanári karrierútja (1968–2011) (áttekintő táblázat)				
intézmény	szervezeti egység	beosztás	időpont	egyéb
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Polgári Jogi Tanszék	teljes állású docens	1971.02.01–1975.06.30.	ELTE EL Mádl Ferenc személyi anyaga Polinszky Károly 1971.03.02-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában)
	Polgári Jogi Tanszék / Nemzetközi Magánjogi Tanszék	egyetemi tanár	1975.07.01–2000.08.03.	ELTE Almanachok és Évkönyvek Polinszky Károly 1975.06.25-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában) 92/2000. (VII. 14.) KE határozat
	Nemzetközi Magánjogi Szakcsoport	szakcsoportvezető	1980/1981-es tanév – 1987/1988-as tanév	ELTE Almanachok és Évkönyvek
	Civilisztikai Tudományok Intézete	intézetigazgató	1982/1983-as tanév – 1987/1988-as tanév	ELTE Almanachok és Évkönyvek Korcsog András 6255/1982.II. sz. levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában)
	Nemzetközi Magánjogi Tanszék	tanszékvezető egyetemi tanár (főállású)	1987.09.01–1990.05.22.	ELTE Almanachok és Évkönyvek

Mádl Ferenc kutatói és tanári karrierútja (1968–2011) (áttekintő táblázat)				
intézmény	szervezeti egység	beosztás	időpont	egyéb
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Nemzetközi Magánjogi Tanszék	tanszékvezető egyetemi tanár (másodállású)	1990.05.23–1994.12.31.	ELTE Almanachok és Évkönyvek Manherz Károly 1990.07.05-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában)
	Nemzetközi Magánjogi Tanszék	tanszékvezető egyetemi tanár ¹⁰⁵² (főállású)	1995.01.01–1997.03.31.	Szabó Miklós 1995.03.23-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában) Mádl Ferenc fizetési kártyája (ELTE EL)
	Nemzetközi Magánjogi Tanszék	egyetemi tanár	1997.04.01–2000.08.03.	Mádl Ferenc fizetési kártyája (ELTE EL)
	Nemzetközi Magánjogi Tanszék	tiszteletbeli doktor és professzor (díszdoktor) ¹⁰⁵³	2000/2001 ¹⁰⁵⁴ – 2011.05.29.	

Forrás: levéltári és könyvtári iratok, Mádl Ferenc személyes iratai (a család tulajdonában)

¹⁰⁵² A Nemzetközi Magánjogi Tanszék tanszékvezetői feladatait 1995-től Burián László egyetemi docens (1999-től egyetemi tanár), 1999-től Király Miklós egyetemi docens (2008-tól egyetemi tanár) látta el (Király Miklós szíves közlése). Burián László életrajza: Életrajz (In: Raffai Katalin – Szabó Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia* (Bp., PPKE JÁK, 2019. 11–12.)), Király Miklós életrajza I.: <https://adoc.pub/szakmai-neletrajz-dr-kiraly-miklos-egyetemi-tanar-szemelyi-a.html> (2022. 10. 15.).

¹⁰⁵³ Professzor emeritusi címben végül nem részesült (www.elte.hu/profemeritus (2022. 04. 15.)), illetve az ELTE egyetemi tanácsi / szenátusi üléseinek jegyzőkönyvei (2000–2011)), pedig elnökké választásakor még szóba került (A társadalomban éhség van a békére, in: *Vas Népe* 2000. 06. 17., 5.).

¹⁰⁵⁴ L.: www.elte.hu/dstore/document/2978/ELTE_diszdoktorok.pdf (2021. 02. 28.).

Ezt követően közel egy évtizedes szünet következett, ugyanis Mádl ennél – a professzori kinevezésnél – többet sosem ambicionált.¹⁰⁵⁵ Amikor azonban Eörsi a rektori tisztségbe emelkedését követően visszalépett egyéb tudományos pozíciói egy részéből, és – többek között – lemondott a tanszék vezetéséről is, távozása egyúttal nemzedékváltást is jelentett. A tanszék élére docensként a már fiatalon kivételes tehetséget felmutató¹⁰⁵⁶ Vékás Lajos került, akivel Mádl ekkor már nagyjából egy évtizede baráti kapcsolatokat ápolt. A váltás részét képezte, hogy a Világgy által a polgári jog keretein belül tartott nemzetközi magánjogi képzés elindult az önállósodás útján. Az 1980-ban létrejövő Nemzetközi Magánjogi Szakcsoportnak Mádl Ferenc lett az első vezetője, majd 1987-től az addig a Polgári Jogi Tanszék részét képező szakcsoportból egy új tanszék alakult: ez lett a Nemzetközi Magánjogi Tanszék, amelynek Mádl Ferenc lett az első tanszékvezetője.

Mádl azonban – bár egyik kutatási területe kezdettől fogva a nemzetközi magánjog volt – a polgári jog több területén is maradandót alkotott, és már az 1970-es években mind belföldön, mind külföldön szaktekintélynek számított. Így merülhetett fel, hogy amikor az 1970-es évek végén az ELTE jogi karán létrehozott intézetek egyikének, a Civilisztikai Tudományok Intézetének igazgatói székéből Eörsi Gyula az 1980-as évek elején távozott, az utódja Mádl Ferenc lett. Oktatói pályafutásának minden bizonynyal ez a rektorhelyettesi megbízatás megszűnésétől a kormányzati munka megkezdéséig tartó szűk másfél évtized (1977–1990) volt a csúcsa, amelynek mintegy felében intézetigazgatóként, illetve tanszékvezetőként dolgozott. Az olvasóban biztosan felmerül, hogy milyen tanár volt, illetve hogy vezetői feladatai mellett mennyi ideje maradt az oktatómunkára?

¹⁰⁵⁵ Oplatka András 2002.

¹⁰⁵⁶ A kitüntetéses diplomát szerző Vékás Lajos már IV. éves joghallgatóként első díjat nyert az Országos Tudományos Diákköri Konferencián (részleteket l.: Nagy Árpád: Az állam- és jogtudományi konferenciák (In: Anderle Ádám (szerk.): A magyar tudományos diákköri konferenciák története (1951–2011), Bp., OTDT, 2011. 91.)).

ÓRÁI ÉS VIZSGÁI

Mádlal kapcsolatban az egykor őt tanárként ismerők által az egyik leggyakrabban használt fogalom az elegancia volt. Ez egyrészt vonatkozott a külső megjelenésére: a katedrán öltönyt viselt, számára ugyanis a hallgatókkal való találkozás, a közös gondolkodás, az előadás ünnep volt, és ennek mindig megadta a módját. *„Ma is emlékszem kék zakójára, melyhez a holland királynőtől kapott nyakkendőjét hordta”*¹⁰⁵⁷ – idézte fel emlékeit Király Miklós professzor. Másrészt az elegancia szó használatával Mádl előadásmódjára utaltak egykori diákjai. Ő ugyanis – jogászoktól szokatlan módon – nemcsak a tárgyat adta le, hanem mondanivalóját megpróbálta jogtörténeti-jogi kultúrtörténeti összefüggésekbe helyezni. *„A meglehetősen ideologikus (értsd: marxizáló) töltetű és – jó esetben – jogpozitivistá előadások korában széles gazdasági-társadalmi alapon és imponáló kulturális kontextusban tárgyalta anyagát. Jelenlétében a szellem napvilága ragyogta be az Egyetem téri épület bizony sűrű hangulatú tantermeit”* – írta róla később egyik tanártársa.¹⁰⁵⁸ Valóban így volt, egykori hallgatója és későbbi kollégája, Paczolay Péter emlékezetében például az órára behozott két Babits-kötet mély nyomot hagyott.¹⁰⁵⁹

„Egyetemi előadásain nem egyszerűen a tananyagot, hanem a társadalomról és jogról vallott hitvallását is bemutatta hallgatóinak” – emlékezett vissza egyik írásában Sereg András, aki a ’80-as években volt a hallgatója.¹⁰⁶⁰ A nemzetközi magánjognál például nem elége-

¹⁰⁵⁷ Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: MF 80, Bp., MPEE, 2011. 62.). Paczolay Péter pedig a professzor *„szép okkersárga teveszőr kabátjára”* emlékezett (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelve_paczolay_peterrel, 2022.04.15.).

¹⁰⁵⁸ Vékás Lajos: Gondolatok a professzorról (In: MF 80 2011. 127.).

¹⁰⁵⁹ *„Mádl Ferenc oktatóként igyekezett megvilágítani azt, hogy a nemzetközi gondolkodás jogának alakításában a kultúra is jelentős szerepet játszik. Mind a mai napig előttem van az a kép, amikor Babits Mihály összes verseinek a két kötetével jött az órára.”* (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelve_paczolay_peterrel, 2022.04.15.).

¹⁰⁶⁰ Sereg András: Mádl Ferenc példája mutatta meg a politika vastörvényét (<https://index.hu/belfold/2021/05/29/madl-ferenc-kotelesseg-a-kozjot-szolgalni>, 2022.03.06.).

dett meg a létező szabályok ismertetésével, hosszan beszélt Savigny-ról is, a kiváló 19. századi jogászról, akit a nemzetközi magánjog első szakértőjének tartott,¹⁰⁶¹ de részletesen ismertette a legújabb, a keleti blokkban akkor talán nem éppen a legfontosabbnak számító, nyugati elméleteket is.¹⁰⁶² Mádl maga így fogalmazta meg tanári hitvallását: *„Egyfajta életszemléletet, életstílust szeretnék kialakítani [...] [a diákokban – D. E.], az érzékenységet az újdonságok iránt, mindenkor a szenvedélyes értékkeresést – ez az érték lehet a jókedv, tudományos törekvés, a zene, a családi-emberi kapcsolatok. Szeretném elérni, hogy vérükké váljon az igényesség, és a szenvedélyes értékkeresés mindig, bármiről lett legyen is szó, igényességgel párosuljon.”*¹⁰⁶³ Órái alatt a diákok megismerkedhettek a nyugati életmóddal, az amerikai jogi kultúrával és képzéssel, tehát máshol nem hallott, hasznosnak számító, hiteles és – mivel Mádl folyamatosan járt konferenciáról konferenciára – naprakész információkat kaphattak. Hasonló módszerrel oktatott külföldön is. Ford-ösztöndíjasként nemcsak a szocialista jogrendszeréről, hanem általánosságban az európai jogi kultúráról, a jogtörténeti jellegzetességekről is beszélt.¹⁰⁶⁴ Berkeley-ben ezért viszonylag gyorsan kialakult róla az a vélemény, hogy *„nem vagyok az az igazi kommunista [...], mert nem olvastam fel valami sablon propagandát”*¹⁰⁶⁵

Miután hazatérve oktatni kezdett, Mádl rövid időn belül népszerű lett a diákok körében, ugyanakkor azt is érezte, hogy a hivatalos szervek nem lelkesedtek az általa alkalmazott *„valódi jogösszehasonlításért”*, amely nemcsak a jogrendszerek, de a társadalmi és kulturális háttér különbségeit is láthatóvá tette egy olyan korban, amikor a nyugati blokkba való utazás még kevesek kiváltságának számított. Nem csoda, hogy a híre gyorsan terjedt, és óráira más karokról is feljártak a hallgatók. Egyik későbbi munkatársa, a pécsi joghallgató Schillinger Erzsébet például Pécsről utazott fel néhány társával, hogy meghallgassa az egyik előadását.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶¹ Összehasonlító nemzetközi magánjog (Egyetemi Lapok 1979.10.15., 7.).

¹⁰⁶² Mádl Ferenc: Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Bp., KJK, 1978).

¹⁰⁶³ Szeretek az élet napos oldalán járni (Egyetemi Lapok 1979.11.26., 3.).

¹⁰⁶⁴ Mádl Ferenc 1967.05.02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁶⁵ Mádl Ferenc 1967.05.02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁶⁶ Schillinger Erzsébet interjú 2021.

Mádlra egykori hallgatói korrekt vizsgáztatóként emlékeztek.¹⁰⁶⁷ *„Igazi úriember volt, mindenféle allűrök nélkül. Ült a hatalmas íróasztala mögött, de láttam, mennyire figyel, hogyan reagálok a két kihúzott tételre. Egyszer sem szólt közbe, hagyott beszélni. Távol állt tőle, hogy a tudását fitogtassa. Amikor befejeztem a mondandómat, nagy csönd lett. – Ennyi? – kérdezte. – Ennyi, professzor úr – válaszoltam. Sohasem felejttem el a mosolyát. – Pedig elhallgattam volna még egy darabig – dőlt hátra a székében. Aztán kacskaringós, egylendületű betűivel egy szép nagy hármast írt be a leckekönyvembe. Negyedóra után már kint is voltam a folyosón”* – elevenítette fel emlékeit a már idézett Sereg András.¹⁰⁶⁸

Mádl nem csupán az anyag leadásában, hanem a vizsgáztatásban is nyitott volt az új módszerek alkalmazása iránt. A Polgári Jogi Tanszék vezetőjének, Világhy Miklósnak, valamint Sárándi Imrének, az ELTE ÁJK akkori dékánhelyettesének támogatásával javaslatot tett a jogi kar vizsgarendszerének átalakítására. Az általa Berkeley-ben látott rendszer otthoni bevezetése több szempontból is előnyös lenne (lett volna), ugyanis: *„a) kikapcsol minden szubjektivitást; b) a hallgató mindig tiszta lappal indul; c) a professzortól való félelem [...] elesik; d) a professzor akkor javít, ill. olvas dolgozatot, mikor a legjobb érkezése [...] van rá”*.¹⁰⁶⁹ A teljes rendszer átvétele *„komoly versenyre ösztönöz; mert még az állásoknál is ez dönt: hányadik volt az évfolyamon. Egy jó egyetemen az első 10 között, pláne elsőnek végezni kész karrier”* – írta ekkor, ám a magyarországi meghonosítással kapcsolatban nem voltak illúziói: *„Nagy reményem nincs, mert egyebek mellett a megszokotthoz való ragaszkodás nehezéke csak nehezen, ha egyáltalán, győzhető le.”*¹⁰⁷⁰ Bár a javaslat további sorsáról nincs adatunk,¹⁰⁷¹ Mádl tanári felfogásának lényegét jól mutatja: diákcent-

¹⁰⁶⁷ L. például: Simon Attila interjú 2021 vagy F. Tóth Gábor szíves közlése.

¹⁰⁶⁸ Sereg András: Mádl Ferenc példája mutatta meg a politika vastörvényét (<https://index.hu/belfold/2021/05/29/madl-ferenc-kotelesseg-a-kozjot-szolgálni>, 2022. 03. 06.).

¹⁰⁶⁹ Mádl Ferenc 1967. 06. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁷⁰ Mádl Ferenc 1967. 06. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁷¹ Burián László professzor visszaemlékezéséből viszont egyértelműen kiderül, hogy az Amerikában látott rendszer egyes elemeit Mádl a saját órái tekintetében alkalmazta. *„Ahogy az előadások, úgy az írásbeli vizsga sem volt*

rikus, teljesítményalapú, objektív követelményrendszerben hitt, és tanárként egész pályafutása során ennek megfelelően járt el.

Láthattuk, hogy több mint negyven évet dolgozott oktatóként egykori alma matere, a pesti jogi kar ódon falai között. Ez idő alatt azonban – kutatásaihoz és a nemzetközi kutatási eredményekhez igazodva – több különböző kurzust is meghirdetett, illetve a klasszikus tárgyak (a polgári jog) oktatásába is bekapcsolódott. Itt csupán – a tanrendek segítségével – egy vázlatos áttekintésre nyílik lehetőség.

Mádl Ferenc részvétele az oktatásban az 1960-as évektől a 2000-es évekig (nappali képzés)				
Első megjelenése a Tanrendben	Előadás	Szeminárium	Egyedül (S) vagy másokkal (M)	Gyakorlás
1967/1968. 2. félév		Összehasonlító magán- és kereskedelmi jog ¹⁰⁷²	S	heti 2 óra
1969/1970. 1. félév		Polgári jog (Világhy) szemináriumi gyakorlat ¹⁰⁷³	M	heti 1 óra
1969/1970. 1. félév		Polgári jog (Eörsi) szemináriumi gyakorlat ¹⁰⁷⁴	M	heti 1 óra

szokványos. A kérdéseket 30 másodperces időközökben tette fel, és csak a válaszokat kellett leírni. Aki nem tudta tartani a tempót, lemaradt, és kénytelen volt egy-egy kérdést kihagyni, hogy végleg el ne vesszítse a fonalat. [...] az írásbeli vizsga eredményét a szerzett pontok alapján sorrendbe szedve kifüggesztette a Polgári Jogi Tanszék hirdetőtáblájára. Talán így próbálta belénk plántálni az amerikai egyeteméről magával hozott versenyszellemet. Mindenki felmérhette, hogy mit ér a teljesítménye, hogyan áll a többiekhez viszonyítva.” (Burián László: Mádl Ferenc, az egyetemes és az európai értékek „vigyázó őrzője”. In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély (Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 46.)).

¹⁰⁷² A szemináriumot (később speciálkollégiumot) egészen az önálló Nemzetközi Magánjogi Tanszék megalakulásáig folyamatosan megtartotta (Király Miklós szíves közlése).

¹⁰⁷³ A polgári jogi szemináriumot az önálló Nemzetközi Magánjogi Tanszék megalakulásáig folyamatosan megtartotta (Király Miklós szíves közlése).

¹⁰⁷⁴ A polgári jogi szemináriumot az önálló Nemzetközi Magánjogi Tanszék megalakulásáig folyamatosan megtartotta (Király Miklós szíves közlése).

Mádl Ferenc részvétele az oktatásban az 1960-as évektől a 2000-es évekig (nappali képzés)				
Első megjelenése a Tanrendben	Előadás	Szeminárium	Egyedül (S) vagy másokkal (M)	Gyakoriság
1982/1983. 2. félév	Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga		S	heti 1 óra ¹⁰⁷⁵
1982/1983. 2. félév		Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga szeminárium	M	heti 1 óra
1999/2000. 1. félév	Európai Közösségek kereskedelmi joga		M	heti 2 óra
	Nemzetközi magánjog		M	heti 2 óra

Forrás: ELTE ÁJK tanrendjei (Arcanum), ELTE ÁJK nappali és levelezős tanrendjei 1998–2011 (ELTE ÁJK Kari Könyvtár)

A táblázatból kitűnik, hogy Mádlnak az ELTE-n tanítással töltött évei alatt két saját tárgya volt: a) nemzetközi kereskedelmi jog, amely a rendszerváltás előtt Összehasonlító magán- és kereskedelmi jog néven, azt követően Európai Közösségek / Európai Unió kereskedelmi joga néven futott; illetve b) Nemzetközi magánjog, ami kezdetben Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, később Nemzetközi magánjog elnevezéssel szerepelt a tanrendben.

¹⁰⁷⁵ Valójában heti 2 óra előadás volt e tantárgyból, bár a tanrend szerint elméletileg 1 óra előadás és 1 óra szeminárium volt tervezve, de ennek a személyi feltételei akkor még nem voltak adottak (Király Miklós szíves közlése).

Kurzusaihoz kapcsolódóan Mádl több jegyzetet, tankönyvet, illetve könyvfejezetet írt, de ezek a munkái sohasem kizárólag elméleti jellegűek voltak, hanem egyszerre szóltak az adott téma elméleti és gyakorlati szakembereihez – amint ezt a munkák előszavában többször is kiemelték. Itt három művet szükséges megemlíteni. Még a '70-es évek végén készült az Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga című könyve, amelynek megírását – mint azt az Egyetemi Lapok számára adott interjúban is megerősítette – oktatási célok is motiválták.¹⁰⁷⁶ Négyéves kutatómunkát követően 1981-ben jelent meg a Vékás Lajossal közösen írt nagy sikerű, a gyakorlatban is haszonnal forgatott tankönyve, amelynek jelenleg már a tizedik kiadását használják az egyetemi oktatásban.¹⁰⁷⁷ Ennek a műnek már az első kiadása is klasszikussá vált, amit jól jelzett, hogy a szerzőpáros egy évvel később elnyerte vele a Közgazdasági és Jogi Kiadó Nívódíját.¹⁰⁷⁸ Harmadsorban, már az 1990-es évek közepére, többszerzős könyvként készült el Az Európai Közösségek kereskedelmi joga c. jegyzet, amelyből néhány évvel később többszerzős tankönyv is lett. Mádl ebben saját fejezetet vállalt, továbbá ő írta a kötet előszavát,¹⁰⁷⁹ amelyet a kötet szerkesztője, Király Miklós több kiadáson át változatlan formában megőrzött. Mádl oktatói tevékenységének részeként – amelyhez nemcsak a táblázatban felsorolt nappali, hanem az ott nem szereplő, levelező képzésben vállalt órái is hozzátartoznak¹⁰⁸⁰ – tehát a fenti három tankönyvet is meg kell említeni, amelyek egy-egy évtizedet fémjelznek, és amelyből hosszabb távon – nem kis mértékben a Mádl nemcsak barátként, hanem tudósként is nagyra becsülő Vékás Lajos erőfeszítéseinek köszönhetően – Mádl nevéhez kötve a közgondolkodásban csupán egy, a Mádl-Vékás maradt meg.

¹⁰⁷⁶ Összehasonlító nemzetközi magánjog (Egyetemi Lapok 1979.10.15., 7.).

¹⁰⁷⁷ Ez itt a kérdés, 10 éve hunyt el Mádl Ferenc (2021. május 28.), www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022.04.15.).

¹⁰⁷⁸ Hírek (Egyetemi Lapok 1982/9. 8.).

¹⁰⁷⁹ Mádl Ferenc: Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (1. kiad.) Bp., ELTE ÁJK NMJT EDKK, 1994. 10-12.).

¹⁰⁸⁰ L.: ELTE ÁJK Tanrendek.

TANSZÉKVEZETŐI MUNKÁJA

Még 1967-ben Amerikából Mádl Ferenc arról írt a feleségének, hogy nem gondolta volna, hogy ilyen gyorsan meg lehet kedvelni az oktatást.¹⁰⁸¹ Valóban, a tanári pályafutás nem csupán munka volt a számára, hanem életforma is, amelyhez – annak ellenére, hogy „csak szűk másfél évig folyt a munka az ő tanszékvezetésével az addig megszokott keretek között”¹⁰⁸² – később, politikusként, majd volt köztársasági elnökként is ragaszkodott. „[S]oha nem ment el a Tanszékről. Az előadásait megtartotta, amennyire tudta, és végig tanszékvezető volt [...] ameddig a szabályok ezt lehetővé tették. Őneki a Tanszék volt az otthona. Tehát ha akart vele valaki beszélni, beszélgetni, akkor elment abba a bizonyos kis, szűk szobájába, ahol ő a legjobban érezte magát” – emlékezett vissza tanár- és politikustársára az őt 1970 óta ismerő Martonyi János.¹⁰⁸³

Láthattuk, hogy Mádl viszonylag későn, az 1980-as évek második felében vált tanszékvezetővé, azonban a szervezeti formáktól függetlenül szaktekintélynek számított a polgári jogászok, illetve nemzetközi magánjogászok körében, így kezdettől fogva lehetősége nyílt saját szakmai programjának kidolgozására, illetve megvalósítására. Ennek középpontjában egész tanári pályafutása alatt tulajdonképpen három célkitűzés állt:

- a) a kutatás és oktatás egysége, ami alatt tulajdonképpen az alapkutatások oktatás melletti folytatását értette, és ennek érdekében eljövetele után is szoros kapcsolatokat ápolt, illetve épített ki az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetével. Célja az volt, hogy az ELTE jogi karát az EGK-val, illetve a nyugati típusú jogi integrációval kapcsolatos kutatások belföldi központjává tegye, és ehhez

¹⁰⁸¹ Mádl Ferenc 1967. 02. 15-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁸² Burián László: Mádl Ferenc, az egyetemes és az európai értékek „vigyázó őrzője”. In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély (Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 46.).

¹⁰⁸³ Ez itt a kérdés, 10 éve hunyt el Mádl Ferenc (2021. május 28.), www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022. 04. 15.). Martonyi és Mádl kapcsolatára l.: Martonyi János: Mindig emelt fővel. Emlékezés Mádl Ferencre. In: Magyar Szemle 2021/7-8. 7-12., továbbiakban: Martonyi 2021). Az iroda megtartására l. még: Politikai konszenzust akar az államfő (Magyar Hírlap 2000. 08. 05., 4.).

korábban kiépített akadémiai kapcsolatai, valamint nemzetközi kapcsolatrendszere kiváló alapot biztosított. E tevékenységének egyik legfontosabb eredményeként említhető, hogy 1988-ban az ő tanszékén „jött létre – az országban elsőként – az Európai Dokumentációs és Kutatási Központ”.¹⁰⁸⁴ Itt kell megemlíteni a nagyjából az 1970-es évek második felére kialakult munkamódszerét is, amelynek segítségével gondolatai, tudományos felvetései szinte teljes körű rögzítésére törekedett. Tanulmányaiból gyakran hosszabb és rövidebb verziót is készített, és ezeket többnyire – változtatlanul vagy kisebb átalakításokkal – külföldön is megpróbálta közzétenni. Fontosabb előadásainak szövegét is publikálta (nem ritkán különböző szövegváltozatokban), és közéleti feladatai növekedésével lassan ez vált az elsődleges közlési formájává. A kilencvenes években, amikor a publikációs szabályok még lazábbak voltak, kísérletezett másodközlésekkel is, de célja ezzel szinte minden esetben a mondanivalója nyomatékosítása volt.¹⁰⁸⁵ A kutatás és oktatás egységéről vallott felfogását tehát úgy is lehetne összegezni, hogy folyamatosan kutatott, olvasott, szintetizált és írt, de ezzel egyidejűleg nagyon eredményes volt a közzétételben is. Ugyanakkor kifejezetten gyenge volt saját eredményei adminisztrációjában: még az akadémiai tagságra beadott anyaghoz sem sikerült elkészítenie részletes publikációs listáját.¹⁰⁸⁶ Ehelyett megelégedett a legfontosabb írások kigyűjtésével, amelynek a végére odaírta, hogy: „[t]ovábbá jelentős számban egyéb írások”.¹⁰⁸⁷

- b) a tanszék és a saját tudományterület nemzetközi kapcsolatainak erősítése, vagyis Mádl legfőbb erősségét: a kapcsolatépítést saját oktatói munkájában is sikerrel alkalmazta. Ő személyesen

¹⁰⁸⁴ L.: www.ajk.elte.hu/TSZ_NMEGJ_tortenet, (2022.03.01.), valamint Martonyi 2021.

¹⁰⁸⁵ Ennek megfelelően van olyan írása is, amely három, esetleg négy alkalommal is megjelent.

¹⁰⁸⁶ Egy, a levéltári iratok és a nyilvánosan elérhető publikációs listák alapján összeállított, teljes körű bibliográfiát l.: a Mellékletekben. Ebben jelöltem a másod- és harmadközléseket is.

¹⁰⁸⁷ Mádl Ferenc 1986.09.29-én kelt publikációs listája (Mádl Ferenc tagajánlási iratai. AL 45. Személyzeti Osztály 423. dosszié).

és közvetlen kollégái is folyamatosan részt vettek nemzetközi konferenciákon, szakmai megbeszéléseken, illetve fogadtak is külföldi kollégákat, delegációkat. Mádl maga 1968–1999 között több hosszabb-rövidebb tanulmányutat is tett, amelyek közül a két leghosszabb és legjelentősebb az 1979-es (második) útja az Egyesült Államokba, illetve az 1995-ös németországi vendégprofesszori ösztöndíja volt, de ezen kívül járt például Afrikában és Nyugat-Európa több országában (Hollandia, Ausztria, Németország). Ha a tudományos folyóiratokban, illetve az egyetemi lapokban ismertetett rendezvényeket végignézzük, gyorsan egyértelművé válik, hogy Mádl a tudomány művelését és az oktatómunkát sohasem „belügyként” kezelte, hanem ellenkezőleg: folyamatosan szemmel tartotta a külföldi fejleményeket, monitorozta a kutatási eredményeket, kereste a legjobb gyakorlatokat. Ha konferenciát szervezett, azon szinte mindig jelen voltak a téma legjobb külföldi szakértői is, méghozzá állampolgárságra és pártállásra tekintet nélkül. Ha pedig ő ment előadni, azokat a rendezvényeket részesítette előnyben, ahol nemcsak belföldi, hanem külföldi szakemberek is megfordultak. Vagyis nem túlzás azt állítani, hogy Mádl egyetemi oktató- és kutatómunkájának egyik alapelve a tudomány nemzetközi keringésébe való bekapcsolódás volt, saját oktató- és kutatómunkájának színvonalát is ehhez mérte, és ezt várta el kollégáitól is.

- c) a tanári és kutatói utánpótlás kinevelése,¹⁰⁸⁸ ami alatt kétirányú tevékenységet értett. Egyrészt sok energiát fordított a jó tanszéki kollektíva megteremtésére és a gárda összetartására.¹⁰⁸⁹ Még legnagyobb elfoglaltságai közben is figyelmet szentelt a közös ünnepléseknek és tanszéki kirándulásoknak,¹⁰⁹⁰ ugyanakkor elvárta a

¹⁰⁸⁸ Három legfontosabb tanítványa Csanádi Péter, Bán Chrysta és Király Miklós volt.

¹⁰⁸⁹ Nem véletlenül emelte ki fia, Mádl András a vele készült interjúbán: „*Mire lehet még büszke? Például az ELTE-n a tanszékre, és arra, aki azt ma viszi a vállán: Király Miklósról.*” (Mádl András interjú, készítette: Kálomista László). Egy tanszéki vándorkonferencia leírására l.: Burián László: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának mai kérdéseiről (Jogtudományi Közöny 1989/11. 610–613.).

¹⁰⁹⁰ Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: MF 80 2011. 62–63.), valamint Király Miklós interjú 2021.

teljes és odaadó munkát, a minőséget és a határidők betartását. Másrészt tudatosan válogatta meg diákköröseit és szakdolgozóit,¹⁰⁹¹ akikre szintén kiemelt figyelmet fordított, viszont akiktől cserébe kemény munkát is várt. Tanítványa és tanszékvezetői utódja, Király Miklós fiatal kutatóként így látta mentorát: *„Milyen volt melletted fiatal kollégaként dolgozni? Hát, nem unatkoztunk. Mindig volt egy új szakmai feladat, megvalósítandó cél a tanszéken. Nemzetközi konferencia szervezése [...], tanulmánykötet írása vagy éppen az Európai Dokumentációs és Kutatási Központ megalapítása... [...] Tőled tanultam a komoly munka igényét és követelményét. Azt, hogy Berkeleyben a professzorok sokszor késői órákig írnak, kutatnak az egyetemen, s este tíz körül még együtt indulnak egy gyors vacsorára. »Aki nem dolgozik mindig valamin, annak nincs sokáig helye közöttünk«, mondtad, mikor a tanszék új munkatársaként leültél velem beszélgetni. Ez elég szigorúan hangzott akkor, de ma is ebből az útmutatásból élek. Mert nemcsak követeltél, de könnyedén és számolatlanul adtál is, kollegiális segítséget, publikációs lehetőséget, külföldi szakmai utat [...]»¹⁰⁹² Mádl-tanítványnak lenni tehát olyan kitüntetés volt, ami egyúttal számos kötelezettséggel járt.*

TANÁRTÁRSÁK, KOLLÉGÁK

Amikor Mádl az alma materébe az 1960-as évek végén visszatért, egykori tanárai közül többen még pályájuk közepén jártak. Világhy Miklós – betegségének súlyosbodása ellenére is – további egy évtizedig állt a Polgári Jogi Tanszék élén, s intézkedéseivel – például Mádl meghívásával – képes volt hosszú távon is befolyásolni a magyar civilizatika tudományának fejlődését.¹⁰⁹³ A nála több mint fél évti-

¹⁰⁹¹ L. például: Király Miklós A deliktuális felelősség a nemzetközi magánjogban c. pályamunkáját, amely a XVII. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójában I. helyezést (polgári jog) (Egyetemi Lapok 1985. 04. 22., 3.), illetve Mátyus Imre A gazdasági verseny joga az európai közösségekben c. dolgozatát, amely a XVIII. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójában I. helyezést (civilisztika) ért el (Egyetemi Lapok 1987. 05. 25., 4.). Mindkét dolgozat konzulense Mádl Ferenc volt.

¹⁰⁹² Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: MF 80 2011. 62–63.).

¹⁰⁹³ Ahogy ez szándékában is állt, vö.: Világhy Miklós 1970. 08. 01-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

zeddel fiatalabb és már korábban is magasan szárnyaló Eörsi Gyula pályája a következő évtizedben további magaslatokra emelkedett: 1973-ban az Akadémia rendes tagja, 1978-ban pedig az ELTE rektora lett, (egyik) korszakos munkájával, az Összehasonlító polgári joggal pedig 1975-ben készült el. Bár Eörsi Szabó Imre jobbkezeként elsősorban az Akadémián, a II., majd a IX. osztály keretében zajló tudományszervezési, valamint az intézeti munkában teljesedett ki, de a Tanszék sorsára gyakorolt hatása – különösen az egyetemi oktatói pályázatok véleményezése révén – Világhyval azonos mértékűnek mondható. Kettejüknek a tanszéki életből való, közel egy időben történt visszavonulása nyitotta meg később az utat a következő nemzedék vagy inkább nemzedékek előtt.

Weiss Emíliaival, aki még Nizsalovszky és Szászy tanítványaként végzett az egyetemen,¹⁰⁹⁴ Mádl már korán jó kapcsolatot alakított ki, és valószínűleg már diákkorában is ismerte. Ezzel szemben Eörsi tanszéki utódával, Vékás Lajossal, aki 1979 és 1999 között állt a tanszék élén, Mádl csak az 1960-as években ismerkedett meg. Ő mutatta be egymásnak az akkor az újvidéki egyetemen tanító Várady Tibort és az Akadémián dolgozó Mádl Ferencet – „ez [pedig – D. E.] a '60-as éveknek a derekán történhetett”.¹⁰⁹⁵ Az ismeretség tehát már korábban létezett, de csak 1970 után mélyült el, mikor már Mádl is az ELTE-n dolgozott.¹⁰⁹⁶ Az új generáció egyik közös kapcsolódási pontja a Polgári jogi szeminárium lehetett, amelyet az idősebb generációhoz tartozó Asztalos László és Weiss Emília mellett Mádl Ferenc, a vele már az Akadémián is szoros barátságot ápoló Peschka Vilmos, valamint Vékás Lajos (és még sokan mások) vezettek. A Polgári Jogi Tanszékhez kapcsolódott – hosszabb ideig megbízott oktatóként – a Mádlal a hatvanas évek közepétől szintén jó barátságba kerülő Boytha György,¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁴ Tudósportrék Weiss Emília.

¹⁰⁹⁵ Várady Tibor interjú 2021.

¹⁰⁹⁶ Ez itt a kérdés, 10 éve hunyt el Mádl Ferenc (2021. május 28.), www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022.04.15.).

¹⁰⁹⁷ Boytha György „[a]z ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1965-től oktatott elsősorban Nemzetközi és összehasonlító szerzői jogot, de más tantárgyakat is, az abban az időben Világhy Miklós által vezetett Polgári Jogi Tanszék kebelében” (Földi András: Emlékbeszéd dr. Boytha György temetésén, www.fustmilan.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=185, 2022.02.28.).

aki két évvel volt idősebb Mádlnál, és akivel Mádl már Ford-ösztöndíjasként is levelezett.¹⁰⁹⁸

A Mádlnál szintén idősebb Lontai Endre, akivel Mádl kapcsolata még a gimnáziumi évekre nyúlt vissza, csak az 1970-es években kezdett oktatni az ELTE-n, de vele – mint a Mádlnál fiatalabb Harmathy Attilával és Sólyom Lászlóval – már az Állam- és Jogtudományi Intézetben kollégák voltak, és a magánéletben családirag is összejártak.¹⁰⁹⁹ Itt kell megemlíteni Martonyi János nevét is, akinek az édesapját az akadémiai munka során Mádl már korábról ismerte. Magával Martonyival – a későbbi külügyminiszter visszaemlékezése szerint – 1970-ben ismerkedett meg, amikor Martonyi tanácsot kért az akkor már szaktekintélynek számító Mádl Ferentől.¹¹⁰⁰

A fentiekből látható, hogy az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén a Mádl-t támogató két egykori tanár, Világhy és Eörsi helyére rövid idő alatt nagyjából három különböző generációhoz tartozó tehetséges, ambiciózus és mély tudományos elkötelezettséggel rendelkező fiatalok léptek, akikkel Mádl – talán Martonyit leszámítva – már az egyetemre kerülése előtt megismerkedett, és – többek, így Sólyom László vagy Vékás Lajos által is hangsúlyozott közvetlensége miatt – nem egy esetben baráti viszonyba is került. Maga a Polgári Jogi Tanszék tehát, amely a Nemzetközi Magánjogi Tanszék megalakulásáig Mádl háttérországát jelentette, nemcsak munkahely, de műhely is volt, tele ötletekkel, gondolatokkal, kezdeményezésekkel.¹¹⁰¹ Az órák mellett azonban számos alkalom nyílt kötetlen beszélgetésekre, tervezgetésekre, így nem is csoda, ha több egykorú és azonos érdeklődésű kolléga között szoros, akár életre szóló barátságok is létrejöttek, amelyek több

Mádl Ferenc egyik 1966-ban kelt, az akadémiai iratanyagban fennmaradt levele szerint már ekkor baráti kapcsolatot ápolhattak „*Gyurkával*” (Mádl Ferenc 1968.11.06-i levele Boytha Györgynek, AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié).

¹⁰⁹⁸ Mádl Ferenc 1967.05.16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁰⁹⁹ Mádl András szíves közlése, valamint Mádl Ferenc magánlevelezése (a család tulajdonában).

¹¹⁰⁰ Martonyi 2021, valamint Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021).

¹¹⁰¹ L. például a Vékás Lajossal közösen megírt tankönyvet, illetve az újvidéki egyetemen a Mádl Ferenc és Vékás Lajos által tartott előadásokat a '70-es években (Várady Tibor interjú 2021).

szereplő későbbi pályafutására is hatással voltak. Talán úgy is lehet fogalmazni, hogy az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén, Világhy és Eörsi – és tágabb értelemben Grosschmid Béni és Szladits Károly – gondolatain nem csak egy-két kiváló ember, hanem egy egész nemzedék nevelődött fel, akik egyénileg és csapatmunkában is meghatározó tevékenységet fejtettek ki a rendszerváltozás meg-
alapozása, majd kiteljesítése érdekében.

Mádlnak az alma materbe való visszatérése nem csupán a tanszéki, hanem általában a kari erőviszonyok alakulása szempontjából is jól időzítetten történt. Az egymást váltó dékánok közül a polgári jogász Sárándi Imre (dékán: 1967–1973) – aki Mádlt a Ptk.-kódifikációba is bevonta¹¹⁰² –, illetve a matuzsálemi kort megélt kiváló büntetőjogász Király Tibor (dékán: 1961–1967 és 1976–1980) még tanították, Schmidt Péter (dékán: 1980–1983) pedig hosszabb ideig kollégája volt az ÁJI-ben. Ők mindhárman jól ismerték az akadémiai feladatokat, lehetőségeket és mozgásteret is, így Mádlnak az oktató- és kutatómunka egységéről, illetve a nemzetközi kapcsolatok kiépítésének fontosságával kapcsolatos nézeteit nem kellett külön magyaráznia.¹¹⁰³ Mádl nemcsak a tanszéki, de általában a kari utánpótlás nevelésébe is bekapcsolódott. Hamza Gábor például egyik interjújában meghatározó módon idézte fel a pályakezdő kutatóként a kar nagy hírű civilistáitól, Mádl Ferencről, Harmathy Attilától és Vékás Lajostól kapott szakmai és emberi támogatást.¹¹⁰⁴ Mádl azonban, ha tehetséges diákról szerzett tudomást, a fővároson kívül is segített az

¹¹⁰² Mádl Ferenc 1967.07.26-i levele Sárándi Imréhez (AL IX. osztály iratai 14. d., 5. dosszié).

¹¹⁰³ Arról nem is beszélve, hogy a központi adminisztrációban is több, Mádlhoz közel álló jogász került rektori, illetve rektorhelyettesi székbe. 1962–1965 között Világhy Miklós, aki korábban rövid ideig rektorként is működött, rektorhelyettesként szolgált. 1967–1970 között Király Tibor, 1985–1986, illetve 1987–1990 között Vékás Lajos ugyancsak az ELTE egyik rektorhelyetteseként dolgozott (míg Mádl maga 1974–1977 között szintén rektorhelyettes volt). Mádl szűkebb ismeretségi köréből két rektor is érkezett: Eörsi Gyula 1978–1984, Vékás Lajos 1990–1993 között látta el a rektori tisztséget.

¹¹⁰⁴ Hamza Gábor: „*A római jog tekintélye töretlen*” (www.elte.hu/content/a-romai-jog-tekintelye-toretlen.t.7123, 2022.02.28.). L. még: Bemutakozás – Az MTA új levelező tagjai. Hamza Gábor (Magyar Tudomány 2004/12. 1424.). A Hamza professzor által elmondottakat megerősíti, hogy Mádl hagyatékában több Hamza-levél is fennmaradt.

elindulásban. A pécsi alma materben végzett Kecskés Lászlót például így karolta fel és segítette éveken át, egészen az akadémiai doktori fokozata megszerzéséig.¹¹⁰⁵

AZ AKADÉMIKUS

Bár 1970-től főállásban az ELTE-n dolgozott, ez egyáltalán nem járt az akadémiai kapcsolatai megszakadásával. Mádl váltása mögött a már említett okokon kívül valószínűleg a – kutatóintézetben és a IX. osztályon belüli – szakmai véleménykülönbségek is szerepet kaptak, amelyek léte már az 1950-es évek végén nyilvánvalóvá vált, és amelyek az 1960-as évek végére tovább erősödtek. Ezeket részben generációs különbségek idézték elő, részben viszont a rendszerhez való viszonyulás indukálta. Mádl később többször is utalt arra, hogy a rendszer megreformálhatatlansága a gazdasági reformok 1960-as évek végi bukását követően Szabó és Eörsi számára is egyértelművé vált, és ezt – külföldi előadásai során – nem is feltétlenül rejtették véka alá, belföldön viszont hallgatásba burkolódtak. A fiatalabb kutatók egy csoportja azonban – Mádl mellett például Harmathy Attila, Viski László, Herczegh Géza és Péteri Zoltán¹¹⁰⁶ – ezzel nagyjából egy időben a kettős beszéd helyett a valóság feltárását és leírását, valamint a nyugati irányú kapcsolatépítést tűzte ki maga elé. Tudományos munkáikban amint lehetett, mellőzték a sallangokat, és az egyre jobban megcsontosodó rendszerben teljesítményalapon dolgoztak.

Mádl az 1960-as évek elején már komoly szakmai tisztségeket birtokolt, amelyek azonban a velük járó adminisztráció miatt egyáltalán nem számítottak népszerűnek. Itt is meg kell említeni az általa szerkesztett három jogi folyóiratot, amelyeknek nemcsak szerkesztője, de rövid időn belül nevesített szerkesztőbizottsági tagja is

¹¹⁰⁵ Kecskés László interjú 2021.

¹¹⁰⁶ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.).

lett.¹¹⁰⁷ Szabó javaslatára ő lett az újonnan alakult Nemzetközi Jogi Egyesület Magyar Nemzeti Bizottságának a titkára (és innentől kezdve hosszú ideig az is maradt), továbbá – mint láttuk – a IX. osztály egyik legfontosabb feladatának, a jogi könyvkiadás tervezésének fő felelőse.

Ezek a pozíciók önmagukban is jelentőséggel bírtak, azonban Mádl nemzetközileg is újnak és jelentősnek számító, felelősségi rendszerrel kapcsolatos kutatásaival kiegészülve megnyithatták az utat az akadémiai tagság felé. A hatvanas évek közepén viszont – bármilyen rendkívüli teljesítményt is mutatott fel a fiatalember, és bármennyire jó kapcsolati hálójával is rendelkezett¹¹⁰⁸ – a bizonyossághoz ez még kevés volt. Mádl ugyanis nem volt párttag, és bár a regnáló rendszer szempontjából kiváló családi háttérrel bírt („*paraszti származás*”), ezen nem is volt hajlandó változtatni. A jogtudomány honi csúcsaira, az akadémikusi tagságig ívelő útja e fogyatékosága miatt az egyenes helyett kanyarokkal tarkított sikerült, ugyanis a rendszer gyengülését érezve a korábban bizonyos fokú kompromisszumokra¹¹⁰⁹ hajlandó Mádl beleállt a pártonkívüliségbe.

A források e kényes kérdéssel kapcsolatban nyilvánvalóan már a korszakban is hiányosak voltak, azonban egy-egy elejtett utalás révén mégis rekonstruálhatónak tűnik a tudományos pályafutás ezen része is.

¹¹⁰⁷ Ez mind az Acta Juridica, mind az Állam- és Jogtudomány esetében rövid időn belül bekövetkezett. Az MTA IX. osztályának lapja, a Gazdaság- és Jogtudomány esetében viszont mindvégig (egészen 1981-ig, ameddig ezt más elfoglaltságai lehetővé tették) technikai szerkesztő maradt. Érdeemes megjegyezni, hogy a jogi folyóiratok közül közvetlen kapcsolat legtovább az Acta Juridicához fűzte, amelynek haláláig szerkesztőbizottsági tagja maradt.

¹¹⁰⁸ Gondoljunk csak bele, közvetlen ismerősei és támogatói között tudhatta a szakma nemzetközileg is elismert kutatói közül Nizsalovszky Endrét (l. tag: 1939, r. tag: 1954), Világhy Miklóst (l. tag: 1973), Szászy Istvánt (levelező tag: 1945), illetve a politikai hátszéllel is rendelkező Szabó Imrét (l. tag: 1949, r. tag: 1956) és Eörsi Gyulát (l.: tag: 1962, r. tag: 1973) is, szinte valamennyi jogász akadémikust.

¹¹⁰⁹ L.: a szakszervezeti munkáját, majd a Magyar Pugwash Bizottságban betöltött titkári posztját. A Pugwash-mozgalomra l. még: 871. lj.

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGBAN

Nagy energiák befektetésével Mádlnak mintegy évtizedes munkával sikerült kiépítenie tudományos profilját. Részben ennek, részben a tágabb szakmában is ismert és elismert hivatalnoki munkájának köszönhetően már viszonylag korán bekapcsolódott az állam- és jogtudományok központi tudományos egyeztető- és döntéshozó fórumának, az Állam- és Jogtudományi Bizottságnak a munkájába. Már 1956-os átvételétől kezdve – mint az állam- és jogtudományi ügyek referense – jelen volt az ÁJB ülésein, és elsősorban a jogi aspiránsi képzéssel, az ÁJB külkapcsolatainak intézésével, később pedig a jogi könyvkiadási tervek összeállításával kapcsolatos adminisztratív feladatokba vonták be.

Már viszonylag korán, az 1960-as évek első felében felmerülhetett, hogy tagként is beválasszák,¹¹¹⁰ alkalmasságát az 1964-ben megszerzett kandidátusi fokozat tovább erősítette. Végül azonban csak 1970-ben került be tagként a bizottságba,¹¹¹¹ elsősorban nem tudományos teljesítménye, hanem szaktudása miatt, mint a könyvkiadási tervek bizottsági felelőse. Helyzetét gyorsan felívelő egyetemi karrierje sem erősítette meg, szinte kizárólag csak a könyvkiadási terveket tárgyaló üléseken vett részt, más témákhoz egyáltalán nem szólt hozzá. Miután azonban az öregek – előbb Buza László, majd gyors egymásutánban Szászy és Nizsalovszky – meghaltak, a következő generációt képviselő Eörsi Gyula és Király Tibor pedig az egyetemi teendőkre koncentráltak, az utánuk következő nemzedék néhány kiváló tehetségű tagja, így Kulcsár Kálmán, Herczegh Géza, Peschka Vilmos mellett Mádl Ferenc is előrébb léphetett.

¹¹¹⁰ L. például: Jogtudományi Bizottság tagjai, kézírásos kiegészítéssel. AL IX. osztály iratai 18. d., 1. dosszié.

¹¹¹¹ AL IX. osztály iratai 46. d. 4. dosszié. Mádl egészen az 1990-es évek első feléig tag maradt, valószínűleg 1994 körül már nem jelöltette magát (az Akadémiai Almanach 1991. évi kötetében még szerepelt). L. még: Herczegh Géza 1985.10.16-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

Mádl 1980-ban lett az ÁJB elnöke, és e tisztségét 1985-ig viselte.¹¹¹² Fontos azonban látni, hogy az egykor rettegett, nagy hatalmú Jogi Főbizottság, amelynek tagságáért az 1950-es években komoly harcok dúltak, s jogtudományi kérdésekben tulajdonképpen élet-halál uraként dönthetett, az 1960-as évek közepén jelentős átalakuláson esett keresztül.¹¹¹³ Ülési megritkultak, korábban erős, döntéshozó hatáskörei leszűkültek, majd megszűntek. A Mádl generációja által birtokba vett ÁJB már csak egy konzultatív testület maradt, ahol a belföldi jogi karok és tanszékek, valamint kutatóhelyek kutatási terveit egyeztették, összeállították a rövid és hosszú távú könyvkiadási terveket, valamint megvitatták az aktuális külföldi ösztöndíjak pályázati feltételeit. Ennek az ÁJB-nek a működtetéséhez már nem Eörsi-féle lánglelkű vizionáriusokra volt szükség, hanem a bel- és külföldi mechanizmusokat átlátó, menedzserszemléletű hivatalnokokra. Mádlnak már az 1950-es években is ezek voltak az erősségei, és – láthattuk – az ELTE adminisztrációjában eltöltött idő alatt e téren továbbképezte magát. Abból a generációból értelemszerűen neki volt a legnagyobb adminisztratív tapasztalata és az egyik legkiterjedtebb bel- és külföldi kapcsolati hálója, ezért is választhatták meg, hiszen így továbbra is azt csinálhatta, amit már évtizedek óta: tudományszervezéssel foglalkozhatott.

KÍSÉRLETEK AZ AKADÉMIAI TAGSÁG ELNYERÉSÉRE

1974-ben Mádl nemcsak az akadémiai doktori fokozatot kapta meg, de az Európai Gazdasági Közösség jogáról szóló értekezése bel- és külföldön egyaránt jelentős érdeklődést váltott ki. A következő lépcsőfok az akadémiai tagság lett volna, amelyre többen kapacitálhatták, és amelyet addigi tevékenysége alapján valószínűleg ő maga is ambicionált.

¹¹¹² AL IX. osztály iratai 109. d., 1. dosszié, 1980.09.15-i emlékeztető. Mádl után az ÁJB elnökségét Herczegh Géza vette át. L. még: Akadémiai Almanach 1980, 1983, 1985, 1991. évi kötetei.

¹¹¹³ L. bővebben: A II. osztály 1964.03.17-i osztályülése. 1. napirendi pont: javaslat a II. osztályhoz tartozó bizottságok rendszerének átalakítására (AL II. osztály iratai 5. d., 2. dosszié).

Itt azonban váratlan akadályokba ütközött, és a korábban támogató közeg egy időre áthatolhatatlan fallá vált. Mádlt háromszor jelölték levelező tagságra, és annak ellenére, hogy minden alkalommal jelentős erők támogatták – elsősorban vele egykorú barátai, Peschka Vilmos és Kulcsár Kálmán –, sikerrel csak a harmadik körben, már a Tudományos Minősítő Bizottság titkáraként járt.

Mádl Ferenc akadémiai tagjelöltségei				
A jelölés éve	1981	1985	1987 (L)	1993 (R)
ajánló	Kulcsár Kálmán	Kovács István	Kulcsár Kálmán	Herczegh Géza
ajánló	Peschka Vilmos	Kulcsár Kálmán	Peschka Vilmos	Király Tibor
ajánló		Peschka Vilmos		Bognár József
ajánló		Szabó Imre		

Forrás: Magyar Tudomány, Akadémiai Levéltár iratanyaga. Vastagítva a sikeres jelölések. L = levelező, R = rendes tagság

Egyik ajánlásukban Kulcsár és Peschka a következőképpen foglalják össze Mádl addigi tudományos teljesítményét: „A tehetség mániákusan szorgalmas« – *ezt igazolják Mádl Ferenc tudományos munkásságának mennyiségi mutatói, amelyek több mint tíz könyvről, monográfiáról, s nagyszámú tanulmányról, egyéb közleményről tanúskodnak. A tudományos munka értékét azonban döntően nem mennyisége, hanem minősége határozza meg. S bármennyire imponáló is Mádl Ferenc tudományos műveinek nagy száma, az MTA levelező tagságára ajánlását elsősorban tudományos teljesítményének nemzetközi mértékkel mérve is magas színvonala, kutatásainak megbízhatósága, gondolatainak mélysége, s a tudományos eredmények megformálásának eleganciája alapozza meg.*¹¹¹⁴ Vagyis a tudományos közösség jelentős része úgy vélte, hogy az 1980-as évek elejére Mádl, „mert szaktudományát a nemzetközi kutatáshoz

¹¹¹⁴ Akadémiai tagajánlások 1985 (Magyar Tudomány 1984/10–11. 861.).

mérve is magas szinten művel[te], [továbbá – D. E.] személyiségével, állampolgári és erkölcsi magatartásával az Akadémia hagyományainak megfelelően méltán kiérdem[elte] a tudományos közvélemény és a magyar társadalom megbecsülését”.¹¹¹⁵ Mégis mi lehetett az oka annak, hogy minden támogatás ellenére évekig nem jutott be az akadémikusok közé? A kudarc mögött elsősorban a politikai támogatás hiányát kellene keresnünk, értve ez alatt a párttagság és a pártmunka hiányát, valamint konkrétan a politikai támogatás hiányát.

Bár az Akadémián 1956 után a párttagság nem számított nélkülözhetetlen feltételnek, az akadémiai taggá választáshoz hallgatólagosan sokáig elvárták. Az új generáció színre lépésével a '70-es évektől e téren is enyhülés mutatkozott, például Mádl baráti köréből 1976-ban az ugyancsak párton kívüli Peschka Vilmost, 1985-ben pedig még a rendszerkonformnak nehezen nevezhető családi háttérrel bíró Herczegh Gézát is levelező taggá választották. Mádl esetében szóba jöhetett a túl gyorsan felívelő akadémiai karrier veszélye, hiszen Peschka esetében egy évtized telt el a doktori védés és az akadémiai tagság között. Herczegh esetében azonban csupán bő fél évtized, amiből az is következik, hogy egyetlen ok nem ad elegendő magyarázatot a sikertelenségre. Inkább arról lehetett szó, hogy a jelölések körül zajló, késhegyig menő viták során Mádl kizárólag szakmai elemekre építő karrierje nem kapott elegendő, a jelölt valódi súlyával egyenértékű támogatást. A legfontosabb teendő tehát Mádl akadémiai pozícióinak további erősítése lehetett, ehhez pedig kiváló lehetőséget kínált a Tudományos Minősítő Bizottság 1984-ben megürülő titkári állása, amely bár szakmai posztnak minősült, a valóságban politikai súlya volt, hiszen a TMB titkárának kinevezéséhez az állampárt, az MSZMP KB „illetékes titkárának és osztályvezetőjének előzetes egyetértése szükséges”,¹¹¹⁶ a döntést pedig a minisztertanács (kormány) hozta. Ez a szabály még Mádl első

¹¹¹⁵ Kulcsár Kálmán és Peschka Vilmos 1986.10.02-i tagajánlása (Mádl Ferenc tagajánlási iratai AL 45 Személyzeti Osztály 423. dosszié).

¹¹¹⁶ Gujdi Barna 1982.01.08-i levele Király Tibornak (AL 45. Személyzeti iratok 584/5. dosszié, Király Tibor akadémikus iratai).

ciklusának megkezdésekor is létezett.¹¹¹⁷ A „káderhatáskör” – ahogy az MSZMP PB jegyzőkönyve nevezi – a „következő fontosabb személyi ügyekre terjed ki: megválasztás, kinevezés, felmentés; minősítés; kormánykitüntetés; felsőfokú politikai és állami iskolára küldés; hosszabb időtartamú hivatalos külföldi utazás; fegyelmi eljárás kezdeményezésének engedélyezése”.¹¹¹⁸

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ BIZOTTSÁG TITKÁRA

A Tudományos Minősítő Bizottságot (továbbiakban: TMB) 1951-ben hozták létre a tudományos fokozatok odaítélése céljából.¹¹¹⁹ Elnökét, titkárát és tizenöt tagját az Akadémia javaslatára a minisztertanács nevezte ki.¹¹²⁰ A TMB az Akadémia Elnökségének felügyelete alá tartozott,¹¹²¹ működését a saját maga által készített ügyrend alapján végezte.¹¹²² Első elnöke Schulek Elemér gyógyszerész, első titkára Tolnai Gábor, az MTA Hivatalának főosztályvezetője, korábbi római magyar nagykövet volt.¹¹²³ A TMB munkáját az egyes tudományterületeken, így az állam- és jogtudományok esetében is, szakbizottsági rendszerben végezte. Míg a jogi területen az ötvenes években Nizsalovszky Endre, Világhy

¹¹¹⁷ A hatáskör csak 1985-ben került delegálásra a KB-től a KB Titkársághoz (Vö.: MSZMP PB 1985.07.30-i ülésének jegyzőkönyve, 2. napirendi pont, www.adatbazisokonline.hu, 2022.04.15.).

¹¹¹⁸ Vö.: MSZMP PB 1981.05.12-i ülésének jegyzőkönyve, 1. napirendi pont, www.adatbazisokonline.hu, 2022.04.15.). A káderhatáskör terjedelme egyébként azt is megmagyarázza, hogy a rendkívüli tehetséggel és munkabírással megáldott, de a rendszerrel soha ki nem egyező Mádl miért nem kapott sohasem olyan állami kitüntetést, amelyet egyébként teljesítménye alapján már az 1970-es évektől kezdve megérdemelt volna.

¹¹¹⁹ L.: 1951. évi 26. törvényerejű rendelet a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozása tárgyában (Tvr.) 4. §, valamint a 184/1951. (X. 16.) MT rendelet a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozásáról szóló 1951. évi 26. törvényerejű rendelet végrehajtásáról (MT r.).

¹¹²⁰ Tvr. 4. § és MT r. 2. § (1) bekezdés.

¹¹²¹ MT r. 2. § (2) bekezdés.

¹¹²² MT r. 2. § (3) bekezdés.

¹¹²³ Kinevezések (Akadémiai Értesítő 1951/489. füzet 470.).

Miklós és Eörsi Gyula vettek talán a legaktívabban részt az aspiránsi pályázatok értékelésében és az aspiránsok vizsgáztatásában, a hatvanas-hetvenes években e munka nagy részét Eörsi Gyula és Király Tibor végezte. A lelkészcsaládból származó Király Mádlhoz hasonlóan szakmai karriert épített fel, és távol tartotta magát a politikától.¹¹²⁴ Az egyetemi, minisztériumi és akadémiai adminisztrációban számos magas posztot betöltött Királynak a Tudományos Minősítő Bizottság titkárává történt kinevezése egyfelől – korábbi megbízásai miatt – szakmai szempontból tűnt logikus választásnak, másrészt viszont megválasztása jelzésértékűnek számított, hogy már e magas poszt betöltéséhez sem feltétlenül szükséges a párttagság.¹¹²⁵

Mádl 1984-es titkári jelölése e tendenciába illeszkedett, és nagy valószínűséggel – a Mádlt már hallgató kora óta jól ismerő – Király Tibor keze is benne lehetett. A TMB röviddel azelőtt megválasztott elnöke, a mérnök végzettségű Szabó János mellé ugyanis mindenekelőtt egy, az adminisztrációban otthonosan mozgó és akadémiai berkekben is jól eligazodó jogászra volt szükség, aki alkalomadtán az elnököt helyettesíteni is képes.¹¹²⁶ E kritériumok mellett a párttagság csak másodlagosnak számított – hiszen már Király esetében is az volt.

Mádl így került a TMB titkári székébe.¹¹²⁷ Bár politikai feladatai nem voltak, a pártfunkcionáriusokkal való kapcsolattartásból nem vonhatta ki magát,¹¹²⁸ hiszen az előterjesztések többsége még ekkor is

¹¹²⁴ Különutasságát Szabó Imre szakmai eredményei mellett valószínűleg felvidéki származása miatt tolerálta (Szabónak a hozzá hasonlóan felvidéki származású jogászok iránti szimpátiájáról többen is megemlékeztek. L. például a Pozsonyból Magyarországra költöző id. Trócsányi László visszaemlékezését (id. Trócsányi László 57.). Kecskés László Szabó felvidéki származású bizalmi embereivel kapcsolatban találóan az „első magyar szocialista jogtudományi lobbí” kifejezést használta (Kecskés 2013. 210.)).

¹¹²⁵ Harmathy Attila interjú 2022.

¹¹²⁶ A TMB titkára a TMB elnökének – annak akadémizációja esetén – általános helyettese. Vö.: a TMB Ügyrendje 7. § (2) bekezdés (AK 1966/9. 80.).

¹¹²⁷ A Minisztertanács 1038/1984. MT. (VIII. 22.) számú határozata a Tudományos Minősítő Bizottság összetételéről (MK 1984/34. 582.), valamint Sarlós István 1984. 08.30-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹¹²⁸ Tamás András interjú 2021, Sepsy-Kovács Éva interjú 2021.

előzetes pártjövahagyáshoz volt kötve.¹¹²⁹ Visszaemlékezések szerint Mádl a TMB elnökét kísérve több esetben is részt vett magas rangú egyeztetéseken, azonban érdeklődésének fókuszában egy új ügyrend megalkotása állt, amely egy évvel kinevezését követően készült el, és amelyet kisebb változtatásokkal 1985 végén az MTA Elnöksége is jóváhagyott.

Az addig hatályos, a pártállami centralizáció légkörében fogant, 1966-ban megalkotott ügyrenddel¹¹³⁰ szemben az új szabályzat egy teljesen eltérő szemléletmód jegyében készült. A feladatok és hatáskörök világos elhatárolása, a felelősségi viszonyok tisztázása, a szabályozási szabályok részletes kidolgozása alapján erősen valószínűsíthető, hogy a koncepciót olyan személy készítette, aki nemcsak a kodifikációban mozgott magabiztosan, hanem a korban újnak számító, nyugati jogtudományi és politikai elméletekkel is tisztában volt. Annak ellenére, hogy az 1985-ös ügyrend készítésének háttéranyagai eddig nem kerültek elő, erősen valószínűsíthető, hogy a tervezetet vagy Mádl készítette, vagy ő véglegesítette.¹¹³¹

Mádl TMB-titkári működésének sikerét mutatja, hogy a hároméves¹¹³² ciklus lejártát követően kétszer meghosszabbították,¹¹³³ egy-

¹¹²⁹ Erre nézve Szabó János akadémikus, a TMB elnöke a rendszerváltozást követően úgy nyilatkozott, hogy „[a]z elmúlt rendszerben létezett a gyakorlat, hogy magas párt- és kormánytiszttséget betöltők esetében az MSZMP Politikai Bizottsága »javasolta«: a TMB ítélje meg az illetőknek a különböző tudományos fokozatokat. Az én elnökségem alatt egyetlen ilyen beavatkozási kísérletnek sem adtunk helyt” (Nem lehet „senki földje” a tudományos minősítés, Népszava 1990.12.17., 5.).

¹¹³⁰ A TMB 1966-os ügyrendjére l.: 7/1966. utasítás 1. sz. melléklet (AK 1966/9.).

¹¹³¹ A TMB 1985-ös ügyrendjét – amely különlenyomatként férhető hozzá az Akadémiai Levéltárban – az MTA Elnöksége 1985.12.17-én hagyta jóvá. Az Akadémiai Közlöny csak a jóváhagyás tényét közölte, a szabályzatot nem (Előterjesztés a Tudományos Minősítő Bizottság ügyrendjének jóváhagyására AK 1986/3. 66.).

¹¹³² A Magyar Közlöny alapján két hároméves megbízatás rekonstruálható, de a család tulajdonában lévő okiratok alapján az első kinevezés öt, a második három évre szólt. Vö.: Sarlós István 1984.08.30-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában); Pozsgay Imre 1988.09.13-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹¹³³ 1047/1987 (VIII. 12.) Mt. h. A Tudományos Minősítő Bizottság elnöke, titkára és tagjai megbízatásának meghosszabbításáról (MK 1987/34. 668.); 1076/1987. (XII. 30.) Mt. h. A Tudományos Minősítő Bizottság elnöke, titkára és tagjai megbízásának meghosszabbításáról (MK 1987/66. 1711.).

szer pedig megújították.¹¹³⁴ 1990-ben e feladata alól – más fontos megbízatása (vagyis miniszteri kinevezése) miatt – Mádl Ferencet már az új miniszterelnök, Antall József mentette fel,¹¹³⁵ helyére pedig a tekintélyes jogtudós, Harmathy Attila került.¹¹³⁶

AZ AKADÉMIAI TAGSÁG

A TMB titkáráként tehát Mádl reputációja az Akadémián tovább növekedett. Ez is közrejátszott abban, hogy 1987-ben végül levelező taggá választották, ugyanis az akadémiai tagjelöltek listáját az MSZMP PB elé kellett terjeszteni, Mádl esetében az anyagból egyértelműen kitűnik, hogy az MTA Elnöksége állt ki – az alelnöki jelölőbizottság javaslatát megváltoztatva – a jelölése mellett, a KB ezt csupán szentesítette, mert „*[p]olitikai szempontból Mádl Ferenc is alkalmas a levelező taggá választásra*”.¹¹³⁷ Székfoglaló előadását 1988-ban tartotta meg, és ebben már alig kódolva beszélt a magyar jogi örökség felvállalásáról, a nyugati integráció jogához való szükség-szerű közeledésről.¹¹³⁸

Az MTA-tagság ugyanolyan mérföldkő Mádl életében, mint az 1974-es monográfia: hatása az egész későbbi pályafutásán érződik, ugyanis ő még a politikusi pályafutását megelőzően ért fel az általa választott foglalkozás, a jogtudomány csúcsára. Ráadásul egy olyan rendszerben, amellyel szemben ő kezdettől fogva a fenntartásait hangoztatta. Egy olyan rendszerben, amelyben évtizedekig élt maga is, amelyet elfogadott, de amelynek sohasem hódolt be. Éppen ezért a tudományos pályafutásának ez a levelező tagság az

¹¹³⁴ A Minisztertanács 1055/1988. (VII. 12.) MT határozata a Tudományos Minősítő Bizottság személyi összetételéről (MK 1988/31. 839.).

¹¹³⁵ A Minisztertanács 1106/1990. (VI. 13.) MT határozata a Tudományos Minősítő Bizottság titkára felmentéséről (MK 1990/56. 1230.).

¹¹³⁶ A Kormány 1008/1990. (VII. 18.) kormányhatározata a Tudományos Minősítő Bizottság titkára kinevezéséről (MK 1990/69. 1431.).

¹¹³⁷ Az MSZMP PB 1987.04.07-i ülése, 4. napirendi pont. Tájékoztató a PB-nek az MTA 1987. évi közgyűlésének előkészítéséről, 2. o. www.adatbazisokonline.hu, 2022.04.15.).

¹¹³⁸ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez (Jogtudományi Közlöny 1988/8. 441–449.).

egyik legfontosabb üzenete. Az, hogy még abban a rendszerben is meg lehetett találni – némi szerencsével és kiemelkedő minőségű munkával – azokat az utakat, amelyeken keresztül önfeladás nélkül, némileg hosszabb idő alatt, de mégis fel lehetett jutni a tudományos élet csúcsaira.

Mádl ezt követően – pont, amikor az életében egy nyugodtabb, gondtalanabb periódus következhetett volna – politikusnak állt, ugyanis a hívó szóra kötelességének érezte segíteni. Az akadémiai rendes tagságot egyáltalán nem ambicionálta, ráadásul miniszterként az MTA-val kapcsolatos feladatkörei miatt az akadémiai életben való részvételét is igyekezett a hivatalos kapcsolattartásra redukálni. Csak alkalmoszerűen vett részt a IX. osztály ülésein, és a jelölését felvető ülésen saját rendes választásával kapcsolatban aggályainak adott hangot, illetve *„javasolta, hogy jelen időszakban [kormányzati szerepvállalása idején – D. E.] rendes taggá ajánlására ne kerüljön sor. A jelenlévő osztálytagok a témával kapcsolatban észrevételeiket úgy fogalmazták meg, hogy egy esetleges új levelező tag ajánlásánál ez a szempont szóba jöhet, de Mádl Ferenc esetében nem, miután őt az Osztály sok éves kiemelkedő tudományos érdemei alapján mindenképpen alkalmasnak tekinti az akadémiai rendes tagságra, állami funkciójától függetlenül.*”¹¹³⁹ Ezt követően az osztály ellenzavazat nélkül (egy tartózkodással, ami valószínűleg Mádlt magát jelentette) támogatta a jogász Herczegh Géza és Király Tibor, valamint a közgazdász Bognár József akadémikusok által jegyzett tagajánlást.¹¹⁴⁰

Mádl így már rendes tagként – ekkor már művelődési és közoktatási miniszterként – vett részt 1993 tavaszán az Akadémia 153. közgyűlésén, ahol egyébként rajta kívül *„a kormányt több miniszter képviselte: [...] Pungor Ernő akadémikus mellett megjelent Kádár Béla, Latorcai János és Surján László.”*¹¹⁴¹

¹¹³⁹ Emlékeztető a Gazdaság és Jogtudományok Osztálya 1993.02.10-i üléséről, 2. o. (Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai MNL XIX-J-9-av, 2. d., Miniszteri Titkárság 801-900. dosszié).

¹¹⁴⁰ Magyar Tudomány 1992/12. T 84–85.

¹¹⁴¹ Beszámoló a közgyűlésről (Magyar Tudomány 1993/6. 686.).

A kötelességtudatból az első szabadon választott kormány mellé felsorakozó Mádl végül élete végéig a politikában maradt, szabad idejét pedig elsősorban az egyetemi munkának: az oktatásnak és a kutatásnak szentelte. Az akadémiai ügyekből – a korábbi évtizedekben tanúsított töretlen aktivitását feladva – szinte teljesen kivonult. Kapcsolattartási fórumként egy ideig eljárt a Tudós Klubba, de a későbbiekben – nagyjából az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig – fő tevékenysége az általa tehetségesnek tartott jogászok akadémikusai ajánlásainak támogatására, valamint az éves akadémiai közgyűlések látogatására¹¹⁴² szorítkozott.

Az akadémiai jelölések körül már a rendszerváltás előtt is hatalmas csaták dúltak. A helyzetet egyik interjújában Herczegh Géza, a kiváló nemzetközi jogász és a Hágai Nemzetközi Bíróság bírója – saját akadémiai tagságának háttéréről szólva – így világította meg: *„Akkoriban [1985-ben – D. E.] jelölték az akadémiai tagságra Mádl Ferencet és Sárközy Tamást. Én voltam a harmadik, akit azért vettek fel a listára, hogy legyen vidéki jelölt¹¹⁴³ is. A választást a pesti jogászok küzdelme jellemezte, rám senki sem figyelt. Így aztán rendhagyó esemény történt, hiszen a tizennégy szavazatból tizenhármat kaptam, amire addig nem volt példa.”¹¹⁴⁴* Mádl – bár ezekben a kiélezett helyzetekben szava és tekintélye sokat számított – az ilyen jellegű ügyekben is visszafogott maradt. Akadémiai tagságának huszonöt éve alatt mindössze tizenkét ajánlást támogatott aláírásával, és e jelöltek között valóban a kortárs magyar civiliztika legjelentősebb képviselőit találhatjuk meg. Vagyis jelölései – az egyéni teljesítménynek szóló elismerés mellett – a következő generáció számára megfogalmazott iránymutatásként is felfoghatóak.

¹¹⁴² Egyik utolsó nyilvános látogatására l.: Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia 178. közgyűléséről. 2008. Május 5–6 (Magyar Tudomány 2008/6. 736.).

¹¹⁴³ Herczegh Géza akkoriban a pécsi jogi kar tanszékvezető egyetemi tanára volt.

¹¹⁴⁴ Herczegh Géza. In: Sereg András: Alkotmánybírók talár nélkül (Bp., KJK-Kerszöv, 2005. 78.).

AZ EGYETEMEN

Mádl Ferenc által támogatott akadémiai tagjelölések			
	jelölt	jelölt	jelölt
1988			
1989			
1990	Harmathy Attila (L)	Vékás Lajos (L)	
1991			
1992			
1993	Harmathy Attila (L)		Zlinszky János (L)
1994			
1995	Vékás Lajos (R)	Sajó András (L)	Sólyom László (L)
1996			
1997			
1998	Harmathy Attila (R)	Sólyom László (L)	Zlinszky János (L)
1999			
2000			
2001	Sólyom László (L)		
2002			
2003			
2004			
2005			
2006			
2007	Lamm Vanda (L)		

Forrás: Magyar Tudomány. Vastagítva a sikeres jelölések. L = levelező, R = rendes tagság

KUTATÁSI TERÜLETEK ÉS EREDMÉNYEK

POLGÁRI JOG

Bár eredetileg a közigazgatási jog iránt érdeklődött, az ELTE-re átkerülve Mádl Ferenc – Világhy Miklós tanácsára – a polgári jog területén kezdett kutatásokba, és a Pécssett még az államigazgatási alkalmazottak felelősségéről szóló díjnyertes pályamunkáját Budapesten a deliktuális felelősséget¹¹⁴⁵ bemutató értekezéssé dolgozta át, amellyel már nemcsak helyi, de országos elismerést is aratott.¹¹⁴⁶ E jogintézmény fejlődéstörténetének bemutatása volt a szakdolgozati témája is, amelyhez már jelentős számú német és francia forrást használt fel. Értelemszerűen ezen a témán kívánt volna a későbbiekben is tovább dolgozni, és az ÁJI polgári jogi részlegére kerülése ezt lehetővé is tette. A kodifikációs munka gyakorlatát az Igazságügyi Minisztériumból jól ismerő Eörsi – a polgári jogi kódex megalkotásához kapcsolódóan – ekkoriban éppen a polgári jogi felelősség témakörének részletes kidolgozásával volt elfoglalva,¹¹⁴⁷ amint erre a II. osztály vezetőségének beszámolója, valamint Eörsinek az Osztályközleményekben megjelent tanulmánya is utalt.¹¹⁴⁸ Eörsi kifejezetten nagyra értékelte Mádl tudományos eredményeit,¹¹⁴⁹ ezért – illetve nyelvtudása miatt – választotta be az 1958 nyarán

¹¹⁴⁵ A szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség.

¹¹⁴⁶ Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 318–320.).

¹¹⁴⁷ L. még: az ÁJI 1961. évi kutatási terve, amelyben a Polgári Jogi Osztály egyik kutatási témájaként a „*polgári jogi és a munkajogi felelősség kérdései*”-t jelölték meg (AL II. osztály iratai 169. doboz, 8. dosszié („ÁJI témalapjai 1961”).

¹¹⁴⁸ Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1959/1. 9.), illetve Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1959/2. 117–137.).

¹¹⁴⁹ Mádl tehetségének megítélésében a két, munkásságuk által mindörökre összekapcsolt, ám a hétköznapi életben egymáshoz nem kifejezetten közel álló kiváló polgári jogász, Eörsi Gyula és Világhy Miklós tökéletesen egyetértettek. Eörsi és Világhy tanszéki viszonyára ifj. Korsós Antal [Sárközy Tamás]: Nem éppen szobatudós – Sárközy Tamás (<https://epa.oszk.hu/01300/01326/00029/13Korsos.html>, 2021.08.29.).

Brüsszelbe, az összehasonlító jogi kongresszusra induló akadémiai delegációba.¹¹⁵⁰ A kongresszuson Mádl Ferenc is referátumot tartott – angol nyelven –, amely általános érdeklődést keltett, és amellyel Mádl az osztrák származású amerikai nemzetközi jogász, Albert Ehrenzweig elismerését is kivívta.¹¹⁵¹ Mádl előadása abból a szempontból is figyelmet érdemel, hogy míg a fiatal magyar kutató referátumát az amerikai professzor támogatóan nyugtázta, addig a delegáció vezetőjének, Eörsi Gyulának a hozzászólásából – amely Mádl visszaemlékezése szerint legalább annyira szólt a plénumnak, mint (figyelmeztetésként!) neki magának – egyértelművé vált számára, hogy a két rendszer megközelítése között minden látszólagos kísérlet ellenére sincs átjárás. Ez a két, fiatalon szerzett élmény volt Mádl számára az az alap, amely nemcsak a nyugati rendszer mechanikus vizsgálatára, hanem e joganyag organikus fejlődése mozgatórugóinak feltárására és megértésére ösztönözte.

Brüsszélből visszatérve Mádl Ferenc egészen 1964-ig tovább dolgozott a felelősséggel kapcsolatos disszertációján, illetve ehhez kapcsolódóan részt vett a polgári jogi kodifikációs munkában, majd később, amerikai útjáról hazatérve – az igazságügyi miniszter felkérése alapján – a Ptk. módosításában.¹¹⁵² A polgári jog területén

¹¹⁵⁰ A háromfős delegációt Eörsi Gyula vezette, tagja volt Hajdu Gyula, titkára pedig Mádl Ferenc. A delegáció mindhárom tagja – beszámolójuk és Mádl késői visszaemlékezése (Mozaikok) szerint is – nagyon aktívan vett részt a kongresszus munkájában. L. még: Krónika (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1959/1. 174–175.).

¹¹⁵¹ A pályáját a 20. század első felében a polgári jogi felelősség kutatásával kezdő Ehrenzweig professzor kifejezetten aktuálisnak tartotta Mádl történeti, a római jogi alapokra reflektáló megközelítését. A kongresszuson kezdődő kapcsolat az évek alatt elmélyült, és jelentősen befolyásolta Mádl későbbi témaválasztását és tudományos pályafutását is.

¹¹⁵² Mádl Ferenc levele Sárándi Imrének, 1967.07.26. a Ptk. módosítását végző 5. sz. albizottságban való részvétel tárgyában (AL IX. osztály iratai, 14. d., 5. dosszié). Sárándit Mádl még az ELTE-s diákéveiből ismerhette, amikor ő Világhy Miklós diákköröse, majd szakdolgozója, Sárándi pedig 1954-től a professzor tanársegédje volt (Sárándira l. még: Vékás Lajos: Fejezetek... 115. és ifj. Korsós Antal [Sárközy Tamás]: Nem éppen szobatudós – Sárközy Tamás, <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00029/13Korsos.html>, 2021.08.29.). Korom Mihály igazságügyi miniszter felkérő levele, amelyet Mádl Ferencnek a Ptk. módosítását végző albizottságban való részvétel tárgyában írt (1967.06.02.), a Mádl család tulajdonában fennmaradt.

végzett munkásságához szokták sorolni a szintén az intézeti munka során készült, jogtörténeti szempontból is jelentősnek számító tanulmányát, amelyben a magyar magánjogi kodifikáció történetét elemzi a kezdetektől egészen az 1959-es kódex elkészültéig.¹¹⁵³ Ez a tanulmánya azért is fontos, mert belekerült a kodifikációról szóló, Eörsi Gyula iránymutatása alapján készült német nyelvű kötetbe,¹¹⁵⁴ így külföldön is lehetővé tette az első magyar polgári törvény keletkezéstörténetének árnyalt megközelítését.

NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Könnyen elképzelhető – amint ezt Bruhács János felvetette¹¹⁵⁵ –, hogy Mádl Ferenc már a pécsi egyetemen közelebbi kapcsolatba került a nemzetközi joggal.¹¹⁵⁶ A pécsi nemzetközi jogi tanszék akkori vezetője, a nemzetközi szaktekintélynek számító Flachbarth Ernő professzor ugyanis egyidejűleg tartott nemzetközi (köz)jogi és nemzetközi magánjogi előadásokat, e tárgyakból éppen Mádl ott-tartózkodása idején jelentek meg friss egyetemi jegyzetei, amelyek éveken keresztül népszerűek maradtak a pécsi hallgatók körében.¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ Mádl Ferenc: Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1960/1-2. 3-88.).

¹¹⁵⁴ Mádl Ferenc: Das erste Ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz IV vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation (In: Mádl Ferenc (szerk.): Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien (Bp., Akadémiai, 1963. 9-112.).

¹¹⁵⁵ Interjú Bruhács Jánossal (2021.05.05.).

¹¹⁵⁶ A kapcsolat létezése mellett szól, hogy Flachbarth professzor pécsi tanársegédével, a világyűjog később nemzetközileg ismert szakértőjével, Gál Gyulával Mádl tudományos munkája során egy ideig kapcsolatban állt, Gál alapvető munkájáról (Világyűjog, KJK, 1964) magyarul és angolul is írt recenziót, és e könyvében Gál is több helyen meghivatkozta Mádl írásait. Érdeemes azt is megemlíteni, hogy Gál egy helyütt így ír: „Magyarországon világyűjogi cikkeket publikáltak: Bokorné Szegő H., Csabafi, Gál, Herczeg István, Iványi, Kiss, Mádl, Szádeczky-Kardoss” (Gál Gyula i. m. 29.).

¹¹⁵⁷ Siska Katalin – Szabó Krisztián: Flachbarth Ernő (1896-1955) (In: P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (Debrecen, DE ÁJK, 2004. I/124.)). Flachbarth két korabeli jegyzete: Nemzetközi magánjog 1950/51. tanév (Pécs, 1950) és Nemzetközi jog (Pécs, 1951).

A nemzetközi magánjog tudományának legkiválóbb hazai szakértőjét, Szászy Istvánt Mádl a katedrán már nem láthatta, hiszen amikor 1953-ban pécsiből budapesti joghallgatóvá vált, Szászyt már eltávolították az egyetemről.¹¹⁵⁸ Egyetemi tanári működésének utolsó darabja viszont – amelyben még lehetősége nyílt saját álláspontjának rögzítésére – éppen az 1950-ben megjelent nemzetközi jogról szóló jegyzete volt.¹¹⁵⁹ Ezt a nagyrészt a nyugati irodalomból merítkező írást már nem, Réczei László 1955-ben megjelent, a szovjet szakirodalom szempontjainak figyelembevételével készült nemzetközi magánjogi tankönyvét pedig még nem használhatta. Mindezek helyett Mádl valószínűleg Világhy Miklós 1951-es jegyzete,¹¹⁶⁰ valamint a Hajdu Gyula-féle nemzetközi jogi tankönyv¹¹⁶¹ alapján ismerkedett meg a területtel.

Amikor viszont az ÁJI-vel való kapcsolata 1960-ban rendezetté és formalizálttá vált, a frissen kinevezett tudományos munkatárs számára Szabó Imre három feladatot rögzített: a) a tervszerződések

¹¹⁵⁸ Az is feltételezhető azonban, hogy Szászyval és gondolataival magánúton, a professzorral szoros barátságban álló Nizsalovszky Endre révén, már hallgatóként megismerkedett. Nizsalovszky és Szászy kapcsolatára többek között: Nizsalovszky Endre: Megemlékezés Szászy Istvánról (1899–1976) (In: Gazdaság- és Jogtudomány 1976/3–4. 327–329.).

¹¹⁵⁹ Ebben Szászy a nemzetközi magánjog jogági helyét még a nemzetközi jogon belül képzelte el, bár azt egyértelműen leszögezte, hogy „[a] nemzetközi jogtól élesen meg kell különböztetni a nemzetközi magánjogot. A nemzetközi jognál a »nemzetközi« jelző a jogforrás jogi természetét kívánja megjelölni, a nemzetközi magánjognál viszont a tényállás jogi természetét. [...] A nemzetközi jog nemzetközi jogforrásból eredő jogot jelent, a nemzetközi magánjog viszont [...] túlnyomólag belső állami jogszabályoknak összességét, amelyek meghatározzák, hogy egy nemzetközi vonatkozású, több állam jogrendszerével kapcsolatban álló magánjogi tényállásra melyik állam belső jogát kell alkalmazni.” (Szászy István: Nemzetközi jog, Bp., 1950. 8.).

¹¹⁶⁰ Világhy már itt egyértelműen leszögezte, hogy a nemzetközi magánjog rendszertanilag a polgári jogon belül helyezkedik el („A nemzetközi magánjog – mint a meghatározásából is kitűnik – polgári jogi jogviszonyokat szabályoz.”, in: Világhy Miklós: Nemzetközi magánjog, Bp., 1951. 2.).

¹¹⁶¹ A Hajdu Gyula által szerkesztett, de a három jogi kar nemzetközi jogászainak (Hajdu, Búza, Flachbarth) közreműködésével készült nemzetközi jogi tankönyv 1954 augusztusában jelent meg, tehát Mádlék évfolyama volt az első, amelyik készülhetett belőle. Ez a könyv azonban kizárólag a nemzetközi közjog intézményeit vonja tárgyalás alá, a nemzetközi magánjog diszciplináját pedig egyértelműen a polgári jog egyik területeként tünteti fel (Hajdu Gyula (szerk.): Nemzetközi jog, Bp., 1954. 12.).

kutatását; b) az intézeti Értesítő (a későbbi Állam- és Jogtudomány) szerkesztését; valamint c) a nemzetközi magánjogi vizsgálatokat.¹¹⁶² Fentebb már láthattuk, hogy Eörsi tudományos érdeklődésének előterébe a tervszerűdések helyett ekkoriban már a polgári jogi felelősség került, amelyhez Mádl egyetemista korából magával hozott kutatási témája harmonikusan illeszkedett. A másik, az Intézet vezetése¹¹⁶³ által a polgári jog területéhez sorolt feladat, a nemzetközi magánjogi kutatások folytatása azonban mind az ÁJI, mind Mádl számára egy új irányt jelentett. Azt, hogy foglalkozni kell ezzel a területtel, a gyarapodó magyar és szovjet munkák száma egyértelműen jelezte. Mádlra pedig személy szerint a nyelvtudása miatt eshetett a választás, bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ő származása, kiváló tanulmányi eredményei és életkora alapján is alkalmasnak tűnt arra,¹¹⁶⁴ hogy ezen az új, marxista szempontú feldolgozásra váró területen kiteljesedjen. Azt azonban, hogy a keveset beszélő, megfontolt fiatalemberben a téma tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges nyugati tanulmányutak csak felerősítik majd azt a gyerekkorától meglévő nyugati, alapvetően angolszász és német orientációt – amelyre egyébként Kocsis dékán 1953-as jellemzésében éles szemmel fel is hívta az ELTE ÁJK dékánjának a

¹¹⁶² Jogászként és intézetvezetőként Szabó egyik nagy érdeme, hogy felkarolta bizonyos, „*fejlődésükben elmaradott*” jogágak kutatását, „*mint a munkajog, termelő-szövetkezeti jog és földjog, nemzetközi jog, illetve nemzetközi magánjog, állam- és jogtörténet*” (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 14. 302.).

¹¹⁶³ A nemzetközi magánjog rendszertani helyének kérdésében Szabó Imre valószínűleg kikérte Eörsi Gyula, illetve az ekkor az ÁJI Tudományos Tanácsának élén álló Világhy Miklós véleményét. Ha így történt, a véleményük szinte bizonyosan egybehangzó lehetett, hogy a területet a polgári jog keretében műveljék.

¹¹⁶⁴ Fenti kritériumokat az MTA II. osztálya vezetőségének (osztálytitkár: Szabó Imre) 1958-as beszámolója így fogalmazta meg: „*ma különösen időszerű feladatunk, hogy intézeteinket szakadatlanul erősítsük népi demokráciánkhoz hű, a marxizmus-leninizmus alapjain álló kutatókkal, elsősorban fiatal kutatókkal. Intézeteink feladata e téren az is, hogy mind nagyobb mértékben járuljanak hozzá a fiatal magyar szocialista tudósgeneráció kineveléséhez, elsősorban a munkás-paraszt fiatalok köréből keressenek utánpótlást, segítsék fiatal kutatóinkat a tudományos fokozatok elnyerésében, biztosítsák fejlődésüket*” (Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról, in: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1959/1. 4.).

figyelmét¹¹⁶⁵ –, nem tudhatták. Mindez csak az 1960-as évek közepén, egyszerre vált világossá főnökei és mentorai: Szabó Imre, Eörsi Gyula és Nizsalovszky Endre számára, amikor Mádl kandidátusi védését követően, bátorságát összeszedve, elküldte könyve angol nyelvű összefoglalóját Kaliforniába¹¹⁶⁶ annak az Ehrenzweig professzornak, akivel 1958 – a brüsszeli kongresszus – óta levelezésben állt, és aki ekkoriban a nemzetközi magánjog elismert szaktekintélyének számított. Ehrenzweig postafordultával meghívta a harmincas évei elején járó Mádlt a kaliforniai egyetemre – vendégprofesszornak. Mádl maga is egyszerre örült és rémült meg a lehetőségtől, ugyanis a meghívást valahogyan tálalnia kellett az Akadémián, ahol „*tanárainnál [...] és az MTA II. osztályon] jó és rossz értelemben is kiverte a biztosítékot – ahogy ma mondják*”.¹¹⁶⁷ Egyfelől persze a nyugati meghívás tekintélyt és elismerést jelentett, és ez nemcsak Mádl személyének, hanem a szocialista magyar jogtudománynak is szólt, másfelől azonban a Ford-ösztöndíjra, amelynek keretében Ehrenzweig a felajánlását megvalósíthatónak látta, a jelentkezők jelentős része párttámogatással adta be a pályázatát, akiket most egy párton kívüli, „vidéki legény” egyszerre maga mögé utasított – ugyanis a Ford-ösztöndíjről az adományozó, vagyis az amerikai fél döntött. A végső szót az ügyben Szabó Imre mondta ki, aki – a kisszámú fennmaradt dokumentum alapján – valóban meglátta a lehetőséget a szocialista jogtudomány minőségi reprezentációjára, viszont az eredetileg egy és negyed évre szóló ajánlatot a felére, hét hónapra faragta le,¹¹⁶⁸ és Mádlt csak a családja nélkül engedte el, mert „*nagy az a tenger*”.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁵ Jellemzés, 1953.09.04., Mádl Ferenc hallgató személyi anyaga (ELTE EL 7p. 95. d.).

¹¹⁶⁶ Mádl a könyve végén lévő, Tort liability. Evolution and System. Contents and summary in English című összefoglaló szövegét küldhette el (In: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., Akadémiai, 1964. 586–620.).

¹¹⁶⁷ Mozaikok.

¹¹⁶⁸ Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei 2. 101.

¹¹⁶⁹ Mozaikok. Mádl Ferenc amerikai útja alatt használt noteszében ugyanakkor azt írja, hogy az ösztöndíj lerövidítése a saját döntése volt, amelyet annak érdekében hozott, hogy a család ennél hosszabb ideig ne legyen kettészakítva (Mádl Ferenc: Amerikai notesz 1967, a család tulajdonában). Az Ehrenzweig professzorral folytatott levelezés pedig egy harmadik elemre, a megfelelő finansziális háttér megteremtésének nehézségeire irányítja rá a figyelmet. Az amerikaiak

Az amerikai ösztöndíjat Mádl bölcsen, három fő célkitűzés mentén használta fel. Egyrészt folyamatosan előadásokat tartott Berkeley-ben és más amerikai egyetemeken, tehát reprezentált, másrészt könyvtári kutatásokat folytatott, amelyből a hatvanas-hetvenes években a magyar nemzetközi magánjogtudományt valóban új alapokra helyező és a nemzetközi trendekhez közelítő publikációinak sora kinőhetett. Harmadrészt pedig ismerkedett, még hozzá annyira megfontoltan és ügyesen, hogy amerikai kapcsolatrendszere négy évtizeden keresztül (tulajdonképpen haláláig) élő és működőképes maradt.

Végezetül itt kell megemlíteni, hogy Mádl e területen végzett tudományos munkájának elismertségét jelzi, hogy Amerikából való visszatérését követően itt is bevonták a kodifikációs munkába, és atyai jó barátjával, Szászy professzorral együtt dolgozhatta ki a nemzetközi magánjogi törvény első szocialista időszakban készült tervezetét.¹¹⁷⁰

ÖSSZEHASONLÍTÓ JOG

A jogösszehasonlító módszer alkalmazásának Magyarországon messzire visszanyúló hagyományai vannak. Itt csupán a vespéremi piarista gimnázium öregdiákja, a pesti egyetem magánjogász professzora, Wenzel Gusztáv e téren úttörő kezdeményezésének

Mádlt valóban várták, és örültek volna, ha a családját is magával hozza, hiszen új kollégái rendszeresen átjártak egymáshoz, azonban a három fő fenntartásához szükséges pénzügyi forrásokat nem tudták biztosítani. Magyar részről lett volna lehetőség arra, hogy Mádl családdal együtt utazzon ki, hiszen ezt több pályázónak is engedélyezték, illetve általános gyakorlat volt, hogy távollétük egy részére vagy az ösztöndíj teljes időtartamára megkaphatták a belföldi fizetésüket vagy annak egy részét. Mindezek alapján a jelenleg ismert iratanyag a Mádl késői visszaemlékezésében írtakat támasztja alá: magyar részről megvoltak az eszközök ahhoz, hogy az ösztöndíj időszakában családosan utazzon ki, de Mádl esetében ezt nem tették lehetővé.

¹¹⁷⁰ Mádl Ferenc: A magyar nemzetközi magánjog kodifikációjáról (In: *Külkereskedelmi Jog 1968/5. 17-18.*). A „[...] nemzetközi magánjogi törvénykönyv] tervezetének előkészítésére alakított kodifikációs bizottság” 1970 tavaszán fejezte be munkáját (1970.04.07., Szilberekly Jenő igazságügyi miniszterhelyettes levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában). L. még: a Mádl Ferenc, a kodifikátor c. pontot is.

megemlítésére nyílik lehetőség, aki „1850-ben [...] a Magyar Tudományos Akadémia előtt hívta fel a figyelmet az összehasonlító jogtudomány jelentőségére és feladataira”.¹¹⁷¹ A professzor, aki egyébként nemcsak módszerként,¹¹⁷² hanem „önálló tudományterületként”¹¹⁷³ tekintett a jogösszehasonlításra, elképzeléseit negyedszázad múltán kiérlelt, a külföldi tudományos irányzatokkal szinkronban álló elméletben foglalta össze, amelyre a magyar komparatiztika alapvetéseként is hivatkozhatunk. Wenzel világosan látta a jogösszehasonlítás szerepének jövőbeli növekedését, amelynek segítségével a tételes jog szabályainak, jogintézményeinek és jogrendszereinek objektív kritériumok alapján történő vizsgálatára nyílik majd lehetőség. A professzor azonban nem állt meg az alapok lerakásánál, hanem azokat a jogterületeket is megjelölte, ahol a jogösszehasonlítás alkalmazása a legnagyobb eredménnyel járhat. „Ilyenek a magánjog mai tudományos felfogása szerint a köz- és magánvagyonosság, a kötelmi viszonyok számos irányzatai, a családi élet, és az örököségi rend”¹¹⁷⁴ – és itt eleendő csupán megemlíteni Nizsalovszky Endre családjog területén végzett összehasonlító jogi kutatásait vagy Eörsi Gyula Összehasonlító polgári jog című munkájára utalni,¹¹⁷⁵ hogy látni lehessen, hogy – tudatosan¹¹⁷⁶ vagy ösztönösen – a szocialista jogtudomány jelesei

¹¹⁷¹ Szászy István: Összehasonlító jogi intézet (Jogtudományi Közlöny 1947/23–24. 368.).

¹¹⁷² Későbbi művében már mindkét értelemben (módszerként és önálló tudományterületként is) igazoltnak látja a létjogosultságát (Wenzel Gusztáv: Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog, Bp., 1876. 25–26.).

¹¹⁷³ Fekete Balázs: A modern jogösszehasonlítás paradigmái – Kísérlet a jogösszehasonlítás tudománytörténetének új értelmezésére (PhD-értekezés. Kézirat. Budapest, 2010. 143., <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Fekete%20Bal%C3%A1zs%20PhD.pdf>, 2021. 08. 09.).

¹¹⁷⁴ Wenzel Gusztáv: Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog (Bp., 1876. 25.).

¹¹⁷⁵ Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai (Bp., Akadémiai, 1963) és Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai (Bp., Akadémiai, 1975).

¹¹⁷⁶ Szabó Imre és Eörsi Gyula nagy energiát fektetett abba, hogy a szocialista összehasonlító jogtudomány téziseit kidolgozza. Bár a munka megkezdésének már az 1950-es években is voltak jelei (például: Eörsi Összehasonlító magánjogról szóló egyetemi jegyzete (Eörsi Gyula: Összehasonlító magánjog. 1950/51. tanév, Szeged, SZTE, 1951), jelentősebb eredményeket az 1970-es években hozott. Ez azonban csak véletlenszerűen kapcsolódott a dualizmus kori magánjogi iskola (tehát ez esetben Wenzel Gusztáv) hagyatékához, mert Eörsi e

közel egy évszázaddal azután, hogy Wenzel professzor a gondolatait papírra vetette, az általa kijelölt úton haladtak tovább. A másik ígéretes terület „*a váltó-, a kereskedelmi, a tengeri, a bányá-, az ipar-, a vasúti, a távirdai, a sajtó- stb. jogok*”¹¹⁷⁷ világa. Ezzel az állítással viszont – és ezt a professzor ugyancsak nem láthatta előre – a 20. században az olyan gazdasági integrációk összehasonlító jogi vizsgálatát előlegezte meg, mint a Közös Piac (EGK) vagy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST). Természetesen az összehasonlító jog tudományának magyarországi fejlődésére a 20. századi történelem erős hullámai – világháborúk, rendszerváltások, területi változások – (pozitív és negatív értelemben egyaránt) nagy hatást gyakoroltak, és egyenes irányú fejlődés helyett inkább egy-két jelentős tudós által meghatározott korszakokról beszélhetünk.¹¹⁷⁸

Mádl Ferenc a jogösszehasonlítással már pécsi egyetemistaként megismerkedett. Akkori dolgozata, majd a diplomamunkája is a komparatív módszer segítségével készült.¹¹⁷⁹ Mádl a jogösszehasonlítást vertikálisan (történeti mélységében) és horizontálisan (a jogintézmények jelenbeli vizsgálata során) magabiztosan alkalmazta. ÁJI-ba kerülését követően a módszer használatát továbbfejlesztette: egyrészt itt nyitott az angolszász államok, így az USA jogfejlődésének

területen készült alapvetése (az 1975-ös *Összehasonlító polgári jog* című monográfiája) elsősorban „*a szocialista polgári jog nagy önigazolása is kíván lenni: hogy ti. lehetséges marxista René David, van értelme szocialista Zweigert-Kötz-öt írni*” (Sólyom László: Eörsi Gyula (1922–1992), in: *Magyar Tudomány* 1992/9. 1143.). Ezzel szemben Nizsalovszky, aki Wenzel Gusztáv munkásságát éppolyan jól ismerte, mint kedvelt reformkori hőse, Szalay László tevékenységét, inkább a valós kapcsolódási pontokat kereste az összehasonlító jog területén is. Vélhetően az ilyen apró hangsúlyeltolódások (illetve ezek összessége) voltak azok, amikre Mádl is utalt 2000-es interjújában, amikor az Intézetben belüli különböző nézőpontokról beszélt.

¹¹⁷⁷ Wenzel Gusztáv: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog* (Bp., 1876. 26–27.).

¹¹⁷⁸ A '48-as forradalom bukásától az 1989-es rendszerváltozásig terjedő közel másfél évszázad irányzatait talán Wenzel Gusztáv és Pulszky Ágost, Szász István (és Nizsalovszky Endre), illetve Szabó Imre, Eörsi Gyula és Péteri Zoltán nevével lehetne fémjelezni.

¹¹⁷⁹ Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (A Pécsi Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján) (megjelenés alatt a *Jogtörténeti Szemle*-ben).

vizsgálata felé, másrészt a történeti vizsgálódásait is kiterjesztette elsősorban az európai jogfejlődésre.¹¹⁸⁰

Mádl Ferenc akadémiai időszakában készült munkáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindkét, Wenzel Gusztáv által megjelölt területen maradandót alkotott, sőt, tudományos pályafutása talán legjelentősebb eredményeit – a deliktuális felelősségről 1964-ben és az EGK jogáról 1974-ben megjelent monográfiáit – éppen jogösszehasonlító módszer alkalmazásával érte el. Mádl egyébként – Szászyhoz (valamint Eörsihez) hasonlóan – az összehasonlító jogot nem önálló tudományterületnek, hanem vizsgálati módszernek tartotta.

Fontos kiemelni, hogy bár a magyar összehasonlító jogi kutatások szocialista korszakának két legfontosabb egyénisége, Szabó Imre és Eörsi Gyula egyik legközelebbi munkatársa volt, a jogösszehasonlítást elsősorban klasszikus („burzsoá”) értelmében használta, mint ahogy azt elsősorban Nizsalovszkytól, Szászy Istvántól, illetve az őt diákkorától kezdve közel három évtizeden keresztül támogató Világhy Miklóstól¹¹⁸¹ láthatta. Ezzel azonban csak az elméleti háttérrel vázoltuk fel, viszont Mádl nézeteire – csakúgy, mint a nemzetközi magánjog esetében – a gyakorlati élmények is befolyással bírtak, amelyek alapvetően négy helyszínhez: Brüsszelhez (1958), Strasbourghoz (1961–1964), Helsinkihez (1962) és Uppsalához (1966) kötődnek, az összehasonlító jog esetében a legfontosabb város természetesen – mint később látni fogjuk – Strasbourg volt. Meg kell továbbá említeni Mádl Ferencnek a KGST-vel kapcsolatban – a hatvanas évek során – szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatait is,

¹¹⁸⁰ Nizsalovszky a Mádl könyvéről írott recenziójában éppen ezt az Európa-központúságot bírálta, mert a felelősség intézményének szabályozását az Európán kívüli nagy civilizációk joganyagában (például az indiai civilizáció tekintetében, l.: Manu törvényei) is fel lehetett volna tárni. L.: Nizsalovszky Endre: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében, in: Állam- és Jogtudomány 1965/4. 587–595.)

¹¹⁸¹ Bár Világhyt a szocialista polgári jog nagyjai közé szokták sorolni, mély és szerteágazó klasszikus műveltsége, alapos történeti-jogtörténeti ismeretei, valamint a római jog iránti kiemelt érdeklődése időről időre átütött a dogmatizmus köntösén és munkáinak nyelvezetén. Világhy professzor Kocsis dékánhoz hasonlóan egyházi gimnáziumot végzett, ám – Kocsissal ellentétben – kifejezetten értékelte Mádl latin nyelvtudását, az antik kultúrákkal kapcsolatos ismereteit, valamint erős történeti-jogtörténeti látásmódját.

mert ezek a személyes benyomások adhatták meg számára a végső lökést ahhoz, hogy sok évvel a magyar rendszerváltozás előtt egyértelműen arra az álláspontra jusson, hogy Nyugaton „*van a magyar jogi kultúra főáramának folytatása*”.¹¹⁸²

A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK JOGA

A hatvanas évek elején – a békés egymás mellett élés politikájának leképeződéseként – Szabó Imre úgy gondolta, hogy szükség van a keleti és nyugati, gazdasági kapcsolatokra épülő integrációs kísérletek jogi szempontú vizsgálatára, illetve a jelenség jogi fogalmakkal történő leírására. Szabó felvetése nemcsak politikai, hanem tudományos szempontból is időszerű volt, hiszen a jogrendszerben zajló legújabb változások elemzését valóban az ÁJI-nak kellett felvállalnia. Ráadásul Szabó éles szemmel vette észre, hogy bár a szocialista tömb országában szintén léteztek ilyen kutatások, azok a folyamatokat elsősorban közgazdasági oldalról vizsgálták. Az ÁJI – jelenleg korlátozottan hozzáférhető – iratanyaga alapján úgy tűnik, hogy az Intézetben először 1963-ban hoztak létre a nyugat-európai, valamint a kelet-európai gazdasági integrációk vizsgálatával foglalkozó kutatócsoportokat.¹¹⁸³ Az előbbit Szabó Imre, az utóbbit Eörsi Gyula vezette, és mindkettőben Mádl Ferenc, valamint Herczegh Géza dolgozott együtt – legalább két éven keresztül. Mádl szempontjából e munka több kézzelfogható eredménnyel járt. Egyrészt elmélyedt a KGST joganyagában, és – akarva-akaratlanul – feltette magában a kutató szempontjából lényeges kérdéseket: vajon az integráció életképes-e; hogyan és milyen területeken lehet továbbfejleszteni; illetve munkájából adódóan is el kellett végeznie a keleti és nyugati integrációk összehasonlító elemzését, hogy miben és miért különböznek

¹¹⁸² Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 31.).

¹¹⁸³ Témalap az 1965. évi kutatásokhoz (XVIII. téma, címe: A békés egymás mellett élésnek az ENSZ-szel összefüggő kérdései. Altéma: A szocialista államok gazdasági együttműködése, a tőkés integráció[s] szervezetek, témavezető: Szabó Imre). Témabeszámoló az 1965. évben végzett kutatásról (XXVI. téma, címe: A szocialista államok gazdasági együttműködése és kapcsolataik a tőkés integrációs szervekkel, témavezető: Eörsi Gyula) (AL II. osztály 170. doboz, 6. dosszié).

egymástól, illetve léteznek-e, és ha igen, hol közös pontok ebben a két rendszerben. Másrészt e kutatást követően tett – mint a téma szakértője – többször is látogatást a Szovjetunióban, részben ÁJI-küldetésben, részben azonban a magyar kormányzati szervek felkérése alapján. A látogatások teljes időtartama nem volt több három hétnél, azonban a nyugat-európai és amerikai utazásait követően szerzett személyes tapasztalatok minden bizonnyal mély benyomást tettek rá. Harmadrészt e kutatások eredményei akkor kezdtek hatni és hasznosulni, amikor „különösen a hatvanas évek vége felé[...] ez a terület rendkívül fontossá vált, mert Magyarország külkereskedelem orientáltsága megerősödött”.¹¹⁸⁴ Ekkor kapcsolódott be újra intenzívebben a kodifikációs munkába, amelyben aztán az elkövetkező két évtizedben mindvégig aktívan vett részt. Először a Ptk.-kodifikációs bizottsági munkába hívták,¹¹⁸⁵ valamivel később pedig – kormányzati felkérésre – „szállt be” a Külkereskedelmi Kódex, az 1974. évi III. törvény szövegezési munkálataiba is. A témába vágó és egyre erősebben gazdasági jogi vonatkozásokat érintő publikációi ennek nyomán, főleg a hetvenes és nyolcvanas években keletkeztek, amikor már ezt az ismeretanyagot oktatta is az egyetemen.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának témaköre tehát szintén az Állam- és Jogtudományi Intézetbe és Szabó Imréhez vezet vissza, de az összes kutatási téma közül talán ennek volt a leghosszabb „kiérlelési” ideje, hiszen az első „kapavágástól” a nemzetközi magánjog újabb fejlődési tendenciáit összegző, és ezzel a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát dogmatikailag megalapozó írásának megjelenéséig¹¹⁸⁶ mintegy másfél évtized telt el. Viszont talán ehhez az is hozzátehető, hogy az e területen készült írások hatása volt a

¹¹⁸⁴ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 158.).

¹¹⁸⁵ Erre l. például: Sárándi Imre: Szerződéses rendszerünk új vonásai (Gazdaság és Jogtudomány 1979/3–4. 337–366.).

¹¹⁸⁶ L. különösen: Mádl Ferenc: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (In: Gazdaság- és Jogtudomány 1977/1–2. 195–240.). L. még részletesen: Martonyi János: Mádl Ferenc és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Magyar Jog 2021/7–8. 385–391.) és Vékás Lajos: Mádl Ferenc és a magyar nemzetközi magánjog (Magyar Jog 2021/7–8. 392–399.).

legnagyobb, ugyanis a történelem menete e téren még életében visszaigazolta a kutató több évtized alatt megfogalmazott sejtéseit.

EURÓPA-JOG

Végül itt kell szólni az Európa-jogról is, amely tulajdonképpen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában végzett kutatások egy jól körülhatárolható részterülete, amelyet azonban a kutató saját döntése alapján önálló kutatási témává emelt, és amelyet részben a történelmi események, részben Mádl további életpályája tágabb, a jogtudományon túlmutató, kulturális kontextusba helyezett.

Itt csupán a téma felmerüléséhez és rendszerezéséhez szükséges néhány, a kutató múltjából és neveltetéséből adódó momentumot megemlíteni. Fentebb említésre került, hogy már a pécsi egyetemen feltűnt a tehetséges diák nyugati államok iránti érdeklődése. Ennek hátteréről akkoriban csupán annyit tudtak kideríteni, hogy két apai nagybátyja (akkor éppen) Németországban élt, azonban a gyermek által a két nagypapától kapott útravalóról¹¹⁸⁷ nem szereztek tudomást. Gyanús lehetett volna, hogy Mádl első, nyomtatásban megjelent írása egy könyvismertetés volt, amelyben az amerikai legfelsőbb bíróság közelmúltbeli ítélezési gyakorlatát ismertetve feltűnően sokat beszélt a polgári szabadságjogokról.¹¹⁸⁸ A fiatal Mádlra – mint az az eddigiekből is egyértelműen következik – különösen az 1958-as brüsszeli, illetve az 1961–1963 közötti strasbourgi látogatások bírtak döntő hatással. A franciaországi képzés idejének túlnyomó részét

¹¹⁸⁷ Az egyik (az anyai) nagypapától főként az USA-ról, a másiktól (az apai nagypapától) pedig az orosz hadifogságról szóló történetek maradtak meg a fiatalemberben. Id. Mádl Antal hadifogságára I.: A magyar sokféleség Európát is gazdagítja (Szabad Föld 2001.08.17., 7.). Az I. világháborúban Mádl nagyapja mellett annak egyik öccse is részt vett, aki már 1914-ben megsebesült, később pedig orosz hadifogságba is esett. Mádl Ferenc tehát gyerekként viszonylag sokat hallhatott a világháborúról, valamint az orosz veszélyről is. Mádl nagypapa öccsére I.: ifj. Mádl Antal 1–2. és Hírek a sebesültekről és betegekről (1914.10.24. 23.).

¹¹⁸⁸ C.H. Pritchett: Civil Liberties and the Vinson Court. Chicago, 1954. (Jogtudományi Közöny, 1956/9. 570–576.). Charles Herman Pritchett (1907–1995) közjogot és politológiát oktatott az egyetemen. A Mádl által ismertett könyvét az egyik legjobb munkájának tartják ([http://texts.cdlib.org/view?docId=hb0z09n6nn&doc.view=frames&chunk.id=div00051&toc.depth=1&toc.id=](http://texts.cdlib.org/view?docId=hb0z09n6nn&doc.view=frames&chunk.id=div00051&toc.depth=1&toc.id=,), 2021.09.03.).

a parlamenti szónoklatok hallgatásával, nyugati lapok olvasásával, illetve a könyvtárban, az európai integráció múltjának kutatásával töltötte. Strasbourgból már úgy tért haza, hogy egyértelműen elkötelezte magát a nyugati értékrend és kultúra mellett. Mádl azonban megfontolt és alapos kutató volt, a tudományos igazságok keresésében személyes szimpátiái nem befolyásolták. Az ÁJI-ban folyó, a gazdasági integrációkkal kapcsolatos kutatásokat lelkiismeretesen elvégezte, de – valószínűleg a személyes élményei miatt – nemcsak a tisztán jogi, hanem a kulturális különbségek is izgatták, és ezen a téren kaphatott támogatást elsősorban Nizsalovszky Endrétől, Benedek Ferentől és vélhetően a hasonló felfogású Szász Istvántól is. A kulturális örökségre, a magyar jogi kultúra eredetére vonatkozó nézetek első megfogalmazásban nagy valószínűséggel Nizsalovszkytól erednek, akivel azonban – saját bevallása szerint – ezen túlmenően is folytathatott a további részletek feltárására vonatkozó beszélgetéseket.

Mindezekre tekintettel az Európa-jog című, 1974-ben megvédett, majd megjelent monográfiája egyértelműen az ÁJI-ban folytatott kutatásokból nőtt ki, viszont a téma lehatárolása, feldolgozása a szerző saját személyiségfejlődésének is köszönhető. A sokat idézett, évtizedekkel később Mádl mottójává vált mondat – „*A történet rólunk szól*” – erre, a munka személyes jellegére is utalt.

Négy évtized élményanyaga négy szóba sűrítve és saját állásfoglalássá formálva – ennek sorsa, az, hogy a cenzor nem engedte a megjelentetését, jóval nagyobb jelentőségűvé vált, mint azt a kortársak gondolhatták.¹¹⁸⁹ Ő ugyanis nemcsak magánemberként, saját élményanyaga alapján, hanem tudósként is meg volt győződve arról, hogy az ország sorsa valamikor és valamilyen módon össze fog kapcsolódni a nyugati integrációval.¹¹⁹⁰ Amikor pedig ez meglepő módon, a nem is olyan távoli jövőben valóban be is következett,

¹¹⁸⁹ A fennálló rendszer és a tudós közötti nézetkülönbség ily módon való „kipattanása” Mádlban az egyetemváltáshoz hasonló mély nyomot hagyott. Abból az időszakból Kocsis dékán mondata maradt meg benne élesen („*Fiam, te osztályáruló vagy!*”). Az érett tudós „ars poeticájának” legfontosabb művéből való kihagyása ezzel állítható párhuzamba.

¹¹⁹⁰ Ennek kifejtését l. például: Oplatka András 2002.

a téma és mottó a politikussá előlépett professzor legfontosabb közéleti üzenetévé vált, részben pedig politikai és cselekvési programmá bővült.

Az Európa-jog tehát Mádl Ferencnek az ÁJI-ből magával hozott azon kutatási területe, amely a történelmi események hatására és a személyes életpálya fordulatai során egy szűk, tisztán jogi témából a tudományos kereteket áttörve – egyes elemeiben a létrehozójától is függetlenedve – közéleti programmá vált.

ÖSZTÖNDÍJAK, KUTATÓUTAK, KÜLFÖLDI MEGBÍZATÁSOK

NEMZETKÖZI OKTATÓ- ÉS KUTATÓMUNKA

Mádl kutatási témái önmagukban is erős nemzetközi vonatkozással bírtak. Részben emiatt, részben azonban Mádl saját döntése alapján tudományos munkája során kezdettől fogva jelentős szerepet kaptak a nemzetközi kapcsolatok, és ezeken belül az eszmecsere és közös gondolkodás keretétől szolgáló konferenciák, kollokviumok és előadások, a külföldi anyaggyűjtés céljára szolgáló könyvtár- és levéltár-látogatások, valamint az adott reláció megismerését lehetővé tevő kötetlen programok, mint egy kirándulás, vendégség vagy intézménylátogatás. Mádl kezdettől fogva nagy energiákat fektetett a nemzetközi kapcsolathálója kiépítésére, majd ápolására. Családjával rendszeresen fogadott vendégeket, és ő maga is viszonzta ezeket a látogatásokat, még akkor is, ha ezek további szervezéssel, például többnapos kitérőkkel vagy nagyobb anyagi ráfordítással jártak. A befektetés azonban eredményes volt, és nemcsak személyes szempontok miatt, hanem közérdekből is. Láthattuk például, hogy az 1970-es évek második felében az ELTE finn kapcsolatainak kiépítésében Mádl Ferenc mintegy évtizeddel korábban Finnországban létesített baráti és kollegiális kapcsolatai milyen komoly szerepet játszottak. Hasonlóan jelentős az Egyesült Államokban – elsősorban a Berkeley jogi karán – kiépített amerikai kapcsolatrendszer, amely

egészen élete végéig – több mint negyven éven keresztül – működőképes maradt, és még politikusként is tudott rá támaszkodni.¹¹⁹¹

Mádl külföldi kapcsolatrendszere több lépcsőben alakult ki. Legkorábbi kapcsolataként fiatalabb, Münchenben élő nagybátyja, Feri bácsi említhető, aki a későbbiek során is – mintegy elosztóközpontként – segített unokaöccsének különböző vendégek németországi fogadásának előkészítésében. 1958-tól datálódik Ehrenzweig professzorral való kapcsolata, amely az 1967-es Ford-ösztöndíj nyomán mélyült baráti, illetve mentori viszonyra. Ehrenzweig ajánlása – akárcsak korábban Nizsalovszkyé – több kaput is kinyitott Mádl számára a nemzetközi tudományos életben.

Mádl az Akadémia hivatalnokaként és kutatójaként gyakran utazhatott hivatalos és szakmai utakra is. Ezek megszervezésében – és az átlagosnál nagyobb mozgásszabadság biztosításában – kezdettől fogva nagy segítséget jelentett, hogy a Nemzetközi Jogi Egyesület¹¹⁹² 1960-ban, tehát az ÁJI-ba kerülésével egyidejűleg megalakult Magyar Nemzeti Bizottságának titkárául Szabó Imre, az ÁJI igazgatója – egyúttal a Bizottság elnöke – Mádl Ferencet jelölte ki. Mádl negyedszázadon keresztül szolgált e poszton, ami azt is lehetővé tette számára, hogy valamennyi, az ÁJI-t érintő külföldi szakmai rendezvényről tudomást szerezzen. Nem ez volt azonban az első nemzetközi tudományszervezési tevékenysége, mert már korábban, az 1958-as brüsszeli jogösszehasonlító kongresszuson a magyar delegáció titkáráként tevékenykedett, és e tisztségében végzett eredményes munkája valószínűleg pozitívan befolyásolta Szabót a döntésében.

Akkor tehát, amikor Mádlnak a jelentős mennyiségű, a keleti és a nyugati országokat egyaránt érintő útjait tartalmazó táblázatra pillantunk,¹¹⁹³ ezek mögött mindenképpen több tényező együttes hatását – személyi oldalról például nyelvtudás, nemzetközi kapcsolódással

¹¹⁹¹ Vö. például Buxbaum professzorral szinte haláláig fennálló intenzív baráti és munkakapcsolatát (az ezzel kapcsolatos iratanyag a család tulajdonában található). Buxbaumra l. például: <https://news.berkeley.edu/2019/02/14/buxbaum-still-going-strong-after-seeing-berkeley-through-years-of-turmoil> (2022. 04. 15.), valamint Várady Tibor interjú 2021.

¹¹⁹² Angol nevén: International Association of Legal Science – IALS.

¹¹⁹³ L.: Mellékletek.

bíró kutatási területek, stabil külföldi kapcsolatrendszer, valamint külföldi utazásokkal járó szakmai pozíciók, illetve intézményi oldalról Szabó Imre és Eörsi Gyula nyugati jogrendszerekkel kapcsolatos álláspontját – érdemes keresnünk. Szabó Imre és Eörsi Gyula tulajdonképpen az 1960-as évek elejétől úgy gondolták, hogy a „kelet-nyugati összehasonlító jogi tevékenységbe való fokozatos bekapcsolódás[sal] [...] – mintegy az oroszlánt a barlangjában – meg lehet verni és a jogtörténet süllyesztőjébe lehet küldeni Európa »retrográd burzsoá« jogát és egész gazdasági-politikai értékrendjét”.¹¹⁹⁴ Szabóék tehát egyfajta, jogi eszközökkel vívott „kulturális forradalomban” gondolkodtak a jogtudomány területén, és ebben komoly szerepet szántak a tehetséges új nemzedéknek. Eörsi a koncepció lényegét a hatvanas évek elején egy írásában világosan össze is foglalta: „Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának az az álláspontja, hogy mindaddig, amíg az ilyen rendezvényeken [nyugati jogösszehasonlító konferenciákon – D. E.] méltó keretek között, korrekt formák között szerepelhetünk, igyekeznünk kell ezeken részt venni. Részvételünket [...] fel kell használni arra is, hogy politikailag, szakmailag jól felkészült, szilárd, nyugati nyelvet beszélő, de nemzetközi tapasztalatokkal még nem rendelkező fiatalabb egyetemi oktatók és intézeti kutatók is a lehetőségeink-engedte minél nagyobb számban részt vehessenek ilyen tárgyú kongresszusokon és hallgatói minőségben eljuthassanak az »összehasonlító jog« nemzetközi oktatási intézményeinek tanfolyamaira is. Különösen ez utóbbi helyeken szerezhetnek bőséges tapasztalatokat a nyugati hallgatókkal való nemegyszer hajnalig tartó szenvedélyes, »protokollmentes« vitákban.”¹¹⁹⁵

Mádl mindkét, Eörsi által megjelölt célkitűzés megvalósításában komoly szerepet kapott: részt vett a korszak összehasonlító jogi kongresszusainak nagy részén (Brüsszel, Uppsala, Pescara, Budapest), és hallgatóként eljutott több külföldi összehasonlító jogi képzésre (Strasbourg és Helsinki). Sőt, ezeken felül még egy harmadik területen is felbukkant: az „öregék”, Szabó és Eörsi mellett ő lett az

¹¹⁹⁴ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 30–31.).

¹¹⁹⁵ Eörsi Gyula: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1–2. 115.).

első fiatalok egyike, aki – rögtön a végzést követően (sőt, már diák-ként)¹¹⁹⁶ – a nemzetközi összehasonlító jogi képzéseken oktatóként is megjelenhetett.

*AZ ÉLETMŰ SZEMPONTJÁBÓL KIEMELT JELENTŐSÉGŰ
DESZTINÁCIÓK*

BRÜSSZEL

Eörsi a fenti cikkében kitért arra, hogy a 19. század végén megerősödő jogösszehasonlítás „*a tőkés világban ma is virul*”,¹¹⁹⁷ és az egyre gyarapodó számú rendezvényeken, előadásokon és képzéseken, valamint a különböző összehasonlító jogi intézmények vezetésében a szovjet, csehszlovák és lengyel jogászok is megjelentek, és írásaikat már ezen irányzat jelentősebb folyóiratai is leközlik.¹¹⁹⁸ Magyar részről tehát kettős felzárkózási kényszer jelentkezett: a) a Szász „*szerűzetése*” óta e területen nemzetközi rangú képviselő nélkül maradt magyar jogtudománynak új arcot/arcokat, valamint érdemi tudományos hozzájárulást kellett felmutatnia; b) az összehasonlító jogi kutatásokban a népi demokratikus országok is előttünk jártak, tehát tömbön belül is versenyhelyzet állt elő.

A Mádlban mély nyomot hagyó brüsszeli kongresszus magyar részről a saját arcél meghatározására tett egyik első kísérletnek

¹¹⁹⁶ Mádl Ferenc: Jelentés franciaországi kiküldetéséről [az MTA NKO számára – D. E.] (1962.06.05., kézirat, a család tulajdonában). Mádl itt leírja, hogy „*[u]tam közvetlen célja az volt, hogy mint hallgató részt vegyek a fakultás [a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia – D. E.] II. évfolyamán és a fakultás I. évfolyamának hallgatói részére előadást tartsak a szocialista magyar polgári jogról. Az előbbihez ösztöndíjat, az utóbbira felkérést kaptam a kar vezetőjétől.*”

¹¹⁹⁷ Eörsi Gyula: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1-2. 107.).

¹¹⁹⁸ Míg Eörsi egyértelműen „keleti nyitásról” beszélt, három évtizeddel későbbi interjújában Mádl Ferenc éppen ellenkezőleg: a növekvő nyugati érdeklődésre emlékezett, amikor úgy fogalmazott, hogy „*[a] hatvanas évek elején a marxista jogtudomány érdekelni kezdte Nyugat-Európát. Nizsalovszky Endre munkáiról hosszú tanulmányokat írtak, de felkeltette érdeklődésüket a marxista Szabó Imre jogelméleti munkássága is.*” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel, Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.). Az átnézett levéltári anyag mindkét állítást alátámasztja, tehát a valósághoz legközelebb valószínűleg akkor járunk, ha egy kétirányú, kölcsönös érdeklődést feltételezünk.

tekinthető. Mádl mint a háromfős delegáció legfiatalabb tagjának megjelenése és pozitív benyomásokat eredményező szereplése innét nézve mindenképpen a magyar terv egyik sikerének tekinthető, egyúttal pedig azt is jelzi, hogy Mádlal Szabó és Eörsi komolyan számolt, és – nyelvtudása miatt – kifejezetten úgy tervezhették, hogy a magyar jogtudomány külföldi „arcaként” építik fel. Mádl maga is érezhette ezt a megkülönböztetett figyelmet, mert egy évvel későbbi, tudományos tevékenységét részletező bibliográfiájában az előadására „megtisztelő”¹¹⁹⁹ lehetőségként utalt vissza.

Mádl számára a kongresszus legfontosabb eseménye természetesen az Ehrenzweiggel való megismerkedése volt, de később is többször felidézte, hogy mennyire jól lehetett egy ilyen rendezvényen szakmai kapcsolatokat építeni. A konferencia – rövidsége ellenére – mély nyomot hagyott benne, mert itt ivott először Coca-Colát, amelynek ártalmaira és veszélyes voltára a kiutazás előtt a Külügyminisztérium külön – és nyomatékosan! – felhívta a delegáció tagjainak figyelmét.¹²⁰⁰

STRASBOURG

Mádl Ferenc már köztársasági elnökként úgy emlékezett, hogy „ebbe[n] a kelet-nyugati együttműködésbe[n] [...] [m]egvolt egy bizonyos keret, s néhány diák – én már végzett öregdiák voltam – kiutazhatott tanulni. Mi voltunk az elsők, aztán fokozatosan egyre többen mehettek.”¹²⁰¹ A néhány diák – mint Eörsi Gyula cikkéből kiderül – konkrétan

¹¹⁹⁹ „1958-ban abban a megtisztelő lehetőségben volt részem, hogy Brüsszelben a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson a vétkesség nélküli felelősség elve c. témakörben egy kb. 20 perces korreferátumot tarthattam.” (AL 200. TMB 699/429. dosszié, Mádl Ferenc önálló aspirantúra iránti kérelme 2. sz. melléklet [Eddigi tudományos, ill. tudományos jellegű munkáim] 16. pont).

¹²⁰⁰ A történetet családja számára is leírta, de köztársasági elnökként a munkatársainak is elmesélte, mint a kapitalizmussal való találkozásának első maradandó emlékét (ugyanis a kóla ráömlött az öltönyére. „Colát vettünk hazafelé a szállodában, [kiömlött – D. E.], és mostuk mint Agnes asszony, de két nap múlva a cola bűne kiütött világosszürke ruháinkon.”). L.: Mozaikok, illetve Gróh Gáspár interjú 2021.

¹²⁰¹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

három fő volt,¹²⁰² Mádl ezek egyikeként¹²⁰³ jutott ki az európai gondolat szülőföldjére, a több mint másfél évszázadon keresztül a német és francia ellenségeskedés gyújtópontjának számító történelmi régióba, Elzász-Lotharingiába. Magánlevelezésének köszönhetően számos részletet megtudhatunk az itteni képzésről, ezért egy pillanatra adjuk át neki a szót. „*Van itt kb. 260 hallgató és összesen kb. 60–80 professzor (előadó). Az utóbbiak persze nem egyszerre vannak itt, hanem jönnek és mennek. Összesen 5 kurzus fut: 1.) európai gazdasági közösség jogi kérdései; 2.) a rendes három évfolyamos szemeszterek; 3.) egy szeminárium az európai jogrendszerekről; 4.) egy az angolszászról; 5.) egy a szocialista jogrendszerről. Magam mint hallgató a 2. sz. alatt említett szemeszterek másodikát hallgatom. Főbb témáink a magánjogi szekcióban (a második szemeszter ui. egy magánjogi és egy közjogi szekcióból áll): a különböző gazd[asági] társaságok (R[észvény]t[ársaság], csendes társaság, korlátozott fel[elősségű] társaság, kereskedelmi társaság stb.) alkotmánya, szervezete, tevékenysége különböző országokban; az értékpapírok és bankügyletek joga (csekk, váltó stb.); az öröklés az angolszász és az európai jogokban; a házasság, a család, a gyermekek, a válás jogi rendszere és kollíziós jogi normái az európai jogokban; a külföldi tőkeberuházások joga; a tulajdon és kötöttsége a modern jogokban; a szocialista tulajdoni rendszer; a deliktuális felelősség; a nagykereskedelmi és nagyipari szerződéses viszonyok joga, stb. [...] A profok esetenként egészen kiválóak, esetenként gyengék. Tíz témában kell kötelezően vizsgát tenni, valamint 2 további szabadon választott témából. [...] Egy-egy témában 8–15 előadás hangzik el, ami kb. 80–200 oldalas jegyzetet jelent.*”¹²⁰⁴ Érdeemes még azt is felidézni, hogy ebben az évben (1962) a szocialista országok mind az előadók, mind a diákok terén képviseltették magukat

¹²⁰² Eörsi Gyula: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken (In: A MTA Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1–2. 105.).

¹²⁰³ A döntést ebben az esetben is Szabó Imre hozta, akivel kapcsolatban Mádl Ferenc – Peschka Vilmoshoz hasonlóan (vö.: 694. lj.) – a tudománypolitikában képviselt pragmatikus megközelítését emelte ki: „*Szabó Imre [...] nemcsak párttag fiatalokat gyűjtött maga köré. Ha fenntartásokkal is, de támogatott minden tehetséget.*” Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹²⁰⁴ Mádl Ferenc 1962.04.04-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

Strasbourgban. „Az előadók (profok) között van: 1 lengyel, 2 szovjet, 2 jugoszláv, 1 cseh és 1 magyar (én is benne szerepelek a nyomtatott programban előadóként). A hallgatók között van 3 lengyel, 2 cseh, 2 magyar, jön állítólag egy bolgár is, [és – D. E.] van 6 jugoszláv.”¹²⁰⁵

Mádl leveléből kiderül, hogy a strasbourgi képzés révén olyan témákban mélyedhetett el az évek alatt, amelyekkel a magyar graduális képzés keretében a legjobb esetben is csak érintőlegesen foglalkoztak. A témákat olvasva könnyen párhuzamot lehet vonni az itteni előadások és Mádl később, az ELTE-n elkészített (például a nyugati integráció vállalászási formáit elemző) publikációi között. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az itt megszerzett tudás Mádl esetében több évtizeden keresztül hasznosult.

A három éven keresztül zajló – évente két hónapos képzéssel¹²⁰⁶ járó – látogatások¹²⁰⁷ azonban nemcsak a későbbi kutatási témák, hanem az európai kultúrközösség és a személyes identitás szempontjából is meghatározóak voltak számára. A francia nyelvvel – a részben francia nyelvű órák és vizsgák nyomán – és a francia kultúrával is ebben az időben mélyült el a kapcsolata. Nagyon érdekes az az emlék, amit már köztársasági elnökként a francia–magyar kapcsolatok történetéről szóló könyv személyes hangvételű előszavában ebből az időszakból felidézett. Eszerint Strasbourg ódon hangulatú utcáit járva Liszt Ferenc gyönyörű kantátája jutott eszébe a strasbourgi székesegyház harangjairól.¹²⁰⁸ Liszt – aki magyarként lett a német kultúra egyik óriása –, valamint a német épített örökség egyik legszebb darabjának, a helyi székesegyháznak az említése egyértelmű utalás arra, hogy Mádl nemcsak magyarként, hanem személyes, német örökségének tudatában mélyült el a francia nyelvben

¹²⁰⁵ Mádl Ferenc 1962. 04. 04-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹²⁰⁶ „Hagyni kell történni a sorsot” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 145.).

¹²⁰⁷ Mádl három év alatt összesen négy szemesztert végzett (Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70., 7. lj.)).

¹²⁰⁸ Az 1868–1874 között keletkezett kantáta címe: Die Glocken des Strassburger Münsters [A strasbourgi székesegyház harangjai]. Fontos adalék, hogy a zenemű premierjét Budapesten tartották 1875-ben, Strasbourgban csak a közelmúltban (2013) mutatták be.

és történelemben, és mindkettő ismeretében vált a „közös Európa” gondolatának meggyőződéses követőjévé.¹²⁰⁹

Mádl Ferenc egész életében büszke volt a Strasbourgban elvégzett összehasonlító jogi képzésre, illetve arra, hogy – még diplomája átvételének évében – tanárként is visszatérhetett az intézménybe.¹²¹⁰ Egy évtizeddel később készült önéletrajzában így írt: „1963 óta összehasonlító jogi előadásokat tartok a magyar és a szocialista polgári jog köréből.”¹²¹¹ A város és a régió tehát nem csupán egy rövid találkozás erejéig, hanem több mint egy évtizeden keresztül hatással volt az Európa-jog egyik első magyar kutatójára. Sőt, akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy ez a vidék volt Mádl legfőbb kapcsolódási pontja a nyugat-európai jogi kultúrához, amelyben való „megmártózásából” 1974-es monográfiája megszületett. Hogy ez a megmártózás, vagy ahogy Mádl nevezte: „feltöltődés”¹²¹² mit is takart pontosan, ahhoz röviden számba kell vennünk, hogy mivel és hogyan töltötte ő itt ösztöndíjasként az idejét. Az élményanyag jelentőségére abból is következtetni lehet, hogy viszonylag gyakran és részletgazdagon nyilatkozott erről a későbbiekben is. Köztársasági elnökként pedig általánosságban így foglalta össze ennek az időszaknak a jelentőségét: „Strasbourgban szerettem bele Európába, az európai jogrendbe. S ez a szerelem máig tart.”¹²¹³

A strasbourggi képzés mindenekelőtt az a) oktatásról és a b) kutatásról szólt. Ezen túlmenően azonban „[k]itágult körülöttem a

¹²⁰⁹ Mádl Ferenc: A mese rólad szól... (In: A. Szabó Magda – Ablonczy László: Az –állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön – egy század tükörcserepei (Veszprém, Új Horizont, 2003. 8.)). L. még: Mádl Ferenc 1962. 04. 02-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

¹²¹⁰ Ez konkrétan azt jelentette, hogy 1963-tól már rendszeres előadóként számítottak rá az Összehasonlító Jogi Akadémián. Vö.: Mádl Ferenc életrajza (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának 1970. 03. 27-i ülése, Hungaricana).

¹²¹¹ Mádl Ferenc 1974. 11. 09-i önéletrajza (AL 45. Személyzeti Osztály 576/6. dosszié), illetve hasonlóan: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70., 7. lj.).

¹²¹² Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 31.).

¹²¹³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.).

világ”,¹²¹⁴ c) „[n]agy nyugati lapokat olvashattam”,¹²¹⁵ és d) „[k]ülönösen megragadott, hogy láthattam működésben az új Európát”.¹²¹⁶

A tanárokról, valamint a tantárgyakról később úgy nyilatkozott, hogy „[a]z előadásokon természetesen gyakran volt szó a modern kor nagy auktorairól, és a világ nagy jogrendszereinek tárgyalása során felvilágosult és tárgyilagos előadásokat hallgatunk a szocialista jogrendszerről is”.¹²¹⁷ Ez utóbbit azért fontos hangsúlyozni, mert „[m]ind Szabó Imre, mind Eörsi Gyula tanított a strasbourgi egyetemen, ahol azonban már nem egészen azt adták elő, amit itthon az egyetemi órákon”.¹²¹⁸ Strasbourgban „a háború utáni európai jogtudós generáció kiválóságai rendszeresen tartottak előadásokat”,¹²¹⁹ vagyis az Akadémia az új Európa egyik legfontosabb képzőhelye volt, ahol a következő évtizedek kutatóit és közéleti személyiségeit ismertették meg a jelenlegi társadalmi és politikai kérdésekkel, valamint az európai gondolattal.¹²²⁰ Nemcsak tanulásról volt szó, hanem kapcsolatépítésről is, amelyet Mádl először az 1964-ben megjelent monográfia szétküldésekor tudott hasznosítani.¹²²¹

Azt, hogy a képzési idő egy részét kutatásokra is fordította, maga Mádl emelte ki. „[A]z európai jog, az összehasonlító polgári jog

¹²¹⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

¹²¹⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

¹²¹⁶ Mozaikok.

¹²¹⁷ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70., 7. lj.).

¹²¹⁸ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.).

¹²¹⁹ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70., 7. lj.).

¹²²⁰ Erre utalnak a Mádl által a Mozaikokban számára legjelentősebb olvasmányélményként említett könyvek: René Davidnek a kortárs jogrendszerekről készült összehasonlító jogi munkája (Les grands systèmes de droit contemporains, Párizs, 1964), amelyet az MTA IX. osztálya 1977-ben magyarra fordíttatott (A jelenkor nagy jogrendszerei, Bp., 1977), valamint Lord Denning egyik műve.

¹²²¹ Vö.: 964. lj.

*és a nemzetközi magánjog területén folytattam kutatásokat.*¹²²² Több könyvtárban is dolgozott, de az Európa Tanács (ET) könyvtára hagyta benne a legmélyebb nyomot. Azonban nemcsak oda, de az ET üléseire is bejárhatott, ahol a karzatról az alapító atyák, Konrad Adenauer, Robert Schuman, Alcide de Gasperi, Jean Monnet szónoklatait hallgathatta.¹²²³ Elsősorban erre az élményre utalt, amikor azt írta, hogy működése közben láthatta Európát. Mindezeket látva egyáltalán nem tekinthető túlzásnak, amikor a képzés jelentőségét élete végén ekképpen összegezte: *„[n]éhány szemeszter idején többet tanultam az európai gondolat történetéről és működéséről, mint jogi tanulmányaim éveit alatt addig összesen”*¹²²⁴

HELSINKI

Eörsi Gyula már hivatkozott cikkének az ÁJI éves beszámolóival való összevetése révén a számadatokhoz konkrét nevek társíthatóak, így derült ki, hogy bár Mádl Ferenc a nyilvánosság előtt csak a – rá valószínűleg a legjelentősebb benyomást tevő – franciaországi képzéséről beszélt, de ezen kívül is részt vett még egy nyári, oklevéllel záruló¹²²⁵ képzésen Finnországban. A helsinki nyári szeminárium jelentőségét Eörsi leírásából érthetjük meg, aki ezt a szocialista jogtudomány szempontjából is kiemelten fontos rendezvényt a következőképpen mutatta be: *„A luxemburgi intézménynél”*¹²²⁶ *az 1960. évben szakadás állott be, és az intézmény vezetőinek és többé-kevésbé rendszeresen visszatérő előadóinak jelentős többsége Luxemburgot elhagyva, az Association Internationale pour l’Enseignement du Droit Comparé rendezésében Helsinkiben tartott nyári szemesztert, amelyen hallgatói*

¹²²² Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70., 7. l.).

¹²²³ Összefoglalóan: Mozaikok és Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

¹²²⁴ Mozaikok.

¹²²⁵ Beszámoló jelentés az ÁJI 1961. évi munkájáról (tervezet) 16. oldal (AL II. osztály iratai 170. d., 1. dosszié).

¹²²⁶ „Luxemburgban a luxemburgi kormány költségvetésének keretében működik az Université Internationale des Sciences Comparées, amelynek jogtudományi és közgazdaságtudományi kara van” – írta Eörsi Gyula a már idézett cikkében. Ebből vált ki az a csapat, amely a finnországi képzést megtartotta.

*minőségben, ösztöndíjjal egy magyar jogász vett részt. Itt szovjet és lengyel részről mintegy 30 előadás hangzott el a szocialista jog köréből; egyébként itt is mintegy 50 professzor adott elő 35 országból jött kb. 200 jogvégzett hallgatónak. A hallgatók között itt eléggé nagyszámú franciaországi ösztöndíjas afrikai is volt. Az előadások itt is bevezetőt adtak a főbb jogrendszerekbe, és a legkülönbözőbb jogintézmények összehasonlításával foglalkoztak.*¹²²⁷ A Helsinkiben töltött néhány hétnek valószínűleg kettős hatása lehetett. Rövid és középtávon minden bizonnyal Mádl Ferenc – és a magyar jogi tudományos élet¹²²⁸ – tudományos kapcsolatrendszerének bővítésével járhatott.¹²²⁹ Hosszú távon viszont az itt szerzett emlékek szerepet kaphattak például a köztársasági elnöki időszakban a finn elnökkel¹²³⁰ kialakított jó személyes, kifejezetten baráti jellegű kapcsolatának megalapozásában.

¹²²⁷ Eörsi Gyula: Résztvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1-2. 106.).

¹²²⁸ Mádl Ferenc 1961.08.07-én kelt útijelentéséből kitűnik, hogy a rendezvényen Szabó Imre megbízásából több tárgyalást is folytatott magyar előadók, kutatók különböző nyugati intézményekhez, illetve rendezvényekre történő meghívása érdekében (Mádl Ferenc útijelentése, a család tulajdonában). Később, már az ELTE külügyi osztályvezetőjeként, a finn kapcsolatait bevonva vett részt az ELTE és a Helsinki Egyetem közötti együttműködés kiépítésében (ELTE EL 1973/12-13. 2.).

¹²²⁹ Erre nézve számos adalékot tartalmaz a magánlevelezése: Mádl Ferenc 1961.06.30-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.[07.02]-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.09-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.13-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.14-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.15-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.17-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.18-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.21-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1961.07.22-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹²³⁰ A Mádlnál mintegy évtizeddel fiatalabb Tarja Kaarina Halonen két cikluson keresztül, 2000-2012 között volt Finnország elnöke. Halonen Helsinkiben született és jogot végzett, de egy ideig művészettörténetet is tanult. A vele való jó személyes viszonyt az interjúkban többen is (Gróh Gáspár és Breuer Klára) megemlégték. Ennek alapja a két ország hagyományosan jó kapcsolatain túl részben az elnökök közös érdeklődési területében keresendő: Halonen ugyanúgy érdeklődött a kisebbségi jogok többségi társadalomban történő biztosításának lehetőségei iránt, mint Mádl Ferenc. Életrajzát magyarul l.: Portré: Tarja Halonen, a Finn Köztársaság elnöke (Világgazdaság 2000.08.23.IV.).

UPPSALA

Mádl Ferenc három külföldi összehasonlító jogi kongresszuson (1958: Brüsszel, 1966: Uppsala, 1970: Pescara) vett részt a magyar delegáció tagjaként.¹²³¹ Míg az első rendezvényről ő maga mesélt (több alkalommal is), az uppsalai ülésről fennmaradt a delegáció úti-jelentése a IX. osztály anyagában.¹²³² Eszerint ez alkalommal népes delegáció: hat fő látogatott Svédországba, ahol még két magyar kutató csatlakozott hozzájuk.¹²³³ A kongresszuson „öt szekció keretében 42 témát vitattak meg” – summázta Szabó akadémikus. „A magyar delegáció tagjai aktívan bekapcsolódtak a kongresszus munkájába. A szocialista, ezen belül a magyar részvételt a kongresszus külföldi résztvevői általában igen pozitívan értékelték, s ez a kongresszus záró ülésén az Académie Internationale részéről is kifejezésre jutott. A magyar delegációnak a kongresszuson játszott aktív szerepe, s nem utolsósorban a magyar nemzeti referátumokat tartalmazó igen szép kiállítású kötet jelentős érdeklődést keltett [...] Mádl Ferenc ellátta a kongresszus titkári teendőit. Részt vett a jogközelítés és jogegységesítés tárgyában rendezett vitán; a nyugati érdekeket képviselő UNIDROIT koordinációs szerepét védő Malintroppi professzorral¹²³⁴ folytatott különösen vitát.”¹²³⁵

¹²³¹ Az 1962-es hamburgi kongresszusra az MTA ÁJB csak egy kicsiny, kétfős delegációt küldött Eörsi Gyula és Weltner Andor részvételével (Mádl tehát ezen nem volt jelen) (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 13. 228.).

¹²³² Az állam- és jogtudományi delegáció jelentése, 1966.08.26. (AL IX. osztály iratai 7.d., 6. dosszié). A rendezvényről a szélesebb értelemben vett szakmai köröket Péteri Zoltán tájékoztatta (Péteri Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Kongresszusa, in: Jogtudományi Közlöny 1966/11. 613–620.).

¹²³³ A delegáció vezetője Szabó Imre, tagjai: Kovács István, Eörsi Gyula, Bihari Ottó, Péteri Zoltán és Mádl Ferenc. A két csatlakozó személy Kádár Miklós és Weltner Andor egyetemi tanárok voltak. A magyar résztvevők hasonló konstrukcióban (MTA-delegáció, illetve ahhoz csatlakozó egyetemi tanárok a Művelődési Minisztérium finanszírozásában) vettek részt a következő pescarai kongresszuson is (Péteri Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VIII. kongresszusa, in: Jogtudományi Közlöny 1971/3–4. 192–196.).

¹²³⁴ A névben történt elütés miatt a személy azonosítása problémát okozhat, de minden bizonnyal Antonio Malintoppi (1929–1984) olasz jogászról, a nemzetközi jog professzoráról van szó.

¹²³⁵ Az állam- és jogtudományi delegáció jelentése, 1966.08.26. (AL IX. osztály iratai 7.d., 6. dosszié).

AMERIKAI ÉS NYUGAT-EURÓPAI KÖRÚT

Strasbourghoz hasonlóan Mádl egész életét befolyásoló tapasztalatokra és élményekre tett szert az 1966-os Ford-ösztöndíj elnyerésével megvalósult nyugati körútján, ezért az alábbiakban a pályázat hátterét és a tanulmányút hozadékát egyaránt vizsgálat alá kell vonnunk.

„A Ford-ösztöndíj tudomásom szerint két évvel korábban [1964-ben – D. E.] indult, mint ahogy én megkaptam [1966-ban – D. E.]. A magyar fél körülbelül kétezer (!) jelentkező közül kiválasztott ötvenet, és a Ford Alapítvány Amerikából érkező megbízottai az ötvenből választottak ki huszonötöt, akiket végül meghívtak. A jelentkezők mintegy felének művészeti, humán- és társadalomtudományi érdeklődésűnek kellett lennie, a másik felük műszaki, természettudományi, sőt gyártástechnikát képviselő jelölt is lehetett, kivételt képeztek a hadi fontosságú témák”¹²³⁶ – idézte fel évtizedekkel később az ösztöndíj legfontosabb jellemzőit¹²³⁷ az azt egy évvel Mádl után elnyerő néprajztudós, Hofer Tamás. A Ford Alapítvány „mint az Egyesült Államok kormányzatától független intézmény”¹²³⁸ az enyhülés kedvező politikai légkörében könnyebben létesített kapcsolatokat a népi demokráciákkal, köztük a Szovjetunióval és Lengyelországgal, mintha a kapcsolatfelvételt kormányzati szervek kezdeményezték volna. Ám a távolról kedvezőnek ítélt lehetőségben – különösen az első években – benne rejtett a konfliktus lehetősége, ugyanis miközben „[a]z ösztöndíjas-jelöltek listáját a magyarok hosszas kiválasztási folyamat során állították össze, [...] figyelembe kényszerültek venni, hogy az alapítvány is kész

¹²³⁶ „A bölcs isten felleget éjszakában rejtette el, hogy a jövő merrefelé fordul” – Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Hofer Tamással (In: Századvég 2005. 180.). A politikai háttérre l.: Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában (Bp., Osiris – MTA BTK TTI, 2015. 234–235.).

¹²³⁷ Hofer Tamás visszaemlékezését teljes mértékben alátámasztja a Ford Alapítvány 1965. évi pályázati kiírásának szövege, amit 1964. 12. 07-én küldtek szét az akadémiai osztályoknak (NKO iratai 63. d., 4. dosszié, Ford Alapítvány 1965. évi javaslatok 1964–65.). Fontos adalék Mádl pályázata szempontjából, hogy abban az évben a jogtudományon belül a nemzetközi jogi témákat részesítették előnyben (márpedig a nemzetközi magánjogot a tudósok egy része akkoriban a nemzetközi jog területéhez sorolta).

¹²³⁸ Somlai Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása (In: Évkönyv XVI. Budapest, 1956-os Intézet, 2009, 290.).

listával állt elő a támogatandók személyét illetően. Az együttműködés első évében ráadásul tájékoztatták is őket a lehetőségről.¹²³⁹ Ez a metó-
dus – mint fentebb láttuk – Mádl Ferenc esetére is igaz volt, akit tulajdonképpen kintről, az Egyesült Államokból választottak, kész helyzet elé állítva a magyar jogtudomány hazai döntéshozóit, illetve magát Mádlt is.¹²⁴⁰ Láttuk, hogy az ösztöndíjat végül Szabóéknak sikerült lerövidíteni, így csupán egy amerikai szemeszterről szólt, amely döntően Kaliforniára korlátozódott. Mádlt azonban – mint az a kollégáinak írott leveléből kiderül¹²⁴¹ – gyorsan megkedvelték, hívták és ajánlották is más helyekre, ennél fogva az amerikai körutat mégis sikerült megvalósítania.¹²⁴²

Az ösztöndíj fő célja az oktatás és a kutatás volt. Az előbbit illetően Mádl úgy emlékezett, hogy Berkeley-ben az *„1966–67. tanév második félévében [...] Ehrenzweiggel együtt társelőadóként polgári jogot és nemzetközi magánjogot adtam elő, jog-összehasonlító nézőpontból. A polgári jogi órák elsődleges tárgya az európai szocialista országok polgári joga volt (tulajdonjog, jogi személyek, a gazdasági tervezés és a gazdálkodó szervezetek szerződéses kapcsolatai...)”*.¹²⁴³ Az utóbbi területen főként társasági és kereskedelmi jogi kutatásokat folytatott különböző könyvtárakban. Az amerikai útnak volt azonban egy

¹²³⁹ Somlai Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása (In: Évkönyv XVI. Budapest, 1956-os Intézet, 2009, 291.), valamint újabban: Somlai Katalin: Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosok. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelítből az elitbe (In: Évkönyv XXVI. Budapest – Pécs, 1956-os Intézet Alapítvány – Kronosz, 2021. 103–164.).

¹²⁴⁰ A korszakú vonatkozó iratanyag lelőhelye: AL III. 40. NKO iratai 238. d., 1. dosszié (Ford-ösztöndíjjal kapcsolatos levelezés 1965–66), III. 40. NKO iratai 63. d., 4. dosszié (Ford Alapítvány 1965. évi javaslatok 1964–65), A Ford-ösztöndíj iránti kérelemhez a pályázónak adatlapot, angol és magyar nyelvű munkatervet, önéletrajzot, párt- és személyzeti véleményt kellett mellékelnie. Mádl esetében ezekből csupán az adatlapot sikerült megtalálni, a pályázat többi része – feltehetően más iratokkal összefogva – lappanghat valahol.

¹²⁴¹ Mádl Ferenc levele a IX. osztálynak (d.n.AL IX. osztály iratai 15. d., 3. dosszié)

¹²⁴² Ehhez elegendő összevetni a pályázati adatlapon megjelölt és a visszaemlékezésében felsorolt helyszíneket, miáltal láthatóvá válik, hogy több helyre jutott el, mint eredetileg tervezte.

¹²⁴³ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71–72.).

további fontos célja is, a szocialista jogtudomány reprezentációja. Ezen a területen – annak ellenére, hogy a tartózkodási időt lerövidítették – Mádl ugyancsak jelentős eredményeket tudott felmutatni – sőt, tulajdonképpen több helyre tudott eljutni, mint eredetileg tervezte. Ez részben egyébként annak köszönhető, hogy szűkös anyagi forrásai miatt repülő helyett csak vonattal tudott utazni, így viszont jóval többet látott annál, mint amit kezdetben remélni mert. Miután a jegye körutazásra szólt, más helyeken is kiszállhatott és körülnézhetett – például a Grand Canyon visszafelé így látogatta meg. Ezenfelül a vonaton ismerkedhetett is, és közvetlen benyomásokat szerezhetett az amerikai emberekről, az őket foglalkoztató problémákról, az ország egyes régióinak gazdasági helyzetéről és társadalmi összetételéről. Ennek az amerikai „körútnak” a jogtudomány szempontjából releváns állomásai a következők voltak: New York (University of Columbia), Ann Arbor (University of Michigan), Salt Lake City (University of Utah), Boulder (University of Colorado), Denver (University of Denver), Austin (University of Texas), San Francisco (Hastings Law School).¹²⁴⁴

Az amerikai körút állomásai 1967	
Tervezett	Megvalósult
Berkeley (CA)	Berkeley (CA)
Chicago (IL)	New York (NY)
Philadelphia (PA)	Ann Arbor (MI)
New York (NY)	Salt Lake City (UT)
	Boulder (CO)
	Denver (CO)
	Austin (TX)
	San Francisco (CA)

Forrás: AL IX. o. iratai 10. d., 3. dosszié és Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel c. tanulmánya. A szerző saját táblázata

¹²⁴⁴ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 72. 9. lj.), továbbá: Mádl Ferenc: Egyetemi oktatás – jogi oktatás – jogtudomány Amerikában (Gazdaság- és Jogtudomány 1968/3–4. 237).

A Kaliforniai Egyetemen Mádlt Ehrenzweig¹²⁴⁵ fogadta és mentorálta, neki köszönhetően ismerkedett meg Hans Kelsennel, akivel (hármásban) közös előadásokat is tartottak.¹²⁴⁶ A lélekben mindvégig közép-európainak megmaradó Ehrenzweig nemcsak az amerikai élet jellegzetességeire hívta fel a fiatal ember figyelmét, de a szakmai vitáik „*az amerikai nemzetközi magánjog elméleti és gyakorlati rendjéről*” döntő befolyással bírtak a fiatal kutató tudományos nézeteinek alakulására.¹²⁴⁷ Kapcsolatuk Mádl hazatérte után sem szakadt meg, és amikor a '70-es években Ehrenzweig Ausztriába látogatott, Mádlékkal is találkozott Sopronban.¹²⁴⁸

Miután a közélet iránt mindig fogékony Mádl Ferenc az Egyesült Államokban a helyi magyarokkal – köztük például a legendás

¹²⁴⁵ A professzorra, aki tulajdonképpen egyik mestere is volt, Mádl öregkorában is szeretettel emlékezett vissza: Ehrenzweig „*szerény volt, szeretetteljes, miközben a zseni szellemi nagyságát kellett érezni-tapasztalni mellette*” (Mozaikok).

¹²⁴⁶ Ennek történetét Mádl részletesen elmesélte a Találkozásom Hans Kelsennel című írásában, amely azonban csak részben szól Kelsenről, sokkal inkább Ehrenzweignek állít emléket, és miközben az Egyesült Államokban eltöltött időszakról beszélt, számos életrajzi adalékot is megosztott (Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 67–76.)).

¹²⁴⁷ Mádl Amerikában végzett tevékenységéről – távozását követően – Ehrenzweig levélben tájékoztatta az MTA főtitkárát. Ebben részletesen leírja, hogy Mádl milyen területekkel foglalkozott kutatóként, valamint hogy mit és hogyan tanított. A professzor hangot adott elismerésének, amikor kiemelte, hogy „*Dr. Mádl tudásáról és tehetségéről számos diákja lelkesedéssel beszélt*”. Azonban nemcsak a hallgatók, hanem ő maga is profitált Mádl látogatásából, mert vele olvastatta át legújabb könyve kéziratát (ez minden bizonnyal a *Private international law / [1.] General Part* (Sijthoff, Leiden, 1967) c. munka volt) (l. még: Mádl Ferenc 1967.02.18-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). Végül Ehrenzweig saját tapasztalatai alapján kifejezte reményét, hogy a Berkeley és az MTA ÁJI közötti együttműködés a jövőben is folytatódni fog (Albert Ehrenzweig levele Erdey-Grúz Tibornak, 1967.06.16., a család tulajdonában). Mindez arra utal, hogy Szabó Imre feltevése, hogy Mádlt reprezentálni küldi ki, helyes döntésnek bizonyult.

¹²⁴⁸ A látogatásról összefoglalóan: Mozaikok, valamint Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 75–76.).

Teller Edével¹²⁴⁹ többször¹²⁵⁰ – is találkozott, nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy vajon a magyar állambiztonság hogyan állhatott hozzá ehhez az úthoz, amely a szocialista jogtudomány egyik ígéretes reménysége számára lehetővé tette, hogy betekinthesen az imperialista hatalmak vezető erejének egyik szellemi központjába. A téma szakértőjének számító Somlai Katalin kutatásai alapján egyértelműnek látszik, hogy minden Nyugatra utazót felkészítettek az ellenséges szervezési kísérletek elhárítására.¹²⁵¹ A Ford-ösztöndíjasokat¹²⁵² értelemszerűen „elsősorban az amerikai titkosszolgálati módszerek felismerésére oktatták ki”.¹²⁵³ Hazatérésüket követően az ösztöndíjasoktól – szóbeli vagy írásbeli – beszámolót vártak.¹²⁵⁴ Ezen

¹²⁴⁹ Bár személyes vonatkozásokat nem tartalmaz, a Teller halála kapcsán kiadott köztársasági elnöki közlemény megfogalmazása, a világhírű tudós szellemi nagyságának egyértelmű elismerése mégis valamilyen közvetlen kapcsolatot sejtet (Üzenet Teller Ede búcsúztatójára, in: KEHÉ 2003., Bp., KEH, 250–251.). A találkozások tényét végül Mádl saját családja számára készített visszaemlékezése erősítette meg (Mozaikok), illetve utalt rá az USA-ból való visszatérését követően írt egyik tanulmányában (Mádl Ferenc: Egyetemi oktatás – jogi oktatás – jogtudomány Amerikában (Gazdaság- és Jogtudomány 1968/3–4. 242.)).

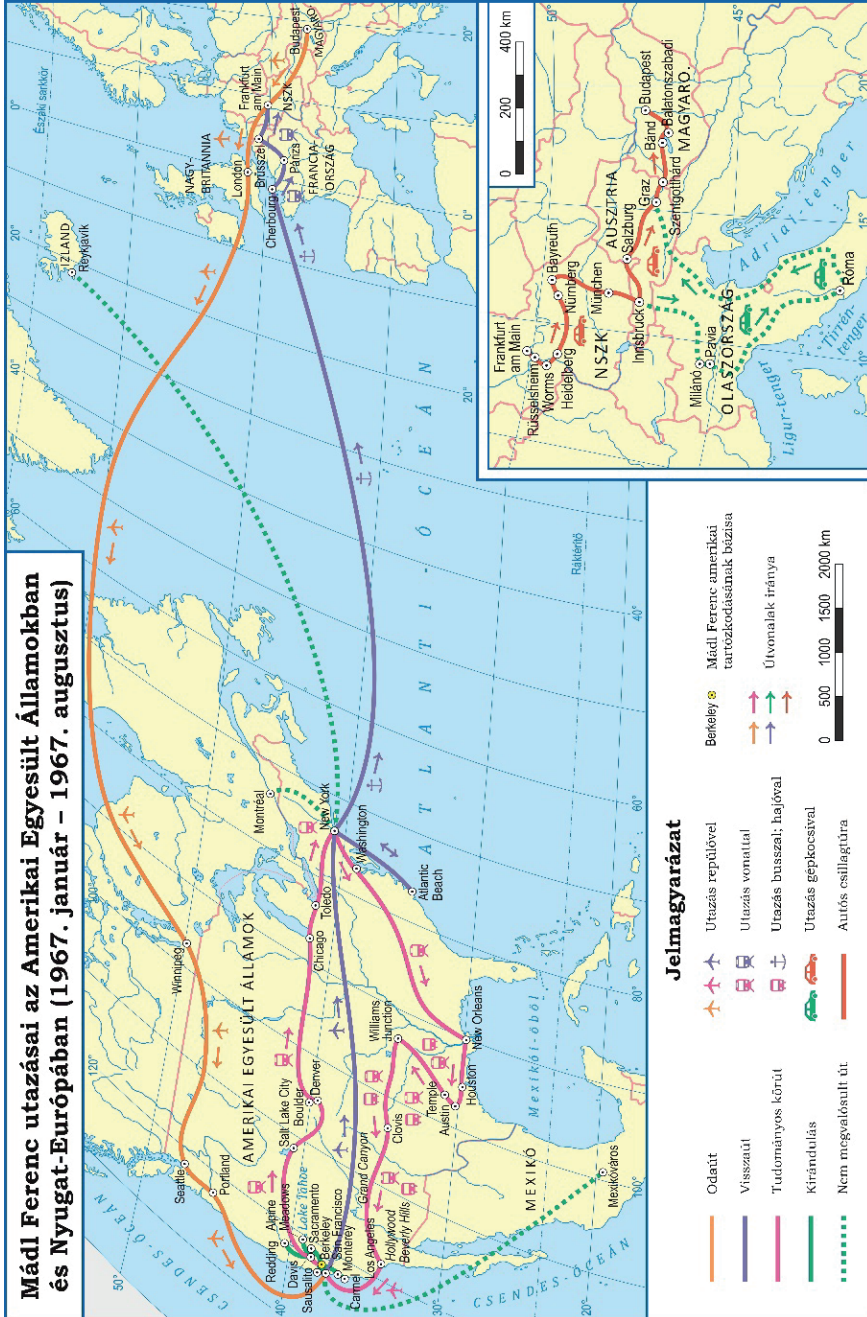
¹²⁵⁰ Mozaikok.

¹²⁵¹ Somlai Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll”. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban (In: Évkönyv XVII. Budapest, 1956-os Intézet, 2010, 256.). Mádl egyik többször elmesélt története valószínűleg egy ilyen „felkészítő jellegű” beszélgetést örökített meg. A beszélgetést, illetve azt, hogy egy huszonéves fiatalemberben ebből mi maradt meg, érdemes felidézni. A történet szerint az 1958-as brüsszeli kiutazás előtt a delegáció tagjait behívták a külügyminisztériumba, ahol felszólították őket, hogy „a felelősségi témában védjük a szocialista pozíciót”. Ha pedig baráti szervezetekkel ülnének le „ebédre, Colát lehetőleg ne igyunk” (Mozaikok).

¹²⁵² Itt érdemes megemlíteni, hogy a két tehetséges, szinte teljes pályafutásuk alatt egymással kapcsolatban álló fiatal jogász, Kulcsár Kálmán és Mádl Ferenc egymást követően (1965-ben, illetve 1966-ban) jártak Ford-ösztöndíjasként Amerikában. L. még: az NKO 1965.04.14-i feljegyzése a szaktitkároknak a Ford-ösztöndíj nyerteséről (NKO iratai 63. d., 4. dosszié).

¹²⁵³ Somlai Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll”. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban (In: Évkönyv XVII. Budapest, 1956-os Intézet, 2010, 243.).

¹²⁵⁴ Ezt Hofer Tamás is megerősítette, amikor így fogalmazott: „Igen, a Ford Alapítványnak és az itthoniaknak is jelentést kellett írni arról, hogy az ember mit tanult Amerikában, kikkel hozott létre kapcsolatot.” („A bölcs isten felleges éjszakában rejtette el, hogy a jövő merrefelé fordul” – Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Hofer Tamással (In: Századvég 2005. 181.)). Miután Mádl az Amerikában szerzett tapasztalatait két hosszú tanulmányban tette közzé, joggal merül fel a kérdés, hogy ezek részben vagy egészben a kötelezően leadandó jelentés

túlmenően azonban – a Somlai által felhozott példák alapján – nem volt kötelező együttműködni a magyar titkosszolgálattal, illetve maguk a szolgálatok is jelentőmunkára alkalmatlannak minősíthették a kiutazót.¹²⁵⁵

Végül érintenünk kell az út hozadékát, amit talán a „*mennyiségi és minőségi robbanással*” lehetne leginkább jellemezni. Mádl hazatérését követően az amerikai út „termését” alapvetően két irányból közelítve dolgozta fel:

- a) az amerikai jogi oktatás szerkezetét bemutató írások, amelyeket – bár jogi lapokban jelentek meg – részben szélesebb közönségnek, a hazai tudományos élet résztvevőihez szóló beszámolóknak szánhatott, és amelyek részletes leírását adják a korabeli amerikai oktatási és kutatási rendszernek.¹²⁵⁶ Ezek az írások témájuknál fogva talán az 1956-ban készült könyvismertetéséhez kapcsolódnak legerősebben, hiszen az az amerikai igazságszolgáltatás jellegzetességeit mutatta be;
- b) a nemzetközi magánjog hazai elméletét Ehrenzweig intenciói alapján,¹²⁵⁷ tulajdonképpen Szászhoz visszanyúlva, de Világhy

anyagát is tartalmazzák-e. Jelenlegi ismereteink alapján erre nem adható egyértelmű válasz.

¹²⁵⁵ Somlai Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll”. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban (In: Évkönyv XVII. Budapest, 1956-os Intézet, 2010, 260.).

¹²⁵⁶ Érdekes adalék, hogy míg Magyarországon Mádl írása megjelenhetett és általános érdeklődést keltett (l. pl.: Degré Alajos „*Lojzi*” levele Mádl Ferencnek („*Francinak*”), 1969. 05. 21., a család tulajdonában), addig a cikket a jénai egyetemen az egyik óráján ismertető Sólyom Lászlót az egyetem vezetése megróttá azért, hogy az imperialistákat népszerűsítette (Sólyom László interjú 2021). Mindez jól jelképezi, hogy tömbön belül is milyen jelentős különbségek voltak rendszer és rendszer között. A Kádár-rendszerbeli viszonylagos tág keretekre utal Mádl egyik késői megjegyzése is: „*A hetvenes években, függetlenül attól, hogy voltak olyanok, akik a régi módon gondolkodtak és a régi terminológiát használták, már mindent le lehetett írni a nyugati polgári gondolkodásról[...] nem feltétlenül kellett a tanulmányokat »két szólamra« hangszerelni*” Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, in: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur*”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.)

¹²⁵⁷ Ehrenzweig professzor Erdey-Grúz Tibornak írott leveléből válik egyértelművé, hogy a transznacionális magánjog mint új koncepció elméletét ő – miközben új könyve kéziratát együtt olvasták át – betűről betűre végigvette és megvitatta a tehetséges magyar diákkal. Mádlnak tehát módja és lehetősége volt – a formális találkozásokon túlmenően – a legapróbb részletekig menően

(polgári jogi) megközelítésére alapozva építette újjá. Az „újjáépítés” egyrészt az eredeti gondolatokra és azok rendszerbe foglalására utal, Mádlnak egészen az 1970-es évek végéig az amerikai tapasztalatokból táplálkozó írásai azonban ezt a kritériumot túlhaladják, ugyanis a témát Szászy 1938-as – és 1940-ben idegen nyelven is megjelent – monográfiáját követően Mádl a legújabb nemzetközi trendekre, eredményekre építve, a külföldi szerzőkkel vitázva, elméleteiket ismertetve és szintetizálva építette fel.

Az amerikai tanulmányút, illetve a két amerikai tanulmányút – mert Mádl 1979-ben is járt az Egyesült Államokban, amikor ismét Berkeley-ben, valamint Sacramentóban (McGeorge Egyetem) oktatott vendégprofesszorként¹²⁵⁸ – talán legfontosabb hozzávétele a magyar nemzetközi magánjog tudományának modernizálásában, a nemzetközi irányzatokhoz való felzárkóztatásában jelölhető meg. E munka legidőtállóbb darabja – az először 1981-ben megjelent, Vékás Lajossal közösen írt tankönyv¹²⁵⁹ – révén Mádl jogászgenerációk sorának szemét „nyitotta fel”, feltárva előttük a szocialista tömbön kívüli világ jogrendszerei megismerésének egyik lehetséges módját. Mindezek miatt – illetve a hazatérését követően a kezdetben Szászyval közösen végzett kodifikációs munka miatt is – talán nem túlzás azt mondani, hogy a modern magyar nemzetközi magánjog tudomány elméleti alapjait jelentős részben Mádl Ferenc dolgozta ki. Erre tekintettel Mádl Ferencet nemcsak az Európa-jog, hanem a nemzetközi magánjog területének legjelentősebb hazai kutatói között kell számontartanunk.

megismerni a nagy tudós gondolatait. Ez a szellemi „muníció” munkálhatott benne tovább a következő években, majd pedig ezekre a gondolatokra épült rá bő egy évtizeddel később (1978) az Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga című munkája.

¹²⁵⁸ Hosszú pályafutása során Mádl több helyen is megfordult vendégprofesszorként. Az USA-ban: Berkeley (1967, 1979) és McGeorge Egyetem (1979). Ezen kívül vendégprofesszorként oktatott Franciaországban (Strasbourg 1968, 1970) és Németországban (München, 1995).

¹²⁵⁹ Mádl Ferenc – Vékás Lajos: Magyar nemzetközi magánjog a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának főbb elemeivel (Bp., KJK, 1981).

Végül röviden szólnunk kell a Ford-ösztöndíjjal Nyugat-Európában töltött időszakról is. Ezt az eredetileg 5-6 hónapra tervezett programot ugyancsak „megválták”, mindössze kb. 6 hétre.¹²⁶⁰ Az útnak ez a megkurtítása azonban a célállomások egyidejű csökkenésével is járt, aminek hátterében valószínűleg a magyar vízümpolitika kötöttsége keresendő. Míg ugyanis az USA-ba szóló vízum szabadon lehetővé tette az úti célok országon belüli megváltoztatását, más szóval az ösztöndíjas „ügyességére” bízta, hogy hány helyre látogat el az ösztöndíj fennállása alatt, addig Nyugat-Európában minden országba külön vízumot kellett igényelni, és az igényléshez a magyar hatóság előzetes hozzájárulása volt szükséges.¹²⁶¹ A meglátogatni tervezett legalább négy európai államból (Franciaország, NSZK, Egyesült Királyság, Olaszország) így kettő maradt (Luxemburg és Olaszország).¹²⁶² Mádl mindkét helyen könyvtári kutatómunkát tervezett,¹²⁶³ és Rómában elsősorban az UNIDROIT Intézetben kívánt vizitálni.¹²⁶⁴ A program azonban itt is képlékeny maradt, és a helyszínen módosult. Mádl magánlevelezéséből kitűnik, hogy

¹²⁶⁰ Mádl Ferencnek a család tulajdonában lévő magánlevelei alapján úgy tűnik, hogy 1967. július eleje és augusztus harmadik hete között tartózkodott Nyugat-Európában.

¹²⁶¹ Egy hasonló ügyre l.: Eörsi Gyula párizsi útjához szükséges útindító (1965. 10. 22., AL IX. osztály iratai 1. d., 2. dosszié). Az útindító szövegéből egy kifinomult, háromlépcsős engedélyezési rendszer rekonstruálható: a tudományos osztály felterjesztésére (1) az MTA Külügyi Osztálya dönt (2) a vízum megszerzésének kérdésében. A felterjesztett kérelmet az illetékes hatóságok (3) természetesen még saját jogon is visszautasíthatják. Mindezek miatt az, hogy Mádl vízümpolyében hol hozták a döntést, egyértelműen nem állapítható meg, azonban a legvalószínűbb verziónak az tűnik, hogy az európai út állomásaira az MTA külkapcsolataiban nagy befolyással bíró Szabó Imrének volt ráhatása.

¹²⁶² AL IX. osztály iratai 9. d., 8. dosszié, NKO-értesítés az ösztöndíj elnyeréséről. Mádl Ferenc ugyanakkor a szüleinek arról írt, hogy *„július első napjaiban már néhány napra Bruxelles-ben leszek, ott kutatgatok egy kicsit a közös piac jogi központjában. Aztán találkozom Dalmáékkal és rövid (kb. 2 hetes) olaszországi kirándulás után irány haza.”* (Mádl Ferenc levele a szüleinek, 1967. 03. 16., a család tulajdonában). Az olaszországi út abban az évben végül nem jött össze.

¹²⁶³ Luxemburg – értelemszerűen – az Európai Közösségek „egységes” Bírósága, illetve annak a könyvtára miatt lehetett fontos Mádl számára.

¹²⁶⁴ Magyarország újraalakítása, 1940 óta részese az UNIDROIT-egyezménynek (www.unidroit.org/about-unidroit/overview, 2021.08.14.).

végül Belgiumban és Németországban tudott kutatni, Olaszországba viszont nem jutott el. Arról, hogy pontosan mihez gyűjtött anyagot a hazatérte után megjelenő munkái tanúskodnak.¹²⁶⁵ Ezek többsége már az 1970-es években jelent meg, az 1974-es doktori értekezés előtanulmányaként. A '60-as évek második feléből fennmaradó éveket ugyanis Mádl a Ford-ösztöndíjjal az USA-ban összegyűjtött anyag feldolgozásával töltötte.

Fentiek alapján tehát a Ford-ösztöndíjjal megvalósított nyugat-európai kutatóút legfontosabb hozadékát a doktori értekezésben jelölhetjük meg. Vagyis ezt a pár hetet Mádl elsősorban nem a nemzetközi magánjog, hanem az Európa-jog területére vonatkozó anyaggyűjtésre használta fel. Elkerülendő azonban, hogy a doktori munka mögött csupán egy-két rövidebb kutatóutat feltételezzünk, az alábbiakban táblázatba foglalva feltüntetésre kerültek annak a tanulással, kutatással, oktatással és konferencia-részvétellel töltött nagyjából másfél évtizednek a legfontosabb – a téma szempontjából releváns – csomópontjai és eseményei, amelyek e hatalmas szintézis elkészítéséhez elvezettek. A táblázat alapján egyértelművé válik, hogy a Ford-ösztöndíjjal megvalósított nyugat-európai kutatóút nem az amerikai „körúttal”, hanem az 1958-as brüsszeli úttal és az 1961–1964 közötti strasbourggi képzéssel alkot szerves egységet. Tehát valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha úgy fogalmazunk, hogy Mádl a váratlanul ölébe hullott lehetőséggel kiválóan gazdálkodott, és a leszűkített időtartam ellenére sikerült belőle két különálló kutatást is megvalósítania.

¹²⁶⁵ L. például: 1. A gazdasági integráció jogi struktúrája felé (Állam és Jogtudomány 1969/2. 264–309.); Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről (társszerző: Sólyom László) (Gazdaság és Jogtudomány 1970/1–2. 191–265.); Gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac) (Állam és Jogtudomány 1971/2. 287–400.); A tőke, a beruházások és a vállalatok mozgása az európai gazdasági integráció jogában (Közös Piac) (Gazdaság és Jogtudomány 1971/3–4. 417–499.); A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? (Állam és Jogtudomány 1971/3. 492–524.); Az összehasonlító nemzetközi magánjog elmélete. Egy kísérlet magyarázatokkal (Állam- és Jogtudomány 1972/3. 485–514.); A nemzetközi kartellek és monopóliumok a jogban, különös tekintettel az európai gazdasági integrációra (Gazdaság és Jogtudomány 1973/1–2. 263–302.).

Mádl Ferenc doktori értekezésének tudományos háttere (külföldi kutatások, előadások, képzések)			
Összehasonlító jogi kongresszusok (1958, 1966, 1970)	Összehasonlító jogi képzések (1961, 1961–1963)	Ford-ösztöndíj nyugat-európai része (1967)	Összehasonlító jog oktatása (1963-tól folyamatosan, különböző helyszíneken)

A szerző saját táblázata

MOSZKVA

Többi témájához képest a KGST működésének tanulmányozása kevésbé hangsúlyosnak tűnik, Mádl azonban a hatvanas évek második felében–hetvenes évek elején aktívan vett részt a keleti blokk gazdasági és jogrendszerének tanulmányozásában. Részben önálló és a már a hatvanas évek elejétől zajló keleti (NDK, Lengyelország) kutatóutakon, elsősorban a gazdasági integráció témakörében összegyűjtött adatai közzétételéről volt szó. Kutatásainak nagyobb része azonban a gazdasági kapcsolatok joga elnevezésű, később az egyetemen önálló kutatási és oktatási iránnyá váló területen hasznosult. Nem lehet eléggé kiemelni e keleti utak jelentőségét Mádl életművének egésze szempontjából, ugyanis így válik egyértelművé, hogy ő a nyugat-európai integráció életképességét mindkét rendszer (gazdasági) joganyagának ismeretében és személyes élményei által megerősítve fogalmazta meg tételként. Úgy is mondhatjuk, hogy nem elégedett meg másodkézből származó információkkal, ám az is igaz, hogy e kutatásokban a hatvanas évek elejétől Szabó Imre és Eörsi Gyula vezetésével mint az ÁJI munkavállalója vett részt.

A keleti utakon belül – és Moszkva ezért került külön pontban kiemelésre – a szovjet fővárosba tett három¹²⁶⁶ rövid útja nyilvánvalóan, már csak a témák miatt is, a legfontosabb. Két útra ugyanis mint a keleti gazdasági integráció egyik szakértőjét, a magyar kormány küldte ki. A szakértői felkérés nemcsak a kutatásainak,

¹²⁶⁶ Bár a források alapján egyértelműen három út különíthető el, elméletileg elképzelhető, hogy a KGST-vel kapcsolatos két szakértői egyeztetés valójában csak egy alkalom volt. További eredmény az ügyben az ÁJI iratanyagának kutathatóvá válását követően várható.

hanem a tudományos kapcsolatainak is szólt, Mádl az e témában aktív kutatókat még az összehasonlító jogi és a nemzetközi magánjogi kutatásai során ismerte meg. Az, hogy a KGST-vel kapcsolatos egyeztetéseken ismerős arcokkal találkozott, azonban nem a véletlennek volt köszönhető, hanem annak, hogy a nemzetközi magánjogi kutatások egyik legújabb irányzata e klasszikus tudományterületbe integrálta a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával kapcsolatos kutatásokat is. Mádl e területen a hetvenes években jelentkezett rendszerező, tudományági alapvetéseket tartalmazó munkákkal,¹²⁶⁷ amelyekben ezeket a jogrendszerbeli eltolódásokat, „anomáliákat” előbb értelmezni, majd rendszerezni próbálta.

EGYÉB UTAK

Terjedelmi okok miatt Mádl szerteágazó és számos országot, várost, oktatási és kutatási intézményt érintő útjainak részletes ismertetésére itt nem nyílik lehetőség, ugyanakkor a későbbi kutatások számára a súlypontokat és irányokat szükséges megjelölni.

Németország

Mádl fiatalkorától kezdve élete végéig – számos személyes és szakmai szállal – szorosan kötődött Németországhoz. Egyrészt rokonai – elsősorban fiatalabb nagybátyja, Feri bácsi és annak családja (1945-től), valamint Miklós öccse és családja (1956 után) – éltek itt, másrészt mind Kelet-Németországban (Jéna, Potsdam), mind Nyugat-Németországban (München, Hamburg) már az ÁJI-ban töltött éve alatt kiépítette összeköttetéseit.

Leginkább a nyugati országrész intézményeivel ápolt szoros, hosszú távon is működőképes kapcsolatokat. Többször kutatott Hamburgban (Max Planck Intézet), Münchenben rendszeresen oktatott a nyári egyetemen, és az 1990-es években fél évig

¹²⁶⁷ L. különösen: Mádl Ferenc: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen (In: Gazdaság- és Jogtudomány 1977/1-2. 195-240.). L. még: A külgazdasági kapcsolatok újraszabályozása Magyarországon 1968-tól napjainkig (Gazdaság és Jogtudomány 1978/3-4. 319-350.) és A külkereskedelmi ügyletek szabályozásának általános és különös eszközei az európai szocialista országokban (Állam- és Jogtudomány 1981/1. 109-134.).

vendégprofesszorként is dolgozott (1995). Már politikusi időszakában – elismerve a több évtizedes szakmai kötődéseit – a Münchener (Ludwig-Maximilian Universität) és a Heidelbergi Egyetem is díszdoktorává avatta.

Olaszország

Olaszországba Mádl ugyancsak fiatal kutatóként jutott el először. Nagyjából négy évtizeden keresztül rendszeresen visszatért – magánemberként is, de főleg kutatóként – elsősorban Rómába, ahol nemzetközi magánjoggal, később pedig az Európa-joggal kapcsolatos kutatásokat folytatott. Tudományos pályafutása csúcspontján az általa már kutatóként is látogatott UNIDROIT Intézet kormányzótanácsának tagja lett, és ezt a pozíciót még politikai munkája mellett is éveken át megtartotta.¹²⁶⁸

Ausztria

Ausztriában Mádl a II. világháború alatt és után másfél évet élt – szüleivel és testvéreivel együtt – menekültként. Egyetemi tisztségviselőként, illetve oktatóként többször is járt az országban különböző konferenciákon, illetve egyetemi rendezvényeken. Az 1970-es évek végétől¹²⁶⁹ a kaliforniai McGeorge School of Law „meghívására Salzburgban előadássorozatot tartott a Kelet-Nyugat kereskedelmi, ill. összehasonlító jogi nyári egyetemen”.¹²⁷⁰ Ezt nagyjából egy évtizeden át folytatta, de az előadásokat részben Bécsben tartották. Végül

¹²⁶⁸ Mádl Ferenc 1994.05.02-i levele Boross Péterhez (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 24. d., „901-1000. 1994.” dosszié).

¹²⁶⁹ Ács Sánta Miklós 1978.04.24-i értesítése Király Tibornak Mádl Ferenc Salzburgba utazásáról; Ács Sánta Miklós 1978.11.13-i értesítése Király Tibornak Mádl Ferenc Salzburgba utazásáról (ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei). Az 1978-as kurzusok hirdetését (Mádl névvel) l.: Over There – Over There! (Student Lawyer February 1978, p. 28.).

¹²⁷⁰ Az EL jelenti... (Egyetemi Lapok 1984/15-16. 12.). Mádl 1970-es és 1974-es önéletrajzai alapján úgy tűnik, hogy az ausztriai elköteleződéssel egyidejűleg – vagy egy-két évvel korábban – felhagyott a strasbourgi oktatómunkával, és az így felszabaduló időkeretét kötötte le Salzburgban. A váltást valószínűleg a kedvezőbb feltételek (közelebbi helyszín, rögzített oktatási időpontok, illetve a bérézés) motiválhatták, de e tekintetben pontos adatok egyelőre nem kerültek elő.

– politikai elfoglaltságai miatt – a többhetes részvétel helyett csupán egynapos részvételt vállalt.¹²⁷¹

Jugoszlávia

Jugoszlávia, illetve Szerbia két szempontból kapott fontos szerepet Mádl szakmai pályafutása során. Egyrészt a hatvanas évek közepe táján ismerkedett meg az akkor még Újvidéki Egyetemen oktató tudós nemzetközi jogással, Várady Tiborral, akivel a szakmai kapcsolat később élethosszig tartó barátsággá mélyült. Váradyval nemcsak egyes kutatási témák – így a nemzetközi magánjog – voltak közösek, de Mádlt kezdettől fogva érdekelték Váradynak a szerbiai jogi oktatásban megvalósítani kívánt magyar nyelvű képzéssel és oktatással kapcsolatos elképzelései. Várady meghívására az 1970-es években tartott előadást az Újvidéki Egyetemen, illetve – Várady szervezésében – a Belgrádi Egyetemen is. Később, már a rendszer-váltást követően Mádl támogatta Váradynak egy magyar–szerb jogi szótár elkészítése érdekében tett erőfeszítéseit. A magyar jogi szaknyelv és az idegen terminológiák kapcsolata szintén régi közös témájuk lehetett, mert 1967-ben az Egyesült Államokban járva Mádlban már felmerült egy angol–magyar jogi szószedet, majd szótár összeállításának gondolata, és nagyjából ekkoriban kezdett el Várady is foglalkozni szerb–magyar jogi terminológiai kérdésekkel.¹²⁷²

Mádl később, az elnöki ciklusát követően is többször járt Szerbiában – Várady Tibor meghívására – tanítani, és közvetlenül a halála előtt is egy ilyen előadásra készült. *„Szabadkán lett volna az előadás, de Mádl Ferenc közvetlenül előtte elhunyt. Még megbeszéltük*

¹²⁷¹ Mádl Ferenc 1993.07.21-i levele Antall Józsefnek (Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai MNL XIX-J-9-av, 12. doboz).

¹²⁷² Várady Tibor interjú 2021. Az amerikai ösztöndíját töltő Mádl szótárkészítési terveiről így írt a feleségének: *„csinálok magamnak egy angol-magyar-német-francia, többnyire csak angol-magyar szakszótárt; vettem egy regisztreres füzetet és abba kiírok minden terminus technikust, amikor itt az életben valójában érzékelem, hogy min mit értenek, ami azért nagyon fontos, mert a kontinentális nomenklatúra és az angol-amerikai teljesen eltér, és nincs senki nálunk, aki ezek után az életből tudná, hogy a jogi minősítés az nem qualification, ahogy a szótárban található, hanem construction vagy conclusions of law; miket trunk mi az angol szövegeinkbe otthon [!? – D. E.]; nos, ennek majd sok hasznát veszem...”* (Mádl Ferenc 1967.01.30-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

*az előadást, találkoztunk is. Utána pedig telefonon beszélünk – ez talán a halála előtt egy héttel lehetett. Szabadkára kicsit később jött volna, talán öt vagy kilenc nappal azután, hogy a tragédia megtörtént.*¹²⁷³

A jugoszláv kapcsolatok másik szála az ELTE apparátusában végzett külügyi munkához kapcsolódik. 1973-ban Mádl az egyetemi delegáció tagjaként maga is részt vett a Belgrádi, illetve a Zágrábi Egyetemmel kialakítandó kapcsolatokról folyó egyeztetéseken,¹²⁷⁴ és különböző szakmai fórumokra is ellátogatott.¹²⁷⁵

Kapcsolatépítés afrikai és dél-amerikai államokkal

Kevésbé ismert tény, de Mádl Ferenc – bár személyes érdeklődése és tudományos munkássága is elsősorban a nyugat-európai országokhoz, illetve az Amerikai Egyesült Államokhoz kötötte – már az MTA hivatalnokaként is tájékozott volt a harmadik világban zajló jogi folyamatokban, és különböző külföldi útjai során nyitott volt a kapcsolatépítésre is. A tanzániai egyetemre (Dar-es-Salaam) történt 1970-es meghívása¹²⁷⁶ mögött valószínűleg egy korábbi, Amerikában vagy Németországban kötött ismeretségét érdemes keresnünk.¹²⁷⁷ Bár ekkor Mádl végül nem utazott el, de nagyjából egy évtizeddel később, 1982-ben viszont részt vett egy, a nigériai Ifében szervezett konferencián.¹²⁷⁸

¹²⁷³ Várady Tibor interjú 2021.

¹²⁷⁴ „Nagy Károly rektorhelyettes és Mádl Ferenc, egyetemünk nemzetközi osztályának vezetője május 14. és 25. között Jugoszláviában tartózkodott. Utazásuk célja a belgrádi, illetve a zágrábi tudományegyetemekkel megkötendő közvetlen együttműködési megállapodás aláírása volt. Újabb nemzetközi kapcsolatunk jelentőségét prezentálta, hogy Belgrádban az aláírást követő fogadáson a jugoszláv egyetemi vezetőkön kívül megjelent a Szerb Köztársaság művelődésügyi minisztere, valamint a szövetségi kormány államtitkárának helyettese is.” (Egyetemi Lapok 1973/9. 3.), valamint 1973. 05. 10-i értesítés (ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei).

¹²⁷⁵ L. például: az 1977-ben Dubrovnikban megrendezett „Az egyetem ma” nemzetközi szimpóziumon való részvételét, ahová az Oktatási Minisztérium kiküldöttjeként utazott ki (1977. 05. 26-i értesítés, ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei).

¹²⁷⁶ Varga Iván 1969. 12. 06-i levele Metzger Gyulához (AL IX. osztály iratai 50. d. 1. dosszié).

¹²⁷⁷ L.: Akilagpa Sawyerr 1969. 11. 27-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában) és Mádl Ferenc 1969. 12. 22-i levele Akilagpa Sawyerrhez (piszkozat, a család tulajdonában).

¹²⁷⁸ Az EL jelenti... (Egyetemi Lapok 1982/4. 8.).

A dél-amerikai országokkal az ELTE külügyeinek intézése során került közelebbi kapcsolatba, ugyanis részt vett az alma maternek a perui (1973) és a venezuelai (1975) egyetemi kapcsolatok kiépítésére irányuló munkájában,¹²⁷⁹ amely elsősorban Budapesten végzett diplomáciai jellegű egyeztetéseket takart.

KÜLFÖLDI MEGBÍZATÁSOK

Mádl kutatási területeinek erős külföldi kapcsolódási pontjai miatt már korán felmerült, hogy az új és nagy érdeklődésre számot tartó témákban publikáló kutatót a nemzetközi tudományos élet különböző fórumaiba is meghívják vagy bevásztják. Valószínűleg az 1958-as brüsszeli összehasonlító jogi kongresszuson nagy figyelmet kiváltó előadása, illetve magabiztos fellépése adhatta az ötletet Szabó Imrének, hogy az újonnan megalakuló Nemzetközi Jogi Egyesület Magyar Nemzeti Bizottsága titkárává a fiatal Mádlt nevezze ki.¹²⁸⁰ Bár külföldi utazásokkal is járt,¹²⁸¹ a Magyar Pugwash Bizottság titkáráként az 1970-es és 1980-as években kifejtett tevékenysége is inkább a belföldi munkához – és azon belül is a minimálisan elvárt politikai-közéleti jellegű tevékenységhez – tartozott.¹²⁸²

Mádl Ferenc az 1980-as évek közepe táján ért tudományos karrierje csúcsára – ezt belföldön az akadémiai tagjelölések, nemzetközi szinten pedig a különböző civil és kormányközi szervezetekhez kapcsolódó külföldi felkérések jelezték. Nem véletlenül: tevékenységének jelentős része – mint az adott időszak legfontosabb rendezvényeiről készült táblázat mutatja – külföldi vagy külföldiek részvételével zajló belföldi szakmai programokhoz kapcsolódott.

¹²⁷⁹ Vö.: Az egyetemi élet eseményeiből (Egyetemi Lapok 1973/9. 3.), illetve Külügyi kapcsolataink Venezuelától Moszkváig (Egyetemi Lapok 1977/6. 1.).

¹²⁸⁰ Ez – bár jelentős részben külföldi eseményekkel kapcsolatos munkát takart – belföldi pozíció volt, ugyanis a Magyar Nemzeti Bizottság név alatt magát az ÁJI-t kellett érteni, vagyis Mádl pozíciója egy szerkesztőségi titkáréhoz volt leginkább hasonlatos.

¹²⁸¹ Vö. például: Ács Sánta Miklós 1978. 09. 06-i értesítése Király Tibornak Mádl Ferenc Bulgáriába utazásáról (ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei). Mádl ekkor az MTA megbízásából a 28. Pugwash-konferencián vett részt.

¹²⁸² Vö.: Mádl Ferenc 1974. 11. 09-i önéletrajza, illetve a róla készült 1984. 05. 17-i személyzeti vélemény (AL 45 Személyzeti Osztály 576/6 dosszié).

Mádl Ferenc részvétele a tudományos rendezvényeken			
	helyi rendezvények	országos rendezvények	nemzetközi rendezvények
1960-as évek	Budapest (1964) Szeged (1965) Pécs (1966)	Siófok (1969)	Uppsala (1966)
1970-es évek			Potsdam (1970) Pescara (1970) Budapest (1971) Budapest (1978)
1980-as évek			Budapest (1981) Harvard (1985) Budapest (1985) Pécs (1987)

Forrás: Jogtudományi Közlöny, Egyetemi Lapok (saját gyűjtés). A szerző saját táblázata

Mádl külföldi szervezeti kötődései közül szakmai szempontból talán a legfontosabbnak a magánjog egységesítést szolgáló nemzetközi intézet, az UNIDROIT kormányzótanácsi tagsága számított. „Az UNIDROIT az olasz kormány kezdeményezésére, 1926-ban alakult meg» a magánjog egységesítése céljából«. Az intézet tevékenységét – fennállásának első szakaszában –, az a kétoldali megállapodás határozta meg, amelyet az olasz kormány kötött a Népszövetséggel [...] A Népszövetség nevezte ki az ún. Kormányzó Tanácsot, és ennek operatív szerve volt maga a Római Intézet. Az intézet által elkészített anyagokat, tervezeteket valamennyi tagállam részére a Népszövetség Főtitkára küldte szét és ugyanő terjesztette a Népszövetség Közgyűlése elé az intézet éves munkájáról szóló beszámolókat is. Olaszország 1939-ben kilépett a Népszövetségből, és ez magával hozta az intézet jogállásának teljes átalakítását is. Új statútuma szerint az intézet államközi szervezetté alakult át, amelyhez – megalakulása időpontjában – máris 22 állam csatlakozott”,¹²⁸³ a térségből többek között Magyarország, Románia

¹²⁸³ Bánrévy Gábor: Néhány gondolat az UNIDROIT 50. évfordulójáról (In: Külgazdaság 1977/4. 49–53.).

és Jugoszlávia. A független kormányközi szervezet „célja, hogy az egyes államok és államcsoportok tekintetében tanulmányozza a magánjog, különösen a kereskedelmi jog modernizálásának és egységesítésének szükségességét és módszereit. [...] Az UNIDROIT az évtizedek folyamán több mint hetven tanulmányt és jogszabálytervezetet dolgozott ki, amelyek közül sok nemzetközi egyezmény tartalmává vált, mint például az 1995-ös *Az ellopott és illegálisan exportált kulturális tárgyakra vonatkozó egyezmény*.¹²⁸⁴ Mádl 1989-től¹²⁸⁵ 2003-ig – a Statútum 6. §-ának megfelelően, amely lehetővé teszi az újraválasztást – három cikluson keresztül volt tagállamok képviselői közül választott, huszonöt főből álló kormányzótanács tagja. Előtte magyar részről Réczei László, utána Harmathy Attila képviselte a magyar érdekeket.¹²⁸⁶

Ugyancsak kiemelt súllyal bírt – elsősorban erős amerikai kötődései miatt – egy másik pozíció, amely egy washingtoni székhelyű nemzetközi szervezethez, az ICSID-hez kötötte. Ezt a nemzetközi választottbírósgot 1965-ben a Világbank-csoport részeként a befektetési kockázatok csökkentése érdekében alapították. Fő feladata, hogy fórumot biztosítson a nemzetközi befektetők és az államok közötti jogi viták rendezésére és egyeztetésére. Magyarország viszonylag későn,¹²⁸⁷ 1986-ban írta alá az egyezményt,¹²⁸⁸ amely 1987.03.06-án lépett hatályba. Az első magyar tanácsosok és választottbírók jelölésére 1989-ben került sor. Mádl mellett ekkor kapott választottbírói kinevezést Martonyi János, Kiss István és Harmathy Attila.¹²⁸⁹ Mádl az életrajzaiban egészen a 2000-es évek végéig szerepeltette ezt a pozíciót,¹²⁹⁰ így valószínűleg nem alaptalan

¹²⁸⁴ Éger György – Kiss J. László (szerk.): *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében* (Bp., Teleki, 2004. 170.).

¹²⁸⁵ *Magyar Tudomány* 1989/2. 159.

¹²⁸⁶ Vö.: az *Uniform Law Review* folyóirat lapszámait.

¹²⁸⁷ Vö.: Ausztria 1966-ban, Jugoszlávia 1967-ben, Románia pedig 1974-ben csatlakozott, évekkal megelőztük azonban Csehszlovákiát és Lengyelországot, l. bővebben: *News from ICSID*, 1994/2. 6-7., (<https://icsid.worldbank.org/resources/publications>).

¹²⁸⁸ L.: 1987. évi 27. törvényerejű rendelet az Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. A jogi háttérre l. bővebben: Martonyi János: *A külföldi beruházások jogi kérdései* (*Külgazdaság* 1987/8. 113-122.).

¹²⁸⁹ *News from ICSID*, 1989/2. 3.

¹²⁹⁰ Vö. például: *Akadémiai Almanach* 1991, 1997, 2001, 2005, 2009, 2010.

azt feltételezni, hogy a hatéves ciklusok lejártával újra elvállalta a jelöltséget.¹²⁹¹

Míg az UNIDROIT egyértelműen a jogi szakmai munka egyik nemzetközi csúcsszerve volt, az amerikai választottbírói munka – tekintettel az ügyek korlátozott számára¹²⁹² – inkább kapcsolattartási fórumként funkcionált. Hasonlóan inkább tudományos és nemzetközi kapcsolattartásra szolgált az amerikai (harvardi) Kereskedelmi Jogi Akadémia (IACCL), illetve a genfi Nemzetközi Jogi Intézet (IDI) tagsága is. Érdekes azt is megjegyezni, hogy míg az UNIDROIT-ba és az ICSID-be a tagállamok jelölik a képviselőket, az IACCL és az IDI tagsága személyhez és meghatározott tudományterület műveléséhez kötött. Mindebből az következik, hogy Mádl szaktudását nemzeti szinten is, de nemzetközileg is magasra értékelték, hiszen tagállami jelölés alapján és magánszemélyként is beválasztották a különböző nemzetközi szervezetekbe.

A Kereskedelmi Jogi Akadémia, amelynek Mádl 1985-től haláláig volt a tagja, 1981-ben jött létre az amerikai Donald King professzor kezdeményezésére, aki egyrészt a tagság kapcsolattartását kívánta elősegíteni, másrészt e kevésbé ismert tudományterület művelőinek szakmai elismertetését próbálta – formális szervezetté alakulva – megkönnyíteni. Az Akadémia célja ennek megfelelően kettős: egyfelől *„az eszmecsere ösztönzése, amely többféleképpen valósulhat meg. Egyrészt két évente nemzetközi találkozók segítségével[...] Ezek az üléseken megvitatják a legaktuálisabb problémákat, a legújabb fejleményeket, valamint a jövőbeli trendeket. Néhány tag előadást tart, majd viták következnek. Az előadások szövege később meg is jelenik, és világszerte megtalálható a jogi könyvtárakban. Másrészt a különböző országokban élő tagok közötti levelezésen és beszélgetésen keresztül[...] Az Akadémia másik célja, hogy elismerje azokat a különböző országokban élő személyeket, akik kutatási tevékenységükkel, könyvek, jelentősebb cikkek írásával, oktatásával, vagy a jogfejlesztés révén szereztek hírnevet saját területükön.”*¹²⁹³

¹²⁹¹ Vö.: Konvenció 15. §. (<http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/icsid/staticfiles/basicdoc/partA-chap01.htm>).

¹²⁹² Vö.: ICSID-honlap, 30 év alatt kb. 600 ügy (<https://icsid.worldbank.org/cases/case-database>, 2022. 04. 15.).

¹²⁹³ L.: <https://iaccl.org/our-purpose> (2022. 03. 15.) (fordította: Domaniczky Endre).

Az IDI egy patinás, 1873-ban alapított, svájci székhelyű civil szervezet, „*egy kizárólagosan tudományos társaság, minden hivatalos jelleg nélkül*”,¹²⁹⁴ amelynek célja – különböző módokon¹²⁹⁵ és eszközök¹²⁹⁶ felhasználásával – a nemzetközi jog fejlődésének elősegítése.¹²⁹⁷ Mádl Ferencet 1991-ben választották meg¹²⁹⁸ társult tagnak.¹²⁹⁹ A társult tagokat az IDI választja ki a különböző nemzetek azon állampolgárai közül, akik akár a nemzetközi jog elméleti, akár gyakorlati területén jelentős tevékenységet fejtettek ki.¹³⁰⁰ Tekintettel arra, hogy az általa szeretve tisztelt Szászy István korábban tagja volt az egyesületnek,¹³⁰¹ Mádlnak ez az affiliáció személyes okból is fontos volt. Egészen köztársasági elnökké választásáig igyekezett bekapcsolódni az Egyesület munkájába. Több javaslat kidolgozásában is szerepet vállalt, még akkor is, amikor sokasodó közéleti feladatai miatt az ülések egy részén nem tudott megjelenni.

Itt is érdemes megemlíteni a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottsági tagságát, amelyet 1970-től haláláig töltött be.¹³⁰² Az Enciklopédiának – egy hatalmas, a világ jogrendszereit tudományos jelleggel feltárni és bemutatni kívánó könyvsorozatnak – máig csak egyes részei készültek el. A Szerkesztőbizottság egyszerre volt több egy szerkesztőségénél, és kevesebb egy formális szervezetnél. Leginkább talán egy nemzetközi tudományos műhelyként funkcionált, amely a 20. század második felének

¹²⁹⁴ Statútum 1. szakasz, 1. bekezdés (www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/Statutes-of-the-Institute-of-International-Law.pdf, 2022. 04. 15.).

¹²⁹⁵ Például: általános elvek megfogalmazása, kodifikáció szorgalmazása révén.

¹²⁹⁶ Például: publikációk készítése, előadások tartása révén.

¹²⁹⁷ Statútum 1. szakasz, 2. bekezdés (www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/Statutes-of-the-Institute-of-International-Law.pdf, 2022. 04. 15.).

¹²⁹⁸ L. például: Institute of International Law Yearbook, Vol. 64, Part II. Session of Basel 1991. 19.; Institute of International Law Yearbook, Vol. 65, Part I. Session of Milan 1993. 191-192.; illetve Institute of International Law Yearbook, Vol. 67, Part II Session of Strasbourg, 1997. Part II. 571.).

¹²⁹⁹ Az IDI-nek maximum 132 tagja és társult tagja lehet egy időben (Statútum 4. szakasz).

¹³⁰⁰ Statútum 5. és 7. szakasz.

¹³⁰¹ Burián László: Szászy István (1899-1976) (In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. (Bp., Professzorok Háza, 2001. 161.).

¹³⁰² 1985-től pedig társfőszerkesztőként vett részt a munkában (Áder János hozzászólása, Országgyűlési Napló 2000. 06. 05-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022. 04. 15.).

legkiválóbb nemzetközi jogászai számára biztosított együttműködési és közös gondolkodási lehetőséget. Mádl – akit valószínűleg Szászty és Nizsalovszky közbenjárására (valamint Szabó Imre támogatásával) választottak meg – erre a kötődésére volt talán a legbüszkébb. Szakmai életrajzaiban rendszeresen szerepeltette ezt a tagságot, és még politikusként is – elnöksége alatt és azt követően – aktívan részt vett a munkában.

„Ahogy az ember fölött múlnak az évek, mindenféle elismerés is utoléri [...] Nálunk, a faluhelyen azt mondják, ezek a dolgok olyanok, mint amikor a számárra ráesik a fül. Ezek maguktól jönnek...” – mondta félig viccesen a díszdoktori címei kapcsán egy 2002-es interjúban.¹³⁰³ A díszdoktori címei között magyar és külföldi egyetemeket egyaránt találhatunk, az előbbiek közé tartozik a két alma mater: Pécs és Budapest, amely egyaránt büszkén tekintett egykori diákjának kimagasló tudományos teljesítményére.¹³⁰⁴

Mádl Ferenc díszdoktori címei	
belföldön	külföldön
Pécsi Egyetem (1998)	
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest) (2000)	
	Heidelbergi Egyetem (2001)
	Sorbonne (Párizs) (2001)
	Müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem (2002)
	Nápolyi Egyetem (2002)
	Tallinni Műszaki Egyetem (2004)
	Athéni Egyetem (2004)
	Varsói Katolikus Egyetem (Cardinal Stefan Wyszynski University) (2006)

Forrás: Akadémiai Almanach 2009, egyetemi honlapok, magyar sajtó

¹³⁰³ Oplatka András 2002.

¹³⁰⁴ Mádl professzor díszdoktorrá avatását Pécsen Kecskés László, a Polgári Jogi Tanszék vezetője, Budapesten Király Miklós, a Nemzetközi Magánjogi Tanszék tanszékvezetője kezdeményezte. A pécsi díszdoktorrá avatással kapcsolatos iratokat a PTE Egyetemi Levéltára őrzi.

Végül itt kell megemlékezni Mádlnak a két rangos európai tudós társaságba történt beválasztásáról.¹³⁰⁵

1992-ben az 1988-ban megalapított Európai Tudományos Akadémia¹³⁰⁶ választotta tagjai közé,¹³⁰⁷ amely ekkor már több kiváló magyar tudóst is kebelébe fogadott. Az 1990-es évek elejétől részt vett az Európai Művészeti és Tudományos Akadémia¹³⁰⁸ munkájában is, amely Salzburg központtal jött létre 1990-ben,¹³⁰⁹ és amelynek végül 1993-ban lett tagja.¹³¹⁰ E két tudományos társaságban betöltött tagságát azonban Mádl nem csupán tudósként, hanem politikusként is használta, elsősorban legfontosabb célkitűzése, Magyarország minél előbbi európai uniós integrációjának megvalósítása érdekében.

Utolsó nemzetközi tudományos megbízatásáról, az Emory Egyetem Világjogi Intézetének tagságáról, amelyre volt köztársasági elnökként választották meg, később lesz szó.

¹³⁰⁵ Mádlnak a Laudációk Könyvében szereplő életrajzának e két társasági tagságra vonatkozó adatai hibásak (Magyar örökség Laudációk könyve 1995–2000. Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001. 441.).

¹³⁰⁶ Academia Europaea, rövidítve: AE, székhelye: London. Az AE budapesti tudásközpontjának megalapítására l.: https://mta.hu/mta_hirei/budapesten-hozza-letre-uj-tudaskozpontjat-az-academia-europaea-videon-anyitokonferencia-111124 (2022. 04. 15.).

¹³⁰⁷ Mádl személyi lapja: www.ae-info.org/ae/Member/M%C3%A1dl_Ferenc (2022. 04. 15.).

¹³⁰⁸ European Academy of Sciences and Arts, rövidítve: EASA, bővebben l.: <https://euro-acad.eu/introduction-history> (2022. 04. 15.).

¹³⁰⁹ Például az Európai Művészeti és Tudományos Akadémiának Mádl volt a 24. magyar tagja (Pethes György 1993. 04. 05-i levele Mádl Ferencnek, melléklet. MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 5.d., Miniszteri Titkárság 1401-1500. dosszié).

¹³¹⁰ Mádl Ferenc 1993. 03. 01-i levele Antall Józsefnek (MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 1.d., Miniszteri Titkárság 701-800. dosszié).

A TUDÓS

Nemzetközi tudományos tagságok és elismerések (áttekintő táblázat)						
	államközi szerződés és jelölés alapján	érdekkép- viseleti szervezet	kizárólag tudományos jellegű szervezet	tudományos és érdek- képviselési	vendég- professzori meghívások	díszdokto- rátusok
1956-1959	-	-	-	-	-	-
1960-1969		IALS Magyar Nemzeti Bizottság (MNB)			Berkeley Strasbourg	
1970-1979		Magyar Pugwash Bizottság (MPB)	Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztő- bizottsága		Berkeley Sacramento Strasbourg	
1980-1989	UNIDROIT ICSID	IALS MNB, MPB	Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztő- bizottsága	IACCL		
1990-1999	UNIDROIT ICSID		Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztő- bizottsága, IDI	IACCL AE ASEA	München	PTE

Nemzetközi tudományos tagságok és elismerések (áttekintő táblázat)						
	államközi szerződés és jelölés alapján	érdekképviseleti szervezet	kizárólag tudományos jellegű szervezet	tudományos és érdekképviseleti	vendég-professzori meghívások	díszdoktorátusok
2000–2009	UNIDROIT ICSID		Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottsága, IDI	IACCL AE ASEA, World Law Institute		ELTE Heidelberg Párizs München Nápoly Tallinn Athén Varsó
2010–2011	ICSID		Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottsága, IDI	IACCL AE EASA, World Law Institute		

Forrás: Mádl Ferenc önéletrajzi, Akadémiai Almanach

MUNKAIDŐ, ELISMERÉS, SZABAD IDŐ, SZÓRAKOZÁS

MUNKAIDŐ, SZABAD IDŐ

A Mádl Ferenc tudományos tevékenységének irányjaival való megismerkedést követően röviden szólni kell a munkakörülményekről is. Az olvasót mindenekelőtt az érdekelheti, hogy ez a sokféle feladat vajon a nap mekkora részét vette igénybe akkor, amikor a rendszer egyik kedvelt szlogenje a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás” volt.¹³¹¹ Egyik időskori interjújában úgy fogalmazott, hogy

¹³¹¹ Vö.: Az MSZMP XIII. kongresszusa a gazdaságról. Kádár János elvtárs vita-indító beszédéből (Részlet) (In: Közgazdasági Szemle 1985. június, 675.).

„*van a nap huszonnégy órája, van egy nappal, van egy éjszaka. Hát az éjszaka egy részét azzal tölti, hogy tudománnyal is foglalkozik.*”¹³¹² Mádl András gyerekkori emlékei szerint édesapja otthon rendszeresen késő éjszakába nyúlóan dolgozott az íróasztala mellett,¹³¹³ és a nyaralásokon is beosztotta az idejét; ilyenkor délelőttönként írt vagy olvasott.¹³¹⁴ Példaképe a munkamorál tekintetében (is) az apja (ifj. Mádl Antal) lehetett, akinek legendás – „*a józan határon túl[menő]*” – munkabírásáról fia több magánlevelében is megemlékezett.¹³¹⁵

Az Akadémiai Levéltár anyagában található néhány elszórt utalás, amely megerősíti, hogy Mádl Ferenc feladatainak ellátása a rendes, jogszabályban rögzített munkaidőn túli erőfeszítéseket is igényelt. Elegendő itt a „*rendezetlen*” másodállására utalni, amely elsősorban abból a helyzetből fakadt, hogy egyik helyen sem tudták munkáját nélkülözni. A jogszabály által biztosított kutatónapjának megnyírbálása szintén a feladatok növekedését sejteti. Egy magánlevelben Mádl maga is utalt rá, hogy naponta nyolc óránál jóval többet, akár tizenöt órát (!) is dolgozik.¹³¹⁶

Egyszóval: Mádl kivételes eredményei mögött kivételes teljesítmény, megfeszített, átlagon felüli munkavégzés állt. Jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon mit találunk a másik oldalon, mi volt ennek az ellentételezése a munkáltató oldaláról? Mádl nem volt sem párttag, sem társutas,¹³¹⁷ egyedül – szenvedélyesen – a tudomány érdekelte: kutatni és tanítani akart.¹³¹⁸ Az elismerés esetében abban állt,

¹³¹² Oplatka András 2002.

¹³¹³ Később, már miniszterként is arról írt, hogy a tőle kért előszót csak hosszas halogatás után, egy este alatt tudta megírni (Mádl Ferenc 1993.05.03-i levele Varga Bélának a Bakonyi-Balaton Kalendárium ügyében, MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 1.d., Miniszteri Titkárság 701-800. dosszié).

¹³¹⁴ Mádl András szíves közlése.

¹³¹⁵ L. például: Mádl Ferenc 1967.02.25-i levele a szüleinek (a család tulajdonában), amelyben részletesen leírja, hogy az apja akkor már 65 évesen milyen tempót diktált magának: „*amit én tavaly otthon láttam: hajnal 6-ra a gyárba, onnan ki gyalog a földre, szürkületkor át a másik földre és onnan[...] 10 óra után kilométereket hazagyalogolni és aztán izzadtan, szótlanul majdnem lerogyni a székre, majd másnap újra kezdeni.*”

¹³¹⁶ Mádl Ferenc levele Csizmadia Andornak („*Bandi Bátyámnak!*”), dátum nélkül (valószínűleg 1965-ből), AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié).

¹³¹⁷ Mádl Ferenc jellemzése (1984.05.17., AL 45 Személyzeti Osztály 576/6. dosszié).

¹³¹⁸ Oplatka András 2002.

hogy a szocializmus alapvetően zárt rendszerében mindkét területen viszonylagos szabadsághoz jutott, a témáit kutathatta, oktathatta, írásait olvasták, megvitatták, tanácsait számos fórumon kikérték. Rendszeresen járhatott külföldre, és a szocialista jogtudomány iránt éppen érdeklődést mutató nyugati jogtudósok (is) felfigyeltek kiváló, a pártos sallangokat nélkülöző stílusban készült írásaira, klasszikus műveltségére, széles olvasottságára. Szó szerinti karrierje csak az Akadémiáról való távozása után kezdődött, de külföldi szakmai körökben – ahol a magyar párttagság nem, de az egyéni teljesítmény annál inkább számított – ekkor már ismert volt, és tekintéllyel bírt.

Anyagi helyzete azonban – bár az Akadémián látszólag minden tevékenység¹³¹⁹ után rendszeresen kapott valamilyen jogcímen fizetést – kezdetben szinte csak a család fenntartását tette lehetővé, a bevételeinek jelentős részét ugyanis munkahelyi feladatainak ellátására (például: a lektori díjak fizetése), illetve tudományos kutatásaira (elsősorban a kéziratok gépeltetése, másolatok készíttetése, postázás) fordította. Láthattuk, hogy felettesei: Szabó, Eörsi, illetve az egyes szaktitkárok révén többször kapott jutalmat,¹³²⁰ fizetésemelést,¹³²¹ és lassan megindult a ranglétrán is (szaktitkári, illetve csoportvezetői megbízás), és – Szabó döntése alapján – a Ford-ösztöndíjat is megkaphatta. Ezzel – pártonkívüliként – nagyjából megközelítette a korabeli lehetőségek maximumát. A továbblépést erről a pontról értelemszerűen az egyetemi katedra jelentette – nemcsak Mádl, de tehetséges pályatársai számára is. Mádl azonban – a tudományos témái mellett – még két fontos dolgot vitt magával vissza az alma materbe: a szakmai (hivatalnoki) tapasztalatokat és a széles körű,

¹³¹⁹ Így a fő- és másodállás utáni munkabér, az írások szerzői jogi díja, külföldi utak napidíja.

¹³²⁰ Például 1965-ben, amikor elnöki jutalomban részesült (Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei 1. 170.), de a munkakönyve szerint jó munkáért 1958-ban kétszer, 1959-ben, 1960-ban, 1961-ben, 1962-ben, 1964-ben és 1966-ban egyszer kapott jutalmat (Mádl Ferenc munkakönyve 7-8., a család tulajdonában).

¹³²¹ Hivatalnokként – a rendelkezésre álló iratok szerint – fizetésemelést kapott 1957-ben (kétszer), 1958-ban (egyszer), 1959-ben (kétszer), 1966-ban (egyszer), 1969-ben (egyszer). 1956-ban főelőadóként került állományba, a főelőadó II. besorolást 1958-ban, a főelőadó I-es besorolást 1964-ben érte el (AL 45 Személyzeti Osztály 576/6., illetve Mádl Ferenc hagyatéka – a család tulajdonában).

a jogászi körökön messze túlnyúló kapcsolatrendszer. Ez utóbbiak legalább olyan mértékben segítettek egyetemi karrierje – rendkívül gyors – kibontakozását, mint szerteágazó kutatási témái.

Itt, az egyetemen, néhány évvel a visszatérését követően érezhette először az anyagi biztonságot. Gyors előmenetele – adjunktusból pár röpké év alatt professzor lett – következtében fizetése az akadémiai fizetésének többszörösére nőtt, és ehhez jöttek még az egyetemi adminisztrációban is jelentős posztnak számító osztályvezetői, majd rektorhelyettesi illetményei, illetve a gyakori külföldi útjaihoz társuló napidíjak. Ez a hosszú távon stabil pénzügyi háttér tette lehetővé, hogy – lakásvásárlással – előbb saját lakáshelyzetét, majd később – családi összefogással – szülei budapesti elhelyezését is megoldja. Mádl tehát az általa választott értelmiségi pályán haladva nagyjából negyedszázad alatt végzett kemény munkával a nincstelenségből eljutott odáig, hogy magának és családjának rendezett körülményeket teremtett, és innentől kezdve minden kötöttség nélkül hódolhatott oktatási és kutatási szenvedélyének. Amikor pedig úgy döntött, hogy Antall József hívására politikusnak áll, ezt a döntést biztos egzisztenciával a háta mögött, elvi alapon hozta meg.

A fentieket olvasva joggal merülhet fel a kérdés, hogy ilyen munkaterhelés mellett maradt-e Mádlnak egyáltalán szabad ideje, és ha igen, azt hol, hogyan és mivel töltötte. A levéltári anyagból kirajzolódó kép azt mutatja, hogy Mádl Ferenc általában július–augusztusban vette ki a szabadságát, amelyet elsősorban a Balaton partján, illetve Bándon töltött.¹³²² A két kedvelt vízparti tartózkodási helye Tihany és Balatonalmádi volt, az előbbiben a Limnológiai Intézet vendégházában, az utóbbi helyen az akadémiai üdülőben tartózkodott a családjával és barátaival.¹³²³ Időnként eljutott külföldre

¹³²² L. például Mádl Ferenc 1993.07.20-i levele Antall Józsefnek a nyári szabadsága kivételéről (MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 11.d., Miniszteri Titkárság 2901-3000. dosszié).

¹³²³ Tihanyban például gyakran együtt nyaralt Zlinszky Jánossal (Mádl András szíves közlése), Balatonalmádiban Peschka Vilmosmal (Lamm Vanda: Peschka Vilmos (1929–2006), in: Magyar Tudomány 2006/11. 1412.). Súlyom László a vele készült interjúból említést tett egy közös nyaralásról a balatonszabadi MTA-üdülőben (Súlyom László interjú 2021). Mindhárom helyszínre találhatóak adatok Mádl magánlevelezésében is.

is, ezek főleg csereüdülési lehetőségeket jelentettek a keleti blokk országaiban (az akadémiai anyagban Lengyelországra és NDK-ra van utalás).¹³²⁴ Tekintettel a kutatási témájára, Mádl gyakran járt kapitalista országokban is, de a családot ide nem szívesen engedték utána.¹³²⁵ Később arra azonban lehetősége nyílt, hogy „félhivatalos” utak keretében kisebb nyugati utazásra a családját is magával vigye.¹³²⁶ Az összkép tehát ezen a területen is vegyes, de az 1960-as évek végétől a mérleg inkább pozitív. Mádl Ferenc – az MTA-hoz fűződő jogviszonyának köszönhetően – évente nagyjából két-három hetet összefüggően nyaralhatott a „magyar tenger” partján, amelynek egyébként – Veszprém megye szülötteként – kezdettől fogva szerelmese volt.¹³²⁷ Szintén az akadémiai munkának köszönhetően vehetett részt külföldi – szocialista – csereüdüléseken, illetve utazhatott – kutatási témája miatt – az átlagosnál jóval gyakrabban nyugati országokba is.¹³²⁸ Szabadidős és utazási szokásai a későbbiek során

¹³²⁴ L. például: Mádl Ferenc önéletrajza (1959.07.22.) (AL II. osztály iratai 68. d., 2. dosszié).

¹³²⁵ Például az USA-ba konkrétan azért nem engedték el őket családként, nehogy ott maradjanak.

¹³²⁶ Például az olaszországi (turista)úthoz 1969-ben kapcsolódott egy hivatalos rész is az NSZK-ban (München) (Metzger Gyula feljegyzése a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának, 1969.06.04., AL IX. osztály iratai, 48. d., 3. dosszié). Ez nagy valószínűséggel egy eredetileg 1967-re tervezett félhivatalos út pótlása volt, amikor viszont Mádl Ferenc és felesége Németországban és Ausztriában töltöttek el nagyjából két hetet, viszont az út olaszországi részére már nem maradt idejük (részleteket l. Mádl Ferenc magánlevelezésében, a család tulajdona). L. még hasonlóan: az 1973 nyarán az NSZK-ba tett családi kirándulást, amelyhez egy „két-háromnapos” hivatalos rész is társult, amelyet a Max Planck Intézetben töltött el (1973.05.18-i értesítés. ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei).

¹³²⁷ A Balatonról számos írásában és beszédében megemlékezett, és a róla készült interjúkban többen is (például: Mádl András és Gróh Gáspár) említették a vidékhez való erős és sokoldalú kötődését.

¹³²⁸ Az akadémiai időszakban megtett (keleti és nyugati irányú) külföldi (hivatalos és magánjellegű) utazásairól összefoglalóan érdemes idézni a doktori kérelmében írtakat: „Kb. 30-szor voltam külföldön, részben turistaként, többnyire azonban az Akadémia, az Egyetem, a Művelődésügyi Minisztérium, ill. más szervek kiküldetésében[...] Turistaként voltam Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában és Olaszországban; szolgálati útlevéllal tudományos jellegű úton voltam Belgiumban, Finnországban, Franciaországban (többször is), Olaszországban (többször is), Portugáliában, az NDK-ban, a Szovjetunióban, Svédországban, az USA-ban és Nyugat-Németországban.” (Mádl Ferenc önéletrajza, 1973.04.30., AL 200 TMB 350/3.)

sem változtak: ha tehette, leginkább belföldön, a Balaton környékén, illetve Bándon nyaralt, még egyetemi tanári időszakában is.

Végül röviden szólni kell a szórakozási lehetőségekről is. Mádl Ferenc otthonról hozta a zene iránti érdeklődését,¹³²⁹ de később, családos emberként kifejezetten kedvelte a színházi előadásokat is.¹³³⁰ Csenedesebb estéken szívesen olvasott. Fiatalabb korában külföldi útjain gyakran járt moziba, ezt azonban – magánleveleiből kitűnően – nem csak kikapcsolódásnak, hanem nyelvtanulási módnak tekintette.

Az 1960-as és 1970-es években az Akadémián zajló élénk kulturális életből minden bizonnyal ő is kivette a részét. Itt ugyanis az akadémikusok és a munkavállalók számára rendszeresen szerveztek kulturális rendezvényeket, táncestélyeket, hangversenyeket,¹³³¹ illetve árultak kedvezményes színházjegyeket.¹³³² A tudományos osztályok tagjai, illetve különböző meghívott előadók időről időre tartottak előadásokat, vitákat, felolvasásokat, többnyire a Tudós

¹³²⁹ Oplatka András 2002, illetve Mozaikok, és bővebben: ifj. Mádl Antal visszaemlékezései. Érdemes megemlíteni, hogy mindig kereste és értékelte a zenészek és előadóművészek társaságát. A gimnazista éveiből egészen haláláig kapcsolatot tartott Zámbo István (1932–2007) karmesterrel (életrajzára l.: www.lexikon.katolikus.hu/Z/Z%C3%A1mb%C3%B3Ist%C3%A1n.html, 2022. 08. 15.), aki évtizedeken át aktív résztvevője volt Veszprém város zenei életének, illetve az ELTE jogi karán felette járó Baross Gáborral (1930–2009), aki 1970–1973 között – tehát részben Mádl rektorhelyettesi időszakában – az ELTE Egyetemi Színpad vezetője is volt (életrajzára l.: <https://index.hu/kultur/klassz/barossd0124>, 2022. 08. 15.).

¹³³⁰ Mádl András szíves közlése. Ezt alátámasztja, hogy a miniszteri iratai között fennmaradt több köszönőlevél, amelyben a különböző színházaktól kapott tiszteletjegyeket igazolta vissza. Ha elfoglaltsága nem tette lehetővé, hogy elmenjen, általában azt írta vissza, hogy egy másik időpontban szívesen elmegy a darabra. L. például: Mádl Ferenc 1993. 03. 08-i levele Kerényi Imrének, MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 1.d., Miniszteri Titkárság 701–800. dosszié).

¹³³¹ L. például: Hangverseny a Tudós Klubban, 1967. 11. 24. (AL IX. osztály iratai, 15. d., 3. dosszié), Hangverseny a Tudós Klubban, 1970. 01. 20. (AL IX. osztály iratai, 46. d., 1. dosszié), Hangverseny a Tudós Klubban, 1970. 02. 16. (AL IX. osztály iratai, 46. d., 1. dosszié).

¹³³² Egy már a miniszteri időszakában adott interjúban ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „*Ha néha adódik egy szabad estémm, igyekszem elmenni a színházba, Operába. [...] Nem tudnék különbséget tenni: a drámát, operát és a hangversenyt egyaránt szeretem.*” („*Amít teszünk, a történelem fő sodrásába esik.*” Interjú Mádl Ferenc miniszterrel. Tervezet, 1993. 11. 20, MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 17.d., Miniszteri Titkárság 4401–4500. dosszié).

Klubban. Mádl Ferenc vagy a Mádl család részvételéről a levéltári anyagban nem maradtak fenn konkrét adatok, de több meghívó és programterv található Mádl személyes iratai között, illetve a Tudós Klub működtetése egy időben – mb. szaktitkárként – részben hozzá is tartozott,¹³³³ így valószínűleg nem elrugaszkodott dolog azt feltételezni, hogy ezeket a rendezvényeket – ha ideje engedte – maga is látogatta.¹³³⁴ Egyetemi időszakában, mint kultúráért is felelős rektorhelyettes, inkognitóban is szívesen beült az egyetemi kulturális rendezvények előadásaira. 1975-ben például az Egyetemi Lapok egyik újságírója szúrta ki a Latinovits Zoltánt a közönség soraiban elmélyülten hallgató professzort. Az előadás után Mádl elragadtatással nyilatkozott az újságnak: *„A műsor valóban mély benyomást gyakorolt rám. Elsősorban azért, mert láttam, hogy az egyetem alkotóműhelye ilyen országos mércével is jelentős előadás létrehozására képes. [...] Vallom, hogy az egyetem célja nemcsak a szorosan vett szakmai, tudományos oktatás, hanem a kulturális nevelőhatás is”* – mondta.¹³³⁵

SZAKMAI KITÜNTETÉSEK

Mádl esetében a szakmai elismerések – a pénzjutalmakat leszámítva – két formában jelentkeztek: a) hivatali munkája elismeréseként; b) oktatói-kutatói munkája elismeréseként kapott állami, egyetemi és egyéb kitüntetések. A szakmai elismerések másik formájával, a díszdoktorátusokkal fentebb már foglalkoztunk. A Mádlnak politikusként kapott kitüntetéseiről a későbbiekben esik szó.

¹³³³ L. például: Feljegyzés a Gazdasági Hivatal részére, 1967. december havi reprezentáció (1967.11.30.), Feljegyzés a Gazdasági Hivatal részére, 1967. október-november havi reprezentációs költségek elszámolása (1967.11.30.) (AL IX. osztály iratai, 15. d., 2. dosszié).

¹³³⁴ A Tudós Klubba még miniszterként is eljár, erre több hozzá írt levélben is lehet találni utalást (l. például: Tétényi Pál akadémikus 1993.03.23-i levele Mádl Ferencnek, MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 3.d., Miniszteri Titkárság 1101-1200. 1993. dosszié).

¹³³⁵ Balassi Est az Aulában (EL 1975/20-21. 10.).

Mádl Ferenc szakmai munkájáért kapott kitüntetései		
Év	Kitüntetés elnevezése	Tárgya
1968	Akadémiai Díj II. fokozat (MTA)	A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében c. könyvéért
1977	Eötvös Loránd Emlék- érem (ELTE)	Magas szintű oktató-nevelő munkájáért és az egyetem nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében végzett tevékenységéért
1978	Akadémiai Kiadó Nívódíj	Az Európai Gazdasági Közösség joga c. könyvéért
1979	Kiváló Munkáért (állami)	Magas szintű oktató-nevelő munkáért
1982	Közgazdasági és Jogi Kiadó Nívódíj	Magyar nemzetközi magánjog. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának főbb elemeivel című, Vékás Lajossal közösen írt könyvéért
1987	Akadémiai Kiadó Nívódíja ¹³³⁶	A The Law of International Transactions c. könyvéért
1989	Jean Monnet profesz- szori cím ¹³³⁷	Az európai uniós tananyag oktatásáért
1999	Széchenyi Díj	Az európai jog, a nemzetközi magánjog és a nemzetközi kereskedelmi jog területén kifejtett, nemzetközileg elismert tudományos munkásságáért, iskolateremtő egyetemi oktatói, valamint tudományos- vezetői tevékenységéért
2003	Pro Universitate et Scientia	Mádl Ferenc oktatói, kutatói, tudományos munkásságának elismeréseként
2011	ELTE Emlékérem	ELTE XXVIII/2011. (II. 14.) Szen. határozata ¹³³⁸

Forrás: Magyar Tudomány, Egyetemi Lapok, Oktatási Közlöny lapszámai, ELTE honlap

¹³³⁶ Imre Samu 1987.01.06-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹³³⁷ A Jean Monnet professzori cím három évre pályázható a felsőoktatási intézmény által, viszont Magyarországon először Mádl Ferenc kapta meg ezt a titulust 1989-ben (Áder János házelnök felszólalása, Országgyűlési Napló 2000.06.05-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.), ezért indokolt, hogy a szakmai elismerések között szerepeltessük.

¹³³⁸ L.: az ELTE Szenátus 2011.02.14-i ülésének jegyzőkönyve (www.elte.hu, 2022.04.15.).

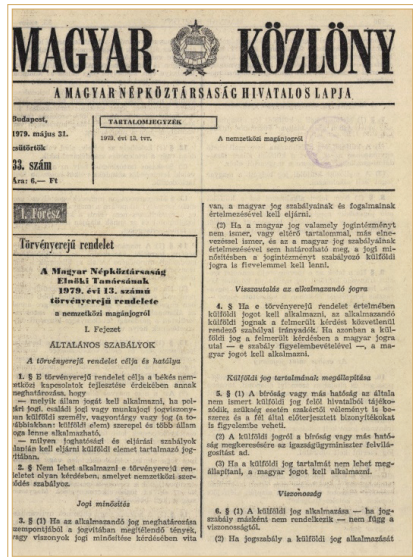
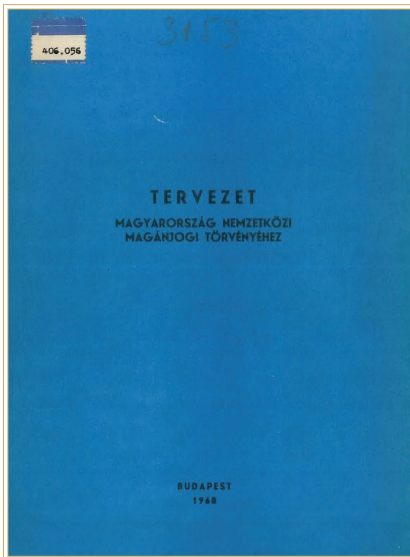
94. Raffael José Neri, a caracasi egyetem rektora és Mádl Ferenc, az ELTE nemzetközi és kulturális ügyekért felelős rektorhelyettesének szerződéskötése

95. A Bécsi Egyetemmel kötött együttműködési szerződés aláírása Mádl Ferenc részvételével

96. Az Eötvös-érem átvételekor 1977-ben. Mádl Ferenc volt rektorhelyettes és Ádám György rektor kézfogása

97-98. Egyik legfontosabb kodifikációs munkája, a nemzetközi magánjogról szóló törvényerejű rendelet tervezetének elkészítése (bal oldalon az 1968-as tervezet borítója, jobb oldalon az 1979-ben kihirdetett jogszabály szövege látható)

AZ EGYETEMEN

99. Kirándulás a tanszéki kollégákkal Bándra, a szülői házhoz (1988)

100. Mádl Ferenc emléktáblája az ELTE Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszékének bejárati ajtaján

A POLITIKUS

„Két ember között a legrövidebb út sokszor egy mosoly”¹³³⁹
(Mádl Ferenc)

ELŐZMÉNYEK

KÖZÉLETI ÉRDEKLŐDÉS

A hosszú évekig Mádl közelében dolgozó Gróh Gáspár 2021-ben a kettős Mádl-évforduló alkalmából egykori főnökére emlékezve úgy fogalmazott, hogy „Mádl Ferenc közéleti érdeklődése tulajdonképpen családi eredetű volt”.¹³⁴⁰ Ezt a feltevést a Mádl család őrizetében lévő iratanyag egyértelműen alátámasztja, és részben ennek, részben pedig a Mádl által politikai pályafutása során adott interjúknak a segítségével könnyen azonosítani lehet, hogy mikor, miért és hogyan került ő a politikába.

Mádl Ferenc politikussá válását követően számos alkalommal beszélt arról, hogy legfontosabb példaképének édesapját tartja, akinek közéleti és politikai ambíciói az 1920-as évek végén jelentkeztek. Neki az 1930-as évek második felében, már sikeres gazdaként az is megfordult a fejében, hogy középtávon – tíz éven belül

¹³³⁹ KEHÉ 2000/2001. (Bp., KEH, 2002. 71.).

¹³⁴⁰ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (Rendezte: Kálomista László, MTVA, 2021).

– jelölteti magát az országgyűlési választáson.¹³⁴¹ Bár számításait a háború, majd a szovjet megszállás keresztülhúzta, idősebbik öccse, Mádl (Mike) János az 1940-es évek első felében már országos szinten politizált, és csak a német megszállás következtében nem lett tagja – tisztségénél fogva – az Országgyűlés felsőházának.

Az apa és a nagybácsi ambíciói és tervei a gyerekek, így a kamaszodó Ferenc előtt is ismertek voltak, már csak amiatt is, mert a háború második felében a két család szorosabb kapcsolatot tartott, és egy ideig együtt is lakott. Mádl Ferenc mindezekről köztársasági elnökké választását követően így nyilatkozott: *„Édesapám parasztember létere rendkívül művelt volt, így aztán nemcsak a Szentírást és más hitbuzgalmi munkákat adott a kezünkbe, hanem komoly irodalmat is. Otthon olvastam Széchenyit, Kossuthot. [...] Közéleti gondolkodású ember volt, aki alighanem politikával foglalkozott volna, talán hivatásszerűen is, ám jött a kommunizmus. A háború előtt tevékenykedett a KALOT-ban, [és – D. E.] az akkori kisgazdapártban, de később feladta.”*¹³⁴²

Talán azt is fontos még megemlíteni, hogy a két, nagy szegénységből saját tehetségénél fogva kiemelkedő Mádl testvér közéleti érdeklődése funkcionális, tevékenységhez kötött volt. Ifj. Mádl Antalt, a földművest kifejezetten az agrárreform és a földből élők helyzete foglalkoztatta, míg iparosból közéleti szereplővé váló öccse a magyar ipar és iparosok helyzetére koncentrált. Ifj. Mádl Antal így került kapcsolatba a nagyrészt falun tevékenykedő KALOT-tal, Mádl János pedig az iparosokat tömörítő KIOSZ-szal.¹³⁴³ A két testvér tevékenységének voltak azonban közös pontjai, amelyek aztán végigkísérik Mádl Ferenc politikai pályafutását is. Mindenekelőtt a mély szociális érzékenység és a szegényekkel való szolidaritás, amely részben családi indíttatású, részben viszont katolikus hitükből táplálkozott. Másrészt pedig a kereszténység, amely a Mádl család közéletben szerepet vállaló tagjainál elsősorban nem a saját felekezethez tartozásról szólt, hanem a hit megvallásáról, valamint

¹³⁴¹ Ifj. Mádl Antal 57–58.

¹³⁴² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹³⁴³ Mike Valéria 90–94.

az erkölcsi előírások – köztük a Tízparancsolat – köz- és magánéletben való megtartásáról. Az ő értelmezésükben a közszolgálat nem csak lehetőség, hanem inkább kötelesség, hiszen „*a Lélek megnyilvánulásait mindenki azért kapja, hogy használjon vele*”.¹³⁴⁴ Mindezek alapján valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha úgy fogalmazunk, hogy Mádl Ferenc már gyermekként kapott – részben a magyar reformkor nagyjaira, különösen Széchenyire, Kossuthra és Kölcseyre vonatkozó olvasmányélményei, részben viszont az idősebb családtagok magatartásmintái alapján – egy politikusképet, amelyre példaként tekintett.¹³⁴⁵ Ez pedig az erkölcsös ember és politikus képe volt, aki nem csak a jogszabályokat tartja be, hanem egy magasabb mérce szerint cselekszik – ahogyan az egyébként a Bibliában is olvasható.¹³⁴⁶ A jogtudós Mádl egyik kedvelt mondása – „*A jog az erkölcs minimuma*” – így a politikai pályafutására is vonatkoztatható, hiszen politikusként nem csak a jogi, hanem a jóval magasabb erkölcsi előírások betartásával próbált meg tevékenykedni.¹³⁴⁷

AKTIVIZÁLÓDÁS

Kevésbé ismert, hogy Mádl Ferenc már fiatalon nagy érdeklődéssel fordult a közügyek felé. Előbb gimnazistaként, a katolikus ifjúsági

¹³⁴⁴ I Kor. 12,7. Nem véletlenül választották testvérei ezt a Bibliából származó szép idézetet a hetvenedik születésnapját ünneplő – már köztársasági elnökként fungáló – bátyjuknak szánt fotóalbum elejére (Feri Fényképalbuma, a család tulajdonában).

¹³⁴⁵ Hasonlóan fogalmazott Gróh Gáspár is (Gróh Gáspár interjú 2021).

¹³⁴⁶ Mikeás próféta pontosan leírja, hogy „*mit kíván az Úr te tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot, és hogy alázatosan járd a te Isteneddél*” (Mik 6.8.). „Ez az erkölcsös ember ismérve” – idézte több alkalommal is ezt a szakaszt Schweitzer József főrabbi (Milyen az erkölcsös ember? In: Veszprémi Napló 1998.12.16., 3., illetve Köszöntő, in: MF 80106.).

¹³⁴⁷ A jogi és erkölcsi mérce különválasztására l. például a 2000-es interjújában mondottakat: „*Jogilag és erkölcsileg elég pontosan tudom, mi a köztársasági elnök feladata.*” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel. Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

mozgalomban tűnt fel,¹³⁴⁸ majd egyetemistaként a kiscsoport különböző formációiban tevékenykedett éveken át. Annak ellenére, hogy késői visszaemlékezéseikben ő maga és baráti köre (Marx Gyula és Pákozdi Lajos) is a kiscsoport önképző jellegét domborították ki, a szervezkedés – az állambiztonsági jelentések szerint – kezdettől fogva politikai irányultsággal is bírt, amelynek tagjai „keresztényszocialista” alapon álltak, és szükségszerűnek tartották a fennálló rendszer valamilyen szintű korrekcióját.

Apja már a végzős egyetemistának megmondta, hogy *„Feri, te politikus leszel”*.¹³⁴⁹ S valóban, ebben az időszakban, de különösen az 1956-os forradalom alatt Mádl erősen gondolkodott a közéleti szerepvállaláson, amitől csak Nizsalovszky professzor bölcs szavai térítették el.¹³⁵⁰ Nizsalovszky Platón példájával¹³⁵¹ érvelve győzte meg a klasszikus filozófiai irányzatok iránt egész életében érdeklődő fiatalembert. Mádl késő öregségében Antall Józsefre emlékezve voltaképpen egykori mestere, Nizsalovszky Endre szavait és saját elhatározásának mozgatórugóit idézte fel, amikor így fogalmazott: *„Platón elhagyta a politikai pályát, mert Athénban eluralkodott a zsarnokság. Mesterét, Szókratészt halálba küldték. Ezután került alkotásainak központjába az ember és a társadalom filozófiai terápiája. Ennek jegyében gondolkodva születtek művei a társadalom és az állam működésének etikus rendjéről, az államformákról, a demokráciáról. Arról, hogy az államot jól csak mély és helyes erkölcsi, politikai és filozófiai ismeretekkel lehet vezetni, másként csak gyalázatosan kormányozzák az országot. De Platón a politikába nem tért vissza. Antall József attól kezdve, hogy Magyarország sorsa a kommunista diktatúra lett, a platóni utat járta. Nem lépett politikai pályára. Gimnáziumi tanár lett [...] [d]e azzal a talán még önmaga elől is titkolt szándékkal, hogy tudását egyszer a gyakorlatban is hasznosíthatja, itt sem szakadt el a politikatörténet és politikatudomány művelésétől. Ezért akart minél*

¹³⁴⁸ Gróh Gáspár interjú 2021, bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták (In: Vigilia 2023/1. 18–25.).

¹³⁴⁹ Mádl Ferenc 1954. 12. 11-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

¹³⁵⁰ Mozaikok. L. még: Domaniczky Endre: Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (1956. 09. 19–1956. 11. 02.) (Magyar Szemle 2022/7–8. 8–17.).

¹³⁵¹ A barlanghasonlatra és Platónra l.: SH Atlasz. Filozófia (Bp., Athenaeum, 1999. 39–41.).

*elmélyültebb ismereteket szerezni. Ezért akarta tudni, hogy a történelem és saját kora politikai döntései során mit és hogyan lehetett, vagy lehetett volna jobban tenni.*¹³⁵² Mádl szintén a tudomány felé fordult, mert mestere erről azt mondta neki, hogy a dolgok valós természetét csak a tudomány segítségével tapasztalhatja meg.¹³⁵³ Közélet iránti érdeklődése azonban nem lankadt még akkor sem, amikor a nemzetközi magánjog területén végzett kutatásairól mint mentsvárról emlékezett meg,¹³⁵⁴ és itt elegendő csupán utalni az 1974-es monográfia elé szánt mottó („*Fabula de te narratur*”) sorsára, illetve magára az Európai Gazdasági Közösségekkel kapcsolatos témaválasztásra, amely lehetővé tette, hogy a vasfüggöny mögül is naprakészen követhesse a szabad világban zajló legfontosabb folyamatok egyikét: az euroatlanti integrációt.

Az 1980-as évek második felében pedig a korábbi ráutaló magatartás helyett már nyíltan felvállalta szakmai álláspontját, amely viszont akkor és ott egyértelműen politikai töltettel bírt; ez volt a Magyar Tudományos Akadémián 1988. április 27-én elhangzott székfoglaló beszéde. Mádl itt előbb Széchenyi kifejezésére, a „*convulsio nélküli reformatio*”-ra utalt,¹³⁵⁵ majd hozzátette: „*[a]* »convulsio nélküli reformatio« egyik történelmi eséllyel kecsegtető programja a mai magyar reformban is a Nyugatra való nyitás, most már konkrétan az Európai Gazdasági Közösséggel való kapcsolatunk jogi rendezése és együttműködésünk fejlesztése”,¹³⁵⁶ amelyhez konkrét teendőket is társított. Bár kritikájával a korszakban nem volt egyedül, a jogtudomány, sőt általában a tudományos élet képviselői között szavai

¹³⁵² Mádl Ferenc: Antall József. Egy politikus és államférfi ars poeticája (In: Magyar Szemle 2009/3–4. 9.).

¹³⁵³ Mozaikok.

¹³⁵⁴ Pályája kezdetén többször mondogatta, hogy az általa kutatott jogterület, a nemzetközi magánjog egyszerre jelent mentsvárat és tudományos kihívást számára. Várady Tibor visszaemlékezése szerint: „*Abban, hogy a nemzetközi magánjogot választottuk jogi szaktémaként – így mondtuk el ezt egymásnak –, ebben egy kicsit az is benne volt, hogy menedéket kerestünk a politika elől, de aztán később a Feri is és én is őszintén megszerettük a nemzetközi magánjogot.*” (Várady Tibor interjú 2021). Hasonlóan l.: Gróh Gáspár interjú 2021.

¹³⁵⁵ Tehát békés változásokat sürgetett.

¹³⁵⁶ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez (In: Jogtudományi Közöny 1988/8. 442–443.).

– szakterületénél, valamint ismertségénél és nemzetközi elismertségénél fogva – különös súllyal és jelentőséggel bírtak.

Mádl Ferenc tehát a kritikát már a rendszerváltozás hajnalán nyíltan felvállalta, ám egyelőre megelégedett annak a szakmai fórumokon való képviselésével. Annak ellenére, hogy munkahelyén, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol mind a tanárok, mind a diákok egy része érintett volt az eseményekben, módjában állt első kézből is információkat szerezni, nyíltan nem kapcsolódott be a rendszerváltozás előkészítésébe, a politikai történéseket csak a sajtóból és a médiából követte.¹³⁵⁷ Az ekkoriban az ismeretlenség homályából felbukkanó Antall Józsefről – „*akiről rögtön láttam, hogy tudja, mit akar*”¹³⁵⁸ – és az ő elképzeléseiről is csak a tévéből szerzett tudomást.¹³⁵⁹ Amit látott, az viszont egyáltalán nem volt közömbös a számára. Ellenkezőleg: folyamatosan és élénk figyelemmel kísérte a kibontakozó folyamatokat. Erre az időszakra utalt megemlékezésében kollégája és barátja, Martonyi János, amikor így fogalmazott: „*[n]em törekedett semmiféle pozícióra, hiszen az egyetemen és az akadémiaián, tanárként, tudósként jól érezte magát, otthon és a helyén volt. Az első szabad választások előtt mégis beszélt arról, hogy lábhoz tett fegyverrel várja, hogy megszólítsák, és ha ez megtörténik, nem hátrálhat meg a feladat elől.*”¹³⁶⁰

A FELKÉRÉS

Antall Józsefet 1989. október 21-én választották meg a Magyar Demokrata Fórum elnökévé. Megválasztását követően azonnal „*főlvázoll[t]a a küldötteknek a vezetése alatt álló politikai erő általa kívánatosnak tartott jövőbeni arculatát. Olyan jobbközép pártot akar[t][...]*,”

¹³⁵⁷ A feszültség attól is nő, ha eltúlozzák (Népszabadság, 2000.08.12., 7.).

¹³⁵⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹³⁵⁹ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 8.).

¹³⁶⁰ Martonyi János 2021. 9.

*amely nemzeti és demokratikus céljait a nyugati liberális kereszténydemokrácia korszerű értékeivel ötvözi. Kifejt[ette], hogy meggyőződése szerint az európai, sőt a transzatlanti integráció a magyar rendszerváltozás sikerének egyik előfeltétele.*¹³⁶¹

Antall tehát már első pártelnöki beszédében – részben saját történelemszemlélete, részben viszont bizalmas barátai, az akkor már évtizedek óta nyugat-európai emigrációban élő Tar Pál és O'sváth György tanácsai alapján¹³⁶² – a legfontosabb célok egyikeként jelölte meg az EGK-hoz való mielőbbi csatlakozást. Ennek lebonyolítására szakemberekre volt szüksége, olyanokra, mint Mádl Ferenc, aki ebben az időben már nemcsak belföldön, de a keleti blokkon belül is a téma egyik legelismertebb szakértőjének számított.

Bár kezdettől kézenfekvő választás lett volna, Mádl neve mégis hónapokkal később, a választásokat követően, a kormányalakítási tárgyalások során merült fel, s eredetileg akkor sem uniós ügyekkel kapcsolatban, hanem az igazságügyi miniszteri poszt várományosaként. Ugyanis *„Antall sokat medítál[t] az igazságügy-miniszteri poszt betöltésén is, amit kezdetben a kereszténydemokraták és a kisgazdák egyaránt maguknak követel[t]ek. Erről persze szó sem lehet[ett], hisz ebben az átmeneti korszakban a jogalkotásra, s így erre a minisztériumra iszonyú teher nehezedik majd. Szóba kerül[t]: Kónya Imre, Salamon László és Balsai István [...]”*¹³⁶³ valamint – mint erre Kecskés László akadémikus, az igazságügyi tárca akkori egyik helyettes államtitkára felhívta a figyelmet¹³⁶⁴ – Mádl Ferenc is. Maga az érintett mindössze kétszer¹³⁶⁵ beszélt erről a nyilvánosság előtt, lakoni-

¹³⁶¹ Debreczeni József 1998. 68.

¹³⁶² Sodró lendületű és roppant informatív és életút-interjújában Kodolányi Gyula úgy fogalmazott, hogy *„Tar Pál és O'sváth György 1988-ban ráéreztek arra, hogy Magyarországon komolyan beindultak a dolgok, és barátjuknak terveit vannak a jövőre nézve”* (Kodolányi Gyula: A világfa ágain. Bp., Nap, 2021. 188., továbbiakban: Kodolányi Gyula 2021).

¹³⁶³ Debreczeni József 1998. 102.

¹³⁶⁴ Kecskés László interjú 2021. Az Igazságügyi Minisztérium szervezetére és vezetőire áttekintőleg 1.: Domaniczky Endre: Az IM szervezeti változásainak áttekintése 1990–2017 között (In: Fontes Iuris 2018/1. 25–49.).

¹³⁶⁵ Szolgáltatás kormányon belül. Beszélgetés Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Magyar Nemzet 1990.06.30.,9.) és *„Amit teszünk, a történelem fő sodrásába esik”*. Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.).

kusan megerősítve, hogy „[t]udtommal volt egy ilyen elgondolás is”.¹³⁶⁶ Az igazságügyi miniszteri tárca nagyjából 1990. május első felében lehetett nyitott opció,¹³⁶⁷ és ezzel párhuzamosan végül felmerült az európai ügyek menedzselésének lehetősége is.¹³⁶⁸

A kérdés azonban az, hogy ki is ajánlotta Mádlt Antall figyelmébe, hiszen közvetlenül nem ismerték egymást. Elsőre akár gondolhatnánk Marx Gyulára, a fiatalkori bizalmas barátira, aki még a rendszerváltozás előtt ellenzéki jelöltként került a parlamentbe, s ennél fogva az MDF-ben kezdetben jelentős befolyással bírt.¹³⁶⁹ Könnyen felmerülhet azonban ajánlóként az ELTE jogi karán ekkor már „szárba szökent” tudományos műhely valamelyik tagja is, hiszen az itt dolgozók – Mádl professzor koncepciójának megfelelően – tudományterületük tekintélyes és elismert művelőinek számítottak, és ennél fogva jelentős bel- és külföldi kapcsolatrendszerrel rendelkeztek.

Mádl híre valóban az egyetemről „szivárgott át” a politika világába. Antall barátja, O’sváth György, aki az Európai Gazdasági Közösségek brüsszeli adminisztrációjában magas beosztásban dolgozott, az 1979–1984 közötti külszolgálatára óta kiváló brüsszeli kapcsolatokkal rendelkező Martonyi Jánoson „keresztül ismert[e] meg”¹³⁷⁰ az egyetemi oktatóként tevékenykedő Mádl Ferencet. Martonyi, aki hazatérését követően „a Külkereskedelmi – később

¹³⁶⁶ Rivalda Magazinnak adott interjú tervezete (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401–4500. dosszié).

¹³⁶⁷ L. például: Már csaknem végleges a lista (Magyar Hírlap 1990.05.08., 3.).

¹³⁶⁸ Az igazságügyi posztnál végül – miután a különböző jelöltek „kiütötték” egymást, az Antall által kapacitált Mádl pedig nem vállalta el – az MDF részéről a tárca politikai államtitkárának jelölt Balsai István lett a befutó. Kezdetben lehetett valamilyen hallgatóságos megállapodás Antall, Balsai és Mádl között, hogy utóbbi az igazságügyi minisztérium nemzetközi vonatkozású ügyeinek vitelébe besegít, de ez a kettős feladatmegosztás mindössze néhány hónapig, nagyjából 1990 végéig működhetett. Balsai nyitottságára 1.: Meg kell teremteni a független bíróságokat (Kisalföld, 1990.05.18., 15.). Mádl részvételére az Európa Tanács 17. igazságügy-miniszteri konferenciáján, Isztambulban: Hazánk lesz a huszonnegyedik? (Fejér Megyei Hírlap 1990.06.09., 2.), Kezdő lépések. Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter (Magyarország 1990.06.01., 5.), valamint Kecskés László interjú 2021.

¹³⁶⁹ L. például: Debreczeni József 1998. 68.

¹³⁷⁰ O’sváth György: Élettörtédek (Bp.–Csenger, O’sváth Alapítvány, 2017. 147., továbbiakban: O’sváth György 2017).

Kereskedelmi – Minisztériumban a jogi főosztály vezetője[ként]”, majd 1989 közepétől a Németh-kormány privatizációs kormánybiztosaként dolgozott,¹³⁷¹ 1984 óta¹³⁷² oktatott az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén, amely egy nagyobb szervezeti egységbe, a Mádl Ferenc vezetése alatt álló Civilisztikai Tudományok Intézetébe tagolódt be.

Antall a választások első fordulóját követően, amikor *„világos volt már, hogy minden bizonnyal az MDF alakíthatja meg az első szabadon választott kormányt”*,¹³⁷³ kezdett el komolyabban gondolkodni a lehetséges kormánytagok névsorán. Vagyis 1990. március végén – április elején történhetett, hogy összeült O’sváth Györggyel. *„[E]kkor közöltem vele, hogy öt személyt tudok javasolni kormányzati pozíciókra”*,¹³⁷⁴ többek között Mádl Ferencet *„[e]urópa-ügyi és a tudománypolitikáért felelős miniszternek”*.¹³⁷⁵ Antall – aki tehát Mádlt közvetve ismerte meg¹³⁷⁶ – a javaslatokat elfogadta, *„de a végső döntése és a kinevezésük előtt személyes találkozót is akart, hogy elbeszélgethessen velük, meghallgathassa véleményüket és elképzeléseiket a jövőbeli kormányzati munkáról”*.¹³⁷⁷

Ezt követően Antall háromszor beszélt telefonon Mádl Ferencel, mivel Mádl külföldi utazása miatt személyesen nem tudtak találkozni.¹³⁷⁸ Bár a hosszú beszélgetések pontos időpontja és témái

¹³⁷¹ Martonyi János: Európa, nemzet, jogállam (Bp., Magyar Szemle – Európai Utas, 1998. 251.).

¹³⁷² Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője, 1984–1985. 136.

¹³⁷³ O’sváth György 2017. 146.

¹³⁷⁴ O’sváth György 2017. 146.

¹³⁷⁵ O’sváth György 2017. 147.

¹³⁷⁶ Antall erről a kormányalakítás kapcsán így nyilatkozott: *„[M]egkerestem azokat az embereket is, akik vagy tárgyalásaik során vagy személyes tapasztalataik alapján jó véleményt formáltak róluk. Például Rabár Ferenc esetében is ilyen vélemény alapján döntöttem[...] Ugyanebbe a körbe tartozik Mádl Ferenc professzor felkérése, akinek szintén ismertem az európai integrációval kapcsolatos működését, ismertem ez irányú tevékenységét, nemzetközi jogi hírnevét, nemzetközi magánjogásként szerzett elismertségét. Ezért döntöttem úgy, hogy egy ilyen beosztásra és egy ilyen tisztségre is szükség van a kormányban.”* (Nem voltunk árnyékkormány. 16 új kép a tablón, in: 168 óra, 1990.05.22., 5.).

¹³⁷⁷ O’sváth György 2017. 147.

¹³⁷⁸ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 8.).

csak részben rekonstruálhatóak, de a miniszterelnök legfontosabb gondolatait Mádl később többször is felidézte.

Antall kérdésére, hogy elvállalja-e kormányában a megbízatást, Mádl azzal felelhetett, hogy *„[s]osem gondoltam, hogy miniszter szeretnék lenni”*.¹³⁷⁹ Mire Antall úgy válaszolhatott, hogy *„a történelmi fordulat [idején – D. E.], melynek az egész ország a részese[...] nem lehet nem vállalni”* a feladatot.¹³⁸⁰ Mádl gondolkodási időt kért, de Antall nem tágított, s második beszélgetésük során Arany János egyik versét kezdte el szavalni a telefonba. *„Egyszerűen mondta. Nem szerette a patetikus szavakat.”*¹³⁸¹ Ez volt az a pont, amikor Mádl, aki maga is Arany rajongójának számított, és ezt a versét is kívülről tudta, belátta – erre utalt vissza még 2000-es interjújában is –, hogy *„Antall kérésére nem mondhattam nemet. Erkölcsi kötelességemnek éreztem, hogy segítsék, hogy jogi ismereteimmel az annyira várt átalakulást szolgáljam.”*¹³⁸² Arany költeményének Antall által idézett sorai azonban mélyen megérintették, és későbbi pályafutása során, amikor a miniszterelnökre vagy saját miniszteri tevékenységére utalt vissza, azt gyakran e költemény segítségével tette:¹³⁸³ *„Bízást!... mi benn vagyunk a fősodorban: / Veszhet közölünk még talán nem egy: / De szállva, ím, elsők között a sorban, / Vásznunk dagad, hajónk előre megy!”*¹³⁸⁴

¹³⁷⁹ Rivalda Magazinnak adott interjú tervezete (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401-4500. dosszié).

¹³⁸⁰ Rivalda Magazinnak adott interjú tervezete (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401-4500. dosszié).

¹³⁸¹ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 12.).

¹³⁸² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹³⁸³ Leggyakrabban az utolsó versszak ötödik sorát idézte. L. például még 2011-ben is, a Heti Válasznak adott utolsó interjúját (Benn a fősodorban, HV 2011.01.27. 26-27.). Korábbi előfordulásaira l. például: 1993-ban: *„Amít teszünk, a történelem fő sodrásába esik”*. Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.), illetve 1995-ben: *„Benn vagyunk a fősodorban”* (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 8-14.).

¹³⁸⁴ Arany János: Magányban (1861).

AZ ANTALL- ÉS BOROSS-KORMÁNYBAN

1956 vízvázasztó volt a 20. századi magyar történelemben. A forradalom ténye és céljai megsemmisíthetetlen erkölcsi alapot teremtettek az újrakezdésre a nemzet számára. „*Támadni kell, mindig nagyobb körökben, / Életnek ott, hol a mártír-tetem / Magát kiforrja csendes földi rögben...*” – írta 1861-ben már idézett versében Arany János.¹³⁸⁵ A Kádár-rendszer tehát már létrejöttkor halálos sebet kapott – még ha ez kezdetben nem is látszott –, legitimációját csak a szuronyok erejével és egy sajátos magyar gazdaságpolitika kidolgozásával tudta megteremteni és fenntartani.¹³⁸⁶ Ez utóbbi minden kísérlet ellenére megreformálhatatlannak és fenntarthatatlannak bizonyult. Amint a nemzetközi környezet jelentősen megváltozott, előbb a gazdasági,¹³⁸⁷ majd a politikai rendszer is roskadozni kezdett.

Egy külső szemlélő számára a magyar rendszerváltozás talán egy kedvező csillagzat alatt – néhány év alatt – lezajlott politikai irányváltásnak tűnhetett, amelynek során az ország sikeresen kivált a szovjet katonai és gazdasági együttműködésből, és visszatért a nyugati világba – ahová egyébként mindig is tartozott. Belülről megélve azonban gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy az 1980-as évek közepétől felgyorsuló folyamatok során tulajdonképpen valamennyi nemzeti sorskérdés és probléma – melyeknek megvitatására és eldöntésére a függetlenség 1918-as visszaszerzése óta az ország viharos történelme miatt nem volt lehetőség – egyszerre tör majd a felszínre. Nem csupán az államadósságról és a régi piacok elvesztéséről, valamint gazdasági krízismenedzsmentről kellett beszélni, hanem – többek között – az államformáról és államszervezetről, a magyar és európai örökség vállalásáról, a népi-urbánus vitában történő állásfoglalásról (sőt, inkább annak meghaladásáról!), a klasszikus magyar politikai

¹³⁸⁵ Arany János: Magányban (1861).

¹³⁸⁶ Bod Péter Ákos: Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből (Bp., Akadémiai, 2018. 36–37.). A Kádár-rendszerre átfogóan l.: Huszár Tibor: Kádár János I–II. (Bp., Kossuth, 2005), egy újfajta Kádár-kép legfontosabb elemeire l. a Földváryné Kiss Rékával, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökével készült interjú: https://mandiner.hu/cikk/20220525_egy_erkolcstelen_hatalomtechnikus_110_eve_szuletett_kadar_janos (2022. 05. 29.).

¹³⁸⁷ Kádár Béla: Gazdasági mozgásterünk (In: Magyar Napló 2019/4. 24–28.).

hagyományokhoz való visszatérésről, a szűkebb és tágabb szomszédságpolitikáról, a kisebbségben élő magyarság jövőjéről, az atlanti gondolathoz való viszonyulásról.

1989 végére – a külső és belső folyamatok eredőjeként – Magyarország újra a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, azonban „[a]z igazsághoz hozzátartozik, hogy nem is annyira a nyugati kormányok, mint inkább a nyugati gazdasági életnek a résztvevői érdeklődtek Közép-Kelet-Európa iránt”.¹³⁸⁸ Antall József kormánya ezt a figyelmet részben a belső strukturális átalakítások támogatására, részben pedig az ország nyugati integrációjának előmozdítására kívánta fordítani. Mádl Ferencnek mindkét feladat megvalósításában kiemelt szerep jutott, ám ennek bemutatása előtt röviden szólni kell egy különleges kapcsolatról, amely az egymást korábban nem ismerő két piarista öregdiák között a személyes találkozások során kialakult, ugyanis ez a kapcsolat és ennek emléke Mádlt – a politikust és a magánembert – haláláig elkísérte.

ANTALL ÉS MÁDL. POLITIKUSTÁRSAK ÉS BARÁTOK

Felnőttkorban barátságot kötni kivételes adomány, és keveseknek adatik meg. A politikában, ahol sokszor az érdekek dominálnak az értékek és az érzelmek felett, ez még ritkábban fordul elő. Antall József és Mádl Ferenc időskori barátsága a tekintetben is különleges, hogy rövid idő alatt bontakozott ki, és mindössze két-két és fél évig, Antall haláláig tartott. Látszólag két eltérő közezből származó ember véletlenszerű találkozásáról volt itt szó, azonban ha az életpályákat egymás mellé rakjuk, azokban számos hasonlóságot találhatunk.

Mindenekelőtt itt volt a Veszprém megyei kötődés. Mádl szülőfaluja, Bánd mindössze harmincegynéhány kilométerre fekszik Oroszitól, ahol Antall a gyermekkorra egy jelentős részét töltötte. Ahogy

¹³⁸⁸ Koncz Attila: Többet lát, aki távolabbról néz. Beszélgetések Tar Pállal (Bp., magánkiadás, 2014. 20.). L. még: Bod Péter Ákos: Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből (Bp., Akadémiai, 2018. 63–77.).

Mádl szűkebb pátriája a Séd-mente, Antallnak pedig a Somló-hegy környéke.¹³⁸⁹ Két, közel egyidős emberről van szó, hiszen Antall 1932-ben, Mádl 1931-ben született, tehát amit a vidéki életből láttak, az nemcsak a térbeli, de az időbeli közelség miatt is nagyon hasonló lehetett. Mindkettejük fiatalkori szenvedélye, a lovaglás is ide vezethető vissza.¹³⁹⁰

Szinte közhelyszerű, hogy Antall édesapja kormánybiztosként tevékenykedett a II. világháború idején. Az viszont egyáltalán nem ismert, hogy Mádl Ferenc idősebb nagybátyja, Mike (Mádl) János – ugyancsak a háború időszakában – miniszteri biztosként szintén bekerült a kormányba.¹³⁹¹ Vagyis mind az Antall, mind a Mádl családban volt egy-egy kormánytag a II. világháború idején.

Mindkét család otthonosan mozgott a német nyelvben és kultúrában. Antall édesapja – jogi tanulmányai mellett – a bölcsészkaron németet és latint is hallgatott. A Mádl családban pedig az édesapa már kétnyelvű volt, ezért a családtagok németül és magyarul egyaránt beszéltek.

Későbbi politikai hitvallásuk két sarokpontját: az orosz fenyegetéstől való félelmet, illetve az angolszász orientációt szintén családi örökségként kapták. Antallnak az apja és az apai nagyapja, Mádlnak az apai nagyapja került orosz hadifogságba, az onnan hozott történetek tanulságait mindkét családban több generáción keresztül örökítették tovább. Az angolszász orientáció Antallnál az édesapjától, illetve az ő baráti körétől (köztük az egyik legkiválóbb 20. századi

¹³⁸⁹ Jeszenszky Géza interjú 2021.

¹³⁹⁰ Antallra l.: Debreczeni József 1998. 14. Mádl esetében: Gróh Gáspár interjú 2021, amelyben Gróh részletesen mesél arról, hogy Mádl 1945-1946-os ausztriai tartózkodása alatt több helyi lóversenyt is megnyert. Ezekről jóval kevesebb adattal Mádl is megemlékezett (Mozaikok).

¹³⁹¹ Mikét eredetileg kormánybiztosnak nevezte volna ki Szász Lajos iparügyi miniszter, ő azonban a német megszállást követően nem kívánt kormányzati szerepet vállalni. Miután viszont a miniszter ragaszkodott ahhoz, hogy ő felügyelje a kézművesipari hadi munkaközösségek felállítását, Mike végül – kompromisszumos javaslatként – miniszteri biztosi kinevezést kapott, és egészen a kiugrási kísérletig kormánytag maradt. Ezt követően azonban – amikor menleveleket szerzett zsidó alkalmazottaknak – a nyilasok letartóztatták. Miután kiszabadult, Szombathelyen szervezte tovább a munkaközösségek felállítását, mígnem 1945 tavaszán államtitkári rendeletre családostul Németországba lett kitelepítve. L. bővebben: Mike Valéria 95-101.

magyar diplomatától, Szent-Iványi Domokostól),¹³⁹² Mádlnál – mint láttuk – a két amerikai nagyapától származik.¹³⁹³

Antall József a budapesti, Mádl Ferenc a veszprémi piaristáknál végezte a gimnáziumot, és ezek az évek döntően befolyásolták mindkettőjük világlátását, ugyanis – Antall szép megfogalmazása szerint¹³⁹⁴ – „[a] piarista rend mindig elsősorban nemzeti irányú volt, másodsorban erősen humanisztikus és nagyon mélyen szociális érzésű”.¹³⁹⁵

Későbbi tanulmányaik és érdeklődési körük részben azonos. Antall történészként végzett, de „[n]égy évig jogot is tanult. Nagy közjogi műveltsége és tájékozottsága volt. [...] Nemcsak szerette, értette is a történelmet és a jogot.”¹³⁹⁶ Mádl viszont jogot tanult, de már hallgató korában érdeklődött a történeti szempontú jogösszehasonlítás iránt. A pécsi egyetemi évei egyik legfontosabb hozadékának tekinthető, hogy a korszak legkiválóbb magyar jogtörténészei közül Holubnak és Degrének az előadásait hallgathatta,¹³⁹⁷ szakdolgozati konzulense,

¹³⁹² L.: Antall József: Az Amerikai Egyesült Államok a világpolitikában (1948) (In: Magyar Szemle 1993/9. 981–993.) és Jeszenszky Géza: Antall, a külpolitikus 1. (Magyar Szemle 2012/3–4. 34–63.), Antall, a külpolitikus 2. (Magyar Szemle 2012/5–6. 8–37.), Antall, a külpolitikus 3. (Magyar Szemle 2012/7–8. 81–106.) és Antall, a külpolitikus 4. (Magyar Szemle 2012/9–10. 66–74.). Szent-Iványira l.: Kodolányi Gyula: Szent-Iványi Domokos, Antall József és a magyar közép – Metszetek egy szellemi és politikai térből 1. (Magyar Szemle 2020/7–8. 7–18.) és Szent-Iványi Domokos, Antall József és a magyar közép – Metszetek egy szellemi és politikai térből 2. (Magyar Szemle 2020/9–10. 33–49.). Mádl Lincoln iránti rajongásának ismeretében talán érdemes megemlíteni, hogy a fiatal Antall is foglalkozott a nagy amerikai elnök életével (l. erről írt cikkét: Antall József: Lincoln Ábrahám, in: Élet és Tudomány 1965/15. 675–679.).

¹³⁹³ Az „atlantista” Mádl Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő összetett viszonyát l. részletesen: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc Amerikában (Bp., 2022 [kézirat]).

¹³⁹⁴ Debreczeni József 1998. 23.

¹³⁹⁵ Mádl hasonló értékelését l.: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 7–14.).

¹³⁹⁶ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 12–13.). Ugyanezt emelte ki az Antallt fiatalokora óta ismerő Boross Péter is (<https://index.hu/belfold/2022/04/08/nem-tudott-mit-kezdeni-hozongesekkel--antall-jozsefre-emlekezik-boross-peter>, 2022.04.08.).

¹³⁹⁷ A 20. századi magyar jogtörténészek másik két kiemelkedő alakja közül Eckhart Ferenc a budapesti jogi karon (1929–1957 között tanszékvezető egyetemi tanárként), Bónis György pedig előbb Kolozsváron (1940–1947), majd Szegeden (1947–1957) tanított. Bónis meghurcolására l.: Balogh Elemér: Bónis György: (1914–1985) (In: Forum. Acta Juridica et Politica 2020/1. 107–125.), illetve:

Világhy Miklós pedig ugyancsak a történeti szempontú jogi elemzések folytatására biztatta. Mádl tehát jogászként is erős történeti érdeklődéssel és szemlélettel rendelkezett, ami megkönnyíthette Antall szándékainak és terveinek pontos értelmezését.

Nagyon hasonló volt a két ember habitusa is. A Mádl által Antallal kapcsolatban kiemelt tulajdonságok: nagy munkabírás, határozottság, puritánság, a tudomány iránti „rendkívüli alázat”,¹³⁹⁸ illetve a közhivatal szolgálatként való felfogása mind olyan attribútumok, amelyek a róla szóló iratokban és visszaemlékezésekben is rendszeresen felbukkannak.

Bár már a II. világháborúról is rendelkeztek személyes emlékekkel, mind Antall, mind Mádl politikai eszmélésében az 1956-os forradalom játszott döntő szerepet. Mindketten jelen voltak – tüntetőként – a rádiónál történt eseményeknél,¹³⁹⁹ és az ekkor szerzett személyes élmények mindkettőjükben életre szóló nyomot hagytak.

Később mindketten a tudományos pályát választották maguk számára foglalkozásként, mert úgy érezték, hogy a szellemi függetlenségüket leginkább ily módon őrizhetik meg. Kutatásaik során azonban mindkettőjüknek szembesülni kellett a rendszer korlátaival. Antall történészként, Mádl viszont jogászként nyúlt a kényes kérdésekhez: vajon fenntartható vagy továbbfejleszthető-e a rendszer, és ha igen, mennyi idő alatt, milyen irányba és eszközökkel. Antall – családi hagyományainál fogva – a tudományos problémákra már viszonylag korán politikai válaszokat adott. Mádl csak később, fokozatosan jutott el a bizonyosságig, és csak az 1980-as évek második felében kezdett a szakmai kereteken túl is tekinteni. Ám mire 1990-ben találkoztak – és talán ez a legfontosabb –, az ország előtt álló feladatok és a megvalósítandó politikai program tekintetében teljesen egyező nézeteket vallottak. „[A] nemzeti liberális gondolkodás, a nemzeti-népi elkötelezettség, a keresztény-európai értékrend és az atlanti gondolat,

Domaniczky Endre: Adalékok Bónis György jogtörténész professzor MTA doktori eljárásához (Jogtörténeti Szemle 2020/4. 68-70.).

¹³⁹⁸ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 11.).

¹³⁹⁹ Debreczeni József 1998. 28., illetve „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.).

a demokrácia, a jogállamiság, a szociális piacgazdaság, az ország szuverenitásának helyreállítása és az európai örökség egyértelmű vállalása – ez volt az a politikai hitvallás, amivel meggyőződtem. Ha röviden akarnám megfogalmazni: nekem is ez volt a credóm” – emlékezett vissza az első beszélgetéseikre az 1990-es évek közepén Mádl Ferenc.¹⁴⁰⁰

Hogyan és mikor mélyült el ez a barátság? Az alapvető szimpátia valószínűleg már az első – hosszú – telefonbeszélgetések során kialakult, de a kormányzati munka során folytatott egyeztetéseken – az egyes témákhoz kapcsolódva – több lehetőség is adódott az álláspontok megismerésére, a gondolatok cseréjére. Mádl visszaemlékezése szerint Antall a *„késő esti kétoldalú megbeszéléseken [...] szívesen beszélt hosszan is”*,¹⁴⁰¹ ami kötetlenebb beszélgetésbe is átfordulhatott. Az oktatási rendszer reformjáról például – miután a kérdéskör mindkettejüket magánemberként is foglalkoztatta – *„rengeteg időt beszélgettünk”*.¹⁴⁰² Ez talán 1992 végén – 1993 elején történhetett, illetve közvetlenül Mádl művelődési miniszterré történt kinevezését követően, azonban az oktatás és képzés reformja – miután Mádl már 1990-től tudománypolitikai ügyekkel is foglalkozott – korábban is egyike lehetett közös témáiknak.

Mádl és Antall kapcsolata tehát legkésőbb 1992 végétől egészen Antall egy évvel később bekövetkezett haláláig szoros és baráti maradt. *„Az utolsó napokban betegsége ideje alatt is hosszú telefonbeszélgetéseket folytattunk”* – nyilatkozta később Mádl Ferenc.¹⁴⁰³

Antall gondolatai kormányának szinte valamennyi tagjára mély és hosszú távú hatást gyakoroltak – közülük azonban csak kevesen voltak képesek halála után a politika élmezőnyében maradni. Mádl esete több okból is különleges: egyrészt az ő politikai pályafutása az 1994-es választási vereség ellenére is felfelé ívelt, ő volt ugyanis a *„legelismertebb tagja a ’94-ben megbukott kormánynak, az egyik*

¹⁴⁰⁰ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 12.).

¹⁴⁰¹ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 13.).

¹⁴⁰² „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 11.).

¹⁴⁰³ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 10.).

olyan tagja, aki az akkori kormány bukása ellenére is úgy maradt meg az emlékezetünkben, mint korszakalkotó törvényeket előterjesztő miniszter”.¹⁴⁰⁴ Másrészt pedig tudományos életművének kulcsterületei – mint például az ország európai integrációja vagy az Európai Unió megreformálása –, illetve az őt személyesen, magánemberként is érdeklő ügyek – mint a vallás szerepe, a kereszténység politikai megjelenési formái vagy éppen a kisebbségek helyzete és jogai – Antall Józsefet is kifejezetten foglalkoztatták. A politikai kérdéseket mindvégig jogászként megközelítő Mádl az alapvetően történeti jellegű antalli gondolatokat, célokat és felvetéseket saját személyiségén átszűrve szintetizálta, illetve tovább formálta.

Az a négy kiemelt téma,¹⁴⁰⁵ amely politikai pályafutását végig elkísérte, mind az Antallal folytatott beszélgetések során kristályosodhatott ki benne, ennél fogva talán nem tűnik túlzásnak úgy fogalmazni, hogy Mádl politikusként Antall örökségének legsikeresebb megvalósítója volt, aki azonban – kiváló nemzetközi kapcsolatrendszerének köszönhetően – az antalli gondolatokat nemcsak belföldön, de az európai politikában is képes volt megjeleníteni. Mádl azonban nem csupán az antalli gondolatok képviselőjét vállalta fel barátja halála után, hanem Antall – egyik utolsó beszélgetésük során megfogalmazott – kívánságának megvalósítását is: egy új vagy megújított közéleti erőter létrehozásának elősegítését.¹⁴⁰⁶ Fentiekből látható, hogy bár magára mindvégig pártonkívüliként hivatkozott, gondolkodásában, cselekvésében – pártkötődéstől függetlenül – Mádl 1990-től 2011-ig antallistának számított. Miután pedig Antall közvetlen baráti köréből ő maradt legtovább a politika élvonalában, úgy is fogalmazhatunk, hogy de facto az ő halálával zárult le az Antall-korszak Magyarországon.¹⁴⁰⁷ Másrészt Antallnak Mádl gondolkodására

¹⁴⁰⁴ Orbán Viktor: Köszöntő (In: Magyar Szemle 2011/3–4. 5.).

¹⁴⁰⁵ A közép-európai régió euroatlanti integrációja, európai kisebbségvédelmi szabályozás, közép-európai sorsközösség és a keresztény hagyományok és értékek tisztelete.

¹⁴⁰⁶ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 10.).

¹⁴⁰⁷ Azt, hogy Mádl haláláig az élvonalban maradt, Orbán Viktornak a 80. születésnapja alkalmából elmondott köszöntője jelzi a legjobban: Orbán Viktor: Köszöntő Mádl Ferenc 80. születésnapján (In: Magyar Szemle 2011/3–4. 4–8.).

és politikai tevékenységére gyakorolt erős hatására tekintettel az is megkockáztatható, hogy rá Mádl utolsó – kései – mentoraként tekintsünk,¹⁴⁰⁸ már csak amiatt is, mert a politika világába egyértelműen ő vezette be.

TÁRCA NÉLKÜLI MINISZTER

KÉPLÉKENY HATÁSKÖRÖK

Harmadik ismerkedő telefonbeszélgetésük végén Antall így búcsúzott: „*Szóval akkor az Európa-ügyek minisztere leszel.*”¹⁴⁰⁹ Amit a kormányalakítás során úgy kommunikáltak, hogy Mádl „*leginkább abban vállalhat szerepet, hogy segítsen újrafogalmazni Magyarország nemzetközi törekvéseit, segítse a külkapcsolatok átépítését, újraformálását. Emellett bizonyos külföldi gazdasági, kulturális missziók teljesítésére is vállalkozhat, tehermentesítve a szakminisztereket, illetve a miniszterelnököt.*”¹⁴¹⁰ Vagyis a külkapcsolatok egyik jelentős szegmensében szánt neki szerepet a külügyeket elsősorban saját magának fenntartó miniszterelnök – amit jól jelzett, hogy a kormányon belül Mádl Ferenc volt Jeszenszky Géza külügyminiszter kijelölt helyettese¹⁴¹¹ –, ám ezen a területen erős jogosítványokkal rendelkezett maga a külügyminiszter, illetve a nemzetközi gazdasági kapcsolatok

¹⁴⁰⁸ A politikus Mádl Ferenc pályafutására négy „mentor” gyakorolta a legnagyobb hatást: a) az édesapja, ifj. Mádl Antal; b) Benedek Ferenc, a római jog pécsi professzora; c) Nizsalovszky Endre, aki a tudományos pályafutását is egyengette; és d) Antall József, akinek politikai öröksége ápolásán egészen haláláig munkálkodott.

¹⁴⁰⁹ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 12.).

¹⁴¹⁰ Miniszterjelöltek a parlamenti bizottságok előtt (Népszava 1990.05.22., 5.).

¹⁴¹¹ A kormánytagok helyettesítési rendjéről szóló jogszabályok szerint az Antall- és Boross-kormány időszakában mindvégig Mádl Ferenc volt a külügyminiszter kijelölt helyettese, a ciklus első évének kivételével azonban ez a valóságban főleg funkcionális szerepkört takart. L. még: a miniszterelnök és a miniszterek helyettesítése rendjének átmeneti szabályozásáról szóló 1/1990. (VIII. 28.) ME rendelet és a miniszterelnök és a miniszterek helyettesítési rendjéről szóló 4/1992. (VII. 29.) ME rendelet.

minisztere, Kádár Béla is. A hatásköri összeütközések tehát kezdetől bele voltak kódolva ebbe a rendszerbe, és ezek egy idő után kívülről is láthatóvá váltak.¹⁴¹² Antall számára nagyjából fél év elteltével vált világossá, hogy ez a struktúra kifejezetten gyengíti a kormány külügyi érdekképviselési potenciálját,¹⁴¹³ ezért Mádl Európa-ügyi hatáskörei helyébe elsősorban olyan nemzetközi vonatkozású ügyek léptek, mint a Bős-Nagymarosi Vízlépcső (BNV), a privatizáció, illetve a tudománypolitika.

Mádl tehát az eredeti Európa-ügyi profillal rendelkező miniszterből rövid időn belül egy vegyes portfóliójú tárca nélküli miniszterré vált, aki azonban a miniszterelnök vagy a kormány felkérése alapján számos nemzetközi vonatkozással bíró eseti megbízást is teljesített.¹⁴¹⁴ Ilyen volt például az 1995-ös expóval kapcsolatos tárgyalásokon való részvétel, különböző delegációkban tett külföldi látogatásai, ahol általában a magyar gazdaság átszervezéséről vagy a privatizáció állásáról tartott előadásokat,¹⁴¹⁵ illetve a protokolláris eseményeken – például Bruno Kreisky egykori osztrák kancellár temetésén, Vékás Lajos rektori beiktatásán vagy a Rotary Klub

¹⁴¹² L. például: Túl sok külügyminisztérium van (Népszabadság, 1991. 05. 06., 4.); Ezúttal békés volt a parlament vitája (Mai Nap 1991. 10. 16., 5.); Diplomáciai nagyhét Budapesten (Magyar Nemzet 1992. 02. 04., 3.).

¹⁴¹³ Mádl erről világosan vallott már művelődési és közoktatási miniszterként adott egyik interjújában: Eredetileg arról volt „szó, hogy az átalakulás folyamán a kormánynak annyi jogi jellegű problémája várható az európai kapcsolatok területén: át kell alakítani a teljes [nyugati – D. E.] kapcsolatrendszert, be kell jutni az Európa Tanácsba, az EFTA-ba, az Európai Gazdasági Közösségbe; tehát nagy nemzetközi intézmények értékrendjéhez kell alkalmazkodni. El voltunk rá szánva, hogy leépítjük a Varsói Szerződést, a KGST-t – ezekhez kellett volna, hogy legyen a kormánynak egy olyan jogásza is, akinek vannak nemzetközi jogi ismeretei. Kezdetben amolyan európai ügyek minisztere [voltam – D. E.]. [...] Néhány hónapi tényleges európai ügyekkel való teendőim után világossá vált, hogy e feladatok egyértelműen és jól betagozódnak a tradicionális minisztériumok tevékenységi köreibé.” (Rivalda Magazinnak adott interjú tervezete (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401-4500. dosszié)).

¹⁴¹⁴ Mádl eredeti hatásköreiből tulajdonképpen csupán ez az egy terület – a felkérés alapján történő részvétel egyes nemzetközi jellegű ügyekben – maradt meg változatlanul egészen 1993 elejéig, amikor is művelődési miniszterré nevezték ki.

¹⁴¹⁵ Például: Egyiptom, India, Spanyolország, l. például: Magyar-egyiptomi gazdasági kapcsolatok (Világgazdaság 1991.10.31.,5.), A magyar miniszterelnök kairói tárgyalásai (Magyar Nemzet 1991.11.06., 1., 3.).

budapesti konferenciáján – való megjelenés.¹⁴¹⁶ Ezenkívül egészen a csatlakozásig részt vett az Európa Tanács tagságával kapcsolatos tárgyalásokon – ez azért bírt különös jelentőséggel, mert Magyarország volt az első ország, amely a közép-kelet-európai térségből a szervezet tagjává válhatott.¹⁴¹⁷

A kormány külügyi hatásköreinek áramvonalasításával egy időben Antall József dönthetett volna úgy is, hogy Mádltól, aki továbbra is pártonkívüli maradt, és az MDF-be sem lépett be, elköszön, ám mégsem tette. A kinevezése óta eltelt fél éve alatt valószínűleg ő maga is arra a következtetésre jutott, mint miniszterének minden korábbi főnöke. Ez az idő ugyanis elegendő volt arra, hogy kiderüljön: Mádl kivételesen tehetséges hivatalnok, precíz, pontos, diplomatikus, aki könnyen képes kapcsolatokat teremteni és lelkesedéssel képviselni a rábízott ügyeket – ráadásul kifejezetten hatékony az ügyintézésben.¹⁴¹⁸ Ennek köszönhetően „[m]ás feladatokat kaptam, s így lettem két és fél évig a privatizáció, a tudománypolitika és a felsőoktatás minisztere. Az európai ügyeim közé tartozott a Bős-Nagymaros kérdéskör [...] Egy ideig az állami bankfelügyeleti bizottság elnökeként a magyar bankrendszer működéséért voltam bizonyos fokig felelős” – emlékezett vissza a legfontosabb feladataira,¹⁴¹⁹ amelyek mellett azonban más, akkoriban kisebb jelentőségűnek tűnő (hadizsákmány-visszaadás) vagy ceremoniális ügyekkel (Széchenyi-centenárium) is megtaglálták.

Érdekes fejlemény, hogy a három új szakterület közül egyet (vízlépcső) a kormány más tárcákhoz telepített (*de facto* megszüntetett), a másiknak (privatizáció) Mádl maga kérte az elvételét, míg a

¹⁴¹⁶ L. például: Eltemették Bruno Kreiskyt (Népszava 1990.08.08.,1.); Rektorváltás az ELTE élén (Pesti Hírlap 1990.09.11.,1.); A Rotary Budapesten (Pesti Hírlap 1992.03.26.,7.).

¹⁴¹⁷ Vö.: 1551-1552. lj.

¹⁴¹⁸ Hasonlóan értékelté Mádlnak az Akadémián végzett hivatalnoki tevékenységét kollégája és egykori pártfogoltja, Sólyom László, a későbbi köztársasági elnök: „Mádl egy régi típusú miniszteriális hivatalnok volt, ami azt jelentette, hogy mindent elintézett, meghozza azonnal. Tehát ő nagyon effektív és jó titkár volt; azért ez egyfajta hatalmi pozíciót is jelentett Szabó elvtárs »birodalmában.«” (Sólyom László interjú 2021).

¹⁴¹⁹ Rivalda Magazinnak adott interjú tervezete, 2. o. (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401-4500. dosszié).

harmadikkal (tudománypolitika) járó feladatokat még akkor is vitte magával, amikor a tárca nélküli miniszteri pozíciót a művelődési miniszterségre cserélte. Az új portfólió elemeit ebben a sorrendben vonjuk vizsgálat alá az alábbiakban.

VÍZLÉPCSŐ

A Bős-Nagymarosi Vízlépcső¹⁴²⁰ (BNV) talán a legnehezebb volt mindazon ügyek közül, amelyet Mádl az Antall-kormányban megkapott, pedig a többi téma – különösen a privatizáció, valamint a művelődési és közoktatási miniszteri poszttal járó kodifikációs feladatok – is elég komplexnek és fajsúlyosnak számított.

A BNV a Németh-kabinet örökségeként „szállt át” az Antall-kormányra. Bár alapesetben egy nemzetközi szálakkal rendelkező szakmai ügyről lett volna szó, azt kezdettől fogva átszötte s végül foglyul ejtette a politika. A kezdetek a 20. század első felére nyúltak vissza, amikor előbb felmérték Magyarország (vagyis a Kárpát-medence) vízenergia-készletét,¹⁴²¹ majd pedig – számos külföldi példa

¹⁴²⁰ Azt, hogy a vízlépcső ügye jóval túlmutat egy megoldandó mérnöki problémán, és valójában a közép-európai kisállami létből adódó konfliktusok sora sűrűsödik benne össze, már az elnevezés körüli feszültségek is jól jelképezték. A Magyarországon Bős-Nagymarosi Vízlépcsőként emlegetett projekt pontos neve – miután államközi szerződésen alapult – Gabcikovo-Nagymarosi Vízlépcső lett volna, és külföldön ma is így ismerik. Magyarországon azonban – értelemszerűen – az 1920 óta Csehszlovákiához tartozó, ám a honfoglalás óta magyarok által lakott Bős magyar nevét használják, tekintet nélkül arra, hogy a falut Csehszlovákiában 1948-ban az 1942-es Heydrich elleni merényletben részt vevő szlovák nemzetiségű katonáról, Jozef Gabcikról nevezték el – az átnevezésnek a II. világháborút követően nyilvánvalóan volt egy másodlagos, a Benes-dekrétumok által jogfosztott csehszlovákiai magyarságnak címzett üzenete, amit azonban Közép-Európán kívül még az Európai Unióhoz való csatlakozást követően sem szoktak megérteni. A névhasználat miatti szlovák panaszokról: Sámsondi Kiss György: A Duna mégis összeköt – Egy kormánybiztos vallomása (Bp., Kairosz, 2019. 109., továbbiakban: Sámsondi Kiss 2019).

¹⁴²¹ Viczián Ede: Magyarország vízierői. Általános fölvétel (Bp., 1905.). A felső-magyarországi Duna-szakasz tekintetében már 1911-ben felmerült egy mederszabályozás és ennek keretében egy új, jobb parti hajózácsatorna kialakítása Pozsony és Győr között (Schmidthauer Antal: Vízierőművek, kapcsolatokban hajózó és öntöző csatornával Pozsony-Győr között. Bp., Légrédy, 1911).

ismeretében¹⁴²² – javaslatokat fogalmaztak meg ezek hasznosítására. A 20. század második felében pedig megkezdődött Magyarország két legnagyobb folyóján, a Dunán és a Tiszán építendő erőművek tervezése. A Tiszán előbb, az 1950-es években Tiszalöknél, majd – az 1960-as években – Kiskörénél épültek duzzasztóművek. Mosonyi professzor azonban úgy számolt, hogy „*az ország elméleti vízerőkészletének 70%-át a Duna hordozza, s a fennmaradó 30%-ot a Duna mellékfolyói és a Tisza vízrendszere – beleértve magát a Tiszát is – adja*”,¹⁴²³ tehát a Dunára vonatkozó terveket is érdemes minél hamarabb kidolgozni. Ennek során azonban – szögezte le – „*önálló tervet csak az alsó szakasz hasznosítására készíthetünk, míg a felső szakasz kihasználásának terve csak cseh-magyar együttműködés keretében készíthető [el – D. E.]*”.¹⁴²⁴ Az 1951-es hidrológiai konferencián, amelynek középpontjában „*a Tisza és Duna folyón létesítendő vízlépcsők*”¹⁴²⁵ kérdése állt, már a csehszlovák partnerek képviselője is megjelent, és Mosonyi előadásához hozzá is szólt.¹⁴²⁶ Vagyis a BNV tulajdonképpen a szocialista Magyarország egyik csúcsberuházása lett volna, de megvalósításához túl későn kezdtek hozzá, hiszen az államközi

¹⁴²² A magyar kultúrmérnöki gárda 20. század elején hivatalba lépő nagy alakjai – így Schick Emil (1865–1930), Kenessey Béla (1866–1936) vagy éppen az ausztrál vízépítés eredményeit közelről tanulmányozó Gubányi Károly (1867–1935) – világot látott, több nyelven beszélő emberek voltak, akik nagy energiát fordítottak a külföldi minták és módszerek megismerésére és hasznosítására (l. például az öntözésről kiadott két tanulmánykötet írásait – *Az öntözésről*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1931. és *Újabb tanulmányok az öntözésről*, Bp., Stádium, 1933). Mosonyi Emil (1910–2009) ennek a kiemelkedően tehetséges magyar kultúrmérnöki gárdának a következő generációjához tartozott, aki rendszerektől függetlenül több, ma is működő vízierőmű (Békésszentandrás és Tiszalök) tervezésében működött közre. Ő készítette a BNV-vel kapcsolatos terveket is az 1940-es években, amelynek támogatásáról végül 1952-ben született kormányhatározat (a kronológiára l. részletesen: Sámsondi Kiss 2019. 247–251.). L. még: Mosonyi Emil: *Korszerű folyami vízierőművek* (Bp., MTKI, 1954).

¹⁴²³ Mosonyi Emil: *A dunai vízerőhasznosítás hidrológiája* (Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei 1952/4. 489.).

¹⁴²⁴ Mosonyi 1952. 490.

¹⁴²⁵ Előszó az MTA Hidrológiai konferenciáján (Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei 1952/4. 413.).

¹⁴²⁶ Frantisek Grossmann hozzászólása (Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei 1952/4. 517.).

szerződést csak 1977-ben írták alá.¹⁴²⁷ Ezt követően „[a] munkák hamarosan megkezdődtek, nagyobb intenzitással a csehszlovák oldalon”.¹⁴²⁸ Az 1980-as években a világon mindenhol felerősödtek a zöldmozgalmak – például a Föld másik felén az ausztrálok ekkoriban tüntettek a Daintree esőerdő világörökségi helyszínné nyilvánításáért,¹⁴²⁹ miközben Közép-Európában sikerült megakadályozni a hainburgi erőmű megépítését¹⁴³⁰ –, a BNV szükségességének, illetve a környezetvédelmi kérdéseknek az előtérbe kerülése így beleilleszkedik a nemzetközi trendekbe.

Hábel György „egy 1980-as műszaki-tudományos konferencián [...] először [vetette fel – D. E.] a projekt esetleges környezeti károkozását és egyéb kockázatait”.¹⁴³¹ Vargha János biológus híres cikke¹⁴³² ezt követően jelent meg a Valóságban.¹⁴³³ „Ez volt az első nyilvános írás, amely leleplezte az addig titokban tartott tervet, és felhívta a közvélemény figyelmét a hatalmas beruházásra, az ivóvízbázist, a halállományt, a Duna önfenntartó-öntisztító képességét, a tájat, és még sok minden mást fenyegető számtalan veszélyre.”¹⁴³⁴ Vargha kiállításának és szervezőképességének köszönhetően „1984 szeptemberében megalakult a Duna Kör [...] s hangját az akkor közreműködő Szabad Európa Rádió erősítette fel”.¹⁴³⁵

Rövid időn belül kiderült, hogy a téma magyar részről tömegeket képes megmozgatni – sőt, hosszabb időn át egyben tartani –, mert „úgy vélték, hogy a »Duna megvédése« kevésbé politikus, kevésbé veszélyes téma, könnyebben lehet vele azonosulni, mint valamely más,

¹⁴²⁷ 1978. évi 17. számú törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről Budapesten, 1977. évi szeptember hó 16. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről.

¹⁴²⁸ Sámsondi Kiss 2019. 107.

¹⁴²⁹ L.: Daintree Blockade, www.destinationdaintree.com/the-daintree/history-culture/the-daintree-blockade (2022. 04. 15.).

¹⁴³⁰ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 55.).

¹⁴³¹ Sámsondi Kiss 2019. 107.

¹⁴³² Vargha János: Egyre távolabb a jótól (In: Valóság 1981/11. 56–69.).

¹⁴³³ Hasonló fontosságú volt – mert a természeti mellett a terület építészeti örökségére is felhívta a figyelmet – Kodolányi Gyula néhány évvel későbbi írása is: Emlékmű épül... (In: Új Tükör 1988/30. 18–19.).

¹⁴³⁴ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 50.).

¹⁴³⁵ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 50.).

a rendszert közvetlenül bíráló mozgalom programjával".¹⁴³⁶ Vagyis a BNV a Kádár-rendszer elleni szerveződés katalizátoraként működött, hiszen „*mielőtt kibontakozott volna az MDF és a többi párt csíráját jelentő szervezet, már létrejött Magyarországon egy spontán társadalmi mozgalom, amely túl az ügyön [...] egyfajta iskola is volt egy sor ember számára – mit is jelent petíciót írni, mit jelent felvonulni [...] hányfajta módon lehet tüntetni*".¹⁴³⁷ A másik oldalon viszont egy születőben lévő államalakulat, a fiatal Szlovákia állt, ahol az erőmű megépítése szinte azonnal nemzeti ügyé vált. A Duna két partján tehát ellentétes irányba forogtak a fogaskerekek, és bár a kezdetben lehetségesnek tűnt valamilyen kompromisszum létrehozása, az idő múlásával egyre távolabb került a megegyezés lehetősége.

Szinte bizonyos, hogy Antall – akinek Mosonyi professzor egyébként a sógora volt¹⁴³⁸ – kezdettől fogva tisztában volt a BNV szakmai és politikai összefüggéseivel egyaránt.¹⁴³⁹ Közvetlen munkatársai – például a Tanácsadó Testületében működő Kodolányi Gyula vagy Ferencz Csaba – révén tudta, hogy az erőmű megépítésével szembeni társadalmi ellenállást rövid távon nem szerelheti le, ugyanakkor ha a mozgalom célkitűzései mellé áll, azzal elmérgesítheti a csehszlovák–magyar viszonyt, és ezzel – közvetve – a közép-európai szomszédságpolitikáját veszélyezteti, ami viszont az európai integrációs célok megvalósítását hátráltathatja, mert ebbe a stratégiába „*az egyoldalú, keményebb lépések nem fértek bele*".¹⁴⁴⁰ Szakmai oldalról pedig Mosonyitól – aki ekkor már nemcsak belföldön, hanem nemzetközileg is a vízgazdálkodás és a gátépítés egyik legnagyobb szaktekintélyének számított – hallhatta, hogy itt nem csupán egy gátról van szó, hanem a Duna teljes magyarországi szakaszának több részletben végrehajtott szabályozásáról, amely elsősorban a politikai adottságok – az államhatárok létezése – miatt csak nemzetközi együttműködés keretében valósítható meg. A Duna-szabályozás ráadásul nemcsak Kárpát-medencei, hanem a folyam

¹⁴³⁶ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 51.).

¹⁴³⁷ Kodolányi Gyula 2021. 137.

¹⁴³⁸ Sámsondi Kiss 2019. 115.

¹⁴³⁹ Kodolányi Gyula 2021. 140. és Sámsondi Kiss 2019. 131.

¹⁴⁴⁰ Sámsondi Kiss 2019. 119.

hajózhatóságának biztosítása miatt összeurópai ügy, amelyet el lehet halasztani, de elkerülni semmiképpen sem.¹⁴⁴¹ Antall az ügy mérlegelését követően arra jutott, hogy a problémát rövid távon politikai úton kell kezelnie, és el kell tolnia magától, hogy a kibontakozó közép-európai együttműködést – amelyet az egyik legfontosabb célkitűzésnek tartott – ne veszélyeztesse. Így a BNV – mintegy a politikai felelősség szétporlasztása érdekében – több szereplő (országgyűlés, országgyűlési bizottság, kormánybiztos, miniszterek) hatáskörébe került, ami viszont már rövid távon is jelentős mértékben gyengítette a magyar érdekvédelem képességét és érdekképviseleti tevékenységet.

Arra nézve nincsen információ, hogy Antall milyen mértékben osztotta meg Mádlal a BNV-vel kapcsolatos gondolatait. Mádl azonban kezdettől fogva tisztában lehetett azzal, hogy egy puszkaporos hordó tetejére ültették, ugyanis a magyar kormányprogram a BNV „korrekcióját”¹⁴⁴² irányozta elő, amit neki személyes véleményétől függetlenül kellett képviselnie és végrehajtania.¹⁴⁴³ Fokozatosan kerültek hozzá a hatáskörök, miután „[r]oppant szelíd, megértő, udvarias, meggondolt egyéniség volt”, aki feladatait „határozottan, nyugodt, tekintélyt parancsoló módon teljesítette”.¹⁴⁴⁴ Az, hogy jogászként került előtérbe egy alapvetően mérnöki végzettséget igénylő ügyben,¹⁴⁴⁵ arra utal, hogy elsősorban közismerten jó tárgyalási, egyeztetési és diplomáciai képességeire volt szükség annak érdekében, hogy a kitűzött célt, az építkezés felfüggesztését, illetve hosszabb távon a rekultivációt a magyar fél elérhesse.

Mádl szintén perspektivikusan gondolkodó szakember volt, aki a politikában is „igazi tudósként viselkedett”.¹⁴⁴⁶ Éppen ezért nehezen képzelhető el – mint azt többen felvetették –, hogy nem tájékozódott

¹⁴⁴¹ Vö.: https://index.hu/belfold/2013/06/14/jol_jott_volna_bos-nagymaros_az_ar_ellen (2022. 03.15.).

¹⁴⁴² Vö.: A nemzeti megújulás programja (Bp., 1990. szeptember, 93.).

¹⁴⁴³ Mádl visszatekintését l.: A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer története (Magyar Szemle 1992/1. 43–58.).

¹⁴⁴⁴ Sámsondi Kiss 2019. 129.

¹⁴⁴⁵ A kormánybiztos és a két másik illetékes miniszter mérnök volt, miként a kiváló csehszlovák környezetvédő, Vavrousek miniszter is.

¹⁴⁴⁶ Sámsondi Kiss 2019. 129.

volna a BNV szakmai hátteréről, különös tekintettel arra, hogy ekkor már több mint három évtizede tevékenykedett a Magyar Tudományos Akadémián különböző beosztásokban, így a IX. osztály tagjaként, vagy a TMB korábbi titkáráként az MTA VI. osztályában tömörülő mérnökök közvetlenül is – esetleg éppen korábbi főnökén, a TMB akkori elnökén, Szabó János akadémikuson keresztül, aki szintén mérnök végzettségű volt – megkereshették volna. Vagyis Mádl valószínűleg Antalltól függetlenül is komplex módon, szakmai és politikai összefüggéseiben látta a BNV ügyét, ám szerepe a végrehajtásra korlátozódott. Ezt viszont következetesen és hatékonyan látta el, ezért – bár a magyar sajtóban a BNV ügye egyértelműen kudarcként rögzült – Mádl viszonylag kevés támadással úszta meg a dolgot, és – külön tárcát kapva – továbbléphetett, miközben egyes, az ügyre nála kevesebb ráhatással lévő szereplők belebuktak a meg egyezés hiányába.¹⁴⁴⁷

Mádl maga is úgy érezhette, hogy – a feladatból adódó kötöttségek miatt – ezen a területen tudott a legkevésbé alkotni és kiteljesedni. Talán még az is bánthatta, hogy a nemzetközi jogi következményekkel jogászprofesszorként maga is tisztában lehetett, de mint politikusnak a tudóst háttérbe kellett szorítania.¹⁴⁴⁸ Az ügyre az 1990-es években – tőle szokatlanul gyakran – többször is visszatért: interjúkat is adott,¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁷ L. például: Egy lépcsővel kevesebb (Népszabadság 1991.12.05.,4.).

¹⁴⁴⁸ Ezt ő maga is hangsúlyozta, amikor úgy fogalmazott, hogy „[a] politika klaszszikus értelemben – igazában ma is – a köz, a kisebb és nagyobb közösségek és az állam ügyeinek vitelét jelenti. Az, hogy egyre többen s végül az állam is felismerte, s imígyen a politika tárgyává tette a BNV-nek az ország millióit érintő ügyét, természetesen. Az ellenkezője volna érthetetlen. Hisz a BNV államközi szerződés, a sok vele összefüggő magyar és (cseh)szlovák országgyűlési és más állami aktus tárgya, mi volna mindez más, mint a politika része.” (Magyar Szemle 1998/1-2. 18.).

¹⁴⁴⁹ L. például: Mennyit kell fizetni Nagymarosért? (Magyar Nemzet 1990.11.15.,4.); C-variáns hivatalosan nem létezik (Népszabadság 1991.05.23.,7.); Vízi erőműről, felelősségre vonásról, jogrendszeréről. Mádl Ferenc találkozott a sajtó képviselőivel (Veszprémi Napló 1991.10.26.,2.); Az országgyűlési határozat egyértelmű helyzetet teremtett (Magyar Hírlap 1992.03.26.,1.,5.); Nem kétoldalú konfliktus, európai ügy. Mádl Ferenc Bösről és az akadémiai autonómiáról (Magyar Hírlap 1992.04.11.,5.); Ha két komoly érdek átmenetileg szemben áll, az konfliktus (Magyar Hírlap 1992.09.02.,1.,3.); A magyar kormány nem törvényesítheti az ország területének megsértését. Mádl Ferenc miniszter a bósi csapdáról, a hágai esélyekről és a kompromisszum nehézségéről (Magyar Nemzet 1992.10.08.,7.).

tanulmányokat is írt.¹⁴⁵⁰ Egy 1993-as, már művelődési miniszterként adott interjújában pedig – diplomatikusan, ám önkritikusan – úgy fogalmazott, hogy a „*Bős-Nagymaros kérdéskör[t] két és fél évig vittem, nem volt egy sikerágazat*”.¹⁴⁵¹

A BNV tehát Mádl politikusi pályafutásában annak ellenére negatív élményként maradt meg, hogy feladatát – a kormány álláspontjának következetes képviselőjét – sikerrel látta el. Erre tekintettel fontos kiemelni, hogy a BNV – a látszat ellenére – Mádl életművében elsősorban nem környezetvédelmi, hanem diplomáciai ügyként foglal helyet. Ezt különösen azért kell hangsúlyozni, mert a rendszerváltozást követő időszak politikusai közül Mádl az első között beszélt a környezetvédelem fontosságáról, és nem csupán miniszterként, hanem jóval később, köztársasági elnökként is.¹⁴⁵² Az évek során pedig sem elkötelezettsége, sem érvrendszere nem változott. Ő ugyanis úgy látta, hogy az ember környezet iránti felelőssége már a Szentírásban rögzítésre került,¹⁴⁵³ ezért a környezetvédelem felvállalása a kereszténydemokrata pártok és politikusok feladatai közé tartozik. Mádl tehát a BNV-ügyben mint a tárgyalások vezetője, politikusként járt el, azonban jogásként – mint például Bruhács János visszaemlékezéséből is kiderül¹⁴⁵⁴ – kifejezetten fontosnak tartotta a környezetvédelmi szempontok megjelenítését már

¹⁴⁵⁰ A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer története (Magyar Szemle 1992/1. 43–58.), Bős-Nagymaros tegnap és ma (Magyar Szemle 1998/1–2. 7–41.). A két íráshoz harmonikusan – mintegy harmadik részként – illeszkedik Herczegh Géza tanulmánya (Bős-Nagymaros, Valóság 2004/2. 2–20.).

¹⁴⁵¹ A Rivalda Magazinak adott interjú tervezete (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401–4500. dosszié).

¹⁴⁵² Mádl környezetvédelmi elkötelezettsége miatt ugyanúgy lehet „zöld elnökként” aposztrofálni, mint a hozzá kollégájaként közel álló Sólyom Lászlót vagy a rendszerváltozást követően politikussá vált tanítványai egyikét, Áder Jánost. A környezetvédelmi megközelítés tekintetében Mádl és Sólyom között a leglényegesebb különbség valószínűleg abban lehető fel, hogy az alapvetően hivatalnok-szemléletű Mádl a környezetvédelmi szempontokat mindig az államérdeket követően tartotta felvállalhatónak, a zöldmozgalmi háttérrel rendelkező Sólyom viszont e tekintetben fordított sorrendet követett. Áder János szemléletmódja valahol e két markáns megközelítés között található, de inkább Mádléhoz állt közelebb.

¹⁴⁵³ Mózes I. könyve a teremtésről 2,15. Hivatkozását l. például: Mádl Ferenc: Bős-Nagymaros tegnap és ma (Magyar Szemle 1998/1–2. 10.).

¹⁴⁵⁴ Bruhács János interjú 2021.

a Hágai Bíróság számára összeállított anyagban. Később hasonló elkötelezettséggel vett részt a tiszai cianidszennyezés okozta károk felmérésében is.¹⁴⁵⁵

PRIVATIZÁCIÓ

A privatizáció az új alkotmányos és társadalmi rend megteremtésének egyik fontos eszköze volt a rendszerváltozás időszakában, az 1980-as évek második felétől az 1990-es évek végéig tartó bő egy évtizedben. Ez idő alatt – leegyszerűsítve – három nagyobb privatizációs hullám zajlott le Magyarországon. *„Az első felvonás a spontán privatizáció, [...] amely az Antall-kormány színrelépése előtt megtörtént. Ebben az időszakban a nemzeti vagyon nagyon komoly része kerül[te] vitatható körülmények között magántulajdonba. A második fázis az [...] [Antall-kormány – D. E.] négy éve. Mi nagyon erősen kívántuk szabályozni – és szabályoztuk is, a gyorsítás után is – a privatizációt. [...] A harmadik fázis pedig a Horn-kormányé volt [...] a rohanó privatizáció [...] elsősorban a jó állapotban lévő energiaszektor elkótyavetyélése volt”* – adott közérthető áttekintést a privatizáció első évtizedéről Antall József tanácsadó testületének egykori elnöke, Kodolányi Gyula.¹⁴⁵⁶

Mádl, aki kutatóként évtizedeken keresztül foglalkozott gazdasági jogi kérdésekkel is, 1990 nyarán¹⁴⁵⁷ *„lett a privatizációs ügy-*

¹⁴⁵⁵ *„[Ő]sszehívtak egy konferenciát Szegedre, ahol ő elnökölt. Engem is meghívtak, hogy a nemzetközi jogi kérdésekről beszéljek [...] az elnöki székben ült Mádl Ferenc, és kétoldalt a meghívott előadók. Balogh akadémikusra emlékszem, aki biológus volt [...] Jelen voltak még közgazdászok, vízügyi szakemberek, körülbelül 6-7 fő. Mádl elnökölt, és [...] nagyon elegánsan vezette a vitát. Nem emelte ki a saját véleményét, hanem [a végén – D. E.] összegzett. Utána már csak egy-két kérdés hangzott el talán a résztvevők soraiból, de az volt a lényeges, hogy a különféle tézisek egymás mellé kerültek, mert ily módon demonstráltuk a probléma egységes megítélését. Tehát a probléma, a vízszennyezés által Magyarországon okozott kár került bemutatásra, sokféle szempontból.”* (Bruhács János interjú 2021). Ezt a konferenciát az MPEE szervezte Polgári Együttműködés a Tiszáért címen (a konferencia anyagát l.: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1998. szeptember – 2001. március (Bp., BLA – MPE, 2001. 191–211.)).

¹⁴⁵⁶ Kodolányi Gyula 2021. 198. Az Antall-kormányt megelőző időszakra vö. még: Oplatka András; Németh Miklós (Bp., Helikon, 2014. 239–246.).

¹⁴⁵⁷ Kinevezésének híre már 1990 júniusában *„felröppent”* az Országgyűlésben, de a konkrét kinevezést csak augusztusban kapta meg (Ízekre szedett javaslatok – semmi több (Magyar Hírlap 1990.06.28.,3.); Csepi Lajos lett az Allami

nökséget felügyelő nagy grémium elnöke, ilyen értelemben privatizációs miniszter [...]”,¹⁴⁵⁸ és 1992 januárjában saját döntése alapján adta át a területet a frissen miniszterré avanszált – egyébként szintén Veszprém megyei kötődésű – Szabó Tamásnak.¹⁴⁵⁹ A privatizációs ügyek tehát nagyjából másfél évig tartoztak a fennhatósága alá, de a távozásról már jóval korábban, 1991 őszén meghozta a döntést. Antall viszont, akinek „*politikai és erkölcsi szempontból*” Szabad György mellett Mádl volt a „*legfontosabb támasza, [...] oly mértékben ragaszkodott a személyéhez*”,¹⁴⁶⁰ hogy továbbra is bent tartotta a kormányban.

Mádl a privatizációs feladatokba (is) rengeteg munkát fektetett. Itt – a tudománypolitikához hasonlóan – egyszerre kellett egy rendszert felépíteni, a feladatokhoz megfelelő embereket keresni, és a tevékenységet, az eredményeket belföldön¹⁴⁶¹ a közvélemény és az ellenzék felé, valamint külföldön¹⁴⁶² – mint a befektetőbarát ország imázsának egyik legfontosabb elemét – képviselni. Ez a terület azonban egy kicsit eltért a miniszteri portfólió más részeitől, itt ugyanis Mádlra nem csupán feladatok vártak, hanem ezek kezeléséhez személyes – otthonról hozott – vízióval is rendelkezett. Fő motivációját a családi háttere és gyermekkori élményei jelentették. Kiterjedt családjában ugyanis generációkon keresztül „*művelt és öntudatos gazdálkodók*”¹⁴⁶³ váltogatták egymást – elegendő itt a két amerikai nagypapára és legfontosabb példaképére, az édesapjára utalni. A saját földjét művelő amerikai farmer, a versenyképes farmgazdaság, a szellemileg is önálló középparaszt ideáljáról már gyerekként sokat hallott, és ezért a hozzá került feladatban nemcsak

Vagyonügynökség igazgatója (Magyar Nemzet 1990.07.27.,3.); Augusztus 1-jétől (Világgazdaság 1990.07.17.,271.); Kinevezték az Állami Vagyonügynökség vezetőit (Népszava 1990.08.25.,4.); Kinevezték az Állami Vagyonügynökség vezetőit (Magyar Nemzet 1990.08.25.,4.).

¹⁴⁵⁸ Kodolányi Gyula 2021. 181.

¹⁴⁵⁹ Szabó egészen a Horn-kormány megalakulásáig vitte a területet. Mádl tehát az Antall-kormány két privatizációs miniszterének egyike volt.

¹⁴⁶⁰ Kodolányi Gyula 2021. 182.

¹⁴⁶¹ Privatizáció itthon és külföldön (Pesti Hírlap 1991.10.16.,4.).

¹⁴⁶² Albán kormánytag tárgyal hazánkban (Magyar Nemzet 1990.01.12.,3.); Kanadai érdeklődés a magyar olajprivatizáció iránt (Népszabadság 1991.10.22.,5); A magyar miniszterelnök kairói tárgyalásai (Magyar Nemzet 1991.11.06.,1,3.).

¹⁴⁶³ Kodolányi Gyula 2021. 294.

az aprómunkát, hanem annak a társadalmi rétegnek a szolgálatát is látta, amelyből kiemelkedett. Lemondásakor a csalódása is éppen ezért, a személyes kötődés miatt volt nagyobb és hosszú távon is keserű.¹⁴⁶⁴ Ennek hátterében két fontos – rajta kívül álló – döntés állt. Az Alkotmánybíróság 1990-ben meghozott határozata,¹⁴⁶⁵ amely a diszkrimináció tilalmára hivatkozással megakadályozta, hogy „*a mezőgazdasági földtulajdont a föld népe tényleges reprivatizációban kapja vissza, míg minden más tulajdon az általános kárpótlás hatálya alá került volna*”.¹⁴⁶⁶ Mádl ezért még negyedszázaddal később is kemény kritikával illette mind az egykori kormányt,¹⁴⁶⁷ mind pedig általában a politikusokat,¹⁴⁶⁸ mert úgy gondolta, hogy „*a földművesekre korlátozott kárpótlás lett volna az utolsó esély arra, hogy családi gazdaságok rendszere jöjjön létre a mezőgazdaságban*”,¹⁴⁶⁹ de

¹⁴⁶⁴ Nem véletlen, hogy miniszterségét követően a vízlépcső ügye mellett éppen a privatizációs tevékenységét dolgozta fel részletesebben, ráadásul tőle szokatlanul kötetlen – lábjegyzetek nélküli – formában (Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett (Magyar Szemle 2009/11-12. 7-28.)).

¹⁴⁶⁵ 21/1990. (X. 4.) AB határozat az Alkotmány 70/A. §-ának értelmezéséről.

¹⁴⁶⁶ Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... in: Magyar Szemle 2009/11-12. 23.).

¹⁴⁶⁷ Mádl egyébként több példát is megemlített, amelyek megmutatták, hogy ugyanaz a kormány más esetekben képes volt olyan jogi konstrukció kidolgozására, amely egyszerre tette lehetővé „*a privatizáció erkölcsi és anyagi értékeinek harmonikus megvalósulását*”. Ezek a következők: a) a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről 1991. évi XXXII. törvény; Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény és a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény (Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... in: Magyar Szemle 2009/11-12. 26-28.).

¹⁴⁶⁸ „*Magyarország - az Alkotmánybíróság reprivatizációellenes állásfoglalása miatt - az általános kárpótlási rendszer jegyében a föld népét sajnos általában nem engedte vissza eredeti tulajdonához és eredeti életformájához: történelmi jussát a kárpótlási jegyek szerény összegeivel fizette ki. Ezzel a földműves-paraszti életforma anyagi-tárgyi feltételeit már nem lehetett ígéretesen életre kelteni. Pedig akkor még sok családban megvoltak a paraszti életvitel hagyományai, a gazdasági épületek és felszerelések. A magyar parasztság sokmilliós tömegének a szabadság és polgári értékrend újjáépítésétől várt utolsó lehetőségét sodorta el a földhözragadt reprivatizáció-ellenesség. A polgári társadalmi struktúra jobb jövője szempontjából is több mint hiba, hogy ezzel a kormány nem tudott hatékonyan szembemenni.*” (Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... in: Magyar Szemle 2009/11-12. 23-24.).

¹⁴⁶⁹ Kodolányi Gyula 2021. 182.

megpróbált tovább dolgozni.¹⁴⁷⁰ Egy évvel később viszont, 1991-ben, amikor Antall reorganizációs tervéhez nem sikerült külföldi támogatást és forrásokat szerezni, a kormány számára nem maradt más lehetőség, mint a belső források felszabadítása, és ennek keretében a privatizáció felgyorsítása.¹⁴⁷¹ „Mádl Ferenc akkor lemondott. [...] Közölte Antall Józseffel, hogy ebben nem hajlandó részt venni”.¹⁴⁷²

Kezdetben azonban a nehézségek ellenére lelkesen fogott neki a munkának. „Azt akarjuk elérni, hogy az államilag szabályozott és adminisztrált privatizációval elősegítsük egy alapvetően magántulajdonosi, szociális piacgazdasági rend kiépülését” – nyilatkozta a privatizációval kapcsolatban adott legrészletesebb interjújában,¹⁴⁷³ ahol egyúttal megkísérelte definiálni, hogy mit is ért a kormány szociális piacgazdaság alatt. Ennek a fogalomnak a megértése ugyanis az új Magyarország társadalmi és gazdasági rendjének a kulcsát adja meg. A modern szociális piacgazdaság nem más, mint „a mai kapitalizmus”, amelyben „a piac meghatározó törvényszerűségei mellett benne van a jóléti-szociális feladatkört is ellátó állam alakító, esetenként jelentősen beavatkozó szerepe”.¹⁴⁷⁴ Vagyis a lényeg – magyarázta lendületesen – az elosztás arányában és az állami beavatkozás mértékében rejlik. A korábban az állam által teljesen leuralt gazdaság helyett egy olyan gazdasági rendszert kell felépíteni, ahol az esetleges

¹⁴⁷⁰ „Nem hiszem, hogy a személyes vonatkozásokról érdemes lenne sokat beszélni, az elnök személyes sorsa huszadrangú kérdés. A privatizáció törvényes célja és rendje szerint tettem és teszem a dolgomat. Ezt a történelmi vállalkozást szolgáltni nem annyira beszédet, sokkal inkább kíméletlen odaadást parancsol.” (A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.)).

¹⁴⁷¹ A már formába öntött terv csak 1992 közepén szivárgott ki a sajtóba (A gazdaságélénkítés koncepciója mellett tették le voksukat, in: Magyar Hírlap 1992.06.04.,9.), és valóban kiemelt feladatának tekintette a privatizáció felgyorsítását. Részletesen l.: Tar Pál: In memoriam Antall József: Tanú és szereplő (Bp., Kairosz, 2003. 127–132., továbbiakban: Tar 2003).

¹⁴⁷² Kodolányi Gyula 2021. 181–182. Döntéséhez nyilván az is hozzájárult, hogy álláspontjához – miután nem volt az MDF tagja, és így nem volt erős politikai bázisa az akkori vezető kormánypártban, illetve annak parlamenti frakciójában sem – nem tudott politikai támogatást szerezni (Király Miklós szíves közlése).

¹⁴⁷³ A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

¹⁴⁷⁴ A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

kilengéseket, torzulásokat az állam korrigálni képes. *„Ez nemcsak a szociális háló építését, nemcsak a munkavállalói érdek-mechanismusok tiszteletét jelenti, hanem a különböző állami gazdaságpolitikák bevetését is, például munkahelyteremtő beruházási és hitelpolitikát, hatékony versenypolitikát. Ez a jelentős állami szerep nyilvánvaló a fejlett világban. Mindezek miatt azt hiszem, hogy nálunk különösen történelmietlen mindjárt visszaköszönő centralizációról beszélni, ha államot látunk. Nem minden van az ördögtől, ami állami”* – mondta,¹⁴⁷⁵ és példaként az Európai Gazdasági Közösséget hozta fel,¹⁴⁷⁶ amelynek piacszabályozó mechanizmusairól közel két évtizeddel korábban Magyarországon először írt monográfiát.¹⁴⁷⁷

*„Adott a sokszor emlegetett 80–90 százalékos állami tulajdonú vállalatvilág, s ez magától nem fog szépen, spontán átmenni egy feltételezett magántulajdonosi struktúrába. [...] Ezt az átmenetet – azért is, mert nem lehet közömbös az óriási tömegű nemzeti vagyon iránt – szükségképp csak az állam kezdeményezheti és vezérelheti.”*¹⁴⁷⁸ Az ehhez szükséges szervezetet az Országgyűlés hozta létre.¹⁴⁷⁹ Ez volt az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ), *„és ezzel az új nemzeti kormányzati testülettel az állam vette kezébe a privatizáció irányítását, szervezését és menedzselését”*.¹⁴⁸⁰ Az ÁVÜ-t a hatalomkoncentráció és visszaélések megelőzése érdekében fékek és ellensúlyok finom hálója vette körül, bekapcsolva és felelőssé téve a különböző hatalmi ágakat a működés biztosításáért. *„A privatizáció és az ÁVÜ eljárásának minden lényeges elemét az Országgyűlés határozza meg. Az ÁVÜ tevékenységét az Állami Számvevőszék ellenőrzi, kinevezési és más törvényi jogosítványok révén a kormánynak ugyancsak erős a szerepe. Az ÁVÜ élén*

¹⁴⁷⁵ A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

¹⁴⁷⁶ *„[A]z egész Európai Közösség – ahova törekszünk – nem más, mint egyetlen nagy állami »beavatkozási« rendszer, igaz, a piacgazdaság működtetése érdekében.”* (A folyam sodrása és hordaléka... in: Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

¹⁴⁷⁷ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974).

¹⁴⁷⁸ A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

¹⁴⁷⁹ Az Állami Vagyonügynökségről és a hozzá tartozó vagyon kezeléséről és hasznosításáról szóló 1990. évi VII. törvény.

¹⁴⁸⁰ Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... (In: Magyar Szemle 2009/11-12. 19.).

11 tagú igazgatótanács áll, amelyben szakmai hozzáértés alapján képviseltetik magukat az érintett minisztériumok, a különböző politikai irányzatok, a vállalati és a banki világ, s a közeljövőben képviselőkhöz jut a munkavállalói oldal is. Egyes nagyobb kérdések vizsgálatára az igazgatótanács ad hoc bizottságot küld ki. Az ÁVÜ-nek döntései meghozatalakor együtt kell működnie a minisztériumokkal, a vállalatokkal, az érdekképviselői szervekkel” – nyilatkozta a miniszter. Arról viszont – értelemszerűen – nem beszélt, hogy a rendszer finomhangolását, így a szakemberek kiválogatását az ő vezetése mellett – és Antall intenciói szerint – végezték el. A tizenegy tagú igazgatótanácsban nem csak kiváló elméleti szakemberek – mint például Martonyi János – kaptak helyet, de valóban odafigyeltek arra is, hogy az ellenzék – nemcsak személyében, de véleményét illetően is – megjelenhessen.¹⁴⁸¹ Az IT tagjai pedig, akik „minden érdemi döntés”¹⁴⁸² meghozataláért feleltek, nagyrészt politikai ráhatástól mentesen, szakmai alapon tevékenykedtek. Nem a munkaidőt, hanem az ügyet tartották szem előtt, példát adva a leterhelt¹⁴⁸³ hivatali apparátusnak is.¹⁴⁸⁴

Bár a szervezet működése Mádl vezetése alatt folyamatosan a kritikák kereszttüzeiben állt,¹⁴⁸⁵ és a minisztert rendszeresen interpellálták¹⁴⁸⁶ – sőt, nem ritkán le is szavazták¹⁴⁸⁷ –, különböző ügyekben a Parlamentben, röviddel távozását követően – kormányoldalon éppen úgy, mint az ellenzékben – megjelentek az első

¹⁴⁸¹ L. például: Privatizáció, vagyon, felelősség (Népszabadság 1991.01.10.,8.).

¹⁴⁸² A világ leggyorsabb privatizációs folyamata (Népszabadság 1991.11.30.,5.).

¹⁴⁸³ „Angliában 11 év alatt kevesebbet privatizáltak, mint nálunk másfél esztendő során” – említette meg Csepi Lajos (Privatizáció – kérdőjelekkel, in: Magyar Nemzet Gazdaság 1991.12.09.,1,3).

¹⁴⁸⁴ Az ÁVÜ másfél éves működését értékelő interjújában Csepi Lajos ügyvezető igazgató ezt külön is fontosnak tartotta kiemelni (Privatizáció – kérdőjelekkel, in: Magyar Nemzet Gazdaság 1991.12.09.,1,3).

¹⁴⁸⁵ A folyam sodrása és hordaléka... (Magyar Hírlap 1991.07.06.,9.).

¹⁴⁸⁶ L. például: A honvédség és a vadásztársaságok (Új Magyarország 1991.12.11.,4.); Lehel-panaszok (Figyelő 1991.12.19.,27.); Mikor törvény a törvény? (Kurír (esti kiadás) 1992.01.28.,5.).

¹⁴⁸⁷ L. például: Parlamenti összefoglaló (Magyar Nemzet 1991.05.29.,4.).

méltatások is,¹⁴⁸⁸ amelyek szinte kivétel nélkül Mádl megfontoltságát, szakszerűségét és javaslatokra való nyitottságát emelték ki.

Az ÁVÜ első igazgatótanácsának összetétele Mádl hivatalba lépésekor a delegáló szervezetekkel	
Mádl Ferenc	tárca nélküli miniszter
Martonyi János	Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma
Diczházi Bertalan	kormányfőtanácsos
Kopátsy Sándor	független (Pénzügykutató Rt.)
Bokros Lajos	Magyar Nemzeti Bank
Urbán László	ELTE (Fidesz)
Takácsy Gyula	vállalkozók (Főszer)
Harza Lajos	Földművelésügyi Minisztérium
Botos Balázs	Ipari és Kereskedelmi Minisztérium
Bártfai Béla	Igazságügyi Minisztérium
Csernátorny Csaba	Pénzügyminisztérium

Forrás: Kinevezték az Állami Vagyonügynökség vezetőit (Magyar Nemzet 1990.08.25.,4.)

Vezetése alatt a spontán privatizációt előbb állami ellenőrzés alá vonták (1990), majd központosították (1990/1991). Később az ÁVÜ saját programok kiírásával folytatta tevékenységét (1991–1992), ekkor hirdették meg az Első Privatizációs Programot,¹⁴⁸⁹ a Második Privatizációs Programot,¹⁴⁹⁰ illetve indították el az ún. Előprivatizációs Programot.¹⁴⁹¹ Mádl még részt vett az önprivatizációs szakasz

¹⁴⁸⁸ Jó káderek jutalma (Kurir (reggeli kiadás) 1992.01.22.,5.); A privatizáció kérdőjelei (Magyar Hírlap Pénz Plusz Piac 1992.03.02.,1.); Az ellenzék hiánya (Népszabadság 1992.09.15.,12.); Politikai bábák keze között a gazdaság gyereke (Népszabadság 1993.02.02.,15.).

¹⁴⁸⁹ Ebben kísérleti jelleggel húsz jó nevű állami vállalatot hirdettek meg.

¹⁴⁹⁰ Ez „*döntően a spontán privatizáció szakaszában*» kiürült« *vállalati központok értékesítését célozta*”. (Lenkovics 1998. 294.).

¹⁴⁹¹ Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... (Magyar Szemle 2009/11–12. 24–25.).

előkészítésében is, de ennek megvalósítása már az utóda alatt zajlott.¹⁴⁹² Mind a struktúra felépítése, mind a változások előkészítése jelentős kodifikációs tevékenységgel járt,¹⁴⁹³ amelynek sikeréhez Mádl több évtizedes jogszabályszerkesztési rutinja minden bizonynyal hozzájárult.

Az ügyek gyorsításához szükséges szakembergárda felvételére és kiválogatására közvetlen ráhatással nem bírt – mert az az ügyvezető igazgató hatáskörébe tartozott –, de vezetése alatt a hivatalnoki létszám növekedésnek indult,¹⁴⁹⁴ azonban az egy főre jutó ügyek száma még így is magas maradt. Külföldi tanácsadókat is meghívtak, és a magyar módszert külön konferencián is bemutatták.¹⁴⁹⁵ A gyorsítás érdekében Mádl elnöksége alatt bevezették *„az ún. egyszerűsített privatizáció gyakorlatát, vagyis a privatizáció privatizációját, ahogy ma mondanánk: a privatizáció »kiszervezését«.* Ez azt jelentette, hogy a privatizálandó vállalatok nagy száma miatt az ÁVÜ szerződéseket köthetett bankokkal és tanácsadó cégekkel, amelyek vállalták a privatizáció lebonyolítását a privatizáció törvényes feltételeinek és eljárási rendjének szabályai szerint.”¹⁴⁹⁶

Mádl időszakának legfontosabb újítása azonban kétségkívül a Munkavállalói Résztulajdonosi Program (közismert nevén MRP)

¹⁴⁹² A témára bővebben l.: Sárközy Tamás: A privatizáció joga Magyarországon (1989–1993) (Bp., Unió, 1993); Diczházi Bertalan: A külföldi tőke szerepe a privatizációban (Bp., Kulturtrade, 1998); Lenkovics Barnabás: A magyar dologi jog vázlat (Bp., EJLKK, 1998); Bod Péter Ákos: Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből (Bp., Akadémiai, 2018).

¹⁴⁹³ A jogi háttérről később közérthető módon, ám mégis részletesen írt (Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett, in: Magyar Szemle 2009/11–12. 7–28.).

¹⁴⁹⁴ A kezdeti harminc főről Mádl lemondásának idejére száz fölé emelkedett, de ehhez hozzá kell tenni, hogy több mint 2200 vállalat ügyeit kellett ellátni. Részletes adatokra l.: „...Rendetlenül próbálnak befolyásolni bennünket” Interjú Csepi Lajossal (Figyelő 1991.02.28. 3.); Az ÁVÜ marad a mai formájában (Magyar Hírlap 1991.09.24., 11.); Privatizáció – kérdőjelekkel (Magyar Nemzet Gazdaság 1991.12.09., 1, 3.).

¹⁴⁹⁵ Privatizáció itthon és külföldön (Pesti Hírlap 1991.10.16., 4.), illetve később is: Kamarai események (Világgazdaság 1992.01.11., 6.).

¹⁴⁹⁶ Mádl Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd... (Magyar Szemle 2009/11–12. 22.).

bevezetése volt,¹⁴⁹⁷ amely lehetővé tette, „*hogy a munkavállalók [...] elhatározásuktól függően, vagy javadalmazásuk részeként az őket foglalkoztató gazdasági társaságban szervezett formában és kedvezményes módon tulajdonosi részesedést szerezhessenek*”.¹⁴⁹⁸ A konstrukció az 1970-es években Amerikában kidolgozott modell (ESOP)¹⁴⁹⁹ alapján készült, amelyet a következő évtizedekben több országban is adaptáltak. A keleti tömb országai közül Magyarországon vezették be először. A törvény egyértelmű sikerét jelzi, hogy 1992 és 1995 között több mint 210 társaságban alakult meg az MRP-szervezet, és közel 65 ezer munkavállaló vált a korábban állami vagyon tulajdonosává.¹⁵⁰⁰ A konstrukció zászlóshajója azonban a Herendi Porcelánmanufaktúra volt, amely – miután az 1990-től rendszeresen érkező vevőjelöltek Antall Józseftől és Mádl Ferenctől egyaránt kosarat kaptak¹⁵⁰¹ – 1993-ban került privatizáció útján munkavállalói tulajdonba. Herend nemcsak a nemzetközi ismertsége miatt modellértékű, hanem – mint láthattuk – több szálon kötődött a Mádl családhoz és magához Mádl Ferenchez,¹⁵⁰² aki 1998–2000 között az igazgatótanács elnöki posztját is betöltötte.¹⁵⁰³

¹⁴⁹⁷ A konstrukció lényege, hogy a munkavállalók meghatározott százaléka jogi személyiséggel rendelkező munkavállalói résztulajdonosi szervezetet hozhat létre, amely a tárgyalásokat lebonyolítja a tulajdonossal. A munkavállalóknak legalább a törvényben meghatározott összeget önerőből kell letenniük, a maradékra részletfizetés kérhető, illetve bankkölcsön vehető fel. A részvények mindaddig az MRP-szervezet tulajdonában maradnak, amíg a vételárat ki nem egyenlítik, és a kölcsönöket vissza nem fizetik. Bővebben l.: Mádl Ferenc: Privatizáció Magyarországon (In: Mádl Ferenc: Az Európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 359–361.). L. még: MRP: A gazdasági kabinet elfogadta (Népszabadság, 1991.06.19., 5.).

¹⁴⁹⁸ A Munkavállalói Résztulajdonosi Programról szóló 1992. évi XLIV. törvény (Preambulum).

¹⁴⁹⁹ Employee Stock Ownership Plan, amely magyarul Munkavállalói Részvénnytulajdonosi Programnak lenne fordítható, de a jelenlegi hivatalos elnevezés egyértelműen jobban illeszkedik a magyar nyelv szabályaihoz.

¹⁵⁰⁰ Részletesen l.: Hovorka János: Munkavállalói résztulajdon (Eszmélet 1995/28. 126–129.).

¹⁵⁰¹ Mádl Ferenc: Beszéd a Herendi Porcelánmanufaktúra fennállásának 175. évfordulóján (KEHÉ 2000/2001., Bp., KEH, 2002. 197.).

¹⁵⁰² Így végül az édesanya kívánsága – hogy fia a herendi gyárban dolgozzon – sok évtizeddel később tényleg valóra vált. Bővebben l.: Mádl Ferenc: Díszdoktori beszéd a Pécsi Tudományegyetemen (1998, kézirat).

¹⁵⁰³ Bár erősen kötődött a szülőföldjéhez, Mádl szerepvállalására mégis váratlanul került sor, miután az igazgatótanács korábbi elnökét, Makovecz Imrét a

Már köztársasági elnökként a „herendi modell” lényegét, amely alapján a gyár ma is működik, Mádl így foglalta össze: „[...]néhai Antall Józseffel együtt azt mondtuk [...] Ha valami, akkor ez a manufaktúra ezé az alkalmazotti közösségé lesz, amely hosszú nemzedékek óta összenőtt vele. Egy bizonyos rész pedig maradjon az államé, hogy ezzel kifejezzük: mögötte áll a nemzet is. [...] Íme az eredmény: az állami és az MRP tulajdonosi közösség együttesében 25% plusz egy részvény az államé, 75% mínusz egy részvény az alkalmazottaké.”¹⁵⁰⁴

TUDOMÁNYPOLITIKA

Akadémiai levelező taggá választásával¹⁵⁰⁵ Mádl Ferenc 1987-ben formálisan is eljutott a magyar tudományos élet csúcsára. Az Antall-kormány megalakulásakor már harmincötödik éve állt munkakapcsolatban az Akadémiával, ahol egykor referensként kezdte a pályafutását, és ahol ennek következtében minden döntéshozót ismert, és mindenki¹⁵⁰⁶ közelről ismerte őt. Még a rendszerváltozás hajnalán a TMB titkáráként állást foglalt a tudományos minősítési rendszer átalakítása mellett, és korán

„Ki a pestiekkel!” szlogen jegyében rapid módon váltotta le a közgyűlés. Makovecz a döntésről faxon értesült, és – értelemszerűen – megbántva érezte magát. A Herendhez számos szállal kötődő Mádl igazgatótanácsi elnökké választása ezt követően merült fel, hiszen őt annak ellenére is helyinek tekintették, hogy 1953 óta Budapesten élt. Makovecz elnöki tevékenységére és leváltására l.: Vathy Zsuzsa: Herend az más (Bp., Kortárs, 2006. 20, 33–35.).

¹⁵⁰⁴ Mádl Ferenc: Beszéd a Herendi Porcelánmanufaktúra fennállásának 175. évfordulóján, KEHÉ 2000/2001., Bp., KEH, 2002. 197–198.). Bővebben l.: Vathy Zsuzsa: Herend az más (Bp., Kortárs, 2006). Érdeemes megemlíteni, hogy a második Gyurcsány-kormány időszakában az MRP-törvény keretében létrehozott konstrukciót – a munkavállalók tiltakozása ellenére – megváltoztatták. Az eredeti állapotot Mádl Ferenc, Navracsics Tibor és Horváth Zsolt közbenjárásával a második Orbán-kormány alatt 2010-ben sikerült helyreállítani. L. bővebben: Herend országimázsunk része (Magyar Hírlap 2010.12.02., 9.).

¹⁵⁰⁵ Új akadémikusaink (Egyetemi Lapok 1987.05.25., 1.).

¹⁵⁰⁶ Az MTA két történész elnöke, a Mádlal közel egyidős Berend T. Iván (MTA-elnök 1985–1990 között), illetve Kosáry Domokos (MTA-elnök 1990–1996 között), valamint Kónya Sándor, a főtitkár titkárságvezetője (1977–1994 között) Mádlt egyaránt a II. osztályról ismerték, amely 1965 előtt több humán szakterület, többek között a történészek és a jogászok tudományos képviselőjét is ellátta. Láng István akadémikushoz (főtitkár 1984–1993 között) Mádlt szintén több évtizedes munkakapcsolat fűzte.

azonosult az Akadémia kebelében 1985 óta¹⁵⁰⁷ – elsősorban Kovács István¹⁵⁰⁸ akadémikus vezetésével – zajló szervezeti reformmunkálatok célkitűzéseivel.¹⁵⁰⁹ Ennek két legfontosabb iránya: a) egy struktúraváltás és ehhez kapcsolódóan egy új akadémiai törvény megalkotása, valamint az MTA-alapszabály szükséges módosításának megszövegezése; illetve b) a tudományos minősítési rendszer reformjának kidolgozása volt.

Az új akadémiai törvény koncepcióját az MTA Elnöksége még a rendszerváltozás előtt – 1989 tavaszán – megvitatta a közgyűlésen. A koncepció három fő pillére *„az autonómia és belső demokrácia, a saját vagyona, és az állami támogatás”*,¹⁵¹⁰ vagyis hogy az MTA kvázi államigazgatási szerv helyett újra önkormányzattal rendelkező köztestület legyen, kapja vissza korábban államosított vagyontárgyait, működtethesse tovább kutatóintézeti hálózatát, és továbbra is rendszeresen kaphasson egy meghatározott összegű állami támogatást.¹⁵¹¹ Fontos szempont volt az is, hogy az *„autonómianélküliség időszakában”* történt egyéni jogsérelmek valamilyen módon orvoslásra kerüljenek¹⁵¹² – ezt egyébként már Nizsalovszky

¹⁵⁰⁷ L.: Az MTA Elnökségének 40/1985. számú határozata (Akadémiai Közlöny 1985/15. 217.).

¹⁵⁰⁸ A kiváló közigazgatási jogász Kovács István életrajzát l.: Herczegh Géza: Kovács István (1921–1990) (Magyar Tudomány 1991/3. 354–356.), illetve Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Bp., MTA TKK, 2003. II/727–728.).

¹⁵⁰⁹ Részletesen l.: Láng István: Új törvény készül a Magyar Tudományos Akadémiáról (Új Fórum 1989/7. 38–41.).

¹⁵¹⁰ Láng István: Új törvény készül a Magyar Tudományos Akadémiáról (Új Fórum 1989/7. 39.).

¹⁵¹¹ Részletesen l.: Berend T. Iván: Autonóm köztestület (Magyar Tudomány 1989/6. 461–476.).

¹⁵¹² Berend T. Iván elnök tágan megfogalmazott javaslata valamennyi 20. századi egyéni érdeksérelem orvoslását célozta. *„Berend T. Iván, az Akadémia elnöke ajánlotta a Közgyűlésnek, hogy az elnökség javaslatának megfelelően visszamenő hatállyal állítsák helyre az 1949-ben visszaminősített, a koncepciók perekben elítélt, s az Akadémiáról kizárt tagtársaik akadémiai tagságát. Úgyszintén rehabilitálják mindazokat, akik az ország elhagyása miatt 1949–1950-ben veszítették el akadémiai tagságukat. Szolgáltassanak elégtételt a Tanácsköztársaságban betöltött szerepük miatt az Akadémia tagjai sorából kizárt személyeknek is: nyilvánítsák tagságukat folyamatosnak, haláluk bekövetkeztéig.”* (Láng István: Új törvény készül a Magyar Tudományos Akadémiáról (Új Fórum 1989/7. 40.). Az MTA Közgyűlésének döntését l. részletesen: Magyar Tudomány 1989/9. 760–763.

professzor is felvetette az 1956-os forradalom napjaiban, ami Mádl-ban mély nyomot hagyott.¹⁵¹³ A tagrevízió ügye azonban kezdettől fogva kétélű fegyver volt,¹⁵¹⁴ az egykori akadémikusok tagságának visszaállítása mellett felmerült a diktatúra időszakában „*érdemtelenül*” taggá váltak jogviszonyának megszüntetése is. Mádl, aki mind a forradalmat, mind a restaurációt az MTA hivatalnokaként, szervezeten belül élte át, és mestere meghurcolása révén közvetlen közletről szembesült a túlkapásokkal, határozottan fellépett a szélsőségek ellen, és egyértelművé tette, hogy csak az egyéni érdeksérelmek orvoslását támogatja, „*a kontraszelekciónal bekerült, politikacsínálta tudósok*”¹⁵¹⁵ megrostálását viszont nem. „*Ezt [...] az autonómia tisztelete jegyében rá kell bízni az egyes intézmények autonóm testületeire. [...] Az idő és az értékek ereje biztos meghozza a megoldást.*”¹⁵¹⁶

A tudományos minősítés rendszerének reformja egyrészt a minősítés létező rendszerének, a TMB-nek a jövőbeli szerepének meghatározására, másrészt a tudományos fokozatok követelményrendszerének újragondolására irányult. Mire azonban Kovács akadémikus anyaga 1989 őszén megjelent a Magyar Tudományban,¹⁵¹⁷ a „*reformláz*” kellős közepén már mások is saját javaslatokkal álltak elő.¹⁵¹⁸

A két régebbi témához az 1989. évi közgyűlésen két újabb felvetés társult: az Akadémia és az egyetemek közötti oktatási és kutatási együttműködések fejlesztése, és ennek mentén egy új felsőoktatási koncepció megalkotásának kezdeményezése, valamint az 1986-ban

¹⁵¹³ Bővebben l.: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének centenáriumián (Mádl Ferenc – Vékás Lajos (szerk.): Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára, Bp., ELTE ÁJTK, 1994. 20–21.), illetve Mozaikok.

¹⁵¹⁴ Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁵¹⁵ „*Nem tisztogatni jöttem*” – Beszélgetés dr. Mádl Ferenc kultuszminiszterrel (Beszélő 1993/10. 14.).

¹⁵¹⁶ „*Nem tisztogatni jöttem*” – Beszélgetés dr. Mádl Ferenc kultuszminiszterrel (Beszélő 1993/10. 14.).

¹⁵¹⁷ Kovács István: Javaslat a tudományos minősítés rendszerének korszerűsítésére (Magyar Tudomány 1989/9. 747–749.).

¹⁵¹⁸ L. például: Berényi Dénes: Új megközelítés a tudományos fokozatok kérdéséhez (Magyar Tudomány 1989/5. 404–405.); Egri Borisz: A megközelítés megközelítése (Magyar Tudomány 1989/9. 749–750.).

az MTA-n belül létrehozott¹⁵¹⁹ Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) továbbfejlesztése.¹⁵²⁰

Tulajdonképpen ezek a kormányhoz továbbított kezdeményezések képezték az alapját Mádl tudománypolitikával kapcsolatos hatásköreinek. Ő ugyanis a javaslatokat és a javaslattevőket egyaránt jól ismerte, mind a tudományos, mind az egyetemi életben otthonosan mozgott, magas igazgatási pozíciókat (rektorhelyettes, illetve TMB-titkár) töltött be az egyetemen és az Akadémián, egyszóval hozzáértéssel tudta lefolytatni a szükséges egyeztetéseket és menedzselni a döntés-előkészítő folyamatokat. Ráadásul széles körű kodifikációs gyakorlattal rendelkezett, tehát a változásokat megalapozó jogszabálytervezetek előkészítését személyesen tudta koordinálni.

A terület nem azonnal, hanem 1990 nyarának végén került – a fentebb már említett „*profilcsere*” keretében – a tárca nélküli miniszterhez, azonban a felsőoktatási feladatok kettéosztása következtében – csakúgy, mint korábban az európai integrációs ügyek esetében – számítani lehetett a művelődési tárccával való hatásköri összeütközésekre.¹⁵²¹

¹⁵¹⁹ Vö.: A Tudománypolitikai Bizottság 30.020/1985. sz. határozata az Országos Tudományos Kutatási Alapról (AK 1985/14. 200.); A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, az egészségügyi miniszter, a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter és a művelődési miniszter 7/1985. (AK 14.) MTA - FM - EÜM - MÉM - MM sz. együttes utasítása az Országos Tudományos Kutatási Alapfelhasználásáról (AK 1985/14. 201-203.).

¹⁵²⁰ Az MTA 148. közgyűlésének határozatai 7. és 9. pont (Magyar Tudomány 1989/9. 763-764.).

¹⁵²¹ Mádl erre tekintettel szükségesnek tartotta a sajtóban is egyértelművé tenni, hogy „[a] felsőoktatás nem hozzám tartozik, csak abban a vonatkozásban, amennyiben a magyar tudományos kapacitás része”. (A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1330.). Azt, hogy a hatáskörök elhatárolása mennyire képlékenynek számított, jól mutatja, hogy már művelődési miniszterként visszatekintve egyértelműen úgy fogalmazott: „*két és fél évig a privatizáció, a tudománypolitika és a felsőoktatás minisztere* [voltam - D. E.]” (Rivalda-tervezet), ami valószínűleg megfelelt a valóságnak (amit az is alátámaszt, hogy a mondatot végül kihúzta az interjú végleges változatából). A Művelődési és Közoktatási Minisztérium átvételét követően Mádlal szemben megnyilvánuló, lassan oldódó bizalmatlanság nagyrészt vélhetően szintén ennek – a korábban nem egyértelmű hatáskör-elhatárolásnak – tulajdonítható (erre nézve l. Fekete György helyettes államtitkár meglehetősen kimért nyilatkozatát: Fekete: Fegyelmeztett minisztérium várja Mádl Ferencet (Népszabadság 1993.02.22.,4.), amire Mádl – tőle teljesen

A változást követően Mádl egy, a Magyar Hírlapnak adott interjúban részletezte a rá váró feladatokat. Mindenekelőtt – a kormányprogram szellemében, és egy csapásra szakítva több évtizedes beidegződésekkel – leszögezte, hogy „[a] kormány [...] a teljes szabadság híve¹⁵²² a racionális határokig, de ezen túl sem korlátozó, hanem inkább együttműködő-alakító szerepet akar játszani”.

¹⁵²³ Jelezte – és későbbi interjúiban rendszeresen megismételte –, hogy bár „[a] kormány tudja, hogy korszerű tudományosságon alapuló oktatás, kultúra és műszaki fejlesztés nélkül nincs kiút a válságból[,]”¹⁵²⁴ a kérdés csak az, hogy mit tudunk tenni az anyagi eszközök függvényében”.¹⁵²⁵ Ez alkalommal is nyíltan és őszintén beszélt, amikor kijelentette: a forráshiány az intézményrendszer finanszírozását, valamint az oktatói-kutatói béreket egyaránt érinti, és ebből rövid távon nem látni a kiutat. Nemcsak megértést kért, hanem szolidaritást is vállalt, amikor arról beszélt, hogy a takarékoság jegyében nem állítanak fel külön tudománypolitikai minisztériumot. Ehelyett egy olcsóbb, „*fapados megoldásként*” a

szokatlanul – vezetőcserék „belengetésével” válaszolt („*Nem tisztogatni jöttem*” – Beszélgetés dr. Mádl Ferenc kultuszminiszterrel (Beszélő 1993/10. 12–14.). Fekete egyébként – a felsővezetés többségével együtt – személyes tapasztalata alapján rövid időn belül megváltoztatta a véleményét. A miéltre – a miniszter személyes varázsára – l.: egyik államtitkára, Kálmán Attila írását (Ha megtennéd?, in: MF 80 60–61.).

¹⁵²² Ezt egy későbbi interjúban bővebben is kifejtette: A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1328–1336.).

¹⁵²³ Szabadság – a racionális határokig. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról (Ahogy Tetszik. A Magyar Hírlap Kulturális Magazinja 1990. 08. 17., 2.).

¹⁵²⁴ Az, hogy az Antall-kormány egyik legfontosabb feladatának érezte, hogy hitet tegyen az oktatás és a képzés fejlesztése mellett, összetételének ismeretében könnyen megérthető. Debreczeni József szavait idézve: „*A szakmaiság egyik leginkább mérhető kritériuma a tudományos fokozat, illetve az egyetemi besorolás. A nem szakértői – Lengyel László szerint »gyenge és színvonalatlan« – Antall-kormányban volt először is két akadémikus: Pungor Ernő és Mádl Ferenc. Volt összesen öt egyetemi professzor: az előbb említetteken kívül Kádár Béla, Rabár Ferenc és Für Lajos; továbbá három egyetemi docens: Bod Péter Ákos, Jeszenszky Géza és Andrásfalvy Bertalan. Egyébiránt tudományos kutatók, külföldi egyetemek vendégtanárai, nemzetközi tudományos intézetek tisztségviselői.*” (Debreczeni 1998. 97–98.).

¹⁵²⁵ Szabadság – a racionális határokig. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról (Ahogy Tetszik. A Magyar Hírlap Kulturális Magazinja 1990. 08. 17., 2.).

kormányon belül két grémiumot hoznak létre szervezeti keretként: a Tudománypolitikai Bizottságot¹⁵²⁶ (TPB) és a Tudománypolitikai Tanácsot (TPT).¹⁵²⁷ Az előbbi „operatív testület, amely a legfontosabb kormányzati prioritások kérdésében konkrét döntések és általános elvi határozatok kialakításában segíti a kormányt”, az utóbbi viszont a különböző tudományterületek szakértőiből áll, és „elemző vitákban kimunkált előterjesztéseivel és állásfoglalásaival segíti a TPB tevékenységét”.¹⁵²⁸ Mádl feladatként jelölte meg a tudományfinanszírozási rendszer átalakítását – ezen belül az OTKA önálló alappá transzformálását –, valamint – felvállalva az MTA közgyűlésének határozataiban foglaltakat – egy feszes kodifikációs programra tett ígéretet, „melyben a már említett pénzalapokra vonatkozó törvényeken túl a felsőoktatási és az akadémiai törvény talán a legfontosabb. Ezeket a jövő év közepéig szeretnénk előkészíteni és lehetőleg egyszerre az Országgyűlés elé vinni. Sokat segíthetne elfogadásuk a tudományos minősítés sürgetett reformján is. Ez esetben a fokozatok odaítélésében is visszanyernék önállóságukat-autonómiájukat az egyetemek [...], az Akadémiánál, illetve az újjászervezett feladatú Tudományos Minősítő Bizottságnál – csak a legmagasabb, a nagydoktori cím maradna” – mondta.¹⁵²⁹ Néhány héttel később ezt a már eredetileg

¹⁵²⁶ Ilyen kormánybizottság már a rendszerváltozás előtt is létezett, ennek szervezete, hatásköre és működése nyilvánvalóan mintaként szolgált az Antall-kormány számára. A TPB közvetlen jogelődje azonban a Német-kormány államminisztere mellett működő Tudománypolitikai Kollégium volt. Vö.: A Tudománypolitikai Bizottság feladatköréről, hatásköréről és működéséről szóló 1016/1978. (VI. 10.) MT határozat; A Minisztertanács Tudománypolitikai Kollégiumáról szóló 1046/1989. (IV. 7.) MT határozat. A TPB összetételéről Mádl a következőképpen nyilatkozott: „A kormány, annak érdekében, hogy a lehetséges bölcsességgel és hozzáértéssel intézkedjen, létrehozta a Tudománypolitikai Bizottságot. Vezetője én vagyok, tagjai: a művelődési és közoktatási miniszter, a pénzügyminiszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az OMFB elnöke és – a megvitatásra kerülő téma függvényében – az érintett miniszterek.” (A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel, in: Magyar Tudomány 1990/11. 1328.).

¹⁵²⁷ Tudománypolitikai Bizottság és Tudománypolitikai Tanács létesítéséről szóló 1020/1990. (VIII. 17.) Korm. határozat.

¹⁵²⁸ Szabadság – a racionális határokig. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról (Ahogy Tetszik. A Magyar Hírlap Kulturális Magazinja 1990.08.17., 2.).

¹⁵²⁹ Szabadság – a racionális határokig. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról (Ahogy Tetszik. A Magyar Hírlap Kulturális Magazinja 1990.08.17., 2.).

is nagyszabású jogalkotási programot újabb elemekkel bővítette ki. *„Jelenleg a felsőoktatásról és tudományról, illetve ezek kapcsolatairól, a tudományos továbbképzésről, az egyetemekről, az Akadémiáról, a műszaki fejlesztés állami feladatairól és intézményeiről, a tudományos minősítés rendszeréről, az innovációról, valamint a tudományos és a műszaki fejlesztési nemzeti alapról szóló törvények előkészítése folyik”* – nyilatkozta ekkor a sajtónak.¹⁵³⁰

Annak ellenére, hogy Mádl talán a legnagyobb kodifikációs gyakorlattal rendelkező közszereplője volt a korszaknak, és a szakmai munka feltételeivel jól is kalkulált, a megvalósítás során váratlanul fellépő – a politikai közegből adódó – nehézségeket nem láthatta előre. Ráadásul tárca nélküli miniszterként kis apparátussal és több külső szakértővel dolgozott, az anyagokat pedig – a kívánt konszenzus érdekében – számos formális és informális fórummal véleményeztetnie kellett. A nagy ívű tervek megvalósítása így hamarosan lelassult, és a tudománypolitikai program végigvitele a tervezett egy év helyett egészen a ciklus végéig elhúzódott.¹⁵³¹

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az a kodifikációs program, amellyel Mádl a magyar politikai élet szereplőinek elismerését elnyerte, valójában nem művelődési és közoktatási miniszterként való megbízásával vette kezdetét, hanem jóval korábban, még az Antall-kormány megalakulásának évében. 1993-ban viszont, mikor a tudománypolitikával és a felsőoktatással kapcsolatos hatáskörök az új miniszterrel együtt a Művelődési és Közoktatási Minisztériumba (továbbiakban: MKM) integrálódtak, ez egyúttal Mádl kodifikációs programjának módosulásával – konkrétan: kibővülésével – is járt. Másik oldalról nézve: Mádl már két éve dolgozott a különböző kodifikációs tervezeteken, a művelődési minisztériumban rá váró jogszabálytervezeteket tehát *„lendületből”* és tapasztalatokkal felvértezve

¹⁵³⁰ A tudomány egzisztenciális válsága (Magyar Nemzet 1990. 11. 05., 8.).

¹⁵³¹ Vagyis 1991 helyett 1994-ig. Az akadémiai törvényt például öt héttel az 1994-es országgyűlési választás előtt fogadta el az Országgyűlés, és két héttel a választás előtt lépett hatályba, és legalább egy törvény benyújtása, valamint számos végrehajtási rendelet elkészítése már a következő ciklusra maradt. L. bővebben: Mádl Ferenc: A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájához (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 268–271.).

vette át, a megnövekedett mennyiségű feladat megvalósításában viszont ezt követően már az MKM hivatalnoki és szakértői gárdájára is támaszkodhatott. Éppen ezért talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy Mádl Ferenc tudománypolitikával kapcsolatban 1990-ben meghatározott programjának végigvitele 1993-ban, művelődési miniszterré kinevezésével vált egyértelművé, mert ily módon nemcsak a cselekvéshez még hiányzó hatásköröket kapta meg (amivel az addiginál fajsúlyosabb szereplőként jelenhetett meg a politikai sakk-táblán), de a korábbinál nagyobb, felkészült apparátushoz is jutott a tervei megvalósításához. A tudománypolitikai feladatokat és az ezekkel foglalkozó szervezeti struktúrát az MKM-be is vitte magával, így továbbra is hozzá tartozott a Tudománypolitikai Bizottság és a Tudománypolitikai Tanács, amelyeket a Horn-kormány megalakulásáig működtetett.

Fentiekre tekintettel tehát Mádl tárca nélküli miniszterként megfogalmazott tudománypolitikai programját – amelynek megvalósítását a művelődési és közoktatási feladatokkal együtt érdemes vizsgálni – a következő pontokban lehet összefoglalni: a) intézményi autonómia mind a tudományos, mind a felsőoktatási intézmények vonatkozásában; b) *„a tudományos kutatás szabadsága (beleértve a kutató jogát a szabad problémakitűzéshez, ennek megoldásához és az eredmény publikálásához)”*,¹⁵³² amelyet viszont a kormány célkitűzések megjelölésével és megfelelő támogatáspolitikával befolyásolhat; c) a műszaki fejlesztés a gazdaságpolitika része, és ebből kifolyólag *„lesznek kormány szinten támogatott prioritásai”*,¹⁵³³ d) nincs értelme külön kutatási és fejlesztési minisztérium felállításának, amely a felsőoktatást, az akadémiai kutatóintézeti hálózatot, valamint az ipari kutatást és műszaki fejlesztést egyesítené, ehelyett kormánykabineti rendszerben kezelik a tudománypolitikai ügyeket; e) a Magyar Tudományos Akadémiát önkormányzattal rendelkező köztestületté kell alakítani; f) szervezetenként önálló tudománytámogatási alapot

¹⁵³² A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1330.).

¹⁵³³ A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1330.).

kell létrehozni (OTKA reformja),¹⁵³⁴ g) minden szinten (kormányzati és intézményi, valamint személyi szinten is) kapcsolódni kell a nemzetközi tudományos és támogatási rendszerekhez, ezekhez kapcsolódva fejleszteni kell a kutatók nyelvtudását; h) a tudományos minősítést vissza kell adni az egyetemeknek¹⁵³⁵; i) rövid vagy középtávon nagyarányú bérrendezésre van szükség a teljes szférában; j) az akadémiai és a felsőoktatási intézmények átgondolt együttműködésére van szükség.

BANKSZEKTORRAL KAPCSOLATOS FELADATOK

„Egy ideig az állami bankfelügyeleti bizottság elnökeként a magyar bankrendszer működéséért voltam bizonyos fokig felelős” – emlékezett vissza már művelődési miniszterként korábbi feladataira Mádl Ferenc.¹⁵³⁶ Az 1991 végén megalkotott banktörvény¹⁵³⁷ alapján az Állami Bankfelügyelet mellett Bankfelügyeleti Bizottságot (BFB) kellett felállítani. Az 1992-es kormányátalakítás során, amikor Mádl privatizációs feladatait Szabó Tamás vette át, Botos Katalin tárca nélküli minisztert az Állami Bankfelügyelet élére nevezték ki. Botos, aki addig mint a bankokért felelős kormánytag, a BFB elnöki

¹⁵³⁴ Létrejöttére l.: Válás az Akadémiától (Pesti Hírlap, 1991.01.17.,1.).

¹⁵³⁵ *„Az én személyes véleményem szerint a minősítést, távolilag teljes egészében vissza kell adni az egyetemeknek. Amióta tudomány a tudomány, és egyetem az egyetem, azóta az egyetem képezte az »inasokat«, és ismerte el saját mestereit. Ez alól azóta sincs kivétel, ez ma is így van mindenütt a világon. Ezen régió kivül más intézmény sehol nem ad minősítést. Más kérdés, hogy az akadémiák, más szakmai-tudományos intézmények és tudós társaságok a saját tagságukat felkínálják erre érdemesnek vélt személyeknek, de ez nem tudományos fokozat, hanem tudományos elismerés, társadalmi rang. Ez a minősítés az egyetemen – tiszta kép volna, azt is jelentené, hogy az egyetemnek színvonala van, feltámad méltósága, igényessége. Kérdés azonban, hogy a jelenlegi magyar helyzetben meg lehet-e és meg kell-e ezt csinálni. Itt már megoszlanak a vélemények, főleg a »nagydoktori« fokozat odaítélésével kapcsolatban.”* (A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1330.)).

¹⁵³⁶ Rivalda Magazinak adott interjú tervezete, 2. o. (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., 4401-4500. dosszié).

¹⁵³⁷ A pénzintézetekről és a pénzintézeti tevékenységről szóló 1991. évi LXIX. törvény.

tisztét is betöltötte, maga helyett Mádl Ferencet javasolta¹⁵³⁸ Antall Józsefnek, a Bizottság elnökének.¹⁵³⁹

A törvény világosan meghatározta a BFB összetételét és feladatait. A Bizottság kilenc tagból állt, amelyből hat fő intézményi delegált, három főt pedig a miniszterelnök jelölt a testületbe.¹⁵⁴⁰ A BFB egyetértési, illetve véleményezési jogot gyakorolt az Állami Bankfelügyelet meghatározott döntései felett.¹⁵⁴¹ Rendszeresen, de legalább évi négy alkalommal ülésezett,¹⁵⁴² erről azonban a sajtó – egy-két jelentősebb ügy kivételével¹⁵⁴³ – ritkán számolt be.¹⁵⁴⁴ Az Antall-kormány időszakának legnagyobb port felferő bankügye, az Ybl Bank csődje,¹⁵⁴⁵ éppen Mádl elnöki időszakára esett, az ügy kezelése Mádlt és a BFB-t közvetlenül nem érintette,

¹⁵³⁸ A nagy kérdés, hogy mi okozta Mádl felbukkanását a bankügyeknél. Természetesen önmagában a privatizáció során szerzett gyakorlata is magyarázhatja, hogy ilyen feladatkört kapott, de könnyen előfordulhat, hogy a fél évvel korábbi pletyka – hogy Antall öt tervezte kinevezni a Magyar Nemzeti Bank elnökének – részben alapos lehetett, és Mádl esetleg a banki tapasztalatgyűjtés érdekében kapott bankokkal kapcsolatos feladatokat, hogy erősebb jelöltként léphessen színre, ha erre sor kerül. L. még: Kanadai érdeklődés a magyar olaj-privatizáció iránt (Népszabadság 1991.10.22.,5.), Gerbovits nem álmodik bankokról (Magyar Hírlap 1991.10.24.,1.), Megmaradt a viszonylagos függetlenség (Magyar Hírlap 1991.10.24.,11.), Bős-Nagymaros: tárgyalni, tárgyalni (Pesti Hírlap 1991.10.26.,4.).

¹⁵³⁹ Szigorú és méltányos lesz az Állami Bankfelügyelet a pénzüintézetekkel (Magyar Hírlap 1992.01.25.,11.). Kinevezésére: a tárca nélküli miniszterek feladatairól szóló 27/1991. (II. 16.) Korm. rendelet módosításáról szóló 14/1992. (I.24.) kormányrendelet (MK 1992/8.).

¹⁵⁴⁰ Felülvizsgálják a banki engedélyeket (Népszabadság 1992.01.25.,5.).

¹⁵⁴¹ Vö.: 1991. évi LXIX. törvény 75. § (2)-(4) bekezdései.

¹⁵⁴² Vö.: 1991. évi LXIX. törvény 77. § (1) bekezdése.

¹⁵⁴³ L. például: Eladók az Ingatlanbank részvényei (Népszabadság 1992.02.04.,5.), Mozgássérültek támogatása (Népszabadság 1992.03.13.,4.).

¹⁵⁴⁴ A BFB levéltári iratanyaga, amelyből több konkrétum is megtudható lenne, jelenleg nem kutatható.

¹⁵⁴⁵ Az ügyben a kormány oldaláról tett lépéseket részletesen bemutatja Mádl Ferenc: Az Állami Bankfelügyelet szerepéről bankbotrányok ügyében (In: Mádl Ferenc: Az Európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 386–391.), ami valójában Mádlnak egy interpellációra adott válaszát tartalmazza (az interpellációra l.: Bankársár (Kurir (esti kiadás) 1992.12.23.,1, 5); Módosították a párttörvényt (Pesti Hírlap 1992.12.23.,3.)). Az Ybl Bank ügyét közérthető módon l. például: https://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/07/09/1992_kirobban_az_első_bankbotranyn (2022.04.15.).

művelődési miniszterré történt kinevezésével pedig ez a hatásköre is megszűnt.¹⁵⁴⁶

Itt kell továbbá azt is megemlíteni, hogy a bankok privatizációjának megindulásakor, 1992 tavaszán a kormány döntése alapján megalakult a Bankprivatizációs Bizottság, amelynek elnökéül Mádl Ferencet kérték fel,¹⁵⁴⁷ tagjai pedig a Pénzügyminisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, az ÁVÜ és az Állami Bankfelügyelet képviselői voltak.¹⁵⁴⁸ *„A bizottság véleményező testület, amelynek feladata a képviselt szervezetek érdekeinek, elvárásainak megjelentése a bankprivatizáció folyamatában.”*¹⁵⁴⁹ Ezt a posztot Mádl ugyancsak 1993 elejéig, művelődési miniszteri kinevezéséig töltötte be.

NEMZETKÖZI VONATKOZÁSÚ ÜGYEK, NEMZETKÖZI SZERVEZETEKEL VALÓ KAPCSOLATTARTÁS

„A dolog úgy indult, hogy az »Európa-ügyek«-hez kellek a kormányban. Miután e területen – Európához igazodásunk javára – hosszú évek óta sok betűt írtam már össze, gondoltam, vállalni kell, ha mondják, ennek »csinálását« is. Időközben ez a külügyi szerepem ad hoc missziók

¹⁵⁴⁶ Az Antall-kormány idején a végrehajtó hatalomra vonatkozó szabályok még nem minden esetben álltak össze koherens rendszerré. Egyes esetekben hiányzik a kinevező vagy felmentő határozat, vagy épp ellenkezőleg: egy rövid, semmitmondónak tűnő jogszabály egymagában zár le számos, általa külön meg nem említett jogviszonyt. Mádl esetében a művelődési miniszterré kinevezést tartalmazó döntés – hallgatólagosan – minden korábbi, tárca nélküli miniszteri feladat lezárásával is járt, kivéve, amelyekről Mádl konkrétan azt nyilatkozta, hogy továbbra is ellátja őket. Vö.: Miniszter felmentéséről, valamint kinevezéséről szóló 9/1993. (II.23.) KE határozat (MK 1993/20. 1013.).

¹⁵⁴⁷ 1992 nyarán szó volt továbbá egy banki szakmai bizottság megalakításáról is, amelynek szintén Mádl lett volna az elnöke, de annak működéséről részletes adatokat a korabeli sajtóban nem lehetett fellelni (GK – döntések, Új Magyarország 1992. 07. 23., 7.).

¹⁵⁴⁸ Állami irányítással megkezdődik a bankprivatizáció (Magyar Nemzet 1992. 04. 17., 8.), A bankprivatizáció üzenet a világnak (Népszabadság 1992. 04. 17., 1.).

¹⁵⁴⁹ Állami irányítással megkezdődik a bankprivatizáció (Magyar Nemzet 1992. 04. 17., 8.).

vitelére váltott.” – nyilatkozta szűkebb pátriája kulturális lapjának 1991 őszén Mádl Ferenc.¹⁵⁵⁰

Ezek az ad hoc ügyek egészen a művelődési miniszteri kinevezéséig elkísérték. Közülük a legjelentősebbként talán az Európai Tanácshoz való csatlakozásban végzett közreműködői tevékenysége említhető,¹⁵⁵¹ ugyanis a közép-kelet-európai régióból Magyarország volt az első állam, amely a szervezet teljes jogú tagjává vált. Ezt követően Mádl figyelemmel kísérte a következő lépést, az EK-társulási szerződés előkészítését is.¹⁵⁵² Egy ideig úgy látszott, hogy nemcsak a nyugati, hanem a keleti kapcsolatok újraépítésébe is bekapcsolódik,¹⁵⁵³ de ezek végül kikerültek a látóköréből.¹⁵⁵⁴ Az idetartozó témák közül a legnagyobb sajtóvisszhangot kétségtávol a Bős-Nagy-marosi Vízlépcső váltotta ki, amelyet Mádl szintén az ad hoc ügyek

¹⁵⁵⁰ Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 7.). Hasonlóan: A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.), valamint „*Amit teszünk, a történelem fő sodrásába esik*”. Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.).

¹⁵⁵¹ Göncz: Jövünk az Európai Közösség (Népszabadság 1990.05.30., 3.), Kelet-Európáról tárgyal az ET jogi konferenciája (Magyar Hírlap 1990.06.06., 2.), Diplomáciai siker (Pesti Hírlap 1990.09.11., 1, 4.), Európa Tanácsi vendégek Budapesten (Magyar Hírlap 1990.09.13., 5.), „Visszafogadást kérünk Európába” (Népszabadság 1990.09.13., 3.), Az Európa Tanács kollokviuma (Népszava 1990.09.18., 2.), De Michelis javaslata az Európa Tanácsban (Magyar Nemzet 1990.11.06., 1.).

¹⁵⁵² Brüsszelben korainak vélik a magyar EK-tagság megvitatását (Magyar Nemzet 1990.11.30., 2.), Andriessen a magyar-EK társulási szerződésről is tárgyal (Világgazdaság 1991.03.07., 2.), Magyarország társult az Európai Közösséghez (Magyar Hírlap 1991.12.17., 1, 3.).

¹⁵⁵³ Itt elsősorban a szovjet kivonulás révén előállt nemzetközi jogi kérdések megoldásával kapcsolatban merült fel a neve. Néhány részletet erről az egyik interjújában is elárult: „*A közvélemény élénk figyelemmel kíséri a [szovjet – D. E.] kivonulás[ra] vonatkozó egyezmény végrehajtásának minden lényeges elemét. Tudjuk, hogy az évtizedek alatt építkezések, beruházások történtek. Viszonylag nagy értékek körül folyik a vita, összeget most nem mondok, de milliárdos nagyságrendben kell gondolkodni. Tulajdonjogi, bérleti és hasznosítási ügyekben kell még egyezségekre jutni. Ismét több tárcát érint mindez, akárcsak a Varsói Szerződésből tervezett kilépésünk, amire a kormány most kapta meg a felhatalmazást az Országgyűléstől.*” (Szolgáltatás kormányon belül. Beszélgetés Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel, in: Magyar Nemzet 1990.06.30., 9.).

¹⁵⁵⁴ Egy esetet, a Szovjetunióba hurcolt műkincsek ügyét kivéve, de arra a művelődési miniszteri működésének elemzésekor fogunk visszatérni.

közé sorolt.¹⁵⁵⁵ Számos tárgyaláson vett részt az EK programokhoz való csatlakozás érdekében,¹⁵⁵⁶ ezek azonban részben tudománypolitikai kapcsolódással is bírtak.¹⁵⁵⁷ Egy darabig – amíg a kormány 1992 tavaszán a feladatra külön személyt nem nevezett ki¹⁵⁵⁸ – bekapcsolódott az 1996-os expo előkészítésébe is.¹⁵⁵⁹ Több nemzetközi szervezet – például a Rotary Klub¹⁵⁶⁰ vagy a Római Klub¹⁵⁶¹ – magyarországi rendezvényein is képviselte a kormányt. Itt lehet megemlíteni, hogy egyes esetekben a távol lévő külügyminiszter helyett ő vett részt diplomáciai tárgyalásokon – különös tekintettel arra, hogy jogszabály szerint ő volt a külügyminiszter kijelölt helyettese.¹⁵⁶² A legfontosabb ilyen esemény Helmut Kohl német kancellár 1992. február eleji látogatása volt, ahol – Antall József mellett – magyar részről ő látta el kézjeggyével a magyar–német baráti együttműködésről és az európai partnerségről szóló egyezményt,¹⁵⁶³ amelyet a köznyelvben német–magyar alapszerződésnek szoktak nevezni.¹⁵⁶⁴ Mádl ezen

¹⁵⁵⁵ Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 7.).

¹⁵⁵⁶ Kezdő lépések. Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter (Magyarország 1990.06.01.,5.).

¹⁵⁵⁷ Részben viszont más területeket is érintettek, l. például: Összeomlás előtt a kulturális ágazat (Népszabadság 1990.06.16.,5.) vagy Párizs is segíti az átalakulást (Magyar Hírlap 1990.06.25.,4.).

¹⁵⁵⁸ Barsiné Pataky Etelka főbiztos kinevezésével egyidejűleg a terület Kádár Béla miniszter felügyelete alá került. L. még: A világkiállítási főbiztos kinevezéséről szóló 1016/1992. (III. 25.) kormányhatározat (MK 1992/30. 1138.), A világkiállítási főbiztos felügyeletéről szóló 1017/1992. (III. 25.) kormányhatározat (MK 1992/30. 1138.).

¹⁵⁵⁹ Kezdő lépések. Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter (Magyarország 1990.06.01.,5.), Osztrák delegáció Budapesten (Heti Budapest 1991.02.22.,5.).

¹⁵⁶⁰ A Rotary Budapesten (Pesti Hírlap 1992.03.26.,7.) és Rotary konferencia (Új Magyarország 1992.04.03.,1.).

¹⁵⁶¹ Pesten a Római Klub (Népszabadság 1992.12.15.,1.).

¹⁵⁶² Vö.: A miniszterelnök és a miniszterek helyettesítése rendjének átmeneti szabályozásáról szóló 1/1990. (VIII. 28.) ME rendelete (MK 1990/85. 1758.) és későbbi módosításai, valamint A miniszterelnök és a miniszterek helyettesítési rendjéről szóló 4/1992. (VII. 29.) ME rendelet (MK 1992/82. 2692–2693.) és későbbi módosításai.

¹⁵⁶³ A Magyar Köztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság közötti, Budapesten, 1992. február 6-án aláírt, baráti együttműködésről és az európai partnerségről szóló Szerződés kihirdetéséről szóló 1995. évi LXXIX. törvény.

¹⁵⁶⁴ Diplomáciai nagyhét Budapesten (Magyar Nemzet 1992.02.04.,3.), Kohl kancellár budapesti tárgyalásai (Magyar Nemzet 1992.02.07.,1,3.), Régi barátság új szerződéssel (Népszabadság 1992.02.07.,1.).

kívül számos eseti jellegű feladatot is ellátott, ha külföldi eseményen miniszteri szintű képviselőre volt szükség,¹⁵⁶⁵ vagy Magyarországon fogadtak magas rangú külföldi vendéget.¹⁵⁶⁶

EGYÉB FELADATOK

Meglepő módon még mindig nem értünk a végére Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterként ellátott feladatainak. Itt csupán két jelentősebb téma érdemel említést.

Az egyik a kormány kabinetjeként megalakuló Humánpolitikai Bizottság (HPB), amelynek létrejöttét közvetlenül Mádl privatizációs feladatairól való lemondásával egy időben, 1992 elején jelentették be.¹⁵⁶⁷ Ekkor „[a] kormány úgy határozott, hogy humánpolitikai kabinetet létesít [...] Az emberi erőforrásokkal foglalkozik majd kormány szinten a kabinet; titkára [...] a Népjóléti Minisztérium politikai államtitkára [...], tagjai a munkaügyi, a népjóléti, a művelődésügyi, a környezetvédelmi, a pénzügy- és a belügyminiszter, valamint az ifjúságpolitikai titkárságot felügyelő politikai államtitkár, a szociális válságkezelő program kormánybiztosa és az érdekelt tárca nélküli miniszterek lesznek. Az újonnan megalakult kabinet a lakosság életszínvonalát érintő kérdéseket is tárgyalni fog.”¹⁵⁶⁸ A HPB azonban csak hónapokkal később, tavasszal kezdte meg a működését,¹⁵⁶⁹ és – legalábbis a tervek szerint – heti

¹⁵⁶⁵ Például ő képviselte a kormányt a korábbi osztrák kancellár, Bruno Kreisky temetésén (Eltemették Kreiskyt (Magyar Hírlap 1990.08.08.,15.), Eltemették Bruno Kreiskyt (Népszabadság 1990.08.08.,3.)).

¹⁵⁶⁶ L. például: Napi krónika (Magyar Nemzet 1990.06.16.,12.), A dél-koreai elnök megbízottja Magyarországon (Magyar Hírlap 1990.06.21.,5.), Koreai politikus Budapesten (Fejér Megyei Hírlap 1990.06.21.,1.), Civil társadalom és piacgazdaság (Népszava, 1991.10.15.,2.), A BIE elnöke Magyarországon (Magyar Nemzet 1992.11.23.,9.). Mádl ott volt a II. Erzsébet brit uralkodót fogadó bizottság tagjai között, és a Parlamentben részben ő kalauzolta (a Mádl Ferenc, a nemzet elnöke c. filmben korabeli híradófelvételekből ezek a képek is felbukkantak). L. még: „Örömmel várjuk Magyarországot az Európai Közösség tagjai közé” (Magyar Nemzet 1993.05.05.,1, 5.), illetve az uralkodói párt az Operában kísérő Mádl házaspárról készült képet: Naptény (Új Magyarország 1993.05.06.,24.).

¹⁵⁶⁷ Vö.: 14/1992. (I.24.) kormányrendelet (MK 1992/8.), 1007/1992. (I.24.) Korm. határozat (MK 1992/8.).

¹⁵⁶⁸ Humánpolitikai kabinetet létesít a kormány (Magyar Nemzet 1992.01.24.,1.).

¹⁵⁶⁹ Megalakult a humánpolitikai kabinet (Magyar Hírlap 1992.03.11.,5.).

rendszerességgel ülésezett.¹⁵⁷⁰ A kabinet elnökének a kormány a tudománypolitikai területért felelős minisztert jelölte ki. Miután a tudománypolitikát Mádl az MKM-be is vitte tovább magával, a HPB működtetéséért egészen a ciklus végéig ő felelt.

A másik kiemelt feladatként a legnagyobb magyar, Széchenyi István születésének 200. évfordulója alkalmából 1991-re meghirdetett Széchenyi Emlékév megszervezésében való részvétel említhető. Az előkészületeket már a Németh-kormány megtette,¹⁵⁷¹ és mivel ezek részben az MTA kebelében zajlottak, Mádl biztosan tudomásal bírt róluk. Az Antall-kormány megalakulását követően azonban a Széchenyi Emlékév Bizottságot (SZEB) is átalakították, és abba tagként Mádl Ferenc is bekerült.¹⁵⁷² A Göncz Árpád elnökletével működő bizottságnak 1990-ben Mádl volt az ügyvezető elnöke,¹⁵⁷³ akit később Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter váltott, viszont Mádl továbbra is tag maradt.

MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTER

KINEVEZÉS

Amikor Antall 1993 februárjában jelentős átalakítást hajtott végre a kormányban, a távozók közé került a kiváló néprajztudós,

¹⁵⁷⁰ Napirenden a szociális törvény tervezete (Magyar Hírlap 1992.03.17.,5.). L. még: Nem kell többet dolgozni? (Kurir (reggeli kiadás) 1992.03.17.,5.), Humánpolitikai Kabinet (Népszabadság 1992.03.17.,4.), Humánpolitikai Kabinet (Pesti Hírlap 1992.03.17.,3.).

¹⁵⁷¹ A Széchenyi István születése 200. évfordulójának megünneplését előkészítő bizottság létrehozásáról szóló 1151/1989. (XII. 9.) MT határozat (MK 1989/90. 1501.).

¹⁵⁷² A Széchenyi István születése 200. évfordulójának megünneplését előkészítő bizottság létrehozásáról szóló 1151/1989. (XII. 9.) MT határozat módosításáról szóló 1037/1990. (X. 12.) Korm. határozat (MK 1990/101. 2105.), A Széchenyi István születése 200. évfordulójának megünneplését előkészítő bizottságokról szóló 1008/1991. (II. 16.) kormányhatározat (MK 1991/17. 505.).

¹⁵⁷³ Készülődés a Széchenyi-bicentenáriumra (Magyar Nemzet 1990.01.08.,3.), Társadalmi-szakmai bizottság a Széchenyi-bicentenáriumra (Hajdú-Bihari Napló 1991.01.08.,2.).

Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter is.¹⁵⁷⁴ Mádl neve csak napokkal a felmentést követően vált nyilvánossá,¹⁵⁷⁵ de nyilvánvaló volt, hogy a miniszterelnök fejében a képlet már korábban megszületett. Antall legnagyobb érve valószínűleg az lehetett, hogy Mádl jelentős kodifikációs gyakorlattal rendelkezett, és a pozícióba kerülésével felgyorsíthatónak tűnt az addig döcögő művelődési minisztériumi jogszabály-előkészítés. Másrészt viszont Mádl tudománypolitikai feladatai révén másoknál erősebben kapcsolódott az MKM feladat- és hatásköreihez – ez a hatásköri átfedés lehetett egyébként a fő oka annak, hogy 1992-től a kormányon belül Mádl Ferenc és Andrásfalvy Bertalan egymás kijelölt helyettesei lettek.¹⁵⁷⁶

Antall szemében azonban létezett a strukturális hasonlóságoknál fontosabb szempont is, ez pedig a gondolati közelség. A két piarista öregdiák az oktatásra és a tudományra egyaránt mint az ország jövőjének kulcsára tekintett. Antall József – Mádl visszaemlékezéséből tudható¹⁵⁷⁷ – számos részletkérdésben – például a közoktatás reformjával kapcsolatban – kiforrott elképzelésekkel rendelkezett; írásait, feljegyzéseit és gondolatait egyaránt megosztotta miniszterével.¹⁵⁷⁸

Fontos kiemelni, hogy Antall ekkori miniszterjelöltjei közül az ellenzéki pártok (MSZP, SZDSZ, Fidesz) egyedül a Mádlal kapcsolatos változást támogatták, azt viszont – szakértelmét hangsúlyozva

¹⁵⁷⁴ Hat miniszter távozik a kormányból, az utódok személyéről még nincs döntés (Magyar Nemzet 1993. 02. 12., 1, 4.). Andrásfalvy távozásának kulisszatitkaira l.: Kodolányi Gyula 2021. 182., illetve Debreczeni 1998. 136–137.

¹⁵⁷⁵ Antall József megnevezte jelöltjeit (Magyar Nemzet 1993. 02. 16., 1, 4.).

¹⁵⁷⁶ A miniszterelnök és a miniszterek helyettesítési rendjéről szóló 4/1992. (VII. 29.) ME rendelet (MK 1992/82. 2692–2693.). Ez a rendszer 1991-től fokozatosan alakult ki, akkor lett ugyanis Andrásfalvy Mádl helyettese. Mádl viszont majd csak 1992-től helyettesítette Andrásfalvyt (is), ahogyan több más minisztertársát. L. még: A miniszterelnök és a miniszterek helyettesítése rendjének átmeneti szabályozásáról szóló 1/1990. (VIII. 28.) ME rendelet módosításáról szóló 1/1991. (II. 16.) ME rendelet (MK 1991/17. 494.).

¹⁵⁷⁷ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 10–11.).

¹⁵⁷⁸ Visszaemlékezésében Mádl megemlíti, hogy a Szent-Györgyi Albert századik születésnapjával kapcsolatos megemlékezéshez Antall saját anyagait küldte át neki. Ezek az anyagok jelenleg is megtalálhatóak a miniszteri iratai között (Antall József 1993. 08. 26-i levele Mádl Ferencnek (mellékletekkel). Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 14. d., „3501–3600. 1993.” dosszié.).

– egyöntetűen.¹⁵⁷⁹ Mádl Ferenc kinevezését 1993. 02. 22-i dátummal közölte a Magyar Közlöny,¹⁵⁸⁰ a Magyar Nemzeti Levéltárban fennmaradt miniszteri iratai között az első iktatott anyag 1993. 02. 24-i keltezésű.¹⁵⁸¹ Szűk másfél évig, 1994. 07. 15-ig ült az általa is mélyen tisztelt Eötvös József székében, de a választások miatt az alkotásra csak bő egy éve maradt.

Vajon milyen eredményeket lehet ennyi idő alatt felmutatni?

AZ ÚJ OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS RENDSZER ALAPJAINAK MEGTEREMTÉSE

„Kultuszminiszterként új jogalapokra kellett helyezni a magyar művelődés és oktatás alapkérdéseit” – nyilatkozta már köztársasági elnökként, ezzel is hangsúlyozva, hogy számára a már tárca nélküli miniszterként megkezdett és most újabb tételekkel kibővített kodifikációs program végigvitele volt a legfontosabb.¹⁵⁸² Ennek sikerét azonban több tényező is megnehezítette, elsősorban a minisztérium vezetésének – részben az MDF-en belüli irányzatokat leképező – megosztottsága, amely kezdettől fogva hátráltatta a sikeres kodifikációhoz szükséges elvi konszenzus kialakítását. Miután alapkérdésekben sem sikerült megállapodnia, a miniszter – aki korábban is élvezettel

¹⁵⁷⁹ Itt csupán Horn Gyulának, a Magyar Szocialista Párt akkori elnökének nyilatkozatát érdemes felidézni. Horn – aki valószínűleg az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnökeként a bősi vízlépcső kapcsán ismerkedett meg a miniszterjelölttel – úgy fogalmazott: *„Mádl Ferencet ismerem, őt korrekt, művelt embernek tartom, szerintem a művelődési tárca nem járt rosszul vele.”* Antall József megnevezte jelöltjeit (Magyar Nemzet 1993. 02. 16. 4.), valamint Miniszterjelöltek mérlegén (Mai Nap 1993. 02. 16., 3.).

¹⁵⁸⁰ Miniszter felmentéséről, valamint kinevezéséről szóló 9/1993. (II.23.) KE határozat (MK 1993/20. 1013.). Érdemes megemlíteni, hogy művelődési és közoktatási miniszterként a kinevezetésétől kezdve *„tagja volt a Humán- és Ifjúságpolitikai Kabinetnek, az európai integrációval kapcsolatos kormányzati feladatok koordinálására alakult tárcaközi bizottságnak, valamint 1994 februárjától elnöke a Felsőoktatási és Tudományos Tanácsnak.”* (Mádl vállalja az átvilágítást (Új Magyarország 1995. 06. 09. 5.).)

¹⁵⁸¹ Mádl Ferenc miniszteri iratai. MNL-XIX-J-9-av, 1. d, 1. dosszié (620–699. 1993).

¹⁵⁸² Antall is elsősorban ezért, a jogalkotási program végigvitele miatt kérte, hogy vegye át a tárcát (*„Útjelzők”*. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról, in: Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.).

„*babrált*” a jogszabálytervezetek szövegén – saját maga vette kézbe a tervezetek elkészítését.¹⁵⁸³

Mind Antall, mind Mádl számára a közoktatási törvény és a Nemzeti Alaptanterv kidolgozása számított a legfontosabb feladatnak, mert úgy gondolhatták, hogy ha a program legnehezebb, legtöbb érdeket sértő elemeit sikerre viszik, az lendületet adhat a hátralévő munkához is. Mádl részben megtartotta a már létező szakértőket, részben azonban olyan új embereket vont be – formálisan vagy informálisan – a munkába, akiket korábbi pályafutása során ismert meg.¹⁵⁸⁴ A kodifikációs program legfontosabb háttér-embere az Igazságügyi Minisztériumból átvett, korábban szintén Strasbourgban tanuló Gehér József lett, akit Mádl valószínűleg még a részben Nizsalovszky professzor által fordított EGK Enciklopédiához kapcsolódva ismert meg.¹⁵⁸⁵ A levéltári iratok alapján jól rekonstruálható, hogy Mádl a különböző változatok szövegét előbb négy szemközti és csoportos egyeztetéseken átbeszélte, majd az ezek során benne megfogalmazódott javaslatokat beépítette. Egy-egy rész nemzetközi egyezményeknek való megfelelését Gehérrel ellenőriztette, de jelentősebb koncepcionális kérdések alkotmányossága tekintetében alkotmányjogászok álláspontját is kikérte.¹⁵⁸⁶ Amikor elkészült, közeli munkatársaival – például a közoktatási anyagokat a vele haláláig szoros kapcsolatban maradó Korzenszky Richárd¹⁵⁸⁷ miniszteri biztossal vagy a pedagógus végzettségű Kálmán Attila

¹⁵⁸³ Mádl kodifikációs tevékenységét később külön is elemezzük, itt csupán a munkamódszere kerül bemutatásra.

¹⁵⁸⁴ Például az akadémiai törvény előkészítésébe korábbi akadémiai munkatársait (Tamás András interjú 2021), a felsőoktatási törvény előkészítésébe egyetemi kollégáit, például a hatalmas egyetemi és igazgatási tapasztalattal rendelkező Király Tibor professzort (Király Tibor 1993. 03. 03-i levele Mádl Ferencnek. Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 38. d, 2. tétel: A felsőoktatási törvény előkészítése 1993).

¹⁵⁸⁵ Gehér József és Regőczy Sándor fordította Az Európai Gazdasági Közösség Enciklopédiája VI/1 és VI/2. köteteit (Letelepedés és szolgáltatások, ipari tulajdon), amelyek 1971–1972-ben jelentek meg az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában.

¹⁵⁸⁶ Sólyom László interjú 2021.

¹⁵⁸⁷ L. például Korzenszky Richárd: Életem egyik ajándéka, hogy megismerhettem (MF 80 76–77).

államtitkárral¹⁵⁸⁸ – is átolvastatta. Az ezt követően véglegesített tervezeteket engedte ki a már létező miniszteri szakértői fórumokra,¹⁵⁸⁹ majd a grémiumokat megjárta anyagokat stilisztikai szempontból magyartanárokkal is átolvastatta.¹⁵⁹⁰

Mádl taktikája minden tervezet esetében ugyanaz volt: mindenkit meghallgatni és lehetőség szerint minden javaslatot beépíteni, a végső változatot pedig ez a számos kézen megfordult anyag képezi majd. Ha csak a közoktatási tervezeteket nézzük, a szakmai egyeztetéseket követően az országgyűlési képviselők egyénileg, bizottságban, illetve a plenáris ülésen még több száz módosító javaslattal éltek, amiket a miniszter egyenként megvizsgált és lehetőség szerint beépített.¹⁵⁹¹ Ha egy javaslatot elutasított, azt meg is indokolta, álláspontjába – miután nála futott össze minden szál – egyszerre foglalva bele a szakmai és politikai érveket. Ez a Mádlra korábban is jellemző konszenzuskeresés,¹⁵⁹² valamint a szükséges egyeztetések – még a nagy létszámú miniszteri apparátust is leterhelő, ám a korábban széthúzó felsővezetés tiszteletét is kiváltó – feszített tempójú végigvitele vezettek végül sikerre.

¹⁵⁸⁸ A Kálmánnak átadott egyes pizskozati példányok fennmaradtak a levéltári anyagban. Kálmán életrajzát l.: Csabai Ágnes: Kálmán Attila emlékezete (1938–2015) (<http://confessio.reformatus.hu/kalman-attila-emlekezete-1938-2015>, 2022.04.15.).

¹⁵⁸⁹ Például a Tudománypolitikai Bizottság elé (felsőoktatási törvény vagy akadémiai törvény) vagy az Ad Hoc NAT Szakértői Bizottság elé (NAT-tervezet, MNL XIX-J-9-av (Mádl Ferenc miniszter iratai) 44. d, 5. tétel (A NAT kialakítása II. 1993)).

¹⁵⁹⁰ „Ha továbbításra (OGY-nek) minden kész, valaki – aki nem ismeri már »kívülről« – (jó stílusérzékkel rendelkező magyar tanár) olvassa két napig nyelv-helyesség, helyesírás, stílus, világosság, egyszerű, tiszta fogalmazás stb. szempontjából; Megéri, mert a lehetséges fokon szép munkának is kell lennie!” Mádl Ferenc 1993.03.06-i feljegyzése a közoktatási törvényjavaslat egyik tervezetére (Mádl Ferenc miniszter iratai MNL XIX-J-9-av 35. d.).

¹⁵⁹¹ „A 800-nál is több módosító indítvány közül a képviselők sokat visszavontak, közel 300 indítvány nem kapta meg a bizottságokban az egyharmados minimumot...” – sorolta az adatokat a Parlamentben a miniszter. Vö.: Miniszteri válasz a közoktatási törvényjavaslat parlamenti vitájában – határozathozatal előtt (1993. július 12.) (Mádl Ferenc miniszter iratai MNL XIX-J-9-av 34. d, 1. tétel (A közoktatási törvény előkészítése III. 1993)).

¹⁵⁹² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

A szűk időkeretbe a legfontosabb törvények és végrehajtási rendeleteik megalkotása fért bele, de több mint száz jogszabálynak csak a tervezete készült el,¹⁵⁹³ a szükséges egyeztetéseket pedig részben tudták elkezdni. A koncepcionális viták lefolytatására – például az egyetemi integráció, a tandíj, az iskolai vallásoktatás problematikája – szintén kevés idő maradt, ezért ezek a kérdések a következő években újra meg újra előkerültek.

CÉLTERÜLETEK

A rendelkezésére álló egy év alatt Mádl hatalmas munkát végzett el, amelynek fókuszában a kodifikációs tevékenység állt. Eközben azonban – miután nem ritkán 18 órát is dolgozott¹⁵⁹⁴ – időt szánt a minisztérium alapfeladatainak áttekintésére is. Ennek során számos kollégával ismerkedett meg, és akiket alkalmasnak tartott, igyekezett kiemelni.¹⁵⁹⁵ A levéltárban őrzött iratanyag alapján egyértelműen megrajzolható, hogy milyen feladatok elvégzését tartotta kiemelt jelentőségűnek.

Egy különösen nehéz és forráshiányos időszakban, amikor a külföldi források bevonása és bővítése a túlélés zálogának számított, Mádl határozottan kiállt a minisztériumi alapfeladatok ellátása, valamint a hazai intézményrendszer megőrzése mellett. Ennek érdekében elment a falig, és a tervezett költségvetési források elvonása esetére Antallnak írott levelében kilátásba helyezte a lemondását.¹⁵⁹⁶ Áldozatvállalásával az eredeti elvonásokat sikerült jelentősen mérsékelni, de a tárca folyamatos pénzhiányban szenvedett, és emiatt számos értékes kezdeményezést nem tudott támogatni.

¹⁵⁹³ Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1990.05.23–1994.04.01. közötti tevékenységéről (MNL MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 25. d., 1101–1200. (1994) dosszié).

¹⁵⁹⁴ A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

¹⁵⁹⁵ Lázár Imre interjú 2021.

¹⁵⁹⁶ Mádl Ferenc miniszter 1993.06.22-i levele Antall József miniszterelnöknek (MNL MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 10. d., 2701–2800. (1993) dosszié).

Amire minden esetben megpróbált – erőn felül is – forrásokat biztosítani, az a határon túli magyar oktatás és kultúra ügye volt. Minisztersége alatt folytatódott a külhoni magyar felsőoktatási rendszer kiépítése – például a dél-szlovákiai Királyhelmecen ekkor indult útjára a kihelyezett képzés¹⁵⁹⁷ –, és támogatta a magyar színházak, sajtótermékek és kulturális intézmények fennmaradását.

Ehhez hasonlóan prioritást élveztek a magyarországi nemzetiségek oktatási és kulturális ügyei. Hivatalba lépését követően – véletlenszerűen, egy kisebbségi lap támogatása kapcsán – először a cigányság problémáival szembesült. Már ekkor hatalmas érzékenységgel és empátiával tekintette át helyzetüket, tárgyalat képviselőikkel, így nem túlzás kijelenteni, hogy miniszterként gyűjtött tapasztalatai jelentősen befolyásolták köztársasági elnökként a cigányság érdekében végzett munkáját. Az iratok alapján ugyanilyen kiemelt érdeklődéssel fordult a német, a horvát, a szerb kisebbség ügyei felé is.

Miniszterségének egyik legnagyobb – később aztán feledésbe merült – sikereként azonban a magyar eredetű műkincsek visszaszerzése érdekében tett lépései említhetőek. Részben ezek alapozták meg évekkel később a sárospataki könyvtár könyveinek visszaadását, amely hosszú távon hivatkozási alapként szolgálhat a hadiszákmányként elhurcolt műtárgyak visszaszolgáltatásához.¹⁵⁹⁸ Mádl még tárca nélküli miniszterként, 1992 őszén kapta meg a feladatot, hogy elnökként vegyen részt az akkor felállításra kerülő, Magyarországról elhurcolt műkincsek visszaszerzését koordináló bizottság munkájában.¹⁵⁹⁹ 1993-ban, már kultuszminiszterként, a Kulturális Javak

¹⁵⁹⁷ L. például: Feljegyzés a Királyhelmeci Városi Egyetem megnyitása ügyében, 1993.09.28. (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 15. d, „3701-3800.1993.” dosszié). Az egyetem történetére l.: Bacskai Katinka: A királyhelmeci „városi egyetem” esete (http://terd.unideb.hu/doc/bk_kiralyhelme.pdf, 2022.04.15.).

¹⁵⁹⁸ A probléma rövid jogi áttekintését l.: Gehér József: A Szovjetunió területére vitt magyar műkincsek jogi helyzete (Magyar Múzeumok 1998/4. 49–51.).

¹⁵⁹⁹ Kormányfővivői tájékoztató: A londoni tárgyalás célja a bőszi építkezés leállítása volt (Magyar Hírlap 1992.10.31., 3.), Deklaratív igazságtételi törvényjavaslat – Bizottság segíti az elhurcolt műkincsek visszaszerzését (Népszava 1992.10.31., 5.), Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter elnökletével (Magyar Nemzet 1992.11.05., 5.), Antall József továbbra is javasolja Sára Sándor kinevezését

Visszaszolgáltatásának Bizottsága (KJVB) elnöke lett.¹⁶⁰⁰ Mindkét megbízatását komolyan vette. Szakemberekkel tárgyalt, és – zsúfolt programjai mellett – még Moszkvába is ellátogatott.¹⁶⁰¹ A KJVB-t a jogalkotó eredetileg széles hatáskörökkel ruházta fel, és nem csak orosz–magyar viszonylatban járhatott el, hanem kapcsolatot létesíthetett „más államok megfelelő szerveivel az ezekben az államokban lévő magyar eredetű kulturális javak felkutatása, feltárása és visszaszolgáltatása érdekében”,¹⁶⁰² azonban ezeknek a kapcsolatoknak¹⁶⁰³ a kiépítésére már nem maradt ideje.¹⁶⁰⁴

Bárhol is dolgozott, Mádl egyik legkedveltebb működési területének a nemzetközi kapcsolatok kiépítése számított. Már tárca nélküli miniszterként is gyakran járt külföldre, de a kulturális tárca élére kerülve ezt kiemelt feladatának tekintette. A kodifikációs munkák miatt utazni csak ritkán, a legszükségesebb esetekben – például a

(Magyar Hírlap 1992.11.05., 4.), A tárgyak sorsa (Figyelő – Műkincs 1992.12.10., 1. és 9.), Kincs, ami nincs (Mai Nap 1993.02.06., 12.). Mádl kinevezésének előzményeként említhető, hogy már 1988-ban az 1954-es hágai egyezmény alapján felállított tanácsadó testület tagjává nevezték ki. A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában kelt egyezmény az 1957. évi 14. törvényerejű rendelettel került Magyarországon kihirdetésre. L.: az 1988.04.27-i kinevezési okirat (a család tulajdonában).

¹⁶⁰⁰ A Kulturális Javak Visszaszolgáltatásának Bizottságáról szóló 1036/1993. (V. 19.) kormányhatározat (MK 1993/64. 3544.).

¹⁶⁰¹ Részletekre l.: Jelentés Mádl Ferenc miniszter moszkvai látogatásáról (külön dossziéban két jelentés) (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 10. d., „2601–2700. 1993.” dosszié).

¹⁶⁰² A Kulturális Javak Visszaszolgáltatásának Bizottságáról szóló 1036/1993. (V. 19.) kormányhatározat 4. pont, b.) alpont.

¹⁶⁰³ Például a magyar kormány Oroszországon kívül Ukrajnánál is kezdeményezte, hogy szolgáltassa vissza az elhurcolt műkincseket (Magyar–ukrán egyezményt írtak alá Budapesten a gazdasági-pénzügyi kapcsolatok fejlesztéséről (Világ gazdaság 1992.05.23., 1.)).

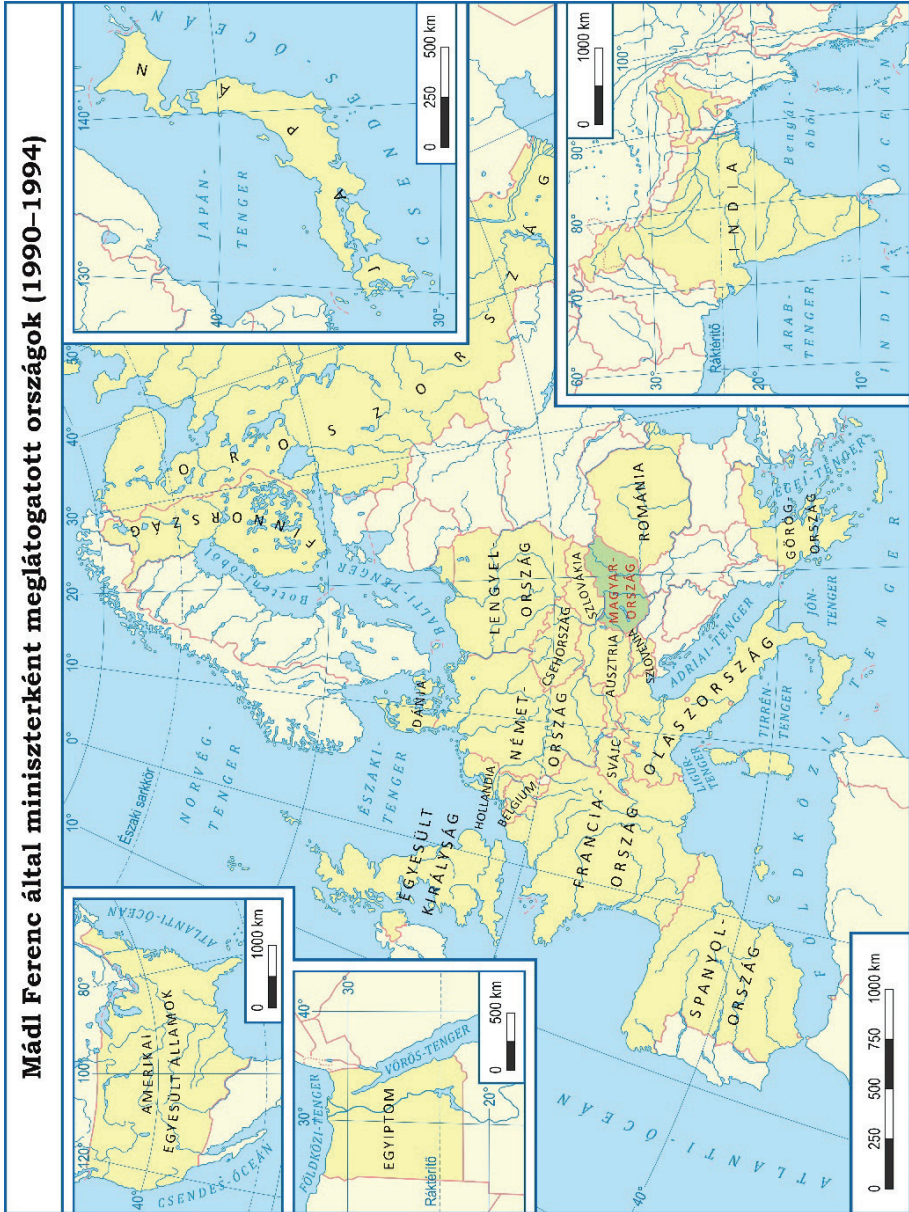
¹⁶⁰⁴ Például a levéltári anyagban található a Seuso-kincsek eredetére vonatkozó irat is (1993.11.16-i jelentés, Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 17. d., „4301–4400. 1993.” dosszié), amelynél az igényérvényesítés egy szerencsés véletlennek köszönhetően történt meg 1990-ban (Kodolányi Gyula 2021. 168.). Ebben az ügyben Mádl később is szerepet kapott, ugyanis a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában, 1995. év június hó 24. napján aláírt UNIDROIT Egyezmény megalkotásakor – amely Magyarország pozícióit jelentősen javította – ő még aktívan részt vett a nemzetközi szervezet igazgatótanácsának munkájában. Az egyezményhez Magyarország 1998-ban csatlakozott, a szövegét a 2001. évi XXVIII. törvény hirdette ki. A Seuso-kincsre bővebben l.: <https://seuso.mnm.hu> (2022.06.22.).

magyar oktatási rendszer reformjának bemutatása vagy a műkincsek visszaszerzésének előmozdítása érdekében – tudott, viszont gyakran fogadott külföldi delegációkat. Már korábban is úgy tartotta, hogy a magyar tudományos és kulturális eredmények nemzetközi összehasonlításban is megállják a helyüket, ezért ezek bemutatását, illetve a bemutatást megalapozó látogatásokat, oktató- és kutatócseréket lehetővé tevő programokat kiemelten támogatta. Másrészt fontosnak tartotta, hogy a külföldről – például az OECD vagy az EK által is – figyelemmel kísért változásokról a politikai döntéshozók, illetve az értelmiség első kézből értesülhessen.¹⁶⁰⁵ Szinte minden joganyagot angolul – ha lehetősége volt rá, németül és franciául is – megjelentetett,¹⁶⁰⁶ azok szétküldését – részben a magyar külképviseleti, részben az akkor még az MKM-hez tartozó kulturális intézményhálózaton keresztül – megszervezte. A kultúrintézeteket egyébként is előretolt helyőrségnek tekintette, amelynek hálózatát lehetőség szerint bővíteni szükséges, és amelyen keresztül egyszerre kellene bepillantást engedni a magyar kultúra és művészet klasszikus és modern irányzataiba. Ennek érdekében Mádl alatt megindult egy saját koncepció kidolgozása, de ennek végigvitelére sem kellő idő, sem szabad forrás nem állt rendelkezésére.

Mádl Ferenc, a kiváló hivatalnok miniszterként is a nép szolgálója maradt. Míg tárca nélküli miniszterként végzett munkájának fókuszában az egyeztetések álltak, kultuszminiszterként – feladatainál fogva – számos helyről kapott névre szóló leveleket. Írtak neki tanárok, általában a köz- és felsőoktatási jogszabálytervezetekkel kapcsolatos véleményüket megosztva, művészek, legtöbb esetben egyedi döntést kérve nyugdíjuk elnyeréséhez vagy megemeléséhez, vagy csak egyszerű emberek, akik például verseskötetüket küldték meg neki vagy az újságban olvasott oktatási kérdéseket kívánták vele megvitatni. Volt, aki protekciót kért, és volt, aki csak találkozni akart vele, hogy beszélgessenek. Mádl a jogalkotási programja miatt talán ebben az időszakban volt a legleterheltebb, a hozzá írt

¹⁶⁰⁵ Áttekintésre l.: Mádl Ferenc: EU(EK) és más külső erőforrások a magyar felsőoktatásban (Magyar Tudomány 1994/7. 853–859.). L. még: Világbanki hitel a felsőoktatásra (In: Bakos István: Közszolgálatban... (Bp., Püski, 1994. 430–432.).

¹⁶⁰⁶ Szilágyiné Szemkeó Judit interjú 2021.

3. térkép: Mádl Ferenc miniszter által meglátogatott országok (1990–1994)

levelekre azonban igyekezett saját maga válaszolni, és ahol tudott, közbenjárt¹⁶⁰⁷ vagy maga segített.¹⁶⁰⁸ Bizonyos keretek között még találkozni is lehetett vele. Közvetlenségét így nemcsak munkatársai, de a hétköznapi emberek is megtapasztalhatták.

KOLLÉGÁK, BARÁTOK, HARCOSTÁRSÁK

„A baráti köre három nagyobb csoportból állt. Voltak az iskolatársak, a falubeli pajtások. Aztán a vele nagyjából egykorú jogászok az Állam- és Jogtudományi Intézetben és az ELTE jogi karán, akikkel egy időben »futottak be«. Később pedig jöttek újabb barátok a politikai közegekből is. Itt elsősorban azokkal mélyült el a kapcsolata, akikkel egy politikai platformon élt és gondolkodott” – adott szempontokat édesapja kapcsolatrendszerének feltérképezéséhez Mádl András.¹⁶⁰⁹ Az 1990-es évek eleje a kapcsolatok szempontjából átmeneti időszaknak tekinthető: régi kapcsolatait is ápolta, és növekvő leterheltsége mellett is törekedett eljárni a megszokott közösségekbe – például a Tudós Klubba vagy Balatonalmádiban az akadémiai

¹⁶⁰⁷ Alaposságát és munkamódszerét jól megvilágítja egy, a miniszteri iratai között fennmaradt kérelem, amelyben egy tanárnő a nyelvtanulásához kér pénzübeli támogatást a minisztertől. Mádl, aki elolvasta a levelet, rá is írta, hogy mit kell tenni: „Tájékozódjunk: mit tudunk tenni!” Vagyis érdemi választ várt a kollégáitól. Mintegy tíz nappal később az összegyűjtött adatokból házon belül el is készült a feljegyzés, amely az ügy háttérének megvilágítása mellett javaslatot is tartalmazott, amit a miniszter el is fogadott. Mádl a hozzá írt levelekre a legtöbb esetben kabinetfőnöke, Tóth Sándor útján válaszolt. Ebben az esetben is így történt, a kabinetfőnöki levél még a feljegyzés kézhezvételének napján elkészült és postázásra került (Rozs Borbála 1993.07.13-i levele Mádl Ferencnek. Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 11. d., „2901–3000. 1993.” dosszié).

¹⁶⁰⁸ Mádl miniszteri iratai között fennmaradt, nyugdíjügyekben írt kérelmek egy bizonyos szolgálati idő elismertetésére és erre vonatkozó igazolás kiadására irányulnak. Az általam átnézett iratok alapján Mádl általában szakmai álláspontot és háttérrel kért kollégáitól, és ezt követően a legtöbb esetben kiállította a tőle kért igazolást, sőt, jó pár alkalommal erre még külön levélben fel is hívta a nyugdíjfolyósító szerv figyelmét. Egy nyugdíjkérelemre l. például: Balázs Józsefné 1993.08.25-i levele Mádl Ferencnek. Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 13. d., „3301–3400. 1993.” dosszié).

¹⁶⁰⁹ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA-dokumentumfilm, 2021).

üdülőbe¹⁶¹⁰ –, közben pedig politikai tevékenysége folytán fokozatosan új kapcsolatokat is létesített. Ezek egy része rövid idő alatt barátsággá érett – mint például Antall mellett Tar Pállal, O'sváth Györggyel, Granasztói Györggyel, illetve Kodolányi Gyulával – vagy szoros munkakapcsolat maradt, amelyek később különböző formációkba rendeződve egész politikai pályafutása során biztos háttérként szolgáltak számára. A politikában oly fontos saját kapcsolati háló létrehozását megkönnyítette, hogy 1989 után több, vele tudósként korábban baráti kapcsolatot ápoló személy – így Martonyni János vagy Sólyom László – is aktivizálódott, illetve magas közéleti tisztségekbe került. A barátok szerepe nála azért is kiemelt, mert szakmai témákról rendszeresen elbeszélgetett, és ezekből a rendszerint csendesen végighallgatott beszélgetésekből, szakmai vitákból gyakran ötleteket merített. Ugyanígy érdekelte egyébként a tőle politikailag eltérő platformon állók véleménye is. Számos politikussal ápolt jó kapcsolatot, a vitákat szakmai mederben tartotta, „*senkiről rosszat nem mondott (a háta mögött sem), [m]indenkihez tisztelettel szólt*”,¹⁶¹¹ ezért a parlamenti patkó mindkét oldalán respektálták. Tekintettel arra, hogy több mint két évtizedes oktatói karriert követően „*nyergelt át*” a politikára, az újonnan megalakult országgyűlés számos tagjával – például Orbán Viktorral, Kövér Lászlóval, Áder Jánossal, az egy ideig az egyetemi munkát is ambicionáló Szájer Józseffel vagy éppen a kultuszminiszteri tárcát majd tőle átvevő Fodor Gáborral – mint egykori tanítványaival találkozhatott viszont.

Kollégái kiválasztásánál Mádl alapvetően a már meglévő hivatali állományra próbált építeni, közvetlen környezetében azonban mindig előfordult egy vagy két bizalmi ember, akivel korábban már dolgozott, vagy akit az egyetemről ismert. A klaszszikus professzor–tanítványi viszonyt kezdettől komolyan vette,

¹⁶¹⁰ A „Peschka-körről” részletesen l.: Glatz Ferenc: Tragikus nemzetszemlélet? (In: Lamm Vanda (szerk.): Van és legyen a jogban, Bp., KJK- MTA JTI, 1999. 11–12.). A kör „lelke” Peschka felesége, Hajnal Mária volt, akinek 1998-as halála után a találkozások megritkultak. Mádl András emlékezetében a jogász–történetész focimeccsek maradtak meg, amelyben édesapja is lelkesen részt vett (Mádl András szíves közlése).

¹⁶¹¹ Kálmán Attila: Ha megtennéd? (In: MF 80 2011. 60.).

„tanítványai közül a legtehetségesebbeket [már korábban is – D. E.] felkarolta. Segítette őket, hogy külföldi ösztöndíjhoz jussanak, hogy külföldre konferenciákra járhassanak. Közülük a kiemelkedőket előbb-utóbb úgy a szárnyai alá vette, hogy akár a tanszéken állást kínált nekik, akár a későbbi munkái során valahogyan bevonta őket a hivatalnoki karba” – tapintott rá személyzeti politikájának lényegére fia, Mádl András.¹⁶¹² Míg tárca nélküli miniszteri időszakának kulcsfigurája tanítványa, későbbi tanszéki utódja, Király Miklós volt, aki 1993-ig a titkárságvezetőjeként dolgozott, kultuszminiszteri korszakában több emberre is támaszkodott.¹⁶¹³ Bizalmi kapcsolattól függetlenül közkedvelt volt, ugyanis „[s]okat dolgozott, [k]eveset beszélt, [viszont – D. E.] [m]eghallgatta és figyelembe vette munkatársainak véleményét”,¹⁶¹⁴ valamint „[s]oha nem jött ki a sodrából”.¹⁶¹⁵ Magas beosztása ellenére ugyanolyan figyelmes volt a hivatali kollégáival, mint tanszékvezetőként a munkatársaival. Minden ünnepet igyekezett emlékezetessé tenni, és egykori kollégáival még évtizedek múltán is tartotta a kapcsolatot.¹⁶¹⁶ Tulajdonképpen a hivatali munka során is – mint

¹⁶¹² Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA-dokumentumfilm, 2021). Két évtizeddel korábban hasonlóan nyilatkozott erről Mádl egyik korábbi tanítványa, Áder János, akit később köztársasági elnökké választottak (köztársasági elnök: 2012–2022 között): „[T]udós tanárként példát mutatott emberségből és önzetlenségből is. Olyan embert ismerhettünk meg benne, mint akinek csakugyan lámpást adott kezébe a Teremtő; aki önmaga sohasem akart fényleni, de mindig törekedett a világosságra. Rengeteget tett tanítványai és fiatalabb munkatársai szakmai pályájának egyengetése érdekében. Úgy biztosított számukra külföldi tanulmányutakat és teremtett publikálási lehetőségeket, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna. És tőle ez csakugyan ez volt: a világ lehető legtermészetesebb dolga.” (Országgyűlési Napló 2000.06.05-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁶¹³ L. elsősorban: Kálmán Attila, Taxner Ernő, Korzenszky Richárd, illetve Tóth Sándor és Sepsy-Kovács Éva. Tárca nélküli miniszteri stábjára l. még: Mádl Ferenc 1993.05.24-i feljegyzése (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 8. d., „2101–2200. 1993.” dosszié).

¹⁶¹⁴ Kálmán Attila: Ha megtennéd? (In: MF 80 2011. 60.).

¹⁶¹⁵ Kálmán Attila: Ha megtennéd? (In: MF 80 2011. 60.).

¹⁶¹⁶ Vö.: Szilágyiné Szemkeő Judit interjú 2021, Sepsy-Kovács Éva interjú 2021, Taxner Ernő interjú 2021, valamint Emlékezés Mádl Ferencre – Interjú Becker Pállal (HírTV, 2011.05.30.).

korábban az egyetemen – csapatot épített, amely még évekkal a közös munkát követően is összetartott.¹⁶¹⁷

Mindent egybevetve Mádl miniszterként is ugyanolyan megközelíthető maradt, mint egyetemi oktató korában volt, és igényességével, „szaktudás[ával]” számos emberre mély benyomást gyakorolt az új közegében is. Ezeket az idősebb korában kiépített kapcsolatait azonban a fiatalabb éveiben megszokott lelkesedéssel és közvetlenséggel ápolta, ezért miniszteri időszakának végére neve úgy vált közismertté és népszerűvé a jobboldalon, hogy nem keltett negatív érzelmeket az ellenzéken belül sem.

MUNKAIDŐ, FIZETÉS, JUTTATÁSOK, JÓTÉKONYSÁG

Miniszterré válását Mádl Ferenc átmenetinek tekintette, ami után vissza akart térni az egyetemre,¹⁶¹⁸ ahol miniszteri megbízatása alatt továbbra is tanszékvezetőként, de csak félállásban dolgozott.¹⁶¹⁹ „Már eddig is rengeteget dolgoztam” – utalt vissza az egyetemi tanári éveire, tehát számára nem jelentett meglepetést, hogy új munkakörében is számos feladatot pakoltak rá. „[T]öbbnyire nyolc-tíz óra körül mentem haza” – emlékezett vissza az első miniszteri évekre,¹⁶²⁰ és új kollégáit is lenyűgözte a munkabírása.¹⁶²¹ Az erőt ehhez a hite mellett elsősorban abból merítette, hogy „alapvetően meg vagyok győződve a jelenlegi gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok történelmi értékéről, a főirány helyességéről”.¹⁶²²

¹⁶¹⁷ Mindazonáltal Mádl Ferenc legsikeresebb hivatali csapata az volt, amely köztársasági elnökként segítette a hivatali munkáját. Itt a tagok jelen sorok szerzőjét is kézről kézre adták tovább még több mint másfél évtizeddel a közös munka befejezése után is.

¹⁶¹⁸ A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

¹⁶¹⁹ Manherz Károly 1990. 07. 05-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹⁶²⁰ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 10.).

¹⁶²¹ Kálmán Attila: Ha megtennéd? (In: MF 80 2011. 60.).

¹⁶²² A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

Kezdő miniszteri fizetése¹⁶²³ csak kevéssel haladta meg korábbi juttatásait, és mikor visszakerült az egyetemre, jóval magasabb bérrel folytathatta oktatói és kutatói munkáját. Szabad ideje viszont sokkal kevesebb lett, mint korábban volt, amikor rendszeresen részt vehetett külföldi konferenciákon, a nemzetközi szervezetek munkájában, illetve hosszabb időt is eltölthetett külföldi egyetemeken.

Miniszterként gyakorlatilag folyamatosan a feladataira koncentrált, s a napi rutinból csupán a tanszéki munkára tudott valamennyi időt kiszakítani, amihez viszont mindvégig ragaszkodott. Fel kellett adnia viszont szinte valamennyi, általa kedvelt tevékenységet, így a folyóirat-szerkesztést, le kellett mondania a belföldi konferencia-részvételek nagy részét – amit egy darabig a munkaköréhez kapcsolódó tudományos konferenciákon való részvétellel próbált meg pótolni –, és nagyon nehezen jutott annyi szabad időhöz, hogy az őt kikapcsoló tanulmányok elkészítésével foglalkozhasson. Az általa különösen fontosnak tartott Eörsi-, illetve Nizsalovszky-emlékkötetbe szánt írásait is csak komoly kompromisszumok árán tudta határidőben elkészíteni, más helyekre pedig egyre gyakrabban másodközlésre küldte meg írásait, amivel elsősorban azt kívánta jelezni, hogy továbbra is foglalkoztatják a tudományos kérdések.

A korábbinál is sűrűbb programjait csak a néhány hetes nyári szabadsága szakította meg, amelyet a Balatonnál, Tihanyban, illetve édesanyjánál, Bándon töltött.¹⁶²⁴ Mindezek fényében egyáltalán nem tűnik túlzásnak azon állítása, hogy meggyőződésből vállalta a részvételt az első szabadon választott kormány munkájában. Tekintettel arra, hogy már jómódú emberként érkezett a politikába, kezdettől fogva kereste azokat a lehetőségeket, ahol anyagilag is segíthet másokon. Kultuszminiszteri levelezésében például több támogatást kérő levél is fennmaradt, amelyekre

¹⁶²³ Havi 65000 forint (Mádl Ferenc munkakönyve 17., a család tulajdonában).

¹⁶²⁴ Aki ekkor már az év felében Budapesten élt. L. még: Mádl Ferenc 1993.07.20-i levele Antall Józsefnek (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 11. d. „2901-3000. 1993.” dosszié).

pozitívan válaszolt.¹⁶²⁵ Fiatalkorától meglévő szociális érzékenysége és a közösségi célok iránti elkötelezettségére tekintettel minden bizonnyal már kezdő politikusként elgondolkodhatott, hogy hogyan segíthet másokon, de a jótékonyssággal kapcsolatos terveit majd csak a miniszteri ciklusát követően öltötték konkrét formát.

A MINISZTERI TEVÉKENYSÉG MÉRLEGE

Láthattuk, hogy Mádl látszólag szürke tárca nélküli minisztersége valójában milyen sokoldalú és összetett feladatokat takart. Az irányítása alá tartozó szakterületeknél fogva, valamint a nagy hírű elődökre – mint Eötvös József és fia,¹⁶²⁶ Eötvös Loránd vagy éppen Klebelsberg Kunó¹⁶²⁷ – tekintettel a kultusztárca igazgatása jóval fajsúlyosabbnak tűnt. Mádl esetében azonban a két miniszteri megbízatást érdemes együttesen szemlélni, ő ugyanis a külsőségekkel és titulusokkal egyáltalán nem törődve használta fel a rendelkezésre álló időt és forrásokat. A kultusztárcát érintő feladatai többségét már államminiszterként 1990-ben megkapta, az MKM átvétele ebből a szempontból csak további munkát és rövidebb határidőket jelentett, amelyekkel azonban végül sikerült megbirkóznia.

Egy konkrét személyes nyeresége is volt azonban annak, hogy a kultuszminiszteri székbe beleülhetett. Az oktatási és művelődési

¹⁶²⁵ A fennmaradt jótékonyági tárgyú levelek közül talán a „legbeszédesebb” az Antalffy István verseskötetére küldött válasza. A költő – maga is egykori piarista diák – a kultuszminiszternek is küldött a legújabb verseskötetéből (Visszhang nélkül) egy példányt, s mellé egy csekket. Bár maximum kétszáz forintos támogatást remélt, a miniszter személyes jókívánságai mellé tízezer forint átutalásáról intézkedett, mert úgy vélte, hogy „*egy élet munkáját küldte el*” számára (Mádl Ferenc 1993.09.27-i levele Antalffy Istvánnak. Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 15. d., „3601-3700. 1993.” dosszié). Antalffy István életére l.: www.hirosnapar.hu/index.php?oldal=cikk&cikk=vallomasok_antalffy_istvan_nyugdijas_fokonyvelo_kolto_iro (2022.04.15.) és <http://antalffy.ujhirek18.hu> (2022.04.15.).

¹⁶²⁶ L. bővebben: Buday Tibor – Budayné Mosonyi Klára: „A fizika fejedelme”. Eötvös Loránd élete és munkássága (Bp., Magvető, 1986), valamint Környei Elek (szerk.): Eötvös Loránd. A tudós és művelődéspolitikus írásaiból (Bp., Gondolat, 1964).

¹⁶²⁷ Újabban l.: Ujváry Gábor: „*Egy európai formátumú államférfi*”. Klebelsberg Kuno (1875–1932) (Pécs–Bp., Kronosz-MTT, 2014).

területek előtt álló nyugat-európai lehetőségeket látva – hosszabb gondolkodás után állt össze benne az Európai Unió továbbfejlesztésével kapcsolatos víziója, az Európa mint kulturális entitás gondolata. Egész későbbi politikai pályafutásának ez az 1994-es akadémiai székfoglalójában¹⁶²⁸ kifejtett elképzelés lesz az alapja. Az alapgondolat valószínűleg az 1950-es és 1960-as évekre nyúlik vissza, amikor két mesterével, a pécsi egyetemen római jogot tanító Benedek Ferencel, illetve a pesti jogi kar nagy hírű professzorával, Nizsalovszky Endrével egyaránt mély beszélgetéseket folytatott a római jog történelmi és kulturális fejlődést determináló,¹⁶²⁹ valamint a közös európai örökség tartalmáról és földrajzi kiterjedéséről. Ez utóbbiról már 1988-as akadémiai székfoglalójában is hosszan beszélt, ez alkalommal viszont kijelentette, hogy *„Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, és kultúrájának kohéziós értékei nélkül nem létezhet”*¹⁶³⁰ Ezzel az állítással Mádl professzor egy érzékeny pontra tapintott rá, ugyanis az alapvetően gazdasági érdekekre és kereskedelmi szinergiákra épülő nyugat-európai integráció eredetileg nem foglalkozott kulturális kérdésekkel. Intézkedések szintjén viszont már az 1970-es évektől megjelentek kulturális vonatkozású ügyek és esetek. Deklaratív módon azonban csak az 1992-es Európai Unió Szerződés (EUSZ) vállalta fel egyes kultúrpolitikai alapelvek rögzítését,¹⁶³¹ amire a jövőben már építkezni lehetett. Miután az Unió *„a kultúra forrásának és hordozójának a népeket, a nemzeteket és az egyes régiókat, az ember kulturális identitását megvalósító közösségeit tekint[i]”*¹⁶³² teljesen új lehetőségek nyílnak meg a kisebbségpolitikában is. A másik fontos felismerése, hogy *„a nemzeti mellett [...] az európai identitástudat kell*

¹⁶²⁸ A kultúra jövője az európai integrációban (Jogtudományi Közlöny 1995/2. 59–68.) [első megjelenés]; A kultúra jövője az európai integrációban (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 82–105.) [másodközlés]; A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.) [harmadközlés / teljes változat].

¹⁶²⁹ L.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera ad Astra 2022/1. 157–175.).

¹⁶³⁰ Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 83.).

¹⁶³¹ Vö.: EUSZ Preambulum, illetve IX. cím 128. szakasz.

¹⁶³² Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 92.).

a nagy európai álom megvalósításához, és itt az erőforrások a kultúrában vannak”.¹⁶³³ Mindkét megállapításán tovább fog gondolkodni az elkövetkező években, és ezek továbbfejlesztett változata több mint egy évtizeddel később visszaköszön a politikusi életmű üzeneteiben, illetve részben ezekhez kapcsolódnak majd késői publikációi is. Ami azonban a székfoglaló elhangzásának pillanatában a legfontosabb: megszületik egy politikus, aki világos, bel- és külföldön egyaránt értelmezhető vízióval rendelkezik, amelyet saját tudományos munkássága alapozott meg, illetve hitelesített.

Ez a tudós azonban négyéves, fáradhatatlan és eredményekben gazdag működésével tekintélyt szerzett magának a közéletben is. Bár továbbra is csendes és visszahúzódó – ahogy korábban is jellemezték – „[h]a belépett egy terembe-szobába, az ember érezte, most valaki bejött”.¹⁶³⁴ Mádl tehát – éles ellentétben például harsányságáról ismert egykori évfolyamtársával, Torgyán Józseffel – úgy volt jelen a politikában, hogy csak a folyamatokat mélyebben ismerők vették észre. Nem voltak botrányai, nem tört politikai babérokra, és minden vágya továbbra is a régi munkájához való visszatérés maradt.¹⁶³⁵ A választásokat követően nagy megkönnyebbüléssel sétált be újra az egyetem kapuján, és szinte azonnal elkezdte bepótolni az elmaradt cikkeket és tanulmányutakat. Néhány hónappal leköszönése után már újra külföldön tanított.¹⁶³⁶

Az Antall- és Boross-kormányokban eltöltött négy év alatt nem csupán tekintélye növekedett, hanem – legendásan jó kapcsolatteremtési képességének köszönhetően – rövid idő alatt széles körű kapcsolatrendszert épített ki úgy, hogy emellett a már korábban is

¹⁶³³ Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 97.).

¹⁶³⁴ „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 8.). Mádl ezt egyébként Antall Józseffel kapcsolatban írta, de megállapítása saját magára is ráillett.

¹⁶³⁵ „A vártnál súlyosabb vereség mint a haza sorsáért aggódó embert megrendített, de magánemberként boldogan jöttem vissza tanítani az egyetemre, boldogan folytattam tudományos munkámat. Mindig független értelmiség szerettem volna lenni” – nyilatkozta fél évtizeddel később (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.)).

¹⁶³⁶ 1995. 04. 01. és 1995. 09. 30. között Münchenben tartózkodott vendégprofesszorként (ELTE EL Mádl Ferenc bérjegyzékei).

jelentős – az értelmiség idősebb és fiatalabb korosztályai körében meglévő – kapcsolati hálóját is megőrizte. Ezt a többrétegű – a szélesebb pátriára, az akadémiai világra, egyetemi szférára, valamint most már a politikára egyaránt kiterjedő –, folyton sűrűbbé váló hálót nemcsak hosszú távon volt képes fenntartani, hanem folyamatosan bővítette is, úgy, hogy konkrét politikai célja – az eszmecserén és közös gondolkodáson kívül – sohasem volt vele. Az internet előtti korszakban ez a kapcsolatteremtési képesség egy kivételes adottságnak számított, Mádl kapcsolati hálójának értékét pedig jelentősen növelte, hogy mélyen gyökerezett a társadalomban, s nem csupán annak egy rétegéből verbuválódott.

Mindent összevetve Mádl már meglévő képességeivel – magabiztos nyelvtudás, szerteágazó bel- és külföldi kapcsolatrendszer, kiváló diplomáciai érzék és remek kapcsolatteremtő képesség – 1994-re már bevetésre készen áll egy nagy formátumú politikus, aki – mint fentebb láttuk –: a) világos vízióval rendelkezik, amely a sajátja, és amelyet saját kutatásai hitelesítettek; b) tekintéllyel bír nemcsak a jobboldalon, hanem az ellenzéki szereplők körében is, amelyet a politikában addig végzett munkájával ért el; c) saját jogán jelentős kapcsolati tőkével rendelkezik, nem kell felépíteni, hanem éppen ellenkezőleg: emberközelségével és szakmaiságával ő ad hozzá az általa támogatott oldal ismertségéhez és népszerűségéhez.

Mádl Ferenc tehát már akaratan kívül készen állt az újabb politikai feladatra, miközben ő – mint egykor az erényes polgár mintaképének tekintett Cincinnatus¹⁶³⁷ – a politikából való visszavonuláson gondolkodott. Nem tudható, hogy ha Antall továbbra is az MDF élén marad, barátjának politikai pályafutása miként alakul, de szinte bizonyos, hogy akkor is komolyabb feladatok vártak volna rá. Antall kiesésével azonban gyorsan egyértelművé váltak kvalitásai és vezetői képességei.

A kérdés csak az volt, mikor és milyen programmal lép újra a nyilvánosság elé.

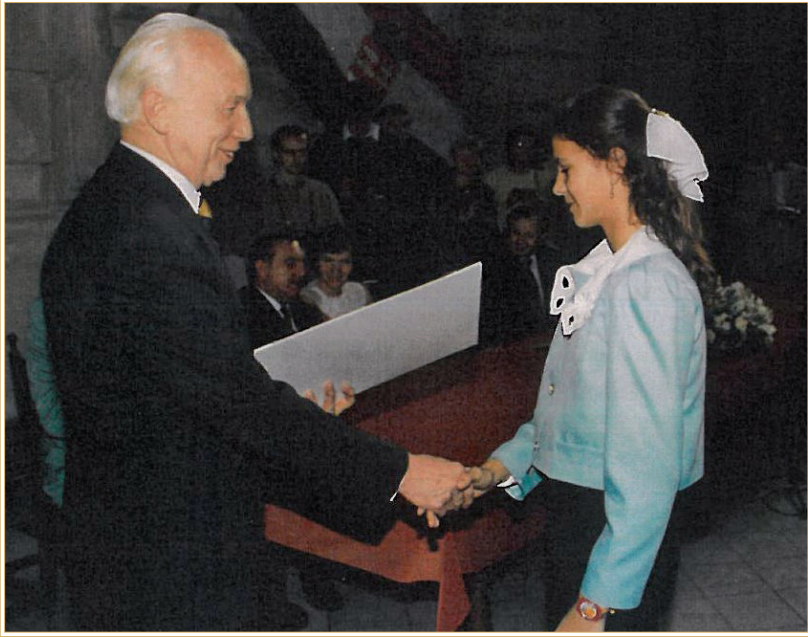
¹⁶³⁷ Lucius Quinctius Cincinnatus római államférfi, konzul (i. e. 460) és kétszeres diktátor (i. e. 458, 439). Klasszikus szépségű történetét l. a nagy római történetíró, Titus Livius elbeszélésében (Livius: A római nép története a Város alapításától (Bp., Európa, 1982. I/227–228.)).

101. Antall József és Mádl Ferenc (1991 körül)

102. Mádl Ferenc és Kobajasi Ken-Icsiró a Nemzeti Filharmonikus Zenekar
70. éves jubileumi ünnepségén (1993)

103. Mádl Ferenc díjakat ad át a Jó Tanuló, Jó Sportoló pályázat eredményhirdetésén (1993)

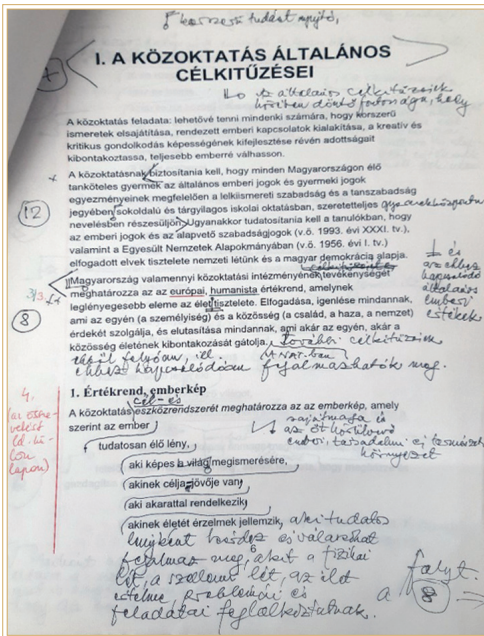
104. Mádl Ferenc, a miniszter irodájában (1994)

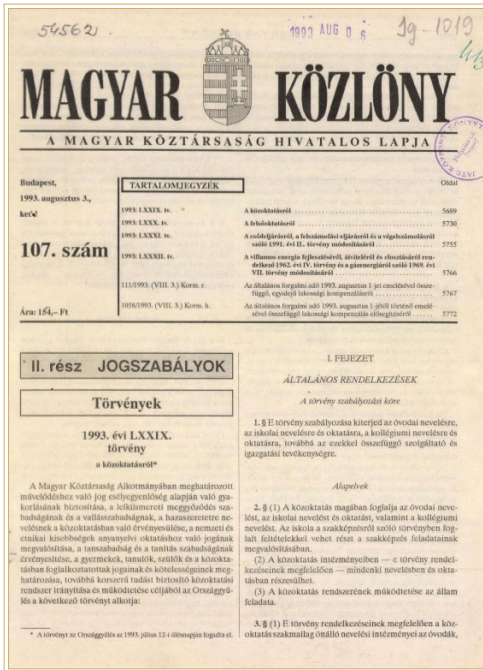
105. Mádl Ferenc az édesanyjával érkeznek a Tövis utcai Kapisztrán Szent János-templomba (1993 körül) (balra)

106. Mádl Ferenc otthon, az íróasztalánál dolgozik (1980-as évek első fele) (jobbra)

107. Mádl Ferenc miniszter saját kezű javításai a NAT koncepciójának egyik tervezetén

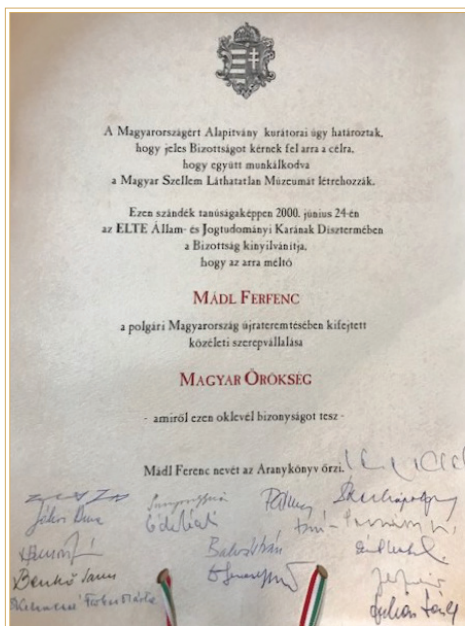
108. „Ami megmarad belőlem, az ügyis ott van a Magyar Közlönyben” – mondogatta. A két legnagyobb hatású, oktatási minisztersége alatt elfogadott jogszabály a közoktatásról, illetve a felsőoktatásról szóló törvény volt (a képen az ezek hivatalos szövegét tartalmazó Magyar Közlöny látható)

109. Mádl Ferenc, a konzervatív oldal elnökjelöltje beszédet mond az Erkel Színházban (1995)

110. A Széchenyi-díj, amelyet Mádl Ferenc a tudományos munkássága elismeréseként kapott (1999)

111. Mádl Ferenc a Magyar Örökség Díjat „a polgári Magyarország újratereemtésében” végzett közéleti szerepvállalására tekintettel kapta meg (2000)

A POLGÁRI OLDAL EGYSÉGÉNEK EGYIK KOVÁCSA

„Polgárnak lenni: magatartás. Szellemi és erkölcsi tőke, ami nélkül [...] Európában nem lehetséges emberi és nemzeti felemelkedés.”¹⁶³⁸
(Mádl Ferenc)

A HÍVÓSZÓ DEFINÁLÁSA

„Az 1970-es évek végétől megjelentek, sőt megerősödtek a civil társadalom kezdeményei, a különböző klubok, táborok, körök, egyesületek.”¹⁶³⁹ A rendszerváltozás új politikai pártjainak – köztük a „legjelentősebb társadalmi mozgalom[*nak*], a Magyar Demokrata Fórum[*nak*]”¹⁶⁴⁰ – gyökerei ide nyúlnak vissza. Bár az MDF egy idő után párttá alakult, „egy nagyon komoly civil háló volt mindig a Magyar Demokrata Fórum mögött”,¹⁶⁴¹ amelynek elemei részben már 1989 előtt létrejöttek,¹⁶⁴² részben viszont az új kormány megalakulása után alakították meg, illetve jegyezték be – már civil és nem társadalmi szervezetként¹⁶⁴³ – őket. Antall tudatában volt a társadalmi szerveződések erejének és fontosságának, és saját pártja számára egyes célok kijelölésével ezen a téren is irányt kívánt mutatni. Zászlóshajó-projektje az 1991-ben létrehozott Batthyány Lajos Alapítvány volt, amelynek ötlete

¹⁶³⁸ Mádl Ferenc: Közösségi lét, polgári értékrend. Elnöki köszöntő (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 25.)).

¹⁶³⁹ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 33.).

¹⁶⁴⁰ Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Veritas, 2015. 34.).

¹⁶⁴¹ Interjú Kodolányi Gyulával (Memoir – MPEE 25. Molnár Adrienne és Hege-düs Márton filmje).

¹⁶⁴² A legfontosabb közülük a Bethlen Gábor Alapítvány volt, amelynek működését 1985-ben hagyta jóvá a Művelődési Minisztérium, és amely „*egész Kelet-Közép-Európa első civil alapítványa volt 1948 óta*”. Kodolányi Gyula 2021. 141. (L. még: Bába Iván 2015. 34–36., a BGA megalakulására: Felhívás a Bethlen Gábor Alapítvány támogatására, in: Confessio 1986/1. 127.).

¹⁶⁴³ A folyamatokról részletesen, szakirodalommal l.: Domaniczky Endre: A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra (Bp., Publiikon, 2009).

Granasztói Györgytől származott, alapvetését viszont Antall József adta meg, amikor úgy fogalmazott, hogy a párizsi látogatása során összegyűjtött pénzből „*egy alapítványt kell létesíteni a politikai tudományok ápolására a mi táborunk szellemiségében*”.¹⁶⁴⁴ A civil szervezetek működését és programjait támogatni képes alapítvány mellett legalább ekkora szükség volt egy nyilvános vitafórum megteremtésére – konkrétan egy folyóiratra és egy szerkesztőségre. 1992-ben Antall és Kodolányi fejében így merült fel a Magyar Szemle megindítása, „*azért, hogy a rendszerváltozás és az egész akkori ellenzék jól kimunkált gondolatait, amelyek a Kádár-korszakban a háttérben működtek, kapjanak egy orgánusot*”.¹⁶⁴⁵

Vajon mit jelentett a „*mi táborunk szellemiségében*” kitétel, s volt-e egyáltalán hívószó, ami ezt a gyorsan formálódó közösséget egybefoghatta, amire közös gondolatként hivatkozni lehetett? Az 1995 végén – Antall halálának második évfordulóján – rendezett kecskeméti konferencián Für Lajos, az MDF akkori elnöke – Antall József gondolatait felidézve – a mérsékelt jobbközép, a köznyelvben polgári szövetségnek nevezett tömörülés létrehozásának szükségességéről beszélt.¹⁶⁴⁶ Ennek társadalmi bázisa az öntudatos, a cselekvő polgár kell hogy legyen, amelyre már Antall is utalt, és amelynek fogalmát viszont néhány héttel később a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület megalakulása kapcsán Mádl Ferenc bontotta ki részletesen és máig ható érvénnyel. Mint az majd a későbbiekben is látható lesz, Mádl jogászi logikán alapuló érvelése a történész Antall gondolatait képes volt programszerűvé formálni, amely így szélesebb körben is idézhetővé, sőt átélhetővé vált. Érdeemes megfigyelni, hogy a polgárról Mádl irodalmi igényességgel megfogalmazott *definíciót* adott, amelynek elemei a politikában és a civil háttérben egyaránt hosszú távú – kohéziós – hatással bírtak. „*[E]gzisztenciális szabadság nélkül nincs politikai szabadság és politikai szabadság nélkül nincs egzisztenciális szabadság. E kettő teszi a polgárt. Azt az embert, aki a saját lábán áll. Aki dönteni tud. Aki vállalja döntése következményeit, aki tudja, mi a*

¹⁶⁴⁴ Idézi: Tar 2003. 136. L. még: Kodolányi Gyula 2021. 228.

¹⁶⁴⁵ Kodolányi Gyula 2021. 288.

¹⁶⁴⁶ Érték és irány – Konferencia az antalli örökségről (Magyar Szemle 1996/2. 120.).

felelősség. Felelős önmagáért, a családjáért, a közösségéért, a nemzetéért. Akit ez a felelősségérzet közéleti tájékozottságra és közéleti bátorságra sarkall. Aki közösségi összetartozás, társadalmi kohézió hordozására képes. Aki tehát bízik a saját igazában, s ezért érdekei és igaza mellett ki is mer állni. Aki érdekei és igazsága védelmében másokkal szövetkezik. Aki másokkal szolidáris. A polgár betartja a szabályokat. Becsületes. Jog- és törvénytisztelő. Demokrata. Sem az elnyomó gőgöt, sem a szolgálai alázatot nem ismeri. Középen áll. Gazdaságban, társadalomban, politikában – és ezekben ízlést és erkölcsöt vár el és valósít meg.”¹⁶⁴⁷

Emelkedett gondolatok, és az sem mindegy, hogy kinek a szájából hangzottak el. Jó pár hónappal az 1995-ös köztársasági elnökválasztáson túl – ahol nem az Antall által indítani tervezett Für Lajos,¹⁶⁴⁸ hanem ő lett a közös ellenzéki jelölt – Mádl Ferenc ekkor már egyértelműen a konzervatív tábor legtekintélyesebb politikusai közé tartozott. Nemcsak a mondanivalója miatt, hanem korábbi, sikeres miniszteri tevékenysége miatt is, hiszen már Antall József úgy látta, hogy élvonalbeli politikus „csak miniszterviselt” személy lehet.¹⁶⁴⁹ Mádl tehát – ekkor már egyesületi elnökként, de egyúttal közéleti tekintélyének súlyával – Antall gondolatának kibontásával jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ennek a formálódó konzervatív közösségnek a legfontosabb hívószavai a következő választáson a polgár és a polgári Magyarország legyenek.

A KONZERVATÍV CIVIL HÁTORSZÁG MEGTEREMTÉSE

Antall József már 1990-ben, a kormány megalakulását követően úgy fogalmazott, hogy „*[a]ki ma, az első időben kormányzási feladatot vállal, az nem karrierista és nem önző, hanem hajlandó a vágóhídra*

¹⁶⁴⁷ Mádl Ferenc: Közösségi lét, polgári értékrend. Elnöki köszöntő (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 23.)).

¹⁶⁴⁸ Antall 1989-ben és 1995-ben is Für Lajost szánta köztársasági elnökjelöltnek (Debreczeni 1998. 67. és Kónya 2019. 165.), ezzel kapcsolatban l. még: Kodolányi Gyula 2021. 292.

¹⁶⁴⁹ Kónya Imre: Antall József közelről (Bp., Kortárs, 2019. 165.).

menni”.¹⁶⁵⁰ Ő és kormányának tagjai is kezdettől tisztában voltak vele, hogy a megkezdett reformok visszarendeződéshez – vagyis a kormány bukásához – vezethetnek,¹⁶⁵¹ de felelős politikusokként végigvitték, amit vállaltak. „A [...] konzervatív [...] oldal veresége abból következett, hogy szét volt forgácsolva, [...] [pártjaik – D. E.] versengtek egymással, tulajdonképpen ezért jutott ez az oldal 1994-ben odáig, hogy majdhogynem megsemmisítő vereséget szenvedett” – összegezte a választás tanulságait Gróh Gáspár, a Magyar Szemle főszerkesztője.¹⁶⁵² Ennek ellenére mégsem semmisült meg, és ebben nagy szerepe volt a már meglévő civil szervezeti hálózatnak, valamint az áldozatkész politikai közösségnek, amely megdöbbenve a bukás mértékén, újult erővel folytatta a civil háttérország kiépítését. „Nyilvánvaló volt, hogy a polgári kibontakozás útja csak az lehet, ha ezt a táborot sikerül egyesíteni.”¹⁶⁵³ Ennek érdekében hozták létre 1995-ben a „világ magyarságának szellemi becsületrendj[ét]”¹⁶⁵⁴ – amely egy idő után kiteljesedve a magyarság „láthatatlan szellemi múzeum[ává]”¹⁶⁵⁵ alakult át –, a Magyar Örökség Díjat, szervezték meg az első Polgári Gondolának nevezett dunai hajókirándulást, rendezték meg a kecskeméti konferenciát.¹⁶⁵⁶

Mádl Ferenc ezekben a folyamatokban és az előkészítő munkában kezdettől fogva – még kormánytagként, ha ideje engedte – részt vett, azonban az 1994-es választás után szilárd elhatározása volt,

¹⁶⁵⁰ Debreczeni 1998. 131.

¹⁶⁵¹ Maga Mádl is beszélt erről még egy korai interjújában (A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel, in: Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

¹⁶⁵² Gróh Gáspár (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. Dokumentumfilm, MTVA, 2021).

¹⁶⁵³ Gróh Gáspár (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. Dokumentumfilm, MTVA, 2021).

¹⁶⁵⁴ L.: <https://magyarorokseg.hu> (2022. 04.15.).

¹⁶⁵⁵ Mádl Ferenc: Üdvözet az Olvasónak! (In: Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999, Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001. 7.).

¹⁶⁵⁶ Érték és irány – Konferencia az antalli örökségről (Magyar Szemle 1996/2. 114–186.). Miután 2009-ben újra Kecskeméten ültek össze a konzervatív szellemi holdudvar meghatározó tagjai a közelgő kormányváltást követő legfontosabb teendők átbeszélésére, az 1995-ös konferenciára az „első kecskeméti konferencia” név alatt utaltak vissza, míg a 2009-es találkozó a „második kecskeméti konferencia” elnevezést kapta.

hogy teljesen visszavonul, és újra az oktatásra és kutatásra koncentrálnak majd. Ekkoriban kezdett formálódni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtudományi Intézete Zlinszky János alkotmánybíró vezetésével, amelynek létrejöttét többek között ő¹⁶⁵⁷ is lelkesen támogatta.¹⁶⁵⁸ Nagy várakozással tekintett a következő évre, amikor egy szemesztert vendégprofesszorként Münchenben taníthatott. Ekkoriban dolgozott új könyve kéziratán is,¹⁶⁵⁹ amely később németül és angolul is megjelent. Ebből a helyzetből nagy erőfeszítések árán sikerült – Antall emlékére és volt kormánytagként meglévő erkölcsi kötelességére apellálva – kimozdítani. A köztársasági elnökjelölti „kampányban”¹⁶⁶⁰ is Németországból hazatérve vett részt. Ezt követően, felmérve a saját táborának politikai megosztottságát és látva a megszervezésre váró civil energiákat, döntött úgy, hogy aktivizálja magát, és bekapcsolódik a szervezőmunkába. Jelezte, hogy szívesen vállal feladatot, de „[n]em tolakodott, sohasem tolakodott”.¹⁶⁶¹

Miután „[n]em volt egy konfrontatív alkat[...], nem csatározott senkivel[...] azokkal sem, akik egymással csatároztak”,¹⁶⁶² személye ideálisnak tűnt az összefogás és a polgári értékrend képviselésére. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a Magyar Örökség Díj (MÖD) bírálóbizottsága első elnökül rövidesen őt kérték fel. Ezt a

¹⁶⁵⁷ Részletesen l.: Jobbágyi Gábor: Zlinszky János, a karalapító. A PPKE JÁK első éve (In: Bánrévy Gábor – Jobbágyi Gábor – Varga Csaba (szerk.): Iustum, aequum, salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére (Bp., PPKE, 1998. 31–38.). Zlinszky kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Mádl már korábban, az 1980-as évek elején tevékeny részt vállalt a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének felállításában is, amikor a háttérből azt javasolta, hogy a római jog oktatására Zlinszky Jánost kérjék fel (Sáry Pál – Gedeon Magdolna: Zlinszky János. In: Nagy Zoltán (szerk.): Jogászprofesszorok Miskolcon (Miskolc, MJME – ME ÁJK, 2021. 711.)).

¹⁶⁵⁸ Nemcsak támogatta, hanem oktatói feladatokat is vállalt. Ezt a két feladatot az 1995.09.01-jén kelt megbízási szerződés is rögzítette (3–6. pont). L. részletesen: egyetemi oktatói megbízási szerződés (a család tulajdonában).

¹⁶⁵⁹ Mádl Ferenc: Állam és gazdaság. Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban (Bp., Akadémiai, 1997).

¹⁶⁶⁰ Mádl neve nagyjából egy héttel a választás előtt került nyilvánosságra, így ha akart volna, akkor sem tudott volna kampányolni – de nem akart (Nyílt lehet a verseny, in: Magyar Nemzet 1995.06.10., 7.).

¹⁶⁶¹ Kodolányi Gyula 2021. 293.

¹⁶⁶² Gróh Gáspár (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. Dokumentumfilm, MTVA, 2021).

feladatát öt éven keresztül, egészen köztársasági elnökké választásáig nagy lelkesedéssel látta el. A MÖD esetében nemcsak a díj rendelkezett erkölcsi értékkel, hanem a többlépcsős kiválasztási folyamaton keresztül a számos tekintélyes tudóst és közéleti személyiséget tömörítő bírálóbizottság¹⁶⁶³ tagjai maguk is intenzív véleménycserében és közös gondolkodásban vettek részt. A MÖD tehát kiváló példája az átgondolt, a társadalom több rétegét megmozdító, közös tevékenység révén egymáshoz közelítő építkezésnek, amelynek hatását a protokolleseménnyé fejlesztett átadási ünnepség,¹⁶⁶⁴ illetve a díj odaítélését megalapozó laudációk igényes kötetekben való közzététele csak tovább erősített.¹⁶⁶⁵

A Polgári Gondola ötlete – amikor a hasonló gondolkodású közéleti szereplők nyugodt körülmények között egy hajón, utazás közben beszélgetnek és ismerkednek egymással¹⁶⁶⁶ – szintén előremutató volt, és életképes alternatívát kínált a korábban a lakossági fórumok hangulatán edződött – és elfásult – választópolgárok megszólítására. Ezek az 1990-es években valóban új, „*forradalmi módszereknek*” tűnhettek, amelyek egyrészt hihetővé és hitelessé, másrészt szerethetővé tették a „*polgári Magyarország*” gondolatát. Ennek az ideának egy új háttérrel kellett felépíteni, amihez a klasszikus egyesületi forma tűnt a legcélravezetőbbnek,¹⁶⁶⁷ hiszen alapítványt és civil közössé-

¹⁶⁶³ Adatokra l.: A Díj története és leírása (In: Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999, Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001. 9–14.).

¹⁶⁶⁴ Az átadási ünnepségek helyszíneit a magyar történelem fontos eseményeinek helyet adó épületek és földrajzi helyek adták, például tartottak ünnepséget a Nemzeti Múzeumban, de Ópusztaszeren is. L. még: Mádl Ferenc: Üdvözlét az Olvasónak! (In: Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999, Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001. 8.).

¹⁶⁶⁵ A Mádl Ferenc elnöksége alatt díjazottak méltatásait l.: Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999 (Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001).

¹⁶⁶⁶ L. bővebben: Memoir – MPEE 25 (www.youtube.com/watch?v=b2Rtau3tIqc, 2022.04.15.).

¹⁶⁶⁷ A civil szervezetek három alapvető típusa az alapítvány, az egyesület és a civil közösség (baráti kör, klub stb.). A konzervatív oldal civil háttérjében – mint láthattuk – 1991-ben létrejött egy központi szerepet betöltő alapítvány (BLA), 1995 nyarán létrejött egy átfogó civil közösség is (a Professzorok Batthyány Köre, amely csak 2002-ben alakult egyesületté, megalakulására részletesen: Solymosi 2014. 92–102.). Az egyetlen hiányzó formáció egy ernyőszerzetként működő egyesület volt, az MPEE létrehozásával a konzervatív oldal ezt a hiányt pótolta.

get is létrehoztak már korábban, de egy nagy, ernyőszervezetként is működtethető egyesület még hiányzott a palettáról.

Ennek az űrnek a betöltésére 1995 szeptemberében civil összefogás jött létre,¹⁶⁶⁸ 1995 decemberében pedig (a kecskeméti konferencián) politikai megállapodás is született.¹⁶⁶⁹ 1996 februárjában a bírósági nyilvántartásba vétellel így alakult meg a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület (MPEE), amely Mádl Ferencet választotta elnökévé – „*abban a történelmi pillanatban, amikor az MDF*”,¹⁶⁷⁰ a korábbi hátország, kettéhasadt. Az MPEE így politikailag is az új egység letéteményesévé vált,¹⁶⁷¹ „*s erre mindenki ráértett*”.¹⁶⁷²

Az MPEE alapszabályában az alapítók maguk is a legszélesebb körű együttműködés támogatását, terjesztését és képviselét jelölték meg céljuknak.¹⁶⁷³ Rövidesen tagegyesületek alakultak,¹⁶⁷⁴ és – már 1995 őszén – saját lapot indítottak.¹⁶⁷⁵

1995 végén – 1996 elején a konzervatív táborban az erővonalak már egyre inkább Mádl körül kezdtek összefutni, akivel Antall

¹⁶⁶⁸ A Polgári Gondolán aláírt Nyilatkozat, szövegét l.: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 13–14.).

¹⁶⁶⁹ Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021).

¹⁶⁷⁰ Kodolányi Gyula 2021. 293.

¹⁶⁷¹ Martonyi János szép megfogalmazásában: „*Találtunk egy közösséget, ahol az akaratok, a szándékok, a vágyak találkoztak. S az akaratok, a szándékok, a vágyak találkozása nyomán egyszer csak elkezdtek érezni az erőt.*” (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 5.)).

¹⁶⁷² Kodolányi Gyula 2021. 293.

¹⁶⁷³ Az MPEE célja – alapszabálya szerint – „*a helyi közösségek fejlesztése, a nemzet hagyományos értékei, valamint az európai kulturális örökség iránt fogékony, elkötelezett és tenni akaró állampolgárok, egyesületek együttműködésének támogatása, a nemzeti és európai értékrend – az erkölcs, a kultúra, a szolidaritás, az egyének boldogulása – képviselése és terjesztése, a jogállamiság, a szociális piacgazdaság és a magyar polgári demokrácia erősítése érdekében*”. Alapszabály 4. §, a teljes alapszabályt l. Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 345–350.).

¹⁶⁷⁴ Például Budapest több kerületében, Szolnokon, Ajkán, Turán, Mosonmagyaróváron (A tagegyesületek 1998-as állapot szerinti felsorolását l.: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 351.)).

¹⁶⁷⁵ Polgár cím alatt, a számok felsorolását l.: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 353–355.).

– több más bizalmi emberéhez hasonlóan – szintén megosztotta a polgári közéről szóló vízióját.¹⁶⁷⁶ Antall gondolatainak megjelenítésére, a mérsékelt közép képviselőjére ugyanis Mádl személye, értékvezérelt konzervatívizmusa látszott – már ekkor – a legalkalmasabbnak. Az ő szava szelíd volt, mindenkit meg tudott szólítani, „*de a szelídség mögött volt egy nagyon világos és határozott elképzelés és akarat*”,¹⁶⁷⁷ ami az egység létrehozásához elengedhetetlennek tűnt.

FELKÉSZÜLÉS AZ 1998-AS VÁLASZTÁSOKRA

Mádl vezetésével az MPEE nemcsak a háttország integrálásában vállalt aktív szerepet, de konferenciák és egyéb programok szervezése¹⁶⁷⁸ révén tulajdonképpen az 1998-as választási program elkészítésére, majd a kormány politikájának meghatározására is jelentős ráhatása volt.¹⁶⁷⁹ A rendezvényeken gyakori látogató volt Orbán Viktor is, akire Mádl gondolatai láthatóan mély benyomást

¹⁶⁷⁶ „*Benn vagyunk a fősodorban*” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 10.).

¹⁶⁷⁷ Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021). Érdemes megemlíteni, hogy a Mádlt szintén jól ismerő Orbán Viktor egykori tanára személyiségének négy fontos vonását emelte ki egy 2005-ös interjúban: okos, igazságos, bátor és mértékletes (Bekezdések az elnökről. Heti Válasz 2005.08.04.,14.).

¹⁶⁷⁸ A rendezvényeken elhangzott előadások anyaga nyomtatásban is megjelent, amiben az írásos dokumentáció fontosságát mindig szem előtt tartó Mádl Ferencnek is lehetett szerepe. A két igényes kiadvány sajnos csak kötelezpéldányként érhető el, digitalizálásukról érdemes lenne gondoskodni. L. bővebben: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998) és Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001).

¹⁶⁷⁹ Az MPEE alapszabályában a feladatok között szerepelt is „*a helyi szintű és országos politikai döntéshozatalnak az Egyesület céljai érdekében történő befolyásolása*” (MPEE Alapszabály 5. §, Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 345.)).

tettek.¹⁶⁸⁰ Mádl később is hangsúlyozta, hogy nagy energiát fektetett ebbe a projektbe. „[B]elefoglunk a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület létrehozásá[ba], iszonyatosan nagy munkával és felelősséggel járt. Meggyőződésem, és erről rengeteget olvastam is, hogy világszerte növekszik a civil szervezetek jelentősége, s a pártok szerepe az emberek megszólításában csökken. Andorka Rudolf[al], Pethő Tibor[al] gondolkotunk erről először, aztán csatlakozott hozzánk Martonyi János és a fiatalok, Orbán Viktor, Kövér László. Tudtuk, hogy a viszálykodó pártokkal nem jutunk messzire, szükség van az önszerveződő civil csoportokra” – idézte fel a civil mozgalom létrehozásának hátterét már megválasztott köztársasági elnökként.¹⁶⁸¹

Az integrálás és programalkotás mellett mindenképpen meg kell emlékezni Mádlnak az Orbán Viktor vezette fiatalok és a korábban Antall mögött felsorakozó idősebb politikusi generáció közötti „szakadék” áthidalása érdekében tett erőfeszítéseiről.¹⁶⁸² Itt egyrészt a generációs különbségekről,¹⁶⁸³ másrészt az eltérő értékrendből adódó konfliktusok feloldásáról volt szó, amiben Mádl kulcsszerepet játszott.¹⁶⁸⁴ A fiatalok jelentős része – például Orbán, Kövér, Áder,

¹⁶⁸⁰ L. például az 1998-as kormányalakítás előtt megrendezett konferenciát, ahol Mádl előadásában – elsősorban Orbánnak címezve – úgy fogalmazott, hogy a pártok felelősége „egy kérdésben különösen nagy. [...] ne önálló utakat keressenek, ne próbálják szétörni a nép által kimondott polgári egység történelmi parancsát. [...] A szerves egységesülés fő sodrát kellene követni”. Amire Orbán – a konferencia zárszavában – támogatólag válaszolt, hangsúlyozva, hogy „a következő kormány nem a Fidesz – Magyar Polgári Párt, nem a Független Kisgazdapárt, nem a Magyar Demokrata Fórum és nem a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség kormánya lesz, hanem mindannyiunk kormánya, a nemzeti egység kormánya lesz” (Lacza István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 327. és 344.)).

¹⁶⁸¹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹⁶⁸² Orbán Viktort támogató érveit tömören összefoglalta egy 1997-es konferencia zárszavában (Mádl Ferenc zárszava, in: Lacza István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 322–323.)).

¹⁶⁸³ Erről Orbán Viktor is beszélt a kecskeméti konferencia záró előadásában (Antall József, a polgári Magyarország miniszterelnöke, In: Magyar Szemle 1996/2. 184–185.).

¹⁶⁸⁴ Részletesen beszélt erről Balog Zoltán (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021).

Szájer, Deutsch – tanítványai voltak,¹⁶⁸⁵ akiknek politikai aktivizálódását valószínűleg már az egyetemen is támogató figyelemmel kísérte,¹⁶⁸⁶ és akik láthatóan minden alkalommal tisztelettel emlékeztek vissza a „*Tanár úrra*”.¹⁶⁸⁷ A vele nagyjából egy korosztályba tartozó, azonos értékrendet valló konzervatívokkal viszont szintén jó viszonyt ápolt, akik rajta keresztül megértették, hogy nyitniuk kell a következő nemzedék felé. Már az MPEE elnökeként ő jött rá arra is, hogy az idősek értékrendje szerencsésen ötvözhető a fiatalok érvelési technikájával,¹⁶⁸⁸ ami szintén fontos innovációnak számított az 1998-as választásokon.

Miután előtérbe került, Mádl fokozatosan bekapcsolódott más szervezetek tevékenységébe is. A Batthyány Alapítvánnyal ez könnyen ment, ugyanis Tar Pál kuratóriumi elnöksége idején 1994–1998 között az alapítvány által bérelt helyiség „*othont és helyszínt biztosított számos társadalmi kezdeményezésünknek, így a Magyar Szemlének, a Magyar Polgári Együtműködés Egyesületnek s nem utolsósorban a Professzorok Batthyány Körének*”.¹⁶⁸⁹ Mádl nemcsak az MPEE-be, de a Professzorok Batthyány Körébe is belépett,¹⁶⁹⁰ a Magyar Szemle pedig, amelyben már 1992-től publikált, akkortól vált egyre fontosabb megjelenési fórumává, ahová egészen haláláig

¹⁶⁸⁵ A fiatalok részéről ezt az egyetemi diploma megszerzését követően is megmaradt tiszteletet Áder János foglalta össze a legszebben, amikor Mádl köztársasági elnökké választásakor az Országgyűlés ülését elnöklő házelnökként a következőképpen fogalmazott: „*Nehéz helyzetben vagyok, mert magam is azok közé tartozom, akinek dr. Mádl Ferenc akadémikus egy életművel hitelesített emberi példája mindössze két egyszerű szóba sűrítethető: tanár úr. Nem véletlen, hogy a jogászhallgatók sok nemzedéke őt nemes, emberi egyszerűséggel hívja így.*” (Országgyűlési Napló 2000.06.05-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁶⁸⁶ Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁶⁸⁷ Kövér László, Orbán Viktor és Szájer József is rendszerint „tanár úrként” utalt Mádl Ferencre az 1990-es évek közepén adott interjúikban. L. még Kövér László Mádl Dalmának írt kondoleáló levelét: „*Mindannyian nagyon sokat kapunk tőle. Sokat kapott az a nemzedék, amelynek először adatott meg a lehetőség, hogy a diktatúra romjain egy jobb és szebb Magyarországot építhessen. Sokat kapott a Tanár Úrtól és a Köztársasági Elnöktől egyaránt.*” (In memoriam Mádl Ferenc 1931–2011. A KEH-be érkezett leveleket tartalmazó kötet. A család tulajdonában).

¹⁶⁸⁸ Balog Zoltán (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021).

¹⁶⁸⁹ Kodolányi Gyula 2021. 284. Vö. még: a Tablinum-sorozatban készült Tar Pál-interjú (www.youtube.com/watch?v=kzdFn881bCA&t=326s, 2023.01.28.).

¹⁶⁹⁰ L.: <https://pbk.info.hu> (2022.04.15.). Tagja volt a Százak Tanácsának is (www.szazaktanacs.hu/tagok/szazak-tanacs-tagjai-1999-ben, 2022.04.15.).

küldött írásokat. 1996-ban bekerült a Magyar Nemzet szerkesztőbizottságába;¹⁶⁹¹ a lapnak korábban és ezt követően is rendszeresen adott bensőséges, fiatalkorára és családi hátterére is vonatkozó interjúkat,¹⁶⁹² amelyek az újsággal való szorosabb, különleges viszony meglétére utaltak.

Valamivel korábban¹⁶⁹³ alapították meg O'sváth Györggyel közösen¹⁶⁹⁴ a Nemzeti Kört. Ez egy „tizenöt-húsz fős értelmiség társaság lett, amely megpróbálta a széttagolt ellenzéki pártokat közelíteni egymáshoz”,¹⁶⁹⁵ elsősorban politikai egyeztető fórumként működve. Általában két-három havonta ültek össze.¹⁶⁹⁶ „Célünk az volt [...], hogy szellemi támaszt nyújtunk a [jobboldali – D. E.] magyar kormánynak. A Nemzeti Kör nálam találkozik a budai [...] házamban, ott folytat megbeszéléseket, ad ki nyilatkozatokat, állásfoglalásokat, és igyekszik támogatni egy [...] kereszténydemokrata középerőt, ami az ország vezetésére képes.”¹⁶⁹⁷ A Kör a '90-es évek második felében volt a legaktívabb, ekkor rendszeresen láttak vendégül politikusokat,

¹⁶⁹¹ Új tagok lapunk szerkesztőbizottságában (Magyar Nemzet 1996. 03. 01., 20.). Mádl 2000-ig tagja maradt a szerkesztőbizottságnak, amíg azt a Napi Magyarországgal egybe nem olvastották. A „régí” Nemzet megszűnésére l.: „A nagypolitika döntött” (Élet és Irodalom 2000. 04. 21., 6.), Adalék a Magyar Nemzet történetéhez – avagy ki járatta a bolondját Mádl Ferencsel (Élet és Irodalom 2000. 06. 02., 11.).

¹⁶⁹² A két legfontosabb ilyen interjú 2000-ben, köztársasági elnökké választását követően, illetve 2011-ben, 80. születésnapja alkalmából készült – ez utóbbi volt a halála előtt vele készült utolsó interjú (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.) és „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.)).

¹⁶⁹³ A Nemzeti Kör O'sváth György szerint 1994–1995-ben, egy másik alapító, Solymosi Frigyes szerint 1996-ban jött létre. Vö.: O'sváth György: Élettöredékek (Bp.-Csenger, O'sváth Alapítvány, 2017. 167.) és Solymosi Frigyes: Egy kutató küzdelmei a szocializmusban és a demokráciában (Bp., Agroinform, 2014. 111.).

¹⁶⁹⁴ Mindkét érintett, O'sváth és Mádl is úgy nyilatkozott, hogy a Nemzeti Kört közösen alapították (O'sváth György: Élettöredékek (Bp.-Csenger, O'sváth Alapítvány, 2017. 167.) és Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.)).

¹⁶⁹⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10., 25.).

¹⁶⁹⁶ Solymosi Frigyes: Egy kutató küzdelmei a szocializmusban és a demokráciában (Bp., Agroinform, 2014. 111.).

¹⁶⁹⁷ O'sváth György: Élettöredékek (Bp.-Csenger, O'sváth Alapítvány, 2017. 167.). Az alapító tagokat O'sváth lábjegyzetben fel is sorolta.

„leggyakrabban Orbán Viktor[ti],” de más prominens személyeket is. „Időnként [...] helyzetértékelést adtunk közre a sajtóban,¹⁶⁹⁸ és nyilvános tanácskozásokat is szerveztünk, amelyekre jól ismert előadókat hívtunk meg”¹⁶⁹⁹ – elevenítette fel ennek a mozgalmas időszaknak az eseményeit Solymosi Frigyes. Mádl egészen köztársasági elnökké választásáig részt vett a Kör munkájában,¹⁷⁰⁰ utána viszont tagságát felfüggesztette,¹⁷⁰¹ és távol tartotta magát e szervezet tevékenységétől is, később pedig – miután a tagok egy része Orbánt és az orbáni irányvonalat kezdte bírálni – ki is lépett.¹⁷⁰² A Nemzeti Körhöz hasonlóan informális szerveződésként működött az Apostolok Asztaltársasága,¹⁷⁰³ amelyet Jávor Béla és Király Miklós hozott létre 1994-ben.¹⁷⁰⁴ Mádl ide az alapítástól kezdve eljárt, és egészen haláláig tag maradt.

Az 1998-as választást követően Mádl Ferenc és antallista barátai komoly szerepet vállaltak a két párt, a Fidesz és a kisgazdák (FgKP) koalíciójának létrehozásában, és így az első Orbán-kormány megalakításában.¹⁷⁰⁵ Mádl azonban nemcsak a politikai együttműködés megteremtésében, hanem a keretek tartalommal

¹⁶⁹⁸ L. például: A Nemzeti Kör választási ajánlása. A tét a polgári Magyarország (Magyar Nemzet 1998.05.08., 7.).

¹⁶⁹⁹ Solymosi Frigyes: Egy kutató küzdelmei a szocializmusban és a demokráciában (Bp., Agroinform, 2014. 111.).

¹⁷⁰⁰ Taxner-Tóth Ernő interjú 2021, Jávor Béla interjú 2021.

¹⁷⁰¹ Közlemény (Magyar Nemzet 2006.06.22., 6.).

¹⁷⁰² Nyilatkozat (Magyar Nemzet 2006.09.26., 2.). A Nemzeti Körben zajló vitákat, a feszültségek hátterét részletesen ismerteti: Solymosi Frigyes: Egy kutató küzdelmei a szocializmusban és a demokráciában (Bp., Agroinform, 2014. 113–151.).

¹⁷⁰³ Becker Pál interjú 2021, Jávor Béla interjú 2021, megalakulására bővebben: Tablinum – beszélgetés Becker Pállal (www.youtube.com/watch?v=fcSqKd8QnsU, 2022.10.31.), Tablinum – beszélgetés Király Miklóssal (www.youtube.com/watch?v=dckKJ7S-5GM, 2022.10.31.).

¹⁷⁰⁴ Király Miklós szíves közlése. Az Apostolok első tagjai közé tartozott Mádl Ferenc, Antall György András és Becker Pál.

¹⁷⁰⁵ A kormány megalakulását követően Mádl mint az MPPE elnöke már megkezdte a következő választásokra való felkészülést. Az egyesület 1999-ben szervezte meg először a miniszterelnöki évértékelő beszédet (akkor még a Pesti Vigadóban), fórumot biztosítva Orbán Viktor miniszterelnököknek, „*hogy az ország és a kormányzat közötti párbeszéd jegyében tartson [...] egy ünnepélyes, hagyományteremtő beszédet, amelyre sokan odafigyelnek*”. (Mi az egységet akarjuk erősíteni, in: Magyar Nemzet 2000.02.03., 6.).

való megtöltésében is jelentős szerepet játszott. Kodolányi Gyula szép megfogalmazásában: az „*MPEE lett az a kör és társadalmi bázis, ahol minden irányból összegyűltek azok az egyéniségek, akik egy eljövendő nemzeti, polgári választási koalíció szellemi és vezetési bázisát adták*”.¹⁷⁰⁶ Ambíciója ennél nem terjedt tovább, mert úgy gondolta, hogy Orbán Viktornak a hatalomba segítésével ők, Antall József barátai és egykori munkatársai megtették a legfontosabb feladatukat, továbbadták a polgári Magyarország eszményét a fiataloknak, és segítettek nekik egy középjebb párt kiépítésének megindításában. Vagyis – ahogy a '90-es évek elején ábrándoztak róla – tényleg „*átvitték a Szerelmet a túlsó partra*”¹⁷⁰⁷ – vagy legalábbis jelentős mértékben hozzájárultak ennek sikeréhez. Míg barátainak és munkatársainak egy része különböző posztokat töltött be az új kormányban,¹⁷⁰⁸ Mádl mindössze a kormány 1999-ben felállított Tudományos Tanácsadó Testületében vállalt – tagként – szerepet, mint az Antall- és Boross-kormány korábbi, tudománypolitikáért felelős tagja.¹⁷⁰⁹ Ez egy rendszeresen – nagyjából kéthavonta – ülésező grémium volt, amelynek tagjai fizetés nélkül, társadalmi munkában látták el feladatukat.¹⁷¹⁰ Mádl nem sokáig, alig egy évig vett részt a munkában, mert államfővé választását követően erről a tagságáról is le kellett mondania.

¹⁷⁰⁶ Kodolányi Gyula 2021. 293.

¹⁷⁰⁷ Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* (1957).

¹⁷⁰⁸ Csak néhány példát megemlítve a miniszterek közül Martonyi János az MPEE-ben, a PBK-ban és a Nemzeti Körben is jelen volt, Hámori József a PBK mellett a Magyar Örökség Díj bírálóbizottságában játszott szerepet, Pálinkás József a PBK megalapításánál bábáskodott, Kövér László pedig szintén az MPEE vezetőségének volt korábban oszlopos tagja. Mádl esetében felmerült, hogy bécsi nagykövetté nevezik ki, de ez végül lekerült a napirendről (Mádl András szíves közlése).

¹⁷⁰⁹ Megalakultak a kormányfőt segítő testületek (Magyar Nemzet 1999. 03.02., 1., 5.).

¹⁷¹⁰ L. még: A Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégium és a Tudományos Előkészítő Bizottság létrehozásáról szóló 1012/1999. (II. 1.) kormányhatározat (Magyar Közlöny 1999/7. 514–515.), Megalakultak a kormányfőt segítő testületek (Magyar Nemzet 1999.03.02., 1., 5.), Versenyképes lesz a magyar tudomány (Magyar Nemzet 1999.06.23., 9.).

AZ 1995-ÖS KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKVÁLASZTÁS JELÖLTJE

1995 első felében az ellenzéki összefogás még nem működött olyan gördülékenyen, mint a későbbiekben, s egyáltalán nem volt biztos, hogy sor kerül-e ellenzéki jelölt állítására. Az ellenzéki pártok alapvetően két kérdéskör mentén oszlottak meg: a) kell-e egyáltalán – egy teljesen esélytelen – jelöltet állítani egy „72 százalékos parlamenti többséggel szemben”;¹⁷¹¹ b) a köztársasági elnök megválasztásának módjától függően állítsanak-e jelöltet.¹⁷¹² Létezett továbbá egy „C-variáns” is, ami Göncz legitimációjára próbált volna csapást mérni azzal, hogy az ellenzéki képviselők a választáson nem vesznek részt.¹⁷¹³

Konkrét nevek viszonylag későn szivárogtak ki, és a követendő stratégia csak a jelölt ismeretében vált véglegessé. Ellenzéki oldalon többeket megkerestek,¹⁷¹⁴ s mindkét oldalon voltak önjelöltek is,¹⁷¹⁵ de május elejére Göncz Árpád, Szűrös Mátyás és Bihari Mihály neve kezdett el forogni¹⁷¹⁶ – az utóbbi a bal- és jobboldal egyes képviselőit egyaránt meg tudta volna szólítani. Május közepén, amikor már egyre több párt foglalt állást az elnökválasztással kapcsolatban, a Fidesz bejelentette, hogy csak június elején, a választás előtt pár héttel foglalkozik a jelölés személyi részével.¹⁷¹⁷ Miután csupán május

¹⁷¹¹ Az esélytelen nyugalma (Magyar Narancs 1995. 06. 15., 18.).

¹⁷¹² „Elvi kérdést csináltunk a szavazásból, és azt nem személyhez kötöttük, hanem az eljáráshoz” – nyilatkozta például a választást követően Torgyán József (Egy igazmondó ellenzéki, Új Demokrata 1995. 06. 22., 29.), de „néhány alkotmányjogászok és különböző ellenzéki politikusok” is preferálták a közvetlen elnökválasztás gondolatát (Magyar Narancs 1995. 06. 15., 18.).

¹⁷¹³ Torgyán vezetésével a kiszagzák ezt végül meg is valósították (A kiszagzák átvilágítanak az állami vagyonkezelőt, in: Magyar Hírlap 1995. 05. 12., 4.). Érvrendszerét l. Bencsik András írásában: Az SZDSZ-fuvola hangja (Új Demokrata 1995. 06. 29., 18–19.).

¹⁷¹⁴ A legerősebb jelöltként egy időben Sólyom Lászlót emlegették. Ennek részleteit és néhány jelölt nevét l.: Ma már történelem (Magyar Narancs 1995. 06. 22., 15.).

¹⁷¹⁵ Például ellenzéki oldalon Katona Tamás budavári polgármester (Magyar Narancs 1995. 06. 01., 9.) vagy Szűrös Mátyás a kormányoldalon (Szűrös Mátyás: Igazából a sajtó „dobta be” a nevemet, in: Népszabadság 1995. 05. 22., 4.).

¹⁷¹⁶ Szűrös Mátyás megfontolná a jelölést (Magyar Hírlap 1995. 06. 09., 1,5.).

¹⁷¹⁷ A KDNP különvéleménye Szűrös Mátyás jelöléséről (Népszabadság 1995. 05. 11., 4.).

végén derült ki, hogy pontosan mikor, júniusban vagy júliusban lesz-e a választás,¹⁷¹⁸ ez a taktika bizonyos előnyhöz juttatta a fiatalokat. Ugyanakkor május közepén három ellenzéki párt, az MDF, a KDNP és a Fidesz oldalán már körvonalazódni látszott az az álláspont, hogy mindenképpen szükség van egy saját alternatíva felmutatására.¹⁷¹⁹ Ezzel egyidejűleg a kormánypártok közül az SZDSZ kiállt Göncz Árpád mellett, az MSZP-n belül viszont a korábban egységesen Gönczöt támogató álláspont megbomlani látszott, és felmerült a saját jelölt állításának lehetősége is.

Az éppen Münchenben tanító Mádlt valószínűleg június első hetében kereste meg a Fidesz, majd utána a többi ellenzéki párt is, hogy vállalja el a jelöltséget, azonban az, hogy Mádlt kellene megkeresni, ekkor már több helyen is felmerült a konzervatív pártok háttérjében.¹⁷²⁰ Mádl semmit sem sejtett, és miután Orbánnal beszélt,¹⁷²¹ egy estéje maradt, hogy átgondolja a döntést. Nagy *„erkölcsi erő és bátorság kell[ett] ahhoz, hogy egy ilyen esélytelen helyzetben a jelöltséget valaki elvállalja”*.¹⁷²² Ő azonban másként tekintett a

¹⁷¹⁸ Elnökválasztás július végén (Népszava 1995.05.26.,2.), Júniusi elnökválasztás (Kurír (reggeli kiadás) 1995.05.26.,5.), Az elnökválasztás menetrendje (Magyar Nemzet 1995.05.26.,1,5.).

¹⁷¹⁹ Ellenzéki csúcstalálkozó a közös köztársaságielnök-jelölről (Népszabadság 1995.05.17.,4.).

¹⁷²⁰ Szinte minden visszaemlékezésben előkerült, hogy több nevet is latolgattak, de a végén mindig Mádl Ferencnél állapodtak meg. L. például: Becker Pál interjú 2021, Jávor Béla interjú 2021, Jeszenszky Géza interjú 2021. Szabó Iván viszont úgy emlékezett, hogy ő fogalmazta meg először, hogy Mádl Ferencet kell indítani jelöltként, és miután Boross Péterrel egyeztetette, ő is tárgyalta vele először. *„Én hívtam fel otthon Mádlt [...], Feri bátyám, arra a következtetésre jutottunk, hogy ha te vállalod annak tudatában [...], hogy teljesen esélytelen vagy, mutatunk egy olyan embert, akibe az élő isten nem tud belekötni, mert egy nemzetközi hírű jogászprofesszor, aki munkáinak a túlnyomó többségét idegen nyelveken írta, és Európában jobban ismerik, mint itthon.”* (Szabó Iván visszaemlékezése, Veritas Intézet 809. sz. interjú 205. o.).

¹⁷²¹ Orbán Viktor visszaemlékezése is ugyanezt a határozottságot és mély belső meggyőződést örökítette meg: *„[M]ikor előadtam a kérésemet, és mondtam, hogy szeretném megindokolni, azt mondtad, hogy nem szükséges, szerinted is az egység a legfontosabb: közös jelöltet kell állítani, és a magad részéről - ha ez a döntés született - akkor Te állsz rendelkezésre. Ez az, amit én egész egyszerűen a kilencvenes évek csendes[...] hősiességének nevezek.”* (Orbán Viktor: Köszöntő, in: Magyar Szemle 2011/3-4. 5.).

¹⁷²² Kodolányi Gyula 2021. 293.

felkérésre, ugyanis ezzel egyrészt „*segít[eni kívánta] az antalli örökség továbbvitelét*”,¹⁷²³ másrészt jelöltségét üzenetértékűnek tekintette, hogy „*létezik egy nagyon komoly erő, mely politikai, gazdasági, kulturális alternatívát kínál*”.¹⁷²⁴ Mély meggyőződéssel hitte ugyanis, hogy „*[p]olgári alternatíva nélkül mit sem ér az egész rendszerváltozás*”.¹⁷²⁵

Miközben Németországban tanított, „*[a]z esélytelenek nyugalmával várt[a] a fejleményeket, nem tulajdonítot[t] a jelölésnek semmiféle jelentőséget*”.¹⁷²⁶ Nem tervezett és nem folytatott külön kampányt, egyedül a jelöltállító gyűlésen vett részt, amelyet 1995. június 14-én, pár nappal a választás előtt az Erkel Színházban tartottak.¹⁷²⁷ Ugyanakkor több interjút is adott ellenzéki és kormánypárti lapoknak egyaránt, amelyben egyrészt hitet tett az antalli örökség felvállalása mellett, másrészt visszafogottan és elismerően szólt a hivatalban lévő elnökről, Göncz Árpádról. Mádlnak sohasem volt szoros kapcsolata Gönczcel, viszont 1990-re visszanyúló megismerkedésük óta szívélyes és kiegyensúlyozott viszonyt ápoltak,¹⁷²⁸ ami a választás alatt és Mádl hivatalba lépését követően is megmaradt.¹⁷²⁹

A választás maga a papírformának megfelelő eredménnyel járt, vagyis Gönczöt az első fordulóban, kétharmaddal újabb öt évre újraválasztották, ám kis híján meglepetést hozott, ugyanis – tizenégy érvénytelen szavazat mellett – mindössze egy szavazaton múlt,

¹⁷²³ Nyílt lehet a verseny (Magyar Nemzet 1995.06.10.,7.), hasonlóan l. még: Mádl ellenzéki államfőjelölt (Magyar Hírlap 1995.06.08.,1., 4.).

¹⁷²⁴ Nyílt lehet a verseny (Magyar Nemzet 1995.06.10.,7.).

¹⁷²⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

¹⁷²⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

¹⁷²⁷ 259 szavazat (Magyar Narancs 1995.06.22.,14–16.).

¹⁷²⁸ L. például: Göncz Árpád 1994.05.17-i levelét Mádl Ferencnek („*Ferinek*”) és Mádl Ferenc 1994.04.26-i levelét Göncz Árpádnak (Mádl Ferenc miniszter iratai. MNL-XIX-J-9-av, 25. d. „1201-1300. 1994.” dosszié).

¹⁷²⁹ Ellentétben Mádl két köztársasági elnöki utódjával, Sólyom Lászlóval (köztársasági elnök 2005–2010 között), akivel korábban közel négy évtizedes jó barátság fűzte össze, illetve Schmitt Pállal (köztársasági elnök 2010–2012 között), akivel viszont csak felszínes kapcsolatot sikerült kialakítani (erre utalt Mádl a Heti Válasznak adott születésnap interjújában: Benn a fősodorban (Heti Válasz 2011.01.27.,26–27.)). L. még: Gróh Gáspár interjú 2021. Göncz nyilatkozatát Mádl elnökségének végén l.: Tisztelességgel tette a dolgát az államfő (Magyar Hírlap 2005.08.04.,5.).

hogy nem kellett második fordulót tartani.¹⁷³⁰ Bár egy pillanatig úgy tűnt, hogy a köztársasági elnökjelöltség Mádl számára vereséggel és kudarccal zárult, a valóságban megerősödve, hatalmas erkölcsi tekintéllyel került ki az eljárásból. Nem véletlen, hogy szinte azonnal felmerült, hogy 1998-ban ő lehetne a polgári oldal miniszterelnök-jelöltje.¹⁷³¹ Mádl azonban ezt a kivételes szituációt és pozíciót sem használta ki, hanem saját maga helyett – ahogy fentebb már láttuk – a fiatalokat és Orbán Viktort próbálta helyzetbe hozni. Elsősorban talán azért, mert úgy gondolhatta, hogy az antalli gondolatok teljes győzelméhez, amelynek szolgálatát felvállalta, nem elég egy ciklus, hanem hosszabb időre van szükség, ez pedig generációváltást igényel. A következő három év cselekedetei, a civil mozgalmakban való szerepvállalása csak így módon, az 1995-ös elnökválasztás nyomán benne megfogalmazódott tanulságok alapján érthető meg igazán.

Mádl nemcsak államfőként, hanem már korábban, pozíció nélkül is szolgálatnak tekintette a hozzájárulását. Kulcsszereplő volt, ám mégis háttérbe húzódott, és a közéletben ekkoriban csak kevesen – mint például a szocialista Suchman Tamás – ismerték fel, hogy a különböző civil szervezetekben tevékenykedő szerény és halk szavú egyetemi oktató valójában a magyar konzervatív oldal legfontosabb szereplője, „a polgári összefogás atyja”.¹⁷³²

¹⁷³⁰ További öt évre Göncz Árpád a köztársasági elnök (Magyar Nemzet 1995.06.20.,1.).

¹⁷³¹ Például: Mádl győzelme (Magyar Hírlap 1995.06.09.,1.) és Új párt a politikai vákuumban (Zalai Hírlap 1996.04.02.,5.).

¹⁷³² Államfőválasztás: ellenzéki vita (Magyar Nemzet 2000.05.11.,3.).

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

ELŐZMÉNYEK

Az 1998-as polgári kormányzás alapját jelentő koalíciós megállapodás – amit a köznyelvben Orbán–Torgyán-paktumnak is neveztek –, illetve annak 2000-ben aláírt kiegészítése alapján „*az általános országgyűlési képviseléválasztásokon jelentősebb eredményt elérő párt jelöli a miniszterelnököt, a koalíció másik pártja pedig jelöli a köztársasági elnököt*”.¹⁷³³ Torgyán eredetileg – ahogy egykor Antall kormányzása idején az igazságügyi tárcát – ambicionálta az elnökjelöltséget, azonban hamarosan be kellett látnia, hogy „*a média megosztó személyiséget kreált belőle, s így nem tudott volna megfelelni annak az alkotmányos elvárásnak, amely követelményként írja elő, hogy az államfőnek az egységet kell megtestesítenie*”.¹⁷³⁴ A jelölés joga viszont őt illette, és Orbán, valamint az ellenzéki pártok vezetőinek a feje fött is amiatt, hogy ki lesz a jelölt.

Ekkor került elő közös nevezőként a kalapból Mádl neve, akinek – bár 1995 után is rendszeresen említésre került különböző pozíciók kapcsán¹⁷³⁵ – egyetlen vágya továbbra is a tanítás volt, az, hogy alkotásra használhassa a még hátralévő aktív éveket.¹⁷³⁶ Néhány nappal a választás előtt a jó rábeszélőképességgel rendelkező Orbán Viktor a szerény tanszéki szobában kereste fel egykori tanárát. „*Fantasztikus*

¹⁷³³ Torgyán József: *Visszaemlékezéseim* (Bp., Arany Korona Alapítvány, 2016. 549.), illetve l. még: Torgyán József: *Antalltól Orbánig* (Bp., Magyar Könyvklub, 2005. 268–270.), valamint: *Elhunyt az FKGP egykori elnöke* (Magyar Idők, 2017.01.23.,3.). Az 1998-as koalíciós megállapodás 2. sz. mellékletét l.: Modor Ádám – Laczik Erika (szerk.): *Polgári ellenzék, polgári kormány – FIDESZ 1994–2002* (Bp., Elektromédia, 2013. 250.), értékelését: Kővér László: *A Fidesz – Magyar Polgári Párt és a Független Kisgazdapárt koalíciós megállapodása 1998-ban* (In: Modor Ádám – Laczik Erika (szerk.): *Polgári ellenzék, polgári kormány – FIDESZ 1994–2002*. Bp., Elektromédia, 2013. 220–238.).

¹⁷³⁴ Mádl Ferencet... (Népszava 2005.04.18.,9.).

¹⁷³⁵ Mi az egységet akarjuk erősíteni (Magyar Nemzet 2000.02.03.,6.).

¹⁷³⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

erővel, tudással és képességgel próbált meggyőzni, miért szükséges, hogy én legyek a köztársasági elnök. Rá egy-két órára megjelent az SZDSZ és az MSZP elnöke és pártelnöke is, akik szintén azt kérték, vállaljam el a megbízatást. A negyedik párt elnöke telefonált.¹⁷³⁷ „Sok minden elhangzott akkor, szóba jött a millennium is, hogy nem mindegy, ki képviseli az országot az új évezredben, ki lesz, aki európai uniós csatlakozásunkat aláírja.”¹⁷³⁸ Eközben a másik oldalon Torgyán doktornál Mádlal közös egykori évfolyamtársuk, Káró Tamás „vette kézbe” Mádl jelölésének ügyét.¹⁷³⁹ Torgyán is tárgyalta Mádlal,¹⁷⁴⁰ és végül arra jutott, hogy mivel „[a]z egyetemi évek alatt [...] képzett jogásznak, a beszélgetéseinken pedig istenhívő személyiségnek ismert[em] meg”,¹⁷⁴¹ őt fogja javasolni a Fidesznek, amivel Orbán Viktor egyetértett. Mádl személye körül tehát röviddel a választás előtt – hallgatólagosan és láthatatlanul – nagykoalíció jött létre.

Maga a jelölt sokáig ellenkezett,¹⁷⁴² mert érezte, hogy egy ilyen megbízatás teljes életmódváltással jár, és megsejtette, hogy a tanári jogviszonyt – függetlenségének még a diktatúra időszakában is szilárd alapját – fel kell majd adnia.¹⁷⁴³ Végül – mint Antall József felkérése esetében – ekkor is arra jutott, hogy ha hívják, mennie kell.¹⁷⁴⁴

¹⁷³⁷ „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29.,5.).

¹⁷³⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). A teljes történetre, amelyben Kövér László is szerepel, l.: Becker Pál interjú 2021, újabban: Tablinum – beszélgetés Becker Pállal, www.youtube.com/watch?v=fcSqKd8QnsU, 2022.10.31.).

¹⁷³⁹ Mádl Ferencet... (Népszava 2005.04.18.,9.). Káró életútjának rövid összefoglalását l.: www.origo.hu/gazdasag/hirek/20010918karo.html (2022.08.15.).

¹⁷⁴⁰ Káróval hármásban és a feleségekkel közösen is (Torgyánné Cseh Mária, illetve Mádl András szíves közlése).

¹⁷⁴¹ Mádl Ferencet... (Népszava 2005.04.18.,9.).

¹⁷⁴² Azt, hogy mennyire nem ambicionálta ezt a magas tisztséget, jól jelzi a munkatársai által elkapott egyik elszólása: „2000.VIII.11. Az első hét után, péntek délután, elmenőben: Az öt évből letelt öt nap.” (Tócsoky Balázs: Mádl-morzsa, Bp., 2005. Kézirat, 3.).

¹⁷⁴³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

¹⁷⁴⁴ Mádl Ferencet – miként a szép bibliai történetben a szolgálat az Úr érkezése (Lk 12,35–12,37) – a feladat minden alkalommal készen találta. Sohasem tolokodott, de ha hívták, a közösség érdekében végzendő munkára mindig készen állt.

„Nem gondoltam a politikai alkukra, csak a szolgálatra, hogy segíteni tudok” – idézte fel.¹⁷⁴⁵

VÁLASZTÁS

Bár a láthatatlan nagykoalíció alapján arra lehetett volna következtetni, hogy Mádl Ferenc, aki egyedüli jelöltként állt sorompóba, már az első vagy a második körben – kétharmados többséggel¹⁷⁴⁶ – megválasztásra kerül, erre – elsősorban valószínűleg az MSZP baloldali képviselőinek köszönhetően,¹⁷⁴⁷ akik a párton kívüli jelöltet egyértelműen a konzervatív oldalhoz tartozóként azonosították – azonban mégsem került sor. Mádlt végül 2000. június 6-án, az elnökválasztás harmadik fordulójában, egyszerű többséggel választották meg.

Megválasztását követően Mádl az elnöksége prioritásait az Országgyűlés plénuma előtt foglalta össze. Beszédének alapvetése az volt, hogy alkotmányban a köztársasági elnök számára rögzített legfontosabb feladat, a nemzet egységének kifejezése milyen területeken igényel fokozott erőfeszítéseket. Rövid felszólalásában hat területet emelt ki: a) a jogállamiság védelme;¹⁷⁴⁸ b) az emberi és pol-

¹⁷⁴⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.). A közjó iránti elkötelezettségéről l. még a Mádl Andrással készült interjút (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA 2021).

¹⁷⁴⁶ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 29/B. § (2)–(3) bekezdései.

¹⁷⁴⁷ Mádl Ferencet támogatják a szocialisták (Magyar Hírlap 2000.05.10.,4.), Megosztott az ellenzék Mádl támogatásában (Magyar Hírlap 2000.05.11.,3.). Mádlnak ugyanakkor befolyásos támogatói is akadtak az ellenzéki pártok között. Budapest főpolgármestere, Demszky Gábor, akivel Mádl még miniszterként, az Expo megrendezése kapcsán ismerkedhetett meg, például nyíltan támogatásáról biztosította (Mádl: az önkormányzatoké a jövő, in: Magyar Hírlap 2005.05.12.,4.). Kodolányi Gyula szerint a „reformpárti MSZP-ek is támogatták” a jelölését (Kodolányi Gyula 2021. 293.), illetve l. még: A megyei MSZP-ek Mádl mellett (Magyar Hírlap 2000.05.13.,4.), SZDSZ: támogatás Mádl Ferencnek (Magyar Hírlap 2000.05.15.,4.), Magyar Bálint: Mádl, az SZDSZ és a „közös nevező” (Magyar Hírlap 2000.05.15.,7.), Két ellenzéki frakció támogatja Mádl Ferencet (Magyar Hírlap 2000.05.16.,4.).

¹⁷⁴⁸ „[M]indenki számára biztosítanunk kell a szabadság, az emberi méltóság és a tisztességes megélhetés lehetőségeit, miként biztosítanunk kell az állam,

gári jogok védelme;¹⁷⁴⁹ c) az ország szuverenitásának megőrzése mellett az euroatlanti integráció és a jószomszédi politika folytatása;¹⁷⁵⁰ d) a határon túli magyarság segítése;¹⁷⁵¹ e) a fiatalok védelme, a kultúra és a tudomány támogatása, valamint a magyar nyelv megőrzésének elősegítése;¹⁷⁵² f) az egyházak és civil szervezetek létezésének és működésének támogatása.¹⁷⁵³

Mindezt azért fontos kiemelni, mert ő maga erre a beszédre utalt vissza az első elnöki interjújában,¹⁷⁵⁴ mint hitvallására, amelyet követni fog. A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyveiben (KEHÉ) található anyagok (beszédek és írások) azonban elsősorban két

az önkormányzatok és a nemzeti kisebbségek intézményeinek demokratikus működését is.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁴⁹ „[M]egvédjük és megőrizzük elidegeníthetetlen emberi és polgári jogainkat, demokratikus hagyományainkat és értékeinket; hogy az alkotmány értelmében mindenki számára biztosított kell legyen a véleményszabadság, a sajtószabadság, és hogy a sajtó segítse a párbeszédet a társadalommal; hogy távol tartsuk magunkat minden olyan ideológiai szélsőségtől, amely már annyi tragédiát zúdított a világra, hazánkra és honfitársaink százezreire.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁵⁰ „[B]lecsüljük és védjük országunk békéjét és szuverenitását; hogy biztosítsuk országunk méltó helyét a népek családjában, az euro-atlanti integrációs folyamatokban, a szomszédainkkal való együttműködésben.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁵¹ „[F]elelősséget érzünk az ország határain kívül élő magyarok sorsáért; hogy a nemzeti kisebbségeknek államalkotó szerepe van, részesei a nép hatalmának, és gazdagabbá teszik az ország társadalmát és kultúráját.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁵² „[V]édenni kell az új életet, a nemzet jövőjét, erősíteni kell az ifjúság esélyeit; hogy a szülők és nagyszülők nemzedékeit méltó megbecsülés illeti mindazért, amit gyermekeikért, családjukért és az országért tettek és tesznek; hogy a kulturális és erkölcsi felemelkedés mindenki kenyere lehessen, hiszen a kultúrában leljük meg mindazt, ami bennünk közös, és azt is, amiben különbözünk; hogy az értékteremtő embert, az értékörzést és az értékteremtést méltó megbecsülésnek kell öveznie; [...] A köztársasági elnöknek ki kell fejeznie a nemzet egységét arra való kötelezettségünkben is, hogy vigyázzunk a szép magyar nyelvre – hiszen ez nemzeti létünk záloga.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁵³ Támogatni kell „az egyházaknak, vallásfelekezeteknek, a polgárok közösségeinek és önszerveződéseinek [munkáját, mert – D. E.] nagy szerepük van az egyes ember és a társadalom minél szélesebb rétegeinek kulturális, etikai és közéleti újjáépítésében és a szociális bajok enyhítésében.” (Országgyűlési Napló 2000.06.06-i ülésnap, www.parlament.hu, 2022.04.15.).

¹⁷⁵⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

szempont szerint kerültek elrendezésre. Előbb az elnök jogszabályban előírt feladatainak teljesítésével kapcsolatos adatok, utána pedig az adott év beszédei és írásai, amelyekből minden egyes évben a Mádl első, a Parlamentben elmondott beszédében említett prioritások tükröződnek vissza. Erre tekintettel – miután az ő szándékának valószínűleg ez felel meg a leginkább – az elnöki ciklus eseményeit az Évkönyvek rendszere szerint fogjuk végigkövetni.

SZEREPELFOGÁS

*„Ő magát az elnökséget is közjogi szerepnek tekintette, nem politikai szerepnek. Ez nagyon lényeges az elnöki szerepvállalás és szerepfelfogás szempontjából. Tulajdonképpen ez volt az ő »előnye« az összes többi elnökkel szemben”*¹⁷⁵⁵ – emlékezett vissza Gróh Gáspár, amiben sok igazság rejlik, hiszen minden megelőző közéleti szerepkörében is elsősorban jogászként és klasszikus értelemben vett hivatalnokként járt el. Tervezeteket készített, egyeztetett, határidőket tűzött, tartott és tartatott be, illetve gyakorolta jogszabályban előírt hatásköreit. Ennek során egyáltalán nem foglalkozott tárgyalópartnerei pártállásával, politikai szimpátiáival – egyedül a feladatok megoldására koncentrált. Gyakran idézett mondása – *„Ami megmarad belőlem, az úgylis ott van a Magyar Közlönyben”* – is ezt a gondolkodásmódot tükrözte.¹⁷⁵⁶ A közjogi szerepfelfogás tehát azt jelentette, hogy a pozícióban nem a személy, a szubjektív gondolatok, érvek a fontosak, hanem a jogszabályok által meghatározott hatáskörök és határidők.

Ugyanakkor önmagában a jogszabályok megtartása nem elég, ennél magasabb mérce szerint kell eljárni – hangsúlyozta már megválasztását követően, amikor úgy fogalmazott: *„Jogilag és erkölcsileg elég pontosan tudom, mi a köztársaság elnök feladata.”*¹⁷⁵⁷ Mádl tehát nem

¹⁷⁵⁵ Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁷⁵⁶ Gróh Gáspár (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021). Hasonlóan: Gróh Gáspár: Elnök úr kilencvenéves lenne... Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11-12. 5.).

¹⁷⁵⁷ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

csupán a jogszabályoknak, hanem az annál magasabb erkölcsi követelményeknek is megfelelően kívánta ellátni feladatait. Nem véletlen, hogy megbízatásának kezdetétől a népszerűségi listák élén állt, és nemcsak a hétköznapi embereknél, hanem – pártállásra tekintet nélkül – a politikusok körében is.¹⁷⁵⁸ Ezzel a sajátos, mádli szerepfelfogással sikerült kitörnie abból a körből, amelybe megválasztásakor a sajtó egy része is besorolni igyekezett: az Orbán Viktorhoz kötődő passzív, idős öregúr képéből.¹⁷⁵⁹ Tisztában volt azzal, hogy céljai megvalósítása – tőle és kollégáitól egyaránt – megfeszített munkát igényel, ezért első dolga volt a hivatal testreszabása, a saját csapat összeállítása.

A HIVATAL FELÁLLÍTÁSA

A 2000-es elnökválasztás előtt néhány hónappal az Országgyűlés külön törvényt fogadott el a legfőbb állami méltóságok tiszteletdíjáról és juttatásairól.¹⁷⁶⁰ Ez a törvény néhány keretszabály megalkotásával¹⁷⁶¹ megkönnyítette az államfő munkaszervezetének, a Köztársasági Elnöki Hivatalnak a működtetését. Mádl Ferenc, mint korábbi miniszter, már bővelkedett kormányzati tapasztalatokban és miután korábban a közigazgatás¹⁷⁶² alsóbb szintjein is dolgozott hivatalnokként, a hivatali struktúra áttekintése nem okozhatott gondot a számára. A megválasztását követően adott interjújában

¹⁷⁵⁸ Egy népszerű elnököt még népszerűbb követ (Népszabadság 2005.08.05., 2.). A leköszönése alkalmából tett politikusi nyilatkozatokra l. például: Értékelések, vélemények Mádl Ferencről (Népszava 2005.08.05., 8.), valamint TiszteSSéggel tette a dolgát az államfő (Magyar Hírlap 2005.08.04., 5.).

¹⁷⁵⁹ Ennek a képnek a legfontosabb elemeit összefoglalóan l.: Mádl Ferenc távo-zása (168 óra 2005.08.04. 6–7.).

¹⁷⁶⁰ A köztársasági elnök, a miniszterelnök, az Országgyűlés elnöke, az Alkotmánybíróság elnöke és a Legfelsőbb Bíróság elnöke tiszteletdíjáról és juttatásairól szóló 2000. évi XXXIX. törvény.

¹⁷⁶¹ 2000. évi XXXIX. törvény 10. és 17. §§.

¹⁷⁶² A Magyar Tudományos Akadémia, amikor Mádl Ferenc hivatalnokként ott dolgozott, a tudományos élet irányításával kapcsolatban államigazgatási hatásköröket gyakorolt, s bár csak 1970-ben mondták ki egyértelműen, a szocializmus teljes időszakában országos hatáskörű szervnek minősült (Bővebben l.: Kónya Sándor: „...magyar akadémia állíttassék fel...”, Bp., MTAk, 1994).

mégis kitért arra, hogy egy köztársasági elnöki *„hivatal működtetése nem egyszerű dolog, lényegesen szerteágazóbb a munka, mint a minisztériumban volt”*.¹⁷⁶³ Mádl ezzel vélhetően arra a megválasztását követően megkezdett munkára utalt, amely *„a hivatal szervezetének és az elnöki stáb személyi összetételének átalakulásával járt”*.¹⁷⁶⁴ Ezek – különösen a Hivatal két vezetőjének, a hivatalvezetőnek és hivatalvezető-helyettesnek a kinevezése – *„a köztársasági elnök önálló politikai döntései, azokért a végrehajtó hatalom, a kormány nem vállalja át a felelősséget”*.¹⁷⁶⁵ Mindebből az következik, hogy csak maga a Hivatal mint intézmény az állandó, az elnöki munkaszervezet – a struktúra és a személyek egyaránt – minden elnökkel változik. Tehát az állandóság itt nem alapszabály, hanem kivétel. Miután pedig a személyek kiválasztása teljes mértékben az elnök (diszkrecionális) döntésének függvénye, a Hivatal összetételéből, szerkezeti változásaiból az elnöki szerepfelfogásra is következtetni lehet.

Mádl Ferenc 2000-ben hét nagyobb szervezeti egységbe szervezve egy 40 fős Hivatalt állított fel, és megbízatása végén ugyanabban a struktúrában 51 fő dolgozott. Az első évben a Hivatal teljes ügyiratforgalma 6500, az utolsó évben *„megközelítően 7000”* darab volt.¹⁷⁶⁶ A személyi állomány összeállításakor barátai javaslatait is kikérte, megfontolta, és számos esetben meg is fogadta. Döntései mellett – még akkor is, ha ebből alkalmanként adódtak feszültségek – mindvégig kitartott.

A Mádl-hivatal egyik jellemzője tehát a szerkezeti struktúra szilárdsága. A személyi állomány tekintetében a teljes időszakban voltak mozgások, amelyek közül a legjelentősebbnek a Társadalompolitikai Főosztály két – a vezetők saját döntésén alapuló – vezetőváltása nevezhető, ami meglepően jó aránynak tűnik. Mindezek alapján talán az is megkockáztatható, hogy második jellegzetességként a személyi állomány stabilitását említsük, ami mögött – mint az egykori munkatársakkal készített interjúk kivétel nélkül alátámasztják – elsősorban

¹⁷⁶³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

¹⁷⁶⁴ KEHÉ 2000/2001. (Bp., KEH, 2002. 49.).

¹⁷⁶⁵ KEHÉ 2000/2001. (Bp., KEH, 2002. 49.).

¹⁷⁶⁶ KEHÉ 2000/2001. (Bp., KEH, 2002. 57.) és KEHÉ 2005. (Bp., KEH, 2005. 74.).

az elnök iránti tisztelet és szeretet állt.¹⁷⁶⁷ A Mádl-hivatal harmadik jellegzetessége talán a szakembergárda kialakítására irányuló erőfeszítésekben ragadható meg. Mádl Ferenc minden korábbi munkahelyén – a tanszéken éppen úgy, mint a művelődési miniszteriumban – törekedett hozzáértő és terhelhető munkatársakkal körülvennie magát, akiket nemcsak a munkába, hanem az alkotásba – például a beszédei megírásába¹⁷⁶⁸ – is társakként vont be. Nem életkor alapján válogatott, és a tehetséges fiatalok számára is esélyt adott.

Mádl Ferenc köztársasági elnök hivatalának vezetői						
Pozíció / év	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hivatal-vezető	Becker Pál	Becker Pál	Becker Pál	Becker Pál	Becker Pál	Becker Pál
Hivatal-vezető-helyettes	Paczolay Péter	Paczolay Péter	Paczolay Péter	Paczolay Péter	Paczolay Péter	Paczolay Péter
Központi Titkárság	Szentgyörgyi András ¹⁷⁶⁹	Szentgyörgyi András	Szentgyörgyi András	Szentgyörgyi András	Szentgyörgyi András	Szentgyörgyi András
Alkotmányügyi és Jogi Főosztály	Bitskey Botond	Bitskey Botond	Bitskey Botond	Bitskey Botond	Bitskey Botond	Bitskey Botond
Külügyi Főosztály	Gulyás András / Breuer Klára	Breuer Klára	Breuer Klára	Breuer Klára	Breuer Klára	Breuer Klára

¹⁷⁶⁷ Ezt a Külügyi Főosztály egykori vezetője, Breuer Klára a Mádl-filmben külön is megemlíttette (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021). L. még: Becker Pál interjú 2021, Breuer Klára interjú 2021, Schillinger Erzsébet interjú 2021, Gróh Gáspár interjú 2021, Tósoky Balázs interjú 2021.

¹⁷⁶⁸ Mádl Ferenc már miniszterként is ragaszkodott ahhoz, hogy a beszédeit maga készítse el vagy véglegesítse, és ezen a szokásán – bár több munkatársa is segítette – köztársasági elnökként sem változtatott. Gróh Gáspár visszaemlékezései szerint volt olyan szöveg, amelynek hetek alatt több tucat változata készült, mire végül elnyerte a végleges formáját. Gróh, aki kis megszakítással 2003 és 2011 között dolgozott mellette, számos más példát is felsorolt, amelyekből kiderül, hogy Mádl mennyire tudatosan és alaposan készült fel valamennyi nyilvános szereplésére. L. még: Gróh Gáspár interjú 2021, Schillinger Erzsébet interjú 2021.

¹⁷⁶⁹ Életútját röviden l.: Dac, alkalmazkodás, helytállás (Szentgyörgyi András 1943–2015) (www.antalljozsef.hu/dac__alkalmazkodas__helytallas, 2022. 04. 15.).

Mádl Ferenc köztársasági elnök hivatalának vezetői						
Pozíció / év	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Sajtó- és Kommunikációs Főosztály	Schillinger Erzsébet	Schillinger Erzsébet	Schillinger Erzsébet	Schillinger Erzsébet	Schillinger Erzsébet	Schillinger Erzsébet
Társadalom-politikai Főosztály	Kulin Ferenc	Kulin Ferenc	Balog Zoltán	Balog Zoltán / Gróh Gáspár	Gróh Gáspár	Gróh Gáspár
Belföldi Programok Főosztálya	Németh Erzsébet	Németh Erzsébet	Németh Erzsébet	Németh Erzsébet	Németh Erzsébet	Németh Erzsébet
Katonai Főosztály	Hautzinger Gyula / Makk László	Makk László	Makk László	Makk László	Makk László	Makk László

Forrás: KEHÉ és személyes interjúk (Becker Pál, Breuer Klára, Gróh Gáspár, Makk László, Schillinger Erzsébet)

Nemcsak egy hivatali struktúra felépítésében gondolkodott, hanem – vélhetően az Antall Józsefnél látott példa alapján – saját tanácsadói testületet is felállított¹⁷⁷⁰ „*olyan emberekből, akik[...] nem léptek a hivatal kötelékébe. [...] Kiemelkedő esemény volt számunkra, hogy minden évben kétszer összehívta ezt a tanácsadói kört, rendszerint többnapos tanácskozássra, Tihanyba vagy Mátraházára. Olykor rövidebb egyeztetésekre a Sándor-palotába*”,¹⁷⁷¹ ahová a Parlament épületéből 2003-ban költözött át az elnök és hivatala.¹⁷⁷² Mádl Ferenc – Kodolányi Gyula visszaemlékezése szerint – a tanácsadókkal elsősorban nem reprezentálni akart, időről időre adott feladatokat is nekik,

¹⁷⁷⁰ Erre szervezett formában 2002-ben került sor. Míg egy évvel korábban csak három személy dolgozott megbízási szerződéssel, ekkor már a KEHÉ-ben szerepel az a nyolc főből álló tanácsadói kör, amely kis változásokkal egészen a ciklus végéig mellette állt (KEHÉ 2000/2001., Bp., KEH, 2002. 55. és KEHÉ 2002, Bp., 2002., Bp., KEH, 2003. 76.).

¹⁷⁷¹ Kodolányi Gyula 2021. 294.

¹⁷⁷² A KEH – A köztársasági elnök és a Köztársasági Elnöki Hivatal elhelyezéséről szóló 2002. évi XLI. törvény alapján – 2003 januárjától működött a Sándor palotában. L. még: KEHÉ 2002 (Bp., 2002., Bp., KEH, 2003. 76.).

Kodolányit például esetenként beszédkoncepciók elkészítésével is megbízta.¹⁷⁷³ A tanácsadó testületet – amelynek tagjaihoz Kodolányi még Martonyi Jánost és Jávor Bélát is hozzászámolta¹⁷⁷⁴ – Mádl szintén tudatosan válogatta össze. Bár tagjainak több mint felét adták az 1990 után megismert barátai, egy-egy személy révén¹⁷⁷⁵ életútjának és pályafutásának többi szakasza is megjelent a grémiumban.

Mádl Ferenc köztársasági elnök tanácsadó testülete			
2002	2003	2004	2005
Bod Péter Ákos	Bod Péter Ákos	Bod Péter Ákos	Bod Péter Ákos
Granasztói György	Granasztói György	Granasztói György	Granasztói György
Káró Tamás	Káró Tamás	–	–
Király Miklós	Király Miklós	Király Miklós	Király Miklós
Kodolányi Gyula	Kodolányi Gyula	Kodolányi Gyula	Kodolányi Gyula
Szabad György	Szabad György	Szabad György	Szabad György
Tar Pál	Tar Pál	Tar Pál	Tar Pál
Zlinszky János	Zlinszky János	Zlinszky János	Zlinszky János

Forrás: KEHÉ. A szerző saját táblázata

Végül itt kell röviden szót ejteni az elnök feleségének szerepköréről és feladatairól is. Mádl Dalma szociális érzékenységét még a szülői házból hozta magával. Megismerkedésük óta szilárd támasza volt a férjének. Sohasem akart „*tündökölni*”, nem volt – mai szóval – az „*önmegvalósítás mestere*”, de a háttérben mindenről tudott és mindenkinek segített, akinek lehetett. Szerepfelfogását jól jellemzi az egyik első interjújában elmesélt gyermekkori történet: „*A negyvenes-ötvenes években osztálytársaimmal a környék szegényeinek gyűjtöttünk*

¹⁷⁷³ Kodolányi Gyula 2021. 294.

¹⁷⁷⁴ Kodolányi Gyula 2021. 294. Martonyi és Jávor a KEHÉ kötetében nem szerepel, ettől függetlenül az információ valóságához nem fér kétség.

¹⁷⁷⁵ A 2003 végén elhunyt Káró Tamás például évfolyamtársa volt a pesti jogi karon, Zlinszky Jánost pedig az 1950-es évek végén Nizsalovszky professzornál lakva ismerte meg.

*élelmet, ruhát, kinek mi kellett. Az egyháztól kapott címekre sötétedés után mentünk el, a küszöbre tettük a csomagot. Becsengettünk, aztán elszaladtunk, és a távolból lestük, beviszik-e a csomagot. Mi voltunk az angyalok...*¹⁷⁷⁶ Dalma asszony eredetileg Mádl Ferencsel együtt küzdött az államfői jelölés ellen,¹⁷⁷⁷ de amikor nem volt hová hátrálni, úgy döntött, hogy ebben is férje mellé áll. Az elnöki hitves lassan kibontakozó feladatkörének¹⁷⁷⁸ középpontjában mindvégig az esetek és rászorulóknak érdekében végzett tevékenység állt – határokon innen és túl. Mádl Dalma röviddel férje hivatalba lépését követően előbb a Máltai Szeretetszolgálat önkéntese lett, majd a Katolikus Karitásznál jószolgálati nagykövetként vállalt munkát – és e munkakörben végül egészen 2021-ben bekövetkezett haláláig tevékenykedett.¹⁷⁷⁹ *„A szemünk előtt teljesedett ki Dalma élete abban a sokrétű derűs szolgálatban, amelyet vállalt. Ő a neki adott csaknem 90 évet a maga nyugodt, de határozott módján végigdolgozta. Mindenről és mindenkiről gondoskodott [...] A támogató háttérmunka hőse volt...*¹⁷⁸⁰ Nem válogatott, ha kellett, terepmunkát végzett, és egész nap járta a gátakat,¹⁷⁸¹ vagy éppen egy rákellenes kampány megvalósításában segédkezett,¹⁷⁸² de mindezek mellett – férjével együtt¹⁷⁸³ és sokszor

¹⁷⁷⁶ Viola az alkonyi ég, csillagot szítál... (Magyar Nemzet 2000.12.22., 8.).

¹⁷⁷⁷ Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁷⁷⁸ Hagyományosan ilyen feladatok voltak például az államfőhöz látogató partnerek hitvesei (az elnökefeleségek) vagy a diplomáciai képviselők hitvesei számára magyarországi programok megszervezése, kiállítások, kulturális rendezvények védnöksége (l. például: Jótékonykodtak a feleségek (Napló 2002.02.02., 2.), Mádl Dalma asszony a Teleki Téka és a Diakóniai Központ vendége volt (Népújság 2002.10.05., 3.)). Dalma asszony mindezeket ellátta, de ezen felül kívánt szerepet vállalni, és a pozíciót, amelybe került, a rászorulóknak megsegítésére használni.

¹⁷⁷⁹ Kisfaluból nehéz jó iskolába jutni (Zalai Hírlap 2006.01.11., 4.), A szeretet nagykövete (Veszprémi Napló 2013.09.12., 7.).

¹⁷⁸⁰ Lévai Anikó búcsúztatója (Háromszék, 2021. 11. 10., 4.).

¹⁷⁸¹ L. például: Mádl Dalma asszony Kárpátalján (Kárpáti Igaz Szó 2001.04.07., 1.).

¹⁷⁸² Az egészség hídja (Veszevilág 2002/6. 23.).

¹⁷⁸³ L. például: Államfői figyelmességek vására (Népszabadság 2005.12.17., 3.). Mádl Ferenc és felesége – a Göncz Árpád által megteremtett hagyományt folytatva – jótékonyvási vásár keretében vált meg az elnöki ciklus alatt általuk kapott protokollajándékoktól. Csupán néhány nagyon személyes ajándékot tartottak meg, a bevételt pedig több szervezet – *„a rekicsini Béke Királynője csángó magyar iskolaközpont, az erdélyi árvízkárosultak, a daganatos betegek rehabilitációs lelki*

névtelenül, ahogy már gyerekként is tette – jelentős összegeket fordított karitatív célokra – még az elnöki ciklus letelte után is.¹⁷⁸⁴ Sohasem egyetlen cél mellett állt ki,¹⁷⁸⁵ az árvíz sújtotta települések lakóit ugyanúgy támogatta,¹⁷⁸⁶ mint a fogyatékos gyerekeket, az árvákat, vakokat, betegeket¹⁷⁸⁷ vagy a szegényeket.¹⁷⁸⁸ Külön misszióként vállalta gyerekkori játszótársa, a boldoggá avatott Brenner János emlékének ápolását.¹⁷⁸⁹ Bár fő célja mindvégig férje munkájának – így jótékonyági tevékenységének¹⁷⁹⁰ – lehető legmagasabb színvonalon történő támogatása maradt,¹⁷⁹¹ Mádl Dalma saját munkássága és közéleti szerepfelfogása általában véve is példaértékű lehetne a

otthona Bakonyszűcsön és a Katolikus Karitászt – között osztották szét. (Rászorultakat támogat Mádl Ferenc és felesége, Magyar Nemzet 2005.12.14.,17.).

¹⁷⁸⁴ Mádl Mária szerteágazó jótékonyági munkájának folytatása mellett 2005-ben a hátrányos helyzetű tehetséges gyermekek támogatására alapítványt hozott létre. Az Istenadta Tehetség – Kistelepülések Hátrányos Helyzetű Tehetséges Gyermekeiért Alapítvány fő célja a hátrányos helyzetű gyerekek alsó- és középfokú iskoláztatásának támogatása volt, és ennek érdekében egészen 2020-ig tevékenykedett. Itt kell még megemlíteni, hogy Mádl Dalma a Nemzeti Együvé Tartozás Alapítvány kuratóriumi elnöke is volt (Elismerés, Magyar Nemzet 2012.06.25.,2.), amely elsősorban a határon túli magyar közösségek kulturális rendezvényeit kívánta támogatni. L. még: Megalakult a Nemzeti Együvé Tartozás Alapítvány (Háromszék 2006.12.04.,2.). Ez az alapítvány 2007-től 2018-ig működött.

¹⁷⁸⁵ L. például: Ajándékozás (Kisalföld 2000.12.23.,5.), Adomány a négyes ikréknek (Napló 2001.08.30.,2.), Megható percek a leánykollégiumban (Magyar Szó 2003.10.15.,5.).

¹⁷⁸⁶ A szeretet nagykövete (Veszprémi Napló 2013.09.12.,7.).

¹⁷⁸⁷ Például a bakonyszűcsi Daganatos Gyermekek Rehabilitációs Lelki Otthona (Mádl András szíves közlése). Mádl első látogatására l.: Az elkötelezettségen múlik minden (Napló 2003.06.25.,5.).

¹⁷⁸⁸ Például a Dévai Szent Ferenc Alapítvány és Bőjte Csaba munkáját (Mádl András szíves közlése), valamint A szeretet nagykövete (Veszprémi Napló 2013.09.12.,7.).

¹⁷⁸⁹ Brenner János emlékére Pécssett, egykori lakóházuk falán emléktábla, Budapesten szobor állítását kezdeményezte, és ezek elkészítését anyagilag is támogatta. L. bővebben: <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/2665-az-eletszentseg-benne-van-az-elet-forgatagaban-emlektabla-pecsen-boldog-brenner-janos-tiszteletre>, www.martinus.hu/hirek/8649/buda-sziveben-emeltek-szobrot-boldog-brenner-janos-vertanunak (2022.04.15.).

¹⁷⁹⁰ Mádl Ferenc karitatív tevékenysége nem kötődött közéleti szerepvállalásához. Neveltetéséből és hitéből következően mindig és mindenkinek próbált segíteni. Rendszeresen adott a koldusnak – és kezet is fogott vele! –, de hirtelen ötlettől vezérelve is, mint például amikor az autója eladásából befolyt vételárat teljes egészében jótékonyági célra utalta át (Mádl András szíves közlése, de szinte minden interjúalany hasonlóan emlékezett).

¹⁷⁹¹ FPEK 2011. 11.

későbbi elnökfeleségek számára,¹⁷⁹² ezért életrajzát érdemes lenne külön is elkészíteni.

AZ ELNÖK ÁLLAMFŐI JOGOSÍTVÁNYAI¹⁷⁹³

Hivatalba lépését követően Mádl Ferenc – a Magyar Köztársaság második elnöke¹⁷⁹⁴ – annyiból szerencsés helyzetben érezhette magát, hogy Göncz Árpád két korábbi terminusa során a munkavégzés keretei és a hivatal kapcsolati hálójára már kialakultak,¹⁷⁹⁵ sőt Göncz első, ún. konfliktusos ciklusa alatt az államfői jogosítványok egy részének határait is sikerült megvonni.¹⁷⁹⁶ A munkája ettől nem lett kevesebb, a munkaszervezetét – láthattuk – viszonylag rövid

¹⁷⁹² Mádl Dalma kapja Szt. Erzsébet rózsáját (Magyar Hírlap 2007.11.14., 5.), a korábbi díjazottakat l.: www.magyarKurir.hu/hazai/madl-dalma-kapta-szent-erzsebet-rozsaja-dijat (2022.04.15.). Mádl Ferenc egyébként maga is példaértékűnek tartotta feleségének az elnöki időszakban végzett munkáját, amelyet részletesen is méltatott utolsó elnöki interjújában (Teljesítettem, amit vállaltam. KEHÉ 2005., Bp., KEH, 2005. 290.).

¹⁷⁹³ Az államfői jogosítványokat az Évkönyvek alapján vonjuk tárgyalás alá, ugyanis Mádlnak az elnöki feladatokról vallott felfogását vélhetően ennek a szerkezete tükrözi a legjobban. Egy másfajta, oktatási szempontból készült áttekintésre l. továbbá: Petréttei József: Magyar alkotmányjog II. (Bp.-Pécs, DCK, 2000).

¹⁷⁹⁴ A számozásban van némi ingadozás, ugyanis néha előfordul, hogy az elnökök sorát nem Göncz Árpáddal, hanem Szűrös Mátyással nyitják meg, aki 1989. október 23. és 1990. május 2. között a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke volt.

¹⁷⁹⁵ Göncz Árpád köztársasági elnöki időszakára és kezdeményezéseire l.: Dae Soon Kim: Göncz Árpád. Politikai életrajz (Bp., Scholar, 2012), illetve Kónya Imre: Antall József közelről (Bp., Kortárs, 2019).

¹⁷⁹⁶ Mádl Ferenc Göncz Árpád tevékenységéről jogászként határozott véleményel rendelkezett, amit a nyilvánosság előtt több alkalommal is megfogalmazott. Az 1995-ös elnökválasztás kapcsán adott egyik interjújában kritikáját a következőképpen foglalta össze: „[...]az a véleményem, hogy Göncz Árpád az elmúlt időszakban néhányszor nem állt a helyzet magaslatán, mert megőrizte kötődését eredeti pártjához, az SZDSZ-hez. Gondolok itt a taxisblokádra, a hadseregparancsnok jogköre, vagy a médiaelnökök kinevezése körüli huzavonákra, amikor a döntései az akkori kormány számára komoly bonyodalmakat okoztak. De Göncz Árpád mérlege, tekintettel arra, hogy az elmúlt öt év a magyar demokrácia kiépülésének nehéz időszaka volt, alapjában véve pozitív.” (Egy kifogástalan úriember – interjú Mádl Ferencsel, in: 168 óra 1995/23. 27.). Részletesebben kifejtve: Nyílt lehet a verseny (Magyar Nemzet 1995.06.10., 7.).

időn belül kellett kialakítani, de nem kellett mindent az alapoktól kezdeni.

Mádl – alapvetően politikai közegben szocializálódott elődjétől eltérően – úgy gondolta, hogy az elnöki munka alapjának, afféle munkaköri leírásnak az Alkotmány államfőre vonatkozó szakaszait kell tekinteni. Az a különbség, amelyet közte és Göncz között rendszerint felfedezni véltek, ebből az alapvetően eltérő elnökképből eredeztethető. A Göncz-féle, politikai térben mozgó elnök könnyebben vált – az aktuálpolitika függvényében – pozíciót; ha a körülmények engedik, aktivistább, ha nem, visszahúzódóbb. Mindeközben értékrendje nem változik, azok ugyanúgy az Alkotmányban foglalt alapértékek.

Az egész életét tudományos közegben, jogszabályok előkészítésével és értelmezésével töltő Mádl szemében ezzel szemben a köztársasági elnök szerepköre egyáltalán nem rugalmas, sőt, ellenkezőleg, ő a politikai tér egyik állócsillaga, akinek feladatkörét természetesen az Alkotmány rögzíti. Ebben az esetben azonban ez egy további nehézség, hiszen az elnök az alaptörvényben foglaltakhoz minden körülmény között kötve van. Az már az egyéni képességeken múlik, hogy ezt a keményebb, rugalmatlanabb szerepkört hogyan tudja minél kevesebb konfliktus árán a politikai térben érvényesíteni. Mádl elnöksége pontosan arról szólt, hogy a pártoknak tett túlzott engedmények nélkül hogyan lehet úgy ellátni az elnöki feladatokat, hogy abból ne keletkezzenek súlyos vagy hosszan tartó konfliktusok, amelyek veszélyeztetnék az államszervezet demokratikus működését. Mádl sőtlanak (vagy inkább: „show-talannak”) és passzívnak tűnő ciklusa alatt valójában nagyon intenzív elnöki tevékenység zajlott – ennek felismeréséhez elegendő végiglapozni az Évkönyvek öt kötetét.

Mádl kifejezetten sohasem kereste a sajtó figyelmét, sőt már pályafutása korábbi szakaszában is zavarta a médiafelhajtás, a „sztár-kultusz”,¹⁷⁹⁷ mert úgy vélte, hogy a munkát kell elvégezni, és arra kell koncentrálni, nem pedig a külső megjelenésre. Ahhoz, hogy ezt a merev államfői szerepet sikerre tudja juttatni, folyamatos tárgyalásokra, egyeztetésekre volt szükség, és Mádl nemcsak ezeken, de számos nem sajtónyilvános rendezvényen is megjelent,

¹⁷⁹⁷ Id. Trócsányi László 78.

miközben – mint az Évkönyvekből is kitűnik – nagy mennyiségű nyilvános eseményen is reprezentált.¹⁷⁹⁸ A magyar sajtó munkatársainak Mádl politikai pályafutásának két évtizede alatt nem tűnt fel, hogy tartózkodó magatartása ellenére ő volt talán az egyetlen politikai szereplő, aki folyamatosan dokumentálta álláspontját, valamint szakmai lapokban és könyvekben rendszeresen kifejtette a véleményét. Ennek köszönhetően Mádl közéleti kérdésekről vallott felfogása, annak változásai – illetve az ő esetében változatlansága – egyértelműen rekonstruálhatóak, s maga a közszereplő portréjának kontúrjai nehézség nélkül megrajzolhatóak. A szintén jogász végzettségű Göncz Árpád, aki fiatalon mártózott meg az országos politikában, később is bizonyos magabiztossággal és profizmussal közelített a sajtóhoz, mindvégig képes volt saját álláspontját úgy képviselni, hogy az nem csak hírértékkel bírt, hanem hosszan tartó népszerűséget is hozott számára. Másként fogalmazva: Göncz a sajtó fontosságát kezdettől fogva érezte, és a szakmai ügyekkel egyenrangúként kezelte, Mádl viszont úgy gondolta, hogy elsősorban a feladatok elvégzésére kell koncentrálni, az ítéletet úgyis az utókor mondja felettünk. Ugyanakkor, ami az utókor megalapozott ítéletéhez szükséges, azt elérhetővé kell tenni – elsősorban ez lehetett az oka annak, hogy minden közfeladata lezárását követően összegző köteteket jelentetett meg (vagy éppen elősegítette azok megjelenését) –, ezen túlmenően azonban csak a szükséges mértékű sajtómegjelenést tartotta indokoltnak.¹⁷⁹⁹

Feladatainak ellátása során mindenekelőtt az Alkotmány államfőre vonatkozó címének kezdő mondatait tartotta szem előtt. Eszerint a köztársasági elnök legfontosabb feladata, hogy *„kifejezi a nemzet egységét, és örködik az államszervezet demokratikus működése felett”*.¹⁸⁰⁰ Mádl erre a rendelkezésre úgy tekintett, mint egy általá-

¹⁷⁹⁸ „Mádl Ferencnek öt év alatt több mint 1000 közszereplése volt. Ennek több mint negyede diplomáciai jellegű.” (Teljesítettem, amit vállaltam, in: KEHÉ 2005., Bp., KEH, 2005. 285.).

¹⁷⁹⁹ Tartózkodó hozzáállását jól jelképezi, hogy amikor 2001-ben felmerült, hogy egy életút-interjút kellene vele készíteni, kezdetben mindkét jelentkezőtől elzárkózott, és végül Opatka Andrásnak is csak nehezen mondott igent (Tósoky Balázs: Mádl-morzsák, Bp., 2005. Kézirat, 8.).

¹⁸⁰⁰ Alkotmány 29. § (1) bekezdés.

nos alapelve, amelynek az Alkotmány más szakaszaiban nevesített államfői feladatok ellátása során is érvényesülnie kell. Az államszervezet demokratikus működése feletti őrködés körébe értelemszerűen beletartozik az elnöki feladatok magas színvonalon, jogszabályoknak megfelelően és határidőben történő ellátása. Ennek a felfogásnak a legkézzelfoghatóbb nyomait az Alkotmánybíróságnak címzett indítványokban, illetve az Országgyűlésnek visszaküldött törvényekben találhatjuk meg. Az elnöki indítványok mennyisége és kidolgozottsága jelzi a mádli szerepfelfogás valódi mélységét. A korabeli újságcikkek egy része előszeretettel számolgatta, hogy az elnök melyik kormánynak kedvezett leginkább, de általában maguk is arra jutottak, hogy minden ciklusban (1998–2002, illetve 2002–2004 és 2004–2005) ugyanolyan alapossggal vonta vizsgálat alá a törvényhozási munkát. Nem is tehetett volna másként, hiszen ő az Alkotmány alapján dolgozott, és annak a mondatnak az értelmezésébe, hogy „*kifejezi a nemzet egységét...*”, semmilyen elfogultság, tárgytól való eltérés, szubjektum nem fér bele. Mádl tehát az Alkotmány által előírt feladatait az ott leírt módon látta el, és ettől megbízatása alatt soha nem tért el. Ugyanakkor sohasem titkolta, hogy konzervatív értékeket valló emberként került megválasztásra, ez viszont csak a programjaiban és a már a Parlamentben a megválasztásakor elmondott beszédében meghatározott prioritásaiban jutott kifejezésre.

Az Alkotmányban meghatározott feladatok közül az államszervezet működtetése szempontjából a legfontosabbak az Országgyűléssel kapcsolatos jogosítványok. Ezek: a) az Országgyűlés működésére; b) a törvényalkotási munkára; valamint c) az Országgyűlés helyettesítésére vonatkoznak.

Az Alkotmány szerint az országgyűlési választásokat követően az Országgyűlés alakuló ülését a köztársasági elnök hívja össze.¹⁸⁰¹ A – plenáris és bizottsági – üléseken az államfő részt vehet, az Országgyűlésnek intézkedésre javaslatot tehet.¹⁸⁰² Kezdeményezheti rendkívüli ülés összehívását vagy zárt ülés tartását, és az Országgyűlés

¹⁸⁰¹ Alkotmány 22. § (2) bekezdés. Mádl alatti alkalmazására l.: Az Országgyűlés alakuló ülésének összehívásáról szóló 61/2002. (V. 9.) KE határozat.

¹⁸⁰² Alkotmány 30/A. § (1) bekezdés e) és f) pontok.

ülését – egy ülészak alatt egy alkalommal, maximum harminc napra – elnapolhatja.¹⁸⁰³ Az államfő bizonyos feltételek fennállása esetén jogosult – a választások kitűzésével egyidejűleg – az Országgyűlés felosztatására is.¹⁸⁰⁴ Látható, hogy az Országgyűlés működésével kapcsolatos jogosítványok között néhány kifejezetten erős is található, mint az elnapolás vagy a felosztatás kezdeményezése. Mádli ezek közül – bár például a 2002-es választás körüli kiélezett politikai helyzetben akár fel is merülhetett volna ezek valamelyikének alkalmazása¹⁸⁰⁵ – csak a működést biztosító alapvető jogkörökkel élt, mint az alakuló ülés összehívása vagy az üléseken való részvétel.

Elnöki működésének fókuszában az Országgyűlés törvényalkotási munkájával kapcsolatos jogosítványok álltak, ezek közé tartozik a törvénykezdeményezési jog, amellyel Mádli egyáltalán nem élt, már csak amiatt sem, mert „*az ellenjegyzés nélküli törvénykezdeményezési jog gyakorlása következtében az államfő politikai küzdelmek keresztútjára kerülhet*”.¹⁸⁰⁶

Törvények kihirdetése Mádli Ferenc elnöksége idején	
Év	Kihirdetett törvények száma (darab)
2000/2001	167
2002	68
2003	133
2004	140
2005	96
összesen	604

Forrás: KEHÉ 2000/2001–2005. A szerző saját táblázata

Ezzel szemben a törvények kihirdetéséhez kapcsolódó jogosítványait, mint a már elfogadott törvény Alkotmánybírósághoz való megküldését, illetve az elfogadott törvénynek az Országgyűléshez megfontolás végett történő visszaküldését, viszonylag gyakran alkalmazta.

¹⁸⁰³ Alkotmány 22. § (3)–(4) bekezdései.

¹⁸⁰⁴ Alkotmány 28. § (3), (5) bekezdései.

¹⁸⁰⁵ Vö.: Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3–4. 6–7.).

¹⁸⁰⁶ Petrétei József: Magyar alkotmányjog II. (Bp–Pécs, DCK, 2000. 97.).

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

Mádl Ferenc indítványai az Alkotmánybírósághoz		
Év	Téma	Kezdeményezett eljárás (AB határozat száma)
2000	türelmi zónák kijelölése	előzetes normakontroll (2/2001. (I.17.) ABH)
2000	elítéltek és fogvatartottak szólásszabadsága	előzetes normakontroll (13/2001. (V.14.) ABH)
2001	„Lex Rúpássy” a Ptk. módosításáról	előzetes normakontroll (57/2001. (XII.5.) ABH)
2003	az államfői jogkörökről	alkotmányértelmezés (62/2003. (XII.15.) ABH)
2003	gyűlöletbeszéd	előzetes normakontroll (18/2004. (V.25.) ABH)
2003	PSZÁF-törvény	előzetes normakontroll (7/2004. (III.24.) ABH)
2004	mezőgazdasági többletkészlet	előzetes normakontroll (17/2004. (V.25.) ABH)
2004	kistérségi törvény	előzetes normakontroll (31/2004. (IX.11.) ABH)
2004	nemzetközi szerződés visz- szamenőleges hatályú kihir- detése (4. számú Montreali Jegyzőkönyv)	előzetes normakontroll (7/2005. (III.31.) ABH)
2004	nemzetközi szerződés vissza- menőleges hatályú kihirdetése (Guadalajarai Kiegészítő Egyezmény)	előzetes normakontroll (8/2005. (III.31.) ABH)
2005	biztonsági kamerák	előzetes normakontroll (36/2005. (X.05.) ABH)
2005	felsőoktatási törvény	előzetes normakontroll (41/2005. (X.27.) ABH)
2005	ügynöktörvény	előzetes normakontroll (37/2005. (X.05.) ABH)
2005	kisebbségi önkormányzati törvény	előzetes normakontroll (34/2005. (IX.29.) ABH)

Forrás: Alkotmánybíróság honlapja és KEHÉ 2000/2001–2005. A szerző saját táblázata

Itt azonban nemcsak a gyakoriság a szembetűnő, hanem a találati arány is. Az Alkotmánybíróság ugyanis Mádl valamennyi indítványát jóváhagyta! Az Országgyűlés – különösen 2002 után – már nem volt ennyire együttműködő, de az esetek felében így is Mádl észrevételeinek megfelelően járt el. Érdeemes azonban megemlíteni, hogy a Medgyessy-kormány egyik fontos kezdeményezésének, a kórháztörvénynek a visszaküldését a koalíciós pártok nyílt politikai támadásnak vették, és – a köztársasági elnököt megalázza – a törvényt változatlan formában még a visszaküldés napján újra elfogadták. A parlamenti többség csak fél évvel később, amikor az Alkotmánybíróság a teljes törvényt megsemmisítette, szembesült azzal, hogy az államfőnek ekkor sem voltak politikai ambíciói, hanem jobbitó szándékú észrevételeivel csupán a jogkörét próbálta gyakorolni.

A kórháztörvénnyel kapcsolatban többen kezdeményeztek eljárást az Alkotmánybíróságnál. Maga Mádl az újratárgyalás kapcsán alkotmányértelmezési kérelemmel fordult a taláros testülethez, amely a jövőre nézve kibontotta a törvény újratárgyalásának szükséges elemeit – ezáltal hallgatólagosan igazolva a kormánypártok kórháztörvény visszaküldése kapcsán követett eljárásának alkotmányellenességét.

Az államfő Országgyűlést helyettesítő jogkörei az Országgyűlés akadályoztatásának esetén „*élednek fel*”. Az akadályoztatás tényét, illetve a különleges jogrendnek megfelelő állapot kihirdetésének indokoltságát az akkor hatályos Alkotmány alapján „*az Országgyűlés elnöke, az Alkotmánybíróság elnöke és a miniszterelnök együttesen*”¹⁸⁰⁷ állapította volna meg. Ilyen eset Mádl elnöksége alatt nem fordult elő, ezért e hatáskörök gyakorlására sem került sor.

¹⁸⁰⁷ Petrétei József: Magyar alkotmányjog II. (Bp.–Pécs, DCK, 2000. 98.).

Mádl Ferenc által az Országgyűlésnek visszaküldött törvények			
Év	Törvény	Az Országgyűlés döntése	Megjegyzés
2000	-		
2001	a pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló törvény	OGY az eljárási hibát orvosolta	
2002	az egyes szociális törvények módosításáról szóló törvény	OGY lényegileg változatlan formában fogadta el	
2003	az Európai Parlament tagjainak választásáról szóló törvény	OGY az indítványnak megfelelően fogadta el	
2003	kórházról szóló törvény	OGY változatlan formában fogadta el	AB a törvényt megsemmisítette (63/2003. (XII.15.) ABH)
2004	a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2001. évi LVIII. törvény módosításáról szóló törvény	OGY kismértékű változással fogadta el	
2004	a közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvény módosításáról szóló törvény	OGY visszavonta	
2005	-		

Forrás: KEHÉ 2000/2001–2005. A szerző saját táblázata

Annál sűrűbben kellett azonban a választások és népszavazások kitérésével kapcsolatos jogköreit gyakorolnia. Ötéves elnöksége alatt egy – kétfordulós – országgyűlési választásra és egy önkormányzati választásra került sor, illetve – az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat követően – 2004-ben tartották az első Európai parlamenti választásokat is, amelyet szintén neki kellett kiírnia.

Sor került továbbá két országos népszavazásra is, a kórházprivatizáció és a kettős állampolgárság témájában.¹⁸⁰⁸

Választások és népszavazások kitűzése			
Év	Választás	Döntés	Döntés megjelenési helye
2002	országgyűlési választások	Az országgyűlési általános választások kitűzéséről szóló 172/2001. (XII. 13.) KE határozat	MK 2001/142. 9863.
2002	önkormányzati választások	A helyi önkormányzati általános választások kiírásáról szóló 106/2002. (VII. 12.) KE határozat	MK 2002/98. 5411.
2004	európai parlamenti választások	Az Európai Parlament tagjai választásának kitűzéséről szóló 30/2004. (III. 18.) KE határozat	MK 2004/31. 2589.
2004	országos népszavazás (kórházak privatizációja)	Ügydöntő népszavazás elrendeléséről szóló 128/2004. (X. 13.) KE határozat	MK 2004/147. 12157.
2004	országos népszavazás (kettős állampolgárság)	Ügydöntő népszavazás elrendeléséről szóló 144/2004. (X. 28.) KE határozat	MK 2004/157. 12559.

Forrás: Magyar Közlöny. A szerző saját táblázata

A helyi önkormányzatokkal kapcsolatos jogosítványok közül a választások kiírása fentebb már említésre került, viszont az elnöknek jogkörébe tartozik bizonyos területszervezési döntések – elsősorban a településsé és a várossá nyilvánítás – meghozatala is.

¹⁸⁰⁸ A 2003 tavaszán az európai uniós csatlakozásról tartott népszavazás kitűzéséről viszont nem a köztársasági elnök, hanem – alkotmánymódosítás révén – az Országgyűlés rendelkezett (A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2002. évi LXI. törvény 10. §, háttérére l.: a törvényjavaslat indokolását).

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

Területszervezési döntések Mádl Ferenc elnöksége idején			
Év	Községalakítás	Várossá nyilvánítás	Községegyesítés, községegyesítés megszűntetése
2000	-	-	-
2001	7	15	1
2002	-	-	-
2003	2	4	2
2004	-	18	-
2005	1	15	2

Forrás: Magyar Közlöny, Belügyi Közlöny, KEHÉ 2000/2001 – 2005.
A szerző saját táblázata

Mádl elnöksége alatt 52 település kapott városi címet, ami – különösen a mából visszanezve – imponáló szám.

Városi cím adományozása Mádl Ferenc köztársasági elnöki időszakában			
2001	2003	2004	2005
Borsodnádásd	Albertirsa	Abaujszántó	Abádszalók
Demecser	Bábolna	Adony	Csorvás
Emőd	Kaba	Badacsonytomaj	Kadarkút
Gönc	Nyékládháza	Balkány	Kemecse
Gyömrő		Bélapátfalva	Kisköre
Kerekegyháza		Berhida	Kistarcsa
Komádi		Cigánd	Martonvásár
Nagybajom		Dunavarsány	Nyírlugos
Répcelak		Dunavecse	Nyírtelek
Tét		Fót	Ócsa
Tököl		Hajdúsámson	Őriszentpéter
Tura		Jánossomorja	Pálháza

Városi cím adományozása Mádl Ferenc köztársasági elnöki időszakában			
2001	2003	2004	2005
Vámospércs		Kenderes	Pilis
Vecsés		Lábatlan	Sándorfalva
Vésztő		Örkény	Üllő
		Szigethalom	
		Tompa	
		Velence	

Forrás: KEHÉ 2000/2001 – 2005. A szerző saját táblázata

Az államfő kegyelmezési jogköre az egyéni kegyelemre terjed ki,¹⁸⁰⁹ ezen belül viszont eljárási és végrehajtási kegyelmet is gyakorolhat, és jogosult a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítésre is. Az államfő miniszteri előterjesztés alapján és miniszteri ellenjegyzés mellett döntött,¹⁸¹⁰ még a nagy országos érdeklődést kiváltó 2004-es Simek Kitti-ügyben is, amikor az elkövetőt 2005-ben végrehajtási kegyelemben részesítette.¹⁸¹¹

¹⁸⁰⁹ Közkegyelmet az Országgyűlés törvény megalkotásával gyakorolhat. L.: Alkotmány 19. § (3) bekezdés m) pont.

¹⁸¹⁰ Az egyéni kegyelem gyakorlásánál az elnöki jogkör terjedelmére és a miniszteri ellenjegyzés szerepére l. bővebben: 47/2007. (VII. 3.) AB határozat.

¹⁸¹¹ A tényállás szerint 2002-ben a 14. évét éppen betöltött fiatal „*agyonlőtte alvó mostohaapját. A lány és az anya vallomásai szerint a helyi kocsmát bérlő mostohaapa éveken keresztül bántalmazta és szexuálisan zaklatta Kittit, ezt azonban nem sikerült egyértelműen bizonyítani*” (<https://index.hu/bulvar/kitty0119>, 2022.04.15.). Az eljárás nagy társadalmi és szakmai érdeklődés mellett zajlott, végül a 2 év 2 hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélt fiatalokú kérvényére Mádl Ferenc kegyelemből felfüggesztette a büntetés végrehajtását (tekintettel arra, hogy gyermeke született). Simek Kitti két évvel a születést követően külföldre távozott, gyermekét az apa nevelte fel. Az esetet l. részletesen: Morvai Krisztina – Simek Kitti: Rettégés és erőszak – otthon (Bp., Rejtjel, 2005). L. még: <https://index.hu/bulvar/kitty0119> (2022.04.15.), <https://rtl.hu/hazonkivul/2013/02/27/hogyan-el-simek-kitty-elhagyott-kislanya> (2022.04.15.), www.origo.hu/itthon/20210619-huga-halas-az-apagyilkos-simek-kittinek-hogy-meghuzta-a-ravaszt.html (2022.04.15.), www.blikk.hu/aktualis/belfold/simek-kitti-elokerult-lanya-livia-hollandia/t0wbxx5 (2022.04.15.).

Kegyelmi ügyek darabszáma Mádl Ferenc elnöksége idején	
Év	Jóváhagyott ügyek száma (összes felterjesztett ügy)
2000/2001	19 (csak a jóváhagyott)
2002	20 (csak a jóváhagyott)
2003	42 (1231)
2004	38 (1268)
2005	14 (740)

Forrás: KEHÉ 2000/2001 – 2005. A szerző saját táblázata

Az államfő kinevezési jogkörei széles körűek és változatosak, ezek közül maga az Alkotmány csak példálózva említ meg néhányat,¹⁸¹² de számos törvény is telepít ilyen jogkört az elnökre.¹⁸¹³ Itt csupán néhány példa megemlítésére nyílik lehetőség a Mádl időszejében hatályos jogszabályok alapján. A köztársasági elnök nevezi ki és menti fel a hivatásos bírákat, az egyetemi tanárokat, illetve – miniszterelnök javaslatára – a minisztereket és az államtitkárokat. Kinevezi és felmenti – miniszterelnök javaslatára – a Magyar Nemzeti Bank elnökét és alelnökeit, a felsőoktatásért felelős miniszter javaslatára megbízza és felmenti az egyetemi rektorokat, illetve kinevezi – a Legfelsőbb Bíróság elnökének javaslatára – a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyetteseit, valamint – a legfőbb ügyész javaslatára – a legfőbb ügyész helyetteseit. Kinevezi és felmenti továbbá – mint a fegyveres erők főparancsnoka – a Magyar Honvédség parancsnokát és vezérkari főnökét, a Határőrség országos parancsnokát, valamint – a honvédelmi, illetve a belügyminiszter javaslatára – kinevezi és előlépteti (elbocsátja vagy lefokozza) a tábornokokat.¹⁸¹⁴

¹⁸¹² Alkotmány 30/A § (1) bekezdés i) pont.

¹⁸¹³ Ahogy ezt az Alkotmány 30/A § (1) bekezdés m) pontja lehetővé is teszi. Ilyen volt például a nemzeti hírgyűnökségről szóló 1996. évi CXXVII. törvény, amely alapján a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök jelölte az MTI elnökét. Konkrét alkalmazására l.: a Magyar Távirati Iroda Rt. elnökének kinevezéséről szóló 183/2002. (XI. 26.) KE határozat.

¹⁸¹⁴ A kinevezési jogkör pontos tartalmát Mádl időszejében a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény határozta meg. A kinevezési és előléptetési jogkört az elnök nem csak a honvédség, hanem annál szélesebb körben, általában a rendvédelmi szervek tekintetében gyakorolta.

Az elnök kinevezési jogköre ellenjegyzéshez kötött, és ún. kötött jogkör, ugyanis „a kinevezést nem a köztársasági elnök kezdeményezi, hanem a törvényben meghatározott más szerv”.¹⁸¹⁵ Az elnöknek – észszerű határidőn belül – joga van a kinevezés megtagadására, sőt bizonyos esetekben köteles megtagadni a kinevezést.¹⁸¹⁶

Mádl a kinevezési jogkörét leggyakrabban a bírák, az egyetemi tanárok és a kormánytagok kinevezése kapcsán gyakorolta. A kinevezéseknél kell megemlíteni, hogy az államfő bizonyos esetekben nem konkrét kinevezési, hanem egyéni¹⁸¹⁷ vagy társas¹⁸¹⁸ javaslat-tételi, előzetes¹⁸¹⁹ vagy utólagos¹⁸²⁰ hozzájárulási joggal rendelkezik, és egy szűk körben saját javaslattételi jogköre is van.¹⁸²¹ A személyi javaslatok megtételekor Mádl a szakmai háttérrel rendelkező és

¹⁸¹⁵ Petrétei József: Magyar alkotmányjog II. (Bp–Pécs, DCK, 2000. 94.).

¹⁸¹⁶ A köztársasági elnök kinevezési jogkörének tartalmát és terjedelmét Antall József miniszterelnök alkotmányértelmezési kérelme alapján az Alkotmánybíró-ság részletesen meghatározta (36/1992. (VI. 10.) AB határozat). L. még: Kónya Imre: Antall József közléről (Bp., Kortárs, 2019. 130–131.).

¹⁸¹⁷ Például a miniszterelnök személyére a köztársasági elnök tesz javaslatot (Alkotmány 33. § (3) bekezdés).

¹⁸¹⁸ Például az Országos Rádió és Televízió Testület elnökének személyére a köz-társasági elnöknek a miniszterelnökkel közös javaslatot kellett tennie (A rádi-ózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény 33. § (3) bekezdés). Konkrét alkalmazására l.: az Országos Rádió és Televízió Testület elnöke megbízatásá-nak megszűnéséről szóló 1/2003. (I. 14.) KE-ME együttes határozat, illetve Mádl Ferenc köztársasági elnök és Medgyessy Péter H/2529. sz. indítványa (www.parlament.hu/irom37/2529/02529.pdf, 2022. 04. 27.), Az államfő Hajdu Istvánt javasolja... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 369.), Az államfő új jelölteket ajánlott... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 371.).

¹⁸¹⁹ Például az akkor hatályos felsőoktatási törvény alapján az egyetem – a köz-társasági elnök előzetes hozzájárulásával – „*Promotio sub auspiciis praesidentis Rei Publicae kitüntetéssel avatja doktorrá azt, aki középiskolai, egyetemi és dok-tori tanulmányait kiváló eredménnyel végezte*”. (A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 100. § (2) bekezdés). Mádl általi gyakorlására l. például: Kitünté-teses doktorrá avatásról szóló 114/2001. (IX. 14.) KE határozat.

¹⁸²⁰ Például a Magyar Tudományos Akadémia elnöke esetében (A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény 13. § (1) bekezdés). Mádl időszakában ezt egyszer, Vizi E. Szilveszter kinevezésekor kellett gyakorolnia (A Magyar Tudományos Akadémia elnökének e tisztségében való megerősítésé-ről szóló 68/2002. (V.27.) KE határozat).

¹⁸²¹ Például az Alkotmány alapján a miniszterelnök személyére ő tesz javaslatot az Országgyűlésnek (Alkotmány 33. § (3) bekezdés), illetve ő jelöli az országgyű-lési biztosokat (Alkotmány 32/B. § (4) bekezdés).

konszenzusos jelöltek megtalálására törekedett, bár javaslatai a politikai térbe kerülve nem mindig nyerték el a szükséges támogatást.¹⁸²²

Az államfő kitüntetésekkel kapcsolatos jogkörei ugyancsak összetettek. A köztársasági elnök – mint a nemzet egységének kifejezője – *„adományozza a törvényben meghatározott címeket, érdemrendeket, kitüntetésekét és engedélyezi viselésüket”*.¹⁸²³ Ez nem kizárólagos jogosultság, hiszen számos más közszereplő, illetve testület is alapít, illetve adományoz kitüntetésekét, viszont rangjánál fogva az elnök adja át a legjelentősebbeket. Magyarországon az Országgyűlés a rendszerváltozást követően – a második köztársaság hagyományaihoz visszatérve – újraalapította a Magyar Köztársasági Érdemrendet és a Magyar Köztársasági Érdemkeresztet, valamint a Kossuth-díjat, egyúttal a megszüntetett Állami Díj helyére Széchenyi-díjat alapított. A Magyar Köztársasági Érdemrendet *„a nemzet szolgálatában, az ország fejlődésének elősegítésében, a haza érdekeinek előmozdításában és az egyetemes emberi értékek gyarapításában kifejtett kimagasló, példamutató tevékenység”*¹⁸²⁴ elismerésére hozták létre, míg a Kossuth-díj vagy Széchenyi-díj annak adományozható, aki *„a tudományok, a műszaki alkotások, a kutatás, a műszaki fejlesztés, a kulturális és művészeti alkotások, a gyógyítás, az oktatás-nevelés terén kivételesen magas színvonalú, példaértékű, nemzetközileg is elismert eredményt ért el”*.¹⁸²⁵ Az 1991 és 2011 között létező Magyar Köztársasági Érdemrendet a miniszterelnök, az Érdemkeresztet az illetékes miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök adományozta. A jelenleg is kiosztott Kossuth- és Széchenyi-díjakra egy külön bizottság ajánlása alapján a kormány tesz javaslatot, és a köztársasági elnök adományozza. Mádl időszakában sor került egy külön kitüntetés, a Nagy Imre Érdemrend alapítására is, amellyel *„a hazafias helytállással példát mutató, a magyar függetlenséget szolgáló, a társadalmi párbeszéd, a társadalmi béke,*

¹⁸²² L. például: Az államfő Hajdu Istvánt javasolja... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 369.), Az államfő új jelölteket ajánlott... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 371.), Az államfő – a kormányfő nevében is – négypartii tanácskozást kezdeményez... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 371.).

¹⁸²³ Alkotmány 30/A § (1) bekezdés j.) pont.

¹⁸²⁴ A Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény 1. §.

¹⁸²⁵ A Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény 1. §.

a nemzet egységének megalósítása, a békés rendszerváltozás megteremtése érdekében kifejtett tevékenység[et]” kívánták elismerni.¹⁸²⁶ A díjat a miniszterelnök előterjesztésére a köztársasági elnök adományozta.

A kitüntetési jogkör keretében az államfő dönt a külföldi kitüntetések viseléséről is. Ennek egy speciális esetköre a külföldi államfői vizitekhez kapcsolódó ún. kitüntetés-cserék során kapott kitüntetések viselésének engedélyezése.¹⁸²⁷

Valószínűleg Mádl személyes képességeinek is köszönhető,¹⁸²⁸ hogy Horn Gyula 2002-es kitüntetésének ügyét (Magyar Érdemrend Nagykereszt) ekkor még mérsékelt intenzitású sajtókampány mellett sikerült megakadályozni, és az ügy csak később – már Sólyom László elnöksége alatt – vetett nagyobb hullámokat, amikor azzal a volt miniszterelnök 75. születésnapja alkalmából újra előhozakodtak. Mádl esetében az elutasítás egyértelműen az elnöki szerepfelfogásból következett, hiszen ebbe nem fért bele olyan döntés, amely mélyen megosztaná a társadalmat, márpedig Horn Gyula állami kitüntetésének ügye – a jelölt történelmi érdemei ellenére – ilyennek számított.¹⁸²⁹ Mádl ebben az ügyben nem kért alkotmányértelmezést, de utódja, Sólyom László már megtette, és az Alkotmánybíróság válasza végül mindkettőjük álláspontját

¹⁸²⁶ A Nagy Imre Érdemrend 2003–2011 között létezett, alapítására és adományozásának szabályaira l.: A Magyar Köztársaság kitüntetéseiéről szóló 1991. évi XXXI. törvény módosításáról szóló 2002. évi XXX. törvény.

¹⁸²⁷ Az ún. kitüntetés-csere keretében az egymásnál vizitáló államfők kitüntetési kontingenseket ajánlanak fel a másik fél számára. Miután az aktus a nemzetközi protokoll részét képezi, ezzel a sajtó nem szokott foglalkozni. Mádl időszakában egy – a Mádl 2002-es franciaországi látogatásához kapcsolódó – kitüntetés-csere egy pillanatra, a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott tálalásban, mégis a sajtó érdeklődésének középpontjába került. L.: Juszt László: A kitüntetések természetrajza (Magyar Hírlap 2002. 10. 07., 11.).

¹⁸²⁸ Az, hogy a Mádl-féle elutasítás körüli sajtókampány nem mérgesedett el, több tényezőnek is köszönhető. Egyrészt a kormány előkészítés nélküli bejelentésével nemcsak saját magát, hanem Horn Gyulát is kellemetlen helyzetbe hozta, aki gyorsan ki is lépett az ügyből, miután a tévében bejelentette, hogy most már ha adnák, sem venné át a kitüntetést. Mádl nem csupán saját aggályait hangoztatta, de álláspontjának hallgatólagosan a kormánykoalíció pártjai között is voltak támogatói (Tócsy Balázs: Mádl-morzsák, Bp., 2005. Kézirat, 12.).

¹⁸²⁹ L. például: Boross és Horn (Magyar Nemzet, 2002. 07. 10., 7.).

igazolta.¹⁸³⁰ A kitüntetések ügyében Mádl egyébként alapvetően konszenzusra törekedett, de az Alkotmány betűjéből és szelleméből itt sem engedett.

Itt szükséges azt is megemlíteni, hogy Mádl nemcsak állami kitüntetésekkel adta át, hanem saját kitüntetését is alapította,¹⁸³¹ amelyet 2002-től a ciklus végéig évente adományozott annak a magyar vagy külföldi állampolgárnak, *„aki életútjával, szakmai tevékenységével kiemelkedő érdemeket szerzett, különösen a tudományok bármely területén, az ifjúság nevelése, az elesettek és hátrányos helyzetűek támogatása, a természeti környezet megóvása terén, valamint művészi alkotói és előadói, illetve a köz szolgálatában végzett tevékenységével”*.¹⁸³² Sokatmondó, hogy az Érdemérem első díjazottja Göncz Árpádné lett,¹⁸³³ akinek a hátrányos helyzetűek érdekében végzett munkáját Mádl Ferenc régóta figyelemmel kísérte és nagyra értékelte.¹⁸³⁴

¹⁸³⁰ 47/2007. (VII. 3.) ABH.

¹⁸³¹ Vélhetően ez szolgált mintaként Schmitt Pál saját elnöki kitüntetéséhez is, amelyet 2010-ben alapított, és amelynek megszüntetéséről 2013-ban Áder János rendelkezett. vö.: A Köztársaság Elnökének Érdemérmé és a Köztársaság Elnökének Díszoklevele Éremmel kitüntetések alapításáról szóló 223/2010. (IX. 02.) KE határozat (MK 2010/139. 22772.), Magyarország Köztársasági Elnökének Érdemérmé és Magyarország Köztársasági Elnökének Díszoklevele Éremmel kitüntetések alapításáról szóló 23/2012. (I. 16.) KE határozat (MK 2012/5. 425.) és A 23/2012. (I.16.) KE határozat hatályon kívül helyezéséről szóló 520/2013. (XII. 21.) KE határozat (MK 2013/216. 85850.).

¹⁸³² A Köztársaság Elnökének Érdemérmé kitüntetés alapításáról szóló 153/2001 (XI. 29.) KE határozat (MK 2001/134. 9455–9456.).

¹⁸³³ MK 2002/40. 2526.

¹⁸³⁴ Mádl András szíves közlése. Göncz Árpádné karitatív munkájának fókuszában 1993 óta a Kézenfogva Alapítvány állt, amelyben máig *„az értelmi és halmozottan sérült gyermekek sorsának, gondozásuk és fejlesztésük körülményeinek”* javításán dolgozik (https://gonczarpad.hu/dr_goncziparadne_gonter_maria_zsuzsanna, 2022.04.15.), de számos más projektben is részt vett Göncz Árpád oldalán (l. például a volt állami gondozottak életkezdését segítő Diótörés Alapítvány működését).

A legmagasabb rangú kitüntetések adományozása Mádl Ferenc elnöksége idején					
	2001	2002	2003	2004	2005
Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje a Láncsal	6	12	2	2	3
Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje	9	11	8	11	12
Kossuth-díj	19	13	16	19	19
Széchenyi-díj	18	16	20	23	21
Köztársaság Elnökének Érdemérme¹⁸³⁵	-	18	19	22	34

Forrás: KEHÉ 2000/2001–2005, ADT. A szerző saját táblázata

A külügyi jogosítványok körébe a nemzetközi szerződések megkötését, illetve a diplomáciai képviselők küldésének és fogadásának jogát szokták sorolni.¹⁸³⁶ Az Alkotmány szerint az államfő képviseli a magyar államot, és ezt a jogkörét ellenjegyzés nélkül gyakorolja.¹⁸³⁷

A Magyar Köztársaság nevében megkötött nemzetközi szerződéseknel az aláíró személye nem csak jogszabályi előírások, hanem a diplomáciai szokások függvényében kerül kijelölésre, tehát egyáltalán nem gyakori, hogy az elnök parafáljon egy szerződést.¹⁸³⁸ A követek és nagykövetek küldése és fogadása – csakúgy, mint a diplomáciai kapcsolatok felvétele¹⁸³⁹ – hagyományosan az államfői jogosítványok közé tartozik, Mádl időszakában azonban még

¹⁸³⁵ Alapítására l.: 153/2001 (XI.29.) KE határozatot.

¹⁸³⁶ Alkotmány 30/A. § (1) bekezdés b)-c) pontok.

¹⁸³⁷ Alkotmány 30/A. § (1) bekezdés a) pont, valamint (2) bekezdés.

¹⁸³⁸ Mádl időszakában erre mindössze egyszer került sor, amikor a külügyminiszter előterjesztésére az elnök írta alá az 1998-as rotterdami egyezményt a növényvédő szerek nemzetközi kereskedelmi forgalmazásáról (A nemzetközi egyezmény megerősítéséről szóló 155/2000. (X. 13.) KE határozat).

¹⁸³⁹ Vö.: Nagykövetségi szintű diplomáciai kapcsolat létesítéséről szóló 3/2003. (I. 14.) KE határozat; A diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló 137/2004. (X. 25.) KE határozat.

a főkonzulok kinevezése és felmentése is az elnöki hatáskör részét képezte,¹⁸⁴⁰ de ezek mind külügyminiszteri előterjesztés és ellenjegyzés alapján történtek. Némileg más a helyzet az államnak a képviselőjénél, mert itt az államfő egyrészt saját döntése alapján járt el egy-egy nemzetközi eseményen való megjelenésekor, másrészt azonban döntése előtt nyilvánvalóan mérlegelnie kell az ország diplomáciai érdekeit és a protokollszempontokat is, vagyis a jogkörnek ez a része Mádl alatt is nagyfokú egyeztetést tett szükségessé a többi hatalmi ág képviselőjével, elsősorban a kormánnyal és a kormányfővel, és ebből – az eltérő szerepfelfogás kapcsán – adódhattak súrlódások.¹⁸⁴¹

A külügyi jogosítványok körében érdemes röviden megemlékezni az államfő külföldi látogatásairól is. Mádl Ferencet az utókor keveset utazó elnökként tartja számon, ám a térképre pillantva rögtön kiderül, hogy a valóság ennél összetettebb. Az elnöki vizitek részben a viszonyosságon alapulnak, tehát olyan országokból, ahová egy korábbi elnök látogatott el, nem ritkán már utódja alatt történik meg a viszontlátogatás. Így vizitált például Mádl elnöksége alatt Magyarországon az új-zélandi főkormányzó¹⁸⁴² vagy a vietnami elnök¹⁸⁴³ – mindkét esetben Göncz Árpád korábbi látogatását viszonyozták. A japán császári pár 2002-es nagy sikerű látogatására ugyancsak egy korábbi magyar vizitnek köszönhetően került sor.¹⁸⁴⁴

Mádl Ferenc gyakran és sokat utazott külföldre (is), útjainak szervezése során két fő szempont érvényesült: sokat és rendszeresen

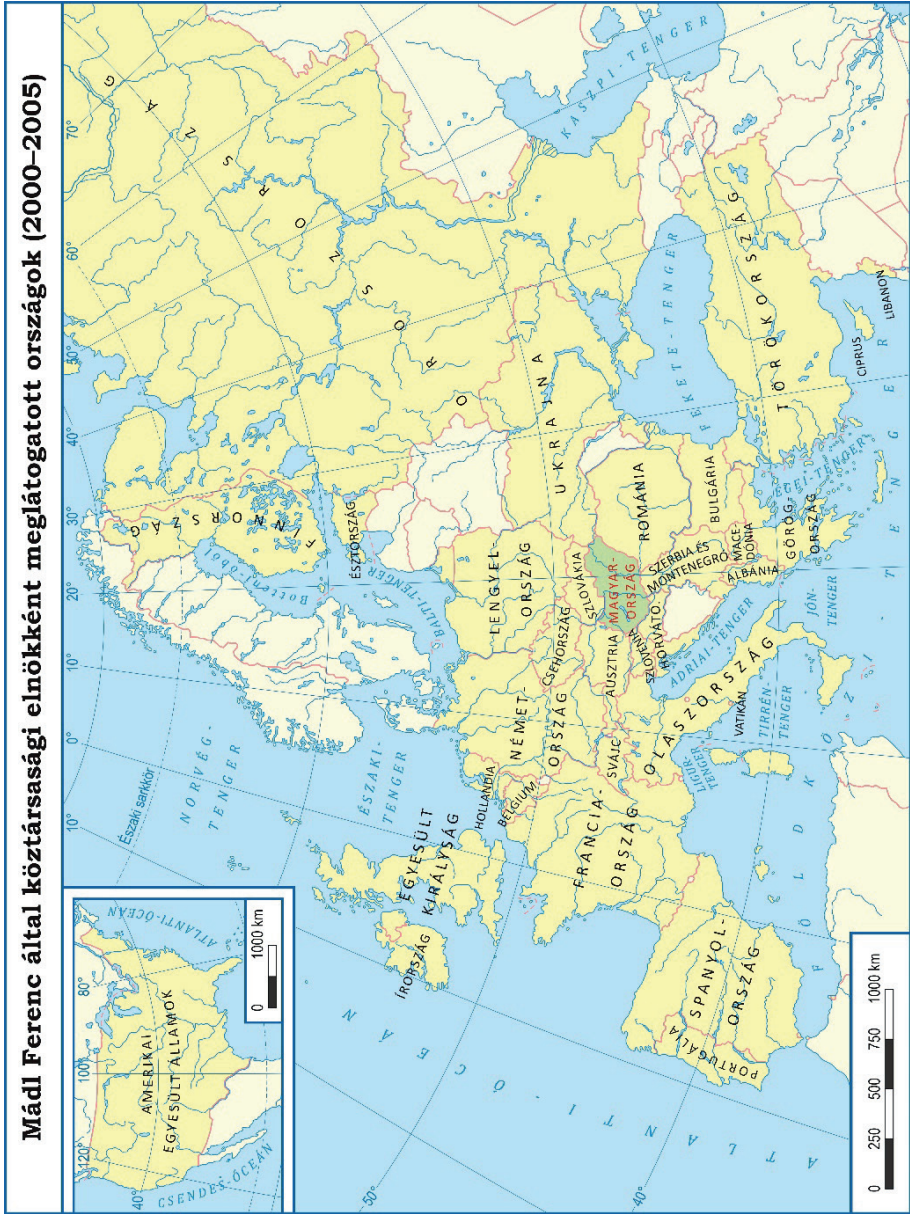
¹⁸⁴⁰ Azóta visszakerült a külügyminiszter hatáskörébe, mert a vonatkozó jogszabályok értelmezése alapján odatartozik.

¹⁸⁴¹ A hagyományok, a szokások és a protokoll megtartására érzékeny Mádlnak ezen a téren a három miniszterelnök közül Gyurcsány Ferencel volt a legnehezebb dolga, aki többször is rendhagyó ötletekkel állt elő, példákat l.: Tószoky Balázs: Mádl-morzsa (Bp., 2005. Kézirat, 42., 45.).

¹⁸⁴² Pohárköszöntő a Silvia Cartwright új-zélandi főkormányzó asszony tiszteletére adott díszvacsorán (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 286–287.).

¹⁸⁴³ Pohárköszöntő a Tran Duc Luong vietnami köztársasági elnök tiszteletére adott díszvacsorán (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 186–188.).

¹⁸⁴⁴ Ennek köszönhetően Mádl Ferenc és felesége mellett a császári pár Göncz Árpáddal és feleségével is találkozott. Akihito és Micsiko mosolygós utazása (Magyar Hírlap 2002.07.20., 2.). A Csillagszemű Táncegyüttesre l. még: Kezet fogni a japán császárral (Heti Válasz 2018.02.01., 46–48.).

4. térkép: Mádl Ferenc által köztársasági elnökként meglátogatott országok (2000–2005)

látogatta a szomszédos államokat, részben hivatali feladataiból – például V4-találkozók – adódóan, részben a magyar közösségek helyzetéről való tájékozódás érdekében. Másrészt gyakran utazott az ország uniós integrációja szempontjából meghatározó országokba, így elsősorban Német- és Franciaországba, de többször vizitált Olaszországban és Belgiumban is. Látogatásai részben korábbi miniszteri útjaira épültek, például kiváló német és francia kapcsolatait nagyrészt még az Antall-kormány tagjaként építette ki. Egyes látogatásoknál pedig személyes elkötelezettsége is motiválta; ennek legszembetűnőbb példája a két vatikáni látogatása, amely keretbe foglalja az elnöki mandátumát, és többször fogadott amerikai, német, izraeli és finn vendégeket is.

Mádl utazásainak egyik jellegzetessége – ami diplomáciai szempontból az ország számára pozitív hozadékkal járt –, hogy hivatalos teendői egy részét tudományos munkásságához lehetett kapcsolni. Rendszeresen tartott előadásokat – akár díszdoktori címek átvételének margóján (Athén, Nápoly), akár anélkül (Isztambul, Oxford, Bukarest) – külföldi egyetemeken és egyéb tudományos szervezetekben,¹⁸⁴⁵ vagy ő maga fogadott nemzetközi delegációkat Budapesten.¹⁸⁴⁶

Önálló elnöki jogkörként említendő az állampolgársági ügyekben hozott döntések. Az államfő joga, hogy a honosításról és a visszahonosításról, illetve az állampolgárságról való lemondásról, valamint az állampolgárság visszavonásáról döntsön.¹⁸⁴⁷ Míg az állampolgárságot keletkeztető esetekben az elnök saját diszkrecionális jogkörében hoz döntést, az állampolgárság megszűnésével járó ügyekben a jogszabályban foglaltak szerint köteles eljárni.

¹⁸⁴⁵ Például: Beszéd a Nemzetközi Magánjogi Konferencia 110. jubileumi ülésén (KEHÉ 2003., Bp., KEH, 2004. 244–249.).

¹⁸⁴⁶ Vö. például: a 2002 őszén az UNIDROIT-delegációja számára szervezett látogatás az ELTE-n. Képanyagát l.: EDIT-honlap (<https://edit.elte.hu>, 2022. 04. 15.). A látogatásra l.: UNIDROIT Official Visit. UNIDROIT visit to Budapest Hungary – 9–11 October 2002 (Uniform Law Review 2002/4. 1162.). L. még: 1955. lj.

¹⁸⁴⁷ A magyar állampolgárság keletkezésének és megszűnésének esetköreiről részletesen l.: Domaniczky Endre – F. Tóth Gábor: Konzuli igazgatás (In: Bába Iván – Sáringer János (főszerk.): Új Diplomáciai Lexikon (Bp., Kairosz, 2021. I/255–352.)).

Valamennyi állampolgársági ügyben hozott döntés miniszteri ellenjegyzéshez kötött, ami Mádl időszakában a belügyminiszter közreműködését tette szükségessé.

Állampolgársági ügyek darabszáma Mádl Ferenc elnöksége idején				
Év	Állampolgársági okirat	Honosítás / visszahonosítás	Lemondás	Kérelem elutasítása
2000/2001	7766	6737	1029	634
2002	3354	2655	699	336
2003	3944	3405	539	315
2004	4241	3972	269	361
2005	4130	4044	86	189

Forrás: KEHÉ 2000/2001–2005. A szerző saját táblázata

Végül röviden szólni szükséges még a hadügyi jogosítványokról, amelyeket a hadsereg főparancsnoka kifejezés foglalt össze az Alkotmányban. A taxisblokádtól tudható volt, hogy ezek „az irányadó szabályok nagyon ezoterikusan vannak benne az Alkotmányban”,¹⁸⁴⁸ tehát „[a] köztársasági elnök főparancsnoki funkciója az elnök alkotmányjogi jogállásának része, és nem a Magyar Honvédségben, illetve a Határőrségben viselt rang vagy beosztás. A fegyveres erők főparancsnoka a fegyveres erőkön kívül áll, azoknak irányítója és nem vezetője.”¹⁸⁴⁹ Ez az irányítási jog ráadásul osztott hatáskör, azon az államfő – az Alkotmány és a törvények alapján – a kormánnyal és az Országgyűléssel osztozik. Miután „[a] hagyományos hadúri jogok közül [...] a köztársasági elnök – mint főparancsnok – az Alkotmánnyal összhangban a személyügyi és reprezentatív hatásköröket kapta meg”,¹⁸⁵⁰ Mádl ezeket gyakorolta. Reprezentatív feladatai körében részt vett hadgyakorlatokon,¹⁸⁵¹ csapatszemléken,¹⁸⁵² laktanyákat

¹⁸⁴⁸ Tósoy Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 13.).

¹⁸⁴⁹ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat.

¹⁸⁵⁰ Petrétei József: Magyar alkotmányjog II. (Bp-Pécs, DCK, 2000. 90.).

¹⁸⁵¹ L. például: Koszovóba készülnek (Napló 2003.05.31., 1, 3.).

¹⁸⁵² Makk László interjú 2021.

látogatott,¹⁸⁵³ és – élve személyügyi hatásköreivel – a Honvédség vezetését igyekezett megkímélni a 2002-es kormányváltás azonnali következményeitől.¹⁸⁵⁴ Fontos kiemelni azt is, hogy Mádl főparancsnokként az első Irakban elesett magyar katona halálakor nem csupán kondoleált, hanem személyesen részt is vett Nagy Richárd temetésén.¹⁸⁵⁵

AZ ELNÖKI TEVÉKENYSÉG PRIORITÁSAI

Mádl Ferenc első államfői beszédében még a Parlamentben meghatározta azokat a prioritásokat, amelyek megvalósítása érdekében tevékenykedni kívánt. A magyar jog alapján azonban az államfő elsősorban nem aktív cselekvéssel, hanem inkább iránymutatással tudja álláspontját kifejezni vagy nyomatékosítani. Köztársasági elnökként Mádl annyiban volt speciális helyzetben, hogy tudományos pályafutásának legfontosabb témája, az Európai Unió és az ahhoz való csatlakozás – vagy saját szavaival „*Európa újraegyesítése*”¹⁸⁵⁶ – ezekben az években a magyar közélet egyik legfontosabb ügyének is számított. Mádl megszólalásainak tehát szakmai tapasztalata, szaktekintélye – például az Európai Unió reformjával kapcsolatos elképzelései esetében – különös súlyt adott. Másrészt az uniós témát tágan értelmezve Mádl több nemzeti szintű ügyet is láthatóvá tudott tenni a nemzetközi politikában, mint például a kisebbségvédelmet, a kereszténység ügyét vagy a környezetvédelmet. Ezeknek szintén a saját szakmai tekintélye és elismertsége adott nyomatékot, úgyhogy talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy neki köztársasági

¹⁸⁵³ L. például: a Magyar Honvédség Budapesti Helyőrségparancsnokságán 2002.06.23-án tett látogatását (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 51.).

¹⁸⁵⁴ Néhány példát l.: Tószoky Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 13., 15.).

¹⁸⁵⁵ A köztársasági elnök részvétttávirata az Irakban hősi halált halt magyar katona, Nagy Richárd édesanyjának (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 385.) és Teljesítem, amit vállaltam (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 278.).

¹⁸⁵⁶ Mádl Ferenc: Európa összenő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 174.).

elnökként is sikerült – elsősorban nemzetközi szintéren – a magyar jogszabályokban rögzített hatáskörnél nagyobb mozgásteret biztosítania a maga számára.¹⁸⁵⁷

AZ ELNÖKI PRIORITÁSOK KÉPVISELETE A NEMZETKÖZI SZÍNTÉREN

Mádl Ferenc első államfői beszédében, még a Parlamentben meghatározta azokat a prioritásokat, amelyek megvalósítása érdekében tevékenykedni kívánt. Miután nemzetközileg is aktív szereplőnek bizonyult, céljait és üzeneteit kétfelé választotta. Míg nemzetközi szintéren elsősorban a közép-európai államok euroatlanti integrációja, a kisebbségek ügye – benne a magyarság mint a legnagyobb közép-európai kisebbség –, a kereszténység – mint a közös európai örökség és identitás egyik legfontosabb eleme –, valamint a környezetvédelem jelent meg, belföldön a lista ennél hosszabb volt. Nemzetközi kérdésekben az általa felvetett témák előzményei legtöbb esetben az Antall-kormány időszakába nyúlnak vissza, amelynek kezdetén hangsúlyosan foglalkozott az európai integrációs ügyekkel. Így például a közös európai kisebbségvédelmi sztenderdek kidolgozásának és betartásuk folyamatos monitorozásának gondolatát már 1990-ben felvetette,¹⁸⁵⁸ és köztársasági elnökként ugyanezt hangsúlyozta a 2000 őszén az ENSZ-közgyűlésen elmondott beszédében is,¹⁸⁵⁹ majd minden lehetséges fórumon, már volt elnökként is.

¹⁸⁵⁷ Hasonló következtetésre jutott egykori külügyi főtanácsadója, Breuer Klára is: „Olyan jogtudós elnökünk volt az európai uniós csatlakozás időszakában, akit komolyan vettek. Én pontosan tudom azt, hogy a köztársasági elnök Magyarországon nem végrehajtó hatalommal bír, de azok a tárgyalások[...] amiket például Barrosoval folytatott, akkor még portugál miniszterelnökként vagy amikor először felszólalt – még nem is voltunk uniós tagok – az Európai Parlamentben, azok maradandót hoztak nekünk a tárgyalások során” (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021). Ugyanitt említhetők kiváló német kapcsolatai is, amelyek lehetővé tették például a Benes-dekrétumok ügyének felvetését egyik – nem hivatalos – németországi látogatása során (Mádl Ferenc Berlinben, Magyar Hírlap 2002. 03. 23., 4.).

¹⁸⁵⁸ L. például: Az európai értékeknek elkötelezve (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 16–18.).

¹⁸⁵⁹ Mádl Ferenc: Beszéd az ENSZ millenniumi csúcstalálkozóján (KEHÉ 2000/2001., Bp., KEH, 2002. 87.).

Mádl a magyar történelem eseményeihez – köztük az általa folyamatosan emlegetett két magyar sorsfordulóhoz: az államalapítás ezredik évfordulójához, a Millenniumhoz, illetve az 1956-os forradalom és szabadságharchoz – sohasem önmagukban közelített, hanem megpróbálta ezeket európai szinten is megjeleníteni és európai kontextusba ágyazni. A Millennium révén általában Géza és István munkásságát hangsúlyozta, akiknek köszönhetően a magyarság már egy évezreddel korábban csatlakozott Európához, most pedig csupán újra visszatér oda, ahová mindig is tartozott.¹⁸⁶⁰ 1956 hasonló toposz volt nála, a közös európai értékekhez, a Nyugat-Európához való tartozás szimbóluma, amelyet a nemzedékéhez tartozó külföldi politikustársai tökéletesen megértettek,¹⁸⁶¹ hiszen Magyarország 1956-os szovjet megszállása oszlatta el az utolsó kétségeket a nyugati gondolkodásban a kommunizmus valódi természetével kapcsolatban.

Némi magyarázatot érdemel, hogy miért beszélt rendszeresen a Kárpát-medence és a közép-európai országok közös integrációjának szükségességéről, ahelyett, hogy csak Magyarországra fókuszált volna. Ezt már miniszterként is hangoztatta, ahogyan azt is, hogy a Visegrádi Együttműködés a sikeres integráció egyik előfeltétele.¹⁸⁶² Mádl – Antallhoz hasonlóan – a Kárpát-medencében nem győzteseket és legyőzötteket látott, hanem közös lakóhelyet és sorsközösséget, amelyet generációk sora és közös élményanyaga érlelt meg,

¹⁸⁶⁰ Vö. például: Mádl Ferenc: Von Quedlinburg (973) bis Athen (2003): Ungarn in der Europäischen Union - Geschichte, moralische, wirtschafts- und rechtspolitische Zielsetzungen (In: Heinz-Peter Mansel et al (szerk.): Festschrift für Erik Jayme, München, Sellier, 2004. II/1699-1704.).

¹⁸⁶¹ Vö. például: Dr. Dietrich von Kyaw viszontválasza Mádl Ferencnek a Humboldt Egyetemen 2002. 03. 21-én megtartott előadására (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV- ELTE ÁJK ECE, 2004. 122-125.), Patrick Cox, az Európai Parlament elnökének 2002. 10. 22-i köszöntőjét (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 199-200.) és Catherine Lalumiere 2002. 11. 08-i laudációját (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV - ELTE ÁJK ECE, 2004. 230-234.).

¹⁸⁶² Az európai integráció sodrásában: a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 39-50.). Hasonlóképpen fogalmazott egyik romániai útján (Mádl Ferenc: A magyar-román együttműködés új perspektívái. KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2002. 233-237.).

és amelyben az egyetlen lehetséges megoldás az a felállás lehet, amely mindegyik nép együttélését és minden nyelv és kultúra megmaradását egyaránt biztosítja.¹⁸⁶³ Az euroatlanti integráció ennek megvalósításához kínál – egy etnikailag még mindig eléggé kevert régióban – esélyt és kereteket mindenki számára. A környezetvédelmet és annak érvrendszerét Mádl szintén miniszteri időszakából hozta magával, és a kérdés aktualitására a '90-es években folyamatosan figyelmeztetett.

Az egyetlen új elem ebben a programban a kereszténység volt, amely viszont már az 1950-es évek végétől megjelent a fiatal Mádl gondolataiban, közéleti programjába viszont egy konkrét esemény, az uniós integráció további mélyítése kapcsán került bele. Mádl már elnökként – és tudósként – külön összegezte az EU előtt álló feladatokat, és nagy figyelemmel kísérte előbb az Alapjogi Charta, majd az Európai Alkotmány megszüvegezését.¹⁸⁶⁴ A kereszténységre mint az európai identitás egyik legmarkánsabb jellemzőjére hivatkozott, amely ott rejtezik minden sajátosan európai hagyomány alján, és amelynek hatása az Alapjogi Charta szövegén is átüt és érződik. Az Európai Uniót kereszténydemokrata politikusok álmodták meg, és ebben az álomban mindaz, ami a gazdasági integráción túlmutat – például kultúra, szolidaritás, identitás –, a kereszténység elvein keresztül válik láthatóvá és érzékelhetővé. Vagyis ha kimondjuk, hogy az EU nem csupán gazdasági érdekközösség, hanem közös

¹⁸⁶³ Ezt a bukaresti egyetemen elmondott beszédében a következőképpen foglalta össze: „*A magyar külpolitika egyik[...] kulcsfontosságú iránya a szomszédos és a tágabb térségbeli országokhoz fűződő jó viszony. Szomszédainkkal mindenekelőtt a hosszú, közös határ, a földrajzi-gazdasági egymásra utaltság, a kulturális és történelmi összetartozás, a határainkon túl élő nagyszámú magyarság, a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek, az infrastruktúrafejlesztés és környezetvédelem közös feladatai, valamint az euroatlanti integrálódás törekvései kötnek össze bennünket.*” (A magyar–román együttműködés új perspektívái. KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2002. 236.). A Kárpát-medencei szomszédsági viszonyok tehát Mádl véleménye szerint (is) jóval összetettebbek annál, hogy csak egyetlen szálra (például a nyelvhasználatra vagy a kisebbségvédelemre) szűkítsük le. Ezek a viszonyok valóban az itt élő népek sorsközösségét alapozzák meg.

¹⁸⁶⁴ L. még például: Az államfő, a miniszterelnök és a külügyminiszter áttekin-tették az Európai Alkotmányt tárgyaló kormányközi konferencia megindult tárgyalásait [Sajtóközlemény] (KEHÉ 2003., Bp. 2004. 314–315.), Beszéd az Alakítsuk együtt európai jövőnket!... (KEHÉ 2003. Bp., 2004. 152–153.).

európai életünk kerete, ennek legfontosabb gondolati forrását, a kereszténységet is meg kellene nevezni legalább valamelyik alapdokumentum preambulumban.¹⁸⁶⁵

A nemzetközi prioritáslista megfogalmazása azonban még csak a munka kezdetének számított. Mádl szavainak és meglátásainak azonban több évtizedes kutatói múltja, és az a tény, hogy kutatási témájához a keleti blokkon belül hosszú időn át minden nehézség ellenére is ragaszkodott, különös súlyt adott és hitelességet kölcsönzött. Azok a rangos elismerések, amelyeket részben már leköszönését követően vehetett át, nemcsak a korábbi köztársasági elnököknek, hanem a téma tudós kutatójának is szóltak, akinek szavára egyaránt odafigyeltek Franciaországban, Németországban és az angolszász világban.¹⁸⁶⁶ Tőle elfogadták és megértették, hogy Trianonról lehet úgy is beszélni magyarként, hogy abban nem csak a saját veszteséget, hanem a közös jövő egyik kiindulópontját látjuk, amely viszont – többek között – közös európai kötelezettséget is keletkezett például egy európai szintű kisebbségvédelmi rendszer felállításával és működtetésével. Mádl professzor el tudta azt is magyarázni, hogy a szétszóródott magyarság egyesítésére törekedni patriótaként is lehet, hiszen a közös európai identitást az egyes nemzeti identitások nem feltétlenül gyengítik, hanem erősíthetik is. Egyszóval Mádl Ferenc szavának elsősorban tudósként volt súlya, de ő ezt magyar politikusként – egyéni érdeme – nem csak a magyarság, hanem általában a közép-európai nemzetek problémáinak ismertetésére és megjelenítésére használta fel.¹⁸⁶⁷ Magyarként volt a közép-európaiak

¹⁸⁶⁵ Részletesen l.: Mádl Ferenc: Egy keresztény Európa égi mását és valóságképét keresve (Magyar Szemle 2006/1-2. 8-23.).

¹⁸⁶⁶ Érdemes elolvasni Catherine Lalumiere laudációját, amelyet 2002-ben a Jean Monnet Alapítvány kitüntetésének Mádl Ferencnek való átadásakor mondott (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV - ELTE ÁJK ECE, 2004. 230-234.), illetve Hans Kaiser laudációját, amikor 2007-ben Mádl Ferenc Wartburg-díjban részesült (Magyar Szemle 2008/1-2. 7-17.).

¹⁸⁶⁷ „Európai és atlanti integrációs erőfeszítéseink során szembesültünk azzal a ténnyel, hogy először szomszédainkkal kell »integrálódni«, hiszen ha ez sem sikerül, hiú ábránd marad bekapcsolódásunk egy szélesebb és szorosabb együttműködésbe” – fogalmazott például 2003-ban, amikor Iliescu román elnökkel találkozott (Pohárköszöntő a Ion Iliescu, Románia elnökének tiszteletére adott díszvacsorán, in: KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 195.). L. még: Közös a jövőnk a szomszédos országokkal együtt csatlakozni az európai integrációhoz (Népszava 2002. 03.14., 6.).

szószólója abban a nyugati világban, amelyet ő már – kutatóként – a vasfüggöny leomlása előtti időkből jól ismert.

*A NEMZET EGYSÉGÉNEK KIFEJEZŐJE – AZ ELNÖKI
TEVÉKENYSÉG PRIORITÁSAI BELFÖLDÖN*

Míg külföldön csak a prioritáslista egyes elemeire lehetett hivatkozni, belföldön Mádl a teljes elnöksége időszakában az első, parlamenti beszédében elmondottak alapján tevékenykedett.¹⁸⁶⁸ A lista élén akkor a jogállamiság védelme szerepelt, amelyet – Mádl működésének tükrében – elsősorban az államfői jogosítványainak gyakorlása révén valósított meg, vagyis e célkitűzés teljesülésén az államfő és hivatala – például az alkotmánybírósági indítványok elkészítésével – folyamatosan dolgozott. Maga a követelmény nyilvános beszédekben is helyet kapott, nem ritkán történelmi köntösbe ágyazva, ugyanis Mádl jogászprofesszorként is úgy vélte – és közéleti szerepvállalása során mindvégig hangoztatta is –, hogy Magyarországon a jogállamiság-fogalom elemei már évszázadokkal korábban – például az Aranybullában – megjelentek.¹⁸⁶⁹

¹⁸⁶⁸ Érdemes például észrevenni a párhuzamot a parlamenti beszéd első gondolata („legyen béke”) és Mádl 2002-ben, a választási kampány során, annak hevességét csillapítandó, összehívott egyeztetés között. Összefoglalóan I.: A Mádl-egyeztetés után sem csitul a kampány (Magyar Nemzet 2002.02.22.,1-2.). L. még: Minden pártelnök elmegy Mádl Ferenchez (Magyar Nemzet 2002.02.20.,5.), Mádl Ferenc ma közvetít a pártok között (Magyar Nemzet 2002.02.21.,5.), Mádl szavára sem békülnek a pártok (Népszabadság 2002.02.22.,1,5.).

¹⁸⁶⁹ Az összefüggések megvilágítása érdekében érdemes itt egy nem sokkal a halála előtt készült előadásának szövegéből idézni: „Vagy gondoljunk Szent István Intelmeire. Tele vannak erkölcsi posztulátumokkal, ahogy a későbbi korok megfelelő jogi instrumentumai is, az Aranybulla például szépségesen szól jogokról, erkölcsi értékű jogokról. Azokról a jogokról, amelyeket Szent Istvántól származtat, mondván, hogy törvényeinek megtartását az új királyok magukra nézve is kötelezőnek tartják, sőt, megfogalmazzák a *ius resistendi* elvét is. Bizonyos értelemben azt is lehetne mondani, hogy ezzel a jogállamiság minimális követelményei már ekkor megjelennek. [...]Szent István intelmeiben [pedig – D. E.] az alkotmányos kormányzásnak alapelvei is ott vannak”. Mádl Ferenc: A törvények szelleme (Granasztói György-Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban, Bp., MSZA, 2011. 22.).

Az emberi és polgári jogok védelmének keretében az elnök szintén a magyar múltból indult ki, és Szent István Intelmei alapján hivatkozott arra, hogy a magyar államszervezés egyik legfontosabb alapelve kezdettől fogva – tehát egy évezrede – az volt, hogy „*az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő*”.¹⁸⁷⁰ Magyarország egyik legfontosabb feladata tehát a magyarországi kisebbségek jogainak teljes körű biztosítása, a hátrányos helyzetűek – például a roma közösség tagjainak felzárkóztatása¹⁸⁷¹ –, a korábban a diktatúrák által üldözöttek és jogfosztottak kárpótlása, emléküik ápolása. Ugyancsak az Intelmekre hivatkozott, amikor a társadalmi jogegyenlőség védelme és az esélyegyenlőség erősítése mellett érvelt, hiszen Magyarországon már István király megfogalmazta azt az évszázadokkal később az újkori nyilatkozatokban és alkotmányokban sokszor ismételt tételt, hogy „*minden ember azonos állapotban születik*”.¹⁸⁷²

Ami a nemzetközi szintéren kisebbségvédelemként jelentkezett, az a belpolitikában kezdetben a határon túli magyarság ügyeként jelent meg. Ez a téma Mádl számára már miniszterként is egyike volt a legfontosabbaknak, és akkori irataiból kitűnik, hogy a határon túli magyar kulturális és oktatási kezdeményezések támogatására még a legnagyobb megszorítások idején is igyekezett forrásokat elkülöníteni. Elnökként már megválasztását követően kiállt a határon túli magyarság fogalmának tág értelmezése mellett, és többször utalt rá, hogy ebbe a kategóriába a csángók,¹⁸⁷³ valamint a tengerentúli magyar közösségek egyaránt beletartoznak.¹⁸⁷⁴ Másik fontos kezdeményezése – amely egyúttal talán elnöksége legfontosabb kezdeményezéseként is említhető – ehhez a területhez köthető, hiszen

¹⁸⁷⁰ Szent István Intelmei (<http://mek.niif.hu/00400/00446/00446.htm>, 2022. 04.15.).

¹⁸⁷¹ L. például: Beszéd a Cigány Színház avatásán, a 100 tagú cigányzenekar ünnepi ülésén (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 106–110.), Üzenet a Cigánypasztorációs Világkongresszus résztvevőikhez (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 179.).

¹⁸⁷² Szent István Intelmei (<http://mek.niif.hu/00400/00446/00446.htm>, 2022. 04.15.).

¹⁸⁷³ L. például: Köszöntő a VI. Csángó Fesztiválon (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 89–90.).

¹⁸⁷⁴ L. például: Üzenet a New Orleans-i Kossuth-szobor avató ünnepségére (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 97–98.).

a Magyar Állandó Értekezleten elmondott beszédeivel¹⁸⁷⁵ támogatásáról biztosította az állampolgárság külhoni magyarok számára történő kedvezményes megadására irányuló erőfeszítéseket. Ez a probléma nemcsak magánemberként, hanem szakemberként, nemzetközi jogásként is foglalkoztatta, egyúttal lehetővé tette számára a kisebbségvédelmi sztenderdek ügyének, valamint a határon túli magyarság jövőjének egy témában való összekapcsolását.¹⁸⁷⁶ Fellépésének ebben az esetben is – a probléma nemzetközi jogi jellege miatt – tudósi tekintélye adott különös súlyt. Kifelé megértést sugallt és cselekvésre ösztönzött,¹⁸⁷⁷ amit határon innen és túl minden magyar közösségben jól megértettek,¹⁸⁷⁸ befelé viszont – például a kormánnyal szemben – konfliktust is hajlandó volt vállalni, hiszen nemcsak elnökként, hanem tudósként is tisztában volt vele, hogy a „Kormánynak a kettős állampolgársággal szembeni ellenzése, [...] érve[i] tartalmilag védhetetlenek”.¹⁸⁷⁹ A kettős állampolgárság ügyében – nemzetközi, köztük szomszédos államokban is alkalmazott megoldások ismeretében – megfogalmazott javaslatai¹⁸⁸⁰ évek alatt értek

¹⁸⁷⁵ Beszéd a Magyar Állandó Értekezlet ülésén (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 157-161.) és Beszéd a Magyar Állandó Értekezlet ülésén (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 335-339.).

¹⁸⁷⁶ Erre azért volt szükség – ahogyan ezt egyik beszédében meg is jegyezte –, mert Magyarország 2004-es uniós csatlakozásával „a határon túli magyar kisebbségek ügye Európa ügye is” lett, és ebben – a magyar lakossága révén – a régió valamennyi országa érdekelt. (Az államfő köszöntő levele a Vajdasági Magyarok Szövetségének megalakulása..., KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 386.).

¹⁸⁷⁷ L. például: Beszéd a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 229-232.).

¹⁸⁷⁸ Nem csoda, hogy megbízatása lejártakor így búcsúztatták: „Mádl Ferencnek sikerült – minden dobverés nélkül – az egész magyar nemzet virtuális elnökévé válnia, hiszen törődését, empátiáját, állandó segítőkészségét lépten-nyomon érezhettük itt, Erdélyben is, s azt még moldvai csángó-magyar testvéreink is megtapasztalhatták. Mádl Ferenc annyit és úgy tett, amennyit és ahogyan a magyar alkotmány szellemében és betűje szerint tehetett, de jól éreztük, hogy ezen túlmenően együttérzése és empátiája ennél is többre indítaná őt.” (Örségváltás a Sándor-palotában, Háromszék 2005. 08. 06., 1.).

¹⁸⁷⁹ Tósoky Balázs: Mádl-morzsák (Bp., 2005. Kézirat, 45.).

¹⁸⁸⁰ Az államfő jogtudósokkal konzultált... (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 307-308.) és A köztársasági elnök állásfoglalása a kettős állampolgárság könnyített megszerzéséről (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 3247-327.). A 2004-es – eredménytelen, de a szavazati arányokat tekintve sokkoló eredménnyel járó – népszavazást követően pedig az elnök – kifejezett aktivitást mutatva – maga kezdeményezte a parlamenti pártok együttműködését egy törvényjavaslat kidolgozása

be, és 2010 után, az állampolgársági törvény módosításával váltak valósággá.¹⁸⁸¹ A magyar belpolitikában általában csak a szavazati jog kiterjesztése kapcsán emlegetett kettős állampolgárság valódi jelentősége az volt, hogy évtizedekkel a trianoni és a párizsi béke után lehetővé tette a határainkon túl élő magyarok – köztük a határváltozások következtében korábban magyar állampolgárnak születettek több ezer fős csoportjai – számára, hogy szülőföldjükön élve is megvallhassák a magyar nyelvhez és kultúrához való kötődésüket.

A fiatalok védelme és támogatása volt talán a társadalmi szolidaritás előmozdításán belül számára a legfontosabb. Számtalanszor hitet tett amellett, hogy a nemzet túlélése, jövője a családokra és a gyerekvállalásra épül. Hogy a fiatalok e „terhet” vállalják, segíteni és támogatni, ugyanakkor – hogy a múltunkat megértsék és hagyományainkat ápolják – a „*magunk képére kalapálni*”¹⁸⁸² kell őket. Ez önmagában is összetett feladat, mert „*[n]emcsak átadnunk kell az őseinktől kapott örökséget, hanem az annak megőrzését segítő intézményes és politikai feltételekért is nagyon sokat kell küzdenünk*”.¹⁸⁸³ A cél azonban felelteti a nehézségeket, ugyanis „*[m]inden valamirevaló nemzet a legfiatalabbakban láthatja meg, hogy milyen lesz a jövője*” – világított rá a fiataloknak a társadalomban betöltött szerepére 2003-ban.¹⁸⁸⁴ A prioritásokat meghatározó beszédben ugyanitt megemlítette a magyar kultúra, tudomány és nyelv ápolásának ügyét. Ezekről sohasem önmagukban gondolkodott – bár mindig hangsúlyozta a

érdekében. L. még: Közlemény a köztársasági elnöknel tartott megbeszélésről (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 407–408.) és Az államfő levele... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 408.).

¹⁸⁸¹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény, amelyet – egyéni képviselői indítványként benyújtva – a második Orbán-kormány megalakulását megelőzően mindössze három ellenszavazat mellett fogadott el az Országgyűlés. Mádl elnökként megfogalmazott gondolatai képezték továbbá az alapját a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvénynek is (erre nézve l.: Köszöntő az első Magyar Igazolvány átadása alkalmából, KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 81–82.).

¹⁸⁸² Dsida Jenő: *Psalmus Hungaricus* (1936).

¹⁸⁸³ Mádl Ferenc: Köszöntő a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 242.).

¹⁸⁸⁴ Mádl Ferenc: Beszéd a Vendégségben Budapesten – Határon Túli Magyar Fiatalok VIII. Kulturális Találkozásán (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 180–181.).

„saját karakter megőrzésének”¹⁸⁸⁵ fontosságát –, hanem egy nagyobb rendszer, az egyetemes kultúra és tudomány részeként. Mint azt a hungarológia szerepéről szólva kiemelte: e tudományágnak az egyik legfontosabb feladata, „*hogy nemzeti múltunk feltárásán munkálkodva ne csupán sajátos értékeinkre és eredményeinkre mutasson rá, de arra is, hogy miként voltunk egyben gazdagítói az egységes európai kultúrának, közéletnek és gazdaságnak*”.¹⁸⁸⁶ Más alkalommal kifejtette: „*a kis népek kultúrája csak akkor őrizhető meg, ha azt nem elzártságuk, hanem nyitottságuk, gazdagodásuk védi*”.¹⁸⁸⁷ A tudomány esetében pedig már az Antall-kormány tagjaként határozott álláspontot fogalmazott meg: a tudomány globális, a nemzeti tudomány csak a nemzetközi színvonalhoz felzárkózva vagy azt megközelítve őrizheti meg versenyképességét.¹⁸⁸⁸ Miniszterként, mint a végrehajtó hatalom birtokosának, erős jogosítványai voltak a cselekvéshez, amit – a nevéhez kötődő számos nagy jelentőségű jogszabály bizonyítja – az egész közösség érdekében használt. Köztársasági elnökként, jóval szerényebb jogosítványok birtokában, jelzéseket tehetett és irányt mutathatott, ahogy ezt közlemények kiadásával¹⁸⁸⁹ vagy beszédek révén¹⁸⁹⁰ tette is. Mind a kultúra, mind a tudomány kapcsán kiemelte, hogy a magyar nyelv egyrészt közösségformáló, másrészt az egyéni identitás alapját biztosító adottság – vagyis ápolása nem csupán az illendőség okán fontos, hanem a közösség továbbélése szempontjából is alapvető követelmény.

¹⁸⁸⁵ Mádl Ferenc: Köszöntő az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 199–201.).

¹⁸⁸⁶ Mádl Ferenc: Köszöntő az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 199–201.).

¹⁸⁸⁷ Mádl Ferenc: Köszöntő a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 240.).

¹⁸⁸⁸ A magasan művelt hazai értelmiség megerősítése a cél (Magyar Nemzet 1994. 04. 16., 19.).

¹⁸⁸⁹ L. például a magyar származású tudósok – Teller Ede vagy Avram Hershko – eredményeit méltató közleményeit: A köztársasági elnök gratuláló távirata Teller Ede professzornak... (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 306.), A köztársasági elnök levele a Nobel-díjas Avram Hershko professzornak (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 339.).

¹⁸⁹⁰ Vö. például: Beszéd az egyetemi tanárok kinevezése alkalmából (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 211–212.), Köszöntő a METESZ ünnepi kiadványába (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 264–265.), Üzenet az I. Immunogenetikai Világkongresszus résztvevőikhez (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 282–283.), Beszéd a Bolyai-díj ünnepélyes átadásakor (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 292–293.).

Hazai és nemzetközi megszólalásai során Mádl Ferenc rendszeresen hivatkozott a környezetvédelem fontosságára.¹⁸⁹¹ Érvrendszere e tekintetben is következetes volt: a környezetért való felelősségvállalást kötelezettségnek tartotta, amelyet a Bibliából vezetett le, és a modern kereszténydemokrácia egyik fő elemeként rendszeresen hivatkozott is rá. Miután azonban elnökségének legfontosabb prioritásai az Európai Unió és annak jövője, valamint a kisebbségvédelem voltak, ez a témakör sohasem vált annyira átütővé, hogy Mádlt „zöld elnökként” emlegessék, és erre ő sem tartott igényt. Ugyanakkor itt is fontos hangsúlyozni, hogy a környezetvédelemben nem csupán egy feladatot látott, hanem a jövő egyik legnagyobb, megoldásra váró problémaköröként azonosította.¹⁸⁹²

Végül szólni kell a civil és egyházi társadalommal kapcsolatos álláspontjáról is. Ezzel kapcsolatos gondolatai több szempontból is érdekesek. Egyrészt fiatalkorától jól ismerte mind az ókori filozófusok, mind a keresztény gondolkodók állam- és társadalomszervezési elveit, amelyek nemcsak a hatalom gyakorlására, hanem a közösség egészségének megszervezésére nézve is iránymutatást adtak. Másrészt viszont a civil társadalommal való kapcsolattartás fontosságát a magyar közjogi gondolkodás két korai dokumentumából, az Intelmekből és az Aranybullából vezette le. Szent István ugyanis már „[t]udta, hogy a bölcsek társaságában való közös uralkodás a helyes, de [...] segíteni kell az elesetteket, a szegényeket, mindenkit, aki nem fér a hatalomhoz. Ma úgy mondhatnánk: a civil társadalmat”.¹⁸⁹³ Harmadrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy a második nyilvánosság megteremtése, másképpen szólva a politikai döntések „társadalmasítása” az Európai Unió egyik legfontosabb célkitűzése lesz, hiszen az uniós döntéshozók is felismerték, hogy „az Unió elsődlegesen polgárainak közössége”.¹⁸⁹⁴ Ezek abban

¹⁸⁹¹ L. például: Beszéd a Veszprémi Egyetem tanévnyitó ünnepségén (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 210–213.).

¹⁸⁹² „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.).

¹⁸⁹³ Üzenet az „Állampolgárok a jövő Európájáért” konferenciához (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 223.).

¹⁸⁹⁴ Üzenet az „Állampolgárok a jövő Európájáért” konferenciához (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 224.). L. még: Zárzó a német-magyar fórum konferenciáján (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 227–230.).

a korban önmagukban is új gondolatoknak számítottak, Mádl azonban nemcsak az elmélettel volt tisztában, hanem hatalmas gyakorlati tapasztalattal is rendelkezett, hiszen az a konzervatív összefogás, amely 1998-ban kormányra került, jelentős részben neki köszönhetően eresztett mély gyökereket a társadalomban. A siker mögött rég bevált, egyszerű módszerek álltak: rendszeres személyes kapcsolattartás, minőségi rendezvények, illetve a számos kisebb tagegyesület, amelyek megsokszorozták a mondanivaló erejét, a politikai üzenetek eljuttatását pedig – az internet előtti, nyomtatott sajtóra épülő korban – elképesztő mértékben felgyorsították. Egyszerűen az MPEE, amelynek első elnöke volt, maga volt a létező jó gyakorlat arra nézve, hogy hogyan lehet a legfontosabb üzeneteket – például az európai uniós csatlakozással kapcsolatban – az emberek szintjére eljuttatni, számukra érthetővé tenni, őket a szervezet céljaiban érdekeltté tenni. Mádl Ferencnek – és ebben a tekintetben ő valóban az emberek elnöke volt – első kézből voltak tapasztalatai arra nézve, hogyan kell ezt az állam és társadalom közti „pufferzónát”, a civil szektort megszervezni. Éppen ezért tűnik különösen fontosnak, hogy már elnökké választását követően a politika figyelmébe ajánlotta, hogy – elsősorban az önszerveződő közösségek megszólításával – próbáljanak a társadalom felé nyitni. *„Meggyőződésem [...], hogy világszerte növekszik a civil szervezetek jelentősége, s a pártok szerepe az emberek megszólításában csökken. [...] a viszálykodó pártokkal nem jutunk messzire, szükség van az önszerveződő civil csoportokra.”*¹⁸⁹⁵ Bölcs gondolat, és ő a maga részéről elnöksége idején élt is vele, hiszen rendszeresen látogatott civil és egyházi rendezvényeket, ahol közvetlenül lehetett vele találkozni, és személyesen oszthatta meg gondolatait, valamint tapasztalhatta meg a hallgatóság reakcióit. Azt, hogy a pártok valóban elgondolkodtak Mádl szavain, mi sem bizonyítja jobban, mint a civil szektor iránti felfokozott politikai érdeklődés, amely a 2000-es éveket jellemezte. A politika társadalmosítására számos ötlet született az ún. második kamarától az öngazgató civil támogatási rendszeren (NCA) keresztül az állami szervek és önkormányzatok által megalkotott civil

¹⁸⁹⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

koncepcióig.¹⁸⁹⁶ A köztársasági elnök üzenetét azonban – mint a következő évek megmutatták – a pártvezetők közül legtisztábban Orbán Viktor értette meg, aki még Mádl elnöksége idején, a 2002-es választások után nekilátott a polgári körök megszervezésének,¹⁸⁹⁷ és ezzel a konzervatív oldalon valódi versenyelőnyre tett szert.

Államfőként az egyházakra a civil társadalom szervezeteiként tekintett, amelyek – az elesettek támogatását célzó programjaik¹⁸⁹⁸ és kulturális tevékenységük¹⁸⁹⁹ mellett – kiemelt szerepet játszanak a társadalmi üzenetek továbbításában, illetve a társadalmi igények felmérésében.¹⁹⁰⁰ Minden oldalra nyitott: nemcsak a nagy egyházakhoz, de például az unitárius egyházhoz is ellátogatott,¹⁹⁰¹ és különös figyelemmel kísérte a határon túli magyar egyházak eseményeit.¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁶ Átfogóan l. például: Domaniczky Endre: A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra (Pécs, Publikon, 2009); Kákai László: Önkormányzunk értetek, de nélkületek (Bp., Századvég, 2004), Gulyás Kálmán et al (szerk.): 5 éves az NCA pályázati rendszere (Bp., SZMM, 2010), Budaházy Gábor – Szalay Kornél Géza: Önkormányzat és helyi egyházak (Bp., KKA, 2004).

¹⁸⁹⁷ Orbán Viktor: Beszéd a Dísz téren (<http://archiv.fidesz.hu/index.php?Cikk=1922>, 2022.04.15.).

¹⁸⁹⁸ Például: Üzenet a Magyarországi Baptista Szeretetszolgálat jótékonyági koncertje alkalmából (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 214.), Beszéd a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szoboravatóján (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 231–232.).

¹⁸⁹⁹ Például: Beszéd a Bencés monostorok a középkori Magyarországon c. kiállítás megnyitására (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 162–163.).

¹⁹⁰⁰ „[A] hagyományos adventi találkozón az országban és a határon túl élő egyházi vezetőkkel ezúttal nemcsak pasztorális gondjaikról és örömeikről cseréltünk eszmét, hanem arról a feladatról is, amit az Európai Unióhoz való csatlakozás ránk ró. Meggyőződésem, hogy az egyházak sokat tehetnek azért, hogy az emberek felismerjék és tudomásul vegyék: annak a nagyobb politikai egységnek leszünk a részei, amelyhez történelmünk és kultúránk ezer éve hozzáköt bennünket. Ugyanakkor szükség van mindarra a lelki tartásra és öntudatra is, mely a hívő embereket jellemzi, hiszen az unión belül meg kívánjuk őrizni saját arcunkat, kultúránkat és hitünket. Ezek a beszélgetések azért is nagyon fontosak, mert személyesen értesülhetek a határon innen és túl dolgozó egyházak problémáiról.” (Nem a Kánaán – a lehetőségek ideje. Heti Válasz 2003.01.03.,7.).

¹⁹⁰¹ Beszéd Dávid Ferenc püspök halálának évfordulóján (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 111–112.). Budapest XVIII. kerületének akkori polgármestere, Mester László visszaemlékezése szerint az államfővel való találkozás és beszélgetés minden résztvevő számára üzenetértékkel bírt és maradandó emléket jelentett (Mester László szíves közlése).

¹⁹⁰² L. például: Üzenet a Szatmárnémeti Püspökség születésének 200. évfordulós ünnepségén részt vevőkhoz (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 128–129.), Üzenet Adorjáni Dezső Zoltánnak... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 290–291.).

KAPCSOLAT MÁS HATALMI ÁGAKKAL

Mádl Ferenc fő célkitűzése a jogszabályokban meghatározott feladatainak ellátása volt, de ennek során mindvégig párbeszédre és konszenzusra törekedett, hiszen – ahogy első elnöki interjújában elmondta – *„már gyermekkoromban is a kompromisszumokat kerestem, igyekeztem feloldani a nagy családon belüli konfliktusokat. Ez a békeségteremtési szándék később a habitusommá vált.”*¹⁹⁰³ A konfliktusok feloldására irányuló szándékának érvényesítését kül- és belföldön egyaránt élvezett személyes tekintélye megkönnyítette. Nemcsak tanítványaira volt hatással, mint ez a 2002-es kormányváltáskor kiderült,¹⁹⁰⁴ de kiegyensúlyozó szerepe érvényesült a Medgyessy Péter kormányfőt érintő *„D-209-es botrány”* kezelésében, és 2004-ben, amikor Medgyessytől *„házon belül”* egyik volt minisztere, Gyurcsány Ferenc vette át a stafétabotot.¹⁹⁰⁵ Mádl, aki eredetileg arra készült, hogy a magyar olimpiai csapatot személyes jelenlétével támogassa, utazását lemondva itthon maradt,¹⁹⁰⁶ és közreműködött a hatalomváltás gyors lebonyolításában. Amíg Orbán Viktorral támogató és kiegyensúlyozott, az őt a kormányfői székben követő Medgyessyvel, de különösen Gyurcsány Ferencsel konfliktusos és kimért volt a viszonya. A szocialista kormányfők részéről ez elsősorban a kezdeti bizalmatlanságnak tudható be, amely lassan engedett, de Mádl távozása idejére – az akkori vezető kormánypárti politikusok nyilatkozatainak ismeretében – szinte teljesen feloldódott.

Hasonlóan alakult Mádl kapcsolata az Országgyűléssel és az országgyűlési többséggel is. 2000 és 2002 között, Áder János házelnöksége idején a viszony annak ellenére is jó maradt, hogy Mádl több elfogadott törvény esetében is előzetes normakontrollt kért az Alkotmánybíróságtól. Míg a konzervatív többség a Mádl által visszaküldött

¹⁹⁰³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.).

¹⁹⁰⁴ Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3–4. 7–8.).

¹⁹⁰⁵ A háttérét l.: „Ez az ügy nem most kezdődött” (Magyar Hírlap 2004.08.21.,8.).

¹⁹⁰⁶ Az államfő nem utazik el az olimpiai játékokra, Athénba (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 393.). L. még: Az államfő az Országgyűlés elnökének küldött átiratában... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 395–396.) és A köztársasági elnök átirata... (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 396–398.).

egyetlen törvény újratárgyalásakor megpróbált a köztársasági elnök szempontjainak figyelembevételével eljárni, a 2002-es választásokat követően megalakult új Országgyűlés az elnöki normakontrollban és vétókban személyes sértést látott, amelyért kezdetben az államfőn kívánt „*revansot*” venni. Miután azonban – különösen a kórháztörvény Alkotmánybíróság általi megsemmisítését követően – a kormánypárti frakciók felismerték, hogy Mádl nem politizálni akar, hanem csak az államfői jogosítványait gyakorolja, a feszültség itt is engedett, és az utolsó egy év már a kiegyensúlyozott kapcsolatok jegyében telt el.

ÚJRAVÁLASZTÁSÁNAK KÉRDÉSE

Az európai uniós csatlakozás feletti öröm elültétét követően, tehát még mintegy másfél évvel Mádl mandátumának lejárta előtt, a parlamenti pártok elkezdtek gondolkodni Mádl utódlásán. Arra nézve nincsenek biztos információk, hogy ha látott volna esélyt az újraválasztására, Mádl jelöltette-e volna magát, de a válasz valószínűleg inkább nemleges. Minden körülmény és apró részlet amellet szól ugyanis, hogy valóban kötelességként tekintett a szerepvállalásra, amit – főleg, hogy folyamatosan érezte az emberek szeretetét, illetve látta munkájának az eredményeit – szívesen csinált, de amelyet hosszú távon vélhetően a kora miatt is megterhelőnek érzett.

A kormánypártok oldalán mindenesetre gyorsan egyértelművé vált a képlet, ugyanis az SZDSZ, amely korábban – Torgyán József megválasztásától tartva – támogatásáról biztosította, most kijelentette, hogy más személyben gondolkodik.¹⁹⁰⁷ Az MSZP – a frakcióharcokban elmerülve – csak valamivel később tudott jelölteket felmutatni,¹⁹⁰⁸ ezt követően viszont listájuk folyamatosan bővült és változott.¹⁹⁰⁹

¹⁹⁰⁷ Nem támogatja (Magyar Hírlap 2004.05.10.,4.).

¹⁹⁰⁸ Köztársaságielnök-választáshoz koalíciós egyeztetés kell (Népszava 2004.05.12.,1,8), Nem akarnak megegyezni (Magyar Nemzet 2004.12.29.,3.).

¹⁹⁰⁹ Mádl Ferenc utódját kell keresniük (Magyar Hírlap 2004.12.30.,6.), Államfő választási matematika, nagyon sok ismeretlennel (Magyar Hírlap 2005.03.25.,1.,4-5.).

Az ellenzék oldalán a Fidesz részéről is több forgatókönyvvel számoltak, és a lehetséges jelöltek egy részét végül – egyfajta kezdetleges nemzeti konzultáció formájában – a választópolgárokkal is véleményeztették. Mádl, akinek népszerűsége az utolsó hónapokban folyamatosan emelkedett, de kezdettől fogva a népszerűségi listák élén állt,¹⁹¹⁰ természetesen a konzultációs lapra is felkerült – annak ellenére, hogy már az első pillanattól kezdve egyértelmű volt, hogy nem indul újra.¹⁹¹¹

A számos jelölt közül végül az Alkotmánybíróság első elnöke, Sólyom László emelkedett ki, aki mögött – Mádl 2000-es megválasztásához hasonlóan – sikerült egy láthatatlan koalíciót létrehozni. A választás annyi újdonságot hozott, hogy míg Mádl 2000-ben a kormánypártok jelöltje volt, 2005-ben a legnagyobb kormánypártot, az MSZP-t sikerült megakadályozni abban, hogy saját jelöltjét megválasztassa. Sólyom László sikeréhez azonban nemcsak egy szervezett és politikailag motivált ellenzék, hanem egy rugalmatlan, strukturális válság felé sodródó MSZP is szükségeltetett.¹⁹¹²

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK SZEREPÉNEK ÚJRAGONDOLÁSA

A magyar demokratikus hagyományban kezdettől fogva benne rejlik az államfő közvetlen választásának lehetősége, és a kérdéskör az 1989-es négyigenes népszavazás¹⁹¹³ óta időről időre előkerül a közbeszédben. Bár a közvetlen elnökválasztás valószínűleg a hatalmi

¹⁹¹⁰ L. például: Gyurcsány hat pontot javított és hatodik (Népszabadság 2005.08.01., 2.) és Egy népszerű elnököt még népszerűbb követ (Népszabadság 2005.08.05., 2.).

¹⁹¹¹ „Ez az ügy nem most kezdődött” (Magyar Hírlap 2004.08.21., 8.), A Fidesz akár Mádl Ferencet is újra megválasztaná (Magyar Hírlap 2005.04.16., 5.), Súlyát veszített szavazás? (Magyar Hírlap 2005.04.19., 6.).

¹⁹¹² Kötélhúzás (Heti Válasz 2005.04.14., 4.), Nagy tét, nem biztos befutó (Magyar Hírlap 2005.04.16., 1, 4-5.), Szili jelölése növeli Sólyom esélyeit (Heti Válasz 2005.04.21., 5.).

¹⁹¹³ L.: <https://mult-kor.hu/25-eve-volt-a-negyigenes-nepszavazas-20141126> (2022.04.15.).

ágak súlyának és feladatkörének jelentős változásával járna, elméletileg lehetségesnek tűnik olyan hibrid megoldás is, ahol a közvetlen választás csak az államfő jelenlegi feladatkörének ellátásához biztosítana nagyobb legitimitációt.

Mandátuma végén Mádl Ferenc egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy a jövőre nézve a közvetlen elnökválasztást tartaná „*jobb megoldásnak*”,¹⁹¹⁴ és ehhez az álláspontjához haláláig ragaszkodott.¹⁹¹⁵ Álláspontja azért is figyelemre méltó, mert nemzedéke egyik legtehetségesebb jogtudósaként fogalmazta azt meg, aki a jogszabályok mellett az államfői tevékenység gyakorlatával is tisztában volt. Az elnöki szerepkörrel kapcsolatos elképzeléseit halála előtt papírra is vetette, a formába öntésre azonban már nem maradt ideje.¹⁹¹⁶

Mádl elképzelése szerint javaslata nem érintené „*a hatalmi ágak megoszlásának alapvető struktúráját*”,¹⁹¹⁷ hanem csupán a köztársasági elnök szerepének megerősítésére lenne szükség. Ez alapvetően kétirányú módosítással lenne elérhető.

A megerősített szerepkört elsősorban az államszervezet működőképességének megőrzése érdekében lehetne hasznosítani, hiszen amúgy is ez, „*az államszervezet demokratikus működése felett[i]*”¹⁹¹⁸ örökös feladat lenne az államfő legfontosabb feladata. Így például, ha a politikai küzdelmek miatt az Alkotmánybíróság működése az új bírák megválasztásához szükséges kompromisszum hiányában lassan ellehetetlenül, „*talán meg kellene fontolni [...] az alkotmánybírák kinevezésének azt a módját, hogy abban a köztársasági elnöknek döntő szerepe legyen*”.¹⁹¹⁹ Ugyancsak növelni lehetne az államfő kinevezési jogkörét a semleges – bírósági vagy banki – pozíciók esetében.

¹⁹¹⁴ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. 270–271., Bp., KEH, 2005).

¹⁹¹⁵ Vö.: Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.) és Mozaikok.

¹⁹¹⁶ L.: a Mozaikok részeként elkészült feljegyzését („5 éves elnöki szolgálat – tanulságok”).

¹⁹¹⁷ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. 270–271., Bp., KEH, 2005).

¹⁹¹⁸ Alkotmány 29. § (1) bekezdés.

¹⁹¹⁹ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. Bp., 2005. 271.).

Például a Legfelsőbb Bíróság vagy a Magyar Nemzeti Bank elnökének személyére vonatkozó javaslattétel teljes egészében a köztársasági elnökhöz kerülhetne, e személyek helyetteseit pedig saját hatáskörben nevezhetné ki.

Másrészt *„meg kellene erősíteni [az államfő – D. E.] morális szabadságát és felelősségét, hogy határozottabban tudjon beleszólni a társadalom egészét érintő kérdésekbe [...] mint például a szegénység, a határon túli magyarság problémájának megoldása – aminek most is élére állt a velük kapcsolatos belső törvény vagy a jogalkotási gondolkozás kialakítása esetében – vagy például a kisebbségek, a kisebbségi önkormányzatok, a romák helyzetének rendezése”*.¹⁹²⁰

A közvetlenül megválasztott elnök jogállásáról és feladatairól Mádl később részletesebb javaslatot is készített. Ebből egyértelműen kiderül, hogy nem kívánt a parlamentáris helyett egy prezidenciális rendszer felé elmozdulni, a választás módja véleménye szerint a már meglévő feladatok gyakorlását könnyítette volna meg, hiszen *„közvetlen legitimációs tartalmat ad[na] a közjogi alkotmányos cselekedeteihez”*, a törvényekkel, az egyezményekkel, kinevezésekkel, kitüntetésekkel kapcsolatos jogosítványaihoz. Erősödnének konzultációs és egyeztetési jogosítványai, nagyobb súllyal bírna nemzetközi reprezentációs feladataiban. Egy általa már korábban prioritásként kezelt elnöki témánál, a határon túli magyarokat illetően, a változásokat – megrajzolva ezáltal az elnök hatásköreinek lehetséges új kontúrjait – részletesen kidolgozta.

A határon túli magyarság esetében megnövelt pénzügyi támogatásra van szükség, amelynél a döntéshozatalba a határon túli közösségek, szervezetek képviselőit is be kell vonni – ezt a támogatási rendszert Mádl, akinek minisztersége alatt és támogatásával létrejött a Nemzeti Kulturális Alap, vélhetően egy köztársasági elnök felügyelete alatt álló alapként képzelte el. A kedvezménytörvény hatásait, tapasztalatait rendszeresen monitorozni és elemezni szükséges. További reformokra és a kedvezmények bővítésére van szükség, a magyar igazolvány szerepét erősíteni kell. Kétoldalú

¹⁹²⁰ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. Bp., 2005. 271.).

tárgyalásokkal kell erősíteni a kisebbségek oktatási pozícióit, „*például iskolafenntartás, iskolaalapítás, főiskolák és egyetemek létesítése*”, valamint – a többségi nemzet nagyobb pénzügyi támogatásának megvalósításával – a kulturális jogaikat. A kettős állampolgárság megadását biztosítani kell. Eurokonform módon támogatni szükséges az autonómiatörekvéseket, valamint a határ menti eurorégiók létrehozását.

Néhány egyéb feladatról is említést tett. Például úgy vélte, hogy a magyarországi kisebbségek esetében hangsúlyozni kell, hogy államalkotó tényezők. Ahol lehetséges, kulturális autonómiát kell számukra biztosítani, és meg kell teremteni parlamenti képviselőtüket. A „*roma közösségek[et] pozitív diszkriminációban támogatni minden területen*”¹⁹²¹ szükséges. Szólt egy új alkotmány megalkotásáról, amiben álláspontja szerint hivatkozni kell az államalapításra, Szent Istvánra és a Szent Koronára. Fel kell lépni a romló erkölcsi állapotokkal – különösen a tulajdon és élet elleni bűncselekményekkel, a korrupcióval, az alkohol- és drogproblémákkal, a házasságok válságával és az öngyilkossággal – szemben. Ehhez egy átfogó cselekvési program kidolgozására lenne szükség büntetőjogászok, oktatási szakértők és pedagógusok, a sajtó és az egyházak képviselőinek részvételével – ezt értelemszerűen a megerősített legitimitációjú köztársasági elnök felügyelné.

Fentiekből egyértelművé válik, hogy miért akarta Mádl erősíteni a köztársasági elnök pozícióját. Elsősorban saját negatív tapasztalatai miatt, amelyek azt mutatták, hogy a pártok fokozódó szembenállása előbb megbéklyózza, majd megbénítja az államszervezet működését, és ezt – megítélése szerint – a jelenlegi rendszerben sem az elnök együttműködési készségével, sem az Alkotmányban számára biztosított hatáskörök gyakorlásával nem lehet áthidalni. Ha végiggondoljuk a javaslatát, látni fogjuk, hogy olyan feladatokat kívánt elnöki hatáskörbe vonni, amelyek – pártállástól függetlenül – szükségesek a rendszer működéséhez. Jobbító, segítő szándéka egyértelmű, még akkor is, ha az emberi tényezővel nem számolt, mert a javaslatai elsősorban a független értelmiségi, a tekintélyes jogtudós

¹⁹²¹ Mozaikok.

tapasztalatain alapultak, aki valóban képes lehetett volna egy ilyen konstrukció működtetésére, és akinek a nemzet érdekében végzett munkáját a megerősített pozícióból folytatott tárgyalások valóban megkönnyíthették volna. Egy más habitusú elnök esetében azonban nem lehet kizárni, hogy egy ilyen pozíció nem a nemzet szolgálatát, hanem az egyéni ambíciók megvalósítását segíthette volna. Valószínűleg ezt végiggondolva zárkózott el Mádl ötletének támogatásától Sólyom László és Orbán Viktor is.¹⁹²² Az utóbbi azonban a 2010-es alkotmányozás során mestere több javaslatát is beépítette az Alaptörvénybe, amelynek elfogadásával – és a konzervatív oldal kétharmados győzelmével – egyébként megszűntek azok a problémák is, amelyeket Mádl a köztársasági elnök megerősítésével orvosolni kívánt.

¹⁹²² Legközelebb a nép? (Népszabadság 2005.08.05.,2.), Orbán esetében l. még: A törvények szelleme (Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban, Bp., MSZA, 2011. 24.).

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

112. Az elnöki pár a Kossuth téri beiktatási ünnepségen (2000)

113. Mádl Ferenc II. János Pál pápánál (2000), a háttérben
középen Mádl Dalma és Orbán Viktor

114. Mádl Ferenc és Bill Clinton

115. Mádl Ferenc Jacques Chirac francia köztársasági elnökkel az Elysée Palotában (2001). Mádl – aki a német és az angol mellett franciául is beszélt – rajongott a francia kultúráért, éveken keresztül tanult Strasbourgban, ahová később tanítani is visszajárt

116. A heidelbergi egyetem jogi kara – Németország legrégebbi, 1386-ban alapított jogi fakultása – díszdoktorává avatta Mádl Ferencet (2001)

117. Mádl Ferenc Václav Havelnél Prágában (2001)

118. Rimaszombat (Szlovákia). Mádl Ferenc magyar és Rudolf Schuster szlovák köztársasági elnök találkozója, amelyen a két elnök támogatásáról biztosította a szlovákiai magyar lelkészképzés megvalósítását (2001)

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

119. Mádl Ferenc magyar és Stipe Mesic horvát köztársasági elnök
Zágrábban a feleségeikkel (2002)

120. V. Harald norvég király Magyarországon (2002)

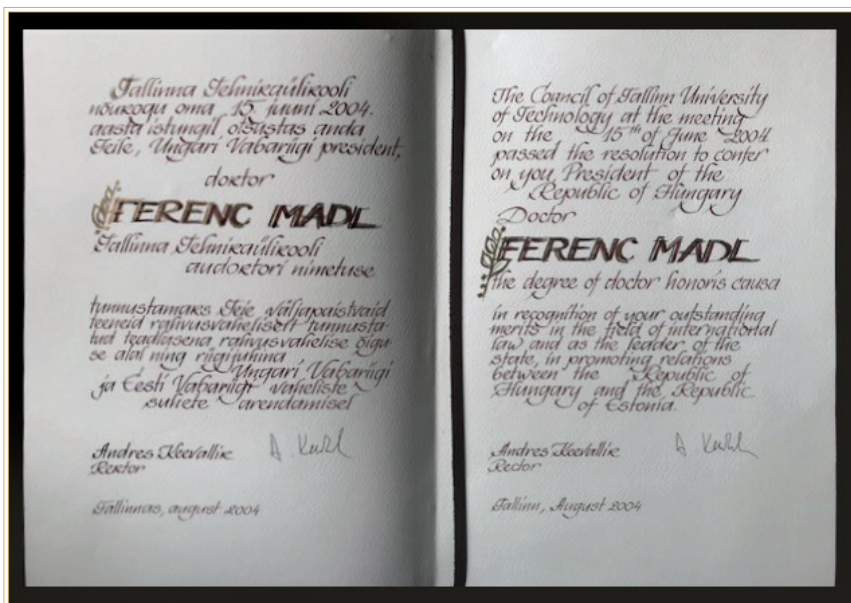
121. Akihito japán császár és felesége, Micsiko látogatása Magyarországon (2002)

122. Mádl Ferenc magyar és Alexander Kwasniewski lengyel elnök találkozója (d. n.)

123. Mádl Ferenc és felesége Sukorón megkoszorúzza a II. világháborúban elesett honvédek emléktábláját (2002. 08. 31.)

124. A Tallinni Műszaki Egyetem díszdoktori oklevele (2004)

125. Mádl Ferenc köztársasági elnök megkoszorúzza I. András király sírját Tihanyban (az elnök balján Mádl Dalma, jobbján Korzenszky Richárd tihanyi perjel áll) (2005)

126. Mádl Ferenc Tihanyban (2005). Elnökként is megközelíthető maradt

127. Mádl Ferenc búcsúlátogatása XVI. Benedek pápánál (2005)

128. A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvének öt kötete Mádl Ferenc szándékainak megfelelően vezet végig az olvasót az elnöki ciklus legfontosabb eseményein. A könyvek – a Mádl Ferenc Intézet által készítettett emlékdolgnak köszönhetően – hamarosan interneten is elérhetőek lesznek

A VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

Mádl Ferenc közéleti pályafutása során sohasem szakadt el az egyetemtől, az oktatástól és kutatástól. A professzori lét számára életstílus volt, az egyetem és az Akadémia pedig a biztos háttér, ahol feltölthetett, illetve az őt foglalkoztató problémákról szakmai vitákat folytathatott vagy eszmét cserélhetett. 2004-ben, amikor az újrávalasztása a sajtóban előtérbe került, egyértelművé tette, hogy az egyetemre kíván visszatérni, hiszen *„[a]ki egyszer oly hosszan, mint én, tanított, előadásokat tartott hazai és külföldi egyetemeken, aki írásaival is benne él a szakmai-tudományos közéletben, a társadalmi gondolkodási folyamatokban, az továbbra sem fog ettől elszakadni”*.¹⁹²³

Az ELTE, amely 2000-ben, amikor egyetemi tanári jogviszonyáról is lemondani kényszerült, tiszteletbeli professzorrá avatta, visszavárta, de 2005-ben már nemzetközi meghívások is körvonalazódtak. Utolsó elnöki interjújában Mádl maga említette, hogy az Egyesült Államokban is várhatnak rá felsőoktatással kapcsolatos feladatok.¹⁹²⁴ Miközben régi életéhez tervezett visszatérni, számolnia kellett azzal is, hogy korábbi tisztségéből következően bizonyos reprezentációs tevékenységet is el kell látnia.¹⁹²⁵

¹⁹²³ „Ez az ügy nem most kezdődött” (Magyar Hírlap 2004.08.21., 8.).

¹⁹²⁴ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. 279., Bp., KEH, 2005).

¹⁹²⁵ Részben a volt elnök reprezentációs feladataival hozható összefüggésbe a távozó köztársasági elnök lakáshasználati joga. Ez alapján jogosult egy saját rezidencia kiválasztására, amelynek megvásárlásáról és fenntartásáról az állam gondoskodik (a jelenlegi szabályozást l.: a köztársasági elnök jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CX. törvény 17–20. §§). Ha végigtekintünk az eddigi elnökök által választott ingatlanokon, látható, hogy Mádl Ferenc ebben a kérdésben is a rá jellemző puritánsággal járt el.

TITKÁRSÁG

E reprezentációs munka megkönnyítése érdekében a volt köztársasági elnök egy néhány fős titkárságot tarthatott fenn. A titkárság működése kezdetben időben korlátozott volt, 2010-től azonban egy törvénymódosításnak köszönhetően¹⁹²⁶ élethossziglanig szól. Mádl Ferenc mellett ennél fogva egészen 2011-es haláláig működött egy kétfős titkárság, amely szervezetileg a Köztársasági Elnöki Hivatal részét képezte,¹⁹²⁷ a gyakorlatban azonban a Kossuth téren az egyik kormányzati épületben (a jelenlegi Miniszterelnökségen) nyert elhelyezést.¹⁹²⁸

Mádl Ferenc volt köztársasági elnök titkársága 2005-2011		
Év	Titkárságvezető	Titkársági munkatárs
2005-2006	Szentgyörgyi András	Bajkainé Hegedűs Gabriella
2006-2007	Szentgyörgyi András (2007.01.15-ig) ¹⁹²⁹	Bajkainé Hegedűs Gabriella
2007-2008	Gróh Gáspár (2007.01.15-től) ¹⁹³⁰	Bajkainé Hegedűs Gabriella (2008.10.04-ig)
2008-2011	Gróh Gáspár	Réthátiné Serly Katalin (2008.10.01-től)

Forrás: KEHÉ 2008. DVD melléklet, Gróh Gáspár interjú 2021, Réthátiné Serly Katalin interjú 2021

¹⁹²⁶ Vö.: A 2000. évi XXXIX. törvény módosításáról szóló 2010. évi LXXX. törvény.

¹⁹²⁷ 2012-től fenntartásáról az Országgyűlés Hivatala gondoskodik, vö.: Egyes törvényeknek a Magyar Egyszerűsítési Programmal és a területfejlesztéssel összefüggő módosításáról szóló 2012. évi CCVII. törvény.

¹⁹²⁸ Mádl Ferenc volt köztársasági elnök titkársága két szobában (49. és 53. szoba) kapott helyet (Réthátiné Serly Katalin interjú 2021).

¹⁹²⁹ KEHÉ 2008. CD-melléklet.

¹⁹³⁰ KEHÉ 2008. CD-melléklet. Gróh Gáspár kinevezési irataiban 2006.09.01. szerepel (Gróh Gáspár szíves közlése).

A MUNKAVÉGZÉS RENDJE

Mádl Ferenc kezdettől úgy tervezte, hogy különválasztja egyetemi és volt elnöki feladatait. Minden héten bejárt az egyetemre, az órátartás mellett írt, és ápolta kapcsolatait, de heti egy-három napot a hivatalában töltött.¹⁹³¹ Általában reggel érkezett, és kávé mellett beszélte át a napi teendőket. A beszéd- és előadás-tervezeteket, ahogyan elnökként, úgy most is saját maga szerette megfogalmazni, és miután munkatársai formába öntötték – mindvégig kézzel írt, (korábban néha használt írógépet, de a számítógép teljesen idegen maradt számára!) –, a végső simításokat is ő végezte el. Munkája Gróh Gáspár titkárságvezetővé válásával jelentős mértékben könnyebbedett, hiszen ő már korábban, főosztályvezetőként számos beszédtervezetet készített a számára. A levéltervezetek nagyobbik részét a munkatársai készítették elő, a szakmai anyagokat – például az Alaptörvény tervezetéhez készített javaslatait – viszont csak a végső formájukban adta át legépelésre.

Ha a titkárságán dolgozott, helyben is fogadott vendégeket,¹⁹³² de délben vagy kora délután ebéddel egybekötött egyeztetéseket is tartott professzor vagy politikus barátaival.¹⁹³³

„Az elnöki éveiben őt megtaláló kapcsolatokból azok maradtak meg, amelyek nem hivatalának, hanem személyének szóltak, és ugyanilyen alapon kapott megannyi meghívást, így volt elfoglaltsága bőven...” – emlékezett vissza Gróh Gáspár.¹⁹³⁴ A Titkárság létrejötte után lassan kikristályosodtak a volt elnökként végzett munka prioritásai. Ezek – az utolsó évek hivatali levelezése alapján – a következők voltak: a) reprezentációs feladatok ellátása; b) határon túli magyarok támogatása; c) oktatási-tudományos-kulturális események, rendezvények, projektek támogatása; d) közreműködés az államszervezeti reform előkészítésében. Végül itt kell megemlíteni, hogy e) utolsó éveiben

¹⁹³¹ Gróh Gáspár visszaemlékezése szerint kedden, szerdán és csütörtökön voltak bent. Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁹³² Például Lázár János itt látogatta meg (Gróh Gáspár interjú 2021).

¹⁹³³ Például Várady Tibor professzor időről időre ebédelt vele a környéken (Várady Tibor interjú 2021). L. még: Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁹³⁴ Gróh Gáspár: Elnök úr kilencvenéves lenne... Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11-12. 3.).

ismét szorosabbá vált a kapcsolata a szülőfölddel, Veszprém megyével és településeivel.

BELFÖLDI VIZITEK, KÜLFÖLDI UTAK

Reprezentációs feladatai körében Mádl Ferenc volt köztársasági elnökként is rendszeresen részt vett különböző eseményeken és rendezvényeken. Ezeket a látogatásokat egyrészt személyes tájékozódásra használta fel, másrészt rendszeresen vállalta köszöntő- és üdvözlőbeszéd megőrtását.¹⁹³⁵

Külföldi útjait¹⁹³⁶ elsősorban a tudományos munkássága során kialakult kapcsolatrendszere révén szervezte meg. Még köztársasági elnökként – barátai, az Emory Egyetemmel szoros kapcsolatokat ápoló Kodolányi Gyula és Várady Tibor javaslatára – felkérést kapott, hogy tagként segítse az atlantai székhelyű Emory Egyetemen felállított Világjogi Intézet tanácsadó testületének munkáját.¹⁹³⁷ Az Intézetet 1997-ben nonprofit szervezetként alapította két amerikai professzor, Harold J. Berman és Johan van der Vyver, annak érdekében, hogy a világgazdaság, a nemzetközi szervezetek működésének tanulmányozását, illetve az emberi jogok, a környezetvédelem és a vitarendezési eljárások oktatását támogassák.¹⁹³⁸ Vagyis a Világjogi Intézet nemzetközi közjogot, nemzetközi magánjogot és nemzetközi kereskedelmi

¹⁹³⁵ L. például a Veszprém megyei Sóllyon 2009.05.21-én elmondott köszöntőt (Kézirat). A sajtóra l.: Ezeréves megyék napja (Veszprémi Napló 2009.05.22., 4.); Újabb ezer évig legyen megye – millenniumi ünnep (Veszprémi Napló 2009.05.24., 1.); Éltették a megyét (Veszprémi Napló 2009.05.25., 1.).

¹⁹³⁶ Több külföldi útjáról is tudunk – így például Bécsben és Varsóban is járt volt elnökként –, de az összes külföldi útját egyelőre nem sikerült összesíteni. L. még: Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁹³⁷ Az Intézet ebben az időben együttműködésben állt a budapesti Central European Universityvel (Itinerary of Visit of Ferenc Mádl, President of Republic of Hungary, a család tulajdonában), Mádlt így az ott is tanító barátján, Várady professzoron keresztül ismerhették meg.

¹⁹³⁸ Részletesebben l.: Harold J. Berman professzor iratai (Emory Egyetem Levéltára, <https://findingaids.library.emory.edu/documents/L-027/printable>, 2022.04.15.), World Law and World Health konferencia tájékoztató (a család tulajdonában).

jogot egyaránt magába foglaló oktatási és kutatási profiljához Mádl több évtizedes tudományos munkássága tökéletesen illeszkedett. Mádl azonban – mint a tanácsadó testület többi tagja, akik között például Jimmy Carter volt amerikai elnök is helyet foglalt¹⁹³⁹ – nemcsak tudósként, hanem közéleti személyiségként is ismert volt külföldön, és széles kapcsolati hálója szintén segíthette az Intézet működését. Mintegy kétéves folyamatos előkészítő munkát követően a Világjogi Intézet egy konferencia szervezésével történetének új szakaszához érkezett.¹⁹⁴⁰ Mádl Ferenc előadóként szerepelt a programban,¹⁹⁴¹ de Kodolányi Gyula és Várady Tibor segítségével sikerült egy 1956-os megemlékezést is megszervezni az egyetemen, amelyen a világhírű operatőr – és '56-os menekült – Zsigmond Vilmos is részt vett.¹⁹⁴² Ez a 2007 márciusában megvalósult utazás – a politikai feladatok teljesítését célzó utakat nem számítva – Mádl harmadik és egyben utolsó amerikai tanulmányútjaként említhető, amelyre egyébként Dalma asszonnyal közösen érkezett. Az egy hét bővelkedett programokban, beleértve a washingtoni magyar nagykövetségen tett látogatást, illetve a Carter elnökkel megszervezett találkozót, amelyen Mádl személyesen mondott köszönetet a Szent Korona visszaadásáért, valamint a volt amerikai elnöknek a Habitat for Humanity program keretében Magyarországon végzett önkéntes munkájáért.¹⁹⁴³ Nagy élményt jelentett számára az atlantai Martin Luther King-emlékhely

¹⁹³⁹ Jimmy Carter és Mádl Ferenc mellett a tanácsadó testület tagja volt Mary Robinson volt ír elnök és Desmond Tutu Nobel-díjas dél-afrikai püspök is (Magyar emlékérem Jimmy Carternek, in: Hivatalos Értesítő 2007/14. 721.).

¹⁹⁴⁰ Berman professzor víziójával – ami alapján a kutatóintézet hangzatos elnevezését is kapta – Mádl Ferenc fordításában közelebbről is megismerkedhetünk: Berman, Harold J.: Világjog – A Szentlélek ökumenikus jogrendszere (Magyar Szemle 2008/3-4. 7-23.). Bermannak mintegy másfél évvel későbbi halála azonban felborította a terveket, és az Intézet újabb átalakításához vezetett.

¹⁹⁴¹ Előadásának szerkesztett változatát l.: Health and Human Rights in the European Union (In: Emory International Law Review 2008. 139-145.), ugyanitt l.: Várady Tibor laudációját Mádl Ferencről.

¹⁹⁴² Rövid méltatását l.: https://index.hu/kultur/2016/01/03/meghalt_zsigmond_vilmos (2022.04.15.).

¹⁹⁴³ Mádl Ferenc 2007.04.03-i levele Jimmy Carternek (a család tulajdonában). Mádl – úgy is, mint a Szent Korona testület korábbi elnöke – Carternek Szent István Emlékéremet adott át (Szent István Emlékérem Jimmy Carternek, in: Amerikai Magyar Népszava – Szabadság 2007.03.30.,2.).

meglátogatása is,¹⁹⁴⁴ a Nobel-békedíjas lelkész egyik beszédét Mádl Ferenc első amerikai útján San Franciscóban élőben is meghallgathatta, ami „*felejthetetlen volt*” számára.¹⁹⁴⁵

A másik kiemelt külföldi útjaként ebből az időszakból az a németországi útja említhető, amelyre a Wartburg-díj átvétele miatt került sor.¹⁹⁴⁶ A díjat Árpád-házi Szent Erzsébetre emlékezve alapították, akit már a középkor óta nemcsak Magyarországon, de egész Európában tisztelnek, tehát ez az elismerés egyszerre bírt magyar és európai, valamint – miután Erzsébet élete nagy részét Németországban élte le – német vonatkozásokkal. A 2007-ben átadott Wartburg-díj nemcsak önmagában jelentős, hanem a 2002-es Európáért Aranyéremmel párhuzamba állítva is, ugyanis ez jelzi Mádl Ferenc életútjának valódi súlyát és munkásságának országhatáron ányúló jelentőségét. 2002-ben Mádlt mint a legmagasabb közjogi méltóság betöltőjét ismerték el, akinek érdemei valóban kiemelkedőek az egész közép-európai régió uniós integrációja szempontjából. Ám Mádl, a nyugalmazott professzor 2007-ben egy hasonlóan jelentős díjat kapott, amivel azt kívánták kifejezni, hogy a közszereplő munkássága mellett az egész páratlan pályafutást is nézni kell, amely még a szocialista Magyarország egyik egyetemi szobájában¹⁹⁴⁷ kezdődött az Európáról és az oda való visszatalálásról szóló álommal, és négy évtizeddel később, 2004-ben Magyarország uniós csatlakozásával fejeződött be. Ahogyan méltatója, Hans Kaiser mondta: Mádl élete „*egy magyarul európai élet*”, és mindvégig párhuzamosan zajlott: a magyar szál mellett egész Európáról is szólt.¹⁹⁴⁸

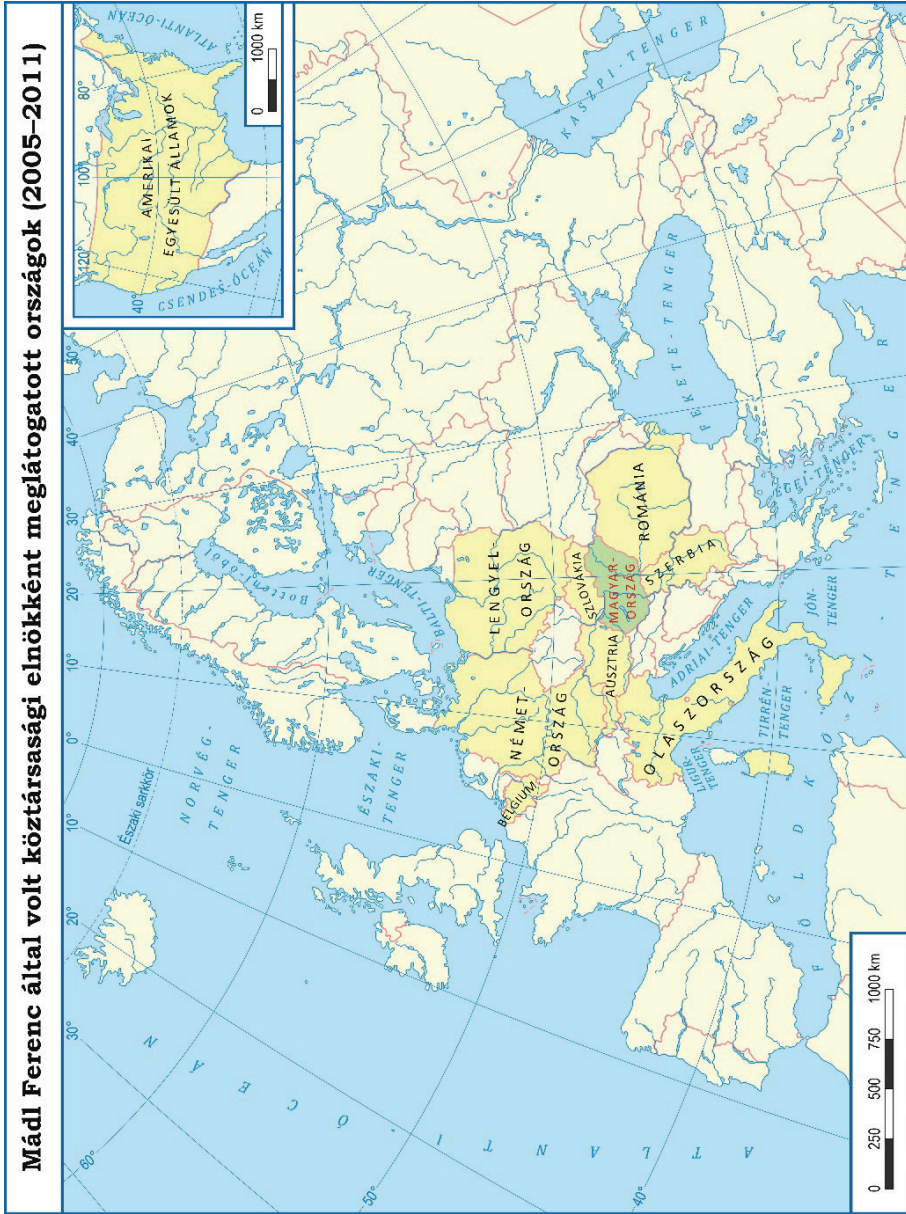
¹⁹⁴⁴ Mádl Ferenc 2007.04.04-i levele Kodolányi Gyulának (a család tulajdonában).

¹⁹⁴⁵ Mádl Ferenc 1967.05.14-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). A Sproul Hallban elmondott beszédre l. részletesen: Mádl Ferenc 1967.05.18-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). A mondatban szereplő idézet is az utóbbi levélből származik.

¹⁹⁴⁶ A díjazottak listáját l.: www.wartburg.de/en/about-us/wartburgpreis.html (2022.04.15.).

¹⁹⁴⁷ Mádl Ferenc: Felszólalás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011. február 16-án... (in: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 64.)).

¹⁹⁴⁸ Hans Kaiser laudációját l.: Egy magyarul európai élet – Méltatás Mádl Ferencről a Wartburg-díj átadásakor (Magyar Szemle 2008/1-2. 7-17.). A díjra való jelölésében egykori munkatársa, Balog Zoltán kiemelkedő szerepet játszott (Gróh Gáspár szíves közlése).

5. térkép: Mádl Ferenc által volt köztársasági elnökként meglátogatott országok (2005–2011)

HATÁRON TÚLI MAGYAROK TÁMOGATÁSA

Mádl Ferencet volt elnökként is foglalkoztatta a határon túli magyarság ügye. Egyrészt mint jogtudóst, a helyzetük uniós elveknek megfelelő rendezése, ennek keretében – mint láttuk – a kettős állampolgárság megadása, az autómatervezetek, valamint az euro régiók kialakítása. Ugyanakkor viszont kezdettől fogva arra törekedett, hogy e célok megvalósítása ne veszélyeztesse a szülőföldön való megmaradást.¹⁹⁴⁹ Ennek érdekében minden lehetőséget megragadott a helyi kezdeményezések támogatására, a jó gyakorlatok népszerűsítésére. Ilyen volt például a magyar jogi szaknyelv és jogi oktatás fejlesztésével is foglalkozó szabadkai jogásznapi rendezvénysorozat, amelyre Várady professzor kezdeményezésére el is látogatott.¹⁹⁵⁰ Számos ötlete volt a határon túli egyetemi képzéssel kapcsolatban. Támogatta például egy szerb–magyar jogi szótár elkészítését, amelyet közbenjárására a magyar kormány is felkarolt.¹⁹⁵¹

2010-ben kezdeményezésére született meg a (ma is létező) volt köztársasági elnöki támogatási keret, amelyből először 2011 tavaszán folyósítottak támogatásokat. Jelképes, hogy utolsó hivatali tevékenysége a hozzá beérkezett támogatási kérelmek elbírálása volt. Titkárságvezetője visszaemlékezése szerint *„[a]zért kellett létrehozni egy ilyen alapot, mert állandóan jöttek be ilyen-olyan kérések, hogy erre vagy arra kérünk támogatást, és az elnök általában nem tud adni [...] Az utolsó találkozásunkkor, szerdán és csütörtökön az erre vonatkozó kérdésekkel és kérésekkel foglalkoztunk. Nem fejeztük be, hanem úgy*

¹⁹⁴⁹ Beszéltünk „a kisebbségi jogokról, a kisebbségi léthez kapcsolódó problémákról, mint a magyar tudat, a magyar nyelv fenntartása, hogy legyen párhuzamos jogi oktatás, és hogy legyen a jugoszláv igazságszolgáltatásban is valami helye a magyar nyelvnek. Tehát nem csak arról volt szó, hogy a magyar nyelv jelenjen meg a jogi oktatásban, hanem arról is, hogy a közigazgatásban és a bíróságokon is lehessen ezt használni. Ehhez ő lelkesen kapcsolódott, és nyilvánvalóan ő is legalább annyira szerette volna, mint amennyire én szerettem volna, hogy eredményeket érjünk el Szerbiában. Nagyon sokat beszéltünk erről, és itt egy milliméter különbség nem volt a véleményünkben. Roppant érdeklődéssel hallgatott minden ezzel kapcsolatos hírt és eseményt, és ahol segíteni lehetett, azt lelkesen csinálta” (Várady Tibor interjú 2021).

¹⁹⁵⁰ A második látogatására 2011 júniusában került volna sor (Várady Tibor interjú 2021).

¹⁹⁵¹ Várady Tibor interjú 2021. Vö.: 1272. lj.

*váltunk el csütörtökön, hogy akkor kedden ezzel folytatjuk.*¹⁹⁵² Az is jelképes – és Mádl egész közéleti működését keretbe foglalja –, hogy az alpból a rendelkezésre álló 37 millió forintot kulturális, oktatási és tudományos célok megvalósítására szánta. A legnagyobb támogatási összeget kapó szervezetek között (4–4 millió forinttal) a Beregszászi Főiskola és a nagyváradi magyar egyetem egyaránt szerepelt,¹⁹⁵³ amelyek megmaradását szívügyének tartotta.

TUDOMÁNYOS-OKTATÁSI-KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK ÉS PROJEKTEK TÁMOGATÁSA

Mádl Ferenc közéleti szereplőként kezdettől fogva kiemelten fontosnak tartotta a tudományos, oktatási és kulturális rendezvények támogatását, az azokon való részvételt.¹⁹⁵⁴ Volt elnökként az ilyen programokat elsősorban azok megszervezésével vagy jelenlétével támogatta. Nemcsak az ELTE – ahol akkor éppen Mádl legközelebbi tanítványa, Király Miklós töltötte be a jogi kar dékáni tisztét –, hanem Magyarország presztízsét is növelte például, amikor Mádl Ferenc kezdeményezésére az UNIDROIT 2010-ben konferenciát tartott az egyetemen. Ennek előkészítésében és lebonyolításában – hivatali iratai alapján – Mádl Ferenc jelentős szerepet vállalt.¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵² Gróh Gáspár interjú 2021.

¹⁹⁵³ Feljegyzés Mádl Ferenc volt köztársasági elnök támogatási szándékairól a részére biztosított keret terhére (2011. 11. 15.).

¹⁹⁵⁴ Például volt elnökként is többször részt vett a salzburgi Európai Művészeti és Tudományos Akadémia ülésein. Gróh Gáspár szíves közlése. Magyar példákra l.: Balatonfüred: négynapos vigadalom (Magyar Nemzet 2007.06.28., 15.), Szüreti napok a Belső-tónál (Veszprémi Napló 2007.09.04., 9.), Kitelepítettek emlékezete (Veszprémi Napló 2008.07.14., 3.).

¹⁹⁵⁵ L. például: Conference in Budapest (2010, Spring), on the Cape Town Convention and Protocols vagy a 2010.05.27-i emlékeztető a konferenciával kapcsolatban. Itt kell megjegyezni, hogy Mádl elnökként is kiemelt figyelmet fordított a szervezet és Magyarország kapcsolatainak ápolására. Ennek köszönhető, hogy 2002 őszén, az UNIDROIT alapításának 75. évfordulója alkalmából, döntően személyes szerepvállalással külön nemzetközi konferenciát szervezett Budapesten és Visegrádon (Király Miklós szíves közlése) (a rendezvény budapesti eseményeinek fotóanyaga nyilvánosan elérhető: www.edit.elte.hu, 2022.10.15.).

Támogatta továbbá könyvek kiadását, konferenciák megszervezését, folyóiratok működését – értékrendjét a volt elnök fentebb említett pénzügyi alapjának felosztása is tükrözi. Nemcsak pénzzel, de önkéntes munkával is segítette az általa fontosnak tartott célok megvalósítását, és 2005-től újra részt vállalt egyes civil szervezetek munkájában, ennek egyik központja a körülötte lassan megszerveződő baráti kör, amely halála után a Mádl Ferenc Kör nevet vette fel, a másik pedig a Magyar Szemle lett, amelyben továbbra is rendszeresen publikált. Számos esetben tartott megnyitó beszédet vagy írt bevezető gondolatokat is, illetve készített egyedül¹⁹⁵⁶ vagy barátaival közösen különböző anyagokat, javaslatokat.¹⁹⁵⁷

FELKÉSZÜLÉS AZ ALKOTMÁNYOS REFORMRA

Volt köztársasági elnökként kezdettől fogva visszavonultan élt, és néhány kivételtől eltekintve – melyek közül a Gyurcsány Ferenc miniszterelnök lemondását sürgető nyílt levele¹⁹⁵⁸ váltotta ki a legnagyobb figyelmet – tartózkodott a nyilvános megszólalástól. *„[A]zt a szerepet, amit köztársasági elnökként megkezdett, élete hátralévő részében is vállalta. 2005 után... továbbra is segítette annak a politikai erőnek a formálódását, amely a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület keretei közt alakult ki, és arra készült, hogy 2006-ban, majd 2010-ben a Fidesz megnyerhesse a választást”* – írta róla később Kodolányi Gyula.¹⁹⁵⁹

Mádl Ferenc érdeklődésének fókuszában továbbra is az államszervezeti reformok ügye állt, ugyanis *„[m]ára az állami és nemzeti lét*

¹⁹⁵⁶ Ilyen például A Magyarország ma és holnap című kötet (Budapest, 2007) szerzőinek összegző megállapításai elnevezésű, 2008.12.02-án kelt irat (kézirat, a család tulajdonában).

¹⁹⁵⁷ Például már volt köztársasági elnökként állt régi barátja, Gál Gyula kezdeményezése mellé, hogy a kiváló pécsi tudós és tekintélyes jogtörténész, Degré Alajos munkásságát Magyar Örökség Díjjal ismerjék el. L. még: 387–388. l.

¹⁹⁵⁸ Gyurcsány Ferenc úrnak, a Magyar Köztársaság miniszterelnökének (Magyar Nemzet 2006.09.26.,1.).

¹⁹⁵⁹ Kodolányi Gyula 2021. 296.

*szinte valamennyi területe válságtüneteket mutat: a gazdaság, a közélet és a politika, a demográfiai helyzet, a közbiztonság, a mentalitás, a társadalom életének megannyi területe, a közigazgatás, az állami feladatot jelentő alapszolgáltatások, az általános erkölcsi állapot...*¹⁹⁶⁰ – foglalta össze a megelőző évek töprengéseit, amelyeket vázlatosan papírra is vetett.¹⁹⁶¹ 2009-ben azonban, a második kecskeméti konferencián a bevezető előadásában elképzeléseit részletesen is ismertette.¹⁹⁶²

Alapvetésként a görög filozófusokra hivatkozott, akik szerint az állam alapvetően a közjó megvalósítására jött létre. A mai gondok elsődleges oka, hogy *„az állam jelentős részben elszakadt a közjó szolgálatától”*.¹⁹⁶³ A normális működéshez való visszatérés esetenként új módszereket igényel és új feladatokat hoz létre, de elsősorban morális megújulásra lenne szükség. Több figyelmet kellene erre fordítani vagy éppen újrafogalmazni, *„az évezredekben át bevált európai erkölcsi értékek érvényességét, merthogy azok hatása megkopott, szerepük erőtlenné vált. Az alapvető erkölcsi és politikai normákat az ember, a közösségek, az állam politikai fórumai viszonylagossá, az erkölcs uralmát bizonytalanná tették.”*¹⁹⁶⁴ Ugyanakkor az erkölcsi értékek *„az emberek lelkében és közösségeik gondolatvilágában [...] ma is jelen vannak”*,¹⁹⁶⁵ hallgatólagosan a *„tízparancsolatban és az európai erkölcsi normákban*

¹⁹⁶⁰ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szöcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 21.).

¹⁹⁶¹ L. például: Mádl Ferenc: Előszó (In: Granasztói György – Kodolányi Gyula (szerk.): Magyarország ma és holnap, Bp., Magyar Szemle, 2007. 5–9.) és Mádl Ferenc: A törvények szelleme (Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban, Bp., MSZA, 2011. 21–25.).

¹⁹⁶² Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szöcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 21–24.).

¹⁹⁶³ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szöcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 22.).

¹⁹⁶⁴ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szöcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 22.).

¹⁹⁶⁵ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szöcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 22.).

áthagyományozott örökség irányítja világunkat ma is...,¹⁹⁶⁶ ezért a politikai cselekvést összhangba kell hozni a morális elvárásokkal, és ebben közvetítő szerepet játszhat a sajtó, a kultúra, „*a politikai, társadalmi és egyházi intézmények, az iskolák*”.¹⁹⁶⁷

Mádl – mintegy összegezve lassan két évtizedes közéleti működésének tapasztalatait – az új módszerekről és új feladatokról részletesen is szólt. Első lépésben új alkotmány megalkotására van szükség „*[n]em csupán azért, hogy megszabaduljunk a jelenlegi [...], önmagát eleve ideiglenesnek minősítő alkotmánytól [...], hanem [...] hogy új tartalmakat vigyünk alkotmányos életünkbe*”.¹⁹⁶⁸ Mádl több példát is megemlített,¹⁹⁶⁹ amelyek közül néhány az új alaptörvénybe is bekerült,¹⁹⁷⁰ ugyanis Orbán Viktor kérésére részt vett annak előkészítő munkáiban, így a tervezet véleményezésében¹⁹⁷¹ és a preambulum (Nemzeti Hitvallás) megfogalmazásában.¹⁹⁷²

Második javaslata a romák felzárkóztatására vonatkozott, amelyet már 1990 óta minden fórumon következetesen képviselt. „*Egy társadalmi szerződésben meg kellene fogalmazni, majd élővé tenni a cigányság kulturális, politikai és gazdasági integrációjának, felemelkedésének stratégiáját*”.¹⁹⁷³ Ennek belföldön csak egyes elemei

¹⁹⁶⁶ Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 23.). A „*más erkölcsi normák*” kapcsán legtöbbször a hegyi beszédet említette (a téma kifejtését l. például: Mádl Ferenc: Az európai álmom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott (Magyar Szemle 2009/7-8. 6-32.)).

¹⁹⁶⁷ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 23.).

¹⁹⁶⁸ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

¹⁹⁶⁹ Közvetlen elnökválasztás, kisebb parlament és kisebb önkormányzatok, petíciós jog, kisebbségek parlamenti képviseletének megteremtése. A közvetlen elnökválasztás kivételével ezek a javaslatok megvalósultak.

¹⁹⁷⁰ Például a petíciós jog (Alaptörvény XXV. cikk).

¹⁹⁷¹ Gróh Gáspár interjú 2021. A javaslatait és javításait tartalmazó normaszöveg fennmaradt (a Mádl család tulajdonában).

¹⁹⁷² Mádl Ferenc: A törvények szelleme (Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban, Bp., MSZA, 2011. 24-25.).

¹⁹⁷³ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

valósultak meg, viszont a 2011-es magyar EU-elnökség egyik prioritásaként – abból a felismerésből kiindulva, hogy „[t]öbb mint 10 milliós népességével a roma közösség Európa legnagyobb transznacionális kisebbsége”¹⁹⁷⁴ – megalkotásra került az uniós roma stratégia.¹⁹⁷⁵

Oktatási javaslatai többirányúak voltak. Általánosságban szükségesnek tartotta a pedagógusképzés reformját és a bérrendezést. A középfokú oktatásban az érettségi megerősítése mellett tette le voksát. A felsőoktatásban „tényleges felsőoktatási reformok”¹⁹⁷⁶ bevezetése mellett érvelt. Az alsófokú oktatás esetében az erkölcsoktatás NAT-ba történő felvételét szorgalmazta, illetve szót emelt a kistelepülési iskolák megőrzése mellett, de ez utóbbit csak részben tartotta oktatási kérdésnek, mert szerinte a falvak életminőségének javítása a fő cél, ami viszont komplex kérdés, és ennek az oktatás csak egyik elemét képezi.

A mezőgazdaságról, amely mint a falusi gazdálkodó család gyermekét fiataloktól foglalkoztatta, szintén részletesen szólt. Itt, mint korábban is, a farmergazdaságok kialakítását támogatta, és figyelmeztetett, hogy meg kell találni „a kis- és középméretű családi gazdaságok és a nagybirtokok életképes arányát”.¹⁹⁷⁷ A „nemzeti érdekeket nem szolgáló privatizációt” le kell állítani, „a nemzet vagyona feletti rendelkezést parlamenti jogkörbe kell utalni”.¹⁹⁷⁸

Jelképesnek és ezért mindennél fontosabbnak tartotta a kettős állampolgárság intézményesítését, ugyanis az eredménytelen népszavazással a döntés „joga és felelőssége az Országgyűlésre szállt

¹⁹⁷⁴ L.: https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/policy/themes/social-inclusion/roma-inclusion (2022. 04. 15.).

¹⁹⁷⁵ A 2011-es magyar elnökség alatt elfogadott uniós roma stratégia egy keretrendszer, amelyhez tagállami stratégiák kapcsolódtak. L.: COM(2011) 173 végleges (<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0173:FIN:HU:PDF>, 2022. 04. 15.), az uniós roma stratégia újabb fejleményeire l.: https://mandiner.hu/cikk/20200916_romastrategia_eu (2022. 04. 15.).

¹⁹⁷⁶ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

¹⁹⁷⁷ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

¹⁹⁷⁸ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

vissza”.¹⁹⁷⁹ Orbán Viktor, aki a tanácskozáson mindvégig jelen volt és jegyzetelt, zárszavában egyes elemek megvalósítására utalt is.¹⁹⁸⁰ Magának a kettős állampolgárságról szóló törvénynek a megalkotását – mint láttuk – a választásokon győztes konzervatív pártok még a kormány megalakulása előtt kezdeményezték.

Mádl Ferenc a 2010-es választási győzelmet követően is – bel-¹⁹⁸¹ és külföldön¹⁹⁸² egyaránt – kiállt a kormány politikája mellett. Jogtudósi tekintélye – amire Orbán Viktor is utalt¹⁹⁸³ – mind az alkotmányozás, mind az egyéb törvények, mint például a nagy nemzetközi figyelmet kiváltó új médiaszabályozás ismertetése és bemutatása kapcsán nagy segítséget jelentett.

VESZPRÉM MEGYE - ERŐSÖDŐ KAPCSOLATOK

Bár 1951-től Pécsen, 1953-tól pedig Budapesten lakott, Mádl Ferenc sohasem szakadt el a szülőföldjétől.¹⁹⁸⁴ *„Erősen lokálpatrióta érzelmű volt. Amikor már Budapesten élt, akkor is gyakran hazajárt*

¹⁹⁷⁹ Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.).

¹⁹⁸⁰ Orbán Viktor: Záróbeszéd (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 187–198.).

¹⁹⁸¹ Utolsó belföldi interjújában az új médiaszabályozás elleni méltatlan ellenzéki támadásokról is beszélt: *„Útjelzők”*. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.).

¹⁹⁸² Utolsó külföldi interjújában a magyar alkotmányozásról írt a tekintélyes svájci konzervatív lap, a Neue Zürcher Zeitung hasábjain: Ungarn gibt sich eine neue Verfassung (NZZ 2011. 05. 14., 9.), a cikk megjelenéséről a magyar sajtó is beszámolt (Megérett az idő (Magyar Nemzet 2011. 04. 15., 4.), Sajtóvita folyik az alaptörvényről (Magyar Hírlap 2011. 04. 15., 5.)), de a tervezett magyar változat elkészítésére már nem maradt ideje.

¹⁹⁸³ Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3–4. 7–8.).

¹⁹⁸⁴ Elegendő itt utalni arra, hogy kormánytagként is mindig megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a térség ügyeivel. L. például: a Balaton Akadémia felállítása (Megalakult a Balaton Akadémia tanácsa, Veszprémi Napló 1993. 01. 14., 3.), a Herendi Porcelánmanufaktúra privatizációja (vö.: 1503. l.) vagy akár a herendi világháborús emlékmű felavatása (Világháborús..., Veszprémi Napló 1994. 04. 30., 16.) során játszott szerepét.

édesanyámmal Bándra, hogy a szüleit, a rokonságot látogassa, hogy találkozzon, beszélhessen velük. [...] Bánd, Veszprém, Szentkirályszabadja – ezekhez kötődött a legerősebben” – emlékezett vissza a fia, Mádl András.¹⁹⁸⁵ A rokonság és gyermekkori barátok mellett az egyik legfontosabb kapcsolódási pont számára a piarista középiskola, illetve annak jogutódja, a Lovassy László Gimnázium volt, amellyel az 1980-as évek második felében vált szorosabbá a kapcsolata. Politikusként pedig különösen fontosnak tartotta ’56 emlékének ápolását. Ennek keretében a testvéreit tanító Brusznjai tanár úrról országos szinten mozgó politikusként az elsők között emlékezett meg, és elnökként is sokat tett Brusznjai alakjának, valamint a vele történt tragédiának a megismertetéséért. Egyes legendás piarista tanárok munkásságát is igyekezett elismerni vagy elismertetni, például így kapott neki köszönhetően kitüntetést az őt – és Esterházy Pétert is tanító s az utóbbi íróvá válásában is szerepet játszó – kiváló pedagógus, Kincs Lajos,¹⁹⁸⁶ vagy közvetlenül tőle a piarista múlt fáradhatatlan kutatója, Stéhli Ferenc.¹⁹⁸⁷ Mádl 1986-tól (alapító) tagja volt a piarista öregdiákok baráti körének – amely jelentős szerepet játszott a patinás iskola piarista hagyományainak újjáélesztésében és megőrzésében –, és élete utolsó éveiben – mint tiszteletbeli társelnök – újra aktívabb szerepet vállalt e szervezet életében,¹⁹⁸⁸ részt vett a rendezvényeken,¹⁹⁸⁹ valamint a háttérben maga is kivette a részét a szervezőmunkából.¹⁹⁹⁰

¹⁹⁸⁵ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, dokumentumfilm, 2021).

¹⁹⁸⁶ Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter 1993.10.01-i levele Kincs Lajosnak (Kincs Lajos hagyatéka, Piarista Levéltár HU PMKL IV.248.).

¹⁹⁸⁷ KEHÉ 2002. 45. (Bp., KEH, 2003).

¹⁹⁸⁸ Vö.: VÖDE 2005. évi tájékoztatója 24., illetve VÖDE 2010. évi tájékoztatója 28–29. Bemutatására l.: VÖDE 2001. évi tájékoztatója 10–12. L. még: Asztalos István (szerk.): Jubileumi Évkönyv 1711–2011. (Veszprém, Lovassy László Gimnázium, 2011. 71–72.).

¹⁹⁸⁹ L. például: Tanár úr, a város nem felejt (Veszprémi 7 Nap, 2007.01.19., 3.).

¹⁹⁹⁰ Például a 2011. őszi 300 éves jubileumi ünnepség alkalmából állítandó tábla engedélyeztetési eljárásának intézésében, illetve szponzorok szerzésében is közreműködött (l. például: Varga Miklós 2011.04.12-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában). A tábla ünnepélyes felavatására 2011.10.22-én került sor, az alkalomra több könyv is megjelent. Az ünnepi programot l.: VÖDE 2011–2012. évi krónika.

Politikusként mindvégig fontos hivatkozási pont volt számára a Herendi Porcelánmanufaktúra, amelynek dolgozói tulajdonba kerülését Antall József miniszterelnök támogatásával sikerült megvalósítania. Herendnek, amelyhez számos családi emlék is fűzte, elnökként is kiemelt figyelmet szentelt, és rendszeresen részt vett a különböző rendezvényeken. Többek között ez a szoros és élő kapcsolat képezte alapját a Porcelánmanufaktúra azon döntésének, hogy Mádl Ferencnek halála után a gyár területén szobrot állítsanak.¹⁹⁹¹

Tihany Mádl számára gyermekkorától fontos helynek számított, bár 1946-ig nem Veszprém, hanem Zala megyéhez tartozott. Mádl fiatalon is többször megfordult itt, majd az Akadémia dolgozójaként az 1960-as évektől szinte minden nyáron hosszabb-rövidebb ideig a Limnológiai Intézet vendégházában nyaralt, és vendégeit is rendszeresen hozta ide. Ezt a szokását politikusként is megtartotta,¹⁹⁹² és még elnökként is ide járt a családjával. Nemcsak a város és környéke nőtt a szívéhez, hanem az apátság is. Egyrészt mert az épület magában jelképezte mindazt, amit a magyar történelemtől és annak európai kapcsolódásairól gondolt,¹⁹⁹³ másrészt a '90-es évek közepe óta baráti kapcsolatok fűzték a helyi szerzetesi közösséghez is, amelynek elöljárójával, Korzenszky Richárddal még kultuszminiszterként együtt dolgozott.¹⁹⁹⁴ A több évtizedes kapcsolat végül oda vezetett, hogy volt elnökként – családjával közösen – házat vásárolt a településen.¹⁹⁹⁵ Ennek köszönhető, hogy halála után nem sokkal közterületet neveztek el róla, az egykori tihanyi lakosról.¹⁹⁹⁶

¹⁹⁹¹ Példát mutatott életével (Veszprémi Napló 2012.10.06.,1.).

¹⁹⁹² L. például 2001-es elnöki látogatását, amikor az ukrán miniszterelnökkel együtt érkezett, aki megkoszorúzta I. András király sírját (Történelmi örökség, In: Veszprémi Napló 2001.08.03.,1.).

¹⁹⁹³ Erről összefoglalóan l.: Mádl Ferenc: Beszéd a tihanyi bencés apátság alapításának 950. évfordulóján rendezett ünnepségen (KEHÉ 2005. Bp., KEH 2005. 165–167.).

¹⁹⁹⁴ Korzenszky Richárd: Életem egyik ajándéka, hogy megismerhettem (Mádl Ferenc 80, Bp., MPEE 2011. 76–77.) és Korzenszky Richárd interjú 2021.

¹⁹⁹⁵ A házat 2007-ben vásárolták (Mádl András szíves közlése).

¹⁹⁹⁶ Tér viseli Tihanyban Mádl nevét (Magyar Hírlap 2012.07.09.,3.), Teret neveztek el Mádl Ferencről (Népszabadság 2012.07.09.,2.).

Mádl elnökként¹⁹⁹⁷ és mandátuma lejártát követően is gyakran ellátogatott gyermekkor kedvelt helyszíneire. Szentkirályszabadja mindig büszke volt arra, hogy a köztársasági elnök gyermekévei egy részét itt töltötte. A település díszpolgári címét már volt elnökként kapta meg 2006-ban.¹⁹⁹⁸ Emlékét a községháza épülete előtt, amelyben egykor gyerekként szüleivel lakott, egy kocsányos tölgy is őrzi, amelyet még elnöki időszakában – de magánemberként – testvéreivel közösen ültetett el.¹⁹⁹⁹ Szülőfaluja, Bánd 2008-ban adományozott díszpolgári címet neki. *„Sok nyarat töltött a szülői házban, kijárt a temetőbe. Ha elhunyt valaki a községünkben, eljött a temetésére vagy levelet írt a hozzátartozójának”* – nyilatkozta a volt elnök halálakor a falu polgármestere.²⁰⁰⁰ Itt előbb emléktáblával, majd szoborállítással emlékeztek rá.²⁰⁰¹

Mádl Ferencet Veszprém városához is szoros kötelékek fűzték, de a díszpolgári címet 2011-ben már csak özvegye tudta átvenni.²⁰⁰² Veszprém megye közgyűlése viszont még 2010-ben tiszteletbeli polgárnak nyilvánította,²⁰⁰³ amire – érthetően – nagyon büszke volt.²⁰⁰⁴

¹⁹⁹⁷ Bringás ünnep Szentkirályon (Veszprémi Napló Vasárnap Reggel 2003. 06.01.,1.).

¹⁹⁹⁸ Díszpolgár lesz Mádl Ferenc (Veszprémi Napló 2006.08.17.,4.), Díszpolgári cím Mádl Ferencnek (Veszprémi Napló 2006.08.21.,3.).

¹⁹⁹⁹ Veszprémtől a tóig ért a kerékpárút (Veszprémi Napló 2003.06.02.,1.,3.). A fa nemcsak a szülők, hanem – húga, Mádl Teréz szép megfogalmazásában – *„Feri, [...] mint Szentkirályszabadja díszpolgárának és Magyarország volt köztársasági elnökének, emlékét[...] őrzi itt a kastély kertjében, ahol annyit játszottunk”* (Mádl Teréz 6.).

²⁰⁰⁰ Mádl bándinak vallotta magát (Veszprémi Napló 2011.05.30.,3.). L. még: Meghitt családi ünnep (Veszprémi Napló 2005.08.08.,3.).

²⁰⁰¹ Mádl Ferenc emléke előtt tisztelegtek (Veszprémi Napló 2014.09.01.,1.), A szülőfalú hálája (Veszprémi Napló 2016.08.01.,1,2.). A szobor elkészítését a VÖDE is támogatta, az egyesület később külön látogatást is szervezett a Gács Barna által készített szoborhoz (VÖDE 2017. tájékoztatója 9–10.).

²⁰⁰² Szent István öröksége (Vasárnapi Napló 2011.08.21.,1.).

²⁰⁰³ Ünnepi kitüntetések (Veszprémi Napló 2010.12.16.,1.).

²⁰⁰⁴ Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010.12.30.,11.).

Mádl Ferenc politikai pályafutása során kapott jelentősebb kitüntetései (1990–2011)		
Külföldi kitüntetések	Magyar kitüntetések	Díszpolgári címek
Francia Becsületrend Lovagkereszt (1999)	Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje (2000)	Szentkirályszabadja díszpolgára (2006)
Európáért Arany Érdemérem (2002)		Kemecse díszpolgára ²⁰⁰⁵ (2006)
Románia Csillaga (2002) ²⁰⁰⁶		Bánd díszpolgára (2008)
Bruno Snell-jelvény ²⁰⁰⁷ (2004) (első díjazott)		Veszprém Megye Tiszteletbeli Polgára (2010)
Jeruzsálemért Emlékdíj ²⁰⁰⁸ (2006)		Budapest Díszpolgára ²⁰⁰⁹ (2011) (poszthumusz)
Wartburg Díj ²⁰¹⁰ (2007)		Veszprém Város Tiszteletbeli Polgára (2011) (poszthumusz)

Forrás: 1990–2011 közötti életrajzai, valamint internetes gyűjtés

²⁰⁰⁵ L.: <https://site.kemecse.hu/kemecse/cimek-kitunteto-dijak> (2022.04.15.).

²⁰⁰⁶ Mádl Ferenc ma érkezik Romániába (Udvarhelyi Híradó 2002.10.02., 2.).

²⁰⁰⁷ www.uni-hamburg.de/en/uhh/profil/auszeichnungen/ehrungen-der-universitaet.html és Heti Válasz 2004.11.18., 25.

²⁰⁰⁸ Kitüntetések az izraeli ünnepen (Népszava 2006.05.03., 3.).

²⁰⁰⁹ A díszpolgári cím adományozásáról szóló 26/1993. (VIII. 1.) Főv. Kgy. rendelet módosításáról szóló Budapest Főváros Önkormányzat Közgyűlésének 31/2011. (VI. 6.) önkormányzati rendelet; Díszpolgárokat avattak (Demokrata 2011.06.01., 8.).

²⁰¹⁰ Mádl Ferencé a Wartburg-díj (Magyar Hírlap 2007.11.07., 18.).

A 80. SZÜLETÉS NAP – A VISSZATÉRÉS KÜSZÖBÉN

„Bármennyire is el akart kerülni minden ünneplést, tudta [...], hogy kerek születésnapján a hivatalos ünneplés elől nem menekülhet. Valóban, sokan készültek köszöntésére: miniszteri és elnöki működése okán a közélet, a jogász szakma, akadémikusok, egyetemi kollégák, a kiterjedt baráti és rokon kör, és természetesen – de ez már nem tartozott ide – szűkebb családjá. Ő pedig semmilyen formában nem szeretete, ha ünneplik, nem szeretett középpontba kerülni... Ezért már előre zavarta a közelgő évforduló és az azzal járó felhajtás. Úgy gondolta, az is hiúság, az is túlzás, ha hagyja, hogy ünnepeljék” – idézte fel a közelmúltban Mádl Ferenc egykori gondolatait legközelebbi munkatársa, Gróh Gáspár.²⁰¹¹ A Magyar Polgári Együttműködés Egyesület szervezésében kollégái, barátai és ismerősei a Gellért Szállóban – egy könyvbemutató keretében – emlékeztek meg a jeles évfordulóról.²⁰¹² Az eseményen felszólalt – az egyébként a kötetbe is író²⁰¹³ – Orbán Viktor miniszterelnök, akinek meleg és személyes hangú köszöntője erőteljesen elütött a politika világában megszokott, sokszor díszes, de üresen kongó szóvirágokkal tűzdelt beszédektől.²⁰¹⁴ Orbán nemcsak tanítványi tisztelettel és a fiatalabb harcostárstól illő elismeréssel beszélt egykori professzoráról és egyik legfontosabb mentoráról, hanem arra is megkérte, hogy vállaljon ismét aktív szerepet a közügyek vitelében. A nyilvánosság előtt elhangzott felkérést nem lehetett visszautasítani, de hogy konkrétan milyen feladatokról lett volna szó, Mádl néhány hónappal későbbi halála miatt már nem derülhetett ki.

A köszöntések sorában egykori alma matere és munkahelye következett, amely 2011 februárjában ünnepélyes keretek között gratulált az öregdiáknak és tiszteletbeli professzornak.

²⁰¹¹ Gróh Gáspár: Elnök úr kilencvenéves lenne... Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11-12. 3.).

²⁰¹² Az ünnepséget a Gobelín teremben tartották 2011.01.30-án. Mádl Ferenc rövid üdvözlő és köszönőbeszédének tervezete a családi iratok között fennmaradt (a család tulajdonában).

²⁰¹³ Orbán Viktor: Jellem és szív műveltsége (Mádl Ferenc 80, Bp., MPEE 2011. 97-98.).

²⁰¹⁴ Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3-4. 5-8.).

Az eseményen jelen volt Mezey Barna, a tekintélyes jogtörténész, az ELTE rektora, valamint Király Miklós, Mádl legközelebbi tanítványa, a jogi kar dékánja. Az egyetemi ünnepegről készült emlékkötet, amely az év nyarán jelent meg, az utóbbi szerkesztésében látott napvilágot.²⁰¹⁵

Végül meg kell említeni, hogy Mádl Ferenc családja, testvérei és tágabb rokonsága is megülte a jeles évfordulót,²⁰¹⁶ amelynek alkalmából egy emlékkötet is készült.

AZ UTOLSÓ NAPOK

Mádl Ferenc már az elnöksége alatt is kisebb-nagyobb egészségügyi beavatkozásokra szorult,²⁰¹⁷ a ciklus kitöltését követően pedig maga is számolt erejének fogyatkozásával.²⁰¹⁸ Ennek ellenére korához képest mindvégig feszített tempót diktált magának. Hivatali munkája mellett oktatott, írt, rendezvényekre járt, barátokkal és rokonokkal találkozott. Felesége már 2006-ban úgy látta, hogy férje továbbra is nagyon elfoglalt, és több irányban is elkötelezett. Még a nyári családi nyaralások alatt is rendszeresen dolgozott. Az utolsó években lelkesedése és tettvégya a régi maradt, azonban az idő múlását publikációi számának csökkenése előre jelezte. Komolyabb egészségügyi panaszai nem voltak, rövid távon – 2011 júniusában – több program is várta, hosszabb távon

²⁰¹⁵ Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” (Bp., ELTE ÁJK, 2011.). Az egyetemi ünnepeget 2011. 02. 16-án tartották.

²⁰¹⁶ A családi ünnepeget 2011. 01. 29-én tartották (l.: Meghívó Feri 80. születésnapjára – a család tulajdonában).

²⁰¹⁷ Sérvműtétjére l.: Megműtötték az államfőt (Szabad Föld 2000. 04. 20., 16.), orr-melléküreg-gyulladás miatti műtétjére l.: Közlemény arról, hogy a köztársasági elnök néhány napig gyógykezelés alatt áll (2003. 05. 05.) (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 292.).

²⁰¹⁸ L. például az M1-nek adott utolsó elnöki interjúban mondottakat: „*végig kell majd gondolnom, hogy amíg ez a szellemi és fizikai erő megvan bennem, azt hogyan hasznosítsam [...], miként éljem a magam értelmes életét*” (KEHÉ 2005, Bp., KEH, 2005. 279.).

pedig – fia biztatására is – gondolkodott egy életéről szóló összegzés elkészítésén.²⁰¹⁹

2011. május 29-én, miközben Veszprémben, az érettségi találkozóra igyekezett,²⁰²⁰ a halál egy infarktus képében váratlanul érte – azonban felkészülten találta. Egy tollával alkotó tudós munkásságának befejezettségét kéziratban maradt írásai számával is meg lehet határozni. Mádl Ferenc után alig maradt kiadatlan kézirat. Szinte minden gondolatát betűvé formálta, és még életében gondoskodott közzétételükről, tudományos életműve így lezártnak és teljesnek tekinthető. A médiával szemben mindvégig tartózkodó közéleti ember vélhetően már Antall hívásakor eldöntötte, hogy tetteinek megítélését az utókorra – és csak arra! – bízza. Ennek érdekében minden tisztségét kötetek és esszék sora kísérte, amelyeket mindeddig kevesen olvastak, de amelyekben közérthető módon minden, általa lényegesnek tartott cselekedetéről beszámolt, vagy inkább: a közzel elszámolt. Általa sajtó alá rendezett írásai és beszédei – amelyekkel a magyar politikában csendesen, minden hírverést mellőzve tulajdonképpen példát mutatott – alapján viszonylag könnyen megrajzolható a politikus profilja, megvonható működésének mérlege és összefoglalható a jövőnek szánt üzenete. Amivel nem készült el – mert valószínűleg több időre lett volna szüksége – az a családjának írt életrajzi jellegű kötet, amelynek témáira a vázlata alapján lehet következtetni, viszont amelynek mondanivalója közéleti írásai alapján jelentős részben rekonstruálható.

²⁰¹⁹ Ennek vázlatával készült csak el, amely a [Mozaikok] Megtörtént történetek üzenete... címet kapta.

²⁰²⁰ A 60. érettségi találkozó programja a következő volt: 1. 9 és 10 óra között gyülekező a régi iskolaépület udvarán; 2. 10 órakor szentmise a régi templomban; 3. 11.30 Ebéd a Rézangyal Bisztróban; 4. rendkívüli osztályfőnöki óra és baráti beszélgetés (Horváth István Tamás 2011.05.09-i körlevele, a család tulajdonában). Mádl Ferencnek egy héttel később, 2011.06.06-án 3 órakor szintén Veszprémben lett volna programja, ugyanis a Lovassy gimnázium öregdiák körének szervezésében Rendszerváltás 1989 után a magyar iskola-ügyben címmel tartott volna előadást. Az előadás tervezete elkészült és hivatali iratai között fennmaradt, a felkérő levelet és a meghívót l. a család tulajdonában.

Mádl Ferenc tehát váratlanul, de felkészülten távozott. Temetésére római katolikus szertartás szerint és ünnepélyes keretek között a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben került sor.²⁰²¹ Példaképe és barátja, Antall József mellé temették. A sírra felesége kérésének megfelelően egy egyszerű, letisztult formavilágú síremlék került,²⁰²² amelynek ég felé nyúló üvegtornya egyszerre jelképezi Mádl Ferenc vallásosságát, puritánságát és az őt foglalkoztató tudományos igazságok tisztaságát. 2021-ben ebbe a sírba temették feleségét, Mádl Dalmát is, aki ötvenöt éven keresztül – mind a magán-, mind a közéletben – társaként állt mellette.²⁰²³ Egyértelmű, hogy az utókor elsősorban Mádl életművét kutatja, és a politikus arcélét próbálja majd megrajzolni, de annak felépítésében hitvesének érdemei is elvülhetetlenek.

²⁰²¹ Mádl Ferenc ünnepélyes állami temetésén jelen voltak a legfőbb közjogi méltóságok, köztük Schmitt Pál köztársasági elnök, Orbán Viktor miniszterelnök és Kövér László házelnök is. A búcsúztató beszédeket – sorrendben – Schmitt Pál, Király Miklós és Granasztói György mondták. Az egyházi szertartást Korzenszky Richárd, Jelenits István és Frajka Félix végezte. A zenekari kíséretet az ELTE Énekkara adta, amelynek alapítójával, Baross Gáborral Mádl a pesti egyetemi éveikre visszanyúló barátságot ápolt.

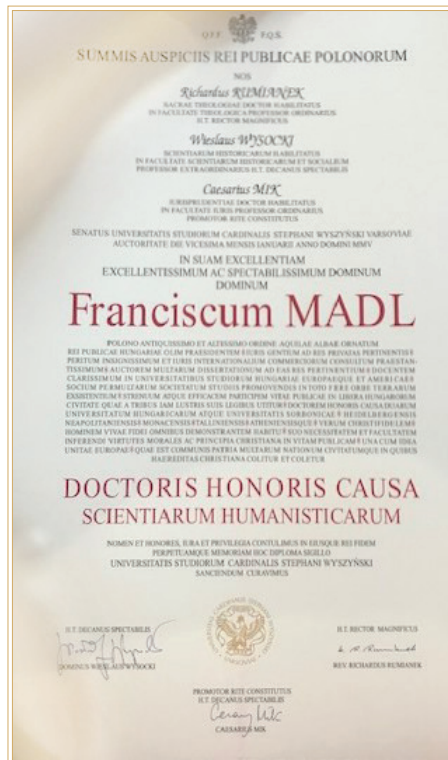
²⁰²² Tervezője: Almási Balázs tájépitész volt, a sír avatására 2012.06.06-án került sor. Bővebben l.: <http://almasibalazs.hu/?p=714> (2022.10.15.) és www.kozterkep.hu/27038/madl-ferenc-siremleke (2022.10.15.).

²⁰²³ FPEK 2011. 11. Kapcsolatuk mélységét és erejét legjobban talán Mádl Ferenc egyik, külföldről a feleségének küldött – lírai szépségű – levele világítja meg: *„a mi viszonyunk nem csupán valami egymásmellett-élés, mint ez sok házasságban van néhány év után, hanem a széttéphetetlen összetartozás a közös gondolatokban, az egymásutáni vágyódásban, a veled oly szép szerelemben, a családban, mindenben, ami ebben az életben szép és nehéz egyaránt”* (Mádl Ferenc 1961.07.15-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

A VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

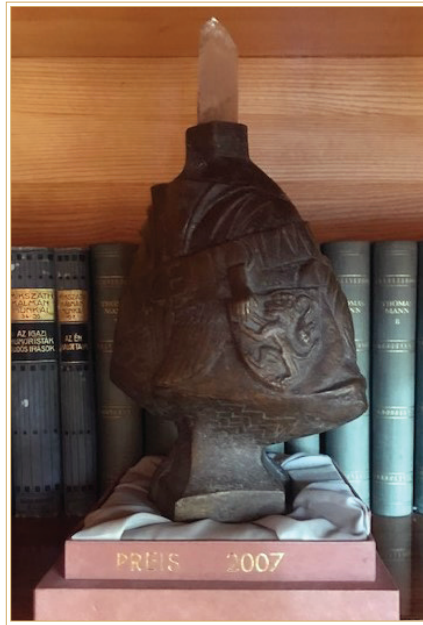

129. Mádl Ferenc volt köztársasági elnök az irodájában (2009)

130. A varsói katolikus egyetem díszdoktori oklevele (2006)

A POLITIKUS

131. A Wartburg-díj (2007)

HALLE
INSTITUTE
FOR GLOBAL
LEARNING
EMORY
UNIVERSITY

**THE HUNGARIAN REVOLUTION
OF 1956
A COMMEMORATION**

Sunday March 25, 2007
2:00-4:00 p.m.
Emory Conference Center Hotel
Garden Level

FEATURING:
FERENC MÁDL, former President of Hungary
VILMOS ZSIGMOND, Academy Award-winning
cinematographer
GYULA KODOLÁNYI, Scholar, Emory University

THIS EVENT IS FREE AND OPEN TO THE PUBLIC.
CONTACT THE HALLE INSTITUTE AT (404) 727-7504 FOR MORE
INFORMATION OR
VISIT WWW.HALLEINSTITUTE.EMORY.EDU

132. '56-os megemlékezés az Emory Egyetemen Mádl Ferenc, Zsigmond Vilmos és Kodolányi Gyula részvételével

A VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

133. Mádl Ferenc és Mádl Dalma Brüsszelben (balra)

134. A 78. születésnap Brüsszelben (aznap volt az Európai Parlament Antall József-szárnyának ünnepélyes megnyitója is) (Mádl Ferenc mellett Kónya Imre) (jobbra)

135. A volt köztársasági elnök irodája a Kossuth téren, a Miniszterelnökség jelenlegi épületében

136. Nizsalovszky Endre emléktáblájának felavatása a professor egykori lakóházán (Mádl Ferenc jobbján Király Miklós professor, az ELTE Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszékének vezetője, Mádl Dalma balján Láng Zsolt, a II. kerület polgármestere áll) (2010)

137. Mádl Ferenc köszöntése az ELTE-n 80. születésnapja alkalmából (2011)

A VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

138. Budapest Díszpolgára díszoklevél (2011)

139. Veszprém város Tiszteletbeli polgára díszoklevél (2011)

MÁDL FERENC, A KODIFIKÁTOR

„[C]sak a törvény a tiszta beszéd”²⁰²⁴

(József Attila)

Mádl Ferencet kortársai is elsősorban elméleti jogászként tartották számon, és máig kevésbé ismert, hogy évtizedeken keresztül, tulajdonképpen egészen haláláig részt vett különböző kodifikációs munkákban. Ez számára nemcsak kötelesség volt, hanem kikapcsolódás is. A miniszteri iratai között fennmaradt jogszabálytervezetekhez készített számos kézírásos feljegyzése, megjegyzése és kiegészítése mutatja, hogy élvezettel „babrált” a szövegeken. *„Számomra nagyon tanulságos volt, hogy hogyan tudta normatív szöveggé formálni azt, ami egyébként esszé lett volna, de a normatív szövegben nem veszett el az esszének a szépsége és tartalma”* – idézte fel a jogszabály-előkészítéssel töltött közös egyeztetések tapasztalatait egyik minisztériumi kollégája és tanácsadója, Korzenszky Richárd.²⁰²⁵

Az alábbiakban ennek a több mint öt évtizeden át folytatott kodifikációs munkának a legfontosabb mozzanatait, illetve termékeit tekintjük át.

POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ

Mádl Ferenc 1955-ben polgári jogi témával – az objektív felelősség jogintézményének kialakulásáról és fejlődéséről szóló dolgozatával – nyerte meg az Országos Diákköri Tanulmányi Versenyt. Győzelme, dolgozata – és pártonkívülisége – már akkor nagy figyelmet keltett a pesti jogi karon, a polgári jogászok körében neve tulajdonképpen ezzel vált ismertté. Amikor 1956-ban végül az

²⁰²⁴ József Attila: Óda (1933). Mádl tudósként és politikusként is többször idézte a költő ezen verssorát. L. például: Megnyitó beszéd a hivatalba lépő Országgyűlés alakuló ülésén (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 140.).

²⁰²⁵ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, dokumentumfilm).

Akadémiára került, Nizsalovszky Endre és Eörsi Gyula – és mások, köztük Mádl egyetemi mentora, Világhy professzor is – már a polgári jogi kodifikációs tervezet előkészítésén dolgozott,²⁰²⁶ amelyben a polgári jogi felelősség kérdése kiemelt témaként szerepelt. Mádl így – a lassanként megjelenő publikációival²⁰²⁷ – közvetve már az 1950-es évek második felében bekapcsolódhatott a polgári törvénykönyv kodifikációjába,²⁰²⁸ amely – miután még az 1848. áprilisi törvények írták elő²⁰²⁹ – minden bizonnyal esélyes a világ egyik leghosszabb ideig tartó kodifikációjának címére.²⁰³⁰

A Ptk. kodifikációja nem ért véget a törvény 1959-es elfogadásával. A szöveghez folyamatosan készültek az újabb novellák (módosítások), és miután Mádl 1967-ben hazaérkezett Amerikából, már várta Sáránci Imre – akkoriban az ELTE jogi karának dékánja és a polgári jogi kodifikáció egyik vezető szakértője – megkeresése, hogy tagként vegyen részt az 5. sz. albizottság munkájában. Mádl

²⁰²⁶ L.: Fazekas Judit: Történeti áttekintés a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. és 2013. évi V. törvények kodifikációjáról (In: Kőhidi Ákos – Keserű Barna Arnold (szerk.): Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére (Győr – Budapest, EJKLK – SZIE ÁJK, 2015. 121-136.)).

²⁰²⁷ Az első négy tanulmánya kivétel nélkül a polgári törvénykönyv előkészítéséhez kapcsolódik. Fontos azonban megjegyezni, hogy Mádl nemcsak a tételes joggal foglalkozott, hanem egy alapos, máig helytálló megállapításokat tartalmazó jogtörténeti tanulmányban összefoglalta a kodifikáció előtörténetét is. Bővebben l.: A méltányosság két oldala és a polgári jogi törvénykönyv tervezete (Jogtudományi Közlöny 1958/5. 159-170.); Az objektív felelősség történetéhez (ÁJI Értesítője 1959/1-2. 101-146.); Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében (Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 1960/1-2. 3-88.); Az új gazdasági jogi elmélet kérdéséhez (ÁJI Értesítője 1961/1-2. 241-264.).

²⁰²⁸ L. még.: Mádl Ferenc aspirantúrára való felvételi kérelmében írtakat: „[A] Polgári Törvénykönyv tervezetének országos vitája során előkészítése során megbízást kaptam a méltányossági kártérítésre vonatkozó rész tanulmány formájában való bemutatására, illetve kritikai értékelésére...” (Mádl Ferenc 1959. 11. 24-i felvételi kérelme. Mádl Ferenc kandidátusi dossziéja. AL 200. TMB 699/429.).

²⁰²⁹ Vö.: Az ősiség eltörléséről szóló 1848. évi XV. törvény.

²⁰³⁰ Ez már az 1959-es polgári törvény (1959. évi IV. törvény) esetében is igaz lehetett (111 év), azonban a kodifikáció valójában csak 2013-ban, a jelenleg hatályos törvény (2013. évi V. törvény) megalkotásával zárult le, ahol a kodifikációs bizottság már politikai nyomás nélkül, valóban szakmai szempontok szerint dolgozhatott (165 év). A Ptk. kodifikáció történetét átfogóan l.: Sárközy Tamás (szerk.): Tanulmánykötet az 1959-es Polgári Törvénykönyv előkészítéséről, alapvető intézményeiről és fejlődésmenetéről I-II. (Bp., MKLK, 2018).

örömmel mondott igent, és hamarosan kézhez is vette az igazságügyi miniszter kinevező levelét.²⁰³¹ Innentől kezdve tulajdonképpen 2000-ig, köztársasági elnökké történt megválasztásáig, amikor erről a tisztségéről is le kellett mondania, folyamatosan részt vett a különböző tervezetek előkészítésében. Utoljára, 1998 és 2000 között munkacsoport-vezetőként tevékenykedett – olyan kiváló pályatársaival együtt, mint például Zlinszky János, Weiss Emília, Sárközy Tamás vagy Lábady Tamás.²⁰³² Bár a polgári jogi kodifikáció munkálataiban több mint három évtizeden keresztül vett részt személyesen, fontos hangsúlyozni, hogy annak sikere és az elkészült törvény sem köthető egyetlen személyhez, hanem a legtehetségesebb magyar magánjogászok több generációjának kitartását és összjátékát dicséri.²⁰³³

NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI KODIFIKÁCIÓ

Mádl nevéhez a leggyakrabban az első nemzetközi magánjogi kódexet szokták kötni, mert több éven keresztül dolgozott a törvényerejű rendelet különböző tervezeteinek előkészítésén.²⁰³⁴ Ám itt is fontos kiemelni, hogy bár Mádl Ferenc joggal tekinthető a magyar nemzetközi magánjog-tudomány egyik legjelentősebb alakjának, egyúttal 20. századi megújítójának, az Nmjt.-tervezete szervesen építkezik Szászy István professzor munkásságából, már csak amiatt is, mert az egyik tervezetet (ún. második tervezet) közösen

²⁰³¹ Korom Mihály 1967.06.02-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²⁰³² L.: <http://impp.mhk.hu/document/view/id=50&page=1&keywords=M%C3%A1dl> (2022.05.05.).

²⁰³³ Az elhúzódó polgári jogi kodifikáció nemcsak horizontálisan teszi társszerzőkké Mádl Ferencet és kivételes tehetségű pályatársait, mint például Harmathy Attilát, Sólyom Lászlót, Zlinszky Jánost, Vékás Lajost és még sok más kiváló szakembert, hanem vertikálisan is kapcsolatot teremt a magyar magánjogtudomány legnagyobb alakjaival, például Grosschmid Bénivel, Szladits Károllyal, Nizsalovszky Endrével vagy Világhy Miklóssal.

²⁰³⁴ „Mindenképpen kiemelkedik[...] a Nemzetközi magánjogi kódex megalkotásában végzett jelentős tevékenysége, amelyet mint a Kodifikációs Bizottság elnöke fejtett ki” – emelték ki 1986-os tagajánlásukban Kulcsár Kálmán és Peschka Vilmos akadémikusok (Mádl Ferenc tagajánlási dossziéja AL 45 Személyzeti Osztály 423.).

készítették, a másik kettő (ún. harmadik és negyedik tervezet) esetében pedig Szászy a háttérből segítette a munkát. A nemzetközi hírű, itthon hosszú évekre háttérbe szorított Szászy jó barátján, Nizsalovszky Endrén keresztül jól ismerte Mádlt és munkáit, akivel a magánéletben is baráti viszonyt ápolt. Szászy a modern magyar nemzetközi magánjogtudomány megalapozójának tekinthető, hiszen tankönyveiben részletesen kimunkálta a tudományterület dogmatikáját,²⁰³⁵ és – az 1940-es évek második felében – még egyetemi tanárként, az igazságügyi miniszter felkérésére ő dolgozta ki az első nemzetközi magánjogi törvénytervezetet is.²⁰³⁶

Szerencse a szerencsétlenségben, hogy Szászy háttérbe szorulása a munkálatokat csak hátráltatta, de nem tudta megakasztani, ugyanis mind a pesti egyetemen egyre magasabb pozíciókba emelkedő Világhy Miklós,²⁰³⁷ mind pedig a jogtudományi kutatások iránya és ütemezése tekintetében döntési jogkörrel rendelkező Szabó Imre akadémikus fontosnak tartotta a tudományterület művelését. Mádl Állam- és Jogtudományi Intézetben történő alkalmazásával Szabó egyik célja éppen a nemzetközi magánjoggal kapcsolatos kutatások összefogása volt. Mádl gyorsan elmélyült a területben, és a háttérből – Nizsalovszkyn keresztül – közvetlenül maga Szászy professzor segítette a munkáját. Egyes vélemények szerint Világhy 1966-ban megjelent nemzetközi magánjogi tankönyvének elkészítésében is segédkezett.²⁰³⁸

A '60-as évek második felére tehát Mádl volt a jogterület hazai kutatásának legfontosabb alakja, egyúttal arca is, így – Szászy

²⁰³⁵ L. különösen: Szászy István: Nemzetközi magánjog (Bp., [Sylvester Ny.], 1938).

²⁰³⁶ Szászy István: Magyar nemzetközi magánjog. Törvénytervezet és indoklás (Bp., Egyetemi Nyomda, 1948). L. még: Mádl Ferenc: A nemzetközi magánjog kialakulásának mérföldkövei (In: Raffai Katalin et al (szerk.): Placet Experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára, Bp., PPKE JÁK, 2004. 201–205.), illetve Vékás Lajos: Szászy István törvénytervezete a nemzetközi magánjog kodifikációjának történeti tükrében (Jogtudományi Közlöny 2020/5. 185–190.), valamint Burián László: A modern magyar nemzetközi magánjog elméleti megalapozása Szászy István munkásságában (Iustum Aequum Salutare 2021/3. 5–21.).

²⁰³⁷ Világhy már az 1950-es évek elején megjelentetett egy nemzetközi magánjog jegyzetet, amelyben jelezte, hogy a tudományterület új helyét a polgári jog tudományán belül képzeli el (Világhy Miklós: Nemzetközi magánjog. Bp., Tankönyvkiadó, 1951).

²⁰³⁸ Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba (Bp., Tankönyvkiadó, 1966).

közreműködésével – értelemszerűen ő készítette el az ÁJI által 1968-ban megjelentetett első tervezetet.²⁰³⁹ Ezt, miután 1969-ben a siófoki jogászgyűlésen konferencia keretében megvitatták, az egész jogásztársadalom számára elérhetővé tették. Mádl teljesen nyitott volt minden javaslat átgondolására, így a törvény végleges tervezete csak évekkal később, az 1970-es évek második felében készült el, és 1979-ben került – törvényerejű rendeletként – elfogadásra.²⁰⁴⁰ Az Nmjt. fő célja annak meghatározása volt, hogy *„melyik állam jogát kell alkalmazni, ha polgári jogi, családi jogi vagy munkajogi jogviszonyban külföldi személy, vagyontárgy vagy jog (a továbbiakban: külföldi elem) szerepel és több állam joga lenne alkalmazható, illetve milyen joghatósági és eljárási szabályok alapján kell eljárni külföldi elemet tartalmazó jogvitában”*.²⁰⁴¹ Az új jogszabály feldolgozásához Mádl – több év alatt és Vékás Lajos közreműködésével²⁰⁴² – egy teljesen új szemléletű, a felsőoktatás mellett a gyakorlatban is használható tankönyvet készített, amelynek 1981 óta tíz kiadása jelent meg, és jogászberkekben máig az egyik legismertebb – legendás – szakmunkának számít. Maga az 1979-es Nmjt. szintén nagy becsben állt a jogászok között, elsősorban ennek köszönhető, hogy ameddig lehetett (egészen 2018-ig), hatályban tartották. Utódja, a 2017-es törvény (az új Nmjt.)²⁰⁴³ bár Mádl Ferenc nélkül, de az ő szellemiségét megőrizve készült el,

²⁰³⁹ L.: Mellékletek. Mádl Ferenc bibliográfiája 14. pont. A tervezet elkészítéséért az igazságügyi miniszter helyettese Mádlt 1500 forint jutalomban részesítette (Szilbereký Jenő 1970.04.07-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

²⁰⁴⁰ A kodifikációs munka áttekintésére l.: Mádl Ferenc: Újabb szakaszban egy korszerű magyar nemzetközi magánjogi kódexért (Jogtudományi Közlemény 1978/11. 639–655.), a végleges szövegre: Mádl Ferenc: Magyarország első nemzetközi magánjogi törvénykönyvéről (Állam- és Jogtudomány 1980/2. 250–285.).

²⁰⁴¹ A nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelet 1. §.

²⁰⁴² Erről bővebben l.: a Vékás Lajos akadémikus által mondottakat (Ez itt a kérdés, 10 éve hunyt el Mádl Ferenc (2021. május 28.), www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022.04.15.).

²⁰⁴³ A nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény, l. még: Vékás Lajos – Nemessányi Zoltán – Osztovíts András: A nemzetközi magánjogról szóló törvény kommentárja (Bp., Hvg-Orac, 2020), valamint Berke Barna – Nemessányi Zoltán (szerk.): Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai I–II. (Bp., Hvg-Orac, 2016.) és Csehi Zoltán (szerk.): Magyarázat a nemzetközi magánjogról (Bp., Wolters Kluwer, 2020).

hiszen a normaszöveg elkészítésében Mádl számos tanítványa és volt kollégája is szerepet vállalt.

A RENDSZERVÁLTOZÁS ELŐKÉSZÍTÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTÉS

Mádl már a nemzetközi magánjogi kódex tervezetének elkészítésével is jelentős szerepet vállalt a rendszerváltozás előkészítésében, hiszen az Nmjt. szabályai képezték a Kelet–Nyugat közti gazdasági kapcsolatok jogi hátterét. Itt ugyanis az elszámolási és jogharmonizációs kérdések domináltak, ezért a politikának – ahogy erre egyébként Mádl finoman a siófoki jogászgyűlésen tartott referátumában is célozgatott – egyre kevesebb hely jutott.

Az 1968-as új gazdasági mechanizmus révén erősödésnek indult gazdasági folyamatok működtetésében az Nmjt. fontos lépéseket jelentett, de csak a kezdő lépésnek számított. Az 1974. évi III. törvény elfogadott külkereskedelmi kódex azonban már szélesebbre tárta a Nyugatra nyitott ablakot, amikor megállapította, hogy Magyarország „népgazdasága” a külkereskedelem révén összekapcsolódik a világgazdasággal. Ráadásul a külkereskedelem „elősegíti országunk állandó gazdasági fejlődését”, így részletes szabályozására van szükség.²⁰⁴⁴ A törvény megalkotására felkért kodifikációs bizottság tagjai között Mádl Ferenc – aki a kereskedelmi jog egyik szakértőjének számított, és néhány évvel korábban jelent meg a témáról egy nagy érdeklődést kiváltó könyve²⁰⁴⁵ magyar és angol nyelven – is helyet kapott.²⁰⁴⁶ Az egészen a 2004-es EU-csatlakozásig – tehát három évtizeden keresztül – hatályos külkereskedelmi kódex jelentőségét nem lehet eléggé méltatni, ugyanis a magyar vállalatok külföldi

²⁰⁴⁴ A külkereskedelemről szóló 1974. évi III. törvény preambuluma (MK 1974/76. 1.).

²⁰⁴⁵ Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium – nemzetközi magánjog (Bp., Akadémiai, 1966).

²⁰⁴⁶ Bánrévy Gábor 1969.12.08-i felkérő levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

kereskedelmének szabályozása mellett ez a jogszabály rendezte a külföldiek magyarországi kereskedelmének alapvető szabályait is,²⁰⁴⁷ vagyis nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország még a rendszerváltozás megtörténte előtt összekapcsolódhasson a nyugati államok gazdaságával. Mádl nemcsak a törvény szövegezésében vett részt, hanem az új befektetői környezet jogi háttérének feldolgozására és ismertetésére is nagy figyelmet fordított. Az 1970-es és 1980-as években megjelent munkáit²⁰⁴⁸ külföldön is ismerték,²⁰⁴⁹ nem véletlen, hogy a magyar gazdaságpolitikával kapcsolatos angol nyelvű összegzések elkészítésére ebben az időben több felkérést is kapott.²⁰⁵⁰

A harmadik, rendszerváltozást megalapozó és a nyugati cégek megjelenését elősegítő törvény, amelynek elkészítésében jelentős szerepet játszott, A külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. törvény (Kbt.) volt – amely még ma is hatályos. A törvény kodifikációs bizottságának elnöke Mádl Ferenc volt, ő írta a törvénytervezet szövegét is.²⁰⁵¹ Mádl szerint a törvényben foglalt „*új megközelítés egyik fontos jellemzője a belföldi jogegyenlőség kimondása,*

²⁰⁴⁷ „[A] törvény meghatározza a külkereskedelem állami monopóliumát, a külkereskedelem feladatait és szerepét a népgazdaságban. Megállapítja szervezeti rendszerére, működésére, irányítására és ellenőrzésére vonatkozó alapvető szabályokat, szabályozza az államigazgatási szervek, a gazdálkodó szervezetek, az állampolgárok külkereskedelemmel kapcsolatos alapvető jogait és kötelezettségeit. Rendezi a külföldieknek a Magyar Népköztársaság területén folytatható kereskedelmi tevékenységét.” (1974. évi III. törvény 1. §). A kodifikációs tevékenységre átfogóan l.: Mádl Ferenc: A külgazdasági kapcsolatok újraszabályozása Magyarországon 1968-tól napjainkig (Gazdaság és Jogtudomány 1978/3–4. 319–350.).

²⁰⁴⁸ L. például: A külgazdaság jogi alapintézményeinek fejlődése (külkereskedelmi monopólium) (társszerző: Bán Chrysta) (Bp., ELTE JTI, 1984); A külgazdaság és a nemzetközi beruházások joga a szocialista országokban (Bp., ELTE JTI – Tankönyvkiadó, 1988); A külföldi beruházások jogi védelme (társszerző: Király Miklós) (Bp., ELTE, 1989).

²⁰⁴⁹ Angol nyelvű munkái közül l. például: The Law of International Transactions (Bp., Akadémiai, 1982).

²⁰⁵⁰ L. például: The Commercial Laws of Hungary (New York, Oceana Publications, 1981), The Special Rules of Foreign Commerce and Investment in the Socialist Countries (In: International Encyclopedia of Comparative Law, vol. XVII: State and Economy, Chapter 23. 1989); Joint ventures between enterprises from countries with different political and economic systems (In: General reports. XIIIth International Congress, Montréal 1990, Cowansville, Éditions Y. Blais, 1992. 285–313.).

²⁰⁵¹ A törvényjavaslat indokolását pedig Király Miklós készítette (Harmathy Attila interjú 2021, illetve Király Miklós szíves közlése).

azaz alapvetően azonos feltételek és szabályok alkalmazása a külföldi és a hazai befektetőkkel kapcsolatban”.²⁰⁵² A gazdasági rendszerváltozás másik alapvető jogszabályát, az 1988-as társasági törvényt előkészítő – és 1989–1990-ben igazságügyi miniszterhelyettesi posztot betöltő – Sárközy Tamás a Kbt. szerepéről néhány évvel később így írt: „A társasági törvény a piacgazdaság intézményesülésének, a vállalkozások legitimálásának eszköze volt. A társasági törvénnyel és ahhoz kapcsolódóan (egyébként Mádl Ferenc kezdeményezésében) a külföldiek befektetéséről szóló törvénnyel általános nyugati szakértői vélemény szerint Magyarország jelentős lépéselőnyre tett szert a többi kelet-európai országgal szemben.”²⁰⁵³

Fentiek miatt a Mádlról mint visszahúzódó egyetemi oktatóról szóló képet – amelyet egyébként ő sugallt saját magáról²⁰⁵⁴ – érdemes revízió alá vennünk. Nyíltan Mádl valóban nem politizált, de tollával, a kodifikáció révén fontos szerepet játszott a rendszerváltozás előkészítésében. Hangadó helyett afféle szürke eminenciás jogász volt, aki a legjelentősebb jogszabálytervezetek előkészítésében vállalt szerepénél fogva már az 1960-as évek vége óta nyitogatta a Nyugatra néző ablakot vagy tolta Nyugat felé „kompország” hajóját – ha az általa kedvelt Ady-hasonlatot szeretnénk inkább alkalmazni.

AZ ANTALL-KORMÁNYBAN VÉGZETT KODIFIKÁCIÓS MUNKA

Láthattuk, hogy Mádl Ferenc mint az új kormány egyik prioritásának számító európai uniós integráció szakértője keltette fel Antall József figyelmét. Valóban szakértő volt, de nemcsak az integrációs, hanem a piacgazdaság kiépítésével kapcsolatos jogi kérdések

²⁰⁵² Mádl Ferenc: Állam és gazdaság. Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban (Bp., Akadémiai, 1997. 87.).

²⁰⁵³ Sárközy Tamás: Elősegítette a rendszerváltást (Figyelő 1991.03.14., 9.). A Kbt. jelentőségéről hasonlóan nyilatkozott Harmathy Attila akadémikus is (Harmathy Attila interjú 2021).

²⁰⁵⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

szakértője is. Ezért merült fel eleinte, hogy ő legyen „a jogász a kormányban”, illetve ezért kapta meg később a privatizációt és – részben – a bankfelügyeleti ügyeket is.

Eddig ő volt, akit kodifikálni hívtak, most azonban a szerep megváltozott, Ugyanis miniszterként ő felelt egyes jogszabályok előkészítéséért. Láthattuk, hogy a több évtizedes kodifikációs tevékenységét sohasem egyedül, hanem csapatban végezte, így nem csupán szaktudással bírt, de szinte valamennyi jogász szakembert, akitől tanácsot kérhetett, személyesen is ismert. Az, hogy a miniszteri időszakában ilyen nagyszámú tervezetet el tudott készíteni, szakmai szempontból tehát alapvetően e két tényezőnek volt köszönhető: a jogalkotási szükségleteket világosan fel tudta mérni és a kodifikációs programot össze tudta állítani, ugyanakkor minden tervezettel kapcsolatban a legjobb szakértők munkájára és közreműködésére is számíthatott. A harmadik tényezőt, a politikai támogatást pedig Antall József biztosította, különösen, amikor kultuszminiszternek nevezte ki, a minisztériumi apparátussal a háta mögött ugyanis a késésben lévő jelentősebb tervezeteket is el tudta végül készíteni.

Tárca nélküli miniszterként az általa előkészített legfontosabb jogszabály a Munkavállalói Résztulajdonosi Programról szóló tervezet volt, amelyet 1992-ben fogadott el az Országgyűlés.²⁰⁵⁵ Tárca nélküli miniszterként ő terjesztette be a mérésügyről, valamint a félvezetők, illetve a használati minták oltalmáról szóló törvénytervezeteket is.²⁰⁵⁶

A teljes ciklus tekintetében azonban legjelentősebbek a kulturális, oktatási és tudományszervezési területeket érintő jogszabálytervezetei. Ezekben – például az akadémiai törvény tervezetén – részben még tárca nélküli miniszterként kezdett el dolgozni, de más feladatai miatt jelentős csúszások történtek. Amikor 1993

²⁰⁵⁵ A Munkavállalói Résztulajdonosi Programról szóló 1992. évi XLIV. törvény.

²⁰⁵⁶ A tanúsító jel: stilizált magyar korona (Új Magyarország 1991.09.03.,1.), Az őszi ülészak nyitánya (Magyar Nemzet 1991.09.03.,3.). L. bővebben: A mérésügyről szóló 1991. évi XLV. törvény; A használati minták oltalmáról szóló 1991. évi XXXVIII. törvény; A mikroelektronikai félvezető termékek topográfiajának oltalmáról szóló 1991. évi XXXIX. törvény.

elején kultuszminiszterré nevezték ki, a korábbi tervezeteit vitte magával a Művelődési Minisztériumba, ahol egy hasonló, különböző készülségi állapotban lévő jogszabálytervezetekből álló csomag várta, benne olyan politikailag kényes elemekkel, mint a közoktatási törvény, a Nemzeti Alaptanterv vagy éppen a Nemzeti Kulturális Alap²⁰⁵⁷ már évtizedek óta formálódó koncepciója. Mádl gyorsan felismerte, hogy nem csupán kodifikálnia kell, hanem mediálnia is, mivel nem csak az érintettek között, hanem a minisztériumi apparátuson belül is jelentős feszültségeket érzékelt. Konszenzusereső

²⁰⁵⁷ A Nemzeti Kulturális Alap (NKA) elődje, a Kulturális Alap még 1967-ben került felállításra, ám a Kádár-rendszer válságának állandósulásával egyre inkább előtérbe került egy olyan költségvetési mechanizmus megteremtése, amely „garantált, automatikusan képződő bevétel[re]” épül és „független a költségvetési alku kimenetelétől” (Tasnádi Attila: A Nemzeti Kulturális Alap és Alapprogram első tíz éve, in: Valóság 2005/9. 48.). Vagyis egy újfajta kultúrpolitika jegyében a kultúra támogatását a) az állami (politikai) beavatkozás lehetőségét minimalizálva; b) a döntéseket társadalmasítva; c) a döntések pénzügyi hátterének saját forrását megteremtve képzelték el. Az Antall-kormány tervei között kiemelt helyen szerepelt az erről szóló törvény megalkotása, de az erre tett kísérletek kezdetben nem vezettek eredményre. Mádl hivatalba lépését követően azonban felgyorsultak az események. „Hosszas és kemény egyeztetések után az 1993. március 23-án megalkotott és április 1-jén életbe lépett törvény végül is »lekerékítette« a vitatott kérdéseket, s imponáló tömörséggel tíz paragrafusban foglalta össze mindazt, amit a Nemzeti Kulturális Alapról tudni kell.” (Tasnádi Attila: A Nemzeti Kulturális Alap és Alapprogram első tíz éve, in: Valóság 2005/9. 51.). Kevés rendszerváltozás korabeli törvényről mondható el, hogy máig hatályos, de a Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény ezek közé tartozik. Mádl azonban tovább folytatta a tárgyalásokat a szervezet személyi struktúrájának kialakítása érdekében, így az NKA tulajdonképpen 1993 végén indulhatott útjára (részletesen l.: Mit kell tudni a Nemzeti Kulturális Alapról?, in: Új Magyarország 1993. 12. 21., 10.; Zádori Zsolt: Az alapötlettől az Alapprogramig, in: Beszélő 2003/4. 48.). Bár Mádlról többször elhangzott és egyes életrajzaiban is szerepel, hogy – a törvény betűjének megfelelően – ő volt az NKA első elnöke, ő a „törvény kihirdetését követően [...] Fekete György kulturális helyettes államtitkárt kérte fel személyes képviselőjeként a Nemzeti Kulturális Alap elnökének, s kijelölték a felállítandó kezelszervezet vezetőjét is [...]” (Tasnádi Attila: A Nemzeti Kulturális Alap és Alapprogram első tíz éve, in: Valóság 2005/9. 51.), vagyis az érdemi ügyintézésben nem vett részt, az NKA-val kapcsolatos döntésekről államtitkárán keresztül értesült. L. még: Fekete György: Egy gondolat története és tapasztalatai (In: Beszélő 2003/4. 38–39.); Mádl Ferenc: A Nemzeti Kulturális Alapról (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 108–110.).

alkatán²⁰⁵⁸ kívül egyértelműen korábbi kodifikációs gyakorlata segítette abban, hogy sikerrel vegye az akadályokat. Valamennyi tervezet elkészítését magához vonta, és miniszteri feladatai mellett előbb személyesen, majd egy szűk stábbal (Gehér, Kálmán, Korzenszky) dolgozott a normaszövegeken. Hihetetlen türelemmel folytatta le az összes minisztériumon belüli és kívüli egyeztetést. Előfordult, hogy több száz módosító indítványt egyenként illesztett be a tervezetbe. Az elkészült, általában magyartanárok bevonásával véglegesített szöveggel állt az országgyűlési képviselők elé, akik kérdéseire személyesen válaszolt. Ezalatt készített jegyzetei alapján újra átdolgozta a tervezeteket, és végül a már „*a kollektív bölcsesség*” által kialakított javaslatokról döntött az Országgyűlés.

Terjedelmi okok miatt itt nem lehet részletesen végigvenni az összes, általa miniszterként előkészített – részben saját maga által szövegezett – jogszabályt, ám az világosan megállapítható, hogy a tudománypolitika területén teljes egészében, az oktatás és kultúra területén pedig részben neki köszönhetően újult meg vagy épült ki a rendszerváltozás utáni időszak intézményrendszere. Miniszteri működésének nagy valószínűséggel ez a sikeres és magyar viszonyok

²⁰⁵⁸ Debreczeni József egyik cikkében részletesen bemutatta Mádl tárgyalási gyakorlatát, amelyet érdemes itt felidézni: „*Mádl Ferenc személyiségének valóban a konszenzuskeresés az egyik leginkább meghatározó vonása. Sokszor volt alkalmam megfigyelni, ahogy a Magyar Polgári Együttműködés elnökségi üléseit vezeti. Először tétovának, határozatlannak tűnt, szinte félszegnek. Bár mindig felkészült volt, sohasem vezetett elő kész, kiforrott terveket. Távol állt tőle az a vezetői stílus, amelyet a saját koncepció makacs védelmezése, mindenáron való keresztülvitele, torkokon való lenyomása jellemez. Miután előadta elképzeléseit, kérte, biztatta a más véleményűeket, az ellenkező állásponton lévőköt, hogy mondják el, mit gondolnak a dologról. Minden iránt nyitott volt, mondom, olykor szinte tétovának tűnt. És sohasem szavaztatott: nem kívánta a többség akaratára bízni a döntést. Mindig odáig vitte a beszélgetést, hogy végül kialakult valami közös, többé-kevésbé mindenki számára elfogadható és megnyugtató megoldás. Konszenzus. Azt kell mondanom, nem láttam még embert – különösen ilyen magas szellemi rangnak, társadalmi presztízsnak örvendő – , akiből ennyire hiányzik minden vezérkedési hajlam, gőg és hiúság.*” (Debreczeni József: A konzervatív elnök, Népszava 2000.08.05.,7.). Debreczeni leírása egyébként egybevágh több interjúalany (Sepsy-Kovács Éva, Lázár Imre, Gróh Gáspár, Bruhács János) visszaemlékezéseivel, akik különböző időszakokban ismerték Mádl Ferencet. Vagyis kétség nélkül állítható, hogy ez a konszenzuskereső magatartás valóban Mádl személyiségének egyik legjellemzőbb vonása volt.

között meglepően hosszú életű jogszabályokat²⁰⁵⁹ is eredményező kodifikációs program végrehajtása a legnagyobb eredménye. Ezt – mint az a megbízatása végén Boross Péter miniszterelnök számára készített jelentésből is kiderül – maga is így látta.²⁰⁶⁰ *„Kiemelkedő szerepet vállalt tárcánk a pártállam jogi kereteinek lebontásában, a rendszerváltás végrehajtása jogszabályi háttérének megteremtésében. Előkészítő munkánk eredményeként az Országgyűlés 9 törvényt alkotott [...], 38 kormányrendelet készítettünk elő [...] [valamint – D. E.] e kormányzati ciklusban 82 miniszteri rendeletet alkottunk”* – írta a miniszterelnöknek.²⁰⁶¹ Ehhez érdemes azt is hozzátenni, hogy tizenegy alsóbb szintű jogszabály, valamint hét koncepció előkészített tervezetét adta át a következő kormánynak, amelynek elfogadtatására neki már nem maradt ideje.²⁰⁶² Az elfogadott törvények többsége az oktatás- és tudományos élet új szerkezetének megalapozására szolgált, a kulturális területre vonatkozó jogszabályok nagy részének csak a koncepciói készültek el.²⁰⁶³

²⁰⁵⁹ Bár az Antall-kormány és Mádl egyik büszkeségének számító, a Nemzeti Alap Tantervről szóló 1994-es kormányrendeletet a Horn-kormány rövid időn belül, már 1995-ben új jogszabállyal váltotta fel, a felsőoktatási törvény 2006-ig, a közoktatási törvény 2016-ig, a szakképzésről szóló törvény pedig 2012-ig maradt hatályban. Jelen sorok írásakor is hatályos a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, valamint a Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény. Hatályban van továbbá a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjról szóló 1994-es kormányrendelet is. Ez utóbbira l. bővebben: A Kormány megalapította a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 292–302.). Miután a jogásztársadalom által, a Mádlhoz való kapcsolódása miatt sokáig féltve őrzött 1979-es törvényerejű rendeletet (1979. évi 13. tvr.) 2018-ban végül új törvény (2017. évi XXVIII. törvény) váltotta fel, érdemes lenne megfontolni e két, Mádl nevével fémjelzett, még hatályos törvényt kiemelt védelemben részesíteni – hagyománytiszteletből, Mádl jogászai teljesítményének elismeréseként.

²⁰⁶⁰ Hasonlóan nyilatkozott miniszteri ciklusa végén a sajtónak is: Ezt a következő kormány is becsülni fogja. Beszélgetés dr. Mádl Ferencsel (Népszabadság 1994.06.15.,1.).

²⁰⁶¹ Mádl Ferenc 1994.05.16-i jelentése Boross Péternek, 3. o. (MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 25.d., „1101-1200. 1994.” dosszié).

²⁰⁶² Mádl Ferenc 1994.05.16-i jelentése Boross Péternek, 4–5. o. (MNL-XIX-J-9-av, Mádl Ferenc miniszter iratai 25.d., „1101-1200. 1994.” dosszié).

²⁰⁶³ Ezt a következő kormány is becsülni fogja. Beszélgetés dr. Mádl Ferencsel (Népszabadság 1994.06.15.,1., 23.).

Amikor az olvasó kézbe veszi utolsó monográfiáját, amely magyarul 1997-ben jelent meg, meglepődve tapasztalja, hogy a rendszerváltozás folyamatát a szerző milyen egyszerű szavakkal és világosan mutatja be, és nemcsak a Magyarországon, hanem a kelet-közép-európai térség többi országában lezajlott folyamatokat is. Vékony kis könyv, de tulajdonképpen a rendszerváltozás jogászszemmel megírt forgatókönyvét tartalmazza. Jogászai elemzés és logika – esszéhez illő, gördülékeny stílussal társítva. Azért ilyen izgalmas, mert a szerző nemcsak olvasott ezekről a folyamatokról, hanem éveken keresztül maga is alakította azokat. „Forradalom a jog útján”: Mádl Ferenc – a rendszerváltozás számos alapvető jogszabályának megálmodója és előkészítője – összegzése és visszatekintése azokra az évekre, amikor jogászként, kodifikátorként – a maga csendes módján és néhány pályatársával egyetemben – tényleg forradalmat csinált.²⁰⁶⁴

KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKKÉNT VÉGZETT JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTŐ MUNKA

Bár a köztársasági elnöki tisztség az Alkotmány alapján *„összeegyeztethetetlen minden más állami, társadalmi és politikai tisztséggel vagy megbízáttal [és – D. E.] a köztársasági elnök más kereső foglalkozást nem folytathat, és egyéb tevékenységéért [...] díjazást nem fogadhat el”*,²⁰⁶⁵ jogi álláspontját, véleményét – akár szóban, akár szabatos, írott formában – az elnök is jogosult volt kifejezni.

Mádl elnöksége idején négy témakörben lépett fel kezdeményezőként úgy, hogy inkább jogtudósként, mint elnökként formált véleményt, és a hivatali út megtartása mellett ezekben az esetekben kifejezetten törekedett a nyilvánosság bevonására, a közvélemény formálására is. Elnökként tehát nem közvetlenül vett részt a

²⁰⁶⁴ Átfogó elemzését l.: Harmathy Attila: Rendszerváltás a jog segítségével (Magyar Tudomány 1999/2. 241–244.).

²⁰⁶⁵ Alkotmány 30. § (1) bekezdés.

kodifikációs munkában, de határozottan jelezte álláspontját és részletesen kifejtette szakmai érveit is.

Az egyik témakör a kisebbségvédelem volt, amelyre számos beszédében kitért, így konkretizálva, hogy milyen eurokonform eszközökkel, megoldásokkal tartja elképzelhetőnek egy egységes kisebbségvédelmi rendszer megvalósítását nemcsak a Kárpát-medencében, hanem az Európai Unió egész területén. Többször beszélt a közös régiók kialakításáról, az autonómia megadásának szükségességéről és formáiról, a nemzeti szinten a kisebbségek érdekében hozott intézkedések uniós szintű, folyamatos monitorozásáról, az ellenőrzési kritériumok egységesítéséről. Az eurokonform megoldások szorgalmazásával tulajdonképpen előrevetítette – és elméletileg megalapozta – a 2010-es években uniós szinten a kisebbségvédelem témájában követett magyar politikát, amelynek egyik fontos vonulata, hogy az uniós dokumentumokra hivatkozva, az azokban biztosított eszközökkel élve – például európai polgári kezdeményezésekkel – próbálja megvalósítani a kisebbségi jogvédelem új szintjét. Ezen a téren tehát, mint az Európa-jog kiváló ismerője, Mádl nem csupán a nemzeti szintű jogalkotási folyamatoknak próbált irányt szabni, hanem – vállaltan – az uniós jogfejlesztést is befolyásolni kívánta. Ez utóbbi esetben legnagyobb – európai partnerei által is méltatott sikere – a kisebbségi jogok védelmének az Európai Alkotmányban, az EU értékei között történő megjelentetése volt, amely nyilvánvalóan hosszabb távon fejt majd ki kedvező hatását.

Hasonló volt a helyzet a kereszténység ügyével, amelyre Mádl politikusként mindig kettős értelemben, egyrészt mint a magyar és az európai kulturális örökség egyik legfontosabb összetevőjére, másrészt mint a köz- és magánéletben egyaránt fontos sorvezetőnek számító erkölcsi mérce értékeinek közvetítőjére hivatkozott. Nemzeti szinten részéről ehhez kapcsolódott Szent Istvánnak és a Szent Koronának a felemlítése, az iskolai erkölcsoktatás fontosságának hangsúlyozása, illetve annak a követelménynek a megfogalmazása, hogy a politika nem szakadhat el az erkölcsi normáktól, vagy ha elszakadt, vissza kell oda találnia, mert különben nem tölti be a szerepét: sem a nemzet érdekében nem tud fellépni, sem az államszervezetet nem tudja működtetni. Mádl azonban a keresztény hagyományok és

örökség megjelenítését uniós szinten is fontosnak tartotta, és többször is fellépett ennek megvalósítása érdekében. Álláspontja szerint az Európai Uniót kereszténydemokrata politikusok alapították, a keresztény eszmeiségre, többek között a megbocsátásra és megbékélésre épült rá, és a keresztény hagyományok jelennek meg – jogi normákká formálva – az Unió alapvető dokumentumaiban. Az európai identitásnak – mind kulturális, mind erkölcsi szempontból – a kereszténység és az azon alapuló európai kultúra az alapja, ezért erre az összefüggésre a mélyebb integráció legfontosabb okmányában, az Európai Alkotmányban mindenképpen utalni szükséges. Bár ezt a tanácsát a szöveg véglegesítésekor nem fogadták meg, gondolatmenetére és figyelmeztetésére többen felfigyeltek Európában. Mádl ismerte az integráció történetét, és tisztában volt azzal, hogy ennek során gyorsabb és lassabb ciklusok váltogatják egymást, így valószínűleg – annak ellenére, hogy az elutasítás rosszulesett neki²⁰⁶⁶ – meg volt győződve arról, hogy a kereszténység ügye később újra elő fog kerülni.

Bár Mádl egész politikai pályafutása során kiemelt figyelmet fordított a határon túli magyarságra, a kettős állampolgárság ügye némileg váratlanul került a figyelem középpontjába, és miután mind a kormánypártok, mind az ellenzék saját koncepcióval álltak elő (Szülőföld Alap v. kettős állampolgárság), ő maga is állást foglalt a kérdésben. A kettős állampolgárság megadását támogató véleményét kifejezetten jogászként és tekintélyes jogtudósokkal egyeztetve fogalmazta meg. Szerinte a megvalósításnak három konjunktív előfeltétele létezik: a) a nemzetközi jogban ismert és alkalmazott megoldás legyen; b) ne idézze elő a határon túli magyarok tömeges elvándorlását (segítse a szülőföldön való megmaradást); c) a határon túli magyar közösségek többsége támogassa a konstrukciót. A 2004-es népszavazás előtt, amelyet eredetileg valamennyi magyar parlamenti párt elkerülendőnek tartott – Mádl jelentős erőfeszítéseinek köszönhetően is –, mindhárom feltétel teljesült, tehát a kettős állampolgárságról akár az Országgyűlés is dönthetett volna, ám a kormány ragaszkodott a saját koncepciójához, így végül mégis népszavazást tartottak.

²⁰⁶⁶ Gróh Gáspár interjú 2021.

A kettős állampolgárság megadásáról végül a 2010-es választást követően döntött az új összetételű Országgyűlés. A törvény szövege és koncepciója majdnem teljes egészében Mádl 2004-es elnöki állásfoglalásán alapult, ugyanis abban az elnök világosan, tömören, szinte normaszövegszerű megfogalmazással felsorolta az új jogintézmény alapvető elemeit, egyúttal pedig arra is javaslatot tett, hogy a kettős állampolgárság helyett inkább egyszerűsített honosításnak nevezzék az állampolgárság megszerzésének ezen módját. Vagyis Mádl Ferenc – és kiváló jogász kollégái – közvetlenül nem kodifikáltak, de – stílusbravúrral – tulajdonképpen egy esszéjellegű közleményben megadták az új jogintézmény legfontosabb paramétereit. A gólt pedig hat évvel később Orbán Viktor és társai „*rúgták be*”, amikor – még a kormány megalakulása előtt – egyéni képviselői indítványukat e szöveg alapján készítették el.²⁰⁶⁷

Végül itt kell megemlékezni Mádl Ferencnek a köztársasági elnöki tisztséggel kapcsolatos javaslatáról, ugyanis arról először még elnökként adott utolsó interjújában beszélt. A szabályozás – amelyen később hosszabb ideig töprengett, és egyik utolsó, 2010-es munkájában is foglalkozott vele – jól kidolgozott, és az alapján egy konkrét jogszabálytervezetet is el lehetett volna készíteni, de erre – a politikai szándék egyértelmű hiánya miatt – nem került sor. Mádl javaslata a köztársasági elnöki tisztség megerősítésére irányult, erre szolgált volna a nagyobb legitimitációt biztosító közvetlen elnökválasztás. A nagyobb legitimitációra elsősorban a köztársasági elnöki pozíció tekintélyének megőrzése miatt – amit szerinte a pártok a tisztséghez képest méltatlan szavazási procedúrával nemhogy óvtak volna, hanem tovább erodáltak –, illetve az államszervezet működőképességének biztosítása érdekében lett volna szükség, ugyanis egy erősebb elnökhöz számos semleges döntés – például kinevezési jogkörök – telepíthető, és ezáltal a politikai vitáktól mentesíthető. Mádl javaslatát egyértelműen a 2000-es évek felfokozott politikai szembenállása („*hideg polgárháború*”) motiválhatta, ám azt be kellett

²⁰⁶⁷ Vö.: T/29 törvényjavaslat a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. Benyújtók: Orbán Viktor (Fidesz), Semjén Zsolt (KDNP), Kövér László (Fidesz), Németh Zsolt (Fidesz), Kósa Lajos (Fidesz) országgyűlési képviselők.

látnia, hogy ez csak politikai eszközökkel oldható fel (ami a 2010-es választásokkal meg is történt), önmagában egy szereplő jó szándéka vagy tehetsége ehhez nem elegendő.

VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKKÉNT VÉGZETT JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTŐ MUNKA

Mádl Ferencet elnöki idejének kitöltését követően is foglalkoztatták a kodifikációs kérdések. Érdeklődésének középpontjában ezekben az években két téma: a) az államszervezet reformja és b) az új alkotmány tervezete állt.

Az államszervezet reformja körébe tartozó javaslatait korábban jórészt már ismertettük. Mádl azonban folyamatosan értesült és véleményt formált a legfrissebb politikai elképzelésekről is, például az összevont nagy tárcák („csúcsminisztériumok”)²⁰⁶⁸ felállítását arra való tekintettel helytelenítette, hogy nem teszi lehetővé a politikai felelősség egyértelmű vállalását az egyes részterületek politikai vezetői számára.

Az új alkotmány tartalmán és szerkezetén – mint láttuk – már a 2000-es évek első felében is gondolkodott. Több alkalommal érvelt egy hosszabb bevezető (ő preambulumnak nevezte) elkészítése mellett, és több szabályozási kérdéskört – például a kisebbségek jogállása és parlamenti képviselete – is felvetett.²⁰⁶⁹ Az Alaptörvény tervezetét írásban is véleményezte, és javaslatait el is juttatta Orbán Viktornak.

²⁰⁶⁸ Például ilyen volt 2010–2014 között a humán szférával kapcsolatos (többek között oktatási, kulturális, egészségügyi és szociális) jogkörök többségét magába foglaló Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) vagy a jogalkotási és közigazgatási kompetenciák jelentős részét tömörítő Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM). Bővebben l.: Gróh Gáspár interjú 2021.

²⁰⁶⁹ Javasolta például a történeti alkotmány és vívmányai kifejezések elhagyását is (Javaslatok Magyarország Alaptörvénye szövegének jobbítására, 2. o., a család tulajdonában).

A KODIFIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG MÉRLEGE

Fentiek ismeretében egyértelműen kijelenthető, hogy a kodifikációs munka Mádlt szinte az egyetemről (a szakdolgozatából készült tanulmány megtalálható az 1959-es Ptk. előkészítő iratai között) haláláig elkísérte. Talán úgy is lehet fogalmazni, hogy a kutatás mellett ez a jogi tevékenység volt az, amit a leghosszabb ideig művelt, és az is megkockáztatható, hogy jogalkotási javaslatának és a közreműködésével készített tervezeteknek legalább akkora hatása volt a magyar jogfejlesztésre, mint amit a könyveivel elért.

Bár az évek számát tekintve a polgári jogi kodifikációban vett részt a leghosszabb ideig, a legjelentősebb hatással a rendszerváltozást megalapozó három törvény, illetve a miniszteri működése alatt kidolgozott és elfogadtatott jogszabálycsomag bírt, a kodifikációs munkája csúcspontjának ez az 1968–1994 közötti időszak tekinthető. Ez a negyedszázad azonban a tevékenység szempontjából további két részre bontható: a) a rendszerváltozást előkészítő kodifikációs tevékenység, amely nagyjából az 1973–1989 közötti éveket öleli fel; b) a rendszerváltozás jogi megalapozásában való közreműködés, amely miniszteri időszakára (1990–1994) esik.

Mádl Ferenc tehát nemcsak tanárként, előadásai révén, a fiatal jogásznemzedékek oktatásával járult hozzá egy új világ felépítéséhez, hanem kodifikátorként – *in concreto* – is részt vett a Nyugatra nyíló ablak kitárásában. Sőt, magának az ablaknak a megtalálásában szintén segédkezett, erről szólnak az európai integráció jogi problémáival foglalkozó tanulmányai, illetve korszakos összefoglaló munkája, Az Európai Gazdasági Közösség joga, amelynek megállapításai nagyjából a rendszerváltozás időszakára épültek be a magyar jogtudományba. Vagyis Mádl – kodifikációs munkája ismeretében – ugyanúgy a rendszerváltozás előkészítői közé sorolható, mint azok, akik az állampárti rendszerrel való nyílt szembenállást választották, de neki az is megadatott, hogy 1989 után ezt a munkáját, a jogszabályok előkészítését – újabb területekre is kiterjesztve – folytathassa.

MÁDL FERENC ÖRÖKSÉGE ÉS ÜZENETE

„A mese rólad szól”²⁰⁷⁰

A KÖZSZEREPLŐ ÖRÖKSÉGE

A Mádl Ferenc halálakor érkezett kondoleáló üzenetek²⁰⁷¹ alapján politikusi életművéből négy, bel- és külföldön egyaránt értelmezhető – sőt, hosszabb távú hatással is bíró – gondolat emelhető ki, amit akár az örökség magjaként is említhetünk. Ezek a következők: a) Európai Unió és euroatlanti integráció; b) egységes, nemzetközi szintű kisebbségvédelmi szabályozás; c) visszatérés a keresztény hagyományokhoz, örökséghez és erkölchöz; d) közép-európai sorsközösség és képviselő – minden vészen és nehézségen át.

Ezen túlmenően említhető még két problémakör, amelyet bár nemzetközi szinten is képes volt megjeleníteni, elsősorban mégis belpolitikai síkon váltak jelentőssé, és hosszú távú hatásuk is ezen a szinten érzékelhető: Ezek: e) a határon túli magyarság ügye, amelynek képviselőtét egész politikai pályafutása talán legfontosabb prioritásának tekintette, de amelyet nemzetközi szinten – vélhetően főleg didaktikai szempontok miatt²⁰⁷² – elsősorban a kisebbségvédelem egyik altémájaként kezelt; illetve f) a környezetvédelem, amelyet már miniszterként is felkarolt, amelyre elnökként már első külföldi látogatása során hivatkozott, és amelynek kezelését

²⁰⁷⁰ Horatius: Szatírák (I. könyv, 69–70.).

²⁰⁷¹ Ezek közül a két legfontosabb a Köztársasági Elnöki Hivatalban nyitott két kötet (KEHKK), de számos magyar külképviseleten is leróhatták kegyeletüket az emberek. A KEKKH egyik kötetében a Mádl emléke előtt tisztelgő magánszemélyek és nagykövetek kézzel írott bejegyzései találhatóak, a másik kötet pedig az államfők és a települések vezetői által küldött kondoleáló táviratokat tartalmazza.

²⁰⁷² L. például: „*Tudatosan mondom le arról, hogy a magyar nép tulajdonságait vagy bizonyos eredményeket emeljek ki. Mítán boldog évtizedeken át tanárként tevékenykedtem [...], hajlok arra, hogy előadásom lényegét címszavakban foglaljam össze*” – mondta német anyanyelvű hallgatóságának. (Mádl Ferenc: Európa összenő – Magyarország hozzájárulása. Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... KEHÉ 2004., Bp., 2005. 176.).

nem politikai kérdésnek, hanem az emberiség egyik közös ügyének tekintette.

EURÓPAI UNIÓ ÉS EUROATLANTI INTEGRÁCIÓ

Mádl Ferencről egyáltalán nem túlzás azt állítani – még akkor sem, ha a siker inkább számos kiemelkedő tehetségű tudós, politikus és hivatalnok összjátékának is köszönhető –, hogy „*az uniós csatlakozás az ő életműve volt. [...] pont ezért a sors különös kegyének tekinthető, hogy épp ő volt az államfő, amikor 2004-ben csatlakoztunk az Európai Unióhoz. [...] Nem véletlen az sem (s hasonlóan szimbolikus értékkel bír), hogy 1994. április 1-jén ő adta be Magyarország csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz*” – adott szempontokat Mádl Ferenc életművének értékeléséhez a Köztársasági Elnöki Hivatal egykori hivatalvezető-helyettese, Paczolay Péter.²⁰⁷³ Mádl, aki tulajdonképpen már diákkorától követte az európai integráció eseményeit,²⁰⁷⁴ az 1960-as években tett franciaországi látogatásai során személyesen, közelről is tanulmányozhatta a nagy európai álmom megvalósulását. „*[S]zámára Európa nem földrajzi, nem gazdasági, nem politikai fogalom volt. Értékrendet és kultúrát jelentett, azután biztonságot, demokráciát, szabadságot.*”²⁰⁷⁵ A megvalósuló integrációban pedig nem végcélt, hanem egy új fejezet kezdetét látta, amely a magyarok számára számos lehetőséget tartogat, de amelyekkel – kezdeményező módon – nekik kell majd élniük.²⁰⁷⁶ A létrejövő újfajta kapcsolat azonban nem egyoldalú, „*hiszen a csatlakozással sok értéket viszünk magunkkal. Büszkék lehetünk a szorgalmas és jól képzett magyar munkaerőre, a nehéz körülmények között*

²⁰⁷³ L.: https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel (2022.04.15.).

²⁰⁷⁴ Vö.: 566. lj.

²⁰⁷⁵ Tanulmány Magyarországnak az Európai Unió tagjává válása ünnepére... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 168.).

²⁰⁷⁶ L. például: Tanulmány Magyarországnak az Európai Unió tagjává válása ünnepére... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 170.).

*is nagyszerű eredményeket fölmutató tudományra, a világsikert arató művészekre, olimpiai bajnokokra és csodálatos tájainkra, műemlékeinkre. Örökségünk nélkül Európa is más, szegényebb volna.*²⁰⁷⁷

A magyarság tehát saját identitását viszi magával, és azt vállalva lesz – mint számtalanszor hangsúlyozta – egyúttal európai polgár is.²⁰⁷⁸ Vagyis a magyar és európai identitás egymás kiegészítői, de az Unió tagjaként a célok közösek, és mindenkinek a kompromisszumok érdekében kell dolgoznia.

A kompromisszumkeresés, mint az európai ügyek elintézésének legfontosabb módja, azért is fontos, mert a kibővülő Uniónak szerkezeti reformokat kell végrehajtania, hiszen a szövetség célja az együttműködés folyamatos mélyítése. Ez folyamatos egyeztetést igényel, miközben mindvégig figyelemmel kell lenni mások érdekeire is. Tulajdonképpen minden döntés a szuverenitás átadott és megőrzött elemei közötti szűk ösvény megtalálásáról szól,²⁰⁷⁹ mert egy olyan „új Európához csatlakozunk, amely túl akar lépni azon a múlton, amit a nemzetállam abszolutizálásából származó szenvedések jellemeztek”.²⁰⁸⁰ A jövő éppen ezért egy egyesült Európáé, amelyben a központi mellett a regionális szint fog megerősödni – ami kifejezetten szerencsés fejlemény az államhatárok által felszabdalt magyar nemzet számára, még akkor is, ha a régiók feladat- és hatásköreit még meg kell tölteni konkrét tartalommal. Központi szinten ennél jóval egyértelműbb a helyzet: gyorsítani és egyszerűsíteni kell a döntéshozatalt, mozgékonyabbá tenni az új tagokkal kibővült Uniót, és – alkotmányozás révén – közelebb hozni az európai polgárokhoz. A közeli és távoli célokról már egyik legelső elnöki beszédében részletesen szólt. Ugyanakkor fontosnak tartotta kiemelni, hogy a célokkal egyidejűleg – a tagállamok és az európai polgárok oldalán – elvárásokat

²⁰⁷⁷ Beszéd az Európai Unióhoz csatlakozás ünnepi alkalmából... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2004. 173.).

²⁰⁷⁸ L. például: L. például: Tanulmány Magyarországnak az Európai Unió tagjává válása ünnepére... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 171.) és Beszéd az Európai Unióhoz csatlakozás ünnepi alkalmából... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2004. 173.).

²⁰⁷⁹ Erről részletesen l.: Beszéd a VII. Magyar Jogászgyűlésen (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 189–198.).

²⁰⁸⁰ Tanulmány Magyarországnak az Európai Unió tagjává válása ünnepére... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 167.).

is meg kell fogalmazni. Bár e beszéd elhangzása óta több mint két évtized telt el,²⁰⁸¹ a három ekkor említett tételt a mából is tanulságos lehet felidézni:

- a) *„[E]nnek a közösségnek jóban-rosszban a kölcsönös bizalom és közösen vallott értékek jegyében közösen kell elébe néznie sorsának.”*
- b) *„[A] legkisebb föderális állam is csak a tagállamok népének hatalmából származtatott szerződésből születhet, a nemzeti szuverenitás forrását nem hagyhatjuk el, a népuralom nemzeti-regionális feltételeit biztosítani kell.”*
- c) *Tagállami szinten „az integráció magasabb fokára lépve is gazdagabbá kell válnia nemzeti kultúránknak, jobban kell élnünk szabadságjogainkkal; gazdagodnunk kell anyagi és erkölcsi javainkban, megerősödnünk nemzeti önbizalmunkban és európai megbecsültségünkben”.*

Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy bár Mádl úgy vélte, hogy az európai integráció a keleti bővítéssel mérföldkőhöz érkezett és reformokra szorul, azok elakadását nem látta tragédiának. Meggyőződése volt ugyanis, hogy az Unió válságok útján halad előre, és ha nem rövid, hát közép- vagy hosszú távon fogja céljait megvalósítani. Ami ezekre nézve valódi veszélyt jelenthet, az leginkább a rövid távú érdekek előtérbe helyezése, más szóval a politikai fundamentalizmus.²⁰⁸²

Mádl gondolkodásának középpontjában az Európai Unió állt, azonban az európai integrációról gyakran mint euroatlanti integrációról beszélt, ugyanis a sikeres Európa-projekt egyik előfeltételként gondolt az Egyesült Államok támogatására, amely – a NATO révén – az építkezés biztonságát szavatolja.

²⁰⁸¹ Beszéd az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán... (KEHÉ 2000/2001., Bp., 2002. 81–85.).

²⁰⁸² Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2005. 175.), illetve l. még: a Paczolay Péterrel készült interjút (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel, 2022. 04. 15.).

EGYSÉGES, NEMZETKÖZI SZINTŰ KISEBBSÉGVÉDELMI SZABÁLYOZÁS

Mádl Ferenc számtalanszor beszélt a közép-európai régió egyik legfontosabb jellegzetességéről, arról, hogy itt „*a soknyelvű és multikulturális birodalmak [...] gyors felbomlás[át]*” követően „*a nemzet és az állam távolról sem fedik egymást, a kisebbségekhez tartozók száma alig csökkent, ráadásul [...] az egyazon kisebbséghez tartozáshoz gyakran közvetlen politikai tartalmak és programok kötődnek*”.²⁰⁸³

Mádl a kisebbségi kérdés rendezését, vagyis az államhatárokon átnyúló azonos szintű jogvédelem megvalósítását már miniszterként is a régió békéje zálogának tartotta. Úgy vélte, hogy a keleti bővítésről szóló döntéssel az Unió ennek a problémának a rendezését is magára vállalta, ugyanakkor a régió – s benne Magyarország – ebben a kérdésben saját történelméből adódóan az egész Unió számára egy lehetséges megoldási javaslatot tud felkínálni. Erre hozta fel példaként a magyarok helyzetét, akik minden Magyarországgal szomszédos államban megtalálhatóak, s akiknek helyzete, elismerése és jogaik államonként eltértek egymástól.

Mádl javaslatának lényege, hogy (1) „*a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartását*”²⁰⁸⁴ valamennyi csatlakozó államtól meg kell követelni. Miután az EU minden államában élnek kisebbségek (mai terminológiával: őshonos kisebbségek), a kisebbségvédelmet az Unió alapidokumentumaiban is szabályozni szükséges – vagyis (2) egyetemes uniós szintű kisebbségvédelmi szabályozás kidolgozására van szükség. A szabályozás azonban önmagában nem elég, hanem (3) ennek megvalósulását minden tagállamban azonos kritériumok alapján folyamatosan monitorozni kell – tehát nem csupán az újonnan csatlakozó országokban, hanem az EU egész területén. Végül azt is meg kell említeni, hogy Mádl nemcsak uniós szinten vetette

²⁰⁸³ Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2005. 178.).

²⁰⁸⁴ Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2005. 178.).

fel a kisebbségek ügyét, hanem más nemzetközi szervezeteknél,²⁰⁸⁵ illetve – legelső külföldön elmondott elnöki beszédében – az ENSZ-ben is (4).²⁰⁸⁶

Mádl kisebbségvédelmi javaslatai jól láthatóan egyszerre merítenek a magyar és a közép-európai történelem tanulságaiból. Éppen emiatt e pont kapcsán – bár Magyarországon ehhez kapcsolódik a határon túli magyarság érdekében kifejtett tevékenysége – elsősorban nem magyar, hanem közép-európai hozzájárulásról érdemes beszélni, hiszen sohasem kizárólag a magyarságról beszélt, hanem általában a közép-európai népekről és kisebbségekről, amelyek önhibájukon kívül, a történelem fordulatai nyomán kerültek olyan helyzetbe, hogy nem ritkán még a kisebbségen belül is kisebbséget alkotnak.²⁰⁸⁷ Mádl szerint az Unió képes lenne nemcsak a kisebbségi jogok egységes szabályozásának megalkotására és kikényszerítésére, hanem a pozitív diszkrimináció révén általános szemléletváltozás előidézésére is, ami az állam és az egyén szintjén is jelentős változásokkal járhatna. Azt is fontos megjegyezni, hogy bár Mádl javaslatai – főleg a javaslattevő tudományos háttérénel és kapcsolatrendszerénél fogva – egy időre valóban ráirányították a döntéshozók figyelmét a problémára, az Unió máig nem szánta el magát a cselekvésre. Ezt a vonakodást – ugyanakkor a kérdés aktualitását – jól mutatja a magyar kezdeményezést követően sikerre vitt Minority SafePack európai polgári kezdeményezés sorsa, amelyet – miután az Európai Parlamentben elsőprő támogatást kapott – az Európai Bizottság egy formális válasszal intézett el.²⁰⁸⁸ Bár az EU rövid távon nem volt hajlandó megérteni Mádl egyik legfontosabb mondanivalóját, hosszabb távon nem fogja tudni elkerülni, hogy újra foglalkozzon a témával. Becslések szerint az Európai Unió minden hetedik polgára egy európai őshonos kisebbség tagja, és *„a 24 EU-s nyelven kívül, az Európai*

²⁰⁸⁵ L. például: Az európai értékeknek elkötelezve (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 16–18.).

²⁰⁸⁶ Beszéd az ENSZ millenniumi csúcstalálkozóján (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 87.).

²⁰⁸⁷ Például amikor az etnikai kisebbségen belül egy csoport olyan vallási felekezethez tartozik, amelyben szervezetileg túlsúlyban van a többségi nemzet.

²⁰⁸⁸ Részletesen l.: https://europa.eu/citizens-initiative/minority-safepack-one-million-signatures-diversity-europe_hu (2022.04.15.).

Unióban 60 más kisebbségi nyelvet beszélnek”.²⁰⁸⁹ Egyáltalán nem magyar és nem is csak közép-európai problémáról van szó, hanem – mint Mádl előre látta – egy összeurópai ügyről, aminek megoldatlansága egyúttal a mélyebb integráció gátját is képezi. Hiszen itt elsősorban nem deklarációs feladatokról, hanem (alanyi jogokról és) jogérvényesítési kérdésekről kellene beszélni, arról, hogy az uniós állampolgárok különböző csoportjai máig másodrendű polgároknak számítanak a saját hazájukban – minden deklaráció ellenére.

Az őshonos európai kisebbségek jogainak rendezése érdekében az elmúlt több mint egy évtizedben követett magyar álláspont Mádl felvetéseinek nyomán halad. Célja egyrészt a Mádl által javasolt kisebbségi keretrendszer megvalósítása, másrészt pedig az uniós eszközök – például képviselői felszólalások vagy éppen európai polgári kezdeményezések – révén rámutatni a létező visszasságokra, és kikényszeríteni az uniós szervek eljárását.

VISSZATÉRÉS A KERESZTÉNY HAGYOMÁNYOKHOZ, ÖRÖKSÉGHEZ ÉS ERKÖLCSHÖZ

Mádl Ferenc évtizedeken keresztül töprengett az európai integráció alapkérdéseinek számító szervezeti reformokon²⁰⁹⁰ és az európai identitás összetevőin. Számtalanszor egyértelművé tette, hogy *„az Európai Uniót nem lehet kizárólag agrártámogatásokkal és fejlesztési pénzekkel azonosítani. A közös európai identitás keresésekor a történelmi gyökerek szerepe is jelentős. A kulturális közösség nyilvánvaló. De az identitás keresésének a kultúrán messze túlra kell nyúlnia.*”²⁰⁹¹ Az Európa fejlődését meghatározó két legfontosabb folyamat a jogharmonizáció –, ennek történeti formájára, a római jog

²⁰⁸⁹ L.: www.fuen.org/hu/article/Europa-oshonos-nemzeti-kisebbségei (2022. 04.15.).

²⁰⁹⁰ Várady Tibor interjú 2021.

²⁰⁹¹ Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 175-176.).

receptiójára²⁰⁹² sokszor utalt – és ilyen a kereszténység is. Az Európai Unió alapjait kereszténydemokrata politikusok rakták le, és a kereszténység eszméi és gondolatai visszatükröződnek az alapvető uniós dokumentumokban – nem véletlenül fogalmazott úgy Robert Schuman, az alapító atyák egyike, hogy „*a demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem lesz*”.²⁰⁹³

Mádl egyfelől az európai identitás eme kulcselemének Európai Alkotmányban való rögzítése érdekében emelt szót,²⁰⁹⁴ de – bár meglepően sok támogatója akadt – az EU ezt nem merete felvállalni. Másrészt viszont Mádl a keresztény tanításoknak – mint a tízparancsolat és a hegyi beszéd – politikai életben való alkalmazására figyelmeztetett, amelyek „*az európai örökség erkölcsi értékrendj[nek]*”²⁰⁹⁵ alapját jelentik. Az erkölcs nélküli politika ugyanis nem kínál megoldást, csak zsákutcába vezet. Nemcsak sorvezetőről van azonban szó, mert a morális tartalomnak a társadalomban is hatnia kell (mert enélkül az anómiás állapotba kerül).

Míg a kereszténységről mint identitásképző elemről Mádl főleg elnöksége időszakában beszélt, a politika morális alapjával kapcsolatos gondolatait nagyrészt már elnöksége után, a 2008-ban begyűrűző gazdasági válság hatására fogalmazta meg. Úgy is lehet fogalmazni, hogy életének utolsó évtizedében ez egyike volt azon témáknak, amelyek legjobban foglalkoztatták. Ennek háttérében részben bel- és külföldi aktuálpolitikai események álltak, részben viszont saját hitén alapuló meggyőződése motiválhatta. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az erkölcs, jog és politika összefüggéseivel már fiatalon behatóan foglalkozott, így az is elképzelhető, hogy akkori megállapításait saját politikai tapasztalatai alapján gondolta újra – de például

²⁰⁹² Talán legszebben megfogalmazva l.: Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratuláló levele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (In: Jura 2021/4. 152-156.).

²⁰⁹³ Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 176.).

²⁰⁹⁴ L. például: Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét... (KEHÉ 2004, Bp., 2005. 176.).

²⁰⁹⁵ Beszéd az Európai Unióhoz csatlakozás ünnepi alkalmából... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2004. 172.).

érdeklődéssel olvasta az általa nagyra becsült II. János Pál pápa hasonló gondolatait is.²⁰⁹⁶

Világos, tételszerű állásfoglalása azonban mind a belpolitikában, mind uniós szinten képes lesz arra, hogy hosszú távú hatást gyakoroljon, mert miközben egyértelmű magyarázatot ad az Unió politikai és társadalmi válságára, a kiutat is megmutatja. További előnye, hogy nemcsak belső rendezőelvként, hanem – miután értékalapú meghatározást tesz lehetővé – magának a közösség fogalmának definiálására is alkalmas.²⁰⁹⁷

KÖZÉP-EURÓPAI SORSKÖZÖSSÉG ÉS KÉPVISELET

Mádl egy olyan német eredetű, de magyar tudatú családban nőtt fel, ahol az identitást nem feltétlenül a nyelvhasználat határozta meg. Ő és testvérei a saját történetükön keresztül értették meg, hogy Szent István már ezer évvel korábban egy befogadó, többnyelvű ország képét hagyományozta utódaira. Bár ekkora időtávon belül előfordultak kilengések, de a Kárpát-medence lakói a hétköznapi során többnyire békében és megértésben éltek egymással. Nyelvük és kultúrájuk cseréje és átadása mindegyik felet gazdagította. Mádl – történelmi ismereteinél fogva és valószínűleg barátjával, Herczegh Gézával folytatott beszélgetései nyomán is²⁰⁹⁸ – tisztában volt azzal, hogy eme tengerektől elzárt közép-európai régió előtt két fejlődési út áll: vagy megszervezi önmagát, vagy kívülről, külső hatalmak fogják

²⁰⁹⁶ Az egyház Európában. II. János Pál pápa apostoli buzdítása az Egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára (<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34#N11>, 2022. 04. 15.).

²⁰⁹⁷ Mádl ezt így nem mondta ki, de a mondanivalójából világosan következett. Ez a fogalomban rejlő definiáló erő valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy az uniós döntéshozók a kereszténységre való utalás lehetőségét elvetették.

²⁰⁹⁸ Mádl történelemszemléletére Antall József mellett valószínűleg Herczegh Géza gyakorolta a legnagyobb hatást, akinek alapműve – a Magyarország külpolitikája – feleségének köszönhetően két kötetben újra megjelent. Ismertetését l.: Domaniczky Endre: Herczegh Géza: Magyarország külpolitikája I–II. c. könyvről (In: Jura 2022/1. 154–158.), valamint Szekér Nóra: „Tudnunk kell, mi történt velünk, és azt is, hogy miért” (Magyar Szemle 2021/7–8. 73–77.).

ezt megtenni. A magyarság és a többi Kárpát-medencében élő nép megmaradása attól függ, hogy milyen mértékben és mennyi ideig tudja befolyásolni, esetleg ellenőrzés alatt tartani ezeket a folyamatokat. Az 1920-as békediktátum, amely egész Közép-Európát – nyerteseket és veszteseket egyaránt – egy újabb háborúba taszította bele, tanulsága Mádl generációja számára az volt, hogy vajon lehetséges-e, és ha igen, sikerül-e a mesterségesen szított szembenállást („Kis-antant”) kölcsönös előnyökre épülő együttműködéssé változtatni. A Visegrádi Együttműködés néven ismertté vált formáció Antall ötleteként, de amerikai támogatással bontott vitorlát.²⁰⁹⁹ Antall és barátai ugyanis jó érzékkel felismerték, hogy „*csillagfordulás leszen megint*”,²¹⁰⁰ ám a magyar érdekek kizárólagos érvényesítése helyett a ritka lehetőséget inkább a társnemzetekkel való együttműködés megalapozására kívánták felhasználni.

Mádl meggyőződéssel hitt Antall víziójában, ám még többet is tett: képes volt a történész gondolatait a jog nyelvére lefordítani, illetve a vízió jogi tartalmát megragadni. Már az 1990-es évek elején úgy tűnt, hogy amikor Antall új alapokra fektetett jószomszédi politikáról beszél, ott Mádl az európai intézmények és politikusok számára érthető fogalmakra – például szabadkereskedelmi övezetre – hivatkozik.²¹⁰¹ Antall halála után pedig Mádl – mintegy tovább éltetve Antall történelmi víziójának legfontosabb elemeit – magára vette a szomszédságpolitika képviselőjét is. A határon túli magyarok érdekében végzett munkája részben valószínűleg Antall örökségének továbbviteléből fakadt. A recept minden esetben ugyanaz: az Antall által fontos történelmi üzenet mellett megjelenik a mádli jogi érvelés, és a kettő sajátos elegye az, amelyből a közép-európai sorsközösség, a „*sajátos közép-európai identitás*”²¹⁰² gondolata létrejött. Mádl azonban nemcsak továbbgondolt és

²⁰⁹⁹ Washington ösztönzi a visegrádi háromszöget (Magyar Nemzet 1991. 03.02., 3.).

²¹⁰⁰ Wass Albert: Üzenet haza (1948).

²¹⁰¹ Az európai integráció sodrásában: a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Atheneum, 1995. 39–50.).

²¹⁰² Pohárköszöntő a Rudolf Schuster szlovák köztársasági elnök tiszteletére... (KEHÉ 2003. Bp., KEH 2004. 222–223.).

egyesített – vagyis új gondolatokat alkotott –, hanem – és ez kiváló diplomáciai érzékének köszönhető – ezeket képes volt hitelesen képviselni is, úgy, hogy azt a testvérnemzetek tagjai is megértsék. Elegendő itt csupán Rudolf Schuster szlovák köztársasági elnökkel való kapcsolatára utalni,²¹⁰³ amely rövid idő alatt barátsággá érett, és jelentősen hozzájárult a két nép közötti kapcsolatok elmélyítéséhez. A Romániában tett több látogatás eredményességét Băsescu elnök kondoleáló távirata mindennél jobban igazolja,²¹⁰⁴ de személyes fellépésével sikerült enyhítenie a feszültséget a Délvidéken is.²¹⁰⁵

Vagyis a közép-európai sorsközösség gondolata Antalltól eredeztethető, de abban a formában, ahogy Mádl felvállalta és megvalósította, saját fejlesztés, amely a történeti elemek mellett mindig jogi érvekre is építkezik, mint például az egyszerűsített honosítás esetében. Mádl ezen üzenete legalább három rétegű: a) a belpolitikában általában a határon túli magyarság ügyével együtt szerepelt, mert Mádl abban hitt, hogy csak viszonyosság (kölcsönös előnyök) révén érhető el eredmény, és önmagában a magyar kérdés megoldása a másik felet nem ösztönzi eléggé; b) uniós szinten – mint ezt Schuster szlovák elnök is hangsúlyozta – az összefogás a kisállamok erejét is megtöbbszörözi; c) közép-európai szinten pedig minden saját állammal bíró vagy azzal nem rendelkező²¹⁰⁶ nép számára egy lehetőséget kínál a fejlődésre és a megmaradásra, ugyanis az együttélés

²¹⁰³ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2011 dokumentumfilm).

²¹⁰⁴ „Mádl elnök úr egész politikai pályafutása alatt kitűnt a szakmai hozzáértésével, valamint a közép- és kelet-európai realitás mély ismeretével, és jelentős tevékenységet fejtett ki az európai értékek védelmében[...] Mádl Ferenc [...] Románia és a román nép közeli barátja volt, és fontos szerepe volt az országaink közötti jó kapcsolatok konszolidálásában.” (Traian Băsescu elnök 2011.06.06-i távirata. In memoriam Mádl Ferenc 1931–2011. A KEH-be érkezett leveleket tartalmazó kötet. A család tulajdonában).

²¹⁰⁵ Vö.: Pohárköszöntő a Svetozar Marovic... (KEHÉ 2004. Bp., KEH 2005. 260–261.), Beszéd a Városi Népkörben (KEHÉ 2004. Bp., KEH 2005. 262–268.).

²¹⁰⁶ L. például: ruszin vagy roma népcsoport.

alapelveként rögzíti Szent István gondolatát: ez a régió a kultúrák békés együttműködésére – és nem területszerzésre²¹⁰⁷ – épül.

KÖRNYEZETVÉDELEM, MINT PÁRTOK FELETTI ÜGY

Végül itt kell megemlékezni a környezetvédelem ügyéről. Mádl sohasem próbált ún. zöld elnök lenni, de politikai pályafutása kezdetétől belföldön²¹⁰⁸ és a nemzetközi porondon egyaránt hangsúlyozta a környezetvédelem ügyének fontosságát. Elnöki ciklusa egyik első beszédében, az ENSZ közgyűlésén is kitért erre. Érvelése mindig a Biblián alapult: az ember nem csupán használatra kapta meg a bolygót, hanem felelős is érte. A hamarosan bekövetkező kataklizmák megoldása pedig a pártpolitikától elszakadva, csak összefogással lehetséges. Ez utóbbi gondolattal zárta egyébként utolsó, nyolcvanadik születésnapja alkalmából készült interjút is.²¹⁰⁹

Fentiek miatt a politikának – de a kereszténydemokrata pártoknak mindenképpen – foglalkoznia kell a környezetvédelem ügyével. Ezt – Mádl nyomán – nem csak a belpolitikában, hanem például az európai uniós viták szintjén is fel lehetne – magyar álláspontként – vállalni.

²¹⁰⁷ L. erről a Szabadkán elmondott beszédét: „[a] történelem azt bizonyítja, hogy az itt élő népek számára is az együttműködés az egyetlen perspektíva. Ezek a nemzetek nem egységes tömbben élnek, itt nincsenek egységes nemzetállamok, minden nemzet ismeri a többségi és a kisebbségi sorsot. [...] ez sokak számára egyfajta kiszolgáltatottságot jelent, amit nem szabad elfogadnunk. [...] Tudomásul kell venni, hogy a mai világban nem attól sikeres egy-egy nemzet, hogy mekkora területet von ellenőrzése alá, hanem attól, hogy milyen értékekkel képes az emberiség közös tudását gyarapítani.” (Beszéd a Városi Népkörben. In: KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2005. 263–264.).

²¹⁰⁸ A korszerű felsőoktatásról – Tanévnyitó a Janus Pannonius Tudományegyetemen (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 272–281, de különösen: 280–281.).

²¹⁰⁹ „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.)

SZEMÉLYES ÜZENETE

Mádl Ferenc öröksége nem csak tételes üzenetekből áll, ugyanis ő „[t]anító volt abból a régi fajtából, aki szavak nélkül, emberi kisugárzásával [...] tanított”.²¹¹⁰ Az alábbiakban kedvelt mondásainak értelmezése révén ennek a személyes üzenetnek a tartalmát próbáljuk megvilágítani.

„KÉT EMBER KÖZÖTT A LEGRÖVIDEBB ÚT EGY MOSOLY”

A beiktatását követően elhangzott beszédének alapmotívuma Mádl Ferenc egyik legfontosabb személyes tulajdonságára világít rá. Nevezetesen arra, hogy szerette az embereket.²¹¹¹ Szeretett ismerkedni, volt benne természetes kíváncsiság, érdeklődés a másik és annak mondanivalója iránt. Ennélfogva ismerte is az embereket, már csak azért is, mert – sokan elmondták – volt türelme hallgatni, és mindvégig szerény maradt, sohasem tolakodott vagy kérkedett.²¹¹²

Ösztönösen jó diplomata volt, aki élvezte a tárgyalásokat, eszmecseréket, és beszélgetés közben is számos apró jelét adta annak, hogy fontos számára a partner gondolatainak megismerése. Nemcsak ismerte, hanem értette is az embereket. Ha saját döntésén múltott a megegyezés, vagy úgy érezte, hogy segíthet – magánemberként és hivatalos személyként is –, kifejezetten törekedett a kompromisszumok létrehozására.

²¹¹⁰ Rigó Csaba kormány megbízott 2011.06.06-i kondoleáló távirata Schmitt Pál köztársasági elnöknek (In memoriam Mádl Ferenc 1931–2011. A KEH-be érkezett leveleket tartalmazó kötet. A család tulajdonában).

²¹¹¹ Erről többször részletesen beszélt Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021).

²¹¹² Erre többek között Martonyi János, Mádl András, Korzenszky Richárd, Balog Zoltán, Kodolányi Gyula is utalt.

„A JOG AZ ERKÖLCS MINIMUMA”²¹¹³

Bár sokszor emlegették szelídségét és halk szavát, Mádl ropant határozott és céltudatos személy volt, de ez a tulajdonsága nem pózból vagy ambícióból, hanem belső meggyőződésből táplálkozott. „*Mádl Ferenc értékvezérelt ember volt*” – emelte ki barátja és kollégája, Martonyi János.²¹¹⁴ Valóban, Mádl jellemének szilárdságát éppen az biztosította, hogy erkölcsi értékre építkezett, és mind a magánéletében, mind közfeladatai során egy magasabb morális mércének is meg kívánt felelni. Kedvelt mondása – a jog az erkölcs minimuma – éppen ennek a magasabb mércének a létezésére utalt. Ezek az erkölcsi előírások – a jogszabályokkal ellentétben – földi hatóságok által kikényszeríthetetlenek, ám pontosan ezért saját erőből kell törekednünk arra, hogy ezeknek megfelelően éljünk.

Mádl értékvezéreltsége és sokak által csodált optimizmusa elsősorban személyes hitéből táplálkozott,²¹¹⁵ amely egész életében elkísérte, de amely sosem zárkózottá, hanem épp ellenkezőleg, nyitottabbá és toleránsabbá tette őt más emberek, kultúrák és vallások irányába.

Talán jogászi végzettségének is köszönhető, hogy korán felfedezte a Szentírás és a római jog erkölcsi előírásai közötti hasonlóságokat, és azokat adaptív módon a mai kor emberei és politikusai számára is mércéként állította. Meggyőződése volt, hogy a morális

²¹¹³ A mondás értelméről l. a Martonyi János által mondottakat (Ez itt a kérdés, 10 éve hunyt el Mádl Ferenc (2021. május 28.), www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022.04.15.), illetve Mádl Ferenc 1968.07.30-i levele testvéreirehez (a család tulajdonában). 2016-ban a bándi szoboravatón Kövér László is felidézte egykori tanára kedvelt mondását (Szülőfalujában állítottak szobrot Mádl Ferencnek (Magyar Idők 2016.08.01.,3.)). A mondás eredetéről Mádl András úgy nyilatkozott, hogy édesapja valószínűleg Nizsalovszky Endrétől hallotta, de eredetileg Georg Jellinek német közjogász professzortól származik (Mádl András szíves közlése, valamint Mádl András: A médiahatóság társadalmi hasznáról. Avagy „Nem ígérhetek mást, csak vért, verejtéket és könnyeket” (In: Jel-kép 2018/2. 8.)).

²¹¹⁴ Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021).

²¹¹⁵ Optimizmusára l. például: a Király Miklóssal készült interjút (www.valaszonline.hu/2021/05/29/tiz-eve-hunyt-el-madl-ferenc-kiraly-miklos-evfordulo, 2022.04.15.), valamint a Mádl által mondottakat: Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010.12.30.,11.).

értékekhez nem kötött társadalom pusztulásra van ítélve, ugyanakkor mindenki számára ott a lehetőség, hogy tegyen valamit saját magáért és a közösségért. A bibliai tízparancsolat vagy a hegyi beszéd előírásai az évszázadok alatt kimondatlanul is beépültek az európai kultúrába, jelen vannak a mindennapokban, ezért viszonylag kis odafigyeléssel tudatosan is követni lehetne őket. Az erkölcsös társadalom eszménye azonban nála – már csak a fiatalon megismert, modern és nyitott piarista szellemiség miatt – nem szigorral vagy bigottsággal, hanem inkább toleranciával és életigenléssel társult. A keresztény elvek szerint szorgalmasan dolgozó Mádl általában jókedvű volt, kollégái humoros embernek tartották. Erre az életszeretetre és optimizmusra utalt egy másik mondása is: *„Szeretek az élet napos oldalán járni.”*²¹¹⁶

„A 2×2 JÓZANSÁGA”

Mádl Ferenc tudósként és politikusként is gyakran idézte Radnóti Miklós egyik verssorát, amely egy már a 19. században is gyakran használt kifejezést emelt át a szépirodalomba.²¹¹⁷ Szűkebb értelemben ilyenkor a tényekhez való ragaszkodásra, az objektív véleményformálás fontosságára biztatott, amely egyébként neki magának is jellemző tulajdonsága volt.

Az idézet azonban általánosságban arra a magatartásra is utalt, amelyet közszolgálatban ő is követett. Mindig tudatában volt annak, hogy *„nem én vagyok a világnak a közepe, hanem akármilyen pozícióban*

²¹¹⁶ Mádl lezser és humoros oldalára l.: Sólyom László interjú 2021, a Paczoly Péterrel készült interjút (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczoly_peterrel, 2022.04.15.), valamint a Mádl által mondottakat: Szeretek az élet napos oldalán járni (Egyetemi Lapok 1979.11.26., 3.).

²¹¹⁷ Bár Mádlt – a szentkirályszabadjai találkozás miatt – Radnótihoz különösen mély kapcsolat fűzte (erről bővebben l.: Oplatka András 2002), a mondást először valószínűleg Széchenyi munkáiban olvasta (erre bővebben l.: Domaniczky Endre: Széchenyi gondolatainak hatása Mádl Ferenc életművére, kézirat, 2023). A címbeli idézetre l.: Radnóti Miklós: Levél a hitveshez (1944).

vagyok [...], ha magasabban vagyok, akkor nagyobb a lehetőségem és a kötelességem is a szolgálatra".²¹¹⁸ Bármilyen magas hivatalt töltött is be – hiszen köztársasági elnökként Magyarország első közjogi méltósága volt –, mindig egyszerű és megközelíthető maradt. Nem voltak személyes ambíciói és allűrjei: mindegyik posztján eszköz akart lenni²¹¹⁹ a közjó szolgálatában.²¹²⁰

Talán a legnagyobb elismerés, ami róla elmondható, hogy ez maradéktalanul sikerült is neki.

²¹¹⁸ Korzenszky Richárd (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021).

²¹¹⁹ Erről – többek között – Breuer Klára is beszélt (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021). L. még továbbá a Mádl által mondottakat is: A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

²¹²⁰ Ezt a gondolatot már fiatalon, Ford-ösztöndíjasként szépen, tételszerűen megfogalmazta: „[...]értékes *individuum* lenni, és ezáltal akarni adni többet a *kollektívának*” (Mádl Ferenc 1967.05.24-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

EMLÉKEZETE HATÁROKON INNEN ÉS TÚL

Mádl Ferenc váratlan halála – határokon innen és túl – nagy részvétet keltett. Nemcsak az egyszerű emberek, rokonai és barátai,²¹²¹ illetve a határon túli magyarok – akik kezdettől fogva érezték ügyük iránti elkötelezettségét –, hanem pártállástól függetlenül a magyar és az európai politikai élet szereplői is gyászoltak.²¹²² Temezésén több külföldi politikus is megjelent,²¹²³ és rövid időn belül több helyen is megkezdődött a gondolkodás, hogy hogyan állíthatnának hozzá méltó emléket neki.

Az alábbi táblázatból kirajzolódik, hogy eddig elsősorban szűkebb pátriájának, Veszprém megyének a települései emlékeztek meg róla, illetve egyes határon túli magyar közösségek, ahová életében valamilyen tette révén szorosabban kötődött.

²¹²¹ L. például Borián Elréd 2011-ben Mádl Ferenc halála kapcsán írott versét (Jó éjszakát!) (nyomtatásban megjelent a Tihanyi Kalendáriumban). Borián Elréd szíves közlése.

²¹²² Vö.: a család tulajdonában található kondoleáló könyveket. Kondoleáló könyvek egyébként minden magyar nagykövetségen kihelyezésre kerültek, és még a távoli Ausztráliában is több helyi politikus, illetve a diplomáciai testület tagjai eljöttek leróni a kegyeletüket. Érdeemes lenne ezeket a külképviseleti kondoleáló könyveket összegyűjteni, hogy a részvétnyilvánítás nagyságáról valós képet alkothassunk.

²¹²³ Például: a szlovák Rudolf Schuster, a román Emil Constantinescu, a lengyel Aleksander Kwasniewski és a horvát Stipe Mesic volt államfők (Örök nyugalomra helyezték Mádl Ferencet (Magyar Nemzet 2016. 06. 08., 3.)).

Mádl Ferenc-emlékművek és -emlékhelyek (2022. 05.10-i állapot szerint) ²¹²⁴					
Belföldön			Külföldön		
Avatás éve	Helyszín	Jelleg	Avatás éve	Helyszín	Jelleg
2003	Szentkirály-szabadja	emlékfa ²¹²⁵			
2012	Tihany	tér	2012	Beregszász	emlék-tábla és dombormű
2012	Herend	szobor			
2014	Bánd	emléktábla			
2016	Bánd	szobor	2022	Rima-szombat	emléktábla

Forrás: internetes gyűjtés, valamint interjúk

Budapesten, ahol közel hat évtizeden keresztül élt és alkotott, már szintén történt egy – sikertelen – kezdeményezés emlékének megörökítésére.²¹²⁶ 2019-ben viszont itt került felállításra a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet,²¹²⁷ amely többek között

²¹²⁴ A közeljövőben Bándon várhatóan egy Mádl Ferenc-emlékszobát is létre fognak hozni. Jelenleg a projekt terveinek engedélyeztetése zajlik (<https://www.veol.hu/helyi-kozelet/2022/08/tobb-mint-emlekhaz-a-koztarsasagi-elnok-falujaban>, 2022. 08. 28.).

²¹²⁵ Mádl Ferenc és testvérei közösen ültették a család emlékére, de a család Mádl Ferenc emlékére ültetett faként kezeli.

²¹²⁶ L. például: A parkolási türelmi időről is szavaz a főváros (Magyar Idők 2016. 03. 25., 3.), Pokorni Zoltán csomópontot vagy teret nevezne el Mádlról (Magyar Nemzet 2016. 04. 04., 2.), Mádl-csomópont lehet a BAH-ból (Népszabadság 2016. 04. 04., 4.), Mádl megérdemelné (Heti Válasz 2016. 04. 07., 7.).

²¹²⁷ A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet létrehozásáról szóló 95/2019. (IV. 25.) kormányrendelet.

hagyatékának feldolgozásával²¹²⁸ is foglalkozik. Mádl pesti alma materében 2013-ban Mádl-ösztöndíjat alapítottak, amelynek *„célja olyan hallgatók támogatása, akik jogi tanulmányaik során kiemelkedő teljesítményt tudnak felmutatni a nemzetközi magánjog vagy az európai gazdasági jog területén”*.²¹²⁹ Pécssett pedig, ahová élete végéig – már csak felesége rokonsága révén is – kötődött, a jogi kar aulájában kihelyezett *„dicsőségtáblán”* található a fényképe.

Fontos megemlíteni, hogy Mádl emlékét nem csak kőből épült emlékhelyek őrzik. Ő azon kevés politikus közé tartozott, aki közéleti szerepvállalása mellett a tudományos életben is aktív maradt. Éppen ezért mind a halálát követően, mind a kerek évfordulók alkalmával többen is megidéztek – tollal – az emlékét.²¹³⁰

Születésének kilencvenedik, halálának tizedik évfordulója alkalmából²¹³¹ pedig – a magyar kormány, valamint a megemlékezések koordinálására létrejött Mádl Emlékbizottság támogatásával – életútját bemutató dokumentumfilm készült, amelyet nemcsak a televízió vetített le, hanem az interneten is szabadon elérhető.²¹³²

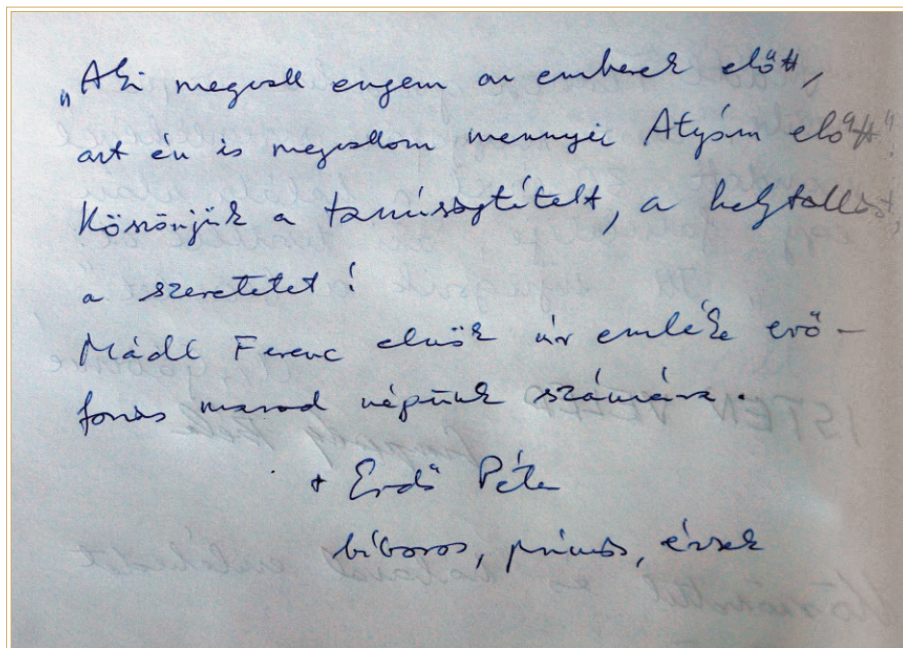
²¹²⁸ Erre nézve l. például: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az Európa-jog magyar professzora (In: Európai Jog 2021/3. 1-12.); Uő: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében); Uő: Mádl Ferenc, az MTA ÁJI kutatója (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében); Uő: Mádl Ferenc, az Akadémia hivatalnokja (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében), valamint Mádl Ferenc egyik könyvének új kiadását: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének a történetében (Bp., MFI, 2022).

²¹²⁹ L. bővebben: www.ajk.elte.hu/TSZ_NMEGJ_alapitvanyok (2022.04.15.).

²¹³⁰ Néhány kiragadott példaként l.: Granasztói György, Martonyi János, Gróh Gáspár, Király Miklós és Paczolay Péter írásait (bibliográfiai adatokat l. a Mellékletekben).

²¹³¹ A Mádl Ferencre történő emlékezéshez kapcsolódó egyes intézkedésekről és az azokhoz szükséges költségvetési források biztosításáról szóló 1167/2021. (IV. 9.) kormányhatározat.

²¹³² L.: Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (www.youtube.com/watch?v=HdQrA6tKFqc&t=2578s, 2022.05.01. Kálomista László filmje). Mádl politikusi portréjának megrajzolására is vállalkozik továbbá a Memoir – MPEE 25 (www.youtube.com/watch?v=b2Rtau3tIqc, 2022.05.01. Molnár Adrienne és Hege-dűs Márton filmje), amelyet szintén 2022-ben mutattak be. Kálomista filmjét 2022.05.29-én, Mádl Ferenc halálának évfordulóján vetítette le a Duna Televízió.

140. Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek bejegyzése a kondoleáló könyvbe

141. Temetés után. Mádl Dalma Mádl Ferenc sírjánál (2011.06.07.)

A POLITIKUS

142. Mádl Ferenc síremléke a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben, Antall József sírjának szomszéd-ságában (28. parcella)

143. Mádl Ferenc-emléktábla és -dombormű a kárpátaljai (Ukrajna) Beregszász városában a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. Fontos hangsúlyozni, hogy bár Mádlnak valóban szívügye volt a kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás előmozdítása, a térség magyarságáért más témákban is kiállt – például sikerrel szorgalmazta az önálló munkácsi püspökség megalapítását II. János Pál pápánál

EMLÉKEZETE HATÁROKON INNEN ÉS TÚL

144. Emléktábla Rimaszombaton Mádl Ferenc és Rudolf Schuster találkozásának emlékére (2022)

145. Mádl-emlékfa Szentkirályszabadján, az önkormányzat kertjében

146-147. A Mádl Ferenc tér Tihanyban

148. A Mádl Ferenc köztársasági elnök életéről szóló dokumentumfilm ünnepélyes bemutatója 2022 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémián. Az eseményen részt vett Áder János köztársasági elnök is. A filmet 2022. 05. 29-én, Mádl Ferenc halálának évfordulóján levetítette a Duna Televízió

TUDÓS ÉS ÁLLAMFÉRFI

Születésétől – sőt, nagy vonalakban családjának Magyarországra érkezésétől – követtük nyomon a harmadik Magyar Köztársaság második elnökének életét és munkásságát. Láthattuk, hogy az egyszerű körülmények ellenére a szülők valamennyi gyermeküket taníttatták, de ami még ennél is fontosabb, mintát adtak számukra. Miről? Egyrészt a kitartó munkáról, amelynek köszönhetően néhány évre az egész család jobb körülmények közé került. Másrészt a hit és erkölcs értékteremtő erejéről, amelyre ez a nagycsalád épült. A gyerekek itt belenőttek egy közegbe, amelyben az összetartás, hit, szeretet, kitartás, igazmondás, feladat és számonkérés, a kötelesség teljesítése nem pusztán elvont fogalmak voltak, hanem a működés alapkövetelményeinek számítottak. Harmadrészt ez a család nemcsak értékek szerint élt, hanem értékeket is teremtett maga körül: a betű és a zene szeretete, a több nyelv használata, az írás mint munka és mint szabadidős tevékenység szerepe, a tudás, a tanulás értéke és becsülete mind gyermekkorban ivódott bele a Mádl gyermekek tudatába, és alakította személyiségüket. Negyedrész pedig ez a család mindent alárendelt a közös célok megvalósításának, amelyek között a gyermekek iskoláztatása az első helyen szerepelt. Mádl Ferenc ennek köszönhetően végezhetette el a középiskolát és az egyetemet.

Tudására, tehetségére minden helyen – Veszprémben, Pécsen és Budapesten – felfigyeltek. Már diákként többször próbálták – nyíltan vagy burkoltan – rávenni, hogy vállaljon politikai munkát, de Mádl, aki ugyan kifejezetten érdeklődött a közélet iránt, ennek határozottan ellenállt. Nemcsak passzívan, hanem egészen fiatal korától aktívan is, hiszen elég gyorsan megtalálta azt a közeget – a kiscsoportot –, amelyben az egyre fojtogatóbb politikai viszonyok ellenére

otthonosan mozoghatott, szabadon gondolkodhatott, beszélgethetett és gyakorolhatta vallását.

Mádl már fiatalon vezéregyéniségnek bizonyult, s bár egész életében szerény és visszahúzó maradt, a feladatok és a szerepek mindig megtalálták. Ő pedig a közösség érdekében akkor sem lépett hátra, ha az egyébként saját maga vagy családja számára kedvezőbb lett volna. Szolgálni akart, és mindig készen állt, ha hívták.

Amit egyáltalán nem volt hajlandó vállalni, az az állampártba való belépés, még akkor sem, ha ez karrierjében segítette volna. Ennek köszönhetően nevét szinte előbb ismerték meg külföldön, mint a hazai szakmai berkekben. Ehelyett inkább *„belső emigrációban élt [...] Tette a dolgát, várt. És gondolatilag sürgette a változásokat.”*²¹³³ Tudományos eredményei által alátámasztott meggyőződését, hogy a magyar jogi kultúra természetes kapcsolatai Nyugat- és nem Kelet-Európában találhatóak, illetve hogy előbb-utóbb be fognak érni a politikai változások, azonban sohasem titkolta. Egyrészt – mint láthattuk – a változások előidézésében különböző kodifikációs munkák révén maga is részt vett, másrészt mindkét nagy munkája, a polgári jogi felelősségről, illetve az Európai Gazdasági Közösségről szóló könyvei nem csupán szakkönyvek, hanem jogászok logikával megfestett pannók, melyeken – ha értő szemmel vizsgáljuk – a magyar és európai párhuzamok világosan kirajzolódnak. Ráadásul Mádl, aki a katedrára állva szavak nélkül, csupán kisugárzásával is tudta hallgatóit lelkesíteni, jogászok generációinak magyarázta el, hogy a jogtudomány művelése többet jelent paragrafusjelek pusztá megformázásánál, az értelmiségi léthez a minőségre törekvés, a más és az új megismerésének és megértésének igénye is hozzátartozik. Saját példájával járt elöl, és *„túlmenve a »hümmögő középutasságon«, mindig egész tudását, egész hitét, világnézetét [...] ad[t]a tanítványainak”*.²¹³⁴ Nem kellett lázadást *„szítania”*, diákjai tekintetéből és csendes szavából is megértették, hogy a Nyugaton zajló változásokra kell figyelniük.

²¹³³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10., 25.).

²¹³⁴ L.: www.valaszonline.hu/2021/05/29/tiz-eve-hunyt-el-madl-ferenc-kiraly-miklos-evfordulo (2022.05.01.).

Ez az ember nemcsak az egyetem szürke hétköznapijaiból „*lógott ki*” elegáns öltönyeivel és nyakkendőivel, hanem teljes egészében antitézise volt annak a rendszernek, amiben élt. Mégsem ment el innét, bár többször megtehetette volna, hanem ellenkezőleg, itt akart maradni, mert minden szál ide kötötte és húzta vissza. Elsősorban a családja és a rokonai, másrészt a táj és az emberek. Itt érezte jól magát, innét nőtt ki, „*mint fatörzsből gyönge ága*”.²¹³⁵

Amikor a rendszerváltás hajnalán Antall József szakembereket keresett, egyértelmű volt, hogy őt is felkérlik valamilyen feladatra, hiszen az új kormány legfőbb prioritása éppen az európai integrációba való bekapcsolódás volt, amelynek megismertetésén és elősegítésén Mádl akkor már évtizedek óta dolgozott. Kormányba emelésével egy idealista vizionárius került át a politikába. Vizionárius volt, mert legfontosabb, saját tudományos eredményei által igazolt célja egész politikai pályafutása során az ország uniós csatlakozásának elősegítése és felgyorsítása volt. Bár realpolitikusként tekinthetünk rá, idealista is volt, aki kezdettől fogva, az első évek zavaros viszonyai között is, világos elvek és értékek mentén tevékenykedett. Ez részben a keresztény erkölcsök megőrzését jelentette, részben viszont annak hangsúlyozását, hogy a reformkori nagy politikusnemzedék nyomdokain haladva kell megújítani a magyar politikai életet. Csakhamar az is kiderült, hogy Mádl Antallhoz hasonlóan erős karizmával rendelkezik, de nem voltak politikai céljai, és Antall halála után az első alkalommal vissza is tért az egyetemre.

Innét a köz szolgálatának jelszavával „*csalogatták vissza*” a közéletbe. Integratív és kompromisszumkereső személyisége, ekkoriban meghirdetett politikai céljai – az antalli értékek képviselője – lehetővé tették, hogy a konzervatív tábor körülötte rendezze újra magát. Nem vitás, Mádl ezekben az években a polgári oldal első számú vezetőjévé vált, annak ellenére, hogy ilyen szerepre sohasem vágyott, és leginkább szabadult volna tőle. Kötelességtudatból azonban elvállalta a legnehezebb feladatokat is, így az 1995-ös köztársaságielnök-választás jelöltségét, amely tovább növelte addig is vitathatatlan tekintélyét. Bár ő maga Orbán Viktor és a fiatalok 1998-as győzelmét

²¹³⁵ Radnóti Miklós: Nem tudhatom... (1944).

jelölte meg maga számára végső határidőként, mégsem tudott visszavonulni, mert hamarosan új feladatot kapott, és miután 2000-ben köztársasági elnökké választották, ő lett az ország első embere. Első beszédében rá jellemző módon közéleti békét hirdetett, amelynek megvalósulásán – a politikai feszültségek enyhítésén – egész idő alatt dolgozott. Az elnöki posztot a maga részéről közjogi funkcióként élte meg, „gyakorolta, de nem kedvelte a hatalmat”²¹³⁶ és az ezzel járó felhajtást. Bár a magyar rendszerben az elnök hatáskörei inkább ceremonálisak, ő mégis képes volt saját személyes tekintélyét a posztra is átvinni, valamint az évtizedek alatt kialakult kapcsolatrendszerét elnöki munkája sikerének érdekében mozgósítani. Az ily módon megnövelt súlyát és mozgásterét pedig a magyar nemzet egésze szempontjából kiemelt feladatok megoldására használta fel. Ezek az európai uniós csatlakozás elősegítése, egy egységes nemzetközi szintű kisebbségvédelmi rendszer kidolgozása, a – külföldi minták figyelembevételével kidolgozott – kettős állampolgárság megadása révén a magyar nemzet virtuális újraegyesítése voltak. Más témákat – mint például a keresztény értékrend vagy a környezetvédelem ügye – is következetesen képviselt, és üzenetét tudományos elismertsége miatt nemcsak bel-, de külföldön is meghallották és megértették. Fontos hangsúlyozni, hogy bár kiemelten fontosnak tartotta a magyar nemzeti ügyek megjelenítését és képviselését, szinte minden esetben egy nagyobb egység, a közép-európai régió érdekében cselekedett, ugyanis meggyőződéssel hitt az itt élő népek egymásraultaltságában és közös jövőjében.

A könyvet olvasva nyomon követhettük, hogy Mádl Ferenc egy kétszobás kis parasztházból elindulva páratlan tudományos karriert futott be, és néhány évtized alatt – a diktatúra ellenére – nemcsak a hazai, de a nemzetközi tudományos körökben is ismertté vált. Tudományos pályafutása csúcán érte Antall József megkeresése, a politikai harcostársak azonban hamarosan bizalmas barátokká váltak, és Mádl politikai pályafutásának hátralévő részét az antalli örökség ápolásának kívánta szentelni.

²¹³⁶ L.: www.valaszonline.hu/2021/05/29/tiz-eve-hunyt-el-madl-ferenc-kiraly-miklos-evfordulo (2022. 05. 01.).

Itt azonban helyesebb lenne Antall örökségének Mádl által továbbfejlesztett változatáról beszélni, mert bár valóban Antall céljait – például egy nagy kereszténydemokrata gyűjtőpárt létrehozását – tartotta szem előtt, amit tett, azt a jogász szemével és a tanár beleélő képességével tette. A tizenöt millió magyar megjelenítése valóban történelmi tett, de annak a megoldásnak a kifundálása, amellyel a jogi kötelék az egyén és az anyaország között – eurokonform módon! – létrehozható, már jelentős részben Mádl érdeme. Annak a felismerése, hogy a nagy gyűjtőpárt létrehozásához milyen eszközök vezetnek el, a civil szféra – egyesületek és egyházak – erejében régóta hívó Mádl felismerése is kellett. Ahogy az Antall által tehetségesnek tartott fiatalok – jelentős részben Mádl egykori tanítványai! – konzervatív oldalra való „átcsábításában” a nagy személyes tekintéllyel rendelkező professzor eredményei elévülhetetlenek.

Egyszóval Mádl politikusi pályájának egyik legnagyobb belpolitikai jelentőségű tette az volt, hogy élővé, sőt továbbadhatóvá tette, és a megváltozott viszonyok között is használhatóvá formálta az ún. antalli örökséget. A másik nagy tette pedig az volt, hogy a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület elnökeként és más civil szerveződések tagjaként felmutatott egy alternatívát a pártok és a társadalom együttműködésére. Más szóval: sikerült becsatornáznia az alulról jövő civil hajtóerőt, kreativitást és kezdeményezőkézséget a politikába, és ez a polgári oldal átalakulása szempontjából döntő jelentőséggel bírt, hiszen új arcok, új ötletek, új kapcsolatok, új módszerek révén rövid idő alatt az egész struktúra megújult. Ma már nem kétséges, hogy a konzervatív oldal ezzel a változással nem egy csatát nyert meg, hanem stratégiai győzelmet aratott, amely hosszú távon is forrásokat biztosított a számára, s amelynek a baloldal – hiába kereste – évek alatt sem találta meg az ellenszerét. Annak ellenére sem, hogy a polgári összefogás a reformkori ideálok, elsősorban a „Haza és Haladás” jelszavával, tálcán kínálta a megoldást. A reformkor iránt gyerekkora óta lelkesedő Mádl ugyanis e gondolatra építve egyesíteni tudta a korábban a Haza elsőségét hirdető népieket és a Haladás iránt elkötelezett urbánusokat. Vagyis a polgári összefogás eredetileg nem csupán egy politikai kombináció volt, hanem

ellenkezőleg, egy új társadalmi szerződés alapját teremtette meg a magyar közéletben.

Mádl tehát politikusként legalább olyan jelentős életművet alkotott, mint amelyet tudósként az asztalra tett. A jogtudomány valamennyi ágában – kutatás, oktatás, kodifikáció, tudományfejlesztés és tudománypolitika – jelentős eredményeket hozó tudományos életműve máig friss, és – mivel objektív módszerekkel dolgozott egy hamisságra épült korban – hosszú ideig az is marad.

Vajon politikusként is sikerült maradandót alkotnia, vagyis államférfi volt-e a szó legszebb értelmében? A fentiekből láthatóan igen, hiszen a belpolitikában és nemzetközi szinten egyaránt képes volt saját korán túlnyúló üzenetek megfogalmazására. Az európai uniós integráció érdekében kifejtett tevékenysége alapján az Európai Unió utolsó, kései, közép-európai alapító atyjának is nevezhetnénk, aki azonban nem csak a közép-európai régió érdekében tevékenykedett, hanem az egész unió számára megfontolandó javaslatokkal – például az uniós szerkezeti reform vagy az uniós kisebbségpolitika ügyében – élt. A hazai politika porondján az antalli örökség megőrzése és a politika „*társadalmasítása*” területén tett kezdeményezései ugyancsak évtizedeken át megkerülhetetlenek lesznek. S mindezt egyéni érdekek nélkül, a köz javára tette. Nemcsak beszélt az eszményeiről, hanem egyéni tetteivel is példát mutatott.

Nemcsak politikus volt tehát, a köz fizetett munkása, hanem nemzetéért munkálkodó államférfi, méghozzá a legnagyobbak közül való, akinek életéből és munkásságából az utókor erőt és ötleteket meríthet, s akinek üzenete – nemzedékről nemzedékre szállván – végül valóban „*éltető eszmévé finomul*”.²¹³⁷

²¹³⁷ Arany János: Széchenyi emlékezete (1860).

MELLÉKLETEK

AZ IRATANYAG ÖSSZEGYŰJTÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA

AZ ISMERETLEN MÁDL FERENC

Mádl Ferenc egész életében igyekezett elkerülni a média érdeklődését. Interjúkat csak célirányosan adott, magáról és családjáról pedig általában egy – a közéleti pályafutása elején meghatározott²¹³⁸ – sablon szerint beszélt. A tudatos elzárkózás elsősorban a felhajtásnak és „sztárkultusznak” szólt, amelytől egész életében ódzkodott. Valójában azonban – mint közszereplő – tudatosan készült a számadásra, amelynek – elképzelése szerint – objektív alapon kell megtörténnie. Ehhez elsősorban kellő időtáv szükséges, illetve támpontok, amelyek segítségével a pályáiv biztos kézzel megrajzolható. Mádl, a politikus ezekről a támpontokról – elsősorban az utókor számára – maga gondoskodott. Egész közéleti pályafutását gyűjteményes kötetek és egyéb publikációk jelzik, amelyekből pontosan meghatározható, hogy mit miért csinált és mikor milyen gondolatok foglalkoztatták. Mádl tehát csak látszólag kerülte a nyilvánosságot, valójában a transzparenciát a közszereplés egyik alapkövetelményének tartotta, és maga is igyekezett elősegíteni ennek érvényesülését.

Míg az ő esetében a közszereplő élete – vagyis életének utolsó húsz éve – nyitott könyv, a korábbi évtizedek tekintetében már nehezebb helyzetben vagyunk, hiszen Mádl sohasem kérkedett az eredményeivel, nem „fitogtatta” a tudását – még egy teljes körű bibliográfiát sem volt hajlandó egész életében összeállítani, mert az adminisztráció helyett csakis az alkotás, a valós problémák megoldása érdekelte. A kutatói és tanári pályafutás rekonstrukciójánál tehát elsődlegesen levéltári forrásokra kellett támaszkodni. Hasonló a helyzet a középiskolai és egyetemi évekkel, ahol szintén a levéltári

²¹³⁸ A sablon témáira l.: Legyen az oktatás stratégiai ágazat (Közoktatás 1993. 03.19., 3–4.). Kicsit bővebben ugyanazokat a kérdéseket bontja ki: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06.10., 25.).

iratoknak köszönhető, hogy az események vázát sikerült rekonstruálni. A gyermekkor és a családtörténet megrajzolásához pedig a Mádl András tulajdonában lévő – bőséges – iratanyag jelentett biztos hátteret.

A családban az írott szónak nagy „kultusza” volt, már az édes-apa is rendszeresen olvasott és írt, a könyvek tiszteletét a gyerekek a szülői házból hozták magukkal. Ifj. Mádl Antal időskorában emlékiratokat is készített, amelyek adatgazdagsága és pontossága mai szemmel nézve lenyűgöző. Az ifjú Mádl Ferenc valószínűleg apai hatásra kezdett írni, és már egész korán, gimnazistaként több műfajban is kipróbálta magát. Írt esszéket, naplót, leveleket, rendszeresen fordított, sőt, még regény-,²¹³⁹ illetve szakkönyvírással²¹⁴⁰ is megpróbálkozott. Ezek az iratok mind fennmaradtak, és nagyrészt ezek segítségével rekonstruálhatók a fiatal Mádl családi kapcsolatai, illetve jellemfejlődése. A gyermek- és fiatalkor eseménytörténete a főhőst a későbbiekben is foglalkoztatta. Néhány személyes emléket szakmai munkája során is felvillantott, de időskorában – akárcsak édesapja – maga is szeretne volna családjának összefoglalni élete tanulságait, elkészíteni az események hiteles krónikáját. Ez volt talán a legnehezebb munkája, méghozzá azért, mert itt magáról kellett volna beszélnie. Zárkózottsága nem csak jellemvonás, szinte az egész generációja abban a tudatban nőtt fel és élte le életét, hogy a személyes érzelmeiről egyáltalán nem, vagy csak a legvégső esetben – és akkor is vonakodva – beszélt.

Mádl évekig viaskodott magában, hogy mit és hogyan mondjon el – félbehagyott, illetve folyton javított vázlati legalábbis erre utalnak. S mire maga a vázlat szerkezete összeállt – halála előtt nagyjából egy évvel –, már nem volt ereje és ihlete belevágni. Ő, aki mindig könnyedén írt, és még száraz jogi témákról is élvezetesen, sőt szenvedélyesen értekezett, a saját történetét már nem tudta papírra vetni. Vázlata viszont kiváló sorvezetőnek bizonyult a levéltári anyagok és a magánlevelezés rendszerezéséhez – ez utóbbiak szintén

²¹³⁹ [Mádl Ferenc]: Akik köztünk vannak... (Kézirat, é. n., 162 oldal) (a család tulajdonában).

²¹⁴⁰ A Lincolnról megírni tervezett munka jelenlegi ismereteink szerint nem készült el.

nagy mennyiségű, korábban ismeretlen adattal szolgálnak az egyetemi évek, a feleségével való megismerkedés, illetve a karrier első időszaka vonatkozásában.

A TÖRZSANYAG ÉS KELETKEZÉSE

A történész szemével nézve Mádl Ferenc két korszak határán élt: a nyomtatott sajtó fénykorában született, és az internet korában, de annak valódi berobbanása (az „okostelefonok” térhódítása) előtt halt meg. Bár szegény szülőktől származott, a család „betű-fetiszmusának” köszönhetően fiatalkoráról és eszmélkedéséről is számos forrás áll rendelkezésre. Magyar viszonylatban a dokumentumok fennmaradása szempontjából a külső tényezők az átlagosnál nagyobb szerepet játszanak, és itt elegendő csupán Márai Sándor érzékletes soraira utalni,²¹⁴¹ amikor az ostrom utáni Budapestre visszatérve egy pillanatra elmerengett egykori szomszédja, Kosztolányi Dezső házának romjai felett, amelyek hantként fedték be a költőóriás gyönyörű könyvtárának maradványait. A Mádl család és a gyermek Ferenc iratai ezzel szemben szinte érintetlenül túléltek a II. világháború pusztításait, később sem kobozta el őket a titkosrendőrség, és nem szóródtak szét 1956-ban sem. A személyes életút vonatkozásában létezett tehát egy törzsanyag, amelyre építeni lehetett, illetve amely alkalmasnak tűnt a másodlagos forrásokban olvasottak vizsgálata ellenőrzésére. Ezt egészítették ki a közszereplő ténykedésével kapcsolatos, Mádl közreműködésével összeállított gyűjteményes kötetek, mint például a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvei, amellyel egyébként hagyományt teremtett. Miután hosszú időn át magas posztokat töltött be, jelentős mennyiségű újságcikk is elérhető vele kapcsolatban, és egyre gyarapodnak az őt is érintő kortársi visszaemlékezések.²¹⁴²

²¹⁴¹ Márai Sándor: Föld, föld!... (Bp., Helikon, 2014. 272.). Mádl Ferenc Márai iránti rajongására l. bővebben: Oplátka András 2002.

²¹⁴² L. például: Kodolányi Gyula 2021-ben megjelent életútinterjú-kötetét.

Fentiekre tekintettel már önmagában a törzsanyag mérete impozáns. Levéltári források tekintetében az ismert és elérhető anyagok – a levéltári iratok időbeli közelség²¹⁴³ miatti korlátozott hozzáférhetősége,²¹⁴⁴ illetve az anyaggyűjtésre rendelkezésre álló szűk határidők ellenére – nagyjából ötezer oldalt tettek ki. Ehhez társult mintegy kétezer oldalnyi, a család őrizetében található személyes irat és magánlevelezés, illetve nagyjából nyolcezer oldal nyomtatott szakirodalom – ebből csak a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvei közel kétezer oldalt tesznek ki. A számok révén talán érzékelhetővé válik, hogy a jelenkor történeti szempontú vizsgálata nem csupán a szubjektív szemléletmódban rejlő buktatók, hanem a terjedelmi okok miatt is sajátos feldolgozási technikákat igényel.

Vegyük azonban sorra a legfontosabb iratcsoportokat!

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Több levéltárban is fennmaradtak Mádl Ferencsel kapcsolatos iratok. A gyerekkorra és az iskolai eredményekre a Veszprémi Levéltárban, a piarista tanárookra, számos paptanárra, illetve a Mádl család szerzetesnek állt tagjaira a Piarista Levéltárban találhatóak – részben még rendezetlen – iratok. Az egyetemi beiskolázásra vonatkozóan a Veszprémi Levéltárban, illetve a Magyar Nemzeti Levéltárban nagyobb terjedelmű iratanyag áll rendelkezésre, amelyből csak jelentős időráfordítással nyerhetőek ki Mádlra és a középiskola korabeli működésére, a beiskolázás menetére vonatkozó adatok. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Veritas Intézet őrizetében Mádl több tanárának életút-interjúja is hozzáférhető, amelyek elsősorban nem a könyv főhősének egyéni sorsa, hanem a kor- és eseménytörténet rekonstrukciója szempontjából hasznosíthatóak.

A Pécsi Egyetemi Levéltárban fennmaradt dokumentumok alapján a pécsi időszak eseménytörténetének keretei általánosságban megrajzolhatóak, ám Mádl személyi anyagai – miután átiratkozással

²¹⁴³ Egyes iratcsoportok még meghatározott ideig nem kutathatóak.

²¹⁴⁴ Amelyet a 2020–2022-es világvilágjárvány miatti intézményi lezárások tovább súlyosbítottak.

került Budapestre – az ELTE Egyetemi Levéltárában maradtak fenn, egyes iratok őrzési helye azonban a Magyar Nemzeti Levéltárban van. A szabadidős tevékenységgel és a kiscsoporttal kapcsolatos információk nagy része az Állambiztonsági Levéltárban őrzött iratokból nyerhető ki, azonban személyes adatokat tartalmazó anyagokhoz jelenleg csak az érintettek vagy leszármazottaik segítségével lehet hozzáférni.

Az egyetemet lezáró kötelező szakmai gyakorlatra vonatkozóan több irat is fennmaradt Budapest Főváros Levéltárában, ám ezek alapján csak az alapvető történések rekonstruálhatóak (mikor került oda, milyen fizetéssel, mikor és miért léptették elő). Részletesebb képet a Mádl család tulajdonában lévő iratok segítségével kaphatunk, amelyek segítségével azonban szinte minden fehér folt eltüntethető (így például a kollégákkal folytatott beszélgetések témáira, sőt, a bíróság korabeli légkörére is következtetni lehet).

Az MTA Levéltárában őrzött anyag részben rendezetlen, részben pedig hiányos (például Mádl korai személyi iratai teljesen hiányoznak, illetve az 1966-os amerikai ösztöndíjának dossziéja is foghíjas), ugyanakkor számos személyes, illetve a munkakörre vonatkozó adatot is tartalmaz. A releváns iratanyag nagyjából nyolcvan doboznyi, amelyet laponként kell átnézni, de amelynek segítségével 1956-tól egészen az 1980-as évek közepéig lehet nyomon követni Mádl tevékenységét. A későbbiekben, ha az ÁJI megmaradt iratanyaga (AL VIII. 227.) kutathatóvá válik, várhatóan további adatokkal fogja árnyalni a már kialakult képet. Az MTA Levéltárában lévő anyagban nemcsak közvetlen, hanem közvetett utalásokat is találhatunk, ehhez azonban a vizsgálati kört tágítani szükséges (például Mádl volt tanárainak – így Világhy Miklósnak, Nizsalovszky Endrének vagy Király Tibornak – a személyzeti (AL III. 45., illetve AL VII. 200.) anyagaival). Marginálisan más fondokban – például: Jóléti Csoport (AL III. 60.), Tudósklub (AL III. 61.), az Akadémiai Kiadó (AL X. 501.), az Akadémiai Nyomda (AL X. 500.) – is találhatunk releváns iratokat.

Az ELTE-s időszakra vonatkozóan az ELTE Egyetemi Levéltárában számos személyes és hivatali irat fennmaradt. Az ÁJK kari és egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek szintén több alkalommal

hivatkoznak Mádl Ferencre. Az iratanyag tehát jól orientál, önmagában viszont – elsősorban a család őrzésében lévő személyes iratok nélkül – csupán a kontúrok megrajzolására alkalmas. Meg kell viszont említeni az ebből az időszakból megmaradt jó minőségű képanyagot, amely nyilvánosan (neten keresztül is) elérhető.

A közéleti pályafutás 1990-es megindulásával – miután Mádl kezdettől fogva magas posztokat töltött be – egyrészt a releváns levéltári iratok mennyisége ugrásszerűen megnő, másrészt viszont a kutatható (hozzáférhető) anyag mennyisége jelentős mértékben csökken. Ebből az időszakból az egyetlen – engedéllyel elérhető – jól használható és rendezett dokumentumcsoportként Mádl kultuszminiszteri iratai említhetők (nagyjából ötven doboz), amelyek a Magyar Nemzeti Levéltár őrzésében vannak.

KÖNYVTÁRI SZAKIRODALOM

A könyvtári munka során alapvetően három irányban végeztem kutatásokat: a) a családtörténet, beleértve Mádl Ferenc iskoláztatását, valamint a közelebbi és távolabbi családtagok életrajzait; b) a tudományos élet 1945–1989 közötti működési mechanizmusai és szereplői (például: Szabó Imre, Nizsalovszky Endre és Eörsi Gyula); c) a rendszerváltozás előkészítése és az azt követő politikátörténet.

A családtörténetre vonatkozóan mindenképpen meg kell említeni Mádl Ferenc unokatestvérének, Mike Valériának a saját édesapjáról, Mike Jánosról – Mádl idősebbik nagybátyjáról – készült, közel hétszáz oldalas monográfiáját, amelyben számos családi történetet is megörökített.²¹⁴⁵ Miután a kötetben Mike legfontosabb írásai is helyet kaptak, lehetővé vált a két, egymással szoros szellemi kapcsolatban lévő testvér, Antal és János (Mádl Ferenc apja és nagybátyja) közéleti szerepfelfogásának rekonstrukciója is, hiszen Antal emlékiratai unokája, Mádl András jóvoltából megismerhetővé váltak. A hely-, illetve iskolatörténeti szakirodalomból ugyancsak

²¹⁴⁵ Mike Valéria: Mike János élete és kora (1905–1981) (Bp., METEM, 2010). Ismertetését l.: <https://piarista.hu/hirek/egy-szab%C3%B3mesterszabads%C3%A1g-szol%C3%A1lat%C3%A1ban-piarista-bar%C3%A1tokkal> (2022. 04. 15.) és Miklós Péter: A nagybáty (Magyar Hírlap 2011. 07. 07., 7.).

jelentős mennyiségű releváns adat volt kinyerhető a Mádl családra, Mádl Ferencre és testvéreire, illetve az általa látogatott iskolákra és diáktársakra vonatkozóan. Külön meg kell említeni a Bánd és Szentkirályszabadja történetét feldolgozó kiváló monográfiákat,²¹⁴⁶ valamint a dunántúli német ajkú kisebbségre vonatkozó, örvendetesen gyarapodó történeti munkákat.²¹⁴⁷ Veszprém – a megye és a város – egyik büszkesége, a volt piarista (a mai Lovassy) gimnázium története szerencsére bővelkedik a forrásokban, ám ezek egy része a példányszáma vagy a jellege miatt ma már nehezen hozzáférhető, ezért minden, a gimnáziummal kapcsolatos kutatómunkát érdemes a budapesti Piarista Könyvtárban kezdeni, ahol a kapcsolódó levéltári forrásokat is azonnal megkaphatjuk. Rendkívül gazdag a pécsi egyetemre és a jogi karra vonatkozó szakirodalom, amelyben nemcsak feldolgozások, hanem eredeti munkák (például professzori visszaemlékezések) is megtalálhatóak.

Az egyetemista Mádl tankönyveivel kapcsolatban elsősorban az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK), valamint az MTA Könyvtár kéziratárában (például: Holub József professzor egyetemi jegyzetei) kutattam. A fiatal kutató első cikkeinek és ismertetésének összegyűjtéséhez viszont az ország talán legjobban felszerelt jogi szakkönyvtára, az Országgyűlési Könyvtár a legalkalmasabb kiindulópont. Egyes, külföldön megjelent cikkek eredetije azonban kizárólag az MTA Könyvtárában, illetve az ELTE Könyvtárában érhető el.

Az egyetemi oktatóval kapcsolatos adatok – az évkönyvek és tanrendek – ma már részben az interneten is hozzáférhetőek, másik részük viszont csak eredetiben, az ELTE Könyvtárában kutatható. Pályatársaira, főnökeire és barátaira – a levéltári iratok mellett – részben saját munkáik, részben a köszöntésükre kiadott emlékkötetek, valamint visszaemlékezések tartalmaznak adatokat. Ezeket

²¹⁴⁶ Veress D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai (Szentkirályszabadja, Szentkirályszabadja Község Önkormányzata, 1998) és a bándi szerzői kollektíva által készített Bánd története I–II. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008).

²¹⁴⁷ L. például: Gerhard Seewann: A magyarországi németek története I–II. (Bp., Argumentum, 2015); Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése (Bp., MHKK, 2004); Gonda Gábor: Kítaszítva (Pécs, PHF-Kronosz, 2014).

több helyről, elsősorban az OSZK-ból, az Országgyűlési Könyvtárból és az MTA Könyvtárából sikerült összegyűjteni.

Mádl közéleti szerepvállalásával arányosan növekszik a vele kapcsolatos sajtómegjelenések száma. Az általa adott interjúk még közvetett formában is számos további utalást tartalmaznak, tehát ezeket külön is megpróbáltam összegyűjteni. Mint fentebb említésre került, Mádl interjúkat elsősorban munkájával kapcsolatban, szakmai kérdések mentén adott. Ez alól csupán néhány alkalommal, tudatosan tett kivételt. A ritka személyes tartalmú interjúi közül kiemelkedik az elnökké választását követően, illetve a 80. születésnapja alkalmából a Magyar Nemzetnek adott két interjúja, ahol részletesen és összefüggéseiben beszélt az életpálya szinte minden szakaszáról – nem véletlen, hogy a könyvben ezt a két interjút hivatkoztam a leggyakrabban.²¹⁴⁸ A Mádlról szóló sajtótükör összeállításához a legnagyobb segítséget a két internetes adatbázis: az Arcanum és a Hungaricana jelentette, de a személyes forráskutatás még ezek használata esetén sem hagyható el. Ennek elvégzésekor elsősorban az OSZK, illetve az Országgyűlési Könyvtár anyagaira támaszkodtam.

A közszereplővel kapcsolatban az interjúk mellett egyre nagyobb számú visszaemlékezés áll rendelkezésre. Ezek közül néhány már korábban is elérhető volt (például Marx Gyula visszaemlékezései). Az utóbbi években azonban az egykor Antall József környezetében tevékenykedő tanácsadói kör és politikai vezetőség egyre több tagja érezte fontosnak, hogy esszéikben vagy könyv formájában közkinccsé tegye visszaemlékezéseit. Ezek közül Mádl vonatkozásában különösen adatgazdagok Kodolányi Gyula munkái, de érdemes megemlíteni Antall két barátjának, Tar Pálnak és O'sváth Györgynek, valamint a kilencvenes és kétezres években nagyfokú közéleti aktivitást mutató Solymosi Frigyes akadémikusnak az emlékiratait is. Külön műfajként említhetőek a Mádlt, a közéleti szereplőt köszöntő születésnap-i kötetek. Ezekben számos közéleti személyiség, illetve a nagycsalád több generációjának képviselői emlékeztek

²¹⁴⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000.06.10.,25.) és „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29.,5.).

meg – közérthető formában, ám utalásokban bővelkedően – az ünnepeltről.

GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK

Mádl Ferenc, a politikus tudatosan készült arra, hogy a közéleti tevékenységével az utókor felé elszámoljon. Legfontosabb beszédeit és írásait minden megbízatása után vagy éppen ez alatt kiadott kötetek tartalmazzák.

A gyűjteményes kötetek			
Közéleti megbízatás	Kötet címe	Kiadás éve	Szerkesztő
az Antall- és Boross-kormány minisztere	Az európai örökség útjain	1995	[Mádl Ferenc]
a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület elnöke	A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június	1998	Lacza István
a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület elnöke (2000-ig)	A polgári Magyarorszáért. 1998. szeptember – 2001. március	2001	Lacza István
köztársasági elnök	A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve	2001–2005 (öt kötet)	[Becker Pál] Végh Miklós

A szerző saját táblázata

A kötetek tartalma önmagában lehetővé teszi egy általános kép megrajzolását az adott ciklusról, ám – tekintettel az ezekből az évekből származó levéltári források korlátozottan hozzáférhető voltára – egyes esetekben (például a köztársasági elnöki ciklus vonatkozásában) mélyebb összefüggések feltárására is alkalmas.

Témájánál fogva itt kell megemlíteni Mádl előkészületben maradt visszaemlékezéseit, a Mozaikokat, amely – amennyire a szerző tervei alapján erre következtetni lehet – a Mádl munkáiban és interjúiban korábban csak nagy vonalakkal megrajzolt családtörténet elbeszélése mellett felölelte – és mintegy egységbe foglalta – volna a tudományos és a közéleti működés legfontosabb eseményeit.

Jelen monográfia szerkezetében jelentős részben követi Mádl Mozai-
kokban felvázolt koncepcióját, egyúttal beépítve az abból kinyerhető
adatok nagy részét is.

CSALÁDI TULAJDONBAN LÉVŐ IRATANYAG

Mádl András támogatásának köszönhetően jelentős mennyiségű
családi iratba is betekintést nyerhettem, amelyek egyrészt pontosít-
ják, másrészt árnyalják a nyilvános forrásokból kinyerhető infor-
mációkat. A család tulajdonában lévő iratanyagnak a Mádl-életrajz
szempontjából legfontosabb – feldolgozott – részeit az alábbi táblázat
szemlélte. ²¹⁴⁹

Családi tulajdonban lévő iratanyag			
Téma	Megjelenési forma	Terjedelem	A kutatásban betöltött szerepe
családtör- ténét	ifj. Mádl Antal visszaemlé- kezései	kb. 100 oldal	új adatok
	családfák, anya- könyvi kivo- natok, egyéb dokumentumok	kb. 50 oldal	
gimnázi- umi évek	Mádl Ferenc naplói Mádl Ferenc írásai Mádl Ferenc iratai (értesítő)	kb. 200 oldal	új adatok

²¹⁴⁹ Vö. még: Mádl Ferenc bibliográfiája 15. a) pont: a Mádl család őrizetében
lévő kéziratok.

AZ IRATANYAG ÖSSZEGYŰJTÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA

Családi tulajdonban lévő iratanyag			
Téma	Megjelenési forma	Terjedelem	A kutatásban betöltött szerepe
egyetemi évek	Mádl Ferenc leckekönyve Mádl Ferenc irodalmi munkássága (fordítások, novellák, egyéb írások)	31 oldal kb. 750 oldal	a már meglévő képet árnyaló adatok
kiscsoport	Mádl Ferenc megfigyelésére vonatkozó iratok (ÁBTL-dosszié)	kb. 170 oldal	részben teljesen új, részben a már meglévő képet árnyaló
bíróági munka	Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése	kb. 10 oldal ²¹⁵⁰	pontosító adatok
álláskereső	Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése Mádl Ferenc munkakönyve	25 oldal	pontosító adatok
az első akadémiai év	Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése	kb. 15 oldal	részben teljesen új, részben a már meglévő képet árnyaló
Ford-ösz-töndíj	Mádl Ferenc és Mádl Dalma levelezése	kb. 200 levél	részben teljesen új, részben a már meglévő képet árnyaló
Hivatali és kinevezési iratok	Hivatali és kinevezési iratok	kb. 50 oldal	részben teljesen új, részben a már meglévő képet árnyaló

A szerző saját táblázata

²¹⁵⁰ Csak a releváns információt tartalmazó iratanyag mennyisége. A Mádl Ferenc és Némethy Dalma közti levelezés első, 1954. szeptember és 1957. március közti szakaszából összesen 418 levél maradt fent, ezekből Mádl András készített az eseménytörténet rekonstrukcióját segítő kivonatokat.

A család őrizetében lévő iratokkal kapcsolatban a következőket szükséges kiemelni:

- d) ifj. Mádl Antal emlékiratai agrár-, illetve kortörténeti szempontból jelentős forrásértékkel bírnak, azoknak közzététele szakmailag mindenképpen indokolt;
- e) Mádl Ferencnek az 1967-es amerikai útjával kapcsolatos levelei számos, kortörténeti szempontból fontos megfigyelést tartalmaznak az 1960-as évek Amerikájáról. Miután kompakt iratanyagról van szó, érdemes lenne megfontolni akár a teljes iratanyag történeti jellegű feldolgozását, akár egy, a levelekből készült válogatás közzétételét;
- f) A Mádl Ferenc megfigyelésével kapcsolatos ÁBTL-anyag több szempontból is tanulságos. Egyrészt az egyenetlen szakmai színvonala miatt (nevek elírása, személyek felcserélése), másrészt viszont a kiscsoport működésére vonatkozóan belőle kinyerhető információk miatt. Erre tekintettel megfontolandó a kiscsoport többi tagjainak leszármazottai által a felmenőkre vonatkozó iratok kikérése és az egyéni kérelmek útján beszerzett információk feldolgozása egy önálló publikáció formájában;
- g) Mádl Ferenc eddig ismeretlen kisregényének publikálását (kritikai kiadását) is meg lehetne fontolni. A mintegy másfélszáz oldalas munka az 1950-es évek első felében (valószínűleg 1954–1955 körül) keletkezett. A történetben Mádl korabeli olvasmányélményei – például Maxence van der Meersch: Emberhalászok c. könyve – és saját keresztény önképzőkörében, a kiscsoportban szerzett tapasztalatai keverednek.²¹⁵¹

INTERJÚK

Tekintettel az időbeli közelségre, vagyis arra, hogy Mádl Ferenc a kortársunk volt, vizsgálat alá kellett vonni azokat a kor-, illetve pályatársakat, akik Mádl Ferenc életével kapcsolatban valamilyen

²¹⁵¹ Bővebben a témáról l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták (Vigilia 2023/1. 18–25.), illetve Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai (megjelenés alatt a Béli Gábor Emlékkönyvben).

releváns információval (másképpen szólva: „életrajzi morzsával”) rendelkezhetnek. Ezen személyi kör alapvetően kétféleképpen „szólaltatható meg”:

- a) közvetett módon, a visszaemlékezésein keresztül (például Martonyi János vagy Kodolányi Gyula, akik cikkekben is és televíziós interjúk formájában is beszéltek Mádl Ferenchez fűződő kapcsolatukról, vagy itt említhetők a Paczolay Péterrel, illetve Király Miklóssal 2021-ben a Mandinerben, illetőleg a Válasz Online internetes újságban megjelent interjúk);
- b) közvetlen interjú készítésével, amely történhet személyre szabott kérdéssor (például: a Taxner Ernővel vagy a Bruhács Jánossal készült interjú) vagy kötetlen beszélgetés (például: Gróh Gáspár, Schillinger Erzsébet vagy Breuer Klára esetében) formájában.

A könyv elkészítéséhez több mint ötven személyt kerestem meg, elsősorban a Mádl család – Mádl Dalma és Mádl András támogatásával –, akik közül harminchárom fővel sikerült interjút készítenem (tételesen felsorolva l.: az irodalomjegyzéket).

Az interjúk közül témája és mélysége miatt kiemelkedett a Gróh Gáspárral (teljes életút), Sólyom Lászlóval (elsősorban Mádl Ferenc akadémiai évei), Breuer Klárával (az elnöki időszak külügyi kapcsolatrendszere), Schillinger Erzsébettel (az elnöki hivatal működése) és Harmathy Attilával (elsősorban Mádl Ferenc akadémiai és egyetemi munkája) készült interjú. Egyes interjúk az összefüggések megvilágítása szempontjából bírtak különös jelentőséggel, ugyanis segítségükkel további könyvtári és levéltári kutatásokat lehetett elindítani. Ilyenek voltak például a Bruhács Jánossal (elsősorban Mádl Ferenc pécsi kötődései), Várady Tiborral (Mádl Ferenc amerikai kapcsolatrendszere), Jávor Bélával (Mádl Ferenc részvétele a konzervatív civil szervezetek működésében), Kónya Sándorral (Mádl Ferenc, az MTA hivatalnok) és Szilágyiné Szemkeő Judittal (Mádl Ferenc kultuszminiszteri időszaka) készült interjúk.

Az interjúk felhasználása elsősorban jellegük és adattartalmuk figyelembevételével történt. Egyes interjúkat az életrajz főszövegében (például: Gróh Gáspár, Kónya Sándor vagy Sólyom László) vagy lábjegyzeteiben (például: Breuer Klára, Jeszenszky Géza vagy

Schillinger Erzsébet), másokat csak az interjúhoz kapcsolódóan lefolytatott kutatás kapcsán (például: Becker Pál, Jávor Béla, Tamás András) hivatkoztam. Egy – többek között az interjúk forrásértékét és az előadásmódok sokféleségét szemléltető gyűjteményes – válogatás a tervek szerint 2024-ben fog megjelenni. Ebben több, közvetlenül még fel nem használt interjú is helyet kap majd.

KÉPANYAG, TÁBLÁZATOK ÉS TÉRKÉPEK

Az egyes időszakokra vonatkozóan nagy mennyiségű forrásanyag feldolgozása és bemutatása bizonyos esetekben speciális megoldásokat követelt. A befogadás megkönnyítése érdekében – ahol lehetett – táblázatokat alkalmaztam.

Egyes esetekben azonban – például az 1967-es amerikai útra vonatkozóan – a kompakt, ám terjedelmes forrásanyag legfontosabb adatsorainak bemutatására a térképkészítés tűnt a legalkalmasabbnak.²¹⁵²

Bár a monográfia struktúrájába csak minimális képanyag illeszthető, az olvasó számára – táblaképek formájában – mindenképpen jelezni kellett, hogy a kutatás az életút több korszakához (például: családtörténet, akadémiai évek, egyetemi tanári időszak) kapcsolódóan jelentős számú – különböző forrásokból származó – fénykép előkerülésével járt. Ezek feldolgozása és bemutatása meghaladja a jelenlegi kutatás kereteit, azonban a képek összegyűjtésén és digitalizálásán érdemes lenne elgondolkodni. Jelen esetben a képeket az egyes fejezetekben szétosztva helyeztük el.

EGYÉB FORRÁSOK

Az események közelségéből adódóan az életpálya utolsó szakaszaira (miniszteri évek, elnöki megbízatás, a volt elnöki időszak) vonatkozóan az eredeti iratoknak csak egy szűk köréhez férhettem hozzá. Mégis ezekkel kapcsolatban több írásos anyag (például:

²¹⁵² Itt is meg kell említeni, hogy valamennyi térképet Gulyás Zoltán térképész készítette.

Tósoky Balázs összeállítása, a Réthályné Serly Katalinnál lévő iratmásolatok vagy a Borián Elrédnél lévő meghívók), illetve számos fénykép (például: Sepsy-Kovács Évától a miniszteri évekről) jutott el hozzám, amelyek jelentős mértékben segítettek – nem egyszer: orientáltak – a kutatásokat. Ezek összegyűjtésén és biztonságos elhelyezésén – akár egy adott kollekcióba történő besorolásán – is megérné elgondolkodni.

A FORRÁSANYAG FELDOLGOZÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

A források sokfélesége és az a jellegzetességük, hogy az életpálya különböző szakaszainak mélyebb vizsgálatát tették lehetővé, több kérdést is felvetett a feldolgozásukkal kapcsolatban.

Bár a közgondolkodásban Mádl Ferenc elsősorban köztársasági elnökként maradt meg, egy róla szóló munkának az e megbízatását megelőző több mint hat évtized eseménytörténetét is fel kell dolgoznia és el kell beszélnie. Annak ellenére is, hogy az életút egyes részeit maga az érintett is és – a közérdeklődésnek megfelelően – a média is hangsúlyosan mutatta be, más szakaszok viszont teljesen feltáratlanul maradtak. Az aránytalanságokat – amennyiben a forrásanyag ezt lehetővé tette – ki kellett egyenlíteni, ugyanis Mádl tehetségére és teljesítményére már az 1950-es évek elején felfigyeltek a pécsi jogi kar tanárai. Vagyis az életpályának nem csak az utolsó húsz éve, hanem tulajdonképpen hat évtizede tarthat számot a köz érdeklődésére, hiszen már a másodéves egyetemistáról látni lehetett (levéltári forrás tanúsítja!), hogy generációjának egyik legtehetségesebb jogásza bontogatja a szárnyait. A korszakolás tehát döntő jelentőségű az életpálya bemutatása szempontjából, ezen belül pedig tényként kell elfogadnunk, hogy hat évtizeden keresztül Mádl tudósként tevékenykedett, s mindössze két évtizedben – szándékai szerint mintegy mellékesen – foglalkozott politikával (is). Az, hogy mindkét területen maradandót alkotott, egyrészt személyes tehetségének, másrészt annak köszönhető, hogy a tudományos háttér jelentősen megnövelte az egyébként, a jogszabályok szerint szinte súlytalan köztársasági

elnök mozgásterét. Ezeket a politikai mezőben lejátszódó folyamatokat azonban csak akkor lehet megfelelő mélységben ábrázolni, ha képesek vagyunk hozzáilleszteni az előzményeket is. Jelen esetben Mádl személyes élményanyagát és kutatási témaköreit, amelyekből a politikus a későbbiek során számos elemet sikeresen átemelt.

E feltáró munkához komoly támpontot jelentett a család által rendelkezésre bocsátott életrajztervezet, a Mozaikok, amelyből – miután az Mádl utolsó éveiben keletkezett – töredékes volta ellenére is kiderül, hogy a főhős maga hogyan tekintett vissza az életére, hol látta a legfontosabb útelágazásokat, kik voltak az egyes életszakaszok kulcsszereplői. A Mozaikok mellett Mádlnak a Magyar Nemzetben megjelent két hosszabb életút-interjúja is orientáló jellegű volt, ám a kutatás számára számos új adattal és szemponttal szolgált a Mádlal éveken át szoros munkakapcsolatban álló Gróh Gáspárral készült interjú, amely már önmagában lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy az életút egyes szakaszaihoz külön kutatási tervek készüljenek. Ami tehát az egyik oldalon veszteségként jelentkezett (ti., hogy Mádl a saját összegzésével nem készült el), a másik oldalon – a tervezet előkerülése révén – mégis lehetővé tette a vártnál mélyebb és alaposabb feltárások megindítását.

Már a munka megkezdésekor döntést kellett hozni a célközönség tekintetében. Mádl életrajzában ugyanis kezdettől fogva ott rejtett a kettősség: a nemzetközileg elismert tudós, illetve a közélet iránt fiatalkorától fokozott érdeklődést mutató, abba egy adott ponton belépő, sikeres politikus portréja egyaránt megrajzolásra várt. Az életrajzot tehát – miután Mádl mindkét területen kiemelkedő teljesítményt nyújtott – meg lehet írni kizárólag a tudományos szempontok szem előtt tartásával, legfontosabb tisztelői, a jogászok új nemzedéke számára, és el lehet készíteni politikai életrajzként, első-sorban természetesen a köztársasági elnöki időszakra koncentrálva. Ez utóbbi – ha kevesebb forrás kerülne elő – inkább közírói teljesítmény, de több forrás bevonásával történési munkaként is lehet ismeretterjesztő jellegű, hiszen egy elnöki életrajz széles körű érdeklődésre tarthat számot. A magam részéről – mindenekelőtt a nagy mennyiségű primer és még sohasem értékelt forrásra tekintettel – egy harmadik lehetőség, a teljes életpálya tudományos módszerekkel

történő feldolgozása mellett döntöttem, azzal a megszorítással, hogy a szöveg inkább leíró, ismeretterjesztő jellegű legyen, amely lehetővé teszi a munka minél szélesebb körben történő befogadását,²¹⁵³ ugyanakkor – a lábjegyzetek és mellékletek segítségével – lehetőséget és támpontokat nyújt a további kutatásokhoz is. Az egyes korszakok tudományos mélységű feldolgozására az elmúlt időszakban több tanulmány elkészítésével magam is próbáltam mintát adni.²¹⁵⁴

Egy téma történeti szempontú feldolgozásában elsőnek lenni nem mindig jelent előnyös pozíciót, hiszen számos – forráskutatásból és -kezelésből adódó – nehézséggel az elődök tapasztalatait nélkülözve kell megküzdeni. Ugyanakkor viszont a szerző nagyfokú szabadságot élvez a módszerek megválasztásában. Ezt a „szabad kezét” én a Mádl Ferencre vonatkozó források sokszínűségének bemutatására kívántam felhasználni. A kutatás során láthattuk, hogy számos helyről került elő nagy mennyiségű írott forrás, illetve jelentős volt az oral history-jellegű interjúk hozadéka is, amelyek segítségével a szubjektum szerepe még egy kortárs esetben is minimalizálhatónak látszott. Vagyis az időtáv rövidegéből adódó hátrányos helyzetet különböző források kombinálásával próbáltam csökkenteni, illetve feloldani. Ha azonban a kísérlet végül sikerrel jár, és az olvasók többsége képes lesz történeti távlatból tekinteni a főhősre, az csak részben köszönhető a gondosan megválasztott történetírói módszereknek. Sokkal inkább arról van szó, hogy maga a korszak, amelyben Mádl közéleti tevékenysége kiteljesedett és a legerősebb hatást gyakorolta, hirtelen nagy távolságra került a ma emberétől, azaz tőlünk. A történelem és a jelen közötti konszenzusos korszakhatár rövid idő alatt, szinte észrevétlenül tolódott át 1989-ről 2004-re, úgy, hogy a

²¹⁵³ Az olvashatóságot és befogadhatóságot preferáló megközelítést a mű egésze vonatkozásában igyekeztem érvényre juttatni – ennek érdekében például valamennyi, a könyvben szereplő idézetet mai helyesírásnak megfelelően közöltem, és szükség szerint kiraktam bennük a hiányzó írásjeleket is.

²¹⁵⁴ L. például: a Jogtörténeti Szemlében megjelent és megjelenés alatt lévő írásaimat (bibliográfiai adatokra l.: az Alapvető szakirodalom és források pontot). Maga a Jogtörténeti Szemle mint elsődleges közzétételi hely kiválasztását az indokolja, hogy a lapot egyszerre olvassák a jogászok és történészek, a kutatási eredmények ily módon a lehető leggyorsabban jutnak el a két legfontosabb célcsoporthoz.

hideg polgárháborúban vergődő közélet minderre ügyet sem vetett. Ez a korszakváltás teszi valójában lehetővé Mádl Ferenc személyének és hagyatékának történeti jellegű feldolgozását. Megérett rá az idő, és egyúttal arra is, hogy a kerettörténetet, a rendszerváltozás történetét objektív módszerekkel feltárva hozzák hozzánk közel a szakemberek.

Mádl Ferenc életrajza első fecske ebben a rajban. Miért vele kell kezdeni? Talán azért, mert míg Antall 1990 hőse volt, '56 beteljesített ígéreteié, addig az Európába való 2004-es visszatalálásunk egyik – ha nem a legfontosabb – hőse Mádl Ferenc, a tudós és álmodó, aki – jócskán „*megelőzve értetlenkedő korát*”²¹⁵⁵ – már 1974-ben az ország nyugati integrációjának lehetséges forgatókönyvein gondolkodott. Vagyis míg Antall a szabadságot, addig Mádl az új időszámítást hozta el Magyarországra számára. „*A »kompország« [...] végképp kikötött] a nyugati parton*”²¹⁵⁶ – jelentette ki 2004. május 1-jén magabiztosan, tudatában annak, hogy nem 1989-ben, hanem akkor, az uniós csatlakozás pillanatában ért révbbe az ország. Egyértelmű, hogy az ő történelmi módszerekkel készült életrajza jelzés mindazoknak, akik a korszak többi szereplőjének életrajzát, illetve magának a rendszerváltozásnak a történetét kívánják objektív módszerekkel feltárni és bemutatni, hogy – itt az idő belevágni.

ÖSSZEGZÉS

Mádl Ferenc életrajza tehát számos forrásra épített történeti életrajz. Műfajában – köztársasági elnöki életrajzként – az első, hiszen a Göncz Árpádról 2012-ben készült könyv deklaráltan politikai életrajzként – ráadásul még az érintett életében – jelent meg.²¹⁵⁷ Jelen kötet célja éppen ezért elsősorban az iránymutatás, az életpálya összetettségének, valamint a források sokszínűségének felvillantása,

²¹⁵⁵ Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: MF 80 2011. 63.).

²¹⁵⁶ Beszéd az Európai Unióhoz csatlakozás ünnepi alkalmából... (KEHÉ 2004, Bp., KEH, 2004. 172.).

²¹⁵⁷ Dae Soon Kim: Göncz Árpád. Politikai életrajz (Bp., Scolar, 2012).

és nem az összegzés volt, hiszen az idő múlásával értelemszerűen egyre újabb források válnak majd elérhetővé, amelyek kisebb-nagyobb mértékben árnyalni fogják az elnöki életút egyes szakaszait.

Mádl életútjának kibontása, a nyilvánosság számára történő bemutatása – láthattuk – mindannyiunk számára számos tanulságot tartogat. Nem csak egy egyéni életút rekonstrukciójáról, illetve kutatómódszertani kérdések gyakorlati kipróbálásáról van itt szó, hanem egy kollektív történet feltárásáról és elmeséléséről. E könyv lapjain a levéltári iratok segítségével a 20. század nagy sorsfordulói – kivándorlás, világháborúk, kisebbségi lét, az ismeretlenbe menekülés, a be-, illetve visszailleszkedés nehézségei, a Rákosi- és Kádár-rendszer hétköznapijai, a diktatúra oktatás- és tudománypolitikájának egyes elemei, a rendszerváltozás gyorsan pörgő eseményei – egyaránt megelevenednek. Elsősorban emiatt Mádl történetéhez szinte valamennyi magyar olvasó hozzá tudná fűzni a saját személyes történetét, s éppen e személyes érintettség miatt érezhetjük – generációs távolságtól függetlenül – Mádl Ferencet, a tudóst és politikust, közel magunkhoz.

Ő ugyanis valóban, sorsa révén is – s nem csupán azért, mert ezt vallotta – nem csak egy politikai oldal vagy csoport, hanem az egész nemzet elnöke volt.

MÁDL FERENC BIBLIOGRÁFIÁJA (2022. 08. 31-I ÁLLAPOT)²¹⁵⁸

ÁTTEKINTÉS

Mádl Ferenc teljes bibliográfiájának összeállítására jelen kötet több okból sem vállalkozhat. Elsősorban azért, mert maga Mádl sem készített ilyet életében. Másrészt terjedelmi okok miatt általában nem vettem fel azokat az írásokat és interjúkat, amelyek valamilyen válogatásban – például az elnöki évkönyvekben – már megjelentek.

A két, mindeddig legteljesebb anyag: az 1986-os akadémiai jelöltsége kapcsán összeállított szakirodalmi tevékenységről szóló áttekintés, illetve a részben a közéleti munkákat is tartalmazó, a 2000-es évek végén az mtmt-re²¹⁵⁹ felkerült összeállítás egyaránt csak irodalmi munkássága sokoldalúságának demonstrálására alkalmas. Jelen bibliográfia a már meglévő listákat a levéltári és könyvtári forráskutatás, valamint a Mádl család tulajdonában lévő iratanyag átnézése során fellelt adatokkal egészíti ki.

Vitán felül áll, hogy ez a bővített változat számos nővummal gyarapítja eddigi ismereteinket. Egyrészt az adatok tekintetében, hiszen nagyjából egy tucat új, szerző megjelölése nélküli írást sikerült Mádlhoz kötnünk, áttekinthetővé váltak a kéziratban maradt munkák, és előkerült Mádl Ferenc pécsi díjnyertes dolgozata, valamint egy fiatalkori regénye (!) is. Másrészt a bibliográfia összeállítása során a főhős tudományos módszereibe – és ezáltal e hihetetlen terjedelmű tudományos hagyaték keletkezésének „kulisszatitkaiba” – is betekintést nyerhettünk.

²¹⁵⁸ A bibliográfia az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Könyvtára adatbázisában, az mtmt rendszerében szereplő adatok, valamint az MTA Levéltárában található, Mádl Ferenc által összeállított publikációs listák, továbbá a KEH Évkönyveinek tételei alapján készült. Az ily módon összeállított alaplista került kiegészítésre a levéltári munka során előkerült kéziratokkal és más publikációkkal.

²¹⁵⁹ Magyar Tudományos Művek Tára (www.mtmt.hu).

Mádl a megformált gondolatok közlésének mestere volt, tulajdonképpen a közlési vágya hajtotta a tudományos pálya felé, majd pedig e pályán egyre tovább. Az őt körülvevő világot és az őt érdeklő jogi problémákat előbb értelmezni, aztán pedig rendszerezetten közölni szerette volna. Pontosan úgy, ahogy egy interjúban ezt meg is fogalmazta: „[k]ezdettől fogva [...] hajtott a betű szenvedélye, nehezen viseltem el, ha üres papír volt előttem”.²¹⁶⁰

Az írás mint szabadidős tevékenység, amit a gyermek Feri már otthon, családi körben látott, és a betű ugyancsak otthonról hozott tisztelete a fiatalember világlátására, céljaira döntő hatást gyakorolt. Már gimnazistaként hosszabb esszékben foglalkozott a magyar reformkor nagyjaival, majd egyetemistaként a szakkönyv-, esszé- és regényírásban is kipróbálta magát. A Lincolnról megírni tervezett könyvéhez másodéves egyetemistaként készített cédulagyűjteménye pedig előre jelezte, hogy kifejezett erőssége az adatgyűjtés és összegzés. Fennmaradt jogi dolgozatai is ezt igazolják, így nem véletlen, hogy felsőbb éves egyetemistaként – különösen az 1955-ös országos jogi verseny megnyerését követően – tudatosan készült a tudományos pályára.

Mádlnak megadatott, hogy nemcsak az egyetemen, hanem az Akadémián is a vezető – nemzetközileg is ismert – tudósok mellett dolgozhatott, tőlük tanulhatott. Ők pedig hagyták kiteljesedni, illetve – lelkesedését értékelve – biztatták is. Mádl otthonról hozott munkaszeretete és munkabírása ennek köszönhetően elsősorban az írásra fókuszálódott. Az évek során egyre nagyobb mennyiségű anyagot volt képes feldolgozni. Gyorsan és jól írt. Fiatalkori írásai lendületesek, érvelésükben sokszor szenvedélyesek, de mindig objektív alapra épülnek. További jellemzőjük a teljességre törekvés: a hatvanas-hetvenes és nyolcvanas években írt dolgozatai gyakran ötven-hatvan gépelt oldal terjedelműek is – manapság ilyen terjedelemben a jogi szaklapok még folytatásokban is ritkán közölnek anyagokat.

Mádl legtermékenyebb korszaka az 1967–1989 közötti két évtized volt, amikor tanulmányok és monográfiák sorában járta körül és dolgozta fel az őt érdeklő jogi problémákat. Bár kezdettől fogva

²¹⁶⁰ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 158.).

kiemelt figyelemmel fordult a nemzetközi kapcsolatok kiépítése felé, a publikációs technikákat elsősorban Szabó Imrétől és Eörsi Gyulától leste el, akiknek talán a legfontosabb szakmai ambíciójuk az ÁJI-nek a nemzetközi élmezőnybe való pozicionálása volt. Céljuk – legalábbis a nagyjából 1965 és 1985 közé eső két évtizedben – sikerrel is járt, amely részben a jó és jól időzített témaválasztásoknak, másrészt pedig az Intézet kutatási eredményei külföldön való erőteljes megjelenítésének volt köszönhető. Az ÁJI ugyanis – az akadémiai intézetek²¹⁶¹ közül kiemelkedve – kifejezetten erős fordító- és tolmácsgárdával dolgozott. A kutatók tanulmányait és könyveit tehát rövid idő alatt valamennyi világnyelvre le lehetett fordítani, az „öregek” (Szabó és Eörsi) nemzetközi összeköttetései révén pedig nem csak a keleti blokkon belül, de a nyugati országokban is lehetett „teríteni”. Mádl tanulmányai így jelentek meg szinte egymás után angolul és németül is. A könyvei esetében pedig – mint az ÁJB könyvkiadási terveinek felelőse – Mádl évtizedeken keresztül maga is a Szabó által már az 1950-es években meghatározott vonalat követte: minél több szakmunka terv szerint elosztott és ütemezett fordítását támogatta, illetve – az Akadémiai Kiadó segítségével – biztosította a minőségi munkák külföldön való megjelentetését. Előlektori és lektori feladatai részben ebből adódtak, az Akadémiai Kiadó számára gyakran ő válogatta és ajánlotta a legfontosabb kéziratokat, ezért azokat – nem csak a saját szűkebb tudományterületéhez tartozókat – el is kellett olvasnia. Jelen bibliográfiában törekedtem a magyar és idegen nyelvű munkák közötti kapcsolatok feltárására, az ezekkel kapcsolatos információkat általában lábjegyzetben adtam meg.

Látni fogjuk, hogy Mádl munkái között a kilencvenes évektől nagyobb számú – ám a teljes életmű szempontjából elenyésző mennyiségű – másod- és többedközlés található. Ennek oka elsősorban a közlési szándékra vezethető vissza, egy-egy anyag több kiadványban való

²¹⁶¹ Az összehasonlíthatóság érdekében érdemes megjegyezni, hogy 1968-ban a „Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alatt 43 kutatóintézetben, 24 tanszéki kutatócsoportban, 10 tanszéki munkaközösségben, 127 támogatott tanszéken folyó [t] kutatómunka, s a vezetőket is beleértve 2044 kutatót alkalmaz[tak].” (Gujdi Barna 1968.02.07-i levele Metzger Gyulához, a levélhez csatolt tájékoztató-tervezet, 1. pont. AL IX. osztály iratai 19. d. 1. dosszié).

elhelyezésével legtöbbször különböző társadalmi csoportokat kívánt megszólítani. Legalábbis a közéleti témájú írásai esetében. A tudományos írásainál a duplumok mögött főként – a közéleti szerepvállalással párhuzamosan jelentkező – időhiányt érdemes keresnünk, bár általában itt is megtalálható a közlési szándék. Ezt a kettősséget jól jelzik azok az írásai, amelyek egyszerre jelentek meg valamely szakönyvben, illetve a Magyar Szemlében, amely – a Magyar Nemzet mellett – a politikus legfontosabb közéleti „szócsövének” számított.

Harmadrészt érdemes azt is megemlíteni, hogy tudományos írásai (tanulmányai) és esszéi mellett a politikus legkedvesebb műfaja a köszöntő (előszó/laudáció) volt. Ezek gyakran másod- vagy harmadközlések, hiszen valamelyik gyűjteményes kötetében már megjelentek, de előfordulnak olyan – főleg rövid – egyedi darabok is, amelyek kifejezetten az adott kiadványhoz készültek. Éppen e politikusként írt köszöntők azok, amelyek valós száma nem határozható meg, mert mindig előkerülhet még valahonnét egy-egy újabb darab. A tudományos jellegű írások tekintetében jelen bibliográfia ezzel szemben lényegében teljesnek és lezártnak tekinthető.

Szólni kell még a Mádl halála után megjelenő írásokról – ezek tekintetében is a teljességre törekedtem, de ettől függetlenül még előkerülhetnek újabb – kósza – tételek.

Itt is ki kell térni arra, hogy Mádl, a közszereplő – írásai alapján – egyértelműen transzparenciapárti volt. Közéleti működésének legfontosabb fordulópontjait ún. gyűjteményes kötetek – mint például a Köztársasági Elnöki Évkönyvei – jelzik. Ő maga adta a kulcsot saját tevékenységének vizsgálatához, ami már önmagában ritkaságszámba megy, ám ő ahelyett, hogy a múltba visszatekintve egy erősen szubjektív visszaemlékezést készített volna, magukat a kordokumentumokat nyújtja át az érdeklődőnek, hogy az az eredeti forrás alapján alkothasson képet. Ez a „*gestus*”, vagyis „*szándékolatlan kitárulkozás*” önmagában figyelemre méltó, és erősen eltér a magyar politikai élet szereplőinek felfogásától.²¹⁶² Mádl – ahogy a fia is elmondta – igyekezett távol tartani családját a politikától,

²¹⁶² L. például a rendszerváltozás korából az egyre gyarapodó számú, ám sokszor nagyon szubjektív emlékiratokat.

ezért a kormányzati munkájáról általában nem beszélt. A gyűjteményes kötetek tehát a családtagokhoz is szólnak.²¹⁶³ Megfordítva az állítást: Mádlnak nem voltak olyan titkai, amelyekről csak családi vagy szűkebb körben akart volna beszélni. A közéletéről ugyanazt mondta el otthon, mint amit a tágabb közönségnek is el szeretett volna mondani.

A családi visszaemlékezés, amelynek összeállítása az utolsó két évében foglalkoztatta, hasonló koncepció mentén készülhetett volna: egyes tartalmi elemek a különböző személyekkel készített interjúkban is elő-előbukkannak, ami arra utal, hogy Mádl nem a tartalom mélységén töprengett (vagyis hogy mit és mennyire részletesen mondjon el), hanem a módszeren: hogyan tudja úgy elmesélni az életét – elsősorban az unokáinak, akik csak az aktív, illetve „nyugalmazott” köztársasági elnökre emlékeztek –, hogy egyszerre szóljon a családhoz és az érdeklődőkhöz. Bár a teljes mű nem készült el, csak a vázlata, az azonban elég sok támpontot adott az adatok összegyűjtéséhez és értékeléséhez.

Végül röviden a kéziratokról. Első ránézésre feltűnik azok alacsony száma. A fiatalkori írásai kivételével tulajdonképpen csak a halála miatt elmaradt előadásainak vázlatai, illetve az önéletrajzzal kapcsolatos tervezetek maradtak kéziratban. Ez is mutatja, hogy milyen gyorsan és mennyire koncepciózusan alkotott. A papírt akkor vette elő, amikor a fejében az anyag már összeállt. Szinte javítások nélkül írt, aztán átolvasva saját szerkesztői jelrendszerével – amit még az akadémiai folyóiratok szerkesztőjeként sajátított el – kiegészítette a vázlatot. Két dologhoz egész életében ragaszkodott: a leveleiről legtöbbször piszkozatokat (fogalmazványokat) készített, az anyagait pedig lehetőség szerint géppíróval gépeltette le. Számítógéppel nem foglalkozott,²¹⁶⁴ az írógép – bár fiatalon rendszeresen használta – pedig kizökkentette a gondolatmenetéből.

²¹⁶³ Ezt Az európai örökség útjain c. kötethez írt köszönetnyilvánítás is alátámasztja, amelyből két változat készült: egy a családtagoknak, egy pedig az olvasóknak. A megszólítás kivételével mindkét változat szövege teljesen azonos. Vö.: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain. Bp., Athenaeum, 1995. 5., illetve Ajánlás a Mádl Andrásnak adott példányhoz mellékelve (a család tulajdonában).

²¹⁶⁴ L. még: Sepsy-Kovács Éva interjú 2021, illetve Réthátiné Serly Katalin interjú 2021.

Mádl – láthattuk – jó diplomáciai érzékkel rendelkezett. Közszereplőként jelzésértéke volt, hogy mit írt géppel és mit kézzel. A legfontosabb ügyekben – például Antall Józsefnek vagy Orbán Viktornak – kézzel írt és aláírt leveleket küldött. Az írása – szépen formált nagy betűi – fiatal korától közel az élete végéig – az utolsó mintegy másfél-két év kivételével – nem változott: határozott és jól olvasható maradt.²¹⁶⁵

A kéziratok bibliográfiába való felvételével tehát több dolgot is jelezni próbáltam. Elsősorban azt, hogy milyen gyorsan formálta betűkké a gondolatait, és hogy az írásait szinte azonnal meg is tudta jelentetni. Másrészt pedig azt, hogy a nagy mennyiségű, a család tulajdonában lévő levelezés mellett több olyan fiatalkori írása is fennmaradt, amelynek közzétételén – a róla szóló kép teljessége érdekében – érdemes lenne elgondolkodni.

1. KÖNYVEK

A) MAGYAR NYELVEN

1. A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., Akadémiai, 1964. 620 p.)
– A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., Mádl Ferenc Intézet, 2022. 592 p.)
2. Külkereskedelmi monopólium – nemzetközi magánjog (Bp., Akadémiai, 1966. 306 p.)
3. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi kapcsolatainak helyzete és fejlesztési problémái ([az ELTE Rektori Hivatal Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya]) (Bp., s.n., 1971. 127 p.)

²¹⁶⁵ Az egyetlen kivételt 1956-os jegyzetei jelentik, ezek több szempontból is eltérnek a többi írásától: a) ceruzával készültek; b) a betűk mérete az átlagosnál nagyobb; c) az írásképp határozottabb; d) nincsenek benne második olvasásra utaló betoldások, ami arra enged következtetni, hogy a szerző elsődleges célja a gondolatok papírra vetése, „kiírása” lehetett.

4. Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974. 440 p.)
5. A kelet-nyugati vállalati kapcsolatok jogi kérdései (társszerző: Sólyom László) (Bp., Akadémiai, 1974. 247 p.)²¹⁶⁶
6. Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Bp., KJK, 1978. 300 p.)
7. Magyar nemzetközi magánjog a nemzetközi kapcsolatok jogának főbb elemeivel (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., KJK, 1981. 516 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (2. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., KJK, 1985. 493 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (3. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Tankönyvkiadó, 1992. 634 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (4. átdolg. és bőv. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 586 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (5. átdolg. és bőv. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 595 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (6. átdolg. és bőv. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 644 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (7. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., ELTE Eötvös, 2012. 555 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (8. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., ELTE Eötvös, 2015. 557 p.)
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (8. javított és átdolg. utánnyomás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., ELTE Eötvös, 2016. 557 p.)

²¹⁶⁶ Különlenyomatként, de saját cím alatt került kiadásra, ezért önálló tételként is szerepel a könyvek között. L. még: 2177. lj.

- Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (9. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., ELTE Eötvös, 2018. 623 p).
 - Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (10. átdolg. kiadás) (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., ELTE Eötvös, 2022. 644 p).
8. A külgazdaság jogi alapintézményeinek fejlődése (külkereskedelmi monopólium) (társszerző: Bán Chrysta) (Bp., ELTE JTI, 1984. 133 p.)
 9. A vállalati kooperáció jogi problémái a Kelet-Nyugat gazdasági kapcsolatokban (Bp., NJKH, 1985. 135 p.)
 10. A külgazdaság és a nemzetközi beruházások joga a szocialista országokban (Bp., ELTE JTI – Tankönyvkiadó, 1988. 252 p.)
 11. A külföldi beruházások jogi védelme (társszerző: Király Miklós) (Bp., ELTE, 1989. 86 p.)
 12. Állam és gazdaság. Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban (Bp., Akadémiai, 1997. 188 p.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Foreign Trade Monopoly – International Private Law (Bp., Akadémiai, 1967. 200 p.)
2. Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern (Stuttgart, Enke, 1971. 96 p.)²¹⁶⁷
3. The Law of the European Economic Community (Bp., Akadémiai, 1978. 330 p.)
4. The Commercial Laws of Hungary (New York, Oceana Publications, 1981. 74 p.) (The Digest of Commercial Laws of the World sorozat részeként)²¹⁶⁸

²¹⁶⁷ Az 1970-ben oroszul megjelent tanulmány (6. b) pont, 9. tétel) bővített változata. Mádl Ferenc docensi pályázatában még 1970-es „kiadás alatt” megjelöléssel szerepelt (Hungaricana). További részletes adataira l.: Nagy 1988. 346. 2774. tétel.

²¹⁶⁸ Valószínűleg azonos az akadémiai levelező tagsághoz 1986-ban készült irodalomjegyzékben a könyvek között „*The Commercial Law System as to Foreign Trade in Hungary (New York [é.n.] 200 p.)*” c. anyaggal, amelynek címe és oldal-száma feltételezhetően a kézirat adataira utal (AL 200 Személyzeti 576/6. dosz-tíé, Mádl Ferenc személyi anyaga).

5. The Law of International Transactions (Bp., Akadémiai, 1982. 206 p.)
6. The Law of Conflicts and Foreign Trade (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Akadémiai, 1987. 380 p.)
7. Ungestaltung und rechtliche Ordnung der Wirtschaft in Mittel- und Osteuropa (München, Münchener Universität, 1995. 160 p.)
8. The law of conflicts and of international economic relations (társszerző: Vékás Lajos) (Bp., Akadémiai, 1998. 565 p.)
9. Preparing for the Acquis: Administrative capacity and Legal Culture in Hungary (Paper presented at the Working Group Meeting) (Bp., 1998. 18 p.)
10. Europa wächst zusammen. Ungarns Beitrag. Stuttgarter Reden zu Europa mit Ferenc Mádl, Präsident der Republik Ungarn, am 5. Mai 2004 in Stuttgart (Stuttgart, Staatsministerium Baden-Württemberg, 2004. 36 p.)²¹⁶⁹

2. KÖNYVFEJEZET

A) MAGYAR NYELVEN

1. Bős-Nagymaros tegnap és ma (in: Mátis Livia (szerk.): A Duna védelmében a hágai döntés után, Bp., Batthyány Lajos Alapítvány, 1998. 7–41.)
2. Közösségi jog – magyar jog – jogharmonizáció (in: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga, Bp., KJK, 1998. 43–58.)
3. Közösségi jog – magyar jog – jogharmonizáció (in: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga, Bp., KJK, 1999. 43–58.)
4. Közösségi jog – magyar jog – jogharmonizáció (in: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga, Bp., KJK, 2001. 43–58.)

²¹⁶⁹ A könyvben a beszéd a 12–23. oldalon található. Másodközlését l.: 6.b) pont 50. tétel.

5. Közösségi jog – magyar jog – jogharmonizáció (in: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga, Bp., KJK, 2002. 43–58.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Académie des Sciences de la République Populaire Hongroise (In: Activités en matière de sciences sociales de certaines académies des sciences d'Europe orientale. Paris, UNESCO, 1963. p. 18–24.)
2. Das erste ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz IV vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation (In: Mádl Ferenc (szerk.): Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien (Bp., Akadémiai, 1963. 9–111.))
3. A Theory of Comparative Private International Law (In: Szabó Imre – Péteri Zoltán (szerk.): A socialist approach to comparative law. Leyden – Bp., A. W. Sijthoff-Akadémiai, 1977. 130–162.)
4. A comparative law theory on developing norms in private international law (In: Szabó Imre – Péteri Zoltán (szerk.): Comparative law 1978. Selected essays for the 10th International congress of comparative law. Bp., Akadémiai, 1978. 85–106.)
5. Value-oriented metamorphosis in comparative private international law (In: Péteri Zoltán (szerk.): Legal Theory – Comparative Law. Studies in honour of Professor Imre Szabó. Bp., Akadémiai, 1984. 257–277.)
6. The Special Rules of Foreign Commerce and Investment in the Socialist Countries (In: International Encyclopedia of Comparative Law, vol. XVII: State and Economy, Chapter 23. Tübingen, Mohr Siebeck, Brill-Nijhoff, 1989. 90 p.)
7. Competence of Arbitral Tribunals in International Commercial Arbitration (In: Petar Sarcevic (szerk.): Essays on International Commercial Arbitration. London, Graham & Trotman – Martinus Nijhoff, 1989. 92–112.)²¹⁷⁰

²¹⁷⁰ A Választottbíróságok hatásköréről nemzetközi kereskedelmi ügyekben c. tanulmány (Állam- és Jogtudomány 1986/3. 468–491.) angol változata (Vö.: Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiája 7. o.).

8. Das Studium fremden Rechts in Ungarn (In: Fritz Schwind (szerk.): Rechtsstudium für das Europa von morgen, Wien, Verlag d. Österr. Akad. d. W., 1991. 27-38.)
9. Joint ventures between enterprises from countries with different political and economic systems (In: General reports. XIIIth International Congress, Montréal 1990, Cowansville, Éditions Y. Blais, 1992. 285-313.)
10. State and Economy in Transformation. Revolution by Law in the Central and Eastern European Countries (In: Richard Buxbaum – Mádl Ferenc (főszerk.): International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. XVII: State and Economy, Chapter 2, Tübingen, J.B.C. Mohr, 2000. 91 p.)
11. Staat und Wirtschaft (In: Glatz Ferenc (szerk.): Europa und „wir“. 10 Jahre Europa Institut Budapest (Bp., EIB, 2000. 117-120.)
12. Ungarn und die europäischen moralischen Werte (In: Laschet, Armin – Pflüger, Friedbert (szerk.): Ungarn in Europa. Karlspreis 2001 an György Konrád. Aachen, Einhard Verlag, 2001. 13-20.)

3. SZERKESZTETT KÖTETEK

A) MAGYAR NYELVEN

1. Nizsalovszky Endre: Tanulmányok a jogról (társszerk.: Peschka Vilmos) (Bp., Akadémiai, 1984. 306 p.)
2. Európai jogi Tanulmányok 1. (Bp., ELTE ÁJK NMJT – EKDKK, 1993. 200 p.)
3. Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára (társszerk.: Vékás Lajos) (Bp., ELTE ÁJK NMJT – EKDKK, 1994. 307 p.)
4. Európai jogi Tanulmányok 2. (Bp., ELTE ÁJK NMJT – EKDKK, 1996. 254 p.)
5. Európai jogi Tanulmányok 3. [Studies on European Law. On the State of the EU Integration Process – Enlargement and Institutional Reforms. International ECSA Conference in Budapest (6 – 10. Nov. 1996)] (Bp., ELTE ÁJK NMJT – EKDKK, 1997. 432 p.).
6. Európai jogi Tanulmányok 4. (Bp., ELTE ÁJK, 1999. 195 p.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien (Bp., Akadémiai, 1963. 381 p.)
2. The Legal Structure of the Enterprise I-II. (Bp., ELTE ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete, 1985. 510 p.)
3. Hungary (In: Dennis Campbell (szerk.): Legal Aspects of Joint Ventures in Eastern Europe, New York, Springer Science, 1981. 75-84.)
4. International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. XVII: State and Economy, Chapter 2 (társfőszerk.: Richard Buxbaum) (Tübingen, J.B.C. Mohr, 2000. 91 p.)
5. Hungary – from Europe Agreement to a member status in the European Union (társ szerk.: Peter-Christian Müller-Graff) (Baden-Baden, Nomos-Verlagsgesellschaft, 1996. 244 p.)

4. GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK

1. Az európai örökség útjain. Beszédok, előadások, tanulmányok, interjúk 1990-1994 (Bp., Athenaeum, 1995. 397 p.)
2. Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 255 p.)
3. Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2000/2001 (Bp., KEH, 2002. 282 p.)
4. Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2002 (Bp., KEH, 2003. 386 p.)
5. Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2003 (Bp., KEH, 2004. 390 p.)
6. Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2004 (Bp., KEH, 2005. 469 p.)
7. Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2005 (Bp., KEH, 2005. 334 p.)
8. Tósoky Balázs (szerk.): Mádl-morzsák, avagy Mádl Ferenc köztársasági elnök összegyűjtött mondásai (Bp., Kézirat, 2005. 52 p.)

5. OKTATÁSI SEGÉDANYAGOK

1. Socialist Civil Law (Berkeley, University of California Law School, 1967, 25 p. [kézirat])²¹⁷¹
2. A nemzetközi magánjog egyes elvi és gyakorlati kérdései (Bp., TIT, 1969, 30 p. [kézirat])²¹⁷²

6. CIKKEK, TANULMÁNYOK²¹⁷³

A) MAGYAR NYELVEN

1. A méltányosság két oldala és a polgári jogi törvénykönyv tervezete (Jogtudományi Közlöny 1958/5. 159–170.)
2. Az objektív felelősség történetéhez (ÁJI Értesítője 1959/1–2. 101–146.)

²¹⁷¹ L.: az ELTE-re 1970-ben beadott oktatói pályázathoz csatolt irodalomjegyzéket (Hungaricana). Hagyatékból nem került elő.

²¹⁷² L.: az ELTE-re 1970-ben beadott oktatói pályázathoz csatolt irodalomjegyzéket (Hungaricana). A 250 példányban megjelent füzet előkészítésével kapcsolatos levelezést l.: Bassa Endréné 1969.04.21-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában); Bassa Endréné 1969.05.29-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában); Mádl Ferenc 1969.07.29-i levele Bassa Endrénéhez (a család tulajdonában).

²¹⁷³ Mádl Ferenc már az 1950-es évek végétől több folyóiratban is közölt – a szerző megjelölése nélkül – rövid írásokat. Bár az aspiránsi pályázatához mellékelte irodalomjegyzékben úgy fogalmazott, hogy „[s]zerző megjelölése nélkül kb. 20 nyomdai ív tudományos dokumentáció és tájékoztató anyag az Osztályközleményekben és a Magyar Tudományban”, ez valószínűleg egy szűk becslés lehetett, ugyanis a valószínűsíthetően hozzá, a technikai szerkesztőhöz köthető írások megjelennek az ÁJI Értesítőjében (Állam- és Jogtudomány) és az Acta Juridicában is (ez utóbbi első két évfolyamának legtöbb szerző nélküli közleményét – stílusjegyei alapján – valószínűleg szintén ő írta). Az ELTE-re beadott docensi pályázatában szintén utalt szerző nélküli írásaira, ám itt konkrétan csak az Osztályközlemények egyik rovatát (Krónika) említette, amelyet ekkor már tizenöt éve saját maga készített. Ez idő alatt ide becslése szerint „kb. 1000” oldalt írt meg. Jelen bibliográfiába azonban csak az egyértelműen neki tulajdonítható írásokat vettük fel, vagyis ha az adott tétel valamelyik általa készített irodalomjegyzékben szerepelt.

3. Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében (Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1960/1–2. 3–88.)²¹⁷⁴
4. Az új gazdasági jogi elmélet kérdéséhez (ÁJI Értesítője 1961/1–2. 241–264.)
5. A kozmikus térség és az anyagi felelősség egyes kérdései (Jogtudományi Közlöny 1963/4. 200–205.)
6. Az atomenergia békés felhasználása és az anyagi felelősség (Állam- és Jogtudomány 1963/2. 230–246.)
7. Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 100–136.)
8. Egyetemi oktatás – jogi oktatás – jogtudomány Amerikában (Gazdaság- és Jogtudomány 1968/3–4. 237–293.)²¹⁷⁵
9. Új szakasz a magyar nemzetközi magánjogban? (Állam- és Jogtudomány 1968/2. 285–329.)
10. A civilisztikai tárgyak a jogi oktatásban, összehasonlító elemzésben (Jogtudományi Közlöny 1968/4. 206–209.)
11. A magyar nemzetközi magánjog kodifikációjáról (Külkereskedelmi Jog 1968/5. 17–18.)
12. Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban (Állam- és Jogtudomány 1969/1. 65–96.)
13. A gazdasági integráció jogi struktúrája felé (Állam- és Jogtudomány 1969/2. 264–309.)
14. Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről (társszerző: Sólyom László) (Gazdaság- és Jogtudomány 1970/1–2. 191–265.)
15. Gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac) (Állam- és Jogtudomány 1971/2. 287–400.)
16. A tőke, a beruházások és a vállalatok mozgása az európai gazdasági integráció jogában (Közös Piac) (Gazdaság- és Jogtudomány 1971/3–4. 417–499.)

²¹⁷⁴ Új kiadásban könyv alakban is megjelent: Mádl Ferenc: Magyarország első polgári törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében (Bp., MFI, 2022. 151 p., szerk.: Veress Emőd)

²¹⁷⁵ A 6. a) 7. tétel bővített és kismértékben átdolgozott változata.

17. A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? (Állam- és Jogtudomány 1971/3. 492–524.)
18. Az összehasonlító nemzetközi magánjog elmélete. Egy kísérlet magyarázatokkal (Állam- és Jogtudomány 1972/3. 485–514.)
19. A nemzetközi kartellek és monopóliumok a jogban, különös tekintettel az európai gazdasági integrációra (Gazdaság- és Jogtudomány 1973/1–2. 263–302.)
20. Az állam a gazdaságban – állami vállalat a gazdasági integrációban (Közös Piac) (Állam- és Jogtudomány 1973/3. 421–455.)
21. A magyarországi idegennyelvű jogtudományi irodalom helyzete és fejlesztési problémái (társszerző: Ónodi Irén) (Állam- és Jogtudomány 1973/3. 485–504.)
22. Állam a gazdaságban versus immunitás a Közös Piac jogában (Állam- és Jogtudomány 1973/4. 650–670.)²¹⁷⁶
23. A vállalati szintű európai gazdasági együttműködés jogi mechanizmusáról (Gazdaság- és Jogtudomány 1974/1–2. 171–218.)²¹⁷⁷
24. A nyugat-európai integráció jogrendszeréről: a közösségi jog forrásairól és funkciójáról (Állam- és Jogtudomány 1974/2. 230–263.)
25. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen (Gazdaság- és Jogtudomány 1977/1–2. 195–240.)
26. A külgazdasági kapcsolatok újraszabályozása Magyarországon 1968-tól napjainkig (Gazdaság- és Jogtudomány 1978/3–4. 319–350.)
27. Újabb szakaszban egy korszerű magyar nemzetközi magánjogi kódexért (Jogtudományi Közlöny 1978/11. 639–655.)
28. A nemzetközi gazdasági és személyi forgalom alakítói a jogi szabályozásban (Gazdaság- és Jogtudomány 1979/1–2. 231–283.)
29. Külgazdasági ügyletek, s az állam funkcionális immunitása: Anglia felzárkózik (Külgazdaság 1979/5. Jogi melléklet 7–11.)

²¹⁷⁶ L.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője, 1973–1974. 58. és Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiájának 5. o.

²¹⁷⁷ Súlyom László tanulmányával (KGST-jogi formák és kelet-nyugati vállalati együttműködés) egybekötve különlenyomatként, de saját cím alatt is megjelent (vö.: 1. a) pont, 5. tétel).

30. A tulajdon a nemzetközi forgalomban (Állam- és Jogtudomány 1979/4. 633–656.)
31. A szocialista országok külgazdasági irányításának szervezet-rendszere és hatásköri struktúrája (Gazdaság- és Jogtudomány 1980/1–2. 113–172.)
32. Magyarország első nemzetközi magánjogi törvénykönyvéről (Állam- és Jogtudomány 1980/2. 250–285.)²¹⁷⁸
33. A nemzetközi vegyes vállalatok és beruházások a szocialista országok jogában (Állam- és Jogtudomány 1980/3. 477–519.)
34. A külkereskedelmi ügyletek szabályozásának általános és különös eszközei az európai szocialista országokban (Állam- és Jogtudomány 1981/1. 109–134.)
35. Beruházások és gazdasági társulások külföldiek részvételével Magyarországon (Állam- és Jogtudomány 1982/2. 270–320.)
36. A szocialista országok és a fejlődő országok gazdasági együttműködésének (jogi) formái (Állam- és Jogtudomány 1982/4. 677–719.)²¹⁷⁹
37. A tőkés relációjú közös vállalkozások tulajdonjogi problémáiról (Jogtudományi Közlöny 1982/5. 381–388.)
38. Politikai kockázatok a külkereskedelmi szerződések körében (Állam- és Jogtudomány 1983/4. 646–665.)
39. A külgazdaság jogi alapintézményeinek fejlődése (külkereskedelmi monopólium) (társszerző: Bán Chrysta) (Állam- és Jogtudomány 1984/3. 511–551.)
40. A külgazdaság jogi alapintézményeinek fejlődése (külkereskedelmi monopólium) (társszerző: Bán Chrysta) (Állam- és Jogtudomány 1984/4. 655–702.)
41. Érték vagy jogbiztonság a nemzetközi magánjogban (Állam- és Jogtudomány 1985/3. 411–433.)
42. Érték v. jogbiztonság a nemzetközi magánjogban (In: Németh János – Vékás Lajos (szerk.): Emlékkönyv Beck Salamon

²¹⁷⁸ A jelen cím b) pont 25–27. közötti idegen nyelvű írásai ennek a cikknek az átdolgozásával készültek.

²¹⁷⁹ A nigériai Ifében 1982-ben rendezett Észak-Dél jogi kérdései c. konferencián megtartott előadás átdolgozott magyar változata (Vö.: Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiája 7. o.).

- születésének 100. évfordulójára, 1885–1985, Bp., ELTE ÁJK PJT-ELTE ÁJK PEJT-BÜK, 1985. 105–119.)²¹⁸⁰
43. Követelések biztosítása a magyar jogrendszerben – jogösszehasonlító jogi szempontokkal (Állam- és Jogtudomány 1986/2. 265–279.)
44. Választottbíróságok hatásköréről nemzetközi kereskedelmi ügyekben (Állam- és Jogtudomány 1986/3. 468–491.)²¹⁸¹
45. Az akaratú autonómia a magyar nemzetközi magánjogban (Állam- és Jogtudomány 1988/3–4. 633–644.)
46. Az Európai Közösségek egységesülő piacának jogi szabályozásáról (Jogtudományi Közlöny 1988/5. 240–242.)
47. Ius Commune Europae (In: Jogtudományi Közlöny 1990/3. 117–132.)
48. A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer története (Magyar Szemle 1992/1. 43–58.)
49. Európa és a magyar jogrendszer (In: Máthé Gábor (szerk.): Magyar jogászgyűlés. Siófok. 1992. ápr. 24–26. (Bp., Magyar Jogász Egylet, 1992. 14–23.)²¹⁸²
50. Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc (szerk.): Európai jogi Tanulmányok 1., Bp., ELTE ÁJK, 1993. 160–168.) [Mk]
51. Az európai integráció sodrásában: a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Mádl Ferenc (szerk.): Európai jogi tanulmányok. 1. Bp., ELTE ÁJK NMT, 1993. 153–159.)²¹⁸³
52. Az európai integráció sodrásában – a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára, Szeged, 1993. 249–256.) [Mk]²¹⁸⁴
53. A felsőoktatás mint innovációs beruházás (Magyarság és Európa 1993/4. 41–49.)

²¹⁸⁰ Az *Érték vagy jogbiztonság a nemzetközi magánjogban* című tanulmány (Állam- és Jogtudomány 1985/3. 411–433.) rövidített, átdolgozott változata.

²¹⁸¹ Angol változatát l.: 2. b) pont 6. tétel alatt (Vö.: Mádl Ferenc 1986.09.26-i bibliográfiája 7. o.).

²¹⁸² Harmadközlés: Az európai örökség útjain című kötetben (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 22–38.).

²¹⁸³ Másodközlése: 6. a) pont 51. tétel.

²¹⁸⁴ Harmadközlés: Az európai örökség útjain című kötetben (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 39–49.).

54. Tények a magyar oktatásügy helyzetéről (Köznevelés 1993/29. 3–4.)
55. A Magyar Kultúra Napja (Pedagógiai Műhely 1994/2. 19–22.)
56. Nizsalovszky Endre. Arckép vázlat születésének centenáriumán (Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára (társszerk.: Vékás Lajos), Bp., ELTE ÁJTK, 1994. 13–30.)
57. EU(EK) és más külső erőforrások a magyar felsőoktatásban (Magyar Tudomány 1994/7. 853–859.)
58. A kultúra jövője az európai integrációban (Jogtudományi Közöny 1995/2. 59–68.)
59. A kultúra jövője az európai integrációban (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 82–105.) [Mk]
60. A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.)²¹⁸⁵ [Hk]
61. Quo vadis Europa? Az európai integráció új fejezetéhez – kihívások és válaszok (In: Magyar Jog 1996/7. 424–439.)
62. Quo vadis Europa? Az európai integráció új fejezetéhez – kihívások és válaszok (In: In: Mádl Ferenc (szerk.): Európai jogi Tanulmányok 2., Bp., ELTE ÁJK, 1996. 173–213.) [Mk]
63. Közös nemzeti kincs (Magyar Iparművészet 1996/4. 2–3.)
64. Magyarország útja az Európai Unióba (Magyar Szemle 1997/1–2. 7–19.)
65. Magyarország EU-tagsága: érvek és ellenérvek (Magyar Szemle 1997/5–6. 41–56.)
66. Bős-Nagymaros tegnap és ma (Magyar Szemle 1998/1–2. 7–41.)²¹⁸⁶
67. Bős-Nagymaros tegnap és ma (In: A Duna védelmében a hágai döntés után, Bp., Batthyány Alapítvány, 1998. 7–41.) [Mk]
68. A professzorok felelőssége (Debreceni Szemle 1998/2. 179–183.)
69. A professzor felelőssége (Kisebbségkutatás 1998/2. 126–130.) [Mk]
70. Egy Európai Polgári Törvénykönyv felé (In: Varga Csaba et al (szerk.): Iustum, Aequum, Salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére, Bp., PPKE JÁK, 1998. 215–222.)

²¹⁸⁵ Harmadközlés: az írás teljes változata.

²¹⁸⁶ Másodközlés: A Duna védelmében a hágai döntés után c. tanulmánykötetben (Bp., Batthyány Alapítvány, 1998. 7–41.).

71. A történelmi döntés tétjei 1998-ban (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 299–301.)
72. Jogi kultúra, mint a kultúrák közös nevezője Európában (In: Kisfaludi András – Peschka Vilmos (szerk.): Liber Amicorum – Studia L. Vékás dedicata, Bp., ELTE ÁJK PJT, 1999. 213–220.)
73. Az *acquis communautaire* átvétele és alkalmazása: Igazgatási kapacitás és jogi kultúra Közép- és Kelet-Európában (Magyarország) (In: Mádl Ferenc (szerk.): Európai jogi Tanulmányok 4., Bp., ELTE ÁJK, 1999. 140–155.)
74. Magyar mérföldkövek Európában (In: Lamm Vanda (szerk.): Van és legyen a jogban, Bp., KJK-MTA JTI, 1999. 201–220.)
75. Antall József: „*Am Európában az ateisták is keresztények*” (In: Varga Károly: Vallásosság-szindróma és polgári társadalom. Világnézet-szociológiai hipotézisek megvitatása, Bp., PPKE BTK SZI, 1999. 181–184.)
76. Hogyan tovább, Magyarország: Mit várhatunk? (Fekete Gyula (szerk.): Százak tanácsa 2000. Bp., Tri kolor, 2000. 272–274.)
77. Erkölcsi értékek az európai integrációban (Magyar Szemle 2001/3–4. 7–11.)²¹⁸⁷
78. Nizsalovszky Endre (1894–1976) (Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II., Bp., Professzorok Háza, 2001. 129–146.)
79. A professzor felelőssége (In: Cholnoky Győző (szerk.) Kárpát-medencei önismeret. Tanulmányok a régió kultúrájáról és történelméről, Bp., Lucidus, 2001. 91–97.) [Hk]
80. Néhány gondolat a BGB hatásáról a magyar magánjog fejlődésére (Sárközy Tamás – Vékás Lajos (szerk.): Eörsi Gyula Emlékkönyv, Bp., HVG ORAC, 2002. 65–72.)
81. Erkölcsi értékek az európai integrációban (In: Forgács Imre et al (szerk.): Az Európai Unió Évkönyve 2001. Bp., Osiris, 2002. 13–15.)²¹⁸⁸ [Mk]

²¹⁸⁷ Valószínűleg az Erkölcsi értékek az európai architektúrában című előadás (KEH Évkönyve 2000–2001. 155–157.) átdolgozott változata.

²¹⁸⁸ Első megjelenése: Magyar Szemle 2001/3–4. 7–11.

82. Az Európai Unió jövője – a magyar álláspont (Távlatok 2002/4. 578–583.)²¹⁸⁹ [Mk]
83. A nemzetközi öröklési jog néhány kérdése (Kisfaludi András (szerk.): Liber Amicorum. Studia E. Weiss dedicata. Ünnepi dolgozatok Weiss Emilia tiszteletére Bp., ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2002. 101–115.)
84. Az európai integráció nemzeti érdek (In: Tabajdi Csaba (szerk.): Unió Európával és a magyar nemzettel! Bp., Codex Print, 2003. 26–29.)
85. A tulajdon rehabilitációja (Kisfaludi András (szerk.): Liber amicorum. Studia A. Harmathy dedicata. Ünnepi dolgozatok Harmathy Attila tiszteletére, Bp., ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2003. 209–226.)
86. A mese rólad szól (In: Új Horizont, 2003/6. 3–6.) [Mk]
87. A nemzetközi magánjog kialakulásának mérföldkövei (In: Raffai Katalin et al (szerk.): Placet Experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára, Bp., PPKE JÁK, 2004. 201–205.)
88. Az Európai Unió Alkotmányszerződése és a magyar Alkotmány (In: Benisné Győrffy Ilona (szerk.): Hetedik Magyar Jogászyűlés (Balatonfüred, 2004. május 20–22.) (Bp., MJE, 2004. 11–19.)
89. Az Európai Unió Alkotmányszerződése és a magyar Alkotmány (In: Gyertyánfy Péter – Király Miklós (szerk.): Liber Amicorum. Studia Gy. Boytha dedicata. Ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére (Bp., ELTE ÁJK PJT – Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék, 2004. 255–262.) [Mk]
90. Quo vadis Europa? Az európai integráció új fejezetéhez – kihívások és válaszok (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 9–48.) [Hk]
91. Egy keresztény Európa égi mását és valóságképét keresve (Magyar Szemle 2006/1–2. 8–23.)²¹⁹⁰ [Mk]

²¹⁸⁹ Első megjelenése: KEHÉ 2002. (Bp., KEH, 2003. 172–177.).

²¹⁹⁰ A Felfedezőutak egy keresztény Európához. Bevezető esszé c. munka (megjelent: J. H. H. Weiler: Keresztény Európa, Bp., SzIT, 2006. 9–25.) kisebb változtatásokat tartalmazó másodközlése.

92. Az európai integráció architektúrájának kiépülése a reformszerződésig (In: Polgári Szemle 2007/9. 25–28.)
93. Az európai integráció architektúrájának kiépülése a reformszerződésig (In: Faludi Gábor (szerk.): Liber Amicorum. Studia P. Gyertyánfy dedicata. Ünnepi dolgozatok Gyertyánfy Péter tiszteletére (Bp., ELTE ÁJK PJT, 2008. 281–289.) [Mk]
94. A körlevél a magyar társadalomban (In: Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából, Bp., Vigilia, 2008. 24–37.)
95. Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott (Magyar Szemle 2009/7–8. 6–32.)
96. Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett (In: Kisfaludi András (szerk.): Liber amicorum Studia L. Vékás dedicata. Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos tiszteletére, Bp., ELTE ÁJK PJT, 2009. 209–223.)
97. Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett (Magyar Szemle 2009/11–12. 7–28.) [Mk]
98. A magyarok békés forradalma az Antall-kormány idején (Magyar Szemle 2010/11–12. 8–15.)
99. Találkozásom Hans Kelsennel (Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”, Bp., ELTE ÁJK, 2011. 67–76.)
100. A törvények szelleme (Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban, Bp., MSZA, 2011. 21–25.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Zur Geschichte der Verantwortlichkeit ohne Verschulden (Acta Juridica 1959/3–4. 379–436.)
2. Sistema nauc’noj attestacii i stepenej v Vengrii i jejo razvitie (Obzor Vengerszkovo Prava 1959/2. 30–56.)
3. L’évolution et le système des qualifications et grades scientifiques en Hongrie (Revue de Droit Hongroise 1959/2. 22–49.)

4. [Szerző nélkül]²¹⁹¹ La Commission des Sciences Politiques et Juridiques et son rôle dans l'activité organisatrice de l'Académie Hongroise des Sciences (Acta Juridica 1959/1-2. 188-193.)
5. [Szerző nélkül]²¹⁹² Grades scientifiques – soutenances de thèses (Acta Juridica 1959/1-2. 193-197.)
6. [Szerző nélkül]²¹⁹³ Razvitiye zhurnalov nauki gosudarstva i prava Vengrii (Acta Juridica 1960/3-4. 445-449.)
7. Codification of Private International Law in Hungary (Acta Juridica 1968/1-2. 200-210.)
8. Struggle with reality in private international law. Evolution of the theory of private international law in Hungary (Acta Juridica 1969/1-2. 153-185.)
9. Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus (In: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán (szerk.): Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848-1944. Bp., Akadémiai, 1970. 87-119.)
10. Pravovije problemi szlozszenyija ekonomicseszkoy intyegraciji v sztranah SZEVI (Acta Juridica 1970/1-2. 103-186.)
11. Nekotorie juridicseszkie voproszju mezsdunarodnogo ob'edinenija predpriyatij, v osobüm ucsetom programmü szocialistscheszkoy ekonomicseszkoy integracii (In: Sólyom László (szerk.): Internationale Konferenz über Rechtsfragen der internationalen Wirtschaftsbeziehungen. Budapest, 1971. November 16-18. Bp., MTA ÁJI, 1972. 91-117.)
12. Internationale wirtschaftliche Assoziationen – gemischte Unternehmen in den COMECON-Ländern (Aussenwirtschaftsdienst des Betriebs-Beraters 1972. 257-265.)²¹⁹⁴

²¹⁹¹ Mádl Ferenc saját munkaként sorolja fel az 1959-es aspiránsi pályázatához mellékelt irodalomjegyzékben (AL Mádl Ferenc kandidátusi dossziéja. AL 200. TMB 699/429.).

²¹⁹² Mádl Ferenc saját munkaként sorolja fel az 1959-es aspiránsi pályázatához mellékelt irodalomjegyzékben (AL Mádl Ferenc kandidátusi dossziéja. AL 200. TMB 699/429.).

²¹⁹³ A Nagy Lajos által szerkesztett jogi bibliográfia Mádl Ferenc írásaként tünteti fel (l.: Nagy 1988. 409. 3291. tétel).

²¹⁹⁴ L.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője, 1972-1973. 82.

13. Die Neuregelung wirtschaftlicher Assoziationen mit ausländischer Beteiligung in Ungarn (Aussenwirtschaftsdienst des Betriebs-Beraters 1973. 121–129.)²¹⁹⁵
14. Economic Associations with foreign Participation and their respective recent regulations in Hungary (Acta Juridica 1973/1–2. 192–197.)
15. The State in Economy v State Immunity in the Law of West-European Integration (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica. 1973. [T. 15.] 121–146.)
16. The International Cartels and Monopolies in the Law with Special Regard to the European Economic Integration (Acta Juridica 1974/1–2. 131–175.)
17. A Comparative Law Synthesis Theory v. Private Transnational Law as a New Conception in Private International Law (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica. 1976. [T. 18.] 73–120.)
18. Über den rechtlichen Mechanismus der europäischen wirtschaftlichen Kooperation auf Unternehmensebene (Acta Juridica 1976/1–2. 19–71.)
19. State in the economy and problems of state immunity with special regard to economic integration (In: Erik, Jayme – Gerhard, Kegel (szerk.): Gedächtnisschrift für Albert A. Ehrenzweig (1906–1974), Karlsruhe, C. F. Müller, 1976. 89–108.)
20. A comparative law synthesis theory v. private transnational law as a new concept in private international law (Comparative Law Yearbook 1978. 1–46.)
21. Handelsvertretungen ausländischer Firmen in Ungarn nach der neuen Regelung der Jahre 1974/1975. (Recht der internationalen Wirtschaft 1978/11. 709–712.)²¹⁹⁶

²¹⁹⁵ L.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője, 1973–1974. 58.

²¹⁹⁶ Az 1986-os bibliográfiában szerepel, a megjelenést az adott lapszámában nem sikerült ellenőrizni. Vö.: Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiája 6. o.

22. The law of international economic relations (In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica.* 1978. [T. 20.] 57–100.)
23. The new regulation of foreign trade management in Hungary (In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica.* 1979. [T. 21.] 67–104.)
24. Das Gesetzbuch Ungarns über das internationale Privatrecht (In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica.* 1981. [T. 23.] 143–190.)
25. Le Premier Code sur le Droit Privé International de la Hongrie (In: *Revue de Droit Hongrois* 1981/1–2. 5–43.)²¹⁹⁷
26. O pervom Kodekse mezhdunarodnogo chastnogo prava Vengrii (In: *Obzor Vengersko Prava* 1981/1–2. 5–48.)
27. On Hungary's First Code of Private International Law (Law-Decree No. 13 of 1979) (*Hungarian Law Review* 1981/1–2. 5–36.)
28. Reform und das neue juristische System des Aussenhandels in Ungarn (Recht der internationalen Wirtschaft 1981/4. és 1981/7. szám)²¹⁹⁸
29. Über das ungarische IPR-Gesetz in rechtsvergleichender Betrachtung (társszerző: Vékás Lajos) (*Acta Juridica* 1981/1–2. 149–175.)
30. Über das ungarische IPR-Gesetz [Gesetzesverordnung Nr. 13 aus 1979.] in rechtsvergleichender Betrachtung (társszerző: Vékás Lajos) (In: *Zeitschrift für Europarecht Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung* 1982/4. 266–286.)
31. Introduction (In: *Law-decree no. 13 of 1979 on private international law. The Statutes of the Hungarian People's Republic.* Bp., Corvina, 1982. 7–47.)²¹⁹⁹

²¹⁹⁷ A 25–26–27. tételek ugyanannak a periodikának különböző nyelvű kiadásában jelentek meg. Vö.: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője*, 1981–1982. 72. A német nyelvű változatra l.: 24. tétel.

²¹⁹⁸ Az 1986-os bibliográfiában oldalszámok nélkül szerepel, a megjelenést az adott lapszámában nem sikerült ellenőrizni. Vö.: Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiája 6. o.

²¹⁹⁹ Bár elnevezése alapján az előszók közé lehetett volna sorolni, szerkezete és terjedelme miatt egyértelműen a tanulmányokhoz kellett felvenni.

32. Patterns of Economic Cooperation between Socialist and Developing Countries (In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica.* 1982. [T. 24.] 133–158.)²²⁰⁰
33. Political Risks within the Sphere of Foreign Trade Contracts (In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica.* 1984. [T. 26.] 123–154.)
34. Über eigentumsrechtliche Fragen der gemischten Unternehmen (*Acta Juridica* 1984/1–2. 95–110.)
35. Hungarian enterprises in the external economy (In: Mádl Ferenc (szerk.): *The Legal Structure of the Enterprise I–II.*, Bp., ELTE ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete, 1985. II/499–507.)
36. Principal Elements of the New Regulation of Foreign Trade in Hungary (In: Bokor-Szegő Hanna (szerk.): *Questions of International Law. Hungarian Perspectives.* Vol. 3., Bp., Akadémiai, 1986. 133–148.)
37. Values versus legal security in private international law (To the 100th anniversary of the birth of Professor Salamon Beck) (*Acta Juridica* 1987/3–4. 355–381.)
38. Legal Problems of International Economic Relations in the Eighties (the Aftermath of GATT) – a Hungarian Viewpoint (In: Bokor-Szegő Hanna (szerk.): *Questions of International Law. Hungarian Perspectives.* Vol. 4., Bp., Akadémiai, 1988. 143–176.)
39. Die Parteiautonomie im ungarischen internationalen Privatrecht (*Acta Juridica* 1989/3–4. 289–305.)
40. The position of Western European countries in their trade relations with Hungary (In: Maresceau, Marc (szerk.): *The Political and Legal Framework of Trade Relations Between the European Community and Eastern Europe.* Dordrecht, Kluwer, 1989. 147–182.)

²²⁰⁰ A nigériai Ifében 1982-ben rendezett Észak-Dél jogi kérdései c. konferencián megtartott előadás bővített változata (Vö.: Mádl Ferenc 1986. 09. 26-i bibliográfiája 7. o.).

41. Legal means of protecting foreign investments (társszerző: Király Miklós) (In: Kilényi Géza (főszerk.): *New Tendencies in the Hungarian Economy* (Bp., Akadémiai, 1990. 133–180.)
42. *Lex mercatoria, Unification of Law, the Hague Conventions and Hungary* (In: Walter A. Stoffel – Paul Volken (szerk.): *Conflicts et Harmonisation. Mélanges en l'honneur d'Alfred E. von Overbeck* (Fribourg, Editions Universitaires Fribourg Suisse, 1990. 287–319.)
43. *System and Principles of the Hungarian code of Private International Law* (*Revue Hellenique de Droit International* 1991. 227–250.)
44. CEFTA. *Die Mitteleuropäische Freihandelszone der Visegrader Vier* (*Wirtschaft und Recht in Osteuropa* 1993/9. 289–291.)
45. *Hungary on the way to the European Union. Arguments in favour and hardships* (In: Mádl Ferenc (szerk.): *Európajogi tanulmányok* 3/1., Bp., Bp., ELTE ÁJK NMJT – EKDKK, 1997. 14–33.)
46. *Die ungarische Perspektive* (In: Klaus Stern (szerk.): *Zukunftsprobleme der Europäische Union: Erweiterung nach Osten oder Vertiefung oder beides?*, Berlin – New York, de Gruyter, 1997. 143–148.)
47. *The Transformation Process in Central and Eastern Europe: Main Elements and Strategies* (*Uniform Law Review* 1998/2–3. 565–580.)
48. *Der Einfluß des BGB auf die Entwicklung des ungarischen Privatrechts* (*Archiv für die civilistische Praxis* 2000/3–4. 526–532.)
49. *Von Quedlinburg (973) bis Athen (2003): Ungarn in der Europäischen Union – Geschichte, moralische, wirtschafts- und rechtspolitische Zielsetzungen* (In: Heinz-Peter Mansel et al (szerk.): *Festschrift für Erik Jayme*, München, Sellier, 2004. II/1699–1704.)

50. Europa wächst zusammen. Ungarns Beitrag (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica. 2004. [T. 42.] 7–12.)²²⁰¹ [Mk]
51. Quo vadis Europa? To the New Chapter of European Integration – Challenges and Responses (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 49–92.)
52. Health and Human Rights in the European Union (In: Emory International Law Review 2008. 139–145.)
53. The European Dream and its Evolution in the Architecture of the Treaties of Integration (In: Peter Hay et al (szerk.): Resolving international conflicts. Liber amicorum Tibor Várady. Bp., CEU Press, 2009. 197–212.)
54. Ungarn gibt sich eine neue Verfassung (Neue Zürcher Zeitung 2011.04.14. 9.)

7. KONFERENCIABESZÁMOLÓK

1. [Szerző nélkül]²²⁰² V. Sjezd Sojuza Vengerskich Juristov (Acta Juridica 1959/1–2. 187–188.)
2. Jogászkonferencia Alkotmányunk 10. évfordulóján (Magyar Tudomány 1959/10. 541–546.)
3. Nemzetközi kollokvium a jog és a gazdaságosság kérdéséről (Pécs, 1966. szeptember 16–17.) (Állam- és Jogtudomány 1967/1. 135–143.)
4. Nemzetközi tudományos konferencia a KGST-integráció jogi kérdéseiről (társszerző: Sólyom László) (Állam- és Jogtudomány 1970/4. 740–768.)

²²⁰¹ Önálló könyvként is megjelent, l.: 1. b) pont 11. tétel. Magyarul – beszéd formájában (Európa összenő – Magyarország hozzájárulása) – megjelent a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 174–179.).

²²⁰² Mádl Ferenc saját munkaként sorolja fel az 1959-es aspiránsi pályázatához mellékelt irodalomjegyzékben (AL Mádl Ferenc kandidátusi dossziéja. AL 200. TMB 699/429.).

5. A Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia konferenciája a Harvardon (Jogtudományi Közlöny 1987/3. 156–159.)

8. RECENZIÓK

A) MAGYAR NYELVEN

1. A polgári szabadságjogok és a Vinson Court (Pritchett, C. Herman: Civil Liberties and the Vinson Court. Chicago, 1954. [Könyvism.] (Jogtudományi Közlöny 1956/9. 570–576.)
2. Eörsi Gyula: Tervszerződések (ÁJI Értesítője 1958/2. 315–325.)
3. Grotius először magyar nyelven (In: Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1960/1. 347–351.)
4. [Szerző nélkül]²²⁰³ Az Acta Juridica, folyóiratirodalmunk fejlődésének újabb állomása (ÁJI Értesítője 1960/2–3. 334–337.)
5. Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga (Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 1964–1965/1–2. 91–111.)
6. A külkereskedelem és jogi szabályozása a Szovjetunióban (D. M. Genkin: Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der UdSSR, Berlin, 1963) (Jogtudományi Közlöny 1965/8. 413–417.)
7. Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái (Állam- és Jogtudomány 1965/3. 430–437.)
8. Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog (Jogtudományi Közlöny 1965/3. 106–112.)
9. Gál Gyula: Világűrjog (Állam- és Jogtudomány 1965/4. 601–604.)
10. A külkereskedelem és jogi szabályozása a Szovjetunióban (Jogtudományi Közlöny 1965/8. 413–417.)
11. Európa-jogi kollokvium Brüsszelben (Állam- és Jogtudomány 1966/1. 167–168.)

²²⁰³ A Mádl Ferenc akadémiai doktori értekezéséhez készült 1973.05.03-i irodalomjegyzékben (Mádl Ferenc akadémikus dossziéja AL 45 Személyzeti Osztály 576/6) szerepel (de stílusjegyei alapján is egyértelműen hozzá köthető).

12. M. Schwimann: Az ügyleti képesség intézménye (Állam- és Jogtudomány 1966/1. 168.)
13. Albert Ehrenzweig: Kollíziós jog dióhéjban (Állam- és Jogtudomány 1967/1. 156–158.)
14. Jerzy Jakubowski: A vétel a nemzetközi kereskedelemben (Állam- és Jogtudomány 1967/1. 168.)
15. Új folyóirat a nemzetközi kereskedelem jogáról. Világkereskedelmi Jog (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 176–177.)
16. J. T. Lang: A Közös Piac és a common law (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 177–178.)
17. Pierre Bauchet: A tervezés Franciaországban (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 178.)
18. C. M. Schmitthoff: A vétel joga (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 179.)
19. Új folyóirat a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi kérdéseiről Nyugat-Európában (Állam- és Jogtudomány 1968/2. 177–178.)
20. Milan Pak: A felek autonómiája nemzetközi vételi szerződésekben (Állam- és Jogtudomány 1968/2. 377–378.)
21. M. Sorensen: A nemzetközi jog kézikönyve (Állam- és Jogtudomány 1968/2. 378.)
22. Mádl Ferenc: Kronstein, Heinrich: Das Recht der internationalen Kartelle. [A nemzetközi kartellek joga.] Berlin, J. Schweizer Verlag, 1967. XL, 518 p. [Könyvism.] (Jogtudományi Közlöny 1968/7–8. 417–422.)
23. G. C. Hazard: A jog a változó Amerikában (Állam- és Jogtudomány 1969/1. 184–186.)
24. K. F. Schumann: A szabadság hiányának jelei (Állam- és Jogtudomány 1969/1. 196–197.)
25. J. H. Dalhuisen: A csőd és a vállalat újjászervezésének jogi rendje (Állam- és Jogtudomány 1969/1. 200–201.)
26. Karl Larenz: A jogtudomány módszertani elmélete (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 405.)
27. Albert Ehrenzweig: A transznacionális magánjog különös elvei (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 416–417.)
28. Valutaviszonyok a Szovjetunió külkereskedelmében (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 417–418.)

29. Rudolf Nova: Történeti és összehasonlító bevezetés a nemzetközi magánjogba (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 418–419.)
30. Alois Troller: Szellemi alkotások joga (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 419.)
31. Filipescu, I. – Jacota, M.: Nemzetközi magánjog (Állam- és Jogtudomány 1970/2. 420.)
32. M. M. Boguszlavszkij: Nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozása (Állam- és Jogtudomány 1971/1. 130.)
33. K. Wenger: Az állam kereskedelmi vállalatai (Állam- és Jogtudomány 1971/1. 130–132.)
34. K. Ginther: Nemzetközi szervezetek felelőssége harmadik államokkal szemben (Állam- és Jogtudomány 1971/1. 132–134.)
35. G. Schwarzenberger: Külföldi beruházások és a nemzetközi jog (Állam- és Jogtudomány 1971/1. 134–135.)
36. C. M. Schmitthoff: A külkereskedelem (Állam- és Jogtudomány 1971/1. 135–136.)
37. Csanádi György „Polgári jog”-áról és polgári jogunk néhány kérdéséről (Jogtudományi Közlöny 1971/5. 258–267.)
38. Összehasonlító jogi szintézis a szerződéskötés jogi rendjéről (Jogtudományi Közlöny 1972/10. 535–539.)
39. Tanulmányok az afrikai országok jogáról (Állam- és Jogtudomány 1973/4. 667–668.)
40. K. Zweigert – H. Kötz: Bevezetés az összehasonlító jogba a polgári jog területén (Állam- és Jogtudomány 1973/4. 668–670.)
41. A. D. Neale: A gazdasági verseny joga az USA-ban (Állam- és Jogtudomány 1973/4. 676–677.)
42. R. Nowak: A New York-i tőkepiac (Állam- és Jogtudomány 1973/4. 677.)
43. Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel (Állam- és Jogtudomány 1974/1. 157–163.)
44. Meznerics Iván két monográfiája (Állam- és Jogtudomány 1974/1. 164–172.)
45. D. Pfaff könyve a szocialista országok kelet-nyugat külkereskedelmi választottbíróság rendszeréről és nemzetközi magánjogáról (Állam- és Jogtudomány 1976/1. 159–168.)

46. Kihívás és válasz: Nizsalovszky Endre angol nyelvű könyve a szerv- és szövetátültetések jogairól (Állam- és Jogtudomány 1976/2. 319–328.)
47. Rendhagyó ismertetés Boytha György „Magyarország szerzői joga” című könyvéről (Jogtudományi Közlöny 1976/3. 158–162.)
48. A. Giardina könyve az idő múlásáról a nemzetközi magánjogban (Állam- és Jogtudomány 1977/3. 424–427.)
49. Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban (Állam- és Jogtudomány 1978/2. 238–243.)
50. Esszé a felelősségről: Sólyom László könyve a polgári jogi felelősség hanyatlásáról (Jogtudományi Közlöny 1978/5. 278–284.)
51. Hat jogi kézikönyv a külkereskedelmi gyakorlathoz és elmélethez I. (Külgazdaság 1978/8. Jogi melléklet 11–16.)
52. Hat jogi kézikönyv a külkereskedelmi gyakorlathoz és elmélethez II. (Külgazdaság 1978/9. Jogi melléklet 10–14.)
53. Lontai Endre monográfiája a kutatási szerződésekről (Jogtudományi Közlöny 1978/8. 501–505.)
54. Trócsányi László: A munkajogviszony alapkérdései az európai szocialista országok jogában (Állam- és Jogtudomány 1979/1. 220–224.)
55. Korszerű kézikönyv az amerikai társasági jogról (Állam- és Jogtudomány 1984/1. 128–137.)
56. A személyiségi jogok küzdelmes életéről (Állam- és Jogtudomány 1984/4. 709–713.)
57. Vékás Lajos munkája a jogtudomány relativitás-elméletéről (Állam- és Jogtudomány 1985/2. 374–382.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Gy. Eörsi: Die Planverträge (Acta Juridica 1959/1–2. 157–168.)
2. Une première édition de Grotius en hongrois (Acta Juridica 1960/3–4. 439–441.)
3. István (Etienne) Szász: Le droit international privé des démocraties populaires de l'Europe (Acta Juridica 1963/3–4. 403–413.)

4. Ivan Meznerics: Bankverträge in der sozialistischen Wirtschaft (Acta Juridica 1964/3–4. 414–418.)
5. István Szászy: International Civil Procedure (Acta Juridica 1965/1–2. 147–154.)
6. Ferenc Mádl: Haftung aus unerlaubter Handlung. Entwicklung und System. Eine historische und rechtsvergleichende Studie (Autoreferat) (Acta Juridica 1965/1–2. 162–169.)
7. Gy. Eörsi: Die Grundprobleme des sozialistischen Zivilrechts (Acta Juridica 1965/3–4. 423–436.)
8. Gyula Gál: Space Law (Acta Juridica 1966/1–2. 179–184.)
9. Hungarian Private International Law on New Pathways. Comments on Világhy's „Introduction to Private International Law” (Acta Juridica 1968/1–2. 135–149.)
10. Lehrgegenstände für Zivilistik im Rechtsunterricht in vergleichender Betrachtung. Zu Cs. Varga's Buch „Die wichtigeren Systeme des höheren Rechtsunterrichtes” (Acta Juridica 1968/1–2. 156–162.)
11. C. M. Schmitthoff, The Sale of Goods, London, Stevens & Sons Ltd, 1966, XXXVIII + 381 p. (Acta Juridica 1968/1–2. 230–231.)
12. Journal of World Trade Law. A new periodical on the law of international trade, Vol. 1, No. 1 (1967) (Acta Juridica 1968/1–2. 231–232.)
13. P. Bauchet, La planification française (Vingt ans d'expérience) (Planning in Finance: Twenty Years Experience), Paris, Ed. du Seuil, 1966, 393. p. (Acta Juridica 1968/1–2. 232–233.)
14. Larenz, Karl: Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Second, revised edition. Berlin–Heidelberg–New York, Springer Verlag, 19G9. XIV, 507 p. (Acta Juridica 1970/3–4. 450–451.)
15. Filipescu, I. – Jacota, M., Drept Internațional Privat (Private International Law). Bucuresti, Editura Didactică și Pedagogică, 1968. 300 p. (Acta Juridica 1970/3–4. 461.)
16. Troller, Alois, Immaterialgüterrecht. Band I. Second revised and enlarged edition. Basel & Stuttgart, Verlag Helbing–Lichtenhahn, 1968. XV, 682 p. (Acta Juridica 1970/3–4. 461–462.)
17. Ehrenzweig, Albert A., Specific Principles of Private Transnational Law Leyden, A. W. Sijthoff, 1968. 204 p. Extract from the

- „Recueil, des Cours”, Volume II. 1968. (Acta Juridica 1970/3–4. 462–464.)
18. Валутные Отношения Во В Мечеей Торговле Сср (Currency relations in the Foreign Trade of the USSR). Edited by Altshuler A. B., Moscow, Publishing House of International Relations, 1968. 350 p. (Acta Juridica 1970/3–4. 464–465.)
 19. Nova, Rodolfo De, Historical and comparative introduction to conflict of laws, Leyden, A. W. Sijthoff, 1966. 188 p. (Acta Juridica 1970/3–4. 465–466.)
 20. Zweigert, K. – Kötz, H.: Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts. Band II: Institutionen. Mohr, Tübingen, 1969. XV. 477 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 265–266.)
 21. Readings in African Law I–II. Ed. N. Rubin – E. Cotran. London, Frank Cass & Co. Ltd., XXVII + 418 and VIII + 336 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 267–268.)
 22. Molsberger, Josef: Zwang zur Grösse? Zur These von der Zwangsläufigkeit der wirtschaftlichen Konzentration. Köln, Westdeutscher Verlag, 1967. 187 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 268–269.)
 23. Potthoff, E. – Zintzen, H. – Halft, K.: Handbuch der Gesellschaftsverträge in Personalgesellschaften. Köln, Westdeutscher Verlag, 1965. 436 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 270–271.)
 24. Hax, K.: Kapitalbeteiligungs-Gesellschaften zur Finanzierung kleiner und mittlerer Unternehmen. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1969. 90 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 271–272.)
 25. Neale, A. D.: The Antitrust Laws of the USA. Cambridge, Cambridge University Press, 1970. XIV + 527 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 274–275.)
 26. Nowak, Richard: Der Finanzmarkt New York. Köln, Westdeutscher Verlag, 1967. XIV + 261 p. (Acta Juridica 1971/1–2. 275–276.)
 27. Boguslavsky, M. M.: Правовое Регулирование Международных Хозяйственных Отношений (Legal regulation of international economic relations), Izd. Nauka, Moscow, 1970. 279 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 455–456.)
 28. Loeber, D.: Der hoheitlich gestaltete Vertrag. Eine rechtsvergleichende Untersuchung über den Planvertrag im Sowjetrecht und den „Diktierten Vertrag” im Recht der Bundesrepublik

- Deutschland. Beiträge zum ausländischen und internationalen Privatrecht, herausgegeben vom Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, No. 35. Berlin–Tübingen, De Gruyter-Mohr, 1969. XX: 403 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 456–459.)²²⁰⁴
29. Schmitthoff, C. M.: The Export Trade. The Law and Practice of International Trade. Fifth edition. London, Stevens, 1969. XXXII: 451 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 459–460.)
 30. Schwarzenberger, G.: Foreign Investments and International Law. London, Stevens, 1969. XXIII 237 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 460–461.)
 31. Wenger, K.: Die öffentliche Unternehmung. Wien, Springer Verlag, 1969. XVII + 673 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 462–464.)
 32. Ginther, K.: Die Völkerrechtliche Verantwortlichkeit Internationaler Organisationen gegenüber Drittstaaten. Wien – New York, Springer. 1960. VI 202 p. (Acta Juridica 1971/3–4. 464–467.)
 33. Comparative Synthesis on the Legal Order of the Formation of Contracts (Acta Juridica 1973/1–2. 214–218.)
 34. Two New Monographs of Ivan Meznerics. A new phase in the complex scientific elaboration of financial law (Acta Juridica 1974/1–2. 223–230.)
 35. L. Rudolf: International Sale of Goods (Acta Juridica 1974/1–2. 230–234.)
 36. Loeber, D.: Der hoheitlich gestaltete Vertrag. Eine rechtsvergleichende Untersuchung über den Planvertrag im Sowjetrecht und den „Diktierten Vertrag“ im Recht der Bundesrepublik Deutschland. Beiträge zum ausländischen und internationalen Privatrecht, herausgegeben vom Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, No. 35. Berlin–Tübingen, De Gruyter-Mohr, 1969. XX: 403 p. (Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 1977/3. 578–581.) [Mk]
 37. Die Monographie Endre Lontai's über die Forschungsverträge (Acta Juridica 1978/3–4. 429–436.)

²²⁰⁴ Vö.: 8.b) pont 36. tétel.

38. Meznerics, I.: Finanzrecht in der sozialistischen Wirtschaft und in internationalen Beziehungen (Acta Juridica 1979/1-2. 159-163.)
39. Das Buch von László Sólyom über den Verfall der zivilrechtlichen Haftung (Acta Juridica 1979/1-2. 163-171.)
40. Trócsányi, L.: Die Grundfragen des Arbeitsrechtsverhältnisses im Recht der europäischen sozialistischen Länder (Acta Juridica 1980/1-2. 196-200.)
41. R. W. Jennings - R. M. Buxbaum: Corporations. Cases and Materials. Fifth Edition. West Publishing Co., St. Paul, Minn. 1979. LXII + 1180 p. (Acta Juridica 1983/3-4. 469-474.)

9. LEXIKONSZÓCIKKEK

1. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (In: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia, Bp., Akadémiai, 1980. II/1193-1214.)

10. FORDÍTÁSOK

1. Berman, Harold J.: Világjog - A Szentlélek ökumenikus jogrendszere (Magyar Szemle 2008/3-4. 7-23.)

11. HOZZÁSZÓLÁSOK, TUDOMÁNYOS ELŐADÁSOK

1. Elméleti megfontolások gyakorlati célra nemzetközi magánjogi norma alkotásához (Jogtudományi Közlöny 1969/9. 451-463. és 473-477.)
2. A nemzetközi vállalati társulás néhány jogi kérdése, különös tekintettel a szocialista gazdasági integráció programjára (Gazdaság- és Jogtudomány 1972/1-2. 56-79.)

3. Állam a gazdaságban és az immunitás problémái, különös tekintettel a gazdasági integrációra (Jogtudományi Közlöny 1974/6. 265–274.)
4. Mádl Ferenc felszólalása az Érték és jogtudomány akadémiai vitaulésen (1978. június 12.) (Állam- és Jogtudomány 1978/3. 437–440.)
5. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Külgazdaság 1978/11. Jogi melléklet 1–11.)
6. Megnyitó (Jogtudományi Közlöny 1982/8. 558.)
7. Zárzó (Jogtudományi Közlöny 1982/8. 572–574.)
8. A 80-as évek nemzetközi gazdasági kapcsolatainak jogi problémái (a GATT korlátai) magyar szemmel (Jogtudományi Közlöny 1983/4. 238–254.)
9. „...egyetem és Akadémia nem zárják ki, hanem kiegészítik egymást” (Magyar Tudomány 1992/6. 657–659.)
10. Tudománypolitikánk lehetőségei és korlátai (Magyar Tudomány 1993/1. 41–45.)
11. Az integráció jegyében (Magyar Tudomány 1993/6. 684–685.)
12. Felelősség a kultúráért (Magyar Szemle 1996/1–2. 171–175.)
13. Szent István öröksége (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 93–97.)²²⁰⁵ [Mk])
14. Európai integráció – magyar elvárások. Mádl Ferenc előadása a Humboldt Egyetemen (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 105–122.)
15. Az értékek Európája (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 201–206.) [Hk])
16. Az Európai Unió bővítése – Európa újraegyesítése (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 224–230.)

²²⁰⁵ Első megjelenés: Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 203–205.).

17. Felszólalás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011. február 16-án az Aula Magnában Mádl Ferenc 80. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferencián (In: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur”, Bp., ELTE ÁJK, 2011. 63–65.)

12. BIBLIOGRÁFIA

1. Private international law (A survey of the literature) (In: Nagy Lajos (szerk.): Bibliography of Hungarian legal literature 1945–1965. Bp., Akadémiai, 1966. 248–252.)
2. Private international law (A survey of the literature) (In: Nagy Lajos (szerk.): Bibliography of Hungarian legal literature 1945–1980. Bp., Akadémiai, 1988. 353–371.)

13. OPPONENSI (LEKTORI, ELŐLEKTORI) VÉLEMÉNYEK²²⁰⁶

A) RÉSZVÉTEL TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉSI ELJÁRÁSOKBAN (OPPONENCIA ÉS BÍRÁLÓ BIZOTTSÁGI TAGSÁG)

- Weisz Emília kandidátusi értekezése (opponens) (Magyar Tudomány 1966/9. 587.)
- Gáspárdy László kandidátusi értekezése (opponens) (Magyar Tudomány 1969/12. 778.)²²⁰⁷

²²⁰⁶ A könyvtári, illetve levéltári kutatás során előkerült adatokból készült válogatás.

²²⁰⁷ L. még: 1969.03.28-i értesítés opponensi felkérésről (AL IX. osztály iratai 40. d., 1. dosszié), valamint Gáspárdy László 1969.01.25-i levele Mádl Ferenchez (a család tulajdonában).

- Sólyom László kandidátusi értekezése (opponens)²²⁰⁸
- Pfaff, Dieter kandidátusi értekezése (opponens)²²⁰⁹
- Kecskés László kandidátusi értekezése (bírálóbizottság elnöke)²²¹⁰
- Jobbágyi Gábor kandidátusi értekezése (bírálóbizottság elnöke)²²¹¹
- Sárközy Tamás doktori értekezése (opponens) (Magyar Tudomány 1979/5. 338.)²²¹²
- Trócsányi László doktori értekezése (opponens) (Magyar Tudomány 1980/1. 68.)²²¹³
- Ustor Endre doktori értekezése (opponens) (Magyar Tudomány 1980/6. 485.)
- Vörös Imre doktori értekezése (opponens)²²¹⁴
- Réczei László doktori értekezése (bírálóbizottsági tag) (Magyar Tudomány 1984/7-8. 632.)
- Molnár Imre doktori értekezése (bírálóbizottsági tag) (Magyar Tudomány 1988/4. 321.)

²²⁰⁸ A 11 oldalas német nyelvű opponensi vélemény (valamint a kapcsolódó levelezés Mádl Ferenc, Sólyom László és Martin Posch professzor között) kéziratban fennmaradt Mádl Ferenc iratai között (a család tulajdonában).

²²⁰⁹ L. részletesen: A szocialista országok külkereskedelmi választottbíráskodásával foglalkozó kandidátusi értekezés vitája (Jogtudományi Közlöny 1977/1. 57-58.).

²²¹⁰ Fabó Tibor: Állami immunitás és kárfelelősség – Kecskés László kandidátusi értekezésének vitája (Jogtudományi Közlöny 1986/6. 309-310.).

²²¹¹ Czuglerné Ivány Judit: Jobbágyi Gábor... kandidátusi értekezésének nyilvános vitájáról (Jogtudományi Közlöny 1987/12. 672-675.).

²²¹² A védésről részletesen l.: Harmathy Attila: „A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz” című doktori értekezés vitája (Jogtudományi Közlöny 1979/1. 79-80.).

²²¹³ Id. Trócsányi László 1995. 69.

²²¹⁴ Bíró György: Doktori értekezés védeése az Akadémián (Jogtudományi Közlöny 1989/10. 548-551.).

B) LEKTORI ÉS ELŐLEKTORI VÉLEMÉNYEK

- Lontai Endre: The research contracts. Civil-law means promoting scientific-technical progress (Bp., Akadémiai, 1977)²²¹⁵ (lektori vélemény)
- Csizmadia Andor (előlektori vélemény)²²¹⁶
- Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel (Bp., Akadémiai, 1972) (előlektori vélemény)²²¹⁷
- Trócsányi László: Fundamental problems of labour relations in the law of the European socialist countries (Bp., Akadémiai, 1986) (előlektori vélemény)²²¹⁸
- Hamza Gábor: Comparative Law and Antiquity (Bp., Akadémiai, 1991) (lektor)
- Vékás Lajos: A nemzetközi magánjog elméleti alapjai (Bp., TK, 1986) (lektor)
- Vörös Imre: A nemzetközi kooperációs szerződések (Bp., Logod Bt, 1995) (lektor)
- Weiss Emília: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban (Bp., KJK, 1969)²²¹⁹ (lektor)

²²¹⁵ Metzger Gyula 1973.11.30-i levele Róth Editnek (AL IX. osztály iratai 64. d., 2.dosszié „*Iktatott ügyiratok 100.701-100.787.*”). A Jogtudományi Közlönyben megjelent ismertetés valószínűleg az előlektori vélemény felhasználásával készült (Jogtudomány Közlöny 1978/8. 501-505.).

²²¹⁶ Mádl Ferenc dátum nélküli levele Csizmadia Andornak (AL IX. osztály iratai 48. d., 3. dosszié). A levél legvalószínűbb keletkezési időpontja 1969. május vége – június eleje. A levél csak a Csizmadia kéziratát említi, és hogy Mádl nem készült el a lektori véleménnyel. A fentiek alapján a legvalószínűbb, hogy a kérdéses munka a Csizmadia Andor és Kovács Kálmán által szerkesztett *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848-1944.* (Bp., Akadémiai, 1970) kötet lehetett, amelybe Mádl is írt tanulmányt. Bár a levél lektori véleményt említ, valójában az Akadémiai Kiadó számára készült, formailag kevésbé kötött előlektori véleményről lehetett szó.

²²¹⁷ Róth Edit 1970.08.28-i levele Sági Mártonnak (AL IX. osztály iratai 40. d., 5. dosszié), illetve Róth Edit 1970.08.24-i levele Mádl Ferencnek (AL IX. osztály iratai 49. d., 1. dosszié). L. még: Rudolf Lóránt 1970.03.10-i levele az MTA IX. osztályának (AL IX. osztály iratai 27. d.). Mádl Ferenc előlektori véleménye is fennmaradt az iratok között (Mádl Ferenc 1970.08.26-i levele az Akadémiai Kiadónak, melléklet. AL IX. osztály iratai 40. d., 5. dosszié).

²²¹⁸ Id. Trócsányi László 1995. 69.

²²¹⁹ Az 1967.12.17-én kelt megbízási szerződés a család tulajdonában.

14. KODIFIKÁCIÓS TERVEZETEK

1. [Mádl Ferenc]: Tervezet Magyarország nemzetközi magánjogi törvényéhez (Bp., MTA ÁJI Polgári Jogi Osztálya, 1968. 20 p.)²²²⁰

15. KÉZIRATOK

A) A MÁDL CSALÁD TULAJDONÁBAN

1. Kazinczy Ferenc [töredék] (Bánd, 1947. 10 p.)
2. Élő hajtás rügyei [Esszék és novellák] (Bánd, 1949. 184 p.)
3. Megtalált Régi Kalászkok ([Bánd], 1950. – [Bp.], 1956)²²²¹
4. Naplójegyzetek 1. füzet [1951. január közepe – április 7. ([Bánd], 1951. 73 p.)
5. The Great American – Lincoln [fordítás angolból] (Bánd–Pécs, 1951–1952, 142 p.)
6. Dr. Julius Schlegel: Merényiletem Monte Cassino ellen [fordítás németből] ([Pécs], 1951–1952, 75 p.)²²²²
7. Lincoln igazi édesanyja [fordítás németből] (Pécs, 1952. 09. 17., 4 p.)
8. Széchenyi élete munkája, a Hitel (Bp., 1952, 35 p.)
9. Richard Wagner: Beethoven IX. szimfóniája ([H.n.], 1953. 02. 05. 6 p.) (fordítás 2 példányban)

²²²⁰ Bár a Tervezet szerző megjelölése nélkül jelent meg, Mádl Ferencet szerzőként nevesíti az MTA ÁJI hároméves (az 1965–1968 közötti) időszakról készült beszámolója (Az ÁJI 1968. évi beszámolója, 47. o., AL IX. osztály 37. d. 4. dosszié).

²²²¹ A füzet három különböző munkát tartalmaz: a) A zwickauai ács balladája c. novellát (29 oldal, készült: 1950-ben); b) A boldog herceg c., Oscar Wilde által írt mese magyar fordítását (17 oldal, készült: 1956-ban); c) egy 1950-es naplótöredéket (1950. 05. 10-én kelt bejegyzés, 6 oldal).

²²²² Julius Schlegelnek a Die Furche c. osztrák hetilapban megjelent visszaemlékezéseinek Mádl Ferenc által készített fordítása, amelyet tizenhat, újságból kivágott fotó és egy tollrajz illusztrál. Az anyag másolatát – Várszegi Asztrik visszaemlékezése szerint (Várszegi Asztrik: Isten éltesse az elnök urat! (MF 80 125.)) Mádl Ferenc a Pannonhalmi Főapátságnak ajándékozta, de a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárból nem került elő. Köszönöm Várszegi Asztrik főapát úrnak az irat felkutatásához nyújtott segítségét!.

10. Some Notices to the E.S.C.C. (Bánd, 1953.07.20., 20 p.) (angol nyelvű)²²²³
11. Az X. számú elítélt üzenete (Egy jocista portréjához) [novella] ([Pécs], 1953 nyara, 10 p.)
12. Szophoklész: Antigoné [töredék] (Csiky Gergely fordításából készült németre fordítás)²²²⁴ [Bánd, 1948–1949]
13. Akik köztünk vannak... [kisregény] (H. n., é. n. [Bp., 1954–1955], 162 p.)²²²⁵
14. A keresett könyv [kisregény/novellaciklus] (Bp., 1956.01.18., 25 p.) (töredékben maradt)
15. Gondolatok, élmények, beszélgetések másról és magamról magamnak (1956.06.15–11.02.) (feljegyzések, kb. 40 p.)
16. A magyar polgári jog rendszeréről a Faculté Internationale pour L'enseignement du Droit Comparé 1962. évi tavaszi strasbourgi szesszióján tartott előadás (H. n., d. n., 15 p.)
17. Die Rolle des Rechtes in der Wirtschaft (referátum az Association des Etudiants et Anciens Etudiants en Droit Compare első kongresszusára, Budapest, 1963.08.31., 6 p.)
18. Beszámoló az Association Internationale Pour L'enseignement du Droit Comparé által fenntartott Faculté Internationale pour L'enseignement du Droit Comparé 1961. évi nyári szessziójáról (1961. június 30–július 31.) (Bp., 1961.08.07., 11 p.)
19. Jelentés franciaországi kiküldetéséről [az MTA NKO számára] (1962.06.05., kézirat, 6 p.)
20. Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany–Bp., 2009–2011. 3 füzetnyi vázlat és feljegyzés)
21. Magyarország új utakon²²²⁶

²²²³ Valószínűleg saját munka (Mádl a fordításait általában külön jelölte, és megadta az eredeti forrást is.)

²²²⁴ Nagyjából a teljes mű egyharmada, valamint huszonöt oldalas bevezető tanulmány.

²²²⁵ A kisregény szerző megadása nélkül készült, de Mádl a Mozaikokban saját szerzeményének ismerte el.

²²²⁶ A Neue Zürcher Zeitungban (6. b.) 54. tétel) megjelent cikk magyar eredetije (Bp., 2011, 5 p.). A német fordítást Oplatka András készítette (Mádl Ferenc 2011.04.05-i levele Orbán Viktornak (a család tulajdonában)).

22. Köszöntő (A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási szervezetekben és az igazságügyben c. szaktanácskozás résztvevőihöz, 2011.06.02., 7 p.) [kézírásos, illetve gépelt vázlat]
23. Rendszerváltozás, békés forradalom a magyar iskolaügyben – áttörések és a megújulás fő irányai közszolgálatom idején, 2011.06.06., 9 p.) [kézírásos vázlat]

B) KÖNYVTÁR VAGY LEVÉLTÁR ŐRIZETÉBEN

1. Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése (Pécs, 1953. 21 p.)²²²⁷
2. Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása (Kísérlet e jogintézmény gazdasági, társadalmi eredőinek kimutatására) (Bp., 1955. 62 p.)²²²⁸
3. A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., 1963. 862 p.)²²²⁹
4. Vállalat és gazdasági verseny a nyugat-európai gazdasági integráció jogában (Bp., 1973. 1039 p.)²²³⁰
5. Mádl Ferenc miniszter 1993.06.22-i levele Antall József miniszterelnöknek²²³¹
6. Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1990.05.23–1994.04.01. közötti tevékenységéről (Bp., 1994.05.16., 18 p.)²²³²

C) EGYÉB ŐRZÉSI HELYEN

1. A Rerum Novarum (Pécs, 1952–1953 körül)²²³³

²²²⁷ Lelőhelye: PTE EL VIII.202.d. 414. d.

²²²⁸ Lelőhelye: ELTE ÁJK Kari Könyvtár DZ 1058. tétel.

²²²⁹ Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár D 2241. tétel.

²²³⁰ Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár D 5772. tétel.

²²³¹ Lelőhelye: MNL MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 10. d., 2701–2800. (1993) dosszié.

²²³² Lelőhelye: MNL MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 25. d., 1101–1200. (1994) dosszié.

²²³³ Lelőhelye: Marx Gyula őrizetében, részletes adatai nem ismertek (Vö: Marx Gyula 88.).

D) ŐRZÉSI HELYE ISMERETLEN

1. Az absztrakció szintje és az akarat abszolút determinizmusa Eörsi Gyula felelősségi koncepciójában, vitatkozó észrevételek (elhangzott Eörsi Gyula: A felelősség alapproblémái – polgári jogi felelősség c. könyvének vitáján) (Bp., 1964. 30 p.)²²³⁴

16. FONTOSABB INTERJÚK²²³⁵

A) MAGYAR NYELVEN

1. Az Európai Gazdasági Közösség joga (Egyetemi Lapok 1975.03.17., 4.)
2. Összehasonlító nemzetközi magánjog (Egyetemi Lapok 1979.10.15., 7.)
3. Szeretek az élet napos oldalán járni (Egyetemi Lapok 1979.11. 26., 3.)
4. Mit ér a tudós, ha magyar? (Új Fórum 1989/7. 41–43.)
5. Kezdő lépések. Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter (Magyarország 1990.06.01., 5.)
6. Szolgáltatás kormányon belül. Beszélgetés Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Magyar Nemzet 1990.06.30., 9.)
7. Szabadság – a racionális határokig. Mádl Ferenc a kormány tudománypolitikájáról (Ahogy Tetszik. A Magyar Hírlap Kulturális Magazinja 1990.08.17., 2.)

²²³⁴ Valószínűleg ez az az írás, amelyet Sólyom László visszaemlékezése szerint Mádl Eörsi tiltakozása miatt végül nem tudott megjelentetni (Sólyom László interjú 2021). A tétel az ELTE-re beadott pályázati anyagban kéziratként szerepel, de a hagyatékából mindeddig nem került elő. Eörsi és Mádl vitájára a könyvbemutató ismertetése is utal: Horeczky Károly: Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség” c. könyvének vitája (Jogtudományi Közöny 1964/4. 256–260.).

²²³⁵ Csak azokat az interjúkat vettük fel, amelyek a gyűjteményes kötetekben (KEHÉ, EÖ) nem szerepelnek. Ez alól csak akkor tettünk kivételt, ha a gyűjteményes kötetbe felvett interjú szövegén Mádl Ferenc változtatásokat eszközölt.

8. Mádl Ferenc: „Elkezdtek az alapok lerakását” (Reform, 1990. 10. 05.)
9. A tudomány egzisztenciális válsága (Magyar Nemzet 1990. 11. 05., 8.)
10. Államköztes állapot. Mi lesz a szerződésekkel? (Népszabadság 1990. 11. 07., 8.)
11. Mennyit kell fizetni Nagymarosért? (Magyar Nemzet 1990. 11. 15., 4.)
12. A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Tudomány 1990/11. 1328–1336.)
13. A C-variáns hivatalosan nem létezik (Népszabadság, 1991. 05. 23., 7.)
14. Személyiségi jogok (168 óra, 1991. 06. 11., 33.)
15. A folyam sodrása és hordaléka. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel beszélget Pintér Dezső (Magyar Hírlap 1991. 07. 06., 9.)
16. Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (In: Új Horizont 1991/5–6. 7–14.)
17. Vízi erőműről, felelősségre vonásról, jogrendszerről. Mádl Ferenc találkozott a sajtó képviselőivel (Veszprémi Napló 1991. 10. 26., 2.)
18. Változtatni kell a pedagógusok anyagi helyzetén (Magyar Nemzet 1992. 02. 17. 1., 4.)
19. Az országgyűlési határozat egyértelmű helyzetet teremtett (Magyar Hírlap 1992. 03. 26., 1., 5.)
20. Nem kétoldalú konfliktus, európai ügy. Mádl Ferenc Bősről és az akadémiai autonómiáról (Magyar Hírlap 1992. 04. 11., 5.)
21. Ha két komoly érdek átmenetileg szemben áll, az konfliktus (Magyar Hírlap 1992. 09. 02., 1., 3.)
22. A magyar kormány nem törvényesítheti az ország területének megsértését. Mádl Ferenc miniszter a bősi csapdáról, a hágai esélyekről és a kompromisszum nehézségéről (Magyar Nemzet 1992. 10. 08., 7.)
23. Legyen az oktatás stratégiai ágazat (Köznevelés 1993/11. 3.)²²³⁶

²²³⁶ Az interjú változatlan formában és tartalommal megjelent: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 157–164.).

24. A polgári társadalom könyvtári programjáról. Beszélgetés Mádl Ferenc miniszterrel (Könyv, könyvtár, könyvtáros 1993. május, 3–12.)
25. Felsőoktatásunk stratégiája. Beszélgetés dr. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszterrel (Heti Magyarország 1993.06.18.,4.)
26. „*Nem tisztogatni jöttem*” – Beszélgetés dr. Mádl Ferenc kultusz-miniszterrel (Beszélő 1993/10. 12–14.)
27. „*Amit teszünk, a történelem fő sodrásába esik*”. Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.)
28. „*Amiben hitt, azt vállalta*”. Mádl Ferenc emlékezik (Pesti Hírlap 1993.12.18. XIII.)
29. Megóv az anarchiától, védi a nemzeti egységet. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter a Nemzeti alaptantervről (Magyar Nemzet 1994.02.02.)
30. Paulay Edét nem találták. Marad a Nemzeti vezérkara (Új Magyarország 1994.03.30.,11.)²²³⁷
31. Az élő kultúra. Beszélgetés dr. Mádl Ferenc művelődési miniszterrel (Heti Magyarország 1994.04.29.,15.)
32. A magasan művelt hazai értelmiség megerősítése a cél (Magyar Nemzet 1994.04.16.,19.)
33. Ezt a következő kormány is becsülni fogja. Beszélgetés dr. Mádl Ferencel (Népszabadság 1994.06.15.,1.,23.)
34. A Kormány megalapította a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 292–302.)²²³⁸
35. „*Benn vagyunk a fősodorban*”. Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 8–14.)²²³⁹
36. Ha Eötvös feltámadna... (Új Magyarország 1995.02.11.,18–19.)

²²³⁷ Az interjú változatlan formában és tartalommal megjelent: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 141–143.)

²²³⁸ A magasan művelt hazai értelmiség megerősítése a cél (Magyar Nemzet 1994.04.16.,19.) című interjú teljes szövege.

²²³⁹ Az „*Amiben hitt, azt vállalta*”. Mádl Ferenc emlékezik (Pesti Hírlap 1993.12.18. XIII.) című interjú kiegészített, teljes szövege.

37. Egy kifogástalan úriember – interjú Mádl Ferencsel (168 óra 1995/23. 26–27.)
38. Mádl: Jelölésem a konszenzus jele (Népszabadság 1995.06.09., 4.)
39. Mádl vállalja az átvilágítást (Új Magyarország 1995.06.09. 1., 5.)
40. Nyílt lehet a verseny (Magyar Nemzet 1995.06.10., 7.)
41. Mádl Ferenc: távolabb a pártoktól (Népszava, 1995.06.10. 1., 2.)
42. „*Korábban kellett volna ezt elkezdeni.*” Mádl Ferenc köztársasági elnök-jelölt (Magyar Narancs 1995.06.15. 6–7.)
43. Polgárnak lenni. Mádl Ferenc a közéleti kötelezettségvállalásról, és arról, miért hiányzik ma az erkölcs és jog tisztelete (Magyar Nemzet 1996.03.02., 7.)
44. Az Úr Ninivébe küldi Jónást (Magyar Hírlap 1996.03.23., 9.)
45. A felelősség mindannyiunké. Beszélgetés Mádl Ferencsel Magyarország európai esélyeiről (Európai Utas 1997/4. 3–7.)
46. Csáky Zoltán: Beszélgetés az integrációról Mádl Ferenc akadémikussal (Magyar Szemle 1998/3–4. 69–74.)
47. A nagy európai álmom. Mádl Ferenc a francia kultúráról, a hazai oktatási rendszerről és az elmérgesedett közéletéről (Magyar Nemzet 1999.09.25., 7.)
48. Mi az egységet akarjuk erősíteni (Magyar Nemzet 2000.02.03., 6.)²²⁴⁰
49. A társadalomban éhség van a békére. Tihanyi beszélgetés Mádl Ferencsel, a nemrég megválasztott köztársasági elnökkel (Vas Népe 2000.06.17., 5.)
50. Igény a békességre és az együttműködésre: Mádl Ferenc államfő az „elnöklétről”, a romák helyzetéről, az olajügyről és a valótlan-ságra épített vádacról (Népszava 2000.08.11., 1, 6.)
51. „*A társadalom egységének megteremtésében szeretnék segíteni*” (Magyar Hírlap 2000.08.19., 1., 6.)
52. A reményt nem vesztettem el (Veszprémi Napló 2005.08.10., 5.)

²²⁴⁰ Az ezt követően adott interjúk már megjelentek a Köztársasági Elnöki Hivatal évkönyveiben, ezért ezeket ez az összeállítás csak az elnökség 2005.08.04-én történt megszűnését követően tartalmazza.

53. A demokrácia, a jog uralma, az emberi jogok tisztelete köti össze az Európai Unió nemzeteit (Jablonszky László (főszerk.): Pályakép-tár. Complex interjúk, Bp., Complex, 2006. 30–34.)
54. Európa békés félszázada – Beszélgetés Mádl Ferencsel (Európai Tükör 2006/4. 3–7.)
55. Felelős munkálkodást! (Veszprémi Napló 2010.12.30., 11.)
56. Benn, a fősodorban (Heti Válasz 2011.01.27. 26–27.)
57. „Útjelzők”. Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011.01.29., 5.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Die Sackgasse Gabcikovo. Ungarn sucht einen Ausweg [Interjú a bőszi helyzetről Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel] (Salzburger Nachrichten 1992.10.05., 3.)

17. EGYÉB

17.1. ELŐSZÓ, BEVEZETÉS, KÖSZÖNTÉS

1. Bevezető megjegyzések (In: Mádl Ferenc: Tervezet Magyarország nemzetközi magánjogi törvényéhez. Bp., MTA ÁJI, 1968. 3–5.)
2. Előszó (In: Rózsa Éva – Szegediné dr. Sebestyén Katalin (szerk.): Hogyan fektethet be Magyarországon? (Bp., MŰSZI, 1993. 5–7.)
3. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter tanévnyitó beszéde (Köznevelés 1993/26. 3–4.)²²⁴¹
4. Az integráció jegyében (Magyar Tudomány 1993/6. 684–685.)
5. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter megnyitó beszéde (Fábri György (szerk.): A szellemi tőke Magyarországon.

²²⁴¹ Másodközlése Az új tanévhez cím alatt (Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 185–191.). Harmadközlését l.: jelen bibliográfia 17.1. pont 45. tétel.

Az 1993. június 21–22-én tartott konferencia összefoglaló kiadványa. Bp., Tempus Magyarország, 1994. 16–19.)

6. Előszó (in: Veress D. Csaba: Veszprémfajsztörténete. Veszprém, Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet, 1994. 5–6.)²²⁴²
7. Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (1. kiad.). Bp., ELTE ÁJK NMJT EDKK, 1994. 10–12.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (2. átdolg. kiad.). Bp., ELTE ÁJK NMJT EDKK, 1996. 10–12.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (3. kiad.). Bp., KJK, 1998. 9–10.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (3. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 1999. 9–10.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (3. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2000. 9–10.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (3. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2001. 9–10.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (3. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2002. 9–10.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (4. kiad.). Bp., KJK, 2003. 19–20.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (4. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2004. 19–20.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (4. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2005. 19–20.)
 - Előszó (In: Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga (4. kiad. vált. utánnyomás). Bp., KJK, 2006. 19–20.)

²²⁴² A Mádlt felkérő levél fennmaradt a miniszteri anyagban (Gubicza Ferenc 1994. 04. 07-i levele Mádl Ferenchez. MNL XIX-j-9-av. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai 27. d., „*Miniszteri Titkárság 1401–1500. 1994*” dosszié).

8. Előszó (In: Székely Anna (szerk.): Évkönyv 1993, Bp., MKM, 1994. 5–6.)
9. Előszó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 7–8.)
10. Közösségi lét, polgári értékrend. Elnöki köszöntő (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 20–25.)
11. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 88–89.)
12. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 138.)
13. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 184–185.)
14. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 217–218.)
15. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 269–271.)
16. Választások 1998 – Mit várhatunk? Bevezető előadás (In: Laczay István (szerk.): A polgári Magyarorszáért. 1995. szeptember – 1998. június ([Bp.], BLA – MPE, 1998. 325–328.)
17. Előszó (In: Martonyi János: Európa, nemzet, jogállam, Bp., Magyar Szemle, 1998. 5–9.)
18. Caro Lettore (In: Póczy Klára (szerk.): La Presenza Millenaria Ungherese A Roma (Veszprém–Budapest, Hungarian Pictures, 2000. 7.)
19. Záró gondolatok (In: Verebélyi Imre: Egy évtized önkormányzati mérlege és a jövő kilátásai. Bp., MKI – MTA PTI – MTA RKK, 2000. 318–320.)²²⁴³ [Mk]
20. A Helyi Önkormányzatok Napja (Magyar Közigazgatás 2000/11. 641–642.)²²⁴⁴ [Hk]

²²⁴³ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 91–93.).

²²⁴⁴ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 91–93.).

21. Dr. Mádl Ferenc köztársasági elnök ünnepi beszéde a Protestáns Kulturális Esten (Theologiai Szemle 2000/6. 360–361.)²²⁴⁵
22. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 9.)
23. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 27–28.)
24. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 83–84.)
25. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 141–143.)
26. Megnyitó (In: Laczay István (szerk.): Magyar polgári együttműködés a polgári Magyarorszáért II. 1998. szeptember – 2001. március ([Bp.], BLA – MPE, 2001. 191–192.)
27. Köszöntő szavak (In: Király Miklós (szerk.): Válaszúton az Európai Unió: intézményi reformok és csatlakozás, Bp., ELTE ÁJK, 2001. 9–10.)
28. Köszöntő (In: Ajkay Zoltán – Böszörményi Nagy György (szerk.): Centenárium emlékkönyv 1901–2001. Az Erzsébet Királyné Szanatóriumtól az Országos Korányi TBC és Pulmonológiai Intézetig. Bp., OKTPI, 2001. 7.)
29. Ünnepi köszöntő (In: Tisztelgés a legnagyobb szlovenszkói magyar előtt. Esterházy-emlékünnepe, 2001. március 11. Bp., HTMH, 2001. 5–6.)²²⁴⁶
30. Dr. Mádl Ferencnek, a Magyar Köztársaság elnökének köszöntő levele (Numizmatikai Közlöny 2001/2002. 11.)
31. Köszöntő (In: Földvári Géza – Hajduk Márta – Szöllős István: Magyar világháló. Bp., OMIS, 2001. 11.)

²²⁴⁵ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 103–105.).

²²⁴⁶ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 158–159.).

32. Üdvözet az Olvasónak! (In: Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999, Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001. 7–8.)
33. A köztársasági elnök beszéde az ópusztaszeri szoborpark avatásán (Comitatus 2001/10. 40–41.)²²⁴⁷
34. Tisztelgés Németh László életműve előtt (In: Monostori Imre – Olasz Sándor (szerk.): Németh László Emlékkönyv. Szeged, NLA – TA, 2001. 7–10.)²²⁴⁸ [Mk]
35. Tisztelgés Németh László életműve előtt (Korunk 2001/5. 14–16.) [Hk]
36. Tisztelt Olvasó! (In: „Külön világban és külön időben” A 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig. Bp., MKIT, 2001. 5.)
37. Előszó a második kiadáshoz (In: Kahler Frigyes: A Brusznjai-per. Bp., Kairosz, 2001. 5–8.)
38. Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság elnöke köszöntője (Confessio 2002/3. 7–8.)²²⁴⁹
39. Köszöntő Jelenits István hetvenedik születésnapjára (In: Bazsányi Sándor et al (szerk.): Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára. Bp., MPRT – PPKE BTK – Új Ember, 2002. 15–17.)²²⁵⁰
40. A mese rólad szól (In: A. Szabó Magda – Ablonczy László (szerk.): Az „állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön, Veszprém, Új Horizont, 2003. 5–8.)²²⁵¹
41. Köszöntő (1000 év törvényei – CD és honlap)²²⁵²

²²⁴⁷ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 191–192.).

²²⁴⁸ A 2001.03.29-én elmondott köztársasági elnöki beszéd szövege, amelyet a kötet szerkesztői önálló címmel láttak el. A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 164–166.).

²²⁴⁹ A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében megjelent szöveg jelentősen eltér a lapban megjelenttől (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 91–92.).

²²⁵⁰ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 297–299.).

²²⁵¹ Másodközlése: az Új Horizont folyóirat 2003/6. számában. L.: 6. a) pont 86. tétel.

²²⁵² A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 255.).

42. Ajánlás (In: Gróh Gáspár – Kodolányi Gyula (szerk.): A rendszer-változás a Magyar Szemlében. Válogatás 1992–2002 (Bp., Heti Válasz, 2003. 6–7.)
43. Duray Miklós, a földhöz és a néphez való hűség szimbóluma (A Magyar Köztársaság elnökének beszéde a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagyeresztjének átadása alkalmából, 2001) (In: Duray Miklós: Hazától a nemzetig. A kárpát-medencei magyarság helyzete és esélyei/cikkek, elemzések, beszédek és interjúk/1990–2004 (Somorja, Méry Ratio, 2003. 692–693.)²²⁵³ [Mk]
44. Dr. Mádl Ferenc köztársasági elnök megnyitó előadása az Antall József néhai miniszterelnök tiszteletére rendezett tudományos emlékülésen (Magyar Közigazgatás 2004/1. 1–3.)²²⁵⁴
45. Mádl Ferenc köztársasági elnök előszava (Robert Schuman: Európáért, Pécs, Pro Pannonia, 2004. 7–13.)
46. Tanévnyitó beszéd (1993) (In: Mann Miklós (szerk.): Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században (Bp., Önkonet, 2004. 233–237.)²²⁵⁵ [Hk]
47. Mádl Ferenc köztársasági elnök úr dísztávirata (In: B. Élthes Eszter: Férjem, a komédiás. Bp., Bessenyei Kft, 2004. 103.)²²⁵⁶
48. Lehetőségeink és feladataink az Európai Unióban (Zempléni Múzsza 2004/2. 86–88.)²²⁵⁷
49. Mádl Ferencnek, a Magyar Köztársaság elnökének üdvözlő szavai (Magyar Nyelv 2005/1. 2.)²²⁵⁸

²²⁵³ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 216–217.).

²²⁵⁴ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 266–270.).

²²⁵⁵ Első megjelenése a Köznevelés folyóiratban (1.: jelen bibliográfia 17.1. pont 3. tétel).

²²⁵⁶ A szöveg – Az államfő köszöntő távirata Bessenyei Ferenc színművésznek 85. születésnapja alkalmából c. alatt – a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 368.).

²²⁵⁷ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 163–165.).

²²⁵⁸ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 346–347.).

50. 950 éves a Tihanyi Bencés Apátság. Békénket keressük (In: Új Horizont 2005/3. 3–5.)²²⁵⁹ [Mk]
51. Mádl Ferenc: köztársasági elnök beszéde (In: Dürr János (szerk.): Egy új, más világot teremteni! Bolyai-díj és díjazottak 2000–2004. Bp., BDA – Alibi, 2005. 87–90.)²²⁶⁰
52. Mádl Ferenc köztársasági elnök köszöntője (Budapest, 2005. április 12.) (In: Confessio 2006/3. 7–8.)
53. Felfedező utak egy keresztény Európához. Bevezető esszé (In: J. H. H. Weiler: Keresztény Európa, Bp., SzIT, 2006. 9–25.)
54. Előszó (In: Granasztói György – Kodolányi Gyula (szerk.): Magyarország ma és holnap, Bp., Magyar Szemle, 2007. 5–9.)
55. A múlt felidézésétől nem szabad félnünk, emlékezni kötelességünk (Előszó) (Hantó Zsuzsa (szerk.): Kitaszítottak. Családok munkatáborokban (2.) (Bp., Magyar Ház, 2007. 9–10.)
56. Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 21–24.)
57. Köszöntő a jászteleki jótékonyasági romanapon (Magyar Szemle 2009/9–10. Melléklet 3–5.)
58. Utunk a Tövis utcai templomhoz (társszerző: Mádl Dalma) (In: Frajka Félix (szerk.): A Kapisztrán Szent János templom 60 éve. Bp., KSZJT, 2009. 8–9.)
59. Ajánlás (Nemzeti ügyek politikája. Fidesz-program. Bp., [Fidesz], 2010. 4.)
60. Személyében zsidó és magyar értékek léteznek együtt (In: Münz András: Nehéz zsidónak lenni. Bp., Ulpius, 2011. 236–237.)²²⁶¹
61. Köszöntő Korzenszky Richárd tihanyi perjel hetvenedik születésnapjára (In: Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára, Tihany, Tihanyi Szt. Gergely Alapítvány, 2011. 16–18.)

²²⁵⁹ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 165–168.).

²²⁶⁰ A szöveg a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2002. Bp., KEH, 2003. 99–101.).

²²⁶¹ Laudáció a Köztársasági Elnök Érdemérme átadásának alkalmából.

62. Arcképvázlat születésének centenáriumán (In: Rokolya Gábor (szerk.): Nizsalovszky Endre: Magyar családi jog, Bp., KJAK, 2019. III-XXIII.) [Mk]
63. Ajánlás Stefan Zweig: Sakknovella című novellájához (In: Jávor Béla (szerk.): Az én novellám, Bp., SZIT, 2019. 201–205.)

17.2. MEGEMLEKEZÉS

1. Nizsalovszky Endre (közreműködők: Mádi-Szabó Gábor, Mécs Károly, Sztankay István, Bp., 1997. 2 CD)
2. A Himnusszal állt hóhérai elé (Új Horizont 1998. különszám 68–71.)
3. Hittünk és cselekedtünk érte ([Granasztói György (szerk.):] Tíz év távlatából, [H.n], BLA, [é. n.] 19–23.)
4. Dr. Mádl Ferenc köztársasági elnök beszéde: elhangzott Budapesten, az emlékhely avatásakor a Kisfogházban (Börtönügyi Szemle 2000/4. 4–7.)²²⁶²
5. A kommunizmus és a holokauszt áldozatairól (Magyar Szemle 2002/1–2. 7–16.)²²⁶³
6. 1956, az európaiság és az Európai Unió (Magyar Szemle 2002/11–12. 6–14.)²²⁶⁴
7. A jogállamiság és a demokrácia elkötelezettje (Magyar Szemle 2004/1–2. 7–13.)²²⁶⁵
8. „Mindnyájunk emlékhelye” (Magyar Szemle 2004/7–8. 64–68.)²²⁶⁶

²²⁶² A beszéd a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2000–2001. Bp., KEH, 2002. 218–221.).

²²⁶³ A beszéd később – kisebb változtatásokkal – a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent Emlékezés a holokauszt és a kommunizmus áldozataira a kommunizmus áldozatainak emléknapján cím alatt (KEHÉ 2000–2001. Bp., KEH, 2002. 147–152.).

²²⁶⁴ A beszéd esszé formában közzétett változata. A beszéd eredeti szövege (cím nélkül) megjelent a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében (KEH Évkönyve 2002. 252–257.). A beszéd harmadközlését l.: Az értékek Európája cím alatt (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 201–206.).

²²⁶⁵ A beszéd később – kisebb változtatásokkal – a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 266–270.).

²²⁶⁶ A beszéd később – kisebb változtatásokkal – a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 148–150.).

9. A földosztás 60. évfordulójának köszöntése (Gazdálkodás 2005/2. 16–17.)
10. Az elhallgatott szörnyűség (Magyar Szemle 2005/3–4. 3–7.)²²⁶⁷
11. Emlékezés Antall József-re (In: Jeszenszky Géza – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd (szerk.): A politikus Antall József – az európai úton, Bp., Mundus, 2006. 344–350.)²²⁶⁸ [Hk]
12. A történelem ítélkezett (Magyar Szemle 2006/9–10. 3–6.)
13. Antall József, egy politikus és államférfi ars poeticája (Magyar Szemle 2009/3–4. 8–15.)²²⁶⁹
14. Antall József (Egy politikus és államférfi ars poeticája) (In: Soós Kálmán et al (szerk.): Modell és valóság I–III. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok/politikai beszédek, interjúk itthon és külföldön/országgyűlési felszólalások (Bp., AJTK, 2015. III/1178–1183.))²²⁷⁰ [Mk]

17.3. NEKROLÓGOK

1. Nizsalovszky Endre (1894–1976) (Jogtudományi Közlöny 1977/1. 1–3.)
2. Simon Gyula (1899–1982) (Jogtudományi Közlöny 1983/6. 411–412.)
3. Búcsú Herczegh Gézától (Magyar Szemle 2010/3–4. 118–122.)

17.4. AVATÓBESZÉD

1. Németh László szobrának avatására (Tiszatáj 2006/8. 96–97.)
2. Részletek Mádl Ferenc köztársasági elnök beszédéből, Melocco Miklós Deák Ferenc-emlékművének avatásán (Dunánál 2005/1. 78–79.)²²⁷¹

²²⁶⁷ A beszéd a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében is megjelent (KEHÉ 2005. Bp., KEH, 2005. 126–129.).

²²⁶⁸ A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében megjelent szöveg (KEHÉ 2003., Bp., KEH, 2004. 266–270.) harmadközlése.

²²⁶⁹ Az Európai Parlament Antall József-szárnyának 2009.01.29-én tartott névadója alkalmából rendezett konferencián elhangzott előadás.

²²⁷⁰ Vö.: 17.2. pont 13. tétel.

²²⁷¹ A lapban az élőben elmondott, a KEHÉ-ben az előre megírt beszéd szövege jelent meg (KEHÉ 2004. Bp., KEH, 2005. 324–325.).

17.5. BEADVÁNYOK

1. A gyűlöletbeszéd büntetethetősége: a köztársasági elnök indítványa az Alkotmánybírósághoz (Fundamentum 2004/1. 131–136.)²²⁷²

17.6. AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK

1. Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez (Jogtudományi Közlöny 1988/8. 441–449.) – levelező tagság
2. A kultúra jövője az európai integrációban (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Bp., Athenaeum, 1995. 82–105.) – rendes tagság

17.7. DÍSZDOKTORI BESZÉDEK

Pécsi Tudományegyetem (1998):

- Magyarország Európa (falusi történetben elbeszélve) (In: Díszdoktoravató 1998. október [Pécs], [PTE ÁJK], [1998] 5–8. [kézirat])

Eötvös Loránd Tudományegyetem (2000):

- [Cím nélkül]²²⁷³ (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica. 2000–2001. [T. 41–42.] 199–203.) (német változat)
- Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (In: KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2002. 81–85.) (magyar változat)²²⁷⁴

²²⁷² A beadvány szövege megjelent a Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyvében (KEHÉ 2003. Bp., KEH, 2004. 372–384.).

²²⁷³ Valójában a beszéd első sorában szerepel az előadás címe, amely a következő: Die europäische Integration im Wirbel der Geschichte: europäische und nationale Perspektiven von gestern bis heute.

²²⁷⁴ Másodközlés 2011-ben: Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 77–82.).

Müncheni Ludwig Maximilian Egyetem (2002):

- A Ius Commune Europae-től az európai közösségi magánjogig – jogi gondolkodás Magyarországon (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában / The Hungarian Head of State in Europe (Bp., KJK-KERSZÖV, 2004. 151–163.)

18. EMLÉKEZETE

18.1. VÁLOGATOTT TUDOMÁNYOS NEKROLÓGOK

A) MAGYARUL

1. Király Miklós: Búcsú Mádl Ferencről (Jogtudományi Közlöny 2011/9. 473–476.)
2. Péteri Zoltán: Mádl Ferencre emlékezve (In: Iustum, Aequum, Salutare 2011/4. 5–7.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Király Miklós: Farewell to Professor Ferenc Mádl (In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica. 2010. [T. 51.] 321–326.)
2. Király Miklós: In Memoriam Ferenc Mádl (1931–2011) (Revue Hellénique de Droit International 2011/1. 1–4.)
3. Richard Buxbaum: Ferenc Mádl (1931–2011) (In: The Rabel Journal of Comparative and International Private Law 2011/4. 697–699.)
4. Hans Hoyer: Ferenc Mádl (1931–2011) (In: Zeitschrift für Europarecht, Int. Privatrecht und Rechtsvergleichung 2011/4. 148.)
5. Herbert Kronke: In memoriam Ferenc MADL (1931–2011) (Uniform Law Review 2011/1–2. 8–11.)

18.2. FONTOSABB ÉLETRAJZI JELLEGŰ FILMEK ÉS MŰSOROK

1. Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnök-nél (MTV, 2002)
2. Búcsú Mádl Ferenctől (M1, 2011)
3. Mádl Ferenc emlékműsor (Kossuth rádió, 2011)
4. Ez itt a kérdés. Emlékezés Mádl Ferencre (M5, 2021)
5. Gróh Gáspár Mádl Ferencről (Magyar Katolikus Rádió, Kerengő, 2021)
6. Molnár Adrienne és Hegedűs Márton: Memoir – MPEE 25 (MPEE, 2021)
7. Kálomista László: Mádl Ferenc. A nemzet elnöke (MTVA, 2021)
8. Molnár Adrienne és Hegedűs Márton: Tablinum – Beszélgetés Király Miklóssal (Segmina Film, 2022)

18.3. EMLÉKKÖTETEK

1. Ius privatum, ius commune Europae. Liber amicorum: studia Ferenc Mádl dedicata. Az ELTE Nemzetközi Magánjogi és Polgári Jogi Tanszékének munkatársai köszöntik a tudóst és a barátot (Bp., ELTE ÁJK NMJT, 2001)
2. Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” (Bp., ELTE ÁJK, 2011)
3. Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011)
4. Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére (Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2022)

18.4. FONTOSABB ÉLETRAJZI TÉMÁJÚ ÍRÁSOK

A) MAGYARUL

1. Prof. dr. Mádl Ferenc (A veszprémi Lovassy és volt Piarista Gimnázium Öregdiákjai Baráti Körének 2001. évi tájékoztatója, Veszprém, 2001. 10–12.)
2. Burucs Kornélia: Mádl Ferenc (In: Glatz Ferenc (főszerk.): Az MTA tagjai Bp., MTA TKK – Tudománytár, 2003. II/818–819.)

3. Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az Európa-jog magyar profeszszora (Európai Jog 2021/3. 1-12.)
4. Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében)
5. Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia hivatalnokja (1956-1971) (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében)
6. Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója (1958-1968) (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében)
7. Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai (megjelenés alatt a Béli Gábor Emlékkönyvben)
8. Granasztói György: Szelíd tekintély. Mádl Ferenc sírjánál (Magyar Szemle 2011/7-8. 3-5.)
9. Gróh Gáspár: Elnök úr kilencven éves lenne... – Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11-12. 3-5.)
10. Király Miklós: Mádl Ferenc (In: Pásztor Péter (szerk.): Magyar Politikai Enciklopédia, Bp., MCC-Tihanyi Alapítvány, 2019. 345-346.)
11. Király Miklós: „*Gyakorolta, de nem kedvelte a hatalmat*” – tíz éve hunyt el Mádl Ferenc (Válasz Online 2021.05.29., www.valaszonline.hu/2021/05/29/tiz-eve-hunyt-el-madl-ferenc-kiraly-miklos-evfordulo, 2022.04.15.)
12. Kodolányi Gyula: A világfa ágain (Bp., Nap, 2022.) [számos Mádl Ferencsel kapcsolatos történettel]
13. Korzenszky Richárd: Életem ajándéka – Szubjektív sorok Mádl Ferenc halálának 10. évfordulóján (Új Ember 2021. május 30. 11.)
14. Malonyai Péter: Ulpianus nyomdokain (Nemzeti Sport Képes Sport melléklet 2021.05.29. VIII.)
15. Martonyi János: Mindig emelt fővel – Emlékezés Mádl Ferencre (Magyar Szemle 2021/7-8. 7-12.)
16. „*Kihívások között is embernek maradni*” – interjú a Mádl családdal (<https://kepmas.hu/hu/kihivasok-kozott-embernek-maradni-interju-madl-csaladdal>, 2022.04.15.)
17. Paczolay Péter: Szükség lenne a Mádl Ferenchez hasonló „tudós politikusokra” (<https://precedens.mandiner.hu/>

- cikk/20210528_szuksege_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel, 2022. 04.15.)
18. Sereg András: Mádl Ferenc példája mutatta meg a politika vas-törvényét (<https://index.hu/belfold/2021/05/29/madl-ferenc-kotelesseg-a-kozjot-szolgalni>, 2022. 04.15.)

B) IDEGEN NYELVEN

1. Domaniczky Endre: Ferenc Mádl, a Hungarian Professor of European Law (Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2021. 132-157.)
2. Martonyi János: Ferenc Mádl and International Economic Law (Central European Journal of Comparative Law 2021/2. 167-179.)

ALAPVETŐ SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK²²⁷⁵

KÖNYVEK, EMLÉKIRATOK, TANULMÁNYOK,
VISSZAEMLEKEZÉSEK

CSALÁDTÖRTÉNET

- Bánd I = Hudi József (szerk.): Bánd története I. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008)
- Bánd II = Mádl Antal (szerk.): Bánd története II. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008)
- Cholnoky Jenő: Balaton (Bp., Franklin, [1937])
- Cholnoky Jenő: Veszprém (Bp., Balaton Társaság, 1938)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc Amerikában (Kézirat, 2022)
- Feri Fényképalbuma ([Bp.,] [2001.] kézirat, a család tulajdonában)
- Feri Papa Emlékkönyve = A „mi” Ferink. Családi emlékkötet Feri 80. születésnapja örömére (Bp., 2011. kézirat, a család tulajdonában)
- Himler 2021 = Himler, Martin: Amerikai lettem (Bp., Európa, 2021)
- Magyar Kódex 1-6. (Bp., Kossuth, 2000-2002)
- ifj. Mádl Antal = ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim (Bánd, [1982 körül], kézirat, a család tulajdonában)
- Mádl Teréz = Erőss Pálné sz. Mádl Teréz visszaemlékezése édesapja születésének 110. évfordulóján (Bp., 2013. kézirat, a család tulajdonában)
- Mike Valéria = Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora 1905-1981 (Bp., METEM, 2010)
- Mozaikok = Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany - Bp., 2009-2011, kézirat, a család tulajdonában)

²²⁷⁵ Válogatott, áttekintés céljából készült irodalomjegyzék. További adatok a lábjegyzetekben, illetve Mádl Ferenc bibliográfiájában.

- Seewann, Gerhard: A magyarországi németek története I-II. (Bp., Argumentum, 2015)
- Manherz Károly (szerk.): A magyarországi németek (Bp., Útmutató, 1998)
- Puskás 1982 = Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940 (Bp., Akadémiai, 1982)
- Tezla Albert: „Egy szívvel két hazában” Az amerikai magyarok 1895-1920 (Bp., Corvina, 2005)
- Várdy 2000 = Várdy S. Béla: Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története (Bp., MNyKNT, 2000)
- Veress D. 1998 = Veress D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai (Szentkirályszabadja, Szentkirályszabadja Önkormányzata, 1998)
- Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése (Bp., MHKK, 2004)

ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLAI TANULMÁNYOK

- Albrecht Sándor – Kevés István (szerk.): Veszprémi aranyéveink 1942-1950 ([Veszprém], [magánkiadás], [2000])
- Bánd I = Hudi József (szerk.): Bánd története I. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008)
- Bánd II = Mádl Antal (szerk.): Bánd története II. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008)
- Cholnoky Jenő: Veszprém (Bp., Balaton Társaság, 1938)
- Emlékkönyv 1989 = Borián Tibor (szerk.): Emlékkönyv a veszprémi Kegyestanítórendi Gimnázium alapításának 275. évfordulójára 1711-1986 (Bp., MPDSZ, 1989. 105-109.)
- Évkönyv 1986 = Kapor Károlyné (szerk.): A veszprémi Lovassy László (volt Kegyestanítórendi) Gimnázium Jubileumi évkönyve 1711-1986 (Veszprém, Lovassy László Gimnázium, 1986)
- Lechner László (szerk.): Alma Mater a veszprémi várban (Veszprém, [VÖDE], [2003])
- Lichtneckert András = Lichtneckert András – Tölcséry Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az

- államosításig 1711–1948 (Veszprém, Lichtneckert András – VÖDE, 2011)
- Mozaikok = Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany – Bp., 2009–2011. kézirat, a család tulajdonában)
 - Mádl Teréz = Erőss Pálné sz. Mádl Teréz visszaemlékezése édesapja születésének 110. évfordulóján (Bp., 2013. kézirat, a család tulajdonában)
 - Szőnyeg János (szerk.): Emlékkönyv a veszprémi Lovassy László Gimnázium 1953-ban érettségizett tanulóinak 50 éves találkozó-jára (Veszprém, magánkiadás, 2003)
 - Varga Miklós (szerk.): Piarista mozaikok. Tanárok – tanítványok (Veszprém, VÖDE, 2005)
 - VÖDE tájékoztatói = A veszprémi Lovassy és volt Piarista Gimnázium Öregdiákjai Baráti Körének tájékoztatója (1990–2017 között)
 - VPÉ = A Kegyes Tanítórendiek vezetése alatt álló Veszprémi R. Kath. Főgimnázium Értesítője (Veszprém, Veszprémi Piarista Gimnázium, 1852–1948)

EGYETEMI ÉVEK

- Ádám 2013 = Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve (Pécs, PTE ÁJK, 2013)
- Csizmadia 1980 = Csizmadia Andor (szerk.): Fejezetek a pécsi egyetem történetéből (Pécs, PTE, 1980)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (megjelenés alatt a Jogtörténeti Szemlében)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera ad Astra 2022/1. 157–175.)
- Domaniczky Endre: Adalékok Szászy István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez (Jogtörténeti Szemle 2020/3. 54–55.)
- Domaniczky Endre: Adalékok Bónis György jogtörténész professzor MTA doktori eljárásához (Jogtörténeti Szemle 2020/4. 68–71.)

- Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (megjelenés alatt a Jurában)
- Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratuláló levele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (In: Jura 2021/4. 152–156.)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai (megjelenés alatt a Béli Gábor Emlékkönyvben)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták (Vigilia 2023/1. 18–25.)
- Domaniczky Endre: Széchenyi gondolatainak hatása Mádl Ferenc életművére (Kézirat, 2023)
- ELTE Évkönyvek
- ELTE Tanrendek
- [Jancsó Imre]: Álnéven Krisztusért. Egy idős pap visszaemlékezései a „daliás időkre” 1–19. (folytatásokban a Keresztény Élet 1998–1999. évfolyamában: 1998.11.08., 7.; 1998.11.15., 7.; 1998.11.22., 5.; 1998.11.29., 7.; 1998.12.06., 5.; 1998.12.13., 5.; 1998.12.20., 7.; 1998.12.27., 13.; 1999.01.03., 5.; 1999.01.10., 7.; 1999.01.17., 7.; 1999.01.24., 7.; 1999.01.31., 7.; 1999.02.07., 7.; 1999.02.14., 7.; 1999.02.21., 7.; 1999.02.28., 7.; 1999.03.07., 7.; 1999.03.14., 7.)
- Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” (Bp., ELTE ÁJK, 2011)
- Polyák Petra: „A hallgatóknak meg kell lenni”. A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első öt éves terv idején (Pécs, PTE EL, 2016)
- Révész Béla: Az Igazságügyi Minisztérium története (Bp., MKLK, 2018)
- Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből I. (Bp., MKLK, 2016)
- Vonyó József (főszerk.): Pécs története 1–3. (Pécs, Pécs Története Alapítvány – Kronosz, 2015)

MTA HIVATALNOKI ÉS KUTATÓI IDŐSZAK

- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia hivatalnoka (1956–1971) (Jogtörténeti Szemle 2022/3.)

- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója (1958–1968) (Jogtörténeti Szemle 2022/4.)
- Domaniczky Endre: Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (1956. 09. 19–1956. 11. 02.) (Magyar Szemle 2022/7–8. 8–17.)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc Amerikában (Kézirat, 2022)
- Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Bp., MTA TK, 2003. I–III.)
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956 (Bp., ÁBTL – Rubicon, 2013)
- Kónya Sándor (szerk.): „Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. (Bp., Akadémiai, 1994)
- Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része (Pécs, DC, 1998. 97.)
- Nagy 1988 = Nagy Lajos (szerk.): Bibliography of Hungarian legal literature 1945–1980. (Bp., Akadémiai, 1988)
- Somlai Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása (In: Évkönyv XVI. Budapest, 1956-os Intézet, 2009. 273–314.)
- Somlai Katalin: Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosok. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelitből az elitbe (In: Évkönyv XXVI. Budapest–Pécs, 1956-os Intézet Alapítvány – Kronosz, 2021. 103–164.)
- Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany–Bp., 2009–2011. kézirat)
- id. Trócsányi László: Jogászi pályafutásom (Bp., Nagy és Trócsányi 1995)
- Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., Hvg-orac, 2019)

AZ ELTE TANÁRA

- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc Amerikában (Kézirat, 2022)
- ELTE Évkönyvek

- ELTE Tanrendek
- Király Miklós (szerk.): „Fabula de te narratur” (Bp., ELTE ÁJK, 2011)
- Mádl Ferenc köszöntése: 80 (Bp., MPEE, 2011)
- MTA Almanachjai
- Martonyi János: Mádl Ferenc és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Magyar Jog 2021/7–8. 385–391.)
- Vékás Lajos: Mádl Ferenc és a magyar nemzetközi magánjog (Magyar Jog 2021/7–8. 392–399.)

A POLITIKUS

- Bakos István: Közszolgálatban... (Bp., Püski, 1994)
- Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon (Bp., Magyar Napló, 2015)
- Biernaczký Szilárd – Jeszenszky Géza – Kapronczay Károly (szerk.): A politikus Antall József – az európai úton. Tanulmányok, esszék, emlékezések a kortársaktól (Bp., Mundus, 2006)
- Bitskey Botond (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2008 (Bp., KEH, 2009)
- Bod Péter Ákos: Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből (Bp., Akadémiai, 2018)
- Csaba László – Jeszenszky Géza – Martonyi János: Helyünk a világban. A magyar külpolitika útja a 21. században (Bp., Éghajlat, 2009)
- Debreczeni József: A miniszterelnök (Bp., Osiris, 1998)
- Domaniczky Endre: Mádl Ferenc Amerikában (Kézirat, 2022)
- Farkas Márta (szerk.): Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–2000. (Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001)
- Herczegh Géza: Magyarország külpolitikája I–II. (Bp., Magyar Szemle, 2019 és 2021)
- Jeszenszky Géza: Kísérlet a trianoni trauma orvoslására (Bp., Osiris, 2016)
- Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004)
- Kodolányi Gyula: A világfa ágain (Bp., Nap, 2021)

- Kónya Imre: Antall József közéről (Bp., Kortárs, 2019)
- Laczay István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1995. szeptember – 1998. június (Bp., BLA – MPEE, 1998)
- Laczay István (szerk.): A polgári Magyarországért. 1998. szeptember – 2001. március (Bp., BLA – MPEE, 2001)
- Marinovich Endre: 1315 nap. Antall József naplója (Bp., Éghajlat, 2003)
- Martonyi János: Európa, nemzet, jogállam (Bp., Magyar Szemle – Európai Utas, 1998)
- Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain. Beszédok, előadások, tanulmányok, interjúk 1990–1994 (Bp., Athenaeum, 1995)
- Mádl Ferenc köszöntése: 80 (Bp., MPEE, 2011)
- Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany – Bp., 2009–2011. kézirat)
- O'sváth György: Élettörédek (Bp.-Csenger, O'sváth Alapítvány, 2017)
- Rainer M. János: Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989 (Bp., 1956-os Intézet Közalapítvány, 2008)
- Sámsondi Kiss György: A Duna mégis összeköt (Bp., Kairosz, 2019)
- Szabó László Zsolt: Húsz év után. Interjúk a rendszerváltozásról 2008–2009-ben (Lakitelek, Antológia, 2019)
- TAR 2003 = Tar Pál: In memoriam Antall József: Tanú és szereplő (Bp., Kairosz, 2003)
- TAR 2014 = Koncz Attila: Többet lát, aki távolabbról néz. Beszélések Tar Pállal (Bp., magánkiadás, 2014)
- Tósoy Balázs (szerk.): Mádl-morzsák, avagy Mádl Ferenc köztársasági elnök összegyűjtött mondásai (Bp., 2005. kézirat)
- Tóth Eszter Zsófia (szerk.): Antall József útja a miniszterelnökségig. „A politikában és a szerelemben nincs mindig és nincs soha” (Válogatás) (Bp., Magyar Napló, 2015)
- Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2000/2001 (Bp., KEH, 2002)
- Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2002 (Bp., KEH, 2003)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2003 (Bp., KEH, 2004)
- Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2004 (Bp., KEH, 2005)
- Végh Miklós (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2005 (Bp., KEH, 2005)
- Végh Miklós (szerk.): A Köztársaság Elnökének Érdemérmével kitüntetettek, 2001–2005. Laudációk könyve (Bp., KEH, 2005)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLA

- MNL Veszprém Megyei Levéltára: A szentkirályszabadjai általános iskolai iratai (MNL VML VIII.293.)
- Lovassy László Gimnázium irattára: Mádl Ferenc érettségi iratai
- Piarista Levéltár: Mádl Ferenc pap-tanárainak (különösen: Medvigy Miklós (HU PMKL IV.239), Kincs Lajos (HU PMKL IV.248), Előd István (HU PMKL IV.212) és Benkő Andor (rendezetlen)), illetve barátjának, Borián Tibornak (rendezetlen) a hagyatéka
- Veritas Intézet Levéltára: Benkő Andor (742. sz. interjú) és Stéhli Ferenc (746. sz. interjú) életút-interjúi
- ELTE Egyetemi Levéltár: Mádl Ferenc egyetemi hallgató személyi anyaga (7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966.)
- Magyar Nemzeti Levéltár: Veszprém megyei beiskolázási iratok 1951 (MNL OL M-KS 276–89. 311.)

EGYETEMI ÉVEK

- PTE ÁJK kari tanácsi jegyzőkönyvei (különösen az 1951. évi beiskolázással kapcsolatos iratok)
- PTE Egyetemi Levéltár: – Mádl Ferencsel kapcsolatos iratanyag (PTE EL VIII.202)

MELLÉKLETEK

- Mádl Ferenc 1953-as pályamunkája (PTE EL VIII.202.b. 54. d. és PTE EL VIII.202.d. 414. d.)
- Magyar Nemzeti Levéltár: Mádl Ferenc egyetemi hallgató egyetemváltással kapcsolatos iratai (MNL XIX-J-5-a, 214. d., F847/855. csomó)
- ELTE Egyetemi Levéltár: Mádl Ferenc egyetemi hallgató személyi anyaga (7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966.)
- ELTE ÁJK Kari Könyvtár: Mádl Ferenc szakdolgozata (bírálattal)
- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: Mádl Ferencre vonatkozó jelentések
- Budapest Főváros Levéltára: Mádl Ferenc bírósági gyakorlatával kapcsolatos iratok (BFL XXV. fond)

AKADÉMIAI ÉVEK

- MTA Levéltára: – a Magyar Tudományos Akadémia II., illetve IX. osztályának iratanyaga (1950–1985) (V. 102. és V. 109. fondcsoportok)
 - Mádl Ferenc Ford-ösztöndíjával kapcsolatos iratok (III.40. és V.109. fondcsoportok)
 - Mádl Ferenc kollégáinak személyi anyagai (III.45.)
 - Mádl Ferenc kollégáinak tudományos dossziéi (VII.200.)
- Veritas Intézet Levéltára: Szabó Imre életút-interjúja (137. sz. interjú)

AZ ELTE TANÁRA

- ELTE Egyetemi Levéltár (1. Rektori Hivatal, c.) A Rektori Hivatal iratai 1971–1977)
- ELTE tanácsulések jegyzőkönyvei
- ELTE ÁJK kari tanácsi jegyzőkönyvek

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A POLITIKUS

- Veritas Intézet Levéltára: Szabó Iván életút-interjúja (809. sz. interjú)
- Magyar Nemzeti Levéltár: Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai (1993–1994) (MNL XIX-j-9-av)

PERIODIKÁK

CSALÁDTÖRTÉNET

- Veszprémi Napló

ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLA

- Piarista Diák
- Veszprémi Szemle

EGYETEMI ÉVEK

- Dunántúli Napló
- Felsőoktatási Szemle
- Hetedhétathár
- Keresztény Élet
- Művelődési Közlöny
- Új Ember
- Vigilia

AKADÉMIAI ÉVEK

- Acta Juridica
- Akadémiai Értesítő
- Akadémiai Közlöny
- Az ÁJI Értesítője

MELLÉKLETEK

- Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei
- Állam- és Jogtudomány
- Gazdaság- és Jogtudomány
- Jogtudományi Közlöny
- Magyar Jog
- Magyar Közlöny
- Magyar Tudomány

AZ ELTE TANÁRA

- Acta Juridica
- Állam- és Jogtudomány
- Egyetemi Lapok
- Gazdaság- és Jogtudomány
- Jogtudományi Közlöny
- Külgazdaság
- Magyar Közlöny

A POLITIKUS

- Heti Válasz
- HVG
- Külügyi Szemle
- Magyar Hírlap
- Magyar Honvéd
- Magyar Nemzet
- Magyar Szemle
- Népszabadság
- Népszava
- Veszprémi Napló
- Veszprémi 7 Nap
- 168 óra

INTERJÚK

- Bakos István
- Becker Pál
- Breuer Klára
- Béli Gábor
- Bruhács János
- Gróh Gáspár
- Harmathy Attila
- Jávor Béla
- Jeszenszky Géza
- Kecskés László
- Herczegh Gézáné
- Herodek Sándor
- Király Miklós
- Kónya Sándor
- Korzenszky Richárd
- Lázár Imre
- Makk László
- Mádl András
- Máthé Gábor
- Pákozdi Lajos
- Réthátiné Serly Katalin
- Schillinger Erzsébet
- Sepsy-Kovács Éva
- Simon Attila
- Sólyom László
- Szilágyiné Szemkeő Judit
- Tamás András
- Tar Pál
- Taxner Ernő
- Torgyánné Cseh Mária
- Tósoky Balázs
- Várady Tibor
- Zétényi Zsolt

KÉPEK JEGYZÉKE

Borítókép: a család tulajdonában, az eredeti fotót Havran Zoltán készítette.

1. Domaniczky Endre felvétele (2022)
2. Domaniczky Endre felvétele (2022)
3. Mádl András felvétele (2022)
4. A rekonstrukciós rajz lelőhelye: Oroszlán Zoltán 1993. 10. 20-i levele Mádl Ferencnek (MNL XIX-j-9-av. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai 15. d., „*Miniszteri Titkárság 4101-4200*” dosszié). Oroszlán Zoltán (1956–2000) geofizikus az Essegvár régészeti feltárása érdekében folytatott civil mozgalom egyik legfontosabb alakja volt. Az 1990-es években zajló ásatásokat az általa 1993-ban létrehozott Essegvár 1993 Alapítvány szervezte és finanszírozta, amelynek tiszteletbeli elnöke – Oroszlán felkérésére – Mádl Ferenc volt (Mádl Ferenc 1993. 10. 25-i levele Oroszlán Zoltánnak, MNL XIX-j-9-av. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai 15. d., „*Miniszteri Titkárság 4101-4200*” dosszié). A vár kutatástörténetére: www.castrumbene.hu/files/c8_02rajner.pdf (2022. 08. 15.).
5. Domaniczky Endre felvétele (2022)
6. Domaniczky Endre felvétele (2022)
7. Lelőhelye: MNL VML VIII.293., a képet készítette: Domaniczky Endre
8. Domaniczky Endre felvétele (2021)
9. Domaniczky Endre felvétele (2021)
10. Domaniczky Endre felvétele (2021)
11. Domaniczky Endre felvétele (2021)
12. Domaniczky Endre felvétele (2021)
13. Domaniczky Endre felvétele (2022)
14. Domaniczky Endre felvétele (2021)
15. Felek Béla 1968. 11. 29-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában). Mádl Ferenc édesapjának a Herendi Porcelánmanufaktúra díszkertjének kialakítása érdekében végzett munkájára l. még: ifj. Mádl Antal 93–96. és KEHÉ 2002. 350.

16. Domaniczky Endre felvétele (2021)
17. Domaniczky Endre felvétele (2022)
18. Domaniczky Endre felvétele (2022)
19. Domaniczky Endre felvétele (2017)
20. Mádl András felvétele (2022)
21. Domaniczky Endre felvétele (2022)
22. A család tulajdonában
23. A család tulajdonában
24. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: FPEK 2.
25. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: Feri Fényképalbuma
26. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: Feri Fényképalbuma
27. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: Feri Fényképalbuma
28. A család tulajdonában
29. A család tulajdonában
30. A család tulajdonában
31. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: Feri Fényképalbuma
32. A család tulajdonában
33. A család tulajdonában
34. A család tulajdonában
35. A család tulajdonában
36. A család tulajdonában
37. A család tulajdonában
38. Domaniczky Endre felvétele (2022)
39. Domaniczky Endre felvétele (2022)
40. Domaniczky Endre felvétele (2022)
41. Domaniczky Endre felvétele (2022)
42. Domaniczky Endre felvétele (2022)
43. Domaniczky Endre felvétele (2022)
44. Domaniczky Endre felvétele (2022)
45. Domaniczky Endre felvétele (2022)
46. A család tulajdonában
47. A család tulajdonában
48. A kép lelőhelye: PTE EL VIII.202.d. 414. d.
49. A kép lelőhelye: PTE EL VIII.202.d. 414. d.
50. A család tulajdonában
51. A család tulajdonában

52. Domaniczky Endre felvétele (2022)
53. Domaniczky Endre felvétele (2022)
54. A család tulajdonában
55. A kép lelőhelye: ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. (Marsó-Mádl)
56. A család tulajdonában
57. A kép lelőhelye: ELTE ÁJK Kari Könyvtár
58. A kép lelőhelye: ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. (Marsó-Mádl)
59. A család tulajdonában
60. A család tulajdonában
61. A család tulajdonában
62. A kép lelőhelye: BFL XXV. fond
63. A család tulajdonában
64. Domaniczky Endre felvétele (2022)
65. Domaniczky Endre felvétele (2022)
66. A kép lelőhelye: AL II. osztály 168. d. 2. dosszié
67. A kép lelőhelye: AL VII. 200. 865. d. 1. dosszié (Eörsi Gyula doktori védése)
68. A család tulajdonában
69. Domaniczky Endre felvétele (2022)
70. Domaniczky Endre felvétele (2022)
71. Domaniczky Endre felvétele (2022)
72. Domaniczky Endre felvétele (2022)
73. Domaniczky Endre felvétele (2022)
74. Domaniczky Endre felvétele (2022)
75. Domaniczky Endre felvétele (2022)
76. A kép lelőhelye: AL II. osztály iratai 16. d., 3. dosszié
77. A kép lelőhelye: AL II. osztály iratai 17. d., 3. dosszié
78. A család tulajdonában (A kép valószínűleg 1962 tavaszán készült)
79. A család tulajdonában (A kép az ismert elzászi festő, Robert Kuven (1901–1983) akvarellje alapján készült)
80. A család tulajdonában
81. A család tulajdonában
82. A kép lelőhelye: AL IX. osztály 9. d. 7. dosszié
83. A család tulajdonában

84. A család tulajdonában
85. A család tulajdonában
86. A család tulajdonában
87. A kép lelőhelye: AL IX. osztály 9. d. 4. dosszié
88. A család tulajdonában
89. A család tulajdonában
90. A család tulajdonában
91. A család tulajdonában
92. Domaniczky Endre felvétele (2022)
93. A család tulajdonában
94. ELTE EL (EDIT-honlap)
95. ELTE EL (EDIT-honlap)
96. A család tulajdonában
97. Domaniczky Endre felvétele (2022)
98. Domaniczky Endre felvétele (2022)
99. A család tulajdonában. A kép az 1988-as nagyecenki kirándulás alkalmával készült, amikor a tanszék dolgozói egy herendi kiterő keretében ellátogattak Bándra is (a kirándulásra részletesen l.: Burián László: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának mai kérdéseiről (Jogtudományi Közlöny 1989/11. 610–613.)). A képen látható személyek a következők (balról jobbra, álló sor: Mádl Ferenc, ifj. Mádl Antalné, Fejes Margit, Lontai Endre, Vékás Lajos, Kisfaludi Károly, Csanádi Péter. Ülő sor: Király Miklós, Nagy Éva, Csik István, Lenkovics Barnabás. Köszönöm Király Miklósnak az azonosításhoz nyújtott segítséget.
100. Domaniczky Endre felvétele (2022)
101. A család tulajdonában
102. Sepsy-Kovács Éva hozzájárulásával
103. Sepsy-Kovács Éva hozzájárulásával
104. Sepsy-Kovács Éva hozzájárulásával
105. A család tulajdonában
106. A család tulajdonában. A kép lelőhelye: FPEK 81.
107. MNL XIX-j-9-av. Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter iratai 44. d., 5. tétel („A Nemzeti Alaptanterv kialakítása II.”)
108. Domaniczky Endre felvétele (2021)

109. A család tulajdonában
110. A család tulajdonában
111. A család tulajdonában
112. A család tulajdonában
113. A család tulajdonában
114. A család tulajdonában
115. A család tulajdonában
116. A család tulajdonában
117. A család tulajdonában
118. A család tulajdonában
119. A család tulajdonában
120. A család tulajdonában, a király és az elnök között Fodor Lajos
vezérkari főnök áll
121. A család tulajdonában
122. A család tulajdonában
123. A család tulajdonában
124. Mádl András felvétele (2022)
125. Korzenszky Richárd hozzájárulásával
126. Korzenszky Richárd hozzájárulásával
127. A család tulajdonában
128. Domaniczky Endre felvétele (2022)
129. Réthátiné Serly Katalin hozzájárulásával
130. Mádl András felvétele (2022)
131. Mádl András felvétele (2022)
132. A család tulajdonában
133. Gróh Gáspár hozzájárulásával
134. Gróh Gáspár hozzájárulásával
135. Réthátiné Serly Katalin hozzájárulásával
136. A család tulajdonában
137. A család tulajdonában
138. Mádl András felvétele (2022)
139. Mádl András felvétele (2022)
140. A család tulajdonában
141. A család tulajdonában
142. Domaniczky Endre felvétele (2022)
143. Erdei Péter hozzájárulásával

KÉPEK JEGYZÉKE

144. Domaniczky Endre felvétele (2022)
145. Domaniczky Endre felvétele (2022)
146. Domaniczky Endre felvétele (2022)
147. Domaniczky Endre felvétele (2022)
148. A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet felvétele (2022)

TÉRKÉPEK

1. A Mádl család menekülése a front elől (1944 vége – 1946 tavasza)
2. Mádl Ferenc utazásai az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában (1967. január – 1967. augusztus)
3. Mádl Ferenc által miniszterként meglátogatott országok (1990–1994)
4. Mádl Ferenc által köztársasági elnökként meglátogatott országok (2000–2005)
5. Mádl Ferenc által volt köztársasági elnökként meglátogatott országok (2005–2011)

**RÉSZLETEK²²⁷⁶ MÁDL FERENC
1956-OS FELJEGYZÉSEIBŐL²²⁷⁷
(1956. 09. 19–1956. 11. 02.)**

[1956.] IX. 19.

Több ezer (száz) ember tolongott a Gólyavárban, ahol előadók sora foglalkozott ifjúságunk, különösen munkás- és parasztifjúságunk nevelési, oktatási, erkölcsi, világnézeti, ideológiai kérdéseivel – vagy ahogyan az előadók nevezték (és a közönség helyeselt hozzá) – *válságával!* „Praktisch, verloren wir die Jugend” – mondta tegnap Gerats német professzor.²²⁷⁸ Ma ez a gyűlés ezt igazolta. Válság és hozzá súlyos válság.

Fiatalok tömege nem végzi el az ált[alános] iskolát (több ezerről beszéltek), óriási méreteket öltött a fiatalkorú bűnözés, pedagógiai rendszerünk megmerevedett, üres formák alkalmazásában merül ki, ahol kozmopolitaként üldöznek – így az egyik szónok – embereket, akik általános műveltséget akarnak az ifjúságnak adni (Homeros, Horatius, Sophokles, Dante, Shakespeare, stb.).

Tehát baj van! Politikai bajok, szervezési és anyagi nehézségek – de ezeken lassan segít a kormány.

[...]

²²⁷⁶ A magánéleti vonatkozású részek nélküli válogatás. Mádl Dalmára vonatkozó utalást csak akkor hagytam az anyagban, ha ez általánosságban a helyzet, a körülmények jobb megértését (például: a távollévők közti kapcsolattartás nehézségeit) segítette elő. A teljesebb és bevezető tanulmánnyal ellátott írást l.: a Magyar Szemle 2022/7–8. számában.

²²⁷⁷ A forrás pontos elnevezése: Mádl Ferenc: Gondolatok, élmények, beszélgetések másról és magamról magamnak (1956.06.15-[11.02.]) (a Mádl család tulajdonában).

²²⁷⁸ Hans Gerats büntetőjogász professzor, a berlini Humboldt Egyetem tanára. 1956 szeptemberében kéthetes látogatásra érkezett Magyarországra. Budapesti tartózkodása idején egy ideig Mádl Ferenc volt a kísérője. Vö.: Krónika (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 8/2. 170.), valamint Mádl Ferenc 1956.09.29-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

1956. 10. 24. 01H

Soha nem látott események – vagy inkább a nemzet tragédiája, hogy idáig kellett jutni!

Zúg a fejem, szokottnál hevesebben ver a szívem. Ezernyi gondolatom közül mit is írjak?

Hallatlan tömeg a parlament előtt – éles politikai jelszavak – amelyekre végülis nem kaphatni választ. [É]g az utca – emberekre lönek – az utcán fegyvert osztogatnak – ropognak a puskák – az egésznek inkább oka van, mintsem meghatározott célja, hisz spontánul jött – egy békés tüntetésből – alig tudtam átjönni a tűzvonalon – aggály: hogy mi lesz? Az emberek, akik életüket veszítik! Talán mi is! Vér – vér! – Fáj! Aggaszt! Mindenki felelős! – Mi van otthon? – Van-e kilátása? – Vagy csak vérfürdő lesz-e? Biztosan! – Tragédia[,] Tragédia! – Mi van otthon?! – Mi lesz reggel? – Holnap!

Ez most nem alkalmas idő a félelmetes gondolatok, gondolatsorok, lelki vívódások papírra vetésére!

[A] jószágos Isten vigyázzon erre a népre! Adjon becsületet, szívet azoknak, akik tehetnének valamit az országért, a népért – és azoknak még többet is, akik tesznek is.

Marcangol most a kérdés: Krisztus, történelmi erő – mutasd meg magad!

[1956. 10.] 24. 12H

Orosz tankok a Kálvin téren – egész ostromállapotok!
Gondviselő – vigyázz, kérünk – erre a népre!

[1956. 10.] 25. 23H

Vérfürdő mindenütt! – a Parlament terén!
Oroszok már átálltak – ők unják a vért!

Hallatlan tragédia! S a „vezetők”?

Nincs szóm!

Csak most némán hódolok azoknak a hősöknek – akik az igazság tudatában valami jobbért küzdöttek és meghaltak.

Magyar halottak nemzeti színű lobogóval letakarva – s mellettük egy cserép virág!

S most éjjel már csend – csak innen-onnan zúg, kattog a géppuska – fáj minden!

A nemzet vérbe fojtva!

Ó, kínzó tragédia! – ó, fájó sors! – ó, lelkiismereti harc!

S egész nap: mi van Veled, Szeretett Mindenem?²²⁷⁹

[...]

De nyugodj meg – Veled vagyok! Nem vagyok az ezernyi halott között – élet él bennem – élet és bizalom a holnapban, a jobban.

[...]

Fáradt vagyok. Imádkozom Érted, szeretteimért, de most elsősorban azokért, akik életüket áldozták. – Fáj, sajoj a lelkem.

S a BBC csak fokozza a kínt [!]

S a sírt, hol nemzet súlyed el,

Népek veszik körül,

S az ember millióinak

Szemében gyászkönyv ül.²²⁸⁰

1956. OKTÓBER 25-E, CSÜTÖRTÖK 24H

Életem legtragikusabb, legmegrendítőbb napja!

²²⁷⁹ Utalás feleségére, Mádl Dalmára, aki ekkor Pécssett tartózkodott.

²²⁸⁰ Vörösmarty Mihály Szózat c. versének (1836) 12. versszaka. A szöveget eredeti helyesírás szerint közöljük.

[1956. 10.] 26. 8H

És folyik a vér tovább!

Meleg, forró, szent vér – mosd fehérre e nép arcát – simítsd el
arca redőit – adj szabad életet a fennmaradóknak!

[...]

Ma már lőtték ismét az orosz tankok. „Timeo danaos dona
ferentes.”²²⁸¹

[1956. 10.] 27-ÉN 20H

Semmi hír sehonnan – élnek-e, halnak-e? Minden gondolatom 2
aggodalomba torkollik. Az egyik: a harc nem érheti el tulajdonképpeni
célját. 1849 megismétlődik. A másik – ennél személyesebb vonatko-
zása, s így érzések tekintetében még aggasztóbb: Te, Szeretett Min-
denem! Hitvesem! Mi van Veled?! Mennék már gyalog is Hozzád...

[...]

A mindenható Isten vigyázzon Rád – s imádkozzunk együtt a
nép jogának, igazságának győzelméért – bármilyen formában öltön
is testet.

Történelmi idők voltak ezek (a múlt idő használata rossz).

Ma – a Te imád tette ezt! – az Isten különös kegyelme mentett
meg az életnek és Neked: Fejünk fölött egy k.b. 15–20 kg-os ágyúgrá-
nát átszakította a tűzfalat és a tetőt – és nem robbant fel!! – leesett
az udvarba. Ha az felrobbanik, itt nem maradunk életb[en]. Az Isten
kegyelme itt kitapogatható volt!

Beszéltem ma (vagy tegnap?) egy hölgygel, aki valahonnan Tol-
nából gyalog és szekéren jött Bp-re! – a férjéért! Tudom[,] gondolat-
ban Te is eljöttél...

²²⁸¹ Az idézet pontosan: „*Timeo Danaos et dona ferentes*” (Vergilius Aeneis, II. ének), Lakatos István magyar fordításában: „*Bármi is ez, danaóknak ajándékát se kívánom!*” A mondatból korán szállóige lett, magyarul általában a „*Félek a görögöktől, még ha ajándékot is hoznak*” formában szokták hivatkozni (vö.: PNL 16/190 és RNL 5/271–272.).

[...]

S most megint abba hagyom, mert nem tudok sokáig egy helyben maradni, rendszeresen és mélyen elgondolkodni! Előbb magamban kell asszimilálnom ezeket a nagy élményeket, tényeket, fájdalmakat, történeteket!

[1956. 10.] 29-ÉN (22H)

Még folyik a vér Bpest utcáin! Még lövet a „nép kormánya” az általa is becsületes embereknek nevezett szabadságharcosokra. A rádió hazudik, az újság hazudik, a kormány hazudik, hogy azonnal kivonják Bpest területéről a szovjet csapatokat – s ma[?] [M]a is (épp most is) dörögnek az ágyúk. Mindegy, mit talál: embert, gyermeket, templomtornyot.

Lőnek, ölnek az ágyúcsövek, a hernyótalpas szörnyű hatalom vérünkben jár az utcán! Megremeg a lelkem! – szólunk, fellázadunk, vérrel töltöttük a keserű poharat – és azt is meg kell innunk! [S] a Kossuth-adó táncczenét játszik!

Ó[,] emberiesség, hol vagy?!

A nyitott seb, a hősi halott, az épen maradt is kiáltja: mi lesz? Hát csak a kín marad nekünk? S szabadságunk megint csak annyi lesz, amennyit a „mindenkori kormány” ad, engedélyez nekünk? Hát nincs már kint – csak a nagyszerű halál? A föld gyomra és az élők emlékezete? Ó, hát kelet népének mi csak átkát hordhatjuk? Önmagunk ügyét nem intézhetjük hát soha?! Egy út van: a halál vagy rabságunk börtöne?

Eddig – megmondom végre! – gyáva voltam. E füzetbe, e lapokra nem mertem gondolataimat egyenesen leírni – mert úgy kellett minden gondolatomat megfogalmaznom, hogy – ha netalán majd rács mögé dugnak velem – legyen valami lehetőség az általános szavak mentésére! Hogy bajom ne legyen belőle – hisz nemcsak magamnak tartozom magammal! Még a gondolat is rab volt! Annyira, hogy magamnak nem mertem leírni! Ó[,] rabságunk börtöne! Szétrúghatjuk-e hát végre?! Mintha látnám: ami ma is csak ígéret – holnap már

ígéret sem lesz, hanem „jobboldali-túlzás”, „úszás az árral”, „kényszerhelyzet”, „politikai taktika”, amit gyakorlatból és elméletből is jól ismerünk. Ezer ember bontja ki szabadsága zászlaját, hogy holnap a bűnbélyegzőt süssék rá.

Én a csillagokból olvasok! Ezren indultunk, több ezren – bátran, szabadon, a történelmi pillanat mámorával – a [P]arlament elé – és gyilkos kezek géppuskatűzzel, vérfürdővel válaszoltak! És ezt az analógiát, ezt a képet a távlatokba feszülni szinte látom! Hisz mindaz, amit ígértek, nem őszinte, vért kellett adni érte, fegyver erőszakolta ki, amit – ha erejük lesz hozzá – legalábbis megszorítanak!

Vagy nem lesz ez? A történelem atyja, az Isten más tervet készített nekünk? Hihetni, hogy igen! Hihetni – hogy leróttuk bűneinket, lemostuk önnön vérünkkel! Hihetni, hogy az Isten rajtuk, általuk cselekszi azt, amit számunkra készített. Itt érzem, Krisztus, Te történelmi hatalom, népek bírója[,] lépésed realitását és szavad harsonáját[.] Furcsa, de vészben a Te szavad, a Te lépésed is tulajdonképpen ellenségeidben öltött testet. De többet is érzek: próbára tettél bennünket, ezt a hálátlan népedet, és láttad, hogy hű maradt Hozzád! Lucifer bármennyire hitte, hogy győzött – sohasem volt igazában úr rajtunk!

Láttad, hogy az igaz ügyért áldozni mertünk. [L]áttad, hogy a sebesültjeinkért halált is vállaltunk; láttad, hogy nélkülöztünk egymásért, szenvedtünk egymásért – és Te mondtad, hogy aki ezeket akár a legkisebbeknek cselekszi – Neked teszi azt! S ezt objektíve mondtad, de – sokan, rengetegen – ezt szubjektíve is tették! Talán (csak talán? – én biztosan hiszem!)... elfordítottad tőlünk a haragod.

S most nem a csillagokból, a Te arcodból olvasok!

Még virradni fog ez a föld, még babér nő ott, ahol – az ország szívében – vérbe és térdre kényszerített a rabőrök sortüze, még szent lesz a hely, ahol ők pihennek, még valóság lesz az a hit, amely hősi halottat és életben maradtot fűtött, még lemossuk népünk, e sorsközösségnek, nemzetünknek minden gyalázatát, s még – mire fájdalma már múlik – büszke lesz az édesanya, hogy fia hős volt, és ott nyugszik az 1238. számú sírban, még leszünk szabadok egészen[.] Már megmutattuk, hogy lelkünk a tirannizmus, a zsarnokság meg nem fojthatta, s még megmutatjuk, hogy egyszer végleg szétzúzzuk a rabságunk tankokkal védett gyűrűjét – én hiszem mindezt!

[H]iszem, hogy mindezt megtehetjük, ha lesz tiszta lelkiismeretünk és bátor szívünk hozzá!

Hiszek az eljövendőben[,] amely előbb-utóbb csak a teljes igazság és a teljes szabadság lehet! Én hiszem ezt, ha még börtönökön is vezet az út (nem tudom, mit hoz a holnap), hiszem – s ezt nem a csillagokból, de a Te arcodból olvasom!

E hitem bátran megvallom és kész vagyok érte mindent áldozni, amit érte áldozni kell és áldozni célszerű! Ha külső rabságunk bilincse még nem is tört szét, egy lépést előre léptem: lelkem, gondolataim zsarnokát, ezt a ravasz fegyőrt leütöttem[,] s a lélek harcát megindítottam papírjaim nyilvánossága előtt. [S] ha megérik – s ha a teljes szabadságért vívott harcban nem leszünk gyöngék –, világgá indítom gondolataim keresztes hadait – mint új felszabadító hadsereget –, segítsenek a harcban: segítsenek igazán embernek, igazán szabadnak, igazán Isten képmásának lenni!

De addig munkálkodni, küzdeni kell – mert a XX. század hamar elrepül!

1956. OKTÓBER 30-ÁN!

Igaz volna ez? Igaz ez? Szabadok vagyunk, leszünk máris?

Nem tudok hinni e csodában!

De mégis így van!

Az oroszok özönlének ki a határon – és szabad választások lesznek!

Szabadság! Szabadság!

Éljen emberi mivoltunknak ez az éltető eleme!

Ma megfordult az utca hangulata! Már reggel!

Fegyvert kapott a nép és a politikai atmoszféra a csúcspontra hágott: garancia kell a függetlenséghez – garancia kell a szabadsághoz!

S délután k.b. 2-kor megszülte gyümölcsét a harc: a kormány (a nép már régen) követeli az orosz csapatok kivonását az ország egész területéről – s szabad választásokat hirdet több párt részvételével!

Az előbbi feltétele a másodiknak. De a rádió*nk* jelzi: az oroszok özönlenek ki a határon!

Nem lehet papírra vetni az örömet – a fellélegzést!

Nincs is idő most – most cselekedni és gondolkozva cselekedni kell!

Október 30! Isten hozott – és tartson meg!

[...]

[1956.] NOVEMBER 2-ÁN

Nincs időm – sok munkám mellett – írni, pedig oly sok minden mondanivalóm volna! [...]

Válságos pillanatokat élünk! A kormány felmondta a varsói szerződést, kinyilvánította az ország semlegességét és ennek megvédésére kérte az ENSZ-et, valamint felszólította a sz[ovjet] kormányt, hogy a szovjet csapatok haladéktalanul hagyják el az egész ország területét.

Kétségtelen: ez az egész nép akaratának félreérthetetlen kifejezése. Ez a hadsereg követelése is. Ez világos beszéd – és világos helyzetet teremtett, amely – a sz[ovjet] kormány döntésétől függően – magában hordja hazánk tragédiájának vagy teljes függetlenségének alternatíváját.

Két lehetőség van, ill[etve] látszik egyedül logikusnak:

Vagy kivonulnak a szovjet csapatok, vagy hadszíntérré válik Magyarország.

A Gondviselő oltalmazzon bennünket!

Ami pedig az események, a mozgatórugók feldolgozását illeti – majd talán, sőt biztosan adatik e célra is idő.²²⁸²

[1]956. XI. 2.24h

²²⁸² A sors furcsa fintora, hogy ennek a munkájának (Mozaikok) az elkészítésére már nem maradt ideje (csak a vázlat megírásáig jutott el).

MÁDL FERENC TUDOMÁNYOS CÉLÚ UTAZÁSAI 1956–1971 KÖZÖTT

Mádl Ferenc tudományos célú utazásai (1956–1971 között)			
Hová	Mikor	Miért	Egyéb
Pescara	1970.08.29–09.05.	Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 22. d. 1. dosszié)
Potsdam (NDK)	1970. 05. második fele	előadás tartása a Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft konferenciáján (szocialista országok integrációs programja)	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 22. d. 1. dosszié)
[Tanzánia, Dar-es-Salaam]	[1970 márciusa]	[konferenciameghívás a University of East Africától] – nem valósult meg!	MTA IX. osztály keretében ment volna, említése: Varga Iván levele Metzger Gyulához, 1969.12.06. (AL IX.o. i. 50. d. 1. dosszié)
Moszkva (Szovjetunió)	1970.01.12–14.	KGST-szakértői értekezlet	MT-kiküldetés (AL IX.o. i. 50. d. 1. dosszié)
Moszkva (Szovjetunió)	1969.10.08–10.	KGST-szakértői értekezlet	MT Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága (AL IX.o. i. 24. d. 1. dosszié)
München (NSZK)	1969.06.18–22.	Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottsági ülés	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 48. d. 3. dosszié)

MÁDL FERENC TUDOMÁNYOS CÉLÚ UTAZÁSAI 1956-1971 KÖZÖTT

Mádl Ferenc tudományos célú utazásai (1956-1971 között)			
Hová	Mikor	Miért	Egyéb
Moszkva (Szovjetunió)	1969. 02. 10- 22.	jogi együttműködés alapokmány aláírása és KGST-vel kapcsola- tos jogi anyaggyűjtés	Országos Műszaki Könyv- tár és Dokumen- tációs Központ, illetve MTA IX. osztály (AL IX.o. i. 22. d. 1. dosszié)
Franciaország (vszg. Párizs)	1968. 10. 07- 19.	CNRS-keret, ²²⁸³ tanulmányút	MTA-kiküldetés (AL IX.o. i. 35. d. 8. dosszié és AL IX.o. i. 36. d. 2. dosszié)
Franciaország (Strasbourg)	1968. 04. 18- 30.	előadások tartása a strasbourgi Nemzet- közi Jogi Akadémián	MTA-kiküldetés (AL IX.o. i. 36. d. 2. dosszié)
USA különböző egyetemei (elsősorban: UCLA (Berke- ley), Chicago, Philadelphia, New York)	1967. 01- 1967. 06. hó	előadások tartása, kutatások	Ford-ösztöndíj, MTA ÁJI-kikül- detés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié és AL IX.o. i. 9. d. 8. dosszié)

²²⁸³ A rövidítés feloldása: Centre National de la Recherche Scientifique. Az 1939-ben alapított francia tudományos intézetre bővebben l.: www.cnrs.fr (2021.07.28.).

MELLÉKLETEK

Mádl Ferenc tudományos célú utazásai (1956–1971 között)			
Hová	Mikor	Miért	Egyéb
Nyugat-európai különböző könyvtárai és intézetei (első-sorban: Sorbonne (Párizs), Cambridge, London, Hamburg, Róma)	1967. 07–1967. 09. hó	kutatómunka	Ford-ösztöndíj, MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié és AL IX.o. i. 9. d. 8. dosszié)
Svédország (Uppsala)	1966. 08. 06–13.	részvétel a VII. nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 9. d. 8. dosszié)
Franciaország	1965	tanulmányút	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
NDK (Jéna)	1964, 1 hét	tanulmányút (óratartás)	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Portugália (Lisszabon)	1964	tanulmányút (óratartás) [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Franciaország (Strasbourg)	1964 (tavasz)	tanulmányút (óratartás) [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Franciaország (Strasbourg)	1963	Strasbourgi Nemzetközi Jogi Akadémia [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Franciaország (Strasbourg)	1962. 03. 21–04. 28.	Strasbourgi Nemzetközi Jogi Akadémia [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (MF útjelentése, a család tulajdonában)

MÁDL FERENC TUDOMÁNYOS CÉLÚ UTAZÁSAI 1956-1971 KÖZÖTT

Mádl Ferenc tudományos célú utazásai (1956-1971 között)			
Hová	Mikor	Miért	Egyéb
Olaszország (Trieszt)	1962 [helyesen: 1963]	tanulmányút [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié, MF önéletrajz-tervezete, a család tulajdonában)
Franciaország (vszg. Strasbourg)	1961	tanulmányút / Strasbourgi Nemzetközi Jogi Akadémia [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Finnország (Helsinki)	1961.06.30-07.31.	tanulmányút (Association Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé nyári szemeszter (hallgatóként vett részt) [SNJA]	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié és AL II. osztály iratai 170. d., 1. dosszié, valamint MF útijelentése, a család tulajdonában)
NDK	1960, 3 hét	tanulmányút	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié)
Brüsszel	1958.08.04-09.	előadás tartása a Brüsszeli Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson (Hajdú Gyula, Eörsi Gyula és Mádl Ferenc)	MTA ÁJI-kiküldetés (AL IX.o. i. 10. d. 3. dosszié és II. o. i. 68. d. 2. dosszié)

Forrás: MTA Levéltár II. és IX. osztály iratanyaga (1956-1971), a szerző saját táblázata. [SNJA] = a Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia képzésének elvégzéséhez szükséges utazások

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm mindazoknak, akik az anyaggyűjtés, illetve a könyv megírása során adatokkal, információkkal segítettek a munkámat. Külön köszönöm Varga Judit miniszter asszonynak és Szilágyi János Ede hivatalvezető úrnak, hogy lehetővé tették, figyelemmel kísérték és támogatták a könyv megírásához kapcsolódó, szerteágazó forráskutatásokat. Köszönöm a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézetnél dolgozó kollégáimnak a folyamatos biztatást, amely sokszor átsegített a holtponatokon.

Köszönöm Mádl Ferenc családjának – különösen fiának, Mádl Andrásnak, illetve feleségének, Mádlné Szőnyi Juditnak – türelmét és támogatását, az interjúk megszervezésében való közreműködésüket, a számtalan, éjszakába nyúlóan folytatott kép-, valamint iratkeresést. A családtól kapott iratanyag több helyen árnyalta a nyilvánosan elérhető adatokat, a családtörténetre vonatkozóan átadott iratok pedig nélkülözhetetlenek bizonyultak az előzmények megírásához.

Köszönöm Mádl Ferenc egykori kutató- és tanártársainak, Harmathy Attilának és Sólyom Lászlónak a segítségét, amellyel számos iratokban nem említett összefüggést világítottak meg. Köszönöm Mádl Ferenc, a miniszter és a köztársasági elnök volt kollégáinak – különösen Sepsy-Kovács Évának és Szilágyiné Szemkeő Juditnak, illetve Breuer Klárának, Gróh Gáspárnak, Réthátiné Serly Katalinnak és Schillinger Erzsébetnek – a segítségét, amely a forrásfeltárás tekintetében is orientált.

Köszönöm továbbá a következő személyek segítségét: Bacskai József, Bakos István, Becker Pál, Béli Gábor, Borián Elréd, Boros Zoltán, Bruhács János, Bucsi Anikó, Cserta Erzsébet, Erdei Péter, Fenyvesi Csaba, Fodor Lajos, Fráter Olivér, F. Tóth Gábor, Hay Diana, Herczegh Gézáné, Herodek Sándor, Jávör Béla, Jeszenszky Géza, Kecskés László, Király Miklós, Koltai András, Kónya Sándor, Korzenszky Richárd, Kubassek János, Laczay István, Landi Balázs, Lázár Imre, Lengvári István, Martonyi János, Makk László, Marx Gyula, Máthé Gábor, Mester László, Pákozdi Lajos, Pásztor István,

Polyák Petra, Rácz Lajos, Raisz Anikó, Schultz Zoltán, Simon Attila, Siptár Dániel, Somlai Katalin, Sonnevend Pál, Számvéber Norbert, Szász Adrienne, Tamás András, Tar Pál, Tari Sándor, Taxner Ernő, Torgyánné Cseh Mária, Trócsányi László, Tósoky Balázs, Tóth Krisztina, Ungváry Krisztián, Várady Tibor, Várszegi Asztrik, Zé-tényi Zsolt.

Köszönöm továbbá mindazoknak is – sokan vannak –, akik az elmúlt négy év során könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban, egyetemeken vagy különböző hivatalokban és civil szervezeteknél dolgozva támogatták a munkámat, akár adatok kigyűjtésével, fény-másolatok készítésével, akár csak jó szóval és biztatással. Itt csupán néhány intézmény megemlítésére nyílik lehetőség: Pécsi Tudomány-egyetem Egyetemi Levéltár, MTA Levéltára, Magyar Nemzeti Levél-tár, MNL Veszprém Megyei Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, ELTE Egyetemi Levéltár, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Ország-gyűlési Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, MTA Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, ELTE ÁJK Kari Könyvtár, HM Hadtörténelmi Levéltár, Fondation Jean Monnet pour l'Europe (Lausanne).

Végül, de nem utolsósorban itt is köszönöm családom türelmét és megértését.

SUMMARY

Ferenc Mádl the law scholar, university professor, and politician was born in 1931 in poverty, as the second child of a peasant family in Bánd, a village in the Transdanubian region of Hungary, inhabited by ethnic Germans. He spent the first years of his life in a two-bedroom house, where he lived with his parents, siblings and grandparents. To escape poverty, his father rented land in Szentkirályszabadja, an old Hungarian settlement on the other side of the city of Veszprém. They lived there for nearly a decade, in increasingly improving conditions, as hard work paid off. Ferenc Mádl spent the best years of his childhood there, finishing primary school, and then starting his studies at one of the best secondary schools in the country, the Piarist Grammar School in Veszprém. It was not only close to where he lived, but it was also a place where several of his relatives had studied or tutored.

Fearing for their lives and leaving everything behind, the Mádl family fled the approaching battlefront at the very end of 1944, returning from Austria only a year and a half later. Ferenc Mádl was then able to continue his studies. His talent had already been noticed in the higher level of classes and his plans for further studies were encouraged by the teachers and local authorities, which led to his admission to the Faculty of Law in Pécs in 1951.

There, his excellent academic results and his first prize in the faculty's legal studies competition quickly made him stand out among the students. However, the greater attention from the faculty's staff was accompanied by higher expectations. In addition, the second-year student openly refused to engage in politics, which under the Rákosi regime could easily have led to his banishment from higher education institutions as a form of retribution.

With the support of one of the greatest scholars of the 20th century Hungarian Private Law, Miklós Világhy, he managed to enrol at the Faculty of Law in Budapest. Here, under Professor Világhy, he was able to continue the research he had started in Pécs. Although he showed a keen interest in public life from the outset, he refused again

to apply for party membership or to engage in political work, which almost led to the inability to launch his academic career. Although he won the national law competition in 1955, to the acclaim of his professors, he was not allowed to stay at the university. It was only thanks to his excellent academic results and good luck that he was able to start his career as a judge in the capital and not in a rural town somewhere in the countryside. From there, he was again able to move on by a lucky chance.

The Hungarian Academy of Sciences was looking for applicants from the courts for a scientific training course, and Ferenc Mádl submitted an application. On this basis, and in light of his previous scientific achievements, his former professors including Endre Nizsalovszky, requested his transfer to the Hungarian Academy of Sciences. He was first employed as a law officer but soon resumed his scientific research. From then on, thanks to his raw talent, language skills, diplomatic flair and work ethics, he rapidly rose through the ranks. His dissertation (PhD) in 1964 and his doctoral thesis (DSc) in 1974, even attracted international attention.

In 1967, his scientific achievements led him to spend six months in California at the invitation of one of the top law schools (Berkeley) in the United States, which had a decisive influence on his future research. Shortly after his return, he came back to his alma mater in Budapest to join Professor Világhy's team at the Private Law Department. However, the university was not only interested in his academic work, but also in his expertise as an officer. So it was that, in addition to teaching, why Ferenc Mádl spent eight years in various positions in the university administration, four of them as vice-rector. In the meantime, his research was progressing well; broadening the scope of his investigations in the field of private international law, he began to focus on the law of international economic relations in the second half of the 1970s. Thus, besides the law of the European Economic Community, his other main theme was the legal structure of the capitalist system. His studies and books, which appeared in

rapid succession in the second half of the 1970s and the 1980s, served not only to explore a field of law previously unknown in the domestic legal system, but also, incidentally but somewhat deliberately, to prepare the ground for Transition that finally happened in 1989.

By the mid-1980s, as the failure of the Kádár regime was becoming increasingly apparent, Mádl was just reaching the peak of his professional career. His election as a member to the Hungarian Academy of Sciences symbolised this elevation. His name was already well-known abroad, both within the Soviet bloc and in professional circles of the Western world.

It was no coincidence, that Prime Minister József Antall sought him out when he was putting together his government, since Ferenc Mádl's legal expertise was seen indispensable to Antall's most important political goals – the transformation of the socialist economy into a capitalist economy, and the preparation for EU membership. As a member of the Antall government, he was given tasks such as privatisation, supervision of the banking sector, accession to the Council of Europe in the first years. As his relationship with Antall deepened, the Prime Minister asked him to lead the changes he needed to make in the fields of education and culture, which were also crucial to him. Antall was well aware that Mádl was not only a theoretical jurist but also an excellent practitioner, an enthusiastic codifier. As Minister of Culture and Education his most important task was to speed up codification. In addition, the fact that the Prime Minister, who had graduated from a Piarist grammar school, sent another Piarist alumnus to the Ministry of Culture and Education was a sign of his commitment to the task. This demonstrated their closeness of thought, and Mádl was indeed not only codified, but was also able to reflect Antall's values in his ministerial work.

From the beginning, Mádl considered participation in the Antall and Boross governments as a service. He saw regime change as a national cause, which he had a duty to promote. But once his term in office was over, he wanted to return to the university; research works, students, fellow teachers, and invitations from abroad awaited him. This was his life, he did not want to stay in politics.

However, his outstanding ministerial performance – notably the successful codification programme – his friendship with Antall and his complete lack of political ambition made his return to public life inevitable. He was first nominated as the Conservative candidate for the presidency of the Hungarian Republic in 1995 and then, for several years, as president of an NGO, he was in fact the leader of the whole Conservative side.

It was primarily thanks to him that the conservative movement was able to unite, and turn the idea of the Hungarian Citizen into a unified slogan and point of reference, and to put Viktor Orbán and his comrades-in-arms in their place. In fact, the first peak of Mádl's political career between 1990 and 2005 was those years (1995–1998). Mádl's main goal was to serve Antall's legacy, and all his initiatives – to unite the conservative camp, to develop a single slogan, to build the civilian base of politics and to set out the next generation of politicians on their way – were aimed at this. He still had no personal ambitions. With the formation of Viktor Orbán's government in 1998, he believed he had fulfilled his duty and returned to university. Two years later, he was invited back from there – mainly by Prime Minister Viktor Orbán, but also by several opposition party leaders – to run for president of the republic in succession of Árpád Göncz, who was completing his second term and was therefore stepping down for good. Although the invisible coalition failed to materialise in the Parliament and Mádl was elected by a simple majority, he served his five-year term (2000–2005) to public satisfaction, which can be described as the second peak of his political career.

As President, he followed a conservative agenda but, thanks to the international prestige he had acquired in his academic career, he had a wider than average scope for action. In this context, while at home he took it upon himself to promote not only his own ideas but also those of Antall, and became an advocate of European integration, the united Hungarian nation beyond the borders and the Central European regional fraternity. Abroad he presented his own themes, and he called for European integration not only of Hungary but of the overall Central European region, while at the same time making several proposals to reform the new, enlarged European

Union (e.g. cultural integration, the role of Christianity). He has spoken out at all international forums in favour of a single European framework for the protection of ethnic minorities, and on several occasions he stressed the importance of addressing environmental issues.

Given his dual role, his presidential legacy has a domestic and an EU-dimension. The former includes his proposals on behalf of Hungarians living beyond the borders, in particular the concept of dual citizenship, and his emphasis on the idea of a regional fraternity for the Carpathian Basin, including the preservation of the Visegrád Four (understood and recognised by politicians from neighbouring countries, as well), while the latter includes European integration and EU organisational reform, and the development of a single European framework for the protection of minorities.

After his presidency, Mádl returned to university, but – as former president of the Republic – he was left with a number of protocol tasks, and Viktor Orbán, as leader of the Opposition, counted on him to help him prepare for government. After the 2010 elections, he was involved in various legal tasks, such as drafting the new Hungarian Constitution in addition to his university work, but his unexpected death in 2011 prevented him from returning.

This book is an attempt to cover the whole of Ferenc Mádl's life and career, as he made his mark as a scientist, researcher and professor, as well as a politician, while he tried to remain in the background throughout his life, and as far as possible he did not talk about his career or his achievements. However, as one of the most important legal scholars of his generation, and as one of Hungary's leading politicians, his legacy deserves special attention from posterity. The aim of this work is both to draw a portrait of him from a historical perspective by exploring a number of unknown sources, and to provide a model for the study of later presidential portraits.

The life and activities of the presidents of the republic, their official work and their initiatives, contain a great deal to be examined, even if under Hungarian law, their scope for action is limited and often mainly protocolary. This is not set in stone, as the framework can vary to a greater or lesser extent depending on personality and

SUMMARY

previous life and career path, and it can clearly be seen in the case of Ferenc Mádl. Precisely this neutral field of power, the encounter between the difficult tasks of the presidency and the personality in question, that is most exciting and certainly worthy of deeper investigation. Not only from the point of view of political, but also from the point of view of social history, looking at the career that led up to the office, because we can all learn from it, regardless of party sympathies.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Rechtswissenschaftler, Universitätsprofessor und Politiker Ferenc Mádl wurde im 1931 in ärmlichen Umständen als zweites Kind einer Bauernfamilie in einem kleinen Dorf im deutsch besiedelten Báánd, in der Region Transdanubien, geboren. Die ersten Jahre seines Lebens verbrachte er mit seinen Eltern, Geschwistern und Großeltern in einem Haus mit zwei Zimmern. Um der Armut zu entkommen, pachtete sein Vater ein Grundstück in Szentkirályszabadja, einer alten ungarischen Siedlung auf der anderen Seite von Veszprém. Sie lebten dort fast ein Jahrzehnt lang in immer besserten Bedingungen, da sich ihre harte Arbeit auszahlte. Ferenc Mádl verbrachte hier die besten Jahre seiner Kindheit, schloss die Grundschule ab und begann dann sein Studium in einem der besten Gymnasien des Landes, dem Piaristengymnasium auf dem Hügel der Veszprémer Burg. Es war nicht nur in der Nähe seines Wohnortes, sondern auch dort, wo viele seiner Verwandten studiert oder unterrichtet hatten.

Die Familie Mádl floh Ende 1944 aus Angst um ihr Leben vor der herannahenden Front, ließ alles heim und kehrte erst nach eineinhalb Jahren aus Österreich zurück. Ferenc Mádl konnte dann sein Studium fortsetzen. Seine Begabung war bereits in der Oberschicht bemerkt worden, und diese unterstützte seine Pläne für ein weiteres Studium, das 1951 zu seiner Zulassung an der juristischen Fakultät in Pécs führte. Dort stach er aufgrund seiner hervorragenden Studienleistungen und seines ersten Platzes im Wettbewerb der Fakultät für Rechtswissenschaften schnell unter den Studenten hervor, aber die größere Aufmerksamkeit ging mit größeren Erwartungen seitens der Fakultätsleitung einher. Der Student im zweiten Studienjahr weigerte sich jedoch offen, sich an der politischen Arbeit zu beteiligen, was unter dem Rákosi-Regime leicht zu seinem Ausschluss von den Hochschulen als eine Form der Vergeltung hätte führen können. Mit der Unterstützung von Miklós Világhy, einem der bedeutendsten Rechtswissenschaftler des ungarischen Privatrechts des 20. Jahrhunderts, gelang es ihm jedoch, sich an der juristischen

Fakultät in Budapest einzuschreiben, wo er seine, an der Universität Pécs begonnene Forschung, unter der Leitung von Professor Világhy fortsetzen konnte.

Obwohl er sich von Anfang an für das öffentliche Leben interessierte, weigerte er sich erneut, einen Antrag auf Parteimitgliedschaft zu stellen oder sich politisch zu engagieren, was beinahe dazu geführt hätte, dass er seine akademische Karriere hier nicht beginnen konnte. Obwohl er 1955 unter dem Beifall seiner Professoren den nationalen Wettbewerb für Rechtswissenschaften gewann, durfte er nicht an der Universität bleiben. Nur dank seiner hervorragenden akademischen Leistungen und seines Glücks konnte er seine Laufbahn als Richter in der Hauptstadt (und nicht in einer Kleinstadt irgendwo auf dem Lande) beginnen. Von dort aus konnte er wiederum durch einen glücklichen Zufall weiterkommen.

Die Ungarische Akademie der Wissenschaften suchte Bewerber aus der Gerichte für einen wissenschaftlichen Lehrgang, und Ferenc Mádl bewarb sich. Auf dieser Grundlage und angesichts seiner früheren wissenschaftlichen Leistungen baten seine ehemaligen Professoren, darunter Endre Nizsalovszky, um seine Versetzung an die Ungarische Akademie der Wissenschaften, wo er zunächst als Rechtsreferent angestellt wurde, aber schon bald seine wissenschaftliche Arbeit wieder aufnahm. Von da an stieg er dank seines Talents, seiner Sprachkenntnisse, seines diplomatischen Geschicks und seiner Arbeitsfähigkeit rasch in der wissenschaftlichen Welt auf. Seine Dissertation (PhD) im Jahr 1964 und seine Doktorarbeit (DSc) im Jahr 1974 erregten internationales Aufsehen.

Seine wissenschaftlichen Ergebnisse veranlassten ihn im 1967 zu einem sechsmonatigen Aufenthalt in Kalifornien auf Einladung einer der besten juristischen Fakultäten der Vereinigten Staaten (Berkeley), der seine weitere Forschung entscheidend beeinflusste. Kurz nach seiner Rückkehr ging er zurück an seine Alma Mater in Budapest, um sich dem Team von Professor Világhy am Lehrstuhl für Privatrecht anzuschließen. Die Universität war jedoch nicht

nur an seiner akademischen Arbeit interessiert, sondern auch an seiner Erfahrung als Offizier. So kam es, dass Ferenc Mádl neben seiner Lehrtätigkeit acht Jahre lang verschiedene Positionen in der Universitätsverwaltung praktizierte, vier davon als Prorektor. In der Zwischenzeit kam seine Forschung gut voran. Er erweiterte seine Untersuchungen auf dem Gebiet des internationalen Privatrechts und begann in der zweiten Hälfte der 1970er Jahre, sich auf das Recht der internationalen Wirtschaftsbeziehungen zu konzentrieren. So war neben dem Recht der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft die rechtliche Struktur des kapitalistischen Systems sein zweites Hauptthema. Seine Studien und Bücher, die in der zweiten Hälfte der 1970er und in den 1980er Jahren in rascher Folge erschienen, dienten jedoch nicht nur der Erforschung eines im nationalen Rechtssystem bis dahin unbekanntes Rechtsgebiets, sondern bereiteten ganz nebenbei, wenn auch in gewisser Weise absichtlich, den Übergang vor, der schließlich 1989 stattfand.

Mitte der 1980er Jahre, als sich das Scheitern des Kádár-Regimes immer deutlicher abzeichnete, befand sich Mádl gerade auf dem Höhepunkt seiner beruflichen Laufbahn. Seine Wahl zum Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften symbolisierte diesen Aufstieg. Sein Name war bereits im Ausland bekannt, sowohl innerhalb des Sowjetblocks als auch in den Fachkreisen der westlichen Welt. Es war kein Zufall, dass Ministerpräsident József Antall ihn bei der Zusammenstellung seiner Regierung aufsuchte, denn Ferenc Mádl's juristisches Fachwissen galt als unverzichtbar für Antalls wichtigste politische Ziele – die Umwandlung der sozialistischen Wirtschaft in eine kapitalistische Wirtschaft und die Vorbereitung auf die EU-Mitgliedschaft. In der Tat wurden ihm als Mitglied der Regierung Antall in den ersten Jahren Aufgaben dieser Art übertragen (z. B. Privatisierung, Bankenaufsicht, Beitritt zum Europarat). Als sich seine Beziehung zu Antall vertiefte, bat ihn der Premierminister, die notwendigen Veränderungen in den Bereichen Bildung und Kultur, die für ihn ebenfalls von entscheidender Bedeutung waren, anzuführen. Antall war sich bewusst, dass Mádl nicht nur ein theoretischer Jurist war, sondern auch ein hervorragender Praktiker, ein begeisterter Kodifizierer, und als Kulturminister bestand

seine wichtigste Aufgabe darin, die Kodifizierung zu beschleunigen. Die Tatsache, dass der Ministerpräsident, der ein piaristisches Gymnasium absolviert hatte, einen anderen piaristischen Absolventen ins Kultusministerium schickte, war hingegen ein Zeichen für sein Engagement für diese Aufgabe. Dies zeugt von der Nähe ihres Denkens, und Mádl war in der Tat nicht nur kodifiziert, sondern auch in der Lage, Antalls Ideen in seiner ministeriellen Arbeit zu reflektieren.

Von Anfang an betrachtete Mádl die Beteiligung an den Regierungen Antall und Boross als Dienst. Er bewertete den Regimewechsel als eine nationale Sache, zu deren Förderung er verpflichtet war, wenn er dazu aufgefordert wurde. Doch nach dem Ende seiner Amtszeit wollte er an die Universität zurückkehren: Forschungsarbeiten, Studenten, Lehrerkollegen und Einladungen aus dem Ausland warteten auf ihn. Das war sein Leben, er wollte nicht in der Politik bleiben.

Seine herausragenden Leistungen als Minister – insbesondere das erfolgreiche Kodifizierungsprogramm –, seine Freundschaft mit Antall und sein völliger Mangel an politischem Ehrgeiz machten seine Rückkehr ins öffentliche Leben jedoch unvermeidlich. Er wurde im 1995 zunächst als Kandidat der Konservativen für die Präsidentschaft der Ungarischen Republik nominiert und war dann mehrere Jahre lang als Präsident einer Nichtregierungsorganisation, faktisch der Leiter der gesamten konservativen Seite.

Ihm ist es in erster Linie zu verdanken, dass sich die konservative Bewegung zusammenschließen konnte, dass die Idee des ungarischen Bürgers zu einem einheitlichen Slogan und Bezugspunkt wurde und dass Viktor Orbán und seine Mitstreiter in die Schranken gewiesen wurden. In der Tat waren diese Jahre (1995–1998) der erste Höhepunkt von Mádl's politischer Karriere zwischen 1990 und 2005. Mádl's Hauptziel war es, dem Erbe Antalls zu dienen, und alle seine Initiativen – die konservative Seite zu vereinen, einen einheitlichen Slogan zu entwickeln, die zivile Basis der Politik aufzubauen und die nächste Generation von Politikern auf den Weg zu bringen – waren darauf ausgerichtet. Er hatte noch keine persönlichen Ambitionen. Mit der Regierungsbildung von Viktor Orbán im Jahr 1998

glaubte er, seine Pflicht getan zu haben und kehrte an die Universität zurück. Zwei Jahre später wurde er von dort – vor allem von Ministerpräsident Viktor Orbán, aber auch von mehreren Parteichefs der Opposition – eingeladen, als Nachfolger von Árpád Göncz, der seine zweite Amtszeit beendete und deshalb endgültig zurücktrat, für das Amt des Präsidenten der Republik zu kandidieren. Obwohl die unsichtbare Koalition im Parlament nicht zustande kam und Mádl mit einer einfachen Mehrheit gewählt wurde, absolvierte er seine fünfjährige Amtszeit (2000–2005) zur Zufriedenheit der Öffentlichkeit, die als zweiter Höhepunkt seiner politischen Karriere bezeichnet werden kann.

Als Präsident verfolgte er eine konservative Agenda, aber dank des internationalen Ansehens, das er in seiner akademischen Laufbahn erworben hatte, verfügte er über einen überdurchschnittlichen Handlungsspielraum. Während er im Inland nicht nur für seine eigenen Ideen, sondern auch für die von Antall warb und zum Verfechter der europäischen Integration, der über die Grenzen hinaus geeinten ungarischen Nation und der mitteleuropäischen regionalen Brüderlichkeit wurde, präsentierte er im Ausland seine eigenen Themen. Er forderte die europäische Integration nicht nur Ungarns, sondern der mitteleuropäischen Region im Allgemeinen und machte gleichzeitig mehrere Vorschläge zur Reform der neuen, erweiterten Europäischen Union (z. B. kulturelle Integration, Rolle des Christentums). Er hat sich in allen internationalen Foren für einen einheitlichen europäischen Rahmen für den Schutz ethnischer Minderheiten ausgesprochen und bei mehreren Gelegenheiten betont, wie wichtig es ist, sich mit Umweltfragen zu befassen.

Angesichts seiner Doppelrolle hat sein präsidiales Vermächtnis eine innenpolitische und eine europäische Dimension. Zur ersten gehören seine Vorschläge für die jenseits der Grenzen lebenden Ungarn, insbesondere das Konzept der doppelten Staatsbürgerschaft, und seine Betonung der Idee einer regionalen Brüderlichkeit für das Karpatenbecken, einschließlich der Erhaltung der Gruppe der Visegrád-Vier (die auch von Politikern aus den Nachbarländern verstanden und anerkannt wird). Zur zweiten gehören die europäische Integration und die Reform der EU-Organisation sowie die

Entwicklung eines einheitlichen europäischen Rahmens für den Schutz von Minderheiten.

Nach seiner Präsidentschaft kehrte Mádl an die Universität zurück, aber als ehemaliger Präsident der Republik blieb er mit einer Reihe von protokollarischen Aufgaben betraut, und Viktor Orbán zählte als Oppositionsführer auf ihn, um ihn bei der Vorbereitung der Regierung zu unterstützen. Nach den Wahlen von 2010 war er neben seiner universitären Tätigkeit mit verschiedenen juristischen Aufgaben betraut – etwa mit der Ausarbeitung der neuen ungarischen Verfassung –, doch sein unerwarteter Tod im Jahr 2011 verhinderte eine Rückkehr.

Dieses Buch ist ein Versuch, das gesamte Leben und den Werdegang von Ferenc Mádl zu erfassen, der sich als Wissenschaftler, Forscher und Professor sowie als Politiker einen Namen gemacht hat, aber lebenslang versuchte, im Hintergrund zu bleiben, und so weit wie möglich nicht über seinen Werdegang oder seine Leistungen sprechen. Als einer der bedeutendsten Rechtsgelehrten seiner Generation und als einer der führenden Politiker Ungarns verdient sein Vermächtnis jedoch die besondere Aufmerksamkeit der Nachwelt. Ziel dieser Arbeit ist es, durch die Erforschung einer Reihe unbekannter Quellen ein Porträt von ihm aus historischer Sicht zu zeichnen und ein Modell für das Studium späterer Präsidentenporträts zu liefern.

Das Leben und Wirken der Präsidenten der Republik, ihre Amtsführung und ihre Initiativen bergen viel Wissenswertes, auch wenn ihr Handlungsspielraum nach ungarischem Recht begrenzt und oft eher protokollarisch ist. Dieser ist jedoch nicht in Stein gemeißelt, da der Rahmen je nach Persönlichkeit und bisherigem Lebensweg mehr oder weniger stark variieren können, wie sich beispielsweise im Fall von Ferenc Mádl deutlich zeigte. Gerade dies, das neutrale Feld der Macht, das Zusammentreffen zwischen den schwierigen Aufgaben des Präsidentenamtes und der jeweiligen Persönlichkeit, ist höchst spannend und sicherlich einer tieferen Betrachtung wert. Nicht nur aus politikgeschichtlicher Sicht, sondern auch aus sozialgeschichtlicher Sicht, wenn wir den Werdegang bis zum Amt betrachten, denn daraus können wir alle lernen, unabhängig von Parteisympathien.

IDŐVONAL (ÁTTEKINTÉS)

(A családi események *dőlttel* szedve)

- 1750 körül: Bánd újratelepítése
18. század második fele Mádl család Magyarországra érkezése
1880 *id. Mádl Antal születése*
1903 *ifj. Mádl Antal születése*
1905 *id. Mádl Antal kivándorol Amerikába*
1905 *Mádl (Mike) János születése („János bácsi”)*
1909 *id. Mádl Antal hazatér az Egyesült Államokból*
1910 *Mádl Ferenc születése („Feri bácsi”)*
1910 *Lohn Mária születése*
1928 *ifj. Mádl Antal és Lohn Mária házassága*
1929 *Mádl Márton születése*
1931 *Mádl Ferenc születése*
1932 *Némethy Dalma – egy szombathelyi kötődéssel is rendelkező pécsi család negyedik gyermeke – születése*
1933 *Mádl Teréz születése*
1934 *ifj. Mádl Antal elköltözik a szüleitől*
– 1934–1938: a bándi földbérlet időszaka
– 1938–1944: a szentkirályszabadjai földbérlet időszaka
1937–1942 *Mádl Ferenc általános iskolába jár (az első évet Bándon, a következő hármat Szentkirályszabadján)*
1938 *Mádl Miklós születése*
1938 *ifj. Mádl Antal teljes családja Szentkirályszabadjára költözik*
1942 *Mádl Ferenc megkezdi gimnáziumi tanulmányait a veszprémi piaristáknál*
1943 *Mádl Mária születése*
1944 *decembere: ifj. Mádl Antal és családja Ausztriába menekül a front elől*
1946 *tavasz: ifj. Mádl Antal és családja hazatér Ausztriából. 1946–1951 között Mádl Ferenc ismét Bándon lakik.*
1946 *Mádl Erzsébet születése*
1948 *a veszprémi piarista gimnázium államosítása*

- 1951 Mádl Ferenc kitűnő eredménnyel érettségizik
- 1951 ősze: Mádl Ferenc megkezdí tanulmányait a pécsi jogi karon, és hamarosan aktívan bekapcsolódik a „kiscsoport” működésébe. Ennek az önképző közösségnek egészen a diploma megszerzéséig tagja marad.
- 1953 tavasza: Mádl Ferenc dolgozata első díjat nyer a pécsi jogi kari tanulmányi versenyen
- 1953 tavasza: Mádl Ferenc először találkozik Némethy Dalmával*
- 1953 augusztusa: Mádl Ferenc átiratkozik a budapesti jogi karra
- 1954–1955 körül: Akik köztünk vannak... elkészül Mádl Ferenc kisregényének kézírata
- 1955 tavasza: Mádl Ferenc dolgozata első díjat nyer az országos jogi tudományos konferencián
- 1955 tavasza: *Mádl Ferenc és Némethy Dalma eljegyzése*
1955. május–június: Mádl Ferenc államvizsgái a jogi karon. A doktori címet majd csak 1957 tavaszán – visszamenőleg – kapja meg.
1955. július: *Mádl Ferenc és Némethy Dalma házasságkötése Pécssett (polgári esküvő)*
1955. augusztus: Mádl Ferenc bírósági fogalmazóként megkezdí kötelező szakmai gyakorlatát a Budapest XIX. kerületi bíróságon (ténylegesen csak november 1-jétől, miután leszerelt a katonaságtól)
1955. december: *Mádl Ferenc és Némethy Dalma házasságkötése Veszprémben (egyházi esküvő)*
1956. január: Mádl Ferencet bírósági titkárnak nevezik ki a Budapest IV. kerületi bíróságra
1956. február: Mádl Ferenc bírósági titkár beadja aspiránsi pályázatát a Fővárosi Bíróság elnökének
1956. május: Mádl Ferencet áthelyezéssel átveszi a Magyar Tudományos Akadémia. Hivatali feladata az MTA II. osztály jogtudománnyal kapcsolatos ügyeinek intézése lesz.
1956. október 22–23. Mádl Ferenc jelen van az Akadémián Nizsalovszky megválasztásánál, a Parlament előtt és a Rádiónál. November elején Pécsre utazik.
- 1956 ősze (október–november): Mádl Ferenc Nizsalovszky Endréhez költözik, később a feleségét is magával hozza.

- 1957 Mádl Ferenc átveszi a II. osztály tudományos folyóiratának szerkesztését
- 1958 Mádl Ferenc átveszi az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos folyóiratának szerkesztését
1958. augusztus: Mádl Ferenc sikeres szereplése a brüsszeli összehasonlító jogi kongresszuson
- 1958 ősz: Mádl Ferenc megkezdi aspiránsi tanulmányait
- 1959 Mádl Ferenc lesz az Acta Juridica idegen nyelvű jogi folyóirat szerkesztője
- 1960 Mádl Ferenc hivatalosan is munkaviszonyba kerül az Állam- és Jogtudományi Intézettel
- 1961 *Mádl András születése*
- 1961 *id. Mádl Antal halála*
1964. február: Mádl Ferenc megvédi kandidátusi dolgozatát, amely könyv alakban is megjelenik (A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Bp., Akadémiai, 1964). A könyvre tekintettel 1968-ban Mádl Ferenc Akadémiai díjban részesül.
1965. október – 1966. április: Mádl Ferenc az MTA újonnan megalakuló IX. osztályának első szaktitkára
- 1966 Mádl Ferenc Albert Ehrenzweig professzor támogatásával megkapja a Ford-ösztöndíjat
1967. január–június: Mádl Ferenc az Amerikai Egyesült Államokban (elsősorban Berkeley-ben tanít és kutat, de számos más helyre is meghívják – l.: 2. térkép)
- 1967 Három egyetemre is meghívást kap (Berkeley, Pécs, Budapest), hogy tanárként vegyen részt az oktatómunkában, ő Világhy Miklós és az ELTE mellett dönt. Előbb meghívott előadó, majd félállású adjunktus, végül félállású docensként nevezik ki állandó munkatársnak.
- 1971 áthelyezéssel főállásban is az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének munkatársa lesz
- 1971–1975 között teljes állású docens
 - 1975-től egyetemi tanár
- 1971 Mádl Ferenc hivatalnokként is munkába áll az ELTE-n

- 1971-1974 között a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője,
- 1974-1977 között a nemzetközi kapcsolatokért és kulturális ügyekért felelős rektorhelyettes.
- 1974 Mádl Ferenc megvédi doktori értekezését, amely előbb magyarul, később angolul könyv alakban is megjelenik (Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974). Az angol kiadás 1978-ban kiadói nívódíjat kap.
- 1975 *Mádl Márton halála*
- 1976 *Nizsalovszky Endre halála*
- 1979 Mádl Ferenc fél évet Berkeley-ben (USA, Kalifornia) tanít vendégprofesszorként
- 1980 ősze: Mádl Ferenc vezetésével a Polgári Jogi Tanszéken Nemzetközi Magánjogi Szakcsoport alakul, amely 1987-ben önálló tanszékké válik
- 1981 *Mike (Mádl) János („János bácsi”) halála*
- 1982 ősze: az ELTE ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézetének Mádl Ferenc lesz az igazgatója
- 1984 Mádl Ferencet a Tudományos Minősítő Bizottság titkárává nevezik ki. Tisztségét 1990-ig tölti be.
- 1987 Mádl Ferencet az MTA levelező tagjává választják
- 1988. április: *íj. Mádl Antal halála*
- 1988. április: Mádl Ferenc székfoglaló beszéde az Akadémián („convulsio nélküli reformatio”)
- 1990 Mádl Ferenc az Antall-kormány tárca nélküli minisztere lesz. Legfontosabb feladatai: Európa tanácsi tagság előkészítése, Bős-nagymarosi vízlépcsővel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások lebonyolítása, privatizáció és tudománypolitika felügyelete.
- 1993 Mádl Ferenc az Antall-kormány művelődési és közoktatási minisztere lesz. Legfontosabb feladata: a területen zajló kodifikációs program végigvitele. A rendelkezésre álló rövid idő alatt több tucat jogszabály tervezetét sikerül elkészíteni.
- 1993 Mádl Ferencet az MTA rendes tagjává választják
- 1994 Mádl Ferenc visszatér az ELTE-re

- 1995 Mádl Ferenc fél évet Münchenben (Németország) tanít vendég-professzorként
- 1995 Mádl Ferenc az ellenzéki pártok közös köztársaságielnök-jelöltje
- 1995 *ifj. Mádl Antalné Lohn Mária halála*
- 1995 *Mádl Ferenc („Feri bácsi”) halála*
1996. február: a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület megalakítása. Első elnöke 2000-ig Mádl Ferenc lesz. Az egyesület elnökeként Mádl legfontosabb eredményei: a konzervatív egység megteremtése, az egységes politikai erő civil hátterének kiépítése, a fiatalok (a fiatal demokraták) és az „öregék” (MDF-esek és antallisták) közötti egység létrehozása, a Polgári Magyarország koncepció megalapozása.
- 1998 Orbán Viktor miniszterelnökké választását követően Mádl Ferenc ismét az egyetemi munkára koncentrálna
- 2000 Orbán Viktor és az ellenzéki pártok többségének kérésére elvállalja a köztársaságielnök-jelöltséget
- 2005 Mádl Ferenc megbízatásának lejártát követően visszatér az egyetemre
2006. szeptember: Mádl Ferenc volt köztársasági elnök nyílt levélben lemondásra szólítja fel Gyurcsány Ferenc miniszterelnököt
- 2009–2010 körül: önéletrajzírási tervek, a mű tervezett címe: Mozaikok lenne (csak a vázlat készül el).
2011. január–február: 80. születésnap ünnepségek (közéleti, egyetemi és családi körben)
2011. május: Mádl Ferenc halála
2011. június: Mádl Ferenc temetése
- 2017 *Mádl Miklós halála*
2019. június: a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet megkezdte működését
- 2021–2022 folyamán: megemlékezések Mádl Ferenc születésének 90., halálának 10. évfordulója alkalmából
2021. október: *Mádl Dalma halála*

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK

- ADT = Arcanum Digitális Tudománytár
AE = Európai Tudományos Akadémia (Academia Europaea)
AK = Akadémiai Közlöny
AL = Akadémiai Levéltár
ÁJB = Állam- és Jogtudományi Bizottság
ÁJI = Állam- és Jogtudományi Intézet
ÁJK = Állam- és Jogtudományi Kar
ÁVH = Államvédelmi Hatóság
ÁVO = Államvédelmi Osztály
BFL = Budapest Főváros Levéltára
BLA = Batthyány Lajos Alapítvány
BM = Belügyminisztérium
DC = Dialóg Campus Kiadó
DE = Debreceni Egyetem
EASA = Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (European Academy of Sciences and Arts)
EGK = Európai Gazdasági Közösség
EL = Egyetemi Lapok / Egyetemi Levéltár
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
EÖ = Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain c. gyűjteményes kötete
et. = elvtárs
[Hk] = harmadközlés
IACCL = Kereskedelmi Jogi Akadémia (International Academy of Commercial and Consumer Law)
ICSID = Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (International Centre for Settlement of Investment Disputes)
IDI = Nemzetközi Jogi Intézet (Institut de Droit International)
IM = Igazságügyi Minisztérium
JTI = Jogi Továbbképző Intézet
KEH = Köztársasági Elnöki Hivatal
KEHÉ = Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve

MELLÉKLETEK

- KJK = Közgazdasági és Jogi Kiadó
KGST = Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KÜM = Külügyminisztérium
METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
MKM = Művelődési és Közoktatási Minisztérium
MÖD = Magyar Örökség Díj
MÖEE = Magyar Örökség és Európa Egyesület
MPEE = Magyar Polgári Együttműködés Egyesület
MHKK = Magyar Hivatalos Közlönykiadó
MK = Magyar Közlöny
[Mk] = másodközlés
MKLK = Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó
MTESZ / METESZ = Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége
MNL (MOL) = Magyar Nemzeti Levéltár (Magyar Országos Levéltár)
MT = Magyar Tudomány / Minisztertanács (= kormány)
Mt. = Munka Törvénykönyve
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
Műv. K. = Művelődési Közlöny
n. a. = nincs adat
nb. = nembeli
NK = Nemzeti Kör
NKO = Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
OGY = Országgyűlés
PBK = Professzorok Batthyány Köre
PJT = Polgári Jogi Tanszék
PNL = Pallas Nagy Lexikona
PTE = Pécsi Tudományegyetem
Ptk. = Polgári Törvénykönyv
RNL = Révai Nagy Lexikona
NET = Népköztársaság Elnöki Tanácsa
NJKH = Népgazdasági Jogi Kutatóhálózat
skk = az adott oldal és az azt követő oldalak
SzIT = Szent István Társulat
SZMSZ = Szervezeti és Működési Szabályzat
T = Tomus (kötet)

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK

ti. = tudniillik

TIT = Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

TMB = Tudományos Minősítő Bizottság

ui. = ugyanis

up. = utolsó posta

ún. = úgynevezett

VML = Veszprém Megyei Levéltár

VÖDE = Veszprémi Lovassy és Volt Piarista Gimnázium Öregdiákjai

Baráti Köre

vszg. = valószínűleg

HELYMUTATÓ

- A**baújszántó 533
Abádszalók 533
Adony 533
Afrika 340, 382, 398
Ajka 501
Albertfalva 86
Albertirsa 533
Amerika 36
Amerikai Egyesült Államok 34–36,
38, 42, 77, 80, 88, 186, 228, 245,
250, 310, 321, 325, 366, 370, 384,
385, 387–389, 391, 392, 397, 398,
411, 432, 551, 575, 624
Ann Arbor 386
Athén 404, 407, 422, 543, 547, 558
Atlanta 578, 579
Auschwitz 131, 135
Austin 386
Ausztrália 440, 637
Ausztria 65, 144, 340, 396, 401
Azovi-tenger 144
- B**adacsonytomaj 533
Baden-Württemberg 30, 621, 624,
625, 627, 628
Bakony 21, 27, 29, 408
Bakonyi erdő, l.: Bakony
Bakonyszücs 523
Balaton 21, 26, 27, 52, 54, 55, 58, 132,
408, 410, 411, 412, 483, 588
Balatonalmádi 410, 479
Balatonfüred 52, 583
Balatonszabadi 410
Balaton-felvidék 27
Balkány 533
Balokány 139, 140, 146, 213
Baranya megye 14, 104, 136, 140, 141,
208
Barbaricum 27
Bábolna 533
Bács-Kiskun megye 202
Bánd 21–25, 28–33, 36, 37, 39, 40,
42, 43, 45, 47, 48, 57–62, 71–73,
76, 78, 80, 83–86, 93, 97, 100, 110,
143–145, 152, 186, 187, 206, 207,
410, 412, 417, 430, 483, 589, 591,
592, 634, 638, 659
Bátaszék 202
Belgium 393, 411, 543
Belgrád 321, 397, 398
Belső-tó 583
Beregszász 144, 583, 638, 642
Berhida 533
Berkeley 228, 250, 303, 304, 311, 333,
334, 364, 372, 373, 385, 386, 387,
391, 406
Berlin 546
Bethlehem 35
Bécs 29, 321, 415, 507
Békésszentandrás 440
Bélapátfalva 533
Borsodnádasd 533
Boulder 386
Bős 437–439, 443–445, 450, 464,
466, 471, 475
Brüsszel 160, 165, 237, 273, 310, 359,
363, 370, 373–376, 383, 388, 393,
399, 426, 466, 599
Buda, l.: Budapest
Budapest 17, 19, 64, 67, 68, 74, 86,
90, 91, 93, 101, 106, 109, 114, 123,
124, 127, 134, 135, 137, 139, 140,
142, 143, 152–164, 166, 170, 173,
174, 176, 178, 179, 180, 182, 185,
194–196, 199–201, 203, 204,
206–208, 216, 221, 224, 227,

- 255–257, 267, 272, 284, 312, 321,
325, 326, 335, 356, 358, 361, 364,
365, 374, 378, 384, 385, 388, 390,
399, 400, 404, 405, 410, 432, 437,
438, 441, 455, 467, 468, 476, 483,
485, 501, 506, 514, 521, 523, 543,
545, 553, 557, 578, 583, 584, 588,
592, 596, 601, 603, 604, 606, 639,
638, 641, 645
- Bulgária 399
Burg Kastl 324
- C**hicago 370, 386
Cigánd 533
- C**satár-hegy 22
Csehszlovákia 401, 411, 439–443
Csenger 426, 505
Csobánc 28
Csorvás 533
Csurgó 89
- D**aintree 441
Dar-es-Salaam 398
Debrecen 89, 120, 121, 360
Demecser 533
Denver 386
Dél-Afrika 579
Dél-Amerika 398, 399
Dél-Korea 468
Déva 523
Dicz-malom, l.: Ditz-malom
Ditz-malom 140, 142, 146, 213
Duna 30, 257, 439–442, 639, 644
Dunavarsány 533
Dunavecse 533
Dunántúl 21, 26, 104, 138, 140, 141,
157
- E**gyesült Királyság 181, 392
Egyiptom 437
Elzász, l.: Elzász-Lotaringia
Elzász-Lotaringia 186, 377
- Emőd 533
Erdély 522, 552
Esnunna 284
Essegvár 28, 47, 48
Európa 16, 26, 35, 160, 286, 340, 367,
368, 370–372, 374, 379–381, 391,
393, 396, 426, 427, 436–438, 441,
465, 466, 485, 487, 545, 547, 549,
552, 587, 616, 621–629, 639
Észak-Amerika 35
- F**első-Ausztria
Felső-Magyarország, l.: Felvidék
Felvidék 22, 27, 29, 64, 352, 439
Finnország 302, 322, 372, 381, 382,
410, 411
Fót 533
Franciaország 188, 301, 370, 375, 381,
382, 391, 411, 538, 543, 549, 622,
392
Frankföld 30
- G**ettysburg 37
Gönc 533
Grand Canyon 386
Graz 77
- G**yömrő 533
Győr 29, 194, 439, 604
- H**ajdúsámson 533
Hamburg 246, 383, 395, 592
Harvard 400, 402
Heidelberg 396, 404, 407, 567
Helsinki 310, 321, 322, 367, 374,
381, 382
Herend 21, 24, 25, 28, 52, 53, 73, 78,
86, 454, 455, 588, 590, 638
Herend-Szentgáli-medence 85
Heves megye 202
Hollandia 332, 340, 534
Horvátország 569

Ife 398

India 246, 437

Isztambul 426, 543

Itália, l.: Olaszország

Izrael 543, 592

Japán 541, 570

Jánossomorja 533

Jeruzsálem 284, 592

Jéna 310, 390, 395

Jugoszlávia, l.: Szerbia

Kaba 533

Kadarkút 533

Kalifornia 303, 363, 387, 396

Kanada 35, 38, 447, 464

Kárpátalja 522, 642

Kecskemét 39, 496, 498, 501, 503,
561, 585–588Kelet-Európa 34, 132, 261, 368, 430,
438, 466, 495, 499, 610, 615, 631,
646

Kemecse 533, 592

Kenderes 534

Kerekegyháza 533

Királyhelme 475

Kisköre 533

Kiskunhalas 108, 202

Kispest 194, 195

Kistarcsa 533

Kistelek 108, 202

Kolozsvár 28, 104, 183, 432

Komádi 533

Komárom 78

Közép-Európa 17, 19, 78, 387, 430,
435, 439, 441–443, 495, 546, 547,
549, 580, 615, 621, 625, 626, 627,
629–631, 650**L**ábatlan 534

Lámpás-patak 140

Leányfalu 168

Leiden 387

Lengyelország 384, 394, 401, 411

London 103, 475

Lotaringia, l.: Elzász-Lotaringia

Luxemburg 381, 392

Magyarország 16, 17, 21, 22, 29–35,
40, 63, 64, 80, 84, 85, 104, 130,
132, 144, 164, 232, 234, 241, 264,
268, 286–288, 292, 334, 352, 354,
360, 364, 366, 369, 390, 392, 395,
400, 401, 405, 414, 422, 423, 425,
426, 430, 435, 436, 439–442, 446,
449–451, 453, 454, 465–468, 471,
475, 476, 493, 495, 497–503, 506,
507, 522, 537, 539, 541, 546–548,
550–552, 557, 563, 564, 569, 570,
579, 580, 583–586, 591, 604,
607–612, 615, 619, 621, 622, 625,
626, 629, 636, 645

Mainz 30

Maros-Torda vármegye 28

Martonvásár 533

Márkó 24, 28, 30, 39, 59, 65, 84

Mátraháza 520

Mezőbánd 28

Miklós Pál-hegy 47, 48, 59, 60, 80

Mondsee-tó 78

Mosonmagyaróvár 501

Moszkva 237, 321, 379, 394, 476

München 73, 373, 391, 395, 396, 404,
406, 407, 411, 486, 499, 509, 547**N**agybajom 533Nagymaros 437–439, 441, 443–445,
464, 466,

Nagyvárad 195, 583

Nagyvisnyó 108, 202

Nancy 276

Nápoly 404, 407, 543

New Orleans 551

New York 38, 103, 312, 304, 316, 386,
609

Németi, l.: Herend

- Németország 29, 30, 31, 41, 65, 78,
80, 81, 135, 181, 340, 370, 373, 391,
393–395, 398, 411, 431, 467, 499,
510, 546, 549, 567, 580
- Német Demokratikus Köztársaság, l.:
Németország
- Nigéria 398
- N**yékládháza 533
- Nyírlugos 533
- Nyírtelek 533
- Nyugat-Európa 164, 234, 290,
292–294, 322, 340, 368, 369, 375,
379, 389, 392–394, 398, 425, 485,
547
- O**laszország 26
- Oroszi 430
- Oroszország 476
- Oxford 543
- Ócsa 533
- Ö**rkény 534
- Óriszentpéter 533
- P**adova 321
- Palóznak 74
- Pannónia 26, 27, 103
- Pálháza 533
- Párizs 380, 404, 406, 407, 467
- Pennsylvania 35, 39
- Pescara 310, 374, 383, 400
- Pest, l.: Budapest
- Peru 399
- Pestlőrinc, l.: Pestszentlőrinc
- Pestszentlőrinc 68, 195, 557
- Pilis 534
- Pécs 17, 25, 26, 37, 38, 44, 84, 89, 90,
103–133, 135, 137–145, 147–157,
159, 160, 163–165, 169, 171, 172,
174, 176, 178–182, 191, 202–204,
206, 208, 211, 212, 219, 224, 230,
232–234, 238, 239, 312, 333, 345,
356, 358, 360, 361, 366, 370, 385,
400, 404, 432, 436, 454, 484,
485, 523, 524, 528, 530, 536, 544,
557, 584, 588, 639, 645
- Philadelphia 386
- Portugália 411
- Potsdam 310, 395, 400
- Pozsony 104, 105, 127, 321, 352, 439
- Prága 568
- Q**uedlinburg 547
- R**ajna 29, 30
- Ráabafüzes 77
- Regensburg 30
- Rezi 28
- Répcelak 533
- Rimaszombat 568, 638, 643
- Románia 246, 400, 401, 547, 549,
592, 631
- Rosztov-na-Donu 144
- Róma 26, 351, 400, 467, 476, 487
- S**acramento 391, 406
- Sahti 144
- Salt Lake City 386
- Salzburg (tartomány) 77
- Salzburg (város) 78, 396, 405, 583
- San Francisco 303, 386, 580
- Sándorfalva 534
- Sárospatak 475
- Segvár, l.: Essegvár
- Séd-patak 29, 30, 48, 60, 65, 431
- Siófok 400
- Sopianae 103
- Sopron 387
- Spanyolország 437
- Springfield 38
- Stájerország 77
- Stara Zhadova 141
- Strasbourg 188, 236, 276, 285, 286,
301, 302, 310, 324, 325, 328, 367,
370, 371, 374, 376–380, 384, 391,
393, 396, 403, 406, 472
- Svájc 181, 186, 403, 588

Svédország 411

Szabadi, l.: Szentkirályszabadja

Szabadka 397, 398, 582, 632

Szeged 103, 119, 132, 365, 400, 432, 446

Szentgál 24, 31

Szentgotthárd 65

Szentkirályszabadja 22, 24, 33, 34, 43, 49, 50, 58, 60, 61, 71, 73–76, 80–83, 84, 97, 589, 591, 592, 635, 638, 643

Szentmárk, l.: Márkó

Szerbia 397, 398, 401, 411

Szerbia-Montenegró, l.: Szerbia

Szeret-folyó 141

Szigethalom 534

Szigliget 28

Szlovákia 475

Szolnok 194, 501

Szombathely 141

Szovjetunió 116, 144, 181–183, 323, 369, 384, 411, 466, 475

Tallinn 404, 407, 571

Tapolca 108, 202

Tanzánia 398

Tátika 28

Tengerentúl, l.: Amerikai Egyesült Államok

Tettye 146

Tét 533

Tihany 21, 25, 26, 53–55, 73, 410, 483, 520, 572, 590, 637, 638, 644

Tisza 440, 446

Tiszalök 440

Tiszántúl 41, 196

Tompa 534

Tököl 533

Trianon 121, 549, 553

Tura 533

Ukrajna 141, 476, 642

Ungvár 144

Uppsala 310, 374, 383, 400

USA, l.: Amerikai Egyesült Államok

Újvidék 342, 343, 397

Újvilág, l.: Amerikai Egyesült Államok

Új-Zéland 541

Üllő 534

Vadnyugat, l.: Amerikai Egyesült Államok

Varsó 404, 407, 437, 466, 578, 597

Vatikán 543

Vámospércs 534

Vecsés 534

Velence 534

Venezuela 399

Veszprém 21–23, 27–29, 39–41, 50, 51, 57, 58, 63–66, 68–70, 76, 88–90, 98, 100, 105, 107, 121, 131, 135, 136, 138, 145, 191, 231, 238, 270, 324, 364, 432, 555, 591, 595, 645

Veszprémfajsz 28

Veszprém megye 21–23, 27–29, 35, 54, 69, 89, 90, 106, 136, 195, 202, 231, 411, 430, 447, 578, 588, 590–592

Vésztő 534

Visegrád 547, 583, 630

Voronyezs 144

Washington 179, 235, 401, 579, 630

Zadova, l.: Stara Zhadova

Zalaegerszeg 89, 112, 119, 129

Zala megye 27, 52, 119, 590

Zágráb 321, 398, 569

Zell am Moos 77

NÉVMUTATÓ

- A**blonczy László 379
Adenauer, Konrad 381
Adorjáni Dezső Zoltán 557
Ady Endre 64, 610
Akihito 541, 570
Albrecht Sándor 57
Almási Balázs 596
Ammianus Marcellinus 103
Anderle Ádám 173, 174, 331
Andorka Rudolf 58, 63, 503
I. András 26, 572, 590
Andrásfalvy Bertalan 459, 469, 470
Angyal Ferenc 139
Antalfy István 484
Antall György András 506
Antall József 19, 58, 63, 136, 295, 354,
397, 405, 410, 422–439, 431, 435,
442–444, 446, 447, 449, 451,
454, 455, 459–461, 464, 465, 467,
469–472, 474, 475, 480, 483, 486,
487, 489, 495–503, 507, 510–513,
520, 536, 543, 546, 554, 590, 595,
596, 599, 610–612, 614, 629–631,
642, 647–650
Arany János 428, 429, 650
A. Szabó Magda 379
Asztalos István 589
Asztalos László 160, 171, 173, 179, 183,
342
Atyusz nb. Bánd 28
Ács Sánta Miklós 396, 399
Ádám Antal 114, 116–120, 149, 169,
233, 238, 248
Ádám György 247, 313, 315–317, 323,
416
Áder János 25, 403, 414, 445, 480,
481, 503, 504, 539, 558, 644
Árpád-házi Erzsébet 580
- B**abits Mihály 332
Bacskai József 144
Bacskai Katinka 475
Bailey, Bernardine 38
Baján Mária 139
Bajkainé Hegedűs Gabriella 576
Bakos István 477
Balassa László 88
Balassi Bálint 318, 413
Balázs Józsefné 479
Balogh Elemér 432
Balogh János 446
Balogh Judit 173
Balogh Margit 76
Balog Zoltán 503, 504, 520, 580, 633
Balsai István 425, 426
Baranyai Jusztin 156
Barna Gábor 132
Baross Gábor 412, 596
Barsiné Pataky Etelka 467
Basescu, Traian 631
Batsányi János 64
Batthyány Lajos 495, 500, 504
Bába Iván 441, 442, 495, 543
Bán Chrysta 169, 340, 609
Bándi László 76
Bánrévy Gábor 400
Bártfai Béla 452
Bátori József 89, 121
Beck Salamon 165, 166, 170
Beckenbauer, Franz 73
Becker Pál 481, 506, 509, 513, 519,
520
Beér János 156, 182, 194, 198, 224,
275
Beloianisz 140
Bencze József 138
Bencsik András 508

- XVI. Benedek 573
 Benedek Ferenc 26, 71, 89, 112–115,
 117, 118, 121, 123–128, 137, 153, 159,
 160, 208, 211, 228, 248, 371, 436,
 485, 628
 Benes, Edvard 439, 546
 Benkő Andor 67–69
 Benkő Gyula 183, 184
 Benyovszky Imre 138
 Berend T. Iván 455, 456
 Berke Barna 607
 Berényi Dénes 457
 Berman, Harold Joseph 578, 579
 Bernát György 239, 264
 Bethlen Gábor 495
 Bethlen István 74
 Békefi Remig 28
 Békefi Zsuzsa 90
 Békés Imre 173, 183
 III. Béla 17, 18
 Béli Gábor 17, 112–114, 119, 125, 126
 Béres Katalin 129
 Bihari Mihály 508
 Bihari Ottó 224, 383
 Bikács nb. Farkas, l.: Farkas nádor
 Bikfalvi Géza 131
 Bitskey Botond 519
 Bodgál Zoltán 173
 Bod Péter Ákos 429, 430, 453, 459, 521
 Bognár József 349, 355
 Bokorné Szegő Hanna 241, 262
 Bokor-Szegő Hanna, l.: Bokorné
 Szegő Hanna
 Bokros Lajos 452
 Boldog Gizella, l.: Gizella királyné
 Boorstin, Daniel J. 321
 Borhi László 384
 Borián Árpád 70, 131, 132, 133, 138,
 142, 146, 204
 Borián Elréd 637
 Borián Tibor 66, 70, 74, 182
 Boris néni, l.: Lohn Borbála
 Boross Péter 396, 429, 432, 436, 486,
 507, 509, 538, 614
 Borsy Károly 104
 Botos Balázs 452
 Botos Katalin 463
 Boytha György 271, 294, 342, 343
 Bódy Zsombor 113, 125, 126, 378,
 384, 388
 Bónis György 236, 241, 245, 246,
 432, 433
 Böjte Csaba 523
 Brenner János 213, 523
 Breuer Klára 188, 382, 519, 520, 546,
 636
 Brósz Róbert 284
 Bruhács János 113, 121, 124, 153, 360,
 445, 446, 613
 Bruszniai Árpád 51, 70, 231–233, 589
 Buch professzor 237
 Bucsi Anikó 244
 Budaházy Gábor 557
 Buday Tibor 484
 Budayné Mosonyi Klára 484
 Bulányi György 130–132
 Burián László 330, 334, 335, 338,
 340, 403, 606
 Buváriné Mádl Mária, l.: Mádl Mária
 Buxbaum, Richard Manfred 373
 Buza László 164
Carter, Jimmy 579
 Cartwright, Silvia 541
 Chirac, Jacques 188, 567
 Chloros, Alexander George 245
 Cholnoky Jenő 26–29, 64, 27
 Chorley, Robert, l.: Lord Chorley
 Chrenkó Irén 244
 Cieger András 113, 125, 126, 378, 384,
 388
 Cincinnatus 487
 Clinton, Bill 566
 Constantinescu, Emil 637
Csabafi Imre 360
 Csanádi György 277–280, 282
 Csanádi Péter 340, 417

NÉVMUTATÓ

- Csánki Dezső 17
 Csehi Zoltán 607
 Csendes Károly 198
 Csepi Lajos 446, 451, 453
 Cserhádi Ferenc 40, 42, 187, 324
 Cserhádi József 131
 Csernátó Csaba 452
 Csillag József 136
 Csizmadia Andor 106, 107, 114, 116,
 124, 127, 128, 160, 245, 246, 408
- D**achi, Stephen Frank 321
 David, René 366, 380
 Dávid Ferenc 557
 Dávid Géza 29
 Debreczeni József 63, 425, 426,
 431–433, 459, 470, 497, 498, 613
 Degré Alajos 114, 116, 118–120, 125,
 177, 180, 232, 233, 390, 432, 584
 Demszky Gábor 514
 Denning, Alfred Thompson, l.: Lord
 Denning
 Deutsch Tamás 504
 Décsi István, l.: Dachi, Stephen Frank
 Dési János, l.: Jancsó Imre
 Diczházi Bertalan 452, 453
 Domaniczky Endre 16, 19, 22, 26, 38,
 89, 106, 113, 115, 118, 125, 126, 128,
 132, 167, 168, 203, 224, 283, 366,
 402, 422, 425, 432, 433, 485, 495,
 543, 557, 628, 629, 635, 639
 Drexler Márton 57
 Drexler Mártonné, l.: Nesztinger Teréz
 Dsida Jenő 553
 Dudás Attiláné 238
- E**ckhart Ferenc 432
 Egri Borisz 457
 Ehrenzweig, Albert Armin 159, 160,
 228, 285, 312, 326, 359, 363, 373,
 376, 385, 387, 390
 Elizeus 229
 Elmer István 131, 135
 Előd István 67
- Ember Győző 246
 Engel Adolf 140
 Eörsi Gyula 136, 155, 156, 160, 162,
 163, 170, 179, 181, 200, 201, 223,
 225, 228, 229, 231, 232, 235, 239,
 240, 242, 247, 248, 250, 259,
 262–264, 268, 269, 271, 273,
 275, 276, 279, 280, 281, 285, 287,
 288, 290, 295, 326, 327, 331, 335,
 342–348, 352, 359, 362, 363,
 365–368, 374–377, 380–383, 392,
 394, 409, 483, 604
 Eörsi László 232
 Eötvös József 471, 484
 Eötvös Loránd 484
 Erdei Ferenc 266
 Erdey-Grúz Tibor 249, 387, 390
 Erdődi András 144
 Eröss Pál 41, 91, 207, 312
 Eröss Pálné, l.: Mádl Teréz
 II. Erzsébet 468
 Esterházy Péter 68, 589
 Éger György 401
- F**arkas Domonkos 194
 Farkas József 120, 121
 Farkas Márta 498, 500
 Farkas nádor 17
 Fazekas Judit 604
 Feithné Krein Rita 39
 Fejér Klára 223, 224, 426
 Fekete Balázs 365
 Fekete György 458, 612
 Felek Béla 25
 Fellner Jakab 64
 Ferencz Csaba 442
 Ferenczy Endre 290
 Feridun bej 247
 Firnigl Anett 27
 Flachbarth Ernő 89, 121, 122, 164,
 360, 361
 Fodor Gábor 480
 Földes Iván 170
 Földi András 342

- Földvári Lajosné 196
 Földváryné Kiss Réka 232, 429
 Frajka Félix 596
 Freund Tamás 91, 221, 285, 324
 Friss István 247, 248
 Froa asszony 17
 F. Tóth Gábor 68, 334, 542
 Fuglinszky Ádám 324
 Furó István 139
 Fuxi 78
 Für Lajos 459, 496, 497
- G**abcik, Jozef 439
 Gajzágó László 156
 Gasperi, Alcide 381
 Gácsi Barna 591
 Gál Gyula 89, 114, 115, 117, 119–121,
 123, 128, 137, 224, 233, 244, 283,
 300, 360, 584
 Gál László 73
 Gedeon Magdolna 499
 Gehér József 472, 475, 613
 Gerbovits Jenő 464
 Gerelyes Ede 251
 Gergely István 245
 Gergely Zsuzsanna 149
 Géza fejedelem 547
 Gizella királyné 22, 51
 Glatz Ferenc 40, 261, 456, 480
 Gombos Antal 39, 65
 Gonda Gábor 84
 Gonda Lajos 248
 Göncz Árpád 466, 469, 508–511, 522,
 524–526, 539, 541
 Göncz Árpádné 539
 Granasztói György 480, 496, 521,
 550, 564, 585, 586, 596, 639
 Grosics Gyula 73
 Grosschmid Béni 327, 344, 605
 Grossmann, Frantisek 440
 Gróh Gáspár 18, 22, 26, 30, 37, 72, 73,
 78, 81, 134, 141, 142, 144, 376, 382,
 411, 419, 421–423, 431, 457, 498,
 499, 504, 510, 516, 519, 520, 522,
 576–578, 580, 583, 586, 593, 613,
 617, 619, 639
 Gubányi Károly 440
 Gujdi Barna 250, 350
 Gulyás András 519
 Gulyás Kálmán 557
- G**yarmati György 80
 Gyöngyös Vilmos 116
 György Ernő 288
 Győrvári Sándor 196
 Gyurcsány Ferenc 455, 541, 558, 560,
 584
 Gyüre Attila 90
- H**ahner Péter 88
 Hajdu Gyula 164, 165, 170, 183, 198,
 359, 361
 Hajdu István 536, 537
 Hajnal Mária, l.: Peschka Vilmosné
 Halász Aladár 115, 160
 Halász Pál 116, 147, 163, 177
 Halonen, Tarja Kaarina 382
 Hammurabi 284
 Hámori József 507
 Hamza Gábor 113, 344, 403
 Haraszi György 288, 290, 291
 Harmathy Attila 70, 164, 207, 226,
 262, 270, 271, 288, 327, 343–345,
 352, 354, 357, 401, 605, 609, 610,
 615
 Harza Lajos 452
 Hautzinger Gyula 520
 Hay Diana 222, 234, 249
 Hábel György 441
 Hegedüs András 236
 Hegedüs Márton 74, 495, 639
 Hegedüs Sándor 105–107, 111, 115–117,
 124, 203
 Herczeg István 360
 Herczegh Géza 62, 245, 262, 270,
 271, 312, 345, 347–350, 355, 356,
 358, 445, 456, 629
 Herschko, Avram 554

NÉVMUTATÓ

- Heydrich, Reinhard 439
Hild József 71
Hilscher Rezső 114, 122, 147-149
Himfy Ferenc 132
Himler Márton, l.: Himler, Martin
Himler, Martin 35
Hofer Tamás 384, 388
Hollai Ferenc 132
Holub József 28, 114, 116, 118, 180,
432
Horatius 292, 621
Horn Gyula 538, 471
Horváth István Tamás 595
Horváth Kálmán 170
Horváth Zsolt 455
Hovorka János 454
Hőgye István 291
Hőnig Klára 116
Hudi József 25
Huszár Elemér 225
Huszár Tibor 429
- I**ffjú Sebestyén 39
Ikvay László 132
Iliescu, Ion 549
Illés 229
Imre István 68
Imre Samu 414
Imreh Barna 28
Irk Albert 114, 118
Ispánki József 22
I. István 22, 51, 292, 550, 551, 555,
591, 629, 632
Ivanov, A. A. 170
Iványi József 360
- J**ancsó Imre Vencel 131, 133, 139, 143,
146
Jayme, Erik 547
Jámbor Áron 85
II. János Pál 565, 629, 642
Jávor Béla 506, 509, 521
Jefferson, Thomas 43
Jelenits István 56
- Jellinek, Georg 634
Jeszenszky Géza 431, 432, 436, 459,
509
Jobbágyi Gábor 499
Jolsvai Hedvig 131, 132
József Attila 34, 603
- K**ahn-Freund, Otto 285
Kaiser, Hans 549, 580
Kajdi László 170
Kajtár István 104, 118, 238
Kapiller Imre 119
Kapor Károlyné 64
Kaposi Imre 109
Karácsonyi János 28
Karády Katalin 77
Karlinszky Balázs 24
Katona Tamás 508
Katus László 29, 44
Kauszer Lipót 115, 116, 120, 121, 161
Kazinczy Ferenc 291
Kádár Béla 355, 429, 437, 459, 467
Kádár János 169, 209, 231, 388, 390,
407, 429
Kádár Miklós 166, 170, 183, 184, 275,
383
Kákai László 557
Kálmán Attila 459, 472, 473,
480-482
Kálmomista László 419, 639
I. Károly 28
Káró Tamás 513, 521
Kecskés László 121, 174, 238, 345,
352, 404, 425, 426
Kelsen, Hans 269, 292, 345, 378-381,
385-387, 390
Kemenes Béla 288
Kenessey Béla 440
Kerékgyártó Elemér 170
Kerényi Imre 412
Kerényi Károly 26
Keserű Barna Arnold 604
Kevés István 57
Kérészy Zoltán 114

MELLÉKLETEK

- Késmárky István 104
 Kim, Dae Soon 524
 Kincs Lajos 67, 68, 589
 King, Donald 402
 King, Martin Luther 579, 580
 Király Miklós 57, 153, 169, 269, 292,
 294, 325, 330, 332, 335–338, 340,
 341, 345, 378–381, 385–387, 390,
 404, 449, 481, 506, 521, 547, 549,
 580, 583, 594, 596, 600, 609, 634,
 639
 Király Tibor 166, 344, 347, 349, 350,
 352, 355, 396, 399, 472
 Kislégi Nagy Dénes 114, 116, 117, 176
 Kiss Erzsébet 116
 Kiss István 401
 Kiss J. László 401
 Klebelsberg Kunó 484
 Klimo György 104
 Kobajasi Ken-Icsiró 489
 Kocsis Mihály 108, 112, 114, 115, 123,
 135, 146, 150–155, 157, 204, 224,
 362, 367, 371
 Kodály Zoltán 233
 Kodolányi Gyula 37, 38, 425, 432,
 441, 442, 446–449, 470, 476, 480,
 495–497, 499, 501, 504, 507, 509,
 514, 520, 521, 578–580, 584, 585,
 598, 633
 Kohl, Helmut 467
 Koltai András 40, 68
 Kopátsy Sándor 452
 Koppány 22
 Korom Mihály 207, 359, 605
 Korsósne Delacasse Krisztina 113, 126
 Korzenszky Richárd 26, 472, 481,
 572, 590, 596, 603, 613, 633, 636
 Kosáry Domokos 455
 Kossuth Lajos 43, 291, 551
 Kovacsics József 244
 Kovács István 295, 349, 383, 456, 457
 Kovács Kálmán 197
 Kovács-Pálffy Péter 85
 Kozári Monika 264
 Kónya Imre 425, 497, 524, 536, 599
 Kónya Péter 85
 Kónya Sándor 199, 201, 223, 233,
 235, 236, 244, 246, 247, 251, 276,
 279, 455, 517
 Kósa Lajos 618
 Kölcsey Ferenc 43, 62, 421
 Köpeczi Béla 247
 Környei Elek 484
 Kövér László 59, 480, 503, 504, 507,
 512, 513, 596, 618, 634
 Kőhidi Ákos 604
 Krawczuk, Alexander 103
 Krein Józsefné 39
 Krein Péter 30
 Kreisky, Bruno 437, 438, 468
 Kubassek János 27
 Kulcsár Kálmán 243, 262, 271, 280,
 347, 349, 350, 388, 605
 Kulin Ferenc 520
 Kú Lajos 73
 Kwasniewski, Aleksander 570, 637
 Kyaw, Dietrich 547
Laczay István 68, 74, 446, 495, 497,
 501–503
 Laczik Erika 512
 XIV. Lajos 276
 Lalumiere, Catherine 547, 549
 Lamm Vanda 200, 245, 267, 290, 357,
 410, 480
 Latinovits Zoltán 318
 Latorcai János 355
 Lábady Tamás 124, 162, 605
 Láng István 455, 456
 Láng Zsolt 600
 Lázár Imre 474, 613
 Lázár János 577
 Lechner László 40
 Lengvári István 89
 Lengyel László 459
 Lenkovic Barnabás 452, 453, 604
 Lékai László 65
 Lévai Anikó 522

NÉVMUTATÓ

- Lichtneckert András 23, 39, 41, 70, 74, 81
 Lincoln, Abraham 37, 38, 43, 88, 215, 432
 Livius 487
 Lohn József 31, 36–38, 41, 87, 96, 108
 Lohn Mária 25, 100
 Lontai Endre 70, 270, 343
 Lord Chorley 285
 Lord Denning 380
 Losonczy István 116
 Lukinich Imre 105
 Lunc, Lazar Adolfovics 237
- M**adai Sándor 120, 360
 Magyar Bálint 514
 Makk László 520, 544
 Makovecz Imre 454, 455
 Malintoppi, Antonio 383
 Malintroppi, l.: Malintoppi
 Manherz Károly 29, 330, 482
 Mansel, Heinz Peter 547
 Mansfeld Péter 232
 Marovic, Svetozar 631
 Marton Géza 155, 157–162, 179, 182, 226, 271
 Marton Gézáné 240
 Martonyi János 16, 338, 339, 343, 369, 401, 424, 426, 427, 451, 452, 480, 501–503, 507, 521, 633, 634
 Marx György 318, 319
 Marx Gyula 129–131, 133–139, 142, 143, 146, 204, 422, 426
 Marx Károly 113, 326
 Maximinus Thrax 103
 id. Mádl Antal 21, 32, 35, 36, 41, 42, 96, 108, 370
 id. Mádl Antalné, l.: Wolszt Terézia
 ifj. Mádl Antal 21, 22, 25, 31–36, 38, 40–44, 52, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 67, 71, 72, 74–78, 80, 82–85, 87, 92, 93, 95, 96, 100, 108, 133, 139, 140, 143–145, 207, 370, 408, 412, 420, 431, 436
- Mádl Antal (germanista) 83
 ifj. Mádl Antalné, l.: Lohn Mária
 Mádl András 26, 37, 39, 57, 73, 93, 108, 117, 129, 132, 141, 142, 145, 162, 187, 195, 202, 204, 207, 234, 285, 340, 343, 408, 410–412, 479, 480, 481, 507, 513, 523, 539, 589, 590, 633, 634
 Mádl Cecília 58
 Mádl János, l.: Mike János
 Mádl Dalma, l.: Némethy Dalma
 Mádl Ferenc (nagybácsi) 31
 Mádl Erzsébet 100
 Mádl Mária 75, 100
 Mádl Márton 57, 65, 95, 100
 Mádl Miklós (testvér) 25, 75, 100
 Mádl Miklós (unoka) 42
 Mádlné Szőnyi Judit 91
 Mádl Teréz 22, 33, 42, 58, 75, 82, 85, 86, 100, 591
 Mária Terézia 64
 Márkusné Vörös Hajnalka 39
 Mártonffy Károly 183, 185
 Máthé Gábor 113, 114, 126, 173, 321
 Mátrai László 318
 Mátyus Imre 341
 Medgyessy Péter 530, 536, 558
 Medvigy Mihály 67, 227
 Mesic, Stipe 569, 637
 Mester László 557
 Metternich 120
 Metzger Gyula 242–245, 247, 248, 250, 267, 398, 411
 Mezey András 132
 Mezey Barna 113, 126, 594
 Meznerics Iván 288, 290, 291
 Méhes Károly 138
 Mészáros László 561, 585–588
 Michelis, Gianni 466
 Micsiko 541, 570
 Mihályi Károlyné 90
 Mike Ferenc 58, 74
 Mike János 21, 35, 41, 44, 74, 101, 133, 134, 324, 420, 431

- ifj. Mike János 31, 74
 Mike Valéria 21, 31, 32, 35, 36,
 38–44, 58, 65, 74
 Mikeás 421
 Millei Ferenc 109
 Mindszenty József 76
 Modor Ádám 512
 Molnár Adrienne 74, 495, 639
 Molnár Erik 193, 195, 198
 Monnet, Jean 381
 Moór Gyula 156, 167, 168
 Moravcsik Gyula 231
 Morvai Krisztina 534
 Mosonyi Emil 440, 442
 Móra Mihály 166, 170
 Móricz Istvánné, l.: Nizsalovszky
 Mária
 Móricz Zsigmond 62
 Mózes 445
- N**agy Árpád 174, 331
 Nagy Imre 230
 Nagy József 109
 Nagy Károly 313, 315–317, 322, 398
 Nagy László 322
 Nagy László (költő) 507
 Nagy Richárd 545
 Nagy Zoltán 122, 499
 Navracsics Tibor 455
 Nándori Pál 165
 Nemes Antal 76
 Nemessányi Zoltán 607
 Nesztinger Teréz 57
 Nezvál Ferenc 207
 Németh Erzsébet 520
 Németh János 166
 Németh Zsolt 618
 Némethy Ágnes 141
 Némethy Dalma 18, 100–102, 124, 126,
 127, 129, 139–146, 173, 175, 176, 185,
 187, 191–195, 213, 230, 272, 422,
 521–523, 572, 579, 599, 600, 641
 Némethy Endre 144
 Némethy Endréné 141, 144
- Némethy Judit 141
 Némethy Klára 141
 Némethy Lajos 141
 Névai László 198
 Nizsalovszky András 227
 Nizsalovszky Endre 71, 115, 123, 137,
 155, 157, 158, 161–164, 168, 169,
 183, 184, 190, 198, 199, 206, 207,
 216, 222, 224–230, 232–234, 262,
 264, 272, 273, 280, 282, 283, 285,
 287, 289–291, 324, 342, 346, 347,
 351, 361, 363, 365–367, 371, 375,
 404, 422, 436, 456, 457, 472, 483,
 485, 521, 600, 604–606, 634
 Nizsalovszky Mária 227
- O**berfrank Ferenc 64
 O’Connell, Daniel 88
 Oplatka András 25, 34, 35, 71, 83,
 176, 186, 269, 309, 331, 371, 404,
 408, 412, 446, 526, 635
 Orbán Viktor 435, 455, 480, 502–
 504, 506, 507, 509, 511–513, 517,
 528, 553, 557, 558, 564, 565, 586,
 588, 593, 596, 618, 619, 647
 V. Orbán 103
 O’sváth György 425–427, 480, 505
 Osztovits András 607
 Osztrovski György 250
 Óriás Nándor 104, 115–119, 125, 159,
 160, 165
- P**aczolay Péter 332, 519, 622, 624,
 635, 639
 Pamlényi Ervin 244
 Pascal, Blaise 43
 Pap Tibor 114, 224, 238, 263
 Papp Erzsébet, l.: Némethy Endréné
 Papp József 156
 Pákozdi Lajos 138–140, 142, 144, 146,
 204, 422
 Pál Magda 183, 184
 Pálinkás József 507
 Pán 26

NÉVMUTATÓ

- Pecz Vilmos 103
 Pecze Ferenc 116, 169
 Peschka Vilmos 163, 164, 170, 199,
 200, 233, 234, 262, 270, 271, 280,
 295, 311, 342, 347, 349, 350, 377,
 410, 480, 605
 Peschka Vilmosné 480
 Pesti János 140
 Pethő Tibor 503
 Petrasovszky Anna 122
 Petrétei József 524, 528, 530, 536, 544
 Petőfi Sándor 62
 Péteri Zoltán 138, 270, 271, 345, 366,
 383
 Pintér Dezső 449, 450
 Platón 422
 Pohánka Éva 104
 Pokorni Zoltán 638
 Polyák Petra 89, 105, 106, 127, 154
 Poprády Géza 120
 Povedák Kinga 132
 Pozsgay Imre 353
 Pozsonyi István 132
 Pókay Marietta 116
 Pókecz Kovács Attila 89, 112–115, 117,
 125
 Pólay Elemér 160
 Pölcz Lajos, l.: Pákozdi Lajos
 Pratt, Marion Dolores 38
 Pritchett, Charles Herman 370
 Prohászka Ottokár 43, 44
 Prugberger Tamás 120
 P. Szabó Béla 89, 120, 360
 Pulay Gábor 271, 278
 Pungor Ernő 355, 459
 Puskás Ferenc 73
 Puskás Julianna 31, 34, 35, 186
- R**abár Ferenc 427, 459
 Radnóti Miklós 76, 635, 647
 Raffai Katalin 330, 606
 Rajczy Péter Pál 104
 Rákosi Mátyás 80, 112, 154, 192, 209,
 230, 327
- Regőczy Sándor 472
 Renner, Karl 65
 Réczei László 169, 361, 401
 Réthátiné Serly Katalin 227, 576
 Révész Béla 120, 192, 193
 Révész László 183
 Rigó Csaba 633
 Ripp Zoltán 232
 Ritter György 84
 Robinson, Mary Therese 579
 Román László 115
 Rotblat, Joseph 252
 Rozs Borbála 479
 Rómer Flóris 29
 Rónay György 134, 193
 Róth Edit 124, 277, 279
 Rózner György 109
 Rudolf Lóránd 58, 119, 122–124, 171,
 280, 288, 307, 312
 Rybár Olivér 27
- S**alamon László 425
 Sarlós István 352, 353
 Sarlós Márton 275
 Sámsondi Kiss György 439–443
 Sára Sándor 475
 Sárándi Imre 169, 322, 334, 344, 359,
 369, 604
 Sáringer János 543
 Sárközy Tamás 162, 191, 248, 262,
 356, 358, 359, 453, 604, 605, 610
 Schick Emil 440
 Schillinger Erzsébet 188, 333, 519, 520
 Schmidt Mihály 39, 41, 65
 Schmidt Péter 344
 Schmidt Sebestyén 41
 Schmidthauer Antal 439
 Schmitt Pál 510, 539, 596, 633
 Schulek Elemér 351
 Schuman, Robert 381, 628
 Schuster, Rudolf 568, 630, 631, 637, 643
 Schweitzer József 421
 Sebestyén Ilona 550, 564, 585, 586
 Sebő József 231

- Seewann, Gerhard 29, 34, 84
 Semjén Zsolt 618
 Sepsy-Kovács Éva 352, 481, 613
 Sereg András 41, 149, 232, 332, 334, 356
 Seres Imre 247
 Simek Kitti 534
 Sinkovits Imre 230
 Sólyom László 113, 125, 126, 128, 164, 248, 263, 270, 271, 343, 357, 366, 378, 390, 393, 410, 438, 445, 472, 480, 508, 510, 538, 560, 564, 605, 635
 Solymosi Frigyes 500, 505, 506
 Somhegyi Ferenc 40
 Somhegyi Mihály 39
 Somlai Katalin 384, 385, 388, 390
 Sonnevend Pál 177
 Southern, Patricia 103
 Stefka István 132
 Stéhli Ferenc 64, 66–69, 90, 98
 Suchman Tamás 511
 Surján László 355
- Sz**abad György 447, 521
 Szabó Béla 119
 Szabó Imre 115, 136, 155–157, 163, 164, 167, 168, 182, 198–200, 223–225, 230, 233, 235, 238–242, 261–263, 266–269, 273, 275, 295, 302, 308, 342, 345, 346, 349, 352, 361–363, 366–369, 373–377, 380, 382, 383, 387, 392, 394, 399, 404, 409, 438, 606
 Szabó Iván 509
 Szabó János 352, 353, 444
 Szabó József 138, 174
 Szabó Krisztián 360
 Szabó Miklós 330
 Szabó Sarolta 330
 Szabó Tamás 447, 463
 Szalay Kornél Géza 557
 Szalay László 366
 Szamel Lajos 115, 116, 147, 149, 177
- Szádeczky-Kardoss László 360
 Szájer József 480, 504
 Számvéber Norbert 203
 Szász Iván 174, 175, 207, 358
 Szász Lajos 431
 Szász István 119, 121, 155–157, 167–169, 183, 228, 251, 280, 285, 288, 342, 346, 347, 361, 364–367, 371, 375, 391, 403, 404, 605, 606
 Szekér Nóra 629
 Szent Erzsébet, l.: Árpád-házi Erzsébet
 Szent István, l.: I. István
 Szent-Iványi Domokos 432
 Szent-Györgyi Albert 470
 Szentgyörgyi András 519, 576
 Szentpéteri József 29
 Szepesy Ignác 104
 Széchenyi István 43, 44, 62, 257, 423, 438, 469, 635, 650
 Székely Sándor 109
 Szilassy Ferenc 68
 Szilágyi-Kósa Anikó 39
 Szilágyiné Szemekő Judit 477, 481
 Szilárd Leó 252
 Szilberek Jenő 364, 607
 Szili Katalin 560
 Szladits Károly 157, 159, 165, 224, 225, 258, 327, 344, 605
 Szotáczy Mihály 120
 Szókratész 422
 Szőcs Géza 561, 585–588
 Sztana-Kovács Adrienn 116
 Szűrös Mátyás 508, 524
- T**akácsy Gyula 452
 Takó-Bardócz Tibor 69, 90
 Tallián Klára 59
 Tamás András 352, 472
 Tamás Ákos 25
 Tamáska Lóránt 167, 170
 Tar Pál 136, 425, 430, 449, 480, 496, 504, 521
 Tasnádi Attila 612

NÉVMUTATÓ

- Taxner-Tóth Ernő, l. Taxner Ernő
 Taxner Ernő 481, 506
 Teller Ede 388, 554
 Tezla, Albert 35
 Tétényi Pál 413
 Thész János 248, 267
 Tiethardt József 64, 88
 Tímár Mátyás 170
 Tolnai Gábor 275, 288, 290, 351
 Torgyán József 165, 190, 191, 207,
 486, 508, 512, 513, 559
 Torgyánné Cseh Mária 513
 Tósoky Balázs 73, 74, 202, 513, 519,
 526, 538, 541, 544, 545, 552
 Tóth Ágnes 84
 Tóth G. Péter 29
 Tóth István 118
 Tóth István (ókortörténész) 26
 Tóth Sándor 479, 481
 Tóth Tihamér 43, 44
 Tölcséry Ferenc 23, 39
 Tran, Duc Luong 541
 id. Trócsányi László 164, 167, 225, 240,
 246, 250, 261, 262, 285, 352, 525
 Tutu, Desmond Mpilo 579
- U**
 Ujváry Gábor 484
 Uranovicz Imre 312
 Urbán László 452
 Ustor Endre 244
- V**
 Van der Meersch, Maxence 132
 van der Vyver, Johan David 578
 Varga Béla 408
 Varga Csaba 499
 Varga Iván 398
 Varga Miklós 589
 Vargha János 441
 Varjú Elemér 28
 Vas Tibor 275
 Vathy Zsuzsa 455
 Vavrousek, Josef 443
 Várady Ferenc 141
 Várady Tibor 294, 342, 343, 373, 397,
 398, 423, 577–579, 582, 627
- Várdy Béla 35
 Várkonyi Nándor 26
 Veress D. Csaba 34, 76
 Vékás Lajos 153, 166, 227, 230, 264,
 271, 325, 327, 331, 332, 337,
 342–344, 357, 359, 369, 391, 414,
 437, 457, 605–607
 Viczián Ede 439
 Világhy Miklós 71, 115, 148, 152–163,
 166, 168–172, 175, 178, 180–182,
 190, 191, 193, 194, 204, 208, 218,
 225, 226, 228, 231, 275, 277–281,
 284, 285, 288, 299, 305, 312,
 324–327, 331, 334, 335, 341–344,
 346, 351, 358, 359, 361, 362, 367,
 390, 433, 604–606
 Vilmos László 198, 200
 Viski László 167, 170, 270, 271, 345
 Vizi E. Szilveszter 536
 Volkra Ottó 23, 64
 Völgyesi Orsolya 132
 Vörösmarty Mihály 160
- W**
 Walworth, Dorothy 38
 Weinhardt Teréz 108
 Weiss Emília 169, 325, 342, 605
 Weltner Andor 156
 Wenzel Gusztáv 64, 364–367
 Whitman, Walt 38
 Wolszt Erzsébet 41
 Wolszt Simon 30, 31
 Wolszt Teréz 36, 41, 108
 Wöllner Frigyes 133–135, 204, 205
- Y**
 Yaron, Reuven 284
- Z**
 Zádori Zsolt 612
 Zámbo István 412
 Zimándi Pius István 74
 Zinner Tibor 80, 84
 Zlinszky János 114, 226, 248, 271,
 357, 410, 499, 521, 605
 Zsigmond Vilmos 579, 598

**A MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:**

Mádl Ferenc:

A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében
(szerk.: Veress Emőd), 2022.

Mádl Ferenc:

*Magyarország első Polgári Törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény –
a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*
(szerk.: Veress Emőd), 2022.

Mádl Ferenc:

*Az Európai Gazdasági Közösség joga a vállalatok, beruházások, a tőkepiac,
a gazdasági verseny és az állam gazdasági szerepének integrációs
szabályozásában* (szerk.: Király Miklós), 2023.